

93-514-1-31
1.17

ГАЛИЧИНА

ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ НАУКОВИЙ І КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНИЙ
КРАЄЗНАВЧИЙ ЧАСОПИС

100 років від дня народження
Романа Шухевича

14
2008

ГАЛИЧИНА

ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ НАУКОВИЙ
І КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНИЙ КРАЄЗНАВЧИЙ ЧАСОПИС

---

100 років від дня народження Романа Шухевича

14'2008

НБ ПНУС

738406

м.Івано-Франківськ

ЗМІСТ

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
Інститут історії і політології

У збірнику вміщено доповіді та повідомлення, виголошені на Всеукраїнській науковій конференції “**Роман Шухевич в українському національно-визвольному русі ХХ століття**”, яка була присвячена 100-річчю від дня народження Головного командира УПА й відбулася 17–18 травня 2007 року в Прикарпатському національному університеті імені Василя Стефаника.

Для науковців, викладачів, аспірантів, студентів, усіх, хто цікавиться новітньою історією України, національно-визвольними рухами у ХХ ст.

Головний редактор: Микола Кугутяк
Відповідальний секретар: Олександр Марущенко

Редакційна рада: Володимир Грабовецький, Василь Грещук, Олег Жерноклеєв, Леонід Зашкільняк (м. Львів), Олександр Карпенко, Володимир Качкан, Віталій Кононенко, Богдан Тимків, Василь Марчук, Володимир Матвіїшин, Борис Савчук, Тарас Салига (м. Львів), Михайло Станкевич (м. Львів), Петро Федорчак, Мирон Черепанин, Раїса Чугай (м. Львів)

Редакційна колегія: Микола Кугутяк
Степан Кобута
Олександр Лисенко (м. Київ)
Олександр Марущенко
Ігор Райківський

Старший редактор: Василь Головчак

Літературне редагування: Олександра Ленів
Комп'ютерна верстка: Лідія Курівчак
Комп'ютерна правка: Лідія Курівчак, Оксана Клименко
Коректура: Надія Галич, Віктор Тимків, Олександра Ленів

Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника
код 02125266
НАУКОВА БІБЛІОТЕКА

Істор. № 73/04/08
СТОРІНКИ ЖУРНАЛУ ВІДКРИТІ ДЛЯ ДИСКУСІЙНИХ МАТЕРІАЛІВ,
А ТОМУ ЇХ ЗМІСТ НЕ ОБОВ'ЯЗКОВО ВІДОБРАЖАЄ ПОГЛЯДИ
РЕДАКЦІЙНОЇ РАДИ

Реєстраційне свідоцтво ІФ № 339 від 03.12.1996 р.

Часопис “Галичина” затверджений фаховим виданням ВАК України з таких галузей наук: історія, філологія, мистецтвознавство

ГАЛИЧИНА 14' 2008

При передачі матеріалів посилання на дане видання обов'язкове
Відповідальність за достовірність фактів, цитат, імен та інших даних несуть автори публікацій

**УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНИЙ РУХ 30–50-х РОКІВ
XX СТОЛІТТЯ: КОНЦЕПТУАЛЬНО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ
КОНТЕКСТ, МІЖНАРОДНИЙ ВИМІР**

<i>Олександр РЕЄНТ</i> УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНИЙ РУХ XIX–XX СТОЛІТЬ: ПРОБЛЕМИ МЕТОДОЛОГІЇ ТА ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ.....	15
<i>Микола ЛИТВИН</i> ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНА Й ДЕРЖАВОТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ РОМАНА ШУХЕВИЧА.....	20
<i>Олександр ЛИСЕНКО</i> ВІЙСЬКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ РОМАНА ШУХЕВИЧА.....	25
<i>Юрій ШАПОВАЛ</i> РОМАН ШУХЕВИЧ І ПОЛІТИКА ПАМ'ЯТІ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ.....	30
<i>Володимир В'ЯТРОВИЧ</i> ДО ПИТАННЯ КОНЦЕПЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ У XX СТОЛІТТІ.....	35
<i>Віра БУРДЯК</i> ІДЕОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ 30–50-х РОКІВ XX СТОЛІТТЯ.....	41
<i>Валентина ШАЙКАН</i> УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНИЙ РУХ У РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ: АНАТОМІЯ СТРАТЕГІЧНОГО НАПРЯМКУ.....	47
<i>Микола КУГУТЯК, Степан КОБУТА</i> ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ ПІДСТАВИ ВИЗНАННЯ ОУН ТА УПА ВОЮЮЧОЮ СТОРОНОЮ У ДРУГІЙ СВІТОВІЙ ВІЙНІ.....	58
<i>Лариса КОБУТА</i> ПРОБЛЕМИ НАЦІЇ І НАЦІОНАЛІЗМУ В ПОГЛЯДАХ УКРАЇНСЬКИХ СОЦІАЛІСТІВ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД: ДИХОТОМІЯ ДОНЦОВСЬКОГО ПІДХОДУ.....	67
<i>Галина ГЛАДКА</i> ТЕРОРИЗМ В ОЦІНЦІ МИТРОПОЛИТА А.ШЕПТИЦЬКОГО В КОНТЕКСТІ ЕТИКО-МОРАЛЬНОЇ ДОКТРИНИ ХРИСТІЯНСТВА.....	76
<i>Олександр ФЕДОРІВ</i> РАДЯНОФІЛЬСТВО В ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ ПОЛІТИКИ СРСР (1923–1928 рр.).....	81
<i>Сергій БУТКО</i> УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКІ ВІДНОСИНИ НА СТОРІНКАХ ДРУКОВАНОГО ВИДАННЯ УВО “СУРМА” (1929–1934 рр.).....	92
<i>Ігор ІЛЬЮШИН</i> ДЕЯКІ ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬ- КИХ ВІДНОСИН XX СТОЛІТТЯ.....	102
<i>Микола ГЕНИК</i> ПРОБЛЕМА ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКОГО ПОРОЗУМІННЯ НА ПОЧАТКО- ВОМУ ЕТАПІ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ.....	108

<i>Володимир СТАРКА</i> НАЛАГОДЖЕННЯ СПІВПРАЦІ МІЖ УКРАЇНСЬКИМИ ТА ПОЛЬСЬКИМИ ТЕЧІЯМИ РУХУ ОПОРУ В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ.....	115
<i>Руслан КРУТОФІСТ</i> ВІДНОСИНИ МІЖ ПОЛЬСЬКИМ І УКРАЇНСЬКИМ НАЦІОНАЛЬНО- ВИЗВОЛЬНИМИ РУХАМИ В ДИСТРИКТІ ЛЮБЛІН У 1940 – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ 1944 рр.....	125

ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНА, ДЕРЖАВОТВОРЧА Й ВІЙСЬКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ РОМАНА ШУХЕВИЧА

<i>Микола ВІТЕНКО, Іван МОНОЛАТІЙ</i> СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ АСПЕКТ ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКИХ ВІД- НОСИН У ГАЛИЧИНІ В 1867–1914 рр. ТА ІДЕЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ.....	135
<i>Наталія КОРОСТІЛЬ, Олег МАЛЯРЧУК</i> УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛІЗМ І АГРАРНЕ ПИТАННЯ У СХІДНІЙ ГАЛИ- ЧИНІ МІЖВОЄННОГО ПЕРІОДУ (1919–1939 рр.).....	141
<i>Людмила ДРОГОМИРЕЦЬКА</i> ПРОБЛЕМИ КООПЕРАЦІЇ В ПРОГРАМНИХ ДОКУМЕНТАХ І ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ (1929–1939 рр.).....	148
<i>Володимир САГАНЮК</i> ГРОШОВИЙ ОБІГ У ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ В 30-х рр. ХХ СТОЛІТТЯ.....	154
<i>Василь УХАЧ</i> ПРОСВІТНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ОУН У КОНТЕКСТІ СУСПІЛЬНО-ПОЛІ- ТИЧНОЇ СИТУАЦІЇ НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У МІЖВО- ЄННИЙ ПЕРІОД.....	158
<i>Володимир КЛАПЧУК</i> ПРОСВІТНИЦЬКА РОЛЬ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОГО ДУХОВЕНСТВА СХІД- НОЇ ГАЛИЧИНИ В МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД (НА ПРИКЛАДІ ДЕЛЯТИН- ЩИНИ).....	163
<i>Олег ЄГРЕШІЙ, Михайло МОСКАЛЮК</i> ЄПІСКОП ГРИГОРІЙ ХОМИШИН І УКРАЇНСЬКЕ НАЦІОНАЛІСТИЧНЕ ПІДПІЛЛЯ: ІСТОРИЧНИЙ ДОСВІД ТА УРОКИ ВЗАЄМОВІДНОСИН.....	169
<i>Тетяна ХОДАК</i> ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДЕРЖАВОТВОРЧОЇ КОНЦЕПЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ У 20–30 РОКАХ ХХ ст.....	174
<i>Ігор ГАВРИЛІВ</i> УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛІСТ: БОЙОВИЙ ШЛЯХ РОМАНА ШУХЕВИЧА.....	181
<i>Микола ПОСІВНИЧ</i> ДІЯЛЬНІСТЬ РОМАНА ШУХЕВИЧА В БОЙОВІЙ РЕФЕРЕНТУРІ УВО-ОУН (1923–1938 рр.).....	189
<i>Олександр МАРУЩЕНКО, Наталія НАДУРАК</i> РОМАН ШУХЕВИЧ В УКРАЇНСЬКОМУ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОМУ РУСІ (1929–1940 рр.).....	196
<i>Геннадій БУРНАШОВ</i> РОМАН ШУХЕВИЧ І ЗБРОЙНА БОРОТЬБА ЗА ВОЛЮ УКРАЇНИ.....	202

<i>Петро БРИЦЬКИЙ</i> УКРАЇНСЬКІ НАЦІОНАЛЬНІ ЗБРОЙНІ ФОРМУВАННЯ В ПЕРІОД ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ.....	205
<i>Іван ПАТРИЛЯК</i> ДІЯЛЬНІСТЬ РОМАНА ШУХЕВИЧА НА ПОЧАТКУ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ.....	212
<i>Ігор ВЕРБА</i> ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ У ПЕРШІ МІСЯЦІ ОКУПА- ЦІЇ КИСВА (вересень–грудень 1941 р.).....	222
<i>Емілія АНДРІЙ</i> ПРОТИДІЯ ОУН(м) ПОЛІТИЦІ ТРУДОВИХ ДЕПОРТАЦІЙ ІЗ ГАЛИЧИНИ ПІД ЧАС НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЇ.....	227
<i>Олексій ГОНЧАРЕНКО</i> ПОХІДНІ ГРУПИ ОУН(б) НА ТЕРЕНАХ НАДДНІПРЯНЩИНИ: ДО ПИТАН- НЯ ПРО РЕЗУЛЬТАТИВНІСТЬ СПРОБ ІНТЕГРАЦІЇ ДО ОКУПАЦІЙНИХ ОРГАНІВ ВЛАДИ (1941–1944 рр.).....	234
<i>Галина СТЕФАНЮК</i> ПРОГРАМНІ ЗАСАДИ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ ОУН(б) ЩОДО РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ В ПЕРІОД НАЦИСТСЬКОГО “НОВОГО ПОРЯДКУ” (1941–1944 рр.).....	242
<i>Василь МАРЧУК, Олексій ВИШИВАНЮК</i> ЦЕРКВА В УМОВАХ РЕЛІГІЙНОГО ПІДПІЛЛЯ: ВИБІР УКРАЇНСЬКИХ ГРЕКО-КАТОЛИКІВ У 1941–1946 рр.....	248
<i>Микола МИХАЙЛУЦА</i> ДЕУКРАЇНІЗАЦІЯ ЦЕРКОВНОГО ЖИТТЯ В ТРАНСНІСТРІЇ (1941–1944 рр.)...	255
<i>Андрій ПОСПЄЛОВ</i> СИСТЕМОТВОРЕННЯ Й БОЙОВИЙ ДОСВІД УКРАЇНСЬКОЇ ПОВСТАН- СЬКОЇ АРМІЇ ЯК АНАЛІЗ ІСНУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ СТРУКТУРИ БЕЗ “ПАРАЛЕЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ”.....	261
<i>Галина СТАРОДУБЕЦЬ</i> ПРОБЛЕМА ЛЕГІТИМІЗАЦІЇ ПОВСТАНСЬКОЇ ВЛАДИ НА ТЕРИТОРІЇ ЗАПІЛЛЯ УПА.....	269
<i>Валентин МАЗУРОК</i> УКРАЇНСЬКИЙ САМОСТІЙНИЦЬКИЙ РУХ НА ТЕРНОПІЛЬЩИНІ В 1943– 1945 рр.....	275
<i>Юрій ТОМИН, Володимир КРОЙТОР</i> ОРГАНІЗАЦІЙНА СТРУКТУРА УКРАЇНСЬКОЇ ПОВСТАНСЬКОЇ АРМІЇ.....	282
<i>Михайло ПАНЬКІВ</i> ПАРТИЗАНСЬКІ СХРОНИ УПА.....	291
<i>Ігор ПИЛИПІВ, Руслан ДЕЛЯТИНСЬКИЙ</i> ДО ПИТАННЯ ПРО ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКИХ КАПЕЛАНІВ В УКРАЇНСЬКІЙ ПОВСТАНСЬКІЙ АРМІЇ (1942–1946 рр.).....	303
<i>Володимир ТРОФИМОВИЧ</i> ДЕЯКІ АСПЕКТИ ВЗАЄМИН ОУН І УПА З РАДЯНСЬКОЮ ВЛАДОЮ В 40-ві–50-ті рр. ХХ СТОЛІТТЯ.....	319
<i>Андрій БОЛЯНОВСЬКИЙ</i> ДО ПИТАННЯ ПРО ПОЛІТИЧНУ СТРАТЕГІЮ УКРАЇНСЬКОГО ВИЗВОЛЬ- НОГО ПІДПІЛЛЯ В 1944 р.....	329

<i>Дмитро ВСДСНССВ</i> РОМАН ШУХЕВИЧ ЯК РОЗРОБНИК СТРАТЕГІЇ І ТАКТИКИ ПІДПІЛЛЯ ОУН(Б) У ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД.....	342
<i>Тарас РЕМАРЧУК</i> РОМАН ШУХЕВИЧ – СТРАТЕГ БОРОТЬБИ ОУН ТА УПА З РАДЯНСЬКИМ РЕЖИМОМ.....	350
<i>Ігор АНДРУХІВ</i> БОРОТЬБА РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ ПРОТИ ЗБРОЙНИХ ФОРМУВАНЬ ОУН ТА УПА НА ТЕРЕНАХ СТАНІСЛАВСЬКОЇ (ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ) ОБЛАСТІ В 40–50-х рр. ХХ ст.....	356
<i>Олег БЕЗНОСЮК</i> ВИНИЩУВАЛЬНІ БАТАЛЬЙОНИ В БОРОТЬБИ ПРОТИ ЗБРОЙНИХ ФОРМУВАНЬ ОУН ТА УПА НА ТЕРЕНАХ СТАНІСЛАВЩИНИ В 1944–1945 рр....	364
<i>Володимир КОВАЛИК</i> СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНА СИТУАЦІЯ НА ТЕРЕНАХ ОПІЛЛЯ В 1944–1950 рр...	371
<i>Тамара ГАЛИЦЬКА-ДІДУХ</i> ПОЛІТИКА РАДЯНСЬКИХ ОРГАНІВ ВЛАДИ У СФЕРІ ПРОМИСЛОВОГО РОЗВИТКУ СТАНІСЛАВСЬКОЇ ОБЛАСТІ (1944–1953 рр.).....	375
<i>Микола СИВИРИН</i> РАДЯНСЬКА ПОЛІТИКА ДЕПОРТАЦІЇ УЧАСНИКІВ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛІСТИЧНОГО РУХУ І ЇХНІХ СІМЕЙ У 1945–1953 рр.....	382
<i>Дмитро ЗІНЧУК</i> ВПЛИВ ОУН І УПА НА СТАНОВЛЕННЯ СВІТОГЛЯДУ ВАСИЛЯ РОМАНЮКА (ПАТРІАРХА ВОЛОДИМИРА).....	388
<i>Наталія КОНЦУР</i> ПАТРІАРХ ЙОСИФ СЛІПІЙ: ШТРИХИ ДО ПОРТРЕТА РЕЛІГІЙНОГО ДІЯЧА.....	397
<i>Микола МИХАЛЬЧЕНКО, Олександр СИЧ</i> ВІЙСЬКОВА ПОЛІТИКА ЗАКОРДОННОГО ЦЕНТРУ ОУН В УМОВАХ НАГНІТАННЯ “ХОЛОДНОЇ ВІЙНИ” (ЛЮТИЙ 1945 – ЛЮТИЙ 1946 рр.).....	401
<i>Петро СІРЕДЖУК</i> КОСМАЧ У ВОГНІ ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ 40–50-х рр. ХХ ст.....	408
<i>Сергій АДАМОВИЧ</i> ІДЕЯ СОБОРНІСТІ В ПРОГРАМОВИХ ДОКУМЕНТАХ ОУН І ЇЇ РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ В ДІЯЛЬНОСТІ СУЧАСНИХ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ.....	420
РОМАН ШУХЕВИЧ В ІСТОРИОГРАФІЇ. РОДИНА ШУХЕВИЧІВ У ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНОМУ Й КУЛЬТУРНОМУ ЖИТТІ УКРАЇНИ	
<i>Лілія ШОЛОГОН, Лілія БУРАЧОК</i> ДЖЕРЕЛА ДО ВИВЧЕННЯ ЖИТТЄВОГО ШЛЯХУ ТА ГРОМАДСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВОЛОДИМИРА ШУХЕВИЧА (1849–1915 рр.).....	427
<i>Оксана БАРАН</i> СПОГАДИ СТЕПАНА ШУХЕВИЧА ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ КУЛЬТУРИ Й ПОБУТУ ГАЛИЦЬКОГО СІЛЬСЬКОГО ДУХОВЕНСТВА КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ ст.....	433
<i>Зінаїда ЗАЙЦЕВА</i> ДІЯЛЬНІСТЬ ВОЛОДИМИРА ШУХЕВИЧА В НАУКОВОМУ ТОВАРИСТВІ	

<i>ім. Т. ШЕВЧЕНКА.....</i>	438
<i>Петро АРСЕНИЧ</i> ДІЯЛЬНІСТЬ ВОЛОДИМИРА ШУХЕВИЧА ЯК ЕТНОГРАФА.....	445
<i>Галина БОНДАРЕНКО</i> П'ЯТЬ ВИДАТНИХ ОСІБ РОДУ ШУХЕВИЧІВ І ЇХНЯ РОЛЬ В ІСТОРІЇ УКРАЇНИ.....	453
<i>Мирослав НАГІРНИЙ</i> ЗВ'ЯЗКИ РОДИНИ ШУХЕВИЧІВ І РОДИНИ ФЕДАКІВ (кінець ХІХ – середина ХХ ст.).....	461
<i>Тарас ФЕДОРІВ</i> СТЕПАН БАНДЕРА Й РОМАН ШУХЕВИЧ: ДО ПИТАННЯ ПРО ВЗАЄМИНИ ПРОВІДНИХ ДІЯЧІВ ОУН 30–50-х рр. ХХ ст.....	468
<i>Михайло СИГИДИН, Ростислав ЛЕЩИШИН</i> ІДЕОЛОГІЯ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ В УКРАЇНСЬКІЙ ПРЕСІ СТАНІСЛАВІВСЬКОГО ВОЄВОДСТВА (20–30 рр. ХХ ст.).....	476
<i>Володимир ВЕЛИКОЧИЙ</i> ВІЙСЬКОВА СИМВОЛІКА УСС ЯК СКЛАДОВА ФОРМУВАННЯ ОСНОВ НОВІТНЬОЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ВІЙСЬКОВОЇ ТРАДИЦІЇ: ДО ІСТОРИОГРАФІЇ ПРОБЛЕМИ.....	483
<i>Василь ФУТАЛА</i> ВЗАЄМИНИ ПРОВІДУ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ І КРАЙОВОЇ ЕКЗЕКУТИВИ ОУН У 1929–1939 рр. КРИЗЬ ПРИЗМУ БАЧЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ І ПОЛЬСЬКИХ ІСТОРИКІВ.....	489
<i>Наталія ХРАБАТИН</i> УКРАЇНСЬКА Й ПОЛЬСЬКА ІСТОРИОГРАФІЯ ДІЯЛЬНОСТІ ОУН У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД.....	497
<i>Сергій ДЕРЕВ'ЯНКО, Тетяна ГУМЕНЮК</i> ОФОРМЛЕННЯ ДЕРЖАВНО-ПОЛІТИЧНОГО СТАТУСУ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ В 1939 РОЦІ В ІСТОРИОГРАФІЇ.....	503
<i>Валерій ШАЙКАН</i> ДЖЕРЕЛА ВИВЧЕННЯ ІДЕОЛОГІЧНОЇ БОРОТЬБИ В УКРАЇНІ В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ.....	511
<i>Людмила МІЩАНЧУК</i> ВІДОБРАЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ 40–50-х рр. ХХ ст. У ПАРТІЙНИХ ДОКУМЕНТАХ ІЗ ФОНДІВ ДЕРЖАРХІВУ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ.....	520
<i>Марія ПЕЛЕСЮК</i> СПОГАДИ ЯК ДЖЕРЕЛО ДО ВИВЧЕННЯ ОСОБИСТОСТІ РОМАНА ШУХЕВИЧА.....	527
<i>Борис САВЧУК, Роман КЛЮНЬ</i> ВІТЧИЗНЯНА ІСТОРИОГРАФІЯ ПРО РОЛЬ УГКЦ У НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНІЙ БОРОТЬБИ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ 1939–1946 рр.....	536
<i>Василь ЖУПНИК</i> ПРОТИСТОЯННЯ ОУН І УПА ТА РАДЯНСЬКИХ ОРГАНІВ ВЛАДИ НА ТЕРИТОРІЇ ВОЛИНИ Й ГАЛИЧИНИ (1944–1953 рр.) В РАДЯНСЬКІЙ ІСТОРИОГРАФІЇ.....	545
<i>Богдан ЯНЕВИЧ</i> ПАМ'ЯТКИ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОЇ БОРОТЬБИ.....	551

<i>Богдан МИСАК</i>	
ВІЙСЬКОВО-ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ СИМ- ВОЛАМИ НЕЗБОРИМОГО ДУХУ.....	562
<i>Богдан КУПЧИНСЬКИЙ, Степан БОРЧУК</i>	
ВО СЛАВУ УКРАЇНИ ЖИЛИ, ТВОРИЛИ Й БОРОЛИСЯ (ВСЕСВІТНІЙ З'ЇЗД РОДИНИ ШУХЕВИЧІВ У ТИШКІВЦЯХ 10–12 ЛИПНЯ 2005 р.).....	566
Наші автори.....	575

CONTEST

**THE UKRAINIAN NATIONAL LIBERATION MOVEMENT
OF THE 30–50-es OF THE 20TH CENTURY: CONCEPTUAL-
METHODOLOGICAL CONTEXT, INTERNATIONAL MEASURING**

<i>Olexandr REYENT</i>	
UKRAINIAN NATIONAL LIBERATION MOVEMENT OF THE 19–20 th CENTURIES: THE PROBLEM OF METHODOLOGY AND HISTORICAL MEMORY.....	15
<i>Mykola LYTVYN</i>	
ROMAN SHUKHEVYCH'S SOCIAL POLITICAL AND STATE FORMING ACTIVITY.....	20
<i>Olexandr LYSENKO</i>	
THE MILITARY ACTIVITY OF ROMAN SHUKHEVYCH.....	25
<i>Yuriy SHAPOVAL</i>	
ROMAN SHUKHEVYCH AND THE POLICY OF MEMORY IN MODERN UKRAINE.....	30
<i>Volodymyr VYATROVICH</i>	
THE CONCEPTION OF THE UKRAINIAN NATIONAL LIBERATION MOVEMENT IN THE 20 th CENTURY.....	35
<i>Vira BURDIAK</i>	
THE IDEOLOGICAL BASIS OF THE UKRAINIAN NATIONAL LIBERATION MOVEMENT IN THE 30-50-es OF THE 20 th CENTURY.....	41
<i>Valentyna SCHAIKAN</i>	
THE UKRAINIAN NATIONAL MOVEMENT DURING THE WORLD WAR II: THE ANATOMY OF THE STRATEGIC DIRECTION.....	47
<i>Mykola KUGUTYAK, Stepan KOBUTA</i>	
THE POLITICAL AND LEGAL REASONS OF THE RECOGNITION OF OUN- URA AS A CARRYING ON WAR SIDE DURING THE WORLD WAR II.....	58
<i>Larisa KOBUTA</i>	
THE PROBLEMS OF NATION AND NATIONALISM IN THE OPINIONS OF THE UKRAINIAN SOCIALISTS IN THE PERIOD BETWEEN WARS: THE OPPOSING TO THE POINTS OF VIEW OF DONTSOV.....	67
<i>Halyna GLADKA</i>	
TERRORISM IN THE METROPOLITAN A. SCHEPTYTSKY IN THE CONTEXT CODE OF ETHICAL AND MORAL DOCTRINE OF CHRISTIANITY...	76
<i>Oleksandr FEDORIV</i>	
RADIANOFILSTVO IN WESTERN UKRAINE IN USSR POLICY (1923 – 1928).....	81
<i>Serhiy BUTKO</i>	
UKRAINIAN – RUSSIAN RELATIONS ON THE PAGES OF THE UKRAINIAN MILITARY ORGANIZATION PRINTED ISSUE “SURMA”.....	92
<i>Igor ILYUSHYN</i>	
SOME THEORETICAL PROBLEMS IN RESEARCHING OF THE UKRAINIAN- POLISH RELATIONS OF THE 20 th CENTURY.....	102
<i>Mykola GENYK</i>	
THE PROBLEM OF POLISH-UKRAINIAN MUTUAL UNDERSTANDING AT THE FIRST STAGE OF THE SECOND WORLD WAR.....	108

<i>Volodymyr STARKA</i> ORGANIZATION OF COOPERATION BETWEEN THE UKRAINIAN AND POLISH CURRENTS OF MOVEMENT OF RESISTANCE DURING THE SECOND WORLD WAR.....	115
<i>Ruslan KRUTOFIST</i> THE RELATIONSHIP BETWEEN THE POLISH AND UKRAINIAN MOVEMENTS. FOR NATIONAL FREEDOM IN THE DISTRICT OF LUBLIN IN 1940 – THE FIRST PART OF 1944.....	125
ROMAN SHUKHEVYCH'S PUBLIC-POLITICAL, STATE-FORMING AND MILITARY ACTIVITY	
<i>Mykola VITENKO, Ivan MONOLATYI</i> SOCIO-ECONOMIC ASPECT OF POLISH-UKRAINIAN RELATIONS IN GALYCHYNA IN 1867–1914 AND IDEA OF INDEPENDENCE OF UKRAINE.....	135
<i>Natalia KOROSTIL, Oleg MALYARCHUK</i> UKRAINIAN NATIONALISM AND THE AGRARIAN PROBLEM THE EASTERN GALYCHYNA IN THE INTERWAR PERIOD OF 1919–1939.....	141
<i>Liudmyla DROHOMYRETSKA</i> COOPERATION ISSUES IN THE PROGRAMME DOCUMENTS AND ACTIVITIES OF THE ORGANIZATION OF UKRAINIAN NATIONALISTS (1929 – 1939).....	148
<i>Volodymyr SAGANJYK</i> MONETARY CIRCULATION IN WESTERN UKRAINE IN THE 30-es OF THE 20 th CENTURY.....	154
<i>Vasyl UKHACH</i> ENLIGHTENING ACTIVITY OF OUN IN THE CONTEXT OF SOCIAL-POLITICAL SITUATION IN WEST-UKRAINIAN REGION.....	158
<i>Volodymyr KLAPCHUK</i> ENLIGHTENING ROLE OF GREEK-CATHOLIC ECCLESIASTICS OF EASTERN GALYCHYNA DURING INTERWAR PERIOD (FOR EXAMPLE DELYATYNSCHYNA).....	163
<i>Oleg YEGRESHIY, Mykhaylo MOSKALIUK</i> BISHOP HRYHORIY KHOMYSHYN AND THE UKRAINIAN NATIONALISTIC UNDERGROUND: HISTORICAL EXPERIENCE AND RELATIONSHIP LESSON.....	169
<i>Tetyana HODAK</i> LEGAL PRINCIPLES OF STATE-FORMING CONCEPTION OF THE UKRAINIAN NATIONALISTS DURING 20–30-es OF 20 th	174
<i>Igor GAVRYLIV</i> THE UKRAINIAN NATIONALIST: ROMAN SHYKHEVYCH'S FIGHTING WAY.....	181
<i>Mykola POSIVNYCH</i> ROMAN SHUKHEVYCH'S ACTIVITY IN THE UVO-OUN COMBAT REFERANTURA (1923–1938).....	189
<i>Oleksandr MARUSHCHENKO, Natalia NADURAK</i> ROMAN SHUKHEVYCH IN THE UKRAINIAN NATIONAL-LIBERATION	

MOVEMENT DURING 1929–1940	196
<i>Hennadiy BURNASHOV</i> ROMAN SHUKHEVYCH AND THE ARMED FIGHT FOR FREEDOM OF UKRAINE.....	202
<i>Petro BRYTSKYI</i> THE UKRAINIAN NATIONAL FORMATIONS IN THE SECOND WORLD WAR PERIOD.....	205
<i>Ivan PATRILYAK</i> THE ACTIVITY OF ROMAN SHUKHEVYCH IN THE BEGINNING OF THE WORLD WAR II.....	212
<i>Igor VERBA</i> UKRAINIAN NATIONALISTS' ACTIVITIES IN INVADDED KYIV IN THE FIRST MONTHS (SEPTEMBER-DECEMBER 1941).....	222
<i>Emiliya ANDRIIV</i> 'OUN (M) ACTION AGAINST POLISY OF LABOUR DEPORTATION FROM GALYCHYNA DURING THE GERMAN OCCUPATION.....	227
<i>Olexiy HONCHARENKO</i> OUTGOING GROUPS OF UKRAINIAN NATIONALISTS ORGANIZATION (B) IN THE OVER-DNIPRO TERRITORY: ABOUT THE QUESTION OF THE EFFECTIVE ATTEMPTS OF INTEGRATION AS FOR GOVERNMENT BODIES (1941–1944).....	234
<i>Halyna STEFANIUK</i> PROGRAMME BASIS AND ACTIVITY OF ORGANIZATION OF UKRAINIAN NATIONALISTS (BANDERA'S COMMUNITY) ABOUT THE DEVELOPMENT OF UKRAINIAN SCHOOLS IN THE PERIOD OF NAZI'S "NEW PERIOD" (1941–1944).....	242
<i>Vasyl MARCHUK, Olexiy VYSHYVANIUK</i> CHURCH IN THE CONDITIONS OF RELIGIOUS UNDERGROUND: A CHOICE OF UKRAINIAN GREEK-CATHOLICS DURING 1941–1946.....	248
<i>Mykola MYKHAILUTSA</i> THE DEUKRANIZATION OF THE CLERICAL LIFE IN TRANSNISTRIYA (1941–1944).....	255
<i>Andriy POSPELOV</i> SYSTEMBUILD AND SMELL OF POWDER OF UKRAINIAN INSURGENT ARMY AS ANALYSIS OF EXISTENCE OF STATE STRUCTURE WITHOUT THE PARALLEL STATE.....	261
<i>Halyna STARODUBETS</i> THE PROBLEM OF LEGITIMATION OF REBELLING POWER ON THE TERRITORY OF THE UKRAINIAN REBELLING ARMY'S SECRET WORK.....	269
<i>Valentyn MAZUROK</i> THE UKRAINIAN SAMOSTIYNYTSKYI MOVEMENT ON TERNOPILSCHYNA DURING 1943–1945.....	275
<i>Yuriy TOMYN, Volodymyr KROYTOR</i> ORGANIZATIONS STRUCTURE OF THE UKRAINIAN REBELLIOUS ARMY.....	282
<i>Myhaylo PAN'KIV</i> THE REBELLIOUS DUG-OUTS OF URA.....	291
<i>IgorPYLYPIV, Ruslan DELYATYNSKY</i>	

TO THE ISSUE OF THE GREEK-CATHOLIC CHAPLAINS IN THE UKRAINIAN UPRISING ARMY (1942–1946).....	303
<i>Volodymyr TROFYMOVYCH</i>	
SOME ASPECTS OF THE RELATIONS BETWEEN OUN AND URA WITH THE SOVIET POWER IN THE 40–50-es OF THE 20 th CENTURY.....	319
<i>Andriy BOLIANOVSKYY</i>	
TOWARD THE QUESTION OF POLITICAL STRATEGY OF UKRAINIAN LIBERATION UNDERGROUND IN 1944.....	329
<i>Dmytro VIEDIENIEIEV</i>	
ROMAN SHUKHEVYCH AS A CREATOR OF THE STRATEGY AND TACTICS OF THE SECRET FIGHTING OF OUN(B) IN THE AFTERWAR PERIOD.....	342
<i>Taras REMARCHUK</i>	
ROMAN SHUKHEVYCH AS THE STRATEGIST OF THE FIGHT OF THE UKRAINIAN NATIONALISTS' ORGANISATION (UNO) AND THE UKRAINIAN REBELLING ARMY (URA) AGAINST THE SOVIET REGIME.....	350
<i>Igor ANDRUKHIV</i>	
FIGHT OF SOVIET POWER AGAINST THE ARMED FORMINGS OF OUN AND URA ON THE TERRITORY OF STANISLAV REGION (IVANO-FRANKIVSK) IN 1940–1950-es.....	356
<i>Oleg BEZNOSYUK</i>	
DESTRUCTIVE BATTALIONS IN A FIGHT AGAINST THE ARMED FORMINGS OF OUN – URA ON THE TERRITORY OF STANISLAV REGION IN 1944– 1945-es.....	364
<i>Volodymyr KOVALYK</i>	
THE SOCIAL AND POLITICAL SITUATION ON THE TERRITORY OF OPILLYA IN 1944–1950-es.....	371
<i>Tamara HALYTSKA-DIDUKH</i>	
THE POLICY OF SOVIET POWER ORGANS IN THE INDUSTRIAL DEVELOPMENT SPHERE OF STANISLAV REGION (1944–1953).....	375
<i>Mykola SYVYRYN</i>	
THE SOVIET POLICY OF DEPORTATION OF THE UKRAINIAN NATIONALISTIC MOVEMENT PARTICIPANTS AND THEIR FAMILIES IN 1945–1953-es.....	382
<i>Dmytro ZINCHUK</i>	
THE INFLUENCE OUN AND URA ON BECOMING OF WORLD VIEW OF VASYL ROMANIUK (PATRIARCH VLADIMIR).....	388
<i>Natalia KONTSUR</i>	
PATRIARCH YOSYF SLIPIYI: SOME TRAITS TO THE PORTRAIT OF A RELIGIOUS MAN.....	397
<i>Mykola MYKHALCHENKO, Olexandr SYCH</i>	
THE MILITARY POLICY OF FOREIGN CENTRE OF OUN IN ACTUAL PRACTICE OF “COLD WAR” EVOLUTION (FEBRUARY, 1945 – FEBRUARY, 1946).....	401
<i>Petro SIREZHUK</i>	
COSMACH IN THE PERIOD OF LIBERATING MOVEMENT.....	408
<i>Serhiy ADAMOBYCH</i>	

THE IDEA OF CONCILIARISM IN THE PROGRAMME DOCUMENTS OF UNO AND ITS REPRESENTATION IN THE ACTIVITIES OF THE MODERN POLITICAL PARTIES.....	420
--	-----

ROMAN SHUKHEVYCH IN HISTORIOGRAPHY. THE SHUKHEVYCHES IN SOCIAL, POLITICAL, AND CULTURAL LIFE OF UKRAINE

<i>Lilia SHOLOGON, Lilia BURACHOK</i>	
SOURCES OF STUDY OF LIFE AND SOCIAL ACTIVITIES OF VOLODYMYR SHUKHEVYCH (1849 – 1915).....	427
<i>Oksana BARAN</i>	
THE MEMOIRS OF STEPAN SHUKHEVYCH AS A SOURCE OF STUDYING OF THE GALICIAN RURAL PRIESTS' CULTURE AND WAY OF LIFE AT THE END OF 19 th – AT THE BEGINNING OF THE 20 th CENTURY.....	433
<i>Zinaida ZAITSEVA</i>	
VOLODYMYR SHUKHEVYCH'S ACTIVITY IN SHEVCHENKO'S SCIENTIFIC SOCIETY.....	438
<i>Petro ARSENYCH</i>	
VOLODYMYR SHUKHEVYCH'S ACTIVITY AS AN ETHNOGRAPHER.....	445
<i>Halyna BONDARENKO</i>	
FIVE PROMINENT PEOPLE OF THE SHUKHEVYCHES AND THEIR ROLE IN THE HISTORY OF UKRAINE.....	453
<i>Myroslav NAGIRNYI</i>	
RELATIONS BETWEEN THE FAMILY OF SHUKHEVYCH AND THE FAMILY OF FEDAK (THE END OF THE 19 th CENTURY – THE MIDDLE OF 20 th CENTURY).....	461
<i>Taras FEDORIV</i>	
STEPAN BANDERA AND ROMAN SHUKHEVYCH: TO THE QUESTION ABOUT THE MUTUAL RELATIONS OF LEADING FIGURES OF OUN IN 30–50-es OF THE 20 th CENTURY.....	468
<i>Mykhaylo SYGYDYN, Rostyslav LESCHYSHYN</i>	
Ideology of the national liberation movement in the ukrainian press of stanislaviv Province (20–30-es OF THE 20 th century).....	476
<i>Volodymyr Velykochyy</i>	
MILITARY SYMBOLISM OF USS AS CONSTITUENT OF FORMING THE BASES OF THE NEWEST UKRAINIAN NATIONAL MILITARY TRADITION: TO HISTORIOGRAPHY OF THE PROBLEM.....	483
<i>Vasyl FUTALA</i>	
THE INTERRECTION OF THE UKRAINIAN NATIONALIST' COMMAND AND THE REGIONAL EXECUTIVE OF THE UKRAINIAN NATIONALISTS' ORGANIZATION IN 1929–1939 THROUGH UKRAINIAN AND POLISH HISTORIANS' VISION.....	490
<i>Natalia KHRABATYN</i>	
UKRAINIAN AND POLISH HISTORIOGRAPHY TO ACTIVITY OF OUN IN AN INTERMILITARY PERIOD.....	497
<i>Serhiy DEREVYANKO, Tetiana GUMENIUK</i>	
ARRANGEMENT OF STATE POLITICAL STATUS OF WESTERN UKRAINE IN 1939 IN HISTORIOGRAPHY.....	503

<i>Valeriy SHAIKAN</i> THE SOURCES OF THE IDEOLOGICAL FIGHTING STUDY IN UKRAINE DURING THE YEARS OF THE WORLD WAR II.....	511
<i>Liudmyla MISHCHANCHUK</i> THE DEPICTING OF THE UKRAINIAN NATIONAL-LIBERATING MOVEMENT IN THE 40–50-es OF THE 20th CENTURY IN THE PARTIES' DOCUMENTS FROM THE FUNDS OF THE IVANO-FRANKIVSK STATE ARCHIVE.....	520
<i>Maria PELESHOK</i> MEMOIRS AS A SOURCE OF STUDYING THE PERSONALITY OF ROMAN SHUKHEVYCH.....	527
<i>Borys SAVCHUK, Roman KLIUN'</i> DOMESTIC HISTORIOGRAPHY ABOUT THE ROLE OF UGKTS IN THE NATIONAL LIBERATION FIGHT OF THE UKRAINIAN PEOPLE 1939–1946.....	536
<i>Vasyl ZHUPNYK</i> OPPOSITION OF OUN-URA AND SOVIET ORGANS OF POWER ON THE WESTERN REGIONS (1944–1953) IN SOVIET HISTORIOGRAPHY.....	545
<i>Bohdan YANEVYCH</i> MEMORATIONS OF THE NATIONAL-LIBERATING STRUGGLE.....	551
<i>Bohdan MYSAK</i> MILITARY-PATRIOTIC EDUCATION OF STUDENT'S YOUNG PEOPLE BY THE CHARACTERS OF IRRESISTIBLE SPIRIT.....	562
<i>Bohdan KUPCHYNSKIY, Stepan BORCHUK</i> THEY LIVED, WORKED AND FOUGHT FOR THE GLORY TO UKRAINE (WORLD ARRIVAL OF THE SHUHEVYCHES TO TYSHKIVTSI ON JULY 10–12, 2005).....	566

УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНИЙ РУХ 30–50-х РОКІВ XX СТОЛІТТЯ: КОНЦЕПТУАЛЬНО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ КОНТЕКСТ, МІЖНАРОДНИЙ ВИМІР

УДК 323.15 (477)
ББК 63.3 (4 Укр)

Олександр РЕШТ

УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНИЙ РУХ XIX–XX СТОЛІТЬ: ПРОБЛЕМИ МЕТОДОЛОГІЇ ТА ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ

У науковій статті автор торкається проблем методології та історичної пам'яті українського національно-визвольного руху XIX–XX ст. Наголошується, що український національно-визвольний рух XIX–XX ст. – це дискретне, поліфонічне, суперечливе явище, яке слід розглядати в широкій історичній ретроспективі як органічний, нерозривний, цілісний процес. Автор стверджує, що при вивченні українського національно-визвольного руху слід активніше застосовувати міждисциплінарні підходи, використовувати компаративістський метод дослідження.

Ключові слова: український національно-визвольний рух, методологія, історична пам'ять, Друга світова війна, національне примирення, просопографія, біографістика, українське питання.

Суспільно-політичні події в сучасній Україні переконливо доводять, наскільки складним, часом суперечливим є процес націо- й державотворення. Є достатньо підстав, аби стверджувати, що процес формування політичної української нації далекий від завершення. У цьому сенсі можна вести мову про тісний взаємозв'язок національно-визвольного руху й генезу українського національного організму як самодостатнього комплексу.

Нинішні реалії ще раз переконують у тому, що в суспільстві відсутня єдина історична пам'ять (наскільки це взагалі можливе в багатонаціональному й штучно заполітизованому соціумі). Різні, незрідка діаметрально протилежні оцінки тих чи інших історичних подій межують із повним невіглаством і відсутністю культури історичного мислення, підміною обґрунтованих правових, соціальних, культурологічних, теологічних, етичних характеристик поверховими, але різкими, безапеляційними ідеологічними оцінками.

Усе це вимагає від істориків копійки роботи, аби не просто “залатати” пошматоване бурхливими подіями полотно історичної пам'яті, а “зіткати” цілісне, без “білих” плям і кон'юнктурних купюр.

Очевидно, усвідомленням цієї потреби, а також необхідності нових імпульсів суспільній свідомості викликаний до життя Указ Президента України №879 (2006 р.) “Про всебічне вивчення та об'єктивне висвітлення діяльності українського визвольного руху і сприяння процесу національного примирення”. Ми маємо сприйняти цей документ як соціальне замовлення, спричинене вимогами часу, сучасними викликами.

Від 1991 року український національний рух кінця XIX–XX ст. постійно перебуває в центрі наукових зацікавлень українських істориків – йому присвячені сотні монографій, тисячі статей і розвідок. Можна без особливих застережень стверджувати, що зібрано й введено в науковий обіг достатньо фактичного матеріалу, однак його концептуальне опрацювання із застосуванням відповідних методологічних підходів і новітніх методик – справа багатьох років.

Процес формування національної ідентичності в XIX та на початку XX ст., так зване шістдесятництво, та створення незалежної української держави проаналізовані доволі різнопланово й загалом не спричиняють активних суперечок, натомість найбільш контроверсійним на сьогодні залишається період 30–50-х років XX ст. На жаль, нині все ще

переважають емоційні, упереджені підходи, а суто наукова оцінка підмінюється втягуванням різних аспектів проблеми історії ОУН і УПА у вир кон'юнктурних політичних баталій.

На наш погляд, методологічно виправданим було б поглянути на визвольну боротьбу 40–50-х років ХХ ст. із ширшої ретроспективи розгортання й розвитку українського національного руху від другої половини ХІХ ст. Розглядаючи його як інтелектуальне явище, доцільно було б застосувати підходи глобалізаційних теорій, зокрема такі концепти, як “центр” і “периферія”. Усе це також вимагає активного використання й компаративістського методу дослідження. З такого погляду український національний рух на всіх його етапах виступає не унікальним феноменом, а навпаки – явищем свого часу. Перебуваючи на периферії глобалізаційних процесів, він зазнавав впливу провідних тенденцій відповідної історичної епохи з певним запізненням (для другої половини ХІХ ст. воно вимірювалося в десятиліттях, а для 30–40-х років ХХ ст. із розвитком освіти та засобів швидкого поширення інформації в глобальних масштабах цей рух досяг практично синхронного звучання з іншими аналогічними явищами європейської історичної палітри).

Водночас сам він не став зразком для наслідування – такими напівпериферійними центрами для нього виступали довгий час польський, російський, частково чеський рухи (характерно, що типологічну однорідність українського національного руху з іншими центральноєвропейськими національними рухами другої половини ХІХ – початку ХХ ст. одним із перших помітив Мірослав Грох, відомий чеський дослідник, зіставивши відповідні чеські й українські дані). У 1930-х роках ситуація змінюється таким чином, що ідеологи українського руху сприймають нові течії та ідеї безпосередньо з центром глобалізаційних процесів, творчо експлікувавши їх на місцеві умови й витворивши власні концепції (Д.Донцов та ін.).

Своєрідним вододілом, що ознаменував новий етап у розвитку як українського національного руху зокрема, так і європейських загалом, стала Перша світова війна. Вона спричинила глибинні світоглядно-психологічні зміни поглядів цілого покоління, відкинувши чимало демократичних надбань попередників. Глобальний збройний конфлікт змусив думати людей, які так чи інакше були її безпосередніми учасниками, в категоріях “свій” – “чужий” у контексті радикалізації суспільних настроїв (цьому також посприяли й потужні економічні кризи кінця 1920-х – початку 1930-х років). Відбувся певний злам у динамічному розвитку українського й інших рухів – від керівництва відійшли попередні лідери, для яких нові погляди, нові ідейні течії і політичні технології були неприйнятними своєю агресивністю, радикалізмом. Та знову мусимо відзначити, ще було це притаманне загалом для європейського історичного досвіду, а не лише його української складової.

Ураховуючи багатовимірну природу українського національного руху, при його вивченні слід застосувати міждисциплінарні підходи з використанням комплексу методик, зорієнтованих на вивчення історичних, правових, соціальних, економічних, етнічних, конфесійних, психологічних та інших аспектів проблеми. Застосування таких підходів особливо доцільне й продуктивне для дослідження українського національного руху 30–50-х років ХХ ст. Так, правовий аналіз подій того часу, зокрема діяльності ОУН та УПА у світлі норм міжнародного гуманітарного права й чинного законодавства України, сприятиме зняттю емоційної напруги з обговорюваних питань, їхньому об'єктивнішому висвітленню (зокрема, спростуванню таких “міжнародно-правових міфів”, як вигадки про “засудження ОУН і УПА Нюрнберзьким міжнародним трибуналом” та ін.).

Події 30–50-х років ХХ ст. засвідчили чималий поступ у складному процесі національної ідентифікації (цьому об'єктивно посприяло й об'єднання всіх українських земель, хай і у квазідержавній формі). Цікавим видається проведення просопографічного дослідження активних учасників українського національного руху середини ХХ ст. та його порівняння з відповідними даними за попередній і наступний періоди. Так, промовистими є свідчення командувача групи УПА – Захід О.Луцького, який стверджував, що до 15% осо-

бового складу цього з'єднання були “східняками”. Відповідні дані знаходяться й у матеріалах радянської партизанської розвідки. На сьогодні джерельна база (“Літописи УПА” та ін.) дозволяє скласти доволі повну базу даних для проведення докладнішого просопографічного дослідження. Чимало цінної інформації дали б дані про соціальний статус і походження активістів визвольного руху, зокрема для верифікації нав'язуваних радянською пропагандою стереотипів про “спантеличених націоналістичною пропагандою” маргінальних осіб, “куркульських синків” тощо. Порівняння результатів відповідного дослідження з уже наявними щодо українського національного руху кінця ХІХ – початку ХХ ст. дозволило б виявити його подібні та відмінні риси.

У зв'язку з цим особливого значення набуває біографістика як один із напрямів історіописання. Створення персоналій лідерів і активних учасників національно-визвольного руху дозволить спочатку відтворити колективний портрет борців за волю України, а згодом вийти на рівень типологізації й історико-антропологічного аналізу образу повстанця, революціонера, дисидента. Отже, без сучасних методологічних підходів та авангардного дослідницького інструментарію тут не обійтися.

У свою чергу, Друга світова війна (як і її попередниця) стала віхою в розвитку українського національного руху як в Україні, так і за кордоном. Умовно 30–50-ті роки можна назвати “воєнним” етапом у його еволюції.

Торкаючись питання про ідеологічне й організаційне оформлення визвольного руху, слід, насамперед, звернути увагу на те, що воно відбувалося в руслі європейських тенденцій і закономірностей.

В ідеології українського націоналізму не потрібно шукати елементів самовитвору й унікальності. “Інтегральний націоналізм”, який в Україні асоціювався з Д.Донцовим, насправді виник як ідеологічна течія у Франції за сотню років до нього. Водночас не слід ігнорувати й ту обставину, яка визначала появу і популярність націоналізму. Поразка визвольних змагань 1917–1921 рр. створила інтелектуально-психологічні передумови для почуття історичної сатисфакції (якщо не сказати – реваншу). За умов жорсткої політичної конкуренції і надзвичайно потужних зовнішніх чинників український визвольний рух виробляв найбільш придатні, адекватні ідеологічні постулати й організаційні форми (це не означає їх апологетику). Оскільки в геостратегічному протистоянні найбільші шанси на успіх, як тоді здавалося, мали “міцні” режими з вольовими й навіть авантюрними лідерами, українські націоналісти, природно, запозичили певні риси тоталітарних принципів реалізації власної політичної програми. Час показав (і, як не парадоксально, він припав на середину ІІ світової війни), що ці засади пережили себе. Еволюція ідеології ОУН у напрямі демократичних і загальнолюдських цінностей завершила фазу адаптації українського націоналізму до суспільних інтересів української нації. І хоч, як слушно зауважує Г.Касьянов, “ідеологія ОУН” ніколи не існувала як “світоглядний моноліт”, усе ж можна говорити про домінуючі теоретичні маркери, які розкривали її самобутність.

Визначаючи місце ідеології українського націоналізму у визвольному русі, можемо стверджувати її органічний зв'язок зі світоглядними ідеями, цінностями й символами, які сповідували (хоча й неоднаковою мірою) різні політичні сили, заангажовані в ньому впродовж ХІХ і ХХ століть.

Аби продовжити асоціативний ряд, спробуємо поглянути на “українське питання” в контексті двох світових війн.

З геополітичної точки зору українські етнічні землі становили предмет особливої зацікавленості через їхній високопродуктивний економічний і людський потенціал. Так, у серпні 1914 р. президія Пангерманського союзу планувала розділити українські території на частини, оволодіння Польщею, Литвою, Білорусією, Україною з метою розселення німецьких колоністів. Свої територіальні претензії, припорошені за рахунок південно-слов'янських земель (а за певних умов – Волині й Поділля) заявляла Австро-Угорщина.

Російські імператори під гаслом об'єднання “єдинокровних братів-русинів” зі східно-слов'янським материком сподівалися відсунути кордони імперії до Карпатських перевалів.

Ще більш визначеними були плани щодо України в майбутніх учасників II світової війни. Сталін, який вважав себе кращим фахівцем із національного питання, погравшись з українізацією, взяв курс на русифікацію України й жорстоке переслідування потенційно опозиційних форм національної самоорганізації.

Його головний суперник Гітлер на з'їзді НСДАП у 1936 р. ділився своїми мріями: “Якби ми мали у розпорядженні сировинні багатства Уралу, ліси Сибіру, і якби неосяжні родючі рівнини України знаходилися в межах Німеччини, – ми мали б усе”.

Амбіції правителів II Речі Посполитої не вдовольнялися приєднаними в 1921 р. західноукраїнськими землями. У бесіді з міністром закордонних справ Польщі Й.Беком глава МЗС Німеччини Ф.Ріббентроп як компенсацію за “возз'єднання” Данцига з Рейхом й антирадянську позицію обіцяв прихильний нейтралітет щодо східної політики Варшави. Ріббентроп занотував: “Я запитав Бека, чи не відмовилися вони від честолюбних прагнень маршала Пілсудського в цьому напрямі, тобто від претензій на Україну. На це він відповів мені, що вони вже були в самому Києві, ці прагнення безсумнівно, все ще живі й сьогодні”.

Скориставшись зміною балансу сил після Мюнхена, Угорщина шляхом збройної агресії проти Карпатської України оволоділа цими теренами.

Плани творення “Великої Румунії” також значною мірою були пов'язані з територіальними придбаннями за рахунок земель, на яких мешкали переважно українці. Активно працювали на українському сегменті й спецслужби багатьох європейських країн із Британією включно. Таким чином, Україна напередодні двох світових воєн перетворювалася на об'єкт експансії відразу кількох держав.

Тим часом ніхто не питав самих українців про те, як вони бажають реалізувати своє право на національне самовизначення. Однак тривалий процес національної самоідентифікації, що розпочався в XIX ст., створив підґрунтя для появи громадсько-політичних інституцій, які взяли на себе місію відстоювати інтереси українства. Звичайно, вони різнилися за формами діяльності й тактичними прийомами. Так, Головна українська рада, що виникла в серпні 1914 р. у Львові, маніфестувала, що перемога у війні Росії “мала би принести українському народові Австро-Угорської монархії те саме ярмо, в якому стогне 30 мільйонів українського народу в Російській імперії. Перемога Австро-Угорської монархії буде нашою перемогою. І чим більша буде поразка Росії, тим швидше виб'є година визволення України”. Як відомо, Відень санкціонував створення національного з'єднання – легіону Українських січових стрільців, щоправда, обмеживши його чисельність 2,5 тис. вояків.

Тоді ж започатковано Союз визволення України й Український інформаційний комітет, який виношував плани у випадку поразки російського царату приєднати Наддніпрянську Україну до Австро-Угорщини й, об'єднавши з Буковиною і Галичиною, створити окрему національно-територіальну одиницю.

Політична еліта Наддніпрянщини також виразно висловила своє ставлення до перспектив “українського питання” в розрізі війни, що почалася. С.Петлюра в статті “Війна і українці” переконував у тому, що українці сповнені виконати свій громадський обов'язок перед батьківщиною. Водночас він очікував, що після закінчення війни російський уряд поставить “українське питання на порядок денний”. Іншу позицію зайняв лідер українських есдеків В.Винниченко, який ініціював у Катеринославі видання кількох нелегальних відозв під гаслами “Теть війну!”, “Хай живе автономія України!”.

Осібний погляд на події мало Товариство українських поступовців, що закликала українців дотримуватися нейтралітету й не підтримувати жодну з воюючих сторін.

Поразка Української революції і формування більшовицької суспільно-політичної системи практично унеможливили функціонування самодіяльних інституцій національної

орієнтації. Тому центр визвольного руху переміщується в столиці європейських держав, насамперед Прагу, Берлін, Відень, а також у Польщу. Саме там розгорнула діяльність Організація українських націоналістів, яка взяла на себе тягар нерівного протистояння з авторитарними й тоталітарними режимами з метою відродження суверенної національної державності. Було б необ'єктивним не згадати всі українські партії, які діяли в міжвоєнній Польщі легально, адже вони багато зробили для того, аби українство не перестало існувати навіть як національна меншина. Однак лише ОУН зуміла встояти перед нищівною політикою Берліна та Москви й за вкрай несприятливих обставин продовжити боротьбу за свою кінцеву мету.

Національно-визвольний рух XIX–XX ст. породив плеяду непересічних постатей: Т.Шевченко й М.Костомаров, “Руська трійця” і “Кирило-Мефодіївське братство”, В.Антонович і М.Драгоманов, громадівці й народовці, І.Франко та М.Грушевський, В.Винниченко й С.Петлюра, Є.Коновалець і К.Трильовський, А.Волошин і А.Шептицький, А.Мельник і С.Бандера. Своє почесне місце в цій галереї займає і Роман Шухевич.

Український визвольний рух XIX–XX ст. – це дискретне, поліфонічне, суперечливе явище. Однак концептуально важливе те, що його слід розглядати як органічний, цілісний процес. Цю наступність і спадкоємність, внутрішній, інколи латентний зв'язок поколінь борців, громадсько-політичних об'єднань та їх ідейно-програмних засад науковцям ще слід осмислювати. Проте незаперечним є одне: сам хід історії ствердив логіку подій і дав народу України шанс узяти долю у власні руки. Наступні покоління не вибачать нам, якщо ми його втрачимо.

1. Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія. – К., 2005. – С.446.
2. Муковський І.Т., Дубина О.К., Лисенко О.Є. Україна в геополітичній системі координат періоду Другої світової війни: Навчальний посібник. – К., 1999. – С.5.
3. Год кризиса. Документы и материалы. 1938–1939: В 2 т. – М., 1990. – Т.1. – С.174–177.
4. Левицький К. Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914–1918. – Львів, 1929. – Т.ІІ. – С.487–490.
5. Верига Василь. Визвольні змагання в Україні 1914–1923. – Львів, 1998. – Т.1. – С.18.
6. Петлюра С. Статті, листи, документи. – Нью-Йорк, 1956. – Т.1. – С.184–187.
7. Сарбей В.Г. Національне відродження України. – К., 1994. – С.199.

The problem of methodology and historical memory of the Ukrainian national liberation movement of 19 – 20th centuries is lighted up in the following article. It is noted that Ukrainian national liberation movement of 19 – 20th centuries is a discontinuous, polyphonic, inconsistent phenomenon, which should be considered in a wide historical retrospect as organic, continuous, integral process. It is stated that studying the Ukrainian national liberation movement it is necessary to apply different disciplinary approaches, to use comparative method of research

Key words: the Ukrainian national liberation movement, methodology, historical memory, World War II, national reconciliation, prosopography, the Ukrainian question.

УДК 94(477)

ББК 63.3 (4 Укр.) 624

Микола ЛИТВИН

ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНА Й ДЕРЖАВОТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ РОМАНА ШУХЕВИЧА

У статті на періоджерельному матеріалі досліджується громадсько-політична й державотворча діяльність Романа Шухевича. Звернено увагу на маловідомі сторінки його праці в міжвоєнний період, показано як основного ідеолога українського національного руху в Галичині.

Ключові слова: Українська військова організація, ОУН, Карпатська Україна, Друга світова війна, Українська держава, УПА.

“Дзвін” – один із молодечих псевдо Романа Шухевича – чи не найкраще відображає громадянську позицію і політичну поставу цієї людини. Бо після поразки Визвольних змагань 1914–1923 рр., коли подалися на скитальство уряди УНР (Тарнів, Варшава), ЗУНР (Відень), Гетьманату (Берлін), розсіялися по сусідніх державах – Польщі, Румунії, Чехословаччині їхні інтерновані армії, втомлене численними війнами українське суспільство охопила певна зневіра, а деякі українські політики – президент УНР Михайло Грушевський, командири Галицької і Дієвої армій навіть подалися в УСРР. Утім, і в цей час залишилися патріоти, а серед них молодий Роман Шухевич, які все ще вірили в ідеали самостійної соборної України.

Саме такі харизматичні постаті формували в першій половині ХХ ст. українську політичну націю і навіть в умовах іноземного поневолення прагнули жити в громадянському суспільстві – творили паралельні до влади національні громадсько-політичні, наукові, фінансово-кредитні, виробничі кооперативні структури, а в роки Другої світової війни – потужну Українську повстанську армію, чим не раз викликали повагу у світового співтовариства, а головне – у власного народу.

Про родинне оточення Романа Шухевича можуть багато сказати етнографи, літератори, військові працівники. Тому нагадаємо лише те, що давнє родинне дерево Шухевичів творилося з інших славних українських родів – Барвінських, Левицьких, Величковських, Каратницьких, Старосольських, Рожанковських та ін. До речі, у Львові за останні роки відбулися з'їзди двох десятків українських родів, а серед них і Шухевичів; їхні матеріали друкуються в науково-популярних генеалогічних збірниках “Родовід”, які видає Львівська обласна “Просвіта”.

Роман Шухевич мав не тільки міцне родинне коріння, але й ґрунтовні знання з точних наук, історії та культури України, здобуті в 1917–1925 рр. у Львівській академічній гімназії (ств. 1864 р.; містилася в Народному домі), яка в австрійські й навіть польські часи залишилася важливим інтелектуальним центром українства. Ще до світової війни (1911) там виник парамілітарний “Пласт”, а в різні роки працювали професорами Анатоль Вахнянин, Омелян Огоновський, Омелян Партицький, Юліан Целевич, Володимир Гнатюк, Юліан Романчук, Іван Боберський, Михайло Пачовський, Іван Верхрадський, Іван Раковський, Михайло Возняк, Іван Брик, Іван Зілинський, Філарет Колесса, Михайло Галушинський, Іван Труш, Степан Томашівський, Іван Крип'якевич – знані дослідники історії, філософії, етнографії, талановиті поети й художники.

Княжу добу юнак-пластун вивчав не лише з книжок і статей Михайла Грушевського чи Івана Крип'якевича, але й під час історичних проходів по Львову, княжому Галичу (1918 р., район Крилоса–Залукви). Залюбки читав історичні повісті, насамперед гоголівського “Тараса Бульбу”, часто цитував Шевченка й Франка, цікавився карпатськими опришками, скелями Довбуша в с. Бубнище. Брав участь у зеленосвяточних і першолистопадкових походах на меморіали УСС-УГА на Янівське й Личаківське кладовища

(Львів), на місця стрілецьких боїв на горах Маківка, Ключ у Карпатах, Лисоня під Бережанами. Був очевидцем творення ЗУНР і українсько-польської війни 1918–1919 рр., з юнацьких літ добре знав бійців і командирів УГА, Армії УНР Степана Шаха, Степана Шухевича, Євгена Коновальця, Мирона Тарнавського, Миколи Дужого, Івана Чмолу й ін.¹

Статті та звернення до повстанців уже Головного командира УПА Р.Шухевича засвідчують його знання уроків світової історії – від античності до новітньої доби. Цьому сприяли, зокрема, велика бібліотека діда, етнографа Володимира Шухевича (1849–1915), а також візити до численних львівських громадських і приватних музеїв, які в неділю приймали відвідувачів безкоштовно. (До речі, ця традиція збереглася донині у Варшаві, її вартувало би впровадити й в Україні).

Отже, перший досвід громадської роботи гімназист набув у “Пласті”. 1920 р. обраний містопровідником 1-го пластового полку ім. гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного. Навесні 1922 р. став співзасновником нового гуртка юнаків “Вовк” у складі 7-го Пластового полку ім. князя Лева I у Львові в гімназійній філії, що розмістилася в Народному домі. Того ж року разом із пластунами заклав спортивний гурток із патріотичною назвою “Ясний Тризуб”. 1926 р. відбув інструкторський курс у пластовому таборі “Лісові чорти” неподалік Підлютого, на території Митрополичих дібр у Карпатах. Там прослухав курси картографії, орієнтації, розвідчої та санітарної служби, закування, мірництва, в порядку й таборництва². Невдовзі, у квітні 1927 р., став співорганізатором куреня старших пластунів “Чорноморці”, що, крім вишколу на Дністрі, Західному Бузі, Стирі й Збручі, популяризував українські військово-морські традиції. Його діяльність призупинила владна заборона 1930 р., проведена в рамках каральної пацифікації проти українського національно-визвольного руху.

Однак галицьке українство продовжувало чинити опір чужинецькій владі, доказувати свою етнокультурну традицію, національний дух навіть у такій, здавалося б, аполітичній сфері, як спорт. Роман Шухевич підтримав ініціативу спортивного товариства “Україна” (ств. 1911 р.), яке започаткувало проведення в краї Запорізьких ігрищ, де він перемагав у бігу (1923, 1933) і як прапороносець колони (1933) відкривав ці національно-спортивні змагання. Як співзасновник спортивного товариства “Карпатський лицарський клуб” (1924) пропагував також зимові види спорту. Чудово їздив верхи на конях, здобув диплом пілота безмоторних літальних апаратів³.

Репресії польської влади стосовно українських політиків, невиконані нею обіцянки щодо національно-культурної автономії західних українців усе більше спонукали молодого патріота до політичної боротьби, політичного спротиву Варшаві. Після знайомства з Євгеном Коновальцем, Петром Сайкевичем та іншими діячами Української військової організації 16-річний гімназист 1923 р. вступив до цієї праворадикальної структури, яку 1920 р. створили недавні старшини УГА й Армії УНР. Відтак Роман (псевдо “Дзвін”) пройшов перший військовий вишкіл під керівництвом старшини УГА Миколи Дужого, створив звено УВО, яке присягнуло на вірність Україні й УВО на Святоюрській горі у Львові. Роман Шухевич разом із гімназистами-українцями влаштував відзначення недозволених владою українських свят (річниці ЗУНР та ін.), бойкотував польські державні свята, усував із класів портрети польських урядовців. Після закінчення гімназії (1925) студіює машинну інженерію в Політехніці в Гданську, де також проходить вишкіл у таємній старшинській школі УВО⁴. Спільно з Богданом Підгайним здійснив атентант (замах) на польського шкільного куратора у Львові Станіслава Собінського – організатора антиукраїнської (колонізаційної) шкільної політики.

Будучи з вересня 1926 р. студентом Львівської політехніки (дорожньо-мостовий відділ), сприяв організаційному єднанню Товариства українських студентів-католиків “Обнова”, зокрема національно-релігійній толерантності серед його членів. Разом із студентами-пластунами колядував на потреби “Рідної школи”. У 1928 р. перервав навчання

через призов до польської армії (навчався в школі підхорунжих у Володимирі, служив гарматником)⁵.

Уже в лавах новоствореної ОУН у 1930–1934 рр. став бойовим референтом Крайової Екзекутиви, яка започаткувала низку противладних саботажних акцій – підпали фільварків і господарств колоністів, ліквідацію телефонних ліній, напади на постерунки поліції, поштові та банківські відділення, осередки польських “Стрільців”. 1930 р. здійснено напади (шоправда, невдалі) на посольство СРСР у Варшаві та його консульство у Львові⁶. Праворадикали прагнули активізувати до визвольної боротьби все західноукраїнське суспільство, значна частина якого ще продовжувала симпатизувати легальному централістському УНДО (ств. 1925 р.), а дехто – ліворадикальній КПЗУ (ств. 1919 р.).

21 жовтня 1933 р. невгамовний “Дзвін” спільно зі Степаном Бандерою безпосередньо організує атентат на Олексія Майлова – працівника Генерального консульства СРСР у Львові як відплату за штучний голодомор мільйонів співвітчизників на Великій Україні⁷. Як відомо, львівське консульство з 1927 до 1939 рр. було потужним розсадником комуністичних ідей в краї серед радянофілів, які постійно підживлювалися доларовими подарунками (як правило, одноразово 100–200 ам. доларів) або діамантовими камінцями, що регулярно переправлялися з радянських банків. (Видається, що й нині антиукраїнські сили в Україні та за кордоном діють аналогічним способом, а тому немає нічого дивного в тому, що постаті Р.Шухевича, Є.Кошового, С.Бандери викликають несприйняття в російськомовних і російськомовуючих політиків).

За політичну діяльність, зокрема співучасть 15 червня 1934 р. в організації замаху на польського міністра внутрішніх справ генерала Б.Перацького, 1935–1937 рр. відбував покарання у львівській тюрмі та сумнозвісному концтаборі Береза Картузька, де з групи кочегарів організував націоналістичну організацію самооборони⁸. На щастя, завдяки вмілому захисту його дядька, досвідченого адвоката Степана Шухевича, Романа в січні 1937 р. амністували. Він знову активно пропагує ідеї ОУН у середовищі львівського студентства, зібрання якого дуже часто проходили в Академічному домі⁹.

У цей час Роман Шухевич несподівано проявив себе вправним підприємцем, співзасновником першої в Галичині української рекламної фірми “Фама” (з латинської мови перекладається як розголос, шепіт), що, крім Львова, мала відділи в Станіславові й Тернополі. Це багатогалузеве підприємство в 1937–1939 рр. друкувало буклети, організувало кіно- й пресову рекламу в Польщі, Німеччині й Угорщині, виготовляло інформаційні довідники, розливало мінеральну воду Прикарпаття. Своїми замовленнями “Фама”, насамперед, підтримувала нелегальну й легальну українську періодику, зокрема й журнал “Батьківщина”, який наприкінці 30-х рр. видавало Українське туристично-краєзнавче товариство “Плай”. Завдяки фамівській рекламі продукції та послуг “Маслосоюзу”, “Народної торгівлі”, фірм “Калина” й “Елегант” та інших українських кооперативних структур у вказаному журналі популяризувалися туристичні “прогульки” до Станіславова, Микуличина, Ворохти, по Черемошу й ін. До суспільних заслуг “Фами” належить і безкоштовна організація величкого похорону Головнокомандувача УГА, генерала Мирона Тарнавського від Святоюрського собору до Янівського цвинтаря (при цьому використано великі смолоскипи-світильники, кінний катафалк, плетені живі гірлянди, національну символіку). Важливо й те, що частину прибутку “Фама” постійно передавала у фонд ОУН¹⁰.

Коли ж у лютому 1939 р., унаслідок перемоги мегаблоку “Українське національне об’єднання” (за нього проголосувало 93% населення), було проголошено незалежну Карпатську Україну, Роман Шухевич через курортну Криницю, а згодом Братиславу добрався до її столиці – Хуста. Там став співорганізатором Генерального штабу національної оборони Карпатської України, який очолив полковник Михайло Колодзінський. Поручник Роман Шухевич (Щука Борис) займався кадровим забезпеченням Січі, організував зв’язок і фінансову допомогу. Після захоплення Закарпаття Угорщиною він перебрався до

вільного Гданська, де заснував конспіративний зв’язковий пункт ОУН¹¹. (До речі, в цьому вільному місті та його курортних околицях неодноразово проводив зібрання ЦК КПЗУ).

Вибух Другої світової війни й падіння польської держави він вважав за необхідне використати для активізації національно-визвольного руху західних українців, цього разу вже проти сталінського тоталітарного режиму. Однак консолідації праворадикальних сил заважав розкол ОУН 1940 року¹². Власне, тоді Роман Шухевич вступив до революційного Проводу ОУН Степана Бандери, його призначили Крайовим провідником ОУН на Західно-Українних Українських Землях, що входили до Генеральної губернії. У цей час у Головному військовому штабі він керував вишколом кадрів. Активним був і на нарадах Другого великого збору ОУН у квітні 1941 р., який обговорив шляхи боротьби проти московсько-більшовицьких окупантів України. А на початку радянсько-німецької війни 30 червня 1941 р. його обрали до Державного правління проголошеної у Львові Української держави. Як заступник військового міністра він мав продовжити розпочату справу – займатися вишколом і вихованням борців за волю України. Як і всі члени уряду він вважав, що тогочасне проголошення Української держави покаже перед світом шире бажання українців жити в суверенній соборній державі. Зрозуміло, що українське державотворення не входило в геостратегічні плани ні нацистського Берліна, ні більшовицької Москви¹³.

У травні 1943 р. авторитетного політика обрали членом Бюро Проводу ОУН, а в серпні того ж року на Третьому Надзвичайному великому зборі ОУН – головою Бюро Проводу ОУН і Головним командиром УПА¹⁴. З його ініціативи ОУН удосконалила організаційну структуру, відкинувши принцип вождівства, бо це, на його думку, ставало причиною частих внутрішніх конфліктів. Замість вождя в ОУН впроваджено виборне тричленне бюро (своєрідний тріумвірат), яке колегіально несло відповідальність перед Проводом. При формуванні тогочасного бюро вже враховувався територіальний принцип. Указані демократичні принципи керівництва організацією зміцнили й значно підняли дисципліну виконання наказів Проводу. У постановах Третього великого збору ОУН (21–25 серпня 1943 р.), на якому головував Р.Шухевич, стверджено: ОУН рішуче бореться проти всіх видів тоталітарних систем, зокрема проти німецького націонал-соціалізму та фашизму й проти московсько-советського більшовизму. ОУН задекларувала побудову демократичного державного порядку у відродженні української держави й виступила проти офіційного накидування суспільству світоглядних доктрин і догм. Зауважимо й те, що ОУН виступила за те, щоб кожна нація жила вільним життям у своїх власних самостійних державах. Задекларовано також негацию не тільки імперіям, але й імперіалістам, які визискують інші народи¹⁵.

Новий лозунг ОУН “Воля народам, воля людині!” став популярним серед інших поневолених народів Європи. Актуальність цього лозунга підтвердила й Конференція поневолених народів Сходу й Азії в листопаді 1943 р. у селі Будераж на Рівненщині, яка відбулася за участю законспірованого Тараса Чупринки й виступила за узгодження планів боротьби поневолених народів проти спільних окупантів. Зокрема, для координації анти-більшовицької боротьби генерал ініціював переговори з представниками Німеччини, Румунії, Угорщини й підпіллям польської Армії крайової¹⁶.

11–15 липня 1944 р., коли Червона армія та загони НКВС уже були на заході України, Великі збори ОУН за участю різних політичних організацій України сформували революційний уряд – Українську Головну Визвольну Раду на чолі з наддніпрянцем Кирилом Осмаком (1890–1960). Її оголошено законодавчою владою в нових умовах боротьби за Українську Самостійну Соборну Державу. Виконавчий орган УГВР – Генеральний секретаріат і його секретаріат Військових справ очолив Роман Шухевич (“Роман Лозовський”). За ним залишено й посаду Головного командира УПА¹⁷.

Організаційні здібності Романа Шухевича, його ідеологічна непохитність сприяли тому, що ОУН і УПА й в умовах нової більшовицько-польської займанщини продовжили

державницькі змагання, які в лавах УПА підтримали не лише українці, але й десятки інших поневолених народів, включаючи росіян та євреїв.

Визвольна війна в 40-ві роки суттєво зміцнила в людях віру в правду й, що найважливіше, народ перестав боятися своїх поневолювачів. Ідея національного відродження глибоко вкорінилася в народі. Повстанці передали естафету національно-визвольному рухові 60–80-х років, що, врешті, привів до суверенітету й державної незалежності України.

- ¹ Роман Шухевич – пластун. Юнацькі та молоді роки Головного Командира Української Повстанської Армії / Упоряд. Андрій Сова. – К. – Львів–Івано-Франківськ, 2007. – С.6–12, 14, 16.
- ² Центральний державний історичний архів України у Львові. – Ф.389, оп.1, спр.849, арк.3–5; Роман Шухевич – пластун. Юнацькі та молоді роки Головного Командира Української Повстанської Армії / Упоряд. Андрій Сова. – К. – Львів–Івано-Франківськ, 2007. – С.11–23, 124–129.
- ³ О-як [Лисяк О.] Командир, революціонер, спортсмен // Визвольний шлях. – 1970. – Березень. – Кн.3. – С.351–352; Стецько Н. Гетьманський пластун – скоб Роман Шухевич // Роман Шухевич: постать на тлі доби Воюючої України. – Тернопіль, 2000. – С.98–99.
- ⁴ Ярошевський Л. Спомини про Т.Чупринку // Авангард. – Мюнхен, 1980. – Ч.4. – С.164; Дужий П. Генерал Тарас Чупринка (Нариси про Романа Шухевича – Головного командира УПА). – Львів, 1997. – С.8–9; Wysocki R. Organizacja Ukraińskich nacjonalistów w Polsce w latach 1929–1939. – Lublin, 2003. – S.256–260.
- ⁵ Ковалюк Р.Т. Національний рух студентів Львівської політехніки. – Львів, 2003. – С.97, 111, 119, 120, 130, 133, 134, 144, 155.
- ⁶ Невідомі документи Організації Українських Націоналістів. Рік 1930. – К., 2003. – С.12–19, 153–154; Кентій А. Збройні сили Українських Націоналістів. 1920–1956. – К., 2005. – Т.1. – С.106–107; Посівнич М. Роман Шухевич // Літопис Української Повстанської Армії. – Торонто–Львів, 2007. – Т.45: Генерал Роман Шухевич – “Тарас Чупринка” Головний Командир УПА. – С.10–12.
- ⁷ Детальніше див.: Науменко К. Генеральне консульство СРСР у Львові // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2000. – Вип.7. – С.387–403; Політичний терор і тероризм в Україні: XIX–XX ст. Історичні нариси / Відп. ред. В.Смолій. – К., 2002. – С.565.
- ⁸ Макар В. Спомини та роздуми. Зібрання творів у 4-х т. – Торонто–К., 2001. – Т.4. Береза Каргузька. – С.10–11.
- ⁹ Мірчук П. Нарис історії ОУН. – Мюнхен–Лондон–Нью-Йорк, 1968. – Т.1. – С.475.
- ¹⁰ Чайківський Б. “Фама”. Рекламна фірма Романа Шухевича. – Львів, 2005. – С.34–87.
- ¹¹ Мірчук П. Роман Шухевич. Командир армії безсмертних. – Нью-Йорк, 1970. – С.83–85; Федака С. Вибори єднання // Україна молода. – 2007. – 15 травня; Роман Шухевич у документах радянських органів державної безпеки (1940–1950) / За заг. ред. В.Сергійчука. – К., 2007. – Т.2. – С.29, 35.
- ¹² Гривул Т. До питання конфлікту в ОУН 1940–1941 рр. // Український визвольний рух. Збірник 3. – Львів, 2004. – С.160–171; Косик В. Розкол ОУН у світлі документів. – К., 2002. – С.32; Гаврилів І. Євген Коновалець і розкол в ОУН // Український визвольний рух. Збірник 8. – Львів, 2006. – С.18–128.
- ¹³ Кук В. Акт відновлення Української держави (30 червня 1941 р.) – Львів–К., 2004. – 32 с.
- ¹⁴ Дашкевич Я., Кук В., Бойко В., Посівнич М. Про генерала Тараса Чупринку (Романа Шухевича). – Львів, 2006. – С.9–10.
- ¹⁵ Організація Українських Націоналістів і Українська Повстанська Армія / Відп. ред. С.Кульчицький. – К., 2005. – С.460–462; Постанова Третього Надзвичайного Збору Організації Українських Націоналістів, що відбувся в днях 21–25 серпня 1943 р. // ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929–1955 рр. – Б.м., 1955. – Ч.1. – С.99–100, 107–112.
- ¹⁶ Дашкевич Я., Кук В., Бойко В., Посівнич М. Вказана праця. – С.9, 29.
- ¹⁷ Українська Повстанська Армія. Історія нескорених / Відп. ред. В.В’ятрович. – Львів, 2007. – С.73, 82, 87.

Roman Shukhevych's social political and state forming activity is investigated in this article on the original primary source material. The attention is paid to the little known pages of his work in the interwar period. He is depicted as the chief ideologist of the Ukrainian national movement in Halychyna.

Key words: *Ukrainian Military Organization, Ukrainian Nationalists' Organization (UNO), Carpathian Ukraine, World War II, Ukrainian state, Ukrainian Rebellious Army.*

УДК 929:94 (477.8)

ББК 63.3 (4 Укр)– 8

Олександр ЛИСЕНКО

ВІЙСЬКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ РОМАНА ШУХЕВИЧА

У науковій статті автор стверджує, що український національно-визвольний рух є величним військово-політичним епосом, без якого нація не має історичної пам'яті та історичної перспективи. Окреслено бойовий шлях Р.Шухевича в умовах Другої Речі Посполитої, визначено роль військово-політичного діяча у формуванні Карпатської Січі. Особливу увагу автор віддав військовій діяльності Р.Шухевича в роки Другої світової війни – як Головного командира Української Повстанської Армії.

Ключові слова: *Український національно-визвольний рух, військова діяльність, Карпатська Україна, Друга світова війна, УВО, ОУН, УПА, УГВР, історична пам'ять, національна ідея.*

Кожен народ має свої природні, Богом дані права. Одним із них є право на власний історичний міф. Український національно-визвольний рух якраз і є тим величним і водночас трагічним національним військово-політичним епосом, без якого народ не має історичної пам'яті й історичної перспективи.

В українців завжди намагалися відібрати право на свій історичний міф. Ворожі сили прагнули очорнити, дискредитувати історію боротьби багатьох поколінь українців за власну свободу й незалежність. Та вдвічі прикро, що ці спроби мають місце й нині, причому інспіруються силами, які перебувають при владі й, користуючись завоюваннями української демократії, вбивають саму ідею, з якої вона зродилася.

За 17 років існування суверенної української держави наші керівники не спромоглися сформувати й легітимізувати національну ідею, розчиняючи її міркуваннями про “загальнолюдські цінності”, “європейські стандарти” тощо. Синдром меншовартості й оглядки на сусідів, небажання дратувати частину суспільства, що не сприймає інтереси української політичної нації як свої, спричинили аморфність ідейних засад влади, вітрила якої повертаються щоразу, як за кермо хапається черговий президент, прем'єр чи віце-прем'єр із гуманітарних питань.

Поки що цього “воза” тягне тонкий прошарок інтелектуальної і творчої еліти, яка не може істотно вплинути на маргіналізовані бізнесові й політичні псевдоеліти. Однак це не означає, що жодних змін не відбувається. Історична пам'ять поступово наповнюється в тих сегментах, де вона штучно стиралася або цілеспрямовано спотворювалася.

Зокрема, це стосується постатей, які є знаковими для самостійницького руху в період Другої світової війни. Серед них своє поважне місце посідає Роман Шухевич.

Обмежуючись лише військовими аспектами багатогранної суспільної активності Р.Шухевича, спробуємо стисло окреслити його бойовий шлях.

Ще 1923 р. 16-річний юнак стає членом УВО, а три роки по тому здійснює теракт проти шовіністично налаштованого шкільного куратора С.Собінського за те, що він чинив утиски українцям в освітній сфері, забороняв уживати українську мову.

Якийсь час Роман проходив вишкіл на спеціальних курсах, організованих УВО за кордоном. Упродовж 1927–1929 рр. служив у збройних силах II Речіпосполитої. Як новобранця, що отримував освіту в технічному вузі, його спочатку відрядили на навчання в школу підхорунжих, але незабаром як політично нелояльного відкликали й направили служити в артилерійську частину, що дислокувалася на Волині¹.

У 1930 р. згідно з розпорядженням Проводу ОУН закінчив за кордоном військові курси старшин².

Ураховуючи тогочасні умови, характер польського режиму, репресії проти українських опозиційних сил, а також реальні можливості підпільної мережі ОУН, її активісти обрали найбільш ефективну, на їхню думку, тактику індивідуальних терористичних дій. Це

дозволяло, з одного боку, заявити про потенційні можливості Організації, а з іншого, – досягнути залякуючого ефекту й значного суспільного резонансу. 22 березня 1932 р. Р.Шухевич (на той час – провідник загону ОУН “Дзвін”) організував успішний атентат на комісара польської поліції у Львові Є.Чеховського, якому інкримінувалося систематичне знущання над українськими в’язнями³. Натомість “екс” на поштове відділення в Городку мав трагічний кінець: гине брат дружини – Юрій Березинський, а польський суд виносить смертний вирок Василю Біласу й Дмитру Данилишину. Р.Шухевича за браком доказів змушені були відпустити. Наступного року він готує результативний замах на радянського консула Майлова у Львові на знак протесту проти голодомору 1932–1933 рр. Та найбільшого розголосу набрало вбивство групою бойовиків ОУН, у складі якої перебував і Р.Шухевич, міністра внутрішніх справ Польщі Б.Перацького. Ще на стадії слідства обвинувачуваних кинули до Берези Картузької, де цілеспрямовано ламали їхню волю до спротиву. Потім були майже два роки львівських “Бригідок”, що мали ще гіршу “славу”, ніж Береза Картузька. На Варшавському процесі 1935–1936 рр. Р.Шухевича засудили до 4 років ув’язнення з урахуванням слідчого терміну, однак у 1937 р. він був амністований⁴.

Молодого революціонера тягнуло туди, де вершилась історія. Невгамовний підпільник разом із М.Колодзінським, З.Коссаком, О.Гасиним та іншими виїхав в Ужгород, де формувалася “Українська національна оборона”. Р.Шухевич став заступником шефа штабу Карпатської Січі (таку назву дали оунівці УНО) під псевдо “Борис Щука”. Він узяв на себе фінансове, матеріальне й кадрове забезпечення, а також тягар переговорів, з одного боку, з чехословацькими цивільними та військовими властями, а з іншого, – з А.Волошином, від якого очікували більш рішучого курсу. У Хусті Р.Шухевич виконував обов’язки офіцера для особливих доручень при штабі Карпатської Січі. У цей час він контактував із багатьма громадськими, військовими, політичними діячами в Німеччині, Чехословаччині, Австрії, домовляючись про передачу коштів на придбання зброї. Коли угорські війська вчинили напад на Карпатську Україну, поручник “Борис Щука” бився в лавах січовиків поблизу Бурштина й Великого Бичкова, отримавши в одному з боїв поранення. Згодом перебрався через Румунію і Югославію до Відня, де одержав від Проводу ОУН завдання підтримувати зв’язок із Західною Україною через нелегальний пункт у Данцигу.

Практична бойова діяльність супроводжувалася пошуком оптимальних організаційних форм, тактичних прийомів і стратегії боротьби за відродження суверенної української держави. Головним засобом досягнення кінцевої мети вважалася революційна, збройна боротьба. З цією метою ОУН виступала, з одного боку, за активізацію бойових, “самооборонних” дій проти польської влади на етнічних українських землях, а з іншого, – за морально-політичну й організаційну підготовку широких мас до загального зриву – повстання.

У керівництві ОУН дискутувалися й засади розбудови збройних сил. Одні відстоювали необхідність формування регулярної армії на еміграції, інші, до яких належали “крайовики” (С.Бандера, Р.Шухевич, Д.Грицай, В.Сидор), вважали, що збройні відділи слід створювати на українських теренах, із місцевого населення. Досвід довів правильність другої позиції.

Аналогічна лінія розходжень в Організації виникла у зв’язку з дебатами з приводу стратегії і потенційних союзників. У повітрі висів запах великої війни й не використати такий шанс ОУН не могла. Поміркованість і занадто жорстка орієнтація на Німеччину не зустріли розуміння молодого покоління, внаслідок чого 10 лютого 1940 р. виникає Революційний провід ОУН на чолі із С.Бандерою. Р.Шухевич став членом РП і Крайовим провідником ОУН на західноукраїнських землях, що згідно з пактом Молотова–Ріббентропа відійшли до складу III рейху (Генерального Губернаторства). У військовому штабі ОУН він координував вишкіл військових кадрів, які мали скласти основу командного складу національної армії.

Прагнучи отримати кваліфікованих військовиків, які б становили ядро майбутніх національних збройних сил, оунівці широко використовували можливості військової служби в Польщі й Німеччині. Оскільки Варшава не мала наміру творити національні формування з опозиційно налаштованих українців, лідери ОУН вирішили скористатися тим, що абвер часто потребував підрозділів, на які можна було б покласти специфічні функції і які, у зв’язку з цим, повинні були складатися з людей, добре обізнаних з умовами Галичини й Волині. Провід ОУН(р) виношував плани в стислі терміни перекинути в Україну підготовлені кадри для створення на місцях повстанських штабів.

Навесні 1941 р. Шухевич (“Тур”) у званні сотника призначений українським комендантом батальйону “Нахтігаль”, який у ніч на 23 червня перейшов німецько-радянський кордон поблизу Перемишля, а 29 червня першим вступив у Львів. До речі, німці наполягали на тому, щоб українські вояки присягнули на вірність Рейху й фюреру, однак Р.Шухевич заявив протест і домігся, аби присяга була складена на вірність Україні та Проводу ОУН(Б). Після проголошення Акта 30 червня і створення Українського державного правління Р.Шухевич став заступником міністра військових справ.

Репресивні акції гітлерівців проти керівників УДП остаточно переконали Р.Шухевича в тому, що доля України знаходиться в руках самих українців. Однак, як холоднокровний і далекоглядний стратег, він розумів, що за умов окупації слід проводити надзвичайно обережну й гнучку лінію, аби не наразитися на повну ліквідацію національного підпілля. Продовжуючи курс на підготовку військових кадрів у німецьких навчальних центрах, Р.Шухевич стає заступником командира 201-го поліційного батальйону (командир – Є.Побігуший), який у складі 62-го охоронного полку 201-ї охоронної дивізії 3-ї танкової армії групи армії “Центр” призначався для охорони транспортних магістралей і протидії радянським партизанам у Білорусії.

І тут Р.Шухевич виявив завжди притаманну йому принциповість і розважливість. Він недвозначно заявив, що українські вояки не будуть брати участь у реквізиціях по місцевих селах, оскільки вони їхали на фронт, а не для грабунку⁵. В іншому випадку, коли в результаті партизанської засідки загинуло 22 вояки, Р.Шухевич зустрівся з представниками радянських партизанів і домовився про обопільний нейтралітет.

Коли постало питання про повернення 201-го батальйону в розпорядження керівника СС і поліції “звільнених східних територій” Ф.-В.Крюгера, його особовий склад у грудні 1942 р. відмовився продовжити контракт. У процесі розформування нацисти намагалися ув’язнити офіцерський склад, але, передбачаючи небезпеку, Роману вдалося зникнути з транспорту, який на початку січня 1943 р. прямував до Львова. Від цього часу він очолює військову референтуру в революційному Проводі, є членом Бюро Проводу, а в серпні 1943 на III Надзвичайному Великому зборі ОУН обирається головою Бюро і призначається Головним командиром УПА.

Новий Головом вирізнявся не лише гострим тактичним чуттям, стратегічним мисленням, але й умінням організувати сподвижників на колективну співпрацю, демократичне вироблення важливих рішень, що пізніше відзначив В.Кук. Обстоюючи всеукраїнський і надпартійний статус УПА, Р.Шухевич водночас не вивищував її над ОУН, а наголошував на їхньому органічному зв’язку. Разом із тим в інтересах справи він призначав на посади насамперед фахівців військової справи й прагнув протидіяти обмеженню їхніх прав функціонерами оунівської мережі.

На III конференції ОУН 17–21 лютого 1943 р. виявилися розбіжності в поглядах лідерів самостійницького руху на окупованій території на стратегію боротьби за УСС. На противагу тим, хто виступав за широке антинацистське повстання, що мало продемонструвати здатність національних сил без сторонньої допомоги визволити Україну, Р.Шухевич і Д.Клачківський наголошували, що збройну боротьбу необхідно спрямовувати в першу

чергу проти червоних партизанів і польського підпілля (при цьому не втрачала актуальності й протидія гітлерівцям)⁶.

Орієнтація на збройні форми боротьби ворогів УСС проявилася також в усуненні М.Лебеда з посади “урядуючого провідника”, оскільки він усунувся від формування збройних відділів на Волині й Поліссі.

Зважаючи на дефіцит кваліфікованих військовиків, Головний командир УПА й ті, хто пройшов вишкіл у німецьких силах, за словами Л.Шанковського, з прагматичних міркувань підтримали вступ українців до дивізії і зброї СС “Галичина”, де вони мали набути необхідних умінь і навичок для майбутньої служби в українській армії.

На початку березня 1943 р. Р.Шухевич узяв участь у конспіративних нарадах у Луцьку, під час яких обговорювалися шляхи й засоби організації дійових збройних формувань. Деякі “гарячі голови” підштовхували провід до загального антифашистського зриву, однак їх вдалося переконати в згубності такого кроку. Восени 1944 р. Головом УПА висловив припущення, що якби навесні 1943 р. ОУН і УПА здійснили наступ на Рівне. Сарни й інші міста, “хоч це прямо революційна дія, то ми були б програли і маси напевно були б відвернулися від нас”⁷.

Усвідомлюючи необхідність консолідації всіх самостійницьких сил, Головна команда УПА 20 травня 1943 р. видала відозву, в якій закликала до вступу в Українську повстанську армію представників усіх інших військово-політичних інституцій та формувань. Спочатку вливання різнобічних збройних загонів в УПА відбулося хоч і під примусом, але без застосування зброї. Та нерідко траплялися випадки, коли бандерівці вдавалися до розправ. І тільки міркуваннями військово-стратегічної доцільності не обійшлося. Ця сторінка вимагає ґрунтовного вивчення, зокрема, з’ясування такого чинника, як Служба безпеки ОУН, дії якої далеко не завжди були корисними й адекватними.

Не обмежуючись вузькопартійними інтересами, Р.Шухевич стояв на позиції, що інкорпорація збройних відділів, що репрезентувала інші політичні сили й безпартійні верстви населення, актуалізувала проблему “переорганізування всіх збройних відділів у загальнонаціональну, понадпартійну Українську повстанську армію (УПА)”⁸.

Надалі демократичні тенденції в УПА залишилися декларативними, та й чи могло бути по-іншому, коли враховувати тогочасні реалії? Влучну оцінку ситуації дав М.Степаняк, який стверджував, що УПА була “військово-бойовою і політико-керівною силою, а ОУН сходила до ролі допоміжного, доповнюючого УПА апарату”⁹. У будь-якому разі зрозуміло, що ОУН і УПА творили єдине ціле хоча б тому, що ними керували практично ті ж люди.

Головним завданням самостійницьких сил на ближчу перспективу визначалося опанування терену та протидія окупаційному терору й економічному визиску. Про те, що в цій справі були успіхи, свідчить поява великих обширів, контрольованих повстанцями. У вже цитованій статті Р.Шухевича “До генези Української визвольної ради” (1948 р.) автор наголошував, що УПА тоді зуміла відбити наступ окупантів на “українське населення Волині й Полісся й обмежила панування німців на цих теренах тільки до більших міст, головних шляхів та залізничних ліній”¹⁰.

У ході вигнання гітлерівських військ із території України виникла нова ситуація, що викликала зміну стратегії УПА від двофронтного протистояння до протидії “другій окупації” ЗУЗ. При цьому німці не переставали бути одним із ворогів, але головним супротивником усе ж залишався сталінський режим. Восени 1944 р. Р.Шухевич із цього приводу зауважував, що наприкінці 1943 р. антинацистські дії УПА не повинні були мати наступального характеру. Натомість командування повстанського руху орієнтувалося на “самооборону в силу переваги ворога”.

До приходу Червоної армії головною військово-політичною силою, якій протидіяла УПА, були радянські партизани. Маючи на увазі Волинь і Полісся, Р.Шухевич наголо-

шував, що тут повстанська армія “звужила терени, опановані більшовицькими партизанами, до окремих, невеличких лісових островів”¹¹. У Галичині ж вона “не допустила заливу українських теренів більшовицькою партизанкою”¹².

Зміна умов, у яких діяла УПА в 1944–1945 рр., обумовила лінію Р.Шухевича на її повне підпорядкування ОУН, що відповідало вимогам часу.

У створеній 11–15 липня 1944 р. Українській головній визвольній раді Р.Шухевича обрали на посаду Секретаря військових справ і затвердили на посаді Головного командира УПА. Розгорнути роботу в запланованих масштабах не вдалося через репресії радянської влади. Боротьба з військами НКВС виявилася незмірно важчою справою, ніж усі попередні випробування, адже йшлося про тотальні операції професійних військових, спрямовані на знищення повстанського руху. Керуючи діями повстанців і підпілля зі своїх штаб-квартир на Тернопільщині, Станіславщині, Львівщині, Р.Шухевич наприкінці 1944 р. розпорядився про припинення зустрічних масштабних боїв з енкаведистами, які спричинили великі втрати повстанців.

Р.Шухевич робив усе, аби УПА мала ознаки організованої збройної сили. У першому з підписаних ним у ранзі Головного командира наказів ГК УПА (Ч.2) йшлося про запровадження військових ступенів, субординації, компетенції різних структур, дисциплінарних покарань, судових органів у війську, організацію видавничої справи та військову термінологію. Існувала нагородна система, моральні форми заохочення. Водночас у повстанських формуваннях намагалися дотримуватися військової дисципліни, суворої конспірації, високих моральних засад, християнської етики. Було б необ’єктивно вести мову тільки в позитивному ключі, адже у військовому побуті траплялися чвари й непорозуміння, дезерція і зрада. Та не вони визначали збірний образ повстанців, які мали чудовий приклад для наслідування – свого Головома.

Характеризуючи особистість Р.Шухевича, не можна оминати увагою ті риси його характеру, на які звертали увагу його сучасники. Так, зв’язківець Проводу ОУН Чижевський вказував, що Р.Шухевич надзвичайно вимогливий до підлеглих, неухильно вимагає точних і лаконічних формувань і відповідей, недостатньо рахується з думками колег. Інші підмічали, що він залишався вкрай обережним в оцінках і вмів узагальнити й оформити в креативні рішення пропозиції свого оточення.

Зростаючий авторитет Р.Шухевича, який досяг вищої точки після того, як він очолив Генеральний секретаріат УГВР, був не всім до вподоби. Зокрема, з М.Лебедем, Я.Буселом, М.Степаняком, О.Луцьким, Д.Грицаєм у нього існували не кращі взаємини.

Очевидно, як фактичний лідер ОУН і Головом УПА Р.Шухевич несе частину відповідальності за дії Служби безпеки, які негативно вплинули на настрої, боєздатність і систему керівництва в підпіллі. Дослідникам слід з’ясувати, чи всі важелі було використано для того, аби поставити під контроль каральні акції і свавілля СБ ОУН.

Справедливість вимагає визнати, що Р.Шухевич попри твердість характеру, а інколи й неупушливість усе ж був позбавлений вождівських амбіцій. Звичайно, за тих складних умов, які до того ж змінювалися, не всі його рішення виявлялися вдалимими. Та очевидне й незаперечне одне: завдяки військовому хисту Р.Шухевича УПА перетворювалася на потужний військово-політичний чинник, реального учасника Другої світової війни, одну з “воюючих сторін”, що мала власні програмні документи, політичні гасла й інструмент їх утілення в життя.

Р.Шухевич жив і помер як справжній воїн. Сакральний сенс його життя визначило те, що він віддав його в ім’я ідеалів, за які боролися десятки поколінь українців.

Не зважаючи на кінцеву поразку, самостійницький рух воєнної доби заклав фундамент тривалого повоєнного етапу розхитування радянської тоталітарної системи. Логічним фінальним актом історичної сатисфакції стало проголошення незалежності України в 1991 р.

Але й нині, 17 років по тому, в нашому суспільстві існують сили, які свідомо дискредитують самостійницький рух, чинять перепони на шляху до його об'єктивної історико-правової оцінки й відповідних соціальних кроків. Своє вагоме слово в цих дискусіях мають сказати науковці.

Повертаючи нації її героїв, історики реанімують її здатність творити нових.

- ¹ Бурнашов Г. Операція ходу не мала. – Івано-Франківськ, 1995. – С.10.
- ² Баган О. Командир – провідник // Агро. – 1991. – 2 березня. – С.3.
- ³ Никофорук В. Роман Шухевич – командир армії безсмертних // Край. – 1992. – 18 липня. – С.7.
- ⁴ Мудрик-Мечник С. Революційна ОУН під проводом Степана Бандери. – Стрий, 1993. – С.58.
- ⁵ Kalba M. Nachtigal. Ukrainski Batalion 1941 r. – Detroit – Lwow. 1995. – S.47.
- ⁶ Кентій А.В. Українська повстанська армія в 1942–1943 рр. – К., 1999. – С.22, 23.
- ⁷ Там само.
- ⁸ Літопис УПА. – Торонто–Львів, 1997. – Т.9. – С.395.
- ⁹ Кентій А.В. Названа праця. – С.64.
- ¹⁰ Літопис УПА. – Т.9. – С.395.
- ¹¹ ЦДАГО України. – Ф.57, оп.4, спр.357, арк.49.
- ¹² Літопис УПА. – Т.9. – С.379.

In the article the author approves that the Ukrainian national liberation movement is a majestic military-political epos without which the nation has no historical memory. The fighting way of R.Shukhevich is described, the role of the military-political personality in formation of the Carpathian Sich is determined. The special attention has been given to R. Shukhevich's activity as the Chief Commander of the Ukrainian Rebellng Army.

Key words: the Ukrainian national liberation movement, military activity, Carpathian Ukraine, World War II, UNO, URA, UMO, historical memory, the national idea.

УДК 929 (477)
ББК 63.3 (4 Укр) – 8

Юрій ШАПОВАЛ

РОМАН ШУХЕВИЧ І ПОЛІТИКА ПАМ'ЯТІ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

У науковій статті автор торкається особи Романа Шухевича в контексті державної політики пам'яті в сучасній Україні. Наголошується на потребі деміфологізації постаті Р.Шухевича, створенні дійсно наукової, політично незаангажованої біографії цього військово-політичного діяча. Автор закликає позбуватися двійних стандартів при дослідженні діяльності ОУН-УПА у цілому і Р.Шухевича зокрема.

Ключові слова: державна політика пам'яті, Організація Українських Націоналістів, Українська Повстанська Армія, Друга світова війна, історіографія, біографістика.

Свого часу Мішель Фуко висунув тезу про наявність “пам'яті” (себто того, що нав'язує держава через офіційний історичний нарратив) і “контрпам'яті” (тобто того, що не відповідає офіційній версії історичних подій).

Після серпня 1991 року національно-демократичні сили в Україні взяли на озброєння нарратив національно-визвольної боротьби. Деякі уважні та прискіпливі критики зауважили, що при цьому не було зроблено якихось поважних спроб “переглянути чи його, чи принаймі найсуперечливіші його складники”¹.

А складники ці, виявляється, пов'язані насамперед з Організацією українських націоналістів (ОУН), Українською повстанською армією (УПА) та з “неприємними” сторінками їхньої діяльності. До цих сторінок відносять тероризм, причетність до етнічних чисток, непоодинокі випадки співпраці з нацистською Німеччиною тощо². Усе це ніби ві-

дійшло на другий план, оскільки діячів ОУН і УПА в незалежній Україні почали зображувати насамперед як приклад борців за незалежну Україну (якими вони, власне, й були), забуваючи про їхні “гріхи”.

Розпочалося все це ще за президентства Леоніда Кравчука, а особливо Леоніда Кучми. Саме тоді з'явилися нові шкільні підручники (такі, як, наприклад, підручник новітньої історії України, що його написав професор Федір Турченко), в яких беззастережно глорифікувалася боротьба ОУН і УПА, рішуче ревізувалися стереотипи радянської історії.

Однак найбільш рішучі спроби “націоналізувати” історію України приписують Президентові Віктору Ющенку. При цьому вважається, що це не принесло йому політичних дивідентів. Чому? Тому, що він намагається грати роль, сказати б, історико-політичного Фігаро. З одного боку, не ревізовані ключові радянські дефініції (такі, наприклад, як винахід сталінського академіка Омеляна Ярославського під назвою “Великая Отечественная война”), а з іншого, – Віктор Ющенко віддає належне ОУН і УПА, тобто тим силам, які послідовно боролися проти комуністичного режиму, його adeptів, їхніх уявлень про Україну.

Дві цитати. Виступаючи 9 травня 2005 року в Меморіальному комплексі “Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років”, Президент Віктор Ющенко сказав: “Мое прохання, шановні ветерани, до вас, живіть якомога довше серед нас, допомагайте нам будувати вільну, демократичну країну. Таку країну, як хотіли, очевидно, Богдан Хмельницький, Іван Мазепа, Володимир Великий та Ярослав Мудрий”³.

Наступні слова Віктор Ющенко вимовив 9 травня 2007 року в “Зверненні з нагоди Дня Перемоги”: “Я твердо переконаний – ми повинні пишатися численними світлими прикладами єдності і мужності нашого народу у роки війни. Ця єдність існувала всупереч злу, всупереч насильству, всупереч фронтам і воєнним лініям.

Цю єдність творили мільйони українських імен, тисячі бойових звершень. Від Олександра Довженка до Олесья Гончара. Від Миколи Ватутіна до Никифора Шолуденка. Від Олександра Сабурова до Івана Кожедуба. Від Романа Шухевича до Олени Теліги”⁴.

На думку Президента Ющенка, “настав час щиро і по-братньому сказати одне одному – кожен, хто боровся за Україну, заслуговує на довічну шану і подяку. Тому вірю, що праця, яка має врегулювати законодавчий статус усіх, хто в 20-х, 30-х, 40-х і 50-х роках боровся за Україну та її незалежність, нарешті буде завершена, буде втілена як правда, як історична справедливість”⁵.

Насправді “законодавчий статус” таких діячів, як Степан Бандера, Роман Шухевич, Андрій Мельник, Ярослав Стецько, дотепер залишається невизначеним, а заклики Президента Ющенка до радянських і упівських ветеранів потиснути одне одному руку не знаходять (і, здається, не знайдуть) розуміння. На запитання, чи готовий до такого руко-стискання останній Головнокомандувач УПА Василь Кук, він нещодавно відповів: “Ні, не готовий. З такими людьми, як генерал Герасімов., який стоїть на відверто антиукраїнських позиціях, не може бути ніякої спільної мови”⁶.

Така позиція навряд чи може розцінюватись як дивна за умов сучасної державної політики пам'яті. Для науковців вона також створює доволі специфічні умови. Якщо давати загальну оцінку стану досліджень Другої світової війни в сучасній Україні, то доводиться констатувати, що вони все ще перебувають під вирішальним впливом агресивних ретроградів, які ідеологізують і міфологізують цю проблематику, продовжують популяризувати сумнівні стереотипи сталінсько-брежневської історіографії і стверджують, що лише вони знають правду про війну. Невеличка когорта відносно молодих (і не молодих) дослідників, здатних мислити незаангажовано, de facto змушена маневрувати між старими й новими підходами.

Це, зрозуміло, не з'ясовує багатьох важливих речей, справжньої ролі тих чи інших осіб, а з-поміж них Романа Шухевича. Це не приводить до національної консолідації та

подолання протистояння всередині українського суспільства. Не посприяв поки що цьому й найсерйозніший на перший погляд комеморативний проект Віктора Ющенка – Інститут національної пам'яті, створений у 2006 році.

Поза сумнівом, створення такого інституту – факт позитивний. Свідчення того, що влада не забула своїх “помаранчевих” (часом незграбних і кон'юнктурних, але все-таки) апеляцій до минулого й обіцянок подолати ту політику амнезії, що її тихо, але послідовно (особливо щодо радянського минулого) провадив істеблішмент часів Президента Леоніда Кучми.

Прикро лише те, що нова інституція з початку свого існування понизила свій статус, представлена людьми, які навряд чи здатні реально сприяти досягненню реального консенсусу в українському суспільстві щодо ключових проблем минулого, навряд чи здатні змінити парадигму сучасної “політики історії”.

Чому так? Це до певної міри пояснив німецький історик Штефан Трьобст. Він умовно поділив посткомуністичні суспільства Центральної та Східної Європи на чотири групи.

1. Суспільства, в яких переважає думка, що комунізм було нав'язано їм ззовні, в тому числі етнічно (Естонія, Латвія, Литва).

2. Суспільства, в яких відсутній подібний базовий консенсус, тривають дискусії щодо інтерпретації соціалістичного минулого (Польща, Угорщина, Україна).

3. Суспільства, де переважає подвійне (з наявністю індиферентного) ставлення до минулого. Комунізм, з одного боку, сприймається як таке, що було нав'язане ззовні, а з іншого боку, поширена думка, що не все так “погано” було в минулому, що все-таки було здійснено модернізацію (Румунія, Болгарія, інші балканські країни).

4. Суспільства, в яких нова еліта не просто вийшла із старої, комуністичної, але є в союзі з нею, тобто наявний континуїтет авторитарних структур, що не відмежувалися від комуністичної практики, з чим погоджуються громадяни й природність чого не ставлять під сумнів (Російська Федерація, Молдова, інші держави СНД, а також країни, де еліта відверто опирається на комуністичну модель (Білорусь, Молдова)⁷.

Україна, на думку Трьобста, “це єдина республіка СНД, де культура пам'яті стала найважливішим полем битви між двома політичними таборами – посткомуністами й націонал-лібералами”⁸. До цього слід додати тезу, що її цілком обґрунтовано обстоює Микола Рябчук: офіційна політика пам'яті в Україні така сама подвійна, як і офіційна політика в цілому – внутрішня та зовнішня. А це є наслідком гібридної природи режиму, що виник після серпня 1991 року внаслідок компромісу між ідеологічними супротивниками – націонал-демократами й суверен-комуністами⁹.

То ж не дивно, що сьогодні існує ніби два Романи Шухевичі. Перший – це легендарний націоналіст-борець за незалежну Україну, нескорений Головнокомандувач УПА (саме так – “Нескорений” – називався присвячений йому романтичний кінофільм), Голова Генерального секретаріату Української Головної Визвольної Ради (УГВР). “Роман Шухевич, – пише Петро Дужий, – поєднував у собі риси військовика високого рангу і політика, причому його політичні та провідницькі якості особливо виділялися і були найголовнішими рисами цієї великої особистості”¹⁰.

Власне, саме на такого Шухевича й натякав Президент Віктор Ющенко у своєму минулорічному зверненні 9 травня. Проте в сучасній Україні існує й інший Шухевич. У цьому дуже легко переконатись, звернувшись до Інтернету, що став справжньою ареною для критики офіційної політики пам'яті й артикулювання альтернативних версій історії України, значення окремих осіб (у тому числі Романа Шухевича).

Особливо виділяється сайт під назвою “антиоранж”. Тут, зокрема, можна знайти статтю “Бандеровские преступники: Роман Шухевич: часть 1”. У ній мовиться: “О Романа Шухевиче... писали многие оуновские авторы, “труды” которых, без излишней, ложной

скромности, позволю себе считать скорее художественными панегириками, чем серьезными исследованиями, претендующими хотя бы на элементарную объективность. Пожалуй, наиболее известными из этих “трудов” являются статья Степана Бандеры “Командир – провидник”, впервые напечатанная в еженедельнике “Шлях перемоги” за март-апрель 1954 года; работа известного оуновского историка-дезинформатора общественного мнения Петра Мирчука “Роман Шухевич (ген. Тарас Чупринка) командир армии безсмертных” (Нью-Йорк – Торонто – Лондон, 1970 г.); “научный труд” последнего командира УПА Василя Кука “Генерал Роман Шухевич – головний командир Української Повстанської Армії (УПА)”, появившаяся в Киеве в 1997 г., а также книга-панегирик известного оуновца Петра Дужого “Роман Шухевич – політик, воїн, громадянин”, изданная во Львове в 1998 году. Общим для этих авторов принципом исследования проблемы можно считать безмерное возвеличивание личности Р.Шухевича, уход от серьезной полемики с оппонентами, отсутствие каких-либо попыток исследовать архивные материалы и труды наиболее известных ученых, не принадлежащих к лагерю ОУН”¹¹.

А ось один із коментарів на форумі (до речі, досить розлогому) цього сайта: “Эти звери не заслуживают, чтобы о них даже вспоминали. А если вспоминать, то только как о фашистских головарезах. Вечный позор и проклятие бандерам и ихнему Ющенко”¹².

Справедливо вважається, що заполітизованість, емоційність, моралізаторство не належать до чеснот будь-якого історика. Тому не будемо коментувати цитовані висловлювання, але звернемо увагу на абсолютно точно вказану потребу полемики з опонентами, всебічного дослідження архівних матеріалів, праць тих авторів, які не належать до “національно свідомих” чи “патріотично” орієнтованих. У 2007 році побачив світ 45 том канадської серії Літопису УПА, в якому надруковані спогади про Романа Шухевича¹³. Уміщена тут бібліографія праць про нього¹⁴ яскраво підтверджує потребу подальшого наукового пошуку, створення наукової біографії Шухевича з реалістичним потрактуванням непростих колізій його життя та діяльності, а не продукування чергової патріотичної агітки.

Така потреба диктується і пильною увагою до постаті Шухевича, як і взагалі до повоевних подій у Західній Україні, з боку російських авторів. Одним із них є Георгій Санніков, який у 2002 році видав книжку “Большая охота. Разгром вооруженного подполья в Западной Украине”¹⁵. Тут не місце аналізувати все, про що пише колишній працівник радянської спецслужби, в принципі, не причетний до прийняття серйозних рішень. Однак цінність цього видання не в цьому, а, як і завжди в літературі такого роду, в деталях. У цілому, Санніков констатує: “Ми виграли цю війну в Західній Україні, але не перемогли. Автор переконаний і сьогодні, що виконання волі партії та держави було священним обов'язком кожного чекіста”¹⁶.

Звернімо увагу на інші нюанси в книзі. Санніков визнає, що ОУН і УПА мали неформальну народну підтримку й широке опертя на західноукраїнських землях: “В очах місцевого населення оунівці були героями, борцями за їхню рідну Україну, за її самостійність”¹⁷.

Це важливе визнання, адже довгі роки комуністична пропаганда твердила, що “банди УПА” склалися з “класово-ворожих” чи навіть “кримінальних елементів”. Отже, Санніков наближається до визнання того, що кожна з воюючих сторін мала свою правду й свою логіку. Проте, звернімо увагу, прикладом він вважає останнього Головнокомандувача УПА Василя Кука, з яким автору книги (зрозуміло, після арешту Кука) довелося спілкуватися ще в 1950-х роках, вести “виховні” й інші розмови: “Я поважав цю людину, свого супротивника, за його ідеологічну стійкість, за непокірність долі, за безстрашність та мужність”¹⁸.

Щоправда, при цьому Георгій Санніков сповідує селективний підхід: симпатизуючи останньому командирі УПА, він таврує попереднього – Романа Шухевича: “Як свідчить

історія, його справжнє обличчя затавроване свастикою нацистів, кривавий слід цього “героя”, а точніше – ката й підручного гітлерівців, був прокладений не лише в Україні, а й в ряді інших країн”¹⁹.

Прецікавий для професійного чекіста нюанс – “хороший” Кук і “поганий” Шухевич. Ніби ці люди боролися по різні боки барикад. Це спроба розколоти керівників УПА своєрідним “ретроспективним” методом. До речі, у своїй новій книзі “Операция “Рейд”, или История одной любви”, що вийшла 2007 року в Москві, Санніков знов гудить Шухевича, а свої симпатії висловлює Василю Галасі, шкодує, що “така людина... волею історії та долі опинилася по інший бік боротьби, не разом із нами”²⁰. Зрештою, Санніков, як і кожен із нас, має право на симпатії й антипатії, але не повинна страждати правда.

Потреба створення наукової біографії Романа Шухевича актуалізується і тією увагою, що її феномену ОУН і УПА з недавнього часу приділяють закордонні дослідники й не лише дослідники. Достатньо вказати на найновіший приклад – гостру полеміку, що виникла довкола вміщеної в травні 2006 року в часописі “Критика” статті німецького історика Вільфріда Ільге під назвою “Змагання жертв”²¹. Ільге, зокрема, висловлює здивування тим, що в нових підручниках з історії в Україні Романа Шухевича зображено як державного діяча, котрий виступав не лише за українську незалежність, але й за “демократичне, плюралістичне суспільство”²².

Нарешті, потреба створення наукової біографії Романа Шухевича диктується, як уже зазначалося, брутальними політичними провокаціями довкола його особи. Прикладів тут багато, але наведемо такий, що стосується Івано-Франківської області. На сайті Партії регіонів на початку травня 2007 року було розміщено матеріал, у якому критикуються дії обласної державної адміністрації за те, що вона звернулася до Президента України Віктора Ющенка з проханням присвоїти Романові Шухевичу звання Героя України. Автор матеріалу стверджує, що в біографії Шухевича є занадто багато сторінок, що “ніколи не забудуться народом. Це він, Шухевич, як зі своїм “Шуцманшафт батальйоном № 201” увійшов до складу фашистського корпусу СС генерала Баха-Залевського і боровся з партизанами Білорусії. Це він, Шухевич, як командувач УПА, вчинив різню на Волині 1943 року, де було по-звірячому вбито 120 тисяч поляків. А скільки смертей і горя його “вояки” принесли місцевим жителям на західноукраїнських землях... Бандит завжди залишається бандитом. Його звіряче обличчя добре змальовує один штрих: в день 5-ї річниці УПА у подарунок Шухевичу, як засвідчили свідки, були піднесені 5 голів замучених поляків”²³.

Ясна річ, автор цитованих рядків пропонує не надавати Шухевичу звання Героя України. Читаючи такого роду твердження, не можна не згадати слова Жана Кокто, який колись із сумною іронією зауважив: “Історія – це правда, що стала брехнею, а міф – це брехня, що стала правдою”. Завдання незаангажованих дослідників – деміфологізувати образ Романа Шухевича. І ні в якому разі не створювати нових міфів.

1. Грачова С. Пам’ять, контрпам’ять і політика // Критика. – 2006. – Ч.11. – С.20.

2. Там само. – С.21.

3. Виступ Президента України Віктора Ющенка 9 травня 2005 року, Меморіальний комплекс “Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років” // http://www.president.gov.ua/news//data/11_240.html.

4. Звернення Президента України Віктора Ющенка з нагоди Дня Перемоги 9 травня 2007 року // http://www.president.gov.ua/news//data/11_15589.html.

5. Там само.

6. Трофимова Н. Воюющая сторона // Газета 24. – 2007. – 8 мая. – С.32.

7. Рябчук М. Культура памяти и политика забвения // Отечественные записки. – 2007. – Т.34. – С.42.

8. Там само.

9. Там само. – С.44.

10. Дужий П. Роман Шухевич – політик, воїн, громалянин. – Львів: Галицька Видавнича Спілка, 1998. – С.64.

11. Бандеровские преступники: Роман Шухевич: часть 1 // <http://anti-orange.com.ua/article/history/66/23371>.

12. Там само.

13. Генерал Роман Шухевич – “Тарас Чупринка” Головний Командир УПА // Літопис УПА / Ред. Петро Й.Потічний та Микола Посівнич. – Торонто–Львів: Вид-во “Літопис УПА”, 2007. – Т.45. – 560 с.

14. Там само. – С.493–503.

15. Санніков Г. Большая охота. Разгром вооруженного подполья в Западной Украине. – М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2002.

16. Там само. – С.505.

17. Там само.

18. Там само. – С.491.

19. Там само. – С.507.

20. Санніков Г.З. Операция “Рейд”, или История одной любви. – М.: Детектив-Пресс, 2007. – С.402.

21. Ільге В. Змагання жертв // Критика. – 2006. – Ч.5. – С.14–17.

22. Там само. – С.15.

23. Колос А. Слава захисників Вітчизни. Замітки на полях // <http://www.partyofregions.org.ua/contrprop/behind/45e407890d170/>.

In the article the author touches the personality of Roman Shukhevich in a context of state policy of memory in modern Ukraine. It is noted that there is a necessity of demythologization of the figure of R.Shukhevich, the creation of really scientific, politically not engaged biography of this military-political personality. The author calls to get rid of double standards at research of the activity of UNO-URA and of Roman Shukhevich in particular.

Key words: public policy of memory, Ukrainian Nationalists' Organization (UNO), Ukrainian Rebellious Army, World War II, historiography.

УДК 323.15 (477)

ББК 63.3 (4 Укр.) 6

Володимир В'ЯТРОВИЧ

ДО ПИТАННЯ КОНЦЕПЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ У ХХ СТОЛІТТІ

У статті проаналізовано концепції дослідження українського визвольного руху ХХ ст. Підкреслюється, що в українській історіографії повинні розвиватися різні концепції зображення українського минулого незалежно від сформованої політичної ситуації в країні. Зазначається, що термін “український визвольний рух” у порівнянні з термінами “національно-визвольний рух”, “визвольні змагання” є найбільш оптимальним для означення української історії ХХ ст. Акцентується на безперервному розвитку українського визвольного руху минулого століття, пропонується періодизація українського визвольного руху.

Ключові слова: український визвольний рух, УВО, ОУН, УПА, українська державність, Друга світова війна, історіографія, національно-демократичний рух, національна ідея.

Серед найвизначніших військово-політичних діячів української історії минулого століття, діяльність яких справила безпосередній вплив на розгортання українського визвольного руху в ХХ столітті, вагоме місце належить Романові Шухевичу. Символічно, що період його активної діяльності в цьому русі припадає якраз на 1920–1950-ті роки (від часу його вступу в УВО в 1923 до загибелі 5 березня 1950 року), час, який, на нашу думку, був ключовим у розгортанні українського визвольного руху. Саме Роман Шухевич як керівник ОУН, а згодом й УПА, спричинився до розгортання боротьби цих структур на загальнонаціональному рівні, згодом до зміни тактики збройної боротьби з широким повстанських форм на підпільні. Роман Шухевич як керівник підпілля зумів зібрати коло

себе цілу плеяду блискучих публіцистів та ідеологів визвольного руху, спрямувати протистояння з радянським режимом в ідейне русло, в якому режим зазнав нищівної поразки. Отож його визначальна роль у розгортанні українського визвольного руху в ХХ столітті є безсумнівною.

Проте слід детальніше зупинитися на питаннях, що саме ми називаємо визвольним рухом, як він розвивався, як досліджувався і чому досі значною мірою є за полями української історіографії. Отже, відповіді на ці питання намагатимемося сформулювати в даній статті.

Залежність історії від пануючих політичних реалій найкраще ілюструють не стільки добір певних історичних фактів, якими можна (чи, навпаки, заборонено) оперувати історикам, скільки формування цілісних інтелектуальних конструкцій, метою яких є легітимізація цих реалій. Саме цю місію покликані були реалізовувати різноманітні концепції минулого. Історія України є яскравим прикладом для підтвердження цієї тези – протягом століть російського панування провідною історіографічною концепцією була теза про єдність із “братнім” російським народом і прагнення українців до об’єднання з ним. Причому ця теза плавно перетекла з великоросійської імперської історіографії в радянську, зазнавши незначних модифікацій.

Здавалося б, із відродженням незалежності в 1991 році ці концепції мали б зазнати остаточного краху, але цього не сталося. Оскільки Акт 24 серпня не став результатом бурхливих революційних процесів, а радше констатацією слабкості сил, що протистояли незалежності, то не відбулося якісної зміни в кадровому й ідеологічному наповненні нового державного організму. У кадровій площині історичну науку й далі представляли (значною мірою і представляють) науковці, що здобували свої вчені ступені як провідні “марксист-ленінці”, в ідеологічній – протягом більше десяти років існування незалежності, по суті, не відбулося відчуження радянського минулого як неукраїнського. У цьому питанні знову-таки яскраво проявився вплив загальнополітичних процесів на історію – абсолютну більшість нової політичної еліти склали кадри колишньої комуністичної номенклатури, яка не могла вважати радянську владу чужою. У результаті в умовах незалежної України стала домінувати дуже своєрідна історіографічна концепція, яка поєднала в собі рештки радянської історіографії з новими національними візнями.

Отже, бачення української історії згідно з цією концепцією виглядало так. Українці, народ із давньою тисячолітньою історією, створили власне державне утворення Русь, яка через кілька століть свого існування впала під зовнішнім натиском, посиленням внутрішніми чварами. Наступні століття наповнені спробами українців відновити власну державність, найуспішнішою з яких стало повстання під проводом Богдана Хмельницького. Короткий період гетьманської держави знову припиняється зовнішньою експансією і відповідно продовженням визвольної боротьби аж до ХХ століття. Тобто в даній частині цієї концепції маємо справу з баченням українського минулого, розробленим класиками української історіографії на чолі з Михайлом Грушевським. Саме його підхід – досліджувати історію народу, а не держави (якої не було) – є ключовим у цьому моменті. Здавалося, було б логічним дотримання засад цієї концепції і в подальшому висвітленні українського минулого. Проте в оцінці ХХ століття офіційна українська історіографія збивається на манівці. Бачення цього ключового для українців періоду дивне й еkleктичне. Отже, початок століття оцінюється як час національного пробудження, що згодом оформляється в політичний рух. Результатом цього руху стала революція 1917 року та відновлення української державності у формі Української народної республіки. Неприятливі зовнішньополітичні обставини, відсутність єдиного бачення подальшого розвитку країни в тодішніх українських політиків знову призводить до падіння держави. Проте сам процес ліквідації незалежності в 1918–1920 роках подано не дуже чітко. Історики більше зосереджуються на внутрішніх чварах у середовищі українського політикуму, не приділяючи належної уваги

зовнішній експансії з боку більшовицької Росії. Відповідно, створення УРСР виглядає результатом певної модифікації попередньої форми держави. При цьому не наголошується, що ця попередня форма була ліквідована шляхом зовнішнього військового втручання. Отже, “радянський лад” розглядається як специфічна форма організації української державності. Як доказ на підтвердження цієї тези використовуються сюжети з “українізацією” чи поверненням в УРСР представників національного руху. Не беруться до уваги остаточні результати цих процесів, які посприяли закріпленню нової влади й створили для неї можливості реалізації денационалізаційних процесів в Україні. Окремими сюжетами “української радянської” історії є репресії та голодомор, причому вони постають як репресії української влади проти власного народу.

Ключовим сюжетом цієї концепції (як, до речі, й ключовим сюжетом радянської історіографії) є Друга світова війна, представлена на радянській візрі як Велика вітчизняна війна. У сюжетах про цю війну українці постають як ті, хто чи не найбільше постраждав від жорстокого німецького окупаційного режиму, а відтак і ті, що чи не найбільше спричинилися до спротиву йому. Проте як головна форма антинацистського спротиву представляється героїчна боротьба українців у лавах Червоної армії чи радянських партизанів. Важливо, що ця боротьба зображується як боротьба за звільнення України, як вияв найвищого патріотизму (знову-таки сюжетами, які використовуються для підтвердження тези про українськість ЧА, є назви окремих її фронтів, велика кількість українців у лавах цієї армії). Після завершення війни “звільнена” Україна чомусь не стає незалежною державою, а продовжує перебувати в складі СРСР, терпіти політичні репресії й економічний визиск. Та ці сюжети цілком закриваються іншим – масовою жертівністю населення і патріотизмом у “період відбудови народного господарства”. Саме тут з’являється інформація про труднощі на Західній Україні, пов’язані з існуванням націоналістичного підпілля. Уперше про ОУН та УПА мова заходить ще в розділах, присвячених антинацистській боротьбі, де ці структури представляються як різновид загального руху Опору. Інформація про них, не зважаючи на скупість і фрагментарність, містить певну позитивну оцінку. Натомість у “період відбудови народного господарства” повстанці виглядають майже як шкідники, що заважають усьому українському народові здійснювати його трудовий подвиг – відроджувати УРСР, “другу серед рівних”. Знову-таки увага концентрується на “важливих” фактах, що підтверджують українськість цієї республіки Союзу (хай дуже коротко, але існував власний наркомат оборони, ба більше УРСР – член засновник ООН!).

Наступні періоди – “відлиги”, “застою” та крах СРСР, а це, по суті, половина історії ХХ століття, процеси в Україні виглядають доволі в’яло й безлико. Їхньою головною суттю є поступовий крах радянського тоталітаризму як системи, не здатної адекватно відповідати на виклики часу. Завершенням радянського періоду України стає Акт 24 серпня. Цікаво, що історики не вбачають у його проголошенні суперечності власній концепції про УРСР як форму української державності. Адже якби мова йшла лише про зміну політичної системи, то навіщо й від кого проголошувалася незалежність?

Суперечності в розглядуваній концепції українського минулого породжені самим її походженням. Її головним завданням було забезпечити ідеологічне тло плавного переходу старої політичної системи, з її кадрами, стилем керівництва й мислення, в нові політичні реалії. Цей період в українській публіцистиці слушно охрестили “кучмізмом”. Видається, що є рація в тому, щоб цим самим терміном означити період розвитку української історіографії 1991–2004 років. Проте, як і в політичній площині, явище “кучмізму” ще далеко не зійшло з порядку денного, так само не можемо впевнено говорити сьогодні про завершення періоду “кучмістської” історіографії. Єдине, про що можемо сверджувати, це те, що ця історіографічна концепція українського минулого вже цілковито вичерпала себе й потребує заміни. Це не означає, що на заміну їй повинна прийти нова, більш актуальна, обов’язкова для істориків модель (як було в часи СРСР і “Короткого курсу історії

ВКП(б)»). Це лише свідчить, що в українській історіографії мають розвиватися інші концепції українського минулого, які адекватніше зможуть його відобразити, незалежно від сформованої політичної ситуації.

На нашу думку, такою новою концепцією української історії має стати історія українського визвольного руху. Вона не є новою, а лише продовжує логічну конструкцію ряду класичних українських істориків, зокрема Михайла Грушевського, застосовує її до подій минулого ХХ століття. Вважаємо використання такого підходу цілком прийнятним, оскільки у ХХ столітті український народ, як і в попередні віки, залишався бездержавним народом. Основою його національної ідеї залишалася боротьба за здобуття політичної, культурної й економічної незалежності. Саме ця ідея дозволила українцям пережити століття окупацій, денаціоналізаційні заходи окупантів. Виявом цієї ідеї та її підтримки українським народом став український визвольний рух.

Отже, що ми розуміємо під визначенням визвольний рух? Визвольний рух – різноманітні форми діяльності організацій та окремих осіб, спрямовані на встановлення державної незалежності поневоленої нації. Він може розвиватися у вигляді збройної підпільної чи повстанської боротьби, а також як ненасильницький опір. Відповідно, український визвольний рух – різноманітні форми діяльності організацій та окремих осіб, спрямовані на відродження державної незалежності українського народу. Саме український визвольний рух у різних формах його вияву є основним суб'єктом української історії ХХ століття. Очевидно, що його коріння сягають століть, проте чітко ідеологічно й організаційно він оформився саме минулого століття.

Для означення явища, про яке йде мова, застосовують також інші терміни – визвольні змагання, національно-визвольний рух. Перший особливо часто вживався (і вживається) до періоду 1917–1920 рр. Він походить із публіцистики й історіографії міжвоєнного періоду. Він, на нашу думку, невдалий, зокрема через закладений у ньому телеологічний контекст, цей термін передбачав невдачу державницьких спроб (намагань) українців цього періоду. Інший термін – національно-визвольний рух – є більш точним, хоч теж не здатен передати всієї широти процесу. Справа в тому, що в силу історичних обставин український народ на своїй території потерпав не тільки від іншонаціонального гніту, але й складав у переважній більшості соціально пригноблені прошарки суспільства. Тому саме визначення український визвольний рух як таке, що включає соціальну й національну складову боротьби, є, на нашу думку, оптимальним.

У своєму розвитку український визвольний рух ХХ століття пройшов кілька важливих етапів, кожному з яких відповідала певна форма його вияву. Отже, першим періодом можна вважати 1900–1917 роки. Нижня хронологічна рамка зумовлена появою знакової для українського визвольного руху теоретичної роботи Миколи Міхновського «Самостійна Україна». Це була не перша праця, в якій українці обґрунтовували необхідність відновлення незалежної України (можна згадати, зокрема, працю Юліана Бачинського «Україна іредента», що з'явилася раніше). Проте саме ця робота, видана в невеликій брошурі, викликала великий резонанс у колі еліти українського національного руху. Іншим важливим моментом, який дозволяє називати її своєрідною відправною точкою визвольного руху українців у ХХ столітті, є те, що «Самостійна Україна» стала ідейною платформою для політичної сили – Революційної української партії. А, отже, її головна ідея створення незалежної української держави була не тільки теоретичним розміркуванням, але й конкретним політичним завданням. Однак це не означає, що самостійницька ідеологія стала швидко домінувати в українському національному русі, перетворюючи його у визвольний рух. Власне, цей перший період 1900–1917 рр. український визвольний рух розвивався у формі інтелектуального самостійницького руху, головним завданням було формування його ідеології. Цей процес проходив дуже непросто. Як в ідейній, так і в ідеологічній площині гостру конкуренцію йому в цей час складав соціалістичний рух. Він

мав за собою світову моду, підтримку провідних українських інтелектуалів і, зрештою, на 1917 рік упевнено домінував. Особливістю соціалістичного руху в Україні цього періоду було його помітне дистанціювання від національної основи, національні інтереси українців були для його діячів вторинними в порівнянні з можливістю вирішення соціального питання у світовому масштабі.

Відповідно розвал Російської імперії виявив неготовність українського національного руху до реалізації проекту незалежної держави. Посилення в його середовищі самостійницьких визвольних тенденцій, на фоні зовнішньої експансії більшовицької Росії, визрівало повільно й невпевнено. Врешті можемо твердити, що воно виявилось запізнлим. Чітка орієнтація політичного керівництва на відстоювання незалежності проявилася в момент, коли її реалізація вже ставала неможливою. Тим не менше період 1917–1920 років став украй важливим для подальшого розгортання українського визвольного руху. Адже саме тоді вперше за сотні років було створено українську державу, розбудовувався її апарат, армія. Тобто було створено прецедент реальності проекту незалежної України. Жертвність українців у відстоюванні свого права на свободу стала важливим чинником формування нової національної свідомості.

Наступний період 1920–1950 років є найважливішим у формуванні визвольного руху. Користуючись термінологією німецького філософа Карла Ясперса, його можна назвати вісьовим часом. Це період, коли рух розвинувся з невеликої купки інтелектуалів і бойовиків, що налічувала десятки осіб, у масовий загальнонаціональний рух, у якому були так чи інакше задіяні сотні тисяч людей. Час, коли було вироблено довершену ідеологію цього руху, опрацьовано й ефективно апробовано найрізноманітнішу методологію боротьби, період, коли відбулася загальна модернізація українського суспільства. Саме тоді, в 1920–1950 рр., було закладено основи визвольного руху, що ефективно використовувалися в наступних періодах його розвитку й, урешті, привели до його реалізації у формі незалежної держави під назвою Україна.

Крайні межі цього періоду можна доволі чітко обґрунтувати – 1920 – це рік створення Української військової організації, що означало перехід визвольного руху до нових підпільних форм боротьби після невдалих спроб створення незалежної держави в 1917–1920 рр. Щодо верхньої хронологічної межі, яка означена як 50-ті рр., то її важче конкретизувати чи прив'язати до якоїсь конкретної події. Саме в середині 50-х років репресивно-каральній системі СРСР вдалося, врешті, розгромити збройне підпілля ОУН, після чого український визвольний рух розвивався у формах не збройного протесту, а опозиційного дисидентського та правозахисного рухів. Певною завершальною точкою розвитку руху у формі масової збройної боротьби можна вважати 1954 рік – полонення останнього керівника підпілля Василя Кука, хоча й після цієї події до кінця 50-х, а в окремих місцях і початку 60-х зафіксовані вияви діяльності окремих груп збройного підпілля.

Сам період 1920–50-х років теж можна поділити на окремі відтинки, кожному з яких притаманний особливий характер розвитку визвольного руху. Перший такий відтінок 1920–29 років – час становлення підпільних форм боротьби, створення і розгортання УВО. Наступний, 1929–1939 – період бурхливого розвитку ОУН, становлення її структури, програмно-ідеологічної платформи. Проміжок часу між 1939 і 1941 роками є найкоротшим, проте чи не найважливішим періодом підготовки ОУН до масової збройної боротьби. Саме тоді було закладено важливі основи її ідеологічного й організаційного зросту. Наступний період, 1941–1943, період поступового розгортання масового повстанського руху, охоплення ним нових теренів, еволюція його ідейної платформи. Саме в цей час визвольний рух уперше вийшов за межі Західної України, спробував себе як загальнонаціональний. 1943–1946 роки є своєрідним піком розвитку руху у формі збройного спротиву, часом масового українського повстання. Саме тоді на практиці реалізуються напрацювання ОУН у галузі військового будівництва та державотворення – створюється Українська повстанська армія,

з'являються так звані “повстанські республіки” – терени, цілком контрольовані ОУН та УПА. Наступний період, 1946–1949, характеризується зміною форм спротиву, певного його обмеження, переходу до підпільної тактики, особливим наголосом на пропагандистській діяльності й інформаційній роботі. Власне, в цей час з'являються на світ численні ідеологічні твори провідних публіцистів підпілля. Твори, в яких не тільки ретельно аналізується суть сталінського тоталітарного режиму, але й опрацьовуються засади майбутньої української держави, основи її національної, соціальної та економічної політики. Завершальним відтинком у цьому процесі є 1949–1954 роки, тобто час між офіційним призупиненням діяльності УПА й арештом останнього керівника підпілля, що символізував, по суті, розгром УВР у формі збройного резистансу.

Наступний період розвитку визвольного руху відзначався зовсім іншими формами боротьби і його можна означити як ненасильницький рух Опору. Цікаво, що в другій половині 1950–1960-х років діяли дисидентські організації, які можна назвати перехідними, наприклад, Український національний фронт, Українська загальнонародна організація, які не лише вважали себе продовжувачами справи ОУН та УПА, але навіть передруковували й поширювали видання цього періоду. Проте за деякими своїми ознаками дисидентський рух був своєрідною антитезою до боротьби ОУН та УПА: принципово сповідував ненасильницькі форми боротьби, ніколи не був та й не намагався стати масовим, пробував реалізовуватися в рамках радянського правового поля. Але ідейна еволюція від засад, що проголошували боротьбу за права окремої особистості, до відстоювання національних прав українців, зокрема на державну незалежність, дає підстави вважати його продовженням попереднього етапу розвитку українського визвольного руху.

Масовий національно-демократичний рух, що розгорнувся в Україні в кінці 1980 – на початку 1990 років, можна назвати своєрідним синтезом двох попередніх періодів розвитку визвольного руху – збройного й дисидентського. Очевидно, з другим його еднала безпосередня часова близькість, участь у ньому великої кількості діячів дисидентського руху. Проте за своїм ідейним наповненням він дуже швидко став нагадувати радше період ОУН та УПА, однозначно виставляючи пріоритетом боротьби відновлення незалежності України. Та й масовість цього руху, участь у ньому представників різних прошарків українського суспільства, а не лише інтелігенції, зближували його до цього періоду. Очевидно, що завершальною подією цього етапу, а разом і всього українського визвольного руху у ХХ столітті слід вважати Акт проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 року.

Таким чином, можемо говорити про майже безперервний розвиток українського визвольного руху в минулому столітті, еволюцію його форм від інтелектуального самостійницького руху до спроб державотворення в 1917–1920 роках, а відтак після їхньої невдачі його оформлення в збройний підпільний рух 1920–1950 років, згодом набуття ним форм ненасильницького руху Опору 1950–1980-х років і масового національно-демократичного руху кінця 1980-х – початку 1990-х років. Отже, український визвольний рух став найвиразнішою формою існування українського національного духу протягом століть бездержавності, а ідея створення незалежної України – національною ідеєю. Окремі етапи розвитку визвольної боротьби українців стали не просто ключовими моментами минулого, але й наріжним каменем їхньої національної пам'яті. І саме минуле ХХ століття стало найважливішим із точки зору формування національної свідомості, оформлення державницьких змагань українців. Саме на його початку українці вперше виступили з чітко оформленою програмою своїх національних вимог, а до кінця цього віку, в 1991 році, врешті, здобули державну незалежність. Тому даний період мав би стати основним об'єктом досліджень науковців, представників найрізноманітніших галузей, які ставлять собі за завдання розуміння українського минулого й сучасності.

The conceptions of the investigation of the Ukrainian national liberation movement in 20th century are analyzed in the following article. It is underlined that different conceptions of representation of the Ukrainian past must be developed irrespective of the generated political situation in Ukraine. It is stated that the term Ukrainian liberation movement in comparison with the terms national liberation movement, liberation competition is the most optimal for the description of the history of Ukraine in the 20th century. The accent is made on uninterrupted development of the Ukrainian national liberation movement of the previous century and on the necessity of the division into periods of Ukrainian liberation movement.

Key words: the Ukrainian national liberation movement, UNO, URA, UMO, Ukrainian statehood, historiography, national-democratic movement, the national idea.

УДК 323.1(477)“193/195”

ББК 63.3(4укр)6-4

Віра БУРДЯК

ІДЕОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ 30–50-х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті досліджено розвиток національно-визвольного руху Галичини у ХХ ст. Зазначено, що в умовах національного гноблення велася боротьба за національне визволення, в якій брали участь представники різних суспільно-політичних течій: лібералізму, соціалізму, консерватизму, соціальної доктрини Католицької церкви, націоналізму тощо. Аналіз українського національно-визвольного руху дає підстави вважати його виявом націоналізму в широкому розумінні, незалежно від вихідних ідеологічних концепцій. Водночас підкреслено, що націоналістичної ідеології, у вузькому розумінні, дотримувалися члени ОУН, що діяли найагресивніше, сповідуючи доктрину інтегрального націоналізму.

Ключові слова: Україна, Польща, Галичина, українці, національно-визвольний рух, націоналізм, інтегральний націоналізм.

Після Першої світової війни частина західноукраїнських земель відійшла до Польщі, де третину її населення (з 27 млн.), складали національні меншини – українці, білоруси, литовці, євреї, німці. Польські політики прагнули відродити хоч би наближено Річ Посполиту ХVІІІ ст. і після українсько-польської 1918–1919 рр. і радянсько-польської 1920 р. воєн виникла так звана Друга Річ Посполита. Майже всі національні меншини мали свою етнічну територію, де поляки були меншістю. У 1921 р. на території сучасних Львівської, Рівненської, Волинської, Івано-Франківської та Тернопільської областей українці склали 3920 тис. (66,2% їхнього населення). В.Литвин пише, що українська меншина в Польщі була найбільшою, на заході від сучасного українсько-польського кордону українців нараховувалося 366 тис. Загалом у Польщі проживало 4686 тис. українців, чи 17,2% населення¹. Натомість О.Субтельний, також зазначаючи, що українці, без сумніву, були найчисленнішою національною меншиною і налічували понад 5 млн., тобто майже 15% мешканців країни, підкреслює, що статистика щодо меншин у Польщі дуже суперечлива, джерела стверджують, що українців було близько 4,5 млн., а українці наполягають на іншій цифрі – понад 6 млн.². Усе ж чисельна перевага польської більшості не була настільки значною, щоб дозволити їм повністю і систематично ігнорувати інтереси непольських народів.

Українці в Польщі склали дві окремі громади й уряд намагався їх розділити. Більшість українців жила на колишніх габсбурзьких землях Східної Галичини чи Східної Малої Польщі. У 1920 р. цей регіон у трьох воєводствах – Львівському, Тернопільському й Станіславському нараховував 3 млн. галичан-українців, переважно греко-католиків, національно свідомих і порівняно добре організованих. Друга громада – Західної Волині, Полісся, Холмщини, які Польща відібрала в Росії, нараховувала майже 2 млн. здебільшого

православних, політично, соціально-економічно й культурно не так розвинених, як галичани.

Польський уряд від політику залучення східних кресів у національну державу, посилення колонізації, тиску на українців, домагався їхньої відмови від національної ідентичності. У законодавчих актах, інших державних документах замість заборонених назв *українець, український* вживали *русин, православний*. Тож політику Польщі цього часу можна визначити як агресивно-наступальну через невпевненість у можливості утримати територію, що мала міжнародний статус, спрямовану на ліквідацію процесу українського націотворення та обмеження можливостей соціального розвитку й зростання українців.

Недалекглядність польських політиків негативно впливала на внутрішню стабільність молодого держави, адже вороже ставлення до національних меншин, які жили на своїй землі й не вважали себе меншинами, викликало спротив до влади. Однак зазначимо, що в порівнянні з аналогічною політикою СРСР в Україні в міжвоєнний період (відсутність найменшої можливості відстояти власні погляди, масові репресії навіть за підозру непокорі владі, голодомор) репресивні заходи польської держави щодо українців були відносно слабшими й не змогли серйозно підірвати розвиток української національної спільноти в Галичині. Навіть відчуженим від польської держави галицьким українцям, не зважаючи на репресії, вдалося розбудувати сильне національне громадянське суспільство, що охоплювало всі сфери тогочасної життєдіяльності³.

Прикладом незламного духу галичан можуть слугувати збори 18 березня 1923 р. на площі біля собору святого Юра у Львові, де зібралося майже 20 тис. українців. 82-річний патріарх українського визвольного руху, колишній віце-президент парламенту Австро-Угорщини професор Ю.Романчук зачитав слова присяги, яку вголос повторювали присутні: “Ми, український нарід, клянемося, що ніколи не погодимося на панованє Польщі над нами й кожну нагоду використаємо, щоб ненависне нам ярмо неволі зі себе скинути та злучитися з цілим великим українським народом в одній, незалежній соборній державі”⁴. Клятва й закликала, й одночасно вказувала, що переважна більшість східних галичан не бажає миритися з перебуванням у чужій державі.

Підкреслимо, що й серед галичан існувала проблема “рутєнства”, проте на західно-українських землях уже в попередні періоди нуртував і зміцнювався національний дух, а в кінці XIX ст. витворився досить міцний табір української інтелігенції і політиків – “народовців”, що відстоювали національні позиції. Державницькі ідеї Т.Шевченка, його національна гідність, апокаліптично-пророчі поезії, його культ героїзму й свободи потрапили в благодатне середовище. А подвижництво Греко-католицької церкви, спрямоване на організацію нації, національне виховання, на відміну від Православної церкви Східної України, що не протистояла русифікації українців, активність політичних партій, найперше національно-демократичної, діяльність культурно-просвітніх товариств – НТШ, “Просвіти”, “Рідної школи” – зорганізували галичан після розвалу Австро-Угорщини на боротьбу за свої права з прагненням власної держави, без “інтернаціональних соціалізмів”. Не маючи змоги об’єднатися з Наддніпрянською Україною, 9 листопада 1918 р. Українська Національна Рада вирішила утворити окрему Західно-Українську Народну Республіку (ЗУНР). Н.Полонська-Василенко пише, що “за цей короткий, глибоко-трагічний період своєї історії – 1918–1919 рр. ЗУНР дала багато прикладів національної солідарності та у боротьбі проти Польщі об’єдналися всі політичні партії – до москвофілів включно. Не було соціальних спорів, ні повстань. Селянство, дуже зацікавлене розподілом поміщицьких земель, не домагалася негайної реалізації його. Більшовицька пропаганда не знаходила відповідного ґрунту”⁵. Тож уже на початку XX ст. тут широкого розвою набув національно-визвольний рух, зміцнений власною консолідуючою, націоналістичною ідеологією.

Ідеологія стає затребуваною і ефективною в тій мірі, в якій вона відображає масову культуру, духовні настанови активної більшості суспільства. Реальна ідеологія – результат

еволюції економічного, соціального, культурного, психологічного розвитку, а не створена простим перенесенням учорашніх ідейних настанов. У цьому розумінні процес пошуку ідентифікаційних основ українців Галичини більше нагадував тогочасну європейську ситуацію. Ідеологія суспільно-політичного руху галичан спрямовувалася на формування української нації, здобуття нею державної незалежності, творення соборної України. Однак, прагнучи до державної самостійності, українці натомість були насильно включені до складу чужих держав, які вели щодо них продуману дискримінаційну й асиміляційну політику. Аналіз українського національно-визвольного руху в Галичині дає підстави вважати його виявом націоналізму в широкому розумінні, що характерне для більшості ідеологічних концепцій.

Досліджуючи націоналізм у широкому значенні слова, Е.Д.Сміт указав на основні спільні ознаки всіх його різновидів: людство природним чином поділяється на нації; кожна нація має самобутній характер; джерелом усієї політичної влади є нація, колектив у цілому; задля свободи й самоздійснення люди повинні ототожнювати себе з нацією; нації можуть зреалізувати себе лише в їхніх власних державах; відданість нації-державі перевершує інші чесноти; найважливішою умовою всевітньої свободи й гармонії є зміцнення національної держави⁶. Е.Гелнер, характеризуючи націоналізм як політичну ідеологію, пише, що його центральною цінністю є утвердження нації, а основним принципом – вимога збігу кордонів держави з кордонами нації. Це *національна* держава, а націоналізм – ідеологія, яка прагне утверджувати саме цей тип держави. Е.Гелнер вважає національну державу базовим елементом міжнародного порядку: взаємини між державами є передусім взаєминами між націями, а національні інтереси – їхній вирішальний чинник⁷. Окреслений націоналізм – це *націоналізм у широкому розумінні*. Його слід відрізнити від окремих різновидів і варіантів, створених *націоналістичними* групами чи партіями з їхніми політичними програмами, які називають *націоналізмом у вузькому значенні слова*. А.Свідзинський вважав, що “націоналізм є думка, воля й дія нації, спрямовані на розбудову незалежної держави на своїй етнічній території”⁸. Тож природно, що в умовах національного гноблення і збройної боротьби за національне визволення (1917–1920 рр.) серед галичан домінувала ідеологія націоналізму, але це був не єдиний фактор національного руху. Поряд із націоналізмом у ньому діяли суспільно-політичні течії лібералізму, соціалізму, консерватизму, соціальна доктрина Католицької церкви тощо⁹.

У цей період виник новий український націоналізм, якісно відмінний від націоналізму української інтелігенції XIX – поч. XX ст., що фактично сповідувала ліберальні й соціалістичні ідеї. До певної міри, саме тому цей рух зазнав поразки, коли взяв за мету розбудову національної держави. У боротьбі за незалежність більшість політиків вагалася при виборі між соціалістичною і націоналістичною ідеєю. А в 1920-х рр. молоді українці, як і європейці, звернулися до крайньої форми ідеології – *інтегрального націоналізму*.

Власне, в Україні інтегральний націоналізм виріс із поразок 1917–1920 рр. Невдала боротьба за національну державність Комуністичної партії Східної Галичини, КПЗУ й Сельробу сприяли поширенню націоналізму серед молодого покоління патріотів. Уже в 1922 р. в українському військовому таборі в Йозефові (Чехословаччина) виникла Група української національної молоді (ГУНМ), а згодом подібні групи з’явилися у Празі й інших містах, зокрема в українців Пряшева й австрійських вузах. Кінцева мета ГУНМ, за її програмою, полягала у творенні “самостійної, незалежної, суверенної демократичної української держави, обнімаючої в своїх кордонах землі, заселені українським народом”. У 1925–1926 рр. у Львові діяв Союз української націоналістичної молоді (СУНМ), головна мета якого полягала в пропаганді націоналізму як важеля майбутньої національно-визвольної боротьби з поляками. Тоді ж у Подєбрадах (Чехословаччина), де діяла одна з небагатьох українських вищих шкіл поза УСРР, створили Легіон українських націоналістів (ЛУН), який очолив М.Сціборський, відомий в 30–40 рр. діяч українського націоналістич-

ного руху. Указані й подібні організації спонукали та посилювали розвиток українського національно-визвольного руху.

У 1929 р. у Відні на першому Конгресі українських націоналістів було створено Організацію українських націоналістів (ОУН). Її очолив визначний державний і політичний діяч Є.Коновалець. Український національно-визвольний рух як монолітна політична сила існував недовго, але діяльність ОУН на чолі з Є.Коновальцем – яскрава сторінка історії націоналістичного руху й національно-визвольної боротьби українців, адже на цьому етапі рух досяг найголовнішого: заклав ідейні й політичні засади боротьби за відновлення державності, а *українське питання* підніс на такий рівень, що зумів привернути до нього увагу всієї міжнародної спільноти. О.Мотиль писав, що “український націоналізм був по суті спробою пояснити, чому втрачено українську державність і як належить відвоювати її”¹⁰. Молоді борці за незалежність відкинули стару ідеологію, усвідомивши, що соціалістичні й демократичні ідеї породжують міжпартійну ворожнечу, безпринципність керівників, відсутність чіткої лінії поведінки, основної мети, що веде до поразки. Вони закликали до творення нового типу українця, відданого нації та справі незалежності держави.

Досить наполегливо ці погляди пропагував Д.Донцов – виходець зі Східної України, колишній соціаліст, потім головний ідеолог українського інтегрального націоналізму, хоч і не був членом ОУН¹¹. Представники ОУН агресивно відкидали спроби інших патріотів вважати себе *націоналістами*, відтіснили їх і намагалися впливати на суспільно-політичну думку в Галичині¹². Проте ще раз зазначимо, що міжвоєнний український націоналістичний рух не слід ототожнювати лише з ОУН, адже вся боротьба в краї, не зважаючи на диференціацію її ідейно-політичних течій, була, по суті, націоналістичною, відстоювала ідею національної самостійності й державності українського народу. ОУН – лише одна з кількох, хоч і впливова, течія, в основі якої лежала радикальна концепція націоналістичної ідеології, близька до абсолютизації суспільної цінності нації і її інтересів. Чільники ОУН вважали, що в національному визволенні, утвердженні національної держави всіх українців повинна єднати ця ідея, тому відкидали плюралізм, багатопартійність, які могли зашкодити їй, утверджуючи натомість практику всіх ефективних засобів для її реалізації. Основні ідеї ОУН впроваджувала в життя шляхом терору проти “ворогів України”, не зважаючи на чужинців чи “національних зрадників”¹³.

Аналізуючи політичну тактику суб’єктів національно-визвольного руху, слід виділити два суспільно-політичні напрями – поміркований/еволюційний і радикальний/революційний, які в 30-х рр. гостро протистояли один одному. Помірковані – Українське Національно-Демократичне Об’єднання (УНДО) – коаліція політичних партій, вважали, що легальний розвиток національного руху в політичній системі Польщі – оптимальний варіант захисту національних інтересів. Натомість ОУН, діючи в підпіллі, вела збройну боротьбу за визволення і відкидала компроміси з репресивним польським режимом¹⁴.

Український інтегральний націоналізм не мав системи ідей, а швидше ряд ключових понять, які спонукали людину до дії. Д.Донцов стверджував, що нація – це абсолютна цінність, а найвищою метою є здобуття незалежної держави. Він трактував політику як боротьбу народів за виживання, тому конфлікти між ними неминучі; наголошував, що мета виправдовує засоби, що сила волі панує над розумом, що краще діяти, ніж споглядати. Для поширення своїх поглядів націоналісти возвеличували українську історію, плекаючи своєрідний культ боротьби, самопожертви та національного героїзму. У політичній програмі ОУН, услід за Д.Донцовим, абсолютизувала націю як найвищу суспільну й загалом людську цінність, її інтереси, а тому нівелювала всі інші позанаціональні цінності: особисті, групові, інтернаціональні тощо. ОУН використовувала всі засоби для здобуття національної державності. У програмних документах Першого великого збору ОУН 1929 р. наголошувалося, що “Українська Нація є вихідне заложення кожної чинності та метове назначення кожного прямування українського націоналізму... Нація є найвищий тип

людської спільноти... На шляху власного самоздійснення в формі найбільшої інтенсивності історичного значення нація чисельно збільшує запас своїх біофізичних сил на поширеній рівночасно територіальній базі...”¹⁵.

Інтегральний націоналізм сповідував колективізм, що ставив націю над індивідом. У 1932 р. “Бюлетень Крайової езекутиви ОУН” так писав про співвідношення християнства й націоналізму: “Нація – найвища колективна воля, <...> єдиний, найвищий синонім волі Абсолюта... Всеціле віддання одиниці ідеї збереження і охорони збірноти нації – це найкращий шлях як особистого вдоллля тут, так і осягнення найвищого ідеалу християнського життя... Через націоналізм до Абсолюта! Отже цих двох понять – націоналізму і релігії не відмежовуємо, а навпаки, ідентифікуємо...”¹⁶. Д.Донцов довго пропагував чужий для християнства “чинний націоналізм”, але й писав про потребу зближення церкви й націоналізму: “Похід проти Церкви є рівночасно і похід проти нації”, а “Церкві потрібне збереження відпору сили нації”¹⁷.

Він закликав прибічників бути “сильними особистостями”, ні перед чим не зупинятися в боротьбі, змусити народ діяти як єдине ціле, а не як різні партії, класи чи регіональні групи. Звідси й всезагальна природа руху, який головною вважав соборність, відкидав регіоналізм, прагнув тотально контролювати суспільство. ОУН закликала “пробитися у всі царини народного життя, у всі закутки, у всі установи, товариства, групи, в кожне місто і село, кожну родину”. Але прагнення до монополізації всіх аспектів життя нації привело ОУН до нетерпимості, переконання, що лише вона знає шлях до здобуття національної державності, до готовності воювати з кожним, хто стане їй на заваді.

Д.Донцов та інші ідеологи руху чітко не уявляли ні тип суспільства, яке *будуватимуть* після здобуття незалежності, ні його соціально-економічної організації, гадаючи, що воно буде в основному аграрним і опиратиметься на співпрацю держави, кооперативів і приватного капіталу. Політична система майбутньої держави мала ґрунтуватися на владі однієї націоналістичної партії, стрижень якої складатимуть випробувані борці й кращі люди. На чолі руху стояв би верховний чільник чи вождь із безумовною необмеженою владою. Тож в ОУН як виразника українського інтегрального націоналізму були цілком очевидні елементи фашизму й тоталітаризму. Водночас, спостерігаючи трагічну долю українців у Польщі й СРСР, утративши віру в традиційні легальні методи, розчаровані західними демократіями, які ігнорували їхні заклики про допомогу й самі пов’язли в кризі, українські націоналісти вважали, що їм нічого чекати, а необхідно радикально все змінювати. Цю місію й узяла на себе ОУН на чолі з полковником Є.Коновальцем – галичанином, що раніше очолював загони січових стрільців у східних українських арміях, був провідником у боротьбі за незалежність. Як добрий організатор і тонкий політик Є.Коновалець швидко став незаперечним лідером інтегральних націоналістів у міжвоєнний час. Очолюючи Українську військову організацію (УВО), Є.Коновалець і соратники вели значну пропагандистську роботу в студентських організаціях за кордоном і у Львові, вербували гімназійну й університетську молодь до боротьби, просили фінансової і політичної допомоги в інших держав, найперше ворогів Польщі – Німеччини й Литви. Для пропаганди рішучих дій УВО ввозила контрабандою з-за кордону часопис “Сурма”. Утворивши з УВО й галицької молоді в 1929 р. ОУН, Коновалець і його соратники керували нею з-за кордону.

Великим здобутком ОУН було створення майже в кожному університеті, середній школі в Польщі та за кордоном серед українців своїх осередків. Велику роль серед оунівців, яких очолювали Б.Кравців, В.Янів, С.Ленкавський, С.Охримович, І.Грабрусевиц, відіграв Академічний Дім українських студентів університету у Львові, де проводили різні заходи, виступали молоді обдаровані поети Є.Маланюк, О.Ольжич-Кандиба, О.Теліга. Студенти пропагували ідеї ОУН у провінції. Рупором поглядів ОУН виступав празький часопис “Розбудова нації”. Згодом під вплив інтегральних націоналістів потрапив ряд інших видань.

Визначити численність ОУН важко, але перед Другою світовою війною вона налічувала близько 20 тис. чол. Кількість *симпатиків* була значно більшою. Створена переважно з молодих, ідеалістично налаштованих і самовідданих, енергійних людей, ОУН швидко стала динамічним чинником політичного життя Західної України. У 30-х рр. ОУН боролася з польським режимом, здійснюючи напади на урядові заклади, пошту, акції саботажу щодо державної власності та вбивства, здобувала кошти для діяльності. Але ОУН не вважала насильство й терор за самоціль. Її члени були переконані, що так ведеться національно-визвольна боротьба. Безпосередня мета їхньої тактики полягала в тому, щоб переконати українців у можливості опору й тримати суспільство в стані *постійного революційного бродіння*. Політика насильства й конфронтації ОУН вела до втрат – загинули командир бойового загону Ю.Головацький, два молодих робітники – В.Білас і Д.Данилишин. У 1934 р. польська поліція в широкій карній акції захопила весь Крайовий провід ОУН із С.Бандерою та М.Лебедем, які організували замах на міністра Б.Перацького. На судових процесах, активно висвітлених у ЗМІ, ці молоді провідники, разом із сотнями рядових членів ОУН, отримали тривалі терміни ув'язнення в концтаборі Береза Картузька.

Згодом в організацію проникла поліція. Іншим деморалізуючим фактором була критика ОУН із боку самих українців. Батьки обурювалися, що ОУН вербувала малоосвічених підлітків на акції, які часто завершувалися трагічно. Взаємні закиди й звинувачення свідчили про тертя між поколіннями батьків (у легальному *органічному* секторі) і дітей (у революційному підпіллі). Культурні, громадські і молодіжні організації засудили намагання ОУН підкорити їх собі. Легальні політичні партії звинувачували ОУН у провокуванні уряду на обмеження їхньої діяльності. “Аморальність” ОУН гостро засудив митрополит А.Шептицький. Суперечності Греко-католицької церкви й ОУН у 30-х рр. викликали гостре протистояння між ними в боротьбі за вплив на суспільство, особливо на молодь, яке вийшло за межі полеміки в ЗМІ. Напруга між поколіннями була відчутна й у керівництві ОУН.

Авторитет і дипломатія Є.Коновальця допомогли запобігти конфлікту. Але його вбивство в 1938 р. у Роттердамі агентом СРСР, за особистим наказом Сталіна, знесило ОУН, яка напередодні історичних катаклізмів залишилася без досвідченого й визнаного лідера, нанесло значний удар єдності націоналістів і засвідчило наміри більшовицької агентури зробити все, щоб нейтралізувати вплив ОУН. Через два роки (1940) відбувся перший розкол ОУН: націоналісти поділилися на прихильників А.Мельника й С.Бандери, який очолив ОУН(р). Не аналізуючи причин, підкреслимо, що розкол не посилив політичного авторитету жодної зі сторін, але зменшив вплив націоналістів на суспільно-політичне життя України й еміграції. У 1953–54 рр. в ОУН(р) виник новий конфлікт і спричинив утворення в 1956 р. Організації українських націоналістів за кордоном (ОУНз). У 1957 р. її першого голову Л.Ребета, а згодом і С.Бандеру, ліквідував агент СРСР Б.Сташинський. Другий розкол ще більше загострив протиріччя в ОУН і довів причетність спецслужб інших держав до знищення націоналістів.

Отже, в 50-х рр. ліквідували останніх чільників національно-визвольного руху за самостійну Україну. Вони намагались об'єднати рух, хоч це не дало очікуваних результатів. Можливо, вперше в історії таких рухів було порушено згубну практику звинувачень за поразки державницьких устремлінь. Однозначно оцінити рух важко, адже в боротьбі з ворогами й окупантами України своєю радикальною діяльністю він водночас завдав і українцям негараздів, і учасникам, і симпатикам, і непричетним до нього, оскільки вороже ставився до плюралізму думок і ідеологій. У повоєнний період націоналістичні організації в діаспорі допомагали дисидентам, видавали й поширювали заборонену в Україні літературу, зберегли наукові, культурні та політичні осередки українства.

¹ Литвин В. Історія України: Підручник. – К.: Наукова думка, 2006. – С.529.

² Субтельний О. Україна: історія: Пер. з англ. Ю.І. Шевчука; Вст. ст. С.В. Кульчицького. – К.: Либідь, 1991. – С.371.

- ³ Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної української нації XIX–XX століття. – К.: Генеза, 1996. – С.192–210; Швагуляк М. Суспільно-політична ситуація у Західній Україні на початку 30-х років XX століття // Записки НТШ. – Львів, 1991. – Т.ССХХІІ. – С.111–118.
- ⁴ Литвин В. Історія України: Підручник. – К.: Наукова думка, 2006. – С.532.
- ⁵ Полонська-Василенко Н.Д. Історія України: У 2 т. – К.: Либідь, 1992. – Т.2. Від середини XVII століття до 1923 року. – С.529.
- ⁶ Smith A.D. Theories of Nationalism. – New York – Evanston – San Francisco – London, 1971. – С.21.
- ⁷ Гелнер Е. Нації та націоналізм // Націоналізм: Антологія. – 2-ге вид. / Упоряд. О.Проценко, В.Лісовий. – К.: Смолоскип, 2006. – С.156.
- ⁸ Свідзинський А. Це складне національне питання. – К.: Вид-во ім. О.Теліги, 1994. – С.32.
- ⁹ Лисяк-Рудницький І. Напрями української політичної думки // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. – К.: Основи, 1994. – Т.2. – С.12.
- ¹⁰ Motyl A. The Turn to the Right: The Ideological Origins and Developments of Ukrainian Nationalism, 1919–29. – Boulder, 1980. – P.15–16.
- ¹¹ Донцов Д. Ідеологія чинного націоналізму // Націоналізм: Антологія. – 2-ге вид. / Упоряд. О.Проценко, В.Лісовий. – К.: Смолоскип, 2006. – С.69–75.
- ¹² Зайцев О. Націоналізм і національна демократія: витоки конфлікту // Сучасність. – 1995. – №2. – С.71–72.
- ¹³ Лисяк-Рудницький І. Націоналізм // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. – К.: Основи, 1994. – Т.2. – С.237–239.
- ¹⁴ Мірчук П. Нарис історії організації українських націоналістів. – Мюнхен–Лондон–Нью-Йорк: Українське видавництво, 1968. – С.137–139.
- ¹⁵ ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929–1955 р. – Б.м., 1955. – С.3–4.
- ¹⁶ Іполіт. Націоналізм і релігія // Бюлетень Крайової езекутиви ОУН. – 1932. – Ч.7–8.
- ¹⁷ Донцов Д. Церква і націоналізм // Літературно-науковий вістник. – 1924. – №5–6. – С.80.

The development of the national liberation movement in Halychyna in the 20th century is investigated in this article. It is admitted that the struggle for national liberation under the condition of national oppression was waged. The representatives of different social political trends took part in it: liberalism, socialism, conservatism, social doctrine of Catholic Church, nationalism etc. The analysis of the Ukrainian national liberation movement gives us the grounds to consider it to be the manifestation of nationalism in its broad sense irrespective of the initial ideological conceptions. At the same time it is pointed out that the members of the Ukrainian Nationalists' Organization (UNO), who acted in the most aggressive way and followed the integral nationalism doctrine, stuck to the nationalistic ideology in its narrow sense.

Key words: Ukraine, Poland, Galychyna, the Ukrainians, national liberation movement, nationalism, integral nationalism

УДК 323.15 (477)
ББК 66.5 (4 Укр.)

Валентина ШАЙКАН

УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНИЙ РУХ У РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ: АНАТОМІЯ СТРАТЕГІЧНОГО НАПРЯМКУ

У статті аналізується діяльність українського національно-визвольного руху в роки Другої світової війни. Автор звертає увагу на взаємостунки національних формувань з німецьким політичним та військовим командуванням, наводить факти, що свідчать про засудження провідом ОУН – УПА колабораціонізму.

Ключові слова: війна, вермахт, колабораціонізм, добровольці, національні формування, ОУН (Б), ОУН(М), УПА.

Сьогодні актуальним і гострим питанням української історичної науки є проблема тактичного й стратегічного напрямку діяльності самостійницького руху в роки Другої світової війни. Об'єктом ідеологічних суперечок залишаються похідні українські групи, які

з початком війни Німеччини проти СРСР рушили на схід і були своєрідною політичною армією за створення української держави. Сучасна українська та зарубіжна історіографія, як відомо, визнає, що з початку гітлерівської агресії проти самостійницьких сил, до складу яких входили й “мельниківці”, й “бандерівці”, й “гетьманці”, виступили гітлерівці, більшовицька агентура, залишки колишньої білогвардійщини [1; 2; 3; 5; 6; 7; 11; 21; 22; 23]. Український національно-визвольний рух для них став ворогом номер один, якого важливо було однаково й для гітлерівців, і для більшовиків негайно ліквідувати [5, с.504–505].

Протягом 1942 р. ОУН-М, ОУН-Б створювали збройні підрозділи, які намагалися протистояти гітлерівським карателям, бандитським загонам із числа дезертирів, радянським партизанам, польським загонам [21, с.427].

Документи ОУН-Б яскраво свідчать, що протягом війни український самостійницький рух під проводом С.Бандери ніколи не мав нічого спільного з колабораціонізмом. Це також підтверджується текстом бесіди представників німецької влади з членами Українського Національного Комітету й С.Бандерою в Кракові, коли 3 липня 1941 р. лідер ОУН-Б заявив, що він, при створенні українського уряду, не опирався на жодні німецькі органи влади й ні на жодні угоди з німецькою владою, а тільки на мандат, який отримав від українців [13]. Він також вважав, що будівництво української держави можуть здійснити тільки самі українці, але, на його думку, “тимчасово це можливо в порозумінні з німцями” [14, с.510].

У Постанові другої конференції ОУН-Б у квітні 1942 р. наголошувалося, що першочерговими політичними завданнями руху самостійників залишаються “боротьба з вислужниками й опортуністами”, вороже ставлення “до всякого окупанта-загарбника, боротьба з ледачими сподіваннями на чужу допомогу у справі виборення самостійності України” [14, с.561]. У четвертому номері “Бюлетеня” ОУН-Б, який було надруковано наприкінці квітня 1942 р., пояснювалося, що “жоден нейтралітет, жодна лояльність, жодне пристосуванство” не дадуть українцям змоги уникнути рабства, бо порятунок української нації лише в перемозі “власної раси”, а тому необхідно тільки “збільшити нашу міць і уникнути всього, що може послабити нас” [14, с.235–236]. Засудження колаборації ОУН-Б залишалося актуальною проблемою й на третій конференції Організації українських націоналістів, що відбулася 21 лютого 1943 р. Учасники конференції засудили “всяку співпрацю з німецьким окупантом”, як і всяку допомогу гітлерівцям, яка, на думку самостійників, “являється на ділі піддержкою московського імперіалізму в Україні”, а також компрометує українську національно-визвольну боротьбу. Більше того, ОУН-Б засуджувала “всі спроби індивідуальної чи збірної співпраці з окупантами як шкідництво й зраду українському народові”. До зрадників України, які “за один гріш продають свою батьківщину”, за резолюцією третьої конференції ОУН-Б, зараховано “всіх агентів і наємників, секретних співпрацівників гестапо, НКВД і інших...” [14, с.604]. Список зрадників Батьківщини збільшився, коли 10 вересня 1943 р. у наказі одного з референтів СБ військової округи категорично пояснювалося, що “за ворогів українського народу вважаємо всіх комуністів, без огляду на їхню національність, ... всіх співробітників німецької поліції без огляду на їх національність” [3, с.41]. До речі, вважаємо за необхідне підкреслити, що гітлерівці під час комплектації українських поліцейських підрозділів суворо дотримувалися наказу німецького військового командування, щоб в каральні органи не потрапили “сумнівні елементи” з числа українських націоналістів. Така політика із самого початку війни призвела до того, що вже восени 1941 р. із рядів народної міліції і поліції були майже повністю виключені члени ОУН-Б. До складу нової допоміжної української поліції, як відомо, записувалися, переважно добровільно, колаборанти [19, с.134–135].

Отже, безкомпромісна боротьба та позиція лідерів ОУН-Б привела до визнання німецьким верховним командуванням цього руху як надзвичайно активного, а С.Бандеру – як радикального націоналіста, який не визнавав претензій Німеччини до України, а виступав тільки за рівноправне німецько-українське співробітництво.

Зрадників українського народу ОУН і УПА карали смертю. Так, за співпрацю з окупантами Революційний трибунал УПА 11 вересня 1943 р. засудив Михайла Тарнавського з Володимира-Волинського – єпископа Мануїла Російської православної церкви на смертну кару через повішання. Архівні документи, які наводить В.Сергійчук, свідчать, що єпископ Мануїл до червня 1941 р. був на службі НКВД і видав багатьох членів ОУН. З приходом гітлерівців він продовжував видавати окупантам відомих українських діячів із Володимира [22, с.45].

У травні 1944 р. Головна команда УПА видала наказ, у якому вказувалося, що “всі самовільні, хоч би індивідуальні контакти з іншими а зокрема ворожими нам народами, трактується як державну зраду”, без дозволу Проводу ОУН під загрозою смертної кари заборонялося “вести які-небудь переговори, заключувати умови чи держати які-небудь зв’язки з другими, а зокрема ворожими народами”. Порушників цього наказу негайно рекомендувалося арештовувати [22, с.46]. Відомо, що за ведення “несанкціонованих” переговорів із німцями було розстріляно командира УПА на Волині П.Антонюка [22, с.46]. В інструкції коменданта осередку СБ у Головній команді УПА-Північ Караспуна від 15 січня 1944 р. було чітко рекомендовано: “За співпрацю з німцями та іншими розвідочними центрами – кара смерті” [23, с.83]. За розпорядженням першого командувача УПА “Клима Савура” від 15 травня 1943 р. були запроваджені “революційні трибунали” й військово-польові суди [4, с.34–35].

До 15 тяжких провин, за які встановлювалася найвища кара – смерть, зараховували співробітництво з ворогом, саботаж, шпигунство, диверсії, дезертирство з УПА, зрада, вбивства, крадіжки майна громадян і УПА, відмова “прийняти зброю в руки і воювати проти ворога”. Страту дозволялося застосовувати до осіб із 17 років. Отже, жорстокі заходи ОУН-Б, Служби безпеки в боротьбі з ворогами української державності, пособниками окупантів, радянськими активістами, дезертирами з УПА не мали нічого спільного з колабораціонізмом. З наближенням Червоної армії стосунки між українським самостійницьким рухом бандерівського напрямку й гітлерівськими окупантами все більше набувають, на думку М.В.Ковалю, характеру “взаємсприяння” [11, с.13]. Дійсно, наприкінці 1943 – протягом 1944 рр. між гітлерівцями й ОУН-Б, “бульбівцями” відбуваються переговори, зустрічі з питань вироблення єдиної тактики боротьби проти більшовиків. Такі тимчасові місцеві угоди між оунівцями й окупантами нерідко, як це не парадоксально, але мали позитивний характер і для населення, і для німців, і для націоналістів. Відомо, що протягом 1944 р. за допомогою німецьких саперів УПА споруджувала численні сховища-сховори, в яких згодом рятували життя місцеві жителі від есесівців, румунів, польської поліції, чекістів, бандитських формувань, дезертирів [21, с.431].

Документи підтверджують факти спільної боротьби гітлерівців і УПА проти Червоної армії і партизанів під час визволення України з-під окупації. За березневим 1944 р. звітом радянських розвідників про становище на території Ровенської і Волинської областей відомо, що 25 лютого 1943 р. вояки УПА разом із гітлерівцями брали активну участь у боях за населені пункти Домбровиці, Калки, Бережки, Берестя, Жолтки Ровенської області. Напередодні відступу мадярських і німецьких військ із Домбровиці місцевий комендант української поліції разом із німецьким і мадярським офіцерами вів переговори з командуванням УПА у с.Симосово. Після вдалих переговорів до складу УПА приєдналися 100 мадярів і німців разом зі зброєю. У січні 1944 р. у м. Камінь-Каширський відбулися також переговори між загонами УПА й начальником німецького гарнізону Камінь-Каширського району. Після переговорів німці передали УПА зброю, фураж, продовольство. Завдяки німцям загін УПА на чолі з “Вороном” чисельністю 285 осіб зайняв м. Камінь-Каширський [1, с.555–556].

Переговорний процес між українськими націоналістами й німецькою службою безпеки й поліції, німецьким командуванням висвітлює ще один аспект, який надає можли-

вість зрозуміти, які були ще причини, крім спільного ворога – Червоної армії і радянських партизанів, що вплинули на взаєностосунки між гітлерівцями й ОУН-Б. Так, із німецького звіту про переговори між німецькою службою безпеки й поліції в Генеральній Губернії та І.Гриньохом (“Герасимовський”) – уповноваженим Центральним проводом ОУН-Б від 5 березня 1944 р. у Львові, відомо, що бандерівський рух вважав винною за терор між українцями і поляками тільки польську сторону. За словами І.Гриньоха, поляки не відреагували на заклики ОУН-Б провести конструктивні переговори. Посилення терору поляків проти українців змусило керівництво ОУН-Б віддати наказ своїм бойовим підрозділам відповісти на польський терор актами помсти, за що організація бере цілковиту відповідальність на себе. Дивно, що посередником у вирішенні проблеми між поляками й українцями Центральний провід ОУН-Б обрав гітлерівських окупантів, які повинні були гарантувати українцям захист від польського терору [8, с.101–102; 24, арк.170–179].

Документи свідчать, що вермахт, не зважаючи на “неблагонадійність спільних дій з УПА”, припускав тимчасову співпрацю місцевого характеру з націоналістами. Так, за рапортом німецького генерала Хауффе від 29 січня 1944 р. до командування XIII армійського корпусу відомо, що за домовленістю між УПА й однією німецькою частиною матеріали розвідки про радянські банди й Червону армію будуть передаватися вермахту так само, як і радянські полонені для допиту [25, арк.187–188]. Отже, мова йде про переговори, які відбулися 20–21 січня 1944 р. у Злазно (на північ від м. Ровно) між офіцером німецької групи Прюцмана й представниками одного із загонів УПА [14, с.419].

Керівництво українського самостійницького руху розуміло, що німецьке командування було зацікавлене й намагалося зробити так, щоб між українськими підпільними силами й вермахтом існувало тісне співробітництво. Але гітлерівське командування, як відомо з оунівського документа “Обзор Политических Событий за Апрель 1944 г.”, для налагодження контактів з ОУН використовувало осіб, які були дуже далекими від організації націоналістів, і тому “співпраця” ОУН із німцями не була “таємницею”. Керівники ОУН визнавали, що “загальний фон німецько-українських стосунків”, а також “конкретні спроби” для налагодження таких стосунків не були для націоналістів “позитивними” [26, арк.250]. На думку М.Лебеда – одного з провідних діячів УПА, гітлерівці протягом 1944 р. активно використовували таку тактику співпраці з УПА, яка сприяла окупантам без великих втрат відступати з території України. За посередництвом німецьких перекладачів, місцевої адміністрації, полонених вояків УПА деякі гітлерівські штаби армій, корпусів, дивізій зверталися до окремих “комендантів” теренових відділів УПА з пропозицією перемир’я і співпраці проти спільного ворога – більшовизму. Взамін вільного переходу через територію українських земель окупанти обіцяли не вступати в бій проти УПА, поставити зброю, охороняти місцеве населення від свавілля німецьких вояків і т. ін. Так, шеф СД у Кобрині Рідігер зробив спробу 22 травня 1944 р. налагодити “дружні” стосунки з командуванням загону УПА “Пімсти Полісся”. Відомо, що відповідь бандерівців була негативною: “Говорити з Вами ми не можемо, бо і так до нічого не договоримося. На це ми не маємо ані офіційного, ані морального права. Нашою політикою керує наш політичний Провід, а військовими справами – Головний Командант УПА” [16, с.117–119].

За ствердженням М.Лебеда, гітлерівці десятки разів зверталися до командирів загонів УПА з пропозицією встановлення контактів між німцями й українськими самостійниками. Усякі розмови або переговори з гітлерівцями, як відомо, за наказом УПА каралися польовим судом. М.Лебедь навів два приклади, коли за переговори з окупантами Військовий польовий суд за наказом Команди УПА-Північ 7 березня 1944 р. засудив на смертну кару через розстріл курінного Антонюка-Сосенка – “Кліща” [16, с.119–120]. Другим порушником генеральної політичної лінії УПА, якого було засуджено до смертної кари у “Великодню суботу цього року”, був сотенний Орел (псевдо), який вступив до переговорів

із крайсгавптманом Нерінгом і за підтримкою гітлерівців здійснив протипольські акції [16, с.120].

Одночасно командування УПА намагалося “мінімізувати”, на думку історика В.Деревінського, кількість ворогів українського визвольного руху [4, с.45]. Саме цим можна пояснити зменшення збройних сутичок із національними легіонами вермахту, до складу яких увійшли колишні полонені червоноармійці – вірмени, грузини, татари, узбеки, туркмени, таджики й інші народи Уралу, Кавказу, Азії. З часом до УПА перейшла значна частина цих вояків вермахту й було створено 15 національних загонів, чисельність яких становила близько 20 тис.осіб [6, с.45]. На нашу думку, позитивну роль у цій справі відіграла активна агітаційно-пропагандистська робота Політичного відділу УПА. Так, у червні 1943 р. Головна Команда УПА звернулася із закликом до вірменів та інших народів Кавказу, народів Волги й Сибіру, Уралу й Азії переходити до лав УПА [16, с.164–165], у вересні, жовтні та листопаді 1943 року – до татар Поволжя, грузинів, а також двічі до добровольців при німецьких військових частинах [16, с.166–173]. Українські повстанці неодноразово зверталися із закликами до червоноармійців не виступати проти самостійницького руху українського народу, а, навпаки, передавати воякам зброю, цілими частинами переходити до “Національних Повстанських Армій!” [16, с.176–177, 179]. У січні 1944 р. УПА звернулася з листівкою до вояків і командирів Червоної армії, в якій наголошувалося, що український народ воює з окупантами, проти гітлерівців піднялися загони українських повстанців, а “банди червоних парашутистів” так само, як і німці, вбивають українців, грабують українські села. У листівці наведені села, які було спалено червоними диверсантами, а також прізвища й імена селян, яких убили під час нападу червоних парашутистів-диверсантів. Українські повстанці закликали червоноармійців виступити разом з УПА проти гітлерівських і сталінських катів [16, с.178, 184–185]. Відомо, що до лав УПА, внаслідок агітаційно-пропагандистської роботи серед сателітів Німеччини, вступали італійці, румуни, мадяри, чехи, словаки й інші, яких гітлерівці, здебільшого, силоміць загнали до вермахту [23, с.541].

Стосовно оцінки військової та політичної діяльності лідера “Поліської Січі” – УПА (Б-Б)-УНРА Т.Бульби-Боровця то, на думку вітчизняних істориків, його також “не можна вважати звичайним колаборантом”, тому що відносини Т.Бульби-Боровця з гітлерівцями, що підтверджується документами, визначалися, в першу чергу, інтересами українського народу, прагненнями утворити національну державу [7, с.6–29, 182]. Але, з іншого боку, пронацистська позиція Т.Бульби-Боровця, як і керівництва УПА (Б-Б)-УНРА протягом Другої світової війни, врешті-решт, призвели до недовіри до націоналістичного самостійницького руху в Україні. На думку В.Дзьобака – українського дослідника діяльності Т.Бульби-Боровця і його військових підрозділів, рух Т.Боровця, “незважаючи на підтримку тисяч українців, ... не став тією силою, яка б змогла привести до національного визволення” [7, с.185]. Причина, яка призвела цей рух, на думку В.Дзьобака, до поразки, полягала в помилковій орієнтації на гітлерівську Німеччину [7, с.185]. Співпрацю Т.Бульби-Боровця з гітлерівцями не можна також кваліфікувати як колабораціонізм із тих причин, що він не був громадянином Радянської України. Утопічна надія Т.Бульби-Боровця на допомогу Німеччини у створенні української армії, помилкова орієнтація на гітлерівців у справі сприяння в становленні української держави пояснювалася тільки відсутністю в нього чіткої політичної програми [7, с.180–181].

Двоїстість тактики Т.Бульби-Боровця була притаманна його політиці стосовно гітлерівців, радянських партизанів, бандерівського, мельниківського й інших самостійницьких рухів. Але отаман розумів, що вести війну на всі фронти він не мав змоги, а тому йшов на переговори з усіма, що закінчувалося або тимчасовою співпрацею, або нейтралітетом. Зрозуміло, що гітлерівських окупантів не влаштовував нейтралітет бульбівців із радянськими партизанами, що було встановлено, наприклад, навесні 1942 р. Відомо, що в інтересах

окупантів було розпалювання міжнаціональної і політичної ворожнечі між радянськими партизанами й бульбівцями.

Отже, відсутність чіткої політичної програми, непослідовність у дотриманні політики нейтралітету стосовно радянських партизанів, пронімецька орієнтація й утопічна надія на допомогу Німеччини у справі створення української армії, врешті-решт, спонукали Т.Бульбу-Боровця до тимчасового союзу з гітлерівцями. Політична стратегія й тактика боротьби націоналістичного руху під проводом Т.Боровця, на нашу думку, залежали від зовнішніх і внутрішніх чинників: інтересів гітлерівців в Україні, активізації бойової та пропагандистської діяльності радянських партизанів, розстановки сил у національно-визвольному українському русі, взаємостосунків між національностями й ін.

Аналіз бойової діяльності руху бульбівців розкриває анатомію стратегічного напрямку Т.Бульби-Боровця від формування збройних відділів для боротьби проти радянської адміністрації ще в 1940 р. до його співпраці з жовтня 1944 р. у гітлерівській організації “Ваффен-СС Ягдфербанд-Ост”, яка була створена для здійснення диверсійної і шпигунської діяльності на території СРСР і Польщі.

З початком війни Німеччини проти СРСР вояки “УПА-Поліська Січ” на чолі з Т.Бульбою-Боровцем приступили до формування загонів народної “міліції”. Уже в середині листопада 1941 р. гітлерівська адміністрація почала розпускати такі формування з причин певної небезпеки з боку озброєних вояків “УПА-Поліська Січ”, а також відсутності потреби в них [17, с.11]. Сьогодні відомо, що ці поліцейські підрозділи переслідували відступаючі частини Червоної армії, а також намагалися завадити гітлерівцям вивозити до Німеччини продовольство та сировину [21, с.427]. За спогадами Т.Бульби-Боровця, національна міліція просувалася слідом за німецькою армією. Вояки “УПА-Поліська Січ” та українська міліція ліквідували залишки більшовицької диверсії, встановлювали новий лад і порядок, відкривали адміністративні заклади, школи. Українська адміністрація допомагала німецькій армії в ремонті шляхів, будівництві мостів, залізниць, тягловою силою і т. п. Українці вірили, що вони працюють для України, а Україна допомагає Німеччині [12, с.174–175].

На початковому етапі війни, на нашу думку, проявилися непослідовність і нерішучість керівництва “УПА-Поліська Січ” у стосунках із гітлерівськими окупантами, що призвело навіть до злочинів. Так, незважаючи на те, що з 16 листопада 1941 р. почалася демобілізація вояків “Поліська Січ”, 18 листопада 1941 р. із Житомира до штабу “УПА-Поліська Січ” у м. Олевськ прибув капітан німецьких військ СС Гічке із завданням сформувати загін поліцаїв для розстрілу єврейського населення м. Олевськ. За невиконання наказу гітлерівський офіцер пригрозив жорстоким покаранням. Документи свідчать, що в примусовому порядку капітан військ СС Гічке мобілізував 2 старшин і 60 демобілізованих козаків, які 19 листопада 1941 р. брали участь у розстрілі 535 євреїв. Рада старшин “УПА – Поліська Січ” засудила проведену акцію [7, с.79].

Людиноненависницька політика гітлерівських окупантів викликала зміни в настроях урядових кіл УНР і керівництві “УПА-Поліська Січ”, які проявилися у створенні загонами бульбівців перешкод для постачання фронтних частин вермахту, обмеження терору гітлерівців серед українського населення [18, с.12]. Протягом весни–літа 1942 р. збройні підрозділи Т.Бульби-Боровця здійснили ряд нападів на гітлерівські об’єкти та комунікації на території Сарн, Костополя, Бережного, Людвиполя, Рокитного, Шепетівки. Але це були тільки сутички з німцями, спрямовані на добування продовольства. На думку В.Дзьобака, Т.Бульба-Боровець продовжував сподіватися на порозуміння з німецькою владою, про що свідчили його листи до рейхскомісара Є.Коха, в яких отаман підкреслював “неправильну” політику німецького правління в Україні, яка може закінчитися трагічно для обох сторін, закликав до лояльного ставлення німців до українського населення, не доходити до “крайнощів” або інакше бульбівці змінять тактику боротьби [8, с.89–90, 94].

Німецьке керівництво знову проявило інтерес до Т.Бульби-Боровця й активізувало процес переговорів з отаманом. Як відомо, першим у цьому напрямку почав діяти начальник поліції безпеки й служби безпеки генеральної округи “Волинь-Поділля” оберштурмбанфюрер Пютц [8, с.94–95, 251–259]. Переговори пройшли 23 листопада 1942 р. у селі Москвин Березнівського району Ровенської області. Від німців були присутні оберштурмбанфюрер Пютц, а також шеф політичного відділу служби безпеки “Волині-Поділля” Йоргенс. Від УПА (Б-Б) – полковник П.Смородський. На початку переговорів німцями було проголошено, що основою для ведення переговорів стала відома позиція отамана Бульби-Боровця “не проливати німецької крові”. Т.Бульбі-Боровцю було запропоновано перейти на службу до німців і легалізуватися. У відповідь отаман зажадав зміни політичного курсу стосовно України, амністії всім українським націоналістам, а також заявив, що йому потрібен час, щоб порадитися зі своїм штабом. Протокол зустрічі, який таємно записав поручик Зубатий, за словами В.Дзьобака, свідчив, що “виразної антинімецької позиції керівник УПА (Б-Б) не зайняв” [8, с.95–96].

У грудні 1942 р., під час продовження переговорів між бульбівцями й гітлерівською окупаційною владою, Т.Боровець заявив, що співпраця з німцями неможлива, тому що може призвести до підриву його авторитету, переговори не можуть ні до чого привести, але, за словами отамана, Німеччину вони розглядають як тимчасового окупанта, а не як ворога. Однак якщо німецька влада буде виступати й далі проти українського населення, то бульбівці від політики нейтралітету перейдуть до антинімецької боротьби [8, с.98–99].

Цілеспрямована гітлерівська дискредитація бульбівського руху, каральні акції проти українського населення [8, с.243–245], спровоковані німцями зіткнення радянських партизанів із бульбівцями, успіхи радянської армії на фронті настільки сильно вплинули на попередні позиції Т.Бульби-Боровця стосовно окупантів, що в листі до гебітскомісара м. Ровно Беєра від 15 березня 1943 р. він визнав останні успіхи Червоної армії та факт, що “більшевицька навала” переступила кордони України й “примушує нас змінити своє досюгочасне становище супроти Німеччини і перейти від нейтралітету до чинної допомоги в боротьбі з більшовизмом”. Але “офіційна співпраця неможлива”, а тому співпрацю Т.Бульба-Боровець пропонував будувати на “тихому порозумінні”, при цьому попередні політичні вимоги – визнання української держави й звільнення політичних в’язнів відсувалися на майбутнє, а співпраця могла будуватися на таких принципах: “1. Німці злягідніють своє відношення до українців, а українці приступають до чинної боротьби з більшовицькою диверсією. 2. Українці дають для цієї акції людей, а німецька влада постає їй військовий матеріал. 3. Акція поки ще оформляється як незалежна українська партизанка” [8, с.99–100, 245–249].

Отже, ненависть до СРСР, небажання конфліктувати з окупантами виявилися сильнішими від боротьби з гітлерівцями. Але, як це не дивно, німецьке командування проігнорувало пропозиції Т.Бульби-Боровця, проте не поривало з ним контакти. У квітні 1943 р. отаман знову налагодив листування з гітлерівцями, внаслідок чого 24 квітня 1943 р. німці запропонували Т.Бульбі-Боровцю перейти на службу до гітлерівців і застерігали його від контактів із бандерівцями. І знову отаман відмовився залишити нелегальне становище, але обіцяв зберігати щодо гітлерівців нейтралітет, якщо німці припинять винищення українського цивільного населення, на варварські методи німців проти українців “ми будемо відповідати динамітом і вогнем” [8, с.101, 233]. За дорученням Т.Бульби-Боровця від 17 травня 1943 р. переговори з представниками німецької армії проводили поручик І.Козел, сотник М.Ковтун, хорунжий Д.Гаврилюк. Такі самі доручення з метою проведення переговорів отримали 11 червня 1943 р. штатний офіцер, сотник І.Василенко, хорунжий С.Олексюк. Контакти з гітлерівцями навесні–влітку 1943 р. жаданих результатів бульбівцям не принесли й вони продовжували свою тактику дій – напади на німецькі склади [8, с.101–102]. Виникає питання, чому бульбівці, які самі шукали контактів із гітлерівськими

окупантами, не сприймали співпрацю? Відповідь дає “Звіт” Т.Бульби-Боровця про революційну діяльність за час від 1 січня 1942 р. до 15 листопада 1943 р. У другому розділі “Дипломатичні заходи” в пункті про переговори з німцями отаман звітував про те, що “німці пропонували нам співпрацю на зовсім не приемлимих для нас умовах” [8, с.233]. Він також попередив німців, що його вояки можуть виступати “пліч-о-пліч з німецьким вояком тільки з наказу уряду української держави”, але німецька окупаційна влада, німецький уряд не бажали поліпшення українсько-німецьких відносин, пропозиції отамана відкидали. “Відомо, що 15 листопада 1943 р. отаман Тарас Бульба-Боровець звернувся до Уряду Німеччини з пропозиціями, які, на його думку, мали врятувати ситуацію. Політика Німеччини в Україні довела українсько-німецькі відносини... до жахливого стану”. Отаман пропонував “негайно” припинити політику винищування українського народу, дати змогу українцям “включитися до боротьби з своїми історичними ворогами...”, “погодитися з незаперечним фактом, що кожен цивілізований європейський народ може справжньо впорядкуватися тільки своєю власною державною організацією, а не жодним окупаційно-колоніальним управлінням”, “визнати українську самостійну державу із законним Урядом УНР, звільнити з в’язниці С.Бандеру, всіх політичних в’язнів і репресованих, зняти з усіх українських земель окупаційну адміністрацію, якщо ці пропозиції німецький уряд готовий розглянути, то тоді необхідно негайно зустрітися з президентом УНР А.Лівицьким, головою проводу ОУН А.Мельником, головою революційного проводу ОУН С.Бандерою, головою УНР у Києві Величківським, митрополитом А.Шептицьким, генералом Омеляновичем-Павленком” [8, с.241–243]. Цей лист до німецького уряду залишився без відповіді, й отаман вирішив особисто провести нові переговори з гітлерівськими окупаційними органами. Як відомо, 20 листопада 1943 р. він разом з ад’ютантом О.Штулем-Ждановичем прибув до м. Ровно на переговори. Через Службу безпеки Т.Бульбу-Боровця відправили до Варшави, а потім у Берлін. Але гітлерівці вирішили знешкодити отамана як ватажка УНРА. Т.Бульбу-Боровця і О.Штуля-Ждановича 1 грудня 1943 р. було заарештовано й кинуте до концентраційного табору Заксенхаузен, де вже перебували А.Мельник, С.Бандера й інші лідери українських націоналістів [8, с.107–108]. Отже, політика постійних компромісів, нейтралітету, лояльного ставлення до гітлерівських окупантів, утопічні сподівання на допомогу німців у створенні української армії і суверенної держави не виправдалися, але, з іншого боку, помірна антигітлерівська боротьба вояків-бульбівців урятувала велику частину українського населення від смерті, грабежів, вивозу на роботу до Німеччини. Оцінюючи діяльність отамана Т.Бульби-Боровця в роки Другої світової війни, в цілому, можна цілком упевнено стверджувати, що ця діяльність також не була колаборантською стосовно українського народу. Погоджуємося з точкою зору дослідника В.Дзьобака, який дійшов висновку, що “стосунки між Т.Бульбою-Боровцем і нацистами можна оцінити (але не виправдати)” до початку німецько-радянської війни, але діяльність і поведінку отамана в 1944–1945 рр., коли він був призначений гітлерівцями начальником української підгрупи Ягдфербанду для здійснення диверсійної діяльності на території СРСР і Польщі, “не можна навіть зрозуміти” [8, с.176, 178].

Важко зрозуміти позицію отамана Т.Бульби-Боровця, який протягом війни намагався захистити цивільне населення України від гітлерівських каральних акцій, а наприкінці війни, навпаки, став на захист Німеччини.

Ще більше запитань виникає навколо діяльності легального крила А.Мельника. Стосовно підпільної діяльності прихильників ОУН-М, які протягом війни боролися проти гітлерівських окупантів, узагалі не виникає ніяких сумнівів. Але якщо О.Кандиба-Ольжич виступив ініціатором створення збройних загонів для боротьби проти гітлерівців, то А.Мельник, який очолив легальну течію ОУН, протягом війни послідовно виступав за співпрацю з Німеччиною, сподіваючись на зміну гітлерівської політики щодо України [15, с.176] Він не втрачав надії, що, врешті-решт, будуть налагоджені тісні стосунки з

німецьким урядом, а політики рейху прихильно поставляться до вирішення української проблеми. Відомо, що протягом 1942–1943 рр. лідер ОУН-М надіслав на ім’я Гітлера, Гімлера, Бормана, Розенберга, Муссоліні й інших діячів майже 30 листів, меморандумів, звернень та інших послань [15, с.176]. Легальне крило ОУН на чолі з А.Мельником не брало участі в проголошенні незалежності у Львові 30 червня 1941 р., вважаючи, що цей Акт було прийнято несвоечасно та поспішно. Начальник поліції безпеки й СД 15 липня 1941 р. із приводу ситуації у Львові повідомляв Берлін, що 11 і 12 липня 1941 р. “всі українські угруповання Львова, враховуючи групу ОУН Мельника і за винятком групи Бандери, запевнили офіцера зв’язку з ОКВ (капітан проф. д-р Кох) у своїй лояльності щодо німецьких органів влади і заявили про бажання взяти участь у позитивній перебудові (країни)” [14, с.512]. Раніше, а саме 6 липня 1941 р., А.Мельник також звертався до німецького керівництва з проханням дозволити українцям разом із легіонами Європи в союзі з вермахтом брати участь у “хрестовому поході” проти “більшовицького варварства”. Цей лист було підписано шістьма старшинами армії УНР і німецьким полковником А.Бізанцом. Відомо, що з таким самим проханням до Гітлера звернувся П.Скоропадський – колишній гетьман України [21, с.425]. Ці звернення до гітлерівців залишилися без відповіді.

Аналіз документів, які висвітлюють діяльність ОУН-М, свідчать, що лідер мельниківської руху А.Мельник, хоча й зайняв лояльну позицію щодо гітлерівців, одночасно не заперечував підпільну діяльність тієї мельниківської течії, яка обрала шлях збройної боротьби проти окупантів. Відомо, що мельниківці-підпільники намагалися зайняти керівні посади в органах місцевого українського управління в містечках Західної, Центральної, Східної України. Після того, як гітлерівці захопили Київ, мельниківці разом із місцевими українцями 5 жовтня 1941 р. сформували Українську Національну Раду на чолі з професором М.Величківським [9, с.89]. Дуже швидко СД стало відомо, що Українську Національну Раду в Києві контролює ОУН-М. Прихильники мельниківців працювали в Академії наук, Спілці письменників, київській пресі й інших організаціях. СД у грудні 1941 р. заарештувало всіх київських членів ОУН-М, яких було запідозрено в підпільній роботі, в тому числі, й поетесу О.Телігу – редактора журналу “Літаври”, Івана Рогача – редактора журналу “Українське слово”, Ореста Чемеринського й інших, яких було в лютому 1942 р. розстріляно [2, с.409].

Хоч патріотична частина оунівців зазнала жорстоких репресій, у січні 1942 р. лідер ОУН-М А.Мельник звернувся до членів ОУН із проханням співпрацювати з гітлерівськими окупантами, “незважаючи ні на які труднощі, тому що українці повинні й зобов’язані свідомо й організовано допомагати в хрестоносним поході проти Москви...” [10, с.233–234]. Уже 14 січня 1942 р. професор М.Величківський, архієпископ А.Шептицький, генерал у відставці М.Омельянович-Павленко, А.Лівицький – колишній заступник головного отамана Української Народної республіки у Варшаві, а також А.Мельник звернулися з посланням до Гітлера, в якому підкреслювали, що від фюрера залежала доля всієї Європи. Від імені українців вони просили звернути увагу на становище в Україні, помилку німців, які не допустили українців до участі в збройній боротьбі проти “своїх одвічних ворогів пліч-о-пліч з німецькими і союзними арміями”. Великою помилкою, на думку лідерів українського народу, був також поділ України на частки й приєднання її земель до генерал-губернаторства, під управління Румунії. Слід підкреслити, що автори послання сміливо попереджали гітлерівців, що “подібні рішення зведуть нанівець грандіозні плани встановлення нового порядку в Європі” [10, с.231–233; 28, арк. 1–4]. Автори звернення нагадували про бажання “провідних українських кіл” установити співробітництво з німецькою владою в Україні, але німці заборонили діяльність Української Національної Ради, а тому просили фюрера “надати допомогу в усуненні негативних сторін і врахувати позитивні моменти, про які йшлося”. Більше того, А.Мельник, М.Величківський, А.Шептицький, А.Лівицький, М.Омельянович-Павленко запевняли Гітлера в тому, що “провідні кола на Україні готові до

тіснішого співробітництва з Німеччиною з тим, щоб вести боротьбу з спільним ворогом...". Бажанням співпрацювати з німецькою адміністрацією в Україні просякнуті й інші звернення, послання, які відправляли до Гітлера, Е.Коха, наприклад, члени Української Національної Ради. Так, 10 січня 1942 р. професор М.Величківський звернувся з проханням до рейхскомісара Е.Коха в м. Ровно про налагодження співробітництва між українцями й німецькою цивільною владою в Києві. При цьому М.Величківський нагадував про те, що "німецько-українську співпрацю на колі політичному й культурному можна занотувати від незапам'ятних часів і історії обох народів", "ця співпраця і приязнь на протязі двох 10-ть поглибилася і поширилася" [28, арк.15–16; 29, арк.10–11]. Документи свідчать, що прагнення лояльної частини мельниківців до співпраці з гітлерівськими окупантами "не задовольнялося" в повній мірі німецькою адміністрацією, але заперечувати, що такої співпраці не було, також не можна. Це підтверджується листівками, плакатами ОУН-М, які видавалися на окупованій території України. Прикладом може бути звернення до української молоді вступати до лав юнацтва СС-ців – "помічників повітряної збройної сили". У листівці-зверненні йшлося про те, що молодь повинна боротися за те, щоб "Твоя Українська Батьківщина стала вільною в Європі єдності, волі і справедливості", а "вичікування – це зрада майбутності Твоєї Батьківщини!" [30, арк.13]. Цю листівку було підписано керівником Відділу молоді професором Зеноном Зеленим, керівником Військової Канцелярії сотником у відставці Осипом Навроцьким, керівником Військового Управління Галичини полковником у відставці А.Бізанцом. Про "тісне співробітництво" мельниківців із німцями згадував комісар С.Руднев, який у своєму щоденнику 2 липня 1943 р. занотував, що в партизанів є матеріали про зв'язок ОУН-М із гітлерівцями, серед таких документів є лист Мельника до німецької влади про допомогу мельниківцям зброєю "для боротьби з Москвою" [27, арк.38–39].

Сьогодні вже не таємниця, що військові підрозділи ОУН-М були об'єднані у формування "Оборона України", яке було спрямоване на боротьбу проти українських і білоруських партизанів. З часом, через небажання воювати на боці гітлерівців, військовий підрозділ було розформовано. Про це згадували у своєму коментарі до книги Ф.Пігідо-Правобережного українські історики В.Кучер і Ю.Шаповал [20, с.278].

Отже, помилкова стратегічна й тактична політика керівництва ОУН напередодні й на початковому етапі війни Німеччини проти СРСР наклала відбиток на всю подальшу діяльність учасників українського самостійницького руху, загальні оцінки, значення боротьби за незалежну державу. Тимчасовий союз із гітлерівцями з тактичних і стратегічних міркувань перекреслив на тривалий час героїчну боротьбу УПА й ОУН проти гітлерівців. Угодовські позиції колаборантів, діяльність яких, у різній мірі, була пов'язана з окупаційним режимом, несправедливо та необґрунтовано екстраполювалися на всю ОУН і УПА в цілому. Сьогодні, з метою об'єктивного дослідження даної теми, важливим є зняття з проблеми українського самостійницького руху ідеологічної зашореності.

1. Білас І.С. Репресивно-каральна система в Україні. 1917–1953: У 2-х кн. – К.: Либідь-Військо України, 1994. – Кн.2. Документи та матеріали.
2. Бойко О.Д. Історія України: Посібник для студентів вищих навч. закладів. – К.: "Академія", 1999.
3. Бутко С. Російський фактор у політиці ОУН і УПА: осінь 1943–1944 роки // Українська Повстанська Армія – феномен національної історії: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. – Івано-Франківськ, 2003.
4. Веденєєв Д. Військово-польова жандармерія – спеціальний орган Української повстанської армії // Воєнна історія. – 2002. – №5/6.
5. Гриневич В., Гриневич Л., Якимович Б. та ін. Історія українського війська (1917–1945) / Упор. Я.Дашкевич. – Львів: Світ, 1996.
6. Деревінський В. Політична діяльність Української повстанської армії (етнонаціональний аспект) // Воєнна історія. – №5/6.

7. Дзьобак В. Тарас Бульба-Боровець і його військові підрозділи в українському русі опору (1941–1944 рр.). – К.: НАН України. Ін-т історії України, 2002.
8. Ільошин І.І. Антипольський фронт у бойовій діяльності ОУН і УПА (1939–1945 рр.) // Український історичний журнал. – 2002. – №3.
9. Ільошин І.І. Національно-визвольні прагнення українських та польських самостійницьких сил за часів Другої світової війни // Український історичний журнал. – 2003. – № 1.
10. Історія застерігає: Трофейні документи про злочини німецько-фашистських загарбників та їхніх пособників на тимчасово окупованій території України в роки Великої Вітчизняної війни / Кер. кол. упор. В.М.Немятий. – К.: Політвидав України, 1986.
11. Коваль М.В. 1941–1945 роки. Україна // Український історичний журнал. – 1991. – №6.
12. Кокін С.А. Анотований покажчик документів з історії ОУН і УПА у фондах Державного архіву СБУ. – К., 2000. – Вип.1.
13. Косик В., Осадчук П. Цілком таємно... Секретні документи рейху про діяльність ОУН 1941–1944 рр. Документ №61. // Літературна Україна. – 1991. – 19 грудня.
14. Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. – Париж–Нью-Йорк–Львів, 1993.
15. Кучер В.І., Чернега П.М. Україна у Другій світовій війні (1939–1945): Посібн. для вчителя. – К.: Генеза, 2004.
16. Лебедь М. УПА. Українська повстанська армія. Її генеза, ріст і дії у визвольній боротьбі українського народу за Українську Самостійну Соборну Державу. – Дрогобич: Відродження, 1993. – Ч.1. Німецька окупація України (Репринтне вид.).
17. Муковський І., Лисенко О. Українці в збройних формуваннях країн-учасниць II світової війни // Розбудова держави. – 1995. – №5/6.
18. Муковський І., Лисенко О. Українська Повстанська Армія та збройні формування ОУН у Другій світовій війні // Воєнна історія. – 2002. – №5/6.
19. Патриляк І.К. Військотворчі заходи ОУН (Б) у липні-вересні 1941 р. // Український історичний журнал. – 2001. – №4.
20. Пігідо-Правобережний Ф. Велика Вітчизняна війна. [Спогади та роздуми очевидця]. – К.: Смолоскип, 2002.
21. Семененко В.І., Радченко Л.О. Історія України з прадавніх часів до сьогодення. – Харків: Торсінг, 2000.
22. Сергійчук В. Боротьба за волю, а не колаборація // Визвольний шлях. – 2001. – Кн.4. – Квітень.
23. Сергійчук В. Якими були ми "колаборантами", або Майже за Шевченком: самі ж кажем – "ми – моголи ..." // Сучасність. – 2001. – Ч.3. – Березень.
24. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. – Ф.4628, оп.1, спр.10.
25. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф.57, оп.4, спр.338, т.1.
26. Там само. – Спр.339, т.2.
27. Там само. – Ф.63, оп.1, спр.84.
28. Там само. – Ф.166, оп.3, спр.149.
29. Там само. – Спр.151.
30. Там само. – Спр.152.

The article is devoted to the tactical and strategical politics of OUN and URA, to the condemnation of this movement in the years of the war II.

Key words: a war, Wehrmacht, colaboration, volunteers, national formations, OUN (B), OUN (M), URA.

УДК 94 (477): 329.058
ББК 63.3 (4 Укр.)

Микола КУГУТЯК, Степан КОБУТА

ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ ПІДСТАВИ ВИЗНАННЯ ОУН ТА УПА ВОЮЮЧОЮ СТОРОНОЮ У ДРУГІЙ СВІТОВІЙ ВІЙНІ

Стаття присвячена проблемі офіційного визнання українською державою учасників національно-визвольних змагань 1940–1950-х років. Проаналізовано ставлення основних політичних сил до цієї проблеми, перспективи об'єктивної політичної оцінки та надання правового статусу воякам ОУН і УПА.

Ключові слова: ветеран війни, офіційне визнання, правовий статус, учасник ОУН і УПА.

Проблема дослідження й оцінки діяльності Організації українських націоналістів та Української повстанської армії на сучасному етапі залишається не тільки дискусійною, але є надзвичайно контрверсійною з точки зору сприйняття не тільки й не стільки в науковому середовищі, як у політичних і суспільних колах, у масовій свідомості наших громадян. Порушена нами тема виходить за рамки суто наукового підходу, оскільки потребує не тільки критичного аналізу наявної нормативно-правової бази, яка б дозволяла врегулювати це суспільно дратівливе питання, але й визначення конкретних механізмів його розв'язання та реалізації на державному рівні.

Актуальність розв'язання даного питання зумовлена й конкретикою сучасних суспільно-політичних відносин в Україні, й намаганням еkleктичної, несистемної рефлексії окремих державних інститутів унормувати її шляхом певного правового забезпечення, і необхідністю все-таки продемонструвати й безпосереднім учасникам війни, й наступним поколінням нашого народу приклад державницького підходу, який сприяв би консолідації, а не диференціації чи деформації національної свідомості.

“Проблема УПА – одна з історичних мін, підкладених під наше суспільство, – вважає відомий український історик Я.Грицак. – Вона збуджує не лише протистояння між советською та національною (у багатьох випадках націоналістичною) історіографіями, але й гострий конфлікт між трьома відлами в українському націоналістичному русі: бандерівцями, мельниківцями та двійкарями”¹. Не менше гостроти цій проблемі, на його переконання, додає і політичний вимір, пов'язаний з вимогами зрівняння статусу ветеранів Великої Вітчизняної війни й ветеранів УПА, а також необхідності вибудовувати добросусідські відносини з країнами, “де історична пам'ять про УПА, м'яко кажучи, не найкраща”².

З наукового погляду, історіографія дослідження ідеології та діяльності ОУН і УПА тільки в сучасній українській історіографії нараховує декілька тисяч спеціальних праць, є предметом дослідження як наукових інституцій, так і багатьох вітчизняних дослідників, серед яких такі визнані автори, як С.Кульчицький, Л.Гриневич, І.Плюшин, Г.Касьянов, А.Кентій, Ю.Киричук, О.Лисенко, О.Марущенко, І.Патриляк, Г.Стародубець, В.Сергійчук, Ю.Шаповал та ін. Звертаючи увагу на з'ясування об'єктивної історії боротьби цих структур за українську державність у період Другої світової війни та повоєнні роки, більшість фахівців висловлюють власну точку зору на порушену проблему визнання учасників ОУН і УПА воюючою стороною. Водночас не тільки в науковій, але й у громадсько-політичній сфері ця проблема визнання чи невизнання перебуває в полі зору й відвертих противників політичної реабілітації діяльності українських націоналістичних формувань Ю.Борща, А.Войцеховського, В.Масловського, І.Хмеля, О.Шиловцева й ін. Як зазначав ще наприкінці 1990-х років С.Кульчицький, “в сучасному суспільстві існує психологічно зрозуміла конфронтація, пов'язана з проблемою ОУН-УПА. Ця історична проблема поділяє суспільство на два табори. Здебільшого лінія поділу проходить по старому (до 1939 р.) держав-

ному кордону. Нерозв'язаність проблеми ОУН-УПА деструктивно позначається на державотворчому процесі”³. Прошло сім років, але оцінки характеру діяльності та місця ОУН і УПА під час і після Другої світової війни з боку науковців із різною методологічною та світоглядною орієнтацією поки що теж залишаються діаметрально протилежними, накладаючи свій відбиток на й без того політизоване питання правового та політичного врегулювання цієї проблеми.

Тож мета даної праці полягає в спробі з'ясувати політичні й правові підстави та передумови, які б дозволили внормувати процес офіційного визнання (або ж невизнання) ОУН і УПА (як на рівні відповідних політичних і військових формацій, так і на рівні безпосередніх учасників боротьби) з боку органів теперішньої української державної влади.

Як і будь-яка суспільно резонансна проблема, що стосується вітчизняного минулого, особливо радянського періоду, питання оцінки, ролі й місця ОУН та УПА в історичному розвитку України має різні парадигми сприйняття і трактування, що сформувалися на основі певних ідеологічних міфологем, і накладає відповідні орієнтирні й світоглядні кліше на рівні масової суспільної свідомості. Сформована за часів комуністичного режиму детермінанта про ОУН як злочинну військово-політичну організацію українських буржуазних націоналістів, яка, перебуваючи на службі нацистської Німеччини, стала одним із знарядь нацистів у справі упокорення та встановлення в Україні окупаційного “нового порядку”, в кінці 80-х років ХХ століття зазнала відчутної деміфологізації. Це було зумовлено крахом викривленої ідеологічної парадигми комуністичної системи, яка не визнавала й зараховувала до ворогів будь-який національний чи суспільний рух, що не вкладався в “прокрустове ложе” марксистсько-ленінської методології. Натомість викриття “білих”, точніше, “чорних” плям радянського минулого неминуче вело до гіперболізованого сприйняття значною частиною тогочасного суспільства іншої “правди”, почерпнутої, як правило, з діаспорних публікацій, і поданої у відповідних публіцистичних формах із метою суспільної та політичної активізації громадян на боротьбу з “прогнилим” компартійним режимом.

Розвал Радянського Союзу й здобуття Україною незалежності були поворотною віхою у зміні історичних і суспільних поглядів як на минуле, так і на перспективи майбутнього для більшості українських громадян, і не могли не спричинити певної світоглядної та ідеологічної трансформації тогочасної владної і політичної еліти. Свідченням цього стало відзначення на науковому та суспільному рівнях п'ятдесятиріччя створення Української повстанської армії, що відбулося в жовтні 1992 р. на західноукраїнських теренах, у Києві та інших містах України завдяки подвижництву політичних і громадських організацій правого спрямування. Був зроблений важливий крок, щоб привернути суспільну увагу й дати виважену політичну оцінку складній, викривленій комуністичною ідеологічною пропагандою, сторінці вітчизняної історії, яка за своїм драматизмом у черговий раз розділила українців на різні протиборчі табори, а також віднайти шляхи правового розв'язання питання статусу представників ОУН і УПА в збройній боротьбі за українську державність у роки Другої світової війни.

Як показав наступний розвиток подій, дещо романтичне й, у значній мірі, пасіонарне прагнення представників національно-демократичних сил реалізувати сформовану в західноукраїнському регіоні суспільну ініціативу визнання на державному рівні учасників боротьби ОУН і УПА як борців за волю України наштовхнулося на вперту й достатньо організовану протидію лівих політичних сил, які не тільки зберегли вірність принципам радянської ідеології, але й залишалися доволі потужними гравцями на електоральному полі значної частини України. Якщо переглянути сторінки загальнодержавних і регіональних пресових видань першого десятиліття української незалежності, то можна помітити не тільки динаміку ескалації протистояння між двома політичними таборами, але й різкість висловів та оцінок щодо “проблеми ОУН-УПА” й відповідних загроз суспільній свідомості,

до якої вдавалася кожна зі сторін у численних заявах і зверненнях до вищих органів влади, рішеннях і постановах місцевих органів влади, на рівні висловлювань лідерів і представників політичних сил, у ході агітаційно-пропагандистської роботи під час виборчих кампаній. Щоб уникнути потреби цитування зразків подібних заяв, відсилаємо зацікавлених читачів до сторінок відповідних збірників документів і матеріалів, підготовлених членами створених на урядовому рівні комісій з питання вивчення діяльності ОУН і УПА, де достатньо репрезентативно відображено це протистояння⁴.

Упродовж 90-х років дана проблема стала також предметом тривалих суперечок і дискусій в середовищі ветеранських організацій. На загальноукраїнському рівні найпотужнішою і за складом та кількістю, і за реальним впливом на ветеранське середовище залишалася Організація ветеранів України (голова І.Герасимов), керівництво якої перебувало на чітких прокомуністичних позиціях. Її представники очолювали й здійснювали широку пропагандистську кампанію, спрямовану на продовження політичної дискредитації діяльності ОУН і УПА, звинувачуючи їхніх учасників у колабораціонізмі з нацистами, а на рівні вищого законодавчого органу депутати від Комуністичної партії України всіляко гальмували розгляд питання про реабілітацію.

Починаючи з 1990–1991 років, коли в галицьких областях почало формуватися Всеукраїнське товариство вояків УПА, питання надання їхнім членам правового ветеранського статусу набуло значного суспільного відгону, в цілому підтримувалося як на рівні широкого загалу, так і регіональних органів влади. З боку останніх до Верховної Ради та Кабінету Міністрів України скеровувалися клопотання про офіційне визнання. За пропозицією парламентських комісій з питань оборони й державної безпеки, з питань правопорядку та боротьби зі злочинністю Президія Верховної Ради України 1 лютого 1993 року прийняла постанову “Про перевірку діяльності ОУН-УПА”. У ній давалося доручення Мініюсту України, Академії наук України, Міністерству закордонних справ, Академії внутрішніх справ, Службі безпеки України, Генпрокуратурі, Верховному Суду України разом із відповідними державними установами “провести перевірку та вивчення цього питання і подати Президії Верховної Ради України юридично та історично обґрунтовані висновки”⁵.

Однак реальних результатів ця ініціатива не дала. Це не в останню чергу було пов’язано із загостренням соціально-економічної кризи й ускладненням суспільно-політичної ситуації, внаслідок чого, за словами В.Литвина, “маятник суспільних настроїв в Україні різко пішов ліворуч”⁶. Серед причин, які, на нашу думку, не дозволили українським парламентарям першого демократичного скликання відразу, по свіжих слідах здобутої державної незалежності, прийняти документи, які б узаконювали права й статус учасників національно-визвольних змагань, були не тільки традиційні заперечення з боку представників лівих сил, але й певна політична наївність парламентських націонал-демократів, які вважали процес національно-патріотичного піднесення самоочевидним і таким, що не потребує достатнього політико-правового закріплення.

Сформований у 1994 році новий склад парламенту показав, що в суспільстві й на політичному полі переважаючими ставали ліві ідеї, а в парламенті домінували представники комуністичної та соціалістичної партій. За цих умов досягти якогось прориву в питанні політичного й законодавчого визнання ОУН і УПА було малоймовірно, тим більше, що значну частку електорату лівих партій складали люди старшого віку, в тому числі ветерани війни та праці, досить активні учасники суспільно-політичних процесів середини 90-х років.

У 1996 році після прийняття нової Конституції України стало очевидним, що радянська епоха як на рівні ідеї, так і на рівні конституційно-державного устрою відходить у минуле. Це дало сподівання правим політичним силам прискорити процес офіційного визнання. Рішенням Верховної Ради від 13 вересня 1996 року було ухвалено створення тимчасової парламентської комісії зі сприяння у вивченні питань, пов’язаних із перевіркою

діяльності ОУН і УПА, яку очолив народний депутат А.П.Юхимчук. Партії національно-демократичного спрямування вимагали від парламентської комісії позитивного вирішення проблеми й проводили збір підписів громадян на підтримку ідеї визнання ОУН і УПА. Натомість фракція КПУ розпочала альтернативну акцію збору підписів проти визнання ОУН і УПА, до якої активно долучилися місцеві структури Організації ветеранів України. Зрештою, чітко виражена прокомуністична орієнтація керівництва Організації ветеранів України призвела до розколу всередині самого ветеранського руху. Частина її членів, що сповідували національно-патріотичні ідеї, підтримала процес створення нової організації – Всеукраїнського об’єднання ветеранів Другої світової війни (керівник І.Юхновський), установчий з’їзд якої відбувся в жовтні 1996 року в Києві. На з’їзді була підтримана ініціатива громадянського примирення всіх ветеранів Другої світової війни незалежно від кольору прапорів, під якими вони воювали, та надання статусу учасників війни й відповідних пільг ветеранам УПА⁷.

Поступово проблема визнання чи невизнання ОУН і УПА, оцінки їх ролі й місця в історичному минулому України перетворилася на лакмусовий папір щодо з’ясування політичних симпатій (антипатій) політичних сил та електоральних сподівань і стала однією зі складових політичних технологій в ході проведення виборчих кампаній. За визнання ветеранів УПА виступали партії правого спрямування – Народний Рух України, Конгрес українських націоналістів, Українська республіканська партія, радикальні Соціал-національна партія України (“Свобода”), УНА-УНСО й ін. Хоч варто зазначити, що ще під час парламентських виборів 1998 року, коли вперше було запроваджено обрання частини депутатів за партійними списками, ні одна з цих політичних сил не внесла у власну офіційну передвиборну програму відповідного пункту⁸, а пізніше тільки Конгрес українських націоналістів і ВО “Свобода” демонстрували готовність на програмному рівні виконати свої обіцянки. Для забезпечення електоральних симпатій в західноукраїнському регіоні тема майбутнього визнання вояків ОУН і УПА активно використовувалася навіть окремими представниками центристських політичних сил. З використанням подібних обіцянок проходили також виборчі кампанії блоку “Наша Україна” у 2002 та 2006 роках, президентська кампанія В.Ющенка у 2004 р. Однак по завершенні виборчих перегонів це питання залишалося в розряді політичної доцільності окремих політсил, що використовували його тільки за умов необхідності політичної мобілізації своїх прихильників, правове ж вирішення в законодавчому органі України так і не було здійснене.

Не в останню чергу політична проблема офіційного визнання ОУН і УПА має і зовнішньополітичний чинник, пов’язаний із впливом і позицією російської та польської сторін. Росія на дипломатичному й політичному рівнях традиційно негативно відгукується на будь-які кроки української влади узаконити статус борців національно-визвольних змагань 40–50-х років, хворобливо реагуючи навіть на рішення місцевих рад західноукраїнських областей. Польща, через призму непростих взаємин українців і поляків під час Другої світової війни, особливо в розрізі так званої проблеми “волинської різанини” 1943 року, висловлює певні застереження щодо реабілітації ОУН і УПА, хоч і не так категорично, як Росія, визнаючи загалом це за внутрішню справу самої України.

Натомість у самому українському суспільстві не вироблено не те що єдиного, але хоча б компромісного підходу до цієї проблеми й це, безумовно, накладає свій відбиток на питання її законодавчого врегулювання.

Базовим нормативним документом, який на теперішній час регулює питання статусу ветеранів Другої світової війни й прирівняних до них осіб, є Закон України “Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального статусу” від 22 жовтня 1993 року, з внесеними змінами й доповненнями впродовж наступних років⁹. На момент прийняття самого закону в основу його положень лягли ще норми відповідного радянського нормативного документа, що яскраво ілюструють статті 4, 5 і 6 чинного Закону. До ветеранів війни (стаття 4.

Ветерани війни) законодавець відніс “осіб, які брали участь у захисті Батьківщини чи бойових діях на території інших держав”, виділивши при цьому такі категорії, як “учасники бойових дій, інваліди війни, учасники війни”. Стаття 6 (усього 17 пунктів) дає перелік осіб, що відносяться до категорії учасників бойових дій, серед яких не тільки власне ветерани Червоної армії, які воювали проти фашизму, але й військовослужбовці або ж особи, які по суті забезпечували військову, розвідувальну та іншу діяльність радянської держави в післявоєнний період. У цьому переліку 16-й пункт стосується і колишніх воїнів УПА: “Вояки Української повстанчої армії, які брали участь у бойових діях проти німецько-фашистських загарбників на тимчасово окупованій території України в 1941–1944 роках, які не вчинили злочинів проти миру і людства та реабілітовані відповідно до Закону України “Про реабілітацію жертв політичних репресій в Україні”. Вважаємо, що таке формулювання цього пункту, в якому нібито зафіксоване зрівняння частини вояків УПА в статусі з ветеранами війни, було відображенням ще радянського (навіть не пострадянського) підходу, зумовленого потребою мінімальної поступки з боку українських парламентарів першого скликання перед достатньо потужною вимогою суспільства щодо офіційного визнання УПА. На це вказують нормативна невизначеність терміна “Батьківщина”, чітка “прив’язка” переліку учасників війни до відповідної радянської номенклатури, застереження щодо реабілітації вояків УПА за статтями знову ж таки прийнятого ще за часів існування Радянського Союзу закону про реабілітацію. Можливі зміни до закону щодо розширення переліку осіб, на яких би поширювалися законодавчі норми, за рахунок числа учасників національно-визвольних змагань або ж їхніх родичів – пасивних учасників боротьби (членів родин вояків УПА, які були репресовані або в примусовому порядку переселені) законодавець за майже півтора десятиліття років не прийняв.

І все ж згадка вояків УПА в законі про статус ветеранів війни дає підстави С.Кульчицькому вважати, що з юридичної точки зору “на рівні окремих військовиків УПА проблеми визнання ОУН-УПА в сучасній Україні не існує. Жодна політична сила в державі не виступає за вилучення цієї категорії військовиків з переліку осіб, які належать до учасників бойових дій”¹⁰. Можна було б погодитися з шановним науковцем, якщо б на практиці хоча б частина колишніх вояків УПА дійсно отримала цей статус. Насправді ж під означене вище положення пункту 16 підпала достатньо мізерна кількість вояків УПА та й він, в основному, стосується тих осіб, хто зголосився на проголошені владою амністії, а пізніше все-таки був репресований. Більшість вояків УПА та членів ОУН, що продовжували збройну боротьбу з радянським режимом у воєнний та повоєнний період, а згодом були ув’язнені радянськими каральними органами, практично не мали й нині не мають шансів бути реабілітованими вже незалежною українською державою, в якій продовжує (!!!) діяти ще радянський за нормами, духом та й назвою Закон України “Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні”. Адже в ньому регламентується перелік умов, що практично виключають можливість реабілітації членів ОУН і УПА, як і, зрештою, тих військовиків, що ще під час української революції 1917–21 років зі зброєю в руках протистояли встановленню радянського політичного режиму в Україні. Зокрема, в статті 2 цього Закону вказується, що “реабілітації не підлягають особи, щодо яких у матеріалах кримінальних справ є сукупність доказів, що підтверджують обґрунтованість притягнення їх до відповідальності за (...) збройні вторгнення на територію України, організацію збройних формувань, які чинили вбивства, розбої, грабежі й інші насильства, та особисту участь у вчиненні цих злочинів. Не підлягають реабілітації також особи, засуджені за злочини проти правосуддя, пов’язані з застосуванням репресій, навіть якщо вони самі згодом зазнали репресій”¹¹. Таким чином, виключається можливість реабілітації прав людей, які, сповідуючи ідею здобуття української держави, справді воювали проти радянської влади, часто захищаючи населення від карального насильства комуністичного

режиму, а після отримання вироків за радянськими нормами в незалежній Україні (за яку власне воювали), залишаються в категорії колишніх злочинців.

Про це свідчить і Закон України “Про тлумачення Закону України “Про реабілітацію жертв політичних репресій в Україні”, в якому дається розширене пояснення норм закону про реабілітацію. Оскільки УПА була збройною формацією, що здійснювала організований опір процесу радянзації, то згідно з поясненням цього Закону її члени були позбавлені права на реабілітацію. Це недвозначно впливає з тлумачення згаданого вище поняття “збройні формування”, під якими розумілися “стабільні озброєні угруповання осіб, які об’єдналися для боротьби проти державної влади, незалежно від кваліфікації дій їх організаторів та членів”¹². Те, що провідною ідеєю тогочасних підпільників ОУН і військовиків УПА була боротьба за самостійну незалежну українську державу, для багатьох народних обранців у парламентських каденціях сучасної України є недостатньою підставою для зміни відповідних юридичних норм або ж прийняття якісно нового закону. Позбавленими права на юридичне визнання або ж відповідне зрівняння в правах із тими, хто від імені тоталітарного режиму чинив фактично протизаконну наругу, залишаються і члени родин учасників повстанського руху, репресовані або ж депортовані в примусовому порядку на заслання та спецпоселення. Адже їм у незалежній Україні було дано законодавче роз’яснення, що “особи, які були незаконно вислані чи заслані і згодом реабілітовані, поновлюються в усіх громадянських правах, але на них не поширюються пільги, передбачені статтею 6 цього Закону”¹³. Що ж до можливого перегляду закону про статус ветеранів війни в частині вилучення якихось категорій осіб із переліку учасників війни чи бойових дій, то з юридичної точки зору це зробити складно. Адже в статті 2 цього закону передбачено, що “права та пільги для ветеранів війни і членів їх сімей, встановлені раніше законодавством України і законодавством колишнього СРСР, не можуть бути скасовані без їх рівноцінної заміни (доповнення від 22.12.1995 р.)”¹⁴.

Зрозуміло, що в законодавстві України є достатньо багато нормативно-правових документів, які сягають своїм корінням радянської доби. Однак у випадку з проблемою офіційного визнання учасників національно-визвольних змагань на законодавчому рівні створена не тільки політична, але й правова колізія.

Ще в грудні 1995 року в статтю 2 закону про статус ветеранів війни були внесені зміни, згідно з якими “місцеві Ради, підприємства, установи і організації мають право за рахунок власних коштів і благодійних надходжень встановлювати додаткові гарантії щодо соціального захисту ветеранів війни”¹⁵. Упродовж 1996–1998 років обласні, а згодом і міські та районні ради в західноукраїнському регіоні прийняли ряд нормативно-правових актів, якими визнавали учасників ОУН і УПА борцями за волю України з наданням їм певних соціальних пільг і гарантій, що забезпечувалися з місцевих бюджетів. Таким чином, політичні рішення місцевих органів влади набули відповідного правового оформлення, забезпечуючи на мінімальному рівні певні соціальні виплати й пільги воякам УПА. Паралельно з цим у західноукраїнських областях ішов активний процес порозуміння та примирення представників ветеранських організацій, які в роки війни перебували по різні боки лінії протистояння. Загалом цей процес на Заході держави на рівні взаємин ветеранських організацій став доволі успішним, на сьогоднішній час практично знявши гостроту взаємних звинувачень і протистояння у ветеранському середовищі.

Позитивний результат на регіональному рівні дав сподівання на розв’язання цього питання і на рівні державному. Певну ініціативу проявив і президент Л.Кучма, який у травні 1997 року доручив уряду створити Урядову комісію з вивчення діяльності ОУН і УПА. Відповідна комісія під головуванням віце-прем’єр-міністра України В.Смолія, до якої увійшли представники наукових установ, працівники ряду державних архівів України, була створена. Оцінюючи характер та атмосферу її роботи, одна з учасниць комісії Л.Григорович відзначала: “Постійно триваючі зіткнення різнополярних сил навколо “проблеми

ОУН, УПА” засвідчили назрілість соціального замовлення на виражені і більш стримані інтерпретації історії українського націоналістичного руху часів Другої світової війни – зокрема, вироблення таких історичних оцінок, які б не сприймалися як суцільне очорнення (або навпаки обілення) цього руху та, по можливості, задовольняли еліти з ідеологічного і пропагандистського спрямування”¹⁶.

На відміну від політиків, чия логіка поведінки диктувалася дихотомією підходу “свої-чужі”, члени робочої групи при урядовій комісії із числа фахівців-істориків до вивчення “проблеми ОУН-УПА” прагнули підійти з точки зору наукової об’єктивності та потреби дати історичний висновок, на основі якого політики могли б прийняти зважене рішення. Як зазначав її керівник професор С.Кульчицький: “Члени робочої групи розуміли, що підготовлені ними праці й зроблені на їх основі висновки не можуть переконати тих, хто брав участь в конфлікті... Нашою головною метою було – надати об’єктивний фактичний матеріал у розпорядження органів влади та широкої громадськості для самостійних висновків”¹⁷.

Упродовж кількох років науковцями групи була проведена величезна пошукова й аналітична робота, підготовлені й опубліковані 28 книг (обсягом майже 300 друк. арк.), у тому числі дві редакції історичного висновку про діяльність ОУН і УПА в роки Другої світової війни (видані у 2000 і 2005 роках). Уже в Проміжному звіті робочої групи 2000 року в підсумковій частині серед інших положень було зазначено такі твердження:

“ - з весни 1943 року до кінця окупації західних областей УРСР Українська повстанська армія провадила бойові дії з німецькими гарнізонами і каральними загонами; в міру наближення Червоної Армії масштаби та інтенсивність цих бойових дій зменшувалися; однак керівництво ОУН(б)-УПА не мало наміру вступати у політичний союз зі стороною, яка явно програвала війну...;

- війна УПА з радянськими силовими структурами після визнання Великою Британією, США і Польщею легітимності поглинення Радянським Союзом західноукраїнських областей та їх возз’єднання з Українською РСР (де-факто – до цього визнання) була війною громадянською; українські націоналісти вели війну за реальну незалежність України; найбільша трагедія історичного моменту полягала в тому, що це була братовбивча війна.

УПА, так само як Радянська Армія, була воюючою стороною у протистоянні Об’єднаних Націй і блоку фашистських держав. Нема фактів, які свідчать про участь УПА як військової формації у війні з Об’єднаними Націями на боці Німеччини”¹⁸.

У 2005 році опубліковано фаховий висновок робочої групи й історичні нариси про ОУН і УПА, відмінності між якими, за словами їхніх авторів, полягають не стільки в оцінках досліджуваних явищ, скільки в глибині розробки проблеми. Як заявлялося в історичних нарисах щодо сутності та оцінок протистояння ОУН і УПА та радянської держави: “Складну і суперечливу діалектику кровопролитного протистояння дуже важко оцінювати моральними критеріями. Не спрацьовують і юридичні критерії, оскільки, з одного боку, радянське керівництво відстоювало цілісність держави та конституційний лад, а лідери ОУН і УПА, у свою чергу, не вважали сталінський режим легітимним не лише у західній, а й в інших регіонах України і вели боротьбу за відродження самостійної української державності”¹⁹. Отже, вітчизняні фахівці з проблем вивчення діяльності ОУН і УПА, незважаючи на заявлене прагнення уникати оціночних суджень щодо досліджуваної проблеми, зуміли відобразити її об’єктивну сутність, залишивши право читачам підготовлених ними праць самостійно визначитися в оцінках, а представникам державних органів і політичних сил приймати відповідні рішення.

Однак у політико-правовій площині якісного прориву не відбулося. Верховна Рада України III і IV скликань так і не змогла прийняти законопроекти стосовно вояків ОУН і УПА, підготовлені депутатами від національно-демократичних сил ні у формі внесення змін і доповнень до базового закону про статус ветеранів (проекти Б.Костинюка, О.Гір-

ника), ні у формі окремого Закону “Проект Закону про визнання Української повстанської армії та Організації українських націоналістів воюючою стороною у Другій світовій війні” (проект І.Біласа). Було зрозуміло, що самотужки представники правого політичного спектра потрібних голосів не зберуть, необхідно було шукати підтримки в центристських партій. Таку підтримку міг би забезпечити президент Л.Кучма, який мав значний вплив на тогочасну парламентську більшість, однак він цього не зробив. Двоїстість позиції Л.Кучми в цьому питанні викликає чимало запитань. З одного боку, він ініціював створення Урядової комісії з вивчення діяльності УПА, під час повторного змагання за президентську посаду в 1999 році в ході виборчих поїздок західноукраїнськими областями використовував гасла підтримки ідеї визнання учасників національно-визвольних змагань на законодавчому рівні. Однак часто розгляд цього питання в парламенті пропрезидентські сили ігнорували або ж під час голосування утримувалися. У травні 2004 року тогочасний прем’єр-міністр В.Янукович на зустрічі з представниками ветеранських організацій несподівано зробив заяву щодо потреби припинити в Україні поділ ветеранів на своїх і чужих, проте наступна президентська гонка, що завершилася гострим протистоянням не тільки кандидатів у президенти, але й розколом країни за політичними уподобаннями, знову загострила реакцію суспільства на виклики доцільності визнання ОУН і УПА та перспективи суспільного примирення.

На думку вітчизняного історіософа В.Ткаченка, відповідь на питання залежить від ціннісних координат, у які ставлять проблему примирення. Моральний підхід визначає площину християнського гуманізму – “прощаю і прошу прощення”, політичний – “хто винен, а хто ні”. З його погляду, політична полеміка є безперспективною з точки зору майбутнього України. “Ми повинні дійти згоди до думки, що тоталітаризм – у формі чи фашизму, чи сталінізму, чи донцовського “інтегрального націоналізму” – не можна брати в багаж інтеграції України в Європу”, – переконаний В.Ткаченко, заявляючи, водночас, що “усі ветерани мають бути належно соціально забезпеченими, як у Німеччині: ветерани вермахту одержують належні пенсії, хоч уряд не демонструє прихильності до нацизму”²⁰.

Певні зрушення в цій справі у 2005–2007 роках були пов’язані вже з позицією президента В.Ющенка. Під час урочистих заходів на відзначення в Україні Дня перемоги над фашизмом В.Ющенко декілька разів закликав ветеранів із двох сторін до порозуміння та примирення. У Києві 14 жовтня, на свято Покрови, до якого приурочений символічний день утворення УПА, за підтримки державних органів пройшли офіційні марші колишніх вояків УПА. Але, на жаль, різні політичні сили використовували ці події для протистояння та загострення відносин у ветеранському русі, тож ці заходи супроводжувалися сутичками учасників і противників цих маршів.

У жовтні 2006 року президент В.Ющенко підписав Указ “Про всебічне вивчення та об’єктивне висвітлення діяльності українського визвольного руху та сприяння процесу національного примирення”. У ньому, поряд із традиційними для такого роду документів дорученнями Кабінету Міністрів і окремим міністерствам, є доручення розробити разом із НАН України “з урахуванням фахового висновку робочої групи істориків при Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА законопроект про український визвольний рух 20–50-х років ХХ століття, статус і соціальний захист його учасників, в якому, зокрема, передбачити визнання діяльності організацій, які боролися за Українську самостійну соборну державу у 20–50-х роках ХХ століття, українським визвольним рухом”²¹.

У травні 2007 року президент виступив з ініціативою відзначення 100-річчя від дня народження головнокомандувача УПА Р.Шухевича, видавши відповідний Указ, де вказувалося про необхідність утвердження в суспільній свідомості об’єктивної оцінки його діяльності як визначного військового та політичного діяча. Продовженням цієї ініціативи стало присвоєння Указом Президента України за особистий внесок у національно-визвольну боротьбу за свободу й незалежність України Р.Шухевичу звання Героя України з

удостоєнням ордена Держави як головному командирові Української повстанської армії у 1942–50 роках, генерал-хорунжому (посмертно)²². Іншим Указом із формулюванням: “За вагомий особистий внесок у національне та державне відродження України, самовідданість у боротьбі за утвердження ідеалів свободи і незалежності, активну громадську діяльність” були нагороджені орденами України ряд колишніх вояків УПА й учасників національно-визвольних змагань 40–50-х років.

Таким чином, на рівні указів Президента України, відповідних нормативно-правових актів Кабінету Міністрів та органів виконавчої влади й місцевого самоврядування здійснено ще один крок у напрямі визнання ОУН і УПА воюючою стороною у Другій світовій війні з визнанням за їхніми учасниками офіційного ветеранського статусу й забезпеченням відповідних соціальних гарантій та пільг. Незаперечно залишається тільки потреба здійснити це на законодавчому рівні, через прийняття українським парламентом відповідного законодавчого акта. Коли це станеться і чи сприятиме це процесу історичного примирення самих ветеранів і переоцінки сприймання сучасними (з антагоністичними підходами) поколіннями – важко сказати. Але з точки зору історичної справедливості, задля перспективи національної ідентифікації наступних поколінь, для яких складна вітчизняна історія повинна стати стрижнем національного та громадянського виховання, це потрібно зробити не зволікаючи.

1. Грицак Я. Страсті за націоналізмом. Історичні есеї. – К.: Критика, 2004. – С.79.
2. Там само.
3. Проміжний звіт Робочої групи для підготовки історичного висновку про діяльність ОУН-УПА. Історичний висновок про діяльність ОУН-УПА (попередній варіант) / Автор С.В.Кульчицький. – К.: Інститут історії України НАН України, 2000. – С.8.
4. Національне примирення чи конфронтація? Збірник документів / Автор передмови й упорядник О.М.Веселова. – К.: Інститут історії України НАН України, 1999. – 543 с.; Протистояння. Звернення, заяви, листи громадських організацій, політичних партій, громадян України до Комісії з вивчення діяльності ОУН-УПА. 1996–1998 рр. / Автор передмови та упоряд. Л.В.Гриневич. – К.: Інститут історії України НАН України, 1999. – 406 с.
5. Відомості Верховної Ради. – 1993. – №14. – С.130.
6. Литвин В.М. Політична арена України: Дійові особи та виконавці. – К.: Абрис, 1994. – С.442.
7. Гриневич Л. Історія ОУН, УПА на тлі політичної боротьби в сучасній Україні // Протистояння. Звернення, заяви, листи громадських організацій, політичних партій, громадян України до Комісії з вивчення діяльності ОУН-УПА. 1996–1998 рр. ... – С.14–17.
8. Право вибору: Політичні партії та виборчі блоки / Упоряд. М.Томенко, О.Проценко. – К.: Заповіт, 1998. – 128 с.
9. Закон України “Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту” від 22.10.1993 // Internet: <http://www.zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=3551-12>.
10. Дзьобак В.В., Ільющин І.І., Касьянов Г.В. та ін. Організація Українських націоналістів і Українська повстанська армія. Історичні нариси. – К.: Наукова думка, 2005. – С.5.
11. Закон України “Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні” від 17.04.1991 // Internet: <http://www.zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=962-12>.
12. Закон України “Про тлумачення Закону України “Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні” від 24.12.1993 р. // Відомості Верховної Ради. – 1994. – №15. – С.88.
13. Там само.
14. Закон України “Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту” від 22.10.1993 // Internet: <http://www.zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=3551-12>.
15. Там само.
16. Гриневич Л. Назв. праця. – С.23.
17. Організація Українських націоналістів і Українська повстанська армія. Фаховий висновок робочої групи істориків при Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА. – 3-тє стереотип. вид. – К.: Наукова думка, 2005. – С.59.
18. Проміжний звіт Робочої групи для підготовки історичного висновку про діяльність ОУН-УПА... – С.36–37.

19. Дзьобак В.В., Ільющин І.І., Касьянов Г.В. та ін. Організація Українських націоналістів і Українська повстанська армія. Історичні нариси... – С.386.
20. Ткаченко В. Україна: проблеми національної ідентичності // Політичний менеджмент. – 2007. – №3. – С.29.
21. Указ Президента України “Про всебічне вивчення та об’єктивне висвітлення діяльності українського визвольного руху та сприяння процесу національного примирення” від 14.10.2006 // Internet: <http://www.zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=879%2F2006>.
22. Указ Президента України “Про присвоєння Р.Шухевичу звання Героя України” від 12.10.2007 // Internet: <http://www.zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=965%2F2007>.

The article is devoted to the problem of the official recognition of the participants of national-liberation movement of 1940–1950th by the Ukrainian country. The attitude to this of the main political parties, the perspectives of the objective political valuation and granting of the legal status of warriors OUN-UPA are analyzed.

Key words: a war-veteran, official recognition, legal status, a participant OUN-UPA.

УДК 329.14: 316.652.3
ББК 66.050.13

Лариса КОБУТА

ПРОБЛЕМИ НАЦІЇ І НАЦІОНАЛІЗМУ В ПОГЛЯДАХ УКРАЇНСЬКИХ СОЦІАЛІСТІВ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД: ДИХОТОМІЯ ДОНЦОВСЬКОГО ПІДХОДУ

У статті розглянуто підходи представників української суспільно-політичної думки до проблем нації та націоналізму у 20–30-х роках ХХ століття. Проаналізовано ідейну дискусію з питань етнополітики між ідеологом інтегрального націоналізму Д.Донцовим і прихильниками демократичного націоналізму О.Бочковським, В.Старосольським, В.Левинським.

Ключові слова: демократія, нація, націоналізм, інтегральний націоналізм, соціалізм, фашизм.

Український націоналізм як організований політичний напрям національно-політичного руху сформувався у 20–30-ті роки ХХ століття і був тісно пов’язаний із західно-українськими землями. Важливу роль у теоретичному обґрунтуванні світоглядно-філософської основи ідеології націоналізму відіграв політичний діяч, публіцист та ідеолог Дмитро Донцов. Його по праву вважають одним із засновників ідейної концепції українського чинного (інтегрального) націоналізму, що отримала надзвичайне поширення та популярність серед західноукраїнської молоді в означений період.

Базовими компонентами донцовської концепції стали філософський волюнтаризм, антидемократизм, політичний і соціальний ієрархізм (ідея “правлячої касті”). Принципам демократії та народоправства Д.Донцов протиставляв “ініціативну меншість”; рівноправності та справедливості соціального ладу – кастократичну структуру з чітким абсолютним ієрархічним підпорядкуванням народу панівній верстві “луччих людей” – єдиному та визначальному виразнику національної волі, рушійній силі історії, що реалізує цю волю за допомогою “творчого насильства”¹. Реальна дійсність польської та радянської держав і їхня політика щодо українського народу ніби підтверджували прихильникам боротьби за національне визволення пропаговані Д.Донцовим постулати чинного націоналізму: волю, владу, агресію. Його праця “Націоналізм” (1926 р.) для цілого покоління українців стала своєрідним виразником духу протистояння, що провокував жертвність і боротьбу за національні ідеали.

Не зважаючи на антидемократичні за своєю сутністю підходи, донцовські гасла знаходили розуміння та відгук серед багатьох українських патріотів, які після поразки

української революції і встановлення в Західній Україні польського авторитарного режиму готіві були сповідувати вольові ідеї, використовувати жорсткі методи боротьби за національне визволення. У контексті таких настроїв відбулося поєднання процесів організаційного становлення українського націоналістичного руху у вигляді Організації українських націоналістів і кристалізації ідеологічної основи українського націоналізму, де працям і поглядам Д.Донцова належало чільне місце, а він претендував на роль провідного ідеолога українського націоналізму.

У сучасній вітчизняній науковій літературі поширена думка про різницю та суттєві розбіжності між “організованим націоналізмом” (ідеологією і рухом ОУН) і “чинним націоналізмом” Д.Донцова. Зокрема, Г.Касьянов, посилаючись на підходи М.Сосновського, відзначає фактор психологічного впливу “донцовського” націоналізму на західноукраїнське середовище 20–30-х років, і все ж розмежує ці поняття. На його думку, “організований націоналізм” ОУН при всіх своїх крайнощах пропонував певну конструктивну програму й мав риси систематизованого світогляду, політичної доктрини, тоді як “чинний націоналізм” Д.Донцова був передусім набором емоційних закликів і не являв собою системи².

Д.Донцов визначав мету своєї концепції так: “Вплинути на формування української національної ідеології, яка, я в це вірю, вийде переможно з умового розбрату наших днів, – і тим самим вплинути на біг майбутніх подій”³. Окреслюючи сутнісну природу націоналізму як ідеології, він твердив, що чинний націоналізм визначає змістом життя активність і могутність нації, життєвою формою – національну боротьбу, духом життя – віру, “романтику”. Базові складові такого націоналізму – “органічність і віра в культурі, власновладність у державі, провідництво, ієрархія в громаді”. Для Д.Донцова чуттєвість і пафос мали переважати раціональність й аналіз, патріотизм, що асоціювався із “сентиментом”, вільним поривом, запалом, протиставлявся засадам “розуму”, “стихійності”, “порозуміння”. Останні категорії Д.Донцов зараховував до основних положень концепції Д.Драгоманова, вчення якого іронічно називав драгоманівщиною⁴.

В основу праці “Націоналізм” Д.Донцов поклав саме “антитези драгоманівському малоросіянству”. Він трактував драгоманівські ідеї соціального та національного визволення як українське провансальство – залежність України й самих українців від сподівань на соціальні та культурні поступки з боку російської метрополії, уникнення реальної визвольної боротьби. Такому “угодництву” Д.Донцов протиставляв ідею політичної нації, ідеалом якої був “політичний державницький сепаратизм, повний розрив з усякою Росією, а культурно – повне протиставлення цілому духовному комплексі Московщини; під оглядом соціальним – негация соціалізму”⁵. Таким чином, Д.Донцов прагнув сформулювати політичну концепцію, яка не тільки відкидала традиційні для української політичної думки того часу доміанти демократії, соціальних пріоритетів, міжнаціональної толеранції, але й утверджувала категоричні підходи вольового, агресивного націоналізму.

Пізніше відомий український інтелектуал І.Лисяк-Рудницький, характеризуючи зміст і аргументи концепції Д.Донцова, нападки на М.Драгоманова та його послідовників, відзначав: “У трактаті “Націоналізм”, у численних статтях та памфлетах Донцов, блискучий полеміст, обстоював філософію “національного волонтаризму”, частково запозичену у Ніцше. Передусім Донцов несе відповідальність за те, що ідеологія українського інтегрального націоналізму набрала войовничо-іраціонального, антиінтелектуального і войовничого характеру”⁶. Саме так було оцінено намагання перекреслити й відкинути як нежиттєздатні погляди М.Драгоманова, протиставивши їм світоглядну парадигму, що базувалася на принципах чинного націоналізму, близького за своєю природою до ідей інтегрального націоналізму й інших різновидів тогочасного європейського фашизму.

З огляду на порушені в цій статті проблеми, цікавою є характеристика І.Лисяком-Рудницьким природи й ідейних принципів націоналізму Д.Донцова та його прихильників:

“Націоналісти проголошували себе послідовниками “ідеалістичного” світогляду, який розуміли як антитезу не тільки до матеріалістичної філософії марксизму-ленінізму, але також до позитивізму, визнаючи якого були корифеї української демократичної думки (В.Антонович, М.Драгоманов, І.Франко, М.Грушевський). На протигагу течіям, що намагалися будувати свій образ світу на науковій основі, націоналізм проголошував примат волі над розумом, чину над думкою, життя над теорією... Замість об’єктивного наукового пізнання, націоналісти часто плекали міти й воліли ідеологічно спрепарований образ українського минулого. Націоналізм звертав увагу на культ боротьби і жертви крові (сипання пам’яткових могил, крутянські річниці тощо)... Націоналізм прагнув виховати новий тип українця: “сильної” людини з “невгнутим” характером, фанатично відданої ідеалам руху та готової пожертвувати для них собою й іншими”⁷.

Зрозуміло, що ідейний виклик Д.Донцова проти М.Драгоманова та його підходів не міг не спричинити в середовищі української інтелігенції відповідної реакції. Адже в суспільно-політичній думці 20–30-х років проблема нації й націоналізму була не тільки приматом зацікавлення Д.Донцова чи ідеологів ОУН, але й їхніх опонентів. Саме в цей період з’явилися наукові праці з даної проблематики О.Бочковського, В.Старосольського, В.Левинського й інших прибічників соціальної демократії. Перебуваючи під впливом концепцій визначних теоретиків нації та націоналізму І.Блюнчлі, Л.Гумпловича, Е.Єлінека, П.Манчіні, ідеологів австромарксизму О.Бауера, К.Каутського, К.Реннера, ці українські діячі не тільки намагалися узагальнити теоретичні підходи європейських дослідників, але й співвіднести на науковому рівні проблеми поєднання національного та соціального визволення українського народу.

Так, Ольгерд Бочковський, український соціолог і публіцист, один із провідних європейських фахівців із теорії нації та національних відносин, започаткував новий напрям наукових досліджень – націологію, виклавши її основи в книзі “Вступ до націології” та інших спеціальних працях. Дотримуючись модерністської теорії націогенези й формування новітніх націй, він тісно пов’язував ці процеси з розвитком капіталізму, що революціонував не тільки суспільно-господарські, але й політико-соціальні відносини, сприяючи поширенню демократії. На його переконання, нація взагалі дуже зобов’язана демократії, оскільки “під захистом демократії повстали новочасні національні рухи”, що свою первісну ідеологію черпали з теорії демократії. Тому за умов її утвердження нація отримує “забезпечену повноту свого розвитку”⁸.

Активним чинником новітньої націогенези О.Бочковський вважав розвиток соціалізму як процесу боротьби за соціальне й економічне визволення, особливо “серед поневолених плебейських народів, які без громадського розворушення селянських та робітничих мас не в силі довершити свою національну розбудову”⁹. Демократія та соціалізм, вважав він, позитивно впливали на процес формування і розвиток тогочасних націй.

Виникнення націоналізму – “дитини новітньої демократії”, О.Бочковський теж пов’язував із розвитком революційних демократичних ідей. Він розглядав два типи націоналізму: націоналізм і новонаціоналізм (всенационалізм). Націоналізм, що виник у ХІХ столітті як рух за національне визволення, на його думку, визнавав і рахувався з етичними нормами в громадському та політичному житті, мав революційно-демократичний характер¹⁰. Протигагою такому націоналізму став “сучасний всенационалізм – протидемократичний, протигуманітарний, протисуспільний та безморальний. Він свідомо заперечує свою ідеологічну спадщину питомого націоналізму та висміює його філософію”¹¹. Зразками всенационалізму у Європі О.Бочковський вважав німецький нацизм та італійський фашизм, його виникнення розглядав як наслідок супровідних явищ реакції і кризи тогочасного європейського суспільства. Гостро оцінюючи негативні прояви всенационалізму, вчений підкреслював, що “його захланність, фанатизм, тероризм, безморалізм і т. д. – це скоріше область політичної паталогії (науки про недугу), ніж націософії”¹².

На українському ґрунті ідеологом всенационалізму О.Бочковський називав Д.Донцова, його працю “Националізм” оцінював як “спробу націософічного обґрунтування цієї нової націоналістичної віри”¹³. Опонуючи кастократичній концепції Д.Донцова, його сподіванням на домінуючу роль єдиної закритої політичної організації (як і ідеології), О.Бочковський писав: “Ця теорія цілковитого винищення інакодумаючих є характерна для “національної” політики диктатури взагалі. Захищає її, наприклад, др. Д.Донцов, уважаючи, що знову вертається доба щільно замкнених орденів, де дух касти все переважає”¹⁴. Тоталітарній за суттю ідеології всенационалізму О.Бочковський протиставляв демократію, яку вважав основою суспільного розвитку: “Демократія це осередня точка, де сходиться творчий соціалізм з творчим націоналізмом. Ось через що живий соціалізм одинаково відкидає як большевизм, так і фашизм, бо в них він добачає з одного боку яскраві прояви теперішньої кризи не лише господарської, але й ідейної, з другого – велику загрозу для замирення світу після війни”¹⁵. Таким чином, О.Бочковський, справедливо критикуючи антидемократизм підходів прихильників інтегрального націоналізму, намагався протиставити їм традиційні для австромарксистської концепції вирішення національного питання підходи синхронного розв’язання соціальних і національних проблем на принципах європейської соціал-демократії. Наскільки реальними були ці можливості в міжвоєнний період, показав історичний розвиток багатьох європейських країн, хоч у своїй аргументації О.Бочковський був далеко не єдиним.

Визначний український соціолог і правник, провідний діяч соціал-демократичного руху в Галичині Володимир Старосольський у праці “Теорія нації” (1921 р.) виклав своє бачення етнополітичних проблем і шляхів їх розв’язання. Він вважав нацією певну спільноту (суспільство), основою якого виступала ірраціональна, стихійна воля. Вона, на відміну від кровної спорідненості, мови, культури, єдності за територіальною ознакою – так званих об’єктивних прикмет нації, “основується на інстинктах “другого ступеня”, типом яких є ідея”. Якщо ці об’єктивні прикмети в конкретних історичних умовах свідчили про формування національної спільноти, то суб’єктивні чинники відображали вже її сутнісну національну основу. До таких чинників В.Старосольський зараховував “стремління до політичної самодіяльності та самостійності, яке історично проявилось як боротьба за суверенність: “in tyranos” в межах держави та на вні (за межами. – Л.К.), за суверенність власної держави”¹⁶.

Нація за В.Старосольським – це не просто національний організм із формальним набором притаманних рис (у тому числі й власної культури та мови), але й передусім вольові ознаки готовності до боротьби за національно-державне існування. При цьому він ставив у пряму взаємозалежність процес формування нації і процес розвитку демократії, стверджуючи, що цей зв’язок не є випадковим, а впливає з природи обох явищ¹⁷. Саме існування та розвиток нації приводилися вченим у відповідність до перспектив створення цією нацією власної держави. Він вважав, що “нація по своїй натурі мусить керувати свої зусилля на опанування державою: вона не тільки родиться разом з волею політичного самовизначення, але й перестає існувати як нація, коли тратить сю волю. Без сеї волі нарід ще не є нацією, або вже перестав бути нею”¹⁸.

Подібних підходів дотримувався ще один галицький соціал-демократ, відомий публіцист, громадсько-політичний діяч, один із перших дослідників вітчизняного соціалістичного руху Володимир Левинський, який чимало сторінок своїх праць присвятив дослідженню проблем розвитку нації, національної держави, міжнародних відносин. Він теж вбачав перспективи розвитку нації в нерозривному зв’язку з розвитком держави: “Під словом нація розуміємо такий нарід, що або має свою державу, або свідомо змагає до своєї держави”¹⁹.

Ураховуючи той факт, що праці В.Левинського й досі залишаються маловідомими для широкого загалу, подаємо більш розширений аналіз його бачення ключових питань

етнополітики, тим більше, що окремі висновки В.Левинського цілком співвідносяться із сучасними науковими підходами. Так, намагаючись визначити термін “нація”, він підкреслював перш за все її політичний зміст: “Нація для нас є політичним і юридичним поняттям, отже чисто соціологічним поняттям, що під ним розуміємо у широкому розумінні слова державний нарід, а у вузькому пануючу клясу державного народу, себто клясу, що в своїх руках держить політичну владу”²⁰. Таке розуміння дослідником поняття “нації” цілком вкладається в загальну схему політичної теорії її походження, згідно з якою нація визначається перш за все як політична спільнота, котра має власну державу або прагне реалізувати своє право на самовизначення, змагаючись за її утворення чи відродження”²¹. В.Левинський усвідомлював факт неможливості сформулювати уніфікований підхід у поясненні сутності нації, тому розглядав її з точки зору існуючих етнополітичних реалій, зазначаючи, що “не кожний нарід є нацією, не всякий має свою державу. А буває знову так, що один нарід має кілька держав”. Як приклади наводилися Швейцарська конфедерація, суб’єкти якої – представники французького, німецького й італійського народів склали спільний національний організм – швейцарську націю, чи, навпаки, німці як одна нація мали дві суверенні держави: Німеччину й Австрію. “Ще один нетиповий зразок, – підкреслював В.Левинський, – “славна” американська нація США, де хоч американці говорять у більшості по англійськи, та не хочуть вважати себе за одну націю з англійцями з Європи”²².

В усіх наведених В.Левинським прикладах важливу консолідуючу роль відіграв не тільки державний патріотизм, але й чинник національного єднання. Не випадково В.Левинський часто повторював, що “є чимало таких народів, члени яких і до нині, помимо того, що були бідні і втратили свою державу, не перестали почувати себе одним народом. Це вони завдячують своїй духовній культурі та розвиненому національному почуванню”²³. Він вбачав пряму залежність між глибиною розвитку та збереженням основ національної духовної культури й почуттям національної єдності, вказуючи, що за умов занепаду культури національні почуття та солідарність теж губляться.

Суттєвий наголос у працях В.Левинського (це можна пояснити й тогочасним підневільним станом українського народу) ставився на проблемах досягнення національної свободи, національного визволення та державного самоствердження поневолених народів. Він відзначав, що теоретичне обґрунтування національної держави не знайшло свого висвітлення в представників тих націй, які не знали умов національної неволі: англійців, іспанців, французів, і найбільш виразно політичні концепції про національні державотворчі процеси були викладені діячами та виразниками німецького й італійського національних рухів. Наприклад, він високо оцінював теоретичні підходи німецьких “ідеологів національної держави” Й.Гердера та Й.Фіхте. У працях першого, за його словами, “у перше піднесено національну ідею людськості”, другий же на теоретичному рівні розвинув “думку про національну незалежність і єдність”²⁴.

Оцінюючи роль і значення творчості й діяльності німецького філософа Й.Фіхте в часи боротьби німців за національно-державну єдність, В.Левинський відзначав, що “Фіхте виховав німців та об’єднав їх до величної й славної майбутності”, й підкреслював актуальність його ідей та поглядів із проблем національно-патріотичного виховання, яке б могли почерпнути українці для боротьби за власну національну свободу”²⁵. Під впливом Й.Фіхте В.Левинський звернув увагу на розвиток свободи як усвідомлений чинник необхідності національного визволення, вільного розвитку нації в умовах державного життя. Він визначав народ як людську спільноту, об’єднану через спільну історію єдиною метою – утвердженням власної держави, вказуючи, що саме “свобода й самостійність народу основується на тому, що він може безперервно розвиватися в державі”²⁶.

Особливо високо оцінював В.Левинський революційні підходи до ідеї національної єдності заради здобуття національно-державної незалежності італійця Д.Мадзіні, якого

вважав “апостолом вільної і з’єдиненої Італії”, ідеологом і вдохновителем національної революції, що принесла італійцям національну свободу й об’єднання²⁷. Італійський національний рух за об’єднання та національну незалежність став для В.Левинського яскравим прикладом національної консолідації, утверджуючи впевненість у базовому національному принципі: “Кожда нація має творити свою державу”²⁸.

В.Левинський не абсолютизував питання національної єдності, прекрасно усвідомлюючи, що будь-який народ в умовах капіталістичного розвитку не є одноцільним. Але, не зважаючи на різницю класових, соціальних, матеріальних інтересів, члени поневоленої нації, на переконання В.Левинського, повинні були відсунути всі суперечливі питання на другий план перед “спільними інтересами визволення. Бо національна неволя це загроза самому існуванню народу, його народності”²⁹.

З цього В.Левинський робив висновок: “Для соціалістів поневоленого народу не може бути байдуже, чи його народ має самостійно існувати, чи тільки має він бути для гарненьких очей соціалістів пануючого народу гноєм у історичному розвитку цього народу... здобуття національної держави, це головна і найближча мета всієї політики поневоленого народу, це його історичне: “бути або не бути”³⁰. Таким чином, В.Левинський цілком усвідомлював, що постулати соціалістичної ідеології з пріоритетами класової боротьби не могли нівелювати природне прагнення поневоленого народу (нації) до свого національного визволення, яке для нього тісно асоціювалося з поняттям національної держави.

Намагаючись окреслити можливості забезпечення національних прав народів при соціалізмі, В.Левинський розглядав це питання не стільки в площині практичного досвіду (практика більшовицького соціалістичного будівництва була для нього неприйнятною), скільки в ракурсі “ідеального” соціалізму як кінцевої мети суспільного розвитку. Визначаючи параметри розвитку нації при соціалізмі, він вважав, що реалізація соціальних і національних прав може бути забезпечена в суспільстві праці, позбавленому економічної несправедливості та визиску людини людиною (однієї суспільної верстви іншою), де кожний член суспільства матиме вільний доступ до освіти та духовного розвитку, де національна мова буде основою культури. Для В.Левинського соціалізм як суспільний лад повинен забезпечити могутній і вільний розвиток націй на основі демократичної свободи й вільного політичного та національного волевиявлення³¹.

Безперечно, що таке трактування соціалізму й перспектив національного розвитку з боку В.Левинського мало ідеалістично-утопічний характер, однак він був переконаний в необхідності формування певного суспільного ідеалу як протипаги тій жорсткій і по суті антиукраїнській практиці, що панувала впродовж багатьох років на українських землях. Для В.Левинського ідея соціалізму за своєю природою була значно ширшою за ідею національного визволення, оскільки своєю програмою охоплювала різні сфери суспільного життя. Але в національній сфері, твердив він, “ідея соціалізму зовсім годиться зі стремлінням правдивого, не фальшованого націоналізму”³².

Питання націоналізму як світоглядної позиції розглядалося В.Левинським у його працях в 30-х роках і мало не стільки політичний критерій оцінки (хоч, безперечно, він був присутнім), скільки морально-етичний. Це було зумовлено його публічною дискусією з Д.Донцовим із приводу випадів останнього проти М.Драгоманова та представників українського соціалістичного руху. Розглядаючи націоналізм як політичне явище, В.Левинський вкладав у це поняття розуміння боротьби поневоленого народу за своє національне визволення, змагання за власну державу. Він відзначав, що під “націоналізмом і в Західній Європі розуміли не що інше, як саме визвольні рухи поневолених народів. Виходячи з такого розуміння націоналізму треба сказати, що кожен українець, що змагає до української державності, є націоналістом”³³.

Саме тому, на думку В.Левинського, українські соціалісти, які висували ідею української незалежної держави, як, наприклад, УСДП на початку ХХ століття, були за переконаннями теж націоналістами. Він відзначав, що саме соціаліст Ю.Бачинський першим теоретично обґрунтував потребу української державної самостійності, що це положення стало частиною партійної програми РУРП і УСДП, а лідер галицьких соціал-демократів М.Ганкевич на бернському з’їзді австрійської соціал-демократії в 1898 р. “проголосив перед лицем усього соціалістичного світа постулат соборності і політичної незалежності”, що “соціалістична романтика часопису “Молода Україна” піднесла цей заклик просто до значіння молитви та широко його спопуляризувала”³⁴.

Ці й інші чинники давали підстави В.Левинському стверджувати: “Ми, українські соціал-демократи в Австрії, були самостійниками”, наголошуючи, що вони, соціалісти, боротьбу з російським царатом в ім’я ідеалу власної державності вважали обов’язком³⁵. Визнаючи таке розуміння націоналізму правильним, В.Левинський зараховував себе до прихильників націоналізму, зазначаючи, що “мій націоналізм зовсім не стояв на перешкоді тому, щоб я був соціалістом, яким лишився й по нинішній день”³⁶.

Для нього головним критерієм визначення терміна “націоналізм” був національний патріотизм, любов до власної країни й народу, об’єднуюче прагнення цього народу за умов національної неволі здобути національно-державну волю: “Націоналізм – це є змагання недержавного народу за свою власну державність, і за щирю єдність між всіма своїми членами. Українці-націоналісти – це є всі українці, без різниці партій, що працюють для здобуття української держави і борються за рівність та справедливість між самими українцями”³⁷. По суті, це був достатньо поширений для більшості українських політичних і громадських діячів формат оцінки націоналізму політичного руху за національне визволення, який уособлювався з поняттям демократичного націоналізму.

Такому націоналізму, який В.Левинський означував як “правдивий”, “народовласний”, протиставлявся “націоналізм” усіх реакціонерів і фашистів³⁸, тобто шовіністичний антидемократичний рух люмпенських верств у багатьох європейських країнах, який був відповідною реакцією на кризу тогочасних демократичних режимів.

Оскільки своєрідним ідеологом подібних настроїв в українському суспільстві в 30-х роках став Д.Донцов, то В.Левинський вступив із ним у публічну полеміку на сторінках західноукраїнської преси. У 1936 році на сторінках “Громадського Голосу” була опублікована його праця “Ідеолог фашизму”, яка в тому ж році вийшла окремою брошурою. У ній В.Левинський не тільки спростовував нападки Д.Донцова на М.Драгоманова та його творчу спадщину, але й гостро піддав критиці донцовські погляди. Намагаючись окреслити суть концепції чинного націоналізму, В.Левинський відзначав, що її автор “сам почуває і то не без рації, що ця назва не дуже то пасує до змісту його доктрини... підмінюючи його іншим терміном “фашизм”³⁹. В.Левинський підкреслював, що ці два поняття – націоналізм і фашизм, не тільки не перекриваються, але й мають суттєву різницю. Перший, на його думку, був пов’язаний з визвольним національним рухом поневолених народів за свою державність і як суспільно-політична течія виник ще в середині ХІХ століття. Другий, фашизм, як ідеологія і практика надзвичайно молодий, виник у післявоєнний час як ідейна течія “одної тільки суспільної групи державного народу, а саме дрібного міщанства”⁴⁰. Прикладом наочної різниці між сутнісними ідеями націоналізму й фашизму для В.Левинського служила Італія та два яскравих представники цих ідеологій: Дж.Мадзіні й Б.Муссоліні. Перший, за словами В.Левинського, закликав усіх італійців і, в першу чергу, молодь до боротьби за визволення з-під ярма чужої неволі й встановлення єдиної самостійної національної держави, другий – у визволеній та незалежній країні, в ім’я інтересів однієї суспільної верстви проти всіх інших, проповідував та організував громадянську війну за здійснення завдань і цілей фашизму⁴¹.

Підкреслюючи цю різницю, В.Левинський застерігав українців від можливого захоплення донцовськими (фашистськими в означенні В.Левинського) ідеями, які, проте, не ототожнював з українським революційним націоналізмом. Під останнім він мав на увазі ідеологію українського націоналізму Організації українських націоналістів, до якої, за висловом В.Левинського, легко й обережно кокетував Д.Донцов.

Для В.Левинського були принципово неприйнятними донцовські підходи щодо можливості перенесення пропагованих ним ідей на практичний ґрунт української політики. Він аргументував свою позицію відмінністю вихідних умов українського суспільства (відсутність демократичних і національних прав для українців, самоврядних організацій і політично впливових на державне життя чинників) від італійського, німецького чи французького, де фашистська ідеологія охоплювала не тільки значні маси населення, але здійснювалася чи прагнула здійснюватися на державному рівні. Наголошуючи, що пропаганда фашистських ідей на ґрунті бездержавного народу – нонсенс, В.Левинський обурювався тим, що “Донцов уважає і тепер у ці тяжкі часи національної катастрофи й лихоліття для українського народу своєю ціллю “вносити роздор в рідну хату”, – вживаючи його власний вислів – або говорячи мовою фашизму, пропагувати громадянську війну серед українського суспільства”⁴².

Опонуючи Д.Донцову та пропагованій ним ідейній доктрині, яку вважав колодою на шляху повного національного відродження, В.Левинський був переконаний, що “...доба фашизму в Європі, так мила й люба серцю Донцова, скорше чи пізніше матиме свій кінець”, тому наголошував, що для українців, як недержавного народу, на першому місці стоїть справа національного визволення здобуття власної держави⁴³.

Важливим аспектом такої боротьби В.Левинський вважав необхідність засвоєння українцями демократичних принципів, якщо вони “хочуть зберегти свою національність і дійти до справжньої сили, мусять боротися передовсім за заведення демократії в своїм краю, бо без того розвиток українства буде задержаний”⁴⁴. Натомість він вважав помилкою виступи проти демократії, наголошуючи, що на відміну від антидемократичних режимів фашизму, “гітлеризму”, комунізму (маючи на увазі сталінський варіант у СРСР) “правдивий націоналізм не тільки не може противитися демократії, а навпаки, він з неї виростає, він її дитина”⁴⁵.

Розглядаючи націоналізм як оптимальний вияв національного патріотизму й національного волелюбства, В.Левинський протиставляв його шовінізму. Під терміном “шовінізм” він розумів “пересадний патріотизм, який виславлює тільки свій нарід, свою мову, культуру, історію, письменство і т. д., а всі інші народи вважає згори менше вартими”, зумовлює нехтування мовою, культурою інших народів, допускає утиски по відношенню до слабших чи залежних від себе⁴⁶. Різновидом шовіністичної політики, що здійснювалася на державному рівні й передбачала поширення своєї влади, захоплення земель інших народів чи держав, він вважав імперіалізм, який, на його думку, завжди мав прагнення до економічного визиску поневолених народів. В.Левинський зазначав, що українці, в силу свого історичного досвіду, добре відчули по відношенню до себе шовіністичні настрої та політику багатьох сусідніх державних народів, але ступати за їхнім прикладом, ущемляючи права інших, вважав непотрібним і помилковим⁴⁷.

Як антитезу національній неволі В.Левинський протиставляв національну ідею. Незаперечність впливовості національної ідеї (“як і будь-яких інших благородних та моральних ідей”) він обґрунтовував природою їхнього виникнення – “вони виникають з життя людей... розвиваються на ґрунті їхніх бажань і практики”, будучи впевненим, що “ідеї стають великою силою, коли опанують народні маси”⁴⁸. Дослідник відзначав, що національна ідея утверджувалася не тільки в рамках національних держав, вона була основним “будителем” прагнень до національного визволення поневолених народів.

Поряд із національною ідеєю, розвиток якої став каталізатором українського суспільно-політичного й національно-визвольного руху, на думку В.Левинського, утвердилася у свідомості багатьох українців й інша могутня ідея – соціальна, яка “стремить до того, щоби зарівняти класовий поділ між людьми, щоби не було таких різниць між бідними й багатими, як є нині”⁴⁹. Він вважав, що обидві ідеї були результатом новітньої демократичної думки, взаємодоповнювали одна одну. На його переконання, без соціальної справедливості важко реалізувати принципи національної рівноправності. Адже основу такої рівноправності забезпечував принцип рівності всіх членів народу (нації) без огляду на національне походження, а соціальна рівність виступала основним критерієм соціальної справедливості. Тому В.Левинський відзначав, що “кепським націоналом був би той українець, що мріяв би про таку Україну, в якій мали б бути великі дідичівські маєтки, визиск зарібників, лихва та всяке здріство, голод бідних при розкошах богатих. Правдивий український націоналіст ставить отже на рівні обі ідеї: національну і соціальну, і бореться рівночасно за обидві”⁵⁰.

З огляду на порушені сьогодні в українському суспільстві дискусії щодо ролі й місця націоналізму й націоналістичної ідеології в процесі розвитку українського національно-визвольного руху наведені підходи представників української суспільно-політичної думки міжвоєнного періоду засвідчують широту діапазону їхніх дискусій при розгляді цих питань. Тож нинішньому поколінню вітчизняної наукової та політичної еліти необхідно уникати односторонніх і спрощених трактувань важливих для українського суспільства проблем.

- 1 Сосновський М. Міхновський Микола і Донцов Дмитро – речники двох концепцій українського націоналізму // Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України. Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького; Редкол. Ю.І.Римаренко (відп. ред.) та ін. – К., 1996. – С.721.
- 2 Касьянов Г.В. Теорія нації та націоналізму. Монографія. – К., 1999. – С.318–321; Сосновський М. Дмитро Донцов: політичний портрет.
- 3 Донцов Д. Націоналізм. 3-тє вид., справлене автором. – Лондон–Торонто, 1966. – С.14.
- 4 Там само. – С.339.
- 5 Передмова до третього видання // Донцов Д. Націоналізм... – С.3.
- 6 Лисяк-Рудницький І. Напрями української політичної думки // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. – К., 1995. – Т.2. – С.77.
- 7 Лисяк-Рудницький І. Націоналізм // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. – Т.2. – С.249.
- 8 Бочковський О. Наука про націю та її життя. – Нью-Йорк, 1958. – С.22.
- 9 Там само.
- 10 Там само. – С.67.
- 11 Там само. – С.68.
- 12 Там само.
- 13 Там само.
- 14 Там само. – С.23–24.
- 15 Цит. за: Феденко П. Соціалізм давній і новочасний. – Лондон–Париж–Мюнхен. – 1968. – С.84.
- 16 Старосольський В. Теорія націй. – Берлін, 1921. – С.89.
- 17 Там само.
- 18 Там само.
- 19 Левинський В., Коберський К. Національна ідея. Звідки вона взялася і до чого змагає. – 2-ге вид. – Львів, 1937. – С.24.
- 20 Левинський В. Нарід, нація і народність (генетичні уваги до вияснення суті понять) // Нові шляхи. – 1930. – Кн.2. – Лютий. – С.300.
- 21 Основи етнодержавознавства: Підручник / За ред. Ю.Римаренка. – К., 1997. – С.133.
- 22 Левинський В., Коберський К. Національна ідея... – С.24.
- 23 Там само. – С.19.
- 24 Левинський В. Народність і держава. – К.–Відень, 1919. – С.87.
- 25 Левинський В. Німецький патріотизм у філософії Фіхте. Рукопис / Центральний державний історичний архів у Львові. – Ф.387, оп.1, спр.4, арк.3.
- 26 Там само. – Арк.95.

27. Левинський В. Народність і держава... – С.89–90.
 28. Левинський В. Нарис розвитку українського робітничого руху в Галичині. – К., 1914. – С.98.
 29. Левинський В., Коберський К. Національна ідея... – С.22.
 30. Левинський В. Що таке політика. – Прага–Берлін, 1923. – С.38.
 31. Левинський В., Коберський К. Національна ідея... – С.28.
 32. Там само.
 33. Левинський В. Ідеолог фашизму. Замітки до ідеології Д.Донцова. – Львів, 1936. – С.6.
 34. Там само. – С.14–15.
 35. Там само. – С.15.
 36. Там само. – С.7.
 37. Там само. – С.24.
 38. Там само. – С.7.
 39. Там само. – С.24.
 40. Там само. – С.25.
 41. Там само. – С.26–27.
 42. Там само. – С.29.
 43. Там само. – С.27.
 44. Левинський В., Коберський К. Національна ідея... – С.26.
 45. Там само.
 46. Там само. – С.25.
 47. Там само.
 48. Там само. – С.24.
 49. Там само. – С.26.
 50. Там само. – С.27.

The article observes points of view of the representatives of the Ukrainian social-political thought according to the problems of nation and nationalism during 20th-30th of XX century. The ideological discussion according to the questions of ethnical politics between the ideologist of the integral nationalism D.Dontsov and supporters of the democratic nationalism O.Bochkovskuj, V.Starosolskuj, V.Levunskuj are analyzed.

Key words: *democracy, nation, nationalism, integral nationalism, socialism, fascism.*

УДК 17.022.1:323.28
ББК 87.731.4

Галина ГЛАДКА

ТЕРОРИЗМ В ОЦІНЦІ МИТРОПОЛИТА А.ШЕПТИЦЬКОГО В КОНТЕКСТІ ЕТИКО-МОРАЛЬНОЇ ДОКТРИНИ ХРИСТІЯНСТВА

У статті розглядається позиція А.Шептицького щодо застосування терористичних методів у політичній боротьбі. Доводиться, що крізь призму етико-моральної доктрини християнства митрополит Андрей завжди вважав їх недопустимими для досягнення політичної мети.

Ключові слова: *тероризм, українська молодь, патріотизм, християнська мораль, політична боротьба.*

На початку ХХ ст. українсько-польські стосунки перебували в стані загострення. Адміністративну владу в Галичині, згідно з розпорядженнями Габсбургів, завжди очолювали поляки, які вели чітко виражену денационалізаційну політику щодо українців. Гальмування польськими владними структурами процесів політичного, економічного й культурного відродження українців призвело до протистояння між польською та українською спільнотами. І якщо старше покоління намагалось виборювати права легальними методами в австрійському парламенті та галицькому сеймі, то молодше – вдалося до екстремізму, спрямувавши вістря терору на високопоставлених польських посадовців.

12 квітня 1908 р. український студент Мирослав Січинський, член УСДП, під час аудієнції застрелив намісника Галичини графа Андрія Потоцького.

Атентат був викликаний зловживаннями польської адміністрації під час виборів 1908 р. до сейму. Українську громадськість сколихнуло вбивство польськими жандармами в селі Коропець Бучацького повіту члена “Ширшого Народного Комітету” Марка Каганця, який особливо активно проводив передвиборну агітацію на користь українських кандидатів¹.

Помста українського студента вразила польське й українське населення. Це був вибух великої соціальної сили. Обидва народи отримали своїх героїв. Українці – месника за безвинну смерть селянського провідника, а поляки – жертву гайдамацького терору².

Реакція українських політичних сил на атентат не була однозначною. Убивство намісника схвалювали ліві угруповання – члени УСДП та УРП. Центристи (НДП) осудили акт насильства, проте наполягали враховувати ту обставину, що “довголітній гніт і нестерпна самоволя адміністрації... викликали небезпечне роздрознення народу”³. Москвофіли, солідаризуючись із польською спільнотою, негативно оцінили прояв політичного терору.

Греко-католицька церква, в основі етичної доктрини якої лежить заповідь “Не убий”, устами митрополита Шептицького затаврувала скоєний теракт. Митрополит розумів, що методами локального терору неможливо змінити існуючу систему й ослабити польську гегемонію в Галичині, зрушити центр ваги в політичному протистоянні польської й української спільнот. Маючи ґрунтовні знання в галузі права, він був прихильником парламентських методів боротьби за політичні права української нації. А.Шептицький також не міг не врахувати ту обставину, що М.Січинський походив із родини греко-католицького священика, що значно підірвало авторитет усієї церкви, яку він представляв перед світовою опінією.

Вчинок Січинського дискредитував українців перед громадськістю світу. Зокрема, нейтральні слов'янські кола у віденському парламенті устами чеського посла Т.Масарика осудили атентат і закинули українським послам невміння проводити парламентську політику.

У такій малопривабливій для українського загалу ситуації митрополит заявив польській і українській пресі, що 24 квітня (у Великодню п'ятницю) він виголосить проповідь у катедральному соборі святого Юра, в якій висвітлить свою позицію щодо атентату.

А.Шептицький вважав своїм обов'язком засудити цей вчинок. “Злочинами не служиться народові, – сказав він, – злочин сповнений в імені патріотизму є злочином не лишень перед Богом, але против власної суспільності, єсть злочином против вітчизни”⁴. Митрополит не допускав навіть думки, що “можна святій справі народній служити закрово-вавленими руками”⁵.

Особливе місце в проповіді відводилося зверненню до української молоді, якій атентат міг би видатися геройським вчинком. Митрополит застерігав перед такою небезпекою, яка реально існувала з огляду на те, що збільшується кількість людей, “котрі в політиці хотять бути вільні від християнської етики”⁶. А це може призвести до ігнорування всіх моральних норм суспільного життя.

Митрополит Андрей однозначно негативно оцінив вчинок Січинського, зазначивши, що “люди бояться осудити зло там, де покажется зі страху, щоби осуджуючи зло, не наразитися на закид непатріотизму”⁷.

Через тиждень після проголошення зазначеної проповіді єпископат Галицької провінції (митрополит А.Шептицький, перемишлянський єпископ К.Чехович, станіславський єпископ Г.Хомишин) видав спільне пастирське послання до вірних, у якому ще раз осудив атентат.

Реакція греко-католицької ієрархії й, особливо, митрополита Шептицького на вбивство Потоцького не задовольнила ліворадикальні сили українського суспільства. 20 травня 1908 р. із викривальною промовою проти митрополита в австрійському парламенті виступив член УРП Кирило Трильовський.

Від імені радикальної фракції в українському парламентському клубі він звинуватив А.Шептицького в пропольській позиції, в розпорошенні національних сил, у гальмуванні процесу українського національного відродження. Трильовський порівняв митрополита з героєм Адама Міцкевича Конрадом Валенродом (литовець, який проник у табір ворогів свого народу й, досягнувши ключових позицій в ієрархії німецького ордену хрестоносців, зумів довести його до розпаду)⁸. Тобто перебування Шептицького на високому церковному посту, на думку Трильовського, повинно призвести до паралічу оборонної сили українства на користь польськості.

“Граф Шептицький, – говорив він, – намагався очистити іншого графа, свого класового товариша, та прийти з допомогою іншим шляхтичам у їх потребі, в їхньому страху перед дальшими евентуальними атентатами. У своїй проповіді він спеціально наголосив на тому, щоб остерегти своїх слухачів перед прославлюванням вчинку Січинського як вчинку геройського, а сенс його викладу йшов явно до того, щоб за всяку ціну не допустити до наслідування тактики Січинського”⁹.

Уся подальша суспільно-політична діяльність митрополита довела безпідставність звинувачень Трильовського. Високе духовне становище Шептицького не дозволяло йому схвалити вбивство, навіть вчинене з патріотичних міркувань.

Народовський часопис “Діло” теж закинув митрополиту докір, що, гостро засудивши вбивство намісника, він лишень легко натякає на провини з польської сторони¹⁰. Вищезгаданий нюанс проповіді можна пояснити тільки небажанням Шептицького підштовхнути органи влади до “несправедливих репресій”, наслідками яких були б “чимраз більші замотаня і так вже трудного положення”¹¹.

Ураховуючи зростаючу напруженість польсько-українських стосунків у Галичині, 26 липня 1909 р. цар замінив смертний вирок Січинському двадцятьма роками ув’язнення. У 1911 р. Дмитро Вітовський та Микола Цеглинський зуміли організувати втечу Січинського зі Станіславівської в’язниці спочатку до Швеції, а пізніше до США.

Зате в самому українському суспільстві проявилися негативні наслідки атентату. Журналіст І.Німчук, який з 1912 р. досліджував денационалізацію українців у Львові, стверджував, що під його впливом “дуже зросла кількість переходів до римо-католицької церкви”¹². А зміна обряду в більшості випадків призводила до зміни національної приналежності.

Українсько-польське протистояння отримало новий імпульс після 1923 р., коли згідно з рішенням Ради послів Антанти Галичина, Волинь і Холмщина опинилися в складі Польщі. Колонізаторська, асиміляторська та латинізаторська політика варшавського уряду зустріла виразну протидію з боку патріотично налаштованої української молоді.

На початку 30-х років активізувала свою діяльність Організація Українських Націоналістів (ОУН). Утворена на початку 1929 р., ОУН не схвалювала намагання католицьких партій та частини ундівців піти на польсько-український компроміс. Курс українських центристських і правих партій на нормалізацію відносин з урядовими колами зустрів виразну протидію в рядах ОУН. На знак протесту проти угодовської акції поміркованої частини українців бойовики ОУН застосували терор як основний метод боротьби. 29 серпня 1931 р. ними було вбито ініціатора польсько-української угоди Тадеуша Голувка, а 22 березня 1932 р. унаслідок теракту загинув комісар польської поліції Е.Чеховський. Крайні методи боротьби оунівців загрожували набрати масового характеру.

Греко-католицька церква повинна була зреагувати на діяльність організації. А.Шептицький, стоячи на платформі дотримання норм християнської моралі в суспільно-полі-

тичному житті, рішуче засудив методи боротьби крайньорадикального угруповання. Така оцінка діяльності організації пояснюється тим, що хоч “ОУН була дітищем греко-католицької церкви, але дітищем, якому стало затісно в рамках політики Митрополита”¹³.

Оскільки лави ОУН поповнювалися в основному представниками молодого покоління (студентською, міською та сільською молоддю), А.Шептицький у першу чергу вважав за необхідне прищепити молодій генерації розуміння патріотизму з позицій християнської моралі.

22 травня 1932 р. митрополит публічно звернувся до української молоді. Позитивною рисою молодого покоління А.Шептицький вважав “зріст любові до Батьківщини, зріст бажання принести за неї жертви”¹⁴. Дотримуючись думки, що “найкраща ціль не освячує лихих засобів”, він піддав критиці застосування методів насильства й терору для досягнення політичної мети.

Одним із недоліків української молоді митрополит визначив її легковажне ставлення до досвіду та принципів старшого покоління. Відстоюючи принцип наступності поколінь, він зазначав: “У наших руках лише одна хвилина існування нашої нації. Якщо у тій хвилині не зв’яжемо нашої праці з тими, що були перед нами, і коли ті, що прийдуть після нас, знову свою працю у своїх хвиликах не зв’яжуть з нашою працею і з працею тих, що перед нами, яку ж ціль осягне нація, хоч би й по століттях?”¹⁵. Такому народові судилася б доля залишатися “слабою дитиною” серед інших розвинутих народів. Ігнорування авторитету старшого покоління може призвести до ігнорування авторитету церкви, Бога та всякої етики. Такий шлях може призвести до ідеалізації або власного авторитету індивіда, або авторитету його партій чи “близьких йому клік”. На думку митрополита, суспільство, що сповідує такі принципи, безперечно, охопить анархія.

Негативними рисами “запального патріотизму” української молоді, вважав А.Шептицький, є “поспіх і нерозвага”. Включення в політичне життя суспільства вимагає всебічного аналізу форм і методів боротьби. Без такого аналізу, зазначав митрополит, молоді люди “можуть стати знаряддям чужих сил, а їхні жертви, принесені на жертвеннику любові до Батьківщини, стають предметом політичної гри анонімних, укритих перед ними, чинників”¹⁶. Особливу небезпеку А.Шептицький вбачав у застосуванні методів конспірації. Це свідчить про надання ним переваги легальним методам політичної боротьби.

Любов до Батьківщини, в розумінні митрополита, не полягає в одноразовій “жертві” за національну справу, а в довголітній “муравлиній праці”. “Не зривами одної хвилини, – писав він, – а лише беззупинним напруженням і беззупинними жертвами аж до крові і смерті многих поколінь двигается народ. І легше часом кров пролляти в одній хвилині ентузіазму, чим довгі літа з трудом сповнювати обов’язки і двигати спекоту дня і жар сонця і злобу людей і ненависть ворогів і брак довір’я своїх і недостачу помочі від найближчих, і серед такої праці аж до кінця виконувати своє завдання, не чекаючи лаврів перед побідою ані винагороди перед заслугою!”¹⁷.

Указані недоліки в характеристиці української молоді, на думку А.Шептицького, можуть стати на заваді як майбутнього самого молодого покоління, так і майбутнього всього українського народу. Тому митрополит закликав із великою увагою поставитися до його звернення, проаналізувати його значення. Інакше “хаос і зло, яке і гряде”, може застати українців у “такому розбитті, в якому сьогодні находимось”¹⁸.

Опублікувавши 9 липня 1933 р. у тижневику “Мета” статтю “Дві любові – два патріотизми”, А.Шептицький ще раз звернувся до роз’яснення понять любові до Батьківщини та патріотизму в їх християнському трактуванні. Неможливо, на його думку, відділити любов до Батьківщини від моральності. У протилежному випадку така любов втратить зв’язок із розумом і волею та перетвориться на суто емоційне почуття¹⁹. На емоційність опирається також “аморальний патріотизм”. “Аморальний патріотизм, – писав митрополит, – якщо ці два поняття хотілось би злучити навіть у теоретичних міркуваннях,

це є патріотизм zdegradований до ряду одноденних, хвиликових... Не можна заперечити ваги і вартости ентузіазму, не можна недооцінювати благородних і гарних поривів, але умовою, без якої цей ентузіазм і ці пориви не матимуть вартости, буде моральна основа цього ентузіазму...²⁰. Особливо небезпечним для Шептицького був “гуррапатріотизм”, що базується тільки на “зовнішніх окликах, демонстраціях і письмах”. “Гуррапатріотизм”, запозичуючи в “правдивого патріотизму” тільки зовнішні ознаки, на думку митрополита, відкидає його внутрішню суть²¹.

Не зважаючи на осуд Греко-католицькою церквою терористичних методів боротьби, ОУН не припинила їх застосування. 15 червня 1934 р. від рук оунівців загинув міністр внутрішніх справ Польщі Б.Перацький. За кілька днів до вбивства (під час інспекційної подорожі Східною Галичиною) міністр зустрічався з А.Шептицьким. Темою розмови були пошуки шляхів порозуміння між обома народами²². Наступною жертвою терору став директор української гімназії у Львові І.Бабій, який стояв на перешкоді залучення середньошкільної молоді в підпільну роботу й тим самим виявляв лояльність до Польщі.

А.Шептицький публічно осудив убивство І.Бабія, обґрунтувавши від імені греко-католицького духовенства недопустимість застосування методів терору. У зверненні “До вірних” (27 липня 1934 р.) митрополит зазначив, що посилилася тенденція використання молоді сліпим знаряддям “божевільного терору”, яка призводить український народ до “загибелі і повної руїни”²³. “Коли хочете зрадливо вбивати тих, що противляться вашій роботі, звертався А.Шептицький до організаторів убивства І.Бабія, – прийдеться вам убивати всіх учителів і професорів, що працюють для української молоді, всіх батьків і матерей українських дітей, усіх настоятелів і проповідників виховних українських інституцій, усіх політиків і громадських діячів. А передовсім прийдеться вам скритовбийствами усунути перешкоди, які у вашій злочинній і глупій роботі ставляє духовенство разом з Єпископами”²⁴. Як і в 1908 р., після вбивства намісника Потоцького, митрополит продовжував стерджувати, що “святій справі не можна служити закрівавленими руками”, а отже, особи, що “деморалізують молодь”, є “злочинцями і ворогами народу”²⁵. Українських терористів – організаторів терактів у краю А.Шептицький звинуватив у тому, що, “сидячи за границею краю, наших дітей вживають до убивства їх батьків, а самі в безіменній авреолі геройства тішаються вигідним життям, стягаючи жертви заграничних патріотів, призначені для народу, котрого добро нищать”²⁶.

Прояви тероризму в українському суспільстві завжди наштовхувалися на осуд А.Шептицького. Національний патріотизм, на його думку, не повинен стати “ширмою” ненависті. “Ненависть одинаково зла, – писав митрополит, – чи суспільна чи національна, чи особиста. Ненависть суспільна та національна гірша від особистої, наскільки легше сіє пощесть зла, і прибрана в шати чеснот – засліплює людей. Так само й несправедливість та кривда буває гіршим злом, коли мають суспільний, національний характер, бо тоді вони загальніші, більш небезпечні, важчі для виправлення...”²⁷.

У системі суспільно-політичних поглядів митрополита Андрея чітко прослідковується незмінна позиція щодо несумісності поєднання понять національного патріотизму та терору як методу політичної боротьби.

8. Демкович-Добрянський М. Назв. ппраця. – С.112.
9. Там само. – С.112–113.
10. Діло. – 1908. – 12 травня.
11. Нива. – 1908. – Т.5. – С287.
12. Демкович-Добрянський М. Назв. ппраця. – С.118.
13. Іванишин В. Українська церква і процес національного відродження. – Дрогобич, 1990. – С.67.
14. Шептицький А. Слово до української молоді // Мета. – 1932. – 22 травня.
15. Там само.
16. Там само.
17. Там само.
18. Там само.
19. Діло. – 1933. – 12 липня.
20. Там само.
21. Там само.
22. Chojnowski A. Ukraina. – Warszawa: Trio, 1997. – S.126.
23. Центральний державний історичний архів України у м. Львові. – Ф.408, оп.1, спр.13, арк.1.
24. Шептицький А. Проти терору // Нова Зоря. – 1934. – 9 серпня.
25. Там само.
26. Там само.
27. List Pasterski Andrzeja Szeptyckiego, Metropolity Galickiego i Arcybiskupa Lwowa do Polaków obrządku grekokatolickiego. – Kraków, 1904. – S.7–8.

The author considers the A. Scheptytsky standpoint as to the application of terrorism methods in political struggle. It is proved, that in the light of ethics – moral doctrine of Christianity metropolitan Andrey considered them inadmissible for achieving his even the political object.

Key words: terrorism, Ukrainian youth, patriotism, Christian ethics, political struggle.

УДК 94(470+571)
ББК 63.3(2)6

Олександр ФЕДОРІВ

РАДЯНОФІЛЬСТВО В ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ ПОЛІТИКИ СРСР (1923–1928 рр.)

У статті досліджується реакція західноукраїнського суспільства на намагання радянського уряду вплинути на населення Західної України. Радянофільські настрої ініціював і підтримував комуністичний уряд СРСР через прорадянські сили в Західній Україні, які були як у підпіллі, так і існували на легальному становищі. Їх об'єднувало те, що всі вони фінансувались і керувались з Москви. Під вплив радянофільства підпадали центристські партії й організації, зокрема так звана незалежна група в УНДО, Українська соціал-демократична партія, Українська партія праці. Однак коли західноукраїнське населення розчарувалося в політиці СРСР, радянофільство поступово зникло як масове явище.

Ключові слова: радянофільство, Західна Україна, радянська Росія, Комуністична партія Західної України, комуністичні організації.

Сьогодні особливої актуальності набуває питання зовнішньополітичної орієнтації молоді держави Україна. При цьому відбувається протистояння різноманітних політичних сил, зокрема правого спрямування, які мають значний успіх у західних областях країни й прагнуть євроінтеграції, та лівих, які мають чимало прихильників на Сході України й політика яких тяжіє в напрямку зближення з Росією. Тому нині значний науковий і практичний інтерес становить дослідження зовнішньополітичної діяльності урядів Російської Соціалістичної Федеративної Радянської Республіки (РСФРР) та Української Соціалі-

1. Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914. – Львів, 1927. – Ч.ІІ. – С.468.
2. Демкович-Добрянський М. Потоцький і Бобжинський – цісарські намісники Галичини 1903–1913 // Богословія. – Рим, 1981. – Т.XLV. – С.111.
3. Левицький К. Назв. праця. – С.476.
4. Нива. – 1908. – Т.5. – С286.
5. Там само.
6. Там само.
7. Діло. – 1908. – 12 травня.

стичної Радянської Республіки (УСРР), які з 1923 року розпочали на території радянської України ряд заходів, що були спрямовані на поліпшення іміджу радянського устрою в очах світової спільноти та мешканців Західної України. Дослідження політики радянського уряду, яка призвела до появи такого явища, як радянофільство, дозволяє з'ясувати чимало важливих аспектів проблеми соборницьких змагань українського народу.

У даний час у вітчизняній і зарубіжній історіографії підхід до висвітлення цієї проблеми є неоднозначний, а часто й діаметрально протилежний, що, власне, й зумовлює необхідність подальшого дослідження проблеми.

Проблема радянофільства на Західній Україні в радянській історіографії розглядалася крізь призму прагнення західноукраїнського населення до возз'єднання з радянською Україною. Саме таким чином свої дослідження будували О.Макаренко¹, С.Макарчук², В.Нерод³, Ю.Сливка⁴, В.Тхор⁵.

Новий етап дослідження даного питання започаткували вітчизняні історики, починаючи з 1991 р., коли з проголошенням незалежності України було ліквідовано цензуру й дослідники мали змогу, незалежно від поглядів, вільно публікувати свої праці. С.Білокінь⁶, С.Білошицький⁷, Г.Єфіменко⁸, М.Крамар⁹, Л.Марценюк¹⁰, В.Нікольський¹¹, В.Очеретянко¹², Я.Потапенко¹³, В.Ченцов¹⁴, В.Чорна¹⁵ висвітлювали загальну політику в УСРР, спрямовану на встановлення тоталітаризму, вони показували реакцію українського населення по обидва боки Збруча на новий державний устрій. І.Дробот¹⁶, О.Зайцев¹⁷, А.Киричук¹⁸, М.Кугутяк¹⁹, І.Соляр²⁰, І.Федик²¹, Б.Хруслів²² досліджували розвиток радянофільських настроїв у західноукраїнського населення крізь призму діяльності західноукраїнських політичних партій. Розвиток радянофільських настроїв у контексті зовнішньополітичної діяльності СРСР, зокрема радянсько-польських відносин, вивчали М.Гетьманчук²³, З.Захожай²⁴, О.Калакура²⁵, В.Комар²⁶, В.Смолей²⁷. З колективних праць слід виокремити "Політичну історію України. XX століття"²⁸, в якій комплексно розглянуто зовнішньополітичну діяльність Союзу Радянських Соціалістичних Республік (СРСР) і внутріполітичну ситуацію на Західній Україні.

З істориків української діаспори потрібно виділити Т.Гунчака²⁹, М.Прокопа³⁰, С.Ярославина³¹, які за відсутності доступу до архівних джерел досить повно розкривали проблему радянофільства на західноукраїнських землях.

Серед джерел треба відмітити аналітичні статті в газетах "Діло", "Свобода", "Селянський прапор", у яких містяться матеріали, присвячені проблемі українізації в радянській Україні та реакції на неї західноукраїнських політичних діячів. Цінні відомості мають матеріали з Державного архіву Івано-Франківської області (ДАІФО), справи фонду 2 містять дані польської поліції про прорадянські настрої населення та Російського державного архіву (РГВА), зокрема справи фонду 25899, у яких містяться розвідувальні дані про політичне становище в Західній Україні.

Деякі із заходів урядів РСФРР та УСРР, спрямованих на збільшення кількості прихильників радянської влади в Західній Україні, зокрема українізація, мали певний вплив на суспільні та політичні настрої серед західноукраїнського населення, виникло таке явище, як радянофільство, суть якого ми спробуємо дослідити в цій статті. Потреба вивчення даної проблематики в конкретно-історичній площині теми дозволяє прояснити окремі важливі аспекти сутності вкрай суперечливої, але цілеспрямованої діяльності радянського уряду та настрої західноукраїнського населення.

Доля Східної Галичини за Ризьким договором залишалася невирішеною. Після утворення СРСР 30 грудня 1922 року УСРР розглядалася світовою спільнотою як невід'ємний сателіт радянської Росії³². Тому міжнародна спільнота в особі Антанти схилилася до включення Східної Галичини до складу Польщі, оскільки саме Галичина могла стати наступним територіальним надбанням більшовицького режиму³³. 14 лютого 1923 конференція послів у Парижі ухвалила віддати під владу Польщі Східну Галичину із

застереженням про надання останній автономії. Так юридично була узаконена анексія цих земель Польщею³⁴. З приводу останніх подій газета "Діло" вказувала: "В інтересі Росії й Польщі є повне й беззастережне здавлення українства, польонізація "кресів" і повна русифікація Великої України з Києвом"³⁵.

Радянські уряди Росії й України розгорнули активну пропагандистську роботу на міжнародній арені, спрямовану на створення позитивного іміджу РСФРР та УСРР. Так, у березні 1923 р. уряди УСРР і РСФРР надіслали урядам Франції, Великобританії й Італії ноти, в яких визнавався недійсним політичний устрій у Східній Галичині, який не був установлений в результаті референдуму³⁶. Тоді ж, у березні 1923 р., на сесії українського ЦВК Раковський виступив із промовою в справі Східної Галичини, в якій вказав: "Ми ... підносимо протест проти насильства, доконаного над робітниками й селянами Східної Галичини"³⁷. З и проти анексії виступали також Комуністична робітничка партія Польщі, Комуністична партія Східної Галичини, Українська соціал-демократична партія, які були під впливом радянського уряду³⁸. У повідомленні розвідувального відділу штабу війська Західного фронту від 1 квітня 1923 р. указувалося: "Визнання східних кордонів Польщі ... призводить до загострення питання про національні меншості ... із всіма наслідками"³⁹.

Радянські протести в східногалицькому питанні продовжувалися на англо-радянській конференції 1924 р., вони прослідковуються в ряді заяв і нот радянського уряду⁴⁰. 17 травня 1923 р. народний комісаріат закордонних справ УСРР надіслав заяву для Політбюро Центрального комітету Комуністичної партії України (більшовиків) (ЦК КП(б)У), у якій вказувалося, що "вихідним пунктом нашої політики у відношенні... Галичини, є невизнання радянською Україною і всім Союзом приналежності цих областей до Польщі..."⁴¹. 14 березня 1924 р. на англо-радянських переговорах Х.Раковський виголосив декларацію, в якій відзначав: "...обов'язок Британського уряду ... полягає в тому, щоби допомогти населенню Галичини самому визначити свою долю"⁴². У цей самий час українська радянська державність була фіктивною. Більшовицька Росія всіляко обмежувала спроби уряду УСРР поглибити відносини з Польщею, з літа 1923 р. УСРР фактично втратила дипломатичні прерогативи у відносинах із зарубіжними країнами, в тому числі й Польщею⁴³. ЦК КП(б)У потрапив у цілковиту залежність від Центрального комітету Всеросійської комуністичної партії (більшовиків) (ЦК ВКП(б))⁴⁴. Більшовицьке керівництво тільки зберігало видимість української держави⁴⁵.

Підтвердивши належність Західної України до Польщі, західні держави не поспішали давати гарантії східних кордонів Польщі⁴⁶. Таку позицію західних держав намагався використати уряд СРСР, який тактику вторгнення змінив на тактику ідеологічної експансії на територію Польщі, прагнучи радикалізувати населення.

У квітні 1923 року XII з'їзд Російської комуністичної партії (більшовиків) РКП(б) виробив політику коренізації (в Україні – українізації). Рада Народних Комісарів України ухвалила 12 січня 1924 р. проект постанови Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету про заходи до негайного переведення цілковитої українізації радянського апарату⁴⁷. Починаючи з моменту видачі постанови, діловодство повинно було провадитися переважно українською мовою і планувалося поступово перейти до цілковитої українізації документації⁴⁸. Зокрема, губернiальний виконавчий комітет в Одесі постановив українізувати за допомогою мовних курсів свій адміністративний апарат протягом року⁴⁹. Українізація часто не зустрічала розуміння в російськомовного населення⁵⁰, однак за зневагу до української мови могла настати навіть кримінальна відповідальність⁵¹. Та обставина, що в Україні особливо тісним виявився зв'язок класового та національного питань, значною мірою стимулювала перетворення процесу культурного відродження в інтенсивну боротьбу проти гегемонії російської культури⁵². Політика українізації провадилася виключно

внутрішніми радянськими резервами, допомога, зокрема літературою, із Західної України не допускалася⁵³.

У західній історіографії загальноприйнятою є думка про те, що політика коренізації була лиш тактичним моментом, щоб відвернути увагу населення від політичних проблем⁵⁴. Бажання вищого компартійного керівництва розколоти українське селянство є однією з основних причин, що спонукало його дозволити проведення такого курсу⁵⁵. Лев Троцький зазначав: “Невдоволене селянство коли б повстало ..., буде стократ небезпечніше, коли воно пофарбується національною ідеологією”⁵⁶. Х.Раковський вказував, що “фактор володіння українською мовою був важливий для порозуміння з селянством, яке складало більшість населення”⁵⁷. Про фіктивність українізації свідчить, зокрема, заява Зінов’єва: “Для нас нема національної справи – ми інтернаціоналісти. ... Питання полягає в тому, як налагодити відносини в країні, де мешкають десятки народів”⁵⁸. У радянських партійних колах відчувався також страх перед наслідками українізації: “Задля Східної Галичини “націоналізувати” у себе загрозу ... петлюрівщини треба дуже й дуже обережно”⁵⁹. Тому українізація часто гальмувалася партійним апаратом⁶⁰. У ряді випадків українізація переможувалася з русифікацією, коли для українського населення створювалися нові російські навчальні заклади⁶¹.

Українізація переслідувала й зовнішньополітичну мету. Не спромігшись силою захопити Польщу, радянські керівники за допомогою пропаганди українізації на Західній Україні намагалися схилити західноукраїнське населення на свій бік і використати його в майбутньому при збройній інтервенції на Захід⁶². Слід зазначити, що радянський уряд використовував українізацію на Наддніпрянській Україні з метою агітації західноукраїнського населення, в різноманітних відозвах Комуністичної партії Західної України (КПЗУ) вирішення мовного питання в УСРР виступало аргументом на користь приєднання Західної України до СРСР⁶³. На конференції комуністичної партії України, що відбувалася у квітні 1923 р. у Харкові, у своїй промові член КП(б)У А.Бабяньскі зазначав: “Директиви Леніна, Троцького, Сталіна, Раковського зводяться до необхідності українізації ... не має сумніву, що вони будуть засобом поширення комуністичної пропаганди, будуть змагати до викликання на сході (Польщі) ірреденти української”⁶⁴. Своєю чергою, Х.Раковський вказував: “Те або інше розв’язання національного питання у нас на Україні pomoже нам або перешкодить нашій справі за кордоном”⁶⁵. Слід зазначити, що в СРСР коренізація відбувалася не лишень стосовно українців, але й стосовно поляків⁶⁶.

Політика українізації, яку з 1923 р. розпочала КП(б)У, сприяла поширенню серед значної частини західноукраїнського суспільства й еміграції радянофільських настроїв⁶⁷. У 1923 році українізація віталася в західноукраїнському суспільстві. Зокрема, в газеті “Діло” вказувалося: “В листопаді 1922 року більшовики ліквідували навіть саму фікцію української державності – УССР. ... Але не так склалося, як бажалось більшовикам. Необхідність українського курсу поставлена ними знову на порядок денний. Маємо нову полосу українізації”⁶⁸. Слід зазначити, що українізація в Наддніпрянській Україні проходила на фоні антиукраїнського руху в Польщі. Зокрема, в 1923 р. було офіційно заборонено називати населення Західної України “українським”⁶⁹. Цього ж року Рада міністрів Польщі прийняла постанову, якою заборонила вживати назви “Західна Україна”, “Східна Галичина”, підмінивши їх назвою “східні воеводства”⁷⁰. Така польська політика відкривала широкі можливості для посилення впливу Москви в Західній Україні.

Проблема радянофільства виникла й розвивалася в умовах, коли Польща й СРСР щойно відійшли від воєнної конфронтації і перейшли в політичне протистояння. Радянофільство, що перетворилося у вагомий фактор політичного життя Західної України в 1920-х рр., охоплювало різні громадські й політичні сили. Особливе місце в ньому належало КПЗУ, її взаєминам із КПП, КП(б)У, з одного боку, а її виникнення, піднесення, а згодом згасання, пов’язані з подіями в УСРР, політикою й акціями Москви, – з іншого⁷¹.

18 жовтня 1923 р. Політбюро ЦК РКП(б) утворило “для розгляду становища справ у Галичині і виробки необхідних заходів” комісію, яка 13 листопада ухвалила рішення про субсидування Є.Петрушевича, а також про переправлення до СРСР солдатів УГА, які знаходилися в Чехословаччині⁷². Відзначаючи факт поширення радянофільських настроїв у краї, тернопільський воевода у звіті за грудень 1923 р. зазначав: “Акція Петрушевича в останній час знайшла великі впливи серед українських політичних угруповань в краю... Всі партії стали на виразний ґрунт дальшої безоглядної боротьби за самостійну Україну, хоч би в безпосереднім зв’язку з Радянською Україною”⁷³. С.Ярославин вказував на причини прорадянських настроїв Є.Петрушевича: “З уваги на безвиглядну тодішню ситуацію нашого народу в Галичині, з одного боку, а з другого боку, з уваги на великий розвиток ділянок українського життя на радянській Україні під час українізаційного курсу. ... Уважаючи, що большевизм є хвилими явищем та довго не вдержиться”⁷⁴. На думку С.Ярославина, така орієнтація була помилковою і що “д-р Петрушевич зірвав з цією орієнтацією”⁷⁵.

Газета “Діло” в статті “Між двох сил” звертала увагу західноукраїнського суспільства на загрозові масштаби поширення радянофільських настроїв. Зокрема, в статті наголошувалося: “Стоїмо перед фактом колосального, рівняючи з перед воєнними часами, поширення москвофільських настроїв, які широкою хвилею захопили український національний табор”⁷⁶. Про радянофільство в газеті “Діло” вказувалося: “Це явище є з психологічного боку природне на ґрунті загострення наших відносин з поляками ... по теорії “противники наших противників є нашими союзниками”⁷⁷. Також стверджувалося про шкідливість орієнтацій на Москву: “Москвофільство се хвороба ослаблених частин українського національного організму... Злочином є виявляти за кордоном, що органи московського поневолення на Україні є українською державою”⁷⁸.

У 1923 р. в Українській народній трудовій партії (УНТП) виокремилися три групи. Перша, так звана незалежна, відкидала будь-яку можливість налагодити відносини між українцями й поляками, її члени сподівалися на допомогу УСРР і виступали за взаємозв’язки з радянською Україною. Друга група, яка гуртувалася навколо часопису “Діло”, вважала, що українці мусять самостійно розбудувати своє життя, одночасно борючись за встановлення національної автономії в рамках польської держави⁷⁹. Третя група відкидала як радянофільство, так і гасло автономії⁸⁰. Розділившись, УНТП перебувала в кризовій ситуації. Єдиний її друкований орган “Діло” через нестачу коштів зменшив наполовину свій розмір⁸¹.

Представники УНТП у Польщі, які сповідували ідею союзу з польським урядом проти СРСР, доводили, що орієнтація на СРСР “зверне проти нас цілий антибільшовицький світ”, що сподівання на “еволюцію більшовизму” є марними⁸². Закордонна група УНТП висунула концепцію союзу з СРСР у боротьбі проти польської окупаційної влади⁸³, вказуючи, що не мають на меті брати на озброєння більшовицьку ідеологію, а лишень намагаються використати більшовиків “як важливий чинник політично-мілітарний”⁸⁴. У 1923 р. Закордонна група УНТП остаточно прийняла концепцію союзу з радянськими республіками в боротьбі проти Польщі. Пропонувалося також зберегти за кордоном уряд під проводом Є.Петрушевича, а частини Української галицької армії (УГА) переправити з Чехословаччини в радянську Україну⁸⁵.

Керівництво СРСР намагалося вплинути на західноукраїнські землі, зокрема привертаючи симпатії населення своїми заявами, діями та фінансовою допомогою⁸⁶. Офіційно радянський уряд наголошував на непричетності радянських органів влади до подій усередині Польщі, з іншого боку, партійна номенклатура УСРР, під безпосереднім впливом московського центру, розгорнула серію заходів: проведення в радянській Україні кампаній протесту проти утисків українців у Польщі, піднімалося питання продовольчої допомоги голодуючим українцям Галичини, протраждалим від повені тощо⁸⁷.

У 1924 р. УНРада, яка зібралась у Львові, випустила від імені Є.Петрушевича візвільну до західноукраїнського населення, в якій вказувалося на необхідність “подати руку співвітчизникам за Збручем, які у недалекому майбутньому підуть на Польщу”⁸⁸. Однак між Народним комітетом, який завідував українськими політичними справами в країні, й групою Є.Петрушевича, яка перебувала в еміграції, дійшло до повного розриву. Народний з’їзд, який відбувався у Львові в 1924 р., мав намір позбавити західноукраїнських емігрантів права впливати на політику в Західній Україні⁸⁹. Однак діяльність Є.Петрушевича на території Західної України не припинилася. Його прихильники утворили в 1927 р. у Галичині радянофільську Українську партію праці⁹⁰.

Намагаючись консолідувати демократичні сили Західної України, попри різне бачення політичного майбутнього, три групи УНТП взяли участь 11 липня 1925 р. у партійному з’їзді, на якому створили Українське національно-демократичне об’єднання (УНДО), головою якого став Дмитро Левицький⁹¹. Згідно з програмою УНДО, основним завданням партії було “піддержувати український націоналізм і сепаратистичне напруження на радянській Україні”⁹². Українські політики сподівалися, що “українська стихія розростеться до тої міри, що ... сама здійснить... конституційне право “аж до відокремлення”⁹³. Визначний галицький діяч Федь Федорців відзначав: “...сьогодні ми є свідками тієї далекосяглої метаморфози, що ... крок за кроком перетворюється фікція радянської державності в дійсність української національної державності, хоч під прапором радянської державницької форми”⁹⁴.

У статті “Ще про наше становище до Радянської України” Дмитро Левицький зазначав: “Ми твердо переконані, що однаково як книжковий комунізм, так само й форма правління радянського устрою є чужими психіці українського народу. ... Рішуче заявляємо, що ми ніде й ніколи не визнавали себе прибічниками більшовицької влади на Україні”⁹⁵. Однак він відмічав: “Для нас, як українців, з тактичних мотивів є надзвичайно корисне та доцільне навіть підкреслювати існування Української радянської держави, як держави, без огляду на її зміст та устрій”⁹⁶. У неопублікованій частині програми УНДО було записано, що “комунізм і більшовизм виключають згідність українських національних і державних інтересів з інтересами СРСР...”, “українська національна політика видвигає принцип боротьби з більшовизмом, як з політичною системою”⁹⁷.

Радянофільство частини тодішньої інтелігенції було відносно короткотривалим явищем. При цьому тодішні настрої як радянофілів, так і деяких антикомуністичних діячів впливали, як правило, з розрахунку, що в умовах УСРР зростає українське організоване життя і воно може стати етапом до справжньої державності⁹⁸. На засіданні НК 13 травня 1926 р. була прийнята теза стосовно радянської України як етапу побудови соборної незалежної української держави⁹⁹. У платформі УНДО з липня 1925 року прийнято одну точку, в якій допускалася можливість, що УСРР може стати етапом до повної державної незалежності України¹⁰⁰.

Непримиренну позицію до петрушевичівців зайняло національно-радикальне крило ундовців. Дмитро Паліїв через газету “Новий час” різко критикував політичну лінію закордонного “Українського прапора” та львівської “Ради”¹⁰¹. Лідери УНДО утверджувалися в думці, що політичний режим в УСРР є антиукраїнським і не має нічого спільного з українською національною державністю. Відгукуючись на польсько-радянське зближення 1926 р., Федь Федорців у статті “Східне Локарно” писав: “Більшовицьких верхів зовсім не цікавить наша доля, ... галасливо-нотна “оборона” ... має на приміті ... збивати моральний капітал”¹⁰². Однак після того, як УНДО чітко відмежувалося від радянофільства, в польській пресі почалися звинувачення у зв’язках партії з Німеччиною¹⁰³. Розробка програми партії, тактики й стратегії її діяльності активізувала протидію автономістського, радянофільського, націоналістичного й центристського угруповань в УНДО. Об’єднання правочентристських сил у проводі партії дало змогу зламати опір радянофілів і автономістів¹⁰⁴.

Українська радикальна партія на своєму з’їзді, який відбувся в Станіславі 1 лютого 1925 року, засудила ситуацію в Україні, де “політика московської більшовицької партії ставить українських селян і робітників у положення колоніальних рабів”. Також більшовизм і радянофільство критикували Кучабський, Донцов, інші політичні діячі, в яких не було ілюзій щодо справжніх намірів СРСР стосовно західноукраїнських земель¹⁰⁵. З наддніпрянських партій, які мали значний вплив на західноукраїнських політиків, можна відзначити ті, які були на антирадянських позиціях. Зокрема, Українська партія соціал-революціонерів (УПСР) в умовах еміграції відстоювала ідеали суверенної соборної держави. Основною ідеологічною вимогою політичної платформи есерів було здійснення антибільшовицької національної і соціальної революції в Україні¹⁰⁶. 14 лютого 1926 р. УПСР та Українська радикальна партія (УРП) об’єдналися в одну Українську соціалістично-радикальну партію (УСРП)¹⁰⁷.

З 1925 р. спостерігається розчарування частини західноукраїнського населення в політиці СРСР, зокрема, в політиці українізації. Підсумовуючи ставлення західноукраїнського населення до більшовицької політики на території УСРР, кореспондент “Діла” писав: “Як демократи ми були, є й будемо противниками всякої диктатури, та зокрема ніколи не примиримося з напрямками большевицького режиму”¹⁰⁸. Аналізуючи Конституцію СРСР, газета “Діло” відзначала: “Україна є тепер у відношенню до СРСР не окремою державою, але своєрідною автономною одиницею з власним державним апаратом”¹⁰⁹. Протиставляючи становище України в складі Російської імперії та СРСР, кореспондент “Діла” писав: “Земство царських часів давало українському населенню в багатьох відношеннях більше справжньої самоуправи, ніж уладжена Московщиною “українська держава”¹¹⁰.

У 20-ті роки завершився процес утвердження в СРСР монополії однієї партії. Влада опинилась у руках незначної групи вищої партійної номенклатури на чолі з Й.Сталіним¹¹¹. Репресії щодо опозиції призвели до того, що 1925 рік став останнім роком формального існування в УСРР елементів багатопартійної системи¹¹². Один із членів РКП(б) Бадіян писав про політичний устрій в СРСР: “Весь пройдений мною шлях почав мене приводити вже від 1925 р. до пересвідчення, що устрій, який існує в Росії, є згубний для всього людства”¹¹³. Після ліквідації багатопартійності в УСРР опозиція офіційному курсу партії формувалася всередині комуністичної партії¹¹⁴, але й ці опозиційні групи ліквідовувалися, зокрема в липні 1926 року з політбюро РКП(б) виключили Зінов’єва, голову III Інтернаціоналу¹¹⁵.

Одночасно з послабленням радянофільства в західноукраїнському політичному середовищі набирали популярності ідеї порозуміння з польською демократією. На початку лютого 1926 р. у ході зустрічі міністра Морачевського з прем’єром Української народної республіки (УНР) Левицьким останній одержав запевнення, що “уряд Польської Республіки, прийнявши тези Пілсудського, прийде на допомогу в боротьбі за визволення України і забезпечить їй державну незалежність. Разом з тим і курс внутрішньої політики щодо українського населення на території Польщі одержить форму угоди”¹¹⁶. Після травневого 1926 р. перевороту в Польщі встановився режим “санації”, тобто “оздоровлення” політичного й економічного клімату в державі. Новий уряд виступив із різкою критикою комунізму та політики СРСР. Незалежну Україну вони розглядали як важливий фактор стабілізації і рівноваги сил у Центрально-Східній Європі. Водночас прихильники Ю.Пілсудського запропонували програму державної асиміляції¹¹⁷, так звану федералістську програму, відому також під назвою доктрини польського прометеїзму¹¹⁸, суть якої полягала в тому, щоб виховати лояльних громадян Речі Посполитої шляхом їх політичної асиміляції¹¹⁹.

Водночас на території СРСР із 1926 р. посилюються репресії проти опозиційних сил усередині ВКП(б) і КП(б)У. XV з’їзд ВКП(б) у грудні 1927 р., виключивши лідерів опозиції

з партії, поклав початок діяльності опозиціонерів у напівлегальних умовах. У січні 1928 р. влада наважилася на арешти найбільш відомих опозиціонерів, але утрималася від масових репресивних акцій, побоюючись заворушень у робітничому середовищі¹²⁰. З 1927–1930-х рр. органами державної безпеки в Україні значно посилювалися політичні репресії¹²¹. З метою ізоляції від зовнішнього світу громадян СРСР наприкінці 20-х років почала формуватися так звана “залізна завеса”¹²². Репресії в СРСР вплинули на настрої в комуністичних організаціях як у Польщі, так і Західній Україні, вносячи розкол у їх ряди¹²³. У 1928 р. у СРСР розпочалося згорання непу, що започаткувало колективізацію та одержавлення в економічній сфері¹²⁴. У 1929 році відбуваються масові арешти опозиціонерів. До кінця 1929 р. адміністративними засобами було покинчено й із “правим ухилом”, таким чином ліквідовані організаційні форми прояву політичної опозиції¹²⁵, зокрема було репресовано голову Комінтерну Бухаріна¹²⁶.

З 1927 р. радянське польське настрої на Західній Україні значно зменшуються, посилюються автономістські настрої. Так, в органі, створеному за підтримки польської влади Українського народного союзу “Селянський прапор” під назвою “Кінець орієнтаціям на Рад. Україну”, вказувалося: “Політичне життя Радянської України стоїть під обухом Москви. ... самостійна, федеративна, соціалістична республіка – Україна, це лише фікція, а не дійсність. ... Може тепер прозріють невидючі Українці в Польщі, та пізнають, що найбільшим ворогом України є Червона Москва”¹²⁷. Згорання українізації знайшло свій відгук у західноукраїнському політичному середовищі. Газета “Діло” в 1928–1929 рр. неодноразово писала про провал політики українізації через саботаж державних службовців¹²⁸.

Репресії, а також початок русифікації в УСРР не сприяли тому, щоб Москва могла здобути в той час політичні симпатії на західноукраїнських землях¹²⁹, хоч радянське польське настрої продовжували існувати до кінця 20-х років¹³⁰. 15 травня 1927 р. прихильники Є.Петрушевича організували Українську партію праці (УПП)¹³¹, яка вийшла з УНДО як його ліве крило¹³². Ідеологія УПП, як продовження ідеології Незалежної групи Української народної трудової партії, відображена в платформі, опублікованій в газеті “Рада” 22 травня 1927 року, являла собою синтез національно-демократичних ідей та радянське польське¹³³. Їх представники ще в 1929 р. указували: “Хоч не погоджуємося з сучасним режимом на радянській Україні, ... все ж таки ми є і будемо принциповими противниками всякої інтервенції проти радянської України”¹³⁴. УПП заявляла, що вся польська нація є ворожою до українців. Метою своєї боротьби УПП вважала приєднання Західної України до радянської, що відповідало меті КПЗУ, при цьому відкидаючи соціалізм. Такі суперечності, а також занепад радянське польське сприяли популярності УПП. На виборах 1928 року вона змогла провести в сейм тільки одного представника. Після 1930 року УПП припинила свою діяльність¹³⁵.

Західноукраїнський націоналістичний рух дуже енергійно виступав проти всяких форм співпраці деяких кіл Західної України з Харковом. Однією з форм боротьби проти радянського режиму були замах на радянських представників у Польщі. 7 липня 1927 р. на варшавському вокзалі був убитий радянський повноважний представник П.Л.Войков, у травні 1928 р. здійснено замах на повноважного представника СРСР у Польщі Д.В.Богомолова¹³⁶. У листопаді 1929 року під будинком радянського консульства у Львові проходили масові антикомуністичні демонстрації, які були протестом проти тодішніх арештів діячів СУМ і СВУ в УСРР. Водночас Українська Парламентарна Репрезентація, що складалася з українських послів у польському сеймі, й Провід українських націоналістів повели широку політичну акцію на Заході, зокрема в Лізі Націй, протестуючи проти радянських репресій в Україні¹³⁷. Зібрані на протестаційному вічі 6 грудня 1929 року члени українських студентських товариств у Данцігу: Союзу У.С. “Основа”, товариства У.Т. “Чорноморе”, Корпорації У.С. “Галич”, товариства У.С. “Зарево” й товариства У.С. “Смо-

лоски” висловили свій протест проти політики СРСР¹³⁸. Під час демонстрацій громилася комуністичні видання та редакції комуністичних часописів¹³⁹.

Антиукраїнська польська політика дала підставу для наростання в 20-х роках у Західній Україні радянське польське настроїв. Радянське польське настрої ініціював і підтримував комуністичний уряд СРСР через прорадянські сили в Західній Україні, які були як у підпіллі, так і існували на легальному становищі. Їх об’єднувало те, що всі вони фінансувались і керувались з Москви. Тимчасове поліівіння мас у 20-ті роки пояснювалося політикою “українізації” в УСРР і діяльністю КПЗУ, якій фінансово допомагав радянський уряд. Загалом серед українського народу польська влада трактувалася як окупаційна, тимчасова. Радянське польське орієнтація серед частини західноукраїнської інтелігенції почала набирати ознак доброго тону. Під її вплив підпадали центристські партії й організації, зокрема так звана незалежна група в УНДО, Українська соціал-демократична партія, Українська партія праці. Деякі західноукраїнські діячі підтримували контакти з радянським консульством у Львові та радянським урядом у Харкові. Радянське польське було виявом надій на допомогу ззовні. Вплив і певний авторитет до процесів, які відбувалися в радянській Україні – УСРР, вважалися окремими західноукраїнськими політичними діячами основою майбутньої незалежної держави. Однак коли західноукраїнське населення розчарувалося в політиці СРСР, радянське польське поступово зникло як масове явище.

1. Макаренко О. Провал імперіалістичних замірів щодо України (1924–1929 рр.). – К., 1967. – 252 с.
2. Макаруч С.А. Етносоціальне розвитие и національные отношения на западно-украинских землях в период империализма. – Львов, 1983. – 256 с.
3. Нерод В.А. Интернациональные связи трудящихся Украинской ССР и Польши (1929–1933). – К., 1983. – 128 с.
4. Сливка Ю.Ю. Борьба трудящихся Східної Галичини проти іноземного поневолення. – К., 1973. – 256 с.; Його ж. Західна Україна в реакційній політиці польської та української буржуазії (1920–1939). – К.: Наукова думка, 1985. – 272 с.
5. Тхор В.І. Відображення у збірниках документів та матеріалів боротьби трудящих західноукраїнських земель за возз’єднання з Радянською Україною // УІЖ. – 1979. – №8. – С.139–142.
6. Білокінь С.І. Масовий терор як засіб державного управління в СРСР (1917–1941 рр.): Джерелознавче дослідження / Національна академія наук України, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С.Грушевського: Автореф. дис... д-ра іст. наук: 07.00.06. – К., 2000.
7. Білошицький С.В. Формування монопартійної системи в Україні: Передумови, форми і методи (1917 – перша половина 20-х рр.): Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Київський національний університет ім. Т.Шевченка. – Донецьк, 2001.
8. Єфіменко Г.Г. Національно-культурна політика ВКП(б) щодо радянської України (1932–1938) / Національна академія наук України, Інститут історії України: Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01. – К., 2001.
9. Крамар Ю.В. Політика державної асиміляції на Волині (1928–1938 рр.): Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Інститут українознавства ім. І.Крип’якевича НАН України. – Львів, 1998.
10. Марценюк Л.М. Українська радянська державність в контексті реалізації більшовицької моделі централізованої держави (1918–1929 рр.). Історичні аспекти проблеми: Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Криворізький державний педагогічний інститут. – К., 1998.
11. Нікольський В.М. Репресивна діяльність органів державної безпеки СРСР в Україні (кінець 1920-х – 1950-ті рр.). Історико-статистичне дослідження: Автореф. дис... д-ра іст. наук: 07.00.01 / Донецький національний університет. – Донецьк, 2003.
12. Очеретянко В.І. Обмеження інтелектуальної свободи як один із засобів формування і функціонування тоталітарної системи в Україні (20–30-ті рр. ХХ ст.): Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Харківський державний університет. – Харків, 1999.
13. Потапенко Я.О. Зарубіжна історіографія українського націонал-комунізму / Національна академія наук України, Інститут української археографії та джерелознавства імені М.С.Грушевського: Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.06. – К., 2000.
14. Ченцов В.В. Політичні репресії в радянській Україні в 20-ті роки: Дніпропетровський державний університет: Автореф. дис... д-ра іст. наук: 07.00.01. – Дніпропетровськ, 2000.
15. Чорна Н.В. Формування адміністративно-командної системи управління промисловістю України (кінець 1917 – початок 1930-х рр.): Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Харківський державний університет. – Харків, 1998.

16. Дробот І.І. Державно-соборницька ідея в практиці українських суспільно-політичних сил еміграції та на західноукраїнських землях (1920–30-ті рр.): Автореф. дис... д-ра іст. наук: 07.00.01 / Київський національний університет ім. Т.Шевченка. – К., 2002.
17. Зайцев О. Українська народна трудова партія (1919–1925) // Україна модерна. – Львів, 2002. – №7. – С.69–90; Зайцев О.Ю. Представники українських політичних партій Західної України в парламенті Польщі (1922–1939 рр.) // УІЖ. – 1993. – №1. – С.72–84.
18. Киричук А. Євген Петрушевич як громадсько-політичний діяч // Вісник Львівського університету. Секція історична. – Львів, 1992. – Вип.28. – С.67–72.
19. Кугутяк М. Історія української націонал-демократії (1918–1929). – К.–Івано-Франківськ, 2002. – Т.І. – 536 с.
20. Соляр І. Спроби об'єднання лівоцентристських сил Західної України в середині 1920-х років // Галичина. – 2001. – №5–6. – С.258–261.
21. Федик І.І. Українські політичні середовища Галичини у ставленні до Польщі (1925–1932 рр.): Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Львівський державний університет ім. І.Франка. – Львів, 1999.
22. Хруслов Б.Г. Політична діяльність Українського національно-демократичного об'єднання (1925–1939 рр.): Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Чернівецький державний університет ім. Ю.Федьковича. – Чернівці, 2000.
23. Гетьманчук М.П. Українське питання в радянсько-польських відносинах (1920–1939 рр.): Автореф. дис... докт. іст. наук: 07.00.02 / Чернівецький національний університет ім. Ю.Федьковича. – Чернівці, 2001.
24. Захожай З.В. Документи ЦДАГО України про політику більшовицького керівництва щодо західноукраїнських земель (1921–1939 рр.) // Архіви України. – 2000. – №4–6. – С.67–70.
25. Калакура Олег. Радянсько-польські відносини і українська полонія (1919–1939 рр.) // Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст. // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (21–22 листопада 1996 р.). – Івано-Франківськ: Плай, 1997. – 452 с.
26. Комар В. Політика Польщі щодо українців Галичини (1919–1939 рр.): основні напрямки та етапи // Галичина. – 2001. – №5–6. – С.290–295.
27. Смолей В.В. Польське цивільне і військово аграрне осадництво у Західній Україні: історико-правовий контекст (1919–1939 рр.). – Тернопіль, 2003. – 112 с.
28. Політична історія України. ХХ століття: У 6 т. / Редкол.: І.Ф.Курас та ін. – К.: Генеза, 2002–2003. – Т.5. Українці за межами УРСР (1918–1940); Керівник тому В.П.Трошинський. – К., 2003. – 720 с.
29. Гунчак Т. Україна. Перша половина ХХ століття. – К., 1993. – 288 с.
30. Прокоп М. Україна і українська політика Москви. Ч.І. Період підготовки до Другої світової війни. 3-тє вид. – Сучасність, 1981. – 170 с.
31. Ярославин С. Визвольна боротьба на Західньо-Українських Землях у 1918–1923 роках. – Філадельфія, 1956. – 182 с.
32. Зібрання Росії // Свобода. – 1922. – 30 грудня.
33. Марценюк Л.М. Назв. праця. – С.13–14.
34. Смолей В.В. Назв. праця. – С.7.
35. Польсько-російський союз? // Діло. – 1923. – 14 липня.
36. Сливка Ю.Ю. Боротьба трудящих Східної Галичини проти іноземного поневолення. – С.186–187.
37. Східна Росія і Східна Галичина // Діло. – 1923. – 21 квітня.
38. Сливка Ю.Ю. Боротьба трудящих Східної Галичини проти іноземного поневолення. – С.244–245.
39. Российский государственный военный архив (далее – РГВА). – Ф. 25899, оп. 3, ед. хр. 132, лист 51–53.
40. Сливка Ю.Ю. Боротьба трудящих Східної Галичини проти іноземного поневолення. – С.190–192.
41. Там само. – С.188–189.
42. Політична історія України. ХХ століття. – С.481.
43. Гетьманчук М.П. Назв. праця. – С.22.
44. Захожай З.В. Назв. праця. – С.68.
45. Акція і реакція // Діло. – 1923. – 3 травня.
46. Небезпека східних кордонів Польщі // Діло. – 1923. – 1 травня.
47. Велика Україна // Діло. – 1923. – 19 липня.
48. Українізація // Діло. – 1923. – 10 серпня; Українізація // Діло. – 1923. – 11 липня; Продовження терміну для закінчення українізації // Діло. – 1925. – 25 січня.
49. Українізація // Діло. – 1923. – 8 вересня.
50. Вісти з Києва // Діло. – 1923. – 26 жовтня.
51. За зневагу української мови // Діло. – 1925. – 21 березня.
52. Потапенко Я.О. Назв. праця. – С.13–14.
53. Українізація на Великій Україні // Діло. – 1923. – 1 липня.
54. Потапенко Я.О. Назв. праця. – С.13–14.
55. Єфіменко Г.Г. Назв. праця. – С.10.
56. Національна ідеологія – вибухова сила // Діло. – 1923. – 10 червня.

57. Сумні рефлексії харківського премера // Діло. – 1923. – 1 травня.
58. Національне питання на комуністичному зїзді // Діло. – 1923. – 9 травня.
59. Східні настрої // Діло. – 1923. – 11 липня.
60. Українізація // Діло. – 1923. – 24 липня.
61. Українізація // Діло. – 1923. – 9 вересня.
62. Прокоп М. Назв. праця. – С.73; Шкідливі настрої // Діло. – 1923. – 28 квітня.
63. Державний архів Івано-Франківської області (далі – ДАІФО). – Ф.2, оп.1, спр.334, арк.114–120; ДАІФО. – Ф.2, оп.1, спр.346, арк.6.
64. Між двома огнями // Діло. – 1923. – 7 серпня.
65. До історії признання Східної Галичини Польщі // Діло. – 1923. – 11 вересня.
66. Калакура Олег. Назв. праця. – С.200.
67. Кугутяк М. Назв. праця. – С.280.
68. Українізація // Діло. – 1923. – 11 вересня.
69. Сливка Ю.Ю. Західна Україна в реакційній політиці польської та української буржуазії (1920–1939). – С.122.
70. Там само. – С.124.
71. Політична історія України. ХХ століття. – С.484.
72. Там само.
73. Кугутяк М. Назв. праця. – С.281.
74. Ярославин С. Назв. праця. – С.78.
75. Ярославин С. Назв. праця. – С.79.
76. Між двох сил // Діло. – 1923. – 26 липня.
77. Кедрин І. Українці чи галичани // Діло. – 1929. – 6 січня.
78. Данько М. Закордонне москвофільство // Діло. – 1923. – 7 липня.
79. Ще про наше ставлення до Радянської України // Діло. – 1925. – 21 лютого; За автономію // Діло. – 1923. – 1 липня.
80. Гунчак Т. Назв. праця. – С. 207.
81. РГВА. – Ф.25899, оп.3, ед. хр.536, лист 407–408.
82. Сливка Ю.Ю. Західна Україна в реакційній політиці польської та української буржуазії (1920–1939). – С.190–191.
83. Там само. – С.188–189.
84. Там само. – С.190–191.
85. Зайцев О. Українська народна трудова партія (1919–1925). – С.81.
86. Боротьба за воз'єднання Західної України з Українською РСР 1917–1939: Збірник документів та матеріалів. – К., 1979. – С.312–133.
87. Тхор В.І. Назв. праця. – С.139–140.
88. РГВА. – Ф.25899, оп.3, ед. хр.565, лист 21.
89. Там само. – Арк.88.
90. Киричук А. Назв. праця. – С.72.
91. Гунчак Т. Назв. праця. – С.207–208.
92. Сливка Ю.Ю. Західна Україна в реакційній політиці польської та української буржуазії (1920–1939). – С.200–201.
93. Там само. – С.192–193.
94. Ф.Ф. Національна Україна // Діло. – 1925. – 16 січня.
95. Левицький Д. Ще про наше становище до Радянської України // Діло. – 1925. – 21 лютого.
96. Сливка Ю.Ю. Західна Україна в реакційній політиці польської та української буржуазії (1920–1939). – С.200–201.
97. Там само. – С.199.
98. Прокоп М. Назв. праця. – С.77–78.
99. Кугутяк М. Назв. праця. – С.361.
100. Прокоп М. Назв. праця. – С.77–78.
101. Кугутяк М. Назв. праця. – С.360.
102. Там само. – С.361.
103. Провокація продовжується // Діло. – 1926. – 27 липня.
104. Хруслов Б.Г. Назв. праця. – С.15.
105. Гунчак Т. Назв. праця. – С.211.
106. Дробот І.І. Назв. праця. – С.13.
107. Соляр І. Назв. праця. – С.260.
108. Левицький Д. Ще про наше становище до Радянської України // Діло. – 1925. – 21 лютого.
109. Мудрий В. Становище України в РСР // Діло. – 1926. – 7 січня.
110. Данько М. Закордонне москвофільство // Діло. – 1923. – 7 липня.
111. Очеретянко В.І. Назв. праця. – С.12–13.
112. Білошицький С.В. Назв. праця. – С.14–15.
113. Дезертир чи розчарований ідейник? // Діло. – 1926. – 17 серпня.

114. Напружена ситуація в Москві // Діло. – 1926. – 30 липня.
 115. Усунення Зіновєва // Діло. – 1926. – 27 липня.
 116. Макаренко О. Назв. праця. – С.92.
 117. Комар В. Назв. праця. – С.291–292.
 118. Крамар Ю.В. Назв. праця. – С.11.
 119. Там само. – С.12.
 120. Ченцов В.В. Назв. праця. – С.23–24.
 121. Нікольський В.М. Назв. праця. – С.21.
 122. Білокін С.І. Назв. праця. – С.13.
 123. Політика російського великодержавного шовінізму на Україні // Діло. – 1928. – 21 квітня; До взаємин між Польщею і СРСР // Діло. – 1928. – 2 серпня.
 124. Чорна Н.В. Назв. праця. – С.13.
 125. Ченцов В.В. Назв. праця. – С.23–24.
 126. Серед російських комуністів не добре // Діло. – 1929. – 29 січня.
 127. Кінець орієнтаціям на Рад. Україну // Селянський прапор. – 1927. – 20 марта.
 128. Саботаж українізації в УСРР // Діло. – 1928. – 21 грудня; Націоналістичні ухили у КП(б)У оживають // Діло. – 1929. – 6 серпня.
 129. Прокоп М. Назв. праця. – С.82.
 130. Українці чи галичани? // Діло. – 1929. – 6 січня.
 131. Макаруч С.А. Указ. соч. – С.186.
 132. Зайцев О.Ю. Назв. праця. – С.74.
 133. Федик І.І. Назв. праця. – С.14.
 134. Наші соціалісти про себе // Діло. – 1929. – 13 січня.
 135. Федик І.І. Назв. праця. – С.14.
 136. Нерод В.А. Указ. соч. – С.12–13.
 137. Прокоп М. Назв. праця. – С.80–81.
 138. Проти червоного терору // Діло. – 1929. – 15 грудня.
 139. Демонстрації проти арештувань на Україні // Діло. – 1929. – 23 листопада.

The subject of the research is reaction of Western Ukraine society on trying of Soviet government influent on Western Ukraine peoples. Radianofil feeling support government of USSR thought legal and illegal kommunist forces of Western Ukraine, wich rules from Moskow. Under influence of radianofilstvo was such parties as independent group of Ukraine National-Democratic Organizaion, Ukraine Social-Democratic Party, Ukraine Working Party. But when peoples of Western Ukraine was disappointed if USSR policy, radianofilstvo lost its position.

Key words: radianofilstvo, Western Ukraine, Soviet Russia, Communist Party of Western Ukraine, communist organizations.

УДК 94 (477): 070

ББК 63.3 (4 Укр.) 622

Сергій БУТКО

УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКІ ВІДНОСИНИ НА СТОРІНКАХ ДРУКОВАНОГО ВИДАННЯ УВО “СУРМА” (1929–1934 рр.)

У статті на документальному матеріалі висвітлено українсько-російські відносини, подані на сторінках журналу “Сурма”. Головна ідея, яка визначала всю діяльність редакції журналу, – визволення України та відновлення соборної української держави в безкомпромісній боротьбі проти її окупантів, зокрема Радянського Союзу.

Ключові слова: журнал “Сурма”, Українська військова організація, Провід українських націоналістів, ОУН, інтегральний націоналізм, демократичний націоналізм, Радянський Союз.

Покоління Романа Шухевича золотими літерами вписало героїчні сторінки української історії, склало основу когорти борців за незалежність України 30–50 рр. ХХ ст. На нашу думку, його феномен полягає в тому, що українські націоналісти спромоглися своїм беззавітним служінням Батьківщині не тільки продовжити боротьбу за відновлення укра-

їнської держави в нових історичних умовах, але й залишили нам безцінний досвід державотворення, зокрема, й формування українсько-російських відносин на рівноправних, гуманістичних, демократичних засадах.

Кристалізація та утвердження під час Другої світової війни позитивної політики Організації українських націоналістів – самостійників-державників (далі – ОУН) і Української повстанської армії (далі – УПА) в українсько-російських відносинах, як наслідок відмови від ідеології інтегрального націоналізму та переходу на засади демократичного націоналізму, не була випадковою або декларативною.

До такого висновку можна прийти, зокрема, аналізуючи журнал “Сурма”, який виходив із 1927 до 1934 рр. включно. Разом з органом Проводу українських націоналістів (далі – ПУН), журналом “Розбудова Нації” (далі – РН) вони були найпотужнішими головами українського організованого націоналістичного руху. Як відомо, в 1934 р. обидва журнали були закриті на вимогу польської держави у зв’язку з убивством українськими націоналістами міністра внутрішніх справ Польщі Б.Перацького. Хоч “Сурма” була органом Української Військової Організації (далі – УВО), але головний командант УВО Євген Коновалець очолював ОУН, головним редактором “Сурми” був член ПУН та один із найближчих соратників Є.Коновальця Володимир Мартинець, який одночасно очолював і РН. Сама УВО, як окрема організація, припинила своє існування в 1931 р., а її кадри перейшли в ОУН, переважно до її бойової референтури¹. Разом із тим урахуємо, що, як підкреслив відомий український історик Анатолій Кентій, вона “ще довгий час, виступаючи бойовою референтурою ОУН, зберігала свою самостійність”². Отже, можна стверджувати про повністю скоординовану з керівництвом ОУН підготовку матеріалів для “Сурми”.

Тодішній діяч ОУН і націоналістичний історик з еміграції Петро Мірчук дав таку стислу характеристику цьому виданню: “Наклад “Сурми” становив 10.000 примірників. Призначена для розповсюдження на українських землях частина накладу “Сурми” була друкована на тоненькому папері, а для закордону – на звичайному”³. За його оцінкою не зважаючи на суворе переслідування польської влади за розповсюдження журналу, тобто тюремне ув’язнення “на кілька років [...] населення західноукраїнських земель залюбки читало “Сурму”, передаючи її з рук до рук і з хати до хати”⁴. Сам редактор цього журналу В.Мартинець у спогадах підкреслив, що “ми мусили брати на увагу, що “Сурма” – популярний орган, призначений для широких мас”⁵. Як бачимо, на відміну від РН, це друковане видання призначалося для пропаганди й агітації серед широких верств патріотів у Західній Україні.

Журнал “Сурма” є цінним джерелом для дослідження історії українського націоналістичного руху, підготовки покоління Романа Шухевича до випробувань у Другій світовій війні та боротьби проти радянської імперії в повоєнний час. Тому ставимо за мету проаналізувати пропаганду політики ОУН в українсько-російських відносинах у 1929–1934 рр. на сторінках цього журналу.

Насамперед зауважимо, що всі матеріали були по суті націлені на підготовку активістів націоналістичної організації, населення до “національної революції”. Наприклад, автор статті “Наш шлях – національна революція” (1929 р.) чітко визначив – “підготовляємось як найскорше до війни”. І пояснив: “Лише національна революція й війна зможе нас забезпечити перед культурним, економічним й політичним нищенням, може нам принести волю та державну незалежність”⁶. У контексті визвольної боротьби за соборну українську державу публікації були звернені, головним чином, проти польської держави як окупанта. І це було природно, бо Західна Україна тоді, як відомо, перебувала в складі саме Польщі. Проте, хоча й меншою мірою, вони торкалися і українсько-російських відносин. Так, у грудневому номері журналу за 1929 р. уміщено статтю з красномовною назвою “Під большевицьким чоботом”. У ній автор підкреслив: “Московського білого царя нема, але є

цар червоний – спершу Ленін, потім Сталін. Їх шлях далеко більш кривавий, ніж шлях їх білих попередників”⁷. Він гостро затаврував радянофільство, пояснивши: “У кожному народі знаходиться суспільне шумовиння, тим більше є воно в поневоленім народі. З такого то шумовиння злакомилось на большевицьке золото і з останків нашого духового рабства повстала у нас навіть ціла течія, т. зв. радянофільство. [...] подібно як польонофільство, має ширити духа рабства, зневіру у власні сили народу, щоби тим затроїти наш національний організм”⁸. Отже, орієнтації на держави, у складі яких були в той час українські землі, жорстко й безумовно таврувалися без огляду на їхніх носіїв. А в чорний для України 1933 рік у серпневому номері “Сурми” в статті з красномовною назвою “До стовпа злочинців!” містився заклик, як ставитися до українців, які співпрацюють із більшовицьким режимом – “не знаємо пощади для зрадників!”. І в більш жорсткій формі висловлено позицію стосовно Росії: “Ворог є ворог. Народи не знають відносно себе “права” і “моралі”. Ми, українці, загрожували і загрожуюмо силі й величі Москви. Москва вживала й вживає супроти нас безоглядної зброї: вистрілювання, вимордовування, винищування. Ми вже боролися проти неї збройно, боремося й тепер всіма доступними нам засобами, й зведемо з нею ще остаточні кроваві порахунки”⁹.

Отже, таке спрямування матеріалів “Сурми” після утворення ОУН підтверджує збереження та навіть загострення наряду, про який була домовленість ще в 1927 р. у керівництві УВО Є.Коновальця, Омеляна Сеника, Ріко Ярого й В.Мартинця. У своїх спогадах останній, який саме тоді після переїзду до Берліна став редактором “Сурми”, наголосив: “Передусім треба було з’ясувати цілу проблематику соборності – отже повинні бути статті проти історичних орієнтацій на Польщу й Москву, зокрема проти радянофільства й большевизму-комунізму, проти автономізмів і угодовства, а угрунтування (обгрунтування. – С.Б.) ідеалу Самостійної й Соборної Української Держави, спертого на принцип власних сил”¹⁰.

Привертає увагу широке використання російського (дореволюційного, часів визвольних змагань 1917–1921 рр., радянського) досвіду в підготовці передусім молодих українських патріотів до сучасної їм і майбутньої революційної боротьби. Його масштаби в ході аналізу “Сурми” просто впадають в очі. Отже, брався на озброєння успішний досвід одного з головних поневолювачів України.

Як і в попередні роки, в журналі регулярно друкувалися інформаційно-пропагандистські матеріали з різних видів боротьби – терористичної, партизанської, з військової справи, організації регулярної армії. В одній зі статей під назвою “Терор як засіб агітації” (1929 р.), де йшлося про застосування терору, його необхідність обгрунтовувалася найбільш вдалим прикладами з історії російської й польської практики революційного тероризму. Зокрема, наводилася цитата, яка підтверджувала ефективність тероризму як одного з найбільш дійових засобів агітаційно-масової роботи: “Агітація, – твердив один із російських революціонерів, – це також пропаганда, але пропаганда, що відбувається серед окремих обставин, саме таких, що приневолюють прислухуватися до неї навіть таких людей, що не звернули б на неї уваги у звичайний час”. І автор статті цілком погоджується саме з таким трактуванням ролі терору: “Власне такий характер мають терористичні вчинки”¹¹. Для ілюстрації результативності таких дій згадано й про польський терор проти царської Росії: “Польський терор переконував кожного москаля, що є в Росії нарід, якого ні один член не назве себе “руським”, який не хоче бути під московським ярмом і ніколи на нього не погодиться”¹². Внаслідок такої політики: “Однак прийшов момент – світова війна та революція” і Польща стала “самостійною державою: бо ціла польська суспільність бажала відділення від Росії, бо в Московщині прийшли до влади нові люде, що не мали вже почуття права власності на польські землі й врешті, що світова opinio була за незалежною Польщею”¹³.

У постійній, започаткованій ще в 1927 р., рубриці “Читайте книжки”¹⁴ рекомендувалося багато книг російських авторів, зокрема, радянських. Так, у номері за березень 1930 р. надруковано список книг із 45 назв виключно російських дореволюційних, російських еміграційних і радянських авторів. Тематика – терор, революційна боротьба, діяльність спецслужб і окремі питання організації регулярної армії¹⁵.

У 1930 р. на сторінках журналу було вміщено три статті з питань застосування терору в царській Росії: “Атентат на царя”¹⁶ в номері за січень–лютий, “Динамітовий замах у “Зимовому Палаті”¹⁷ – за червень–липень, “Виконаний засуд смерти над Олександром ІІ”¹⁸ – за вересень. Показово з точки зору реакції ОУН, що в 1933 р., у рік, коли українство за межами СРСР дізналося про голодову катастрофу в підрадянській Україні, в “Сурмі”, крім серії статей “Партизанка”¹⁹, в номері за липень була вміщена передовиця “Роля боевого інстинкту у визвольних змаганнях”²⁰, а головне, надруковані матеріали про СРСР як майбутнього противника у війні. У вересневому номері (1933 р.) в матеріалі “Озброєння деяких держав” першою, про кого писалося як про майбутнього противника, була “большевицька армія”²¹. Уже в наступному числі вміщено статті “Большевицька воєнна доктрина”, “Історія розвитку большевицької армії”²². У листопадовому випуску “Сурми” були надруковані такі статті: “Внутрішня структура червоної армії”, “Організація вищої команди червоної армії”, “Склад червоної армії і її територіальний розподіл”²³. А в останньому номері журналу за 1933 р. уміщено статтю “Мотомеханізоване військо в СРСР”²⁴. Такий підбір матеріалів саме в 1933 р. дає можливість припустити, що керівництво ОУН сподівалося на вибух повстання на українських землях у СРСР у відповідь на варварську політику більшовиків, і тому форсовано намагалися просвітити українських патріотів щодо майбутнього противника. Можна також упевнено твердити, що ПУН скористався трагічною актуалізацією ситуації на Східній Україні для зміцнення ідеї соборності України. Він привчав широкі патріотичні кола Західної України до перспективи війни із СРСР як практично єдиного шляху відновлення української держави.

Редакція журналу “Сурма” досить широко використовувала силу поетичного слова для виховання борців національно-визвольного руху, пропаганди націоналістичних засад політики ОУН і відповідно окреслювала засади політики ОУН в українсько-російських відносинах. Патріотичні вірші вміщували практично в усі його номери. Це, на нашу думку, було зумовлено тим, що для масового читача ідеї, заклики найбільш доступні в поетичній формі. Як підкреслив у спогадах В.Мартинець, редакція враховувала, що читачька аудиторія “у великій, а то й у переважаючій, частині також мало письменні люди, а це вимагало відповідного способу редагування його: не спрощення змісту, а подання його в приступній для кожного формі, однак разом із цим у такій формі, щоб вона своїм примітивізмом не відкидала високоосвічених людей”²⁵. Поетичні твори, пісні, гімни надзвичайно зручний і популярний засіб комунікації. Наприклад, Степан Ленкавський у спогаді за 1974 р.²⁶ зазначив, що в 1929 р. як делегат Конгресу українських націоналістів від крайової організації під час повернення з форуму в поїзді Відень–Прага широко заявив націоналістичному поету Максиму Гриві (уродженцю Чернігівщини), що “ми знаємо напам’ять його вірші, друковані в “Державній Нації”, що на академіях із захопленням декламуємо його вірш “Нас питають, якого ми роду”²⁷. Отже, бачимо, яскравість таких почуттів і вражень не затирається в пам’яті й за 45 наступних років повного подій життя.

Керівництво ОУН, у першу чергу, вміщувало вірші, які не тільки піднімали бойовий дух українських патріотів, але й чітко визначали мету, засоби боротьби, ідентифікували ворогів, виховували почуття соборності України. Так, у відповідь на страшну вістку про терор голодом проти українців, організований Радянським Союзом, у жовтневому номері журналу за 1933 р. надруковано вірш без назви “Хто ти? Шевський челядник?”. У ньому відображена в образній формі трагедія поневолення України й шлях його розв’язання:

Там у Донбасі конає
з голоду рідний твій брат,
тут – твого брата шмагає
ляцький навіжений кат.
Що ж ти загаявсь? Героїв
Нації треба не раз,
Чуєш? Вже сурмить до бою!
Нації сурма наказ²⁸.

Такі вірші викликали почуття соборності України, українських патріотів закликали збройним шляхом припинити знущання російських і польських імперіалістів. При цьому навіть не названо СРСР як ворога, це читачу має бути зрозуміло при згадуванні про голод на Наддніпрянщині.

Нещадно таврувалося москвофільство та радянофільство. Наприклад, у вірші без назви “І згвалтовано прилюдно!..” орієнтація на окупантів України була оцінена так:

“Творці малоросійського Провансу!
Однакові і тут, і за Збручем.
Майстри народ доводили до трансу
Привабливим лунким кличем.
На людях – українські свята,
А нишком угодовий кобеняк.
Найвищий ідеал: Просвіта!
А паном? Хай москаль чи лях!”²⁹.

Як бачимо, автор і редакція журналу чітко відокремлювали декларативну українізацію, дозволена іноземною владою, від розв’язання головної проблеми – влади. На своїй землі “паном” має бути тільки український народ, захищений від сусідів, названих невідомим поетом “москаль чи лях”, власною національною державою. На жаль, деякі реалії в сучасній українській державі примушують і нині сприймати цей принцип державотворення як гостро актуальний.

У віршах послідовно закладалися розуміння державно-етнічних кордонів майбутньої української держави. Вони відповідали етнічним межах проживання українського народу. Такий принцип відновлення власної держави цілком виходив із рішень Першого Конгресу українських націоналістів: “Першим природним стремлінням нації є прикрити межі своєї державної виконності з цілим краєвидом свого етнічного розпросторення, щоб таким чином державно оформити цілий свій фізичний організм – цю найважливішу елементарну підставу своєї будучності”³⁰. У вірші “Марш боевиків” (січень–лютий 1930 р.) є слова:

“Для нас закон найвищий та приказ:
Соборна Українська Держава
Міцна й одна від Сяну по Кавказ”³¹.

Конкретизацію східних кордонів української держави бачимо у вірші-епітафії “Наші могили” (1930 р.), присвячену кривавій ціні визвольної боротьби з виокремленим головним ворогом – російською державою – “Червоним маревом блука Москва”:

“Від Дону тихого й зеленої Кубані
Не злічиш їх по срібнопінний Сян...”³².

У запалі гніву й жадоби відплати за всі кривди окупантів один із безіменних авторів у своєму вірші “Боевий марш” (1931 р.), присвячену пам’яті загиблого в 1930 р. від руки польської поліції крайового провідника ОУН і крайового команданта УВО Юліана Головінського, театр воєнних дій української національно-визвольної боротьби окреслив, по суті, в межах колишньої царської Росії. Або іншими словами, названа територія двох

сучасних автору вірша імперій – Речі Посполитої та Радянського Союзу, які в той час володіли землями більшої частини українського народу:

“За біль! За наругу! За жах шибениць!
За прадіда, діда і батька!
Виходимо в бій із підземних пивниць,
Від Висли аж ген по Камчатку!”³³.

Звернемо увагу на те, що така географія театру бойових дій проти метрополій була цілком закономірною, підкреслювала глобальні масштаби саме визвольної боротьби. І тому, природно, в приспіві виразно визначено мету визволення:

“До бою за волю! за голосом сурм!
Від плуга і книжки з верстатів і тюрем!”³⁴.

Цікаво, що в 1931–1932 рр. у надрукованих у “Сурмі” віршах постійно згадується відображення етнічних меж майбутньої української держави. Так, у “Гімні” (1931 р.) безіменний автор бачить соборну українську державу “з Кубані до Сяну”³⁵, у вірші “Вставайте Брати!” заявлено про намір помсти – “розправи пора вже настала”, щоб досягнути мети, “в руїнах поляже кровава Москва” й “затремо на віки неволі сліди” в українських етнічних межах, тобто “від Бескид аж ген до Кавказу”³⁶. У вміщеному в липневому номері журналу (1932 р.) вірші “До помсти!” українські межі безіменний автор також окреслив: “з Кавказу по Карпати”³⁷.

На нашу думку, ПУН і редакція журналу в такий спосіб послідовно виховували почуття соборної України, робили за допомогою поетичного слова своєрідне щеплення від почуття меншовартості, орієнтації на якусь із метрополій, передусім Росії-СРСР. Разом із тим відмітимо, що автори віршів і редакція “Сурми”, хоч прямо це не формулювали, чітко виходячи із засад відновлення української держави на етнічних українських землях, відповідно, мовчазно визнавали збереження російської держави як суб’єкта міжнародних відносин.

Ворог, проти якого боролися українські патріоти, був надзвичайно сильний. Тому одне з головних завдань, яке ставила перед собою редакція журналу, а отже, й ПУН – загартування незламного бойового духу, віра в кінцеву перемогу в цих практично безнадійних обставинах. І, як наслідок, усі вони мріяли про відновлення такої національної держави, сила якої виключала повернення колоніального стану. У вірші “Як сурма громом кликне...” (1931 р.) один із безіменних авторів так намалював собі перемогу:

“Підеш – і ланц такий потягнеш,
Що Чорне море і Балтик
Зав’яжеш в вузол.
Сусідам з ліва, з права
Штик

– покажеш:
Вступіться – гей! Бо місця мало!”³⁸.

Поділяючи загальні плани та настрої членів ОУН і широких мас патріотів, він визначив час початку української національної революції так: “За кілька літ (а може завтра в вечір)”³⁹.

Така необхідність підтримати себе й соратників стала, на наш погляд, особливо актуальною в 1933 р., коли українство за межами СРСР дізналося про голодове вбивство більшовицькою державою мільйонів співвітчизників і відчуло безсилля зупинити цей велетенський злочин. Наприклад, у номері журналу за грудень 1933 р. було надруковано вірш “Пануй Україно!”. Невідомий автор заявив:

“Тобі, Батьківщино, на лезах
несем імперії знаки.
І велетнем на сході станеш,

Твердине раси лицарів,
І славу гордими суднами
Пішлеш у синю даль морів”.

Підказкою, що він мав на увазі, є перші рядки вірша:

“Пануй, Вкраїно, суходолом,
пануй, Вкраїно, по морях
це ж Святослав під Доростолом
твій забивав з тризубом стяг!”⁴⁰.

Отже, в страшний 1933 рік голодової катастрофи в підрадянській Україні редакція “Сурми” вміщує вірш, який нагадує про велич Київської Русі, заявляє про намір створити потужну українську державу, яка буде “велетнем на сході”. Усі жахи поневолення, жертв і принижень залишаться в минулому як жакливі сон і стануть наслідком безкомпромісної боротьби до переможного завершення. Це підтверджується і в статті “Не вбивайте бойового духа Нації”, надрукованій у тому ж номері “Сурми”. Звернувшись до історії української державності, її славетних сторінок, анонімний автор виразно підкреслив: “Українці в той час не вагалися вхопити за шаблю, коли ворог нападав [на] Україну і хотів панувати на її прекрасних землях”⁴¹. І нагадав мету визвольної боротьби, що “ми в найблищих вже роках мусимо звести боротьбу на життя і смерть за Самостійну Соборну Українську Державу”⁴². Завдання визволення українських земель і відновлення української держави він формулював відповідно до настроїв у колах націоналістичного руху того періоду та реакції на дійсність так: “Жадоба бути паном і господарем величезних земель, довгих і широких рік, високих гір і глибоких морей, жадоба бути паном Східної Європи, щоби мати простір, мати підставу до перегонів в історії...”⁴³. Отже, висловлювання автора базувалися на героїзації минулого, а також наслідуванні тих метрополій, проти яких боровся визвольний рух, у першу чергу, СРСР.

Аналіз цих статей ще раз наочно підтверджує вже усталену в українській історіографії думку про величезний вплив “чинного націоналізму” Дмитра Донцова на організований націоналістичний рух. Так, Донцов у своєму “Націоналізмі” (1926 р.) жорстко попередив українських патріотів: “Мусимо набрати віри в велику місію своєї ідеї, і агресивно ту віру ширити. Нація, яка хоче панувати, повинна мати й панську психіку народу-володаря”⁴⁴. Вищезгадані публікації в “Сурмі” в такий трагічний для українського народу час були не чим іншим, як доволі успішною спробою скористатися його рецептами – зберегти й зміцнити волю до визволення, віру в перемогу всупереч обставинам. Слушно підкреслив найавторитетніший дослідник творчості Д.Донцова в українській діаспорі Михайло Сосновський: “У той час треба було когось, хто міг би гостро й широко поставити питання українського національного характеру й духовного обличчя української нації, що претендувала на незалежність і суверенність”⁴⁵. Таким чином, не ставлячи за мету аналіз цієї тоталітарної ідеології – чинного націоналізму, звернемо увагу на її мобілізуючий ефект для поневолених і уярмлених своїм безсиллям українських патріотів.

При зустрічі з реаліями Другої світової війни, яка наочно продемонструвала всю глибину антилюдської сутності тоталітарного націоналізму Європи та комуністичного режиму СРСР, керівники й ідеологи ОУН відкинули ідеологію інтегрального націоналізму та реально перейшли на засади демократичного націоналізму. Це можна проілюструвати двома фактами.

У надрукованій в ОУН у 1950 р. брошурі “Програма Організації Українських Націоналістів”, яка зберігається в Державному архіві Служби безпеки України, зазначено, що текст документа прийнятий “III-ім Надзвичайним Великим Збором Організації Українських Націоналістів, а доповнила і уточнила її (Програму. – С.Б.) Конференція Організації

Українських Націоналістів на Українських Землях в м[ісяці] червні 1950 р.”^{46*}. Українські націоналісти чітко засудили імперії та імперіалізм: “ОУН проти того, щоб один народ, здійснюючи імперіялістичні цілі “визволяв”, “брав під охорону”, “під опіку” інші народи, бо за ціми лукавими словами криється огидний зміст – поневолення, насильство, грабунки”⁴⁷. Малюючи перспективи зовнішньої політики майбутньої незалежної української держави, за яку вони боролися, однозначно підкреслили: “Не маючи загарбницьких цілей та поневолених країн і поневолених народів в своїй державі, народна влада України не витратиме часу, енергії та коштів на творення апарату гноблення”⁴⁸. Отже, за таким принципом із 1943 р. офіційно визначалося ставлення в тому числі й до російського народу та російської держави.

Другий документ, який характеризує реальну позицію керівництва ОУН в українсько-російських відносинах у повоєнні роки – лист без назви за підписом “307”, адресований невідомому кореспонденту та “д[ругу] Тирсі”. В архіві СБУ цей лист зберігається як переклад з української на російську мову, який здійснено “оперуполномоченим отдела 2-н УМГБ” молодшим лейтенантом “Бездетко”^{49**}. У стислій анотації до нього офіцер держбезпеки повідомив: “Документ вилучено у “Шелеста” – керівника крайового проводу ОУН “Захід-Карпати”, вбитого 14-го квітня 1949 року при проведенні чекістсько-військової операції у Перегінському районі, Станіславської області”⁵⁰. Як бачимо, автор листа – член Проводу ОУН, член Проводу ОУН ЗУЗ (західноукраїнські землі. – С.Б.), крайовий провідник ОУН Карпатського краю, генеральний суддя ОУН, крайовий командир УПА-Захід Василь Сидор⁵¹.

Представник вищого керівництва Організації, зокрема, рецензував статтю анонімного автора “Бунт або революція”. В.Сидора обурило його нерозуміння суті ставлення українського націоналістичного руху до російського народу. Він процитував автора: “Сторінка 11-та абзац 7-й: “Наживаються мільйони московських гайдуків”. І в’їдливо прокоментував: “Але біда, що не тільки московських, а з іншого боку є мільйони московських робітників і селян на Україні, які жакливо бідують. Це офіційно передав вищий член ОУН, який в 1948 році був на Східній Україні. Отже, що з ними робити? Різати? Ніяк не розумію, що автор має на увазі під національно-максимальною революцією”⁵². Завершуючи аналіз проекту публікації, він робить висновок: “В абзаці 3 “Наші сили” – немає позиції російського народу (мабуть, щодо російського народу. – С.Б.). Я не хочу звинувачувати автора, що він складав програму усупереч обов’язкової лінії ОУН, проте такі думки виникають мимоволі”⁵³. Таким чином, у листі, який був суто внутрішнім документом у спілкуванні керівників Організації і визначально не призначений для публічного ознайомлення, відображена їхня фактична позиція. Як бачимо, й на рівні політичної програми, й щоденної діяльності ОУН українсько-російські відносини розглядалися на засадах демократичного націоналізму.

Отже, на сторінках “Сурми” політика ОУН, зокрема в українсько-російських відносинах, пропагувалася для широкого загалу українських патріотів на Західній Україні. Генеральною ідеєю, яка визначала всю діяльність редакції журналу, було визволення України та відновлення соборної української держави в безкомпромісній боротьбі проти її окупантів, з яких одним із головних була російська держава – Радянський Союз. ОУН, її автори не ставили за мету знищення російської держави як суб’єкта міжнародних відносин. Проте відокремлення Батьківщини від Росії в українську державу в етнічних межах формулювали з чіткою умовою гарантій її збереження. Для цього вони хотіли мати потужну державу в Східній Європі, іншими словами, лідера в регіоні. А єдиний шлях реалізації мети – збройна боротьба проти поневолювачів. І для забезпечення перемоги широко вивчався відповідний російський досвід.

* Документ вивчався в Архіві СБУ в 1994 р.

** Документ вивчався в Архіві СБУ в 1994 р.

Радикалізація настроїв авторів і редакції "Сурми" в 1931–1934 рр., зокрема більш відчутний вплив ідеології чинного націоналізму Д.Донцова, пояснюються не тільки впливом на український організований націоналістичний рух успішних праворадикальних націоналістичних рухів у Західній Європі, державного тотального терору Радянського Союзу, за допомогою якого більшовицький режим зміцнював свої позиції. Це природна реакція патріотів на різке погіршення становища українського народу в СРСР, голодомор 1932–1933 рр. та інші репресії. Пропаганда на сторінках "Сурми" в тих катастрофічних умовах була спрямована на збереження та зміцнення віри й волі до визволення свого народу й мети стати паном своєї долі й землі. Ця головна фундаментальна ідея ОУН, як показали події Другої світової війни та повоєнного часу, тільки очистилася переходом від ідеології інтегрального до демократичного націоналізму й конкретизувалася однозначно зрозумілою позицією побудувати рівноправні відносини України з усіма сусідами, включно з російською державою.

1. Довідник з історії України. – К., 1999. – Т.3 (Р–Я). – С.389.
2. Кентій А.В. Збройний чин українських націоналістів. 1920–1956. Історико-архівні нариси. – К., 2005. – Т.1. Від Української Військової Організації до Організації Українських Націоналістів. 1920–1942. – С.70.
3. Мірчук П. Нарис історії ОУН. – Мюнхен–Лондон–Нью-Йорк, 1968. – Т.1. – С.34.
4. Там само.
5. Мартинець В. Українське підпілля. Від У.В.О. до О.У.Н. Спогади й матеріали до передісторії та історії українського організованого націоналізму. – Б.м., 1949. – С.196.
6. Наш шлях – національна революція // Сурма. – 1929. – №5–6. – С.2.
7. Під большевицьким чоботом // Сурма. – 1929. – №12. – С.2.
8. Під большевицьким чоботом // Сурма. – 1929. – №12. – С.3.
9. До стовпа злочинців! // Сурма. – 1933. – №8. – С.1–3.
10. Мартинець В. Українське підпілля. Від У.В.О. до О.У.Н. Спогади й матеріали до передісторії та історії українського організованого націоналізму. – Б.м., 1949. – С.195.
11. Терор як засіб агітації // Сурма. – 1929. – №2–3. – С.3.
12. Там само. – С.4.
13. Там само. – С.5.
14. Читайте книжки // Сурма. – 1927. – №1. – С.8.
15. Читайте книжки! // Сурма. – 1931. – №3. – С.7–8.
16. Атенат на царя // Сурма. – 1930. – №1–2. – С.2–3.
17. Динамітовий замах у "Зимовому Палаті" // Сурма. – 1930. – №6–7. – С.2–5.
18. Виконаний засуд смерти над Олександром ІІ // Сурма. – 1930. – №9. – С.2–4.
19. Партизанка // Сурма. – 1933. – №6. – С.2–4; Партизанка // Сурма. – 1933. – №7. – С.3–7; Партизанка // Сурма. – 1933. – №8. – С.4–7; Партизанка // Сурма. – 1933. – №9. – С.4–7; Історичний примір про партизанку // Сурма. – 1933. – №12. – С.4–6.
20. Роля боевого інстинкту у визвольних змаганнях // Сурма. – 1933. – №7. – С.1–3.
21. Озброєння деяких держав // Сурма. – 1933. – №9. – С.7–8.
22. Большевицька воєнна доктрина // Сурма. – 1933. – №10. – С.4–6; Історія розвитку большевицької армії // Сурма. – 1933. – №10. – С.6–7.
23. Внутрішня структура червоної армії // Сурма. – 1933. – №11. – С.3–4; Організація вищої команди червоної армії // Сурма. – 1933. – №11. – С.4; Склад червоної армії і її територіальний розподіл // Сурма. – 1933. – №11. – С.5.
24. Мотомеханізоване військо в СРСР // Сурма. – 1933. – №12. – С.9.
25. Мартинець В. Українське підпілля. Від У.В.О. до О.У.Н. Спогади й матеріали до передісторії та історії українського організованого націоналізму. – Б.м., 1949. – С.196.
26. Ленкавський С. Націоналістичний рух на ЗУЗ та І Конгрес Українських Націоналістів // Ленкавський С. Український націоналізм. Твори. – Івано-Франківськ, 2002. – Т.1. – С.193.
27. Ленкавський С. Націоналістичний рух на ЗУЗ та І Конгрес Українських Націоналістів // Ленкавський С. Український націоналізм. Твори. – Івано-Франківськ, 2002. – Т.1. – С.212.
28. Хто ти? Шевський челядник? // Сурма. – 1933. – №10. – С.8.
29. Її звалтовано прилюдно!.. // Сурма. – 1930. – №10. – С.4.

30. Постанови Великого Збору Організації Українських Націоналістів, що відбувся в днях 28.1. до 2.2. 1929 р. // ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929–1955 р. (Збірка документів) / Бібліотека українського підпільника. – Б.м., 1955. – Ч.1. – С.5.
31. Марш боевиків // Сурма. – 1930. – №1–2. – С.1.
32. Наші могили // Сурма. – 1930. – №5. – С.1.
33. Боевий марш // Сурма. – 1931. – №1. – С.1.
34. Там само.
35. Гимн // Сурма. – 1931. – №7. – С.1.
36. Вставайте Брати! // Сурма. – 1932. – №4. – С.1.
37. До помсти! // Сурма. – 1932. – №7. – С.1.
38. Як сурма громом кликне... // Сурма. – 1931. – №9. – С.2.
39. Там само.
40. Пануй Вкраїно! // Сурма. – 1933. – №12. – С.1.
41. Не вбивайте бойового духа Нації // Сурма. – 1933. – №12. – С.1.
42. Там само. – С.2.
43. Там само. – С.3.
44. Донцов Д. Націоналізм. – Лондон–Торонто, 1966. – С.312.
45. Сосновський М. Дмитро Донців. Політичний портрет. З історії розвитку ідеології українського націоналізму. – Нью-Йорк–Торонто, 1974. – С.247.
46. Програма Організації Українських Націоналістів. – К. – Львів, 1950 // Сборник КГБ при Совете Министров УССР "Документы, характеризующие идеологию ОУН, в т.ч. враждебность украинского национализма к русскому народу, политике партии и правительства Советского Союза" / Архив Служби безпеки України. – Фонд друкованих видань. – №372. – Т.13. – Внутрішня обкладинка брошури. (У томі не було загальної нумерації. – С.Б.).
47. Програма Організації Українських Націоналістів. – К. – Львів, 1950 // Сборник КГБ при Совете Министров УССР "Документы, характеризующие идеологию ОУН, в т.ч. враждебность украинского национализма к русскому народу, политике партии и правительства Советского Союза" / Архив Служби безпеки України. – Фонд друкованих видань. – №372. – Т.13. – С.1–2. (У томі не було загальної нумерації. – С.Б.).
48. Програма Організації Українських Націоналістів. – К. – Львів, 1950 // Сборник КГБ при Совете Министров УССР "Документы, характеризующие идеологию ОУН, в т.ч. враждебность украинского национализма к русскому народу, политике партии и правительства Советского Союза" / Архив Служби безпеки України. – Фонд друкованих видань. – №372. – Т.13. – С.2. (У томі не було загальної нумерації. – С.Б.).
49. Лист без назви за підписом "307" // Сборник КГБ УССР "Документы, характеризующие формы, методы и средства пропагандистской антисоветской деятельности ОУН среди участников низовых звеньев бандоуновского подполья и украинского населения в период 1943–1954 гг." / Архив Служби безпеки України. – Фонд друкованих видань. – №372. – Т.14. – С.4. (У томі не було загальної нумерації. – С.Б.).
50. Лист без назви за підписом "307" // Сборник КГБ УССР "Документы, характеризующие формы, методы и средства пропагандистской антисоветской деятельности ОУН среди участников низовых звеньев бандоуновского подполья и украинского населения в период 1943–1954 гг." / Архив Служби безпеки України. – Фонд друкованих видань. – №372. – Т.14. – С.1. (У томі не було загальної нумерації. – С.Б.).
51. Содоль П. Українська Повстанча Армія, 1943–49. Довідник. – Нью-Йорк, 1994. – С.119–120.
52. Лист без назви за підписом "307" // Сборник КГБ УССР "Документы, характеризующие формы, методы и средства пропагандистской антисоветской деятельности ОУН среди участников низовых звеньев бандоуновского подполья и украинского населения в период 1943–1954 гг." / Архив Служби безпеки України. – Фонд друкованих видань. – №72. – Т.14. – С.3. (У томі не було загальної нумерації. – С.Б.).
53. Лист без назви за підписом "307" // Сборник КГБ УССР "Документы, характеризующие формы, методы и средства пропагандистской антисоветской деятельности ОУН среди участников низовых звеньев бандоуновского подполья и украинского населения в период 1943–1954 гг." / Архив Служби безпеки України. – Фонд друкованих видань. – №372. – Т.14. – С.4. (У томі не було загальної нумерації. – С.Б.).

The Ukrainian – Russian relations depicted on the pages of the magazine "Surma" are inlightened in this article on the basis of documentaries. The principal idea, which determined the editors' whole activity, was the liberation of Ukraine and the reestablishment of the Ukrainian unified state in the uncompromising struggle against its invaders, the Soviet Union in particular.

Key words: the "Surma", Ukrainian Military Organization, Ukrainian Nationalists' Command, Ukrainian Nationalists' Organization, (UNO), integral nationalism, democratic nationalism, the Soviet Union.

УДК 940.534/.539 (477:438)
ББК 63.3 (4 Укр) – 6

Ігор ІЛЮШИН

ДЕЯКІ ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКИХ ВІДНОСИН ХХ СТОЛІТТЯ

У даній статті розглядаються сучасні теоретичні підходи до дослідження актуальних проблем українсько-польських відносин ХХ століття.

Ключові слова: українсько-польські відносини, Українська повстанська армія, Волинська трагедія 1943 р., Армія Крайова, акція "Вісла".

Від Першої світової війни й протягом майже цілого ХХ століття шляхи боротьби європейських народів за омріяну незалежність перетиналися в різних місцях і нерідко заперечували один одного. Так, на жаль, було й в історії боротьби українського й польського народів, котрі далеко не завжди опинялися по один бік барикад.

Українці та поляки спрямовували одні проти одних зброю в "польському" Львові в 1918 р. і в "радянському" Києві в 1920 р., завдавали одні одним страждань на волинсько-галицьких землях за часів Другої Речіпосполитої і на теренах Радянської України в період сталінських масових репресій 1920–1930-х років. Неймовірно великий тягар пролитої крові ліг на плечі покоління українців і поляків у роки Другої світової війни, коли міжнаціональний конфлікт охопив майже всі землі їхнього спільного проживання, окуповані на той час нацистською Німеччиною.

Після війни, внаслідок примусового переміщення всіх українців у 1947 р. з південно-східних земель Польщі на північні та північно-західні (в ході сумнозвісної акції "Вісла"), політико-правове становище українського населення в усій країні було вкрай поганим. І хоча серед польських антикомуністичних діячів було чимало далекоглядних політиків, які шукали нові форми та концепції взаємин з українцями на основі визнання того, що з 1939 р. відбулися важливі зміни й повернення передвоєнного стану на східних землях як неможливо, так і непотрібно (особливо велика в цьому заслуга Єжи Гедройця і його колег по Літературному Інституту в Парижі та часопису "Культура")¹, українці в Польщі до кінця 1980-х років вважали себе людьми нижчого гатунку. Їхнє становище почало поступово виправлятися лише зі зміною політичної системи в країні.

У травні 1997 р. у Києві президенти обох країн Л.Кучма й О.Квасневський підписали декларацію про порозуміння і поєднання. Пам'ять про важку історію була пересторогою, але вже не перешкоджала в спільній побудові майбутнього. Попри різні погляди на історію та оцінки тодішніх подій, українське й польське суспільства дійшли компромісу під час проведення урочистостей на Волині влітку 2003 р., доказом чого стало ухвалення спільної українсько-польської парламентської заяви, а також старання обох держав, спрямовані на вшанування пам'яті загиблих у тій трагедії 60 років тому.

Про те, наскільки це було важко зробити, свідчить той факт, з якими позиційними боями проходило обговорення згаданої парламентської декларації в Києві й Варшаві. Українські депутати зауважували, що в тексті заяви не адекватно до польських ураховано випадки вбивств серед українського населення, намагалися порівнювати міру відповідальності представників обох народів за Волинську трагедію, а деякі стверджували, що роль Української повстанської армії в тих подіях "слід визнати правомірною" і що остання вела "справедливу народно-визвольну боротьбу на своїй етнічній території проти всіх окупантів"².

Українські народні обранці – представники Народного руху України (НРУ), Конгресу українських націоналістів (КУН), партії "Реформи і порядок", партії "Батьківщина" та деяких інших висловили подібні думки у своїй спільній заяві ще задовго до обговорення

українсько-польської парламентської декларації, кваліфікувавши водночас заходи "з метою вшанування лише жертв з боку польського населення як недопустимі"³.

Важко проходило також обговорення спільної парламентської декларації напередодні та під час роботи польського Сейму. На засіданні комісії Сейму з міжнародних справ депутати партій "Право і справедливість" (ПіС), "Ліга польських родин" (ЛПР), "Польська селянська партія" (ПСР) наполягали на визначенні волинських подій як геноциду проти польського населення Волині. Більше того, лідери партій ПіС М.Юрек і ЛПР Р.Гертих "вважали за необхідне відкрито заявити про ці події як про факт геноциду проти людства"⁴.

Цілком політичними, а не гуманітарними цілями, на нашу думку, були продиктовані деякі виступи польських законотворців. Наприклад, Я.Качинський (ще нещодавно голова польського уряду й лідер правлячої в Польщі урядової коаліції) закликав своїх колег "не відмовлятися від основних цінностей". На його погляд, "...те, що відбулося 60 років тому, було геноцидом великих масштабів... Кожен, хто застосовує невідповідну мову, не лише капітулює перед злочинцем, ...але й поводить себе так, як не повинна це робити пристойна людина і поляк. Йдеться також про польські політичні інтереси...". На цей, а також інші негативні висловлювання депутатів ПіС і ЛПР щодо спільної парламентської декларації депутат Б.Коморовський відповідав: "Нехай прихильники твердих формулювань узгодять з українськими націоналістами крашу заяву"⁵.

Депутати партій "Союз лівих демократів", "Унія праці", "Громадянська платформа" висловилися тоді на підтримку заяви. Наприклад, А.Малаховський акцентував увагу на тому, що справою парламенту є не стільки засудження злочинів, що мали місце в минулому, скільки "забезпечення дітям і онукам безпечного місця в Європі". Для цього, на думку польського депутата, потрібно "не доведення за будь-яку ціну правди про ті події (а фактично свого їх розуміння. – Прим. авт.), а досягнення реального порозуміння між українським та польським народами"⁶.

Нагадаємо також про те, що спільна парламентська заява, котра в українському парламенті була прийнята більшістю, але з перевагою лише в один голос, та події навколо вшанування пам'яті загиблих, стали предметом численних гострих дискусій і поза стінами Верховної Ради й Сейму. Досить сказати, що в українських друкованих засобах масової інформації на цю тему було опубліковано понад 100 матеріалів, задіяно до 30 періодичних видань загальним накладом близько 9 мільйонів примірників. В обговоренні проблем важкої українсько-польської історичної спадщини взяли участь радіо, телебачення, понад 10 інтернет-видань.

Яка кількість матеріалів на тему "українсько-польського міжнаціонального конфлікту часів війни" з'явилася в польських медіях, навіть приблизно сказати важко. Безперечно одне. З огляду на те, що саме польська сторона вважала себе значно більшою мірою постраждалою під час цього конфлікту в Західній Україні й жадала від Києва певної "моральної сатисфакції" за це, в польських засобах масової інформації цих матеріалів було набагато більше. Утім, чимало з них скоріш збуджували емоції, ніж спонукали до мислення.

Так, співавторка збірника спогадів постраждалих на Волині поляків, обговорення якого набуло широкого розголосу не лише в Польщі, а й в Україні, Є.Семашко на шпальтах газети "Річпосполита" висловила так: "Однозначно неприйнятною є заява, підготовлена парламентами Польщі і України. З моральної точки зору її не можна сприйняти – на одній площині поставлено злочин геноциду з оборонними чи нечисленними відплатними акціями. Це відбулося під тиском українських націоналістичних середовищ і свідчить про те, наскільки вони є впливовими в Україні"⁷.

Подібна за характером критика на адресу парламентської заяви містилася в інтерв'ю цій же газеті від 10 липня 2003 р. автора передмови до згаданого збірника спогадів професора історії Польського інституту в Лондоні Р.Шавловського: "Якщо зміст цієї заяви є

компромісним, то для мене це гнилий компроміс, який нічого не вирішус, не ставить крапки над “і”, натомість, повністю замазує історичну правду”.

У коментарях практично всіх польських друкованих ЗМІ, значна частина з котрих (“Газета виборча”, “Трибуна”, “Річпосполита” та деякі інші) розмістила повні тексти виступів Президентів Л.Кучми й О.Квасневського під час їхньої зустрічі 11 липня 2003 р. у селі Павлівка Волинської області, висловлювався докір на адресу Президента України у зв’язку з тим, що він “не вибачився за злочини проти поляків”. Наприклад, газета “Жиче Варшави” помістила таку замітку: “Президент України Л.Кучма не вибачився перед поляками і говорив більше про страждання українців ...”⁸.

Водночас, скажімо, “Газета виборча” містила таке зауваження: “Беручи до уваги гострі дискусії, що точилися в Україні з цього питання останнім часом, Л.Кучма зробив дуже багато. На відміну від багатьох українських політиків, він не порівнював відповідальності поляків та українців за Волинську трагедію, хоча і згадав, що у той час загинуло також багато українців. Будьмо стриманими в наших оцінках: Л.Кучма зробив максимум того, що він міг зробити, щоб не наразитися на звинувачення у тому, що він забув про інтереси власної держави”⁹.

Зауважимо, що будь-яка інформація про одностороннє увічнення пам’яті жертв трагедії часів війни, що надходила з Польщі, дуже болісно сприймалася в Україні. І все ж таки, на наш погляд, частина публікацій на згадану тему в українських і польських виданнях носила виважений характер і мала на меті довести своїм читачам-співвітчизникам головну ідею – думку про необхідність взаємного прощення та покаяння. Крім того, кореспонденти цих видань цілком слушно наголошували на тому, що на обидва народи ще чекають чергові трагічні річниці важкої історії, проте проблема пошуку історичної істини залишається, і до цієї справи політика втручатися не може.

Багато уваги саме цьому аспекту проблематики було надано західними ЗМІ (німецькі – “Берлінер цайтунг” від 11.07.03, “Вельт” від 12.07.03; британські – “Файненшел таймс” і “ББС-Ньюс” від 11.07.03; бельгійська газета “Суар”, швейцарська – “Нойе Цюрхер Цайтунг”, американська – “Нью-Йорк Таймс” від 14.07.03; австрійська газета “Дер Штандарт” від 17.07.03 та інші).

Так, коментуючи зустріч Л.Кучми й О.Квасневського на Волині, швейцарська газета “Нойе Цюрхер Цайтунг” від 21 липня 2003 р. констатувала: “Не зважаючи на емоції, голоси розсудливості стають усе виразнішими. У 60-ту річницю Волинської трагедії Президенти України та Польщі подали один одному руки через могили”¹⁰.

А британська “Файненшел таймс” цю подію підсумовувала так: “Зустріч лідерів двох країн навряд чи поставить крапку в запеклих дискусіях між Україною та Польщею щодо причин і наслідків конфлікту. Українською стороною дії Української повстанської армії завжди сприйматимуться як спроба звільнити Україну від окупантів. Поляки прирівнюватимуть акції УПА на Волині до етнічних чисток”¹¹.

З приводу останньої тези чітко висловилися також українські й польські політики. Сам Президент України Л.Кучма в інтерв’ю краківській газеті “Дзеннік польський” від 8 липня 2003 р. заявив: “Дискусії навколо українсько-польських збройних конфліктів ... надалі не повинні перетворюватися в елемент політики, а всі крапки над “і” повинні розставити історики”¹².

Тодішній Голова Об’єднання українців у Польщі М.Кертчак, даючи, у свою чергу, інтерв’ю варшавській газеті “Річпосполита” від 10 липня 2003 р., зазначив: “Спільна заява не зупинить дискусії істориків, а стане важливим кроком у процесі переосмислення історичних оцінок і пошуку правди”. На цій думці наголосив також тодішній Надзвичайний і Повноважний посол Республіки Польща в Україні М.Зюлковський. Виступаючи зі статтею на шпальтах “Газети виборчей”, він підсумував наслідки заходів із вшанування пам’яті загиблих українців і поляків: “Президенти не могли сказати всієї правди про трагедію,

оскільки в Україні знання про трагічні події минулого наразі лише формуються. Тому нині слід дати історикам двох країн більше часу для дослідження і порівняння своїх тез ...”¹³.

Можливо, за ці декілька років, котрі вже відділяють нас від вищезгаданих заходів, у суспільній свідомості в обох країнах і відбулося певне переосмислення важкої історичної українсько-польської спадщини. До того ж життя впродовж 2004–2006 рр. давало українцям і полякам чимало нових підстав для цього.

Згадаємо хоча б про революційні події в Україні кінця 2004 р., коли в справу захисту вибору українців ангажувалися представники польської “Солідарності” разом з її лідером Л.Валенсою, один із головних втілювачів у життя ідей Є.Гедройця Президент Польщі О.Квасневський, депутати Сейму та польські європарламентарії, польська наукова громадськість і студентська молодь¹⁴.

Надію на спроможність України та Польщі дійти згоди щодо остаточного подолання складного минулого дали дії нового Президента України В.Ющенка. Йдеться, зокрема, про відкриття Цвинтаря Орлят і меморіалу Січових Стрільців у Львові 24 червня 2005 р. І хоч в Україні є ще чимало таких людей, котрі вважають, що Цвинтар Орлят містить забагато польських військових символів і підживлює в Польщі реваншистські та націоналістичні настрої¹⁵, тривалу суперечку навколо поховань на Личаківському цвинтарі загиблих в українсько-польській війні 1918–1919 рр. можна вважати врегульованою. Місцевій владі лишилося тільки впорядкувати цвинтар Української Галицької Армії і розташований трохи нижче, поки що в болоті, цвинтар УПА¹⁶.

У травні 2006 р. уже новий Президент Польщі Л.Качинський продемонстрував добру волю і згоду на приїзд Президента В.Ющенка на Посяння та увічнення пам’яті місцевих українців у селі Павлокома Підкарпатського воєводства, помордованих у 1945 р. боївками Армії Крайової¹⁷. Нині працює двостороння комісія, яка складає список цвинтарів на території обох країн і щодо яких буде складено плани впорядкування.

Підсумовують останні події, а також дискусії, що їх супроводжували стосовно проблем і перспектив українсько-польських взаємин, також науковці, зокрема учасники як XI (26–28 квітня 2005 р., Варшава), так і XII (12–13 жовтня 2006 р., Торунь) міжнародних наукових семінарів. Під час їхньої роботи українські й польські історики вкотре наголошували на необхідності дати максимально об’єктивну, тобто незабарвлену національними упередженнями, оцінку тодішнім подіям.

На жаль, до сьогодні в науковій літературі з означеної теми доволі часто зустрічаються праці, автори яких надалі надають перевагу однобічному трактуванню причин конфлікту та мають на меті лише довести провину протилежної сторони. Це однаковою мірою стосується як польської, так і української історіографії¹⁸. Не ставимо собі тут за завдання аналізувати ці праці, але не можемо не зазначити, що їхні автори не беруть до уваги навіть видані десять томів матеріалів “Україна-Польща: важкі питання”, котрі є результатом копіткої дослідницької роботи впродовж декількох років українських і польських учених у рамках програми згаданого вище міжнародного наукового семінару¹⁹.

Залишилися поза увагою цих авторів також видані в останні роки декілька томів із надзвичайно важливими документами з архівів Служби безпеки України та польського Інституту національної пам’яті²⁰. Вони дали змогу на багато подій українсько-польського співіснування в минулому подивитися іншими очима, а деякі питання, відповіді на які раніше давалися виключно умоглядно, завдяки опублікованим свідченням їхніх учасників, вирішити остаточно.

Узагалі, на наш погляд, варто наголосити на тому, що публічне обговорення в Україні причин і наслідків українсько-польського військово-політичного протистояння у ХХ столітті й, зокрема, проблематики українсько-польського міжнародного конфлікту воєнної доби, яка до того часу вважалася суто науковою і була предметом дослідження виключно науковців, не найкращим чином позначилося на позиції українських учених.

Вони не змогли не піддатися тиску засобів масової інформації та не врахувати громадської думки. При оцінці цього конфлікту за, так скажимо, “нових обставин” академічне її висвітлення відійшло на другий план, тоді як наголос було зроблено на політичному аспекті проблеми в контексті сучасних українсько-польських відносин²¹.

Безперечно, вітчизняні історики (не кажучи вже за політиків і журналістів) ніколи не займатимуть схожої позиції щодо зазначених проблем не лише з колегами з Польщі, але й у себе вдома. Не впевнені в тому, що в українській історичній науці існує певний поділ на київську, галицьку, волинську, можливо, ще якісь наукові школи, але представники цих регіонів, поза сумнівом, обтяжені різними стереотипами щодо нашого західного сусіда, успадкованими від батьків і дідів, а тому дотримуються і дотримуватимуться завжди неоднакових поглядів стосовно нашого спільного з поляками минулого.

До того ж причину розбіжностей у підходах політиків, журналістів і навіть деяких науковців (однаковою мірою як в Україні, так і в Польщі) до висвітлення проблематики українсько-польських відносин у ХХ ст. можна пояснити тим, що переважна їх більшість ще не глибоко обізнана з відповідними архівними документами й навіть не прагне до цього, оскільки в оцінці цих відносин знов-таки більше керується згадуваними стереотипами та радше довіряє спогадам своїх рідних, ніж архівам.

Історичні погляди таких “дослідників” цілком відповідають сучасним уявленням про те, що історія як теоретична дисципліна конструюється в популярному сьогодні постмодернізмі в якості нарративної, а отже, різниця між історичним дослідженням і, скажимо, історичним літературним твором-вигадкою вже й не є такою принциповою.

Такий новий вимір історичній науці дали американські історики Домінік Ла Капра й Хейден Уайт²². Вони вважали можливим і навіть плідним для процесу дослідження поєднання історії, літератури та філософії. Ця думка опиралася на уявлення, що історичний текст знаходиться в таких самих відносинах із реальністю, що й текст літературний. Вони доводили, що авторський текст – це історично обумовлений продукт, тобто, що він не є автономним, у котрому виражено авторське “я”, він продукт відповідної історичної ситуації, в якій змішані певні соціальні й психологічні настанови, особисті та колективні імпульси тощо²³.

Історія, таким чином, на їхній погляд, не може й не повинна прагнути до встановлення істини про історичні факти, оскільки минуле реконструюється за посередництвом мови й оформлюється у зв'язному викладі. Уайт і Ла Капра стверджували, що й історичний роман і наукове дослідження дають однаково правдиву картину дійсності, при цьому роман, безумовно, цікавіше, ніж праці історика. На їхню думку, історик мусить постійно підкреслювати, що його позиція і висновки, котрі він робить, не є єдино вірними чи можливими, оскільки існує декілька рівноправних “правд”²⁴.

Напевно, багато хто із цим і погодиться. Цілком природно, що жоден дослідник не в стані знати все про будь-який відрізок людської історії. Кожен висловлює різною мірою суб'єктивні погляди, кожен у свій спосіб намагається дійти історичної правди, котра в абсолютному сенсі недосяжна. Це азбука класичної суб'єктивістської філософії. Про це свого часу писав німецький філософ Едмунд Гуссерль в останній за його життя опублікованій роботі “Криза європейських наук і трансцендентальна феноменологія” (“Die Krisis der europäischen Wissenschaften und die Transzendente Phänomenologie”. Husserliana. Bd. VI. 1954). Його погляди поділяли найближчий учень Мартин Гайдеггер (“Час і буття”. – “Sein und Zeit”. Tübingen, 1960), пізніше їхні послідовники й наші сучасники Жак Дерріда (“Про граматологію”. – De la gramatologie. P. 1967), Джанні Ваттімо (“Кінець модернізму”. – “La fine della modernità”. Milano, 1985) й інші²⁵.

Саме в такому підході, тобто приймаючи суб'єктивістське трактування картини світу як картини суб'єкта пізнання, вони вбачали порятунок для європейської цивілізації. Адже в протилежному разі будь-чия віра в об'єктивну істину породжує боротьбу за моно-

полію на цю істину, а отже, взаємну нетолерантність і агресію. Рациональний компроміс можливий лише на ґрунті здорового скепсису та визнання релятивності взаємних претензій²⁶.

Тому ми також певною мірою поділяємо погляди тих дослідників, які працюють у цій традиції. Тут згадаємо хоча б про одного з найвідоміших фахівців з історії Центральної і Східної Європи британського історика Нормана Девіса, який свого часу підкреслював, що “не варто довіряти тим людям, котрі з апломбом стверджують, що їхнє розуміння історії є істиною в останній інстанції і що кожна інша інтерпретація є фальшивою...”. “Найважливішим є те, – продовжував далі Девіс, – щоб дослідник чітко зазначав, що, на його думку, в його концепції у своїй основі є незаперечним, що припущенням, а що особистою думкою”²⁷. А от останнього дуже часто в історичних працях і не знаходиш.

З'явилися в останні роки у вітчизняній та зарубіжній історіографії²⁸ і по-справжньому наукові праці з важких питань українсько-польських відносин ХХ століття. Їхні автори вводять до наукового обігу новий цікавий матеріал (нерідко запозичений з власного життєвого досвіду)²⁹, дають останньому, хоч і не позбавлену національної пристрасі, але все-таки виважену й при цьому глибоку інтерпретацію³⁰.

У будь-якому разі, поки залишатимуться спогади про трагічні сторінки минулого в українсько-польських відносинах³¹, існуватиме й надія на спроможність науковців і громадськості обох країн остаточно подолати складну історичну спадщину, а також побудувати таку історичну схему цих взаємовідносин, котра жоден із народів не ображатиме й усіма сприйматиметься як компромісна.

- Giedroyć J. Emigracja ukraińska. Listy 1950–1982. Archiwum “Kultury”. – Warszawa, 2004. – 830 s.
- Голос України. – 2003. – 11 липня. – С.1–2.
- Там само. – 2003. – 16 травня. – С.3.
- Gazeta Wyborcza. – 2003. – 8 lipca.
- Rzeczpospolita. – 2003. – 10 lipca.
- Ibid.
- Rzeczpospolita. – 2003. – 8 lipca.
- Zycie Warszawy. – 2003. – 12 lipca.
- Gazeta Wyborcza. – 2003. – 14 lipca.
- Neuer Zürcher Zeitung. – 2003. – Jüli 21.
- Financial Times. – 2003. – July 11.
- Dziennik Polski. – 2003. – 8 lipca.
- Gazeta Wyborcza. – 2003. – 29 lipca.
- Mokry W. Duchowe źródła pomarańczowej rewolucji na Ukrainie w 2004 roku. – Kraków: Wyd-wo “Szwajpolt Fiol”, 2006. – 196 s.
- Jędraszczyk K. Cmentarz czy Panteon? Konflikt wokół Cmentarza Orłąt Lwowskich. – Poznań: Instytut Wschodni UAM, 2004. – 85 s.
- Урочистість відкриття й освячення цвинтаря Львівських Орлят. Львів, 24 червня 2005 р. – Посольство Республіки Польща в Україні, 2005. – 55 с.
- Урядовий кур'єр. – 2006. – 11 травня. – С.1.
- Як приклад подамо тут лише дві праці, хоч їх кількість набагато більша. Див.: Partacz Cz., Łada K. Polska wobec ukraińskich dążeń niepodległościowych w czasie II wojny światowej. – Toruń: Centrum Edukacji Europejskiej, 2004. – 412 s.; Боляновський А. Німецька окупаційна політика і проблема українсько-польських взаємин // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність / Національна академія наук України, Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича. – Львів, 2005. – Вип.13. Україна у Другій світовій війні: українсько-польські взаємини. – С.68–119.
- Україна-Польща: важкі питання // Матеріали міжнародних наукових семінарів “Українсько-польські відносини під час Другої світової війни”. – Варшава – Луцьк. – Т.1–10. – 1998–2006.
- Поляки і українці між двома тоталітарними системами 1942–1945 // Польща та Україна у тридцятих-сорокових роках ХХ століття. Невідомі документи з архівів спеціальних служб. – Т.4: В 2-х кн. – Варшава – К., 2005; Акція “Вісла” 1947 / Там само. – Т.5. – Варшава – К., 2006.
- З останніх публікацій, присвячених обговоренню в Україні й Польщі проблематики українсько-польського конфлікту часів війни, див.: Kasianow G. The burden of the past. The Ukrainian-Polish

- konflikt of 1943/44 in contemporary public, akademik and political debates in Ukraine and Poland // The European Journal of Social Science Research. – Volume 19. – Numbers 3/4. – September – December 2006. – P.247–259.
- ²² La Capra D. Rethinking Intellectual History: Texts, Contexts, Language. – Ithaca, 1983; White H. The content of the form: narrative discourse and historical representation. – London, 1987.
- ²³ La Capra D. Op. cit. – P.76.
- ²⁴ Уайт Х. Ответ Иггерсу // Одиссей: Человек в истории. – М., 2001. – С.155–161; Уайт Х. Метаистория: историческое воображение в Европе XIX века. – Екатеринбург, 2001. – С.25–57.
- ²⁵ Реале Дж., Антисери Д. Западная философия от истоков до наших дней. – С.-Пб., 1997. – С.371–377, 387–396, 446–449.
- ²⁶ Останнім часом про це писав український філософ Мирослав Попович. Див. розділ “Постмодерн: метафізика і політика” // Червоне століття. – К.: Вид-во “АртЕк”, 2005. – С.783–786.
- ²⁷ Davies N. The Misunderstood Victory in Europe // New York Review of Books. – 1995. – May 25. – P.10. У цій традиції написана й відома праця Н.Девіса “Europe. A History”. – Oxford University Press, 1996.
- ²⁸ Snyder T. The reconstruction of Nations: Poland, Ukraine, Lithuania, Belarus, 1569–1999. – New Haven–London: Yale University Press, 2003. – 368 p.; Див. також: Wydarzenia na Wołyniu nie dają się uprościć. Rozmowa z prof. Timothy Snyderem // Wiele twarzy Ukrainy. Pod red. I. Chruślińskiej i P. Tymy. – Lublin: Wyd-wo UMCS, 2005. – S.321–331.
- ²⁹ Стеблій Ф. Збройні акції Армії Крайової у підльвівських українських селах (березень–липень 1944 р.) // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вказ. праця. – С.304–319.
- ³⁰ Гудь Б. Загибель Аркадії. Етносоціальні аспекти українсько-польських конфліктів XIX – першої половини XX століття. – Львів, 2006. – 448 с.; Motyka G. Ukraińska partyzantka 1942–1960. Działalność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i Ukraińskiej Powstańczej Armii. – Warszawa: Instytut Studiów Politycznych PAN, 2006. – 720 s.
- ³¹ У певних політичних колах в Україні побутує думка, що коли поляки вважають, що вслід за їхньою підтримкою “помаранчевої революції”, а також євроінтеграційних прагнень України автоматично будуть позабуті минулі образи, то вони сильно помиляються. У польській публіцистиці також можна зустріти думку стосовно того, що “Україна так і не зважилася на те, аби дати цілком адекватну моральну оцінку діям українських націоналістичних збройних формувань у минулому, а отже, поляки ще чекають на вибачення від української влади”. Див.: Zupański A. Droga do prawdy. O wydarzeniach na Wołyniu. – Toruń: Wyd-wo Adam Marszałek, 2006. – S.354.

The article deals with the analysis of the contemporary ways and an interpretation of methodological aspects of research of the modern theoretical problems of the Ukrainian-Polish relations of the XX centuries.

Key words: Ukrainian-Polish relations, the Ukrainian Rebelling Army, Volhyn tragedy in 1943, Krayova (Regional) Army, Vistula operation.

УДК 94(477):314.743

ББК 63.3(4 Укр)62

Микола ГЕНИК

ПРОБЛЕМА ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКОГО ПОРОЗУМІННЯ НА ПОЧАТКОВОМУ ЕТАПІ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Початок Другої світової війни актуалізував проблему порозуміння народів Центрально-Східної Європи. На її вихідному етапі вимагали вирішення кілька основоположних проблем польсько-українських відносин: проблема української державності, питання кордонів, проблема створення української армії та проблема польсько-українського порозуміння. Інструменталістське трактування польською стороною українського питання не дало можливості досягнути примирення і співпраці.

Ключові слова: польсько-українське порозуміння, проблема кордонів, Друга світова війна.

Початок Другої світової війни та втрата польської незалежності послужили могутнім поштовхом для пошуків польською політичною елітою нових моделей гарантування національної безпеки й переоцінки концепцій політики в українському питанні. Результати

війни сприяли виробленню солідарного переконання в необхідності порозуміння та примирення народів Центрально-Східної Європи. Предметом даної статті є проекти польсько-української співпраці, які пропонувалися на початковому етапі Другої світової війни.

Дослідження проблеми почалося відносно недавно. Видано кілька збірників документів¹. Дана проблема досліджена в публікаціях Т.Гунчака², Р.Тожецького³, Г.Мазура⁴, І.Льюшина⁵, В.Резмера⁶, Ч.Партача⁷, Л.Зашкільняка⁸, В.Трофимовича⁹, Ю.Киричука¹⁰, Ю.Макара¹¹ й ін.

На початку Другої світової війни вирішення вимагали кілька основоположних проблем: проблема української державності, питання кордонів, проблема створення української армії та проблема польсько-українського порозуміння, а також актуалізувалося питання української державності. У 1939 р. були скликані Народні Збори Західної України, які використали для легалізації приєднання Західної України до УРСР і СРСР¹². Актуалізувати справу української державності на міжнародній арені намагалася українська еміграція. Під час поїздки спеціального представника США Самнер-Веллса в березні 1940 р. Є.Онацький в Римі від імені уряду УНР передав меморіал, у якому говорилося про прагнення українського народу до державності в етнічних кордонах¹³.

Українська політична еліта розглядала початок війни як можливість приєднання західноукраїнських земель до української держави, яка мала бути створена після поразки Радянського Союзу. Складніші процеси викликав початок війни в середовищі петлюрівської еміграції, традиційно зближеної до Польщі та номінально пов'язаної Варшавським договором 1920 р., умови якого передбачали кордон по Збручу. Відбувся розкол на дві орієнтації: проальянтську та пронимецьку. На боці західних альянтів виступив Український Комітет (Comité Ukrainien) у Парижі та його орган “Тризуб”. У своєму зверненні Комітет намагався не порушувати гострих питань кордонів, акцентував увагу на “трудності розв'язання територіальних проблем підчас військової заверюхи” та на братерстві польського й українського народів.

Протилежну пронимецьку орієнтацію представляли Об'єднання націоналістів-державників, Корпорація Запорожжа та їхній рупор “Трибуна Молодих”. У своєму зверненні 1 травня 1940 р. націоналісти-державники наголошували на проукраїнській політиці Німеччини. Негативно оцінювалася політика Польщі й Росії, які історично прагнуть до загарбання українських земель, і політика Англії і Франції, які мають обов'язок “реставрувати Польщу в її недавніх кордонах”. Суперечливі результати початку Другої світової війни та приєднання Західної України до СРСР оцінювалися в контексті ревізії Версальської системи й перспектив української соборності. “Тяжка несподівана доля спіткала західну вітку української Нації, але... стався факт великого історичного значіння: зв'язана століттями з Польщею Галичина відірвалася від вікового насильника. Опинилася правда в ще гіршому пеклі, але опинилась не для того, щоб допустити поворот до пекла недавнього. І не нам патріотам українським, входити в якісь угоди з сучасним польським урядом, морально допомагаючи останньому реставрувати стару польську Державу”. Висловлювалася віра в перемогу Німеччини й у те, що “побідна Німеччина не перешкоджатиме принаймі нашій визвольній боротьбі”¹⁴.

Помірковану позицію намагався представляти президент УНР А.Лівицький, балансує між проальянтським і пронимецьким таборами й проповідуючи орієнтацію на власні сили. Прояснюючи проблему актуальності Варшавського договору та польсько-українського кордону, 1 лютого 1940 р. у телеграмі до президії Конгресу українців Америки, яку підписали А.Лівицький і В.Сальський, декларувалося, що в уряді УНР “немає договорів з чужими державами, як також зобов'язань щодо воюючих”¹⁵. Обережна критика Польщі, Англії і Франції та різкіша оцінка Варшавської угоди були дані в промові М.Лівицького з приводу 22-ї річниці Брестського договору. Промова М.Лівицького була побудована на контроверсії умов Брестського й Варшавського договорів і констатувала: “Берестейський

договір перекреслено було Версайським, що теж лежить тепер мертвим. Варшавський договір перекреслив Рижський, а тепер ще більше перекреслило його життя і події, перекреслила нерозумна політика Варшави і кров тих невинних українських жертв, що недавно згинули в Галичині і на Волині”¹⁶.

На боці західних союзників виступив Український Комітет у Парижі. Він пропонував боротьбу проти двох агресорів: СРСР і Німеччини в союзі з народами Кавказу, Туркестану, козаками, чехами, словаками й поляками. До його керівництва входили О.Шульгін, О.Удовиченко, І.Косенко, І.Рудичів, Г.Довженко, М.Ковальський¹⁷. О.Шульгін надрукував у “Тризубі” (15. II. 1940) свою статтю з промовистою назвою “Під одним прапором. Шляхи порозуміння”, в якій обґрунтовував польсько-українське співробітництво необхідністю боротьби з найбільшим ворогом українського народу – Москвою. “Спирні польсько-українські питання, особливо питання розмежування державних територій слід врегулювати шляхом взаємних поступок”¹⁸. У передовій “Тризуба” закликалося до польсько-українського порозуміння та відкладення проблеми кордонів на майбутнє. “Не час зараз братися за рішення завдань з багатьма невідомими (...), гадати про розв’язання конкретних завдань, сполучених з питаннями територіальними”¹⁹.

Політика в українському питанні займала важливе місце в діяльності польського еміграційного уряду. Є.Кунцевич пропонував ввести представників української та білоруської меншини до уряду й надати право міністрові до справ окупованих територій призначити двох підсекретарів стану з-поміж українського й білоруського населення²⁰. В одній із промов В.Сікорський торкнувся проблеми польсько-українських відносин, зазначивши, що обидва народи знаходяться під загрозою з боку Німеччини й Росії, й закликавши українців не заслонювати цілості проблеми через не слухні чи слухні претензії до поляків²¹.

У цей період у польській політичній свідомості починають формуватися основні підходи до українського питання: легітимістський, анексіоністський й ревізійністський. Співробітник польського МЗС проф. О.Гурка в меморіалі від 4 січня 1940 р., опрацьованому для міністра С.Стронського, передбачав, що проблема польських східних кордонів наново розв’яжеться зовсім інакше, ніж проблема західних кордонів, де в першій і останній інстанціях вирішуватимуть західні союзники. Він припускав, що навіть в ідеальному для Польщі варіанті, коли Велика Британія і Франція розгромлять Німеччину й Росію та переможно продиктують умови миру, Захід ніколи не буде спроможний продиктувати Росії такі ж умови, як Німеччині. Незважаючи на невдачу Росії у війні з Фінляндією, Західна Європа не в стані її розгромити чи змусити до чогось. Автор поділяв висловлену кількома роками раніше спільну думку польського й румунського генштабів, що будь-яка Росія є вразливою тільки за посередництвом української проблеми. Тому можливість будь-якого розв’язання питання східного кордону вбачав на шляху польсько-української співпраці в політичній і диверсійній галузях. О.Гурка передбачав, що долю спірних територій розв’яже та сторона, яка візьме у свої руки ініціативу, керівництво й організацію повстанчо-диверсійної боротьби. Автор попереджав польський уряд, що вичікування і пасивність у справі польсько-української співпраці заведуть Польщу в глухий кут у відносинах із Росією²².

Прихильником анексіонізму зарекомендував себе також А.Залевський у своєму меморіалі до польського уряду від березня 1941 р., виділяючи польську програму-мінімум і максимум. “Кордон Ризького договору становить мінімум на сході. Геополітичне розташування Вільна і так є занадто чудернацьке і невигідне. Не можемо віддати ні Львова, ні нафтового басейну, ні наближати до них кордони. Українське і білоруське питання починаються на схід від кордону з серпня 1939 р.”. Автор передбачав також отримання Польщею територій від Німеччини, які розглядалися як ареал депортації українців зі Східної Галичини й Волині для їх розпорошення з метою розв’язання внутрішнього українського питання. Програма-максимум передбачала створення польської імперії. Східний кордон

А.Залевський вбачав у “виході за Карпати, а на сході досягнення щонайменше кордону з 1771 р. з Дикими полями і Одесою”²³.

Компромісну течію виражав о. Ф.В.Віценік, який в представленому 10 березня 1941 р. меморіалі бачив розв’язання польсько-українських проблем шляхом двостороннього діалогу. Цьому, на його думку, сприяв відхід українців від проницької орієнтації, оскільки А.Гітлер ошукав українські сподівання, передавши Закарпаття Угорщині та Львів – СРСР, а не незалежній українській державі. Автор унікав чіткої постановки проблеми кордону, пропонуючи польсько-українську або й ширшу конфедерацію, суб’єктами якої були б регіони, а не національні держави²⁴.

В.Бончковський вважав, що німецькі плани не зупиняться на поділі Польщі й спрямовані на Київ і Баку, тому українське питання набиало особливої ваги. Німецькі експерти почали цікавитися українськими діями “Prometeusza”. Для впливу Польщі на ці справи В.Бончковський рекомендував актуалізувати українського питання в польських радіопередачах із Парижа й Лондона, ведення частини з них українською мовою та розповсюдження відповідних листівок на території Галичини й Волині. Польське політичне керівництво повинне видати спеціальну заяву, в якій підкреслити спільність доль обох народів в історії і в сучасності, засудити попередню польську політику щодо меншин і пообіцяти серйозне розв’язання українського питання²⁵. У меморіалі від 1940 р. В.Бончковський вважав, що СРСР буде прагнути до утвердження в Польщі стану речей, вигідного для себе й нівелюючого суверенність Польщі. Для протидії пропонував створення знаряддя впливу на російські справи, яким вважав підтримку сепаратистських рухів, зокрема українського²⁶.

II Відділ Штабу Головнокомандуючого у своєму рапорті від 29 лютого 1940 р., звертаючи увагу на розчарування українців у радянській і німецькій політиці, робив висновок про наявність чудової кон’юнктури для польсько-українського зближення та започаткування розмов на цю тему. У рапорті пропонувалося взяти в польські руки ініціативу розв’язання українського питання, протидіяти радянській і німецькій пропаганді та включити до складу польського уряду представника поміркованої української течії²⁷.

О.Гурка припускав, що війна Франції і Великої Британії проти СРСР буде вестися на півдні, що актуалізує українське питання. На його думку, в українському суспільстві домінуватиме група, яка візьме у свої руки справу українського війська. О.Гурка пропонував польському урядові визнати Comité Ukrainien Прокоповича та Шульгіна й об’єднати ведення українських справ в одному органі²⁸. Богуслав Лонгшамп заперечував висновки О.Гурки. На його думку, Росію слід ослаблювати соціальними, а не національними лозунгами. Підтримка української державності викличе з боку Росії ненависть до Польщі, тому всі заяви щодо української держави вважав передчасними. Заперечував можливість створення українського легіону у Франції. Аналогічно він був противником заяв у справі розв’язання українського питання в Польщі й відстоював принцип непорушності території РП²⁹. Людвік Гродзіцький передбачав на випадок виникнення української держави передачу їй Волині, частини Полісся, частини Станіславського й Тернопільського воеводств³⁰.

Начальник Головного Штабу у своєму коментарі до рефератів О.Гурки й Б.Лонгшамп де Берієра розглядав вільну Україну як інструмент розбиття Росії, розглядаючи при цьому проблему Східної Малопольщі як внутрішню справу Польщі. Переговори про порозуміння пропонував вести із середовищем УНР. Створення українського легіону кваліфікував як висунення українського питання на міжнародний форум³¹. На основі кількох рефератів урядові було запропоновано створити відділ і перекинути його вглиб СРСР для дослідження ситуації і за її результатами приймати подальші рішення та вести відповідні переговори³².

Особливою складністю у двосторонніх відносинах відзначалося питання кордонів. Меморіал, підписаний “R.K.”, виступав проти передачі Польщею Україні Тернопільського

й Станіславського воеводств і пропонував пересунення кордонів України на схід із включенням до її складу Сталінграда, а Кубань планувалося включити до складу кавказької федерації³³. Поручник К.Чарковський-Голейовський пропонував будувати польсько-українські відносини на основі Люблінської і Гадяцької уній, Східна Галичина й Волинь мали залишатися частиною Польщі, але розглядалися як власність польського й українського народів і мали отримати автономію. У складі польської армії повинні бути створені українські частини³⁴. Східний кордон Польщі Є.Клімковський пропонував по лінії Дніпра. На випадок створення спільної польсько-української держави передбачав кордон, опертий на Чорне море, та ліквідацію політичного кордону між об'єднаними державами³⁵.

На початку Другої світової війни актуалізувалося питання створення української армії. З цієї причини Український Народний Союз у Франції виступив із закликом до українських емігрантів у разі військового призову вимагати включення до складу французької, а не польської армії³⁶. Площиною для польсько-українського компромісу могло стати створення українських підрозділів у складі польської армії. 6 січня 1940 р. прем'єр звернувся до Комітету для справ краю з пропозицією опрацювати проект відповідного рішення. 18 січня на засіданні Комітету пропозицію було оцінено позитивно й розроблено тимчасовий статут, згідно з яким вище керівництво повинно бути польським, відзнаки польські, а поряд – українські, команди українською мовою, а службовою мовою залишалася польська, душпастирство українське, й судівництво польське. Т.Белецький висловив *votum separatum*, згідно з яким створення українських підрозділів вважалося небажаним³⁷.

19 лютого 1940 р. відбулася розмова підсекретаря МЗС З.Гралінського з О.Шульгіним. О.Шульгін висунув 4 основні вимоги: визнання відбудови української держави як однієї з польських воєнних цілей, формального визнання уряду УНР, укладення з ним військово-політичного договору та створення українського легіону в складі польської армії, який в політичному аспекті підлягатиме урядові УНР. Співрозмовники домовилися про відкладення на майбутнє справи кордонів, оскільки жодна сторона не могла піти на поступки. З.Гралінський висунув пропозицію створення в рамках польської армії українського відділу з українським командуванням та українськими відзнаками поряд із польськими орлами. О.Шульгін вимагав створення українського легіону й переходу до нього українських рекрутів, які були польськими громадянами³⁸.

На засіданні Ради Міністрів 13 лютого 1940 р. В.Сікорський навів інформацію, згідно з якою з 1800 призваних українців з'явилося тільки 200 осіб. Прем'єр висловився проти їхнього прийому до Іноземного легіону, оскільки серед них можуть бути німецькі агенти, тому пропонував використати їх у тилу, на фабриках і в сільському господарстві. На наступних засіданнях уряду В.Сікорський обіцяв розглянути питання створення українського батальйону, яке внесли міністри Я.Станьчик і Страсбургер³⁹.

Деякий час польський уряд продовжував дотувати прометейський рух. Зокрема, тільки в березні 1940 р. на підтримку відповідних акцій української, грузинської, азербайджанської, північнокавказької, козацької і туркестанської еміграції було виділено 63000 фр. франків, з яких 20000 фр. виплачено Г.Коссенку для української групи⁴⁰. Згідно з рахунками 1 березня 1940 р. В.Бончковський в Бухаресті отримав 900 франків на ведення кампанії в пресі щодо українського питання, а В.Пельц на діяльність прометейського руху – 43000 фр.⁴¹.

У меморіалі В.Пельц пропонував польському урядові підтримку прометейського руху для політичної підготовки майбутньої конфронтації з Росією. Він виділив два основні завдання цього руху: "1) популяризація як у політичних кабінетах світу, так і в масах зацікавлених народів (польського, народів, гноблених Росією, і народів сусідніх з Росією), ідеї необхідності зміни створеного status quo в Східній Європі; 2) створення для цієї ідеї виконавчого інструменту, "п'ятої колони", яка діятиме у всіх зацікавлених сферах". Тільки

шляхом такої діяльності В.Пельц вважав можливою польську перемогу у війні, яка очікувала Польщу на сході. Для підтримки прометейського руху він пропонував виділяти 50000 фр. щомісячно⁴². У коментарі О.Гурка загалом погоджувався з аргументами В.Пельца, пропонував підтримку прометейського руху, але не занадто масштабну й вважав необхідним отримання згоди британського уряду⁴³.

Спроби польсько-українського порозуміння робилися посольством Польщі в Бухаресті. Зокрема, 10 і 12 січня 1940 р. було проведено таємну конференцію з українськими представниками, на якій узгоджено тісну співпрацю в Румунії і на міжнародній арені та відмову від висування гострих питань. Було створено 6-особовий мішаний комітет для ведення спільної пропагандистської акції⁴⁴.

Унаслідок розколу українського політикуму на кілька таборів важливості набирала проблема вибору суб'єкта для порозуміння. А.Ладось зазначав, що суб'єктами для переговорів з українського боку можуть бути Український Комітет у Парижі, УНДО, ОУН і канадська еміграція. З цієї нагоди він рекомендував відрядити Є.Гедройця до Канади для встановлення контактів з українською еміграцією. Український Комітет отримав допомогу від польського уряду в сумі 60 тис. фр.⁴⁵.

Наприкінці 1939 р. польський уряд старався включити до складу Національної Ради українського представника й вибір впав на діяча УНДО В.Соловія. У переговорах із польськими представниками В.Соловій пропонував укладення формального договору, після якого мали бути здійснені наступні кроки, тобто входження українських представників до Національної Ради й уряду. Площиною для порозуміння вважав федерацію, причому узалежнював рівень компетенцій федерації зі справою західних кордонів України. Наголошував на включенні до домовленості справи Львова, яка є основоположною для українських політичних сил. А.Ладось надав В.Соловію з урядового бюджету фінансові кошти для подорожей і політичної діяльності. Однак відразу стали проявлятися розбіжності, В.Соловій виступав прихильником української незалежності з кордонами вздовж Сяну та включенням Грубешівщини, Замойщини, Холмщини й Волині до складу України⁴⁶. Ведучи досить незалежну політичну лінію, В.Соловій став небажаним для польського уряду. Приїхавши в грудні 1940 р. із Віши до Лісабону, він у польському посольстві отримав відмову в отриманні візи до Британії. У листі з Лондона пояснювалося, що В.Соловій небажаний, оскільки проявив нелояльність, не має впливів серед українського суспільства й вважається "польським зняряддям, чим власне не хоче бути"⁴⁷.

Таким чином, можна резюмувати, що міжнародна ситуація та блискавичні зміни не створювали необхідних передумов для польсько-українського примирення. Інструменталістське трактування польською політичною елітою українського питання та глибина міжнаціональних протиріч не дали можливості досягнути двостороннього порозуміння, примирення і співпраці на початковому етапі Другої світової війни.

¹ Armia Krajowa w dokumentach 1939–1945. – Londyn: Studium Polski Podziemnej, 1970. – Т.І. Wrzesień 1939 – czerwiec 1941. – 583 s.; Siwicki M. Dzieje konfliktów polsko-ukraińskich. – Warszawa: TYRSA, 1992. – Т.І. – 317 s.; Warszawa: TYRSA, 1992. – Т.2. – 333 s.; Warszawa, 1994. – Т.1. – 440 s.

² Гунчак Т. Поляки і українці під час Другої світової війни // Україна–Польща: історія і сучасність. – К., 2003. – Ч.1. – С.335–343.

³ Torzecki R. Problemy porozumienia polsko-ukraińskiego w okresie II wojny światowej // Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze. – Warszawa, 1994. – №2. – S.117–120.

⁴ Mazur G. Rola Niemiec i Związku Sowieckiego w polsko-ukraińskim konflikcie narodowościowym w latach 1942–1945 // Polska–Ukraina: trudne pytania. – Warszawa: Karta, 1999. – Т.5. – S.221–234.

⁵ Ільюшин І. Джерела дослідження збройного протистояння Української Повстанської Армії і Армії Крайової в Західній Україні (1939–1945 рр.) // Україна–Польща: історія і сучасність. – К., 2003. – Ч.1. – С.343–359.

⁶ Rezmer W. Stanowisko i udział Ukraińców w niemiecko-polskiej kampanii 1939 roku // Polska–Ukraina: trudne pytania. – Warszawa: Karta, 1999. – Т.4. – S.13–35.

7. Partacz Cz. Problem ukraiński w polityce polskiego rządu na uchodźstwie i polskiego państwa podziemnego w latach 1939–1945 // Polska–Ukraina: trudne pytania.– Warszawa: Karta, 1999. – T.4. – S.115–128; Partacz Cz. Próby porozumienia polsko-ukraińskiego na terenie kraju w latach II wojny światowej // Polska–Ukraina: trudne pytania. – Warszawa: Karta, 2000. – T.6. – S.17–52.
8. Zaskilniak L. Problem ukraiński w polityce polskiego rządu na uchodźstwie i polskiego podziemia w latach 1939–1945 // Polska–Ukraina: trudne pytania. – Warszawa: Karta, 1999. – T.4. – S.129–146.
9. Trofymowycz W. Rola Niemiec i Związku Sowieckiego w konflikcie ukraińsko-polskim w latach 1939–1945 // Polska–Ukraina: trudne pytania. – Warszawa: Karta, 1999. – T.5. – S.193–220.
10. Kyryczuk J. Próby porozumienia polsko-ukraińskiego w latach II wojny światowej // Polska–Ukraina: trudne pytania. – Warszawa: Karta, 2000. – T.6. – S.53–74.
11. Makar J. Ukraińsko-polski konflikt narodowościowy w latach II wojny światowej: przyczyny, przebieg, skutki, wnioski na przyszłość // Polska–Ukraina: trudne pytania. – Warszawa: Karta, 2002. – T.9. – S.325–341.
12. AZHRL. – ASK. – Sygn.401. – K.5–6. Президиум Народного Собрания Западной Украины.
13. AZHRL. – ASK. – Sygn.400. – K.143–146. Memoire du Gouvernement Légal de la République Démocratique Ukrainienne se trouvant en exil sur le problème de l'indépendance de l'Ukraine. Présenté a S.E.N. Sumner-WelleS. – Paris, le 4 mars 1940. AZHRL. – ASK. – Sygn.396. – K.22. Chrzanowski. Telegram. – Roma, 28. II. 1940.
14. Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego (AUJ). – Lepki Bohdan. – Sygn.D-XV-7. – Npg. Відозва молоді // Бюллетень Пресового Бюро при Уряді Української Народної Республіки. – [Рим], 1940. – Травень. – С.10–16.
15. AUJ. – Lepki Bohdan. – Sygn.D-XV-7. – Npg. Телеграма, вислана з Рима до Нью-Йорка // Бюллетень Пресового Бюро при Уряді Української Народної Республіки. – [Рим], 1940. – Травень. – С.5.
16. AUJ. – Lepki Bohdan. – Sygn.D-XV-7. – Npg. Rede des Herrn Mykola Liwytzkij, gehalten im Februar 1940 in der Versammlung einer ukrainischen Kolonie anlässlich des 22 Jahrestages vom Abschluss des Friedens vom Brest. – S.1–7.
17. Archiwum Zakładu Historii Ruchu Ludowego. – Archiwum prof. Stanisława Kota. – Sygn.394. – K.1b): До українського громадянства. L'emigration ukrainienne et les evenements // Bulletin du Bureau de Presse Ukrainien. – Paris, 1939. – №51. – 31 Aout. – P.1; AZHRL. – ASK. – Sygn.406. – K.139. Obecne dążenia ukraińskie // Narodowiec. – Lens. – №42. – 18/19. II. 1940. – S.5.
18. Przegląd prasy rosyjskiej i ukraińskiej za drugą połowę lutego i początek marca 1940 r. // AZHRL. – ASK. – Sygn.397. – K.66.
19. AZHRL. – ASK. – Sygn.394. – K.3: Тризуб / Trident. – №37 (687). – 29.XI.1939. – С.3.
20. AZHRL. – ASK. – Sygn.310. – K.47. Jerzy Kuncewicz. Uwagi i notatki.
21. AZHRL. – ASK. – Sygn.397. – K.33, 69–70. Boykiv Alexandre. L'Ukraine et la Pologne // Bulletin Hebdomadaire №40 du 10 Mars 1940. – Paris: Service d'Informations Ukrainiennes.
22. Archives of Sikorski Institute in London (next: ASIL). – Stanislaw J.Paprocki. – Sygn.30/1/2. – Gorka O. Obecny stan spraw ukraińskich (Promemorjal dla p. Ministra St.Stronskiego). – Paryż, 4 stycznia 1940. – S.10–12.
23. ASIL. – St.J.Paprocki. – Sygn.30/1/2.– Zalewski A. Bledy wersalskie i powersalskie. – Londyn, w marcu 1941 r. – S.19–21.
24. Archives of Polish Underground Movement Study Trust in London (next: APUMSTL). – Oddział IV Sztabu Naczelnego Wodza. – KS.F.W.WiceniK. Memorial w ukraińskiej sprawie. – Londyn, 10 marca 1941. – S.7, 20.
25. AZHRL. – ASK. – Sygn.396. – K.59–67. Bączkowski W. Sprawy ukraińskie.
26. AZHRL. – ASK. – Sygn.98. – K.1–9. [Bączkowski W.] Zagadnienie narodowościowe ZSSR jako czynnik polskiej (oraz sojuszników) polityki wobec Sowietów. – Bukareszt, b.d.
27. AZHRL. – ASK. – Sygn.402. – K.18–19. Wyciąg z raportu nadesłanego przez II Oddz. Nacz. Wódza dnia 29 II 40.
28. AZHRL. – ASK. – Sygn.402. – K.21–27. Prof. Dr. Olgierd Górka. Notatka dla p. Ministra Prof. St. Strońskiego. – Paryż, 23. II. 1940.
29. AZHRL. – ASK. – Sygn.402. – K.28–37. Longchamps B. Uwagi o “Uzupełnieniu pro memoria” prof. Górki z dnia 4. II. 1940. – Paryż, 24.II.1940 (tajne).
30. AZHRL. – ASK. – Sygn.402. – K.54. Dr Ludwik Grodzicki. Uwagi na marginesie promemoriału Prof. Dr. O.Górki i koreferatu Mec. Dr. B.Longchamps'a de Berier (Tajne). – Paryż, 7. III. 1940.
31. AZHRL. – ASK. – Sygn.402. – K.63. Szef Sztabu Głównego. Sprawa ukraińska (w związku z referatami prof. Górki i mec. Longchamps). – Paryż, 7. III. 1940.
32. AZHRL. – ASK. – Sygn.402. – K.64. Sprawa Ukraińska (w związku z referatami prof. Górki, mec. Longchamps'a oraz studjum nad nimi Pana Szefa Sztabu Głównego).

33. AZHRL. – ASK. – Sygn.403. – K.30. Memoriał R.K. – Warszawa, w marcu 1940.
34. AZHRL. – ASK. – Sygn.403. – K.43. Czarkowski-Golejowski K. Sprawa ukraińska.
35. AZHRL. – ASK. – Sygn.425. – K.4. Klimkowski Jerzy. Zasady odbudowy przyszłej Polski.
36. AZHRL. – ASK. – Sygn.397. – K.108. До відома українцям, що ставали до поборових комісій // Українське Слово. – Париж, 1939. – №336. – 17 грудня. – С.4.
37. AZHRL. – ASK. – Sygn.402. – K.39. Posiłkowy oddział ukraiński przy Armii Polskiej.
38. AZHRL. – ASK. – Sygn.402. – K.39. Notatka z rozmowy Min. Gralińskiego z Szulginem. – Angers, 20. II. 1940.
39. AZHRL. – ASK. – Sygn.189. – K.63–64. Protokół z posiedzenia Rady Ministrów z dnia 13 lutego 1940 r.
40. AZHRL. – ASK. – Sygn.468. – K.1. Pelc Wł. Zestawienie dotacyj, wypłaconych na pracę prometeuszowską w Paryżu w miesiącu marcu 1940 roku. – Paryż, 21. III. 1940.
41. AZHRL. – ASK. – Sygn.187. – K.80–81, 113–120. Budżet F.S. (tajne).
42. AZHRL. – ASK. – Sygn.468. – K.14–15. Pelc Wł. Panie Ministrze... – Marsylia, 13. IX. 1940.
43. AZHRL. – ASK. – Sygn.468. – K.11–13. Górka O. Komentarz do pisma p. Pelca z 13.IX.b.r. L.dz. 26/1/40 w sprawie ruchu prometejskiego.
44. AZHRL. – ASK. – Sygn.402. – K.12. Ambasada RPP w Paryżu. – Paryż, 15.I.1940.
45. AZHRL. – ASK. – Sygn.402. – K.14–15. Ładoś A. Notatka w sprawach ukraińskich dla Komitetu Politycznego dla Spraw Kraju. – Angers, 2. II. 1940.
46. AZHRL. – ASK. – Sygn.406. – K.37. Boguszewski. Notatka informacyjna dla Pana Ambasadora RP w Bukareszcie w sprawie Sołowieja Włodzimierza. – [Czerniowce], 5. II. 1940.
47. AZHRL. – ASK. – Sygn.406. – K.73. Szanowny Panie! Najtajniej. – [Londyn], 10. I. 1941.

The beginning of the Second World War actualized the problem of a reconciliation of East Central European peoples. At the first stage of the Second World War several fundamental problems needed their solution: the problem of Ukrainian statehood, the question of borders, the problem of a creation of Ukrainian army and the problem of Polish-Ukrainian mutual understanding. The instrumental interpretation of the Ukrainian question by Polish side laid obstacles to an achievement of the reconciliation and collaboration between these two peoples.

Key words: Polish-Ukrainian mutual understanding, the problem of borders, the Second World War.

УДК 94(477.8) “1939–1945”

ББК 63.3 (4 ПОЛ-УКР)6

Володимир СТАРКА

НАЛАГОДЖЕННЯ СПІВПРАЦІ МІЖ УКРАЇНСЬКИМИ ТА ПОЛЬСЬКИМИ ТЕЧІЯМИ РУХУ ОПОРУ В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

У статті розкрито основні тенденції відносин між представниками українських і польських течій руху Опору, визначено основні етапи проведення переговорів, проаналізовано ідеологічні чинники й критерії, які призвели до протистояння означених течій руху Опору й не сприяли консолідації зусиль українського та польського підпілля в контексті боротьби з німецькими окупантами на території Східної Галичини.

Ключові слова: Друга світова війна, рух Опору, українсько-польські відносини, ОУН(б), Армія Крайова, Східна Галичина, Волинь, Річ Посполита.

Упродовж останніх років тема українсько-польських стосунків у роки Другої світової війни стала предметом дослідження істориків України та Польщі¹. У численних роботах польські й українські дослідники розкривають причини й перебіг збройного протистояння між польським та українським національним підпіллям. На жаль, дуже мало уваги дослідники приділяють проблемам українсько-польського порозуміння та співпраці в роки Другої світової війни. Досліджувана проблема вимагає поглибленого наукового обґрунтування, оскільки дає змогу проаналізувати основні тенденції у відносинах між українським і польським підпіллям у роки Другої світової війни, яким притаманні специ-

фічні особливості й умови розвитку, пов'язані перш за все з ідеологічним протистоянням у середині згаданих течій руху Опору. Наукова новизна поставленої проблеми полягає в тому, що в даній публікації комплексно та всебічно досліджено основні тенденції у відносинах українського й польського націоналістичного підпілля, а також їхні стосунки з прокомуністичними організаціями.

Об'єктом наукового дослідження є основні тенденції у відносинах між українськими та польськими течіями руху Опору, їхня роль у налагодженні спільної боротьби з німецькими окупантами. Предметом дослідження є закономірності розвитку та специфіка проведення переговорних процесів між українськими й польськими течіями руху Опору в контексті антиокупаційної боротьби в аналізованій період.

Мета дослідження полягає в тому, щоб на основі об'єктивного та комплексного аналізу дослідити питання відносин між українськими й польськими течіями руху Опору, визначити чинники, які зумовлювали ідеологічні розбіжності в ході переговорного процесу. Завдання дослідження ґрунтуються на тому, щоб дослідити основні тенденції у відносинах українських і польських підпільних організацій, визначити їхню значимість в антиокупаційній боротьбі, дати цілісну й об'єктивну оцінку діяльності українського та польського незалежницького руху, проаналізувати здобутки й невикористані можливості, осмисливши їхнє практичне й пізнавальне значення для сучасності.

Нерозв'язані питання минулого завжди приводять до накопичення нових. Саме так можна охарактеризувати ситуацію в українсько-польських стосунках на початку Другої світової війни.

У висвітленні переговорного процесу між представниками українського та польського підпілля будемо дотримуватися періодизації, запропонованої дослідником Ю.Киричуком, котрий виділяв такі етапи: 1) вересень 1939 р. – червень 1941 р.; 2) червень 1941 р. – 1942 р.; 3) 1943 р.; 4) від початку 1944 р. – травень 1945 р.²

Ведучи мову про польсько-українське співробітництво в роки Другої світової війни, варто наголосити на позиціях сторін, з якими вони підійшли до початку переговорів. Початок війни вирівняв позиції обох сторін, оскільки поляки, як і українці, змушені були знову у ХХ ст. розпочати боротьбу за відновлення національних держав, і це, на перший погляд, повинно було б сприяти об'єднанню зусиль обох національних таборів.

Проте польські й українські політичні кола мали різні погляди на майбутній розвиток двосторонніх відносин, що було зумовлено протилежними зовнішньополітичними орієнтаціями.

Основним зовнішньополітичним завданням польського уряду стало прагнення відновити польську державність у кордонах 1939 року. Про це, зокрема, йшлося в цілях діяльності польського уряду, де зазначалося: "Польща повинна здобути незалежність: територія Польщі після війни не повинна зменшитись...". Означена позиція польського уряду уточнювалася "Бюлетенем МЗС" від 28 листопада 1939 р., а також інструкцією міністра Августа Залевського від 19 лютого 1940 р.³

Подібні заяви суперечили прагненням українського національного руху відновити українську державу, до складу котрої мали ввійти й західноукраїнські землі, на які претендували поляки.

Перебуваючи в еміграції, польський уряд не полишав надій не лише зберегти східні кордони, але й залишитися впливовою силою у Східній Європі після війни. Для реалізації цих намірів польському підпіллю необхідно було порозумітися з українськими політичними колами. Тому Комітет міністрів у справах краю 28 листопада 1939 р. підготував декларацію, котра мала стати основою для майбутніх переговорів. У документі, зокрема, зазначалося, що польський уряд не тільки допускає можливість порозуміння з українським незалежницьким рухом, а й визнає потребу створення спільного польсько-українського

фронту, спрямованого проти окупантів. Крім того, передбачалося створення української держави, кордони з котрою будуть означені пізніше⁴.

Подібні пропозиції викликали неоднозначну реакцію в польському політичному середовищі, внаслідок якої основні положення вищеподаного документа зазнали значних ревізій. Тому в офіційній декларації уряду, виданій 18 грудня 1939 р., подавалися лише загальні заяви про рівноправність національних меншин у відновленій державі. Польський уряд надалі передбачав проведення українсько-польських переговорів, проте наголошував, що домовлятися можна тільки з українцями Наддніпрянщини, а не з "околиць", оскільки Польща не може вести переговори зі своїми громадянами⁵.

Про необхідність підготовки ґрунту для порозуміння з українським національним рухом у січні 1940 р. повідомляв еміграційний уряд один із керівників польського підпілля М.Токаржевський-Карашевич⁶.

Саме тому представники польського підпілля намагалися налагодити контакти з українськими еміграційними політичними колами у Франції, Угорщині, Румунії. Перші зустрічі відбувалися з тими українськими політичними діячами, котрі до 1939 р. займалися легальною політичною діяльністю в Польщі – В.Мудрим, В.Горбовим, С.Скрипником. Ці контакти велися впродовж серпня – жовтня 1941 р.⁷

В основному розмови велися на особистому рівні. Зокрема, мали місце переговори про нормалізацію українсько-польських стосунків між представником польського підпілля Владиславом Піховським і митрополитом УГКЦ Андреем Шептицьким у квітні, червні – липні 1940 року⁸.

Позиція українських політичних сил стосовно співпраці з польськими політичними колами була неоднозначною. Представники уряду УНР в екзилі схилилися до співпраці з поляками, вбачаючи в останніх союзника в імовірній боротьбі західних держав із СРСР⁹. Зокрема, уряд УНР через свого представника Володимира Солов'я підтримував контакти із членами новоутвореного у Франції польського емігрантського уряду на чолі з Владиславом Сікорським¹⁰.

Подібні розмови не могли дати відчутного результату, оскільки український національний рух у Східній Галичині та Волині значно радикалізувався, а українські еміграційні політики на нього не мали ніякого впливу.

Однак, не зважаючи на відсутність офіційних директив щодо переговорів з українськими політичними колами, в складі львівської підпільної організації Союз збройної боротьби був створений спеціальний український відділ, котрий намагався розпочати переговорний процес. У повідомленнях представника польського підпілля йшлося про те, що українці погоджуються на ведення переговорів за низки умов, серед яких варто відзначити: визнання права українського народу на політичну самостійність і самовизначення; українці підтримують польсько-чесько-українську співпрацю, спрямовану проти Німеччини; питання про приналежність Східної Галичини мало бути врегульовано по закінченні війни, до того ж за взаємної згоди з боку Польщі й України¹¹.

Інформація про українські вимоги до переговорів 23 липня 1940 р. була передана до Лондона, звідки львівські підпільники просили надати інструкцію для подальшого ведення переговорів.

Генерал К.Соснковський через коменданта Союзу збройної боротьби Стефана Ровецького передав на територію Східної Галичини та Волині інструкцію №5, у котрій, зокрема, зазначив, що вирішення українського питання в політичній площині належить виключно до компетенції уряду. Тому в ході українсько-польських контактів польські представники можуть приймати заяви від делегатів українського національного руху, проте категорично забороняв давати якісь обіцянки стосовно політичного майбутнього цих земель. Цей документ було доповнено рішенням польського уряду від 3 листопада 1940 р.,

у котрому учасникам переговорів рекомендували в контактах з українцями бути вкрай обережними, а самі зустрічі повинні мати виключно інформаційний характер¹².

Інструкція такого змісту значно обмежила можливості польського підпілля у Львові налагодити співпрацю з українськими патріотичними організаціями.

Український національний рух у ставленні до співпраці з поляками також був неоднорідним. Представники старшого покоління ОУН, покладаючи певні політичні надії на Німеччину, відкидали будь-яку співпрацю з поляками, вбачаючи в них окупантів українських земель, натомість представники молодого крила не заперечували співпрацю з поляками як найближчими сусідами й одним із поневолених народів. Зокрема, один із прихильників такого порозуміння Іван Мітрінга писав у 1940 р.: “Разом з поляками, французами, народами СРСР за вільну Європу проти Гітлера і Сталіна – це наше місце”¹³.

Офіційна позиція ОУН(Б) стосовно Польщі подана в ухвалі II Збору (квітень 1941 р.). Від представників польського підпілля вимагалось відступити з території Західної України й підтримати боротьбу українців за їхню державність. Така настанова послужила б добрим стосункам між народами¹⁴.

Початок німецько-радянської війни вивів українсько-польські контакти на новий рівень.

Приєднання Східної Галичини до Генерального Губернаторства й ставлення німців до української державності змусили керівників українського національного руху змінити тактику боротьби та шукати союзників у боротьбі з німецькими окупантами. Фактичне урівноваження становища українців і поляків на окупованих територіях робило реальними шанси укладення польсько-українського союзу. Реалізувати такий план можна було за певних поступок сторін одна одній, іти на котрі не хотіли ні поляки, ні українці. Через небажання керівників польського підпілля визнати право українців на західноукраїнські землі в Східній Галичині та Волині зростають антипольські настрої. Зокрема, як зазначалося в спеціальному звіті генерала Ровецького до генерала Сікорського від 15 листопада 1941 р., українці вважають поляків більшим ворогом, ніж німців, бо “німці можуть піти, а поляки залишаться...”¹⁵.

Між тим необхідність контактів обох підпільних організацій усвідомлювали й українці, й поляки, оскільки без таких зустрічей важко було готуватися до боротьби з окупантами. Ініціаторами проведення переговорів у 1941–1942 роках виступала як польська, так і українська сторона.

На початку вересня (за іншими даними жовтня) 1941 р. Борис Левицький, як офіційний представник ОУН, приїхав до Варшави “для проведення розмов з представниками польських незалежних організацій”, щоб виробити “спільну політику щодо німців, бо “Нова Європа” мусить створюватися згідно з англійськими, а не німецькими концепціями”. Крім того, на думку представника українського підпілля, поляки мали припинити антиукраїнську діяльність, а в майбутніх переговорах виходити з того, що Україна повинна бути незалежною, а питання українсько-польських кордонів буде визначено після завершення війни¹⁶. Про результативність цих переговорів говорити важко, але відомий український адвокат Я.Горбовий в розмові з невідомим представником польського підпілля ще 10 серпня 1941 р. стверджував, що “польська психіка є зовсім невідповідною до вирішення наших суперечок, які вдалось би розв’язати мирно”¹⁷.

Ініціювали проведення переговорів у 1941–42 роках і представники польського підпілля. Зокрема, польська сторона на переговорах була представлена комендантом III округу АК генералом Казимиром Савіцьким, Я.Дем’янчуком, розвідником, підполковником Г.Погоським, С.Бездеком і М.Хіровським. З українського боку організацією зустрічі займалися капелан УГКЦ Й.Кладочний, а також члени ОУН(Б) Євген Врецьона, Зиновій Матла, Михайло Степаняк¹⁸.

У ході переговорів порушувалися питання припинення антипольських виступів із боку українців, ставилася пропозиція порозуміння між обома підпільними структурами та створення спільного фронту проти німців. У результаті обидві сторони ні до чого не домовилися, лише визнали, що взаємна боротьба між польським та українським народом на руку німцям і більшовикам¹⁹.

Поліпшити українсько-польські взаємини мали рішення Другої конференції ОУН (квітень 1942 р.), у якій декларувалося: “Виступаємо за злагіднення польсько-українських відносин в сучасний момент... на платформі самостійних держав і визнання та шанування права Українського народу до Західно-Українських земель. Одночасно продовжуємо боротьбу проти шовіністичних настроїв поляків та апетитів щодо Західно-Українських земель”²⁰.

Прагнення представників українського підпілля налагодити співпрацю з поляками впродовж 1941–1942 років наштовхувалося на небажання учасників польської сторони продовжувати переговори. Ситуація виглядала так, що польська сторона зайняла вичікувальну позицію, сподіваючись певних геополітичних змін.

Упродовж 1943 р. українсько-польські стосунки сягнули свого апогею. У липні 1943 р. Провід ОУН видав листівку-відозву до поляків, де, зокрема, зазначалося: “Спільна доля, яка об’єднала нас, і наша боротьба проти загарбників Берліна і Москви за власні держави вимагають порозуміння народів. Український народ завжди готовий до такого порозуміння. Не маємо ворожих планів стосовно польського народу і не хочемо ні п’яді польської землі. Наше ставлення до польського народу впливає з приязні й бажання співіснування. На жаль, цієї нашої позиції не хочуть зрозуміти польські імперіалістичні керівники”²¹.

У відповідь Крайова політична репрезентація видала 30 липня 1943 р. відозву до українського народу. У ній, серед іншого, зазначалося: “Ми розуміємо і цінуємо прагнення Української нації до створення Незалежної України. Однак освідчуємо, що не відмовимося від східних земель Речі Посполитої...”²². Подібні заяви не сприяли налагодженню співпраці.

Не зважаючи на категоричність вимог польського підпілля, пошуки платформи для українсько-польського порозуміння тривали. 22 грудня 1943 р. представниками ОУН передали польській стороні записку, в якій підкреслювалося, що засади “Відозви до українського народу” не можуть стати основою співпраці між двома народами. Згідно з повідомленням від 21 січня 1944 р., уже півроку тривали переговори між представниками ОУН і СЗБ із метою примирення та співпраці українських і польських незалежницьких рухів для відновлення незалежності їхніх держав. 8–10 березня 1944 р. українсько-польські переговори відбувались у Львові в будинку НТШ. Українська сторона була представлена І.Гриньоном, Є.Врецьоною, А.Андріївським, польська – командиром Львівської округи АК Владиславом Філіпковським²³. Підсумком цих переговорів став спільний протокол із 20 пунктів, у якому зазначалося: “Мирна угода польсько-українських відносин можлива лише при взаємному пошуку боротьби за самостійність обох народів та непосяганні на землі одної чи другої сторони, а питання остаточного визначення кордонів буде вирішене урядами обох суверенних держав. Обидві сторони визнавали, що мають спільних ворогів, тому вважають стан польсько-українського напруження шкідливим та зобов’язуються припинити як внутрішню, так і зовнішню діяльність, яка суперечить визвольним змаганням обох народів”. Переговори між українцями й поляками продовжувалися і далі, але відчутних результатів не мали для обох сторін²⁴.

Дещо інакше розвивалася співпраця комуністичних течій польського й радянського руху Опору. В основі співпраці тут лежала спільна ідеологія (комунізм) та координування діяльності з боку Москви.

Одним з яскравих прикладів співробітництва польських та українських комуністичних підпільників є допомога з боку Польської Партії Робітничої – українській підпільній комуністичній організації “Народна гвардія імені Івана Франка”, центр якої

розташовувався у Львові. Ця співпраця була досить тісною, про що свідчить телеграма секретаря ЦК ППР Павела Тінзера голові виконкому комінтерну Г.М.Димитрову від 15.06.1943. У ній, зокрема, сказано: "Рік тому товариші з Львова звернулися до нас з проханням організувати у них роботу. Враховуючи, що вони не мають зв'язку з КП(б)У і що в цей же час там починають активізуватись різні реакційні українські і польські організації, ми подали їм допомогу в людях, матеріалах і грошах, заявивши, що до встановлення ними зв'язку з КП(б)У ми організуємо боротьбу українських і польських мас проти гітлерівських загарбників, за відновлення вільної Радянської України"²⁵.

Ініціатором переговорів виступила українська сторона. Зокрема, колишній член Комуністичної партії Західної України Яніна Візенберг у червні–липні 1942 р. провела низку зустрічей у Варшаві та Кракові з представниками ППР. Через якийсь час до Львова прибули представники ППР – Станіслав Зяя та Якуб Сливка. Переговори відбувалися на приватних квартирах колишніх членів КПЗУ М.Березіна, Л.Смоленського й А.Дацюка²⁶. Згадані зустрічі та переговори не дали практичних результатів, а українська сторона не дійшла згоди з польськими колегами.

Причиною подібної ситуації могли стати такі обставини. Під час проведення переговорів у Польщі влітку 1942 р. польські комуністи висловлювалися за відновлення в післявоєнний період старих кордонів Польщі, з чим не могли погодитися українські підпільники. Крім того, українська сторона змушена постійно підкреслювати, що вони є громадянами Радянського Союзу, а не Польщі. Переговори мали шанс зійти нанівець, особливо коли в серпні 1942 р. загинула посередник Яніна Візенберг. Ситуацію виправило втручання в переговори керівників ППР. Зокрема, начальник головного штабу "Гвардії Людової" Францішек Юзвяк направив у березні 1943 р. до Львова свого представника Івана Кириловича, котрий поновив активну роботу зі створення польсько-української комуністичної підпільної організації²⁷.

У новоствореній підпільній організації вплив польської сторони був відчутним, про що свідчать такі факти. На відміну від польської підпільної комуністичної "Гвардії Людової", в Східній Галичині розпочала діяти "Народна гвардія", до цієї назви згодом додадуть "...Західних областей України", а в другій половині 1943 р. перейменують у "Народну гвардію імені Івана Франка", що мало підкреслити більш українську назву. Перші номери нелегальних видань "Народної гвардії..." – "Боротьба", "Бюлетень інформаційний", "Голос волі", "Новини дня" та інші видавалися польською мовою, і лише окремі примірники – українською²⁸.

На сторінках нелегальних видань комуністичні підпільники закликали до створення спільного українсько-польського фронту для боротьби з німецькими окупантами²⁹. Крім того, учасники польського й українського прокомуністичного руху Опору на сторінках газети "Боротьба" закликали українських і польських націоналістів об'єднати зусилля в боротьбі проти спільного ворога – нацистської Німеччини³⁰.

У номерах комуністичної газети "Боротьба" від 9 травня та 1 червня 1943 р. надруковано звернення народогвардійців до українського народу, в якому засуджувалась участь українців у створенні дивізії СС "Галичина"³¹. Може, випадковість, але 21 червня 1943 р. нелегальна газета польського націоналістичного підпілля АК "Річпосполита Польща" опублікувала звернення, датоване травнем 1943 р. до українського народу, в якому засудила створення дивізії СС "Галичина", а участь у ній українців розцінювалася як зрада "вірності польській державі"...³². Вищенаведені факти свідчать про те, що попри ідеологічні розбіжності в середовищі польського політичного підпільного руху простежується єдина лінія польського підпілля у ставленні до українського питання – збереження недоторканості довоєнних кордонів та трактування жителів Східної Галичини й Волині як польських громадян.

Можливо, через це чимало поляків перебувало в підпільно-диверсійній групі, яку організував у Золочівському районі на Львівщині військовий лікар українець Опанас Кундіус, а також у деяких дрібніших організаціях, які на той час розпочали діяти у Львівській області. Радянським партизанським з'єднанням М.Наумова в березні 1944 р. був створений польський партизанський загін під командуванням старшого лейтенанта Мороза й капітана Мурашкіна в кількості 43 чоловік, який мав діяти в районі Старих Мостів Львівської області³³.

Подібних прикладів можна навести чимало. Вони лише підтверджують думку про те, що творити співпрацю на основі спільної ідеї та керівництва набагато ефективніше, ніж коли співпраця розглядається крізь призму національної ідеї (польської чи української).

Складнішим постає питання співпраці польського національного підпілля, представленого на цих теренах АК та БХ, із радянськими силами.

На початковому етапі війни ставлення польського національного підпілля до радянської влади було досить суперечливим, а часто й ворожим. Адже органи НКВС розгромили основні сили польського підпілля в 1940–41 роках на території Західної України³⁴.

Одним із перших документів, що регламентував співпрацю польського підпілля з радянським урядом, стала угода "Про союз з СРСР", підписана головою польського емігрантського уряду В.Сікорським 30 липня 1941 року під тиском із боку англійського уряду³⁵. 2 квітня 1942 р. у місцевості Срібний Бір поблизу Москви було організовано пункт радіозв'язку "Вісла" для збору розвіддосень від польських партизанських загонів. Проте наприкінці липня цей центр перестав існувати³⁶.

Не зважаючи на це, радянський уряд продовжував вести переговори з польським еміграційним урядом у Лондоні, але серйозних результатів вони не дали. І тому до 1943 р. співпраця АК із червоними партизанами здійснювалася лише на рівні місцевої ініціативи, так само, як це мало місце в домовленостях про тимчасову співпрацю на місцях між АК та УПА чи червоних партизанів та УПА. Однак це були поодинокі випадки.

Варто зазначити, що ставлення до Радянського Союзу з боку польського еміграційного уряду змінювалося з ходом війни, особливо в міру того, як Червона армія просувалася до колишнього радянсько-польського кордону.

Слід зауважити, що до середини 1943 р. учасники польського руху Опору вели постійне спостереження як за радянським, так і українським націоналістичним партизанським рухом. Наприклад, під час Карпатського рейду партизанського з'єднання під командуванням С.Ковпака за його учасниками велось постійне спостереження. Про це свідчить рапорт від 30 липня 1943 р. Львівської округи АК про бойові дії ковпаківців та їхню пропагандистську діяльність серед населення. У цьому рапорті досить детально описано маршрут руху партизанів, бої з німецькими військами, подано відомості про зовнішній вигляд партизанів і наведено фрагменти їхніх агітаційних виступів серед місцевого населення³⁷. Факт співпраці з радянськими партизанами польських підпільників (колишніх вояків Війська Польського) згадує в книзі "Люди с чистой совестью" учасник Карпатського рейду П.П.Вершигора. Він подає фрагмент розмови польського священника (колишнього офіцера польської армії. – В.С.) із монахом (колишнім солдатом польської армії. – В.С.): "Вацек! Ти зараз пойдеш до Бучача. Вацек! Ти зробиш для пана полковника (П.П.Вершигора. – В.С.) вивяд (розвідку. – В.С.). Так зробиш, як би зробив то для війська польського". Далі Вершигора наводить конкретні факти допомоги польських залізничних робітників при підриві моста в с. Бірки на Тернопіллі та поляків-інженерів під час ліквідації нафтових вишок на Станіславщині³⁸.

Крім того, польське підпілля мало своїх довірених осіб у складі прорадянських підпільних структур, що подавали Львівському окружному командуванню інформацію про мету діяльності, місця дислокації та учасників комуністичних груп³⁹.

Чимало польських підпільних структур надавали допомогу радянським партизанським загонам і десантно-диверсійним групам чи принаймні не чинили перешкод їхній діяльності. Так, у наказі крайового командира “Скави” “Про проведення операції “Буря” на терені “Талісман” за 1943 р.” у розділі V “Ставлення до росіян” давалася чітка вказівка жодним чином не ускладнювати боротьбу радянським партизанам із німцями на даному терені, уникати сутичок із цими підпільниками, а з приходом сюди частин Червоної армії виступати в ролі господарів⁴⁰.

Така лояльність учасників польського руху Опору щодо радянських сил пояснюється і певними політичними інтересами вищого польського керівництва. На це прямо вказує керівник британського уряду У.Черчилль у своєму листі від 27 лютого 1944 р. до маршала Й.Сталіна. У цьому посланні, зокрема, йдеться про таке: “Що стосується війни з Німеччиною, яку Польський уряд хоче вести з найбільшою енергією, то він розуміє, що вкрай важливо мати практичну домовленість із радянським керівництвом у зв’язку з просуванням радянських військ на територію Польщі, з території якої ці війська виганяють німецьких завойовників. Польський уряд запевнив мене, що ніколи не давав вказівки підпіллю нападати на радянських партизанів, навпаки, після консультацій з керівниками підпільних підрозділів була вироблена така рекомендація. При вступі радянської армії в будь-який район польської держави керівництво місцевого польського руху Опору повинно заявити про себе й надавати допомогу радянським військовим підрозділам. Місцевий польський військовий командир у супроводі місцевого цивільного підпільного представника повинен зустрітися з командиром радянського військового підрозділу й заявити йому, що згідно з розпорядженнями Польського уряду, якому вони залишаються вірними, вони готові координувати з ним свої дії в боротьбі проти спільного ворога”⁴¹.

Потрібно зауважити, що не всі учасники польського руху Опору підтримували ідею боротьби з нацистськими окупантами й співробітництво з радянськими силами. Зокрема, представник польського цивільного підпілля у Львові Чижевський виступав проти ведення боротьби з німцями, бо вважав, що це лише на користь СРСР і посилює його шанси на захоплення східних польських територій⁴².

Свідченням тісної взаємодії польських і радянських підпільних структур є допомога польських підпільників радянському партизанському загону під командуванням О.Кундіуса, який, рятуючись від переслідувань гестапо, переховувався в польському селі Гута Верхобузька⁴³.

Так, 28 лютого 1944 року в селі Чмикош керівники радянських партизанських підрозділів Коротченко та Бурим домовилися з польським командиром “Соколом” про взаємодію польських загонів із партизанами в боротьбі з фашистами й українськими націоналістами, а також про те, що накази партизанів і польських загонів та оперативно-тактичні дії мають бути узгодженими⁴⁴.

14 квітня 1944 р. на узгоджувальній комісії польських політичних партій, окружної комендатури БХ і АК було прийнято рішення про надання допомоги радянським партизанським загонам і налагодження з ними співпраці⁴⁵.

За словами учасника польського підпілля в м. Підгайці Юзефа Войцехівського, 27–28 березня 1944 р. його загін надавав допомогу радянським партизанам, яких оточили німці в лісі між селами Пановичі й Завалів⁴⁶.

Польське підпілля надавало допомогу радянським військовим частинам у боях за Броди⁴⁷. Прикладом співпраці є участь польського національного підпілля (5-ї піхотної дивізії АК) спільно з підрозділами Червоної армії в боях за Львів у липні 1944 року. Проте після взяття міста радянське військове командування попросило командуючого округом полковника Філіпковського, щоб він своїм наказом розформував загопи АК, що й було зроблено⁴⁸.

Мали місце й певні непорозуміння. Так, 25 липня 1944 р. польськими “народовцями” було вбито одного з організаторів і керівників львівської “Народної гвардії” М.Березіна⁴⁹.

Попри приклади співпраці польського національного руху Опору з радянськими силами влітку 1944 р. департамент внутрішніх справ Делегатури уряду РП у краї відзначав, що оголошувати про таку співпрацю не варто, бо це спрямовує проти поляків німців і підтримує антипольські настрої українців⁵⁰.

Підсумовуючи результати дослідження фактів співпраці українського та польського рухів Опору в 1939–1945 роках, ми, насамперед, хотіли показати, що тільки спільними зусиллями українські та польські течії руху Опору могли швидше визволити наші землі від нацистських окупантів і що невміння скоординувати свої дії спричинилося до тих трагедій, яких можна було уникнути в тій страшній війні.

Чинників, через які не досягнуто порозуміння, було декілька. По-перше, польське військово-політичне керівництво в умовах війни не до кінця зорієнтувалося в тодішній геополітичній ситуації та переоцінило свій вплив і можливості. По-друге, керівники польського національного підпілля не врахували впливу українських націоналістів у західно-українських землях, а трактування українського національного руху як інспірованого німцями не сприяло сприйняттю його як рівноправного партнера по антигітлерівській коаліції. Натомість поляки вважали своїми союзниками по антинацистській коаліції в першу чергу західні держави та СРСР. Тому не приставали на пропозиції українських національних сил спільно боротися проти СРСР. У свою чергу діячі ОУН бачили головного ворога в СРСР і тому не могли пристати на пропозицію поляків вступити в антинацистську коаліцію, зокрема, тому, що туди входив і СРСР. Крім того, польська сторона за будь-яку ціну не хотіла визнавати Східну Галичину та Волинь частиною українських етнічних земель, на яких мала бути створена Українська Соборна Самостійна Держава. По-третє, значну роль відіграли попередні образи, завдані поляками українцям. На заваді стали пошуки стратегічного партнера в боротьбі з ворогом, особливо непевна політика польської сторони. Зовсім по-іншому склалася співпраця українського й польського прокомуністичного підпілля, де панувало більше взаєморозуміння та взаємодопомога. Та чи могло бути інакше, коли ці підпільні структури єднала одна ідеологія – комунізм, і всі їхні дії скоординувалися з одного центру – Москви.

Суперечливою була співпраця польського національного підпілля з українським прокомуністичним рухом Опору. Адже на початковому етапі II світової війни (вересень 1939 – червень 1941 рр.) їх можна охарактеризувати як ворожі. У період із червня 1941 по перший квартал 1943 рр. мали місце факти як взаємної співпраці, так і взаємопоборювання. А з першого кварталу 1943 до жовтня 1944 рр. їхні стосунки характеризуються як досить тісне співробітництво. Нерідко співпраця польського національного підпілля і радянської влади мала й антиукраїнський характер, коли формування АК спільно з червоними партизанами боролися не проти нацистських окупантів, а проти УПА, яка виступала за побудову української держави.

На нашу думку, співпраця АК із більшовиками була для поляків малокорисною. Вона стала однією з причин неоголошеної українсько-польської війни в 1943–1944 роках на території Східної Галичини та Волині. На знак подяки за співпрацю радянська влада наприкінці 1944 р. ліквідувала більшість польських націоналістичних партизанських загонів і підпільних груп, а після закінчення війни питання “Східних кресів” було вирішено не на користь Польщі.

Варто зазначити, що певна частка відповідальності за невдачу зближення польського й українського національних рухів лежить і на керівниках українського підпілля, адже їхня непослідовна політика у виборі союзника стала причиною повної ізоляції українських державотворчих зусиль на міжнародній арені.

Тому сьогодні, досліджуючи причини, що призвели до українсько-польського непорозуміння в 1939–1944 роках, маємо їх добре проаналізувати, щоб, урахувавши помилки, не повторити їх у майбутньому.

1. Лисенко О.Є., Марушенко О.В. Українсько-польські стосунки періоду Другої світової війни у вітчизняній історіографії. Бібліографічний покажчик. – К. – Івано-Франківськ, 2003. – 124 с.; Сивіцький М. Історія польсько-українських конфліктів: Пер. з пол. Є.Петренка. – К., 2005. – Т.2. – 358 с.; Torzecki R. Polacy i ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej. – Warszawa: Wydawnictwo naukowe PWN, 1993. – 349 s.
2. Кутушук J. Proby porozumienia polsko-ukraińskiego w latach II wojny światowej // Polska-Ukraina: trudne pytania: Materiały międzynarodowego seminarium “Stosunki polsko-ukraińskie w latach II wojny światowej”. – Warszawa, 3–5 listopada 1999 / Oprac. red. R.Nedzielko. – Warszawa, 2000. – Т.6. – С.53.
3. Чеслав Партач. Українська проблема у політиці польського еміграційного уряду і польського підпілля в 1939–1945 рр. // Україна – Польща: важкі питання. – Варшава: Карта, 1999. – Т.4. – С.109.
4. Torzecki R. Polacy i ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej. – Warszawa: Wydawnictwo naukowe PWN, 1993. – С.101.
5. В'ятрович В. Спроби українсько-польського порозуміння в роки Другої світової війни: позиції сторін // Український визвольний Рух. – Львів: Мс, 2003. – Збірник №2. – С.128.
6. Кутушук J. Proby porozumienia polsko-ukraińskiego w latach II wojny światowej // Polska-Ukraina: trudne pytania: Materiały międzynarodowego seminarium “Stosunki polsko-ukraińskie w latach II wojny światowej”. – Warszawa, 3–5 listopada 1999 / Oprac. red. R.Nedzielko. – Warszawa, 2000. – Т.6. – С.54.
7. Torzecki R. Polacy i ukraińcy. ... – С.147–148.
8. Русначенко А. Народ збурений. Національно-визвольний Рух в Україні й національні Рухи Опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940–50-х роках. – К.: Університетське вид-во “Пульсари”, 2002. – С.148.
9. Ільошин І. Національно-визвольні прагнення українських та польських самостійницьких сил за часів другої світової війни // Український історичний журнал. – 2003. – №1. – С.82.
10. Там само. – С.83.
11. Ільошин І. Ставлення польського емігрантського уряду в Парижі та Лондоні й польського підпілля у Львові до українського питання в 1939–1941 рр. // Український історичний журнал. – 1999. – №6. – С.79.
12. Armia Krajowa w dokumentach 1939–1945. – Londyn: Studium Polski Podziemnej, 1970. – Т.1. Wrzesień 1939 – czerwiec 1941. – S.267, 298–299, 318.
13. В'ятрович В. Спроби українсько-польського порозуміння в роки Другої світової війни: позиції сторін ... – С.129.
14. Постанови Другого великого збору ОУН з квітня 1941 р. // Політичні постанови. Збір документів – ОУН у світлі постанов Великих зборів, конференцій та інших документів з боротьби 1929 – 1955 рр. – 1955. – С.31–37.
15. Armia Krajowa w dokumentach 1939–1945. – Т.1... – С.133.
16. Сивіцький М. Історія польсько-українських конфліктів... – С.40.
17. Armia Krajowa w dokumentach 1939–1945. – Т.1... – С.144.
18. Русначенко А. Народ збурений... – С.152.
19. Там само. – С.153.
20. Літопис УПА. / Ред. Ю.Маївський, Е.Штендера. – Торонто: Вид-во “Літопис УПА”, 1995. – Т.24. Ідея і чин: орган Проводу ОУН, 1942–1946. – С.52.
21. Сивіцький М. Історія польсько-українських конфліктів... – С.180.
22. Звернення Краєвої Політичної Репрезентації до українського народу (30 липня 1943 р.) // І. Культурологічний часопис. – 2003. – Ч.28.
23. Киричук Ю. Нариси з історії українського національно-визвольного руху 40–50 років ХХ століття. – Львів, 2000. – С.103.
24. Сливка Ю. УПА і українсько-польське протистояння // Український визвольний Рух. – Львів: Мс, 2003. – Збірник №2. – С.126; Русначенко А. Народ збурений... – С.171.
25. Бречак І.М., Клоков В.І., Русак А.В. Під прапором інтернаціоналізму. Зарубіжні антифашисти в партизанській боротьбі на Україні 1941–1944 рр. – К., 1970. – С.18–19.
26. Варягіна Г. та ін. Народна Гвардія ім. І.Франка. – Львів, 1982. – С.29.
27. Там само. – С.30.
28. Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО). – Ф.183, оп.1, спр.9, 10.
29. ДАЛО. – Ф.183, оп.1, спр.9, арк.94.
30. ДАЛО. – Ф.183, оп.1, спр.9, арк.94 зв.

31. ДАЛО. – Ф.183, оп.1, спр.9, арк.104.
32. Armia Krajowa w dokumentach 1939–1945. – Londyn: Studium Polski Podziemnej, 1989. – Т.6. Uzupelnienia. – S.340.
33. Бречак І.М., Клоков В.І., Русак А.В. Під прапором інтернаціоналізму... – С.11, 41.
34. Піскунович Г. Польське підпілля на південно-східних кресах другої Речі Посполитої у 1939–1945 рр. // Україна–Польща: важкі питання. – Варшава, 1998. – С.179.
35. Ільошин І. Національно-визвольні прагнення українських та польських самостійницьких сил... – С.85.
36. Русначенко А. Народ збурений... – С.154.
37. Литвин М.Р. Документи з історії польського підпілля // Україна в минулому. – 1997. – Вип.7. – С.134–139.
38. Вершигора П.П. Люди с чистой совестью. – К.: Политиздат Украины, 1982. – С.505, 506, 565.
39. Литвин М.Р. Документи з історії польського підпілля... – С.139–141.
40. Державний архів Тернопільської області. – Ф.Р.3445, оп.1, спр.21, арк.2.
41. Переписка председателя совета министров СССР с президентами США и премьер-министрами Великобритании во время Великой Отечественной войны. – М., 1957. – Т.1. – С.203–204.
42. Ільошин І. Польське підпілля на території Західної України в роки Другої світової війни // Україна–Польща: важкі питання. – Варшава, 1998. – Т.1–2. – С.168.
43. Ільошин І. Протистояння АК та УПА та території Західної України. – К.: Пульсари, 2001. – С.234.
44. Сергійчук В. Радянські партизани проти ОУН–УПА. – К.: Українська Видавнича Спілка, 2000. – С.12.
45. Ільошин І. Польське підпілля на території Західної України... – С.167.
46. Гайдай О., Хаварівський Б., Ханас В. До питання діяльності Підгаєцького обвуду АК // Освітнян. – 1998. – №2. – С.27.
47. Русначенко А. Народ збурений... – С.185.
48. Ільошин І. Польське підпілля на території Західної України... – С.169.
49. Ільошин І. Протистояння АК та УПА... – С.235.
50. Русначенко А. Народ збурений... – С.155.

At clause is opened the basic tendencies of the relations between the representatives of the Ukrainian and Polish currents of movement of resistance, is determined the basic stages of realization of negotiation, is analysed ideological basic and criterion, which have resulted in an opposition of the above mentioned currents of movement of resistance and did not promote association of efforts Ukrainian and Polish underground in a context of struggle with German occupants in territory by east Galichina.

Key words: World War II, the Oppositional movement, Ukrainian-Polish relationship, Ukrainian Nationalists Organization (b), Krai Army, Eastern Galicia, Volyn, Rich Pospolyta.

УДК 94(100)
ББК 63.3(4П)6

Руслан КРУТОФІСТ

ВІДНОСИНИ МІЖ ПОЛЬСЬКИМ І УКРАЇНСЬКИМ НАЦІОНАЛЬНО-ВІЗВОЛЬНИМИ РУХАМИ В ДИСТРИКТІ ЛЮБЛІН У 1940 – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ 1944 рр.

У статті досліджено проблему польсько-українських відносин у 1940 – першій половині 1944 рр. На основі аналізу історичних документів та інших джерел автор дослідив основні фактори, які зумовлювали характер цих відносин, а також їх подальший розвиток.

Ключові слова: польсько-українські відносини, Армія Крайова (АК), Західна Галичина, дистрикт Люблін, польський еміграційний уряд.

Тривалий час питання відносин між польським та українським національно-визвольними рухами в роки Другої світової війни з об'єктивних причин залишалося поза увагою вітчизняних і закордонних дослідників. Ґрунтовна наукова розробка цього питання розпочалася на початку 90-х рр. ХХ століття і за останні півтора десятка років значно

просунулася вперед. Зокрема, в 1993 р. у Польщі була опублікована фундаментальна монографія Р.Торжецького “Поляки і українці. Справа українська під час Другої світової війни на території Другої Речі Посполитої”¹, яка за визнанням українських дослідників стала вагомим внеском у сучасну європейську історіографію². Поряд із цим з’явилися і більш складні за своїми положеннями й висновками дослідження Г.Мотики, А.Сови, В.Семашка³.

У свою чергу, в сучасній українській історіографії разом із доволі виваженими й добре аргументованими працями І.Льюшина⁴, І.Шишкіна⁵, Л.Зашкільняка⁶, Ю.Макара⁷, Ю.Сливи⁸ мають місце прояви дещо однобокого висвітлення проблеми відносин між польським та українським національно-визвольними рухами в роки Другої світової війни, що, на нашу думку, потребує її подальшого дослідження.

З огляду на складність і значимість проблеми в рамках даної статті спробуємо розглянути її в дещо обмеженому просторовому й часовому вимірах – на прикладі відносин між польським і українським національно-визвольними рухами в дистрикті Люблін у 1940 – першій половині 1944 рр.

Як відомо, втрата незалежності й німецько-радянська окупація Другої Речі Посполитої викликали опір із боку різних соціальних прошарків польського суспільства, який вилився, зокрема, у створення підпільних організацій військового й напіввійськового характеру. Уже наприкінці німецько-польсько-радянської війни 1939 р. почали стихійно виникати конспіративні групи, пов’язані з різноманітними політичними партіями, громадськими, професійними або молодіжними об’єднаннями⁹.

Поряд із цим 13 листопада 1939 р. відповідно до наказу В.Сікорського було засновано “Союз Збройної Боротьби” (СЗБ) – таємну військову організацію, що була складовою частиною польських збройних сил і, за задумом її творців, мала об’єднати всі попередні ініціативи зі створення руху Опору. До завдань СЗБ (із 1942 р. діяв під назвою Армія Крайова) належали: підтримання патріотичних настроїв у суспільстві, організація і здійснення розвідувальних і саботажно-диверсійних акцій проти окупантів, проведення репресивних заходів щодо колаборантів, а також підготовка загального антинімецького збройного повстання, що, у свою чергу, передбачало накопичення зброї і підготовку відповідних кадрів¹⁰.

Значну увагу при розробці планів збройного повстання військово-політичне керівництво СЗБ і еміграційний уряд приділяли проблемі українського, білоруського й литовського національно-визвольних рухів. Незважаючи на те, що поляки не хотіли визнавати права національних меншин на створення незалежних держав із наступним відторгненням їхніх етнічних територій (Західна Білорусь і Західна Україна) від Другої Речі Посполитої, представники уряду все ж розглядали можливість співпраці з ними. Польська сторона усвідомлювала, що без вирішення української і білоруської проблем втримати за собою території Західної Білорусі, Галичини й Волині буде доволі складно¹¹.

У зв’язку з цим уже 2 листопада 1939 р. було створено Комітет міністрів у справах Краю, який мав займатися проблемою відносин з українською, білоруською та литовською національними меншинами¹². 28 листопада 1939 р. новостворений комітет ухвалив декларацію, в якій повідомлялося, що еміграційний польський уряд не лише припускає можливість порозуміння з українським самостійницьким рухом, але й визнає потребу у створенні спільного фронту проти окупантів – Німеччини й Союзу РСР¹³.

Однак уже офіційна декларація польського уряду від 18 грудня 1939 р. не пішла далі загальних тверджень про політичну та соціальну рівноправність національних меншин, котрі “брали участь у боротьбі й залишилися вірними польській державі”¹⁴.

Загалом, аналізуючи позицію польського еміграційного уряду щодо “українського питання” в 1940 – на початку 1941 рр., можна простежити певну тенденцію пошуку компромісу. Проте проблема полягала в тому, що ті поступки, на які поляки були готові піти, в значній мірі вже не відповідали становищу, яке склалося, а втілення їх у життя було

можливе лише за умов відновлення “status quo ante bellum”, об’єктивних передумов для чого на той час не існувало¹⁵. Крім цього, слід взяти до уваги той факт, що провідну роль в українському національно-визвольному русі відігравала Організація українських націоналістів (з 1940 р. – ОУН(м) і ОУН(б)), переважна більшість учасників якої походила саме з тих територій (Галичина, Волинь), які поляки намагалися зберегти за собою.

Тим часом українська сторона активно намагалася використати становище, що склалося внаслідок німецької окупації західних і центральних воєводств колишньої Другої Речі Посполитої, для реалізації власних політичних і культурно-просвітницьких прагнень. Слід згадати, що, здійснюючи управління окупованими територіями, німецькі керівники часто використовували національно-визвольні прагнення різних національних меншин, зокрема, українців. Так, керівник Генерального Губернаторства Г.Франк наголошував, що в інтересах німецької політики потрібно підтримувати напруженість у відносинах між поляками й українцями: “Чотири з половиною мільйони українців, які ми маємо в краю, є надзвичайно важливою противагою полякам. Тому я все намагався утримати їх у якомусь настрої політичного задоволення, щоб стримати їх від співпраці з поляками... Було б ... погано, коли б між українцями й поляками настала політична співпраця”¹⁶.

22 травня 1940 р. українці з дозволу німецької адміністрації створили свою організаційну структуру – Український центральний комітет (УЦК) на чолі з В.Кубійовичем. Розраховуючи використати окупаційну адміністрацію в національних інтересах українців, УЦК задекларував необхідність співпраці з німецькою стороною. На думку його лідерів, підставою цього було те, що, “не зважаючи на воєнні часи, ми (українське населення в Генеральному Губернаторстві. – *Р.К.*) розбудовуємося, ... перетворюємося помалу в повновартісну націю. А що таку переміну вможливила нам Німеччина, то з того факту впливає само собою й наше ставлення до Німеччини. Те ставлення може бути і є позитивне”¹⁷.

Поряд із цим керівники УЦК розглядали Німеччину як найбільш можливого противника Союзу РСР у Європі. Зокрема, під час відвідин Г.Франком міста Холм (16 серпня 1940 р.) заступник голови Комітету О.Теребус зазначив: “Нашим бажанням є, щоб Німецький народ і Німецький уряд причинилися до упорядкування взаємин не лише на заході Європи, але і на сході...”¹⁸.

У свою чергу, протягом 1940–1944 рр. німецька окупаційна адміністрація неодноразово використовувала організаційні структури й окремих членів Українського Центрального Комітету для ведення боротьби з польським рухом Опору, а також розвідувальної діяльності, спрямованої проти Радянського Союзу. Як свідчив у 1945 р. полковник А.Бізанц, у “40-ка місцевих комітетах генерал-губернаторства, які підпорядковувались Кубійовичу, ... керували люди, що підтримували безпосередні агентурні контакти з місцевими відділами гестапо і абверу, інформуючи ці відділи про ситуацію на їх території”¹⁹.

Одночасно, оскільки розраховувати на ефективну участь польської поліції в боротьбі з польським рухом Опору було недоцільно, німецьке керівництво переклало частину цих функцій на українську допоміжну поліцію. Остання була створена в першій половині 1940 р. у східних повітах дистриктів Люблін і Краків за розпорядженням губернатора Г.Франка²⁰.

Надзвичайно важливу роль у діяльності польського підпілля і його відносинах з українським національним рухом відіграли також депортаційні акції 1942–1943 рр. Вони відбувалися в рамках реалізації доктрини націонал-соціалістичної расової політики, основні положення якої були викладені в меморандумі рейхсфюрера СС Г.Гімmlера “Деякі міркування стосовно іноземного населення на Сході”. 28 травня 1940 р. він був розглянутий і затверджений А.Гітлером. Головні положення цього документа передбачали активну колонізаційну політику, спрямовану на фізичне винищення “неповноцінних” і

регерманізацію “арійських” представників населення окупованих територій. З метою пришвидшення цього процесу командувач СС отримав широкі повноваження на здійснення масових депортаційних і репатріаційних акцій²¹.

Одним із випробувальних майданчиків для нової колонізаційної політики III Рейху став дистрикт Люблін, у якому й планувалося розмістити частину німецьких репатріантів із СРСР, Румунії, Угорщини та Югославії – так званих “фольксдойче”. Початок акції припав на 27–28 листопада 1942 р., коли підрозділи СС і поліції розпочали виселення місцевого польського й українського населення із Замостського, Томашівського й Грубешівського повітів. Загалом, до лютого 1943 р. акція охопила не менше 116 населених пунктів²².

Насильницький характер переселень, а також зловживання, які допускалися при цьому німецькими цивільними й військовими органами влади, викликали гострий опір із боку різноманітних прошарків польського суспільства. Спершу він мав неорганізований, пасивний характер і виливався переважно в ухилинні від виселення, втечі в ліси тощо. Проте вже незабаром становище почало загострюватися²³.

Події на Люблінщині стали серйозним випробуванням як для місцевих підпільних осередків, так і Головного командування Армії Крайової. З одного боку, вище командування АК прагнуло й надалі дотримуватися стратегії “вичікування”, цілком усвідомлюючи, що передчасний збройний виступ приречений на поразку й призведе до величезних матеріальних і людських втрат. З іншого боку, самоусунення АК від проблеми переселення могло призвести до не менш негативних наслідків – втрати підтримки з боку місцевого населення і посилення ролі збройних формувань прорадянських підпільних організацій. Крім цього, мав місце процес “самоорганізації” втікачів, які з власної ініціативи створювали військові формування і самостійно здійснювали “відплатні” акції²⁴.

Аналіз доступних нам джерел дозволяє виділити два різні стратегічні підходи, які застосувало керівництво проурядового підпілля з метою опанування ситуації – “силовий” і “пасивний”. Перший з них полягав у тому, що партизанські підрозділи АК отримали вказівки розпочати активну збройну протидію заходам виселення окупаційного режиму, яка відповідно до розпорядження Головного коменданта Армії Крайової від 24 грудня 1942 р. мала відбуватися в рамках диверсійної акції “Вінок II”: пошкодження залізничних комунікацій, мостів, знищення списків та іншої документації, напади на службовців, що здійснювали переселення, тощо²⁵.

Другий підхід було викладено в наказі С.Ровецького “В справі акції виселення на Люблінщині” (грудень 1942 р.). Відповідно до нього місцеві осередки АК мали провести певну роз’яснювальну роботу й “закликати населення, що мешкає на території, охопленій акцією виселення, залишити свої оселі, по можливості з майном, і переховуватися на терені, не охопленому акцією”²⁶.

Поряд із цим, як впливає зі згаданого розпорядження, головнокомандувач АК не збирався цілком відмовлятися від попередньої тактики “вичікування і накопичення сил”, у зв’язку з чим наказав “у жодному випадку створеним відділам самооборони не... постачати зброю”, оскільки це було б “виразним заохоченням до початку збройної боротьби з німцями, що є самогубством для загальної справи”²⁷.

Ще одним безпосереднім наслідком депортаційних акцій 1942 – першої половини 1943 рр. для польського підпілля в дистрикті Люблін стало різке загострення відносин з українським населенням і його громадсько-політичними й національно-визвольними організаціями. Німецька окупаційна влада активно використовувала регіональні підрозділи Українського Центрального Комітету для здійснення переселення, що дало підстави полякам розглядати українську сторону як одного з організаторів цієї акції²⁸. Останнє твердження не відповідає дійсності, оскільки, як уже згадувалося, переселення відбувалося

як складова більш масштабної німецької акції, спрямованої на поступову колонізацію “Сходу”.

Поряд із цим окремі документальні матеріали УЦК, опубліковані сучасним українським дослідником В.Сергійчуком, дають підстави стверджувати, що частина його керівників, у тому числі й сам В.Кубійович, позитивно сприйняли акцію переселення і навіть намагалися лобювати власний варіант її втілення в життя. Зокрема, зі звіту референта організаційного відділу УЦК Я.Дзиндри від 23 травня 1943 р. випливає, що напередодні другого етапу переселень (квітень–червень 1943 р.) українська сторона звернулася до губернатора дистрикту Люблін із низкою пропозицій. Згідно із задумом керівників УЦК мало бути здійснено взаємне виселення польського й українського населення з територій мішаного проживання або ж тих повітів, де вони становили меншість. Загалом, це мало б призвести до створення етнооднорідних “української” й “польської” територій і тим самим зменшити можливість міжетнічних конфліктів²⁹.

Слід зауважити, що керівництво УЦК, усвідомлюючи всю складність цієї проблеми, здійснило спробу попередньо домовитися з польською стороною, розпочавши в 1941–1942 рр. низку таємних переговорів із приводу добровільного переселення поляків і українців. У депеші від квітня 1943 р. С.Ровецький інформував еміграційний уряд, що згадані переговори “не дали позитивного кроку вперед, обмежившись, головним чином, підкресленням антинімецьких настроїв...”³⁰. Можна припустити, що небажання польської сторони йти на будь-які тимчасові домовленості з українцями було пов’язане передусім із побоюваннями втратити “етнічні” підстави для збереження в складі майбутньої польської держави не лише західноукраїнських земель, але й східної частини колишніх Люблінського й Краківського воєводств.

Не отримавши згоди польської сторони, окремі відділення УЦК, відповідно до вказівок німецької адміністрації, включилися в реалізацію акції переселення. Однак розрахунки УЦК не виправдалися: німецькі органи влади, здійснюючи виселення, селили українців у колишні польські села, розташовані ланцюгом уздовж території, яка відводилася німецьким колоністам. Унаслідок цього замість зменшення міжетнічних польсько-українських протиріч помилки та свідомі недоліки, допущені в ході переселення, призвели до цілком протилежних наслідків. Військові формування польських підпільних організацій почали здійснювати акти індивідуального терору, спрямованого проти українських працівників окупаційної адміністрації, силових структур, місцевого самоврядування та національних організацій³¹.

З початку весни 1943 р. розпочалися грабіжницькі напади й вбивства українського цивільного населення, яке не мало жодного відношення ні до німецького окупаційного режиму, ні до українських націоналістичних організацій³². Слід зауважити, що значна частина нападів, що мали місце в 1943 р., була здійснена саме місцевим цивільним польським населенням, яке під впливом підпільної агітації, а також унаслідок цілком обґрунтованих побоювань потрапити в концентраційні табори або ж бути вивезеним на примусові роботи до Німеччини, масово ухиялялося від виселення, переховуючись у лісах. Згідно з повідомленнями працівників УЦК від квітня 1943 р. “польські селяни нападають тепер сотнями і тисячами на українських поселенців, мордують їх і палять, з помсти за свої колишні господарства”³³.

Загалом, розглядаючи проблему характеру й масштабів антиукраїнської складової в діяльності польського підпілля в Західній Галичині в цей період, слід також розрізнити два такі моменти: дії підпілля і дії звичайних кримінальних елементів, кількість яких, зважаючи на погіршення соціально-економічної ситуації в регіоні, значно зросла. Проблема полягає в тому, що здійснити подібне розмежування на практиці доволі важко, оскільки в переважній більшості українських джерел нападники визначаються передусім за національною – “поляки”, – а не за якимись іншими ознаками. Додаткових складнощів при

цьому завдає доволі строкатий характер організованого польського руху Опору (Армія Крайова, Батальйони Хлопські, Народові Сили Збройні, Гвардія Людова), а також існування “псевдозагонів”, які діяли під виглядом іншої політичної чи національної сили. Інформацію про створення таких загонів ми знаходимо в згаданому наказі С.Ровецького “В справі акції виселення на Люблінщині”. У ньому, зокрема, передбачалося, що у випадку, коли в створених з ініціативи АК або ж підконтрольних їй стихійних військових формуваннях переважатимуть “авантюристичні”, радикально налаштовані елементи, то їх слід використовувати для “боротьби з комуністами на теренах Забужанських”. При неможливості цього, як остаточний засіб, пропонувалося вживати ці відділи для знищення німецьких колоністів і здійснення реквізиційних акцій “під виглядом банд грабіжників, які гасають по лісах і не мають жодного відношення до місцевого населення. При цьому бажано не зачіпати офіційні німецькі чинники”³⁴.

Не вдаючись до моральної оцінки вищезгаданого розпорядження, слід зауважити, що військово-політична доцільність використання подібних “формувань” видається доволі сумнівною і могла призвести лише до поглиблення міжетнічного протистояння. На підтвердження цього можна навести висновки, зроблені у звіті Представництва еміграційного уряду в країні за липень–вересень 1943 р.: “Польська контракція (індивідуальний терор. – Р.К.) відбирає в українців їх найцінніших людей... тим часом в умовах, коли анархія посилюється, сталися перші випадки мордування поляків на зразок тих, що мали місце на Волині”³⁵.

Не менш помітний вплив на загострення політичної ситуації і міжетнічних відносин у дистрикті Люблін мали також події на Волині й масова втеча звідти поляків. Так, у Грубешівському повіті в серпні 1943 р. їх налічувалося близько 6 тисяч. Будучи позбавленими засобів для існування і відчуваючи себе скривдженими (частина з них нещодавно втратила рідних або знайомих), вони склали найбільш радикальний елемент у місцевих підпільних загонах³⁶.

У свою чергу, українська сторона за допомогою поліції й організованих відділів Української Національної Самооборони (УНС) здійснювала власні оборонні заходи, спрямовані проти польського підпілля. Так, у звіті заступника представника УЦК В.Левницького про наслідки поїздки на Люблінщину в листопаді 1943 р. згадуються факти викриття, арешту або знищення українською поліцією поляків, які належали або ж підозрювалися в причетності до “банд” у селах Дубенки, Колонія Порай. Поряд із цим мали місце випадки доносів, зроблених українцями на членів польських підпільних організацій як із метою самозахисту, так і з корисливих мотивів³⁷.

За таких умов Головний комендант АК генерал Т.Коморовський (“Бур”) 4 серпня 1943 р. віддав наказ про початок масштабної “відплатної” акції. Згідно із задумом, вона мала охопити східні повіти колишніх Люблінського та Краківського воеводств³⁸. На наш погляд, поява вищезгаданого розпорядження була зумовлена не стільки існуванням реальної небезпеки з боку українського населення, його політичних організацій і поліції, як необхідністю збереження за Армією Крайовою ролі провідної сили в країні. В умовах відсутності реальних передумов для початку успішної відкритої боротьби з німецьким окупаційним режимом військово-політичне керівництво польським підпіллям спрямувало свої людські й матеріальні зусилля на подолання евентуальної небезпеки з боку української національної меншини, що було типовим прикладом “неадекватної відповіді”, якими надзвичайно багата історія Другої світової війни.

У березні 1944 р. грубешівські, томашівські й білоградські загоны АК і БХ розпочали наймасштабнішу в Люблінському дистрикті “відплатну” акцію, спрямовану проти українців. Її ініціатором був комендант Грубешівського району АК М.Голембевський (“Ірка”), а основною ударною силою – 1-й батальйон грубешівських відділів БХ С.Басая (“Рись”), підрозділи АК З.Яхимека (“Віктор”) й інші місцеві загоны. Акція

відбувалася в кілька етапів. Спершу, протягом 9–12 березня, головним об’єктом атаки були українські села, розташовані в південній частині Грубешівського повіту. Після цього, 19–21 березня, об’єднані сили польського підпілля розпочали виконання акції в північно-західній частині цього повіту, причому, за деякими даними, в ній взяли участь і місцеві загоны Армії Людової (АЛ). Загалом, у ході обох акцій було знищено 20 українських сіл і колоній, а людські жертви склали біля 2 тисяч осіб, переважно жінок і дітей³⁹.

Слід зауважити, що окремі сучасні польські дослідники схильні розглядати “грубешівську” акцію лише як відповідь на ворожі дії з боку української поліції, частин СС і загонів УПА, а села, які були об’єктами нападів, – опорні бази українського націоналістичного підпілля [149, с.133–140]. Зокрема, безпосередній учасник нападу на Сагринь, що мав місце 10 березня 1944 р., колишній офіцер 27-ї піхотної дивізії АК Б.Юзефка у своїх спогадах стверджує, що це було “до зубів озброєне й захищене бункерами село”, яке захищала значна кількість “бойовиків”⁴⁰.

Щоправда, згадані свідчення цілком розходяться з твердженнями українських очевидців нападу, опублікованими в нарисах історії Холмщини й Підляшшя Є.Пастернака, згідно з якими станом на 10 березня в селі перебувало лише біля 20 бійців місцевого загону самооборони. З огляду на їх нечисленність опір був нетривалим, а загальна кількість загиблих серед українського цивільного населення склала 812 осіб – переважно жінок, дітей і людей похилого віку⁴¹.

На наш погляд, ближчими до істини є свідчення української сторони, оскільки під час здійснення грубешівської акції протягом 9–21 березня 1944 р. людські втрати польського підпілля склали не більше 4–7 осіб, при 1,5–2 тисячах загиблих із протилежного боку, що дозволяє говорити про майже повну відсутність організованого опору з боку українців і ставить під сумнів існування тут міцних осередків українського націоналістичного підпілля⁴².

Попри певні успіхи, пов’язані з раптовістю початку акції, повністю досягти поставленої мети полякам не вдалося. Місцеве українське населення розпочало стихійну організацію відділів самооборони. Одночасно наприкінці березня 1944 р. на Люблінщину почали прибувати підрозділи УПА з Волині (сотня “Вовки” М.Лукашевича, “Ягода”, “Черник”) і Галичини (сотня куреня “Сіроманці”). Трохи згодом сюди ж було перекинуто сотні “Корсака”, “Гамалії” і підрозділи куреня “Острожського”⁴³.

Натомість становище польської сторони серйозно ускладнилося – у зв’язку з можливою каральною операцією з боку німців загін С.Басая відійшов до лісового масиву Пуці Сольської Білгорайського повіту. Непродуманою виявилася і дислокація загонів АК, що залишилися. Замість організації одного-двох потужних з’єднань, здатних ефективно протидіяти “відплатним” акціям із боку УПА й місцевого українського населення, вони розташовувалися невеликими підрозділами в низці населених пунктів: Посадів, Рокитно, Подльодув, Жарнікі, Зімно, Телятин, Жулице, Новосілки, Потуржин, Василів, Ощів. Унаслідок цього, коли в першій декаді квітня 1944 р. українці перейшли в контрнаступ, поляки були змушені поспіхом залишити їх і розпочати зосередження в районі сіл Жарники й Посадів, де й відбулися вирішальні бої. Згідно зі свідченнями одного з їх учасників, вони закінчилися “повною поразкою відділів АК” і ті “були змушені відступити під Стенятин... Відділи АК розбіглися, прямуючи на схід річки Гучви... під час сутичок загинуло багато вояків...”⁴⁴.

Після цього партизанські загоны й цивільне польське населення були змушені залишити південно-східну частину Грубешівського повіту й відійти на північ. Наприкінці квітня полякам усе ж вдалося дещо стабілізувати становище й зупинити подальше просування загонів УПА. Серед польського населення Грубешівського, Томашівського, Білгорайського й Замостеського повітів було оголошено мобілізацію всього боєздатного населення віком від 17 років. З цього моменту між обома сторонами утворилося щось на

зразок лінії “фронту”, який проіснував до червня 1944 р. Військові дії звелися до взаємних військових рейдів на територію, що перебувала під контролем супротивника⁴⁵.

Так, 30 травня 1944 р. поляки силами загонів “Віктора”, “Лемеша”, “Шарфи”, “Корчака” (налічував біля 270 осіб), “Залізної роти” (600 бійців) та “Клоса” (400 осіб) розпочали наступ на села Ольгувек, Посадів, Ріплин, Лагівці й Радків. Метою акції було знищення підрозділів УПА, відділів УНС і цивільного українського населення та здобуття харчів, оскільки серед поляків, евакуйованих із південної частини Грубешівського повіту, відчувалася їхня гостра нестача. Останнім мали займатися спеціальні “інтендантські” відділи, які склалися переважно з жінок, підлітків і людей похилого віку й просувалися позаду озброєних загонів. Однак унаслідок незадовільної підготовки операції, передусім, відсутності достовірної інформації про розташування і чисельність загонів УПА, вона, згідно з даними української сторони, зазнала невдачі й була припинена⁴⁶.

Загалом, боротьба між польським та українським рухами Опору в 1943– першій половині 1944 рр. була надзвичайно виснажливою для обох сторін як у людському, так і в матеріальному відношеннях. Зокрема, в таких акціях, як знищення села Сагринь, бої за Посадів польське підпілля використовувало доволі великі військові підрозділи чисельністю від 1 до 2 тисяч осіб. Для порівняння можна згадати, що в найбільшій битві з німецькими каральними військами на території Генерального Губернаторства в районі Пущі Сольської і Янівських лісів (8–26 червня 1944 р.) об’єднані сили АК, БХ, АЛ і радянських партизанів налічували трохи більше 3 тисяч бійців, а в боях за Львів (23–26 липня 1944 р.) брало участь 3 тисячі солдатів Армії Крайової⁴⁷.

Ще одним безпосереднім наслідком військового польсько-українського протистояння стало посилення впливів ОУН і УПА серед місцевого українського населення, яке в переважній більшості до цього часу було аполітичним або ж прорадянськи налаштованим⁴⁸. До того ж у боротьбі проти українських націоналістів польське проурядове підпілля було змушене просити допомоги радянських партизанів, які були зацікавлені в посиленні свого впливу на Люблінщині. Зокрема, в повідомленні П.Вершигори від 4 березня 1944 р. наголошувалося на необхідності отримати контроль над рухом Опору в дистрикті Люблін, щоб уникнути “помилки допущених на Волині, коли ми самі віддали націоналістам керівництво рухом”⁴⁹.

Загалом, протягом 1939 – першої половини 1944 рр. відносини між польським і українським національно-визвольними рухами мали стійку тенденцію до загострення, яке з початку 1944 р. переросло в масштабне військове протистояння. Каталізатором для зіткнення стали депортаційні акції 1942–1943 рр., які безпосередньо вплинули на різке погіршення соціально-економічного, а відповідно й політичного становища на Люблінщині. Участь УЦК у виселенні дало формальну підставу керівництву польського підпілля перекласти частину відповідальності за його здійснення саме на місцеве українське суспільство.

На наш погляд, подібна реакція була зумовлена не стільки існуванням реальної небезпеки з боку українського населення, його політичних організацій і поліції як необхідністю збереження за Армією Крайовою ролі провідної сили в країні. В умовах відсутності реальних передумов для початку успішної відкритої боротьби з німецьким окупаційним режимом військово-політичне керівництво польським підпіллям спрямувало свої людські й матеріальні зусилля на подолання евентуальної небезпеки з боку української національної меншини, що було типовим прикладом “неадекватного” застосування сили.

¹ Torzecki R. Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej. – Warszawa: Wydawnictwo naukowe PWN, 1993.

² Марущенко О. Волинська трагедія 1943 року в сучасній українській історіографії // Галичина. – 2003. – №9. – С.119.

³ Motyka Grzegorz. Tak było w Bieszczadach. Warszawa: Oficyna wydawnicza volumen, 1999; Мотика Г. Проблема польської і української колаборації в роки Другої світової війни // Україна–Польща: важкі питання. – Луцьк, 2004. – Т.9. – С.229–246; Sowa A.L. Stosunki polsko-ukraińskie 1939–1947. – Kraków: Towarzystwo sympatyków historii, 1998; Siemaszko W., Siemaszko E. Ludobójstwo dokonane przez nacjonalistów ukraińskich na ludności polskiej Wołynia 1939–1945. – Warszawa: Wydawnictwo von bogowiecky, 2000. – Т.1–2.

⁴ Ільюшин І. Протистояння УПА і АК (Армії Крайової) в роки Другої світової війни на тлі діяльності польського підпілля в Західній Україні. – К.: Інститут історії України НАН України, 2001; Його ж. Ставлення польського емігрантського уряду в Парижі та Лондоні й польського підпілля до українського питання в 1939–1941 рр. // Український історичний журнал. – 1999. – №6. – С.70–81; Його ж. Польське підпілля на території Західної України в роки Другої світової війни // Україна–Польща: важкі питання. – Варшава, 1998. – Т.1–2. – С.154–171.

⁵ Шишкін І. Українська проблема в політиці польського еміграційного уряду та підпілля в період “Волинської трагедії” // Наукові записки Національного університету “Острозька академія”: історичні науки. – Острог, 2004. – Вип.4. – С.315–324; Його ж. Українсько-польський конфлікт в 1943–1944 рр. // Наукові записки Національного університету “Острозька академія”: історичні науки. – Острог, 2003. – Вип.3. – С.263–268.

⁶ Зашкільняк Л. Українська проблема в політиці польського еміграційного уряду і польського підпілля в 1939–1945 рр. // Україна – Польща: важкі питання. – Варшава: Карта, 1999. – Т.4. – С.122–138.

⁷ Макар Ю. Холмщина і Підляшшя в першій половині ХХ століття: історико-політична проблематика. – Львів: Інститут українознавства ім. І.Крип’якевича НАН України, 2003.

⁸ Сливка Ю. Українсько-польське протистояння періоду Другої світової війни: витоки та наслідки. – Львів: Інститут українознавства ім. І.Крип’якевича НАН України, 2003.

⁹ Polska a Ukraina w latach trzdziestych–czterdziestych XX wieku. Nieznane dokumenty z archiwów służb specjalnych. – Warszawa–Kijow, 1998. – Т.1. Łwów–Kołomyja–Stryj–Złoczów. – S.30; Brykowski R. Kołomyja. Jej dzieje, zabytki. – Warszawa, 1998. – S.60.

¹⁰ Polska a Ukraina w latach trzdziestych–czterdziestych XX wieku. Nieznane dokumenty z archiwów służb specjalnych. – Warszawa–Kijow, 1998. – Т.1. Łwów–Kołomyja–Stryj–Złoczów. – S.101.

¹¹ Ільюшин І. Ставлення польського емігрантського уряду в Парижі та Лондоні й польського підпілля до українського питання в 1939–1941 рр. // Український історичний журнал. – 1999. – №6. – С.72–73.

¹² Protokoły z posiedzeń Rady Ministrów Rzeczypospolitej Polskiej. – Kraków, 1994. – Т.1 (październik 1939 – czerwiec 1940). – S.56.

¹³ Partacz Cz. Kwestia ukraińska w polityce polskiego rządu na uchodźstwie i jego ekspozytur w kraju (1939–1945). – Koszalin, 2001. – S.17.

¹⁴ Friszke A. Rząd na obczyźnie wobec państwa podziemnego w kraju // Materiały do dziejów Polskiego Uchodźstwa niepodległościowego: Władze RP na obczyźnie pod czas II Wojny Światowej. – Londyn. – Т.1. – S.587.

¹⁵ Шишкін І. Українське питання в політиці польського підпілля в роки Другої світової війни // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Спецвипуск. – Дрогобич, 2002. – С.292–305.

¹⁶ Okupacja i ruch oporu w dzienniku Hansa Franka 1939–1945. – Warszawa, 1972. – Т.1. – S.564–565.

¹⁷ Torzecki R. Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej. – Warszawa, 1993. – S.94.

¹⁸ Краківські вісті. – 1940. – 16 серпня. – С.2–3.

¹⁹ Даниленко С. Дорогою ганьби і зради. – К., 1972. – С.225.

²⁰ Okupacja i ruch oporu w dzienniku Hansa Franka 1939–1945. – Warszawa, 1972. – Т.1. – S.218–219.

²¹ Хёне Х. Орден “Мертвая Голова”. – М., 2006. – С.236–238.

²² Макар Ю. Холмщина і Підляшшя в першій половині ХХ століття: історико-політична проблематика. – Львів, 2003. – С.42.

²³ Zamojszczyzna-Sonderlaboratorium SS. Zbiór dokumentów polskich i niemieckich z okresu okupacji hitlerowskiej. – Warszawa, 1977. – Т.1. – S.44–46.

²⁴ Archiwum Akt Nowych (AAN) Sygn. 203/I–1 – k. 1–2, 4.

²⁵ Polski Ruch Oporu 1939–1945 / Pod redakcją B.Kobuszewski, P.Matusak, T.Rowski. – Warszawa, 1988. – S.362.

²⁶ AAN, Sygn. 203/I–1 – k. 3.

²⁷ Ibid, k. 5.

²⁸ Сергійчук В. Український здвиг: Закерзоння. 1939–1947. – К., 2004. – С.238.

²⁹ Там само. – С.238–241.

30. Polska a Ukraina w latach trzdziestych–czterdziestych XX wieku. Nieznane dokumenty z archiwów służb specjalnych. – Warszawa–Kijow, 2005. – Т.4. – Cz.2. Polacy i Ukraińcy pomiędzy dwoma systemami totalitarnymi 1942–1945. – S.120–122.
31. AAN, Sygn. 202/III–11 – k. 6; Макар Ю. Холмщина і Підляшшя в першій половині ХХ століття: історико-політична проблематика. – Львів, 2003. – С.48–49.
32. Сергійчук В. Український здви́г: Закарпаття. 1939–1947. – К., 2004. – С.206–207.
33. Там само. – С.236.
34. AAN, Sygn. 203/I–1 – k.5–6.
35. Ibid, Sygn. 202/III–11 – k.18.
36. Motyka Grzegorz. Tak było w Bieszczadach. – Warszawa, 1999. – S.178.
37. Сергійчук В. Український здви́г: Закарпаття. 1939–1947. – К., 2004. – С.255–256.
38. Armia Krajowa w dokumentach 1939–1945. – Wrocław–Warszawa–Kraków, 1990. – Т.III. Kwiecień 1943 – lipiec 1944. – S.91.
39. Сергійчук В. ОУН – УПА в роки війни. Нові документи і матеріали. – К., 1996. – С.448; Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). – Ф.1, оп.23, спр.790, арк.6–7.
40. Przed akcją “Wisła” był Wołyń. Praca zbiorowa pod red. W. Filara. – Warszawa, 2000. – S.149–150.
41. Пастернак С. Нарис історії Холмщини і Підляшшя (Новіші часи). – Вінніпег–Торонто, 1989. – С.227.
42. Polska a Ukraina w latach trzdziestych–czterdziestych XX wieku. Nieznane dokumenty z archiwów służb specjalnych. – Warszawa–Kijow, 2005. – Т.4. – Cz.2. Polacy i Ukraińcy pomiędzy dwoma systemami totalitarnymi 1942–1945. – S.1280–1281.
43. Мірчук П. Українська Повстанська Армія. 1942–1952. Документи і матеріали. – Львів, 1991. – С.138; Літопис Української Повстанської Армії. – Торонто–Львів, 2003. – Т.39. Тактичний відтинок УПА 28-й “Данилів”: Холмщина і Підляшшя (Документи і матеріали). – С.7.
44. Polska a Ukraina w latach trzdziestych–czterdziestych XX wieku. Nieznane dokumenty z archiwów służb specjalnych. – Warszawa–Kijow, 2005. – Т.4. – Cz.2. Polacy i Ukraińcy pomiędzy dwoma systemami totalitarnymi 1942–1945. – S.1376–1378.
45. Літопис Української Повстанської Армії. – Торонто–Львів, 2003. – Т.39. Тактичний відтинок УПА 28-й “Данилів”: Холмщина і Підляшшя (Документи і матеріали). – С.37–38.
46. AAN, Sygn. 202/III–121 – k. 290–291; Polska a Ukraina w latach trzdziestych–czterdziestych XX wieku. Nieznane dokumenty z archiwów służb specjalnych. – Warszawa–Kijow, 2005. – Т.4. – Cz.2. Polacy i Ukraińcy pomiędzy dwoma systemami totalitarnymi 1942–1945. – S.1378–1380.
47. Polski Ruch Oporu 1939–1945 / Pod redakcją B.Kobuszewski, P.Matusak, T.Rowski. – Warszawa, 1988. – S.613; Ciechanowski J. Powstanie Warszawskie. Zarys podłoża politycznego i dyplomatycznego. – Warszawa, 1987. – S.331.
48. Центральний державний архів вищих органів влади України (далі – ЦДАВОВ України). – Ф.3833, оп.1, спр.135, арк.4–5.
49. ЦДАГО України. – Ф.1, оп.23, спр.927, арк.5.

In the article the problem of Polish-Ukrainian relations in 1940 – at the first half of 1944 has been investigated. On the base of analysis of historical documents and another springs the author of the article has investigated main factors, which had determined it's relations, and their development.

Key words: Polish-Ukrainian relations, Armia Krajowa (AK), West Halychyna, distrikt Lublin, polish emigrations government.

ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНА, ДЕРЖАВОТВОРЧА Й ВІЙСЬКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ РОМАНА ШУХЕВИЧА

УДК: 94(947: 943) “1867/1914”

ББК 63.3(4Укр: 4 П)

Микола ВІТЕНКО, Іван МОНОЛАТІЙ

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ АСПЕКТ ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКИХ ВІДНОСИН У ГАЛИЧИНІ В 1867–1914 рр. ТА ІДЕЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ

У статті розглядаються польсько-українські відносини в Галичині в 1867–1914 рр. як одні з передумов формування головних засад українського націоналізму й ідеї утворення незалежної України. Простежуються витоки конфліктів між поляками й українцями впродовж цілого ХХ ст. Серед цих витоків вагоме місце посідали соціально-економічні суперечки.

Ключові слова: Галичина, польсько-українські відносини, Україна irredenta, український націоналізм.

Взаємини між поляками й українцями впродовж багатьох століть були каталізатором усієї історії Центрально-Східної Європи. Ці взаємини були завжди переповнені суперечливих і драматичних подій, явищ і процесів. З одного боку, це були стосунки добросусідські, союзницькі, а з іншого, – ворожі, антагоністичні. Особливо яскраво це проявилось в буремні 1939–1954 рр. Проте події на Волині 1942 р., операція “Вісла” 1946 р., збройне протистояння між Українською Повстанською Армією та Армією Крайовою мали далекі й серйозні передумови. Їхні витоки сягали навіть не пацифікації 1930 р., а ще часів спільного перебування українців і поляків у складі провінції Австро-Угорщини “Королівстві Галичини та Володимирії”.

Утворення незалежної української держави та демократизація українського суспільства сприяли збільшенню кількості наукових розробок з історії Галичини, українсько-польських взаємин, українського національного й державницького відродження, зародження демократичних інститутів, діяльності українських політичних партій у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. Вивченням таких важливих тем займаються сучасні українські науковці О.Аркуша, Л.Зашкільняк, О.Жерноклеєв, М.Кугутяк, О.Красівський, Ю.Михальський, М.Мудрий, І.Райківський, В.Расевич, О.Сухий, І.Чорновол та інші. Результати їхніх досліджень знайшли своє відображення в статтях і монографіях, а також у підручниках Я.Грицака, Л.Зашкільняка та М.Крикуна.

Та не зважаючи на таку велику кількість дослідників лише одиниці звертають увагу на те, що саме в період існування галицької автономії було сформульовано головні засади українського й польського націоналізмів, апробовано методи та засоби міжнародної боротьби в новітніх реаліях глобалізованого світу.

Галицьку автономію – так званий “Коронний край Галичини і Володимирії” було створено в 1867 р. унаслідок домовленостей між Габсбургами й представниками угорської та польської великої земельної аристократії. З самого початку за кількома народами новоствореної Австро-Угорщини закріплювалося право визискувати інші народи. Втілювалося в дійсність правило часів Римської імперії – “Поділяй і володарюй”. У дискримінаційних умовах опинилися чехи, словаки, хорвати й українці. В основу дискримінації було поставлено соціально-економічний чинник, але впродовж 1867–1914 рр. він перетворився на чинник національний.

За даними офіційних переписів, у 1880 р. українці становили 42,1% населення Галичини, а поляки – 45,5% від усього населення¹ (за попередніми переписами майже неможливо простежити національний склад населення краю). Приблизно таке ж співвідно-

шення фіксували й наступні переписи населення краю, хоча змінювалися чисельні показники, а чисельність населення загалом зростає з 1880 р. до 1914 р. більше ніж на 2 мільйони осіб, або ж на 33%². Стрімке зростання чисельності населення породжувало багато побутових проблем, погіршувало соціально-економічне становище краю в цілому, адже кількість природних і матеріальних ресурсів не змінювалася, не відбувалося й активної модернізації технології виробництва, сільськогосподарських знарядь праці.

Ситуацію погіршував нерівномірний розподіл життєво необхідних ресурсів між різними національними спільнотами краю. Так, у 1867 р. 44% всіх земель краю належали 4084 поміщикам (0,62% всього населення Галичини), з яких 82% були поляками (3349 осіб)³. Натомість 2,5 млн. українців краю володіли лише біля 46% всіх земельних угідь⁴. Незначна частина земельних угідь Галичини належала державі й представникам інших національностей – вірменам, караїмам, євреям, німцям та ін.

Особливо загрозлива соціально-економічна ситуація склалася в східній частині коронного краю – Східній Галичині. Тут проживало біля 95% усіх українців Галичини. Але вони володіли малою частиною земельних угідь, натомість понад 50% земель належала в різні роки всього 200–300 польським шляхетським родинам. Загалом 2,5 млн. українців володіли 1 млн. 300 тис. га землі, а 3349 польських поміщиків – 1 млн. 269 тис. га. Біля 90% українців Галичини були селянами й володіли до 2 га землі, що не дозволяло їм за існуючих тоді технологій сільськогосподарського виробництва забезпечувати себе навіть найелементарнішими продуктами харчування. Саме тому щорічно в Галичині помирало біля 50 тис. осіб від недоїдання та голоду⁵.

За підрахунками І.Франка, на одного українця Галичини в середньому припадало найменше серед європейців кілограмів зерна й м'яса та найбільше – картоплі. Учений так описував становище більшості населення краю: “Продуктів харчування бракує не тільки, щоб відновити робочу силу, а й не вистачає, щоб зберегти здоров'я і життя. Це відбувається на тому, що народ легко піддається епідемічним захворюванням на виродженні і зубожінні раси, у короткій середній тривалості життя і великій середній смертності, у відносно великому проценті непрацездатного населення”⁶.

Не кращим було й становище тих українців, які проживали в містах. Більшість із них не мали власного житла й елементарних засобів до існування, а тому не мали права брати участь у місцевому самоврядуванні. Часто права українських городян просто зневажалися. Це особливо чітко проявлялося під час виборів до органів місцевого самоврядування.

За даними австрійської статистики, в 1896 р. греко-католики (українці) переважали лише в складі 4 міських рад Східної Галичини, ще в 65 мали представництво, а в 20 не мали жодного члена ради. Того ж року римо-католики (поляки й полонізовані українці, німці, чехи й т. д.) в 9 міських радах становили весь склад, у 9 – абсолютну більшість, а в 65 мали впливове представництво. Євреї мали абсолютну більшість у 14 міських радах і представництво в усіх інших міських радах Східної Галичини. У цілому ж частка радних (делегатів у міських радах) – греко-католиків у містах – склала 24,9%, при тому що греко-католики становили 31,4% населення міст. Частка радних – римо-католиків – становила 33,6%, а населення – лише 23,5%; частка радних – євреїв – 40,9% при населенні – 44,5%. Українці не мали жодного радного в міських радах Західної Галичини⁷. Тому не дивно, що дискримінації зазнавали найчастіше саме вони. Дискримінація породжувалася прагненням окремих міських урядовців протегувати своїм родичам, друзям, а іноді й просто знайомим зі “свого світу”. Відсутність постійного державного контролю за діями органів самоуправління в умовах Галичини надавала переваги полякам у порівнянні з представниками інших національностей, оскільки саме вони займали більшість владних посад. Судові справи тих часів свідчать про масові фінансові зловживання представниками органів місцевого самоуправління. Так, масово надавалися податкові пільги для “своїх” ремісників, торговців, які

часто були родичами, близькими чи просто друзями. Натомість усіляко переслідувалися “чужі”.

Характерно, що на побутовому рівні польські й українські мішани не лише конфліктували. Між ними частими були й приклади добросусідства, толерантності. Редактор видання “Gazeta Stryjska” Едмунд Острушка зазначав, що для більшості польських газет притаманне нерозуміння русинів (українців). За його словами, періодика висвітлювала крайнощі в українській ментальності й не вказувала про позитивні риси, змальовувала українців варварами, хоч у житті: “... Поляки з Русинами сходяться, живуть, ведуть справи, п'ють вино...”. Та водночас Е.Острушка заперечував існування в Галичині “гармонії і братньої милості”, оскільки в містах русини не люблять поляків так, як лише може “в цілому світі хлоп не любити пана”⁸. Однак, на нашу думку, значною мірою на відносини між поляками й українцями в містах впливала не лише приналежність до різних станів, а й конкуренція на ринку праці в низці галузей економіки.

Загострення польсько-українських взаємин часто мало сезонний характер. У ті пори року, коли роботи вистачало на всіх, прояви ксенофобії були рідкістю, та вже з настанням морозів припинялося більшість будівництв й інших сфер господарювання, де найчастіше використовувалася некваліфікована робоча сила, й міжнаціональний антагонізм набирав нової сили. Його загострював і сезонний наплив селян у міста в пошуках роботи, спричинений тривалою перервою в сільськогосподарських роботах. Про суттєві сезонні коливання безробіття і, відповідно, погіршення польсько-українських взаємин повідомляли Президент Львова та Намісництво адміністрація залізниці, дирекція поліції. Лише з будівництва львівського вокзалу в жовтні 1901 р. було звільнено 1309 робітників із 1400 працюючих. Звільняли їх у зв'язку зі зменшенням об'єму робіт і відсутністю коштів для виплати зарплат тимчасово непрацюючим. Такі масові звільнення погіршували й криміногенну ситуацію в краї. Тільки влітку, щоб вирішити ці проблеми, міська рада Львова організувала громадські роботи й зводила безробіття до мінімуму⁹. Проте боротьба з безробіттям нечасто входила до діяльності міських рад Галичини. Її проводили лише в 7 – 8 найбільших містах провінції.

Найбільших утисків зазнавали українські гуманітарії – вчителі шкіл і гімназій. Наприклад: у місті Станіславі (нині – Івано-Франківськ) в 1900 р. проживало біля 21% українців і 30% поляків, але не було жодної української школи чи гімназії. Протягом 5 років (із 1900 до 1905) товариство “Руських жінок” зверталося за допомогою до магістрату для приватної української школи. Коштів не вистачало навіть на утримання учениць і вчителя. Магістрат не виділив жодної корони на потреби цього товариства. Водночас на приватну польську школу імені Ленартовича виділялося щорічно 2–2,5 тис. корон і це за умов, коли в місті існували державні польськомовні школи¹⁰.

Упродовж 1890–1914 рр. польсько-українські стосунки набули небувалої доти гостроти. Цьому сприяло декілька явищ і процесів: 1) крах політики польсько-українського примирення в 1894 р.; 2) криваві баденівські вибори 1897 р., у ході яких від сваволі австрійської жандармерії та польських поміщиків потерпіли кілька тисяч українських селян; 3) масові судові процеси між українськими сільськими громадами та польськими поміщиками про право користування сервітутами – лісами, пасовищами й водоймами (з понад 3000 справ лише 32 було вирішено на користь українських селян); 4) боротьба за виборчу реформу та за відкриття українського університету у Львові (до цієї боротьби було залучено десятки тисяч людей з обох сторін, проводилися масові мітинги, демонстрації, зібрання). Кожне з названих явищ доповнювало загальну картину міжнаціональної ворожнечі.

Названі події доповнювалися масовими конфліктами під час розparcelювання маєтків збанкрутілих польських поміщиків. Так, низка польських політичних партій поставила собі за мету викуповувати такі маєтки й продавати їх малими частками виключно для

польських селян. Для реалізації цієї складної і фінансово важкої програми було створено так звану “польську Гекату” – Галицький парцеляційний банк. Він розгорнув активну діяльність, завдяки якій із понад 200 тис. га розпарцельованих у Східній Галичині лише біля 30 тис. га змогли викупити українські селяни. Решта була продана польським переселенцям із Західної Галичини¹¹. Така ситуація в соціально-економічній сфері була наслідком політичного домінування поляків у краї і змушувала лідерів українських громадсько-політичних рухів шукати шляхи до розв'язання численних галицьких протиріч.

Олександр і Володимир Барвінські, Іван Франко, Юліан Лаврівський, Юліан Романчук і багато інших спочатку намагалися домогтися поділу Галичини на дві окремі провінції за національною ознакою – на польську й українську. При цьому вони заперечували саму ідею української незалежності. Так, у програмі Русько-Української Радикальної партії 1890 р. зазначалося, що ця перша українська політична партія буде боротися лише за розширення прав “Коронного краю Галичини й Володимирії”, а також їх дотримання всіма гілками влади¹².

Проте вже за кілька років у РУРП виокремилося декілька угруповань, які й запропонували альтернативи автономному майбутньому Галичини. Зокрема, так звані “молодші радикали” В'ячеслав Будзиновський, Микола Ганкевич, Олександр Колесса, Євген Левицький, Володимир Охримович виступили за перетворення Австро-Угорщини з дуалістичної монархічної імперії на федеративну конституційну монархію або ж навіть на федеративну республіку, де українська Галичина буде мати права однієї з федеративних республік¹³.

Та вже в 1895 р. Юліан Бачинський висунув програму створення незалежної української держави, до якої увійшли б усі українські етнічні землі – Наддніпрянина, Кубань, Галичина, Волинь, Закарпаття та Буковина. Він у своїй статті “Україна *irredenta*” проголосив нагальну потребу досягнення державної незалежності для українців. Це, на його думку, мало б забезпечити економічний добробут нації, захистити українського селянина від засилля польських поміщиків і колоністів¹⁴. Для початку він пропонував перетворити Галичину на центр українського національного й культурного життя. Перетворення Східної Галичини на “український П'ємонт” розглядалося ним як перший крок до створення незалежної України. Думки Ю.Бачинського на початку ХХ ст. лягли в основу політичних програм більшості українських партій Галичини. Вони ідеологічно суперечили рішенням польського міжпартійного з'їзду 1903 р. На ньому Галичина проголошувалася “польським П'ємонтом”. Так виник конфлікт концепцій “двох П'ємонтів”.

Думки Ю.Бачинського викликали серед українців Галичини тривалі суперечки. Окремі думки автора “України *irredenta*” піддавав критиці навіть Іван Франко. Проте загострення польсько-українського протистояння радикалізувало настрої в суспільстві й дедалі більше українських політиків почало схилитися до думки, що хоча б у віддаленій перспективі, але доконче необхідне утворення української самостійної соборної держави. Зокрема, на початку ХХ ст. ці ідеї розвинув І.Франко у своїх творах “Що таке поступ?”, “Поза межами можливого” та власному творі “Україна *irredenta*”. Він, зокрема, стверджував: “Ідеал національної самостійності в усякім погляді, культурнім і політичнім, лежить для нас поки що, з нашої теперішньої перспективи, поза межами можливого. Нехай і так. Та не забуваймо ж, що тисячні стежки, які ведуть до його здійснення, лежать просто таки під нашими ногами, і що тільки від нашого розуміння того ідеалу, від нашої згоди на нього буде залежати, чи ми підемо тими стежками в напрямі до нього, чи може звернемо на зовсім інші стежки”¹⁵. Цими словами на початку 1900 р. видатний український мислитель закликав до активного пошуку шляхів здобуття Україною незалежності. Він підтримав думки Ю.Бачинського про те, що тільки наявність власної держави забезпечить для українців вільний політичний, економічний та культурний розвиток.

Одним із перших актів, спрямованих на покращення соціально-економічного становища українців, а отже, “першим кроком до української самостійності”, за словами україн-

ського посла до Галицького сейму Лонгіна Цегельського, мав стати страйк українських селян у 1902 р.¹⁶. Страйк завершився половинчастим успіхом страйкарів. Польські поміщики погодилися на незначне підвищення поденної оплати праці для українських селян, а в низці випадків навіть пішли на поступки в питаннях користування сервітутами. Але не було досягнуто ще однієї важливої поступки – здешевлення процедури купівлі землі для українських селян, зменшення податків для селянських господарств і збільшення для фільварків¹⁷.

Майже водночас із селянським страйком відбулося вигнання українських студентів із Львівського університету. Крім того, під час підготовки до чергових виборів до Галицького сейму знову повторилися масові побиття українських селян та їх умиротворення загонами жандармерії й кінної поліції.

Піком польсько-українського протистояння стали події у Львові в 1908–1910 рр. Масові погроми будинків, у яких розташовувалися українські книгарні, просвітні й економічні організації, побиття українців мали місце у Львові й деяких інших містах у другій декаді квітня 1908 р. після вбивства М.Січинським галицького намісника А.Потоцького. Хоча ці акції й були організовані шовіністичними польськими партіями, гасло “*Wiś Rusinów*”, поширюване в ті дні, не знайшло б підтримки без існування тривалої практики вуличних сутичок і конфліктів. На це, на нашу думку, цілком справедливо вказувала газета “Діло”¹⁸. Московфільська газета “Голос народу” зазначала, що руське (українське) міщанство Східної Галичини витиснуто нелюдським ставленням поляків і безправ'ям на околиці міст і в передмістя. З'являтися українцям в окремих міських центрах було небезпечно для життя і здоров'я не лише вночі, а й удень¹⁹.

Упродовж 1908–1910 рр. Галичина була ареною силової польсько-української боротьби. У ній були не лише матеріальні втрати, але й людські жертви. Зокрема, в 1910 р. під час зіткнень між українськими й польськими студентами Львівського університету кілька осіб було поранено, а один із лідерів українського студентського руху Адам Коцко загинув. Після цього у Львові й інших містах Галичини знову пройшла хвиля українських погромів – радикально налаштована польська молодь знищувала українські кооперативи, школи, гімназії, читальні²⁰.

Польсько-українське протистояння в 1908–1910 рр. змогли зупинити лише заклики греко-католицького митрополита Андрея Шептицького, політичні домовленості між польськими й українськими політиками в Галицькому сеймі, зрештою, польсько-українська угода, укладена в лютому 1914 р. за сприяння династії Габсбургів і цісарського намісника в Галичині Михайла Бобжинського. Однак Перша світова війна перешкодила виконанню умов цієї угоди, що передбачала вагомні політичні й економічні поступки поляків українцям. Та найбільшою перешкодою в її реалізації стало відверте небажання польських націонал-демократів, які зайняли домінуюче становище серед польських політичних партій. Саме ендеки підтримали політику національної та релігійної нетерпимості, конфронтації з українцями. Вони ж у міжвоєнній Польщі виступили за продовження польської колонізації – осадництва етнічних українських земель, обмеження прав українського населення на купівлю будівель, землі й іншої нерухомості, обмеження виборчих, освітніх і багатьох інших прав українців.

На жаль, шовіністичні погляди окремих польських політиків із Галичини останньої третини ХІХ – початку ХХ ст. перетворилися на державну політику Другої Речі Посполитої, а радикальні терористичні методи окремих українських студентів – на головне знаряддя боротьби найбільш впливової серед української молоді політичної сили – Організації українських націоналістів.

З точки зору сучасності, найбільш влучним був прогноз щодо майбутнього польсько-українських відносин, зроблений І.Франком. Він застерігав поляків від політики приниження одного народу іншим, оскільки така політика, за його словами, ослаблює навіть

найсильнішу державу. Ці слова Франка справдилися в 1939 р., коли поневолене польською владою українське й білоруське населення фактично відмовилося захищати Річ Посполиту від нацистських і радянських агресорів. З іншого боку, І.Франко застерігав українців від радикальних і особливо терористичних методів політичної боротьби: “Не конспіраціями і раптовими повстанськими вибухами, але повільною, щоденною, витривалою і одвертою працею здобувається добробут, поступ і щастя як одиниць, так і цілих народів”²¹. У цьому Франко підтримав і митрополит Андрей Шептицький, який рішуче засудив як погроми польською молоддю українських громадських і культурних організацій, так і вбивство М.Січинським намісника А.Потоцького.

На нашу думку, найбільш актуальною з усіх порад, які давали творці ідеї української незалежності наприкінці XIX – на початку XX ст., є порада І.Франка: “Нам прийдеться змобілізувати всі свої сили... до праці, до інтенсивної праці над самими собою! Здобуйте знання, теоретичне і практичне, гартуйте свою волю, виробляйте себе на серйозних, свідомих і статечних мужів, повних любові до власного народу і здібних виявити ту любов не потоками шумних фраз, а невтомною тихою працею. Таких мужів потребує кожна нація і кожна історична доба, а вдвоє сильніше буде їх потребувати велика історична доба, коли всій нашій Україні перший раз у її історичному житті всміхнеться хоч трохи повна політична свобода”²².

Таким чином, економічні фактори відіграли важливу роль у створенні поляками й українцями національних концепцій політичного, економічного та культурного розвитку. Для поляків їхня концепція передбачала збереження великої земельної власності, а також збільшення кількості заможних селянських господарств шляхом передачі земельних наділів польським колоністам. Згідно з українською концепцією планувалося здійснити парцеляцію великої польської земельної власності на користь українського селянства. Одночасне втілення обох концепцій у життя не могло відбутися, оскільки вони суперечили одна одній.

Ця суперечність концепцій посилювала польсько-українську ворожнечу, що в 1918–1919 рр. переросла у війну. Конфлікт концепцій “двох П’ємонтів” був насправді зіткненням головних ідей польського й українського націоналізмів. Фактично в протиборстві національних ідей формувалися чіткі цілі боротьби української та польської націй за свою національну незалежність. Проте міжнаціональне протистояння виявилось взаємоослаблюючим і не дало переваг ні полякам, ні українцям у їхній боротьбі за свою державність. Лише пошук і вироблення компромісних рішень, польсько-українське примирення та діалог може в майбутньому виступати гарантом їхньої демократії й свободи.

¹ Rocznik statystyki Galicji. Wydany przez krajowe biuro statystyczne / Pod kierunk. T.Rutowskiego. – Rok I. – Lwów, 1887. – S.17–18.

² Wiadomości statystyczne o stosunkach krajowych / Pod red. T.Pilata. – Lwów, 1912. – Т. XXIV. – Zs. II. – S.10–12.

³ Підраховано за: Wiadomości statystyczne o stosunkach krajowych / Pod red. T.Pilata. – Lwów, 1900. – Т. XX. – S.52–54; Wiadomości statystyczne o stosunkach krajowych / Pod red. T.Pilata. – Lwów, 1902. – Т. XXIV. – Cz. III. – S.40–42.

⁴ Ковальчак Г.І. Економічний розвиток західноукраїнських земель. – К.: Наукова думка, 1988. – С.27.

⁵ Szczepanowski S. Nędza Galicji w cyfrach. Program energicznego rozwoju gospodarstwa krajowego. – Lwów: Drukiem Pillera i spółki, 1888. – S.57.

⁶ Франко І.Я. Злидні Галичини в цифрах // Зібрання творів у 50-ти т. – К.: Наукова думка, 1985. – Т.44. – Кн.2. – С.20.

⁷ Wiadomości statystyczne o stosunkach krajowych / Pod red. T.Pilata. – Lwów, 1909. – Т. XXVII. – Zs. I. – S.14–16.

⁸ Ostruszka E. Kilka słów w sprawie ruskiej // Gazeta Stryjska. – 1893. – №3. – 1 lipca. – S.1.

⁹ Повідомлення організацій та осіб про наступні збори, мітинги, конференції, донесення агентів поліції про робітничі демонстрації, вуличні хвилювання і т. д. (1905 р.) // Державний архів Львівської області. – Ф.350, оп.1, спр.2852, арк.1–45.

¹⁰ Звіти про діяльність “Вишого жіночого інституту імені Ленартовича” і товариства “Приватної жіночої семінарії” в Станіславі за 1899–1913 рр. / Державний архів Івано-Франківської області (далі – ДАІФО). – Ф.7: Станіславське міське управління, 1841–1918 рр., оп.1, спр.191, арк.1–8; Переписка з товариством “Руських жінок” про надання фінансової допомоги (1900–1910 рр.) / ДАІФО. – Ф.7: Станіславське міське управління, 1841–1918 рр. – Оп. 1, спр.211, арк.1 – 12.

¹¹ Павликовський Ю. Земельна справа у Східній Галичині // Літературно-Науковий Вісник. – 1922. – Т.76. – Кн.2. – С.158.

¹² Програма Русько-Української Радикальної Партії // Українська суспільно-політична думка у 20 сторіччі. – Мюнхен, 1987. – Т.1. – С.10–12.

¹³ Політичні вимоги “молодших радикалів” // Українська суспільно-політична думка у 20 сторіччі. – Мюнхен, 1987. – Т.1. – С.13–15.

¹⁴ Бачинський Ю. Україна irredenta // Українська суспільно-політична думка у 20 сторіччі. – Мюнхен, 1987. – Т.1. – С.26–33.

¹⁵ Франко І. Поза межами можливого // Українська суспільно-політична думка у 20 сторіччі. – Мюнхен, 1987. – Т.1. – С.80–86.

¹⁶ Цегельський Л. Страйкові права, або чи вільно страйкувати. – Львів, 1902. – С.10.

¹⁷ Хлопські страйки в Гаях під Львовом // Діло. – 1902. – Ч.147. – 4 (17) липня. – С.1.

¹⁸ Вчорашні погроми // Діло. – 1908. – Ч.83. – 14 (1) цвітня. – С.1.

¹⁹ Наше мьшанство // Голось народа. – 1909. – 18 (31) грудня. – С.2–3.

²⁰ Кугутяк М.В. Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (XIX ст.– 1939 рр.). – Івано-Франківськ, 1993. – С.110.

²¹ Франко І.Я. Наше теперішнє положення // Зібрання творів: В 50-ти томах. – К.: Наукова думка, 1985. – Т.46. – Кн.1. – С.308.

²² Франко І.Я. Дещо про польсько-українські відносини // Зібрання творів: В 50-ти т. – К.: Наукова думка, 1985. – Т.46. – Кн.2. – С.260.

In the article the polish-ukrainian relations are considered in Galichina in 1867–1914, as one of pre-conditions of forming of main bases of Ukrainian nationalism and idea of formation of independent Ukraine. The sources of conflicts are traced between Poland and Ukrainians during whole to the XX item. Among these sources ponderable seat was taken by socio-economic disputes.

Key words: Galicia, polish-ukrainian relations, Ukraine irredenta, Ukrainian nationalism.

УДК 94 (477)

ББК 63.3 (4 УКР)

Наталія КОРОСТІЛЬ, Олег МАЛЯРЧУК

УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛІЗМ І АГРАРНЕ ПИТАННЯ У СХІДНІЙ ГАЛИЧИНІ МІЖВОЄННОГО ПЕРІОДУ (1919–1939 рр.)

У статті висвітлюються соціально-економічні передумови поширення українського націоналізму. Відкрите нехтування урядовими колами Другої Речіпосполитої правами українського населення спричинило радикалізацію настроїв широких селянських мас. Націоналізм виступив як ідеологія визволення з-під чужоземного гніту та вирішення наболілих аграрних проблем.

Ключові слова: український націоналізм, аграрне питання, Східна Галичина, міжвоєнний період, парцеляція, осадництво, кооперація.

Публікації, в яких висвітлювалися суспільно-політичні та соціально-економічні процеси, що відбувалися в Східній Галичині, з’явилися відразу після завершення Першої світової війни. Відомі громадські діячі, лідери культурно-просвітницьких організацій, політичних партій, духовенство в численних статтях і брошурах здійснили перші спроби аналізу етнополітичних проблем краю.

У 1922 р. член уряду ЗУНР М.Лозинський видав книжку “Галичина в рр. 1918–1920”¹, в якій подає унікальні історичні подробиці та власне бачення долі цієї багато-

страждальної української землі. Віддаючи належне соборницьким поглядам публіциста-історика М.Лозинського, необхідно вказати на помилковість його висновків і політичних оцінок щодо можливостей реалізації галицької державності в тих історичних умовах.

Характер економічного розвитку краю, зокрема сільського господарства українських земель у складі II Речіпосполитої, висвітлювали такі галицькі вчені того періоду, як І.Витанович², Ю.Павликовський³, Є.Храпливий⁴, М.Холєвчук⁵ та ін. Вагоме місце в історіографічному надбанні міжвоєнного періоду займають праці керівника статистичного відділу Ревізійного союзу українських кооперативів (РСУК) А.Жука⁶, які містять цікавий фактичний матеріал і рекомендації щодо шляхів подолання існуючих соціально-економічних проблем краю.

Важливого значення науковому осмисленню суспільно-політичних процесів, що відбувалися на землях Західної України, надавав В.Кучабський. Володіючи засобами історичного аналізу й синтезу, дослідник максимально вичерпно, починаючи від XIV ст., сформулював теорію особливих історичних заслуг Галичини. У праці “Отверта відповідь польському консервативі”⁷, що вийшла у Львові 1932 р. (частина накладу друкувалася в 1933 р. під назвою “Україна і Польща”), він детально характеризує процес полонізації українських земель, описує соціальні наслідки економічного поневолення місцевого населення.

Український суспільно-політичний діяч Ю.Бачинський створив концепцію політичного відродження соборної України на засадах економічного детермінізму. В умовах розвитку капіталістичних відносин у II Речіпосполитій дрібні селянські господарства були приречені на розорення. Вважаючи парцеляцію великих поміщицьких маєтків хибною, позаяк вона гальмувала капіталізацію сільськогосподарського виробника, Ю.Бачинський пропонував спрямувати її в русло створення середніх господарств і “мужицьких фільварків”, економічних спілок та асоціацій. Однак розвиток сільської східногалицької економіки відбувся за іншим сценарієм: позбавлений можливості відстояти своє господарство від розорення, український селянин змушений був, по-перше, йти на заробітки до поміщика чи багатого селянина за мізерну плату, по-друге, брати позики, внаслідок чого потрапляв у боргове рабство до лихварів, по-третє, продавати своє майно й шукати кращої долі в місті, по-четверте, відкинутий панським маєтком і селом, – емігрувати⁸.

Видатний український учений-етнополітолог, соціолог, історик і теоретик права, професор кількох європейських університетів В.Старосольський у своїх працях розглядає об'єктивні й суб'єктивні чинники формування нації як політичної спільноти, взаємозв'язок нації і держави⁹. Західноукраїнський громадсько-політичний діяч, голова Української соціалістичної партії, депутат галицького й польського сенату І.Макух як безпосередній свідок і найактивніший учасник історичних подій подає цінні історичні свідчення про тогочасні події¹⁰.

У польській науковій літературі в 1920–1930 рр. з'явилося багато публікацій, присвячених польській громаді на “східних кресах”. Польський професор Львівського університету Е.Ромер, опрацьовуючи австрійську статистику, унікав поділу Галичини на східну й західну. Він зараховував до римо-католиків як латинників, так і 10% іудеїв, частину греко-католиків і представників інших віросповідань¹¹.

Авторитетним знавцем суспільно-політичної ситуації Другої Речіпосполитої вважався А.Крисінський. Він опублікував низку праць із проблем “східних кресів”¹². Через його роботи проходить ідея, що в східних окраїнах держави нібито жодна з тамтешніх національних груп не становила абсолютної більшості мешканців, тому ніхто з них не мав виключного права на ці території.

Особливо значний вплив на формування суспільної свідомості поляків у першій третині ХХ ст. зробив польський науковець, політик Л.Василевський. Він був одним із небагатьох польських політиків, які прагнули об'єктивно, без упереджень оцінювати

український національно-визвольний рух. Це забезпечило йому належний авторитет серед українських діячів науки й культури в міжвоєнній Польщі. Тривале спілкування з представниками українства, співробітництво в українських виданнях у Галичині дали Л.Василевському змогу побачити в українцях майбутнього союзника проти російської гегемонії. У 1925 і 1934 роках виходять його книги “Українська національна справа в її історичному розвитку” й “Українське питання як міжнародна проблема”. У них він дійшов висновку, що “українське питання” не вирішене ні в Польщі, ні в Європі, натомість центр його вирішення перебуває в СРСР, де зосереджена більшість українців¹³.

Спроби вирішення “українського питання” робили й польські консерватори на чолі з Я.Бобринським. Вони пропагували власне бачення на сторінках місячника “Nasza Przyszlosc”, що видавався з квітня 1930 р. Розв'язання “українського питання” вони вбачали в утворенні української держави над Дніпром, тоді як вирішення назрілої проблеми в Польщі розумілося лише як надання культурної автономії. Загалом, у 30-х роках ХХ ст. у польському католицькому середовищі відбувся певний позитивний поворот щодо “українського питання”. Це виявилось в публікаціях ксьондза Е.Косибовича. Він виступив із гострою критикою позицій урядових кіл і польських націоналістів, яку вони займали в національному питанні. На сторінках часопису “Rodzina Polska” друкувалися статті відповідного спрямування. У 1933 р. спеціальний випуск було присвячено польсько-українським зв'язкам. В одному з опублікованих матеріалів часопису є слушне зауваження, що багато поляків не усвідомлюють процесу культурної емансипації в Україні й “постійно перебувають під чаруючим впливом романтичної України”¹⁴.

У цілому публікації міжвоєнного періоду дозволили окреслити коло актуальних проблем і розпочати нагромадження емпіричного матеріалу та його осмислення. Поряд із тим частина з них позначена апологетичними або, навпаки, звинувачувальними підходами. Загалом, обрана нами тема дослідження не знайшла достатнього висвітлення в науковій літературі та ще далека до завершення. Метою даної статті є висвітлення соціально-економічних передумов поширення українського націоналізму.

Економічну та соціокультурну сферу українського села в Східній Галичині необхідно розглядати в нерозривному зв'язку з процесами національного державотворення. Не потребує обґрунтувань безпосередня взаємозалежність нації від розвитку економічних відносин, виникнення буржуазії та власної еліти. Стверджуючи похідність від економіки, розвитку ринку й провідної національно свідомої верстви, проведене дослідження засвідчує, що причини поневолення українців слід шукати в несформованості національної буржуазії.

В умовах розвитку ринкових відносин дрібні селянські господарства були приречені на розорення, значною мірою цьому сприяла державна антиукраїнська політика II Речіпосполитої. Політика парцеляції та польського осадництва, світова економічна криза прискорювали пролетаризацію українського села. Капіталізацію сільського господарства, створення середніх “хлопських фільварків”, економічних спілок і товариств безпосередньо на селі гальмувала велика земельна польська шляхта й урядники.

На зміну колишній панщині – пануванню польського поміщицького двору над селом, прийшло “зороване місто”. Воно диктувало свої умови: творило закони, накладало податки, забиравало запівдарма продукцію сільського господарства. Співвідношення цін на промислову й сільськогосподарську продукцію не було еквівалентним. Замість давньої панської сваволі в міжвоєнний період “все йшло по закону”.

Злидні українського аграрія східногалицького села склалися, в цілому, з таких причин: надмірно велика роздрібленість землі між карликовими господарствами, земельний голод і перенаселення сіл; невміння раціонально господарювати згідно з новими умовами часу, досягнень науки й техніки; недостатня кількість збутово-переробних підпри-

емств сільгосппродукції; низький рівень державницької свідомості загалу селянства; анти-українська шовіністична політика правлячих кіл II Речіпосполитої.

Велику кількість українського сільського безробітного населення слід було спрямовувати в міста, де вони могли посідати ремісничі професії, опановувати торгівлю, йти в промисловість. Переселення до міст і містечок, окрім цього, вирішило б проблему надмірного поділу родинних ґрунтів. Одні члени сім'ї залишалися б на батьківському ґрунті, продовжували хліборобську працю, інші займали б міські анклавні, а найбільш здібні – державні посади, науку, мистецтво. Однак влада саме таким чином сприяла росту польського населення, щоб “зробити більше місця для своїх”.

Східна Галичина залишалася аграрним соціумом із незначним накопиченням капіталу, слабо розвинутою торгівлею, низьким рівнем урбанізації, надлишком робочої сили. Про економічну відсталість свідчить досить низький відсоток міського населення. Східна Галичина порівняно з центральною Польщею була в промисловому відношенні слабо розвинутою, аграрною територією, 76% населення якої було зайнято в сільському господарстві¹⁵. Понад 80% українського населення краю “традиційно” століттями змушене було займатися малопродуктивним сільськогосподарським виробництвом.

Міста, крім адміністративних і культурних функцій, здійснювали торговельні та комерційні операції із селом. Значну частину сільського населення Галичини традиційно становили євреї. Оскільки євреї цілком опанували на західноукраїнських землях торгівлю, то саме вони й виступали посередником у товарно-грошовому обігу між містом і селом. Євреї скуповували в селян врожай і худобу та продавали в містах. У той же час майже всі крамниці з необхідними для селянина речами належали євреям, як і товари, вироблені в більшості випадків єврейськими ремісниками. За свої послуги єврейські купці й лихварі намагалися отримувати високі прибутки. Представники інших національностей вважали ці прибутки не лише надто великими, а й нечесними, що викликало ненависть і виступало підґрунтям антисемітизму. Проте більшість євреїв потерпала від злиднів, маючи багатодітні сім'ї й будучи дрібними торговцями, представниками ремісничих професій. Лише мізерна кількість осіб становила надзвичайно багату й впливову групу, що займалася оптовою торгівлею та фінансами.

Історик євреїв у Східній Європі Ш.Редліх свідчить, що “у Польщі мав місце економічний бойкот єврейського бізнесу. У країні відбувалися численні шовіністичні погроми, під час яких сотні євреїв було вбито чи поранено. Крім традиційного, “вродженого” польського антисемітизму, деякі верстви польського суспільства, особливо молоді націоналісти-ендеки, перебували під впливом нацистської ідеології стосовно євреїв”¹⁶. Коріння цього явища сягали в глибоку старину, оскільки в обезземеленні й розоренні польських та українських селян активну участь брала багата єврейська верхівка. Не було села, де б у їхню власність не перейшли в якості боргових зобов'язань селянські земельні володіння та майно. Обсяги таких залежних земельних володінь інколи сягали загрозливих для селян масштабів. У неврожайні роки, часи лихоліття євреї-лихварі непомірно збагачувалися. Монополія на утримання корчм, торгівля алкоголем сприяли утвердженню їхнього багатогранного впливу.

Єврейська соціокультурна система становила об'єкт особливої уваги як для польських, так і українських чинників. Головними конкурентами в багатьох галицьких містечках для поляків і українців виступали євреї. Концепція колонізації краю розглядалася в ракурсі здобуття поляками міських анклавів двома факторами: необхідності усунення “чужої єврейської економічної диктатури” й подальшого соціокультурного впливу міста на село¹⁷. Не зважаючи на значні зусилля Польщі, тільки на початку 1930-х років кількість поляків у Східній Галичині вперше за міжвоєнний період перевищила кількість євреїв¹⁸.

Над українськими аграріями тяжіли тверді переконання, що можна добре жити, господарюючи так, як “колись господарили батьки і діди”. Різноманітні господарські уста-

нови, десятки часописів, сотні ревних агрономів прикладали чималих зусиль, роз'яснюючи, що усунути біди села може тільки саме село. Щоби можна було з дрібних селянських нивок прожити й не бідувати, потрібно, перш за все, піднести рівень свідомості й знання господарів через організацію господарських шкіл і різноманітних курсів, а по-друге, впровадити нові методи господарювання. До них належали: кращий обробіток ґрунтів; загосподарювання всяких неужитків, проведення масової меліорації полів, лук, сіножатей, пасовищ і злучення (скомасування) роздріблених і розкиданих ґрунтів; підвищення родючості полів через застосування добрив; раціональне вирощування нових сортів рослин, порід тварин згідно з досягненнями сільськогосподарської науки й техніки; ведення “рахункових книг”, закладання спеціалізованих господарств, організація кредитно-збутових спілок. Велика увага зверталася на посередників – “небесних птиць”, що ні орють, ні сіють, а завжди збирають багаті врожаї. Щоб усунути це лихо, селяни змушені були перебрати у свої руки посередницьку торгівлю, закладати гуртівні, магазини, переробні підприємства, тобто ставати підприємливими.

Недосконалі методи ведення господарства, з одного боку, й неволодіння фінансово-торговельними операціями, з іншого, – ставали причиною неоплатності, тобто нерентабельності селянських господарств. Хоча частина селян добре господарювала, але не вміла продати свою продукцію згідно з умовами ринку, що аналогічно вело до занепаду. Брак “торгівельного хисту” мали заступити різноманітні організації. На ринку саме організовані структури могли дієво виступати від імені сотень дрібних господарів і диктувати ціни на сільськогосподарську продукцію. Вигідний збут – особливо важлива умова для піднесення господарства.

Товариства займалися пропагандою сільськогосподарських знань шляхом видавництва літератури, преси, організацією різноманітних курсів і безпосереднім прикладом своїх членів. Вони виступали виразниками інтересів українських аграріїв у воєводських і повітових рільничих комісіях із виділення квот хліборобським товариствам для закупівлі техніки. Товариства були ініціаторами будівництва повітових складів, елеваторів і грамотного експорту сільськогосподарської продукції. У першу чергу оборонцем українських селян перед несовісною торгівлею виступало товариство “Сільський Господар”.

Українські аграрії збирали врожай удвічі менший, ніж у передових країнах Європи. Однією з причин була відсутність спеціалізації сільськогосподарського виробництва. У більшості випадків селянин за все брався, тобто хліборобство, скотарство, городництво, садівництво, пасічництво й т. д. При цьому він не знав досконало жодної з цих галузей у світлі наукових вимог, застосування нової техніки й прийомів праці, а навчався від своїх батьків. Європейських селян передових країн, окрім батьківського досвіду, навчали масові фахові сільськогосподарські школи, різноманітні курси, книжки, часописи. Отже, справа полягала в зламі стереотипів мислення, закоренілої селянської психології.

У роки великої економічної кризи кінця 20-х – початку 30-х років ХХ ст. українські агрономи й учені роз'яснювали недоцільність розширювати посіви зерна. Наголос робився на вирощування молочної худоби, переорієнтацію господарств на городництво й садівництво. Тільки ті господарства, які залишилися традиційно зерновими, в першу чергу сіяли жито й овес, зазнали найбільшого удару від кризи. Крім кількох українських сільськогосподарських закладів (академії в Подєбрадах, шкіл у Милованню, Коршеві, Стрию), українські аграрії, в більшості, не надавали належної уваги освіті й науці. Наочним прикладом цього слугує тираж сільськогосподарського “посібника” – часопису “Сільський Господар” чисельністю одинадцять тисяч примірників (ціна передплати на рік 3 злотих, тобто дві курки, 15 кг зерна або 3 пачки тютюну). Тираж на півтора мільйона селянських господарств у Східній Галичині, тобто один примірник умовно на 140 господарств, говорив сам за себе.

На торговицях селяни-українці реалізовували три чверті своєї продукції через посередництво різноманітних “помічників” (“купців більше як товару”). Хто міг “добре продати” й “добре купити”? Особа, яка займалася цим видом економічної діяльності систематично, тобто фахово. В українському соціумі побувала думка – “той, хто постійно волочиться по торгах, навчився добре брехати, прихвалювати, ганити, такому все вдається”. У ментальності українських аграріїв порядний і чесний господар мав пильнувати своє господарство, а не марнувати дорогого часу “по торгах”. Однак час від часу він мав “штуку худоби” на продаж – “тиснули довги”. Зазвичай ваги не було й оцінка відбувалася “на око”. Щоб не тратити часу, йшов на поступки посередникам, які “тримали ситуацію під контролем”, і продавав за нижчу ринкову ціну (“за що давали”).

Значна частина господарів, не маючи фінансової змоги купити “штуку худоби” на випас, просила переважно “у жида”. У Східній Галичині умови були такими. Пара молодих телят “цінилася” в суму 230 злотих (середина 20-х років). Через рік їх ринкова вартість була вдвічі більшою. Посередники досконало володіли психологією селянина – йде продавати в скрутний час, як правило, борги, ліцитація і т. п. Тому ціну “тримали” в межах 300 злотих, і “так продасть”, ще й “просити буде щоби у нього купили”. Отже, селянин заробляв 70 злотих. Згідно з умовами, крім усієї позиченої суми, він зобов’язаний віддати власникові й половину прибутку. Виходило, що за рік на парі телят український селянин заробив 35, а “гендляр” майже 200 злотих¹⁹.

Господарські товариства вимагали від уряду зміни системи торгівлі домашньою худобою та сільськогосподарськими продуктами й такими заходами намагалися відвернути від селянина “хмару” визискувачів. У кожному торговім містечку пропонувалося створити оціночну комісію. У її склад мали ввійти представники селянства, купців, міщан і влади. Фахова комісія оцінювала б “штуку худоби”, призначеної на продаж, на підставі живої ваги, віку, породи. Без найменшої втрати часу й наперед фіксованої ціни все відбувалося б цивілізовано. При цьому певні відрахування надходили б і в місцевий бюджет. Натомість на початку 1928 р. у Львові відбулася ліцитація (прилюдний продаж майна збанкрутілих організацій та зубожілих селянських родин за борги) одного з найбільших кооперативів – “Союзу для хову і збуту худоби”. Велике кооперативне майно пропало, а в справі збуту худоби селянство знову було “здане на ласку і неласку гандлярів і згінників”²⁰.

Під час економічної кризи різко впали закупки селом поліпшених сільськогосподарських знарядь і машин. Продаж плугів у Польщі в 1933 р. дорівнював тільки 7,3% проти рівня 1929 р., борін – 0,7%, зернових сівалок – 0,9%, молотарок – 13,3%, віялок – 10,2%, січкарен – 15,1%. Низька купівельна спроможність виробника й технічний регрес у сільському господарстві зумовили різке скорочення сільськогосподарського машинобудування. У 1929–1933 рр. виробництво молотарок у країні зменшилось у 13 разів, кінних плугів – у 13,4 раза, борін – у 173,7 раза. Переплетення аграрної кризи з промисловою спричинило різке падіння обох галузей. Деградація сільського господарства яскраво проявилась у великому скороченні застосування штучних добрив. Якщо їх використання в землеробстві в розрахунку на одного жителя країни в 1929 р. становило 33,3 кг, то в 1932 р. – тільки 4,1 кг²¹.

У результаті погіршення обробітку землі, зменшення застосування машин, невикористання добрив різко знизилась урожайність сільськогосподарської продукції. При цьому криза найсильніше вдарила по дрібноселянських галицьких господарствах. Під час кризи у великих розмірах зросли податкові екзекуції та ліцитації. Нові офіційні приписи (артикул 18, 23) дозволяли виконувати екзекуції навіть у неділю, під час релігійних свят і вночі²². У даній історичній ситуації постала актуальна проблема виживання українських селянських господарств Східної Галичини без державної підтримки та регулювання. Об’єктивні дослідження технологічного рівня селянського сільськогосподарського виробництва того часу дають змогу робити висновки про його доіндустріальний характер. Насамперед, на всіх стадіях виробництва домінувала ручна праця. Так, наприклад, без плугів працювало 54%

селянських господарств, використовували молотарки лише 4,2%, сівалки – 8% на Львівщині та Станіславщині, а в Тернопільському воєводстві – тільки 4%²³. Отже, коефіцієнт механізації праці був надзвичайно низьким, а в деяких селах практично дорівнював нулю. Східногалицькі селянські господарства в умовах ринково-індустріальної цивілізації залишалися традиційно відсталими за рівнем застосування техніки, досягнень науки. Регуляторна політика держави лише формувалася і розглядала українське село в контексті вирішення нагальних загальнопольських проблем, у першу чергу перенаселення на корінних землях.

Господарську ініціативу українського селянина максимально сковувала державна політика. Парцеляція землі між польськими осадниками, обмеження в наданні кредитів, масове безробіття, високі ціни на промислові товари, податкове законодавство погіршували хліборобську долю. Українець-рільник і “жид-гандляр” вважалися неповноправними громадянами як східногалицьких воєводств, так і всієї Речіпосполитої. Влада розколола село на ворогуючі стани й не зуміла витворити “сильної збірної волі цілого суспільства”.

Українсько-польсько-єврейські суперечності поглиблювалися в міру загострення політичної та економічної ситуації в країні. Поряд з існуванням легальної опозиції в особі численних українських партій та громадських організацій (у першу чергу Українського національно-демократичного об’єднання – УНДО) виникло нелегальне об’єднання політичних сил – Організація українських націоналістів (ОУН), яка висувала радикальну програму боротьби. ОУН основним засобом протидії колонізаторській політиці польської держави вважала акції терору й саботажу.

Нова розстановка політичних сил краю і світова економічна криза мали спонукати до чергового пошуку шляхів українсько-польського порозуміння, вирішення наболілого аграрного питання. Разом із тим поширилися нелегальні виступи у відповідь на жорстокі репресії польської влади. Саботажні, терористичні акції масово охопили повіти краю і переросли в широкий, у значній мірі стихійний, національно-визвольний рух.

Почуття національного приниження та соціально-економічні проблеми східногалицького села у 20–30-х роках ХХ ст. надали могутнього поштовху для поширення українського націоналізму, коріння якого сягало в глиб віків. Його ідеологи запропонували швидке й зрозуміле для малограмотних селян вирішення аграрних і політичних проблем. Закономірно, що насамперед вони знайшли підтримку серед найбільшого українського селянства. Загалом, програмові засади ОУН з аграрних проблем поставали як результат багаторічних шукань із метою вирішення одвічного “українського питання”. Друга Річпосполита прагнула шляхом колонізації західноукраїнських земель та усунення місцевого українського населення від участі в аграрній реформі й політичному житті вирішити земельне питання польського селянства. При цьому польський уряд відкрито ігнорував проблеми українського аграрія, чим і створив сприятливе підґрунтя для розвою націоналізму.

¹ Лозинський М. Галичина в рр. 1918–1920. – Нью-Йорк: Вид-во “Червона калина”, 1970. – 228 с.

² Витанович І. Українське селянство на шляху до побіди. Історія українського селянства. – Львів: Самоосвіта, 1936. – Ч. III. – 40 с.

³ Павликовський Ю. В обороні рідної землі. – Львів, 1925. – 73 с.; Під прапором самопомочи: Кілька програмних думок про устрій праці. – Львів: Сільський Господар, 1925. – 47 с.

⁴ Храпливий Є. Як піднести наше хліборобство. – Львів: Накл. Крайового госп. т-ва “Сільський Господар”, 1932. – 38 с.; Шляхи праці нашої суспільної агрономії. – Львів: Накл. Крайового госп. т-ва “Сільський Господар”, 1932. – 35 с.

⁵ Холевчук М. Як організувати і вести контролю молочності корів. – Львів: Накл. Крайового госп. т-ва “Сільський Господар”, 1930. – 93 с.

⁶ Жук А. Українська кооперація в Польщі. – Львів, 1934. – 38 с.; Діточі кооперативи при школах на українських землях в Польщі // Господарсько-кооперативний часопис. – 1933. – Ч. 23. – С. 4.

⁷ Кучабський В. Отверта відповідь польському консервативі. – Львів, 1932. – 208 с.

⁸ Бегей І. Юліан Бачинський: соціал-демократ і державник. – К.: Основні цінності, 2001. – 256 с.

- ⁹ Старосольський В.Й. Теорія нації / Передм. І.О.Кресіної. – Нью-Йорк–К.: Наук. т-во ім. Т.Шевченка, 1998. – XL. – 157 с.
- ¹⁰ Макух І. На народній службі: Спогади. – К.: Основні цінності, 2001. – 572 с. (Сер. “Спадщина”).
- ¹¹ Romer E. Struktura społeczna i kulturalna materialna Polaków i Rusinów w Galicyi Wschodniej. – Lwów, 1919. – 24 s.; Polski stan posiadania na Południowym Wschodzie Rzeczypospolitej. – Lwów, 1937. – 64 s.
- ¹² Krynski A. Liczba i rozmieszczenie Ukraińców w Polsce // Sprawy Narodowosciowe. – 1928. – №6. – S.651–707; Ludność polska a mniejszości w Polsce w świetle spisów ludności 1921 i 1931 r. // Sprawy Narodowosciowe. – 1932. – №4–5. – S.347–391.
- ¹³ Wasilewski L. Ukraińska sprawa narodowa w jej rozwoju historycznym. – Warszawa–Kraków, 1925. – S.V–VII, 217–218.
- ¹⁴ Стемпень С. Поляки й українці в II Речі посполитій: спроба діалогу // Україна і Польща: історична спадщина і суспільна свідомість: Матеріали міжнародної наукової конференції (Кам'янець-Подільський, 29–31 травня 1992 р.). – К.: Либідь, 1993. – С.211–222.
- ¹⁵ Сливка Ю.Ю. Західна Україна в реакційній політиці польської та української буржуазії (1920–1939). – К.: Наукова думка, 1985. – С.117.
- ¹⁶ Редліх Ш. Разом і нарізно в Бережанах. – К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2002. – С.82.
- ¹⁷ Гон М. Місто як об'єкт міжетнічної конкуренції в Західній Україні (1918–1939 рр.) // Галичина. Всеукраїнський науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. – Івано-Франківськ, 2005. – Вип.11. – С.203.
- ¹⁸ Лозинський Р. Національний склад населення Галичини у міжвоєнний період (1918–1939 рр.) // Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст.: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (21–22 листопада 1996 р.). – Івано-Франківськ, 1997. – С.216.
- ¹⁹ Одна з болячок у сільському господарстві // Сільський Господар. – 1924. – 15 травня.
- ²⁰ Прикра ліцитація // Сільський Господар. – 1928. – 15 лютого.
- ²¹ Васюта І. Селянський рух на Західній Україні в 1919–1939 рр. – Львів: Вид-во Львівського університету, 1971. – С.102.
- ²² Нові езекуційні приписи обов'язують від 1. Х. цього року // Сільський Господар. – 1932. – 1 жовтня.
- ²³ Родіонова Л. Особливості розвитку ринкових відносин у західноукраїнському селі в 20–30-х рр. ХХ ст. // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. проф. М.М.Алексієвця. – Тернопіль, 2003. – Вип.3. – С.215.

There depicted the social-economic pre-conditions of the Ukrainian nationalism expansion. The open ignoring of the Second Rzeczpospolita governmental authorities the rights of the Ukrainian population was the reason of the radicalism in the peasant masses spirits. Nationalism was as the ideology of the liberalization of the foreign oppression and the urgent problems solving.

Key words: *Ukrainian nationalism, agrarian issue, Eastern Galychyna, inter-war period, parcelation, settled way of life, cooperation.*

УДК 94 (477.8)

ББК 63.3 (4 Укр.)

Людмила ДРОГОМИРЕЦЬКА

ПРОБЛЕМИ КООПЕРАЦІЇ В ПРОГРАМНИХ ДОКУМЕНТАХ І ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ (1929–1939 рр.)

У статті висвітлюється вироблення стратегії діяльності Організації українських націоналістів у сфері кооперації в 1929–1939 рр., простежується вплив ОУН на розвиток українського кооперативного руху.

Ключові слова: *Організація українських націоналістів (ОУН), український кооперативний рух, кооперація.*

Підвищення інтересу громадськості до історії боротьби українського народу за національне визволення і побудову суверенної соборної української держави вимагає аргументованого, підтверженого документами висвітлення різних аспектів діяльності Органі-

зації українських націоналістів (ОУН). Метою нашої публікації є актуалізація проблеми, яка недостатньо вивчена сучасними українськими істориками. Ми ставимо перед собою завдання з'ясувати вплив ОУН на розвиток українського кооперативного руху в Західній Україні, визначити напрямки практичної діяльності партії у сфері кооперації.

Аналіз програмних документів ОУН дає підстави стверджувати, що українські націоналісти декларували позитивне ставлення до кооперації. Проте позицію організації щодо українського кооперативного руху не можна назвати чіткою і виваженою. Метою діяльності ОУН її керівники вважали досягнення української державності, а проблеми кооперації розглядали як одну з найважливіших засад її розбудови в майбутньому.

На початку 20-х років ХХ ст. ідеологи націоналізму ще не мали чіткого уявлення про тип суспільства, яке вони прагнули створити після здобуття незалежності. “На чільному місці національних вартостей має стояти розрост нації, вибування її фізичних і духових сил, потужність політична, належна роля міжнародна. Тільки поклавши це за наріжний камінь національної будови, – писав у 1927 р. один з ідеологів націоналізму Д. Андрієвський, – можна перейти до розгляду справ внутрішнього укладу, справ режиму, соціальних і економічних проблем, що поготів міняються повсякчасно й невпинно, і не можуть мати одного універсального на всі часи рішення...”¹.

Початком формування політичної і соціально-економічної доктрини інтегрального націоналізму, тісно пов'язаної з організаційною розбудовою ОУН, опрацюванням і прийняттям її програми, можна вважати перший Великий збір ОУН 1929 р., коли у відозві “Від Конгресу Українських Націоналістів” було накреслено низку рис цієї доктрини – основні характеристики політичної влади й соціально-економічного ладу української держави. ОУН переконливо стверджувала, що незалежна, соборна українська держава буде прагнути до “розбудови всіх галузей народного господарства” і, зокрема, “дбати про розвиток сільсько-господарської виробності шляхом підтримання середнього селянського господарства, сільсько-господарської кооперації і промисловості”².

Деталізувалася політична й соціально-економічна доктрина ОУН у загальній програмі, прийнятій на Великому зборі 1929 р. Майбутнє незалежної соборної української держави в загальних рисах уявлялося націоналістам в основному як аграрне, що буде опиратися на співпрацю між державою, кооперацією та приватним капіталом. Кооперацію ОУН вважала одним із шляхів успішної розбудови національної економіки й визнавала необхідність проведення державою такої економічної політики, яка “створить найкращі можливості розвитку для всіх форм національної кооперації” і, зокрема, “буде підтримувати розвиток сільсько-господарської кооперації”, “сприяти розвиткові сільсько-господарської промисловості в формах виробничої кооперації”, “подбає про організацію виробничої та збутової ремісничої кооперації, підпираючи ремісництво в межах, що відповідають сучасному характерові продукції та ринків”, “торговельні операції, як на внутрішньому так і на зовнішньому ринках, будуть розподілені між приватним капіталом, кооперацією і державою”³.

Трансформуючи політичну доктрину ОУН, II Великий збір ОУН, що відбувся в Римі 26–27 серпня 1939 р., уточнив ряд положень програми, в преамбулі якої підкреслювалося, що “вповні незалежною політично нація може бути тоді, коли вона незалежна економічно”. Конкретизуючи цю концепцію, ОУН формулювала важливу тезу про те, що економічний лад незалежної держави в майбутньому необхідно побудувати на мішаних формах удержавленої, громадської й приватної господарської власності, поклавши в основу економічної політики “солідарну співпрацю всіх соціально-виробничих верств, яку нормуватиме держава в загальних інтересах нації”⁴. Важливим доповненням програми стали нові положення щодо розвитку виробничої кооперації. У новій редакції документа, зокрема, наголошувалося, що, враховуючи особливості соціально-економічної структури України, держава буде розвивати промисловість “на мішаному принципі удержавленої,

муніципалізованої, кооперативної й приватної власності”, в окремих галузях промисловості передбачалося створення підприємств “з участю державного й приватного, чи кооперативного капіталу”, а підприємства легкої та харчової промисловості планувалося залишити “ініціативі приватного й кооперативного капіталу осіб та спілок під загальною контролею держави”. У програмі передбачалося вдосконалення торговельного обміну “шляхом плянної розбудови національних приватних, кооперативних і державних підприємств”, “розвиток конструктивних форм національного кооперативного та приватного банківництва” під контролем держави й ін.⁵

Програма українського націоналізму, наголошував лідер ОУН Степан Бандера, має базуватися на світогляді, що є “витвором українського духу, природи і цілого українського народу”. Визнаючи кооперацію джерелом і рушієм культурно-духовного саморозвитку народу у формах, що узгоджувалися з його ментальністю, Степан Бандера не заперечував “позитивної, творчої ролі держави, яка має обороняти, організувати і сприяти вільному життю і розвитку культурного поступу та господарського добробуту народу й людини”⁶.

Незважаючи на те, що програмні документи не визначали стратегії і тактики діяльності організації у сфері кооперації, на практиці ОУН визнавала кооперативний рух однією з форм боротьби українського народу за національне визволення, тому, як і інші політичні партії, що діяли в Західній Україні у 20–30-х роках ХХ ст., намагалася підпорядкувати кооперацію своїм інтересам.

Курс на опанування кооперативним рухом впливав з основного постулату визвольної доктрини ОУН – “опори на власні сили”, згідно з яким кооперативи, поряд з іншими масовими організаціями українського населення, мали служити “жолобом втягування” широких мас у боротьбу проти польського режиму⁷. Видані Крайовою ексекutiveю ОУН у 1929 р. інструктивні матеріали спрямовували членів організації на опанування кооперативних організацій, створення при них націоналістичних гуртків і секцій. Зокрема, у травні 1929 р. окружні ексекutiveи отримали наказ, щоб у місцевостях, де немає таких організацій, розпочати створення “самоосвітніх гуртків” при молочарнях і філіях “Маслосоюзу”⁸. Одне з “головних завдань сучасності”, які висунула Крайова ексекutiveа в грудні, полягало в тому, щоб поставити кооперативи на “становище ідеології націоналізму”⁹.

На виконання даних розпоряджень українські націоналісти намагалися цілеспрямовано поширювати ідеологію українського націоналізму через кооперативні організації, що, в цілому, негативно відбивалося на діяльності останніх. У грудні 1929 р. було припинено роботу кооперативних курсів у с. Коршів Коломийського повіту, бо місцева поліція отримала повідомлення від свого інформатора, що “керівник курсу мав проводити між курсантами політичну агітаційну роботу з метою освідомлення їх у націоналістичному дусі”¹⁰. При обшуках у приміщеннях кооперативів часто вилучалися нелегальні видання, що було приводом для репресій. Так, за належність до ОУН і поширення нелегальної націоналістичної літератури 27 листопада 1930 р. у Городенці було заарештовано урядовця повітового союзу кооперативів І.Курилюка, 28 жовтня 1933 р. в Устеріках – членів місцевого кооперативу М.Штиня та В.Гураля, 31 жовтня 1933 р. – службовця Тернопільського повітового союзу кооперативів Й.Менцінського, в Підгайцях – крамаря Ю.Зіня, в с. Дичків Тернопільського повіту – кооператора В.Кузьму. У 1934 р. польська поліція почала широку карну акцію, внаслідок якої було заарештовано весь крайовий провід ОУН у Галичині, а також ув’язнено сотні рядових членів організації, серед яких були й кооператори. Багато членів і симпатиків ОУН за свої політичні переконання отримали тривалі терміни ув’язнення в концтаборі Береза Картузька. Серед них були кооператори О.Кудря із с. Межириччя, І.Мриглод із с. Розвадів, О.Павлишин із с. Товтолуг Тернопільського повіту, директор кооперативу з Калуша П.Мигович та ін.¹¹. Таким чином, українській кооперації було завдано відчутних кадрових утрат.

Пріоритетним напрямком діяльності українських націоналістів на початку 30-х рр. ХХ ст. були терористичні акції, які стали однією з основних причин проведення польськими властями політики “умиротворення” українців, відомої як “пацифікація”.

Пацифікаційні роз’їзди загонів польських уланів і поліції завдали великої шкоди українським кооперативним організаціям. Під час наїздів улани розшукували селян, які вели громадську діяльність, зокрема активних кооператорів – членів правління і спостережних рад кооперативів, і, без огляду на вік і стать, піддавали їх публічному побиттю нагайками¹². Так, нелюдських катувань зазнали: 57-літній М.Мітрінга – продавець кооперативної крамниці в Петринові Тернопільського воєводства; 60-літній І.Панчишин – діловод кооперативу в Наконечнім Львівського воєводства; 52-літній І.Блажкевич – член ради Подільського окружного союзу кооперативів, одна з найактивніших у краї кооперативних пропагандисток, перша голова Української жіночої кооперативної гільдії; С.Шипилявий – директор Буцацького повітового союзу кооперативів і багато інших¹³. Репресії часто супроводжувалися примусовим підписанням керівниками кооперативів і навіть цілими сільськими громадами декларацій, у яких українці під загрозою нових каральних акцій заявляли про вихід кооперативу з РСУК, як це було в с. Сарники Станіславського воєводства. У с. Клувінці Тернопільського воєводства мешканці підписали декларацію, що вони “не хочуть ні українського кооперативу, ні української читальні”. У Збараському повіті Тернопільського воєводства було зареєстровано 5 випадків примусової самоліквідації кооперативів шляхом підписання декларацій членами спостережних рад¹⁴.

Складовою частиною проведення “пацифікації” були “ревізії” українських кооперативів, які, як правило, завершувалися нищенням кооперативного майна. Наприклад, під час проведення пацифікаційної акції в с. Вербіж Станіславського воєводства терористи напали на кооператив “Хлібороб”, знищили всі товари, які були в крамниці кооперативу: полили дустом, олією, битими яйцями; в усіх кімнатах зірвали підлогу; поламали вікна й двері; розбили печі; сокирами порубали меблі; порвали ділові книги й акти; знищили бібліотеку. Як свідчать документи Державного архіву Івано-Франківської області, за подібним сценарієм відбувалися практично всі “ревізії” кооперативів і в абсолютній більшості випадків погромники завдавали кооперативним організаціям значних матеріальних збитків. За нашими підрахунками, тільки в Рогатинському повіті Станіславського воєводства було зруйновано будинки 11 кооперативів, у крамницях 24 кооперативних організацій знищено весь запас товарів¹⁵.

Установити обсяг матеріальних утрат, заподіяних українській кооперації “пацифікацією”, було практично неможливо, бо каральними акціями було охоплено 493 населених пункти в 16 повітах Східної Галичини, а погроми в кооперативах повторювалися майже в кожному селі¹⁶. За приблизними підрахунками, втрати, завдані українській кооперації “пацифікацією”, становили 500 тис. зл., було знищено майже половину товарних складів кооперативних організацій, причому в жодному випадку уряд не довів у суді кооператорам якоїсь провини проти держави¹⁷.

Більшість українських політичних сил гнівно засуджували методи діяльності націоналістів. На спільному засіданні президії Українського національно-демократичного об’єднання (УНДО) й Української парламентської репрезентації, що відбулося 13 липня 1934 р., було прийнято резолюції, в яких говорилося, що “поведінка ОУН утруднює, а то й унеможлиблює конструктивну працю українським освітнім, господарським і політичним організаціям, йде на руку польським екстремізаційним течіям у відношенні до українського народу і веде націю на небезпечний шлях політики катастроф. Масове самовищування людей, без ніякої користі для нації в теперішності та зі шкодою для неї у майбутності, поширення провокації – отсе страшні жалюгідні наслідки діяльності ОУН”¹⁸.

Проте ні опозиція демократичних українських партій, ні репресивні заходи польської адміністрації не мали суттєвого впливу на форми й методи діяльності українських

націоналістів у сфері кооперації. Інструкція Центрального проводу ОУН від 20 листопада 1936 р. вимагала охоплення членами організації “всіх українських інституцій в галузі економічній, кооперативній, спортивній і освітній, бо під їх вивіскою можна надалі продовжувати роботу підривну”¹⁹. Виконуючи розпорядження центрального проводу, націоналісти не тільки ставали активними кооператорами, але й намагалися проникати в керівні кооперативні структури. Так, членом ОУН був один із засновників молочарської кооперації директор “Маслосоюзу” А.Палій, націоналіст І.Прибитківський у 1936 р. став директором кооперативу “Гуцульщина” в Косові, члени ОУН М.Захарняк – директором районної молочарні в Рудках, М.Чопик – директором ПСК у Яворові²⁰.

Визначити кількість кооперативних організацій, що перебували під впливом ОУН, надзвичайно важко, що пояснюється, насамперед, нелегальним статусом організації. Проте аналіз опрацьованих джерел свідчить, що в 30-х роках позиції ОУН у сфері кооперації посилювалися. Це чітко можна простежити на прикладі Станіславського воєводства. Так, у 1937 р. воєвода доповідав міністру внутрішніх справ, що в Косівському повіті під вплив ОУН перейшли 25% кооперативів, які у 20-х роках перебували під впливом Української соціалістично-радикальної партії (УСРП), у Долинському повіті – 20% кооперативів, раніше опанованих УНДО. У селах Майдан, Височанка, Сапогів, Комарів Калуського повіту 80% членів УСРП змінили свій напрям у політиці й “перейшли в націоналісти”²¹. Сильним був вплив націоналістів на кооперативні організації в Монастирських, Чорткові, Підгайцях, Рогатині, Стрию, Косові, Коломиї, Золочеві, Сокалі, Раві Руській, Перемишлі, Самборі²².

У другій половині 30-х років ОУН відмовилася від масових виступів проти польської окупаційної влади й основну увагу зосередила на розбудові організаційної мережі та налагодженні культурно-просвітницької діяльності. Для досягнення цієї мети націоналісти намагалися використати й кооперативні установи, про що свідчать повідомлення представників польських властей. Зокрема, станіславський воєвода в доносі до міністра внутрішніх справ констатував факт, що “ОУН в кооперації здобула вплив і створила собі добру базу для подальших акцій. Її члени в ролі ревізорів, інструкторів проводять пропаганду націоналістичних ідей у формі виголошення рефератів і лекцій з історії України, поширюють нелегальну літературу ОУН”²³. Комендант поліцейського постерунку в Крупцях, що на Волині, в доносі про діяльність місцевого кооперативу зазначав, що “кооператив є прихильником ОУН. Дотримується конспірації. Кооператив має сильний вплив на населення як організатор кооперації і піднесення свідомості населення в напрямі націоналістичному”²⁴. Луцький повітовий староста інформував волинського воєводу про те, що кооператив “Українська праця” в с. Піддубці в 1935 р. “розгорнув сильну націоналістичну діяльність, що проявляється в частих зборах в приміщенні магазину кооперативу. Спостереження за діяльністю кооперативу дуже утруднене, оскільки збори проводяться ніби-то з причини вирішення господарських питань. Однак це неправда, бо кооператива з 1935 р. попала під вплив ОУН. В червні 1935 р. в кооперативі були вивішені відозви ОУН з закликами до збройного виступу”²⁵.

Тактика припинення бойових акцій, до яких звикли й польські власті, й українське населення, призвела до поширення підтримуваних ворожою пропагандою чуток про знищення ОУН, що викликало серед українців настрої зневіри й апатії, а польські урядовці тріумфували й заявляли, що ОУН знищена. Тому всупереч новій тактиці організація вирішила заявити про своє існування, зорганізувавши в травні 1935 р. акцію розповсюдження націоналістичних листівок із нагоди вшанування пам’яті полеглих борців за волю України. Розповсюдження листівок здійснювалося через доставців молока для “Маслосоюзу”, які ввозили листівки зі Львова в порожніх бідонах від молока й передавали на конспіративні склади ОУН по селах. Цією акцією було покладено початок відновленню видавництва й поширенню нелегальної націоналістичної літератури²⁶.

Відновлення активної нелегальної діяльності ОУН знову спричинило масові арешти й репресії, що негативно відбивалося на діяльності кооперативних організацій, членами яких були прихильники ОУН. Так, у Тернополі в червні 1935 р. за поширення підпільних видань і за приналежність до ОУН було засуджено до ув’язнення на 9 років кооператора В.Пастушенка, на 8 років – службовця ПСК П.Джуса, на 2 роки – учня кооперативної торговельної школи Т.Серанта. У кінці 1937 р. відбувся політичний судовий процес на Волині проти 55 селян із Костопільського повіту, звинувачених у приналежності до ОУН. Серед засуджених селян було багато кооператорів²⁷.

Таким чином, діяльність українських націоналістів у сфері кооперації була непродуманою й непослідовною. Маючи на меті відродження української державності, ОУН намагалася використовувати кооперативні організації як джерело пробудження і формування націоналістичної свідомості українського громадянства. Реальної політичної підтримки з боку націоналістів кооперація не мала, що, очевидно, пов’язано з нелегальним статусом партії. Проте форми й методи діяльності ОУН для кооперації здебільшого призводили до негативних наслідків.

- ¹ Мартинець В. Українське підпілля. Від УВО до ОУН. Спогади й матеріали до передісторії українського організованого націоналізму (1920–1929). – Вінніпег, 1949. – С.161.
- ² Від Конгресу Українських Націоналістів // Українська суспільно-політична думка в 20 столітті. Документи і матеріали. – Сучасність, 1983. – Т.ІІ. – С.326.
- ³ Постанови Великої Збору Організації Українських Націоналістів, що відбувся в днях 28.1. до 2.2.1929 р. // ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929–1955 р. / Бібліотека українського підпільника, 1955. – С.7–9.
- ⁴ Політична програма Організації Українських Націоналістів // Українська суспільно-політична думка в 20 столітті. Документи і матеріали. – Том ІІ. – С.404.
- ⁵ Там само. – С.407–410.
- ⁶ Злупко С. Економічний світогляд Степана Бандери // <http://www.ukrnationalism.org.ua/publications/>.
- ⁷ Мірчук П. Нарис історії Організації Українських Націоналістів / За ред. Степана Ленкавського. – Мюнхен–Лондон–Нью-Йорк, 1968. – Том І. 1920–1939. – С.137–139.
- ⁸ Державний архів Івано-Франківської області (далі – ДАІФО). – Ф.2, оп.1, спр.856 (Інформація Львівського воєводського управління про діяльність Української націоналістичної організації (ОУН). 30 квітня 1932 р. – 14 листопада 1932 р.). – Арк.12.
- ⁹ Там само. – Арк.92.
- ¹⁰ ДАІФО. – Ф.2 сч, оп.1, спр.670 (Щотижневий звіт Станіславського воєводського управління. 6 липня 1929 р. – 9 січня 1930 р.), арк.105.
- ¹¹ Мірчук П. Назв. праця. – С.151, 418, 419, 433.
- ¹² ДАІФО. – Ф.2, оп.1, спр.747 (Відомості адміністративних і поліцейських органів про “паціфікацію” українського населення на території Станіславського воєводства. 27 листопада 1930 – 5 квітня 1931 р.), арк.84–94.
- ¹³ Центральний державний історичний архів України у м.Львові. – Ф.344, оп.1, спр.78 (Статті та повідомлення Барана С., Великановича Д. та ін. про політичне і соціально-економічне становище українського населення. 1938–1939 рр.), арк.15; Польський терор. – Львів, 1930. – С.6.
- ¹⁴ ДАІФО. – Ф.2, оп.1, спр.747, арк.93–94.
- ¹⁵ ДАІФО. – Ф.2, оп.1, спр.747, арк.84–94.
- ¹⁶ Улани в селах Львівського повіту // Громадський голос. – 1930. – Ч.38. – С.1; ДАІФО. – Ф.68, оп.1, спр.155, арк.54.
- ¹⁷ Надзвичайні загальні збори РСУК // Господарсько-кооперативний часопис. – 1935. – Ч.9. – С.3.
- ¹⁸ Ухвала чотирьох українських партій // Діло. – 1934. – Ч.161. – С.1.
- ¹⁹ ДАІФО. – Ф.2, оп.1, спр.973 (Інформації воєводських управлінь і повітових старостів про діяльність українських націоналістичних кооперативних товариств і організацій у Станіславському воєводстві. 5 січня 1933 р. – 20 жовтня 1933 р.), арк.28.
- ²⁰ Мірчук П. Назв. праця. – С.417–418, 433.
- ²¹ ДАІФО. – Ф.68, оп.1, спр.719 (Інформація слідчого відділу Станіславського повітового управління державної поліції і переписка з постерунками державної поліції Станіславського повіту про діяльність УСРП в повіті 5.02.1937–29.12.1937), арк. 103.

- ²² ДАІФО. – Ф.2, оп.1, спр.360 (Повідомлення повітових старостів про діяльність Української Військової організації (УВО) в повітах Станіславського воєводства. 31 жовтня 1925 р. – 14 липня 1927 р), арк.167.
- ²³ ДАІФО. – Ф.2, оп.1, спр.973, арк.28.
- ²⁴ Державний архів Волинської області (далі – ДАВО). – Ф.45, оп.1, спр.1156 (Інформації постерунків державної поліції про діяльність українських кооперативів на Волині), арк.23.
- ²⁵ Там само.
- ²⁶ Мірчук П. Назв. праця. – С.441.
- ²⁷ Там само. – С.457, 469.

The article deals with producing of strategy of Ukrainian nationalists organization activity in the sphere of cooperation in 1929-1939, researches the influence of OUN on the Ukrainian cooperative movement development.

Key words: Organization of Ukrainian Nationslists (OUN), Ukrainian cooperativ movement, cooperation.

УДК 94 (477.8): 336.74 “XX”
ББК 63.3 (4 Укр) 622

Володимир САГАНЮК

ГРОШОВИЙ ОБІГ У ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ В 30-х рр. ХХ СТОЛІТТЯ

У статті висвітлено фінансово-економічне становище в Західній Україні в 30-ті рр. ХХ ст. і проаналізовано реформаторську діяльність польського уряду в грошовій справі.

Ключові слова: Західна Україна, Польща, грошова реформа, злотий, гріш, емісія, кредитування.

Аналіз і всебічне вивчення історії грошового обігу в Україні належать до проблем поки що недостатньо досліджуваних у вітчизняній історіографії, незважаючи на те, що її розробка дозволила б значною мірою поглибити наукове розуміння важливих аспектів економічної історії України.

Певні зрушення в цій галузі почали проявлятися в сучасних умовах, коли помітно зріс інтерес до вивчення історичного минулого української держави.

Саме поглиблений аналіз і всебічне узагальнення всіх без винятку складових економічної історії України в цілому та її окремих регіонів можуть бути залучені при використанні й сучасній розробці концепції економічної політики сьогодення та в майбутньому.

У зв'язку з тим, що розробкою проблематики, пов'язаної з історією грошового обігу, займається дуже мало науковців, це й визначило актуальність даного дослідження.

У вітчизняній історіографії немає комплексного дослідження, в якому було б проаналізовано фінансово-економічне становище Західної України в 30-ті рр. ХХ ст. Певні спроби розглянути дане питання були зроблені в дослідженнях Р.М.Шуста¹, С.В.Краузе², А.С.Бадаєва³.

Характеристика напрацювань, що стосуються проблематики грошового обігу на західноукраїнських землях, частково знайшла своє відображення в праці Є.І.Кучеренка та Д.І.Мошнягіна⁴.

Використавши здобутки історичної науки з проблем дослідження, вважаємо одним із важливих завдань вивчити загальні тенденції та специфічні особливості грошового обігу в Західній Україні в передвоєнне десятиріччя.

Ураховуючи актуальність і недостатню вивченість даної проблеми, ми вибрали як об'єкт дослідження стан грошового обігу в Західній Україні в складі Польщі (на прикладі 30-х рр. ХХ ст.).

Метою статті є відтворення об'єктивної і цілісної картини фінансового становища на західноукраїнських землях у складі Польщі й аналіз існуючої грошової системи.

Після поразки ЗУНР і підписання Ризького миру 1921 р. західні українці були “відрізані” від східних і опинилися відразу в складі трьох держав: Польщі, Румунії, Чехословаччини. До польської окупації потрапили землі Східної Галичини та Західної Волині, на яких за переписом 1931 р. проживало 5,6 млн. українців. На землях із переважаючим українським населенням було створено чотири воєводства: Львівське, Волинське, Тернопільське та Станіславське. Відтоді й аж до 1939 р. на цих землях функціонувала польська грошова система⁵.

На перших етапах перебування Західної України в складі Польщі тут курсували різноманітні грошові знаки: австро-угорські крони, німецькі марки, українські гривні, карбованці та ін. Однак згідно з реформою 1924 р. в обіг було введено польський злотий як єдину законну державну валюту, яка перебувала в обігу до 1939 р. Злотий ділився на 100 грошів⁶. В обіг було випущено значну кількість монет різних номіналів, наприклад 1 грош, 2 гроша, 5 грош, 10 грош, 20 грош, 50 грош, 1 злотий, 2 злотих, 10 злотих⁷. Наклад цих монет був доволі великим і з кожним роком зростав. Зокрема, впродовж 1923–1939 рр. одногрошівок було випущено понад 230 млн. У 30-ті рр. тираж їх був таким: 1930 р. – 22,6; 1931 р. – 9,0; 1932 р. – 12,0; 1933 р. – 7,0; 1934 р. – 5,9; 1935 р. – 7,3; 1936 р. – 12,6; 1937 р. – 17,4; 1938 р. – 20,5; 1939 р. – 12,0 млн. штук⁸.

2-грошівок було відкарбовано понад 202 млн. штук. З 1930 до 1939 рр. їхня емісія була такою: 1930 р. – 20,0; 1931 р. – 9,5; 1932 р. – 6,5; 1933 р. – 7,0; 1934 р. – 9,4; 1935 р. – 5,8; 1937 р. – 17,4; 1938 р. – 20,5; 1939 р. – 12,0 млн. штук⁹.

Загальний наклад 5-грошівок перевищив 148 млн. штук: 1930 р. – 14,2; 1931 р. – 1,5; 1934 р. – 0,4; 1935 р. – 4,7; 1936 р. – 4,7; 1937 р. – 9,1; 1938 р. – 17,3; 1939 р. – 10,0 млн. штук¹⁰.

19 січня 1925 р. було запроваджено срібні монети номіналом 1, 2 та 5 злотих, які вилучили з обігу 31 грудня 1932 р. На цих монетах було зображено герб Польщі – одноголовий орел із короною, селянка з колосками¹¹, парусний корабель, профіль голови Ю.Пілсудського¹².

З появою в обігу срібних монет з'явилися фальшиві гроші. Найбільше підробляли монету номіналом 5 злотих. У тогочасних засобах масової інформації з'явилися статті, де йшлося про те, як можна визначити, де справжня монета, а де фальшива. Зокрема, на шпальтах газети “Бескид” було опубліковано статтю під назвою “Фальшиві гроші”, в якій йшлося наступне: “Фальшивники грошей підробляють в останніх часах срібні п'ятьзлотівки, так по мистецьки, що вже важко їх відрізнити від правдивих. Давніше можна було їх пізнати по глухим звуку, а тепер вони вже дзвонять як правдиві, а одинокі що вказує на підроблення, то вага і дещо затертий латинський напис з боку “салюс реіпубліке супрема лекс”. На фальшивих грошах найгірше терплять селяни, тому вони повинні бути дуже обережні в приймаючи п'ятьзлотівок, а свідоміші в тім згляді повинні навчати загал”¹³.

Також було випущено банкноти вартістю 500, 100, 50, 20, 10, 5, 2, 1 злотих і 50, 20, 10, 5. 1 грошей. Зокрема, банкноту номіналом 10 злотих випущено 20 липня 1926 р., повторна емісія – 1 січня 1933 р. і вилучено з обігу 26 серпня 1939 р.; 20 злотих видозмінено 20 червня 1931 р.; 100 злотих – 2 червня 1932 р.; 1 злотий – 1 жовтня 1938 р.¹⁴. Однак фінансову кризу зупинити не вдалося. Вирішення кризових явищ, які почали проявлятися в економіці Польщі, відбувалося на засіданні варшавського сейму в жовтні 1931 р. Найважливішою кульмінацією нарад сейму була промова голови ради міністрів Пристора, в якій він обговорював сучасне становище в Польщі та на її окраїнах у зв'язку із загальноєвропейською господарською скрутою. Довга промова Пристора зводилася до того, що в Польщі найкраща ситуація в порівнянні з іншими країнами. Однак насправді все було не так і його думки не поділяли присутні на засіданні представники селян, робітників,

купецтва. Не поділяв цих поглядів і представник українського посольського клубу Баран, який, виступаючи в сеймі, зазначив, “що українське селянство є в ще гіршому положенні ніж польське, бо польським селянам уряд дає позички, а для нашого села не тільки нема позичок, але коли воно само хоче ратуватись при допомозі кооперації та інших господарських товариств, то уряд українську кооперацію і українські господарські організації нищить і переслідує”¹⁵.

У 1932 р. було проведено чергову грошову реформу, за якою 1 злотий = 0,10315 г золота. У період світової економічної кризи 1928–1933 рр. грошова система Польщі значних потрясінь не зазнала. Упродовж 1928–1936 рр. було відмінено будь-які валютні обмеження і запроваджено вільний обмін банкнот Польського Банку на золото. Це спричинило різке зменшення золотовалютних запасів країни, які із 701 млн. зл. у 1929 р. скоротилися до 444 млн. зл. у 1935 р. Але водночас уряду вдалося стабілізувати цінову ситуацію, забезпечити збалансованість бюджету, утримати під контролем стан валютного ринку аж до вересня 1939 р.¹⁶

У 1930-х рр. коливання цін було незначним. Зокрема, якщо в 1934 р. 1 кг масла коштував 2,92 зл., то в 1939 р. – 2,95 зл.; 1 л молока – 14 грошів у 1934 р., а станом на 24 січня 1939 р. “Маслосоюз” платив 17–18 грошів!¹⁷

У 1935 р. курс валют на Львівській біржі був таким:

1 американський долар – 5,25 – 5,31 злотих;
1 фунт стерлінгів англійський – 26,11 – 26,37;
100 марок німецьких – 212,15 – 214,15;
100 франків французьких – 34,90 – 35,08;
100 рублів російських – 47,10 – 47,40;
20 корон австрійських – 36,20 – 36,80;
1 дукат – 82,00 – 82,75;
1 г золота – 5,9244;
1 г срібла – 0,07–0,08¹⁸.

У міжвоєнне двадцятиріччя на території Західної України діяло чимало банків. Зокрема, найбільшими з них були: Банк Союзу Зарібкових Спілок (Львівський відділ) – м. Львів, вул. Коперника, 4¹⁹, Земельний Банк Гіпотетичний (Акційна спілка) – Центральне відділення – м. Львів, вул. Словацького, 14, філія – м. Станіславів, вул. Собіського, 11²⁰, Кооперативний Банк “Дністер” – м. Львів, вул. Руська, 20²¹, Центральний Кооперативний Банк “Краєвий Союз Кредитовий” – м. Львів, вул. Ринок, 10²², Український Кооперативний Банк – м. Станіславів, вул. Сапінська²³.

Існували як державні, так і приватні банки, які здебільшого були філіалами іноземних банків. Для Польщі, з її “бідним” банківським капіталом і обмеженим грошовим ринком, був характерним відносно сильний розвиток державних банків.

У фінансуванні сільського господарства провідна роль належала Державному сільськогосподарському банку. Хоч формально цей банк повинен був кредитувати дрібних і середніх землеробів, проте левову пайку його кредитів одержували поміщицькі господарства. Останні, крім того, фінансувалися Державним банком крайового господарства, Польським емісійним банком, кредитними поміщицькими товариствами та приватними банками.

Для розвитку сільського господарства Західної України сільськогосподарський банк до 1 жовтня 1933 р. асигнував 150,8 млн. злотих усіх видів позичок, що становили 15,6% всіх кредитів банку, в тому числі – 24,9 млн. злотих довгострокового й 39 млн. злотих короткострокового кредиту, а також 86,9 млн. злотих позик розділено банком з урядових фондів²⁴.

Як бачимо з вищевикладеного, в основному банки займалися асигнуванням і кредитуванням купівлі землі, фінансували промислові та сільськогосподарські роботи, а також у

великих розмірах проводили короткострокові кредитні операції, що значною мірою сприяло зміцненню заможного селянства, яке здатне було забезпечити зростання продуктивності праці в різних галузях господарства.

Однак 1 вересня 1939 р. гітлерівська Німеччина напала на Польщу, а 17 вересня Червона армія перейшла Збруч. У багатостраждальній історії краю настала нова тривожна й незвідана доба²⁵.

Таким чином, на західноукраїнських землях в обігу перебувала польська валюта – злоті та гроші (до 1939 р. включно), які були загальнодержавною грошовою одиницею, що, не зважаючи на економічні потрясіння та внутрішньополітичну нестабільність, завоювала довіря в населення Західної України й функціонувала тут із найбільш стабільним курсом, у порівнянні з Європою, до початку Другої світової війни.

- ¹ Шуст Р.М. Нумізматики: історія грошового обігу та монетної справи в Україні. – К., 2007.
- ² Краузе С.В. Монети та грошовий обіг Галичини: короткий науково-популярний історико-економічний огляд. – Коломия, 2000.
- ³ Бадаев А.С. Монеты стран мира. Каталог XX ст. – Чернигов, 1991.
- ⁴ Кучеренко Э.И., Мошнягин Д.И. Нумизматика в школе. – М., 1968.
- ⁵ Шуст Р.М. Назв. праця. – С.280.
- ⁶ Зварич В.В. Нумизматичний словник. – Л., 1972. – С.68.
- ⁷ Краузе С.В. Назв. праця. – С.90.
- ⁸ Suchanek A., Kurpiewski A. Katalog popularny monet polskich. – Gdansk, 2005. – S.1.
- ⁹ Suchanek A., Kurpiewski A. Назв. праця. – S.3.
- ¹⁰ Suchanek A., Kurpiewski A. Назв. праця. – S.5.
- ¹¹ Кучеренко Э.И., Мошнягин Д.И. Назв. праця. – С.103.
- ¹² Бадаев А.С. Назв. праця. – С.191–192.
- ¹³ Фальшиві гроші // Бескид. – 1931. – С.4.
- ¹⁴ Keller F. Das Papiergeld des Ersten Weltkriegs. Teil I. Europa. – Berlin, 1957. – S.68.
- ¹⁵ Засідання Варшавського сейму // Бескид. – 1931. – С.3.
- ¹⁶ Шуст Р.В. Назв. праця. – С.288.
- ¹⁷ Оголошення “Маслосоюзу” // Українські вісті. – 1939. – С.4.
- ¹⁸ Краузе С.В. Назв. праця. – С.93.
- ¹⁹ Інформація Банку Союзу Зарібкових Спілок // Діло. – 1926. – С.6.
- ²⁰ Інформація Земельного Банку Гіпотетичного // Мета. – 1936. – С.20.
- ²¹ Інформація Кооперативного Банку “Дністер” // Мета. – 1936. – С.3.
- ²² Інформація Центрального Кооперативного Банку “Краєвий Союз Кредитовий” // Діло. – 1926. – С.12.
- ²³ Інформація Кооперативного Банку в Станіславові // Українське життя. – 1931. – С.6.
- ²⁴ Державний архів Івано-Франківської області (ДАІФО). – Ф.2., оп.9, спр.432, арк.3.
- ²⁵ Кугутяк М.В. Наш край у 30-х роках // Поліття. – 1992. – С.53.

The article reveals the financial-economic position in Western Ukraine in the 30-s of XX century. The reformal activity of Polish government in monetary affair is analysed.

Key words: Western Ukraine, Poland, monetary reform, zloty, grosh, emission, credit process.

УДК 329.17(477.8)36
ББК 63.3(4Укр)624.12

Василь УХАЧ

ПРОСВІТНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ОУН У КОНТЕКСТІ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ СИТУАЦІЇ НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД

У статті на основі широкого кола архівних документів висвітлено теоретичні засади та розкрито практичну діяльність ОУН з організації самоосвітнього руху української молоді на західноукраїнських землях у міжвоєнний період.

Ключові слова: ОУН, суспільно-політична ситуація, самоосвітні гуртки, "Самоосвітник", народна освіта.

Суспільно-політичне становище в Західній Україні в міжвоєнний період характеризувалося, з одного боку, натиском польського шовіністичного режиму на всі національні й культурні права українців, з іншого боку, поступовим наростанням впливу тих українських сил, які стояли на позиції непримиренної боротьби з окупантом.

Безупинна діяльність польських офіційних кіл, спрямована на нищення всього українського, усунення української мови з державного життя, планомірний наступ на українську школу змусили ОУН приділити особливу увагу боротьбі на терені школи, розглядаючи її безпосередньою боротьбою за державність.

Не зважаючи на рішення вищих органів Польщі, 2 грудня 1932 року Найвищий Адміністративний трибунал польської держави ствердив, що дії шкільних кураторій під час проведення плебісциту мали протизаконний характер, унаслідок чого з 1925 до 1933 рр. близько 1000 українських шкіл були утраквізовані¹ всупереч закону². Процес нищення українського шкільництва продовжувався. У жовтні 1932 року 14 англійських послів внесли до Ліги Націй петицію, в якій звертали увагу на невиконання Польщею рішень Конференції Послів стосовно українського населення та вимагали передати справу до Міжнародного трибуналу Справедливості в м. Гаага³.

У цих умовах Організація українських націоналістів розпочинає, з одного боку, підготовку до активної боротьби за українську освіту, а з іншого, – спрямовує свої зусилля на пошук альтернативних шляхів навчання та виховання української молоді.

ОУН приділяла значну увагу проблемам народної освіти, самоосвіти української молоді, що мала б характер масового, системного руху, бо освіта – це, в першу чергу, "заправа розуму до боротьби й життєвих завдань"⁴, розглядаючи її в умовах тимчасової відсутності незалежної української держави одним із найважливіших чинників національно-державницького виховання підрастаючого покоління. У школі молода людина повинна була засвоїти завершену, чітку систему знань української національної традиції, рідної історії, географії, літератури тощо⁵.

Слід указати, що в умовах відсутності державності України, асиміляційної політики її поневолювачів стосовно української національної освіти не було належної організації системи навчання та виховання української молоді в усіх її компонентах. Постійних можливостей для освітньої роботи не було й в ОУН. Це пояснювалося рядом причин. По-перше, окупацією України польським режимом, відкрита чи замаскована політика якого мала антиукраїнський характер і була спрямована на полонізацію та асиміляцію українського народу. По-друге, необхідно врахувати й те, що ОУН не була керівною політичною силою в суспільно-політичному житті України, а отже, доводиться говорити про її практичну роботу в галузі освіти лише як структурної ланки серед когорти державницьких патріотичних сил.

Проте якщо студентська молодь мала можливість, хоч і підпільно, в умовах постійних переслідувань польської влади, вивчати рідну мову, історію, то селянська й робітничка

молодь нагально відчувала потребу відповідних засобів (підручників з української мови, історії, географії, інших галузей наукових, суспільних знань), щоб шляхом самоосвіти опанувати найсуттєвіші відомості з цих дисциплін. Власне, основним завданням "Самоосвітника" (часопису масової освіти, що виходив з початку 1930-х років до 1939 року) було "залучити селянську, робітничу молодь до самоосвітньої праці над собою і надавати допомогу в гуртовій самоосвіті ("Університет суспільної освіти")"⁶. Власне, ілюстрований "Самоосвітник" був лише першим кроком у планах розгортання масового, системного самоосвітнього руху.

Крайова конференція ОУН, яка відбулася у Львові 22–23 лютого 1930 року, наголосила на необхідності звернути "головну увагу на самоосвіту юнацтва і піднесення рідної освіти серед української молоді"⁷, брати активну участь у роботі самоосвітніх гуртків. Де їх немає, шукати відповідного професора й засновувати гурток. В інструкції ч.8 за березень 1930 року наголошувалося на необхідності звернути особливу увагу на суспільні науки, історію та літературу. Виховання проводити в дусі патріотизму й жертвності до України⁸.

Самоосвітні гуртки організовувалися при читальнях "Просвіти", "Рідношкільних гуртках", "Соколах", "Лугах" за згодою голови товариства. До завдань керівника входили організація, пошук охочих, агітація в селі про мету й шляхи самоосвіти⁹. У плані діяльності самоосвітніх гуртків¹⁰ були такі завдання: 1) складати плани й організувати культурно-освітню роботу в селі та місті; 2) підготувати вистави, концерти, святкові збори; 3) співпрацювати з місцевими вчителями, мужем довір'я, війтом земельної комісії тощо¹¹. Так, у Практичних вказівках організації життя сільської молоді при самоосвітніх, тіловиховних гуртках, виданих КЕ ОУН, наголошувалося, що першочерговим завданням є охопити й організувати всю молодь від 13–14 до 21 року, яка повинна належати до товариств "Просвіта", "Рідна школа", "Сільський Господар", оскільки кожному з цих товариств відведено головну роль в освіті, вихованні, спортивному загартуванні¹². Зокрема, керівництво ОУН поклало надії на "Молоді Просвіти", які засновувалися при читальнях "Просвіти" й відігравали важливу роль із залучення молоді до самоосвіти¹³. У внесених організацією змінах до статуту "Просвіти" зазначалося, що "українська молодь вестиме перед в організації цих культурних вогнищ"¹⁴. Так, виданий ОУН Правильник діяльності гуртків "Молода Просвіта" ставив завдання "поглиблювати знання та плекати якнайкращі особисті прикмети та якнайкраще підготуватися до національно-громадського, творчого життя"¹⁵. Провід "Просвіти" призначав опікуна для "Молодої Просвіти", який відповідав за виховний процес. Члени "Молодої Просвіти" брали активну участь в освіті українських дітей, проводили національні свята¹⁶. Про це йдеться у звітах керівників повітових відділів юнацтва ОУН Тернопільського та Станіславського воєводств¹⁷.

Наступним кроком мала стати робота зі створення окремих дівочих і юнацьких гуртків, де б молодь працювала спільно на сходинах гуртків і окремо вдома, використовуючи кожну хвилину для "збільшення самоосвіти і самовиховання"¹⁸. Так, у Золочівському повіті колишній студент філософії Б.Гожовський організував між членами гуртків "Рідна школа" та "Просвіта" кампанію з формування самоосвітніх гуртків¹⁹.

Наголошувалося на якості праці членів гуртка, що мав об'єднати найсвідоміші елементи молоді. Саме їм належала організація молоді села, де б їй "викладали історію України, ознайолювали з іншими питаннями, тобто національно виховували"²⁰. Значна увага приділялася новій освіті, яка ставить за мету озброєння людської волі до чину, національно-патріотичне виховання молоді, кінцевим результатом якого мало бути виховання свідомих громадян України. Власне, шляхом до активної участі в національному житті й мала бути "здорово й всестороння освіта, одна з перших вимог сьогодення"²¹.

Щоб "Самоосвітник" виконав свою роль у формуванні світогляду загалом селянської та робітничої молоді, проводилася пропаганда потреби політичної освіти й часопису. З цієї метою на сторінках часопису, що з жовтня 1937 року виходив два рази на місяць²²,

Крайова Екзекутива ОУН проголошує до 15 травня 1938 року ударну кампанію із залучення молоді до самоосвітнього руху, що охоплював уже 7,5 тис. чоловік.

Згідно з планами керівництва ОУН, самоосвітня діяльність повинна була мати характер масового, системного руху, а отже, поставала нагальна потреба нових освітніх видань, підручників з усіх ділянок загальних знань, українознавства, політичної освіти, методичних видань. Цю прогалину й мав заповнити Осередок видавничої допомоги масовій освіті (ОВДМО)²³. У завдання ОВДМО входила активна пропаганда на терені цілого краю з метою залучення все ширших верств української молоді до самоосвітнього руху.

Окреслюючи напрями діяльності “Самоосвітника”, наголосимо на різноманітності, багатоплановості висвітлюваних часописом питань, серед яких: історія, географія України, українська мова та література, природознавство, практичні відомості з арифметики й геометрії, короткий курс політичної освіти з політичною енциклопедією, історія народів, суспільних рухів і течій, культура, мистецтво, а також рубрики про спорт і тіловиховання, організацію праці самоосвітнього гуртка, події із самоосвітнього руху, життєві, книжкові поради, куток розваг²⁴. Кожна з вищеназваних ділянок праці після опублікування в “Самоосвітнику” виходила окремою книгою, зокрема часопис під рубрикою “Поради дня” звертав увагу селянської та робітничої молоді на ті ділянки життя, де можна було отримати заробіток. Усі інші можливості праці для молоді, що вимагали професійного навчання, розглядалися в “Часописі Молодого Українця”, який призначався і для доросту, а з початком 1938 року перейменованого на “Освіту”²⁵.

Так, у програмах з історії, географії України наголошувалося, що в основу самоосвіти молоді має бути покладено українознавство, яке несе освітнє і виховне значення. Зокрема, знання історії України усуває “наше безбатьченківство, виробляє віру у власні сили, географія України дає нам змогу пізнати наші багатства і їх значення у світі, історія літератури – розуміння нашого культурного, духовного розвитку”²⁶. У книзі Дарії Віконської “За силу і перемогу”, опублікованій в часописі, наголошувалося, що шлях до оформлення життя нації лежить, насамперед, через оформлення самих себе, тому важливо “виховати новий тип українця, гідного бути членом висококультурної національної спільноти”, вивчати добрі прикмети та шкідливі нахили нашої національної вдачі й відповідно працювати над собою, щоб цей “сирий матеріал став державною бронзою”²⁷. Для виконання цих завдань із початком 1937 року в “Самоосвітнику” публікується навчально-виховний матеріал “Наш світогляд”.

Видавництво “Самоосвітника” на чолі з В.Кунанцем, редактором Р.Паладійчуком приділяло значну увагу вихованню доросту, що стає на шлях свідомого національного життя²⁸. Так, керівництво часопису з метою забезпечити шкільну дітвору літературою з 15 березня 1938 року відділило адміністрацію “Молодняка” й “Орленяти” й закликала надавати їм фінансову підтримку як окремим часописам²⁹. Для вчителів, дітей у “Самоосвітнику” публікувалася окрема рубрика “Перегляд сил”, де, крім дописів із подій самоосвітнього руху, друкувалися світлини самоосвітніх гуртків, передплатників часопису по селах, передових пропагандистів руху³⁰.

З часу виходу у світ “Самоосвітника” розпочалася жвава робота з передплати й розповсюдження “Дешевої книги”, за три роки існування якої вийшло більше півмільйона примірників. З метою читання “Дешевої книги” всіма, хто тільки знає букви, керівництво ОВДМО зобов’язало адміністрацію видавництва почати легкий, популярний і, головне, доступний для загалу виклад матеріалу. “Дешева книга” отримала завдання нести національну свідомість у найширші кола українського селянства, молоді, щоб “пробудити навіть тих найбільш байдужих і оспалих”³¹.

Маючи на меті розширити поле власної діяльності, видавництва “Самоосвітника” та “Дешевої книги” започатковують відділ “Нова сцена”, завданням якого було обслуговувати аматорські гуртки добротними, новими за змістом і духом сценічними творами³². Так,

видавництво “Дешевої книги” для урізноманітнення, цікавості проведення національних свят, виходячи з освітніх і культурних домагань українського народу, організувало випуск комплектів інсценізацій, декламацій і хорових пісень із партитурами на всі національні свята, бо “молодь зобов’язана проявити себе і в культурно-мистецькій діяльності: театральних гуртках, хорах, оркестрах”³³.

Згідно з виданими ОУН інструкціями, організатори самоосвітніх гуртків зобов’язувалися налагодити співпрацю між селами, взаємообмін думками, культурно-мистецькими, спортивними надбаннями³⁴. Так, з ініціативи КЕ ОУН керівництво ОВДМО організувало вишкіл пропагандистів для роботи в терені, перший курс якого пройшов у середині жовтня 1938 року³⁵.

Про значення “Самоосвітника” в народній освіті дізнаємося з листів молоді, репортажів керівників пропаганди ОВДМО. Зокрема, М.Дублянко із села Лози Ярославського повіту закликав молодь приєднуватися до самоосвітнього руху, до праці над собою, щоб “не піти блудними дорогами”³⁶. І.Федорчук із села Костянець цього ж повіту закликав молодь передплачувати та розповсюджувати “Самоосвітник”, бо “це наша національна українська школа”³⁷. Яскравим підтвердженням ролі самоосвітнього руху в народній освіті є резолюція Пресової конференції молоді Любачівського повіту, що пройшла 1 травня 1938 року. Вислухавши реферат редактора В.Федевича “Самоосвітній рух як основа національного виховання” та пропагандивно-інформаційні реферати В.Вердина й В.Красняка, конференція прийняла такі положення:

1) “коли в інших повітах селянська молодь підняла високо прапор самоосвітнього руху та кує національну думку в праці, що є змаганням та веде за собою якнайширші круги українського селянства на службу національній ідеї, тому і ми як передова сила народу стаємо сміло і гордо під прапор самоосвітнього руху з кличем “Через самоосвіту до свідомих завдань!””³⁸;

2) “просвітню працю мусимо взяти в свої руки і вивести її на правильний шлях національного виховання”³⁹. Дбатимемо про те, щоб не тільки мати членів, що вмють читати й писати, але також, щоб виховати повновартісних громадян, готових жити й працювати в ім’я національної ідеї;

3) молодь Любачівщини, сповнена й пройнята запалом і поривом національних змагань, виконає твердий обов’язок сучасних переломних днів і подбає про те, щоб використати їх сповна в поширенні націоналістичної думки”⁴⁰.

Наступним кроком на шляху розгортання самоосвітнього руху було рішення керівництва Організації українських націоналістів оголосити з 1 січня 1939 року до травня цього ж року ударну кампанію для боротьби з трьома родами безграмотності: неграмотністю, напівграмотністю та наворотною неграмотністю⁴¹. Принагідно зазначимо, що боротьба з неграмотністю проводилася організацією і в подальші роки. Так, проведені розрахунки показали, що в Галичині як серед молоді віком понад 14 років, так і серед дорослих близько 500 тисяч були неписьменними. Значний відсоток їх проживав у гірських районах, зокрема, нарада освітніх керівників, яка відбулася 25 лютого 1943 року в м. Сколе, виявила в 47 селах Сколівщини більше 5 тисяч неписьменних⁴². Із цією метою було видано в 1943 році “Стінний буквар для дорослих”, у селах повітів створювалися курси для неграмотних. Так, упродовж 1942–1943 років під керівництвом одного зі співробітників Інституту народної освіти С.Волинця було проведено три вишкільні курси освітніх організаторів та інструкторів: перший у Львові, другий – у с. Брюховичі. Зазначимо, що в переліку запрошених педагогів і вчених багато було зі Східної України. Також було налагоджено роботу мандрівних бібліотек. Щодо дітей, то основна увага освітніх організаторів приділялася боротьбі з “наворотньою” неписьменністю⁴³.

Окресливши напрямки розвитку самоосвітнього руху, робимо висновок, що заслуга “Самоосвітника”, його структурних підрозділів у тому, що першочергово було поставлено

питання масової освіти української молоді. Це дало змогу, насамперед, селянській та робітничій молоді, яка не мала змоги оплачувати навчання, отримати загальні знання, для чого й призначався курс загальної підставової освіти. Найкращі з них у майбутньому очолювали читальні “Просвіти”, рідношкільні, театральні гуртки, проводили національно-патріотичну роботу, несучи державницькі ідеї в широкі кола української суспільності.

Таким чином, ініційована ОУН програма широкого самоосвітнього руху як альтернатива навчанню української молоді в національній школі мала позитивні результати. Завдання самоосвітньої роботи практично здійснювалися через розгалужену мережу легально діючих майже в кожному селі Західної України домів “Просвіт”, хат-читалень. самоосвітніх, рідношкільних гуртків. Організація фактично отримала змогу втілити в життя хоча б окремі положення власної освітньої програми, паралельно ведучи боротьбу з польським наступом у системі діючих державних українських шкіл.

- 1 Двомовні польсько-українські школи.
- 2 Діло. – 1933. – 2 листопада.
- 3 Нова зоря. – 1932. – 16 жовтня.
- 4 ЦДАВО України. – Ф.3833, оп.2, спр.99, арк.15.
- 5 ЦДАВО України. – Ф.3833, оп.1, спр.199, арк.32–65.
- 6 ЦДАВО України. – Ф.3833, оп.2, спр.99, арк.15.
- 7 ДАІФО. – Ф.69, оп. 1, спр.55, арк.12 зв.
- 8 ДАЛО. – Ф.121, оп.3, спр.341, арк.68.
- 9 Там само. – Арк.14–15.
- 10 Приблизний план праці для самоосвітніх гуртків на серпень 1941 року; Там само. – Арк.21.
- 11 ЦДАВО України. – Ф.3833, оп.2, спр.36, арк. 221; Оп.1, спр.1, арк.17.
- 12 ЦДАВО України. – Ф.3833, оп.2, спр.1, арк. 219–221.
- 13 ЦДАВО України. – Ф.3833, оп.1, спр.17, арк. 1зв.–2.
- 14 ЦДАВО України. – Ф.3833, оп.1, спр.279, арк.32–34; П.П. Про організацію “Просвіт” // Українське Слово. – 1941. – 2 листопада.
- 15 ЦДАВО України. – Ф.3833, оп.1, спр.280, арк.28.
- 16 ЦДАГО України. – Ф.57, оп.4, спр.343, арк.13, 30.
- 17 ЦДАВО України. – Ф.3833, оп.1, спр.16, арк.31–32.
- 18 ЦДАВО України. – Ф.3833, оп.2, спр.1, арк.222–224.
- 19 ДАТО. – Ф.231, оп.1, спр.2334, арк.58–59; ДАІФО. – Ф.69, оп.1, спр.725, арк.8.
- 20 ЦДАВО України. – Ф.3833, оп.2, спр.99, арк.15.
- 21 Там само – Арк.15, 50–51 зв.
- 22 Двотижневик підтримали 98% опитаних.
- 23 ЦДАВО України. – Ф.3833, оп.2, спр.99, арк. 51, 51 зв.
- 24 Там само. – Арк.50–51.
- 25 Там само. – Арк.58.
- 26 ЦДАВО України. – Ф.3833, оп.2, спр.1, арк.222–224.
- 27 ЦДАВО України. – Ф.3833, оп.2, спр.99, арк. 18 зв.–19.
- 28 ДАІФО. – Ф.69, оп.1, спр.756, арк.1 зв.–2; ДАТО. – Ф.231, оп.1, спр.2334, арк.58–59.
- 29 ЦДАВО України. – Ф.3833, оп.2, спр.99, арк.20 зв.–21 зв.
- 30 ЦДАВО України. – Ф.3833, оп.2, спр.99, арк.21 зв.; ДАІФО. – Ф.69, оп.1, спр.756, арк.2.
- 31 ДАТО. – Ф.231, оп.1, спр.2334, арк.59.
- 32 ЦДАВО України. – Ф.3833, оп.2, спр.99, арк.106.
- 33 ЦДАВО України. – Ф.3833, оп.2, спр.1, арк.225.
- 34 ЦДАВО України. – Ф.3833, оп.2, спр.99, арк.230.
- 35 Там само. – Арк.98.
- 36 Там само. – Арк.60.
- 37 Там само. – Арк.61.
- 38 ЦДАВО України. – Ф.3833, оп.2, спр.99, арк.66; ЦДАГО України. – Ф.57, оп.4, спр.359, арк.6–7.
- 39 ЦДАВО України. – Ф.3833, оп.2, спр.99, арк.66–67 зв.
- 40 Там само. – Арк.98.
- 41 Там само. – Арк.98 зв.–99.
- 42 Паньківський К. Роки німецької окупації. – Нью-Йорк–Торонто: Ключі, 1965. – С.338.

43. Паньківський К. Названа праця. – С.339–340.

On the basis of great number of archives files the article throws light open theoretical backgrounds and exposes the practical activity of OUN in organizing selfeducation movement of Ukrainian youth in West Ukrainian regions at between war period

Key words: OUN, social-political situation, selfeducational circle, “Selfeducationer”, national education.

УДК 94(477.83/.86):281.5 “XX”

ББК 63.3 (4 Укр)

Володимир КЛАПЧУК

ПРОСВІТНИЦЬКА РОЛЬ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОГО ДУХОВЕНСТВА СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ В МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД (НА ПРИКЛАДІ ДЕЛЯТИНЩИНИ)

Українська греко-католицька церква мала значний вплив на українське населення Східної Галичини міжвоєнних років у духовному, націоналістичному й господарському аспектах. Проте впродовж багатьох десятиліть правда про звитяжну працю духовенства фальсифікувалася та замовчувалася. У статті наводяться матеріали про духовенство південно-східної частини Східної Галичини – Делятинщини, про його роль у національно-просвітницькому житті та спробах надання місцевому населенню правової допомоги у вирішенні господарських питань.

Ключові слова: духовенство, Українська греко-католицька церква, Східна Галичина, Делятинщина, просвітницька діяльність, господарські справи.

Духовенство Української греко-католицької церкви мало значний вплив на українське населення Східної Галичини в духовному, націоналістичному та господарському аспектах. Особливо це набуло широкого розмаху в міжвоєнних роках, коли під орудою священників створювалися численні просвітницькі, спортивні, господарські гуртки й спілки. Ці питання не знайшли належного місця в наукових дослідженнях, оскільки впродовж багатьох десятиліть діяльність Української греко-католицької церкви була засекречена та сфальсифікована. Нам хочеться відновити історичну справедливість і на конкретному регіоні (Делятинщині) показати звитяжну працю українського духовенства на окраїнах Східної Галичини.

Делятинщина територіально займає всю долину верхнього Пруту та включала в довоєнний період 22 населені пункти вище від Саджавки.

Найстаріші відомості про священників Делятинщини походять із 1643–1645 років, коли згадується священник Андрій Намісник¹, який в 1648 році очолив повстанчий загін і розбив у Красній магната Яблонського, що втікав зі скарбами перед козацтвом Б.Хмельницького з Київщини до добре укріпленого пнівського замку².

Приблизно від середини XVIII століття відомості про священників знаходилися в метриках, що в 1944–1950 роках були знищені, тому збереглися дані про делятинське духовенство з кінця XVIII – початку XIX століть у небагатьох публікаціях і перших церковних шематизмах. Так, із кінця XVIII століття в Делятині згадується Гавриїл Горбачевський, який знав декілька європейських мов і належав до найбільш освічених священників Галичини. У Делятині він побудував церкву та парохіяльну лікарню, при церкві відкрив школу, де викладав учитель із загальною середньою освітою³.

Починаючи з 1830-х років збереглися точні дані про духовенство в церковних шематизмах. При написанні статті використано шематизми, що збереглися в архівах Львова та Івано-Франківська^{4–7}. Зважаючи на те, що за століття (1836–1935 роки) використано лише 52 шематизми, тобто дещо більше половини їх загальної кількості, наведені дані не в усіх

випадках будуть абсолютно точними. Проте ці відомості набагато повніші від тих, що зібрані в парохіях на основі свідчень старожилів. Тим паче, що ці дані охоплюють, у кращому випадку, останні 50–70 років.

Перелік священиків подаємо за парохіями в алфавітному порядку (для повноти викладу, починаючи із середини ХІХ століття).

Білі Ослави. У 1936–1850 роках парохом був М.Гадзінський (*1798) (тут і надалі в дужках: * – рік народження). У 1841–1845 роках його помічником згадується С.Саврасевич, а відтак у 1850 – І.Квочинський. Від 1853 року, спочатку завідувачем, а пізніше парохом став Е.Гадзінський (*1824), що протримався в парохії до 1894 року. З уваги на велику парохію (Білі та Чорні Ослави, Чорний Потік), як і його попередник, він мав помічників. Спочатку ним був до 1865 року І.Квочинський, а пізніше, по черзі, Т.Бурачинський (1867), Б.Камінський (1868–1872), Л.Калинський (1876–1878), Р.Левицький (1879), Е.Левицький (1880), В.Бурачинський (1883), Д.Балицький (1887–1894). Останній у 1895–1896 роках став адміністратором парохії, але в 1897 році парохом назначено І.Городиського, який на тому становищі був до 1907 року. За адміністрування Д.Балицького та за пароха І.Городиського співробітниками були О.Решетилевич (1895), О.Базилевич (1896–1900), А.Кордовський (1903–1906) і В.Кунинський (1907–1909). Після І.Городиського парохією завідував адміністратор К.Андрухович (1909), пізніше – М.Руденський (1910). З 1912 року парохом став А.Глодзінський (*1861), але як довго він займав це становище – не відомо, бо у воєнні роки шематизми не видавалися. В останні передвоєнні роки співробітником пароха був М.Томич. У 1925–1932 роках становище пароха займав М.Дурделло (*1864), а співробітником у нього був С.Сохацький (1930–1933). У 1933–1935 роках адміністрування парохії перейняв Е.Сливинський, а співробітником у нього став Д.Юган (1935).

Делятин. У 1836–1850 роках парохом був Д.Федорович (*1790). У 1853–1855 роках його замінив адміністратор І.Билинкевич (*1825), а останнього – А.Витошинський (*1816), який був парохом у 1859–1891 роках. Пізніше парохією завідував адміністратор К.Мудрак (1892–1894) і поступився місцем М.Драгомирецькому (*1837), який був парохом у 1894–1914 роках. У 1925–1929 роках парохом був Л.Порубальський (*1869). Після його вбивства, до 1933 року, парохією завідував адміністратор З.Золотий (*1897), який пізніше став парохом і на тому становищі був до 1944 року.

Дора. У 1836 році парохом згадувався І.Клішкевич (*1803), а після нього адміністратором (1839–1845) і парохом (1850–1861) став В.Левицький (*1810). Після його смерті до 1865 року адміністратором парохії працював Т.Блонський (*1829), якого відтак назначено парохом. На тому становищі він був до 1897 року. Його місце в 1900–1912 роках займав парох Г.Громадка (*1836). У 1913 році парохією завідував адміністратор Р.Петровський. До 1827 року парохом був М.Ганушевський (*1880). Після виборів на посла він виїхав, а прибув Е.Шмереківський (*1864), який займав становище до війни.

Заріччя. У 1836–1861 роках парохом був І.Блонський (*1874), в 1864 – В.Камінський. У 1865–1872 роках парохом згадувався Ю.Величковський (*1814), у 1876–1897 – М.Волошин (*1828), а в 1900–1925 роках – Д.Луговий (*1842). Після нього парохією завідували адміністратори С.Сохацький (1927–1928) і М.Любович (1928). Відтак парохом став А.Дмитраш (1930–1935).

Красна. У 1836–1850 роках парохом був І.Добрянський (*1804). В 1853 році адміністратором згадувався М.Чомкевич. Відтак у 1854–1855 роках парохом був І.Лучаковський (*1801). Його заступив А.Ключенко (*1807), який на тій посаді знаходився в 1859–1865 роках. У 1867–1868 роках парохією завідував адміністратор К.Ждерковський, а згодом парохом став К.Ікалович (1872–1897). У 1900 році адміністратором згадувався І.Сіменович. Його заступив парох О.Лелет (*1856), який пробув у Красній до 1925 року. Від 1927 року до післявоєнних років парохом Красної був А.Лакуста (*1880).

Ланчин. У 1836–1872 роках парохом був А.Федорович (*1796), а М.Фільварків (1876) та І.Білоус (1877–1878) – адміністраторами. У 1879–1880 роках парохом став О.Радзикевиц (*1828), якого змінив К.Букоємський (*1828), що на тій посаді працював кілька років, бо в 1887 році парохом згадується Д.Хомин. У 1889–1904 роках парохом був І.Михалевич, у 1905–1912 – М.Левицький (*1835), співробітниками були М.Руденський (1905–1906), Т.Крохмалюк (1907–1911) та Б.Подолінський (1912). Від 1913 до 1935 року спочатку адміністратором, а потім і парохом був І.Лятишевський (*1871).

Микуличин. У 1836–1845 роках парохом був К.Трибчинський (*1796), який мав співробітників І.Волянського (1836), В.Левицького (1839), С.Саврасевича (1841), І.Проскурницького (1844–1845; 1850 – адміністратор). У 1853–1854 роках адміністратором був І.Крижановський. Від 1855 року парохією керував І.Герасимович (*1811). У нього співробітниками були О.Яворський (1859), П.Монастирський (1860), Д.Воевідка (1861–1865), Д.Луговий (1872), М.Олексій (1876), А.Сумик (1877–1883) та І.Майковський (1877). Воєнне І.Герасимович згаданий парохом у 1877 році. У 1889 році адміністратором був М.Еднакій, а з 1891 до 1913 рр. парохом згадувався Т.Галайчук (*1850). Співробітниками в нього були С.Грицина (1891–1892), В.Попель (1893–1894), С.Билинкевич (1895–1908), Я.Марчак (1909), О.Карпінський, А.Наконечний (1911–1912) та М.Ганушевський (1913). У 1925–1935 роках парохом був О.Луців (*1877), а його співробітниками – Д.Юган у 1930–1932 роках і М.Куницький – в 1933–1935.

Саджавка. У 1836–1844 роках парохом був І.Тимінський (*1764). У 1845 році адміністратором згадувався А.Зарицький. У 1850–1864 роках парохом був В.Целевич (*1793), а в 1865 році адміністратором – К.Глібовицький. У 1867–1900 роках парохував Ю.Красицький (*1826). Після недовгого адміністрування О.Базилевича (1903–1905) парохом став С.Бобикевич (*1859), який на тій посаді знаходився до смерті в 1932 році. У 1933 році адміністрував В.Луцький, а парохом став М.Андрішин (*1876).

Яблуниця. У 1836–1841 роках парохом був Г.Тулінський (*1785). Після короткого адміністрування С.Билинкевича (1844–1845) парохом став О.Глібовицький (*1810), який на тій посаді був у 1850–1891 роках. У 1892–1907 роках парохом був М.Недільський (*1835). Його співробітником у 1907 році був Д.Райт, що в 1908 році став адміністратором. З 1909 до 1925 року парохував С.Билинкевич (*1869), у 1927–1929 – В.Луцький (*1900), а з 1930 року адміністратором став В.Фроляк.

Українська греко-католицька церква, починаючи з ХХ століття, активно проводила національно-просвітницьку роботу серед місцевого населення Східної Галичини. Великий вплив на духовний, націоналістичний та господарський розвиток українців розповсюджувався і на території Делятинщини, де в 1920-х роках серед українського населення переважали радикальні впливи. Духовенство посилило роботу, щоб звести ці впливи до мінімуму. Одним із перших заходів була церковна місія в Делятині, яку між 19 березнем і 2 квітнем 1922 року вів сам Станіславівський єпископ Г.Хомишин⁸. У Делятині відкрито домівку Української Християнської організації ім. Св. Покрови (надалі – УХО). У 1928 році до читальні УХО належало 208 членів. До послуг членів була бібліотека, що нараховувала 202 книги. Було прочитано низку рефератів про правила доброї поведінки та початок галицької державності, про творчість Т.Г. Шевченка, про сільськогосподарські рослини й про пасічництво. Сестри-служебниці влаштували вечір “Апостол любові”⁹. Роботу парохіальної читальні в Делятині очолював о. Л.Порубальський.

Великий почин настав після 1930 року. Поштовхом до нього була нарада під орудою єпископа Г.Хомишина, що відбулася в 1930 році в Микуличині. Виходячи з того, що “жодна з дотеперішніх політичних партій не оправдала надії щодо ведення політики в дусі католицької ідеології”, учасники зустрічі замінили назву УХО на Українську католицьку організацію і доручили виробити проект католицьких організацій селян і робітників і повести активнішу роботу серед них¹⁰.

Це було актуально, бо саме в цей час посилили свою роботу комуністи. У Делятині діяльність у дусі католицької акції повів новий парох, вихованець Станіславівської духовної семінарії о. Захар Золотий, який прибув сюди у квітні 1930 року.

З 10 грудня 1931 до 20 лютого 1932 років при парохіяльній читальні ім. Св. Покрови під керівництвом гімназійної вчительки Ориси Микитюк відбувся курс неграмотних¹¹.

Третього липня 1932 року парох о. Золотий скликав загальні збори парохіяльної читальні в Делятині¹². “Присутніх було тільки, що з меншої салі мусіли перенестися до великої салі новозбудованого дому”. На зборах були присутні також о. Назарук і ректор духовної семінарії Бойчук¹³. Зі звіту голови виходило, що виділ за останній рік мав 9 засідань. Для закінчення будинку читальні було запозичено 2250 золотих, з яких 850 – уже сплачено. Єпископ Г.Хомишин для потреб будівництва виділив 4 тисячі золотих, а загалом витрачено 9512. Читальня мала 226 членів. Бібліотека нараховувала вже 533 книги та передплачувала 8 газет і журналів. Члени читальні дали 14 вистав і 3 концерти¹⁴. У 1933 році відбулися одні загальні збори. У читальні відбулося 9 вистав, 8 лекцій та 2 концерти. Для завершення будівництва читальні єпископ Г.Хомишин виділив 1500 золотих і будинок було введено в дію в грудні 1933 року¹⁵.

Протягом 1934 року відбулися одні загальні збори. Аматорський гурток дав 11 вистав. Із 26 квітня до 5 травня в Делятині гостював театр “Заграва”, а 2–7 липня – театр ім. Тобілевича. Наприкінці року діяльність читальні затихла, що було викликано боротьбою пароха о. Золотого з радикалами за керівництво в Спілці управнених¹⁶.

У 1935 році діяльність читальні стала набирати національно-патріотичного характеру. На загальних зборах, які відбулися 31 березня 1935 року, назву читальні змінили на назву “Скала” за сприяння п. Т.Жарівського зі Станіслава¹⁷.

Першого червня 1939 року в Станіславові відбулися загальні збори товариства “Скала”, куди прибули 274 делегати, в тому числі 56 священників. Виділу товариства підлягали 351 читальня з 24434 членами. Читальні мали 66 власних домівок і бібліотеки, де нараховувалося 52435 книг, було передплачено 22315 примірників газет (у тому числі 13832 примірники газети “Правда” та 6005 примірників журналу “Місіонар”)¹⁸.

Цікавим є вирішення духовенством господарських питань місцевого населення. Прикладом може слугувати епопея, що розгорілась у “Спілці управнених” у Делятині та Дорі. Після знесення панщини 207 греко-католиків Делятина, за приналежне їм до 1848 року право випасу худоби в державних маєтках, 30 травня 1867 року отримали ліси Кливу та Веклич¹⁹.

Про відносини в “Спілці управнених” у 1920–1930 роках деяку уяву дають документи, що збереглися в Івано-Франківському обласному державному архіві, власноручні записи делятинського пароха й голови “Спілки” о. З.Золотого та документи жителів Делятина.

Головою виділу “Спілки управнених” у 1920 році був Д.Боднарук²⁰, а в 1921 її очолив податківець О.Колянковський. Офіційно визнано, що члени цієї організації лише в 1929–1930 роках незаконно вкрали з лісів “Спілки” 100 м³ деревини та систематично випасали на зрубках свою худобу²¹. Про перевищення повноважень виділу “Спілки” говорив о. Золотий²².

У 1932 році посилювалася боротьба політичних партій за вплив на керівництво виділом. До того часу перевагу мали радикали. У 1930 році парохією став керувати о. З.Золотий, який дотримувався думки, що церква повинна контролювати всі сторони життя парохії, й твердо прямував до здійснення своїх планів. Щоб відмежувати культурно-освітню роботу парохіян від такої ж роботи інших, байдужих до релігії чи ворожих релігії членів “Просвіти”, о. Золотий побудував читальню УХО. При ній організував аматорський гурток і таким чином добився підтримки населення. Відчуваючи сили, восени 1932 року він вирішив очолити “Спілку”. Скористався тим, що загал членів “Спілки” обурювався діяль-

ністю радикального виділу. Другого грудня цього ж року до о. Золотого звернулися три групи членів “Спілки” з пропозицією зміщення діючого голови виділу. На 6 грудня скликано загальні збори членів; понад 5 годин тягнулися спори та сварки й закінчилося все тим, що обрано новий виділ на чолі з о. Золотим²³. Перші справи о. Золотого пов’язані з цегельнею, що належала “Спілці”²⁴.

Щоб укріпити своє становище, о. Золотий інтенсивно вивчав, хто має право бути членом “Спілки”. Робилося це з метою вигнання з неї активних радикалів немісцевого походження. Тим часом радикали не хотіли погодитися з тим, що “Спілка” перейшла в руки клерикалів. У цій справі 12 березня 1933 року відбулося радикальне віче, а 16 березня на перевірку приїхав інспектор охорони лісів²⁵. Після цього 30 березня – 1 квітня відбувалися віча й наради радикалів, на яких висувалися вимоги скликання загальних зборів членів “Спілки” з метою перевиборів виділу²⁶. Усі ці події призвели до того, що долю “Спілки” 19 жовтня 1933 року розглядав Делятинський суд, який виніс вирок про встановлення над “Спілкою” урядового кураторства. 21 та 28 жовтня відбулися довірчі наради членів “Спілки”, на яких усі присутні висловилися проти вмішування комісарщини в справи організації²⁷.

Партійна боротьба за “Спілку управнених” припинилася восени 1933 року, коли почалася передвиборна кампанія. Відносно затишшя тривало до 24 січня 1934 року²⁸. Паралельно з цим діяли місцеві багачі-демагоги, які, мріючи про наживу від лісів “Спілки”, стали вимагати поділу земель. З вимогою зробити це вони звернулися 20 травня 1934 року до голови виділу о. Золотого, але почувши відмову, викликали землеміра зі Станіслава. Проте, прибувши на місце й довідавшись, що це авантюра кількох членів “Спілки”, він виїхав із Делятина²⁹. Однак пароха Золотого 31 серпня 1934 року допитував поліціант, а 4 вересня – заступник повітового старости³⁰. Наростали нові неприємності через зловживання бухгалтера В.Маланюка³¹.

Радикали 8 грудня 1934 року скликали віче й прийняли на ньому постанову, щоб о. Золотий виїшов із виділу “Спілки”³². Події, що мали місце протягом року, примусили о. Золотого все більше схилитися до думки, що єдиним виходом зі становища може бути розподіл лісів “Спілки” між її членами. Навесні 1935 року ця думка викристалізувалася й 26 квітня о. Золотий написав прохання поділити Кливу та Веклич. Даний захід мотивував тим, що це дасть великий зиск для бідних гуцулів, які зможуть посадити як не хліб, то бодай картоплю і кукурудзу³³. У відповідь на це 29 травня та 5 серпня 1935 року ліси “Спілки” відвідав інспектор лісів і виніс постанову, що такий захід не дасть позитивних наслідків, а, навпаки, оголені схили наразяться на посилену ерозію й повністю втратять господарське значення³⁴. Парох Золотий не зупинився на цьому. 13 серпня поїхав до Дори, щоб переговорити з прем’єр-міністром Польщі Бартлем, але він пароха не прийняв. Бартлева дружина порадила приїхати за кілька днів, коли в Дорі буде міністр рільництва³⁵. 16 серпня 1935 року о. Золотий прибув удруге й довідався, що міністр розпорядився подати йому листа, він його розгляне та прийме рішення³⁶. Очевидно, в Дорі міністру Понятовському не передавали нічого, бо 19 вересня від “Спілки” виїхала делегація до Варшави. 26 вересня в Кливі та Векличі працювала міністерська комісія, але, мабуть, нічого втішного не постановила, бо 11 жовтня о. Золотий їздив на вокзал на зустріч із послом П.Шекериком, що саме їхав до Варшави й пообіцяв лобювати це питання³⁷. Чи була виконана обіцянка – не відомо, але вже 23 жовтня 1935 року виділ “Спілки” отримав заборону міністерства на поділ земель³⁸.

Під кінець 1935 року знову активізувалися радикали. 10 листопада вони скликали віче й ще раз постановили усунути з виділу о. Золотого. 12 листопада делегація пішла відбирати від нього заряд, але він відправив делегатів ні з чим. Тоді 20 листопада радикальні активісти спробували взяти у свої руки цегельню, проте також невдало. 25 листопада вони написали листа повітовому старості, в якому заявили, що члени “Спілки”

вибрали новий виділ, а старий не хоче передавати справи. Довідавшись про це, о. Золотий пішов до старости зі скаргою на інтриги радикалів³⁹. Справа дійшла до воеводи. Староста поінформував останнього, що за керівництво в “Спілці” йде боротьба між радикалами й клерикалами та що перші, щоб мати в “Спілці” перевагу, в ряди членів включили всіх своїх прихильників. Староста стояв на тому, щоб “Спілка” була в руках клерикалів, тому й радив воеводі через єпископа Хомишина вплинути, щоб о. Золотий зібрав дані й передав до суду, хто має право бути членом “Спілки”. Очевидно, староста надіявся, що о. Золотий збере такі дані, які дозволять виключити з рядів “Спілки” найактивніших радикалів як осіб немісцевого походження⁴⁰.

21 грудня 1935 року “Спілку” перевіряв комісар охорони лісів і зробив висновок, що виділ на чолі з о. Золотим діє законно. Радикали на деякий час припинили боротьбу за “Спілку”⁴¹. Проте на початку 1936 року бурмістр почав висловлювати думку, що найкраще ліси передати під опіку магістрату, а його власникам виділити 800 акрів пасовиськ. Та саме тоді радикально-клерикальний антагонізм зменшився, в “Спілці” дещо налагодилася робота й питання заміни лісів на полонини втратило актуальність⁴².

У 1936 році в Делятині посилилася консолідаційна тенденція. Завдяки інтенсивній діяльності місцевого культурно-освітнього діяча Д.Федика вдалося примирити радикалів і клерикалів. Вони спільно взялися працювати в різних установах, разом святкували ювілеї “Просвіти” тощо. Зрозуміло, що закінчилася боротьба за “Спілку управнених”. Загальні збори її членів 30 грудня 1937 року відбулися спокійно, у виділі, без протесту з боку радикалів, залишили о. Золотого⁴³.

Отож, наведені приклади відданої роботи духовенства УГКЦ на благо українського народу доводять, що саме ця сила була головною на шляху національно-патріотичного та духовного розвитку в цілому малограмотного, затурканого поневолювачами впродовж століть населення Східної Галичини.

1. Loziński W. Prawem i lewem. – Kraków, 1960. – Wyd.VI. – Т.II. – S.92; ЦДІАЛ. – Ф.17, оп.1, спр.131, арк.552–553.
2. Центральний державний історичний архів у Львові (надалі – ЦДІАЛ). – Ф.17, оп.1, спр.131, арк.552–553.
3. Домашній архів Клапчуків (далі – ДАК). – Ф.4, оп.4, спр.2.
4. Schematismus Archidioeceseos ritu graeco-catholici Leopoleosis pro anno 1836, 1839, 1841, 1845, 1850, 1853–1855, 1859–1861, 1864, 1865, 1867, 1868, 1872, 1877–1880 et 1883.
5. Schematismus universi cleri graeco-catholicae dioeceseos Stanislao-polensis pro anno domini 1887, 1928, 1932 et 1933.
6. Шематизмъ всего клира греко-католицкой Епархii Станиславовской на рокъ Божий 1889, 1891–1898, 1900, 1903–1909, 1911 и 1912.
7. Шематизмъ всего клира греко-католицкой епархii Станиславивской на рік Божий 1913, 1925, 1927–1931 і 1935.
8. Громадський вісник. – 1922. – 13 червня. – С.3.
9. Нова зоря. – 1928. – 15 квітня. – С.13.
10. Новий час. – 1930. – 21 липня. – С.4.
11. Правда. – 1932. – 6 березня.
12. Нова зоря. – 1932. – 24 липня. – С.7.
13. ДАК. – Ф.10, оп.7, спр.1. – С.4–78
14. Нова зоря. – 1932. – 24 липня. – С.7.
15. ДАК. – Ф.10, оп.7, спр.1. – С.79–172.
16. Там само. – С.172–225.
17. Там само. – С.225–260.
18. Нова зоря. – 1939. – 8 й 11 червня.
19. Івано-Франківський обласний державний архів (далі – ІФОДА). – Ф.2, оп.9, спр.1710, арк.123.
20. ДАК. – Ф.5, оп.10, спр.1.
21. ІФОДА. – Ф.2, оп.9, спр.1710, арк.46.
22. ДАК. – Ф.5, оп.10, спр.10–11.

23. ДАК. – Ф.1, оп.10, спр.11.
24. ДАК. – Ф.5, оп.10, спр.11–12, 15–17, 21–22, 26; ІФОДА. – Ф.2, оп.9, спр.1710, арк.79, 81, 83, 85.
25. ДАК. – Ф.5, оп.10, спр.14.
26. ДАК. – Ф.5, оп.10, спр.14–15.
27. ДАК. – Ф.5, оп.10, спр.23.
28. ДАК. – Ф.5, оп.10, спр.24.
29. ДАК. – Ф.5, оп.10, спр.26.
30. ДАК. – Ф.5, оп.10, спр.29.
31. ДАК. – Ф.5, оп.10, спр.30.
32. Там само.
33. ІФОДА. – Ф.2, оп.9, спр.1710, арк.94–98.
34. ІФОДА. – Ф.2, оп.9, спр.1710, арк.110.
35. ДАК. – Ф.5, оп.10, спр.34.
36. Там само.
37. ДАК. – Ф.5, оп.10, спр.35.
38. ІФОДА. – Ф.2, оп.9, спр.1710, арк.116.
39. ДАК. – Ф.5, оп.10, спр.35; ІФОДА. – Ф.2, оп.9, спр.1710, арк.121, 123.
40. ІФОДА. – Ф.2, оп.9, спр.1710, арк.123.
41. ДАК. – Ф.5, оп.10, спр.36.
42. ІФОДА. – Ф.2, оп.9, спр.1710, арк.141.
43. ДАК. – Ф.5, оп.10, спр.44.

Ukrainian Greek-Catholic church had a great influence on Ukrainian population of Eastern Galychyna during interwar time in ecclesiastical, national and household aspects. By the way, during many decades the truth about honoured work of ecclesiastics has been falsified and ignored. The article reveals the materials about ecclesiastics from the south-eastern part of Eastern Galychyna-Delyatynshyna, about its role in national-enlightening life, attempts to give legal support for local citizens in order to solve household issues.

Key words: ecclesiastic, Ukrainian Greek-Catholic church, Eastern Galychyna, Delyatynshyna, enlightening activity, household affairs.

УДК 94 (477. 83/86) + 329

ББК 63.3 (4 Укр) 6

Олег ЄГРЕШІЙ, Михайло МОСКАЛЮК

ЄПІСКОП ГРИГОРІЙ ХОМИШИН І УКРАЇНСЬКЕ НАЦІОНАЛІСТИЧНЕ ПІДПІЛЛЯ: ІСТОРИЧНИЙ ДОСВІД ТА УРОКИ ВЗАЄМОВІДНОСИН

У статті розкриваються взаємовідносини греко-католицького єпископа Григорія Хомишина з українським націоналістичним підпіллям. Взаємини були напруженими. Визначаються уроки й досвід цих взаємин сучасному поколінню.

Ключові слова: Українське націоналістичне підпілля, митрополит А.Шептицький, єпископ Г.Хомишин, історичний досвід, історичні уроки.

Українське націотворення, формування громадянського суспільства на сучасному етапі маломожливі без виваженого, співрозмірного компромісу держави й церкви. Нині, в умовах державної незалежності, соборності українських земель варто звертатися до минулого не лише заради з'ясування історичної правди, збереження історичної пам'яті, а й вивчення досвіду, осягнення певних історичних уроків націо- й державотворення минулих поколінь. Вірно розставлені акценти, правильно зроблені узагальнення, слушно здійснені історичні екстраполяції й аналогії із сьогоденням сприятимуть гармонізації взаємин між українськими організаціями різних ідеологічних напрямків. Віриться, що постановка подіб-

них тем хоча б частково зможе забезпечити нинішнє українське суспільство від деструктивних настроїв, застерегти від схожих помилок.

До того ж однією з найнагальніших соціальних проблем, що постали перед українським суспільством, є, на наш погляд, проблема дегуманізації. Своєю чергою, втрата гуманності, на наше переконання, безпосередньо пов'язана з дехристиянізацією сучасного суспільства, поширенням у його середовищі релігійної індивідуальності. Це певною мірою можна пояснити особливостями менталітету людини “ринкової економіки”, атрибутом якої є жорстка конкуренція, меркантилізм, превалювання мети над засобами тощо. У цих умовах історикам-науковцям, на нашу думку, варто активніше шукати історичні паралелі, відстежувати схожі епізоди, ситуації (у нашому випадку з релігійно-церковного життя) в історичній ретроспективі, адже цілком зрозуміло, що перед минулими поколіннями українців також поставали подібні проблеми. Відтак з'явиться можливість набиратися історичного досвіду, враховувати “уроки минулого”. Адже не секрет, що в минулих поколіннях українців є чимало речей, котрі можна запозичити (та ж релігійність, національна свідомість, патріотизм, потяг до дідівських традицій тощо).

У цьому контексті дуже повчальним видається історичний досвід боротьби за державність і збереження національних традицій галицьких українців у міжвоєнний період. Цей період характеризується посиленням крайнощів у середовищі європейського загалом і галицько-українського зокрема суспільств. Скажімо, відповіддю на активізацію антиукраїнської діяльності польських урядових структур, ускладнення міжнародної атмосфери в Західній Європі, посилення релігійного індивідуалізму серед громадськості стала поява ідеологічно цілком протилежних сил – українських націоналістів і клерикалів. Перші 1920-го року організувалися в Українську Військову Організацію, котра невдовзі трансформувалася в Організацію українських націоналістів. Другі – на історичній арені були представлені низкою релігійних організацій – Українською Християнською Організацією (УХО), Українською католицькою народною партією (УКНП), товариством “Скала” й ін. Попри те, що націоналісти й клерикали були ідеологічно різнорідними силами, вони по своєму намагалися оздоровити громадське життя Галичини в міжвоєнний період.

Наше завдання – з'ясувати взаємовпливи між українськими націоналістами й одним із найбільш відомих греко-католицьких ієрархів першої половини ХХ століття станіславським єпископом Григорієм Хомишином, а також роз'яснити сутність та особливості суперечностей між ними. Пробуватимемо також збагнути історичний досвід, що диктує нам зазначений сюжет із нашого історичного минулого.

Відомо, що впродовж 1930-х рр. мало місце помітне загострення українсько-польських взаємин у Галичині. Усе частіше українські націоналісти переходили до тактики саботажів. Так, із вересня до жовтня 1930 р. було зареєстровано близько 2200 антипольських виступів, що охопили 30 повітів Галичини. Польський уряд відреагував масовою репресивною акцією, що отримала назву “пацифікація” (умиротворення), застосувавши принцип колективної відповідальності всього українського населення. У місцях позбавлення волі опинилися сотні українців, серед них – усі члени президії найвпливовішої галицької партії Українського Національно-Демократичного Об'єднання на чолі з Дмитром Левицьким¹. Загалом із 1 липня до 1 грудня 1930 р. у Львівському, Тернопільському та Станіславському воєводствах поліція арештувала 1739 осіб, з яких 1143 були віддані до суду².

10 вересня 1930 р. станіславський єпископ Григорій Хомишин підготував Пастирський лист “Духовенство і світська влада”, в якому рішуче засудив антиукраїнські дії поляків і відзначив, що миряни й духовенство мають повне право відреагувати гідним способом і відстояти свою честь і гідність³. 2 жовтня 1930 р. релігійний часопис “Нова зоря” писав: “... В якій державі карають загалом за злочин одиниць? І де карають безсумнівних злочинців без переведення судової розправи і без судового вироку?.. Ми ніколи не

були і не є прихильниками УВО... Вважали терористичну роботу високошкідливою для нашого народу... Але ми виступаємо рішуче і проти актів реванжу... пацифікації. Чому? Бо політикою пацифікації поляки тільки заженуть молодші і живіші елементи до УВО і до більшовиків”⁴.

4 жовтня 1930 р. у Львові відбулася конференція єпископату за участю митрополита Української греко-католицької церкви Андрея Шептицького, перемишльського єпископа Йосафата Коциловського й згаданого вище Григорія Хомишина. Ієрархи засудили як “пацифікацію” польських властей, так і діяльність українських таємних організацій, однак підкреслили, що вчинки націоналістів – це здебільшого реакція на провокації поляків. Зазначимо, що Пастирський лист до духовенства й вірних, підготовлений владиками з приводу антиукраїнської політики властей, був конфіскований урядом. Невдовзі про злочини польської адміністрації в Галичині стало відомо Ватикану, куди єпископат Греко-католицької церкви надіслав меморіал, де наводилися факти бичування священників, збещення жінок, приниження гідності людини⁵.

1931 року єпископ Г.Хомишин написав спеціального Пастирського листа – “Про політичне положення українського народу в польській державі”, де зазначав: “...Є всякі позначки, які вказують, що шовіністичні чинники польської суспільності прямують до того, щоб нас, українців, по-можности знищити! ...Українці в польській державі трактовані майже як горожани другої кляси, ... не виконано супроти нас не тільки міжнародних зобов'язань щодо автономії, але навіть ухвал польського союму, наприклад, щодо так званої воевідської автономії, котра, як тепер існуюча, є радше пародією”⁶.

За таких обставин для Г.Хомишина не було дивним, що виникають українські таємні організації, які обирають тактикою своєї боротьби терор і саботаж. Станіславський єпископ дав зрозуміти полякам, що така політика не принесе добра і їхній державі, що “пацифікаційним” методом українську проблему не вирішити й це може призвести до подальшого загострення взаємин, спричинити збільшення кількості антипольських виступів й актів протесту. Знищити українців, за словами єпископа, поляки не зможуть через високий рівень їхньої національної самосвідомості⁷. Акцентується на тому, що ескалація протистояння між сусідніми народами ослабить саму Польщу, зробить її беззахисною перед німецьким натиском із Заходу й російським більшовизмом зі Сходу.

У квітні 1933 р. єпископ Г.Хомишин дав інтерв'ю польському часопису “Gazeta rogaпа”, в якому зазначав: “Сусідні держави хочуть використати невдоволення меншин сусідньої держави... Отже, розходиться про те, щоби дана держава заспокоїла слухні домагання меншини і тоді відбере сусіднім ворогам їх шкідливі атути (апетити. – О.Є.)”⁸. В іншому інтерв'ю польським журналістам ієрарх сказав: “Обидві сторони мусять для здійснення визначеної цілі змінити і багато поглядів, програми піддати ревізії. Обидві сторони багато завинили. Але є ще досить часу, щоб зачати нове життя”⁹.

Отже, першу умову врегулювання українсько-польських взаємин Г.Хомишин убачав у зміні ставлення польських властей до українців як повноцінної нації. Але для здійснення цього необхідно, щоб і українці переглянули своє ставлення до польської держави. Тому єпископ звернувся з думками до українських провідників.

До діяльності українських націоналістів Г.Хомишин також підходив по-особливому. Розумів, що радикальна тактика ОУН викликана шовіністичним ставленням польського уряду. Однак розглядав оунівців як деструктивних елементів, які здатні більше нашкодити, ніж принести користі¹⁰. Єпископ підтверджував висловлену думку прикладом “пацифікації” польської влади 1930 р., що була спрямована не тільки проти прихильників саботажних акцій, а й усього українського населення. Г.Хомишин припускав, що вияви політичного терору в цей час були б на руку “шовіністичним чинникам польської суспільності”, щоб мати можливість виправдовуватися за свої злочини перед європейськими миротворчими організаціями¹¹.

Критичне ставлення єпископа до ОУН пояснювалося і тим, що націоналісти, на його думку, відкидали необхідні для творення держави релігійні засади. В одному зі своїх Пастирських листів “Про грозу духової руїни” він писав: “І тому всякий вчинок, хотя й би як повний жертви навіть з відданости свого життя для свого народу, коли він противний Божим правам, є завсігди злочином, є гріхом, а народови не принесе добра, а навпаки шкоду... Коли ввійде в звичай, що злочин сповнений в ім'я народу чи для народу і для своєї держави добрий і дозволений, тоді зітреється розуміння і почуття правдивої чесноти і правдивої моральности, тоді в такому народі чи державі будуть сповнятися злочини і проти своїх... і тоді злочини будуть уходити за героїство, бо вони будуть сповнятися в ім'я України і для України”¹².

Якщо ж завдяки тактиці ОУН і буде здобута незалежність, то така держава, за твердженням Г.Хомишина, не зможе достатньо самореалізуватися, бо виникне державо-руйнівний, антирелігійний, “анархічно-конспіративний систем”¹³.

Зауважимо, що ставлення станіславівського єпископа до українських націоналістів викликало деякі непорозуміння з іншим клерикалом – митрополитом А.Шептицьким. Справа в тому, що митрополит стосовно діяльності ОУН займав більш дипломатичну позицію – не осуджувати все, що мало зв'язок із націоналістичними ідеями, а, навпаки, старатися привернути націоналістів до церкви. В іншому випадку, вважав А.Шептицький, молоді люди, що симпатизували ідеям ОУН, “будуть назавжди втрачені для України”. 10 квітня 1932 р. релігійний часопис “Мета” вмістив статтю А.Шептицького “УКС і політика”. Митрополит відзначав, що католики можна належати до будь-якого партійно-політичного угруповання, програма якого не суперечить католицькій вірі й етиці, а отже, бути монархістом, консерватором, демократом, угодовцем, в окремих виняткових випадках навіть екстремістом¹⁴. Якраз останнє твердження, ймовірно, надихало ОУН на подальшу боротьбу, водночас спонукаючи до активніших дій проти угодовців, до яких було зараховано й Г.Хомишина. До речі, в листі до А.Шептицького від 2 травня 1932 р. станіславівський єпископ певною мірою дорікав митрополиту за надто поблажливе ставлення до націоналістів¹⁵.

На нашу думку, програма станіславівського єпископа щодо нормалізації українсько-польських взаємин не була капітулянтською. Г.Хомишин вважав, що за тих суспільно-політичних обставин політика непримиренності, яку обстоювали націоналісти, здатна лише загострити етнополітичну ситуацію в регіоні. Вважаємо, що критичне ставлення до діяльності ОУН зовсім не означало ренегатства Г.Хомишина. Очевидно, священослужитель (а це цілком зрозуміло) не сприймав політичних методів боротьби українського націоналістичного підпілля, що суперечили нормам християнської моралі. З іншого боку, нам не вдалося знайти підтвердження тези що насправді Григорій Хомишин не був самостійною фігурою в політиці, а лише “знаряддям в руках” польських спецслужб. До речі, таке припущення висувалося представниками Комуністичної партії Західної України в міжвоєнний період.

Достеменно відомо інше – галицько-українські клерикали неоднаково відреагували на діяльність українських націоналістів. Більш поміркована позиція асоціюється з особою митрополита А.Шептицького, категоричніша – з постаттю єпископа Григорія Хомишина.

Для нас, людей, що проживають на початку ХХІ ст., важливим є історичний досвід минулих поколінь. Як уже зазначалося, попри те, що націоналісти й клерикали були ідеологічно різнорідними силами, вони по-своєму намагалися оздоровити громадське життя Галичини в міжвоєнний період, поліпшити життя українцям у Польщі. Разом із тим, як показують суспільно-політичні події другої половини 1930-х рр., польські урядові структури намагалися використати опозиційне реноме галицьких клерикалів, зокрема єпископа Г.Хомишина, у своїх інтересах. Переслідувалася мета – через свідоме загострення взаємин між А.Шептицьким і Г.Хомишином ослабити не лише позиції Греко-католицької церкви в Галичині, а й ослабити національно-визвольний рух у регіоні назагал. Це концептуальне

узагальнення повинно ще раз переконати нас у правильності сентенції, що деконсолідація, відсутність єдності в діях українських сил, непомірні та нездорові амбіції окремих осіб завжди призводять до послаблення єдиного українського організму, відтак слугують припливу до антиукраїнської діяльності ворожих українству сил.

Ця конкретна історична ситуація вчить і іншого. У сучасних умовах церковні структури повинні, на наш погляд, активніше займатися громадською роботою, боротися з поширенням релігійного індивідуалізму в середовищі українського суспільства. Приклад тому – діяльність єпископа Г.Хомишина, що в дуже несприятливий час (відсутність національної державности, етнічна роз'єднаність, наявність українсько-польського конфлікту в Галичині) не боявся зайняти чітку (хоча, мабуть, уже *apriori* “конфліктогенну”) позицію, котра засуджувала будь-яку діяльність, що йшла врозріз із Десятьма Заповідями Божими.

Вважаємо, що популярна серед багатьох галицько-українських родин константа – “Без Бога ані до порога” – набуває особливого значення на сучасному етапі, а “релігійне здоров'я” нації значною мірою залежить і від кожного з нас (світське апостольство).

- ¹ Кугутяк М. Українсько-польські стосунки 20–30 рр. – від конфронтації до “нормалізації” // Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст. – Івано-Франківськ: Плай, 1997. – С.22.
- ² Швагуляк М. Суспільно-політична ситуація в Західній Україні на початок 30-х рр. ХХ ст. // Записки НТШ. – Львів, 1991. – Т.222. – С.123.
- ³ Духовенство і світська влада. Письмо Григорія Хомишина // Нова зоря. – 1930. – Ч.78. – 12 жовтня.
- ⁴ Нова зоря (Орган Української християнської організації, Української католицької народної партії, з 1932 р. – орган Української народної обновы). – 1930. – Ч.75. – 2 жовтня.
- ⁵ Відділ рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В.Стефаніка (ЛНБ, ВР). – Ф.9 (Окремі надходження), спр.1069 (Протоколи конференцій єпископів Львівського, Перемишльського, Станіславівського, 1902–1939 рр.), арк.40, 41.
- ⁶ Пастирський лист Григорія Хомишина до Всечесного клира і вірних Станіславівської єпархії про політичне положення українського народу в польській державі. – Львів, 1931. – С.13.
- ⁷ Там само. – С.21.
- ⁸ Gazeta poranna. – 1933. – №10269. – 16 квітня.
- ⁹ Нова зоря (Орган Української християнської організації, Української католицької народної партії, з 1932 р. – орган Української народної обновы). – 1933. – Ч.9. – 9 лютого.
- ¹⁰ Пастирський лист Григорія Хомишина до Всечесного клира і вірних Станіславівської єпархії про політичне положення українського народу в польській державі. – Львів, 1931. – С.12.
- ¹¹ Там само. – С.11.
- ¹² Пастирський лист Григорія Хомишина про грозу духової руїни. – Станіславів. 1933. – С.35, 36.
- ¹³ Пастирський лист Григорія Хомишина до Всечесного клира і вірних Станіславівської єпархії про політичне положення українського народу в польській державі. – Львів, 1931. – С.10, 11.
- ¹⁴ Мета (Орган Українського католицького союзу). – 1932. – Ч.12. – 10 квітня.
- ¹⁵ Центральний державний історичний архів України у м. Львові (ЦДІАУЛ). – Ф.358, оп.1, спр.164 (Листи Станіславівського єпископа Григорія Хомишина. – Т.2, 1931–1938), арк.10, 11.

The article deals with the relationship of Ukrainian Catholic Bishop Hryhoriy Khomyshyn with the Ukrainian Nationalistic Underground. The relationship was strained. The author makes an attempt to show the lessons and the experience of this relationship to modern generation.

Key words: *Ukrainian Nationalistic Underground, Metropolitan A. Sheptytsky, Bishop H. Khomyshyn, historical experience, historical lessons.*

УДК 342.2: 329.17 (477)

ББК 67.1 (4 Укр)

Тетяна ХОДАК

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДЕРЖАВОТВОРЧОЇ КОНЦЕПЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ У 20–30 РОКАХ ХХ ст.

Стаття є спробою дослідити правові концепції державотворення українських націоналістів у 20–30 рр. ХХ ст. У цей час вирізняються три націоналістичні організації, які сповідують різні погляди на побудову незалежної української держави: Українська партія національної роботи (УПНР), що пропагувала “чинний” націоналізм Д.Донцова, Організація українських націоналістів (ОУН), які представляли “інтегральний” або “організований” націоналізм, і Фронт національної єдності (ФНЄ), який сповідував “творчий” націоналізм Д.Паліїва та М.Шлемкевича (Іванейка).

Ключові слова: Організація українських націоналістів, націоналістична революція, національна диктатура, націократія, Фронт національної єдності, творчий націоналізм, радикальний націоналізм.

Націоналізм, як ідеологічне та політичне явище, з'явившись, одразу ж став одним із найвпливовіших чинників новітньої історії в процесах становлення нових модерних націй і національних держав.

З часу виникнення націоналізм еволюціонував від етнокультурного патріотичного сентименталізму до ідеологічної доктрини й політичного руху. Розмаїття його форм вияву визначалося конкретно-історичними обставинами, в тому числі особливостями політичних, соціально-економічних і культурних умов розвитку націй. Зокрема, в Україні з'являється радикальний націоналізм. Його поява зумовлена поразкою визвольних змагань 1917–1923 рр., втратою української державності, репресивно-каральними методами правління більшовицького, польського, румунського режимів на українських територіях, а також розчаруванням у соціалістичних, монархічних і ліберально-демократичних доктринах, неефективністю парламентсько-демократичних методів діяльності легальних українських політичних партій.

Націоналізм в Україні не був єдиним цілісним явищем. Вирізнялися три його різновиди: “чинний” націоналізм Д.Донцова, який сповідувала група “Заграда” й частково Українська партія національної роботи (УПНР), “інтегральний”, або “організований” націоналізм, уособленням якого виступила ОУН, і “творчий” націоналізм Д.Паліїва та М.Шлемкевича (Іванейка), відповідником якого був Фронт національної єдності (ФНЄ).

Між цими трьома націоналістичними течіями було чимало відмінностей, які, у першу чергу, стосувалися їхніх державотворчих програм.

Українська партія національної роботи (УПНР) постала в результаті розколу Української народно-трудової партії, який був викликаний поразкою політики екзильного уряду ЗУНР і рішенням Ради послів Антанти від 15 березня 1923 р. про анексію Польщею Східної Галичини. Група діячів на чолі з Д.Паліївим (В.Кузьмович, Ю.Полянський, С.Шухевич, О.Луцький, Є.Зибликевич, М.Голубець, М.Матчак та інші), відділившись від УНТП, одразу ж приступила (1 квітня 1923 р.) до видання журналу “Заграда”, редагованого Д.Донцовим¹. У редакційній статті “Наші цілі” “загравісти” оголосили себе поза існуючими українськими політичними партіями лівого та правого напрямків, піддали гострій критиці український політичний провід, який, на їхню думку, призвів до втрати державності, натомість заявили про “один абсолют – націю, один категоричний імператив – її волю до життя”².

Програмні статті “Заграви” обґрунтовували необхідність боротьби за відновлення української державності, соціального визволення українського народу, що ототожнювався із селянством. Досягнення цієї мети було можливе через проведення національної революції.

Група “Заграда” виступила з революційними гаслами боротьби проти всіх окупаційних режимів, заперечила будь-яку можливість співпраці з радянською Україною та її прихильниками в краї та за кордоном, засудила автономістську програму УНТП.

20 квітня 1924 р. “загравісти” на своєму з'їзді в Станіславі створили Українську партію національної роботи. До Виконавчого комітету УПНР було обрано посла з Волині до польського сейму С.Підгірського (головою), О.Луцького (заступником), Д.Паліїва (секретарем), а також К.Трояна і Ю.Шепаровича³.

УПНР проголосила себе націоналістичною партією з радикальною тактикою боротьби. Вона відкидала будь-які варіанти федерації майбутньої української держави з Польщею чи радянською Росією. До складу суверенної української держави мали бути включені всі українські етнічні території, в тому числі й Крим.

Програма партії, яка складалася з 10 пунктів, визначала провідну роль УПНР в об'єднанні представників усіх верств нації – інтелігенції, робітництва й селянства.

Головними в програмі були національний і державно-політичний аспекти. Русійні гасла проголошували: “Україна для українців”, “Земля і влада”⁴, “Домагання державної незалежності”.

Щодо державно-політичного устрою, то майбутня українська держава повинна була мати республіканську форму правління. При цьому категорично заперечувалося “гетьманство”, “федерація”, “народне” республіканство УНР, що стало синонімами кволості державної влади, “радянство, як синонім панування чужинців і національних меншостей на Україні”.

Ідеальним державним устроєм мав бути такий устрій, який, з одного боку, забезпечив би виконавчій владі потрібну свободу рухів і авторитет, а з іншого, – дав би представництву нації дійсну змогу контролювати урядову політику. Крім того, він був покликаний забезпечити ефективність і тяглість внутрішньої і зовнішньої політики.

У сфері соціально-економічних відносин УПНР стояла на становищі приватної ініціативи й відповідальності, коли інтереси кожної господарської групи мали бути підпорядковані інтересам нації, держави й економічного поступу. Констатуючи факт, що українська нація є, головним чином, нацією селянською, партія відстоювала ідею про те, що інтерес нації – це, в першу чергу, інтерес українського селянства⁵.

В аграрному питанні УПНР вимагала передачі всього земельного фонду українським селянам у приватну власність. Вирішення земельного питання мало відбутися шляхом революції, в першу чергу силою самих селян, до яких мала перейти політична влада в державі.

Церковно-релігійна політика партії ґрунтувалася на засадах повної свободи совісті й віросповідання, “загравісти” вбачали в церкві один із важливих чинників національного визволення⁶.

Таким чином, “Заграда”, а згодом УПНР виступили з доволі схематичною радикально-активістичною концепцією боротьби за відновлення української державності. Русійною силою нової української революції мало стати селянство, виховане в душі націоналізму й класового егоїзму. Саме селянству відводилася провідна політична роль у майбутній українській державі. Конкретизація форм республіканського державно-правового устрою підпорядковувалася внутрішнім і зовнішнім потребам української держави.

Після з'їзду УПНР приступила до організаційно-політичної роботи в масах, однак її діяльність тривала недовго. Протягом другої половини 1924 р. провідні діячі УПНР, крім Д.Донцова й С.Підгірського, вели переговори з представниками УНТП і українськими послами з Волині про можливість об'єднання в одну політичну партію із чітко вираженою національно-державницькою платформою. 11 липня 1925 р. на з'їзді у Львові на основі об'єднання УНТП, УПНР і національної групи УПР було створено нову політичну партію –

Українське національно-демократичне об'єднання (УНДО). Влившись в УНДО, УПНР перестала існувати.

Нове покоління націоналістичних ідеологів, а саме: Д.Андрієвський, М.Сціборський, Ю.Вассиян, В.Мартинець та інші виступили з концепцією організованого або інтегрального націоналізму, яку підтримали численні молодіжні українські організації, що пізніше були об'єднані в ОУН.

Організація українських націоналістів офіційно була створена 3 лютого 1929 р. на першому конгресі українських націоналістів за участю представників Групи української націоналістичної молоді (ГУНМ), Легії українських націоналістів (ЛУН), Союзу української націоналістичної молоді (СУНМ), а також Української військової організації (УВО). До складу новоствореної організації ввійшли: Є.Коновалець (голова), М.Сціборський, Д.Андрієвський, Ю.Вассиян, Д.Ямчук, В.Мартинець, П.Кожевників, П.Низола, Л.Костарів і багато інших.

До лав ОУН вливалася насамперед студентська, а згодом сільська й міська молодь. До поширення радикальних націоналістичних ідей спричинило те, що в УСРР комуністсько-більшовицька політика загрожувала фізичному існуванню нації, а на українських землях під Польщею панував режим адміністративної сваволі, який заперечував будь-яку альтернативу, в тому числі національно-культурної і соціально-економічної адаптації.

На тому ж конгресі було прийнято програму партії, в основу якої було покладено два основні поняття – “нації” і “держави”. Нація визнавалася найвищою формою людської спільноти, витвореної подібністю природних умов, спільністю історичної долі, прагненням усестороннього розвитку, втіленого в національному ідеалі, основним змістом якого оголошувалося прагнення до самореалізації суб'єкта всіх суспільних відносин із найширшою сферою впливів.

Необхідною умовою, що забезпечує нації всесторонній розвиток, активну участь у світовому співтоваристві, визнавалася суверенна держава. Для поневоленої української нації такою політико-правовою організацією мала стати Українська Соборна Самостійна Держава, заснована на засадах суспільного солідаризму⁷. Шлях досягнення незалежної української держави ОУН вбачала в організації збройної боротьби українського народу проти окупаційних режимів, що мала завершитися національною революцією. Обраний головним суддею ОУН М.Кушнір (Я.Дуб) писав: “Українська нація виборє собі волю та державність лише шляхом національної революції та оружно́ї боротьби, під час якої на українських землях пануватиме національна диктатура, як то завжди бувало під час війни або визвольної боротьби інших націй”⁸.

На початку 30-х рр. в ОУН сформувалася концепція перманентної (постійної) революції. Вона передбачала цілий комплекс заходів, таких як: морально-психологічна мобілізація народних мас у напрямку усвідомлення ними мети, завдань і шляхів визвольної боротьби, готовності до жертв; організація збройних виступів народних мас і переростання їх у всенародний революційний зрив проти всіх окупаційних режимів; плекання патріотизму тощо⁹.

Націоналісти передбачали три послідовні етапи будівництва української держави: національне визволення, державне закріплення і розвиток. Цим трьома етапам державотворення повинні були відповідати різні форми державної влади. Під час визвольної боротьби на українських землях мала утворитися національна диктатура, керована провідними верствами нації. Українська влада мала опиратися на місцеві національно-революційні організації, якими, як допускалося, будуть переважно сільські й міські ради. У період національної революції та збройної боротьби на українських землях мала запанувати “тверда диктаторська влада, яка залізною рукою та рішуче буде поборювати й усувати всі ті перешкоди, що стоять на шляху до утворення національної держави”. Національна диктатура була покликана також без усяких парламентських затягувань, інтригувати в

життя різні реформи та дбати про господарський і культурний розвиток країни. Політична свобода в період національної революції мала бути “сильно обмежена”, а діяльність різних політичних партій заборонена, “щоби взаємним поборюванням не розпилювали сили нації”¹⁰.

Наступним етапом державотворення було внутрішнє впорядкування країни. Диктатура, як перехідний стан, повинна була бути ліквідована. На чолі впорядкованої держави ставав, обраний представницьким органом, голова, який призначав виконавчу владу, відповідальну перед ним і найвищим законодавчим органом¹¹.

Адміністративний устрій української держави опирався на місцеве самоврядування, тобто в кожному краї мав бути свій представницький орган і виконавча влада.

Щодо соціально-економічної сфери, то тут передбачалася розбудова народного господарства на засадах державної, кооперативної і приватної власності. Земля мала бути передана селянам без викупу в приватну власність. Підприємства залишалися у приватній власності на підставі вільної конкуренції і приватної ініціативи.

Трудовим законодавством визначалися порядок створення та діяльності профспілок, членам яких гарантувалося представництво в органах державної влади; третейських судів, що повинні були вирішувати трудові конфлікти; проведення страйків і локаутів. Для робітників установлювався 8-годинний робочий день із подальшим його скороченням.

Освіта в державі повинна була здійснюватися на основі української, державної, обов'язкової та безоплатної школи й перебувала під наглядом держави.

Значна увага приділялася військовій політиці. Передбачалося, що організація українського війська буде розвиватися відповідно до трьох етапів державного будівництва. На першому етапі окремі військові осередки візьмуть на себе підготовку народних мас до збройної боротьби. Згодом оборону держави перебере єдина, регулярна, надкласова, національна армія і флот, які разом із територіальними козацькими частинами будуть створені на основі загальної військової повинності¹².

У 1935 р. один з активістів ОУН – М.Сціборський опублікував у Парижі свою працю “Націократія”. У її трьох перших розділах автор піддав гострій критиці “руїницький зміст” демократії, соціалізму й комунізму. Два наступні розділи були присвячені аналізу фашизму й диктатури. М.Сціборський убачав спільні риси між фашизмом та українським націоналізмом, зокрема щодо: 1) “духа волі та ідей (спірітуалізм, волонтаризм, ідеалізм), за рішучих чинників історичного розвитку”; 2) “нація й держава понад класи і партії”; 3) корпоративного устрою держави; 4) творчої ролі провідної верстви (“аристократії духу”), вождя нації, авторитаризму¹³.

Основою держави “Націократія” визнавала спершу націю, а вже потім державу, яким підпорядковувалися класові, партійні, групові й особисті інтереси.

Визначаючи суть націократії, М.Сціборський писав: “Отже націократією називаємо режим панування нації у власній державі, що здійснюється владою всіх соціально-корисних верств, об'єднаних – відповідно до їх суспільно-продукційної функції – в представницьких органах державного управління”¹⁴.

Суспільно-виробничим і політичним фундаментом націократії виступали селяни, робітники й інтелігенція. Для збереження соціальної рівноваги між ними націократія надавала своїй економічній системі комбінований характер, де приватна власність і економічна свобода поєднувалися з державним плановим контролем і колективною (націоналізованою, муніципалізованою та кооперативною) власністю там, де вона зумовлювалась особливостями господарювання. Промислова й аграрна політика загалом відображала зміст постанов першого конгресу ОУН.

Формою суспільної організації націократії виступав державний синдикалізм. Фахові синдикати (професійні спілки, що об'єднують групи людей за профілем виробництва) ставали елементом державного організму. Для вирішення соціально-економічних проблем із представників різних синдикатів формувалися господарські ради на місцях і всеукраїнська

господарська рада в центрі. Як державні установи вони виступали дорадчими органами законодавчої і виконавчої влади.

Щодо диктатури, то її “Націократія” визначала як національну диктатуру, яка мала стати провідною силою національної революції в здобутті української державності. На етапі збройної фази революції завданням диктатури мало бути закріплення перемоги й створення умов переходу до націократичного устрою, що замінить режим диктатури. Отже, націоналізм визнавав диктатуру тимчасовою формою державного ладу.

На зміну диктатурі мала прийти республіка. Замість політичних партій, як основи парламентської демократії, місце в державних органах влади повинні були зайняти синдикати. Існування політичних партій виключалось як у період диктатури, так і постійного державного ладу.

Система місцевого самоврядування передбачала створення повітових, сільських і міських управ, обраних на основі прямого, загального, рівного й таємного виборчого права. Органом крайової управи ставали Крайові ради, що склалися з послів, обраних у відповідній кількості від кожного повіту. Крім цього, в краях, повітах і громадах запроваджувалися загальнодержавні адміністративні та господарські установи. Керівниками країв виступали начальники державних адміністрацій, які одночасно мали бути головами Крайових рад. Вони були покликані виконувати три функції державного управління: урядову, контрольну й пов’язану з громадською самодіяльністю.

Загальнодержавною законодавчою установою була Державна Рада. Кандидати на посли до Державної Ради визначалися синдикатами та їхніми господарськими радами з подальшим демократичним обранням населенням кожного виборчого округу.

На чолі нації і держави стояв Голова держави, який обирався на 7 років Національними Зборами, що склалися з Державної Ради, Всеукраїнської господарської ради, представників синдикатів і Крайових рад. Голова держави був покликаний керувати країною, представляти її на міжнародній арені. Він здійснював керівництво збройними силами, мав право законодавчої ініціативи, розпуску парламенту. Одночасно Голова держави був Головою Державного Секретаріату (кабінету міністрів), своєю владою призначав і звільняв Державних Секретарів. Як і Голова держави, Найвищий Державний Суд обирався Національними Зборами¹⁵.

У націократичній державі організованому націоналізму відводилася роль вартвогого й будівничого нації, її провідного авангарду.

Важке становище українського народу в 30-х роках посилювало тоталітарні настрої в середині ОУН. Голодомор і колективізація на Наддніпрянщині, новий польський наступ на українство в краї спричинилися до того, що молодше покоління зневіралося в ефективності легальних засобів політичної діяльності. Націоналізм набував усе більшої популярності.

Націократична концепція М.Сціборського була покладена в основу оновленої політичної програми ОУН, яка була ухвалена 26–27 серпня 1939 р. у Римі.

Нова українська держава повинна була будуватися на націократичних засадах, тобто на засадах національного солідаризму, надкласовості й протипартійності. Усі верстви нації об’єднувалися у професійно-станові організації. Устроєві форми державної влади розвивалися відповідно до трьох етапів державного будівництва. Підкреслювалася роль Голови держави – Вождя нації. Заборонялися всі політичні організації та партії, окрім ОУН, яка визнавалася єдиною формою політичної організації населення держави.

Ставала жорсткішою соціальна політика націоналістів. Соціальним оголошувалося все те, що сприяє розвитку нації, антисоціальним – усе, що їй шкодить. Страйки робітників і локауті працедавців заборонялися законом як такі, що не відповідають засадам націократичної держави й суперечать соціальній солідарності.

Національна економіка мала розбудовуватися на засадах плановості й контролю держави. Основою аграрного устрою держави оголошувалися приватновласницькі індиві-

дуальні трудові селянські господарства. Колгоспи й радгоспи підлягали ліквідації, а їхня земля і майно передавалися трудовим селянським господарствам. Скасовувалося поміщицьке й церковне землеволодіння, а також власність колоністів. Промислова політика будувалася на принципі державної, муніципальної, кооперативної і приватної власності¹⁶.

Отже, на державотворчій думці українського організованого націоналізму значною мірою позначилися внутрішні й зовнішні обставини. Тоталітарна модель державотворення, викладена в програмі ОУН 1939 р., була відповіддю на трагічне становище українського народу, антиукраїнську політику СРСР, Польщі, Румунії й Угорщини.

Український творчий націоналізм, ініціатором якого був Д.Паліїв, по-іншому бачив вирішення державотворчих питань. Виходець з УНДО, Д.Паліїв організував Фронт національної єдності (ФНЄ). Офіційною датою його заснування вважався вихід 1 листопада 1933 р. ідеологічного органу ФНЄ – журналу “Перемога”, на сторінках якого було опубліковано тези політичної програми ФНЄ.

На початкових етапах свого існування ФНЄ обмежувався ідеологічно-пропагандистською діяльністю через свої газети й журнали: “Перемога”, “Українські вісті”, “Батьківщина”, “Наше слово”.

20 вересня 1936 р. у Львові відбувся I конгрес ФНЄ, на якому були присутні 376 делегатів із 35 повітів краю. Конгрес прийняв статут партії, який будувався на засадах суворого централізму, призначив Провідником ФНЄ Д.Паліїва й Політичну комісію, закликав до боротьби проти більшовизму, “всіх егоїстичних класових доктрин, всяких партійних поділів, демоліберальних гасел про народоправство”, наголосив, що лише творчий націоналізм і сильний провід “годні сцементувати цілу націю на підставі великих ідей”¹⁷. Фронтвики вважали себе легальним націоналістичним рухом.

Тези ФНЄ 1933 р., матеріали конференції 1935 р. і конгресу 1936 р. склали основу творчого націоналізму. Проте чіткого державотворчого плану дій ФНЄ не мав.

Вихідною засадою ідейно-політичної концепції творчого націоналізму була ідея особливої історичної місії української нації в слов’янському світі та Європі. Згідно з ФНЄ українська нація виступала як носій слов’янської та європейської культури й духу Божого народу.

В ідеології творчого націоналізму центральне місце відводилося проблемі організації нації як запоруки відновлення української держави. У зв’язку із цим на конференції ФНЄ 1935 р., I конгресі 1936 р. було висунуто ідею загальної перебудови всього “збірного” політичного устрою українського суспільства. Зважаючи на згубність міжпартійної “війни всіх проти всіх”, лідери ФНЄ вбачали своє завдання в тому, щоби “зліквідувати в українському світі всякий партійний поділ, роздор і анархію”¹⁸. Боротьба з партійництвом стала однією з головних засад діяльності фронтників. Нищівній критиці було піддано, в першу чергу, діяльність УНДО й ОУН. УНДО звинувачували в перестарілості організаційних форм політичної діяльності, угодовстві, зраді національних інтересів. Діяльність ОУН оцінювалася як політика національної катастрофи.

Особлива увага в програмних засадах фронтників відводилася формуванню нового проводу нації. Виступаючи на першому конгресі ФНЄ (1936 р.), Д.Паліїв у зв’язку із цим зазначав: “Джерело нашої кризи ясне: на наших очах занепадає та провідна верства української нації, яка продовж 19-го і 3-х десятків літ ХХ ст. творила мізок народу. Світська і духовна інтелігенція перестає бути у своїй масі провідною верствою, вона втікає від того почесного обов’язку. Тому заістнувала криза того національного проводу, який виріс з тої провідної верстви. Треба зберегти з поміж неї цінну частину, а разом з тим всю увагу спрямувати на витворення, виховання нової провідної верстви й проводу. Селянство мусять стати ядром ФНЄ, з селянства мусять вийти головні кадри нової провідної верстви”¹⁹.

Силу нації фронтвики вбачали в якісних характеристиках її проводу, вождя, провідника, що уособлював загальнонаціональну організацію, виступав найвищою органі-

захійно-політичною владою для членів ФНС. Безоглядний послух політичному провіднику й суворі організаційна дисципліна лягли в основу статуту й правилника ФНС.

Окреслена Д.Паліївим, С.Волинцем, М.Іванейком у загальних рисах державотворча концепція ФНС передбачала відновлення соборної української держави на всіх її етнографічних територіях. Реалізувати свою програму фронтовики планували, опираючись на зовнішні й внутрішні фактори. Зовнішньополітичною передумовою утворення української держави мав стати неминучий, на думку проводу ФНС, міжнародний військовий катаклізм, у ході якого СРСР потерпить поразку. Публіцисти ФНС вважали, що "більшовизм переминюється поволі в якийсь новітній московський націоналізм", який став головним ворогом українства, а тому боротьба з ним оголошувалася головним завданням українського населення західноукраїнських земель. Один із провідних діячів ФНС С.Волинець (колишній член КПЗУ) у політичному рефераті, виголошеному 20 вересня 1936 р. на конференції ФНС, підсумував: "Наша ідейна і політична постава мусить бути в кожному разі проти більшовицька, бо більшовизм загрожує нашому існуванню як нації"²⁰.

Непримиренним було ставлення ФНС і до Польщі. Фронтовики різко засудили автономістську концепцію УНДО, виступили проти будь-яких угод із польським урядом. Боротьба з угодовством стала одним із факторів утворення ФНС.

Упродовж другої половини 30-х рр. фронтовики здобули значний вплив серед українського суспільства. Цьому в значній мірі сприяла організаційно-політична криза, в якій перебувала УНДО й ОУН. До ФНС примкнула частина членів УНДО, незадоволених політикою "нормалізації", а також ОУН, гетьманців і навіть КПЗУ. У кінці 30-х рр. ФНС займала помітне місце в західноукраїнському політичному спектрі.

Отже, сформульована в надто загальних рисах державотворча стратегія ФНС передбачала використання сприятливих міжнародних відносин, пов'язаних із війсьним розгромом СРСР і знищенням Версальської системи з її пануванням одних націй над іншими, для відбудови соборної української держави. Реалізація цього завдання, на думку теоретиків ФНС, вимагала максимальної організованості й консолідації західноукраїнського суспільства, якому відводилася одна з провідних ролей у відбудові держави. Окремі фрагментарні згадки щодо суті державотворчих засад свідчать про те, що ФНС намагався узагальнити вітчизняний досвід державотворення, враховуючи становище українського народу в другій половині 30-х років. Разом із тим у політиці ФНС очевидні запозичення з тогочасних європейських тоталітарних націоналістичних рухів з їх ідеями авторитаризму, вождизму, монопартійності, запереченням парламентських, ліберально-демократичних засад державного устрою.

Таким чином, аналіз державотворчих концепцій українських націоналістів засвідчив наявність у них як спільних, так і відмінних рис. Визначальними для ОУН і ФНС були ідеї нації і держави, до будівництва якої мали бути залучені всі соціальні верстви нації, яку, в першу чергу, ототожнювали із селянством. У програмах націоналістичних організацій передбачалося, що відродження соборної української держави відбудеться в результаті національної революції проти всіх окупаційних режимів. На першому її етапі буде встановлено революційну диктатуру з подальшою трансформацією її в республіканський державно-правовий устрій. Він характеризувався наявністю монопартійного авторитаризму з визначальною роллю харизматичного лідера або партійного проводу. Націоналісти виступали проти ліберальної парламентської демократії і комунізму. Разом із тим, відзначаючи різний ступінь довершеності державно-правових програм ОУН і ФНС, слід відзначити різні підходи до тактики й стратегії побудови української держави.

¹ Спадщина минулого // Заграва. – 1923. – Ч.1. – 1 квітня. – С.7.

² Наші цілі // Заграва. – 1923. – Ч.1. – 1 квітня. – С.1.

³ По з'їзді // Заграва. – 1924. – Ч.9. – 1 травня. – С.1.

⁴ Там само.

⁵ Витяг з програми УПНР // Заграва. – 1924. – Ч.9. – 1 травня. – С.1.

⁶ Там само.

⁷ Книш З. При джерелах українського організованого націоналізму. – Торонто, 1970. – С.154–155.

⁸ Дуб Я. Сучасна криза державного ладу та майбутній устрій України // Розбудова Нації. – 1929. – Ч.8–9. – С.295.

⁹ Мірчук П. Нарис історії ОУН. – Мюнхен–Лондон–Нью-Йорк, 1968. – Т.1. 1920–1939. – С.138–139.

¹⁰ Дуб Я. Сучасна криза державного ладу та майбутній устрій України // Розбудова Нації. – 1929. – Ч.8–9. – С.256–257.

¹¹ Причинки до суспільного мислення (Збірка статей). ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929 – 1955 р. – Б. м. в., 1955. – С.6.

¹² Там само. – С.13.

¹³ Сциборський М. Націократія, Париж, 1935. – С.24–26, 58.

¹⁴ Там само. – С.41.

¹⁵ Там само. – С.58.

¹⁶ Українська суспільно-політична думка в 20 столітті. – Сучасність. – 1983. – Т.2. – С.404–408.

¹⁷ I Конгрес ФНЕ. – Львів, 1936. – С.1–4, 40–42.

¹⁸ Там само. – С.35.

¹⁹ Аналіз ситуації. Хід думок реферату Д.Паліїва на I Конференції ФНЕ 23 березня 1935 р. // Перемога. – 1935. – 1 травня. – С.5.

²⁰ I Конгрес ФНЕ. – Львів, 1936. – С.35.

This article deals with the researchment and definition of the statutory conceptions of ruling the state of the Ukrainian nationalists in 30-40s of the 20th century. During these years the three national organizations stand out, which have different points of view for the building of the independent Ukrainian state: the Ukrainian Party of national work which propagandized the valid nationalism by D.Dontsov, the Organization of Ukrainian nationalists, which represented "the integral" or "organized" nationalism and the Front of national unity, which propagandized "the works" nationalism by D.Paliiv and M. Shlemkovych (Ivaneiko).

Key words: The Organization of ukrainian nationalists, the national revolution, the national dictatorship, the nation democracy, the Front of national unity, the works nationalism, the radical nationalism.

УДК 94 (477.8)

ББК 63.3 (4 Укр.) 621

Ігор ГАВРИЛІВ

УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛІСТ: БОЙОВИЙ ШЛЯХ РОМАНА ШУХЕВИЧА

У статті розповідається про життєвий шлях Романа Шухевича. Показано його як українського націоналіста й патріота в боротьбі з польською окупацією Галичини в міжвоєнний період.

Ключові слова: націоналізм, ідеологія, окупація, Українська військова організація, ОУН.

Висвітлюючи роль особи в певну історичну епоху, дослідник, як правило, ставить двоєдине завдання: показати шлях і діяльність людини на тлі подій і висвітлити те, як окремі особистості впливали на доленосні для народу рішення. Колізії сучасного політичного життя України, в повній мірі, розкрили слабкість національної еліти, відсутність консолідуючого фермента в діяльності політичних лідерів, що не сприяє стабільності та поступу в утвердженні незалежної державності. Причини того знаходимо в минулому, коли під час відомих історичних процесів було буквально винищено найбільш національно свідомих і соціально активних українців. Тому ототожнення української національної ідеї з націоналізмом як теорією і практикою розбудови держави викликає несприйняття в певній частині суспільства.

У сучасній історіографії ведеться полеміка про місце й роль українського націоналізму в державотворчому процесі. Деякі дослідники даної проблеми перебувають у

полоні колишніх постулатів, які нам не дають забути сусіди з північного сходу, коли націоналізм ототожнювався з нацизмом, фашизмом і прирівнювався до шовінізму та ксенофобії. Сьогодні російські дослідники визнають: “Формирование украинского национализма – тема, одно упоминание о которой способно доставить глубокое душевное беспокойство многим из современных российских историков”¹. Очевидно, не тільки їм, але й політикам та їхнім соратникам-однотумцям в Україні. З цього приводу важко не погодитися з визначенням, запропонованим львівським професором О.Сербенською: “Націоналізм – це філософія виживання і буття нації, тоді як шовінізм – це філософія поневолення і гноблення інших націй... Націоналізм починається з любові до свого, шовінізм – із ненависті до чужого. Мета націоналізму – свобода своєї нації, мета шовінізму – поневолення іншої”².

Видається вельми актуальним показати суть українського організованого націоналістичного руху на прикладі життєвого й бойового шляху одного із чільних діячів Організації українських націоналістів (ОУН), головнокомандувача Української повстанської армії (УПА) Романа Шухевича. При тому слід зазначити, що його доля була типовою для тогочасної національно-свідомої галицької радикально налаштованої інтелігенції.

Роман Шухевич (17.07.1907 – 5.03.1950) народився і виховувався в родині з прапрадіда українських греко-католицьких священників. Це була провідна верства, найбільш авторитетна та впливова, серед галицького громадянства. З покоління в покоління ріс інтелектуальний потенціал родини Шухевичів і вже дід майбутнього генерала, Володимир Шухевич став професором, ученим-етнографом, видатним діячем товариства “Просвіта”, його наукова праця “Гуцульщина” була високо оцінена вченими Наукового товариства ім. Шевченка (НТШ). М.Коцюбинський її використав при написанні своєї безсмертної повісті “Тіні забутих предків”. Батько Романа, Йосип Шухевич, став суддею, в час постановлення Західноукраїнської народної республіки (ЗУНР) виконував обов’язки повітового політичного комісара, за це в 1919 р. був заарештований поляками, згодом змушений залишити посаду судді, вийшовши на пенсію. Уже в час українсько-польського збройного конфлікту 11-річний Роман почав усвідомлювати, що успіх поляків у боротьбі за Львів є в їхньому націоналізмі – готовності віддати життя за відродження Польщі.

Пізніше, неодноразово дискутуючи про причини поразки Українських визвольних змагань (1917–1921 рр.), Шухевич із товаришами приходили до висновку, що не вистачило старшому поколінню усвідомлення кінцевої мети боротьби, бракувало активного патріотизму – тобто націоналізму, серед широких народних мас і вітчизняної еліти. З цього приводу влучно сказав один з англійських політиків: “Кожний нарід, що бореться за свою державну самостійність, мусить передусім знати, чого він хоче. Однак, коли розмовляєш із заступниками українських політичних груп, то стверджуєш, що кожний із них хоче чогось іншого: одне слово – ще нема “кристалізації” українського національного веління”³.

Оце “національне веління” вироблялося в молодого хлопця в родині, де на становлення Романа мав вплив двоюрідний брат батька Степан Шухевич, учасник бойових дій у складі Легіону українських січових стрільців (УСС), згодом відомий у Галичині адвокат, учасник багатьох судових процесів, захисник ув’язнених та оунівців, член Сеньйорату ОУН. Також вплинули на юного Романа зустрічі з полковником Армії УНР, головою УВО, пізніше ОУН, Є.Коновальцем, котрий у 1921–1922 рр. проживав у Львові в помешканні Шухевичів. Очевидно, що світогляд Р.Шухевича, його активна життєва позиція, ідейні переконання формувалися і під впливом учителів – професорів Української академічної гімназії, спортивно-патріотичних і націоналістичних організацій.

Роман Шухевич ріс усебічно розвиненою людиною. Будучи невисокого росту й непоказної фігури, стверджував: “Ми мусимо гартувати спортом тіло, але, щонайважливіше, здобувати знання, вчитись чужих мов і розвивати сильну волю”⁴. Змалку був

відважним: у 15-річному віці в Кам’янці-Струмилівій на р.Буг витягнув з-під криги дитину; під час одного з туристичних походів в околицях м.Сколе спромігся зняти з найвищої стрімкої скелі австрійський чорно-жовтий прапор і вивісити наш національний синьо-жовтий стяг. У 1923 р. на так званих “Запорізьких іграх” установив рекорд із бігу на 400 метрів із бар’єрами та з плавання на 100 метрів. У 1933 р. перемагає в лижних перегонах на трасі “Сагарі”. Мріяв до 40 років переплисти протоку Ла-Манш⁵. Учився у Львівській політехніці, отримав диплом інженера; паралельно проходив навчання в Музичному інституті, неодноразово виступав у Львівській опері, акомпануючи на піаніно своєму братові Юрію, який був визнаним співаком. Володів Роман старослов’янською, старогрецькою, латинською, польською, німецькою мовами, вивчав англійську, російську.

Р.Шухевич проживав із родиною у Львові. Одружений був із Наталією Березинською, донькою греко-католицького священника. Виховували двох дітей. Для забезпечення сім’ї в березні 1937 р. заснував приватне рекламне агентство “Фама”, яке було досить прибутковим, але частину коштів виділяв для потреб визвольної боротьби.

Очевидно, що Роман Шухевич міг проявити себе успішно в різних сферах людської діяльності. Але національні почуття підказували: “На нашу багату землю мають апетит нахабні наїзники. Ми ж маємо занадто м’яке серце і швидко віримо в обіцянки ворожих дипломатів. Але це мусить змінитись!”⁶.

У 20-х роках західноукраїнська молодь захоплюється націоналістичною ідеологією, рупором якої став “Літературно-Науковий Вісник”, що редагувався Д.Донцовим. Його праці, особливо фундаментальна робота “Націоналізм”, що вийшла у світ у 1925 р. і стала своєрідним “Євангелієм націоналіста”, надихали до боротьби. Під цим впливом гімназисти та студентство створюють націоналістичні організації, які в 1925 р. об’єдналися в Союз української націоналістичної молоді (СУНМ). Провідну роль у ньому відігравали С.Охримович, Б.Кравців, І.Габрусевич, С.Ленкавський, З.Коссак, Р.Шухевич, С.Бандера, О.Гасин, Д.Грицай, В.Сидор, І.Равлик та ін.

Активних членів СУНМ залучає до співпраці Українська військова організація (УВО). УВО, діючи конспіративно, глибоко в підпіллі, розросталася так: увіст формував “трійку” нових членів, кожний з яких знав лише двох своїх товаришів і зверхника. Так організація забезпечувала себе від викриття в разі арешту когось із членів. Бойовик П.Саевич організував “трійку” у Львівській академічній гімназії, до якої ввійшли Є.Бирчак, Б.Підгайний, Р.Шухевич. Вишкіл вони пройшли в спеціальних таборах Гданська й у Карпатах, де займалися перевезенням і складуванням зброї та військової амуніції⁷. Пізніше сам Шух (одне з перших псевдо Р.Ш.) вишколював новобранців-увістів. “Попри дисципліну чисто військового характеру, – згадував М.Ганушевський, – він учив нас посуненої до крайніх меж осторожності, що в майбутньому мало нас хоронити від польської поліції, несподіваних арештів, особистих трусів. Треба було добре знати, як поводитися під час переслухань на поліції та в суді. Ми мусіли добре знати пластовий закон і впоряд. Я вчився азбуки Морзе. Ми вміли писати шифровані грипси та були горді, що “служимо” в підпільному війську УВО. По кількох місяцях навчання Шух запрягнув нашу чвірку як членів УВО біля печери у св. Юрі. Нам дрижали руки, які ми тримали на хресті й револьвері, й повторяли за Шухом слова, що відбивалися від низького склепіння, де стояв на колінах різблений в камені св. Антоній. Потім розходилася наша п’ятка в різні сторони, насторожена, обережна”⁸.

УВО в прокламаціях, листівках, брошурах, газеті “Сурма”, які підпільно розповсюджувалися серед українського населення, постійно роз’яснювала мету своєї діяльності: “І ціль у нього (бойовика. – І.Г.) одна: воля у власній державі. Суверенна, Соборна, Українська Держава, то його найблища Мета, а шляхом до Неї: Боротьба”⁹. Методи боротьби були обґрунтовані так: “УВО є організацією, для якої тільки інтерес української нації є й буде рішачим у її діяльності. УВО не ставить терористичної діяль-

ності як виключного свого завдання. Не є вона рівно ж ніякою розвідною централею. УВО є революційною організацією, якої основним завданням пропагувати думку загального зриву українського народу із остаточною метою, створити власну національну самостійну і з'єдинену державу"¹⁰. Своє ставлення до польської окупаційної влади було висловлено так: "УВО ніколи не скривала цього, що на терор польської влади, виконуваний на нашому народі, відповідати буде хоч би навіть і індивідуальним терором. Ми ніколи не оспорювали цього, що всіма способами й методами будемо боротися з нашим займанцем та, що послідовно стремітимемо до відорвання західних українських земель від Польщі"¹¹. Діячі УВО неодноразово посилалися на міжнародний досвід, коли ірландський шин-фейн, бойова організація польських соціалістів успішно застосовували такі методи національно-визвольної боротьби, як терор, бойкот, саботажі й т. ін. При цьому наводилися слова лідера польської правих Р.Дмовського, який у свій час говорив: "Хоробрі, придатні до життя народи тільки в боротьбі виростають"¹². Посилалися на діяльність Ю.Пілсудського, який до світової війни очолював Польську військову організацію. Він давав накази жорстоко карати провокаторів: "Пілсудський вбив біля тисячі людей: агентів, поліцистів. Щоб вбити конфідента Саньковського – вбили його батька, щоб на похоронах вбити його"¹³.

Активна діяльність УВО потребувала значних коштів. Певні фінанси давали успішні експропріаційні заходи бойовиків – напади на пошти, каси, перевізників грошей. Польська влада за ці напади жорстоко переслідувала увіствів. Судили схоплених так званими "наглими" (негайними) судами, підсудних уважали звичайними бандитами, що підривало моральний авторитет військової організації. Крайова команда УВО у своїх комунікатах указувала, що ці напади мали на меті не тільки здобути матеріальні засоби, але й підірвати підвалини окупантської держави, що наблизить українців до кінцевої мети, а за те, що "членів УВО тракують, як звичайних злочинців і пристосовують до них ганебної кари смерті, то організація відповість індивідуальним терором, спрямованим супроти керманічів Польської держави"¹⁴. Ці погрози були небезпідставними та втілювалися в життя.

Уже 25 вересня 1921 р. під час відкриття Східних Торгів у Львові, коли глава польської держави Ю.Пілсудський із міським воеводою К.Грабовським проїжджав у автомобілі біля ратуші, бойовик УВО, 21-літній С.Федак, вистрілив і поранив воеводу в руку. Виконавець замаху був схоплений і признався, що не "... мав заміру виконати атентат на Пілсудського бо шанує його як революціонера, а лише на воеводу Грабовського, якого вважав за представника окупаційної влади Східної Галичини"¹⁵. Бажаючи вбити воеводу, С.Федак хотів показати Ю.Пілсудському, що українці не погодяться зі входженням Галичини до Польщі.

5 вересня 1924 р. бойовик Української військової організації Ольшанський здійснив замах на життя президента Польщі С.Войцеховського. Помилково поляки за це заарештували єврея Штайгера. 19 жовтня 1926 р. було вбито відомого полонізатора українських шкіл, шкільного куратора Я.Собінського. Польська влада пообіцяла 1000 злотих нагороди за викриття вбивць. Через рік відбувся великий судовий процес: у цій справі судили 17 увіствів. У вбивстві безпідставно звинувачували І.Вербицького й В.Атаманчука, котрих було засуджено до смертної кари. Українська військова організація подала офіційне повідомлення до польського трибуналу, вказуючи, що Собінського вбила УВО, але не засуджені. У разі виконання присуду УВО погрозувала звернутися до світової громадськості щодо необґрунтованості присуду"¹⁶. Польська поліція показала себе безпорадною в цій ситуації, так і не зумівши знайти справжніх виконавців атентату, а ними були Б.Підгайний і Р.Шухевич. Юнаки хотіли здатися польській владі, щоб звільнити невинно засуджених. Адвокати С.Шухевич і В.Старосольський, з відома Верховної команди УВО, заборонили їм з'являтися на суд, мотивуючи це тим, що "... був би то відстрашаючий приклад на майбутнє"¹⁷.

За свідченням товариша, Роман Шухевич, будучи глибоко релігійним, тяжко переживав свій вчинок, корив себе за порушення Божої заповіді. І пізніше кожний постріл у його житті, кожний наказ до акції були ним окуплені найтяжчою ціною – боротьбою з власним сумлінням"¹⁸.

Стратегічною метою діяльності Української військової організації було створення регулярної визвольної національної армії для продовження збройної боротьби за державність України. Керівництво організації не мало ілюзій щодо успіху визвольного повстання в даний момент, але ставило на мобілізацію народу до майбутньої боротьби у відповідний час. Для прискорення поставленої мети УВО у своїх зверненнях до української молоді закликала не ухилятися від служби в польській армії: "Ідіте до польського війська тільки по мундир і зброю. Присяга на вірність Польщі під примусом не дійсна. Присягніть боротьбі за волю українського народу. В слушний час повернете дула Ваших крісів проти польських офіцерів... Служіть і учіться володіти крісом. Плекайте в своїм серці ненависть до Польщі, а любов до України"¹⁹. Водночас проводилася агітація серед учнів шкіл, щоб вони вступали до шкіл підхорунжих польської армії для отримання доброго військового вишколу"²⁰.

Не зважаючи на вишкіл у таборах УВО, Р.Шухевич мріяв здобути глибокі військові знання. У 1928–1929 рр. він пройшов службу в польській армії. Як студента його відразу направили в офіцерську школу підхорунжих, але пізніше, очевидно, з політичних мотивів, перевели служити рядовим в артилерійську частину на Волині.

З утворенням Організації українських націоналістів Р.Шухевич очолює бойову референтуру в Крайовій Екзекутиві. Керівництво організації вирішило здійснити масову протестаційно-саботажну акцію проти польської окупаційної влади. Є.Коновалець про заплановані саботажі говорив: "... або мене за них благословлятимуть, або проклинатимуть"²¹. Голова Крайової Екзекутиви ОУН на західноукраїнських землях Ю.Головінський доручив провести акцію Романові Шухевичу, яка проходила з липня до вересня 1930 р. Підпалами польських фільварків і будинків колоністів вона повинна була мобілізувати українське населення до активного опору полякам, звернути увагу світової громадськості на стан справ у Західній Україні, відбити охоту польським осадникам і колоністам селитися на українських землях. Унаслідок саботажної акції було спалено 62 будинки, 87 стол, 78 господарських будинків, 112 скірт збіжжя"²². У жовтні акцію припинили, оскільки мета була досягнута: "... викликано потрібне моральне враження між українським загальом і між ляхами й чужинцями; завдано ворогові великих моральних і матеріальних втрат... Тому акцію масових саботажів тепер припиняємо"²³. Деякі сучасні дослідники, посилаючись на праці бойовика УВО З.Книша, стверджують, що саботажну акцію 1930 р. проведено молодими оунівцями без відома Проводу українських націоналістів. Завдяки добрій конспірації робота була проведена успішно.

Водночас на межі 20–30-х рр. проходив непростий процес злиття УВО в ОУН. Деякі старші увістри відійшли від активної діяльності, інші вважали, що обидві організації повинні діяти паралельно. У кінцевому підсумку в 1933 р. УВО повністю злилася з ОУН. Роль Р.Шухевича в цьому складному процесі описує голова Крайової Екзекутиви ОУН у 1933–1934 рр. С.Бандера: "У змаганні цих двох течій перемогла концепція уодностайнення. Особливе значення в тому мало становище Романа Шухевича. Він один з найвизначніших активних бойовиків, членів УВО, мав великий моральний вплив на ряди увіствів. Прихильники окремішності й паралелізму УВО-ОУН намагались приєднати на свій бік Романа Шухевича та висунути його, як свого головного представника. Але в нього більше заважило розуміння потреби дальшого розвитку визвольного руху, ніж особисті приятельські взаємини"²⁴.

На початку 30-х рр. провідний актив ОУН на західноукраїнських землях втілює в життя теорію так званої перманентної революції: "... постійне революційне кипіння в краю, нарід не смів звикнути до кайданів, не смів почуватися в ворожій державі добре: ми не

дамо на поневоленіх українських землях запанувати мирові”²⁵. Оунівці продовжують акції саботажів і підпалення майна польських колоністів, ініціюють страйки робітників, розгортають індивідуальний терор і експропріаційні напади. Під безпосереднім керівництвом Р.Шухевича були здійснені такі бойові операції: застрелено поліційного агента Я.Буксу, польського посла Т.Голувка, комісара поліції Е.Чеховського; проведені грошові “екси” під Бірчею біля Перемишля, коло Печеніжина біля Коломиї, в Бориславі, Трускавці, в Городку. Остання акція була невдалою: загинув брат дружини Шухевича – Ю.Березинський.

Польська поліція провела низку арештів, ув’язнений був і Роман. Його звинувачували в приналежності до ОУН. У матеріалах справи фігурують дані про те, що він 28 листопада 1932 р., напередодні нападу на пошту в Городку, в Будинку техніки у Львові зводив Ю.Березинського з Д.Данилишином і В.Біласом, котрих поляки згодом повісили. За браком доказів арешт був замінений на поліційний нагляд²⁶.

Апогей активності бойових акцій ОУН припав на роки, коли Крайову Екзекутиву очолював побратим Шухевича, теж студент Львівської політехніки, С.Бандера. Особливо широкого розголосу набуло вбивство оунівцями представника радянських спецслужб О.Майлова. Як доповнення до протестаційних акцій українських політичних і громадських організацій проти винищення населення Східної України внаслідок штучно спланованого голодомору ОУН вирішила здійснити замах на представника радянського консульства у Львові. Оунівці винайняли квартиру біля будинку консульства й постійно стежили за ним. Р.Шухевич запропонував поширити між бойовиками відозву: хто згоден добровільно зголоситися для виконання небезпечного завдання, нехай напише у Львівську політехніку на ім’я Ксавери Брудаса (це був псевдонім Романа Шухевича). Кандидатові давали тиждень на роздуми. Зголосився студент філософського факультету Львівського університету 18-річний М.Лемик. Відповідну бойову підготовку з ним провів безпосередньо Р.Шухевич, а наказ отримав особисто від С.Бандери: “... не стріляти в поліцію і не втікати, щоб судовий процес був політичним”²⁷. Суд над оунівцем привернув увагу світової громадськості, засоби масової інформації широко висвітлювали цей вчинок як збройний протест українського народу проти поневолення більшовицькою Москвою України й винищення її народу спланованим голодомором. Члена ОУН на суді захищали відомі адвокати – представники різних політичних кіл Західної України. Захисники підкреслювали, що приналежність підсудного М.Лемика до якоїсь організації не відіграє в цьому процесі жодної ролі, бо весь український народ, без огляду на партії й політичні угруповання, вважає вчинок Миколи Лемика наслідком стихійного протесту української нації проти небувалого нищення її основ життя комінтерном²⁸.

Найбільш відомою бойовою акцією Крайової Екзекутиви ОУН на ЗУЗ було вбивство міністра внутрішніх справ Польщі Б.Перацького. Виконавець – бойовик Г.Мацейко так і не був схоплений. У розкритті злочину польській поліції допомагали спецслужби Німеччини, Чехословаччини, СРСР, очевидно, теж стурбовані розмахом дій українських націоналістів. Унаслідок цього актив Крайової Екзекутиви був заарештований, у тому числі й Р.Шухевич. Поляки не зуміли зібрати достатньо доказів, щоб звинуватити його в причетності до вбивства міністра. Тому він був направлений до концентраційного табору Береза Картузька, а в січні 1935 р. переведений до слідчої в’язниці й проходив суд у Львівському процесі С.Бандери й ін. На суді Шухевич визнав, що в 1925 р. вступив до УВО, але в членстві в ОУН не признався. М.Лемик на очній ставці не видав, що це Р.Шухевич показував письмовий наказ бойової організації і вручив йому револьвер і набої²⁹. Шухевича було засуджено на 4 роки ув’язнення, але на підставі загальної амністії він був звільнений у 1937 р.

Незважаючи на те, що Роман Шухевич перебував під постійним наглядом польської поліції, його активність у націоналістичному русі не зменшується. Він один з ініціаторів

проекту визволення з в’язниці С.Бандери, який схвалив Є.Коновалець, але його не вдалося здійснити з технічних причин. Разом з одностумцями З.Коссаком та О.Гасином отримує дозвіл від голови ОУН на активізацію діяльності організації на західноукраїнських землях. Постало питання про заміну тодішнього керівника ОУН на ЗУЗ, полковник Коновалець схвалив кандидатуру Романа Шухевича, але трагічна смерть провідника перекреслила намічені плани.

З розпадом Чехословаччини активізується український національний рух на Закарпатті. Поляки, як і інші наші окупанти, з острахом спостерігали за цими подіями. Вони боялися, що розвій визвольного руху українців і державотворчі тенденції поширяться на територію польської держави. Це призводило до частих сутичок між поляками й українцями на теренах Західної України. У цій ситуації до Р.Шухевича звертаються представники різних політичних угруповань із пропозицією очолити протидію польським шовіністичним заходам. Тодішній член Крайової Екзекутиви ОУН Я.Гайвас згадував: “Сама його особа надихала співробітників довір’ям. Спокійний і дружній, витриманий і відважний, безпреденсійний в однаковій мірі приставав він з верхами галицької інтелігенції, як і з львівськими робітниками та ремісниками – був навіть якийсь час організатором ремісничого товариства “Зоря”. Отже не могло бути ліпшого вибору на пост керівника такої загальної акції, як він”³⁰. У результаті українські студенти чинили активний опір польським нападам, а національні загони самооборони постійно громили польські боївки, відбиваючи їм охоту нападати на українців. Тоді ж керівник цих акцій (Р.Шухевич) ненадовго знову зазнав арешту.

З початком подій на Закарпатті Р.Шухевич організує збір коштів для створення національних військових формувань, сприяє переходу бойовиків із Галичини й Волині через гори. Наприкінці грудня 1938 р. сам вирушає через Карпати. Під псевдонімом Шука стає поручником Генерального штабу Національної оборони Карпатської України. У його обов’язки входило поповнення “Січі” кадрами, організація фінансової допомоги й зв’язку³¹. Намагався активізувати справу закупівлі необхідної кількості зброї, боєприпасів, амуніції, сприяв мобілізації військових спеціалістів та їхньому приїзду на Закарпаття. Але нерішучість Проводу ОУН, його постійне оглядання на Німеччину та її союзників не сприяли належній організації опору окупантам. Унаслідок цього переважаючі сили угорських військ розбили оборонців Карпатської України, багато людей загинуло в боротьбі або потрапило в полон. Р.Шухевич зумів вирватися з оточення і, перепливши р. Тису, перебрався на румунський бік.

В еміграції він виконує доручення Проводу українських націоналістів: підтримує зв’язки з підпіллям Західної України, налагоджує конспіративний пункт у м. Гданськ. Р.Шухевич особливу увагу приділяв військовій справі, адже наближалася нова війна й українці мали бути відповідно підготовлені до майбутньої збройної боротьби. Сам Шухевич проходив спеціальний курс підготовки у військовій академії м. Мюнхен, де отримав посвідчення на керування безмоторним літаком. Із початком Другої світової війни приїжджає до Кракова, тут проходить курс вищих старшин, згодом сам організує вишкіл старшинських кадрів. Він був переконаний: якщо буде українська армія, то буде можливість вибороти незалежність України.

Оунівцям вдалося організувати навесні 1941 р. українські військові формування, так звані Дружини Українських Націоналістів (ДУН) у складі німецької армії. Батальйон “Нахтігаль” очолив сотник Р.Шухевич. Після короткого, але досить інтенсивного вишколу українці в мундирах німецького вермахту склали присягу на спільну боротьбу з більшовиками за визволення українського народу й із початком німецько-радянської війни вирушили в Україну. Р.Шухевич сформулював основні напрямки роботи ОУН у той час: “Підготувати наші організаційні військові кадри так, щоб вони могли у вирішальний момент провести певні бойові акції, зорганізувати повстання широких мас та опанувати й

підпорядкувати одному центрові відрухові виступи мас і червоноармійців, керувати військовими діями повстанських загонів, допомогти провідні перебрати владу на місцях...”³².

Члени ОУН розраховували з допомогою німецького війська звільнити Україну від більшовиків і встановити національну владу. Але коли нацисти не визнали Акта проголошення відновлення української держави 30 червня 1941 р., а його ініціаторів піддали репресіям, Р.Шухевич разом із бойовими товаришами відмовився воювати в складі німецької армії. Уся подальша його доля була пов’язана зі збройною боротьбою проти окупантів України. Він свідомо передбачав своє майбутнє: “Я знаю, що скорше чи пізніше згину від ворожої кулі. Старим я не буду напевне. Я не боюсь за нашу будучину, коли знаю, що наші засуджені сільські хлопці гинуть з окликом: “Нехай живе Україна!”... Я відчуваю щораз більшу відповідальність перед найкращими синами українського народу”³³.

Роман Шухевич присвятив своє життя боротьбі за волю українського народу й побудову самостійної соборної української держави. Сучасник про таких, як він, писав: “Найкращі з найкращої частини Українського війська – цієї справжньої української гвардії – лицарський орден, що за головне своє завдання має підтримувати в українському народі за часів лихоліття дух військовості, дух активної боротьби за незалежність України, за її соборність, стояти на беззмінній почесній варті біля цього духа, не давати йому згаснути, заснути...”³³.

Патріотизм Р.Шухевича був ширим і відвертим. Він навіть не зробив спроби врятувати своїх рідних – батьків, сестру, дружину та дітей, організувати їхній виїзд на Захід. Шухевич і такі, як він – сотні тисяч українських націоналістів та їхніх родин довели своїм героїзмом, що їхнє життєве кредо справедливе, чесне й величне. Вони боролися під гаслом: “Здобудеш Українську державу або згинеш в боротьбі за неї!” А свобода, честь і любов – найбільші чесноти у світі, які в усіх народів завжди вважалися гідними для наслідування прийдешніми поколіннями. Тому нам сьогодні не соромно за українських націоналістів, воїнів Української повстанської армії, які боролися під національними, нині державними, символами – тризубом і синьо-жовтим прапором. Боролися і гинули за нашу свободу й уберегли країни Центрально-Східної Європи від входження їх у СРСР, а західні держави від московсько-комуністичних впливів.

Прийшов час нашим історикам звільнитися від фальшивих стереотипів минулого, а політикам і урядовцям повернутися до європейського майбутнього. Адже лише в європейській спільноті українське громадянство зможе отримати можливість на забезпечене вільне, заможне, добротне життя.

¹ Високий Замок. – 1999. – 2 серпня. – С.3.

² Долбилев М.Д. Рецензия на: А.И.Миллер. Украинский вопрос в политике властей и русском общественном мнении (втор. пол. XIX века). – С.-Пб., 2000 // Отечественная история. – 2002. – №3. – С.175.

³ Цит. за: Ярий Р. Зовнішня політика // Розбудова Нації. – 1930. – №9–10. – С.217.

⁴ Оксана. Спомини львов’янки // Визвольний Шлях. – 1970. – Березень. – С.331.

⁵ О-як. Командир, революціонер, спортсмен // Визвольний Шлях. – 1970. – Березень. – С.352–353.

⁶ Оксана... – С.331.

⁷ Терещук П. Причинки до ролі Р.Шухевича в УВО і ОУН // Визвольний Шлях. – 1970. – Жовтень. – С.1021.

⁸ Ганушевський М. Роман Шухевич у моїх споминах // Літопис Української повстанської армії. – Торонто–Львів, 2007. – Т.45. – С.68.

⁹ У.В.О. Видання Пропагандивного Відділу Української Військової Організації. – Б.м., 1929. – С.5.

¹⁰ Сурма. – 1928. – Ч.4.

¹¹ Там само. – Ч.2.

¹² Там само. – 1927. – Ч.10.

¹³ Там само. – 1928. – Ч.2.

¹⁴ Центральний державний історичний архів України м.Львів (ЦДІАУЛ). – Ф.371, оп.1, спр.61, арк.58.

¹⁵ Громадський Голос. – 1922. – 25 листопада.

¹⁶ ЦДІАУЛ. – Ф.371, оп.1, спр.66, арк.42–43.

¹⁷ Там само. – Ф.205, оп.1, спр.3118, арк.21.

¹⁸ Звернення Проводу ОУН. У 20-річчя із дня смерті головного командира УПА ген. хор. Тараса Чупринки-Шухевича // Визвольний Шлях. – 1970. – Березень. – С.262.

¹⁹ ЦДІАУЛ. – Ф.205, оп.1, спр.398, арк.15.

²⁰ Державний архів Львівської області (ДАЛО). – Ф.121, оп.3, спр.288, арк.16.

²¹ Андриєвський Д. Обставини 30-х років і Провід Українських Націоналістів // Євген Коновалець та його доба. – Мюнхен, 1974. – С.655.

²² Sivicki M. Dzieje konfliktow Polsko-Ukrainskich. – Warszawa, 1992. – Т.1. – С.68.

²³ Мірчук П. Роман Шухевич (ген. Тарас Чупринка). Командир армії безсмертних. – Нью-Йорк–Торонто–Лондон, 1970. – С.37.

²⁴ Бандера С. Командир-провідник // Перспективи української революції. – Дрогобич: Відродження. 1999. – С.293.

²⁵ Сурма. – 1930. – Ч.10.

²⁶ ЦДІАУЛ. – Ф.371, оп.1, спр.76, арк.18–19.

²⁷ Там само. – Арк.18.

²⁸ Там само. – Ф.359, оп.1, спр.365, арк.2.

²⁹ Там само. – Ф.371, оп.1, спр.78, арк.91–92.

³⁰ Гайвас Я. Воля ціни не має. – Торонто: Срібна Сурма, 1971. – С.23.

³¹ Кук В. Генерал Роман Шухевич – головний командир Української Повстанської Армії (УПА). – К.: Бібл. українця, 1997. – С.19.

³² Звернення Проводу ОУН... – С.262.

³³ Оксана... – С.331.

³⁴ Старий В. Кінець ОУН? – Прага, 1933. – С.5.

The article tells us of Roman Shykhevych's life. He is shown as the Ukrainian nationalist and patriot in the process of fighting with the polish occupation of Galichyna in the between wars period.

Key words: nationalism, ideology, occupation, Ukrainian military organization, OUN.

УДК 94 (477.8)“1923-1938”

ББК 63.3 (4 Укр.) 621

Микола ПОСІВНИЧ

ДІЯЛЬНІСТЬ РОМАНА ШУХЕВИЧА В БОЙОВІЙ РЕФЕРЕНТУРІ УВО-ОУН (1923–1938 рр.)

У статті з’ясовано фактори, що вплинули на формування світогляду Романа Шухевича. Висвітлюється його участь у діяльності УВО-ОУН як бойового референта Крайової Екзекутиви ОУН. Показано роль Р.Шухевича в саботажній акції ОУН 1930 р., зображено обставини арешту та перебування військово-політичного діяча в концентраційному таборі “Берега Карпузька”.

Ключові слова: Роман Шухевич, бойова референтура, УВО-ОУН, військово-політична діяльність, польська окупаційна влада, саботажна акція.

Одне з найпомітніших місць в українському визвольному русі ХХ століття займає постать генерал-хорунжого Української повстанської армії (УПА) Романа Шухевича – “Тараса Чупринки”, який протягом 1940-х рр. очолював боротьбу проти двох найбільших тоталітарних режимів – нацистського та радянського. Для Шухевича справою всього життя було військово-мистецтво й вишкіл повстанців. Стати блискучим командиром йому допомогли активна діяльність у “Пласті”, заняття спортом, служба в польській армії, навчання в німецькій військовій академії в Мюнхені, участь як поручника у формуванні Карпатської Січі, як сотника в Дружинах Українських Націоналістів, як підполковника й потім генерала в УПА.

Не зважаючи на значущість постаті Романа Шухевича в історії, його діяльність досі не досліджена належним чином. Одна з причин та, що величезний пласт документів і матеріалів, які містять факти з життя видатного діяча українського визвольного руху, є недоступним. Абсолютна більшість цих матеріалів знаходиться в спецфондах і сховищах різних відомчих архівів як таємні документи, що, по суті, є продовженням політики окупаційних режимів, спрямованої на нейтралізацію пам'яті українського народу. Особливо щодо особи Романа Шухевича радянські репресивні органи всіляко затирали та спотворювали дані, й тому сучасним дослідникам доводиться майже по крихтах збирати та відтворювати інформацію про його життя і діяльність.

І все-таки цілісне вивчення і переосмислення минулого стало невід'ємною частиною перетворень, що відбуваються нині в українському суспільстві. Саме тому на часі вивчення життєвого чину такої постаті, як Роман Шухевич. Він є символом незламності України та, на превеликий жаль, ми й досі не знаємо, де спочиває прах славного генерала. В українській історіографії ніхто, крім Петра Мірчука [18], детально не висвітлював його життя і діяльність.

Роман Шухевич, син Йосипа-Зиновія та Євгенії Стоцької, народився 30 червня 1907 р. у Львові, на сучасній вул. Довбуша, в будинку №2. Хоч у літературі, виданій в діаспорі, всюди вказані інші місце й дата народження Шухевича – 17 липня 1907 р., м. Краковець, але з його автобіографії точно встановлюємо дату й місце його народження. При хрещенні 26 липня в Успенській церкві отримав друге ім'я Тарас. Він успадкував найкращі риси своїх родичів і галицької інтелігенції загалом: патріотизм, інтелектуальність, високу культуру в ставленні до себе й оточення. Шухевичі належали до тих галицьких священничих родів, які протягом ХІХ століття сприяли українському національному відродженню. З роду Шухевичів вийшла велика когорта політичних, культурно-громадських і військових діячів, що формували модерну українську націю та боролися за її незалежність і державність [4, арк.3].

Родинні військово-патріотичні традиції, прищеплені юнакові батьком Йосипом і дядьком Степаном, зміцнив полковник Євген Коновалець – Командант УВО, який у 1921–1922 рр. деякий час винаймав у Шухевичів кімнату. Гімназист Роман неодноразово спілкувався з полковником і прислухався до його розмов, які мали великий вплив на формування свідомості й характеру майбутнього Провідника й Командира [11, с.149–151].

У 1923 р. Роман Шухевич вступив у ряди Української військової організації (УВО). Про діяльність Шухевича в УВО Мирон Ганушевський у своїх споминах описує так: “Ми... училися різних таємниць та переходили під його проводом вишкіл “вояків”. Попри дисципліну чисто військового характеру він учив нас посуненої до крайніх меж осторожності, що в майбутньому мало нас хоронити від польської поліції, несподіваних арештів, особистих трусів [обшуків]. Треба було добре знати, як поводитися під час переслухань на поліції та в суді. Ми мусіли добре знати пластовий закон і впоряд [статут]. Я вчився азбуки Морзе. Ми вміли писати шифровані грипси та були горді, що “служимо” в підпільному війську УВО. По кількох місяцях навчання Шух запрягнув нашу чвірку як членів УВО біля печери у св. Юрі. Нам дрижали руки, які ми тримали на хресті й револьвері, й повторяли за Шухом слова... Ми відчували силу Організації, але на такі теми не говорили в клясах, і найближчі колеги не знали про нас, як і ми про них. Але якось відчувалося, хто “наш”, а таких було багато, дуже багато. Все, що ми робили з доручення УВО, як-от агітацію проти виборів, проти побору до війська та інше, було протестом проти безправної та насильної окупації Західної України польським військом... Одного дня під час гутірки нашої п'ятки Роман сказав, що ми повинні гартуватися, щоб бути сильними й добрими спортсменами, мусимо вміти добре плавати і... добре стріляти. Тому доручив нам ходити на спортову площу “Сокола-Батька”, вправляти руханку [зарядку] й легкоатлетку” [14, с.68].

Крайова Команда УВО доручила йому виконати замах на польського шкільного куратора у Львові Станіслава Собінського, який проводив жорстоку антиукраїнську політику в галузі шкільництва. 19 жовтня 1926 р. дев'ятнадцятирічний Шухевич разом із Богданом Підгайним блискуче виконали поставлене перед ними завдання. Своє військово-навчання Роман Шухевич удосконалював на спеціальних курсах УВО за кордоном. У 1928–1929 рр. він відбував військову службу в польській армії. Як студента його зразу ж направили на навчання в школу підхорунжих, але через політичну ненадійність звільнили. Свою військову службу він продовжив рядовим гарматником в артилерійській частині на Волині [14, с.74–75].

2 лютого 1929 р. у Відні була створена Організація українських націоналістів. Бойовим референтом Крайової Екзекутиви ОУН у 1930–1934 рр. був призначений Роман Шухевич – “Дзвін”. Члени ОУН суворо дотримувалися конспірації, дисципліни та військової субординації. Це давало змогу застосовувати найрізноманітніші методи боротьби проти польської окупаційної влади: масові політичні демонстрації, студентські протести, робітничі страйки, бойкот польських товарів, шкільні акції тощо. З моменту створення ОУН бойова активність і вправність молодих націоналістів постійно зростали [17, с.138–139].

Бойова діяльність ОУН базувалася на принципах, сформульованих у 1929 р. й опублікованих у газеті “Сурма” для ознайомлення загалу громади. Зокрема, Організація мала застосовувати революційний терор як засіб самооборони. Він був найстрашнішою зброєю в руках підпільної організації, її останнім і найвагомим аргументом, коли всі інші були вже випробувані. Революційний терор ОУН має моральне виправдання, тому що він був відповіддю на насильство ворога й окупанта. Безперечно, це був не надто ефективний спосіб боротьби проти польської влади, але достатньо дійовий, коли йшлося про самозахист. Політичне значення революційного терору полягало в тому, що він створював атмосферу напруженості й нестабільності, перешкоджаючи ворожій владі утвердитися на чужій території. Дії оунівців підривали авторитет і силу противника й підтримували дух поневоленого народу. Крім того, українські націоналісти використовували революційний терор і як засіб ідеологічного впливу: а) на власний народ, змушуючи його мислити політично; б) на окупантів, переконуючи в тому, що український народ веде постійну боротьбу проти Польщі й не припинить її, доки не здобуде самостійності; в) на світову громадськість, показуючи таким чином, що український народ є окремим суб'єктом і прагне своєї незалежності [19, с.7; 20, с.7].

У 1930 р. Шухевич був одним із керівників масових актів непокори – Саботажної акції, що охопила цілу Галичину. Приводом для її проведення послужив законопроект щодо колонізації українських земель, схвалений польським сеймом. Рішення про проведення Саботажної акції було прийняте в червні 1930 року на засіданнях ПУНу. За спогадами Дмитра Андрієвського, який був тоді в Празі, в розмові з ним Євген Коновалець зазначав: “За саботажі його будуть або прославляти, або проклинатимуть” [1, с.655]. Починаючи із середини липня 1930 року, селами Галичини пройшла хвиля масових пожеж у господарствах польських поміщиків, колоністів та осадників. У своїх споминах про ці події Мирон Ганушевський писав: “Голова Крайової Екзекутиви ОУН та Крайовий Командант УВО сотник Юліян Головінський накреслив плян широкої революційної акції масових саботажів. Доручив то перевести бойовому референтові Романові Шухевичеві, що розплянував це дуже дбайливо та в революційному темпі. По всій Галичині спалахнули пожежі, горіли скирти збіжжя й сіна та забудовань польських дідичів і колоністів, а до цього ще й демолювання поліційних станиць та домів шовіністичної організації “Стшельцув” [14, с.76]. Загалом Саботажна акція охопила понад тридцять повітів Західної України. Польський уряд у паніці застосував тотальну пацифікацію, що посилювало революціонізацію українського селянства та сприяло поширенню ідей націоналізму. Власними активними масовими

виступами ОУН заманіфестувала про свою появу, зуміла піднести авторитет і розширити організаційний вплив на селянство та молодь. Якщо характеризувати Саботажну акцію ОУН, то вона виявилася вдалою з точки зору вибору засобів боротьби. Підпали були найкращим і найпридатнішим способом революціонування загальної маси селянства. До того ж ці акції не вимагали великих фінансових витрат і були безпечними для виконавців. Основним рушієм Саботажної акції стали студенти та юнацтво ОУН, які, роз'їхавшись на канікули по селах Галичини, діставали своє перше бойове хрещення [24, с.10; 7, с.94–98].

Як бойовий референт КЕ ОУН Шухевич брав участь в організації низки заходів, спрямованих проти антиукраїнської політики польської влади, зокрема:

1) серії експропріаційних актів на польські державні установи, які проводилися з метою залучення матеріальних засобів для ведення подальшої національно-визвольної боротьби. Так, 31 липня 1931 року перемишльська бойова п'ятірка ОУН учинила успішний напад на поштову карету під Бірчею біля Перемишля [21, с.7]. У той же день подібні напади відбулися під Печеніжином біля Коломиї [17, с.39; 16, с.66; 22, с.8] та в Бориславі на Банк людвий (його зробила дрогобицька бойова п'ятірка). 8 серпня 1931 року згадана бойова п'ятірка виконала ще один експропріаційний акт на пошту в Трускавці [17, с.276];

2) атентату 22 березня 1932 р. на комісара поліції Чеховського за знущання над українськими політв'язнями та катування їх під час допитів. Про цей атентат, який виконав Юрій Березинський, Р.Шухевич написав спогад у 1940 році в газеті “Краківські Вісті” під назвою “3 життя бойовика” [17, с.291];

3) ексу 30 листопада 1932 р. на пошту в Городку, під час якого загинув Ю. Березинський, брат дружини Р.Шухевича. 24 грудня 1932 р. у Львові поляки стратили бойовиків ОУН Василя Біласа та Дмитра Данилишина, які брали участь у ньому. Референт пропаганди КЕ ОУН Степан Бандера – “Баба” разом із Р.Шухевичем організував пропагандистську акцію: о 6 год., у момент повішення бойовиків, у всіх українських церквах Львова били дзвони. По всій Галичині згодом були організовані служби Божі за упокій душ страчених бойовиків [6, арк.19, 75–78]. Після цього ПУН дав розпорядження КЕ ОУН збільшувати чисельність бойової референтури та проводити ретельніші військові вишколи серед своїх членів. За даними поліції, “після Городку до ОУН вступило дуже багато фанатиків із числа молоді” [10, арк.20];

4) атентату на радянського консула у Львові як відповіді й знака протесту проти штучного голодомору в Україні, влаштованого більшовиками. 21 жовтня замах виконав бойовик ОУН Микола Лемик, убивши в консульстві спецуповноваженого НКВД для перевірки дипломатичних представництв О.Майлова [14, с.115–118];

5) атентату на міністра внутрішніх справ Б.Перацького, організатора варварської пацифікації – масового нищення українських культурних і господарських установ і прилюдних катувань українського населення. Атентат виконав 15 червня 1934 р. у Варшаві бойовик ОУН Гриць Мацейко – “Тонта” [17, с.337–348, 382–384].

Роман Шухевич – “Дзвін” поряд з іншими діячами ОУН зі студентського середовища Львівського академічного дому (Степан Бандера – “Лис”, Степан Ленкавський, Ярослав Стецько – “Карбович”, Ярослав Старух, Дмитро Мирон – “Орлик”, Зенон Коссака, Михайло Колодзінський – “М. Будзак”, Іван Мітрінга – “Сергій Орелюк” та інші) долучився до вироблення тактики, яка оформилася в концепцію “перманентної революції”. Згідно з нею український народ в умовах жорстокої окупації зможе здобути собі свободу лише шляхом силового натиску на ворога. Тому ОУН повинна взяти на себе підготовку суспільства до всенародного повстання. Відтак ОУН організовує широку пропаганду ідей революції та безкомпромісної боротьби. Мета цієї пропаганди – виховати народ у дусі нестримного бажання здолати свого ворога [17, с.138–139].

Р.Шухевич брав активну участь у дискусії щодо побудови й організації армії в ОУН. Існували дві діаметрально протилежні точки зору. Згідно з першою, українська армія

має формуватися як регулярна на еміграції; згідно з другою, національну армію необхідно творити на західноукраїнських землях, опираючись на власні сили. Цю думку обстоювали “крайовики” – Степан Бандера, Роман Шухевич, Іван Габрусевич, Зенон Коссака, Олекса Гасин, Дмитро Грицай, Василь Сидор та інші [5, арк.17; 17, с.138–139, 296–297]. Він займав активну позицію і у внутрішньо-організаційній дискусії про зміст, форму й організацію подальшої національно-визвольної боротьби. Старші члени виступали за організаційний поділ: бойову діяльність має виконувати УВО, а легальну ідеологічно-політичну роботу – ОУН.

Ці складні обставини відобразив у споміні тодішній КП ОУН Степан Бандера: “Особливе значення в тому мала постава Романа Шухевича. Він, один з найвизначніших активних бойовиків, членів УВО, мав великий моральний вплив на ряди увіствів. Прихильники окремішності й паралелізму УВО-ОУН намагались приєднати на свій бік Романа Шухевича та висунути його як головного речника. Але в нього більше заважило розуміння потреби дальшого розвитку визвольного руху, ніж особисті приятельські взаємини. Він, український націоналіст з глибини власних переконань та за своєю лицарською вдачею, дивився далеко вперед і питання поточної діяльності розглядав в аспекті плянів на далеку мету. Роман Шухевич, бойовик УВО, вже тоді передбачав шляхи широкого розгорнення революційно-визвольного руху ОУН, яка мала статись і сталась дальшим вивершенням УВО, взявши в себе її саму і її традицію, боротьбу, надбання і кадри. Переломовий етап у розвитку революційно-визвольного руху на ЗУЗ закінчився добрим вислідом – повним організаційним, дійовим і ідейним уодностайненням УВО-ОУН. Головні ділянки дотого-часної діяльності УВО – бойові акції і військова виховно-вишкільна праця – стали референтурами ОУН. Це сталося в 1933 р. В Крайовій Екзекутиві ОУН на ЗУЗ військовим референтом став сл. пам. Михайло Колодзінський, а після його виїзду за кордон – сл. пам. Дмитро Грицай – ген. “Перебийніс”. Бойовим референтом був сл. пам. Роман Шухевич – “Дзвін” [14, с.241–242].

У червні 1934 р. у зв'язку з убивством Перацького поліція провела масові арешти серед членів ОУН. 18 червня арештовано Романа Шухевича й згодом, 6–7 липня, заслано до концентраційного табору в Березі Картузькій без достатніх доказів вини. Цей табір славився нелюдськими умовами життя в'язнів. Постійне знущання над арештованими, фізичне й моральне, стало системою і було доведене до цілеспрямованого садизму [7, арк.1–6; 15, с.26–27, 176]. До концтабору в'язні проходили закутими в кайдани 5 км. Одразу ж вони проходили так званий “ремонт” – їх починали жорстоко катувати, щоб призвичаїти до таких постійних умов, уміщали в непристосовані камери, переповнені й вошиві. Кожен отримував табірний номер, який мав носити: великий – на плечах, а малий – на лівому рамені. Звертатися і зголошуватися в'язні мали тільки за своїм номером, а в разі порушення були биті. Вони щоденно піддавалися “вишколу” – били всіх підряд за будь-яке найменше відхилення від правил.

В'язні концтабору мали працювати 10 годин на день, що було поряд із побиттям однією з форм фізично-морального ламання. Разом із тим кожного дня проводилася руханка, яка дуже виснажувала в'язнів, бо харчування було зовсім погане. Після трьох тижнів перебування в концтаборі в'язні, за спогадами Володимира Макара, виглядали так: “За той час ми всі позаростали, як дикуни, на голодових пайках похудли, як горти, на праці і муштрі пообдиралися як жебраки, а на гарячому сонці осмалилися як цигани. Кожен з нас... впав дуже сильно на вазі, втрачаючи від 10 до 30 кілограмів”. Праця в'язнів зводилася до осушування поліських боліт, будівництва доріг, корчування дерев, сільськогосподарських робіт, забезпечення функціонування табору тощо. У таких нелюдських умовах в'язні створили націоналістичну організацію самооборони, яку очолювали Роман Шухевич, Володимир Янів, Дмитро Грицай, Михайло Кравців. Вони були солідарні, що проявлялося у взаємній охороні й допомозі в будь-якій ситуації. В'язні свій примусовий побут прагнули

використати для підвищення знань. Кожен із них був то вчителем, то учнем, навчаючи себе й інших різних іноземних мов, основ математики, фізики, філософії тощо. У концтаборі перебували поляки, з якими було досягнуто певного нейтралітету, а з комуністами відбувалися постійні сутички й бійки. У таборі Шухевича приписали до групи кочегарів, які взимку носили вугілля та розпалювали печі [15, с.39, 97].

На Варшавському процесі над ОУН (18.XI.1935 – 13.I.1936) Роман Шухевич виступав у ролі свідка. Усі свідки обстоювали право говорити рідною мовою. За таку поведінку головуючий суддя В.Посемкевич оштрафував їх на 200 злотих, а за привітання “Слава Україні!” наказував покинути залу суду та карав однією добою ув’язнення [13, с.273, 340–341, 354; 2, с.10, 159].

19 січня 1935 р. Шухевича відправлено на слідство до Львова, де він сидів у тюрмі “Бригідки” на вул. Городоцькій. На Львівському процесі над ОУН (25.V. – 26.VI.1936) йому інкримінували державну зраду та звинувачували в належності до Крайової Екзекутиви ОУН. Адвокатом Р.Шухевича був його дядько Степан Шухевич. Члени ОУН, проти яких поліція не мала достатньо доказів, у тому числі Р.Шухевич, повинні були послідовно заперечувати свою причетність до організації. При цьому всі вони заявляли, що за своїми переконаннями є українськими націоналістами. На запитання “Що спонукало підсудного до того, що вступив до ОУН?” Роман Шухевич подумав хвилинку, голосно й виразно сказав: “Це був наказ мого серця!”. Його було засуджено на три роки ув’язнення з урахуванням слідчого арешту. На підставі проголошеної в 1935 р. урядової амністії він вийшов на волю 27 січня 1937 р., пробувши півроку в концтаборі та два роки в тюрмі [14, с.199–200; 8, арк.1, 164–165].

Після виходу з тюрми Роман Шухевич знаходився під постійним наглядом поліції та був змушений шукати й застосовувати цілком нові методи підпільної діяльності. Він працював у рекламній фірмі “Фама”, яку, власне, сам і організував у березні 1937 р. Вона мала виконувати подвійне завдання – політичне й фінансово-економічне. Ця фірма стала легальним прикриттям для діяльності ОУН. Працівниками були переважно члени ОУН – вчорашні політв’язні, яким дуже важко було влаштуватися на роботу. Тепер вони отримували легальний заробіток і могли успішно поєднувати працю у фірмі з організаційною діяльністю по всій Західній Україні, де були відкриті її представництва. За вимогою більшості членства Роман Шухевич мав очолити КЕ ОУН на ЗУЗ, але Провідник Лев Ребет – “Кіт” не погодився на передачу своїх обов’язків таким чином, щоб не розконспірувати нового керівника [23, с.39–65; 14, с.243].

Перша велика демонстрація у Львові щодо подій в Карпатській Україні відбулася 26 вересня 1938 року. 11 жовтня 1938 року з нагоди надання автономії для Закарпаття в соборі св. Юра у Львові відбулося богослужіння за Карпатську Україну. Після нього пройшла кількатисячна демонстрація, яку намагалася зупинити поліція, що, у свою чергу, переросло в бійку. На допомогу поліції підійшли польські студенти для побиття демонстрантів. Згодом вони вчинили погроми приміщень українських громадських установ, організації та кооператив [3, с.17–21; 17, с.564].

У жовтні 1938 року у Львові Шухевич вів декілька разів переговори з політиками й представниками господарських установ щодо надання допомоги уряду Карпатської України та новоорганізованій Українській Національній Обороні. Він організував віче, в якому, крім членів ОУН, брали участь члени інших політичних партій. Після віча відбулася велика маніфестація проти угорських зазіхань на Закарпаття. Подібні маніфестації пройшли майже у всіх містах Західної України. Таким чином, Роман Шухевич започаткував морально-політичну мобілізацію всіх українців на західноукраїнських землях у Карпатській Україні. Для відсічі польським погромам у Львові був створений Комітет самооборони на чолі з Романом Шухевичем. У його склад входили: Ярослав Гайвас – заступник і координатор бойових груп, Сергій Костецький – зв’язковий, Іван Равлик – розвідка, Петро

Долинський – підготовка технічних засобів і вишкіл кадрів. Основу бойових груп склали члени ОУН, а також робітники з товариств “Сила” й “Зоря”. Для кординування та проведення нарад Комітету використовувалося приміщення Шухевичевої рекламної фірми “Фама”. Першу велику атаку польського шумовиння та студентства було відбито щодо погромів крамниць “Маслосоюзу”. У ході сутичок полякам завдали багато тілесних ушкоджень. Для збільшення бойових груп Комітету самооборони Шухевичем і Гайвасом були проведені успішні переговори про залучення членів Таємного Пласту, Сокола, Лугу та Фронту національної єдності. Активна відсіч погромам змусила польську сторону не вдатися до таких актів. У свою чергу, бойові групи Комітету самооборони вдосконалювали надалі військову підготовку [3, с.23–31].

Щоб нейтралізувати націоналістичне керівництво, польська поліція заарештовує 1–4 листопада 1938 р. Шухевича, а вже 24 грудня він переходить у Карпатську Україну і в його житті починається новий етап діяльності як провідника й командира національно-визвольної боротьби проти загарбників [9, арк.14; 23, с.66–67].

Роман Шухевич, як і багато його ровесників, пережив становлення польської окупаційної влади. Небажання й надалі терпіти такий стан речей приводило їх до лав УВО-ОУН. Доля поставила перед Шухевичем і тисячами інших вибір – жити рабом або боротися за свободу до останнього подиху. Вони обрали останнє й повністю присвятили себе служінню ідеї української державності. Шухевич долучився до вироблення та опрацювання стратегії й тактики, форм і методів національно-визвольної боротьби. Протягом 25 років він був учасником і співорганізатором боротьби проти всіх окупантів України. Під його керівництвом виростала й протистояла ворогові революційна організація – ОУН і нескорена армія – УПА. Його участь в УВО, ОУН, УПА, УГВР стала важливою запорукою розвитку цих структур та утвердження їхньої провідної ролі в боротьбі за українську державність. Життя й діяльність Романа Шухевича стали яскравим взірцем історичної пам’яті про героїчні змагання за незалежність і мають стати прикладом для прийдешніх поколінь української нації.

¹ Андрієвський Д. Обставини 30-тих років і Провід Українських Націоналістів // Євген Коновалець та його доба. – Мюнхен, 1974.

² Варшавський акт обвинувачення Степана Бандери та товаришів / Упор. Микола Посівнич. – Львів, 2005.

³ Гайвас Я. Воля ціни не має. – Торонто: Срібна сурма, 1971.

⁴ Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО). – Ф.27 (Львівська політехніка), оп.5, спр.18001 (Особова справа студента Львівської політехніки Романа Шухевича).

⁵ ДАЛО. – Ф.121 (Львівське воєводське управління поліції), оп.3, спр.1020 (Відомості про діяльність українських націоналістичних організацій УВО і ОУН).

⁶ ДАЛО. – Ф.121, оп.3, спр.844.

⁷ ДАЛО. – Ф.255 (Львівська кримінально-слідча тюрма), оп.1, спр.1532 (Особова справа арештованого Романа Шухевича).

⁸ ДАЛО. – Ф.255 (Львівська кримінально-слідча тюрма), оп.1, спр.1744 (Особова справа арештованого Романа Шухевича).

⁹ ДАЛО. – Ф.255, оп.1, спр.1 (Особова справа арештованого Романа Шухевича).

¹⁰ ДАЛО. – Ф.108, оп.1, спр.336.

¹¹ Збірник на пошану генерала Романа Шухевича / Упор. Г.Васькович. – Мюнхен–Лондон: Українська Видавнича Спілка, Український Інститут Освітньої Політики, 1990.

¹² Книш З. Дух, що тіло рве до бою. Юліан Головінський – Крайовий Комендант УВО. – Вінніпег, 1951.

¹³ Книш З. Варшавський процес ОУН на підложжі польсько-українських відносин тієї доби. – Торонто: Срібна сурма, 1986. – Т.1.

¹⁴ Літопис Української Повстанської Армії. – Торонто–Львів: Вид-во “Літопис УПА”, 2007. – Т.45. Генерал Роман Шухевич – “Тарас Чупринка” Головний Командир УПА / Ред. П.Й.Потічний та М.Посівнич.

15. Макар В. Береза Картузька: спомини // Спомини та роздуми. Зібрання творів в 4-х томах / За ред. М.Кулика, Р.Кулика, П.-Й.Потічного. – Торонто – К., 2001. – Т.4.
16. Малашук Р. З книги мого життя. – Торонто: Видавнича спілка “Гомін України” і дослідний інститут “Студіум”, 1987. – Т.1.
17. Мірчук П. Нарис історії ОУН / За ред. С.Ленкавського, Д.Штикала, Д.Чайківського. – Мюнхен–Лондон–Нью-Йорк: Українське видавництво, 1968.
18. Мірчук П. Роман Шухевич (Ген.Тарас Чупринка). Командир армії безсмертних. – Нью-Йорк–Торонто–Лондон: Товариство кол. вояків УПА в ЗСА, Канаді і Європі, 1970.
19. Терор – як засіб агітації // Сурма. – 1929. – №17–18. – С.7.
20. Терор – як засіб самооборони // Сурма. – 1929. – №16. – С.7.
21. Хроніка. Напади і експропріації // Сурма. – 1931. – №8. – Серпень – С.7.
22. Хроніка. Напади, експропріації, атентати, саботажі // Сурма. – 1931. – №9. – Вересень. – С.8.
23. Чайківський Б. Фама. Рекламна фірма Романа Шухевича / Науковий ред. і упор. В.Кук, М.Посівнич. – Львів, 2005.
24. Швагуляк М. Пацифікація. – Львів, 1993.

In the article the author clears up the factors that influenced the formation of Roman Shukhevych's world outlook. His participation in the UVO-OUN activity as a combat adviser of the regional OUN leadership is described. Roman Shukhevych's role in the OUN sabotage action in 1930 is showed, the circumstances of his arrest and his stay in the concentration camp “Bereza Kartuzka” as a military politician are also revealed in the article.

Key words: Roman Shukhevych, combat referantura, military-political activity, Polish occupation power, sabotage action.

УДК 94 (477.8) “1929-1940”

ББК 63.3 (4 Укр.) 62

Олександр МАРУЩЕНКО, Наталія НАДУРАК

РОМАН ШУХЕВИЧ В УКРАЇНСЬКОМУ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОМУ РУСІ (1929–1940 рр.)

Стаття присвячена дослідженню постаті Романа Шухевича в українському національно-визвольному русі 1929–1940 років. Проаналізовано характер і роль громадської, політичної та бойової діяльності Романа Шухевича в 1929–1940 роках для національно-визвольного процесу й зроблено висновок про те, що саме протягом зазначеного періоду відбулося становлення Романа Шухевича як визначного організатора й керівника ОУН.

Ключові слова: український національно-визвольний рух, Організація українських націоналістів, бойовий загін, терор, замах, саботажна акція.

Відомо, що на сучасному етапі вивчення національної історії зростає увага дослідників до перегляду та нового трактування багатьох питань історії Організації українських націоналістів. Вагомий вклад у дослідження даної проблеми вносить історична персоналістика. Проте діяльність багатьох провідних діячів ОУН, а серед них і довголітнього керівника українського підпілля Романа Шухевича (Тарас Чупринка), є мало або ж однією боково висвітлена. Саме тому об'єктивне дослідження цього питання особливо актуальне.

Постать легендарного провідника ОУН належить до найвизначніших серед українських діячів другої чверті ХХ ст. Вирішальне значення для українського національно-визвольного руху мала його діяльність в ОУН протягом 1929–1940 рр. На сучасному етапі дослідження акцентованого питання є чимало мемуарної літератури, спогадів про нього. Зокрема, у Львові цього року вийшов 45-й том Літопису УПА за редакцією П.Й.Потічного та М.Посівнича, присвячений генералу Роману Шухевичу¹. Існують й окремі праці, в яких досліджується постать Р.Шухевича, проте переважно діаспорних авторів². Зважаючи на

проблемний стан розробки даної тематики в науковій історичній літературі, присвяченій Р.Шухевичу, метою даної статті є дослідження постаті Романа Шухевича в українському національно-визвольному русі (1929–1940 рр.).

На початку 1929 р. в українському націоналістичному русі відбулася знакова подія: на установчому конгресі у Відні 28 січня–3 лютого 1929 р. на базі Української Військової Організації та молодіжних націоналістичних організацій була створена Організація українських націоналістів на чолі з Проводом українських націоналістів. Роман Шухевич – “Дзвін” (тодішнє псевдо Р.Шухевича), будучи відданим членом Української Військової Організації, до якої належав уже шість років, відразу ж увійшов до складу ОУН і в 1930 р. був призначений бойовим референтом Крайової Екзекутиви ОУН³. На цьому посту перебував до 1934 р. З виникненням ОУН постала проблема подальшого статусу та діяльності УВО. С.Бандера відзначив важливість позиції Р.Шухевича з цього приводу, який підтримав концепцію уодностайнення УВО й ОУН, за якою вся національно-визвольна боротьба “повинна була мати одну ідеологію, програму, визвольну політичну концепцію, і всі форми боротьби мали проходити за одним планом”⁴. Тобто Шухевич підтримав концепцію, за якою УВО мала бути військово-бойовим відділом ОУН, на противагу концепції окремішності й паралелізму УВО-ОУН.

Р.Шухевич брав активну участь і в дискусії щодо побудови й організації армії в ОУН. Існували дві діаметрально протилежні точки зору. Згідно з першою, українська армія має формуватися як регулярна на еміграції; згідно з другою, національну армію необхідно творити на західноукраїнських землях, опираючись на власні сили. Цю думку обстоювали Степан Бандера, Іван Габрусевич, Зенон Коссак, Роман Шухевич та інші. Він був переконаним, що долю визволення України й побудови держави вирішить тільки сильна українська армія⁵. Роман Шухевич долучився до вироблення тактики, яка оформилася в концепцію “перманентної революції”. Згідно з нею, український народ в умовах жорстокої окупації зможе здобути собі свободу лише шляхом силового натиску на ворога. Тому ОУН повинна взяти на себе підготовку суспільства до всенародного повстання. Відтак ОУН організовує широку пропаганду ідей революції та безкомпромісної боротьби. Метою цієї пропаганди є виховати народ у дусі нестримного бажання здолати свого ворога. Роман був також членом “Молодої Громади” (1925–1939 рр.), яка була досить замкненим товариством ветеранів УГА, Армії УНР і молодих оунівців, яке влаштовувало різноманітні патріотичні заходи⁶.

Протягом 1928–1929 рр. Роман Шухевич відбував військову службу в польській армії. Як студента його відразу ж направили на навчання в старшинську школу підхорунжих, але через політичну ненадійність звільнили. Свою військову службу він продовжив рядовим гарматником в артилерійській частині на Волині. Та все ж зумів закінчити в 1930 р. курси для вищих старшин. Роман велику увагу приділяв своєму військовому вишколу і вважав, що кожен оунівець має його пройти, щоб вести вдалу визвольну боротьбу. Він вивчав військову літературу, добре володів шаблею та навіть мав диплом пілота безмоторного літака⁷.

Як керівник бойової референтури КЕ ОУН Шухевич у 1930 р. був одним із керівників масових акцій саботажу, що охопили цілу Галичину та передбачали: підпали фільварків і господарств польських землевласників; нищення засобів державного зв'язку; напади на поліційні дільниці та польські шовіністичні осередки – “стшельци”⁸. Він брав безпосередню участь в організації низки заходів, спрямованих проти антиукраїнської політики польської влади. Так, було проведено протягом 1931 р. серію експропріаційних нападів на польські державні установи, які здійснювалися з метою здобуття матеріальних засобів для ведення подальшої національно-визвольної діяльності. Зокрема, 31 липня 1931 р. перемишльська бойова п'ятірка ОУН учинила успішний напад на поштову карету під Бірчею біля Перемишля. У той же день подібні напади відбулися під Печеніжином біля

Коломиї та в Бориславі на Банк людський (його зробила дрогобицька бойова п'ятірка). 8 серпня 1931 року згадана бойова п'ятірка виконала ще один експропріаційний напад на пошту в Трускавці. Поліції не вдалося знайти учасників цих нападів, що засвідчило високі організаційні здібності Р.Шухевича. Він керує нападом боївки ОУН 30 листопада 1932 р. на пошту в Городку-Ягайлонському. Однак ця акція була невдалою, відбувся арешт учасників нападу. Двоє з них – Василь Білас і Дмитро Данилишин – були засуджені на кару смерті й страчені, а Юрій Березинський і Володимир Старик загинули, обороняючись. Щодо Шухевича, то його через брак доказів у березні 1933 р. відпустили⁹. Як стверджує В.Кук: “Метою всіх цих акцій Організації було: принизити престиж Польської держави в очах світової громадськості та показати нестерпні умови життя українців під польською окупацією; відлякати польських колоністів від поселення на українських землях; показати українським селянам, хто відбирає у них землі та закликає їх до боротьби проти окупантів; постійно тероризувати польську владу; наносити удари по державних фінансах; конфіскувати награбовані в українського населення гроші для потреб революційної національно-визвольної боротьби”¹⁰. Однак чимало сучасних українських дослідників, серед яких Д.В.Веденєєв і Г.С.Биструхін, називають бойові дії та, власне, терор, який застосовували українські націоналісти для досягнення своїх цілей, тероризмом, характерними проявами якого були заходи залякування, експропріації, диверсії, замаху та вбивства¹¹. При цьому дослідники зазначають, що такі акції були прямим наслідком насильницьких дій уряду Польщі й бруталного характеру інтеграції Західної України до сталінського тоталітаризму.

Роман Шухевич, як один із найкращих організаторів і керівників оунівського підпілля в Україні, користувався великим авторитетом у Закордонному бюро Проводу ОУН та в Степана Бандери. Останній зазначає, що Шухевич “всією своєю попередньою діяльністю в УВО і ОУН, своєю поставою та виявленими прикметами непохитного й рішучого провідника-націоналіста, дуже здібного й меткого організатора, рішучого бойовика здобув собі повне довір'я, авторитет і відданість йому з боку кадрів Організації”¹². Шухевич був умілим конспіратором, навіть близькі до нього особи, з якими він переховувався, не знали його прізвища, псевдонімів і становища, яке він має в оунівському підпіллі¹³. Головною рисою провідницького таланту Романа Шухевича було вміння знайти вихід із найважчого становища та вміння співпрацювати з керівними кадрами й спільно з ними керувати¹⁴. Завдяки цим здібностям він стає організатором низки вдало проведених замахів на польських посадовців. Так, він спланував і керував замахом, здійсненим 29 серпня 1931 р. на польського посла до сейму Тадеуша Голувку, який був автором українсько-польського порозуміння й визначення українців як “русинів за походженням, поляків за національністю”, тобто ліквідації українців як нації. Бойовий загін Р.Шухевича підготував учинений 22 березня 1932 р. Ю.Березинським атентат на комісара поліції Чеховського як кару за знущання над українськими політв'язнями та катування їх під час допитів. Таким чином усувалися найнебезпечніші представники силових структур противника¹⁵. Він – безпосередній організатор атентату на радянського консула у Львові, спецуповноваженого НКВД О.Майлова, здійсненого 30 жовтня 1933 р. на знак протесту проти штучного голодомору в Україні, влаштованого більшовиками, й атентату на міністра внутрішніх справ Б.Перацького, організатора пацифікації Волині та Галичини, виконаного 15 червня 1934 р. у Варшаві членом ОУН Грицем Мацейком¹⁶.

Крім того, слід зазначити, що Роман Шухевич був усебічно розвиненою людиною, хорошим спортсменом і музикантом. На початку 1930-х рр. він був студентом заочного курсу Музичного інституту у Львові за класом фортепіано. У 1930 р. Роман Шухевич одружився з дочкою пароха с. Оглядова Наталією Березинською¹⁷. У це село Роман постійно від'їжджав, коли мав відбутися черговий замах, щоб забезпечити собі алібі. У червні 1934 р. він закінчив навчання у Львівській політехніці на відділі архітектури й отримав диплом

інженера. У зв'язку з убивством Перацького в червні 1934 р. поліція провела масові арешти серед членів ОУН. 18 червня арештовано й Романа Шухевича та, згодом, 6–7 липня, заслано до концентраційного табору в Березі Картузькій без достатніх доказів вини, за підозрою в державній зраді. Але й тут він очолив націоналістичну організацію взаємодопомоги.

На Варшавському процесі над ОУН 18 листопада 1935–13 січня 1936 рр. Роман Шухевич виступав у ролі свідка, як і всі свідки, говорив рідною мовою. За таку поведінку головуючий суддя В.Посемкевич оштрафував їх на 200 злотих, а за привітання “Слава Україні!” наказав покинути залу суду та покарав однією добою ув'язнення. 19 січня 1935 р. Шухевича відправили на слідство до Львова, де він сидів у тюрмі “Бригідки”¹⁸. На Львівському процесі над ОУН 25 травня–26 червня 1936 р. йому інкримінували державну зраду та звинувачували в належності до Крайової Екзекутиви ОУН, за що йому загрожувала довічна тюрма. Адвокатом Р.Шухевича був його дядько Степан Шухевич, який порадив Роману заперечувати свою причетність і зумів переконати керівників ОУН, що члени ОУН, проти яких поліція не мала достатньо доказів, у тому числі Р.Шухевич, повинні послідовно заперечувати свою причетність до організації¹⁹. При цьому всі вони визнали, що за своїми переконаннями є українськими націоналістами. Вдалий план захисту та недостача доказів сприяли легкому вироку для Романа Шухевича, якого було засуджено на три роки ув'язнення з урахуванням слідчого арешту. На підставі проголошеної в 1935 р. урядової амністії він вийшов на волю 27 січня 1937 р., пробувши півроку в концтаборі та два роки в тюрмі. Після звільнення Р.Шухевич уже не міг бути бойовим референтом, оскільки був повністю розконспірованим²⁰.

Після звільнення в 1937 р. Роман Шухевич проживав із родиною у Львові й працював у рекламній кооперативі “Фама”, яку організував у березні 1937 р. разом з інженером Б.Чайківським. Задум організувати рекламну фірму належав саме Р.Шухевичу. Він, як засуджений польським судом, не міг бути юридичним співником, але був її таємним співвласником. “Фама” мала виконувати подвійне завдання – політичне й фінансово-економічне. Ця фірма стала легальним прикриттям для інформаційної служби та нелегальної діяльності ОУН. Завдяки “Молодій Громаді” Роман зумів налагодити зовнішні зв'язки з головними українськими економістами, промисловцями, власниками торгівлі й кооперації. Спочатку це була дуже скромна фірма, що збирала від різних установ оголошення й розміщувала їх у часописах за домовленою з окремими газетами знижкою в ціні. Але дуже швидко вона розрослась у потужне, багатогалузеве підприємство. Були створені осередки “Фами” в багатьох містах Галичини й Волині та навіть поза межами тодішньої Польщі. Працівниками кооперативи були переважно члени ОУН – колишні політв'язні, яким дуже важко було влаштуватися на роботу. Тепер вони отримували легальний заробіток і могли успішно поєднувати працю на фірмі з організаційною діяльністю. Р.Шухевич легальним шляхом отримував від своїх працівників на місцях детальну інформацію про події в терені. Почала свою діяльність фірма без стартового капіталу й без грошових спонсорів, проте її успішна діяльність свідчила про творчий та організаторський талант Романа Шухевича. Протягом дуже короткого часу були організовані й успішно працювали такі відділи: оголошень у пресі, кінореклами, друкування рекламних буклетів, виготовлення фірмових типових вивісок і рекламних щитів, рекламного оформлення вітрин, організації рекламних виставок і ярмарків, виготовлення мінеральної води, виготовлення “адресарія” та транспортний відділ. Отож, Шухевич мав талант до ведення бізнесових справ. Свідчать про це як спогади очевидців, так і вдала діяльність протягом двох із половиною років “Фами” (березень 1937 р. – вересень 1939 р.). Великим досягненням “Фами” була організація похорону генерала УГА Мирона Тарнавського, який помер 29 червня 1938 р.²¹.

Однак, коли в жовтні 1938 р. на Закарпатті постала незалежна Карпатсько-українська держава, Роман 24 грудня 1938 р. тимчасово залишив “Фаму” під керівництвом Б.Чайківського, а сам нелегально відійшов на Закарпаття для організації там українського війська – Карпатської Січі. Р.Шухевич, “будучи упевненим, що для перемоги змагання треба вести безупинно на всіх теренах України, на всіх фронтах”²², організував фінансову допомогу для уряду Карпатської України, вислав чимало молодих членів ОУН для військової діяльності в Карпатській Січі. Зважаючи на дружні зв’язки з Німеччиною, ПУН видав заборону КЕ ОУН надавати збройну допомогу й перекидати військовиків ОУН із ЗУЗ на Закарпаття, було заборонено членам організації втручатися у воєнний конфлікт, але група членів ОУН узяла в ньому участь без санкцій Проводу²³. Отож, Р.Шухевич разом з Іваном Бутковським нелегально перейшов польсько-чехословацький кордон і добрався на Різдво 1939 р. до м. Хуст. Тут він разом із провідними членами ОУН створив Генеральний штаб національної оборони Карпатської України. В обов’язки старшини для окремих доручень “Бориса Щуки” (тодішнє псевдо Р.Шухевича) входили: поповнення Січі кадрами, організація фінансової допомоги та зв’язку. Після окупації Карпатської України в березні 1939 р. Угорщиною поручник “Щука” брав активну участь у боях, однак потрапив в оточення у Великім Бичкові, з якого ледве вибрався. Він перейшов р. Тису й через Румунію та Югославію дістався до Австрії, де зустрівся з членами Проводу ОУН²⁴. Провід ОУН доручив йому підтримувати зв’язки із Західною Україною, зокрема конспіративний зв’язковий пункт у Данцігу.

Восени 1939 р. Роман Шухевич разом із родиною проживав у Кракові. Він виконував функції референта зв’язку з українськими землями в СРСР у Проводі Українських Націоналістів, зокрема організував нелегальні переходи кур’єрів в Україну через німецько-радянський кордон, приймав звіти від членів ОУН і кур’єрів, які прибували з України²⁵.

З початком Другої світової війни нова політична ситуація вимагала нових форм боротьби за державну незалежність, однак між ОУН в Україні й Проводом українських націоналістів (ПУН) за кордоном, що його очолював полковник Андрій Мельник, не було єдиного узгодженого погляду з цього приводу. Не зважаючи на довгі переговори, різниця в думках щодо тактики Організації призвела до розколу на дві ОУН – під керівництвом полковника А.Мельника та під проводом С.Бандери. Остаточо цей поділ був оформлений на конференції ОУН 10 лютого 1940 р. у Кракові, на якій було створено Революційний Провід ОУН на чолі із С.Бандерою. Р.Шухевич увійшов до складу членів Революційного Проводу й був призначений Крайовим Провідником ОУН на західноукраїнних українських землях, що за пактом Молотова – Ріббентропа відійшли до Німеччини (Підляшшя, Холмщина, Надсяння та Лемківщина). За твердженням В.Кука, “головну причину конфлікту та розколу Р.Шухевич убачав в особі Мельника, його політичній короткозорості, неревольюційності та впертості”²⁶. Діяльність Шухевича як Крайового Провідника на ЗОУЗ спрямовувалась у двох напрямках: 1) піднесення всіх ділянок національного життя українського населення; 2) створення міцної кадрово-організаційної і матеріально-технічної бази для боротьби ОУН. Шухевич увів нові методи прискореного національно-політичного піднесення серед корінних українців у селах ЗОУЗ: навчання неписьменних, розбудова культурного, господарського, молодіжно-виховного життя та національно-політичного виховання, організація нових кадрів націонал-революціонерів, надання їм ідеологічного, політичного й військового вишколу.

Роман Шухевич був головним організатором Військового штабу Революційного Проводу ОУН у Кракові, де проводив активну штабово-планувальну, кадрово-організаційну й вишкільну роботу. Шухевич керував підготовкою і навчанням провідних військових кадрів, які мали стати командирами майбутнього українського війська. Він організував підстаршинські й старшинські школи та курси із самопідготовки й самовдосконалення. На

курсах штатних старшин практикував принцип, за яким той, хто знав найкраще предмет, був викладачем, а з іншого предмета – слухачем. Сам Шухевич читав лекції і вів практичні заняття з теренознавства, орієнтації на місцевості вночі²⁷. Завдяки керівництву Шухевича із членів ОУН, які приходили з УРСР, була створена міцна організаційна мережа, яка стала базою для підготовки підпілля в Україні.

Таким чином, можна підсумувати, що протягом 1929–1940 рр. відбулося становлення Романа Шухевича як визначного організатора й керівника ОУН. Він здобув добру військову освіту й досвід, які зумів використати в подальшій своїй діяльності в УПА, визначив для себе пріоритети в житті та в Організації. Роман Шухевич здобув фах, одружився, став вдалим бізнесменом, водночас був організатором багатьох замахів та акцій непокори, відбув ув’язнення, не раз брав участь у військових сутичках. Будучи людиною з великими талантами та сильним духом, перед ним завжди поставав вибір, та він завжди вибирав Україну, за волю якої й загинув.

- 1 Літопис УПА / Ред. П.Й.Потічний та М.Посівнич. – Торонто–Львів: Вид-во “Літопис УПА”, 2007. – Т.45. Генерал Роман Шухевич – “Тарас Чупринка” Головний Командир УПА. – 576 с.
- 2 Мірчук П. Роман Шухевич (Генерал Тарас Чупринка). Командир армії безсмертних. – Нью-Йорк–Торонто–Лондон, 1970. – 269 с.
- 3 Григорій Васькович. Роман Шухевич – Провідник повстанських війн. Збірник на пошану генерала Романа Шухевича / Упоряд. Г.Васькович. – Лондон: Видання Укр. Видав. Спілки; Мюнхен: Укр. ін-т освіт. політики, 1990. – С.42.
- 4 Степан Бандера. Командир – Провідник (Слідами сл. пам. Р.Шухевича) // Збірник на пошану генерала Романа Шухевича / Упоряд. Г.Васькович. – Лондон: Видання Укр. Видав. Спілки; Мюнхен: Укр. ін-т освіт. політики, 1990. – С.13.
- 5 Кук В. Генерал-хорунжий Роман Шухевич. Головний командир УПА. – Львів: Вид-во “Мс”, 2005. – С.40.
- 6 Чайківський Б. “Фама”. Рекламна фірма Романа Шухевича. – Львів: “Мс”, 2005. – С.34.
- 7 Кук В. Генерал-хорунжий Роман Шухевич... – С.9.
- 8 Ярошевський Лев. Спомин про Т.Чупринку // Літопис УПА / Ред. П.Й.Потічний та М.Посівнич. – Торонто–Львів: Вид-во “Літопис УПА”, 2007. – Т.45. Генерал Роман Шухевич – “Тарас Чупринка” Головний Командир УПА. – С.90.
- 9 Ю.Кр-ий. У Львові 1933 р. (Спомин про Романа Шухевича) // Літопис УПА / Ред. П.Й.Потічний та М.Посівнич. – Торонто–Львів: В-во “Літопис УПА”, 2007. – Т.45. Генерал Роман Шухевич – “Тарас Чупринка” Головний Командир УПА. – С.115.
- 10 Кук В. Генерал-хорунжий Роман Шухевич... – С.15.
- 11 Веденєєв Д.В., Биструхін Г.С. Меч і тризуб. Розвідка і контррозвідка руху українських націоналістів та УПА. 1920–1945. – К.: Генеза, 2006. – С.15–16.
- 12 Степан Бандера. Командир – Провідник... – С.15.
- 13 Дашкевич Я., Кук В., Бойко В., Посівнич М. Про генерала Тараса Чупринку (Романа Шухевича). – Львів, 2006. – С.8.
- 14 Чайківський Б. “Фама”. Рекламна фірма... – С.7.
- 15 Веденєєв Д.В., Биструхін Г.С. Меч і тризуб... – С.107.
- 16 Кентій А.В. Збройний чин українських націоналістів. 1920–1956. Історико-архівні нариси. – К., 2005. – Т.1. – С.109.
- 17 Дашкевич Я., Кук В., Бойко В., Посівнич М. Про генерала Тараса Чупринку... – С.26.
- 18 Кук В. Генерал-хорунжий Роман Шухевич... – С.20.
- 19 Степан Шухевич. Мое життя (Уривки із споминів про Романа Шухевича) // Літопис УПА / Ред. П.Й.Потічний та М.Посівнич. – Торонто–Львів: Вид-во “Літопис УПА”, 2007. – Т.45. Генерал Роман Шухевич – “Тарас Чупринка” Головний Командир УПА. – С.195.
- 20 Степан Бандера. Командир – Провідник... – С.15.
- 21 Чайківський Б. “Фама”. Рекламна фірма... – С.56–60.
- 22 Степан Бандера. Командир – Провідник... – С.18.
- 23 Веденєєв Д.В., Биструхін Г.С. Меч і тризуб... – С.127.
- 24 Богдан Кравців. Людина і воєк. В другу річницю смерті сл. пам. Романа Шухевича – Чупринки // Збірник на пошану генерала Романа Шухевича / Упоряд. Г.Васькович. – Лондон: Видання Укр. Видав. Спілки; Мюнхен: Укр. ін-т освіт. політики, 1990. – С.64.

- ²⁵ Васькович Г. Роман Шухевич – провідник повстанських війн // Причинки до суспільного мислення. II. – Нью-Йорк–Торонто, 1991. – С.389.
- ²⁶ Кук В. Генерал-хорунжий Роман Шухевич... – С.39.
- ²⁷ Там само. – С.40.

In the article the person of Roman Shuhevich in Ukrainian national-liberation movement of 1929 – 1940 years is investigated. Author analyzed character of political and battle activities of Roman Shuhevich in 1929 – 1940 years and its role for national-liberation movement. The conclusion about formation of Roman Shuhevich as prominent organizer and leader of OUN during this period was made.

Key words: *Ukrainian national-liberation movement, Organization of Ukrainian Nationalists, fighting detachment, terror, attempt, sabotage.*

УДК 94 (477)
ББК 63.3 (4 Укр.) 624

Геннадій БУРНАШОВ

РОМАН ШУХЕВИЧ І ЗБРОЙНА БОРОТЬБА ЗА ВОЛЮ УКРАЇНИ

У статті описано життєвий шлях Романа Шухевича, висвітлено його становлення Головнокомандувачем Української повстанської армії, а також проаналізовано збройну боротьбу командира УПА за волю України.

Ключові слова: *українська ідея, українське військо, українська держава, ОУН, УПА, український патріотизм.*

2007 рік в історії української державності відзначений двома ювілеями: в червні виповнилося 100 років від дня народження генерал-хорунжого Романа Шухевича, а 14 жовтня, на Покрови Пресвятої Богородиці, святкували 65 років Української повстанської армії, якою цей визначний полководець командував.

“Постать генерал-хорунжого УПА Тараса Чупринки – Романа Шухевича – чи не найяскравіша й романтична, – писала в газеті “Шлях перемоги” її редактор Марія Базилюк. Він міг би стати видатним математиком або музикантом, а став великим воїном, бо нація вимагала від своїх синів жертвовного сповнення свого обов’язку – захисту її життя і свободи. Роман Шухевич був ідеалістом, лицарем, романтиком – від народження, генетично, по крові, і ці притаманності піднесли його над буденним сприйняттям світу, зробили героєм, що цей світ здобуває. Він ніколи не вивищувався, вражав скромністю, воював безстрашно, аж зухвало, здобув безмежну любов народу і став його Славою. Шухевич справді був тим українським генієм, що народжується раз у століття”.

Майбутній головнокомандувач УПА змалку готував себе, що доведено фактами, до служіння українській ідеї. Цьому, передусім, посприяли зустріч з Провідником Української військової організації (УВО) Євгеном Коновальцем, що відбулася на квартирі бабусі Герміни в 1921 році, і захоплюючі розповіді полковника про намір організувати українське військо як передумову створення самостійної держави.

Намагання Романа Шухевича стати одним з активних учасників цього процесу ще в юному віці вивели його в лідери спершу куреня молодших пластунів “Лісові чорти”, а згодом і старшого – “Чорноморці”.

Як і кожен хлопчак, він був великим мрійником і любителем мандрівок. Разом зі старшими “соколами” Роман Шухевич збудував човен, схожий на каяк індіанців, із Галичини проплив на ньому по Бугу та Віслі аж до Гданська з виходом у Балтійське море. Зворотний шлях виявився ще складніший, бо веслувати довелося проти течії. Вдома юних мандрівників зустрічали, як справжніх героїв.

У серпні 1925-го Роман Шухевич із друзями впорядкував могили січових стрільців на славній горі Маківці й разом із товаришем Іваном Сенівим установив синьо-жовтий прапор на недоступній і стрімкій скелі Вежі, що стало сміливим викликом тодішньому окупаційному польському режимові.

В українську військову організацію Р.Шухевич вступив 16-річним юнаком і брав участь у відплатних збройних акціях проти найзапекліших польських шовіністів, котрі проводили політику так званої пацифікації, під час якої фізично знушалися над українським населенням, ліквідували їхні кооперативи й убивали активістів. У 1929 році Роман Шухевич одним із перших став членом ОУН і тривалий період під псевдо “Дзвін” виконував обов’язки бойового референта Крайової Екзекутиви.

Коли Шухевича призвали на строкову службу до польського війська, командири відразу розгледіли в нього військовий талант і направили на навчання в старшинську школу. Однак через кілька місяців через підозру в політичній неблагонадійності його звідти відрахували. Та за дорученням ОУН фахову військову підготовку Шухевичу таки вдалося здобути. У 1930 році за кордоном він закінчив курси вищих старшин, що згодом стало в пригоді при організації Української повстанської армії.

У середині тридцятих років ХХ ст. загострилося і без того напружене протистояння між польською владою, яка “огнем і мечем” придушувала найменші прояви вільнодумства на окупованих землях, та українськими націоналістичними організаціями. Після вбивства 15 червня 1934 року польського міністра внутрішніх справ Броніслава Перацького поліція провела масові арешти. За ґратами концтабору в сумнозвісній Березі Картузькій опинився і Роман Шухевич. Проте заарештовані патріоти на допитах не “зламалися” і слідство на суді не змогло довести ні Романової причетності до керівництва ОУН, ні його співучасті в атентатах, тому його як рядового оунівця засудили до шестирічного ув’язнення. У 1937-му він потрапив під амністію.

У 1940 році Шухевича обрано членом Революційного проводу ОУН і призначено крайовим провідником Засяння, Лемківщини та Холмщини. Там він створив старшинські й підстаршинські школи, де всі члени ОУН проходили обов’язкову військову підготовку. У Кракові діяли організовані ним унікальні, не практиковані в жодній тодішній армії світу курси військового самовишколу штабних старшин. Так готувалися командирські кадри для майбутньої української армії.

30 червня 1941 року Національні Збори проголосили у Львові відновлення української держави. Вони обрали Ярослава Стецька головою (прем’єр-міністром) Українського державного правління і доручили йому сформувати Кабінет міністрів. У цьому уряді талановитий український військовик – сотник Роман Шухевич займав високий пост заступника міністра оборони УДП.

Військове відомство УДП одразу ж почало готувати військові кадри.

Але проголошення Акта 30 червня 1941 року гітлерівцями було сприйняте вороже. Адольф Гітлер роздратовано вказав своєму поплічникові: “Партайгеноссе Гімmlере, зробіть порядок із цією бандою”.

Обурені антиукраїнською політикою німців, знищенням української державності, колишні члени ДУН під проводом Романа Шухевича відмовилися боротися за “нову Європу”.

Після 3-ї конференції ОУН у лютому 1943 року Роман Шухевич очолив усю збройну боротьбу й став розбудовувати Українську повстанську армію.

Навесні 1943 року УПА керує трійка: Роман Шухевич – галичанин, Ростислав Волошин – виходець із Волині та Йосип Позичанюк – із Наддніпрянщини.

А у вересні 1943 р. Головне командування УПА відокремлюється від Проводу ОУН й утворюється пост Головного командира УПА, на який призначається підполковник

Роман Шухевич (постановою УГВР 9 лютого 1946 р. йому було присвоєно звання генерал-хорунжого з датою старшинства від 22 січня 1946 року).

Українська повстанська армія, якою командував видатний український полководець – генерал-хорунжий Роман Шухевич, була високобездатною, дисциплінованою і чітко структурованою армією, яка опиралася винятково на український патріотизм і всенародну підтримку. Це й було своєрідним тилом для УПА.

Авторитет генерал-хорунжого серед повстанців був надзвичайно високий, хоча, за свідченням його соратників, Роман Шухевич вирізнявся винятковою скромністю, ні в чому не виявляв своєї вищості над іншими, не хвалився бойовими подвигами. Як командир УПА й провідник ОУН він так досконало вмів організувати роботу, що всі працювали натхненно й злагоджено. Головнокомандувач пишався тим, що йому, як сам казав, “довелося очолити ту славну армію героїв, рівної якій не знає історія України”.

Щодо воєнних новацій у діяльності УПА в боях із переважаючими силами ворога, можна відзначити тактику походу “вужем”, коли підрозділи УПА розчленовувалися на невеликі рейдові групи, які, збиваючи ворога з пантелику, рухалися різними маршрутами, а потім воз’єднувалися в умовленому місці й наносили несподівано масований удар. Тактика пересування “слід у слід” також дезорієнтувала переслідувачів, котрі не могли визначити, скільки повстанців пройшло цією місцевістю і якої загрози від них можна очікувати. Винахідливість і кмітливість українських підпільників при облаштуванні криївок у населених пунктах узагалі – явище унікальне.

Бездатність УПА високо оцінював французький генерал Шарль де Голль: “Якби я мав таку армію як УПА, – говорив він, – то німецький чобіт не топтав би французьку землю”.

Бойовий досвід УПА вивчається у військових академіях ряду країн світу.

“За офіційними німецькими даними, в боях з українськими партизанами з УПА загинуло понад 100 тисяч німецьких військовослужбовців та їхніх поплічників – а це, вважає, десяток дивізій, які так і не дійшли до фронту або не були навіть зняті з фронту” (Українська газета плюс. – 2007. – 8 лют.).

Проти ОУН та УПА воювали об’єднані сили 1-го та 4-го Українських фронтів СРСР, військ НКГБ, НКВД, прикордонних військ і винищувальних загонів. Їм протистояла героїчна УПА, чисельність якої сягала до 250 тисяч вояків. При меншій чисельності вона не змогла б вистояти проти такої навали, вважає військовий науковець Микола Борищак зі Львова (Матеріали наукової конференції Всеукраїнського братства вояків УПА. “Організація Українських Націоналістів і Українська Повстанська Армія: історія, уроки, сучасність”. – Стрий: УВІС, 1993. – С.13).

Роман Шухевич і армія, якою він командував, стали символами незламності України, тому ми маємо нині виховувати воїнів сучасних Збройних сил нашої держави, все підростаюче покоління на бойових традиціях Української повстанської армії, на традиціях усіх борців за незалежність України. Адже від того, як ми виховаємо наших дітей та онуків, залежатиме й доля нашої Батьківщини.

Roman Shukhevych's path of life is described in the article. His formation as the Commander in Chief of Ukrainian Insurrectional Army (URA) is enlightened and the armed fight of the URA commander for freedom of Ukraine is also analyzed.

Key words: Ukrainian idea, Ukrainian army, Ukrainian state, OUN, URA, Ukrainian patriotism.

УДК 94 (477)

ББК 63.3 (4 Укр.) 624

Петро БРИЦЬКИЙ

УКРАЇНСЬКІ НАЦІОНАЛЬНІ ЗБРОЙНІ ФОРМУВАННЯ В ПЕРІОД ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

У статті зроблено аналіз діяльності українських національних збройних формувань у період Другої світової війни. Звернено увагу на те, що лише Українська повстанська армія мала певну мету – досягнення незалежної української держави й послідовно вела боротьбу для її здійснення, тоді як інші збройні формування були або військовими частинами в складі гітлерівської армії, або знаходилися на службі німецької окупаційної адміністрації і здійснювали поліційні каральні функції.

Ключові слова: батальйони “Нахтігаль” і “Роланд”, Буковинський курінь, УПА, дивізія СС “Галичина”, Буковинська українська самостійна армія, ОУН(р), окупація.

Виповнилося 63 роки із часу закінчення Другої світової війни, але й до сьогодні історія окремих її проблем не висвітлена належним чином і не має однозначної оцінки. Найбільш складним, суперечливим питанням залишається діяльність ОУН у період Другої світової війни. Це стосується також українських національних збройних формувань. Історія ОУН і збройних формувань цього періоду надто заплутана, й цьому значною мірою сприяли самі члени ОУН та їхні провідники. В історичних працях дослідників української діаспори за кордоном і в спогадах безпосередніх учасників націоналістичного руху містяться суперечливі твердження, що пояснюється не тільки суб’єктивним фактором, а й надзвичайно складним, кривавим періодом історії України, про який ідеться¹. Остаточну істину встановити часом тяжко, а часом просто неможливо, оскільки в умовах війни через конспірацію не завжди все фіксувалося в документах, та й не все збереглося в умовах війни й переслідувань.

Найскладнішим питанням, навколо якого досі точаться гострі суперечки, є питання діяльності національних збройних формувань. Дотримуючись тези Д.Донцова про те, що “Україна визволиться в тіні німецького походу”, керівництво обох течій ОУН робило ставку на гітлерівську Німеччину. При цьому воно розраховувало, що Німеччина надасть допомогу ОУН в утворенні незалежної української держави, а отже, вважало доцільним узяти участь у війні проти СРСР на боці Німеччини. Водночас треба підкреслити, що тактичні методи обох течій ОУН не збігалися, хоч характер їхніх контактів із німцями дещо схожий. І ті, й другі за домовленістю з німцями створювали військові формування в складі гітлерівської армії. Отже, розглянемо, коли й ким були створені ці формування.

1. Перше українське формування в складі німецьких військ було створене (з ініціативи полковника Романа Сушка) напередодні німецько-польської війни. Це був легіон “Bergsbauerhilfe”, або легіон полковника Р.Сушка, одного з найближчих соратників А.Мельника. На початку Другої світової війни 1939–1945 рр. він дійшов до Самбора й Стрия (Львівська обл.). Але на вимогу радянської сторони німці у вересні 1939 р. розформували легіон². Цей легіон брав участь у боях на німецько-польському фронті.

2. Подібного порозуміння з гітлерівською Німеччиною шукав провідник ОУН(р) С.Бандера та його прихильники. На початку 1941 р. за дорученням С.Бандери Ріхард Ярий, який тоді представляв Провід українських націоналістів у Берліні, встановив контакт із начальником абвера (служби розвідки й контррозвідки верховного командування вермахту) адміралом Канарісом і главнокомандувачем сухопутних сил вермахту фельдмаршалом В.Браухічем. На переговорах ішлося про можливість створення української військової частини в складі німецьких військ. Німці прихильно поставилися до цієї пропозиції. У квітні 1941 р. при підтримці абвера було сформовано батальйон під назвою “Нахтігаль” (Соловей) в Нойгаммері, в Сілезії (під контролем бюро ОУН(р) у Кракові) та батальйон “Роланд” у Відні під

контролем бюро ОУН(р) і особисто сотника (у деяких джерелах – полковника) Р.Ярого. З німецького боку командиром батальйону “Нахтігаль” став оберштурмфюрер СС Альбрехт Герцнер, з українського – гауптштурмфюрер СС Роман Шухевич. Політичним керівником цього батальйону був Теодор Обердендер (майбутній міністр ФРН в уряді К.Аденауера). Командиром батальйону “Роланд” став штурмбанфюрер СС Євген Побігуший, політичним керівником – Ріхард Ярий, один із найближчих прихильників С.Бандери. Якщо в першому батальйоні служили бандерівці, то в другому – бандерівці, мельниківці, петлюрівці та гетьманці. В обох батальйонах налічувалося близько 700 осіб. Обидва вони були приписані до навчального полку особливого призначення “Бранденбург-800”, підпорядкованого безпосередньо начальнику “Абвера-2” генерал-майору Лахузену (саботаж, диверсії в тилу ворога, за лінією фронту й т. п.)³.

З нападом Німеччини на СРСР шлях батальйону “Роланд” пролягав на південний схід – з Австрії через Румунію і Молдову до південних українських міст. Батальйон “Нахтігаль” перейшов кордон біля Перемишля і разом із першими німецькими частинами вранці 30 червня 1941 р. вступив до Львова, де залишався до 7 липня. Після того був направлений через Тернопіль–Проскурів на Вінниччину, де взяв участь у боях проти радянських військ у районі Браїлова.

3. Після арешту Крайового уряду української держави, проголошеного 30 червня 1941 р., серед особового складу обох батальйонів почалися заворушення. Тому в серпні 1941 р. обидва батальйони були викликані до місця свого формування. У жовтні 1941 р. у м. Франкфурт-на-Одері вони були переформовані в один батальйон. І на контрактній основі (строком на один рік) у березні 1942 р. цей 201-й батальйон охоронної поліції (як він став називатися) під командою майора Євгена Побігушого й капітана (як заступника) Романа Шухевича був відправлений у Білорусь для охорони залізниць і боротьби з радянськими партизанами. Через рік батальйон повернули до Львова, де він був розформований, а офіцери-українці заарештовані. Роману Шухевичу пощастило втекти, й він приєднався до Української повстанської армії (УПА).

Отже, 201-й батальйон охоронної поліції здійснював поліцейські функції на території сусідньої республіки, окупованої гітлерівською армією, і його дії аж ніяк не можна оцінювати як боротьбу за українську державність.

4. Уже на початку липня 1941 р. на Буковині з ініціативи члена ОУН(м) Василя Войновського почалося формування збройного загону, який дістав назву Буковинський курінь. Свою діяльність В.Войновський розпочав із кривавої акції над єврейським населенням с. Мілієво Вижницького району Чернівецької області. Зібравши біля 30-ти “добровольців” с. Кібаки, він 5 липня 1941 р. повів групу в с. Мілієво, де проживало єврейське населення, й почав розправу. Убивали кожного там, де застали: в ліжку, на подвір’ї, в підвалі, на городі. Не щадили нікого, ні малих дітей, ні стариків. “Знаряддями” вбивства були й ножі, й сапи, й кілки. Войновський сам особисто брав участь у цьому побоїщі, пристрілював із револьвера недобитих⁴. Усього, за свідченнями учасників цієї розправи, було вбито й позбавлено життя іншими методами 118 осіб⁵.

Подібні розправи над єврейським населенням були проведені в Банилові, Карапчеві, Шишківцях, Лужанах, Неполоківцях, Киселеві, Борівцях, Васловівцях, Дорошівцях і ряді інших сіл області⁶.

Такі дії Буковинського куреня компрометували український національний рух і не знаходили в населення підтримки й схвалення. Причому це були “добровольчі групи й формування за ініціативи місцевого ОУН”⁷.

2 серпня 1941 р. Буковинський курінь у кількості близько 500 чол. під проводом Василя Войновського вирушив із Чернівців до Києва за маршрутом Чернівці – Снятин – Городенка – Кам’янець-Подільський – Бар – Жмеринка – Вінниця – Бердичів – Житомир – Київ. По дорозі курінь залишав своїх людей для роботи в поліції, службі охорони, перекла-

дачами, наглядачами в тюрмах. Так, у Вінниці В.Войновський залишив на посаді заступника начальника вінницької міської тюрми члена Буковинського куреня З. (з етнічних міркувань прізвище не вказується, щоб не принести неприємностей його родині, якщо вона є). За його безпосередньою участю в цій тюрмі було розстріляно до 2000 громадян. Інший учасник С. був залишений на посаду начальника Вінницької міської поліції⁸. Сам В.Войновський став начальником поліції в Києві⁹. Туди прибуло близько 300 чол. У Києві окупаційна адміністрація не збиралася доручити серйозних адміністративних посад українцям, відводячи їм роль виконавців каральних завдань. Тому значна частина учасників куреня роз’їхалася в різні міста Східної і Південної України, а частина вступила до 115 і 118 батальйонів німецької охоронної поліції “шутцманшафт”, які німці формували для боротьби з білоруськими партизанами¹⁰. Войновський, залишивши своїх підопічних напризволяще, виїхав до Львова.

Та незначна частина учасників Буковинського куреня, яка була завербована до 115 і 118 батальйонів охоронної поліції, вела операції проти білоруських партизанів до липня 1943 р. (Один з учасників батальйону назвав 82 буковинців, які були в Білорусії)¹¹.

Перед наступом радянської армії на район дислокації цих батальйонів німці в серпні 1944 р. відправили їх для боротьби з французьким рухом Опору¹².

Щодо цього періоду існування Буковинського куреня у Франції, то окремі автори напустили туману в його історії¹³. По-перше, в цей час він уже не був Буковинським куренем. Один з учасників українського національного руху Другої світової війни відомий історик Василь Верига зазначив, що “Буковинський курінь як такий проіснував недовго, бо заледве 6–7 місяців...”¹⁴. Ще в Києві на початку 1942 р. німці почали формувати два охоронні батальйони – 115-й і 118-й, особовий склад яких був збірним. До них увійшла лише частина учасників (на індивідуальній основі) Буковинського куреня, іншу частину склали військовополонені червоноармійці різних національностей і жителі ближніх сіл. Восени 1942 р. їх відправили в Білорусію для боротьби з білоруськими партизанами. Отож не треба називати ці батальйони Буковинським куренем, що не відповідало дійсності, інакше й відповідальність за “гріхи”, здійснені на білоруській землі, відповідно, має лягати на нього.

По-друге, ніякої участі у французькому русі Опору ці батальйони (115 і 118) не могли брати. Ще на польській землі (с. Колозон) вони були перейменовані на 62-й і 63-й та підпорядковані штабу Власова. Тоді ж направлені у Францію “на облаву французьких партизанів”¹⁵.

18 серпня 1944 р. батальйони прибули у французьке місто Страсбург. 21 серпня вони були об’єднані в один батальйон і призначені нові командири – німці майор Гінцке й капітан Лібе.

27 серпня, за твердженням А.Дуди й В.Старика, батальйон заявив про перехід на бік французьких повстанців і нібито здійснив цей перехід. Далі вони стверджують, що 4, 5, 9 і 12 вересня були невеликі збройні сутички з відступаючими німецькими підрозділами (с.156, 158, 160–163). Однак на с.166 самі ж собі суперечать, коли повідомляють, що 28 серпня 1944 р. прийшов наказ батальйону скласти зброю, що й було виконано, й увечері особовий склад повезли до станції Моншард. Звідти пішки їх було відправлено на південь Франції і “2 жовтня особовий склад батальйону прибув до Марселя. Там частина з них згодилася повернутися в СРСР (на пропозицію представників СРСР), частина завербувалася у французький Іноземний Легіон”.

Цей батальйон не міг брати участі у французькому русі Опору через брак часу. 25 серпня 1944 р. капітулював німецький гарнізон Парижа. 28 серпня глава Тимчасового уряду Франції Ш. де Голль підписав декрет про розпуск Французьких Внутрішніх Сил (загонів руху Опору)¹⁶. Тобто в день, коли був наказ батальйону скласти зброю. Отже,

зведеному батальйону (62 і 63) не було часу для активної участі у французькому русі Опору.

Отже, Буковинський курінь бойових дій на українській землі не здійснював ні проти німців, ні проти військ Червоної армії (за винятком разового обстрілу червоноармійців під час відступу від кордону в липні 1941 р.). Він здійснював поліційні функції на боці окупаційної німецької адміністрації. А та його частина, яка була в складі сформованих у Києві 115 і 118 охоронних батальйонів, проводила боротьбу проти партизанів на білоруській землі. З цією ж метою вони були відправлені у Францію, але там не встигли здійснювати ці операції, оскільки партизанські частини руху Опору були розпущені, а німці зазнали поразки й відступали.

Заяву ж вояків батальйону про приєднання до французьких сил Опору один із французьких істориків прокоментував так: “Ім нічого більше не залишилося, як заявити про це, щоб їх не запроторили в табори військовополонених разом із німцями, а відпустили на всі чотири сторони”.

5. Українська повстанська армія. Незважаючи на те, що видано кілька десятків збірників документів і матеріалів, захищено багато дисертацій, опубліковано кілька сотень книг і понад 2000 статей у наукових збірниках і журналах, але й сьогодні ще залишаються суперечності. Передусім це стосується терміну утворення УПА та її чисельності. Дивним є те, що вже давно істориками досліджено, коли й хто започаткував УПА, але й донині в багатьох навчальних посібниках з історії України стверджується як аксіома, що датою “народження УПА” є 14 жовтня 1942 р. Її зафіксував у своєму наказі Роман Шухевич через 5 років після подій у 1947 р., що не відповідає дійсності. Це нагадує те, як більшовики встановили дату народження Червоної армії – 23 лютого 1918 р., хоч у той день не було бойових дій. Прихильники ОУН(р) не визнають того, що перші загони УПА були організовані Тарасом Бульбою-Боровцем. Вони діяли вже навесні 1942 р. Полковник армії УНР Лев Шанковський ще в 1953 р. писав: “Немає ніякого сумніву, що від лютого 1942 р. існували ... збройні відділи під командою отамана Т.Бульби-Боровця”¹⁷. Те, що збройне формування Т.Бульби діяло вже з весни 1942 р., підтверджує професор В.Косик, правда, він не вважає ці загони зародком УПА¹⁸. З документів дізнаємося, що його загони здійснили успішний напад на вузлову залізничну станцію Шепетівка 19 серпня 1942 р. Відомо також, що у вересні 1942 р. ішли переговори між представниками спеціального загону радянських партизанів полковника Медведєва й Т.Бульбою про нейтралітет.

Щодо утворення збройних загонів бандерівського ОУН, то її Провід у перший рік німецько-радянської війни був категорично проти формування озброєних загонів для боротьби проти німців. У червні 1942 р. Провід ОУН(р) видав антипартизанську листівку, в якій рішуче виступив проти українських національних партизанських загонів і ставив їх в один ряд із радянськими й польськими партизанськими загонами, застерігаючи український народ, що це посилить репресії німців. Зокрема, в ній підкреслювалося: “Ми ставимося до партизанки вороже і її рішуче поборюємо. Партизани – це агенти Сталіна і Сікорського (прем’єр-міністр емігрантського уряду Польщі. – Б.П.), а з ними нам не по дорозі ...”¹⁹.

“Не партизанка сотень чи навіть тисяч, а національно-визвольна революція мільйонів українських мас – наш шлях”. ОУН(р) пропонувала “не розпоршувати свої сили і боротися тільки проти Москви. У відношенні до німців дотримуватися такої тактики: вичікувати, нагромаджувати сили, не допускати жодних небезпечних і нерозумних дій; зміцнювати внутрішню дисципліну організації; розширювати вплив ОУН, щоб у вирішальний момент можна було сказати останнє слово”²⁰.

Така вичікувальна тактика Проводу бандерівського крила ОУН (всупереч вимогам рядових членів ОУН(р)) тривала до лютого 1943 р. Мабуть, щоб не залишитися осторонь визвольної боротьби українського народу (німецька армія зазнала поразки під Сталінградом), Провід ОУН(р) 21 лютого 1943 р. провів свою третю конференцію, на якій було

ухвалено рішення: “Для планового розвитку боротьби й для самооборони українських мас треба творити нові осередки організованої сили”, а в додатковій постанові було вирішено створити збройну силу під назвою Українська Визвольна Армія (УВА)²¹. Але в рішеннях конференції ніякого заклик до збройної боротьби проти німецьких загарбників не містилося. На Поліссі й Волині вже діяли загони Т.Бульби під назвою УПА (“самочинно прийнята” назва, твердять бандерівці). Назви нової УВА й діючої УПА вносили непорозуміння серед населення й плутанину. Тому, щоб уникнути цього, було вирішено існуючу назву УПА поширити на створені бандерівською ОУН загони як офіційну назву.

Щоб позбутися суперництва, в липні 1943 р. ОУН(р) вирішила ліквідувати збройні відділи ОУН(м), а в середині серпня таке рішення було схвалено щодо загонів Т.Бульби. 20 липня 1943 р. він надає своїм загонам нову гучну назву – Українська народно-революційна армія (УНРА). 19 серпня 1943 р. бандерівський загін напав на штаб УНРА. Т.Бульба з частиною штабних працівників вирвався з оточення, а інша частина була захоплена в полон і під загрозою розправи перейшла на службу УПА ОУН(р). Після цих подій УНРА активної діяльності вже не виявляла.

Друге принципове питання щодо командувача УПА, а саме: хто й коли обіймав цю посаду. У більшості навчальних посібників і навіть в окремих монографіях автори не завдають собі праці вяснити це питання. Натомість стереотипно списують один в одного те, що командувачем УПА (інколи стверджують, що й організатором) був Роман Шухевич, не зазначаючи дати, коли він заступив на цю посаду²².

Перші збройні загони ОУН(р) були створені на Волині й Поліссі в кінці 1942 р. ще до того, як Провід ОУН(р) дозволив це здійснювати. Загальне керівництво ними здійснював Дмитро Клячківський – псевдо “Клим Савур”. Роман Шухевич не міг бути організатором УПА тому, що він не був на території України. У серпні 1943 р. на III Надзвичайному великому зборі ОУН(р) був обраний головою Бюро Проводу. А командувачем УПА він став 27 січня 1944 р. Д.Клячківський став командувачем УПА-Північ, як стала називатися УПА, що діяла на Волині й Поліссі²³.

6. Дивізія СС “Галичина” з 27 червня 1944 р. офіційно називалася “14 Гренадерна дивізія СС (галицька №1)” (14 Waffen-Grenadier-Division der SS (galizische Nr.1). Набір до неї проходив у травні–червні 1943 р. Зголосилося 84 тисячі добровольців, із них 52 тисячі пройшли медичну комісію. Німці прийняли 9–12 тисяч чоловік²⁴. 17 липня 1944 р. у складі 10 тис. бійців вступила в бій під Бродами. Після п’ятиденних боїв була розгромлена радянськими військами. 7–8 тисяч дивізійників було вбито або взято в полон. Існує припущення, що кілька сотень вояків змогло приєднатися до УПА. Близько півтори-двох тисяч бійців вирвалося з оточення²⁵.

Після переформування й поповнення в Нойгаммері дивізію відправили на придушення словацького повстання (вересень–грудень 1944 р.), а звідти в Словенію проти партизанів Тіто (січень–березень 1945 р.)²⁶.

Треба зазначити, що аббревіатура СС, приставлена до назви дивізії, зовсім не означає, що дивізія виконувала функції військ СС. Це була військова дивізія. Але правителі Німеччини всі формування, створені з населення окупованих країн, приписували до військ СС, щоб скомпрометувати їх перед своїм народом і щоб воякам цих формувань уже не було дороги назад.

7. Буковинська українська самостійна армія (БУСА). В інших джерелах замість “самостійна” вказують “самооборонна”. Що ж це за армія з такою гучною назвою?

Навесні 1944 р. із Галичини на Буковину прибула група оунівців на чолі з Артемією Григорівною Галицькою (псевдо “Мотря”), керівником проводу ОУН у низинній частині Буковини. Разом із нею прибув Шумка Василь Миронович (псевдо “Луговий”, колишній учитель с. Стрілецький Кут, що під Чернівцями), а також 15 бойовиків. Шумка був призначений їхнім провідником²⁷. Історик ОУН і УПА Петро Мірчук із цього приводу

пише: “Осіню 1943 р. повстають перші повстанські відділи на Буковині і Бессарабії, що приймають тимчасову назву БУСА – Буковинська Українська Самооборонна Армія. В травні 1944 р. відділи БУСА переймають загальну назву УПА й об’єднавшись стають територіально-адміністративною складовою частиною УПА-Захід”²⁸.

Подібне повторює і колишній голова Проводу ОУН(р) в Україні Микола Лебедь, коли у своїй книзі стверджує, що “у с. Мхова (не Мхова, а Мигове. – Б.П.) створено вишкільний табір, що незабаром охопив своїми діями цілу околицю. Він прибирає тимчасову назву БУСА (Буковинська українська самооборонна армія)”²⁹. У цій “армії” в травні 1944 р. нараховувалося аж ... 60 вояків, які розміщувалися на обійсті одного селянина с. Мигове³⁰. Отож розсудливий читач хай уявить армію в складі 60 вояків і її потужність. Боївка “Лугового” переходила з хутора на хутір по території теперішнього Вижицького району Чернівецької області. Бойові дії загону “Лугового” зводилися до окремих акцій покарання донощиків, розправи над кількома польськими сім’ями й обстрілу енкаведистів у разі наближення їх до розташування повстанців.

Автор не заперечує діяльності УПА на Буковині в 1944 р., у пізніші роки. Але це були підрозділи УПА, які прийшли з Галичини, або місцеві загони, які підтримували зв’язок з УПА-Захід.

Щодо загону “Лугового”, то він знаходився в так званій “нейтральній зоні”, підрозділи Червоної армії – в селищі Берегомет, а німецькі – в с. Долішній Шепіт, за 20 км від Берегомета. На південь від цієї частини – Карпати й на північ війська Червоної армії вже просунулися на значну віддаль на Захід, а в цій місцевості, щоб не мати зайвих солдатських жертв, просто заблокували німецькі частини. Це протистояння тривало кілька місяців (від початку квітня до середини вересня 1944 р.).

“Луговий” у цей час налагодив стосунки з німецьким командуванням, яке за розвіддані обіцяло забезпечувати його загін зброєю, одежею і продовольством. Тому він діяв самостійно, не виконуючи розпоряджень штабу буковинських підрозділів УПА. Більша частина його загону була відкликана до УПА, а його самого планувалося заарештувати співробітниками Служби безпеки ОУН. Але це не було здійснено тільки тому, що не було достатньо сил для опору німцям, які взяли його під захист. Заарештували тільки сотенних “Чайку” й “Дуба” з куреня “Лугового”³¹.

Після початку наступу Червоної армії з 1 вересня 1944 р. Шумка Василь (псевдо “Луговий”) з частиною свого куреня перейшов через Кирлибабу – Сату-Маре – Мішкольц до Словаччини. Отже, цей невеликий загін “Лугового” безпідставно називають БУСА, бо за чисельністю повстанців він дорівнював взводу, роті, короткий час батальйону й не більше.

Підсумовуючи розгляд українських національних збройних формувань у період Другої світової війни, приходимо до висновку, що з усіх формувань лише одна Українська повстанська армія мала певну мету – досягнення незалежної української держави й послідовно вела боротьбу для її здійснення. Хоч окремі методи її боротьби не завжди були справедливими й осмисленими. Інколи її представники застосовували жорстокі методи своїх ворогів-енкаведистів, незважаючи на те, що вели боротьбу на своїй землі, серед свого народу.

Український легіон полковника Романа Сушка, батальйони “Нахтігаль”, “Роланд”, а також дивізія СС “Галичина” були військовими формуваннями в складі гітлерівської армії. Проти мирного населення ніяких акцій вони не здійснювали.

Буковинський курінь, батальйони охоронної поліції 115, 118 і 201 були на службі німецької окупаційної адміністрації і здійснювали поліцейні каральні функції. Причому батальйони 115, 118 і 201 здійснювали ці функції на чужій, білоруській землі, що було не на користь українського народу.

Невеликий загін В.Шумки (“Лугового”), так звана БУСА (яка існувала лише на папері), за короткий період існування не встиг проявити себе, тому не можемо давати йому глибоку оцінку.

Ураховуючи те, що в період війни український народ пережив трагічні події, жорстокі дії радянської влади щодо населення Наддніпрянської України в 30-ті роки (голодомор і жадливі репресії), а також жорстокі репресивні дії за політичними мотивами стосовно населення Західної України (напередодні війни), з боку цього населення були підстави для розчарування і незадоволення радянською владою, яка спровокувала це незадоволення і ворожі настрої.

Осмислюючи історичні реалії українського народу впродовж останніх десятиліть і соціально-політичне становище суспільства України в теперішній час, вважаємо, що політичній верхівці України пора припинити розколювати народ. В ім’я його згуртування для використання всіх сил на зміцнення економіки й вирішення соціальних проблем Верховна Рада України зобов’язана прийняти закон, за яким визнати учасників цієї кривавої війни, з якого б вони боку не брали участь, рівноправними учасниками Другої світової війни.

¹ Мірчук Петро. Українська повстанська армія. 1942–1952. – Мюнхен, 1953; Кричевський Роман. ОУН в Україні. – Нью-Йорк–Торонто, 1962; Його ж. Чому повинна бути чистка в ОУН? – Ч.1; Ребет Лев. Світла й тіні ОУН. – Мюнхен, 1964; Михайлик Богдан. Бунт Бандери. – 3-тє вид., випр. – Канада, 1950; Добрівлянський П. Україна у другій світовій війні: у світлі фактів. – Філадельфія, б/р.; та ін.

² Енциклопедія Українознавства. – Львів, 2000. – Т.8. – С.311; Довідник з історії України / За ред. І.З.Підкови, Р.М.Шуста. – К.: Генеза, 1999. – Т.3 (Р–Я). – С.297.

³ Нюрнберзький процес: Сб. матеріалов. – М., 1952. – Т.1. – С.372; М., 1989. – Т.3. – С.105, 166.

⁴ Державний архів Служби безпеки України Чернівецької області (далі – ДА СБУ ЧО). – Спр.П-6675, арк.22, 26, 28, 41–42, 44, 70, 71, 76–77, 118, 139; Спр.6681, арк.67; Спр.7334, т.1, арк.154, 396–397.

⁵ Там само. – Спр.6681, арк.5–69.

⁶ ДА СБУ ЧО. – Спр.1697, П-2468, 3603, 5681, 5293, 7833, П-9997; Державний архів Чернівецької області. – Ф. П-653, оп.1, спр.141.

⁷ Жуковський Аркадій. Історія Буковини. – Чернівці, 1994. – Ч.ІІ. – С.186.

⁸ ДА СБУ ЧО. – Спр.745, арк.1–10, 26.

⁹ Там само. – Кр.спр.745, арк.33; Спр.2703, арк.1–2.

¹⁰ Там само. – Спр.385, арк.25.

¹¹ Там само. – Спр.385, арк.62.

¹² Там само. – Арк.64–68.

¹³ Див.: Дуда Андрій, Старик Володимир. Буковинський курінь в боях за українську державність. – Чернівці, 1995. – С.153–176.

¹⁴ Буковинський курінь 1941 // Василь Верига. За могилами батьківщини: 36 наук. статей, доповідей. – Львів, 2002. – С.71.

¹⁵ ДА СБУ ЧО. – Спр.385, арк.64–68.

¹⁶ Історія Другої світової війни. 1939–1945. – М.: Воениздат, 1978. – Т.9. – С.264.

¹⁷ Історія українського війська. – Вінніпег, 1953. – С.659.

¹⁸ Косик В. Ставлення німців до ОУН і УПА (1941–1944) // Українська повстанська армія і національно-визвольна боротьба в Україні у 1940–1950 рр.: Матер. Всеукр. наук. конф. 25–26 серпня 1992. – К., 1992. – С.21.

¹⁹ Бульба-Боровець Т. Армія без держави. – Львів, 1993. – С.127.

²⁰ Андрухів І. Не буде волі без згоди і правди // Прикарпатська правда. – 1990. – 13 вересня.

²¹ Літопис УПА. – Т.1. – Кн.1. Початки УПА. Документи і матеріали. – 3-тє вид., випр. – С.16.

²² Новітня історія України (1900–2000): Підручник / А.Г.Слюсаренко, В.І.Гусев, В.П.Дрожжин та ін. – К.: Вища школа, 2000. – С.322–323.

²³ Чайківський Б. “Фама”. Рекламна фірма Романа Шухевича. – Львів: Вид-во “Мс”, 2005. – С.30.

²⁴ Косик Володимир. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. – Париж – Нью-Йорк – Львів, 1993. – С.358, 435.

²⁵ Там само. – С.435.

²⁶ Енциклопедія Українознавства. – Львів, 1993. – Т.2. – С.510.

²⁷ Кокін С.А. Анотований покажчик документів з історії ОУН і УПА у фондах державного архіву СБУ. – К., 2000. – Вип.1. – С.56.

28. Мірчук П. Українська Повстанська Армія 1942–1952. Документи і матеріали. – Львів, 1991. – С.37.
 29. Лебедь Микола. УПА. Українська Повстанська Армія. – Дрогобич: Відродження, 1993. – С.90.
 30. Дуда Андрій. Вказ. праця. – С.199.
 31. Кокін С.А. Вказ. праця. – С.56, 66.

The article is devoted to the analysis of the Ukrainian national formations activity in the Second World War period. It is mentioned that only the Ukrainian Insurrectional Army (URA) had the specific purpose – to attain the independent Ukrainian state and it fought consistently for its realization while another armed formations were whether armed parts of Hitler army or they served the German occupation administration and performed punitive functions as policemen.

Key words: "Nakhtihal" and "Roland" battalions, Bukovynskyi kuren, URA, SS "Halychyna" division, Ukrainian independent army of Bukovyna, OUN, occupation.

УДК 94(477)“1939–1943”: 329.733

ББК 63.3 (4УКР)622

Іван ПАТРИЛЯК

ДІЯЛЬНІСТЬ РОМАНА ШУХЕВИЧА НА ПОЧАТКУ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Стаття присвячена діяльності Романа Шухевича впродовж 1939–1943 років, коли він обіймав посади Референта зв'язку Проводу українських націоналістів, Провідника Окремих Західноукраїнських земель, командира Північного Легіону ДУН, заступника командира Українського Легіону в Білорусії.

Ключові слова: Друга світова війна, Галичина, Дружини Українських Націоналістів, Похідні групи ОУН, Українське Державне Правління, Український Легіон.

Минуло 100 літ від дня народження ключової постаті українського визвольного руху 30–50-х років ХХ століття – генерал-хорунжого УПА Романа Шухевича. Людини непересічного й багатогранного таланту, людини відважної та холонокровоної, гарного військовика й організатора, командира й політика, довголітнього провідника воюючої України.

Незважаючи на те, що впродовж останніх десятиліть постаті Романа Шухевича присвячено сотні статей, десятки збірників і монографій, численні спогади, його ідеї, його справи залишаються маловідомими українському загалу. Винні в цьому не історики, які в силу власних скромних можливостей проводять відповідну пошукову роботу, а насамперед байдужість держави, котра не намагається руйнувати наявні в суспільстві антиукраїнські стереотипи, не провадить відповідної роботи з виховання своїх громадян. Однак нехай бездіяльність державних діячів залишається на їхньому сумлінні, а нам, історикам, слід продовжувати свої дослідження.

Одним із найменш відомих періодів життя Романа Шухевича була діяльність майбутнього головнокомандувача УПА з моменту падіння Карпатської України (кінець березня 1939 року) й до його переходу в підпілля (січень 1943 року). Відомо, що Романа Шухевича ще до початку Другої світової війни в середовищі націоналістів називали “105-відсотковим”, а його авторитет в Організації вже наприкінці 1930-х був колосальним¹. Тому важко собі уявити, щоб Роман залишився осторонь справи визвольної боротьби бодай на місяць.

Як відомо, після поразки Карпатської Січі й окупації Карпатської України угорцями частина січовиків зуміла вирватися на територію сусідньої Румунії. Серед них був і Роман Шухевич. А через те, що румуни були в, м'яко кажучи, “натягнутих” стосунках з Угорщиною, інтернованих українців не передавали в руки угорській владі, а дозволяли їм покинути країну. Через Румунію та Югославію, обминаючи прямі дороги через Угорщину, Роман Шухевич дістався до Австрії, де після зустрічі з членами Проводу ОУН отримав завдання

займатися підтримкою зв'язку із Західною Україною через зв'язковий пункт у Гданську². Очевидно, тоді Роман Шухевич отримав посаду референта зв'язку в Проводі українських націоналістів.

До вільного міста Гданська Шухевич дістався на початку літа 1939 року. Період надзвичайно складний для європейської історії. Саме влітку 1939 протистояння між Польщею та Німеччиною досягло свого апогею. Вільне місто, яке в міжвоєнний період було одним із найважливіших центрів діяльності всіх основних розвідок світу, опинилось якраз у центрі польсько-німецького конфлікту. За декілька місяців роботи на новому відтинку боротьби Роман Шухевич вник у ситуацію, розібрався зі зв'язками, але невдовзі його практичну діяльність перервала очікувана німецько-польська війна.

Наскільки можна судити з наявних у розпорядженні істориків даних, Роман Шухевич під час вересневої кампанії 1939 року перебував у Гданську, а шойно стало можливим пересуватися територією окупованої гітлерівцями Польщі, як майбутній генерал-хорунжий УПА перебрався до Кракова – центру українського національного життя в Генеральному Губернаторстві 1939–1941 років. Тоді ж, наприкінці осені 1939 року, до Кракова прибула родина Романа – дружина й син. Пізніше син Романа Шухевича Юрій так описував краківський період свого життя з батьком: “Тільки що впала Польща. Большевики зайняли Галичину по Буг і Сян. По той бік були німці. Ми з мамою перейшли кордон коло Томашева. І через Ярослав поїхали до Кракова. Приїхали раненько. Ідемо по плінтах коло університету... Нараз бачу: назустріч іде батько. Я дуже втішився. Кинувся йому на шию. Він повів мене з мамою на нове мешкання, яке шойно підшукав. Там, на вулиці Урядничій, мешкали ми коло року (...) Життя на Урядничій запам'яталося мені особливо тим, що моя мама тоді поїхала з поворотом до Галичини. Хотіла забрати своїх батьків. Вони не погодились виїжджати, і вона повернулася назад до Кракова. Не було її понад місяць. Потім вона поїхала на курси до міста Бреслав (тепер місто Вроцлав). Вчилася там місяців три. Увесь цей час ми проводили з батьком удвох. Яке то було райське, кавалерське життя! Ранком ми вставали. Батько готував сніданок. Переважно яечню і каву або чай. Потім ми йшли – я до школи, він по справах. Обідали ми в “Українському касині”, що було тоді своєрідним осередком української еміграції в Кракові. По тому в мене домашні завдання, забави та інше, а в нього праця”³.

З лютого 1940 року Роман Шухевич увійшов до складу новоствореного Революційного Проводу ОУН, обійнявши посаду Крайового Провідника ОУН на українських етнічних землях у Генеральному Губернаторстві, водночас опікуючись зв'язком з організаційним активом у підсоветській Україні, хоча функції референта зв'язку були передані Василеві Куку.

Маючи добрий військовий вишкіл, будучи закоханим у військову справу, Роман Шухевич, звісно, не міг стояти осторонь підготовки військових кадрів ОУН на Закерзонні. Починаючи з 1941 року, він, паралельно з організаційними, займався і вишкільними справами, відповідаючи в головному Військовому штабі ОУН за підготовку та військовий вишкіл провідних членів Організації⁴.

Злам 1940–1941 років призвів до кардинальних змін у тогочасному світі. Після візиту в листопаді 1940 року до Берліна В.Молотова, коли керівній верхівці Третього райху стало очевидно, що большевицькі вожді вправно обманули їх під час підписання пакту в серпні 1939 року, а Кремль відверто почав претендувати на території, які нацисти вважали своїми “сферами інтересів”, Гітлер наприкінці 1940 року продиктував свою знамениту директиву №21. Підготовка до війни із СРСР перейшла в завершальну стадію.

Підписання директиви зняло з німецьких військових кіл необхідність дотримуватися договору з Москвою про ненапад і відкрило дорогу до пошуку контактів із представниками визвольних антибольшевицьких рухів, окупованих Росією народів.

На початку 1941 року представники німецького абвера й ОКВ вийшли на контакт із Револуційним Проводом ОУН, пропонуючи здійснити військовий вишкіл обмеженої кількості українських військовиків. Розглядаючи таку пропозицію як змогу отримати добре підготоване ядро майбутньої української армії, яка могла стихійно почати формуватися у випадку війни Німеччини проти СРСР, Револуційний Провід доручив вести переговори з представниками ОКВ Р.Ярому, який був довголітнім зв'язковим між ОУН і німецькими військовими колами⁵. Спочатку Р.Ярий провів зустрічі з офіцерами резерву ОКВ (Г.Кох, Т.Геруліс, Т.Оберлендер). За свідченнями Р.Ільницького, ці контакти тривали до лютого 1941 р. і завершилися попередньою згодою німців на прийнятних умовах зайнятися підготовкою близько 700 українських добровольців⁶.

Досягнувши взаєморозуміння з офіцерами резерву, Р.Ярий розпочав переговори безпосередньо із шефом сухопутних військ генералом В. фон Бравхічем, що займався бойовою підготовкою німецьких армій до війни з СРСР, а також із начальником абвера – адміралом В.Канарісом. На кінцевому етапі до переговорів, котрі проходили в Берліні, долучився і С.Бандера⁷. У результаті переговорів було досягнуто угоди про вишкіл 800 кандидатів на старшин, а 25 лютого 1941 року В.Канаріс дав санкцію на створення Українського Легіону⁸.

Згадуючи про зустрічі з керівництвом німецької армії, С.Бандера підкреслював, що офіційної угоди між ОУН(Б) та ОКВ укладено не було, однак українці передали своїм німецьким візаві письмовий перелік умов, на яких Організація погоджувалася на співпрацю. “Головні передумови були такі: завданням відділу є боротися проти большевицької Москви за відновлення і захист Самостійної Соборної Української Держави. Цілий відділ є під наказом Проводу ОУН, зобов'язаний перед ним присягою. Про ведення відділу у воєнні дії вирішує Провід ОУН і тільки за його згодою відділ виконує дотичні накази. Відділ підлягає німецькій військовій владі в межах військового вишколу та військового побуту, в той час зобов'язується до того спеціальним приреченням, але не складає жодної німецької військової присяги. Відділ зберігає власний внутрішній порядок. Військова референтура Проводу ОУН надає військові ступені і встановлює командний склад у відділі ДУН”⁹.

Завдяки цим умовам Револуційний Провід визначив своїх командирів до Українського Легіону, що сформувало в ДУН доволі дивну для війська подвійну систему підпорядкування: з одного боку, бійці виконували накази німецьких офіцерів, коли йшлося про вишкіл або перебування на фронті, а з іншого, – українських командирів, коли йшлося про політичні проблеми. Причому майбутнє продемонструвало, що накази українських зверхників виконувалися беззастережно й усупереч німецьким розпорядженням.

Відібрані для проходження служби в Легіоні бійці були поділені на дві групи – батальйон спеціального призначення “Нахтігаль” (Північна група ДУН) та організацію “Роланд” (Південна група ДУН). Саме батальйону “Нахтігаль” судилося відіграти важливу історичну роль улітку 1941 року. Тому не дивно, що якраз у Північній групі Українського Легіону опинився Роман Шухевич. На плечі майбутнього генерал-хорунжого УПА лягла відповідальність за долю українського військового відділу.

В українській мемуаристиці та науковій літературі існує усталена думка про те, що Дружини Українських Націоналістів готувалися насамперед для того, щоб у майбутньому розгорнути їх у повноцінну українську армію. І ця думка цілком правильна й обґрунтована. Однак, на наше глибоке переконання, ДУН, особливо батальйон “Нахтігаль”, мали від керівництва Організації ще одне надзвичайно важливе завдання, пов'язане якраз із забезпеченням проголошення державотворчого Акта 30 червня 1941 року. На підтвердження цієї версії поки що не знайдено документів, але як гіпотеза, базована на логіці подій, наше припущення має право на існування.

Відомо, що Роман Шухевич був учасником Краківського великого збору ОУН, котрий, власне, відбувся у формі серії нарад, на яких вироблялися надзвичайно важливі,

фундаментальні рішення, що стали визначальними в діяльності Організації на найближчі роки. Саме після Другого великого збору з'явилися відомі Інструкції діяльності ОУН в умовах війни та державного будівництва, після Збору почали інтенсивно формуватися Похідні групи ОУН. Уся потужність, уся воля Організації були скеровані на надважливе, титанічне завдання – відновлення незалежності України, завдання, що було альфою і омегою діяльності ОУН. Відтак вимальовується цілісна картина, сценарій реалізації плану відбудови втраченої державності, сценарій, вагому роль в якому повинен був відіграти Північний відділ ДУН на чолі з Романом Шухевичем. На наш погляд, цей сценарій, в ідеалі, мав виглядати так: “Нахтігаль” разом із німецькими фронтовими частинами наближається до Львова, а у вирішальний момент випереджає їх і завдяки взаємодії з оунівськими повстанцями-бойовиками захоплює місто, встановлюючи в ньому військовий контроль. Якнайшвидше до Львова проникає спеціальна похідна група Ярослава Стецька, яка миттєво проводить збори політичних лідерів українського Львова й оголошує відновлення державності. Роман Шухевич стає міністром або заступником міністра оборони й починає формувати на базі Легіону українську армію.

Цей план було виконано максимально точно, хоч усього, звісно, передбачити не вдалося. “Нахтігаль” увійшов до Львова після серії оунівських повстань у місті, які змусили більшовиків у прискореному порядку відступити, зовсім не обороняючи найбільшого міста в регіоні. Близько півночі 29 червня 1941 року, отримавши від оунівської розвідки підтвердження інформації про те, що більшовики покинули Львів, командування батальйону, за наполяганням Романа Шухевича, вирішило самочинно зайняти місто вночі з 29 на 30 червня 1941 року. “Нахтігаль” захопив у Львові стратегічні об'єкти: електростанцію, вокзал, радіо, ратушу, водонапірні вежі¹⁰. Одна сотня “Нахтігалю” дістала наказ зайняти радіостанцію, а оскільки курінь мав у своєму складі багато вояків, які знали місто, відділи з нього були відправлені до тюрем. Окремі відділи українського батальйону зайняли готель “Асторія”, приміщення 2-ї німецької гімназії на Гетьманських Валах і школи на вулиці Курковій¹¹. Доволі глибоко й емоційно описує свої враження від перших годин приходу до Львова вояк ДУН А.Феденишин: “Дня 30 червня 1941 р. в 3.30 год. вранці, з серцем, повним туги і радості, я глянув у сторону Львова. Наш курінь під проводом сотника Шухевича в імлі чудового ранку просувався вперед. Була година 5.50 вранці. Перед нами Львів від сторони Клепарова. Входимо обережно на вулицю – крок мов говорить, що діється в наших серцях. Очі шукають ворога... Самі не певні, чи є ворог в місті чи його немає, але всіміхаємося і бадьоро лунає пісня: “А ми тую червону калину”... і пробудився Львів... На ратуші замаюріли прапори, була година 6.35 30 червня 1941 р.”¹².

Роман Шухевич із “Нахтігалем” зробив у Львові в 1941 році фактично те саме, що українські офіцери Австро-Угорської армії в листопаді 1918 року. Місто було взяте під український контроль. Поляки, які тоді становили більшість мешканців, були поставлені перед фактом опанування Львова українцями, що унеможливило проведення акцій польським підпіллям. Похідна група Ярослава Стецька отримала можливість протягом дня здійснити свою особливу місію – проголошення Акта відновлення державної незалежності України. Нацисти змушені були рахуватися з присутністю у Львові озброєної української частини. Доки протягом тижня вояки Легіону були в столиці Галичини, німецька окупаційна адміністрація не наважилася на силову ліквідацію Українського Державного Правління та арешт його провідників.

Таким чином, Роман Шухевич зі своїми бойовими побратимами виконав основне завдання – забезпечив умови для проголошення історичного Акта. Однак певні події, які сталися у Львові, на наше переконання, не були передбачені лідерами ОУН і змусили Романа Шухевича та Ярослава Стецька діяти “за обставинами”.

По-перше, Шухевич і Стецько не могли передбачити того, що разом з українським батальйоном зранку 30 червня до Львова увійде перший батальйон полку “Бранденбург”, а

до полудня місто буде буквально “затоплене” масою німецьких військ. Присутність великої кількості німців, мабуть, змусила Я.Стецька дописати (або оприлюднити домашню “заготовку”) у вигляді відомого 3-го пункту самостійницької декларації, в якому містилися згадки про Гітлера та Німеччину. Про те, що це був резервний варіант, свідчать інструкції ОУН від травня 1941 року, де вміщений текст Акта “проголошення” незалежності без 3-го пункту. Відомо, що Ярослав Стецько у Львові (очевидно, за порадами досвідчених колега-політиків) замінив слово “проголошення” на “відновлення”. Можливо, тоді ж виникла ідея згадати в документі про Німеччину.

По-друге, Роман Шухевич не міг передбачити, що більшовики, втікаючи зі Львова, будуть масово розстрілювати в’язнів тюрем і що серед тих розстріляних буде його брат Юрій і родичі багатьох інших легіонерів. Українські вояки отримали дозвіл на розшук і поховання останків своїх родичів, і це значною мірою дозволило німцям швидко опанувати ситуацію в місті. Німецьке командування надало українцям тижневу відпустку, мотивуючи своє рішення начебто гуманними міркуваннями, а саме в цей час віддало наказ німецьким частинам зайняти основні стратегічні пункти Львова, усунувши з них українських легіонерів. До 9 липня 1941 року останні відділи ДУН покинули місто Лева, а вже через три дні голова українського уряду Ярослав Стецько був арештований.

Також поспішне усунення “Нахтігалю” зі Львова було необхідне гітлерівцям для того, щоб зупинити потік добровольців, які бажали долучитися до зародка українського війська, адже звістка про українські добровольчі формування миттєво рознеслася краєм і навіть досягла Західної Європи, з якої українські робітники слали прохання зарахувати їх до Легіонів, які борються “за звільнення Батьківщини”¹³. Кадровий співробітник абвера Оскар Райле у своїй книзі-спогадах дуже влучно охарактеризував ситуацію, що склалася тими днями навколо львівських подій: “У боях під Львовом і за нього українські солдати продемонстрували зразкову мужність та відвагу. Населення з неймовірною радістю зустрічало німецькі війська, які разом з ними увійшли до міста. На той момент було б просто набрати декілька полків та дивізій серед 40-мільйонного народу України. Вони поділили б з німцями всі негаразди долі, якби їм дозволили самоуправління. Солдати “Нахтігалю” виявили в тюрмах Львова тисячі шойно розстріляних своїх співвітчизників. Коли про це стало відомо, у країні вибухнула жагуча ненависть до убивць, і неймовірно багато українців виявили бажання піти добровольцями на війну проти Советського Союзу”¹⁴.

Таким чином, боячись розгортання Українського Легіону в повноцінну Українську Армію, нацисти усунули відділ Романа Шухевича зі Львова.

Ще одним важливим моментом, на якому хотілося б зупинити увагу, є проблема репресій проти євреїв і польських інтелектуалів на початку липня 1941 року у Львові. Надзвичайно часто радянські (російські), польські та єврейські джерела закидали (а інколи й продовжують закидати) бійцям Українського Легіону погроми єврейських кварталів і розстріл польських професорів. І хоч сьогодні вже існують дослідження, що вказують на необгрунтованість цих закидів, хоч із цього приводу були судові процеси тощо, хотілося б лише згадати про Романа Шухевича в контексті цих звинувачень.

Деякі радянські публіцисти свого часу стверджували, що Р.Шухевич власноручно цілими ночами проводив допити й передавав до розстрілу арештованих радянських функціонерів у Львові. Таке твердження безглузде не лише з погляду логіки (чому військова частина, якою був “Нахтігаль”, мала проводити слідства й допити, якщо у Львові вже з 1 липня було німецьке СД, а також функціонувала українська міліція?), але й із погляду психологічного стану самого Романа Шухевича. Як ми вже зазначали, він знайшов у Львові тіло свого замордованого брата Юрія, з яким був дуже близьким у дитинстві та в юнацькі роки. Пережити подібну річ важко навіть для людини з міцними нервами. Роман, очевидно, був під сильним психологічним впливом смерті брата, бо 30 червня він не прийшов на Національні Збори. Важко уявити, щоб чоловік, який, займаючись похоронами

брата, пропустив історичну подію, що була кульмінацією всього його життя, і в той же час займався переслуховуванням дрібних радянських функціонерів. Більш вірогідно виглядають спогади підстаршини “Нахтігалю” М.Кальби, який згадував, що перед тим, як розпустити вояків на тижневу відпустку (1–7 липня 1941 р.), Р.Шухевич суворо наказав: “Не виконувати жодних наказів німців чи інших частин, крім наказів наших командирів”, а далі порадив: “Не беріть нічиєї крові на свої руки. Не допускайтеся жодних злочинів чи помсти на наших ворогах поляках чи жидах, бо це не наша справа займатися цим”¹⁵.

З 13 липня 1941 року, після переїзду територією Галичини, Роман Шухевич зі своїми вояками опинився на фронті перед “Лінією Сталіна” на старому радянсько-польському кордоні. Відвага, виявлена в боях за укріплені позиції червоних на “Лінії Сталіна”, в Браїлові та Вінниці, була відзначена німецьким військовим командуванням. 20 липня 1941 року, після закінчення боїв за Вінницю, український курінь відправився до містечка Юзвин (Некрасове) на двотижневий відпочинок. Скориставшись цією нагодою, Роман Шухевич налагодив контакти з похідними групами ОУН і разом із ними вояки ДУН розпочали в районі активну українську державницьку роботу й створили органи місцевої адміністрації. Однак уже у 20-х числах липня 1941 року Роман Шухевич дізнався про арешти Бандери та Стецька, ліквідацію УДП і приєднання Галичини до Генерального Губернаторства. Усі солдати й офіцери були страшенно обурені та спантеличені подібними діями німців. Oberлейтенант Герцнер записав тоді у своєму щоденнику: “Українці просто збентежені тим, що їхній боротьбі за свободу, шойно вона розпочалася, відразу покладено край”¹⁶. 30 липня 1941 року до батальйону прибули сам шеф абвера адмірал В.Канаріс і начальник “Абвера-2” генерал Е. фон Лагузен, які, щоправда, не привезли ніяких втішних звісток, а лише підтвердили інформацію про розчленування України й арешт лідерів ОУН(Б). Поговоривши з командиром батальйону, вони того ж дня відбули до Берліна¹⁷.

За такої ситуації Роман Шухевич як керівник північної групи ДУН надіслав до ОКВ протест, у якому наголосив, що внаслідок “арешту нашого Уряду і Провідника Легіон не може далі перебувати під командуванням німецької армії”¹⁸. Такий крок із боку Шухевича був винятково відважним. В умовах воєнного часу за відмову продовжувати службу бійців Українського Легіону могли розстріляти. Очевидно, розправився за факт, що “Нахтігаль” не складав німецької військової присяги й не був зобов’язаний виконувати ті накази, що суперечили політичній лінії ОУН.

Відповідь на протест Шухевича надійшла 13 серпня 1941 р. Згідно з нею спецвідділ “Нахтігаль” отримав наказ пішим маршем передислокуватися до Жмеринки. На залізничній станції курінь роззброїли (тільки старшинам лишили особисту зброю), посадили до ешелонів і під охороною німецької жандармерії вивезли до Кракова. У столиці Генерального Губернаторства батальйон тижень очікував на вирішення своєї подальшої долі. Лише згодом стрільці помандрували до місця передвоєнної дислокації в Нойгаммері, куди прибули 27 серпня 1941 року¹⁹. Згодом у тил відправили й південну частину ДУН – організацію “Ролянд”.

Протягом перших тижнів вересня 1941 року через невизначений стан, відсутність зброї, продовольчих пайків, сигарет тощо серед стрільців “Нахтігалю” в Нойгаммері починає домінувати думка про необхідність саморозпуску Легіону. Роман Шухевич зумів утримати ситуацію під контролем і переконати підлеглих у необхідності триматися всім разом, не допустивши дезертирства, яке могло бути використане гітлерівцями як підстава для переведення легіонерів у концтабори.

Лише наприкінці вересня 1941 року німці повернули солдатам та офіцерам конфісковану раніше зброю. У куренях розпочалися заняття з бойової підготовки. Командири обох частин Легіону (Шухевич і Побігущий) постійно підтримували контакти й спільними стараннями виробили меморандум до німецької влади, а також домоглися, щоб обидві українські частини звели до одного місця дислокації²⁰. Після спільної наради 16 жовтня

1941 р. кожен вояк об'єднаного Українського Легіону поставив свій підпис під зверненням до німецького командування й керівників Райху, яке залишилося відоме в історії під назвою “Меморандум українського Легіону”. Документ, основні тези якого були написані Романом Шухевичем, складався з 10 пунктів. В остаточному варіанті він мав такий вигляд: “1. Привернути проголошення самостійності України. 2. негайно звільнити всіх арештованих наших політичних провідників ОУН і Степана Бандеру. 3. негайно звільнити з ув'язнення членів Тимчасового Державного правління з Ярославом Стецьком на чолі. 4. Забезпечити негайно членів найближчої родини учасників Легіону і звільнити з ув'язнення їх близьких. 5. Реорганізований Легіон може бути вжитий до дальших воєнних дій тільки на українських теренах. 6. Команда Легіону і вишкільного його коша має бути українська. 7. Обов'язки і права командного складу будуть такі, як в німецькій армії. 8. Члени Легіону зложили вже присягу на вірність Україні і тому не можуть присягати на вірність інших держав. 9. Реорганізований Легіон може підписати умови однорічної контрактної служби (до кінця 1942 року). 10. Контракт підписує кожен член індивідуально і кожен одержує копію тієї двосторонньої умови”²¹.

Перша відповідь до штабу Українського Легіону прийшла 18 жовтня 1941 року. У телефонограмі з Берліна повідомлялося, що “Меморандум” розглядається і ставлення командування буде з'ясоване через декілька днів, а тим часом південній групі (“Ролянд”) наказано передислокуватися з майном у Франкфурт-на-Одері для об'єднання з “Нахтігалем” й утворення нової організації.

21 жовтня обидва курені злилися в одну частину. Згідно з даними, які наводять українські офіцери, на той момент ДУН налічували 650 солдатів і старшин. У новій частині переформували всі відділення, взводи й роти так, щоб у кожному підрозділі була приблизно однакова кількість солдатів із “Ролянду” й “Нахтігалю”. Командування українським формуванням лягло на плечі майора Є.Побігушого, заступником командира Легіону й командиром першої сотні став Р.Шухевич²².

Спогади учасників Легіону свідчать про те, що бійці батальйону “Нахтігаль” були дещо розчаровані тим, що Роман Шухевич не став командиром об'єднаного Легіону. Хорунжий “Ролянду” Теодор Крочок так описував ці переживання у своєму щоденнику: “Нахтігалівці” дивуються й жалують, що сотник Шухевич не перейняв команди цілого Легіону, бо чейже був командиром першого в часі створеного Легіону і в характері командира також виявив незвичайні здібності й прикмети. Знов “роляндівці” твердять, що військо є військом і молодший ступенем завжди дає першенство старшому, а тому таке трактування справи з боку Шухевича говорить про те, що сотник є дійсно вояком високої цінності...”²³. Справді, Роман Шухевич за місяць перебування на фронті довів своїми діями й своїм ставленням до підлеглих, що є вояком і командиром найвищого гатунку, бо далеко не кожен підлеглий висловлює таку довіру й прихильність до свого командира на війні.

Тим часом із Берліна надійшла остаточна відповідь на “Меморандум”. Привіз її 1 листопада 1941 р. офіцер Магдебурзької округи німецької поліції порядку в супроводі свого штабу. Усі арешти, проведені серед лідерів ОУН(Б), було оголошено ним “кримінальними” (про хід слідства обіцяно інформувати штаб ДУН). Офіцер повідомив, що Легіон після закінчення підготовки поїде на Східний фронт (не вказуючи, однак, на яку ділянку фронту – посилаючись на військову таємницю). Іншої присяги від українців не вимагали. Офіцер сказав, що нічого не знає про повернення українського уряду, а особисті прохання обіцяв розв'язати позитивно²⁴.

Хоч вояки були розчаровані такою відповіддю німців, із 25 листопада розпочалося укладення індивідуальних контрактів на один рік служби (від 1 грудня 1941 року до 1 грудня 1942 року). Лише 15 осіб відмовилися продовжити службу, через що відразу були відправлені до “таборів праці”.

У таких обставинах, коли в бійців могла з'явитися зневіра й розчарування, Роман Шухевич разом з іншими українськими старшинами намагалися якнайбільше часу присвячувати військовій підготовці бійців, щоб відвернути увагу легіонерів від тяжких політичних обставин, у яких доводилося жити й працювати.

Цікаво, що в цей період, коли Легіон перебував у Нойгаммері, а потім у Франкфурті, Роман Шухевич налагоджує тісні контакти з підпіллям ОУН у Німеччині та Генеральному Губернаторстві. Як свідчив член Легіону Віктор Харків, він отримував від Шухевича відрядження для виконання організаційних доручень, суть яких полягала в перевезенні з Кракова окупаційних злотих (значна частина з яких була фальшива) і нелегальній реалізації їх на території Німеччини²⁵. Отримані справжні райхсмарки використовувалися для організаційних потреб ОУН. Такі валютні махінації були надзвичайно ризикованою справою, за яку в разі провалу причетним до неї людям загрожував, як мінімум, концтабір.

Наприкінці лютого 1942 року Українському Легіону прийшов наказ про виїзд до зони бойових дій. Легіонери почали готуватися до відправки на фронт. 19 березня 1942 року перші групи українських солдатів завантажились у вагони й рушили у свою білоруську одісею, а основна маса військовиків була відправлена до Білорусії 22 березня. Маршрут Українського Легіону проходив через Варшаву, Кельце, Грудзьонц, Барановичі до Мінська. Лише в дорозі солдати дізналися, що їдуть до Білорусії. 22 березня поїзд із першою групою українців приїхав до Мінська, де вони три доби чекали на прибуття основної групи бійців. З білоруської столиці батальйон автомашинами перекинули в район р. Березини до м. Лепеля, розташованого на головній трасі Полоцьк–Вітебськ²⁶.

У Білорусії 201-й український батальйон не був зосереджений в одному місці. Солдати його чотами й сотнями розсіювалися по різних опорних пунктах. Так, друга сотня сотника Бригідера служила в м. Боровки при штабі куреня, одночасно охороняючи великі склади амуніції та зброї, а інші частини перебували в Лепелі, Бойчеково, Комені, Жарах, Воронезі (білоруське село коло річки Березини), Борисові, Велівщині, Боженковичах та інших дрібних поселеннях²⁷.

Після приїзду до Білорусії курінь отримав завдання охороняти мости на ріках Березині та Двіні. Для цього Легіон розташували в просторі уявного квадрата зі сторонами по 50 кілометрів. Відділам, що перебували в містечках (там головним чином квартирували чоти після боїв у лісах), було також доручено охороняти місцеву німецьку адміністрацію. Крім того, до обов'язків українців належало постійне прочісування лісових масивів для виявлення й знешкодження партизанських баз і таборів. Кожна сотня Легіону охороняла відведений їй квадрат, сторони якого мали по 12 кілометрів, окрім 2-ї сотні, що завжди залишалася при штабі, 3-тя сотня поручника Сидора була на півночі зони відповідальності українського батальйону, 1-ша сотня Шухевича – в центрі, 4-та – поручника Павлика – на півдні²⁸.

Тактика щоденного “прочісування” лісових масивів не давала потрібного результату, зате приносила болючі втрати й виснаження українському відділові. Переслідуючи партизанів на погано відомій території, солдати потрапляли у ворожі засідки, підривалися на мінах або гинули в непролазних білоруських болотах.

Намагаючись мінімізувати втрати українських бійців, Роман Шухевич як людина великої особистої відваги вступив у переговори з командирами більшовицьких партизанів. За спогадами Богдана Чайківського: “Роман пішов до війта місцевої громади й сказав йому: “Я хочу говорити з провідником комуністичного підпілля. Я не питаю, знаєш ти його чи ні. Я хочу з ним зустрітися – хай скаже, де і коли”. Вони зустрілися, і Шухевич йому сказав: “Ми не хочемо з вами воювати. Бо ми не зброд німецької застави. Але домовимося так: там де є наш відділ, ви не робите жодних саботажів, я не буду проти вас воювати й на додаток

випушту всіх ваших з тюрми". Відтоді на його території було спокійно, не було жодних історій"²⁹.

Зменшенню втрат серед українських вояків Легіону сприяла також відмова Романа Шухевича і Євгена Побігущого брати участь у німецьких акціях стягнення продовольчого контингенту з білоруського населення.

Поряд із цією турботою про підлеглих Шухевич повсякчасно залишався вимогливим командиром, який у зародку ліквідував усілякі негативні явища вживання алкоголю на варті ("щоб зігрітися"). Типовий випадок, пов'язаний із дисциплінарними вимогами Романа Шухевича, згадує Антон Феденишин: "Хочеться згадати ще випадок, який притрапив нам у Білорусії. Попався нам склад советських військових одностроїв. Були серед них непогані штани, т. зв. "райтки". Хлопцям вони сподобалися, і майже всі повбиралися у них "по-модному". Одного разу Шухевич, переїжджаючи нашим селом, запримітив хлопців, прибраних "по-модному" (верх німецький, а низ – советський). Він зробив збірку, добре всіх об'їхав та прогнав муштрою, так, що після того ніхто вже штанів не вбирив – вибив хлопцям з голови "нову моду"³⁰.

Невдала тактика німців у боях із партизанами, зверхнє ставлення німецьких командирів і невтішні вістки з України призвели до того, що українські добровольці фактично вийшли з підпорядкування німецьких офіцерів. Більша частина куреня самовільно передислокувалася в район міста Лепеля, де було споруджено укріплений пункт навколо місця постою відділу³¹. На той час у батальйоні налічувалося 650 рядових вояків і 22 українські офіцери.

У спогадах і науковій літературі побутує думка про те, що в керівництва ОУН були плани нелегально перевести Легіон чи то на Чернігівщину, чи то на Волинь для ведення антинімецької партизанської боротьби. Різноманітні очевидці подають різні версії подій: згідно зі свідченнями одних наказ про відхід від німців не був виконаний через те, що його заблокував тодішній "урядуючий провідник" М.Лебедь, інші твердять, що причиною було запізнення наказу, ще інші – що небажання Романа Шухевича виконувати наказ керівництва і його прагнення зберегти біля себе кадри легіонерів, які, мовляв, могли б йому придатися в "боротьбі за владу в ОУН" із М.Лебедем³². На наше переконання, невиконання цього плану стало наслідком його нереалістичності. Вивести взимку через територію Білорусії, насичену радянськими партизанами та німецькими військами, майже 700 чоловік без забезпечення продовольством, без точних карт маршруту, без розвідки тощо було нереальним. І якщо Шухевич відкинув такий план, то, очевидно, як план, що означав марну втрату підготованих і військово вишколених людей.

1 грудня 1942 року минув термін річної угоди з німцями. Жоден український легіонер не підписав нового контракту. У результаті цього батальйон почали розформовувати. Перевезення в Україну розтягнули від 5 грудня 1942 до 14 січня 1943 року, людей висилали малими групами по 30–50 осіб. Старшини повинні були їхати останніми, але їхній від'їзд прискорили й відправили в передостанній групі 5 січня 1943 року³³. Усі 22 офіцери ДУН, здавши зброю, виїхали під німецьким конвоєм до Львова. Поїзд прямував через Бахмач і Київ на Львів³⁴.

У дорозі, перебуваючи на вокзалі Бахмача, група офіцерів з ініціативи Р.Шухевича відзначила Святвечір колядками й скромною вечерею. Вранці 8 січня 1943 року офіцери Легіону в супроводі німецького поручника прибули до Львова.

Існує декілька версій того, як Шухевич вирвався з-під варті й уникнув арешту³⁵. Аналізуючи ці версії, можна припустити, що події розгорталися так. Ще перебуваючи в Бахмачі 6 січня 1943 року, Роман Шухевич отримав від одного з легіонерів грипс, переданий цьому вояку під час відпустки у Львові. Мабуть, у документі містилася інформація про те, що ОУН знає про підготовку арешту Романа Шухевича у Львові, очевидно, за доносом німецького зв'язкового офіцера 201 батальйону капітана Мохи. Під час переїзду

Шухевич зав'язав знайомство з німецьким офіцером-поручником, що конвоював групу старшин Легіону. Напевно, цей офіцер не знав про майбутню долю Шухевича, а тому, мабуть, назвав йому своє прізвище й погодився погостювати в Шухевича у Львові. Коли українські старшини разом зі своїм конвоїром прибули у Львів, Шухевич під виглядом необхідності забігти до дружини й попередити її про прибуття гостя, відпросився в поручника-конвоїра й вийшов на вулицю до телефонного апарата. Імовірно, перевіряючи інформацію про небезпеку, він зателефонував до гестапо (про це стверджує у своїх спогадах Богдан Чайківський) і, певно, назвавшись прізвищем німецького поручника-конвоїра, повідомив про прибуття групи українських офіцерів із Легіону до Львова, на що отримав відповідь, що в гестапо про це знають і вже вислали за ними охорону. Ситуація була очевидною. Роман Шухевич зник з очей свого нового знайомого німецького поручника.

Як розповідав мені син Романа Шухевича Юрій, після втечі із залізничного вокзалу Р.Шухевич таки забіг додому, переодягнувся в цивільний костюм, залишивши пакунок із німецьким поліційним мундиром дружині, й покинув помешкання. Протягом 1943 року Роман Шухевич перебував на конспіративній квартирі коло Бібрки, неподалік Львова. Дружина Романа Шухевича Наталія, боячись обшуку, передала пакунок з уніформою на зберігання своїй тітці. Через тиждень після зникнення Романа Шухевича на квартирі з'явився чоловік в уніформі українського поліцейського й сказав Наталії Шухевич, "що зверхник "Тур" просить передати йому пакунок з уніформою, але на той час того пакунка в помешканні Шухевичів уже не було.

З дня своєї втечі від німецького арешту 8 січня 1943 року й аж до дня героїської смерті 5 березня 1950 року, понад сім років, Роман Шухевич перебував у підпіллі. Згодом поряд із ним у підпіллі опинилися й інші старшини, підстаршини, стрільці Українського Легіону. Через історичні обставини Легіон Шухевича не перетворився на зародок українського війська, але люди, які поряд із майбутнім головним командиром УПА пройшли велику школу Дружин Українських Націоналістів, опинилися серед керівників українського повстання, яке палахкотіло на наших землях до кінця 1950-х років.

¹ Чайківський Б. "Фама". Рекламна фірма Романа Шухевича. – Львів: Мс, 2005. – С.86–87.

² Посівнич М. Роман Шухевич (1907–1950). Біографічний нарис // Визвольний шлях. – 2004. – Кн.3 (672). – С.51.

³ Шухевич-Березинський Ю. Мої зустрічі з батьком // Роман Шухевич. Р.Лозовський – Тарас Чупринка – Тур. – К.: Українська Видавнича Спілка, 2005. – С.62–63.

⁴ Посівнич М. Роман Шухевич (1907–1950). Біографічний нарис. – С.51.

⁵ ЦДАГО України. – Ф.263, спр.49830, т.1, арк.36–38.

⁶ Pnytskuj R. Deutschland und die Ukraine 1934–1945. – Munchen, 1956. – V.2. – S.140.

⁷ Лебедь М. До зв'язків ОУН-Бандери з німецьким військом // Свобода. – Джерзі Сіті, 1966. – Ч.3. – 11 червня.

⁸ Боляновський А. Українські військові формування в збройних силах Німеччини (1939–1945). – Львів, 2003. – С.51.

⁹ Бандера С. Командир-провідник. (Слідами славної пам'яті Романа Шухевича) // Бандера С.Перспективи української революції. – К., 1999. – С.293.

¹⁰ Кальба М. Дружини українських Націоналістів. – Детройт, 1992. – С.36–37.

¹¹ Трофимович В.В. Історія військових формувань ОУН (1939–1942 рр.). – Л., 1994. – С.19.

¹² Відновлення Української Держави в 1941 році. Нові документи та матеріали. – К.: Українська Видавнича Спілка, 2001. – С.6–7.

¹³ ЦДАВО України. – Ф.3959, оп.2, спр.45, арк.23–24.

¹⁴ Райле О. Тайная война. Секретные операции Абвера на Западе и Востоке (1921–1945). – М., 2002. – С.165–166.

¹⁵ Кальба М. Роман Шухевич в ДУН. (Дружини Українських Націоналістів) // Українська ідея і чин. – 1998. – №3. – С.62.

¹⁶ Волков А., Славин С. Адмирал Канарис – "Железний" адмирал. – М. – Смоленск, 1999. – С.431.

¹⁷ Там само.

18. У лавах дружинників: спогади учасників (упорядковані Мирославом Кальбою). – Денвер, 1982. – С.36.
19. Кальба М. Роман Шухевич в ДУН. (Дружини Українських Націоналістів) // Українська ідея і чин. – 1998. – №3. – С.64; Бойцун Р. Легіон ДУН. (Дружин Українських Націоналістів) // Вісті комбатантів. – Торонто–Нью-Йорк, 1982. – №5–6. – С.48.
20. Патриляк І. Легіони Українських Націоналістів (1941–1942): історія виникнення та діяльності. – К.: Знання, 1999. – С.27.
21. Дружини Українських Націоналістів 1941–1942 рр. (Спогади комбатантів). – С.55.
22. Там само. – С.86.
23. Там само. – С.57.
24. Там само. – С.58.
25. ЦДАВО України. – Ф.3833, оп.1, спр.57, арк.18.
26. Бойцун Р. Легіон ДУН. (Дружин Українських Націоналістів) // Вісті комбатантів. – Торонто–Нью-Йорк, 1982. – №5–6. – С.49.
27. Кальба М. У 50-ліття Дружин Українських Націоналістів // Визвольний шлях. – Лондон, 1991. – №8. – С.970–971.
28. Дружини Українських Націоналістів 1941–1942 рр. (Спогади комбатантів). – С.83.
29. Чайківський Б. “Фама”. Рекламна фірма Романа Шухевича. – С.77.
30. Цит. за Кальба М. Ми присягали Україні. ДУН 1941–1943. – Львів, 1999. – С.77.
31. Дружини Українських Націоналістів 1941–1942 рр. (Спогади комбатантів). – С.82.
32. Motyka G. *Ukrainska partyzantka 1942–1960*. – Warszawa, 2006. – S.115.
33. Дружини Українських Націоналістів 1941–1942 рр. (Спогади комбатантів). – С.104.
34. Кальба М. У 50-ліття Дружин Українських Націоналістів // Визвольний шлях. – Лондон, 1991. – №8. – С.973.
35. Ми присягали Україні. ДУН 1941–1943. – Львів, 1999. – С.86–88.

The article is dedicated to the Roman Shukhevich's activity during 1939-1943 years, when he hold the position of the adviser of communication of the Ukrainian Nationalists, the Leader of West Ukrainian lands, the commander of the North Legion of the Ukrainian Nationalists, the assistant of the commander of Byelorussian Legion.

Key words: *World War II, Galychyna, Military Forces of Ukrainian Nationalists, Ukrainian state governing, the Ukrainian Legion.*

УДК 94(477)

ББК 63.3 (4 Укр.) 625

Ігор ВЕРБА

ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ У ПЕРШІ МІСЯЦІ ОКУПАЦІЇ КИЄВА (вересень – грудень 1941 р.)

У статті розкривається діяльність українських націоналістів в окупованому німецькими військами Києві впродовж вересня – грудня 1941 р. Зосереджено увагу на функціонуванні громадських організацій, наукових установ та інших закладів національно-культурного спрямування, що працювали в зазначений час у столиці України.

Ключові слова: *національно-культурні потреби, Українська академія наук, науково-дослідні інститути.*

Українське національне відродження в перші місяці нацистської окупації Києва – явище помітне. Воно відбувалося в рамках задекларованої німецькою військовою адміністрацією підтримки самостійницького руху як гаранта стабільності на сході України. Разом із тим відроджувати українське національне життя можна було тільки під пильним оком нових хазяїв і з їхнього прямого дозволу. Отже, із самого початку цей національний Ренесанс був поставлений під безпосередній контроль гітлерівців. Уже наприкінці березня

й на початку жовтня 1941 року до Києва з Галичини прибули похідні групи українських націоналістів-бандерівців – ОУН(б) і мельниківці ОУН(м) із метою поживлення національно-культурних потреб міста аж до політичної самостійності України. Звичайно, остання теза скоріше була прихованою мрією національно-свідомих діячів. З самого початку більш лояльні до німецької влади мельниківці отримали пріоритетні права в налагодженні нормальних умов функціонування давньої столиці України. Це їхніми заходами в Києві була створена Київська міська управа (КМУ) на чолі з істориком професором О.П.Оглоб-линим (23 вересня). Їхня діяльність стала засобом національної мобілізації мас, тому зрозуміло, що вона користувалася значною довірою серед місцевого населення. Значних успіхів було досягнуто в культурній ділянці. Упродовж короткого часу відкривалися школи, запрацювали театри, відновлювали діяльність музеї, архіви й бібліотеки. Дітей почали вчити національних пісень, зокрема гімну “Ще не вмерла Україна”, забороненого радянською владою. Відроджувалося і церковне життя. Воскресила своє пастирство Українська автокефальна православна церква. Вулиці міста перейменовувалися на честь українських героїв; на них усе частіше чулася українська мова, оскільки зник переляк перед репресіями. Частими ставали й масові мітинги, де обговорювалися найпекучіші питання, насамперед пов’язані з українізацією нижчих, середніх і вищих навчальних закладів, розпуском колд-спів, визволенням робітничого класу, створенням української держави. Зрозуміло, що в умовах окупації виступи учасників дискусій відзначалися обережністю, але в них виразно пробивалося національне почуття.

Велике значення в Києві мало утворення націоналістами Української національної ради (Унради) 5 жовтня на чолі з професором-економістом М.Величківським. Це її заходами постала Спілка українських письменників (голова О.Теліга), почав діяти Київський університет (ректор К.Т.Штеппа). З ініціативи Президії Унради виникли й такі поважні інституції, як Союз українського жіноцтва, Український Червоний Хрест із філіями в областях. Почали виходити масово українські газети. Тираж одного “Українського слова” (редактор І.Рогащ) сягав рекордної кількості в 50 тисяч примірників. Поступово Унрада ставала не тільки формально-правовим, а фактичним керівником національного життя. До зростання її популярності безпосередньо причетний один із найбільших діячів націоналістичного руху, відомий поет та ідеолог Олег Ольжич.

Важливу роль відіграло відродження Української академії наук (УАН) під опікою Унради. Історія УАН під час окупації бере свій початок фактично від самого вступу німецьких частин до Києва 19 вересня 1941 р. Уже 23 вересня з утворенням КМУ поставало питання про налагодження наукової праці й створення нормальних умов роботи для вчених. Тоді ж відбувалося і призначення уповноважених із з’ясування академічних питань. Так звані уповноважені встановили, що в Києві з різних причин залишилося кількасот науковців. Певне уявлення про цей дослідницький корпус Києва тих часів можуть дати цифри, занотовані у звіті директора організації місцевої взаємодопомоги науковим працівникам Г.П.Вовка (дані на кінець 1942 р.). За цими далеко не повними підрахунками, в Києві тоді перебувало 1139 учених (3/4 довоєнного складу), які розподілялися за такими групами: 1) за званням: академіків – 3, професорів – 180, доцентів – 253, старших наукових робітників – 148, молодших наукових робітників – 69, асистентів – 80, інших – 189; 2) за фахом: істориків і філологів – 106, інженерів – 102, медичних робітників – 129, біологів – 97, геологів – 41, хіміків – 45, фізиків і математиків – 61, економістів – 25, агрономів – 50, бібліотечних робітників – 16, мистецтвознавців – 31, усіх інших – 61; 3) за віком наукова громадськість Києва розподілялася так: від 25 до 35 років – 60 чол., від 35 до 45 – 266 чол., від 45 до 60 – 336 чол., від 60 до 100 – 162 чол.; 4) за національністю, як це й передбачалося, найчисленніші групи становили українці – 666 чол. і росіяни – 201 чол. Далі йшли, як сказано в документі, фольксдойчі (німці) – 18 чол., білоруси – 11 чол., поляки – 10 чол., чехи – 4 чол., молдавани – 3 чол., вірмени – 2 чол., болгары – 2 чол.,

караїми, шведи, литовці, чорногорці, грузини, зиряни, араби були представлені по 1 чол. З усіх науковців працездатних нараховувалося 857 чол., непрацездатних – 660.

Серед таких, хто залишився на тимчасово окупованій території, знаходимо прізвища академіків УАН хіміків В.О.Плотникова, Б.С.Лісіна та В.Г.Шапошникова. Досить численним і представницьким був корпус професорів, серед яких ми бачимо істориків О.П.Оглоблина, К.Т.Штеппу, археолога й історика Н.Д.Полонську-Василенко, філологів і фольклористів М.Г.Грунського, П.Й.Горецького, Б.В.Якубського та В.І.Маслова, економістів М.І.Величківського та Г.О.Кравченка, геолога М.К.Шматька, зоолога М.В.Шарлеманя, математика В.С.Чудінова та ін. Велику групу склали й інші науковці – археологи П.П.Курінний та В.Є.Козловська, мовознавці В.В.Міяковський та С.О.Буда, економіст О.М.Моргун, мистецтвознавці А.Ф.Середа, М.О.Сімзен-Сичевський, правник Л.О.Окиншевич, історики О.М.Степанишина, А.В.Антонович, О.Я.Киктев, нумізмат В.А.Шугаєвський та інші. Цей перелік буде неповним, якщо не згадати членів родин відомих діячів науки та культури України, в різний час пов'язаних з УАН. Серед них варто назвати родичів академіка М.С.Грушевського – його вдову М.С.Грушевську, дружину брата – О.О.Грушевську, вдову племінника – Г.С.Грушевську-Шамрай, сина історика та літературознавця М.П.Драгоманова – Світозара, вдову історика В.Б.Антоновича – К.М.Антонович (Мельник) та ін. Безперечно, що їхній науковий досвід і життєвий потенціал міг зіграти значну роль у налагодженні роботи УАН. У справі відновлення Академії заслугоували на особливу увагу й митці, серед яких зазначимо члена-кореспондента Академії архітектури СРСР І.В.Моргилевського, малярів В.Г.Кричевського, І.П.Кавалерідзе, І.С.Їжакевича та ін. Ця група відомих діячів розглядалася як основний резерв для майбутніх мистецьких кафедр і секцій УАН.

20 жовтня історик О.П.Оглоблин скликав нараду академічних сил у приміщенні Будинку УАН (вул. Володимирська, 55) у справі відновлення діяльності Академії. Оцінивши чисельність ученого корпусу й констатувавши, що вона відповідає часам заснування УАН періоду 1918–1919 рр., члени наради ухвалили вважати цей день першим днем відновлення УАН. Тоді ж було призначено й Президію, а також затверджено штат керівників відділів і окремих науково-дослідних інститутів. Президентом УАН було обрано відомого вченого академіка В.О.Плотникова, членами Президії – професорів В.С.Чудінова (керівник фізико-математичного та технічного відділів), М.К.Шматька (керівник природничого відділу), О.П.Оглоблина (керівник історико-філологічного відділу), академіків В.Г.Шапошникова, В.С.Лісіна. Тимчасове директорство в науково-дослідних інститутах посіли такі науковці: історичному – доктор М.У.Андрусак, археологічному – професор Н.Д.Полонська-Василенко, мовознавства – професор П.Й.Горецький, літератури й фольклору – професор М.М.Марковський, економіки та статистики – професор М.І.Величківський, геології – професор М.К.Шматько, зоології – професор М.В.Шарлемань, гідробіології – професор Д.О.Белінг, математики – професор В.С.Чудінов, мінералогічної сировини – академік В.С.Лісін, біохімії – професор Боржковський, хімії – академік В.О.Плотников, органічної хімії – академік В.Г.Шапошников, фізики – професор В.А.Терлецький, гірничої механіки – професор К.В.Панько, ботаніки – професор С.І.Барзіловський, електрозварювання – професор В.В.Шевервицький, гідрології – професор Терпусов, будівельної механіки – професор Л.І.Чередниченко, Наукової бібліотеки – Полядуха. За розпорядженням нового голови КМУ В.П.Багазія на потреби Академії виділялося 44000 крб. і 18999 крб. на оплату праці тимчасовим робітникам, що виконували малокваліфіковану роботу з переноски меблів, книг тощо (кінець 1941 р.).

Упродовж листопада 1941 р. спеціальні німецькі військові частини обстежували кожний інститут, вишукуючи вибухівку, яка залишилася після відходу Червоної армії. Ці спеціальні загопи діяли досить швидко й за короткий час розмінували будівлі УАН. Уже почали працювати Інститут мовознавства, який виконував завдання з випуску німецько-

українського словника й розробляв новий правопис, та Інститут літератури й фольклору, що готував видання славнозвісного Шевченкового Кобзаря. Одночасно з ними приступили до роботи й в інститутах хімії, ботаніки, зоології, гідробіології, гідрології, електрозварювання, фізики, геології, економіки, будівельної механіки, гірничої справи. В основному науково-дослідні інститути продовжували свої попередні дослідження, але в їхній роботі виявились і нові тенденції. Як це й передбачалося, більшість із них поступово почала виконувати завдання, отримані від німецької окупаційної влади.

З самого початку відновлення діяльності УАН окремі науково-дослідні заклади опинились у важкому становищі з точки зору вирішення як організаційних, так і фінансових питань.

Деякі інститути, зокрема експериментальної медицини і мікробіології, взагалі не мали придатних для роботи будинків. Великий клопіт із приміщенням мали також інститути археології, історії України, органічної хімії і технології. У занедбаному стані були й ботанічні сади, вегетативні парки й інше наукове обладнання Інституту ботаніки, а також Інституту зоології.

Штат працівників Інституту ботаніки не зарахували на хлібний пайок, і частина співробітників, не маючи засобів для існування, самовільно залишила його. Катастрофічна нестача коштів призвела до того, що лісові насадження, виноградники, теплиці, лабораторії, гербарії, музеї й інше обладнання, що неймовірними зусиллями зберігалось від пошкодження і загибелі завдяки самовідданій праці технічних робітників, опинилися перед загрозою знищення.

Крім того, приміщення гуманітарних академічних осередків зовсім не опалювались, а природничі не мали коштів для годування тварин. Головний корпус УАН на вул. Володимирській, 55, у якому в радянські часи розміщувались інститути зоології, геології, історії України, мовознавства, літератури та фольклору, а також зоологічний музей, перебував в аварійному стані. З початком перших морозів вода, що залишилася в радіаторах, почала замерзати, внаслідок чого вся система опалення вийшла з ладу. Працювати доводилося при температурі 5–8 градусів морозу в приміщенні. Фактично, за таких умов наукова праця, ще й не розпочавшись, була припинена.

Перед небезпекою загибелі від холоду опинилася колекція зоологічного музею, де зберігались екземпляри рідкісних та унікальних тварин, що становили величезну наукову цінність. Особливо потерпали від холоду такі винятково цінні експонати музею, як опудала зубра, лося, тура. Однак, не зважаючи на звитяжну роботу працівників зоологічного музею з урятування колекції, все ж загинуло 8 великих банок з експонатами, а всі інші опинилися перед тією ж загрозою. Урятувати становище могли тільки нові партії формальдегіду, який у тодішніх умовах був відсутній.

Серед експонатів колишнього Клінічного інституту, які випадково були врятовані робітниками УАН від нищення, величезну цінність становила колекція, в якій на зберіганні знаходилися препарати мозку 32 видатних учених. Ці матеріали разом із багатьма іншими перебували під загрозою руйнування, і частина з них усе-таки була пошкоджена.

Відновлювали свою роботу й Інститут геології та геологічний музей. Роботу інституту німецьке командування вважало пріоритетною, і тому він зразу ж отримав завдання із всебічного вивчення геології України та корисних копалин. Пильна увага нової адміністрації до потреб інституту забезпечила йому фінансову підтримку й постійний штат. Особливо цікавили окупаційну владу розшуки горючих газів, нафти, родовищ п'езокварців на Волині, слюди та технології виготовлення алюмінію з каолінів України.

Інститут математики мав розробляти питання методів інтегрування диференціальних рівнянь, проблеми алгебри й вищої математики.

Перед науковцями Інституту фізики стояло нагальне завдання розробки проблем електронної оптики, теплофізики та рентенофізики.

Інститут хімії працював над питаннями електрометалургії кольорових і легких металів, застосування кисневого методу в металургії, видобування рідких елементів із промислових відходів.

Інститут біохімії мав зосередити свою увагу на дослідженні проблем біохімії мускульної та нервової діяльності, мускульної втоми, тренування мускулів.

Питанням вивчення міцності конструктивних деталей і фізико-математичних властивостей матеріалів у зв'язку з проблемою міцності машин планував займатись Інститут будівельної механіки.

Інститут мінеральної сировини мав працювати в галузі вивчення селікатної промисловості.

Майже не розгорнули свою науково-дослідну діяльність інститути гуманітарного циклу.

Відновлення УАН у тодішніх умовах було певним чином політичним заграванням із боку окупаційної влади, тому не дивно, що зразу ж перед новою Академією постало безліч питань організаційного, фінансового та кадрового змісту. Фактично, ще не розгорнувши роботу, більшість науково-дослідних інститутів опинилася перед загрозою закриття. З кожним місяцем цей негативний процес швидко наростав і вже на початку 1942 р. УАН перестала існувати.

Після ліквідації УАН переважну більшість інститутів було перетворено на окремі секції при Київській міській управі, зокрема юридично-економічну, історико-філологічну, біологічну, фізико-математичну, хіміко-технологічну, медичну тощо, де продовжили свою працю багато талановитих науковців.

Звичайно, патріотична діяльність українських націоналістів викликала тривогу в нацистів, яка посилилася після приїзду в край гауляйтера Рейх-комісаріату "Україна" Еріха Коха, відомого своєю патологічною жорстокістю. Уже в листопаді 1941 року відбулися перші арешти оунівців. 17 листопада того ж таки року була розпущена Урада, а 25 листопада 1941 року німецька окупаційна влада видала наказ про арешт і таємні страти без суду бандерівців. Тотальний молох гітлеризму захопив і мельниківців. Узимку 1941/42 рр. у Києві арештували й розстріляли групу їхніх діячів, запідозрених у підпільній діяльності: літераторів Олену Телігу, Івана Ірлявського й Івана Рогача, бургомистра професора Володимира Багазія (всього біля 700 чоловік). Редакцію національного часопису "Українське слово" розпустили, а газету закрили.

Не зважаючи на це, незалежницький рух не зник, а, змінивши форми конспірації, продовжував і надалі свою роботу.

The article observes Ukrainian nationalists' activities in Kyiv invaded by German forces during September-December 1941. Attention is put to the functioning of public organizations, scientific institutions and others of national-cultural direction that worked in the given period in the capital of Ukraine.

Key words: national-cultural needs, Ukrainian Academy of sciences, scientific-investigating institutes.

УДК 94(477.83/.86)
ББК 63.3(4 Укр) 624

Емілія АНДРІЇВ

ПРОТИДІЯ ОУН(м) ПОЛІТИЦІ ТРУДОВИХ ДЕПОРТАЦІЙ ІЗ ГАЛИЧНИ ПІД ЧАС НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЇ

У статті описано й проаналізовано форми та методи протидії Українського Центрального Комітету, як громадської організації ОУН(м), німецькій політиці трудових депортацій із Галичини. Висвітлено опіку УЦК над примусовими робітниками та їх родинами. На підставі фактичного матеріалу проілюстровано результативність допомогових акцій.

Ключові слова: Галичина, ОУН(м), Український Центральний Комітет, Український окружний комітет, Український Допомоговий Комітет, допомогові акції.

Друга світова війна завдала великої шкоди цивільному населенню. Німецька окупація стала своєрідним іспитом на зрілість, здатність до національної самоідентифікації та самоорганізації з метою полегшення згубного впливу війни, збереження від деградації і фізичного знищення. Яскравим прикладом цього є діяльність Українського Центрального Комітету (далі – УЦК) як легальної громадської організації ОУН(м).

Джерельну базу дослідження становлять документи Центрального державного архіву вищих органів влади України (далі – ЦДАВОУ), Центрального державного історичного архіву у Львові (далі – ЦДІА у Львові), Центрального галузевого архіву СБУ (далі – ЦГАСБУ) та преса часів окупації.

Започаткував висвітлення роботи УЦК його керівник В.Кубійович¹. У радянський період історії України ця тема не досліджувалася. Про Комітет згадували як про буржуазно-націоналістичну структуру, що допомагала окупаційним властям. Лише після проголошення незалежності України починається вивчення діяльності УЦК.

На даний час найменш висвітленою проблемою цієї теми є питання протидії ОУН(м) окупаційній політиці трудових депортацій із Галичини. Тому мета публікації – намагання об'єктивно показати діяльність Українського Центрального Комітету, як громадської організації ОУН(м), у сфері опіки над примусовими робітниками та їх родинами й визначити роль і місце УЦК у німецькій політиці примусового вивезення населення на роботу до Райху.

У результаті військових дій 1939 р. на окупованій Німеччиною території опинилася велика кількість галичан. Реально оцінюючи ситуацію, мельниківці вирішили шляхом співпраці з окупаційним режимом допомогти вижити українцям в умовах війни. Тому ОУН(м) висловила свою лояльність німецьким властям і відданість ідеям "нової Європи"² й почала клопотатися про створення організації, яка б опікувалася українцями. Нею став Український Центральний Комітет на чолі з В.Кубійовичем та його дочірні структури – Українські Допомогові Комітети. УЦК розпочав роботу 1 квітня 1940 р. Його завданням було здійснення опіки над усіма українцями, що перебували в Генеральній Губернії, шляхом організації допомогових акцій, характер яких визначали обставини воєнного часу³.

Найперше УЦК потурбувався про полонених. У результаті німецько-польської війни до таборів потрапило 86 тис. військовослужбовців української національності. Завдяки клопотанню УЦК німецькі власті спочатку дозволили звільнити полонених галичан на підставі індивідуальних заяв родин і при наявності відповідних документів, завірених місцевими органами самоврядування, УДК чи делегатурою. Через деякий час командування вермахту почало звільняти всіх полонених українців, що походили з Генеральної Губернії, за загальними списками⁴. Зокрема, у квітні 1941 р. звільнили понад 30000 осіб. З них 15000 направили на роботу в Шлезьк. Усі вони працювали як цивільні на рівних

із німецькими робітниками правах. Частина звільнених із полону вступила до німецького війська⁵. Отже, звільняючи полонених українців, що походили з Генеральної Губернії, окупаційна влада затримувала їх у Райху та використовувала як робочу силу й поповнення для війська.

Аналогічна ситуація виникла й на початку радянсько-німецької війни. Восени 1941 р. до клопотань про звільнення полонених українців приєднався А.Шептицький. У результаті, в листопаді 1941 р. їх почали відпускати додому з таборів, що були розташовані в Галичині⁶. Проте, рятуючи полонених від неминучої загибелі, УЦК мимоволі створював резерв робочої сили для майбутніх мобілізацій на примусову працю до Райху.

З початком окупації Галичини Український Центральний Комітет спробував повернути додому вчителів, працівників пошти та залізничників, яких на той час не вистачало в краю. На окупованій Німеччиною території вони працювали не за фахом. Тому із серпня 1941 р. УЦК розпочав акцію сприяння поверненню галичан до рідних теренів. Але щоб отримати паспорт і проїзні документи, треба було мати виклик на роботу з відповідної установи чи біржі праці краю. Якщо з хліборобської палати протягом тижня надходило від 10 до 15 вимог на повернення потрібних робітників, то управління пошти, залізниці та шкільна влада не давали жодної⁷. Таким чином, окупаційна влада адміністративним шляхом регулювала напрямок потоку робочої сили, забезпечуючи цим власну економіку. Не маючи впливу на процес видачі паспортів галичанам, які хотіли виїхати додому, УЦК та УДК видавали посвідчення про те, що “люди вдаються на українські землі та просять власті їм у цьому допомогти”⁸.

Український Центральний Комітет клопотався про звільнення з праці в Райху та повернення додому примусових робітників. Але такі справи розглядалися лише в тому випадку, якщо прохання родичів було написане німецькою мовою, підтвержене війтом, УОК чи делегатурою та старостою повіту або урядом праці⁹. Тобто для звільнення з роботи в Райху потрібні були вагомі й переконливі докази. З 1943 р. це було практично неможливо¹⁰.

Слід зауважити, що в Німеччині всіх українців із Генеральної Губернії відділяли від східняків, яких вважали зіпсутими радянською владою. Вони не носили знака “OST”. Згідно з поліцейськими розпорядженнями їх трактували як іноземних робітників. Проте залежно від подій на фронтах, конкретних ситуацій та “людського фактора” з ними поведились як із польськими чи східними робітниками.

З 1 грудня 1941 р. німецька адміністрація переклала на УЦК обов'язок видачі посвідчень про національну приналежність і піклування родинами примусових робітників¹¹. Галичанам, що прибули в Райх до вказаного терміну, їх видавала Українська установа довіри в Німеччині. Ті, що приїхали після 1 грудня 1941 р., мали подбати про посвідчення від місцевих відділень УЦК у краю¹². Їх видавали в переходових таборах або за місцем проживання¹³. Негативним було те, що, видаючи посвідчення, Український Центральний Комітет ділив населення на достойних і недостойних поваги в Райху.

Посвідчення були двох видів: такі, що підтверджували національну приналежність і працю в Українському Окружному Комітеті (УОК), й “виказки”, які засвідчували лише національну приналежність. Особам, негідним другого типу документа (“колишнім комсомольцям, піонерам, комуністам, скомпрометованим головам сільрад, колгоспів і національно непевним одиницям”), виписували довідки про національне походження, де зазначали мету отримання¹⁴. Їх видавали на підставі метрики або іншого віродостойного документа, прохання мужа довір'я (представника УЦК) з тієї місцевості, а в сумнівних випадках – за поруки двох осіб, членів УОК чи Українського Допомогового Комітету (УДК). В особливо підозрілих випадках додавали прохання місцевого священика й учителя чи колишнього керівника однієї з місцевих українських довоєнних установ.

Посвідчення виписували незалежно від віросповідання. При змішаному подружжі прохач писав заяву про приналежність до української спільноти та зобов'язувався виховувати дітей відповідно до інтересів української нації. Заяву підписували прохач і свідки¹⁵. У результаті такої бюрократичної тяганини та беручи до уваги, що за посвідчення треба було заплатити 3 злотих, а набір робітників до Райху здійснювався, в основному, шляхом облав, більшість із них їхали до Німеччини без грошей, одягу й документів.

У січні 1942 р. у Галичину почали вертатися хворі робітники. Тому одним із напрямків опіки над галичанами була турбота про них. Для цього з 1 березня 1942 р. при УЦК було створено реферат опіки над робітниками при відділі суспільної опіки¹⁶. Він займався залагодженням справ галичан у переходовому таборі у Львові, Перемишлі та в уряді праці, опікою над відпускниками, заходами в справі покарання робітників, приватною кореспонденцією з ними, контрактами з німецьким фронтом праці (ДАФ) й усіма установами Райху, лікуванням робітників під час відпустки, виплатою допомоги їх родинам, здійснював опіку над хворими й непрацездатними “поворотцями” та фіксував статистику¹⁷.

Для лікування хворих на туберкульоз за кошти УЦК було створено “лікувальні оселі” (амбулаторії)¹⁸. На даний час немає можливості висвітлити питання якості наданих лікувальних послуг і кількості населення, охопленого ними. З лютого 1942 р. почали свою діяльність місцеві каси відділу суспільної опіки УЦК, які виплачували медичну допомогу та гроші на лікування. Ці кошти можна було отримати лише при наявності посвідки біржі праці з Німеччини, де зазначалися причини повернення додому. Це ж стосувалось і вагітних жінок¹⁹.

З метою організації опіки над робітниками та їх родинами, звільнення з полону тих, які потрібні рідним для ведення господарства, й здійснення обліку примусових робітників і полонених на початку 1943 р. було складено Квестіонар – своєрідну територіальну карту-теку всього населення Галичини з даними про робітників і полонених²⁰. Цей облік дав можливість провести дві допомогові акції для депортованих та їх родин.

Перша акція передбачала організацію пакунків для робітників. У зв'язку з тим, що більшість галичан потрапила до Німеччини без запасу одягу, а тому був великий відсоток хворих і померлих, генеральний уповноважений із використання робочої сили Ф.Заукель дозволив посилати їм пакунки з одягом вагою до 10 кг²¹. Тому першочерговим завданням УЦК із 20 березня 1943 р. було оголошено організацію посилок із нагоди Великодніх свят. Усі жіночі секції й гуртки молоді збирали кошти, книжки, харчі й одяг. Їх обов'язком було підготувати пакунки. Крім цього, кожен робітник мав отримати святковий випуск тижневика “Краківські вісті”²².

У результаті акції УЦК вислав 26000 листівок із Великоднім привітанням, 20000 святкових примірників “Краківських вістей” та 51 продуктивний пакунок (загальною вагою 25000 кг). Усього протягом 1943 р. зібрали 2000 книжок, які переслали частково робітникам, а частково в малі бібліотеки Німеччини. Поодиноким УОК і жіночим секціям було доручено підтримувати листування з односельчанами, що працювали в Німеччині²³. Така добродійна акція мала встановити живий зв'язок примусових робітників із батьківщиною, підтримати їх морально та бодай частково забезпечити найнеобхіднішим – одягом.

Друга акція передбачала надання хворим, скаліченим і непрацездатним поворотцям грошової виплати в касі відділу суспільної опіки УЦК. Допомоговий фонд створювався з податків на суспільну опіку, які сплачували робітники в Німеччині²⁴. Хворі поворотці, які в Райху отримували забезпечення в касах хворих, у Галичині цю допомогу мали отримувати в касі відділу суспільної опіки УЦК, на території якої проживали²⁵. Призначалася постійна або одноразова грошова виплата. Величину постійної допомоги визначали на підставі зарплати, яку робітник отримував у Німеччині²⁶. При цьому у зверненні треба було вказати, де він захворів чи отримав каліцтво, та чекати письмової відповіді. Якщо відмовляти, то слід було пересилати свою заяву й відмову до відділення УЦК у Львові, який вирішував

долю прохання²⁷. Такий механізм отримання допомоги свідчить про надмірні бюрократичні перешкоди та дає підстави думати, що коштів фонду було недостатньо для виплати грошей хворим і непрацездатним поворотцям.

Крім грошової допомоги, інваліди та вдови в касах УЦК отримували пенсії від уряду Генеральної Губернії. Але поодинокі випадки каліцтва чи смерті не були підставою для уряду видавати загальне розпорядження або призначати відповідні фонди²⁸. Тому для впорядкування обліку цих категорій населення і контролю за виплатою грошей розпорядженням Головного відділу праці Генеральної Губернії від 25 серпня 1943 р. у Галичині було створено 4 окружних відділи суспільної опіки, що були розташовані у Львові, Дрогобичі, Станіславі та Тернополі²⁹.

Згідно з німецькими законами про соціальний захист галичани мали право вимагати допомоги на лікування, пенсії за непрацездатність, безплатного виготовлення протезів, лікування за кошти відділу суспільної опіки УЦК. Вдови мали право на отримання вдовиних рент. У разі відмови слід було писати прохання у філію або до одного з чотирьох окружних відділів суспільної опіки. Якщо знову відмовляли, треба було вислати ці матеріали до УЦК, який представляв інтереси прохачів у відділі праці уряду Генеральної Губернії³⁰. У результаті цього процес отримання пільг був надзвичайно бюрократизований. Тому реально ними користувалася незначна кількість галичан.

Завдяки клопотанням УЦК уряд праці Генеральної Губернії виділяв кошти для надання грошової допомоги сім'ям примусових працівників. Її величина залежала від місця праці робітника в Німеччині. Сім'ям сільськогосподарських працівників призначали постійну грошову допомогу, а родини тих, що працювали в промисловості, отримували її лише протягом трьох тижнів. Ці кошти виплачувала біржа праці³¹. За даними преси, протягом 1943 р. було виплачено допомогу на суму 14,4 млн. злотих³². Але за звітами УЦК станом на 25 грудня 1943 р., уряд не вирішив питання виплати допомоги родинам робітників, що працювали в Райху³³. Таким чином, затримуючи кошти, уряд праці Генеральної Губернії офіційно звітував про їх виплату, створюючи видимість опіки родинами примусових працівників.

Крім допомоги з фонду, створеного за рахунок податків робітників на суспільну опіку, та коштів уряду праці Генеральної Губернії, непрацездатні поворотці могли отримувати її від УЦК³⁴. Він призначав допомогу лише тяжкохворим³⁵. Членам їх родин Український Центральний Комітет виплачував допомогу на випадок хвороби чи пологів. Для її отримання треба було подати довідку від уряду праці про те, що їх утримувач працює в Райху³⁶. Але Комітет фінансувався за рахунок добровільних пожертв, сума яких була набагато менша від запланованої бюджетом. Тому не було можливості охопити всіх потребуючих. Так, наприклад, на 1943 р. у Тернопільській окрузі передбачалося зібрати 100 тис. злотих. Тобто по 366600 злотих на 4 місяці. Проте за I квартал зібрали 154932 злотих. Недобір становив 211728 злотих³⁷.

Отже, на кінець 1943 р. коштів УЦК для надання допомоги хворим поворотцям та їх родинам не вистачало. Частково це можна пояснити настроями галичан у зв'язку з поразками німецьких військ на фронті. Відступ вермахту призвів до самоусування інтелігенції від громадської праці³⁸. Додавала неспокою польська пропаганда. У її виданнях і від поляків звучали погрози, що з приходом більшовиків будуть ліквідовані всі, хто займався громадською працею. Тому інтелігенція масово припиняла роботу в структурах УЦК³⁹. На настрої населення також впливали "різного роду транспорти та акції переселення"⁴⁰.

У результаті зволікань уряду, бюрократичної тяганини та негативного впливу політичної ситуації в краю і подій на фронті перша виплата грошової допомоги родинам робітників, що працювали в Німеччині за період із жовтня 1943 р. до квітня 1944 р., розпочалась із запізненням. Її отримали 4220 родин на суму 1030360 злотих⁴¹. За нашими підрахунками, 1910 особам із Галичини виплатили грошову допомогу на суму 514210 зло-

тих. Нову виплату родинам УЦК розпочав у квітні 1944 р. на старій території Генеральної Губернії, а в Галичині – з 29 травня 1944 р. Найвища ставка постійної місячної допомоги не перевищувала 100 злотих, а одноразової – 150 злотих⁴². Призначалася також допомога продуктами, але за гроші⁴³.

На 1944 р. для допомоги родинам правління Генеральної Губернії виділило 30 млн. злотих⁴⁴. Щоб одержати з цієї суми постійну чи разову допомогу, треба було подати заяву на спеціальному формулярі та посвідку від війта або бургомистра про те, що годувальник родини знаходиться в Німеччині⁴⁵. Бланки заяв були двомовні. Їх заповнювали батьки чи дружини, що залишилися з малими дітьми. У заяві детально вказували анкетні дані прохача й робітника, з якого числа, де й ким працює в Німеччині, майновий стан прохача, кількість членів родини та обґрунтовувалася необхідність допомоги⁴⁶. У Центральному державному архіві вищих органів влади й управління України зберігається 230 заяв на виплату допомоги від галичан, родичі яких працювали в Німеччині⁴⁷. На підставі заяв відділи суспільної опіки складали списки, за якими низові клітини здійснювали виплати⁴⁸.

Але за 1943–1944 рр. з усієї кількості зголошених її отримало лише 50% заявників. Це були ті родини, з яких на роботі в Німеччині перебував головний утримувач сім'ї⁴⁹. Щоб сім'я, якій призначили допомогу з фондів головного уряду праці, одержувала її постійно, необхідно було кожні три місяці подавати у відділ суспільної опіки УЦК посвідку працедавця з Райху як доказ того, що робітник живе й працює⁵⁰. Родинам, яким не призначали допомоги з цього фонду, могли виплачувати одноразові допомоги УОК (УДК) та делегатури з грошей, виділених на індивідуальну допомогу в розмірі не більше 50 злотих⁵¹. У результаті такого підходу кількість претендентів на отримання постійної грошової допомоги була скорочена наполовину.

Завдання Українського Центрального Комітету на 1944 р. визначила резолюція з'їзду УЦК, який відбувся 14–15 березня 1944 р. За нею слід було "утримувати духовний зв'язок з українськими робітниками в Райху і поширити акцію допомоги українському робітництву. Перш за все опікуватись непрацездатними поворотцями та сприяти родинам робітників в отриманні постійної допомоги з державних фондів і власних фондів УЦК шляхом підвищення жертвовності українського громадянства"⁵².

Для їх виконання Український Центральний Комітет здійснював зв'язок між Німецьким Фронтом Праці та робітниками й між Державною установою Прохарчування і сільськогосподарськими працівниками в Німеччині⁵³. Опіка над робітниками в Німеччині, яку проводив УЦК у 1943–1944 рр., полягала, в основному, в підтриманні зв'язку між краєм і галичанами за допомогою листівок, книжок, часописів. Зокрема, з нагоди Різдвяних свят 1944 р. УЦК було вислано на поодинокі адреси 20000 листівок із привітаннями В.Кубійовича, 20000 примірників святкового номера "Краківські вісті" та 50000 примірників робітничого календаря "Альманах". Головний Уряд Вживлення на прохання УЦК передав для галичан у Німеччину 95 тонн різних продуктів для "святкових зібрань робітників"⁵⁴.

УЦК намагався налагодити опіку над дітьми, які з причини трудових мобілізацій залишилися без батьківського піклування. У 1944 р. передбачалося відкрити для них притулок. Під цю акцію уряд Генеральної Губернії виділив велику грошову допомогу. Було розпочато ремонт будинків у 12-ти місцевостях, де мали розмістити близько 1000 дітей. Але згодом ці будівлі забрали для військових цілей⁵⁵.

Щоб діяти легально, УЦК змушений був виконувати замовлення окупаційного уряду. Тому на конференції референтів суспільної опіки всіх УОК Галичини й УДК Краківського й Люблінського дистриктів, що відбулася 14 липня 1943 р., першочерговим завданням було визначено посилення пропагандистської акції у справі виїзду на працю до Німеччини, а другорядними – розтлумачення робітникам їх прав у сфері соціального за-

хисту як у Німеччині, так і на території Галичини й ознайомлення з переліком і шляхом отримання допомоги від УЦК і держави⁵⁶.

Засобами пропаганди УЦК були листівки та плакати, які закликали населення своєчасно виконувати розпорядження влади, особливо у справі здачі контингенту, виїзду на працю до Німеччини та роботи в Українській Службі Батьківщини. При цьому зазначалося, що за непослух карають конфіскацією майна, штрафними таборами й розстрілом за принципом кругової поруки. Проводилися також різні роз'яснювальні роботи⁵⁷.

Для ознайомлення робітників з їх правами в 1943 р. було видано "Вказівки про допомогу робітникам з Генеральної Губернії, які працюють у Німеччині". У них коротко та в доступній формі було розтлумачено права українців у разі хвороби під час транспортування до Німеччини, праці в Райху, під час відпустки чи звільнення з роботи й повернення додому у зв'язку з хворобою, при нещасних випадках та інвалідності. Указувалось, яку допомогу мають отримати члени родини працівника, що перебувають разом із ним у Німеччині чи в Генеральній Губернії⁵⁸. Протягом 1943–1944 рр. УЦК та його низові клітини поширювали листівки, в яких інформували робітників про їх обов'язки та права в Німеччині, влаштовували для них час від часу богослужіння, концерти, лекції⁵⁹.

Отже, ставши єдиною громадською непартійною установою, що працювала легально, УЦК піклувався про всіх українців із Генеральної Губернії, залучаючи їх до співпраці. Проте його діяльність контролювала окупаційна влада. Формою протидії трудовим депортаціям була організація опіки над робітниками та їх родинами в Галичині й у Райху. Її здійснювали шляхом надання посвідок про національну приналежність, виплати грошової допомоги хворим поворотцям і допомоги продуктами їх родинам, безкоштовного медичного обслуговування, ознайомлення робітників з їх правами на соціальний захист і з тим, як його отримати, організації пакунків з одягом, взуттям, літературою і продуктами та звільнення з праці в Райху. У політиці трудових депортацій з території Галичини УЦК брав участь як допоміжна структура, яка виконувала лише пропагандистську функцію. Проте його робота в організації населення до консолідації, жертвності й взаємодопомоги та надання правничих консультацій мали характер широкомасштабних акцій.

1. Кубійович В. Українці в Генеральній Губернії. 1939–1941. Історія Українського Центрального Комітету. – Чикаго, 1975. – 326 с.; Кубійович В. Мемуари, роздуми, вибрані листи / Упоряд. проф. О.Шаблія. – Париж–Львів: Фенікс, Українська академія друкарства, 2000. – 1024 с.
2. ЦГАСБУ. – Ф.13, спр.376, т.21, арк.34.
3. Історія Львова. – К.: Наукова думка, 1984. – С.470.
4. У справі звільнення полонених // Воля Покуття. – 1942. – №17. – 18 січня. – С.3.
5. ЦДІА у Львові. – Ф.201, оп.1т., спр.164, арк.1.
6. Там само. – Ф.358., оп.3, спр.162, арк.1.
7. ЦДАВОУ. – Ф.3959с., оп.2, спр.83"в", арк.15.
8. Там само. – Спр.146, арк.43.
9. Там само. – Ф.3955с., оп.1, спр.20, арк.84.
10. Там само. – Спр.48, арк.5.
11. Там само. – Ф.3959с., оп.2, спр.59"а", арк.1.
12. ЦГАСБУ. – Ф.13, спр.376, т.36, арк.193.
13. ЦДАВОУ. – Ф.3959с., оп.2, спр.25, арк.2.
14. Там само. – Спр.14, арк.3.
15. Там само. – Арк.4.
16. Там само. – Оп.1, спр.17, арк.15.
17. Там само. – Оп.1, спр.69, арк.3.
18. Там само. – Ф.3955с., оп.1, спр.16, арк.9.
19. У справі робітників, що вертають хворі з Німеччини // Вісник УЦК. – 1942. – №2. – Лютий. – С.5.
20. ЦДАВОУ. – Ф.3959с., оп.3, спр.1, арк.54.
21. Там само. – Оп.1, спр.20, арк.54.
22. Там само. – Ф.3975с., оп.1, спр.2, арк.1.
23. Там само. – Ф.3959с., оп.2, спр.90, арк.12.

24. Там само. – Оп.1, спр.20, арк.54.
25. Там само. – Оп.2, спр.33, арк.18.
26. Там само. – Оп.1, спр.20, арк.85.
27. Там само. – Арк.54, 103.
28. Там само. – Оп.2, спр.33, арк.19.
29. Там само. – Арк.18.
30. Там само. – Арк.19.
31. Як працює уряд праці // Львівські вісті. – 1942. – №68. – 26 березня. – С.3.
32. Правління Генеральної Губернії допомагає родинам, члени яких працюють у Німеччині // Львівські вісті. – 1944. – №20. – 22 січня. – С.4.
33. ЦДАВОУ. – Ф.3959, оп.1, спр.20, арк.103.
34. Там само. – Арк.85.
35. Там само. – Оп.2, спр.33, арк.18.
36. Там само. – Оп.1, спр.20, арк.85.
37. Там само. – Ф.3975с., оп.1, спр.2, арк.10.
38. Там само. – Ф.3959с., оп.2, спр.132, арк.37.
39. Там само. – Арк.37.
40. Там само. – Арк.37.
41. Там само. – Оп.1, спр.20, арк.125.
42. Там само. – Спр.48, арк.6.
43. Акція допомоги для родин осіб, що виїхали на роботу до Німеччини // Львівські вісті. – 1944. – №53. – 8 березня. – С.3; Допомога для родин осіб, працюючих у Німеччині // Львівські вісті. – 1944. – №53. – 8 березня. – С.4.
44. Правління Генеральної Губернії допомагає родинам, члени яких працюють у Німеччині // Львівські вісті. – 1944. – №20. – 22 січня. – С.4.
45. ЦДАВОУ. – Оп.3955с., оп.1, спр.20, арк.126.
46. Там само. – Ф.3959с., оп.2, спр.84, арк.8.
47. Там само. – Арк.8.
48. Там само. – Ф.3959с., оп.1, спр.20, арк.126; Спр.48, арк.6.
49. Там само. – Оп.2, спр.90, арк.12.
50. Там само. – Оп.1, спр.48, арк.6.
51. Там само. – Арк.6.
52. Там само. – Ф.3959с., оп.1, спр.6, арк.16.
53. Там само. – Оп.2, спр.90, арк.12.
54. Там само. – Арк.12.
55. Там само. – Арк.8.
56. Там само. – Оп.1, спр.20, арк.53.
57. Там само. – Оп.2, спр.136, арк.19.
58. Там само. – Спр.144, арк.9–10.
59. Там само. – Спр.90, арк.13.

The article describes and analyses the forms and methods of the opposition of the Ukrainian Central Committee, as the public organization OUN (m), against the policy of labour deportation from Halychyna. At deals with the care of UCK over the compulsory workers and their families. At illustrates the result of helpful actions on the base of truthful material.

Key words: Halychyna, OUN (m), Ukrainian Central Committee, Ukrainian Regional Committee, Ukrainian help Committee, helpful action.

УДК 94 (477)

ББК 63.3 (4 Укр.) 624

Олексій ГОНЧАРЕНКО

ПОХІДНІ ГРУПИ ОУН(б) НА ТЕРЕНАХ НАДДНІПРЯНЩИНИ: ДО ПИТАННЯ ПРО РЕЗУЛЬТАТИВНІСТЬ СПРОБ ІНТЕГРАЦІЇ ДО ОКУПАЦІЙНИХ ОРГАНІВ ВЛАДИ (1941–1944 рр.)

Стаття присвячена діяльності ОУН(б) на теренах Наддніпрянщини впродовж 1941–1944 рр. На основі критичного аналізу документів Державного архіву Служби безпеки України доведено причетність членів вищевказаної організації до поширення національних ідей та антирадянської пропаганди в Східній Україні.

Ключові слова: похідні групи, націоналістичні організації, радянські спецслужби.

Однією з проблем національно-визвольного руху, відродженого в непростих умовах нацистської окупації України, лишається діяльність похідних груп на теренах Наддніпрянщини. Не зважаючи на доступність і відкритість архівних матеріалів, вивчення й аналіз проблеми залишаються на методологічно низькому рівні.

Переважна більшість праць, присвячених діяльності ОУН у період Другої світової війни, описує події, що відбувалися на теренах Волині та Галичини. Лише окремі аспекти організаційно-політичної діяльності ОУН у Наддніпрянській Україні розглянуто Т.Струтинською¹ та О.Ходанович². Особливості організації “походу ОУН на Київ”, діяльність антинацистського націоналістичного підпілля в місті розглядає С.Кот. Він визначає напрями руху похідних груп ОУН, конкретизує етапи діяльності організації в окупованому Києві³.

На жаль, існує ще інша проблема: декому з дослідників здається, що спочатку необхідно виправдатися перед звинуваченнями в колаборації, безапеляційно (та однозначно з чорно-білими тонами) нав'язаними радянською історіографією. Про присутність цих тенденцій як у суспільно-політичній, так і в науковій думці говорити зайве. Проте не слід забувати того, що в жодному випадку (причому ніколи й ні за яку ціну!) представники рудиментарно-конаючої, але все ще живучої радянської історіографії не визнають ні необхідності україноцентричного аналізу цієї проблеми, ні того, що ці люди були патріотами України й гинули лише за неї. Тому звертати увагу на голосіння і тужливі причитання ворогів української державності, що прагнуть одягтися в шати об'єктивних і неупереджених “науковців”, дозволяючи влаштовувати судилище над патріотами України, не потрібно. Разом із тим необхідно відійти від принципів тотальної героїзації учасників тогочасного суспільного життя. Вони були такими, якими вони були. Не потрібно ні очорнювати, ні, навпаки, героїзувати діяльність націоналістів.

Отже, проблема діяльності ОУН на теренах Наддніпрянщини залишається малодослідженою. В основному окреслені лише певні контури проблеми, зокрема, діяльність похідних груп ОУН у 1941 р. У зв'язку з цим актуальності набувають комплексні дослідження діяльності ОУН у Наддніпрянщині періоду 1941–1944 рр.

“Прибувши з заходу країни, українські націоналісти співпрацювали з окупантами, створюючи місцеві органи влади та поліцію, взявши під свій контроль засоби масової інформації” – в такий чи подібний йому спосіб здійснювалася інтерпретація діяльності ОУН на теренах Наддніпрянщини радянськими пропагандистами й істориками. Подібний підхід дозволяв перекласти на ОУН співучасть у злочинах, вчинених нацистами та їхніми поплічниками на окупованих територіях України.

Парадоксально, але в цьому ж ключі висвітлюється діяльність ОУН і в сучасних дослідженнях, автори яких доводять факт успішної інтеграції членів похідних груп до місцевих органів влади, не помічаючи, що в цьому випадку організація неодмінно брала участь у знищенні євреїв і частини комуністів, одні з яких стали расовими, а інші – політичними ворогами гітлерівців. Слід пам'ятати, що не міг керівник районної чи міської управи самоусунутися від проблем реєстрації, а відповідальний працівник місцевої поліції – від участі в знищенні ворогів Третього райху. Тому має місце, з одного боку, майже повна мовчанка, а з іншого, – домінування саме цих, не таких уже й однозначних проблем діяльності ОУН.

Окреслюючи лише контекстуально зазначену проблему, відмітимо однозначно антирадянську, а відтак – антиєврейську позицію (чи їхнє поєднання) в поглядах більшості членів похідних груп та організації в цілому. Характерний для тогочасного західноукраїнського соціуму антиєврейський запал, носіями якого виступали націоналісти, спричинювався подіями вересня 1939 р., місцем і роллю єврейської общини в житті Галичини та Волині, активізацією етнічних стереотипів, спричинених впливом двох могутніх зовнішніх сил – Третього райху та СРСР. Фактично, дві етнічні спільноти, що опинились у зоні протистояння тоталітарних режимів, не мали шансу на взаєморозуміння та взаємодію, тим більше, що їхні політичні інтереси не збігалися жодним чином.

Проте не слід ототожнювати антисемітизм, що мав міцні позиції в націоналістичному середовищі, з антисемітизмом расистського зразка, що знайшов своє практичне втілення в подіях Голокосту. Не націоналісти, а нацисти стали ініціаторами “остаточного розв'язання єврейського питання”. До того ж, як не намагалися гітлерівці використати потенціал українського суспільства у своїх людиноненависницьких планах, їм так і не вдалося здійснити це завдання. Антиєврейські погляди частини українців Галичини та Волині, а також представників ОУН зникали відразу ж після перших акцій тотального знищення, коли на очах у місцевого населення знищували людей незалежно від віку, статі, соціального положення та членства в невинній ВКП(б). До такого повороту в “розв'язанні єврейського питання” місцеве населення не було готовим. Знищення членів партії та представників НКВС, які уособлювали увесь той жах, якого зазнав соціум Західної України протягом 1939–1941 рр., у цілому не викликало заперечень. Проте вони з'являлися після акцій, що мали тотальний характер.

Радянська пропаганда, прагнучи дискредитувати організацію в цілому, намагалася довести, що націоналісти рухалися на Схід безперешкодно, користуючись повною підтримкою німецької адміністрації, прибувши до Наддніпрянщини в “обозі” вермахту. Однак елементарний аналіз подій на радянсько-німецькому фронті періоду літа–осені 1941 р. доводить безпідставність цих звинувачень. Як відомо, протягом липня–вересня 1941 р. основною військовою операцією на теренах України стала оборона Києва. Тому прифронтна зона була перенасичена різноманітними військовими формуваннями, частина з яких, наприклад польова жандармерія, затримувала й знищувала підозрілих, тим більше озброєних осіб, якими б мотивами вони не користувалися. Тому вільне пересування груп ОУН на Київ є явним перебільшенням. Розповідає член ОУН, який так і не дійшов до Східної України, залишившись на теренах Київського Полісся і зупинившись у м. Іванкові: “Ми дібрались до Житомира. Там німці хотіли нас заарештувати, прискіпуючись як до націоналістів. Там я загубив [Н] і поїхав з іншими товаришами на Бердичів. Я перебував у с. Райки. Староста повідомив нам, що нас розшукує райшеф. Нас було троє. Ми вирішили йти далі за фронтом і дійшли до Фастова”. Зазначимо, що у Фастові його заарештували й відправили до відділення місцевої поліції. Один із поліцаїв відпустив чоловіка, надавши чужі документи. Під час перебування в с. Бишів він зустрівся ще з однією групою націоналістів, яка складалася з трьох чоловік, і вже разом із нею дістався до м. Бородянки. Пізніше один із націоналістів зупинився в м. Димері, а двоє інших відправилися до м. Іванкова⁴. Як

бачимо, рух націоналістів на схід країни не можна назвати безперешкодним і таким, що здійснювався в обозі вермахту. Під час пересування із західних регіонів країни націоналістів заарештовували як представники вермахту, так і посадові особи окупаційних органів управління. Тому названі інсинуації радянських пропагандистів можна вважати безпідставними.

Одним із звинувачень, які формувались ідеологічними відомствами ВКП(б) і доводилися слідчими діями органів НКВС, НКДБ та ВКР “СМЕРШ”, стало твердження про активну участь націоналістів у створенні органів місцевого управління. Ці ж дані ми можемо знайти й у матеріалах архівних кримінальних справ, що залишилися після проведення слідства над колишніми націоналістами. Так, у матеріалах протоколів допиту одного з членів похідної групи міститься розповідь, як восени 1941 р. троє націоналістів, не зумівши вийти в Східну Україну, зупинилися в м. Рокитно, що на Київщині⁵. Не виконавши поставленого завдання, група націоналістів приступила до створення органів місцевого управління. Щоправда, слідчий НКДБ не помітив невідповідності між розповіддю підслідного (яку важко не назвати самообмовою) й реальними фактами з історії окупації міста. По-перше, націоналісти зупинилися у названій місцевості лише восени 1941 р., тоді як німецькі війська ввійшли до міста 25 липня 1941 р.⁶. Але, виходячи з інтерпретації радянського слідчого, ніхто крім націоналістів не зміг сформувати органів місцевого управління. Відомості про діяльність інших груп націоналістів у кримінальній справі відсутні. По-друге, троє чоловік змогли взяти під контроль органи місцевої влади. Останнє виглядає дещо неправдоподібним. Як могли троє чоловік, які до того ж не володіли відповідними професійними якостями, взяти під свій контроль органи управління в районному містечку? Виходячи із зазначених обставин, можна стверджувати про неправдоподібність матеріалів кримінальних справ, частину звинувачень у яких нав’язали радянські слідчі.

Таким чином, групи націоналістів були нечисленними. Ще меншою виявилася кількість членів організації, яким вдалось інтегруватися в органи місцевої влади.

Окремою проблемою, яку також необхідно розглянути, є репресії нацистів щодо націоналістів. За інтерпретацією радянської історіографії, боротьба окупантів із націоналістами розпочалася восени 1941 р. Дійсно, німецькими спецслужбами розшукувалися та заарештовувалися українські націоналісти. У поліції безпеки й СД існували окремі відділи по боротьбі з комуністичним підпіллям, партизанами та з українськими націоналістами⁷. Подібна спеціалізація вказує на факт реального існування націоналістичних організацій. Проти ОУН працювала агентура, завербована з місцевого середовища. Лише так можна зрозуміти текст відповідних підписок осіб, що погоджувалися працювати на німецькі спецслужби. “Буду давати відомості поліції про наступне: [...] про учасників секретних нарад, спрямованих проти радянської влади”, – говорилося в одній із них⁸.

Оперативно-розшукові заходи та робота агентури давали свої результати. Влітку 1943 р. німецькими спецслужбами був заарештований та невдовзі розстріляний бургомістр Білої Церкви, якого обвинуватили в приналежності до націоналістичної організації. Зазначимо, що цей громадянин походив із Галичини, а в молодості був офіцером УГА. До війни він працював у Білоцерківській вечірній школі вчителем німецької мови. Разом із ним був розстріляний редактор газети “Дзвін волі”⁹. Сьогодні важко визначити, наскільки обвинувачення цих громадян у приналежності до ОУН відповідали дійсності. Так, начальник Білоцерківської поліції отримав відповідну посаду за рекомендацією бургомістра. Проте жодних спроб його вербування в ОУН бургомістр не проводив, хоч вони були довоєнними знайомими по спільній роботі й мали непогані стосунки. На квартиру до заарештованого бургомістра була поселена агент поліції безпеки й СД, яка в розмовах з його дружиною намагалася дізнатися про факти його ворожої діяльності проти окупантів¹⁰. Зазначимо, що жодного факту цей агент так і не змогла отримати. Очевидно, що арешт

бургомістра міг бути спричиненим будь-якими неправомірними або ж непрофесійними діями, тим більше, що управлінськими вміннями він таки не володів, а його розстріл не мав найменшого зв’язку з участю в націоналістичній організації.

Характерно, що в 1943 р. німецькі спецслужби проводять своєрідну “зачистку” органів місцевого управління, заарештовуючи та знищуючи значну частину їхніх керівників. Типовими звинуваченнями, що повідомляються оточуючим, є їхня націоналістична діяльність. Названі події сталися у містах Біла Церква, Сквиря¹¹ та Бориспіль¹², що входили до зони відповідальності цивільної адміністрації Райхскомісаріату “Україна”.

Аналіз матеріалів кримінальних справ, у яких містяться відомості про арешти працівників органів місцевого управління та поліції, проведені нацистськими спецслужбами, засвідчують той факт, що репресивні акції були спричинені іншими міркуваннями. Але колеги по роботі та родичі заарештованих отримували інформацію про їхню націоналістичну діяльність.

Нацистські спецслужби не володіли реальною інформацією про стан націоналістичного підпілля, а тому перебільшували загрозу ОУН. Названу обставину засвідчують матеріали допиту колишнього агента, завербованого для роботи серед інтелігенції м. Кагарлик. “Ви за спеціальністю вчитель, а серед вчителів багато націоналістів, яких потрібно виявити”, – вказував на один із напрямів його роботи заступник начальника жандармерії¹³.

Фактично нацистські спецслужби (так само, як і радянські) перебільшували реальну силу та впливовість організації. У цьому немає нічого дивного, оскільки керівники цих органів розуміли взаємозв’язок між доцільністю свого існування і кількістю “ворогів”, з якими доводилося боротися.

Окреме місце в діяльності ОУН належить організації місцевих органів влади. Знову ж таки, виходячи з тверджень радянської історіографії, саме націоналісти створили й узяли під свій контроль органи місцевого управління або, як їх називали, “органи місцевого самоврядування”.

Було б дивним, якби німецькі окупаційні адміністрації, навіть тимчасові, представлені військовими комендатурами, відносилися до цих спроб нейтрально. Аналіз архівних матеріалів засвідчує, що ініціатива заходів зі створення органів місцевого управління належала німецьким військовим комендантам, а не представникам ОУН.

Разом із тим окремим похідним групам пощастило дійти до місця призначення і взяти участь у створенні органів місцевого управління. Але в будь-якому випадку “обрані” особи підлягали затвердженню німецькими органами влади. Так, 17 серпня 1941 р. “український національний комітет” призначив голову Ставищанської районної управи. Проте вже 22 серпня 1941 р. до міста прибули представники німецького командування. Ново-призначеного керівника району викликали на допит. “Того ж дня помічник начальника гестапо викликав мене до себе і впевнившись, що я дійсно районний староста, став запитувати, як я ставлюсь до радянської влади. Я відповів: “А як би Ви ставились до радянської влади, якби вона заарештувала Вашого батька?”, – свідчив колишній голова районної управи в січні 1944 р. під час допиту слідчим НКДБ¹⁴. Як бачимо, він визнав своє призначення німецькою військовою комендатурою. Отже, затвердження призначених або “обраних населенням” службовців перебувало в компетенції німецьких спецслужб, але ні в якому разі не делегувалось українським націоналістам.

Критичний аналіз змісту матеріалів кримінальних справ вказує на ту обставину, що діяльність ОУН на теренах Наддніпрянщини, в основному, стосувалася агітаційно-пропагандистської роботи. Під “прикриттям”, українських клубів і нововідкритих “Прогресив” націоналісти пропагували національні цінності, виступали з гаслами державної незалежності, читали лекції з української історії тощо. Так, один з обвинувачених у націоналістичній діяльності свідчив, що “Чорний” запропонував йому організувати в Білій

Церкві клуб, в якому облаштувати для нього кабінет, де б він міг під прикриттям клубу вести підпільну роботу організації. “Я, виконуючи це завдання, з’явився в житловий відділ міської управи до завідуючого, прізвища якого не знаю, а потім до бургомістра міста. Останній дозволив мені відкрити клуб, видав ордер на право зайняти приміщення по вул. Зелений ряд”. З матеріалів кримінальної справи відомо, що під час перевезення друкарні та розміщення її у виділеному приміщенні його заарештували представники німецьких спецслужб. Один зі свідків указував, що ніхто інший як цей громадянин і був керівником місцевої організації ОУН: “[Н] себе поставив вище ніж бургомістр і його відділи. У серпні місяці числа 15–16 1941 р. [Н] зайшов в управління Бургомістра і став рішуче вимагати від бургомістра і всіх завідуючих відділами при Бургомістрі, в подальшому звітуватись перед ним про проведену роботу. Цим самим [Н] показав, що керівним органом в м. Білій Церкві є організація українських націоналістів на чолі з [Н]”. З матеріалів кримінальної справи також відомо, що на початку жовтня 1941 р. німці припинили дії ОУН, замінили увесь керівний склад в установах місцевої влади¹⁵.

Представники радянських спецслужб, які проводили слідство щодо колишніх націоналістів, намагалися збільшити їх кількість. Так, станом на 12 березня 1945 р. згідно з Доповідною запискою “Про результати оперативної роботи УНКДБ по Київській області” було виявлено 1641 чол. В одному лише Ржищівському районі радянські спецслужби змогли виявити аж 110 націоналістів¹⁶. Щоправда, автор Доповідної записки не повідомляє про реальні злочини “націоналістів”, окрім фактів проведення агітаційно-пропагандистської діяльності антирадянського зразка та виконання цими особами обов’язків учителів і директорів місцевих шкіл. На цих людей, яких, як видно з матеріалів справи, залишали для організації радянського підпілля, і переклали відповідальність за відсутність дієвої відсічі окупантам. До того ж їх обвинуватили в приналежності до ОУН.

Свідчення, отримані радянськими спецслужбами, не є переконливими, оскільки в багатьох кримінальних справах доводиться лише факт приналежності обвинувачених до ОУН. При цьому слідчі й не намагалися отримати докази їхньої злочинної діяльності. “Проживаючи в окупованому німецько-фашистськими загарбниками с. Салівоньки, Київської області у серпні 1941 р. встановив злочинний зв’язок з емісаром ОУН, що мав націоналістичну кличку “Чернота”, внаслідок чого був завербований в антирадянську організацію українських націоналістів”¹⁷, – свідчив колишній “націоналіст”. Одного цього зізнання виявилось достатньо для винесення обвинувачення.

Під час проведення арештів серед особового складу колишніх районних і міських управ радянські слідчі записували до “націоналістів” тих осіб, що виступали перед населенням з антирадянськими гаслами. Цих виступів було достатньо для обвинувачення в націоналістичній діяльності. Так, за даними матеріалів однієї з кримінальних справ, фактично весь керівний склад Фастівської районної управи належав до ОУН. Жодних доказів, які б доводили їхнє членство в організації, не було наведено. Єдиний установлений факт стосувався виступу голови районної управи перед населенням міста в 1941 р. Під час виступу він “вихваляв німецько-фашистську владу, доблесні війська Німеччини і тут-же оскверняв більшовиків і радянську владу з додаванням антисемітських слів”¹⁸. Одного цього факту слідчому ВКР “СМЕРШ” вистачило для віднесення керівного складу управи до ОУН.

Радянські слідчі прагнули в’яснити ставлення заарештованих до проблем націоналістичної діяльності, розцінюючи чи не кожного службовця органів місцевого управління як націоналіста. Так, під час допиту один з обвинувачених, розповідаючи про свою службу у Фастівській міській управі, заявив слідчому: “Роботи по спеціальності не було, електромонтером працювати не мав бажання, а тому пішов працювати в міську управу на керівну посаду, не переслідуючи цим жодної мети. [...] Мене ніколи не цікавили національні проблеми і націоналістом я не був”¹⁹.

З особливою увагою радянські слідчі ставилися до працівників поліції, адже в разі доведення їхньої націоналістичної діяльності на ОУН автоматично перекладалися всі злочини, вчинені поліцейськими. Частина цих осіб відмовлялася від свідчень, розкриваючи при цьому технології їхнього отримання: “Протокол підписав під тиском слідчого, причому сам не знав, що підписую протокол в якому було зафіксовано мою участь в організації “ОУН” і розстрілах єврейського населення. Я лише служив як рядовий поліцейський”²⁰.

В окремих випадках членам похідних груп вдалось інтегрувати своїх представників до органів поліції. Один із колишніх службовців Макарівської поліції розповів про збори, проведені ОУН. На перших зборах, проведених “емісаром” ОУН(б) у липні 1941 р., був обраний керівний склад місцевих органів влади, в т. ч. і поліції. Другі збори у вересні 1941 р. були проведені представником ОУН(м). Наприкінці 1941 р. цей поліцейський був завербований в організацію. Діяльність полягала в допомозі випуску націоналістичних листівок у місцевій друкарні²¹. Більше в матеріалах справи про контакти поліцейського з націоналістами не вказується. У цій же кримінальній справі присутні матеріали ще на одного націоналіста, колишнього начальника Макарівської та Бородянської районної поліції, затриманого 26 серпня 1944 р. у Станіславській області. Цілком очевидно, що саме він і є “справжнім” націоналістом. Під час слідства цей громадянин неодноразово змінював свої свідчення. Спочатку він розповів про своє перебування в серпні 1941 р. у таборі військовополонених у м. Житомир, де до присутніх звернувся з націоналістичною промовою невідомий, який запропонував звільнення в обмін на службу в поліції. Але за кілька днів він змінює свідчення, визнавши себе членом ОУН із 1939 р., учасником похідної групи, який отримав завдання влаштуватися на керівну посаду в поліцію. За новою “легендою”, він мав підбирати особовий склад поліції з молодих чоловіків, здатних на військові дії на той випадок, коли ОУН віддасть вказівку щодо початку збройного повстання в тилу німецької армії²². Характерно, що в матеріалах кримінальної справи не існує жодних даних щодо зв’язків цього члена похідної групи, з націоналістами. Без сумніву, навіть якщо він і був учасником похідної групи, то вже через певний час утратив зв’язок з організацією.

Для доведення аргумента щодо відсутності зв’язку призначених за сприяння ОУН поліцейських з організацією назвемо ще один типовий факт. Так, колишній начальник Фастівської міської поліції, засуджений до війни за націоналістичну діяльність у так званій “Полуботківській громаді”, яка начебто діяла в м. Біла Церква в 1928 р., розповів на допиті: “Після вступу німців в м. Фастів, на третій день до мене на квартиру прийшов односець [Н] з ще одним невідомим мені чоловіком, прізвища якого я не знаю, але знаю, що він був з Західної України. [...] Вони відрекомендувалися українськими націоналістами, сказавши, що їм потрібна своя людина, запропонувавши дати згоду працювати начальником міської поліції. Я дав згоду і з’явився на міські збори, де обирали голову міської управи і начальника поліції. На зборах я був обраний начальником міської поліції, після чого мене викликав ортскомендант, який дав вказівки для організації районної поліції. Я став комплектувати апарат поліції, слідкувати за порядком і виконувати всі вказівки і розпорядження ортскомендатури. З [Н] я став зустрічатися дуже рідко, а невідомого мені громадянина, який приходив до мене разом з [Н], я більше не зустрічав”²³. Таким чином, участь начальника Фастівської поліції в ОУН була формальною, а з юридичної точки зору її взагалі не існувало. Крім того, призначені при номінальній участі ОУН працівники поліції більше не підтримували з нею зв’язків, виконуючи прямі вказівки німецького командування. У грудні 1941 р. начальник поліції був заарештований і обвинувачений у належності до ОУН. Після звільнення, яке не передбачало поновлення на попередній посаді, він підписав зобов’язання, дав підписку, в якій зобов’язувався не брати участі в “політиці”.

Цілком очевидно, що значна частина “виявлених” членів ОУН не мала жодного відношення до організації. Будь-який рівень співробітництва громадян з окупантами, їхні антирадянські висловлювання та виступи призводили до винесення типових звинувачень у

націоналістичній діяльності. “Він систематично проводив серед робітників РПС антирадянську агітацію, з наклепами на радянську владу, комуністичну партію, радянський уряд і Вождя Радянського народу”, – такими були дії мешканця м. Обухів, тричі судимого, колишнього члена так званої “банди Зеленого”, звинуваченого в приналежності до ОУН²⁴.

Подальша доля членів “націоналістичних організацій” була різною. Так, мешканець м. Обухів, який вступив в організацію в серпні 1941 р., зайнявши при цьому посаду заступника голови Обухівської районної управи, з листопада 1943 р. до вересня 1945 р. перебував на фронті, був нагороджений медалями “За отвагу”, “За боевые заслуги”, отримав дев’ять подяк від командування²⁵. Цілком очевидно, що належність цього громадянина до націоналістів є нав’язаною радянськими слідчими.

Звісно, що організації ОУН діяли на території окупованої Наддніпрянщини. Так, у документі “Український визвольний рух і бандитизм”, що належить жандармському посту м. Васильків за 1942 р., відзначається факт активізації діяльності кількох груп націоналістів, які проводили агітацію та організували ряд нелегальних зібрань. Проте зміст цього оригінального документа викликає певні сумніви. Один із громадян, особа якого називається в документі, в післявоєнний час був засуджений. Під час перегляду матеріалів кримінальної справи виявлено посвідчення про те, що цей громадянин разом із сім’єю брав активну участь у боротьбі з окупантами, зокрема надавав допомогу 4-му Київському партизанському батальйону. Посвідчення підписав уповноважений з організації бойових груп названого формування²⁶. Але з незрозумілих причин слідчий не звернув уваги на документ. Очевидно, що не лише нацистські, а й радянські спецслужби помилялися, вважаючи цього громадянина учасником націоналістичної організації. Свідчення, отримані під час слідства, нічим не відрізняються від аналогічних документів, присутніх в інших кримінальних справах. Проте слідчий не “помічав”, що серед “українських націоналістів”, які працювали в окупаційній газеті “Васильківські вісті”, було кілька кандидатів у члени партії, а один із них – член Спілки письменників України²⁷. Не зважаючи на це, всіх їх зарахували до учасників націоналістичної організації.

Здебільшого діяльність осіб, що змогли інтегруватися до місцевих органів влади, полягала в націоналістичній пропаганді. Діючи через систему відновлених “Просвіт”, ці особи пропагували національні цінності, влаштовуючи читання лекцій з історії України, організували вистави та збори з приводу різних подій. Звісно, що на них постійно звучали антирадянські ідеї. Ось який вигляд це мало в інтерпретації керівника радянського підпілля Переяславського району. Отримавши запитання “Що Ви знаєте про існування товариства “Просвіта”, він відповів: “Я не знаю такого товариства. Ця група їздила із Хоцьок в Ташань, із Ташані в Переяслав. Такий існував трикутник їх дій. Кожні такі відвідини супроводжувалися великими пиятками”²⁸. Відкинувши специфіку пояснень учасника радянського підпілля, який за весь період окупації не зумів здійснити чогось героїчного, переховуючись у помешканнях селян, зазначимо, що агітаційно-пропагандистські заходи, спрямовані на відродження національних ідей, стали основним напрямом діяльності українських націоналістів.

Отже, некритичне ставлення до використаних документів радянських і німецьких спецслужб може призвести до двох діаметрально протилежних результатів дослідження. З одного боку, можливе ретушування діяльності ОУН виключно в чорному кольорі, а з іншого, – не виключена й “героїзація” відповідної діяльності. Як кількісні, так і якісні складові в організаційно-політичній діяльності ОУН на окупованій території Наддніпрянщини в інтерпретації й оперативно-розшукових діях радянських і нацистських спецслужб є перебільшеними.

Усі матеріали, отримані радянськими спецслужбами з приводу діяльності ОУН, були використані в офіційній пропаганді й історіографії Великої Вітчизняної війни. Первинні матеріали кримінальних справ були використані для аналізу та проведення відпо-

відних узагальнень, які направлялися партійним органам. Після обробки ідеологічними відділами КП(б)У ці документи отримували статус “вторинних” і саме до користування ними була допущена офіційна історична наука УРСР.

Дискредитація ОУН мала різну спрямованість, у тому числі для пояснення невдач радянського підпільного та партизанського рухів, проведення післявоєнних репресій проти інтелігенції, що перебувала на окупованій території країни.

Організаційно-політична діяльність ОУН не може бути визнана вдалою. Особовий склад порівняно нечисленних похідних груп ОУН розчинився в місцевому середовищі й не мав суттєвого впливу на ситуацію, що динамічно змінювалася в окупованій Наддніпрянщині. Значна кількість осіб, що очолювала органи місцевого управління, не мала реального зв’язку з організацією. Втратили зв’язок з організацією й учасники похідних груп.

Здебільшого діяльність ОУН була зведена до елементарної агітаційно-пропагандистської роботи, яка мала значну антирадянську складову, поєднану з відродженням державотворчих і національних ідей.

- ¹ Струтинська Т. Організаційно-політична діяльність похідних груп ОУН на Наддніпрянщині (1941 р.) // Україна соборна: Зб. наук. статей. – К., 2005. – Вип.2. – Ч.ІІІ. – С.414–422.
- ² Ходанович О. Діяльність похідних груп ОУН у роки німецько-фашистської окупації України (1941–1942 рр.) // Національні рухи Опору в Східній і Центральній Європі кінця 1930-х – середини 1950-х років: Матеріали Міжнародної науково-теоретичної конференції. – К.: КМПУ імені Б.Д.Грінченка, 2005. – С.24–28.
- ³ Кот С. Підпілля ОУН в окупованому Києві. 1941–1943 // Друга світова війна і доля народів України: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. – К.: Сфера, 2005. – С.126–140.
- ⁴ ДА СБУ. – Ф.5, спр.57736, арк.191, 192.
- ⁵ ДА СБУ. – Ф.6, спр.68035-ФП, арк.16, 17, 20.
- ⁶ ЦДАГОУ. – Ф.166. – Оп.3, спр.200, арк.203.
- ⁷ ДА СБУ. – Ф.79, оп.1 (2001), спр.2, т.1, арк.58.
- ⁸ ДА СБУ. – Ф.5, спр.56527, арк.77.
- ⁹ ДА СБУ. – Ф.5, спр.55733, т.1, арк.117, 141.
- ¹⁰ ДА СБУ. – Ф.6, спр.73402-ФП, арк.120.
- ¹¹ ДА СБУ. – Ф.6, спр.72222-ФП, арк.12.
- ¹² ДА СБУ. – Ф.5, спр.57686, арк.26.
- ¹³ ДА СБУ. – Ф.6, спр.74346-ФП, арк.74.
- ¹⁴ ДА СБУ. – Ф.5, спр.50670, арк.12, 14.
- ¹⁵ ДА СБУ. – Ф.6, спр.73523-ФП, арк.24, 1477.
- ¹⁶ ДА СБУ. – Ф.79, оп.1 (2001), спр.5, т.1, арк.101, 141.
- ¹⁷ ДА СБУ. – Ф.6, спр.68197-ФП, арк.195.
- ¹⁸ ДА СБУ. – Ф.6, спр.69520-ФП, арк.49.
- ¹⁹ ДА СБУ. – Ф.6, спр.73086-ФП, арк.11.
- ²⁰ ДА СБУ. – Ф.5, спр.11906, арк.80.
- ²¹ ДА СБУ. – Ф.5, спр.39831, т.2, арк.287.
- ²² ДА СБУ. – Ф.5, спр.39831, т.1, арк.84.
- ²³ ДА СБУ. – Ф.5, спр.46872, арк.194, 195.
- ²⁴ ДА СБУ. – Ф.6, спр.72467-ФП, арк.2.
- ²⁵ ДА СБУ. – Ф.6, спр.72251 –ФП, арк.314, 315.
- ²⁶ ДА СБУ. – Ф.6, спр.71889-ФП, арк.67, 68.
- ²⁷ ДА СБУ. – Ф.6, спр.68672-ФП, арк.25. 25.
- ²⁸ ЦДАГОУ. – Ф.166, оп.3, спр.86., арк.257.

The article is devoted to the Ukrainian Nationalists Organization (b) activities in the Over-Dnipro territory in the period of the 1941–1944. Based on the critical analysis of the State archive's documents of Ukrainian Security Department there have been proved the relation of the named organization's members to spreading national ideology and anti-Soviet propaganda in Eastern Ukraine.

Key words: *outgoing groups, nationalists' organizations. Soviet Special Bodies.*

УДК 94 (477.8)
ББК 63.3 (4 Укр) 624

Галина СТЕФАНЮК

**ПРОГРАМНІ ЗАСАДИ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ ОУН(Б) ЩОДО РОЗВИТКУ
УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ В ПЕРІОД НАЦИСТСЬКОГО “НОВОГО ПОРЯДКУ”
(1941–1944 рр.)**

У статті висвітлено місце освіти й культури в програмних документах ОУН(Б), проаналізовано вплив організації на культурно-освітні процеси та визначено шляхи практичної реалізації завдань ОУН(Б) щодо освіти й виховання української молоді.

Ключові слова: освіта, нація, націоналізм, національна ідея, національно-визвольний рух, організація українських націоналістів.

З плином історичного часу досить актуальною залишається проблематика, що стосується діяльності ОУН як головного ідеолога, активіста національно-визвольної боротьби. сили, яка завжди протистояла поневоленню. Розбудова незалежної держави вимагає глибокого й критичного осмислення історичного досвіду. Тому цілком закономірним є зосередження уваги науковців на кардинальних питаннях, пов'язаних із державотворчими змаганнями патріотичних сил. У цьому контексті актуальним є висвітлення програмних засад організації щодо розвитку освіти й культури та шляхів їхньої реалізації в період Другої світової війни.

Після проголошення незалежності України вітчизняна історична наука з позицій історизму підійшла до оцінки культурно-освітньої діяльності ОУН(Б) у період нацистського “нового порядку”. В основному програмні засади організації щодо розвитку освіти та культури й практичні заходи їхньої реалізації вивчалися науковцями В.Сергійчуком, В.Косиком, О.Вересом, В.Ухачем. Використавши здобутки історичної науки з проблеми дослідження, вважаємо одним із важливих завдань залучити до наукового обігу нові джерела. Основна частина документів із даної проблематики зосереджена в Центральному державному архіві вищих органів влади і управління України, зокрема у фонді 3833 “Крайовий провід Організації українських націоналістів на західноукраїнських землях”.

Мета статті полягає в об'єктивному висвітленні в ідеології ОУН(Б) національної освіти як важливого чинника державотворчого процесу в період Другої світової війни.

Самостійницький характер позицій, на яких будувалися політичні доктрини ОУН(Б), із початком липня 1941 р. знайшли втілення і в культурно-освітній праці організації. Стосовно культурно-освітньої політики в документах ОУН(Б), прийнятих на Другому великому зборі у квітні 1941 р., зазначалося, що організація виступає “за безплатну освіту, за обов'язкове середнє навчання, за розширення мережі шкіл, бібліотек, за забезпечення студентів стипендіями, харчами, мешканням та навчальним приладдям, за повну пошану до праці інтелігенції...”¹. Керівники ОУН в основних положеннях культурно-освітньої програми вказували, що відродження нації повинно мати глибоке коріння в історії українського народу, опиратися на

героїчні зразки вітчизняної культурної спадщини. Вони вважали, що культурно-освітня діяльність має бути для членства ОУН не самоціллю, а важливим засобом для досягнення політичної незалежності. Лідери організації вважали, що “...тільки розвиток мистецьких традицій, які пов'язані з героїко-християнським духом нашої давнини, з культом лицарства, вольовим творчим ставленням до життя, міг зародити здорове піднесення нації”².

У документах, затверджених на Другій Конференції ОУН(Б) у квітні 1941 р., зазначалося, що “організація буде боротися за повний розвиток української освіти і куль-

тури, за її національний зміст, за повну незалежність України від культури Німеччини та Росії, тобто ОУН більше не покладає надії на співпрацю з жодним тоталітарним режимом”³.

У період із 1941 до 1944 рр. культурно-освітній сектор ОУН виконував основний тягар роботи з організації навчання українських дітей у національній школі, функціонування культурно-мистецьких закладів, пропаганди національно-державницьких ідей. Важливого значення надавала організація питанням навчання та виховання української молоді.

На Першому Конгресі ОУН указувалося, що “виховання народних мас у національно-державному дусі поряд із становленням ефективної шкільної системи, яка б піднесла на належний рівень розвиток освіти українського народу, буде пріоритетним напрямком діяльності держави. В основу народного шкільництва ляже система української обов'язкової та безплатної школи, яка забезпечить всебічний розвиток людини та охоплюватиме практичне і фахово-професійне навчання”⁴.

У постановах Другої (квітень 1941 р.) та Третьої (17–21 лютого 1943 р.) конференцій ОУН(Б) проголошувалося: “Боремося за повний розвиток української культури, за її націоналістичний зміст, за повну духовну незалежність її від московсько-більшовицького світу й від світу німецького. Стоїмо за опанування й вироблення шарів українського вчительства всіх ступенів, за виховання молоді в національно-державницькому дусі, за надання всім формам шкільництва національно-державницького змісту”⁵.

Ставлення ОУН до проблем виховання молоді мало подвійну позицію. По-перше, це була виховна дія національно-суспільних впливів. По-друге, – це планово організоване навчання та виховання. Зокрема, в освітньому документі “Націоналізм: нова сила виховання” наголошувалося, що тільки ідея нації пов'язує виховання з надбанням минулого, сучасного й творчістю майбутнього, надаючи цьому процесові єдності. Через націю виховання набуває історичності, всеохоплюючого впливу й формування дійсності⁶. “Керівництво, догляд за шкільництвом, сприяння та допомога учням в отриманні освіти, створення системи позашкільного навчання, допущення приватних освітніх установ та чужомовного навчання підлягатимуть контролю і регулюватимуться державою”⁷. Таким чином, ОУН вбачала мету навчання і виховання в тому, щоб виростити ініціативного, вольового, фізично здорового громадянина української держави, здатного до творчої праці, вихованого на моральних засадах національно-державного життя. Одним із завдань української школи організація вважала “виховання як шкільної молоді, так і народних мас культурної спільноти, свідомої національної єдності, що сприяла б викристалізації власної національно-культурної індивідуальності”⁸.

Свою виховну діяльність ОУН проявляла у двох напрямках: 1) у необхідності організовувати всі сфери національно-суспільного життя, надавши їм при цьому такого змісту й форми, щоб вони зміцнювали націю; 2) дати в теорії та практиці нову систему національної педагогіки, програму й організацію шкільництва, які відповідали б духовним потребам української нації⁹.

Не зважаючи на постійні переслідування окупаційною владою будь-яких проявів національно-визвольного руху, ОУН робила все можливе, щоб українська молодь навчалася в національній школі, вважаючи цю передумову головним фактором виховання патріотів України. Так, у виданій організацією інструкції (ч.8 за 1941 р.) щодо виховної роботи зі шкільною молоддю підкреслювалася важливість виховання молодого покоління в житті кожної нації: “Ми не можемо віддати нашої дитини ворогам, не сміємо допустити, щоб наші діти виховувались у ворожому народу дусі, виходили зі школи яничарами. Мусимо боротися за душу дитини, не дати викривити її, мусимо виховати її в національному дусі”¹⁰.

У формування ідеологічно-світоглядних програмових засад українського націоналізму вагомий внесок зробив М.Сціборський. У своїх науково-теоретичних доробках, присвячених проблемам ідеології ОУН і завданням майбутнього державного устрою української держави, він зазначав, що тільки через власну державу нація стає творцем історії. Складовою частиною поступу нації до власної державності, на його думку, є культурно-освітня політика на національних засадах. М.Сціборський доводив, що ОУН вбачає в умовах окупації мінімальні можливості просвітнього руху, оскільки це прямий шлях до розуміння народом його національно-політичної сили та свідомості.

У Проекті Основних Законів (Конституції) української держави, напрацьованому в 1941 р. М.Сціборським і до недавнього часу маловідомому широкому загалу української громадськості, мають місце культурно-освітні положення. У документі підкреслювалося, що метою виховання та освіти є “творення суспільного типу людини, здатної до активного способу життя”¹¹. Водночас зазначалося, що в основу освіти буде покладено систему національної, державної, обов’язкової, єдиної та безплатної школи, яка повинна забезпечити всебічний розвиток людини. “Держава зберігатиме за собою право догляду за школою”¹². Особлива роль у навчально-виховному процесі мала належати релігії, яка сприяла б розвитку духовно-моральних сил людини, суспільства й нації.

Значну увагу питанням місця та ролі культурно-освітнього життя українського народу приділяли ідеологи ОУН С.Бандера, Я.Стецько, С.Ленкавський. Зокрема, Я.Стецько зазначав, що основою виховання та освіти в майбутній українській державі має бути героїчний стиль і зміст життя. В основі шкільництва – система державної, обов’язкової, безплатної народної школи¹³. “Держава надаватиме допомогу талановитим дітям, гарантуватиме свободу творчої людини, введе законний обов’язок фізичного виховання, соціальні гарантії та опіку здоров’ям своїх громадян, виступаючи водночас за здорову українську родину”¹⁴.

Заслугове на увагу розроблена С.Ленкавським програма ОУН щодо засадничих основ державотворення в Україні. Значне місце в ній автор відводить питанням розвитку національної культури, здійсненню її історичних завдань, розбудові рідної освіти, української національної церкви¹⁵.

Конкретні завдання ОУН у культурно-освітній сфері були розроблені О.Ольжичем. Автор зазначає, що “в освітньо-просвітнянській галузі, яка мала б слугувати закріпленню в найширших масах народу націоналістичної духовності, нагальною поставала проблема організації навчально-виховної системи на засадах національної традиції”¹⁶.

ОУН виступала з вимогою поглибити планову організацію наукових студій з українознавства, послідовно й систематично вивчати історію України, літературу та філософію. Складовою частиною теоретичних пошуків, які пов’язувалися з розбудовою української національної освіти, було опубліковане на початку 1940-х років з ініціативи доктора А.Волошина в науковому збірнику Українського Вільного університету (м. Прага) цікаве дискусійне дослідження “Про шкільне право майбутньої Української держави”¹⁷. У 1941 р. ОУН видала в Празі працю “Напрямі, система і програма української національної школи” за редакцією Л.Білецького. У названих роботах основна увага приділялася проблемам організації нижчого й середнього шкільництва¹⁸.

Здійснення навчально-виховного процесу в націоналістичному дусі покладалося на реферантуру з культурно-освітніх справ Крайової Екзекутиви (виконавчий орган) ОУН. Основними з них були: 1) накреслити напрями культурно-освітньої діяльності згідно з програмою ОУН¹⁹; 2) опікуватися розвитком культури; 3) слідкувати за розвитком шкільництва й духом навчання в школах, намагаючись забезпечити організації якнайширший вплив на навчання; 4) організувати позашкільне виховання молоді в культурно-освітніх товариствах; 5) знайти відповідні форми й тактику праці в місцевих умовах; 6) налагодити

підготовку й організацію вишколу працівників культурно-освітньої сфери, активно співпрацюючи при цьому із суспільним і пропагандистським секторами²⁰.

Умови нацистського “нового порядку” на окупованій території, здавалося б, виключали будь-яку форму суспільного життя українського народу, а тим більше розвиток освіти чи культури. Однак із відступом радянських військ почали з’являтися ознаки культурно-освітнього поживлення. Важливо відзначити, що ентузіасти з інтелігентського середовища згуртовувалися і налагоджували діяльність просвітнянських осередків. У багатьох випадках ініціатива відновлення “Просвіти” належала похідним групам ОУН.

Уже в липні 1941 р. українські вчителі зобов’язувалися негайно розгорнути культурно-освітню роботу серед дітей шкільного віку й дорослих, “організувати читки з історії України і при цьому звернути увагу на визвольні змагання, перешкоди в творенні Української держави, з’ясувати теперішнє положення українського народу та перспективи на майбутнє”²¹.

Окупаційна влада дозволила відновити читальні “Просвіти” й розпочати роботу згідно з їхніми статутами. Призначений культурно-освітній референт вважався одночасно керівником та ініціатором усієї культурно-освітньої праці “Просвіти”. Він підтримував контакт із батьками, заохочував їх віддавати дітей після закінчення початкової народної школи до будь-якої фахової, а також відповідав за рівень культурно-освітнього життя у своїй місцевості. Так, 1 серпня 1941 р. у Львові відбулася спільна нарада представників “Просвіти”, “Січі”, студентських організацій та Жіночої Служби України (ЖСУ), де було вирішено “узгодити працю всіх товариств, виробити напрямки роботи, видати доповідні інструкції для нових клітин” і спільними зусиллями налагодити їхню працю, щоб впродовж місяця в кожному селі та місті вони відновили свою діяльність”²².

Головний відділ пропаганди ОУН(Б) із метою створення центрального керівництва над стихійно відновлюючими свою діяльність культурно-освітніми осередками 19 липня 1941 р. зобов’язав о. Северина Сапруна та В.Гафтковича організувати якнайшвидше центральний осередок для справ масової освіти на західноукраїнських землях. Центром “Просвіти” був Крайовий інститут позашкільного виховання і народної творчості у Львові²³. Водночас планувалося підготувати статут цієї інституції, накреслити напрямки праці в регіоні, підпорядкувати всі сільські, районні й обласні осередки Крайовому інституту, призначити в кожному осередку довірених осіб для контролю за роботою, опечатати всю літературу комуністичного й польського шовіністичного змісту, узгоджувати зміст діяльності з утвореним з ініціативи ОУН Інститутом націоналістичної освіти у Львові²⁴.

Відновлення та діяльність “Просвіти” німці не випускали з-під свого жорсткого контролю. У секретній німецькій інструкції, яка потрапила до рук українського національного руху Опору в листопаді 1942 р., окупаційна влада відзначала основні принципи нацистської освітньої політики в Україні: “Чотирикласні школи мають бути закриті в 1943 р., за культурним товариством “Просвіта” треба встановити нагляд, бо там діють “Б” (бандерівці)”²⁵.

У міру посилення репресій проти українських націоналістів “Просвіта” політизувалася, ставала опозиційною щодо німецьких окупантів. Нацистський уряд дедалі більше непокоїла занадто, як вони вважали, самостійницька, а отже, й антинімецька діяльність “Просвіти”. В огляді поліції безпеки й СД зазначалося: “Як і в минулому, “Просвіта” намагається розширити свій вплив на громадське життя. При цьому дедалі більше визначається її прагнення усунути сторонній вплив, у тому числі німецький, і продовжувати роботу за створення “самостійної України”²⁶.

Підготовка освітніх працівників на вишкільних курсах також непокоїла нацистів. Свідченням цього є повідомлення німецької служби безпеки про діяльність ОУН в Україні від 22 травня 1942 р., де зазначалося, що “підготовлені націоналісти виїжджали з Галичини і займали без дозволу влади підходящі для себе посади, особливо посади шкільних

інспекторів”. Далі підкреслювалося, що призначені цими шкільними інспекторами вчителі “виховували молодь за особливими інструкціями і готували з них послідовників Бандери. Крім того, ці вчителі вели пропаганду за Бандеру серед українців старшого віку”²⁷.

З початком 1943 р. стан українського шкільництва дещо погіршився, що пояснювалось офіційною позицією нацистських окупаційних властей, відкритими репресіями й боротьбою з усіма проявами національно-визвольного руху, зміною ситуації на фронтах. У цей час, у 1943 р., відбувся Третій великий збір ОУН(Б), у постановках якого питання культури й освіти стояли дуже гостро. Вони доповнювали постанови попередніх років. На Третій Конференції українських націоналістів, яка відбулася 17–21 лютого 1943 р., значна увага приділялася духовному й культурному “вихованню молоді в душі ідеї революційної боротьби, в душі, відмінному від марксистської орієнтації”²⁸.

Важливого значення організації навчання українських дітей у національній школі на звільнених від німецьких окупантів землях надавало командування Української повстанської армії. “Мусимо пам’ятати, – говорилося у вересневій 1943 р. інструкції, – що ми є ковалями нашої долі, що доля в наших руках, а тому всі до праці, до боротьби за Українську державу”²⁹. Зі зверненнями подібного змісту виготовлялися листівки-відозви УПА до школярів.

На звільнених УПА територіях утворювалися спеціальні інспекторати культури, шкільництва, що займалися вишколом учителів, відкриттям народних шкіл, друком нових українських шкільних підручників, організацією самоосвітніх гуртків, призначенням культурних працівників на поодинокі райони. Так, у наказі шефа Політичного штабу УПА Остапа окружного шкільному інспекторові наголошувалося: “На всіх теренах, звільнених УПА від імперіалістів 15 березня 1943 р. почати 1943–1944 учбовий рік, закінчивши поточний ремонт і забезпечивши школи педагогічними силами”³⁰. Організацію налагодженої роботи шкіл та умов праці вчителів на місцях вищезгаданих керівник Політичного штабу доручив надрайонним і районним управам, зобов’язавши їх забезпечити школи паливом, технічним персоналом, приміщеннями, транспортом і квартирами для вчителів. Цей наказ, як свідчать факти, не був пустою фразою. Так, в одному лише районі “Долина” було відкрито 119 середніх і початкових шкіл, де проводили навчання 185 учителів. Окрім того, функціонували фахові, адміністративні, вчительські й інструкторські курси.

Наближення фронту до Західної України та масовий терор нацистської окупаційної влади змусили керівництво ОУН у кінці 1943 – на початку 1944 рр. внести певні корективи в плани роботи зі шкільною молоддю. Зокрема, в розпорядженні від 20 вересня 1943 р. ОУН(Б), поряд із вимогою вберегти молодь від вивозу в Німеччину, поставила перед провідниками рефератур такі завдання: 1) посилити виховну роботу серед юнацтва в теренах, опанованих відділами УПА; 2) проводити масове виховання в державницькому дусі через школи, церкви й інші установи; 3) охопити в ряди юнацтва всю молодь (так, за кожним юнаком (-чкою) закріплювалася в селі певна кількість осель для проведення національно-патріотичної виховної роботи); 4) політичному референту разом із жіноцтвом організувати опіку й виховання дівчорі (4–7 років) та доросту (7–10 років)³¹.

Не зважаючи на вкрай важкі умови, ОУН(Б) в умовах суворої конспірації завжди проводила масове виховання в державницькому дусі через школи й церкву. Саме в наполегливій праці на культурно-освітній ниві проявилися творчі сили українського націоналізму, що, виходячи з національно-державницьких позицій, у несприятливих умовах відроджував усі ділянки українського культурного життя. У протистоянні саме на вчительство, з огляду на його роль і функції в суспільно-політичному житті, особливу ставку робили сили руху Опору, представлені ОУН та УПА.

У 1944 р., в умовах масового закриття шкіл, ОУН ставила вимогу невідкладної опіки всією молоддю, оскільки “від нас залежить їхнє майбутнє”. А це вимагало від кожного члена організації бути на кожному кроці прикладом для молоді, своїми діями вказу-

вати їй на шлях у майбутнє, прищеплювати любов до України, “вказуючи великі чини борців-героїв за найбільшу святість – самостійну Україну”³².

Таким чином, упродовж усього періоду нацистського “нового порядку” в Україні ОУН(Б) вела цілеспрямовану боротьбу за збереження української культури й освіти. У практичній діяльності організації завжди пріоритетними були проблеми навчання та виховання української молоді на національно-патріотичних засадах. Це пояснювалось тим, що в боротьбі за українську державність національна освіта відігравала роль важливого чинника. В умовах окупації ОУН працювала над пошуком альтернативних шляхів навчання і виховання підростаючого покоління, вибором відповідних шляхів організації української школи. Практичну реалізацію це знайшло в широкому розгортанні самоосвітнього руху, який давав змогу молоді отримати основні знання з навчальних дисциплін. У своїй діяльності ОУН не обмежувалася лише політичними завданнями, а впливала на культурно-освітні процеси в Україні, розробила власну програму, визначила її практичну реалізацію на шляху розвитку майбутньої системи національної культури, освіти й виховання.

¹ Верес О. Культурна політика ОУН в програмних документах і матеріалах періоду Другої світової війни // Історія слов’янських народів: актуальні проблеми дослідження. – К., 2000. – Вип. 6. Слов’янські народи в Другій світовій війні. – С.223.

² Там само. – С.254.

³ ОУН в світлі постанов Великих Зборів і Конференцій та інших документів з боротьби 1929–1955 рр. – Торонто, 1955. – С.62.

⁴ Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф.3833, оп.1, спр.55, арк.1.

⁵ ОУН в світлі постанов Великих Зборів і Конференцій та інших документів з боротьби 1929–1955 рр. – Торонто, 1955. – С.146.

⁶ ЦДАВО України. – Ф.3833, оп.1, спр.36, арк.21.

⁷ Там само. – Оп.2, спр.9, арк.21.

⁸ Там само. – Оп.1, спр.77, арк.28.

⁹ Там само. – Оп.1, спр.36, арк.22.

¹⁰ Там само. – Оп.1, спр.279, арк.90.

¹¹ Там само. – Оп.1, спр.7, арк.8.

¹² Там само. – Арк.9.

¹³ Там само. – Оп.1, спр.89, арк.123.

¹⁴ Там само. – Арк.124.

¹⁵ Там само. – Оп.2, спр.74, арк.25.

¹⁶ Ольжич О. Культурна політика українського націоналізму // Незнаному воякові. – К., 1994. – С.230.

¹⁷ ЦДАВО України. – Ф.3833, оп.3, спр.9, арк.93.

¹⁸ Там само. – Арк.95.

¹⁹ Там само. – Оп.2, спр.61, арк.3.

²⁰ Там само. – Оп.2, спр.1, арк.211.

²¹ Там само. – Оп.1, спр.31, арк.88.

²² Там само. – Оп.1, спр.62, арк.12.

²³ Там само. – Оп.1, спр.17, арк.1.

²⁴ Там само. – Оп.1, спр.23, арк.67.

²⁵ Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. – Париж–Нью-Йорк–Львів, 1993. – С.281.

²⁶ Коваль М.В. Діяльність “Просвіти” на окупованій території України (1941–1944 рр.) // “Просвіта”: історія та сучасність. – К.: Веселка, 1998. – С.94.

²⁷ Сергійчук В. ОУН-УПА в роки війни. Нові документи і матеріали. – К.: Дніпро, 1996. – С.175.

²⁸ ОУН в світлі постанов Великих Зборів і Конференцій та інших документів з боротьби 1929–1955 рр. – Торонто, 1955. – С.77.

²⁹ ЦДАВО України. – Ф.3833, оп.1, спр.280, арк.9.

³⁰ Накази командування УПА. – Івано-Франківськ, 1992. – С.24.

³¹ ЦДАВО України. – Ф.3833, оп.1, спр.169, арк.21.

³² Там само. – Оп.1, спр.280, арк.11.

There have described the position of education and culture in programme papers of Organization of Ukrainian Nationalists (Bandera's Community); there have analyzed the influence of organization of cultural and educational processes; and they have determined the ways of practical realization of OUN's tasks about education and treatment of Ukrainian youth.

Key words: education, nation, nationalism, national idea, national liberation movement, Organization of Ukrainian Nationalists.

УДК 322:32.001 94 (477.8)

ББК 66.5

Василь МАРЧУК, Олексій ВИШИВАНЮК

ЦЕРКВА В УМОВАХ РЕЛІГІЙНОГО ПІДПІЛЛЯ: ВИБІР УКРАЇНСЬКИХ ГРЕКО-КАТОЛИКІВ У 1941–1946 РР.

У статті досліджуються особливості діяльності Української греко-католицької церкви в умовах релігійного підпілля 1941–1946 рр. у Західній Україні. Проаналізовано місце й роль УГКЦ у нацистській і радянській політиці, визначено суспільну позицію церковних провідників, їхнє включення в національно-визвольний рух. Розкрито політичні й історичні умови так званого Львівського церковного собору 1946 р., який, фактично, став початком існування УГКЦ як катакомбної церкви.

Ключові слова: УГКЦ, релігійне підпілля, Львівський собор 1946 р., більшовицький режим.

З початком Другої світової війни кардинально змінюється ситуація в релігійному житті України. Протягом кількох місяців практично вся її територія була зайнята військами вермахту. Багато українців, особливо серед віруючих, сприйняли ці події як звільнення від безбожницького більшовицького режиму. Цьому сприяв і той факт, що німці, на відміну від більшовиків, демонстрували лояльне ставлення до релігійного життя. Інструктуючи найвище керівництво СС перед наступом на Радянський Союз, діяч СД Гайдріх закликав “не чинити ніяких дій проти прагнення православної церкви до поширення свого впливу на маси. Не слід нічого чинити проти церкви”¹.

Новий окупаційний режим намагався використати церкву для боротьби із СРСР, при цьому найменше піклуючись про її інтереси. Діяльність церков була строго регламентована, їм заборонялося займатися політикою та робити публічні заяви. Режим прагнув також не допустити створення єдиної уніфікованої української православної церкви. Це завдання полегшувалося постійними суперечками між українськими єпископами. Результатом німецької релігійної політики в окупованій Україні стало протистояння двох найбільш впливових православних церков – автономної (створеної влітку 1941 р. волинським архієпископом Олександром Громадським. Її прихильники визнавали юрисдикцію Московської патріархії і поділяли проросійські настрої) й автокефальної (відновленої в лютому 1940 р.). Німці були зацікавлені в ескаляції напруженості між автономістами й автокефалістами, вони підтримували автономістів там, де переважали автокефалісти, й навпаки. Про політичні вподобання автономістів і автокефалістів свідчить той факт, що після відступу німців із ними на захід відійшло 14 із 15 єпископів УАПЦ і лише 8 із 14 – автономної УПЦ. Ті шестеро, що залишилися, після 10-річного ув'язнення в таборах ГУЛАГу отримали єпископські кафедри. На них не було покладено заборону служіння як на духовенство, яке співпрацювало з німцями².

Однак прихід німецьких окупантів в Україну сприяв відродженню релігійного життя. На кінець окупації в Україні діяли 5633 громади Російської православної церкви, 2326 – греко-католицької, 652 – римо-католицької, 42 монастирі, сотні громад і малих конфесій. Загальна кількість священнослужителів становила близько 27 тис. чол.³. У Київській єпархії, де напередодні війни було всього три церкви, в 1943 р. їх нараховувалося

798: 500 автономних і 298 автокефальних (майже половина дореволюційної кількості), кількість священників виросла до 1034 осіб – 600 автономних і 434 автокефальних (70% від дореволюційної кількості)⁴.

Українські національні церкви вітали прихід німецьких військ, убачаючи в них визволителів і сподіваючись на шанс відродження української державності. Після проголошення Акта про незалежну українську державу 30 червня 1941 р. єпископ Луцької єпархії УАПЦ Полікарп в архіпастирському посланні писав: “Разом з українським народом радіє і наша многостраждальна Церква. Відроджена у вільній українській державі – українська вільна Православна Церква буде з народом нерозривною цілісністю...”⁵. Акт проголошення української держави був освячений митрополитом УГКЦ А.Шептицьким. 1 липня 1941 р. із нагоди приходу німецьких військ митрополит звернувся з листом до духовенства й віруючих, у якому зазначалося: “Побідоносну німецьку армію, що зайняла вже майже цілий край, вітаємо з радістю і вдячністю за визволення від ворога”⁶.

Гострим залишається питання про колабораціоністську діяльність українського національного руху в цілому й національно-релігійного зокрема. Як зазначає О.Лисенко, “прагнучи через існуючі координаційно-допоміжні органи полегшити життя своїх співвітчизників за умов окупації, духовенство, яке займало активну громадянську позицію, не могло в тій чи іншій формі не співробітничати з гітлерівцями”⁷.

Вищі ієрархи неодноразово зверталися до населення з відозвами й посланнями, в яких прославлявся вермахт, містилися здравиці на честь фюрера й заклики виконувати всі приписи властей. Духovenство УАПЦ заклиало народ не саботувати сільськогосподарські поставки для потреб німецької армії, стверджувало, що відмова від виїзду на роботу до Німеччини є злочином проти власного народу, переконувало “приступити до співпраці з німецьким народом, щоб таким чином дати доказ нашої вдячності за визволення нашого краю, за знищення комунізму, за установлення нового ладу у Європі”. Пастирський лист митрополита А.Шептицького до від’їжджаючих на роботу до Райху наставляв віруючих на послух і сумління⁸.

На заклик духовенства населення окупованих територій брало участь у збиранні металу, одягу, взуття, грошей для потреб вермахту. 20 липня 1941 р. греко-католицький митрополічий ординаріат звернувся з посланням до духовенства, в якому переконував священників організувати закупівлю сільськогосподарської продукції для німецької армії. Закінчувалося послання словами: “Для власного добра, для добра нашої держави мусимо повинуватися справедливим жаданням і наказам військової німецької влади”⁹.

Колабораціонізм із нацистським режимом для українського духовенства був мотивований у першу чергу національно-визвольними змаганнями та боротьбою з більшовизмом. Значна частина кліру УАПЦ і УГКЦ активно підтримувала оунівське підпілля. Ця підтримка знаходила свій вияв не лише в “українізації церкви”, але й у прямій участі в організаційному та морально-ідейному забезпеченні діяльності ОУН і УПА. Так, на Волині священники УАПЦ, а на території Польського генерал-губернаторства греко-католицьке духовенство були військовими капеланами в збройних формуваннях націоналістів.

Отже, війна стала протистоянням не лише двох тоталітарних політичних режимів, не лише двох армій, а й розділила церкву й віруючих на два табори, які були змушені стати по один чи по іншій бік барикад. Перемога жодній зі сторін не гарантувала безхмарного життя, але виявитися на боці переможця було, безумовно, стратегічно вигідно. З іншого боку, два “вожді” зрозуміли, що перемога залежить не тільки від тотальної військової мобілізації, а й від морально-вольового духу очолених ними націй. Тому на боротьбу з ворогом вони мобілізують і церкву.

У той час, коли комуністичний режим дещо пом’якшив свою політику стосовно окремих конфесій, доля УГКЦ була вирішена владою ще до окупації західноукраїнських земель. На момент приходу радянських військ у західні області України в 1939 р. до стру-

ктури УГКЦ входило 3040 парафій, 4440 церков, духовна академія та 5 духовних семінарій, у яких навчалося 540 семінаристів, 2 школи, 127 монастирів, видавалося 3 тижневих і 6 місячних часописів. Церкву очолював митрополит, якому підлягали 10 єпископів, 2930 священників. У монастирях проживало 520 ієромонахів і 1090 монахинь. Кількість віруючих греко-католиків становила 4370000 чол.¹⁰ За підрахунками МДБ УРСР, у травні 1945 р. у Західній Україні діяло 2326 греко-католицьких громад, які обслуговувало 2402 служителя культу (1694 священники, 368 дияконів, 319 псаломщиків і 21 декан)¹¹.

Цій церкві, за задумом сталінського режиму, не було місця в керованій ним державі. УГКЦ звинувачували в колабораціонізмі в часи війни, підтримці нею національно-визвольного руху, підпорядкованості “профашистському” Ватикану. Уже після захоплення Галичини Червоною армією восени 1944 р. здійснено перші спроби обмежити діяльність УГКЦ. Одразу після звільнення Львова було закрито митрополічу друкарню “Стадіон”, обмежувалися можливості церкви у справі утримання народної лікарні. Ще за життя митрополита А.Шептицького було зроблено спробу організації делегації УГКЦ до Москви з метою домогтися нормальних умов для діяльності церкви.

Після смерті А.Шептицького 1 листопада 1944 р. митрополитом став Й.Сліпий. Уже за його керівництва церквою делегація УГКЦ на чолі з архімандритом Климентієм Шептицьким 22 грудня 1944 р. у Москві мала зустріч із Головою РСРК при РНК СРСР І.Полянським. Архімандрит зауважив, що внаслідок відмінностей в економічному, культурному та релігійному житті, якими відрізняється Західна Україна, “потрібно переїхати робити обережно”¹². Делегуючи своїх представників до Москви, ієрархи УГКЦ, з одного боку, намагалися засвідчити свою лояльність до нової влади, а з іншого, – отримати відповідь на запитання, чи дістане церква можливість вільно здійснювати свою діяльність у нових умовах. Цього разу режим поки що не відмовив УГКЦ у праві на існування. Греко-католикам дозволили відправляти богослужіння і навіть повернули народну лікарню ім. А.Шептицького.

Уже в перші місяці після приходу Червоної армії греко-католицький клір здійснював акції, що суперечили політиці радянської влади. Духовенство УГКЦ не лише відмовилося підтримати насильницьке переселення українців із земель, що переходили Польщі, але, навпаки, за вказівкою перемишльського єпископа Й.Коциловського вело агітацію проти репатріації.

У цей же час у Москві розробляються плани ліквідації УГКЦ. Їх було викладено в таємному листі Голови РСРПЦ Г.Карпова першому секретареві ЦК КП(б)У М.Хрущову від 20 квітня 1945 р. У цьому листі йшлося про необхідність посилення православної церкви в західноукраїнських областях і про організацію в середовищі греко-католиків ініціативної групи, яка мала заявити про розрив із Ватиканом і закликати уніатське духовенство до переходу в православ'я. Окремо Г.Карпов зупинився на створенні так званої ініціативної групи на чолі з о. Г.Костельником, а також на спеціальному зверненні патріарха Московського до останніх із закликком переходити в православ'я¹³. У ніч на 12 квітня 1945 р. було заарештовано митрополита Й.Сліпого, єпископів: М.Будку, М.Чарнецького, Г.Хомишина й І.Лятишевського, а також велику кількість священників і церковного активу.

Уже 8 березня 1946 р. відбувся інспірований владою Львівський собор, який прийняв рішення про ліквідацію УГКЦ, чим було розпочато нову сторінку в історії церкви, яку прийнято називати катакомбним періодом.

На нашу думку, Львівський псевдособор 1946 р. потребує вичерпної богословської, історичної, політичної та правової оцінки в контексті церковно-державних взаємин у минулому, які обернулися брутальною зневагою свободи сумління та жорстокими переслідуваннями за віру. Це необхідно передусім для того, аби суспільне й духовне життя у вільній українській державі ґрунтувалося на засадах правди й справедливості, а трагедія минулого більше ніколи не повторилася. Адже переслідування УГКЦ було складовою

частиною кривавої трагедії насилля в Україні, яка впливала з людиноненавистливої ідеології тоталітарного комуністичного режиму й була “апробована” у 20–30-х роках ХХ ст. щодо всіх без винятку церков та їхніх вірних: православних і католиків, протестантів і представників інших церковних і релігійних спільнот. Водночас в основі репресивної релігійної політики Радянської держави, яка за псевдоінтернаціоналістською риторикою приховувала свою імперську сутність, лежали засади й механізми, успадковані нею від царського режиму. Вони передбачали надання привілейованого статусу одній із церков, лояльній і покірній щодо існуючого режиму, інструменталізацію протегованих і контрольованих владою церковних структур в інтересах державної внутрішньої та зовнішньої політики. Саме таку роль під час ліквідації УГКЦ було відведено знекровленій гоніннями міжвоєнного періоду Російській православній церкві, ієрархія якої стала знаряддям владного свавілля.

Ще 28 травня 1945 р. у Львові виникла Ініціативна група по возз'єднанню греко-католицизму з православ'ям¹⁴. Її очолив відомий богослов, настоятель Преображенської церкви у Львові, представник Львівської єпархії Гавриїл Костельник. До складу Ініціативної групи входили Михаїл Мельник – настоятель церкви в Нижанковичах, генеральний вікарій Перемишлянської єпархії Дрогобицької області, представник Перемишлянської єпархії, а також Антоній Пельвецький – настоятель церкви в Копичинцях, декан Гусятинського деканату, представник Станіславської єпархії. Рада Народних Комісарів України в травні 1945 р. визнала Ініціативну групу як адміністративно-церковну владу греко-католиків і дозволила їй провести церковний собор, різні підготовчі заходи до нього серед мирян і духовенства. Фактично владні структури долю греко-католицької церкви вже вирішили, але аналогічне рішення повинен був прийняти церковний собор, аргументацію, висновки й постанови для нього готувала Ініціативна група¹⁵.

Для проведення греко-католицького церковного собору необхідно було мати єпископів, які в той період перебували в ув'язненні. Тому представники Ініціативної групи виїхали в Київ і 22 лютого 1946 р. вчинили акт приєднання до православної церкви всієї делегації. Це відбулося під час літургії, яку проводив православний митрополит Київський і Галицький Іоанн, екзарх усієї України. 24 і 25 лютого 1946 р. у кафедральному Володимирському соборі відбулася хіротонія єпископів Антонія Пельвецького для Станіславської православної єпархії і Михаїла Мельника для Самбірсько-Дрогобицької єпархії; львівським єпископом залишався Макарій, який мав титул єпископа Львівського й Тернопільського. Отже, православна церква отримала повноцінну ієрархію. Заходи з підготовки собору, його проведення, охорони, створення необхідних умов для проживання й роботи делегатів і гостей контролювали місцеві органи влади, адміноргани, уповноважені Ради в справах Російської православної церкви в західних областях України. Всебічну інформацію про хід возз'єднання церков для уряду України готував П.Ходченко – уповноважений Ради в справах Російської православної церкви при РНК УРСР, його співробітники¹⁶.

Собор греко-католицької церкви відбувся 8–10 березня 1946 р. у соборі св. Юра у Львові. Його делегатами стали 2 єпископи, 214 священників, деканів і представників кліру всіх трьох греко-католицьких єпархій та 19 мирян. Із запрошених противників возз'єднання ніхто на собор не прибув. Делегати собору виражали волю 997 з 1270 священників усієї греко-католицької церкви західних областей України (78%), які самостійно чи під тиском влади подали особисті заяви про бажання вийти з унії та возз'єднатися з православ'ям.

Деякі автори називають іншу кількість усього духовенства Львівської митрополії, проте розходження між нею й вищезазначеною незначні. У цілому ж греко-католицька церква в 1943 р. налічувала (з урахуванням Мукачівської та Пряшівської єпархій і Лемківської апостольської адміністрації) 2987 священників. 216 делегатів собору, за висновком о. А.Пельвецького, представляли 986 священників, які приєдналися до Ініціативної

групи. Неприєднаних, яких, за його висловом, переконували й усно й листами, виявилось всього 281. Сумарно, як бачимо, виходить 1267 священнослужителів. Де ж решта?

Розбіжність цифр помітили ще радянські історики. К.Дмитрук схильний пояснювати цю різницю тим, що “кілька сот священників виїхало на Захід... Багато священників переїхало до міст, зреклося духовного сану... Чимало їх загинуло або померло під час війни...”¹⁷.

“Вісник Української греко-католицької церкви у Франції” в 1946 р. констатував: “...греко-католицьке духовенство розвіяне на чотири вітри: одні (кажуть 700!) на Сибірі, другі врятували життя втечею на чужину (має їх бути коло 400 на скитальщині), а треті – (вище 200) розстріляні. Це значить: три п’ятих частини галицького духовенства усунуто з поля бою. А коли серед зтероризованих розстрілами та тюрмами двох третіх знайшлося і 216 таких, що заломились, то це тільки 8% нашого духовенства в Галичині”¹⁸.

Головував на Львівському соборі о. Гавриїл Костельник. Він же зробив “Доповідь про мотиви возз’єднання греко-католицької церкви з Російською православною церквою”, в якій підкреслив, що папство систематично використовувало церковну унію для поглинення православ’я, бо “дійсно католицьку церкву римські папи розбили, порвали зв’язок з усіма східними церквами, щоб вільно розвиватися за своєю схемою: папа – монарх у церкві і загальний надцар у світі. Римська церква має під ноги взяти всі інші церкви”. Уже в I тисячолітті Римська церква й Грецька церква жили в безперервному антагонізмі, папи знищили останню в давній Моравії, Паннонії, Південній Італії і навіть Царгороді за допомогою хрестоносців у 1204 р. Тактика тішення православ’я була завжди однаковою, говорив Г.Костельник, “де папи не могли знищити Грецької церкви задля політичних умов, там вони пропагували чи насаджували унію. Коли ж досягнули всю владу над уніатами, то цілком нищили грецький тип церкви, а насаджували своє латинство”. Так само антикатолицькими були й виступи делегатів собору¹⁹.

Одним із мотивів розриву з Римом, зазначав доповідач, було те, що українці надіялися на допомогу унії, але “унія внесла кривавий роздор в нашому суспільстві, стала засобом знищення його”, а від повної колонізації і латинізації православних врятувала Росія. Тому прагнення українців до православ’я закономірне, оскільки православ’я є історичною вірою слов’ян, а слов’яни – спадкоємці християнської віри й культури греків. “Хочемо, – наголошував він, – щоб наше релігійне серце було не в Римі, який нам нічого не дав, який навіть для нас, уніатів, був мачухою, а щоб воно було в Києві, який є матір’ю всієї Русі, а також у Москві, яка є столицею і оборонною силою всієї Русі і всіх слов’ян”²⁰.

Одноставно прийняте Львівським церковним собором рішення, виходячи з історичної та ідеологічно-богословської точок зору, передбачало анулювання постанови Брестської унії 1596 р. і відхід від католицизму, повернення до православ’я і возз’єднання з Російською православною церквою. Навколо цього рішення, його релігійно-церковних і політичних наслідків, церковно-канонічної правомірності й досі точаться гострі дискусії. Православні богослови, ієрархії, деякі світські дослідники вважають їх канонічними, відповідними встановленим церковним канонам. Що ж до католиків і греко-католиків, то вони повністю заперечують це й не визнають рішень Львівського церковного собору²¹.

Ситуація повторюється, нагадуючи аналогічний хід подій, пов’язаних із проведенням Брестської церковної унії, де на церковному зібранні долю православної церкви вирішували світські особи, ієрархи католицизму та висвячені останніми єпископи новостворюваної уніатської церкви при відсутності православного духовенства. Прийняті Брестським церковним собором рішення католики й греко-католики називають канонічними, а православні їх не визнають. Це ж трапилось й на Львівському церковному соборі 1946 р., на якому керували православні ієрархи й не було греко-католицьких. Ураховуючи все це, багато дослідників вважають, що Брестський і Львівський церковні собори були проведені із суттєвим порушенням канонів церкви, тиском на церкву зовнішньополітичних

сил і досягненням їхніх задумів, а тому називають прийняті ними постанови неправомірними.

Ліквідація греко-католицької церкви в Галичині та Закарпатті (1949 р.) отримала міжнародний резонанс. Цю акцію засудили Ватикан, ряд світських міжнародних організацій, політичних і громадських діячів країн Заходу, які вбачали в ній політичний акт і вимагали від СРСР не порушувати прав людини й відновити уніатство. У 1980-х роках про це говорили президенти США Р.Рейган і Д.Буш. Захищаючи релігію, західні інституції виходили з того, що вона є суттєвим фактором суспільного життя і формування свідомості, на яку впливає сплав політичних, правових, моральних та інших ідей і поглядів. У суспільстві панували погляди й переконання, що домінували у свідомості, а релігійні ідеї підпорядковували своєму впливу багато раціональних (політичних, моральних, естетичних) елементів свідомості. Так, за допомогою найпоширенішої релігійної форми свідомості формувалися й політичні положення, зокрема уявлення про СРСР як “країну найбільшого зла”.

У цій ситуації надзвичайно важливою була заява Синоду єпископів Української греко-католицької церкви про неканонічність Львівського псевдособору 1946 року, опублікована 1980 р. у Римі під заголовком “Торжественне заперечення канонічності т. зв. “Львівського собору” 1946 р.”. Наводимо її текст: “Божественний Спаситель передав Церкві, Ним основаній, конституційне завічання, що всі церковні справи повинні рішатися колегіально наслідниками Апостолів – єпископами, соборовим способом, під головуванням або наглядом наслідника св. Петра, Римського Архидіакона. Цього правила держалася Українська Церква, коли на зібранню своїх речників-єпископів у Бересті 1595 р. рішила знову об’єднатися з Римським Апостольським Престолом та вважала те святе Об’єднання завершеним, коли впродовж кілька десятиліть всі українські єпископи й єпархії до нього прилучилися.

Зібрання, яке безправно назвало себе “собором”, що його скликала безбожна совітська влада в 1946 році у Львові, не могло бути і не було ніяким правним собором нашої Церкви, бо жоден з єпископів Української Церкви не брав участі в ньому, а присутність деяких священників і мирян не вистачає для законності і правосильності такого “собору” в жодній християнській Церкві, не враховуючи, що участь більшості була вимушена ворогом нашої Церкви і нашого народу. Св. Апостольський Римський Престіл в особах Папів Пія XII торжественною декларацією 15 грудня 1952 р. та Івана-Павла II заявами з 19 березня 1979 р. і 5 лютого 1980 р. дав до відома цілому світові, що Українська Католицька Церква існує далі правно і фактично і тим засудив неканонічність і неважність т. зв. “Львівського Собору” 1946 р. та нап’ятнував історичний обман.

Ми українські єпископи, згуртовані коло Блаженнішого Отця і Глави нашої Церкви, патріархорівного Верховного Архидіакона Львівського і Митрополита Києво-Галицького Йосифа та його майбутнього наслідника, Архидіакона Кoadютора Мирослава, зібрані з благословенням Святійшого Архидіакона Папи Івана-Павла II, оцим заявляємо всім членам духовенства, чернецтва і всім нашим вірним в Україні і на поселеннях по цілому світі, що собору чи синоду нашої Церкви, на якому наша Церква зривала б свій святий зв’язок з Апостольським Римським Престолом ніколи не було, та що так званий “Львівський Собор 1946 р.” не мав і не має нічого спільного з нашою Українською Церквою, яка лишається далі вірним членом Вселенської Церкви – Христового Містичного Тіла з її главою і Намісником Христа на землі Святійшим Отцем Папою Римським – Петровим наслідником”²².

Проведення та рішення Львівського церковного собору свідчать про недосконалість державно-церковної політики, в результаті якої сформувалася греко-католицька “катакомбна церква”, її легалізація в 1989 р. призвела до конфліктів із православ’ям.

Отже, доля УГКЦ була вирішена радянською владою ще до окупації західноукраїнських земель у 1939 р. Причиною цього стали звинувачення в колабораціонізмі УГКЦ у

часи війни, підтримці нею національно-визвольного руху, підпорядкованості “профашистському” Ватикану. Уже в перші місяці після приходу Червоної армії греко-католицький клір здійснював акції, що суперечили політиці радянської влади. Духовенство УГКЦ не лише відмовилося підтримати насильницьке переселення українців із земель, що переходили Польщі, але, навпаки, вело агітацію проти репатріації.

Наступним етапом ліквідації УГКЦ у СРСР стала антиуніатська кампанія в Закарпатській Україні. Не зважаючи на рапорти про ліквідацію унії, в західних областях України й після 1949 р. продовжували діяти греко-католицькі душпастирі. Більшість із “невозз’єднаних” були репресовані й заслані до Сибіру. За тими, хто відмовився від священницької праці, було встановлене спостереження. Однак і це не змогло завадити греко-католицькому духовенству в умовах підпілля здійснювати свою працю. Радянському режиму так і не вдалося повністю викоренити УГКЦ, навпаки, своєю подвижницькою підпільною діяльністю вона в очах українців здобула імідж непримиренного борця з тоталітаризмом, активного захисника інтересів українського народу, а період 1946–1989 рр. став однією з героїчних сторінок її історії.

1. Літопис Голготи України. – Дрогобич: Відродження, б.р. – Т.2. Репресована церква. – С.12.
2. Вишиванюк О.Г. Віра, конфесія, нація: радянська етноконфесійна політика в Україні у перші повоєнні роки (1944–1953): Монографія. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2008. – С.45, 48.
3. Літопис Голготи України. – Т.2. Репресована церква. – С.33.
4. Там само. – С.16.
5. Центральний державний архів громадських об’єднань України (далі – ЦДАГОУ). – Ф.1, оп.24, спр.3616, арк.12–16.
6. Митрополит Андрей Шептицький. Документи і матеріали (1941–1944). – К.: Дух і літера, 2003. – С.8.
7. Лисенко О.Є. Церковне життя в Україні. 1943–1946. – К.: НАН України; Інститут історії України, 1998. – С.21.
8. Митрополит Андрей Шептицький. Документи і матеріали (1941–1944). – С.22.
9. Там само. – С.16.
10. Силантьев В.И. Большевики и Православная церковь на Украине в 20-е годы. – Харьков: ХГПУ, 1998. – С.24.
11. ЦДАГОУ. – Ф.1, оп.23, спр.1638, арк.139, 139 (зв.).
12. Літопис Голготи України. – Т.2. Репресована церква. – С.100–101.
13. Сергійчук В.І. Нескорена церква: Подвижництво греко-католиків України в боротьбі за віру і державу. – К.: Дніпро, 2001. – С.20–21.
14. Діяння Собору греко-католицької Церкви у Львові 8–10 березня 1946 року. – Львів, 1946. – С.62.
15. ЦДАГОУ. – Ф.1, оп.23, спр.1638, арк.23.
16. Вишиванюк О.Г. Державно-церковні відносини в Україні сталінської доби: історіографія проблеми // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. (Збірник статей). – К.: Інститут історії України НАН України, 2005. – Вип.30. – С.217, 220.
17. Дмитрук К. Під штандартами реакції і фашизму. – К., 1976. – С.180.
18. Сергійчук В.І. Нескорена церква: Подвижництво греко-католиків України в боротьбі за віру і державу. – С.39.
19. Там само.
20. Дмитрук К. Під штандартами реакції і фашизму. – К., 1976. – С.180–181.
21. Діяння Собору греко-католицької Церкви у Львові 8–10 березня 1946 року. – Львів, 1946. – С.42.
22. Вишиванюк О.Г. Віра, конфесія, нація: радянська етноконфесійна політика в Україні у перші повоєнні роки (1944–1953): Монографія. – С.160–162.

In the article the features of activity of the Ukrainian Greek-Catholic Church (UGCC) are probed in the conditions of religious underground 1941–1946 in Western Ukraine. A place and role of UGCC is analysed in a nazi and soviet policy, certainly public position of church explorers, their plugging in national liberation motion. The political and historical terms of the so-called “Lvov” church cathedral are exposed in 1946, which, actually, became beginning of existence of UGCC as a “Catacomb Church”.

Key words: UGCC, religious underground, “Lvov cathedral” 1946, bolshevist mode.

УДК 94(477.7): 264–931

ББК 63.3(4 Укр.) 624

Микола МИХАЙЛУЦА

ДЕУКРАЇНІЗАЦІЯ ЦЕРКОВНОГО ЖИТТЯ В ТРАНСІСТРІЇ (1941–1944 рр.)

У статті досліджено церковне життя в Трансїстрії впродовж 1941–1944 рр. Румунська окупаційна влада за активної діяльності Румунської православної місії здійснювала уніфікацію організаційних структур Української православної церкви. Водночас проводилася деукраїнізація місцевої православної церкви.

Ключові слова: Трансїстрія, румунська окупаційна влада, Румунська православна місія, Українська церква, уніфікація, деукраїнізація.

Проблема українського православного життя в окупованих румунами землях усе ще залишається малодослідженою, а відтак, безперечно, цікавою і злободенною. Тут маємо на увазі історичне віддзеркалення на дуже колоритне сьогодення, у вир якого поринуло наше православне суспільство наприкінці 80-х рр. минулого століття і перебуває в цій ситуації вже понад два останні десятиліття. На наше переконання, досить чинників нинішніх міжконфесійних проблем усе ще присипані гірким попелом воєнного часу. Тому мета даної розвідки – розглянути, як реалізовувалася політика румунської влади й церкви щодо української людності та її права на релігійний вибір в українських землях поміж Південним Бугом і Дністром у 1941–1944 роках.

Історіографія останнього десятиліття стосовно церковного життя в роки Другої світової війни під національним кутом зору репрезентована ґрунтовними працями О.Є.Лисенка, П.П.Панченка, В.О.Пашенка й ін.¹ Якщо в дослідженнях російських істориків² етнорелігійна ситуація в українських повітах зазначених територій була поза увагою або розглядалася лише в загальному контексті релігійної політики румунської окупаційної влади, та й то з позицій інтересів Російської ПЦ, то вчені діаспори відзначили певним поступом уперед. Особливо поглиблено цю проблему вивчав історик А.Жуковський, хоч і в його праці не вистачало джерел місцевих архівосховищ і бракувало узагальнюючих висновків³.

Інші зарубіжні історики⁴, особливо румунські та молдавські⁵, об’єктом своєї уваги обирають переважно “етнічні румуно-молдавські регіони” й надто мало українські, хоч і наводять цікаві для нас цифри й узагальнення.

Отже, протягом червня–жовтня 1941 року, в ході війни, розпочатої Німеччиною та її спільниками-союзниками проти СРСР, українські землі поміж Дністром і Південним Бугом опинилися під румунською окупацією. Після штучного поділу окупантами на окремі адміністративні одиниці ця територія отримала назву “губернаторство Трансїстрія” (за румунським баченням “Трансїстрія” – “Задністрянщина”). До його складу було включено південно-західні українські землі, а саме – південні райони Вінницької області, західні райони Миколаївської області та вся Одеська, в тодішніх її адміністративних кордонах, а також лівобережні райони Молдавської РСР. За визначенням одеського історика В.Щетникова, західні кордони губернаторства проходили по умовній лінії Могилів-Подільський – Бар – Жмеринка⁶. Кордони ж уздовж Дністра й Південного Бугу визначалися демаркаційними лініями з “Тарґ” (власне Румунією) і, відповідно, з німецькою зоною окупації.

Формально до складу Румунії Трансїстрія не входила, як це було з Бессарабією і Буковиною. За угодою, підписаною представниками німецького й румунського командування 30 серпня 1941 року, Румунія одержала німецький мандат на проведення тимчасової “адміністрації та економічної експлуатації”. Задля керівництва й координації діяльності

окупаційної адміністрації і влади при кабінеті міністрів Румунії було створено “Военно-цивільний кабінет для адміністрації Бессарабії, Буковини і Трансністрії”.

Зміни в релігійній царині в губернаторстві розпочалися з безпосередньої організації та діяльності Румунської православної місії в Трансністрії (*Misiunea Ortodoxă Română în Transnistria*). Більш конкретно про різні напрямки діяльності цього органу протягом 1941–1944 рр. ідеться в монографії та кількох наукових статтях автора⁷.

На початку в захоплених землях проблемами релігії опікувалася дирекція культур, однак із часом підконтрольними їй залишилися лише ті, що стосувалися національних меншин. Решта, особливо питання зі сфери релігійних інтересів, перейшли до місії. Архівні документи про діяльність цього церковного органу й сучасна румунська історіографія датують початок діяльності РПМ від 15 серпня 1941 р.⁸ Очолити місію було доручено старцю одного з монастирів архимандриту Юлію (Скрібану), колишньому професору факультету православної теології Бухарестського університету. На початку місія розташовувалась у Тирасполі. Напередодні свого переїзду до місця призначення архимандрит делегував до Придністров'я місіонера з Кишинівської єпархії священника Теодора Рудієва, якому й належали перші місіонерські ініціативи та заходи. Уже 15 вересня 1941 р. він супроводжував архимандрита Антіма (Ніку), який, отримавши призначення на посаду вікарія, також прибув до Тирасполя. Місія була прикомандирована до штабу румунської армії, а з точки зору духовної юрисдикції знаходилася під зверхністю Священного Синоду Румунської православної церкви.

Поступово через утворення канцелярії, організацію протоієрейств і субпротоієрейств у повітах і районах місія розширювала свої церковні повноваження і права. До складу центрального керівництва Румунської православної місії в Трансністрії входили: архимандрит Юлій (Скрібан), шеф місії; архимандрит Антім (Ніка), обіймав посаду вікарія; секретар Василій Паша; функціонер ієромонах Несторіан; архимандрит Флор (Лавру), диякон; інтендант архієпископського палацу протоієрей Інокентій Кожокару; камерист Ієремія Гавриїл та інші.

Протягом 1941 року, попри великі труднощі, було зорганізовано основу церковного керівництва також і в повітах: 13 повітових протоієрейств та одне в Одеському муніципалітеті й призначено 63 районних субпротоієреїв⁹.

У жовтні 1942 року керівництво місії перебалося з Тирасполя до Одеси, міста з дуже давніми православними християнськими традиціями, колись величними соборами, церквами й монастирськими храмами. Проте на перший погляд (у звітах, які направлялися до Священного Синоду. – *М.М.*) добре налагоджена організаційно-церковна справа поміж самого керівництва місії і обслуговуючого її персоналу швидко була затьмарена низкою проблем.

Історик і журналіст А. Даллін підкреслює, що архимандрит Юлій, посідаючи місце головного адміністратора Одеської єпархії, був людиною дуже відомою серед румунських релігійних і світських кіл. Однак, на думку багатьох його сучасників, зовсім не знався на справах слов'янських¹⁰. Духовно-організаційна орієнтація виключно на молдавське (румунське) населення в підлеглій провінції і принципове непорозуміння з представниками місцевого духовенства Російської православної церкви й інших конфесій (“живісти”, “липківці” тощо) стали, очевидно, причиною заміни керівника місії.

Архимандрит Юлій (Скрібан) перебував на посаді шефа місії до 16 листопада 1942 року. У грудні 1942 з уже названих вище причин, а також унаслідок публічного скандалу, який був викликаний, на думку А. Далліна, корупцією серед керівництва місії¹¹, було направлено до Трансністрії нового шефа, який мав би стати гарантом церковної стабільності.

Архіпастирем Трансністрії став досвідчений і авторитетний колишній єпископ Хотина й митрополит Буковини Віссаріон (Пую). Його призначення не було випадковим,

оскільки важливим у цій справі був той факт, що митрополит, очолюючи архіпасторію в Хотині, добре знав проблеми цієї української території, яка була під впливами комуністичних ідей і славізму. До того ж він уболівав і переживав за долю церкви в СРСР. Митрополит Віссаріон у 1939 р. навіть надіслав відкритого листа Й. Сталіну, в якому висловлював протест із приводу переслідування духовенства в Радянському Союзі.

Напередодні приїзду новопризначеного шефа місії до Одеси газета “Молва” від 2 грудня 1942 р. позитивно репрезентувала митрополита Віссаріона. “Владика, – писалося під рубрикою “Життя в Трансністрії”, – до призначення його митрополитом Буковини, був єпископом Білецьким (нині – м. Бельці, Республіка Молдова. – *М.М.*) і Хотинським, де проявив себе у вищій мірі енергійним, працездатним, чудовим духовним керівником і адміністратором. Необхідно відзначити, що Владика Віссаріон закінчив Київську духовну академію і вільно володіє російською мовою...”

Перебуваючи на посаді завідувача Білецької єпархії, до складу якої входили також Хотинський і Сорокський повіти, митрополит Віссаріон невпинно, особистим прикладом і за допомогою підлеглих консульєрів, благочинних і настоятелів приходів високо підняв релігійно-моральний рівень православних християн довіреної йому єпархії. “Як духовенство, так і віруючі християни міста Одеси і всієї Трансністрії, – писала одна з російськомовних газет Одеси, – вітають приїзд Владики і мають надію, що Владика своєю церковною службою, чудовими проповідями, енергією і любов'ю до страждальців, зробить усе від нього залежне, щоб укріпити в пасомих любов до Бога й ближнього. А особистим прикладом і мудрим керівництвом Владика поставить підлеглих йому пастирів на висоту їхнього духовного покликання...”¹².

Ретроспектива організації діяльності РПМ у Трансністрії була б не до кінця зрозумілою без окреслення безпосередніх ознак сутності й особливостей румунського християнства, без визначення мети, яку ставила правляча воєнна верхівка й патріархія Румунії, надсилаючи до підконтрольних земель православну місію.

Режим Й. Антонеску (режим визнавав себе християнським) і його політика наклали відбиток на всю організацію релігійного життя в губернаторстві. Проте сама політика союзника Німеччини в релігійній сфері характеризувалася значними церковно-регламентуючими протиріччями й перекосами. З одного боку, констатуючи, що “населення між Дністром і Південним Бугом було спаплюжене більшовицьким безбожництвом і позбавлене християнської віри”¹³, Антонеску в перші дні воєнної кампанії проти СРСР наголошує на повторному відкритті церков у захоплених землях. А вже згадуваним декретом від 19 серпня 1941 р. священники зобов'язуються “навертати до християнства народи Трансністрії”. Патріархія румунська також не залишалася осторонь планів кондукатора. Заздалегідь, ще до повного захоплення території і визначення її кордонів, патріарх Никодим зустрівся з Антонеску з приводу узгодження питань рехристиянізації теренів за Дністром.

З іншого боку, спочатку війна проти СРСР розглядалась як жорстока боротьба між християнством і більшовицьким язичництвом, між добром і злом, між Ісусом Христом і сатаною тощо. У директивах для фронту 5 вересня 1941 року Й. Антонеску підкреслював: “Необхідно щоб усі розуміли, що це не є битва зі слов'янами...”¹⁴. У продовження фрази напрошується основне питання, тобто питання про причини війни. Історик Жан Анчел називає головну – “румунська юдофобія”. Військово-політична ідеологія режиму Антонеску, сформована під впливом німецько-фашистської расової нетерпимості, засновувалася на тому, що ніби слов'яни стали жертвами євреїв, які православних слов'ян кидали на війну проти “румунської християнської армії”. Звідси й румунська церква відповідно вибудовувала свою стратегію щодо православних у захоплених землях, як, власне, й до євреїв. Розуміючи, що проблема дослідження взаємовідносин румунської церкви і єврейського населення в Трансністрії серйозна, болюча й потребує окремого поглибленого до-

робку у вигляді фундаментальної праці, ми спеціально її нині не піднімаємо, оскільки маємо інше завдання. Лише зазначимо, що в цьому напрямку плідно працюють такі дослідники, як Ж.Анчел, Ф.Винокурова, О.Суровцев, Л.Сушон, В.Щетников, Ю.Фішер та ін.

Отже, румунські екуменічні кола виходили спочатку з тези про те, що українці, росіяни й інші слов'яни є народами спорідненої віри. Але ця релігійна теза пізніше стала в діаметрально суперечливу позицію до офіційної політики, яка стверджувала расистську ідеологію. За словами М.Антонеску, "слов'яни зі сходу створюють загрозу Європі й несуть загрозу олтарям, власності, сім'ям і нашій вірі"¹⁵. З цієї ж причини румуни поставили за мету перебрати на себе роль екзархату Російської православної церкви, яка відіграла в цих землях функцію провідного багатовікового церковно-релігійного чинника. Відтак, підкоривши собі всі місцеві православні парафії, вони намагалися здійснювати одноосібне духовне правління.

Якщо на початку війни йшлося про обіцянки щодо надання права населенню на відправлення культу рідною мовою, то із часом уже наголошувалося на рехристиянізації та вихованні населення в румунському християнському дусі, а ще далі реалізовувалася програма повного церковно-релігійного підкорення місцевого кліру й віруючих Румунській патріархії і Синоду. Про створення та існування осередків українських церков узагалі не йшлося. Навіть тоді, коли німці, на перших порах, дивилися крізь пальці на спроби українських радикалів відродити свою національну церкву в західних і центральних українських областях, румуни виступали проти утворення та існування в Трансністрії українських церков. В одному з письмових урядових обіжників від 15 лютого 1942 р., направленому в повіти (у даному випадку маємо документ, який було отримано префектурою Голти. – М.М.) й адресованому безпосередньо префектам, містилися "важливі інструкції", в яких зверталась увага на те, що керівництво на місцях має рішуче діяти проти "будь-якої національної української тенденції"¹⁶. Як Й.Антонеску наказував висилати з губернаторства "українських шовіністів" і всякого, хто якимось чином підтримує український націоналізм¹⁷, так і губернатор Г.Алексяну продовжував ту ж саму політику, спрямовану проти українськості місцевих церков і парафій. У березні (4 числа) 1942 р. він видав таємне розпорядження префектам про ліквідацію будь-якої діяльності, навіть культурної, яка би тяжіла до відродження незалежної України¹⁸. Наслідком такої релігійної політики, що виходила з далекоглядних анексіоністських планів Румунії на ці землі, українське населення, як і інші народи, що населяли губернаторство, мав бути лише один вибір – Румунська православна церква з її патріархом і Священним Синодом. Така моноцерковність була б ідеальним результатом для духовної інституції, що обслуговувала загарбницьку владу маршала Антонеску. Однак такі підходи не знаходили численних прихильників серед місцевого духовенства й, особливо, серед інших віруючих верств, хто не сприймав місіонерства румунського зразка.

Неоднозначним було ставлення місії до священників Української автокефальної православної церкви (УАПЦ). Представники кліру з ієрархії митрополита В.Липківського, разом з іншими "віровідступниками", підпадали під жорсткий тиск як із боку парафіяльних священників інших конфесій, так і з боку румунської місії. Існування парафій автокефалістів та їхній вплив на населення обурювали прихильників румунізації і проявлялися в дописах, скаргах і листах до повітових релігійних чиновників. Прикладом міжконфесійного протистояння може слугувати лист протоієрея Кіндрата Моценка на ім'я благочинного Голтського повіту о. Іоанна від 11 липня 1942 р.¹⁹. У ньому висловлювалося застереження стосовно організації священниками М.Климентієвим і П.Величком приходів УАПЦ у селах Секретарка, Ольвіополь та ін. Побоюючись відродження національної церкви, автономної від румунської, релігійні чиновники місії направляли справи "липківців" виключно на розгляд Священного Синоду.

У першому кварталі 1942 р. значно активізувалася діяльність місії. Церковні адміністрації в повітах провели інспекції й обстеження майже кожної парафії та релігійної громади. Церковно-організаційні процеси, які відбувалися в повітах, населених переважно українцями, аналізувалися у звіті архимандрита Антіма (Ніка)²⁰. У ньому підкреслювалося, що українське населення в Балтському, Березовському, Голтському, Могилівському, Тульчинському та Ямпільському повітах, із релігійної точки зору, можна поділити на кілька категорій: перша – ревні прибічники дійсної віри, це, особливо, люди похилого віку; друга – байдужі, які не цікавляться релігією зовсім, і, останні, які є ворогами релігії – безбожники, атеїсти та помічники комуністів... І хоч молодь дуже далека від проблем віри, все ж переважна більшість українців тяжіє до релігії.

Інспектування показало, що в повітах, населених українцями, склалася гостра ситуація з наявністю церковно-культових споруд і, відповідно, там не вистачало служителів культу: священників, дияконів і канторів. В Ананіївському повіті було лише 25 діючих церков, з яких 15 збереглися з дореволюційного часу, 10 були відкриті в школах та інших публічних місцях²¹. Біля 10 храмів ремонтувалися, а 8 парафій не мали церков узагалі. У Голтському повіті діючими були 32 церкви²². На 94 парафії в Ямпільському повіті приходилося лише 15 діючих церков, решта були в зруйнованому стані²³. Найгірша ситуація склалася навесні 1942 р. в Очаківському, Балтському та Березовському повітах, там діяло лише по кілька храмів.

Попри заяви румунських релігійних чиновників щодо побожності й поважливого ставлення українців до церкви, все ж їхня тенденційність та українофобія простежуються на прикладах забезпечення парафій кліриками. Незважаючи на те, що в березні 1942 р. зросла кількість церковнослужителів до 285²⁴, однак більшість парафій, особливо українських, залишалася без духовних персон. З 607 парафій, що існували в Трансністрії, лише 62 були населені румунами (молдаванами), 98 були змішаними й 477 парафій населяли українці, росіяни та болгари²⁵. Отже, спостерігаємо яскравий приклад кадрово-священницької диспропорції не на користь місцевого слов'янського населення, серед якого переважали українці.

У провінціях, де компактно проживали українці, катастрофічно бракувало людей духовного звання. Наприклад, у Голтському повіті було 8 священнослужителів, семеро з яких прибульці з "Тарга", і всі вони зосереджувалися в Любашівській волості²⁶. В Овідію-польському повіті було теж 8 служителів культу (7 священників та один кантор), в Очаківському – 6, у Березовському – лише 4²⁷. А у Веселинівській волості Березовського повіту один священник обслуговував 50 сіл²⁸. Не найкращою була ситуація в Савранській волості Балтського повіту: там на 25 тис. мешканців було всього 4 священники²⁹. За нашими підрахунками, у двох волостях Голтського повіту – Любашівській та Кривоозерській – на 55 тис. православних прихожан (23 села, 50 присілків і хуторів) припадало лише 15 священників і 8 канторів³⁰. Ще гіршою ситуація була в Доманівській волості Голтського повіту, де тільки 3 старці-священники (ім було під 80 років) задовольняли релігійні потреби 5930 родин³¹.

Натомість приходи з переважно молдавським населенням були укомплектовані священниками повністю. Так, лише в трьох повітах – Тираспольському, Дубосарському та Рибницькому – нараховуємо 103 клірики, майже третину від усієї кількості служителів культу в 14 повітах губернаторства Трансністрія.

Отже, румунська окупаційна влада в Трансністрії за активної діяльності Румунської православної місії виявилася повністю спрямованою на уніфікацію релігійного життя в захоплених землях. Підкорення віруючих місцевих православних парафій принципам, що лежали в основі державно-церковних стосунків у самій Румунії, реалізовувалося особливо активно протягом 1941–1943 рр. Місія проводила уніфікацію поряд із деукраїнізацією, з одного боку, через призначення на церковно-адміністративні посади своїх адептів, виклю-

чно румунського походження, і лише, за невеликим винятком, росіян, українців і болгар, надісланих із підрумунських єпархій Бессарабії, Хотина й інших територій. З іншого, – під загрозою смерті румунські адміністратори унеможлилювали будь-які умови для спроби українства утворити свою церкву.

1. Лисенко О.Є. Церковне життя в Україні. 1943–1946 рр. – К., 1998; Панченко П.П. Релігійні конфесії в Україні (40-і – початок 90-х). – К.: НАН України, 1993; Пашенко В.О. Православ'я в новітній історії України. – Полтава, 1997.
2. Религиозные организации в СССР накануне и в первые годы Великой Отечественной войны (1938 – 1943) // Отечественные архивы. – 1995. – №2. – С.37–67; Васильева О.Ю. Русская православная церковь в 1927–1943 годах // Вопросы истории. – 1994. – С.40–45.
3. Жуковський А. Українські землі під румунською окупацією в часи Другої світової війни: Північна Буковина, частина Бессарабії і Трансїстрія, 1941–1944 // Український історик. – 1987. – Ч.1–4. – С.83–96.
4. Alexander Dallin. Odessa, 1941–1944: A case study of soviet territory under foreign rule, Center for Romanian Studies, 1998; Ancel Jean. Transnistria. Atlas. – Bucuresti, 1998.
5. Rodica Solovei. Activitatea Guvernamentului Transnistriei on domeniul social-economic și cultural (19 aug. 1941–29 ian. 1944). – Iași: Casa Editoriala “Demiurg”, 2004.
6. Щетников В.П. Одеса під час фашистської окупації 16 жовтня 1941 – 10 квітня 1944 рр. // Архіви окупації. 1941–1945 / Держ. ком. архівів України; Упоряд. Н.Маковська. – К.: Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2006. – С.823–833.
7. Михайлуца М.І. Релігійна політика румунської окупаційної влади у Південній Бессарабії і Трансїстрії (кінець 1930-х – 1944 рр.). – Одеса: Вид-во “Оптїмум”, 2006. – 237 с.; Його ж. Соціально-економічні аспекти буденного життя православного кліру в Трансїстрії // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей / НАН України, Ін-т історії України. – К., 2006. – Вип.10. – Ч.1. – С.413–425; Його ж. Румунська релігійна пропаганда та духовна місіонерська література на теренах між Дністром і Південним Бугом (1941–1944 рр.) // Інтелїгенція і влада. Громадсько-політичний науковий збірник. – Одеса: Астропрїнт, 2006. – Вип.8. Серія: історія. – С.150–159; та ін.
8. Див.: Звіт про діяльність Румунської православної місії в Трансїстрії з часу утворення і до 31 грудня 1941 р. за підписом архїмандрита Юлія (Скрїбана) (Transnistria creștina. – București, 1943. – №8. – P.22), а також Rodica Solovei. Activitatea Guvernamentului Transnistriei... – P.114; Adrian Nicolae Petcu Misiunea Ortodoxă Română în Transnistria... – P.289.
9. Transnistria creștina. – București, 1943. – №8. – P.30.
10. Dallin A. Odessa, 1941–1944: A case staid of soviet territory under foreign rule. Center for Romanian Studies, 1998. – ntr://www.odessitclub.org/en/archives/dallin/chapter_4.html#church. – P.161.
11. Ibid. – P.160–164.
12. Молва. – 1942. – 2 декабря.
13. КУ “Ізмаїльський архїв”. – Ф.110, оп.1, спр.744, арк.1.
14. Ancel Jean. Contribuții la istoria României. Problema evreiască. – București, 2003. – Vol.II. 1933–1944. – P.7.
15. Antonescu M. In serviciul Țării. Cuvântări. București, 1942. – Vol.I. – P.27, 113, 116, 243, 251.
16. Державний архїв Миколаївської області (ДАМО). – Ф. P-2178 сч, оп.1с, спр.2, арк.21.
17. Там само. – Спр.31, арк.6.
18. Там само. – Ф. P-2358 сч, оп.1с, спр.10.
19. ДАМО. – Ф.2178, оп.1, спр.7, арк.16.
20. Transnistria creștina. – București, 1943. – №8. – P.50–61.
21. Ibid. – P.54.
22. Ibid. – P.55.
23. Ibid. – P.60.
24. Ibid. – P.30, 48.
25. Rodica Solovei. Activitatea Guvernamentului Transnistriei... – P.117.
26. ДАМО. – Ф.2704, оп.1, спр.9, арк.32–33, 49, 51.
27. Transnistria creștina. – București, 1943. – №8. – P.48.
28. Ibid. – P.30.
29. Ibid. – P.55.
30. ДАМО. – Ф.2704, оп.1, спр.16, арк.1–17.

³¹ Державний архїв Одеської області (ДАОО). – Ф.2270, оп.1, спр.1, арк.16 зв.

The article deals with the clerical life in Transnistriya during 1941–1944. The Romanian occURation power together with the Romanian orthodox mission has carried out the unification of the Ukrainian Orthodox Church's organized structures; meanwhile the deukranization of the local churches has taken place.

Key words: Transnistriya, Romanian occupation power, Romanian orthodox mission, Ukrainian church's unification, deukranization.

УДК 94(477):342.1:355.511

ББК 63(4Укр)6-314

Андрїй ПОСПЕЛОВ

СИСТЕМОТВОРЕННЯ Й БОЙОВИЙ ДОСВІД УКРАЇНСЬКОЇ ПОВСТАНСЬКОЇ АРМІЇ ЯК АНАЛІЗ ІСНУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ СТРУКТУРИ БЕЗ “ПАРАЛЕЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ”

У статті аналізується система створення Української повстанської армії як партизанської структури, розглядаються аспекти її еволюції та бойової діяльності. Підіймається питання про характер Української повстанської армії виключно як про державотворчу структуру, яка мала всі шанси створити власну державу в підпіллі – “паралельну державу”. Утім цього не відбулося через інерцію мислення керівників українського підпілля, що є головною причиною його поразки. Дається визначення терміна “паралельна держава”.

Ключові слова: Українська повстанська армія, Друга світова війна, “паралельна держава”, військово-політична організація, державотворчі структури, повстансько-партизанські формування, партизанська боротьба, місцеве населення, українські націоналісти.

У сучасній Україні все частіше підіймаються в суспільстві й в історїографії теми, які довгий час через ідеологічні причини або не розглядалися зовсім, або висвітлювалися вкрай однобічно. Серед таких, навіть найбільш дискусійних і суперечливих, безумовно, є боротьба українських національних сил проти радянської, нацистської і польської влади в 1930–1950-ті рр.

За останні майже 20 років “історїографічного ренесансу” в нашій державі підходи щодо висвітлювання діяльності Організації українських націоналістів й Української повстанської армії вкрай змінилися з різко негативних до майже позитивних. Утім сучасні українські історики, в тому числі й у діаспорі, й досі не можуть трактувати діяльність ОУН і УПА в якомусь одному сенсі. На наш погляд, це не можливо в принципі й у майбутньому, головним чином тому, що саме ця тематика є фактично конфліктом поколінь і світоглядів, що не дозволяє навіть історикам, не кажучи вже про політиків і пересічних громадян, дійти щодо вказаної проблеми до більш-менш універсальних трактувань. Через це виходить, що історія ОУН і УПА буде й у подальшому виступати не як об’єднавча, а саме як деструктивна тематика в історїографії й суспільстві України.

Головною причиною того, що висвітлювання діяльності ОУН і УПА викликає в сучасній Україні вкрай різнобічні оцінки, на наш погляд, є виключно ідеологічні підходи дослідників. Майже всі історики будь-якої школи намагаються оцінювати діяльність національних і національно-визвольних рухів, не виключаючи й українських, перш за все з точки зору політичної спрямованості. Це дає можливість виходити в подальшому на суспільно-історичний рівень, однак усе рівно їх висновки виявляються вкрай ідеологізованими в той чи інший бік. Безумовно, ні про яку об’єктивність мова йти не може. А через це “тліючий історїографічний конфлікт” продовжується.

Між тим, будь-якого серйозного дослідника історії діяльності ОУН і УПА не може не вражати тривалість і ефективність операцій, проведених українськими повстанцями в 1942–1951 рр. Крім того, не залишає байдужими принципівих і не упереджених істориків (на жаль, таких і в нашій країні небагато) і той факт, що проти українського підпілля діяли найбільш потужні й досконалі каральні машини армії та спецслужб нацистської Німеччини й Радянського Союзу, які впродовж більше ніж десяти років нічого не могли протиставити бійцям та активістам ОУН і УПА (поки ми називаємо цей тандем як одне ціле). Виключно тому ОУН і УПА виявилися **найефективнішою повстанською чи національно-визвольною організацією у ХХ ст. (!)**, оскільки боролися протягом багатьох років проти кількох найсильніших у той час супротивників практично без допомоги ззовні. Прикладів такого гатунку в історії воєн майже не існує.

Проте чому ж тоді найефективніша у ХХ ст. повстансько-партизанська військово-політична організація своєю, в значній мірі справедливою, війну прогнала? Сучасні українські та закордонні дослідники намагаються навести кілька причин, серед яких: недостатня підтримка з боку місцевого населення, терор як українських повстанців, так і їхніх супротивників, колосальна чисельна й технічна перевага збройних структур Радянського Союзу тощо. Ми не будемо зосереджуватися на цих причинах, а спробуємо проаналізувати діяльність і поразку ОУН і УПА з іншого, дотепер абсолютно не представленого в історіографії боку.

Вбачається, що фактично єдиною, позбавленою ідеологічних штампів позицією, через яку можливо якісно й неупереджено розглядати ефективність будь-якої військово-політичної організації (ВПО), є саме її військова діяльність. Вона чи не єдина в методології воєнної історії, яка побудована на принципі виконання конкретної стратегічної або тактичної задачі. Тому для аналізу діяльності ОУН і УПА лише цей метод абсолютно придатний.

Будь-яка ВПО веде виключно партизанську війну. Саме вона, за Мао Цзедунем, у своєму розвитку проходить три стадії: стратегічна оборона, стратегічна рівновага (паритет) та стратегічний наступ. У перших двох стадіях партизанські формування ведуть війну на виснаження супротивника, а в третій – на його знищення. Результатом останньої є досягнення остаточної перемоги в конфлікті, що для українських націоналістів означало створення виключно власної держави. Утім досягається ця мета через застосування комплексу певних організаційних і військових заходів. Причому всі вони повинні проходити майже паралельно.

До організаційних заходів слід віднести створення під егідою певного політичного угруповання його військових формувань, що остаточно приводить до появи ВПО. Далі саме військові формування ВПО починають активно й послідовно діяти у вказаній триєдиній площині. Причому під час цих дій політична структура ВПО фактично знаходиться в затінку її військових структур. А от військові структури, починаючи діяти повстансько-партизанськими й у деяких випадках диверсійно-терористичними методами, поступово намагаються перейти до методів регулярної збройної боротьби й оперативно-розвідувальної роботи. Проте останнє можливо лише при наявності контрольованої повстанцями території, яка є базою для формування майбутньої держави.

Успіх дій партизанів визначається використанням усіх форм збройної боротьби, в тому числі й регулярних. Головним аспектом, який визначав позитивний результат партизанської боротьби, є концентрація сил та їхня ретельна підготовка. Досягти цього можна виключно завдяки створенню надійної тилової бази в сільській місцевості, де є можливість отримати підтримку з боку широких народних мас. Причому, як вважав Мао Цзедун, підтримка партизанів із боку населення прямо пропорційна часу протікання внутрішньо-державного конфлікту. Однак лише тоді, коли політичне керівництво партизанського руху проводить серед населення аграрну реформу й культурну революцію¹.

Однією зі складових успіху ВПО у внутрішньому збройному конфлікті є підготовка до нього заздалегідь, яка може здійснюватися за допомогою третьої сторони. Це дає можливість не тільки підготувати відповідний контингент активних діячів чи бійців на найвищому професійному рівні, а й теоретично. Заручитися підтримкою іншої держави, нехай і скритною. Виключно на цих підставах і будували свою діяльність проводирі ОУН, починаючи з 1929 р. З цією політичною силою і налагодила в першій половині 1930-х рр. зв'язок Німеччина, яка готувалася до активних дій на всьому європейському просторі. Утім напередодні Другої світової війни українські національні сили існували виключно поза Радянською Україною – в Польщі, Німеччині, Франції, США, Канаді².

З перших днів своєї діяльності ОУН визначила військову політику на майбутнє. Чимале місце відводилося формуванню єдиної регулярної армії. Передбачалося, що організація української військової сили буде розвиватись, а її форма змінюватись відповідно до політичного стану в Україні⁴. Проте ще до початку Другої світової війни ОУН створила підпільні (спочатку на українських теренах у складі Польщі й Румунії, а з вересня 1939 р. уже на території СРСР) територіальні структурні одиниці – станиці, кусти, районні, надрайонні, окружні, обласні й крайові проводи. Вони, підпорядковуючись Головному Проводу ОУН, постійно поширюючи свій вплив на населення Західної України, являли собою підпільну владу, що протистояла офіційній радянській³. Причому в значній мірі саме ця влада вважалася місцевим населенням цілком легітимною.

У своїй діяльності на теренах України ОУН опиралася лише на підтримку українського населення, що створювало унікальний факт у тодішній політичній ситуації. Лише Литовський визвольний рух і заснована ним у 1943 р. Верховна Рада були в подібній ситуації. Однак тільки проводирі УПА змогли сформувати “паралельні” органи влади напередодні “великої війни”, які фактично створили елементи стратегічного тилу майбутньої УПА⁴.

Націоналісти прагнули організувати українську армію, яка в союзі з Німеччиною принесе українському народу незалежність. Так було створено Дружини українських націоналістів (ДУН), сформовано українські батальйони “Нахтігаль” (“Соловей”) і “Роланд”, які проходили свій вишкіл під керівництвом німецького Абверу⁵.

Ігнорування Німеччиною “українського питання” й невизнання проголошення Акта про незалежність України 30 червня 1941 р. привели до того, що ОУН почала створювати власні військові загони для боротьби за самостійність. Для цього було сформовано Крайовий військовий штаб, який організовував діяльність військових шкіл і курсів. Відомо, що старшинська школа діяла в Мостах поблизу Львова, підстаршинська – в Поморянах; організовано було також курси радистів, санітарної допомоги. Кожен провідник ОУН повинен був мати мінімальне підстаршинське навчання⁶. Більше того, всі ці школи діяли підпільно й не відчували нестачі слухачів через те, що на підготовчому етапі розвитку ОУН спромоглася створити в західноукраїнських землях серед молоді любов і культ до зброї та систему напівлегальної військової підготовки⁷.

Однією з причин, що змусила ОУН прискорити формування військових частин, було бажання місцевого населення боротися проти німецьких окупаційних сил. Як зазначає один з активних членів боротьби В.Макар, керівництво ОУН діяло так тому, що почали множитись “отаманчики”, які перехоплювали ініціативу. Чималого клопоту додавала діяльність радянських партизанів. За умов такої військової ситуації Головний Провід ОУН рекомендував своїм регіональним відділенням використовувати службу в українській поліції. Це, з одного боку, легалізувало підготовку військових кадрів для організації, а з іншого, – в такий спосіб молодь уникала відправки на примусові роботи до Німеччини, а фактично вона складала основу майбутньої української армії⁸.

Наприкінці 1942 р. для її створення склалися доволі сприятливі умови. ОУН мала власні, непогано підготовлені військові й адміністративні кадри, пережила дві невдалі

спроби проголосити незалежність України в 1941 р., що привело до розуміння опору в боротьбі за державу виключно на власні сили. Єдиною перепоною була лише фракційність ОУН і наявність укомплектованих українцями озброєних формувань як під німецьким контролем, так і виключно самостійних. Найпотужнішим із них була Українська повстанська армія чи “Поліська Січ” на чолі з Т.Боровцем (Бульбою). Існуюче із середини 1941 р. і підпорядковане (формально) українському уряду в екзилі, це військове формування чисельністю близько 23 тисяч осіб зайняло двояку позицію – співробітництва й боротьби з німцями. Утім саме останні поставили “першу УПА” в такі умови, виходом з яких став саморозпуск основної частини цього угруповання офіційно з 16 листопада 1941 р.⁹

Виходило, що саме ОУН, як найпотужніша та найвпливовіша й до того ж найпопулярніша політична організація, вимушена була зайнятися створенням української армії. Формування бойових загонів ОУН (фракції Б (бандерівців)) почалось у лютому 1943 р. під назвою “Військові відділи ОУН”. Про це йдеться в матеріалах III Надзвичайного великого збору в серпні 1943 р.: “Провід ОУН на III Конференції в лютому 1943 р. зважив стан внутрішніх сил ворога, розглянув зовнішньополітичні обставини і ствердив, що настали сприятливі обставини для військових дій”¹⁰. Після цього на теренах Волині й Полісся виступили перші збройні відділи УПА. У Галичині перші загоны УПА почали утворюватися в червні 1943 р. З того часу оборону українського населення взяла на себе українська військова сила.

На III Конференції ОУН(Б) було прийнято також рішення про ведення “двофронтної боротьби”¹¹. Вибір цієї стратегії зумовлений такими причинами: 1) відірвати від Москви ті елементи українського народу, котрі пов’язують з нею свої надії на визволення від німецьких військ; 2) здобути для українців і їхньої визвольної боротьби незалежну позицію на зовнішньополітичній арені. Ця стратегія не передбачала ведення боротьби проти обох ворогів. В її основі лежала тактика виснаження кожного з них, накопичення власних сил, нанесення ударів там, де ворог цього не чекає.

Проте, як свідчать документи ОУН і УПА, початок формуванню збройних загонів майбутньої УПА було покладено ще в 1941 р. у наказі ініціатора створення УПА генерала Тараса Чупринки (Романа Шухевича) від 14 жовтня 1942 р., де зазначено: “Минає 5 років з того часу, як член ОУН Остап почав на Поліссі організувати збройні загоны для боротьби з окупантами України. Маленькі ці групи, борючись одночасно з німцями і більшовицькими партизанами, дали початок новим формам революційно-визвольного руху – Українській Повстанській Армії”¹². Можливо, Роман Шухевич цими словами хотів наголосити, що УПА – це правонаступниця козаків, бо насправді УПА формується в 1943 р.

На західноукраїнських землях ОУН і УПА були єдиною силою, яка могла протистояти німецькому командуванню. Протягом 1943 – першої половини 1944 рр. Головне Командування УПА втілює в життя план опанування Карпат. При цьому УПА вела бойові дії на два фронти: проти німецьких військ і радянських партизанів (а згодом і регулярної армії). На цей час рух Опору набрав рис всенародного характеру, ОУН і УПА стратегічно володіли ситуацією. Військове керівництво УПА вело широкі військові дії із залученням усього свого військового активу. Через важливість гірських територій боротьба була надзвичайно запеклою та кривавою. Та все ж УПА зуміла втримати й завоювати гірський плацдарм, що гарантувало їй довгі роки війни з радянськими військовими й політичними структурами та можливість протистояти їм.

Одночасно керівництво Української повстанської армії організує роботу дипломатичної служби. Саме в цей період керівники УПА налагодили контакти з угорським, словацьким, румунським військовим керівництвом, а також із представниками союзників. Було досягнуто нейтралітету у відносинах із присутніми в Україні частинами угорських і румунських військ, а в лютому 1944 р. проводирі УПА домовилися з польською Армією Крайовою про взаємовизнання боротьби обох народів за незалежність¹³. Саме цей час

ознаменувався збільшенням чисельності УПА, кількість членів якої нараховувала близько 40000 чол. Та через рік це число зменшилося до 20–25 тис., що було пов’язано з активізацією радянського підпілля.

Збройні загоны, що знаходилися під контролем ОУН(Б), поступово поповнювалися за рахунок молоді, яка уникала вивозу в Німеччину, та місцевої української поліції, що переходила в їхні ряди. У першій половині квітня 1943 р. бандерівці контролювали територію Волині й значну частину Полісся. Сусідні території контролювалися радянськими військами та формуваннями Тараса Боровця. У лютому між бандерівцями, мельниківцями та бульбівцями велися переговори про спільні військові дії. Утім позитивних результатів не було досягнуто.

Монополізація всієї влади в руках С.Бандери призвела до розбрату та прояву відцентрових тенденцій у лавах національно-визвольного руху. Т.Боровець відмовився співпрацювати з бандерівцями через зневагу до їхніх методів боротьби. Тому подальшу боротьбу за незалежність вела лише ОУН(Б) і створена нею УПА.

У липні 1943 р. наказ Головнокомандуючого УПА Кліма Савура (Д.Клячківського) ввів точну схему організації Української повстанської армії зверху до низу, були встановлені певна чисельність і назви підрозділів, частин і з’єднань УПА, штабів і реферантур¹⁴. За його свідченням, після цього наказу зовсім припинилися розпорядження ОУН по лінії УПА, а серед повстанців ходили розмови, що керівництво УПА вважає шкідливим наявність організаційних осередків ОУН у лавах УПА, бо це веде до створення окремої партійної касти й розбрату в середовищі вояків. Тому в умовах появи загрози боротьби на 2 фронти (проти німців і проти радянських військ) на початку 1944 р. вирішено було об’єднати пости провідника ОУН і Головного командира УПА, яким із 27 січня 1944 р. став Р.Шухевич¹⁵. Саме з цього моменту ОУН і УПА перетворилися на єдину й потужну військово-політичну організацію.

Територіально УПА з початку свого існування поділялася на 3 генеральні військові округи: УПА-Північ (сучасні Волинська, Рівненська, частина Київської та Житомирська обл.); УПА-Захід (Львівська, Тернопільська й Івано-Франківська обл.); УПА-Південь (частина сучасних Вінницької та Хмельницької обл.). Кожна генеральна військова округа поділялася на військові округи. Усі її війська чисельністю від 12 до 36 сотень становили групу УПА (дивізію). Групи ж однієї генеральної військової округи утворювали найпотужніше військово-політичне об’єднання на зразок армійського корпусу.

Основною бойовою одиницею УПА стала сотня (рота) чисельністю від 60 до 200 бійців залежно від обставин. Сотні об’єднувалися в курені (батальйони). Групи куренів (від 8 до 10) утворювали загоны (полки). Однак загоны з об’єктивних обставин ніколи створені не були. У свою чергу сотня складалася з чет (взводів) і роїв (відділень). В основу військового будівництва УПА була покладена троїчна система. Крім того, існували й територіальні частини УПА від рою до сотні, які виконували місцеві чи спеціальні завдання Головного штабу УПА¹⁶.

УПА перетворювалася на справжню військову організацію. Була введена система військових звань від стрільця (солдата) до генерал-полковника й система нагород¹⁷. Дуже великого значення УПА надавала дисципліні. Діяв і Військовий польовий суд. Чимало уваги вона приділяла розвідці. Потреби надійного розвідувального забезпечення бойових дій зумовлювали заходи з відповідної підготовки особистого складу. Основними напрямками розвідувальної діяльності УПА було вивчення Червоної армії, органів і військ НКВС-НКДБ, винищувальних загонів та інших правоохоронних органів противника; збройних сил поневолених народів, які поруч з українським народом ведуть боротьбу проти загарбників, але лише в плані накопичення інформації. Відділи розвідки і контррозвідки, штабів загонів УПА за інструкцією іменувалися “Агентурними Станицями”. Керівник АС організаційно підлягав начальникові штабу загону, а безпосередньо – шефу Розвідувального відділу. АС

складалася з керівника, його заступника, секретаря. Вона займалась організацією розвідки, співпрацею по лінії розвідки з командирами підрозділів загону, готувала відправку розвідувально-диверсійних груп. Навіть Ернесто Че Гевара відмічав, що Служба безпеки УПА дійсно створена на досить пристойному рівні¹⁸.

Кінець 1943 – початок 1944 рр. приніс кардинальні зміни в рядах ОУН і УПА. Позиція Проводу ОУН(Б) із питань співробітництва зі спецслужбами держав-агресорів була досить суперечливою. Р.Шухевич суворо карав вояків за співпрацю з німцями, хоч сам брав участь у переговорах. Головним чином через те, що слабким місцем для УПА була саме матеріальна база, яку могла забезпечити Німеччина в обмін на дані про радянських партизанів.

Тим часом партизанська боротьба УПА набула іншого характеру. Це була скоріше форма збройної самооборони українського населення на окупованій території, а основним було недопущення нападів німецьких і радянських сил на територію, контрольовану УПА. Не зважаючи на весь вплив УПА на заході, на сході цей процес гальмувався поширенням ідеології Радянського Союзу¹⁹. Однак у таких умовах УПА головним завданням ставила захоплення ворожої зброї та припасів. Усе це робилося з прицілом на майбутнє.

Після вигнання німецьких військ із території Західної України накопичений бойовий досвід УПА, наявність озброєння, боеприпасів і спорядження, чітка й у тих умовах досконала організаційна структура, потужна й активніюча агентура дозволили їй перейти до активних диверсійно-терористичних дій проти радянської влади. Саме в період із середини 1944 до кінця 1945 рр. УПА, знаходячись на стадії стратегічної рівноваги, провела більше 6600 акцій такого характеру з-понад 14500 за всю свою історію (фактично 45%). Крім того, вона спромоглася розгорнути рішучі та масштабні бойові дії проти Червоної армії й сил НКВС регулярними методами, фактично спробувавши перейти до обмеженого стратегічного наступу. Утім їхня результативність виявилася вкрай низькою (співвідношення втрат 1 (радянські сили) до 26 (УПА))²⁰. Наочно проявилася нерівноцінність військового потенціалу радянських військ та українських повстанців.

Тому в кінці 1945 – на початку 1946 рр. УПА, використовуючи місцеву специфіку, повернулася до бойових дій виключно партизанськими методами силами дрібних бойових угруповань (чисельністю 30–50 бійців замість 500–600 раніше). Реально знову склалася ситуація стратегічного паритету. У ній козирами УПА були адекватна ситуації організаційно-штатна й адміністративно-територіальна структура, чудово налагоджена робота штабних структур із метою координації дій різноманітних підрозділів, ефективна розвідка й служба безпеки, значні запаси засобів ведення війни, гірська місцевість зі заздальгідь створеними об'єктами укриття людей та матеріалів (схрони) і відповідна підтримка місцевого населення. Склалася всі умови для створення *“паралельної держави”*, під якою ми розуміємо певну територію, населену представниками переважно однієї етнічної групи, де конкретною військово-політичною організацією (в даному випадку ОУН і УПА), яка веде постійні (безперервні) й довготривалі бойові дії проти збройних сил країни (в описаній ситуації – СРСР), що володіє (контролює, управляє) місцевістю, на яку претендує ВПО, створені підпільні чи напівлегальні (паралельні, альтернативні) державницькі структури задля максимальної мобілізації всіх наявних, утім дуже обмежених економічних, демографічних, військових і політичних ресурсів із метою досягнення перемоги у внутрішньому конфлікті.

Однак саме на цьому етапі керівництво Української повстанської армії як фактично державотворчої структури припускається фатальної помилки. Сконцентрувавшись повністю на боротьбі з радянською владою, проводирі УПА зосередилися виключно на збереженні й розвитку армії як такої – поповненням її людьми, забезпеченням життєво необхідними предметами (провіантом, одягом тощо). Ураховуючи відсутність в УПА самодостатньої тилової бази, не маючи фактично ніякої підтримки із закордону, єдиним виходом залишалася ставка на місцеве населення.

Командування й підрозділи УПА, остаточно взявши на озброєння партизанську тактику, все більше й більше залежали від допомоги пересічних селян (у меншій мірі міських мешканців). Саме тому 1944–1951 рр. стали періодом агентурної роботи серед місцевого населення й періодом постійних пропагандистських звернень до нього²¹. Однак аналогічні заходи здійснювали й представники радянської влади, до того ж спрямовані й на розлад УПА²².

У цій ситуації першочергове значення мала саме *“боротьба за населення”*. Дійсно, перевага у офіційної влади СРСР та УРСР, а згодом і ПНР у цьому напрямі було більше – численні частини регулярної армії, міліції, прикордонних і внутрішніх військ, міць котрих доповнювалася активною та доволі ефективною роботою різноманітних спецслужб. Причому особистий склад (особливо командний) усіх озброєних радянських формувань мав бойовий досвід. Це й цілеспрямована економічна, соціальна й культурна політика на західноукраїнських землях, яка час від часу поєднувалася з масштабними репресіями й депортаціями. І, нарешті, активна пропаганда радянської та польської влади, що мала мету представити бійців УПА як колабораціоністів і приспівників розгромлених нацистів.

УПА ж могла ефектно парировати все. Проте логіка партизанської війни, яка була вироблена саме під час Другої світової не тільки бійцями УПА, а й радянськими партизанами, доводила лише одне – населення є джерелом забезпечення партизанів усім необхідним, крім зброї²³. Однак стан тривалої партизанської громадянської війни (фактично в умовах мирного часу – суцільний внутрішньополітичний, внутрішньодержавний конфлікт) на перший план виводив виключно зміну ставлення повстанців і партизанів до місцевого населення. Необхідно було створювати *“вільні райони”*, де повністю ліквідовувалася радянська чи польська влада й організовувалися ефективно діючі українські владні структури (такий досвід в УПА був – *“Колківська республіка”* в 1943–1944 рр.) і проводити там якнайскоріше соціально-економічні й культурні перетворення. Дійсно, матеріальні ресурси УПА не йшли ні в яке порівняння з матеріальними ресурсами Радянського Союзу. Проте конфлікти 1960–1990-х рр., особливо в Латинській Америці, що протікали (й продовжують протікати) приблизно в аналогічних до українських умовах, наочно підтверджують можливість створення УПА *“паралельної держави”*²⁴.

Однак УПА продовжувала діяти традиційно. Поповнення своїх лав здійснювала вже не тільки за рахунок добровольців, а й примусовою мобілізацією (давала до 60% бійців). Забезпечення УПА провіантом, одягом і т. д. проходило згідно з розкладкою (чи навіть через грабунок) серед селян. Боротьба з прихильниками радянської влади велася вкрай жорстокими методами й мала за мету залякати тих, хто остаточно не визначився. На перших порах така політика давала деякі результати, однак згодом вона призвела до звуження соціальної бази УПА. Селяни жили в умовах постійного жаху. Їхні селища могли підпасти під обстріл як із боку повстанців, так і з боку радянських військ. Селяни вимушені були віддавати бійцям УПА продукти, переховувати їх. Солдатів теж потрібно було годувати й розміщати на постій. Села й хутори оточувалися колючим дротом, мінними полями. За допомогу УПА селян репресували, а за відмову від надання їй їх могли вбити повстанці. У результаті, доведене до відчаю місцеве населення вимушене припинити допомогу партизанам, а військові заслони й засідки чекістів остаточно відрізали їх від джерел забезпечення²⁵. У подібній ситуації, програвши боротьбу за місцеве населення, не могла допомогти й чудова організація та тактика бійців УПА, талант їхніх командирів, і саме це стало остаточною кінцею Української повстанської армії.

Виходячи з усього вищенаведеного, ми можемо констатувати переконливий факт – Українська повстанська армія прогнала не через те, що її задавила міць озброєних структур Радянського Союзу (в меншій мірі інших сусідніх держав) та його (їх) політика й пропаганда, не через внутрішні суперечності й особистий фактор, а насамперед тому, що вона була державницькою структурою, яка суто державу, нехай підпільну чи паралельну, ство-

риту так і не змогла, більше того, навіть не спромоглася цього зробити. Головною причиною того, що УПА не створила “паралельну державу”, попри наявність відповідних можливостей і досвіду окремих спроб, ми вважаємо так звану “інерцію мислення”. Вона базувалася виключно на “логіці тотальної партизанської війни”, де “паралельній державі” як такій місця не знаходилося.

Аналіз і ретельне дослідження конфліктів післявоєнної доби, особливо часів “холодної війни”, довели, що в партизанській війні виграє лише та повстансько-партизанська організація, яка, попри все, створює “власну паралельну державу”. УПА ж існувала, розвивалася і боролася без власної держави – й це є унікальним феноменом воєнної історії ХХ століття.

- ¹ Мао Цзедун. Избранные произведения по военным вопросам. – М., 1958. – С.198–381.
- ² Киричук Ю. ОУН-УПА у загальному контексті. – К., 1996. – С.42; Боляновський А. Українські військові формування в збройних формуваннях Німеччини (1939–45). – Львів, 2003. – С.13–14.
- ³ Ткаченко С.Н. Повстанческая армия. Тактика борьбы. – Минск, 2000. – С.32–33.
- ⁴ Книш З. Становлення ОУН. – К., 2000. – С.114–115.
- ⁵ Патриляк І.К. ОУН-УПА. – К., 2003. – С.52–54.
- ⁶ Косик В. Україна і Німеччина в Другій світовій війні. – Париж–Нью-Йорк, 1993. – С.276.
- ⁷ Ткаченко С.Н. Вказана праця. – С.38–39.
- ⁸ Кентій А.В. Нариси з історії ОУН в 1941–1942 рр. – К., 1999. – С.92–93.
- ⁹ Сергійчук В.І. ОУН-УПА. Нові документи та матеріали. – К., 1996. – С.226.
- ¹⁰ Баган О. Націоналізм і націоналістичний рух. – Дрогобич, 1994. – С.153–154.
- ¹¹ Косик В. Вказана праця. – С.106–108.
- ¹² Сергійчук В.І. Вказана праця. – С.228.
- ¹³ Історія війн і збройних конфліктів в Україні. Енциклопедичний довідник / За ред. О.Гуржія. – К., 2004. – С.410.
- ¹⁴ Баган О. Вказана праця. – С.145.
- ¹⁵ Історія війн і збройних конфліктів в Україні... – С.411.
- ¹⁶ Там само. – С. 413; Ткаченко С.Н. Вказана праця. – С.67–70.
- ¹⁷ Буркут І. Військові традиції і сучасність. – Чернівці, 1998. – С.8–9, 20–21.
- ¹⁸ Більш про це див.: Веденєєв Д.В., Биструхін Г.С. Меч і тризуб. Розвідка і контррозвідка руху українських націоналістів та УПА. 1920–1945. – К., 2006; Веденєєв Д.В., Биструхін Г.С. Повстанська розвідка діє точно і відважно... Документальна спадщина підрозділів спеціального призначення ОУН та УПА. 1940–1950-ті рр. – К., 2006.
- ¹⁹ ОУН в світлі Великих зборів, конференцій та інших документів з боротьби. 1929–1955 // Видання ЗЧ ОУН. – 1956. – Ч.1. – С.91.
- ²⁰ Богданов В.Н. Советский опыт в борьбе с партизанами и повстанцами // Малая война / Под ред. А.Тараса. – Минск, 2000. – С.419.
- ²¹ Див. хронологію й аналіз відповідних документів: Гончарук Г.И., Нагайцев А.Е. Украинская Повстанческая Армия в литературе и документах. – Одесса, 2001.
- ²² Богданов В.Н. Вказана праця. – С.422–423; Ландер И.И. Негласные войны. История специальных служб 1919–1945. – Одесса, 2007. – Кн.2. – Т.1. – С.617–619.
- ²³ Більш про це див.: Боярский В.И. Партизаны и армия. История утерянных возможностей. – Минск, 2001.
- ²⁴ Див., наприклад: Субкоманданте Маркос. Сапатисты против нового мирового порядка. – М., 2002; FARC-EP – Революционная Колумбия. История партизанского движения. – М., 2003.
- ²⁵ Богданов В.Н. Вказана праця. – С.422–424; Ландер И.И. Вказана праця. – С.618–619.

In the article the system of creation of Ukrainian Insurgent Army is analysed as a partisan structure, the aspects of its evolution and battle activity are examined. A question rises about character of Ukrainian Insurgent Army exceptionally as about a statebuild structure which had all of chances to create the own state in an underground – “parallel state”. However, it did not take place through inertia of thought of leaders of the Ukrainian underground, which are main reason of his defeat. Determination of term “the parallel state is given”.

Key words: Ukrainian Insurgent Army, Second World War, “parallel state”, military-political organization, statebuild structures, insurgent-partisanian formings, partisan fight, local population, Ukrainian nationalists.

УДК 94 (477.8)
ББК 63.3 (4 Укр.) 624

Галина СТАРОДУБЕЦЬ

ПРОБЛЕМА ЛЕГІТИМІЗАЦІЇ ПОВСТАНСЬКОЇ ВЛАДИ НА ТЕРИТОРІЇ ЗАПІЛЛЯ УПА

У статті зроблено спробу розкрити особливості становлення легітимності влади УПА у Волинсько-Поліському регіоні в роки Другої світової війни. Звернено увагу на діяльність низки структур Головної Команди УПА в національно-політичній, соціально-економічній сфері, охарактеризовано агітаційно-пропагандистську роботу повстанського запілля в умовах німецької і радянської окупації.

Ключові слова: легітимізація, повстанське запілля, Головна Команда УПА, оунівське підпілля, агітаційно-пропагандистська робота.

Одним із досить дискусійних питань історії українського національно-визвольного руху періоду Другої світової війни є питання ставлення до повстанської влади місцевого населення краю (зокрема, Волинсько-Поліського регіону) в другій половині 1943 – на початку 1944 років. Традиційно в радянській історіографії воно визначалося як украї вороже, негативне, підкреслювалося повне невизнання її з боку “свідомих радянських громадян”, мешканців західних областей УРСР. Така догматично заангажована односторонність дослідження даної проблеми не тільки не сприяла її об’єктивному вивченню, але й негативно відобразилася на суспільній свідомості українського народу. Відсутність альтернативних комуністичній пропаганді джерел інформації про події шістдесятирічної давності сформували сталий негативний стереотип “бандита-бандерівця”, “западенця” і т. п., який, як не дивно, з езуїтською послідовністю активно й не безуспішно використовується в сучасному політичному дискурсі окремими політичними силами. Шлюзами, які повинні зупинити брудний потік відвертої неправди, можуть виступати об’єктивно проведені наукові дослідження, основні результати яких слід популяризувати не тільки на сторінках наукових видань, але й у засобах масової інформації.

Актуальність даної проблеми посилюється ще й тим, що питання легітимності влади є одним із ключових у загальному процесі державотворення, свідченням чого виступають події останніх місяців, викликані загостренням політичної кризи в Україні. Очевидними є певні історичні паралелі між подіями другої половини 1943 року в рамках запілля УПА, котре повстанська влада вважала своєрідним державним утворенням і політичною ситуацією, яка склалася в українській державі після президентських виборів 2004 року. І в одному, й в іншому випадку важливим є питання *легітимності влади*, тобто прийняття чи не прийняття її громадянами як *своєї*.

Об’єктом нашого дослідження виступає українське повстанське запілля, організаційні основи якого були закладені відповідними наказами Кліма Савура влітку – восени 1943 року на території північно-західних українських земель. Повстанську владу на цих теренах представляла Головна Команда УПА (далі – ГК УПА), яка уособлювала собою “найвищу і єдино-суверенну владу на звільнених землях України”. Суть зазначеної проблеми полягає у відповіді на запитання “Чи визнавало місцеве населення цю владу як “свою”, чи ставилося до неї як до “антизаконної”, “бандитської” і т. п.?”.

З юридичної точки зору законною, тобто легальною владою була радянська, а в конкретно-історичний відрізок часу – 1943 рік – німецька окупаційна. Проте легальність не завжди є необхідною, тим більше достатньою умовою легітимності. У плані сутнісного визначення поняття “легітимність” означає визнання громадянами правочинності влади, обґрунтованості її претензій на панування над ними, внутрішню згоду підкорятися. Виходячи із цього, завдання нашої статті полягає в тому, щоб визначити, чи визнавало населення запілля УПА правочинність повстанської влади з усіма наслідками, що витікали з такого її статусу. У даній роботі ми проаналізуємо також використовувані нею форми й засоби, які, на нашу думку, вирізнялися найбільшою ефективністю в процесі її легітимізації: *видання низки документів* нормативно-законодавчого характеру, спрямованих на максимальну легалізацію влади, тобто її офіційне узаконення; *створення організаційної структури повстанської влади* на місцях; формування відповідної громадської думки шляхом активного *використання різноманітних форм пропаганди*. Завданням дослідження є також визначення масштабності використання повстанською владою такого важливого емпіричного показника ступеня легітимності, як *засобів примусу*.

Особливістю української повстанської влади в другій половині 1943 року було те, що її представляла військова інституція – Головна Команда УПА. Це а priori визначало її обмежену демократичність по суті. Адже в основі всякої військової влади лежить чітка чиновно-ієрархічна структура побудови, що базується на беззастережній дисципліні. Проте її повстанський характер виступав спонукаючим чинником до формування максимально гнучкої моделі взаємостосунків із місцевим населенням. “В абстрактному плані, підризна, повстанська діяльність має на меті визволити якийсь народ з-під впливу офіційної влади, адміністративного та морального, й інтегрувати його в інші структури, політичні або військові, часто шляхом і в процесі збройної боротьби. Очевидно, що її успіх або невдача залежать насамперед від того, які спонтанні взаємини складаються між активною меншиною, яка веде боротьбу, і масами населення”¹. З ініціативи лідерів повстанського руху інтегруючим чинником у стосунках між УПА та мешканцями краю виступала підпільна мережа ОУН(б).

ГК УПА, яка здійснювала загальне керівництво національно-визвольним рухом на території ПЗУЗ, упродовж другої половини 1943 року розглядала повстанське запілля як територію своєї української державності. Державотворчі зусилля її керівництва реалізовувалися у двох паралельних площинах: з одного боку, встановлення в регіонах, контрольованих УПА, української цивільної адміністрації, з іншого, – формування мережі оунівського підпілля як реальної військово-політичної влади на місцевому рівні.

На думку сучасників, необхідність творення запілля повстанського руху, головним чином УПА, була викликана нагальною потребою вирішувати “такі чисто мілітарні завдання, як організація військових відділів, їх озброєння, вишкіл, прохарчування та оборонні дії проти німецьких окупантів, більшовицьких партизанів і поляків, які з ними співпрацювали. В парі з цим виникло питання, як організувати різні сектори громадського життя на звільнених від окупантів теренах, тобто йшлося про здійснення функцій цивільної влади”². Саме це спонукало ГК УПА наприкінці серпня – на початку вересня 1943 р. підготувати низку наказів, що безпосередньо стосувалися як унормування важливих питань військового характеру, так і оптимізації управління адміністративно-господарською та соціально-політичною сферами життя населення північно-західного українського регіону.

Загальновідомо, що “коли політичні інституції існують завдяки історичній усталеності, вони не потребують додаткового підтвердження ані на інтерсуб’єктивному, ані на суб’єктивному рівні і є самозасвідченими. Інша ситуація виникає за неминучості витворення нових політичних інституцій – тоді проблема легітимності постає як особливо нагальна”³. Активізація військово-політичної діяльності Української повстанської армії, особливо з другої половини 1943 року, спонукала Головну Команду до активних дій щодо

забезпечення підтримки її з боку місцевого населення. Реалізація поставленого завдання мусила супроводжуватися творенням інституцій державницького характеру. Так, 1 вересня 1943 р. побачило світ відоме “Розпорядження про встановлення адміністрації на терені України”⁴. Цей документ можна вважати своєрідною точкою відліку побудови (хай і на теоретичному рівні) нової конструкції влади. Зумовленість його появи була викликана тим, що досі повстанська влада не була легально зафіксованою. І тільки восени 1943 року на тій території Волині, яка перебувала під безпосереднім контролем українських повстанців, ГК УПА було зроблено спробу запровадити цивільну владу у формі рад, про що йшлося в “Розпорядженні ...”. Передбачалося також установа такого політичного устрою, в основі якого лежав би принцип народовладдя, що мав реалізовуватися через ради як представницькі органи влади.

Основні положення “Розпорядження ...” лягли в основу низки подальших документів, підготовлених керівниками окремих військових округ (зокрема, “Інструкції для районних Рад і Управ”⁵ від 10 жовтня 1943 року за підписом Я.Кармелюка, команданта ВО “Турів” (територія Волинської та півдня Берестейської областей)), у яких містилися більш детальні інструкції щодо розбудови адміністративної системи повстанського запілля, та ін.

З тактичної точки зору легалізація повстанської влади шляхом прийняття законодавчих актів була хоч і важливим, але не найголовнішим завданням. Адже легітимність влади грає більш важливу роль, ніж легалізація, оскільки жодна влада, тим більше та, яка претендує на роль державної, не може опиратися лише на існування законів або на насильство. Вона повинна мати якщо не підтримку всього суспільства, то хоча б окремих його груп. Елементи легітимності як визнання існуючого порядку управління обґрунтованим, справедливим існують за значної широти кола учасників процесу легітимності. Якраз такими в рамках повстанського запілля виступали націоналістичне підпілля та УПА.

Завдяки своїй активній діяльності УПА впродовж кількох місяців зуміла стати найбільш популярним чинником у житті західноукраїнського населення. У ній бачив народ не тільки свого оборонця і месника, але й справжню народну владу. Під охороною збройних відділів УПА українське громадянство відбудовувало та налагоджувало своє життя. Так, у запіллі воєнної округи “Заграва” вже в серпні 1943 р. було “зорганізовано районні управи. Земельні комісії приступили до розподілу землі. Допомогові комітети розпочали свою працю”⁶. До середини осені весь терен Рівненщини був охоплений політично-організаційним апаратом дібраних на відповідні становища людей⁷. Уже в середині літа під господарсько-адміністративним контролем УПА перебували такі райони, як: “Турійськ, Матіїв, Голоби, Селища, Ратнів, Головині, Шацьк”⁸. Значна частина населення повстанського запілля визнавала ГК УПА як орган найвищої української влади й готова була делегувати їй своє право представляти свої інтереси в усіх сферах державного життя. Натомість очікувала, по-перше, фізичного захисту від тотального насильства, яке пресингувало її впродовж останніх років як із боку німецьких окупантів, так і різношерстих організованих та анархічно діючих озброєних банд, що завжди є присутніми в період воєнного лихоліття. По-друге, вирішення проблем економічного характеру: забезпечення продовольством, організація та налагодження господарського життя тощо й створення умов для реалізації релігійно-культурних потреб.

Діяльність низових структур повстанської влади Головною Командою УПА максимально спрямовувалася в напрямку гармонізації інтересів влади й населення запілля. У вересні-жовтні в селах, розміщених на контрольованій УПА території, відкривалися школи, налагоджувалася робота так званих допомогових комітетів та Українського Червоного Хреста, персонал якого мав допомагати не тільки повстанцям, але й при потребі місцевим жителям. У період жнивної кампанії ГК УПА на правах верховної влади, що представляє інтереси українського народу, видала низку наказів, які стосувалися збору врожаю. Йшлося

про трудову мобілізацію не тільки воїнів УПА, а насамперед усього громадянства. Вказувалося на необхідність “засіяти всю землю. Чи це селянська, чи двірська, колгоспна чи дядька. Засіє її українець-селянин”⁹.

У деяких районах представники місцевої повстанської влади ініціювали проведення розподілу землі між селянами. Відповідно до архівних даних “земельна референтура УПА (в запіллі) у звіттовому місяці видала безземельним і малоземельним селянам 1106 актів наділу землі з фільварків і бувших польських колоній, в тому числі 463 акти наділу видано в Костопільському надрайоні та 623 в Сарненському надрайоні”¹⁰.

Усі ці заходи викликали довіру до повстанської влади з боку мешканців краю. Вересень–жовтень 1943 р. можна вважати найбільш активним періодом адміністративно-територіального структурування повстанського запілля на Волині, підтвердження чого знаходимо й у радянських документах. Так, за свідченнями відомого партизанського командира С.А.Ковпака, влітку 1943 року “райони навколо Ровно в радіусі 100 кілометрів перебували під впливом українських націоналістів”¹¹. Загалом, згідно з архівними даними, восени 1943 року “загони УПА тією чи іншою мірою контролювали територію площею до 150 тис. км², на якій проживало 15 млн. населення”¹². Проте було б не зовсім коректним стверджувати, що повстанську владу підтримували всі мешканці краю. Легітимність державної влади а ргіогі не може носити універсальний, всезагальний характер, оскільки інтереси різних верств населення неоднакові, та й інтереси навіть тих, на кого опирається державна влада, можуть бути задоволені лише частково. Те, що є легітимним для однієї соціальної групи, може бути нелегітимним для іншої. Щодо повстанської влади, то про її легітимність можна стверджувати лише з певним ступенем умовності. По-перше, в умовах конкретно-історичного воєнного часу влада ГК УПА була не “державною”, а “повстанською”, що само по собі виступало певним “правовим обмежувачем”, який стримував визнання її легітимності як із боку населення запілля, так і суб’єктів міжнародного права. По-друге, на зламі 1943–1944 років наростаюче потужним ставав вплив радянської присутності в краї (у вигляді партизанських загонів, пізніше – сільрад, партійних і радянських органів і установ тощо). Беззаперечним залишається той факт, що значна частина мешканців краю з різних причин саме радянську владу визнавала й законною і легітимною. Окрім цих були й інші чинники, які стримували процес легітимізації повстанської влади в запіллі, проте вони не були настільки потужними, щоб його зупинити. Швидше, навпаки, вони стимулювали підпілля до активізації державотворчої діяльності.

Повстанське керівництво постійно акцентувало увагу представників низових структур запілля на необхідності залучення місцевого населення до участі в політичному процесі, розглядаючи це як важливий чинник підвищення легітимізації повстанської влади. Завдяки активній діяльності працівників політико-пропагандивної, військово-мобілізаційної, господарчої й інших референтур мешканці краю не залишалися пасивними спостерігачами, а ставали учасниками творення нової дійсності. З цією метою активістами повстанського підпілля проводилася робота в напрямку включення громадськості краю якщо не до складу організаційних структур оунівського підпілля і запілля, то до дієвої співучасті з ними. Так, молодь і жіноче населення брали участь в організації культурно-просвітницьких заходів, у діяльності Українського Червоного Хреста, референтури зв’язку тощо. Загальновідомо, що чимало молодих жінок і дівчат виступали в ролі зв’язкових і, ризикуючи своїм життям, передавали так звані “грписи” організаційною вертикаллю оунівського підпілля, за що масово піддавалися репресіям із боку радянської влади.

Одне з пріоритетних завдань повстанського запілля полягало в налагодженні роботи його агітаційно-пропагандистського сектора. Маємо свідчення про те, що в окремих

місцевостях його структури досить успішно функціонували вже в серпні–вересні 1943 року¹³. До роботи в якості пропагандистів оунівське підпілля активно залучало весь організований актив, школи, церкви, “Просвіти” й інші громадські установи, а також свідому, патріотично налаштовану молодь. Часто саме вона виступала організатором проведення свята Героїв, відзначення роковин Т.Г.Шевченка, постановки самодіяльних вистав за творами українських класиків тощо. Для ведення пропаганди часто використовувалися вечорниці й велися бесіди з невеликими групами людей.

У цілому така тактика ведення агітаційно-пропагандистської роботи в повстанському запіллі була правильною. По-перше, вона дозволяла залучати до активної підпільної діяльності не тільки членів ОУН(б), але й ту частину місцевого населення, яка перебувала поза рамками політичної організації. По-друге, підпілля, опираючись на місцевий актив, мало можливість ширше використовувати такі дієві форми пропагандистської роботи, як організація різного роду мистецьких заходів, дискусій, діалогів, публічних читань відповідної літератури тощо.

Завдяки використанню різного роду пропагандистських прийомів і засобів ідеї та гасла національного визволення сприймалися українським загалом не тільки на рівні раціонально свідомісного сприйняття, а, що дуже важливо, на емоційно-чуттєвому рівні. Науково доведено, що пропаганда – це не просто процес поширення тих чи інших агітаційних матеріалів із подальшим аналізом реакції людей на обсяг і зміст інформаційних повідомлень. Вона є значно складнішим феноменом. На думку сучасного вченого-політолога М.Леонтєвої, “інформаційний вплив на свідомість людей сприймається і відбувається на одночасно різних рівнях, які визначаються попередньо набутою інформацією (тезаурусом), одержаною в процесі виховання та навчання, звичаями та менталітетом певних соціальних спільнот і, навіть, ... генетичною інформацією”¹⁴. Якщо виходити з контексту завдань повстанської влади щодо необхідності своєї легітимізації, то її діяльність у цьому напрямку цілком перегукується з відомою формулою Ренана, давно канонізованою на Заході в статусі аксіоми й дієвого механізму державотворення: “Спільні тріумфи в минулому, спільна воля в сучасному, спогади про спільно dokonані подвиги і готовність до дальших – ось основні умови, що творять націю ... В минулому – спадщина слави та каяття, в майбутньому – спільна програма дій для всіх”¹⁵. Можна з впевненістю сказати, що ідея українського націо- й державотворення, популяризацією якої активно займалися політико-пропагандивні структури повстанського запілля, стала одним із важливих складових процесу легітимізації повстанської влади в рамках запілля УПА.

На завершення нашої розвідки коротко зупинимося на аналізі такої важливої проблеми, як використання з боку української влади засобів примусу щодо мешканців краю. З правової точки зору однією з важливих характеристик держави є наявність у неї монопольного права на застосування знярядь примусу стосовно населення. Якщо виходити з того, що ГК УПА розглядала повстанське запілля як державне утворення, то, зважаючи на умови воєнного часу, використання силових методів у якості одного з ресурсів влади мало б стати чи не буденним явищем у взаємостосунках місцевого населення з представниками повстанської влади. Проте така практика мала далеко не масовий характер і гостро засуджувалася лідерами повстанського руху. Наприклад, господарчі запілля часто виступали ініціаторами проведення різноманітних збірок серед місцевого населення: теплого одягу, взуття, продуктів харчування тощо. Такого роду кампанії проводилися, як правило, за погодженням, а то й з ініціативи вищих органів. Так, 14 вересня комендант воєнної округи “Заграва” “Юрко” видає наказ керівникам запілля ВО до негайного “перепровадження серед населення теплого одягу ...”. Варто зауважити, що в наказі зверталася увага на добровільність проведення цієї акції серед українського населення. На противагу примусу рекомендувалося “старатися вдарити йому (селянинові. – Авт.) на патріотичну сторінку і дістати від нього якнайбільше”¹⁶.

* Конспіративна назва короткої службової записки оунівського підпілля, написана на дуже тонкому (як правило, папіросному) папері.

Покажемо є також той факт, що практично в усіх офіційних документах ГК УПА та керівників воєнних округ основний акцент ставився на збереженні нерозривної єдності Української повстанської армії та народних мас. “Зв’язати наші революційно-визвольні кадри і наші повстанчі загони, – йшлося в одному з наказів Кліма Савура, – найміцніше з цілим українським народом. Наші революційно-визвольні кадри, наша Армія і Народ – це одно”¹⁷. Наголошувалося на необхідності звертати “увагу на те, що ОУН це не “вони”, а решта народу – це “ми”. Український нарід і ОУН становлять нині єдину цілість у боротьбі за УССД”¹⁸. Наведені приклади ілюструють намагання керівників повстанського руху вибудувати єдину конструкцію – “народ” і “влада”, надавши їй виразно національної сутності, що, за їх задумом, з одного боку, сприяло б максимальній гармонізації інтересів народу й влади, а з іншого, – окреслило б перспективи загальносуспільної інтеграції, яка в одному зі своїх вимірів виступає як становлення політичної нації на засадах громадянства.

Таким чином, географічні межі поширення запілля УПА в другій половині 1943 р., а також масштабність участі в його діяльності місцевого населення дають підстави трактувати українську повстанську владу як легітимну. Для забезпечення такого статусу її керівництво ініціювало втілення в життя низки політико-адміністративних заходів. У першу чергу – узаконення своєї присутності шляхом видання актів законодавчого характеру, що стосувалися проведення адміністративної, земельної, шкільної тощо реформ. Не менш важливим завданням було завоювання довіри в громадян, не нав’язуючи їм авторитарно-бюрократичних методів і переконань. Для його реалізації широко використовувалися як методи політичної пропаганди (“слово”), так і включення людей у роботу з налагодження матеріально-харчового, кадрового й іншого забезпечення УПА.

Проектуючи проблему легітимності влади як такої на конструкцію сучасної політичної системи української держави, доречним буде навести слова А.Колодій: “Якщо з суб’єктивних чи об’єктивних причин влада (а отже й молода незалежна держава) має низький рівень легітимності, то марно сподіватися на подолання фрагментарності, етнічної, культурної та регіональної поділеності суспільства й на формування у його межах політичної нації”¹⁹. Завдання сучасних політиків полягає в тому, щоб, використовуючи досвід і уроки минулої історії, збудувати державу не подібну до бджолиних сот, розділену на десятки партійних чи етнічних комірок, а просторий храм, у якому житимуть громадяни України, які однаково поважатимуть її минуле й творитимуть спільне теперішнє.

1. Реймон Арон. Мир і війна між націями: Пер. з фр. – К.: МП “Юніверс”, 2000. – С.171.
2. Прокоп М. УГВР з перспективи сорокаліття (думки про минуле, сучасне і майбутнє) // Напередодні незалежної України. – Нью-Йорк–Париж–Сідней–Торонто–Львів, 1993. – С.266.
3. Гребіневич О. Легітимативний процес в українському контексті // Національна ідея і соціальні трансформації в Україні / М.В.Попович, А.М.Єрмоленко й ін. – К., 2005. – С.270.
4. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВОВ України). – Ф.3833, оп.1, спр.48, арк.15.
5. Центральний державний архів громадських об’єднань України (далі – ЦДАГО України). – Ф.57, оп.4, спр.535, арк.129.
6. Літопис УПА. Нова серія. – Київ–Торонто, 1999. – Т.2. – С.245.
7. ЦДАВОВ України. – Ф.3833, оп.1, спр.91, арк.73.
8. Державний архів у Рівненській області (далі – ДАРО). – Ф.Р-30, оп.1, спр.14, арк.4.
9. ЦДАВОВ України. – Ф.3833, оп.1, спр.48, арк.2.
10. Там само. – Ф.3838, оп.1, спр.128, арк.21.
11. ЦДАГО України. – Ф.62, оп.1, спр.1358, арк.5.
12. Літопис УПА. Нова серія. – Київ–Торонто, 2001. – Т.3. – С.19.
13. Детальніше див. Стародубець Г. Українське повстанське запілля (друга пол. 1943 – початок 1946 рр.). – Тернопіль, 2006. – С.372–406.
14. Леонтьєва М. Пропаганда як інформаційно-психологічний складник політичних процесів. Монографія. – Київ–Львів, 2004. – С.5.
15. Цит. за: Ортега-і-Гасет Хосе. Бунт мас // Вибрані твори. – К., 1994. – С.127.

¹⁶ ДАРО. – Ф.Р-30, оп.2, спр.34, арк.35.

¹⁷ Там само. – Ф.Р-30, оп.2, спр.99, арк.17.

¹⁸ ЦДАВОВ України. – Ф.3833, оп.1, спр.132, арк.46.

¹⁹ Колодій А. Етнонаціональні ідентичності й легітимність влади в Україні. – <http://www.franko.lviv.ua/faculty/Phil/Visnyk/Visnyk4/Politologija/Kolodij.htm>.

The attempt to reveal the peculiarities of the formation of legitimation of Ukrainian Rebellious Army in Volhyn – Polissian region during the World War II is made. The attention is paid to the activity of structures of the Ukrainian Rebellious Army Chief Command in national-political and social-economic spheres. The agitational-propagandistic activity of the rebelling secret work in the conditions of German-Soviet occupation is also characterized.

Key words: legitimation, the rebellious dissidence, Main Command of the URA, the underground of the OUN, agitational-propagandistic work.

УДК 94 (477.84)

ББК 63.3 (4 Укр.) 624

Валентин МАЗУРОК

УКРАЇНСЬКИЙ САМОСТІЙНИЦЬКИЙ РУХ НА ТЕРНОПІЛЬЩИНІ В 1943–1945 рр.

У статті дається стислий історико-довідковий опис причин, які диктувалися необхідністю збройної боротьби й потребою утворення УПА, деяких аспектів її формування.

Ключові слова: Український самостійницький рух, окупаційний режим, ОУН(б), ОУН(м), Фронт української революції, Українська народна самооборона, Українська повстанська армія.

Історія – свідок минулого, повчальний приклад для сучасників і застереження майбутнім поколінням. Широкий доступ до архівних джерел, зарубіжної літератури, відверті спогади учасників національно-визвольних змагань 40–50-х років ХХ століття створили умови для більш повного, глибокого й об’єктивного висвітлення героїчних і водночас трагічних сторінок української історії періоду Другої світової війни та повоєнного часу. І хоч вітчизняні історики внесли значний вклад в останнє десятиріччя для переосмислення цих подій, усе ж існує необхідність їх детального дослідження на рівні регіонів, областей.

Не виняток і Тернопільщина. І в наш час німецько-радянська війна й повоєнний час сприймаються неоднозначно. Ця проблема вимагає наполегливих, цілеспрямованих зусиль, спрямованих на подолання ідеологічних стереотипів та об’єктивне висвітлення суспільно-політичних процесів. У зв’язку з цим потрібно всебічно на регіональному рівні проаналізувати історичні та військово-політичні чинники, які спричинили до зародження, розвитку, спаду самостійницького руху на Тернопільщині, політичну орієнтацію, взаємовідносини його учасників, стосунки населення з окупантами та всіма військово-політичними чинниками, які були присутні в області. Суперечливими залишаються відомості про діяльність бандерівської СБ та органів НКВС – НКДБ у краї, здійснення ними спецоперацій по взаємному поборюванню.

Суспільна актуальність питання полягає в тому, що виведення його з ідеологічно-тенденційного трактування дозволить більш об’єктивно сприймати ситуацію на Тернопільщині в той період і сприятиме консолідації українського суспільства в наш час.

Специфікою області є те, що центральні й південні райони ввійшли до “дистрикту Галичина”, із центром у Львові, а північні – до рейхскомісаріату “Україна”.

Захопивши Тернопільщину, керівництво Третього рейху завчасно спланувало систему політичних, ідеологічних, економічних і військових заходів, що передбачали повну ліквідацію політичної незалежності, державності, економічне розорення захоплених тери-

торій, расову дискримінацію населення. “Новий порядок” особливо був жорстокий у рейхскомісаріаті “Україна”. Метою окупаційного режиму було підкорення та колонізація краю, винищення його людності. Організуючи масове знищення населення області, нацисти намагалися залякати народ, примусити беззастережно виконувати всі накази окупаційної влади. З цією метою на Тернопільщині вводилася комендантська година та на кордоні рейхскомісаріату “Україна” й “Дистрикту Галичина” ставилася прикордонна варта. Розпочалося знищення партійного, радянського, комсомольського активу, військовополонених, євреїв.

Айнзатцкоманда в липні-серпні 1941 р. під Хрестовою горою в м. Кременці за доносом провокаторів розстріляла групу польської, української, єврейської національності¹. Відбувалися масові страти євреїв і в містах Почаєві, Шумську, Вишневі.

Посилюється економічний визиск населення. Репресивні дії фашистів призвели до розчарування новою владою місцевими жителями, породили неприязнь, підштовхнули до пасивного, а згодом активного опору окупанту.

Характерною рисою півночі Тернопільщини було те, що на початковому етапі український рух Спротиву був представлений формаціями: ОУН(б), ОУН(м), Фронтом української революції, загонами без чіткої політичної платформи. Місцеве населення прихильно ставилося до всіх українських формацій, хоч тактичні підходи в утвердженні незалежності й оборони місцевого населення були різні. Це досягалось завдяки тісній співпраці між собою, особливо на рівні польових командирів.

У вересні 1942 р. комендант М.Данилюк – “Блакитний”, який представляв ОУН(м) на Кременеччині, скликав командирів підпільних боївків на хуторі дядька Семена Угорського району під охороною коменданта “Вихора”. На нараді вирішено розпочати протидію німецькому насильству та військову підготовку членів ОУН. Перший рейд повстанських підрозділів Шумського й Угорського районів пройшов у жовтні 1942 р.²

У листопаді 1942 р. у напрямі Ланівці–Шумськ у рейд вийшли боївки ОУН(б) під командуванням “Крука” – І.Климишина. Про діяльність українських партизанів у лісах у районі Острога, Шумська, Мізоча передав радіограмою 3 грудня 1942 р. в УШПР командир радянського партизанського загону О.Сабуров³.

У кінці літа 1942 р. на околиці с. Борсуки (Лановецький р-н) було організовано Фронт української революції. Його започаткував Т.Басюк – “Яворенко”. У штабі “Яворенка” створено три відділи: оперативний, бойовий, пропагандистський. Програма ФУРу передбачала об’єднання на добровільній основі й взаємного компромісу українських національно-визвольних рухів для спільної боротьби проти окупанта. Вона передбачала не лише бойові дії з ворогом, а й утвердження української державності. Планувалися в майбутньому соціально-економічні реформи. На початковому етапі своєї діяльності командування ФУРу вело значну агітаційну роботу серед місцевого населення. Пропаганда самостійницьких ідей охопила терени Ланівеччини, Вишневецьчини, східної Почаївщини, тобто всю південну та південно-східну Кременеччину. Вона потребувала великої кількості пропагандистської літератури. Тому було вирішено захопити друкарські верстати в м. Кременці. Цю операцію успішно здійснено 14 грудня 1942 р.⁴

На початку 1943 р. у північних районах Тернопільської області виникли загони без чіткої політичної орієнтації. У районі Великі Дедеркали–Ланівці діяв місцевий загін під назвою “Холодний Яр” у кількості 20 осіб. У Суражських лісах Шумського району виник загін “Вільна Україна” чисельністю 60 бійців, до якого входили червоноармійці – “оточенці” та невелика кількість місцевих чоловіків.

У південній Кременеччині діяв загін “Вільного козацтва” під командуванням отамана “Вишні” (Гайворонського) в кількості понад 60 бійців. Командування загону орієнтувалося на політичну платформу гетьманського руху, але мало зв’язки з отаманом

Т.Боровцем⁵. Польові командири в цій фазі розгортання національно-визвольної боротьби тісно співпрацювали між собою.

У лютому 1943 р. здійснено напад на Кременецьку в’язницю боївками ОУН(б) під керівництвом “Крука”, яка була переповнена кривцями, однак її захопити не вдається через негрунтовну підготовку операції, малі сили й опір німців.

Через два тижні відбувся другий напад на тюрму. В операції задіяно більші сили, детально розроблено план захоплення ключових позицій охорони в’язниці. У нападі був задіяний відділ ФУРу. У підсумку всіх бранців звільнено й переправлено в безпечні місця⁶.

На початку весни на Лановеччині активно діяли фурувці. За голову “Яворенка” ляддвирт Ріхтер установив винагороду в сумі 500 німецьких марок⁷.

Німецька окупаційна влада застосувала терор проти місцевого населення. 23 лютого 1943 р. у м. Кременці було розстріляно ряд визначних осіб краю. Серед них лікаря д-ра П.Рошинського, його дружину Ганну, яких у 1942 р. відвідав А.Мельник, відомого на Волині громадського діяча Ю.Черкавського, заступника директора Білокриницької лісової школи, члена похідної групи ОУН, у минулому сотника армії УНР Павла Гарячого, керівника пасічників Йосипа Жиглевича, Віру Лебідівську. Усі інші були за національністю поляки⁸.

Після цієї події багато членів ОУН перейшло на нелегальне становище, українська поліція Кременецького повіту залишила службу й у кількості понад 100 осіб перейшла на нелегальне становище.

У березні 1943 р. виникає перший стаціонарний повстанський табір на Кременеччині, підпорядкований проводу ОУН(м) під командуванням М.Медвецького – “Хрона” в районі Глибокого озера, в лісовому масиві неподалік с. Стіжок. Дещо пізніше І.Климишин – “Крук”, формація ОУН(б), розмістив свій табір на Залужській горі, неподалік с. Антонівці.

Німці посилили боротьбу з наростаючим самостійницьким рухом, залучаючи поляків. У квітні вони озброїли поляків у Дубно, Почаєві й інших містах південної Волині⁹.

Уранці 9 травня 1943 р. німецька жандармерія оточила с. Стіжок Угорського району. Окупанти вигнали всю велику рогату худобу за село, людей розстріляли, будівлі спалили. Фашисти знищили 55 цивільних осіб. Підрозділи загонів “Крука” й “Хрона” в кількості 60 повстанців зробили засідку на карателів поблизу с. Лішня. Від повного розгрому гітлерівців урятувала їхня бронемашина, озброєна гарматою малого калібру, проти якої в українських партизанів не було ефективного засобу боротьби. Однак у сутичці вони зазнали значних втрат¹⁰. Втрати повстанців становили 3 бійці, які були легко пораненими.

З метою посилення боротьби з окупантами та захисту мирного населення 23 травня 1943 р. було створено спільний оперативний штаб, якому підпорядковувалися всі українські самостійницькі сили північних районів Тернопільщини.

Якщо польові командири різних політичних формацій півночі Тернопільщини йшли на співпрацю і компроміс задля консолідації національно-визвольних сил, то вище керівництво ОУН(б) поставило завдання захопити домінуючі позиції і підпорядкувати собі інші українські повстанські загони та під їхнім безпосереднім керівництвом розпочати широкомасштабну протидію окупанту. Згідно з радянськими агентурними даними, у травні 1943 р. було видано відповідний наказ¹¹. З цією метою ОУН(б) розбудувала Службу безпеки (СБ), якій було передано необмежені повноваження. Українські самостійницькі відділи, які не бажали підпорядковуватися бандерівцям, зобов’язували ліквідувати як анархічні¹².

У кінці червня 1943 р. повстанські відділи ОУН(б) роззброїли загін “Яворенка”, однак командир уник арешту¹³. 6 липня 1943 р. підрозділи ОУН(б) ліквідували повстанську базу ОУН(м) “Хрона” в районі с. Стіжок¹⁴.

Країни до силових методів підпорядкування самостійницьких загонів єдиному керівництву проводу ОУН(б) ставилися неоднозначно, одні позитивно, інші негативно. Посилюється конфронтація, яка призводить до збройного протистояння та виникнення УЛС у складі збройних сил Німеччини.

Коли в північних районах Тернопільщини йшла збройна боротьба, в центральних і південних панував спокій. Галичина вважалася запіллям УПА й повинна була постачати для боротьби людей, зброю, боєприпаси й медикаменти. Своє завдання запільної бази для розгортання повстанського руху вона виконувала задовільно.

Безпосередньо причиною виступу українських збройних відділів у південній Тернопільщині став рейд радянських партизанів під керівництвом С.Ковпака. Усвідомлюючи небезпеку, керівництво українського підпілля поспіхом мобілізувало бойовиків, сформувавши збройні відділи проти ковпаківців, які почали іменуватися Українською Народною Самообороною (УНС), та кинуло їх для боротьби проти червоних партизанів. Однак відділи УНС не змогли протистояти великому з'єднанню С.Ковпака й вони прорвалися в Карпати.

Німці кинули проти них значні сили й у районі Делятина радянські партизани зазнали поразки та змушені малими групами прориватися на Схід, постійно ведучи сутички з підрозділами УНС.

З наближенням німецько-радянського фронту до Тернопільщини ОУН(б) прагнула утвердитися як провідна політична сила, що бореться за відродження української держави, продемонструвати світовій громадськості невизнання радянської системи широкими верствами місцевого населення. У краї масово почали формуватися відділи УПА. Одним із перших відділів на Чортківщині постала сотня “Сірі вовки” під командуванням “Бистрого” восени 1943 р.¹⁵ На Тернопільщині в 1944 – на початку 1945 рр. дислокувалися повстанські відділи “Дока”, “Мишка”, “Гармаша”, “Свобода”, “Монаха” (Чернець), “Нечая”, “Різака”, “Бориса”, “Петльованого”, “Зайця”, “Рябого”, “Прача”, “Вира”, “Грізного”, “Пилипа”, “Герасима”, диверсійні групи “Шума”, “Лебедя” та ін.¹⁶

Українські партизани перейшли німецько-радянський фронт із незначними втратами, однак за першою лінією Червоної армії просувалися загоны НКВС і радянських партизанів, завданням яких було знищення УПА. Спецпідрозділи розшукували склади зброї, продуктів харчування, одягу, арештовували членів ОУН, УПА та їхніх родичів. Були випадки, коли чекісти приходили в села з готовими списками на свідомих українців, складеними їхньою агентурою. Так, агенти в березні 1944 р. у Лановецькому та частково Велико-Дедеркальському районах області подали списки в силові структури на багатьох свідомих українців¹⁷.

Одночасно радянське командування прагнуло оточити й знищити відділи УПА. Згідно з даними радянської агентури, станом на 10 квітня 1944 р. лише в Кременецько-Шумському лісовому масиві зосереджувалося близько 4000 повстанців. Того ж дня відбувся бій військ НКВС у районі с. Борщівка – Борсуки Лановецького району з передовим підрозділом УПА, який прикривав основні позиції УПА-Південь із південної сторони в кількості 300 повстанців. У результаті бою втрати УПА становили 57 бійців убитими і 18 пораненими. Однак захопити передові позиції українських партизанів не вдалося. 11 – 12 квітня 1944 р. на допомогу військам НКВС для знищення підрозділу УПА передано 6 танків, які протягом двох діб обстрілювали Борсуківський ліс із гармат¹⁸. 18 квітня 1944 р. українські повстанці, перегруповані сили на Лановеччині, атакували підрозділ червоноармійців і в результаті бою захопили батальйонний міномет і реактивну установку “катюшу”. Терміново прибула на місце події оперативна група СМЕРШУ з військовою частиною. У результаті кількогодінного бою відбили “катюшу”¹⁹.

23 квітня 1944 р. сформована оперативно-військова група 4 бригад військ НКВС, 1 козачого полку, танкового підрозділу, відділів СМЕРШУ в кількості 30 тисяч бійців

зайняла позиції по лінії Обгів – Остріг – Шумськ – Кременець із метою знищення загонів УПА-Південь. Відбулися запеклі бої в районі сіл Антонівці, Забара, Андрушівка, Обгів. Повстанці змушені були відступити й зайняти нові оборонні позиції по лінії Майданські Гори – Мости – Обгів. 24 квітня 1944 р. розпочався генеральний наступ на оборонні позиції УПА. У ході запеклих боїв військам НКВС вдалося розпорошити повстанські загоны. З обох сторін були значні втрати. Однак знищити українські самостійницькі сили в 1944 р. на Тернопільщині не вдається.

З метою знищення відділів УПА сталінське керівництво вдалося до створення з радянських партизанів загонів, які підпорядкували НКВС. Вони нараховували 50–60 бійців кожний, мали нести в населених пунктах гарнізонну службу та вести боротьбу з підрозділами УПА й націоналістичним підпіллям.

Для боротьби з боївками СБ, командним складом УПА та ОУН на Тернопільщині з 26 квітня 1944 р. створені спеціальні групи при НКДБ. Вони, переодягнувшись у форму повстанців, здійснювали спецоперації²⁰.

Під час сутичок ОУН і УПА з переважаючими силами ворога зазнавали втрат. Лише за жовтень – грудень 1944 р. у Тернопільській області вбито 3484 повстанці, захоплено в полон – 297, проведено військових сутичок – 204. Захоплено трофеїв: станкових кулеметів – 11, ручних кулеметів – 79, автоматів – 238, гвинтівок – 1615, мін – 1550, мінометів – 4, вогнеметів – 4, гранат – 1670, гвинтівочних патронів – 211000, протитанкових рушниць – 8, складів із боєприпасами – 11, ліквідовано повстанських відділів – 21, вбито 42 командири УПА та боївки ОУН²¹.

Однак знищити або розпорошити військам НКВС на Тернопільщині великі повстанські відділи в кінці 1944 р. не вдалося. У краї на початку 1945 р. рейдували повстанські відділи “Сокола” чисельністю 250 – 300 повстанців, курінь “Дока”, який складався із сотень “Мишка” й “Гармаша”, загін “Монаха” (Чернець), диверсійні групи “Лебедя” та “Шума”.

У постійних сутичках українські повстанці несли втрати. З березня 1944 р. до січня 1945 р. лише у Вишневецькому районі арештовано 114 повстанців, 35 вбито, захоплено 126 підпільних складів²².

Чекісти для знешкодження українських самостійницьких сил досить широко залучали колишніх членів КПЗУ, які пішли на співпрацю з НКВС, та “остарбайтерів”, які повернулися додому й були завербовані як “сексоти”. Наприклад, В.Вілівчук, 1911 року народження, колишній член КПЗУ допоміг Кременецькому РВ НКДБ виявити понад 100 українських націоналістів²³.

Бюро Тернопільського обкому партії 13 грудня 1945 р. постановило, з метою збереження агентури, засланої в ОУН та УПА для дезорганізації підпільного руху, з виявлення осіб, які співпрацювали із силовими структурами, викликати в РВ НКВС і РВ НКДБ значну кількість жителів населеного пункту. Неодноразово викликали переважно людей, які симпатизували українському націоналістичному підпіллю. Пропонували співпрацю в першу чергу тим особам, які підозрювалися у зв'язках із повстанцями. Проведені заходи призвели до репресій з боку бандерівської СБ, яка запідозрювала громадян у співпраці з НКДБ. Зазнавши терору із боку СБ, місцеве населення змушене було чинити опір і зверталося за допомогою до радянської влади²⁴.

Проводилися заходи з метою поліпшення надійності та боєздатності винищувальних груп. Партійні органи ставлять вимогу очистити всі винищувальні групи від націоналістичного підпілля та нестійкого елемента. Для персональної перевірки особового складу винищувальних груп утворювалися оперативні групи в складі представників РК КП(б)У, органів НКДБ і НКВС. Усіх виявлених учасників ОУН та УПА, зв'язкових, які проникли у винищувальні групи, при наявності достатніх матеріалів вимагали арештувати й передати під суд у військові трибунали. Ставилася завдання докорінно поліпшити агентурну роботу

серед особового складу винищувальних груп. До співпраці зі силовими структурами в кожній винищувальній групі залучали не менше 2–3 таємних співробітників, здатних своєчасно повідомляти про факти діяльності націоналістичного підпілля, що проникло у винищувальні групи.

Для роботи з агентами-нелегалами закріплюють висококваліфікованих чекістів, які навчають їх правилам конспірації, методам здійснення провокацій проти керівного складу націоналістичного підпілля, прийомам вербування агентів, дискредитації самостійницького руху в очах місцевого населення. Так, у червні 1945 р. ст. лейтенант Філімонов при зустрічах з агентом – внутрішником “Токаревим” – В.Кізьмою в Підволочиському районі поряд із вищезгаданими методами навчав психологічно розпізнавати людину, її душевний стан, придатність до вербування, моральні якості²⁵.

Нерівне протистояння в краї продовжувалося. Восени 1945 р. загинули керівник ОУН, член надрайонного проводу “Климовий”, керівник Тернопільського окружного проводу “Чугайстер”. Нанесений оперативний удар по керівних кадрах ОУН змусив підпільників самоліквідувати Бережанський і Кременецький надрайонні проводи. Заслана аген-тура НКВС і НКДБ в обласний провід спричинила провокації і протиріччя в середині сітки ОУН, призвела до розколу єдиної підпільної мережі й репресивних дій стосовно місцевих націоналістів із боку обласної СБ²⁶.

У відповідь українські підпільники намагалися проникнути в державні структури, міліцію. У доповідній записці Шумського РК КП(б)У повідомляється, що в ніч із 30 на 31 червня 1945 р. у підвалі РВ НКВС перебували сім’ї повстанців у кількості 50 осіб, які підлягали виселенню. Однак вони були звільнені з підвалу Криницьким і Нечипуроком, котрі раніше перебували в УПА, а з приходом радянської влади працювали в спецгрупі при РВ НКВС і РВ НКДБ. Під час звільнення сімей повстанців вони вбили оперуповноваженого РВ НКВС Кобилева, який перевіряв пости, а самі зникли²⁷. Однак подібні акції не змогли завадити радянській владі планомірно здійснювати підриг соціальної бази визвольного руху. Виселення в краї набували все більшого розмаху.

Отже, найбільшого розмаху самостійницький рух на Тернопільщині набув у 1944 – 1945 рр. Його лідери намагалися максимально збільшити й сконцентрувати свої сили. Провід ОУН(б) захопив домінуючі позиції в краї. З наближенням радянсько-німецького фронту командування УПА робить ставку на збереження та зміцнення своїх збройних формувань, підпільної мережі. Основною стратегічною метою формувань ОУН та УПА в цей період стало відновлення контролю над краєм. Загони УПА контролювали досить значну територію Тернопільщини, на якій намагалися створити альтернативні радянським органам влади національно-державницькі структури. Активність українських повстанців була досить значною.

У відповідь тоталітарний режим усіма доступними засобами намагався скомпрометувати в очах місцевого населення українських повстанців, знищити їх фізично й морально. Досить ефективним методом знешкодження ОУН та УПА стало використання силовими структурами інформації агентурної мережі про чисельний склад самостійницьких сил, місця їх дислокацій, проведення провокативних акцій із залученням спецбоїв і контрбоїв.

Ці заходи завдали національно-визвольному рухові відчутних втрат, порушили організаційну підпільну структуру, що призвело до збоїв у єдиному керівництві, неефективної роботи служби розвідки й контррозвідки, функціонування повстанських засобів зв’язку, забезпечення повстанців і підпільників озброєнням, боеприпасами, продуктами харчування, одягом.

Великі втрати в людях серед самостійницьких сил примусили керівництво проводу ОУН та УПА на Тернопільщині вдатися до зміни тактики ведення бойових дій. Під тиском обставин великі повстанські з’єднання реформовано в малі, рухомі підрозділи, які принципово уникали фронтових боїв і повернулися до суто партизанської тактики проти-

ву. Посилюються терористичні акти підпільників і бойовиків СБ проти радянських функціонерів, військовослужбовців та офіцерів військ НКВС і НКДБ, прорадянськи налаштованих громадян. Дана тактична лінія ОУН та УПА дала привід радянській владі для застосування широкомасштабних репресивних акцій у краї проти місцевого населення. Під жорна репресивної машини потрапили не лише повстанці та підпільники, а й багато невинних людей.

- ¹ Чернихівський Г. Кременеччина від давнини до сучасності. – Кременець, 1999. – С.138.
- ² Данилюк М. Повстанський записник. – К., 1993. – С.70–71.
- ³ ЦДАГО України. – Ф.1, оп.23, спр.523, арк.192.
- ⁴ Чуйко О. (Великобританія). Вони йшли в ночей підпільний морок за те, щоб день зборов тягар п’їтьми // Діалог. – 2000. – 22 липня.
- ⁵ Цимбалюк Ф. (Канада). Початки повстанського руху Крем’янецького повіту на Волині в 1942–1943 рр. / Архів В.Мазурка. – С.6.
- ⁶ Цимбалюк Ф. (Канада). Названа праця.
- ⁷ Гірняк К., Чуйко О. Фронт Української Революції. – Торонто, 1979. – С.30.
- ⁸ Верига В. Втрати ОУН в часі Другої світової війни. – Торонто, 1991. – С.97.
- ⁹ ЦДАГО України. – Ф.1, оп.23, спр.40, арк.141.
- ¹⁰ Грицаюк А. (Україна). Спогади / Архів В.Мазурка.
- ¹¹ ЦДАГО України. – Ф.57, оп.4, спр.351, арк.69.
- ¹² Державний архів Рівненської області (далі – ДАРО). – Ф.Р.30, оп.2, спр.15, арк.126.
- ¹³ Чуйко О. (Великобританія). Названа праця.
- ¹⁴ Пундик Ю. У полум’ї дружнього слова. Збірник вибраних статей Ю.Пундика / Ред. і впор. В.Михальчука. – Париж, 1983. – С.293.
- ¹⁵ Літопис УПА. – Торонто, 1989. – Т.12. – С.6.
- ¹⁶ ЦДАГО України. – Ф.1, оп.23, спр.1700, арк.70–93; Спр.1702, арк.5–159.
- ¹⁷ Державний архів Тернопільської області (далі – ДАТО). – Ф.П.22, оп.1, спр.4, арк.2, 6, 12.
- ¹⁸ ЦДАГО України. – Ф.1, оп.23, спр.1700, арк.70.
- ¹⁹ Там само. – Спр.930, арк.194–195.
- ²⁰ ДАТО. – Ф.П.11, оп.1, спр.36, арк.1–2.
- ²¹ ЦДАГО України. – Ф.1, оп.23, спр.1702, арк.5–10.
- ²² ДАТО. – Ф.П.27, оп.1, спр.3, арк.72.
- ²³ ДАТО. – Ф.П.61, оп.1, спр.10, арк.7.
- ²⁴ ЦДАГО України. – Ф.1, оп.23, спр.1702, арк.159.
- ²⁵ Літопис УПА. – Торонто–Львів, 2006. – Т.44. – С.570–571.
- ²⁶ ЦДАГО України. – Ф.1, оп.23, спр.1702, арк.26–27.
- ²⁷ ДАТО. – Ф.П.24, оп.1, спр.14, арк.64.

This article presents THE short historical – reference description of the reasons that were dictated by the requirements of the armed struggle and the necessity of UIA (Ukrainian Rebellious Army) organization, some aspects of its formation.

Key words: the Ukrainian independent movement, the occupation regime, the OUN (b), the OUN (m), the front of the Ukrainian revolution, the Ukrainian national self-defence, the Ukrainian rebellious army.

УДК 94(477.8)
ББК 66.3 (4 УКР) 624

Юрій ТОМИН, Володимир КРОЙТОР

ОРГАНІЗАЦІЙНА СТРУКТУРА УКРАЇНСЬКОЇ ПОВСТАНСЬКОЇ АРМІЇ

У статті розглядаються процеси формування організаційної структури Української повстанської армії. Простежується тактична діяльність військових округів та їхніх керівників, висвітлюється робота різних відділів і шкіл УПА. Ведеться мова про навчання повстанців, яке допомагало їм у боротьбі та підпіллі.

Ключові слова: Українська повстанська армія, організація, підпілля, стратегія, боротьба, змагання.

Важливу роль у діяльності УПА відіграла її організаційна структура, яка в 1944 році остаточно сформувалася. Територія діяння УПА була поділена на три краї: Північний край (Волинська й Житомирська області), Західний край (Львівська, Тернопільська, Станіславська, Чернівецька й Дрогобицька області) і Південний край (Вінницька й Кам'янець-Подільська області). Наказом Головного штабу УПА (ГШ УПА) від 27 січня 1944 р. було утворено три оперативні групи УПА: УПА-Північ, УПА-Захід і УПА-Південь.

Слід відмітити, що УПА-Захід була створена з існуючих у той час на Станіславщині відділів Української Народної Самооборони (УНС). Одночасно цей наказ призначив командиром УПА-Захід полковника Василя Сидора “Ростислава Вишитога”–“Шелеста”, який командував групою УПА-Захід до 17 квітня 1949 р. У цей день він загинув у бою на р. Лімниці недалеко від Перегінська¹.

З 1 березня 1944 р. у рамках групи УПА-Захід утворено п'ять військових округів (ВО): 1 ВО – місто Львів зі своєю базою в Янівських лісах; 2 ВО “Буг” – на терені Львівської області; 3 ВО “Лисоня” – на терені Тернопільщини та Дністра; 4 ВО “Говерла” – на терені Станіславської області (Гуцульщина й Буковина); 5 ВО “Маківка” – на терені Стрийщини, Дрогобищини, Самбірщини й Турчанщини. Після того, як відбулося розмежування між СРСР і Польщею, з українських земель за лінією Керзона утворено ще й ВО “Сян”.

Одночасно було призначено командирів ВО й начальників штабів. Командиром 4 ВО “Говерла” був призначений підполковник Іван Бутковський – “Гуцул”. Треба відзначити, що 4 ВО “Говерла” отримав юрисдикцію над усіма відділами УПА, що були розташовані на терені Станіславської області.

Згідно з планом ГШ УПА, кожний ВО був поділений на Тактичний відтинку (ТВ). 4 ВО “Говерла” ділився на такі ТВ: Станіславський ТВ “Чорний ліс” (командири Василь Андрусак “Грегит”– “Різун”, “Прут”, “Дунай”), який базувався на межі Станіславського й Калуського районів; Коломийський ТВ “Гуцульщина” (командири “Степовий”, “Козак”, “Хмара”), який займав територію Карпат і частково Прикарпаття; ТВ “Журавлі” (командир Клим Михайло) діяв на Долинщині; ТВ “Дністер” (командири “Черник”, “Чорний”) обіймав Придністров'я. Крім цих ТВ, у 4 ВО “Говерла” входили: Буковинський ТВ 20; Калуський ТВ 23 “Магура” (командири “Байрак”, “Дзвінчук”, “Зміюка”); Закарпатський ТВ 25.

Треба сказати, що ТВ “Журавлі” та “Дністер” перебували тоді в стадії формування, якого не завершили.

Тактичною військовою одиницею був курінь УПА, який мав три-чотири бойові сотні та потрібні технічні частини. Фактично сотні мали 168 бійців на легку сотню; 184 – на важку².

До Станіславського ТВ “Чорний ліс” у 1944–1945 рр. входили такі курені: “Дзвони” (командири “Хмара”, “Чорнота”) – найсильніший курінь, який рейдував по Станіславській області й на Бучаччині; “Бескид” (командир “Довбуш”); “Месники” (командир Химинець

Олекса – “Благий”); підкарпатський курінь “Скажені” (командир “Прут”); “Сивуля” (командир “Іскра”); “Смертоносці” (командири “Черник”, “Куля”, “Чорний”).

До Коломийського ТВ “Гуцульщина” в 1945 р. входило п'ять куренів: “Перемога” (командир Юліан Матвіїв – “Недобитий”) – прибув із Буковини; “Карпатський” (командир “Козак”); “Гуцульський” (командири “Тиса”, Гах Дмитро – “Скуба” з Хриплина); “Гайдамаки” (командир “Рен”); “Буковинський” (командир “Лісовий”).

До ТВ “Журавлі” входили курені: “Сіроманці”, “Опришки”, “Тигри”. Варто підкреслити, що ТВ “Журавлі” діяв на терені, який був найсильнішою базою в карпатських горах. На ньому була розташована старшинська школа “Олені” та військова школа кадрів ОУН “Тигри”, Рогатинська вишкільна сотня командира “Ясмина”, Бережанська вишкільна сотня командира “Олега”. У долині річки Лужанки містилися повстанські шпитальки, зокрема, шпиталька, якою командував жид – лікар Кум, який, обороняючи її, 23 січня 1946 р. загинув³. Тут знаходилися підпільні гарбарні, які виготовляли шкіру для потреб УПА. 5 листопада 1946 р. одну таку гарбарню, з допомогою керуючого нею майстра Василя Голіва-“Орла” з Болехова, викрили більшовики⁴. На терені “Журавлі” був розташований обласний осередок пропаганди, викритий 29 грудня 1948 р. Постачання терену здійснювалося з Рогатинщини.

До Калуського ТВ 23 “Магура” входило чотири курені на чолі з “Ромком”, “Журавлем”, “Літуном”, “Байєм”.

Кожний курінь поділявся на сотні. До куренів ТВ УПА “Чорний ліс” входили такі сотні: курінь “Дзвони” – складався з трьох сотень (командири “Чорний”, “Бігун” – “Шабля”, “Їжак”, “Сапер”, “Явор”, “Вовк”), які проіснували до 1949 р. у кількості 180 стрільців у кожній і діяли на теренах Тлумацького та Снятинського районів; курінь “Бескид” складався з двох сотень по 200 стрільців у кожній (командири “Гонта”, “Крук”), які діяли на теренах тодішніх Надвірнянського та Яремчанського районів; у курінь “Месники” входило три сотні (командири “Павло”, “Шум”, “Олег”); в курінь “Підкарпатський” входило три сотні по 150 стрільців у кожній (командири “Сокіл”, “Пиріг”, “Павло”), які до 1946 р. діяли на теренах Калуського й теперішнього Тисменицького районів; у курінь “Сивуля” входило дві сотні по 120 стрільців у кожній (командири “Бойко”, “Сагайдачний”), які до 1947 р. діяли в колишніх Солотвинському та Ланчинському районах.

До куренів ТВ “Гуцульщина” входили такі сотні: курінь “Перемога” – складався з трьох сотень чисельністю 630 стрільців, які до 1945 р. діяли в Жаб'євському районі; “Карпатський” курінь складався з трьох сотень: “Березівка” (командир Ю.Березівський), “Трембіта”, сотня ім. Колодзінського (командир “Спартак”, сотня діяла в районі Печеніжина, Ланчина й Коршева); “Гуцульський” курінь складався з трьох сотень чисельністю 650 стрільців, які діяли на теренах тодішніх Яблунівського, Косівського, Жаб'євського та Городенківського районів: сотня “Черемош”, сотня “Чорнота”, сотня “Говерла”; в курінь “Гайдамаки” входили сотні: “Сурма” (командир “Білий”, діяла в Яблуневі, Коломій, Косові), ім. Богуна (командир “Вихор”, діяла у Вижниці, Жаб'є, Кутах); ім. Гонти (командир “Гонта”, яка діяла на Калушчині); в курінь “Буковинський” входили три сотні чисельністю 600 стрільців (командири “Нечай”, “Палій”, “Крук”), які діяли в Яремчанському та Яблунівському районах.

Крім цього, до відтинку “Гуцульщина” належала також штрафна сотня, очолювана “Славичем”, склад якої постійно змінювався. До відтинку “Чорний ліс” входили п'ять окремих сотень, які виконували допоміжні функції, зокрема, запасні, поліцейські тощо (командири “Блакитний”, “Лемко”, “Шум”, “Чорниця”, “Нечеса”).

До куренів ТВ 23 “Магура” входили такі сотні: в курінь “Ромка” входили три сотні чисельністю 400 стрільців, які діяли на теренах Волинського та Болехівського районів; у курінь “Журавля” входили три сотні чисельністю 350 стрільців, які діяли до 1947 р. у тодішньому Перегінському та Калуському районах; курінь “Літуна” складався з трьох сотень

чисельністю 400 стрільців, які діяли на теренах Долинського й Болахівського районів; у курінь “Бея” входили дві сотні чисельністю 250 стрільців, які до 1946 р. діяли в тодішньому Войнилівському та Долинському районах. До відтинку “Магура” входила також окрема сотня “Середнього” чисельністю 150 стрільців і діяла у Войнилівському районі.

У Рогатинському куші діяло 3 курені, об’єднані в окремий відтинок “Маківка”, який підпорядковувався безпосередньо Р.Шухевичу й не входив до ВО “Говерла”⁵.

Частинами керували командири – ройовий, чотовий, сотенний, курінний. В УПА-Захід курені й сотні називали іменем чи, вірніше, псевдо їхнього командира. Кожен член УПА мав своє псевдо.

Необхідно додати, що подана схема організації УПА загальна й належить до періоду від 1944 до 1947–1948 рр. Це пояснюється тим, що відділи УПА постійно організовувалися та реорганізовувалися. Так, у лютому 1945 р. на горі Заплата організувалася сотня, яка ввійшла до куреня “Літунів”, але згодом діяла самостійно. Крім цього, внаслідок переходу до збройного підпілля курені УПА були розчленовані на відділи, що відповідали сотням, і підвідділи, які, у свою чергу, відповідали чотам.

Керівництво всією діяльністю УПА здійснювало Головне Командування УПА, тобто Головний командир УПА, заступник Головного командира УПА й Головний військовий штаб (ГВШ).

Головний командир УПА Р.Шухевич, за характеристикою П.Мірчука, був “...жит-терадісний, веселий на словах і крайне серйозний та твердий в роботі”⁶. Серед інших його якостей П.Мірчук підкреслював скромність, строгу принциповість і відвертість, левову відвагу, холонокровність. Одночасно з цим Шухевич був глибоковіруючою людиною, стратегом і непересічним політиком.

Роман Шухевич народився 1907 р. у містечку Краковець Яворівського повіту в Галичині. Середню освіту здобув у філії Української Академічної гімназії у Львові, після чого вступив у Львівський політехнічний інститут. У 1923 р. вступив до лав Української Військової Організації. У 1926 р. брав участь у вдалому атентаті на польського куратора Сабінського. У 1929 р. вступив в ОУН і як один із перших її членів займав довгий час пост бойового референта в Крайовій Екзекутиві ОУН. Водночас брав участь у пластовому житті, належачи до найвизначніших членів пластового куреня “Лісові чорти” та куреня старших пластунів “Чорноморці”, й із пристрастю займався всіма видами спорту. У 1930 р. закінчив за кордоном курс для вищих старшин. У 1933 р. як бойовий референт Крайової Екзекутиви ОУН Шухевич організував атентат на більшовицький консулат у Львові. У 1934 р. брав участь в організуванні атентату на польського міністра Перацького, у зв’язку з чим його арештували й засудили на шість років ув’язнення. Після звільнення завдяки амністії в 1938 р. перейшов у Карпатську Україну, де під псевдо “Щука” займав у штабі Карпатської січі пост старшини для окремих доручень. У 1939–1940 рр. працював у Проводі ОУН як Референт зв’язку. Як член революційного Проводу ОУН та учасник її збору Р.Шухевич став одночасно найактивнішим членом ГВШ ОУН. У 1941 р. він як майор Тур-Шухевич очолював Український Легіон, який 30 червня 1941 р. входив до Львова. Два рази був арештований німцями та засуджений до страти, але втік із тюрми. У серпні 1943 р. III Надзвичайний великий збір обрав Шухевича Головою Бюро Проводу ОУН. У вересні 1943 р. його призначено на пост Головного командира УПА під псевдо “Тарас Чупринка”. У липні 1944 р. узяв участь у I великому зборі УГВР, де був обраний Головою Генерального Секретаріату, займаючи пост Головного секретаря військових справ під псевдо Роман Лозовський.

Проте “...пости Головного командира УПА, Голови Генерального Секретаріату УГВР прийняв він не ради почестей, але єдино тому, щоб на себе самого накласти найважчий тягар боротьби, документуючи такий свій підхід рішенням, не виходити на емігра-

цію, а залишатися в праці й боротьбі на Рідних Землях аж до своєї загибелі в бою з окупантами України”⁷.

У дев’ятому томі “Літопису УПА” опубліковано чотири документи, що під ними підписався Генерал Тарас Чупринка. Це статті: “Заява Головного Командира Української Повстанчої Армії” (вересень 1947)⁸, “Святковий наказ Головного Командира Української Повстанчої Армії” (жовтень 1947)⁹, “Інтерв’ю з Головою Генерального Секретаріату УГВР” (липень 1948)¹⁰, де він виступив під своїм псевдо “Лозовський”, і “До генези Української Головної Визвольної Ради” (серпень 1948)¹¹. У цих висловлюваннях командир УПА підкреслював, що українські народні маси, не зважаючи на крайні небезпеки, співпрацюють з УГВР, УПА, проголошував мету та завдання УПА й УГВР і зазначав, що “...УГВР веде український народ через усі труднощі боротьби до остаточної перемоги – до Української Самостійної Соборної Держави”¹².

У своєму “Інтерв’ю...” Р.Шухевич–“Лозовський” заявив: “...в майбутнє я дивлюся з оптимізмом, я вірю насамперед у силу і завзяття українських народних мас, у їх високий патріотизм. Я вірю також у мужність українських повстанців і революціонерів, у їх підпільно-конспіративну майстерність... Витримавши переможно більшовицький наступ впродовж останніх чотирьох років, український народ зуміє переможно боротись і далі”¹³.

Отже, командир “Чупринка” був свідомий особливості історичної доби, яку він творив разом з УПА й націоналістичним підпіллям, він був свідомий, що боротьба, яку він веде, – це ланка, що в’яже органічний вплив життя українського народу в одно живе й нерозривне тіло.

На чолі Головного військового штабу стояв Шеф ГВШ. ГВШ складався з відділів: організаційно-мобілізаційного, розвідувального, господарчого, вишкільного, пропагандистського, політико-виховного.

Роль політичного керівництва в національно-визвольних змаганнях виконувала ОУН. Тому в кожному районі існували збройні боївки ОУН. У Станіславській області спочатку діяло 36, а потім 32 районні, до 150 підрайонних і до 500 станичних проводів ОУН, у яких було 13870 членів ОУН, із них 20 відсотків – жінки¹⁴. Обласним провідником ОУН був Роман Мокрій – “Байда”, після його смерті у травні 1944 р. – Ярослав Мельник–“Роберт”. Станіславським окружним провідником був Василь Дейчаківський–“Мирон”. ОУН мала свою окрему мережу й окрему організаційну структуру, зокрема: українські землі, у проводі яких стояв Провід ОУН на рідних землях, поділялися на Краї з Крайовими Проводами, Край ділився на округи, округи на надрайони, надрайони на райони, а райони на станиці й куші.

Проте, будучи до певної міри адміністративним апаратом УПА, ОУН – від Проводу ОУН на рідних землях аж до найнижчої клітини – була тісно пов’язана зі структурою УПА. Господарський референт кожної частини УПА мусив бути в безпосередньому організаційному контакті з господарським референтом ОУН відповідної клітини; Служба безпеки ОУН була одночасно Службою безпеки УПА й т. д. Для кращої співдії обох формацій національно-визвольної боротьби широко практикувалася персональна сполука відповідних постів ОУН і УПА. Так, Головний командир УПА був увесь час одночасно Головою Проводу ОУН на Рідних Землях; командир УПА-Захід – одночасно Крайовий Провідник ОУН. Слід додати, що в УПА були й не члени ОУН, які, займаючи високі пости в УПА, не могли, однак, займати ніяких постів в ОУН.

Особливо тісна взаємодія УПА й ОУН відбувалася з моментом повороту радянської влади. На взірць колишніх відділів УНС створювалися Самооборонні Кушові Відділи (СКВ). СКВ повставали шляхом поповнення клітин ОУН бійцями УПА, які закріплювалися за визначеною місцевістю, коли можливо, то як легальні мешканці, а якщо ні, то як підпільники, що постійно жили нелегально. Ще до створення СКВ у кожному селі було 10–30 осіб, зв’язаних якимись функціями, переважно адміністративного характеру, з УПА. 4–7

станції становили саме такий СКВ, який був адміністративною одиницею збройного підпілля, спроможною діяти самостійно¹⁵.

У СКВ перебувало 30–50 чоловік, які склали 3–4 рої¹⁶. На чолі СКВ стояв Провід СКВ, у який входили: кушовий; військовик, якого називали теж командиром СКВ і який був заступником кушового, завідував усіма військовими справами терену дій СКВ і командував СКВ під час бойових дій; господарник; пропагандист; референт СБ; референт Українського Червоного Хреста.

Бойове ядро СКВ становила боївка СКВ, кушовий, член ОУН, підлягав ступенево вищому провідникові ОУН, командир СКВ, член або не член ОУН, підлягав оргмобові ГВ УПА. Збройні акції проводив СКВ самостійно, разом з іншими СКВ або з відділами чи підвідділами УПА, в останньому випадку під керуванням командира даного відділу УПА.

Стосовно відділів УПА СКВ дбав про їх харчування й постачання одягу, організуючи в окремих лісових криївках харчові й одягові магазини ще до приходу відділу УПА туди, виконував функції зв'язку й приймав під опіку поранених і хворих бійців УПА. Завдяки СКВ стало можливим організувати майже в кожній місцевості негайні оборонні збройні акції та наносити ворогові зовсім несподівано болючі удари. При організаційній справності підпілля невеликий відділ чи підвідділ УПА, з'явившись у якійсь околиці, опираючись на СКВ, у разі потреби розростається за одну ніч у сильну бойову частину й, провівши визначену акцію, знову зменшується.

Бойовим постачанням відділів УПА завідував оргмобкомандування УПА. Йому підлягали всі магазини зброї та зброярні. Збройово-амуніційні пункти (лісові магазини) були розміщені по цілому терені. З метою придбання зброї бійці УПА й підпільники здійснювали засідки на транспорти зброї й амуніції, роззброювали німецькі, мадярські та чужонаціональні частини німецької армії. Водночас була проведена широка пропаганда серед червоноармійців, унаслідок якої вони часто не чинили опору при нападі УПА на транспорти зброї. Зброю, боеприпаси, взуття та все, що могло знадобитися для відділів УПА чи бойових груп ОУН, сортували й під пильним доглядом членів ОУН або УПА звозили в одне місце, після чого довірені особи з мережі ОУН перевозили все в засекречені місця для магазинування¹⁷. Загалом сотня УПА своїм озброєнням дорівнювала, а то й перевищувала сотню регулярної армії. Так, в описі наступу УПА на Отинію 5 листопада 1945 р. знаходимо дані, що курінь мав на озброєнні 40 кулеметів, 100 автоматів і 110 гвинтівок¹⁸.

Обмундирування УПА було надзвичайно різноманітне. Після 1944 р. німецькі, мадярські й словацькі уніформи замінено радянськими й польськими.

Постачання харчами й одягом належало до господарника УПА. Проте фактично ці функції виконував господарник відповідної клітини ОУН, а від 1944 р. – СКВ. УПА мало харчові магазини в лісових криївках, але користувалися ними лише під час блокад і в інших особливих випадках. За звичайних обставин харчі для відділків УПА підготовляв господарник підпілля, а приготовані харчі відносили дівчата в ліс. Треба зазначити, що з жінок і дівчат було створено так звану жіночу мережу, яка забезпечувала повстанців зв'язком, медикаментами, бинтами, подушками тощо¹⁹. Секретар Жолкевського РК КП(б)У Бичков доповідав М.Хрущову, що жінки – це головна сила УПА в сигналізації та постачанні й скаржився, що органи НКВС дуже мало заарештовують їх²⁰.

Господарник УПА завідував теж усіма господарськими підприємствами, а саме: гарбарнями, миловарнями, кравецькими верстатами й ін. Подібними підприємствами на терені сіл завідував господарник підпілля, причому дане підприємство було залегалізовано як приватна власність котрогось члена або симпатика ОУН.

Для підготовки військових кадрів у червні 1943 р. на Станіславщині було створено дві підстаршинські школи, зокрема, “Беркути” (командир “Чмелик”) та школу ім. С.Петлюри (командир “Степовий” – колишній інструктор військової школи Червоної армії). Школа

мала свій постій під горою Піп Іван у Чорногорі, але пізніше перенесла його на гору Тарницю біля Космача, й два вишкільні курені – “Гайдамаки” в Долинському районі (командир “Хміль”)²¹ та “Чорні чорти” (командири “Козак”, “Хмара”)²². У Долинському районі діяла військова школа кадрів ОУН “Тигри”, випускники якої створили курінь “Сіроманці”, який складався виключно із членів ОУН²³. Командиром “Сіроманців” був колишній старший лейтенант Червоної армії Д.Карпенко–“Яструб”.

Школи склалися з трьох сотень: бойової з уже вишколених стрільців, вишколеної з новобранців і технічної, яка розподілялася на три чоти – зв'язку, будівельну й зброярську²⁴.

У 1943 р. на Волині й у Карпатах були організовані старшинські школи УПА – Волинська: УПА-Захід, яких весною 1944 р. було об'єднано в одну старшинську школу УПА “Олені”. Вона знаходилася в Болехівському районі та складалася виключно з молоді, членів ОУН, які мали середню або вищу освіту. Командиром її став майор “Польовий”, згодом курінний Хмель. Школа провела два старшинські курси – перший від 1 березня до 18 липня (підготувала 250 чоловік) і другий – від 20 липня до листопада 1944 р. На обох курсах підготовлювалося біля 500 курсантів, у тому числі біля 225 кандидатів на підстаршин²⁵. Викладачами школи були: сотник “Берега”, колишній викладач школи Червоної армії, автор підручника основ партизанки; майори “Степовий” і “Кацо”, які перейшли зі старшинської школи УПА-Північ; інженер “Крутий”, наддніпрянець, у минулому старшина технічних частин Червоної армії; політвиховник “Руслан”, старшина Легіону сотник “Ярема”; ад'ютант командира школи “Зміюка” (Вітовський) та ін.

На курсах викладались основи партизанки, тактика, теренознавство, наука про зброю, організація військова, дисциплінарний правильник, внутрішня служба, військова господарка й рахівництво, піонерська служба, маскування, санітарна служба, танкова справа, протилітакова оборона, ідеологія українського визвольного руху й основи служби безпеки. Крім теоретичних викладів, постійно відбувалися практичні вправи, досить часто – в правдивих боях із дійсним ворогом.

Колішній вихованець школи УПА “Олені” Петро Дюк зазначав, що табір був розташований у дуже доброму місці на південному схилі гори Магури. У ньому знаходилося кілька бараків для курсантів і бійців, барак для командира школи та його дружини, туалети, скорострільне гніздо із широким полем обстрілу, лазня, кухня, магазин, лікарня, вартівня, канцелярія та поляна, на якій відбувалися вправи. Життя в школі відбувалося за розкладом. Старшини й підстаршини мали функційні відзнаки, хоч це не відповідало військовому ступеню²⁶.

Таким чином, школи УПА відповідали всім вимогам військово-навчальних закладів.

Велика роль у національно-визвольній боротьбі належала пропагандистській роботі, завданням якої було відвідати якнайбільше сімей у селах і вести бесіди з людьми, роз'яснюючи їм, хто такі повстанці й за що вони боролись²⁷. Обласним пропагандистом на Станіславщині був Дубенко, який із групою бойовиків у кількості 40–50 чол. і дівчатами проводив у народному будинку пропагандистські виступи²⁸. У 1944 р. у селі Ямельниця на Сколівщині, для підготовки пропагандистів і вдосконалення ідеології ОУН, була створена ідеологічно-політична школа. Командиром її було призначено “Галайду”. Заняття проводили два викладачі-інструктори, за фахом юристи. Викладалися предмети з історії, географії, міжнародного права. Крім цього, вивчали “Руську правду” Ярослава Мудрого, Конституцію гетьмана Пилипа Орлика, етику й естетику²⁹.

До підпільної мережі була прикріплена сітка Українського Червоного Хреста (УЧХ). УЧХ мав три відділи: медичний, який опікав поранених і хворих бійців УПА; фармацевтичний, який служив для заготівлі ліків; відділ суспільної опіки. Для підготовки медиків до праці у воєнних умовах було організовано курси для студентів медицини, медичних сестер (у селі Кульчиці на Самбірщині, в селі Труханів на Сколівщині, в Чорному

лісі), санітарів (у селі Волосянко, в селі Славсько на Сколівщині). Основними напрямками підготовки на всіх курсах були: перша медична допомога, фармацевтичний та загально-військовий вишколи, ідеологічний³⁰.

Референтура УПА займалася забезпеченням служби медикаментами та медичним спорядженням. У січні 1945 р. УЧХ був підпорядкований УПА відповідно до утворених військових округ. Медичну службу очолював Шеф медичної служби, зокрема й Катерина Зарицька³¹, яка в 1947 р. була схоплена більшовиками. Завдяки вдалій праці служби постачання медичні заклади УПА були забезпечені харчами, одягом, іншим майном. Рацион хворого складався з 200 г м'яса, 500 г хліба, 1 кг картоплі, 30 г цукру, меду, сушених фруктів, цибулі, капусти, гороху тощо³².

Шпиталь УЧХ будувався під землею. Він складався з приміщення на 6–15 ліжок, кухні та канцелярії. Проте більшовикам вдавалося розгромлювати шпиталі разом із медичним персоналом, наприклад, у селі Витвиця на Болехівщині, в селі Бургівці на Станіславщині³³.

Отже, медична мережа ОУН і УПА була побудована за зразком медичної служби регулярної армії. Серед тих, хто поєднував легальну працю в медичних закладах зі співпрацею з УПА, були й наші земляки. Одні з них поплавилися життям (Василь Лотоцький, магістр фармації Марія Макуцюк, Юрій Липа), інші – свободою (Льончин Мельник із Рогатина)³⁴.

Необхідно сказати, що збройна боротьба УПА була справою молоді від 17 до 24 років. Проте між ними були навіть чоловіки до п'ятдесяти років³⁵. У боротьбі брали участь усі верстви населення, зокрема: селяни складали 60 відсотків, робітники – 25, інтелігенція – 15³⁶. Серед селян переважали бідняки й середняки. За територіальним походженням серед бійців УПА на Станіславщині переважали верховинці – бойки й гуцули.

Науковцями Інституту історії АН України ще давніше було визнано, що в добре організованій, непогано озброєній і вишколеній УПА було понад 300 тис. вояків³⁷. Варто зазначити, що чисельність УПА значно перебільшена в українській еміграційній літературі. Так, зі свідчення Верховного архієпископа кардинала Й.Сліпого довідуємося, що наприкінці 1944 р. у колах військового командування СРСР говорилося про півмільйонну армію УПА в Карпатах³⁸. Однак такої військової сили УПА ніколи не мала. За архівними даними, в Станіславській області було близько 30 тис. повстанців, із них 24 тис. загинули в боях³⁹.

В умовах партизанської боротьби велике значення надавалося конспірації, під якою розумілося заховування перед ворогом фізичного перебування членів УПА й організаційних тайн. Після розчленування відділів УПА повстанцям доводилося разом із членами підпілля перебувати зиму в укритті. З цією метою будувалися спеціальні бункери й криївки. Техніка їх будови розвинулася в УПА в окрему ділянку військової справи, тому що ці бункери мусили бути досить просторими, забезпеченими свіжим повітрям, водою й харчами та як слід замаскованими. У бункері перебувало 10–15 осіб, у криївці – 2–5. Треба сказати, що найдосконаліше знання і використання захисних властивостей рідної землі допомагало бійцям УПА триматися, завдяки підземним схронам – боївкам, проти новітньої імперії до 1955 р. (а в деяких криївках аж до 1991 р.)⁴⁰.

З метою виявлення ворожої агентури в УПА ОУН розбудувала власний апарат Служби безпеки (СБ). Крім цього, СБ здійснювала акції щодо МВС і КДБ, а також цивільного населення. Слід зауважити, що внаслідок підлих, неправдивих, а до всього ще й анонімних доносів СБ діяла не завжди справедливо, що призводило до невинних жертв. Для виконання своїх функцій СБ застосовувала різні методи, зокрема, переодягання у форму червоноармійців. Про це яскраво свідчить звіт секретаря Станіславського обкому партії Слоня за липень 1948 р., у якому зазначалося, що в завзятому бою вбито п'ять повстанців, серед яких були “Білий” – Ю.В.Долішняк (заступник керівника СБ Коломийсь-

кого надрайонного проводу) та “Херсон”–“Скидав” (керівник СБ Коломийського районного проводу). Убиті були одягнуті у форму офіцерів радянської армії⁴¹.

Не можна обминути фактів щодо знищення людей неукраїнського походження, зокрема, населення польської національності. Це пов'язано з рядом обставин. З приходом гітлерівців певна частина поляків, по суті, зразу ж стала перешкоджати українському націоналістичному рухові та допомагати окупантам в акціях проти українського населення. Вони прагнули будь-яким чином довести своє право на володіння західноукраїнськими землями, а відтак треба було придушити український рух. Польські буржуазні націоналісти, об'єднані в підпільній організації під зверхністю Армії Крайової проводили жорстокий терор проти українського населення. Так, ними було вирізано українське село Красний Сад⁴². Крім цього, в перших своїх адміністративних заходах радянська влада опиралася на польський елемент, що радо йшов на співпрацю. Ось тому ввійшло в дію правило тих жорстоких часів – кров за кров, насилля за насилля.

Треба додати, що як у СБ, так і в УПА перебували різні люди. Були серед них і злочинці. Але поряд із цим у ту пору було багато охочих до грабунків і насильства. Тому все, що діялося тоді й що кваліфікувалося як злочин проти мирного населення, десятиліттями відноситься до УПА. Крім того, так як Червона армія не відповідала за злочини НКВС, так і УПА не відповідала за те, що робила СБ. Варто додати, що ті бойовики СБ, які переходили на бік радянської влади, ставали не кращими за тих, які розстрілювали в Дем'янових лазах. З цього приводу С.Пушик наводив приклад: “... я знаю, що в моєму районі діяв великий злочинець Лесів на псевдо “Гонтаренко”, надрайонний провідник СБ. Вбивав, коли був есбістом, перейшов на бік НКВС й далі нищив людей...”⁴³.

Для підготовки кадрів СБ створювали спеціальні школи. Так, у березні 1947 р. у Карпатах була створена старшинська школа УПА “Лісові чорти”, до якої потрапило 15 вибраних членів ОУН і підстаршин – вояків УПА. Це, фактично, була старшинська школа, в якій готували розвідників СБ. Основою навчання в ній була азбука Морзе, праця на радіопересиланнях радянського виробу “РБМ” (“Радиостанция большой мощности”) і німецького “Оріан-3”, топографія, розвідувально-диверсійна праця і перфектне знання, крім української, російської, мадярської, чеської та польської мов для дії на теренах Карпатської України й Галичини. Увесь комплекс праці з радіопересилання викладав колишній капітан радянської армії В.Шаповал⁴⁴.

Для досягнення поставленої ОУН мети – незалежна українська держава, крім збройної боротьби й пропаганди, використовувалась і широка мережа власних інформаторів. При СБ була створена інформаційна служба (ІС). Структура збору інформації йшла знизу вгору, де аналізувалась, описувалась і складалася відповідна картотека. Кожен інформатор мав псевдо або цифровий шифр⁴⁵. Свідченням того, що мережа інформаторів в ОУН була добре налагоджена, є ті, часто безрезультатні, облави й обшуки, які здійснювали НКВС і загони “ястрибків”. Поряд із тим часто летіли голови представників радянської адміністрації і правоохоронних органів, про кожний крок яких знали.

Таким чином, під час Другої світової війни й після її закінчення УПА виступала як справжні Збройні сили України. Вона мала свою структуру, форму та всі атрибути військового формування. Великий вклад у справу розбудови УПА зробила ОУН, яка також виконувала роль політичного керівника.

¹ Альманах Станіславівської землі. Збірник матеріалів до історії Станіславова і Станіславщини. – Нью-Йорк–Торонто–Мюнхен, 1975. – Ч.1. – 960 с. (далі – Альманах Станіславівської землі. – Ч.1).

² Там само.

³ Там само.

⁴ Там само.

⁵ Усі дані організації і кількості бійців УПА взяті з такої літератури: Альманах Станіславівської землі. – Ч.1. – С.166, 181–185; Літопис УПА. – Т.3, 4, 18; Матеріали наукової конференції “Організація

- Українських Націоналістів і Українська Повстанська Армія (історія, уроки, сучасність)". – Стрий, 1993. – С.97; Галичина. – 1992. – 21 серпня; Рани. – 1994. – 22 грудня; Мірчук П. УПА. 1942–1952. – С.205–207.
- 6 Мірчук П. Роман Шухевич (генерал Тарас Чупринка) командир Армії Безсмертних. – Нью-Йорк–Торонто–Лондон: Товариство колишніх вояків УПА в ЗСА, Канаді і Європі, 1970. – 272 с. (далі – Мірчук П. Роман Шухевич).
- 7 Там само.
- 8 Літопис УПА. – Торонто: Вид-во "Літопис УПА", 1982. – Т.9. – 535 с.
- 9 Там само.
- 10 Там само.
- 11 Там само.
- 12 УГВР у світлі постанов Великого Збору та інших документів з діяльності 1944–1951. – Мюнхен: Видання Закордонних частин ОУН, 1956. – 356 с.
- 13 Мірчук П. Роман Шухевич.
- 14 Галичина. – 1992. – 21 серпня.
- 15 Мірчук П. Українська Повстанська Армія 1942–1952. – Львів, 1991. – 448 с. (далі – Мірчук П. УПА 1942–1952).
- 16 Там само.
- 17 Куп'як Д. Спогади не розстріляного. – Львів: Каменяр, 1993. – 432 с.
- 18 Літопис УПА. – Торонто: Вид-во "Літопис УПА", 1989. – Т.4. – 288 с.
- 19 Літопис нескореної України. – Львів: Просвіта, 1993. – 800 с.
- 20 Там само.
- 21 Галичина. – 1992. – 21 серпня.
- 22 Рани. – 1994. – 22 грудня.
- 23 Там само.
- 24 Альманах Станіславівської землі. Збірник матеріалів до історії Станіславова і Станіславівщини. – Нью-Йорк–Париж–Сідней–Торонто, 1985. – Ч.2. – 900 с.
- 25 Мірчук П. УПА 1942–1952.
- 26 Дюк Петро. Перша старшинська і підстаршинська юнацька школа УПА // Визвольний шлях. – Лондон, 1987. – №11. – С.1278–1287.
- 27 Літопис УПА. – Торонто: Вид-во "Літопис УПА", 1992. – Т.19. – 360 с.
- 28 Літопис УПА. – Торонто: Вид-во "Літопис УПА", 1989. – Т.4. – 288 с.
- 29 Літопис нескореної України.
- 30 Матеріали наукової конференції "Організація Українських Націоналістів і Українська Повстанська Армія (історія, уроки, сучасність)". – Стрий: УВІС, 1993. – 128 с. (далі – Матеріали наукової конференції).
- 31 Світ молоді. – 1993. – 30 квітня.
- 32 Матеріали наукової конференції.
- 33 Там само.
- 34 Там само.
- 35 Літопис УПА. – Торонто: Вид-во "Літопис УПА", 1987. – Т.3. – 274 с.
- 36 Альманах Станіславівської землі. – Ч.1.
- 37 Літопис нескореної України.
- 38 Мірчук П. Роман Шухевич.
- 39 Матеріали наукової конференції.
- 40 Молодь України. – 1995. – 21 березня.
- 41 Новий час. – 1994. – 14 жовтня.
- 42 Літопис нескореної України.
- 43 Прикарпатська правда. – 1993. – 17 березня.
- 44 Карпатський С. Досвітні сигнальні вогні // Визвольний шлях. – Лондон, 1983. – №1. – С.34–46.
- 45 Прикарпатська правда. – 1990. – 26 вересня.

The article deals with the process of the formation of organizational structure of the Ukrainian ebellious Army (UPA). The tactical activities of military districts and other leaders are studied. The work of different divisions and UPA schools are entightened. The article also deals with rebels' studies which helped them in their struggle and underground activities.

Key words: *Ukrainian Rebellious Army, organization, strategy, struggle, contest.*

УДК 94 (477. 83/.86)

ББК 63.3(4 Укр) 62

Михайло ПАНЬКІВ

ПАРТИЗАНСЬКІ СХРОНИ УПА

У статті підкреслюється, що бойовою тактикою УПА, яка вела визвольну війну проти німецьких нацистів і російського більшовизму впродовж 1942–1956 рр., була партизанська війна. До форм конспірації належало переховування в підземних схронах. У кожному селі налічувалося по 5–6 таких схронів. При виявленні їх каральними загонами повстанці в полон не здавалися, а закінчували життя самогубством.

Ключові слова: УПА, визвольна війна, схрони, повстанець.

Бойовою тактикою Української повстанської армії була партизанська війна. Звичайно, вона відрізнялася від бойової тактики регулярних армій, основою яких у ході воєнних дій є різноманітні фронтові дії: наступ, оборона, відступ, окупація або залишення певних територій. Тактика партизанської війни опирається на скритність, рухливість, маневрування, раптовість наступу, свободу удару, під час яких знищується жива сила, озброєння і техніка чисельно переважаючого ворога. Партизани діють за принципом: відступати й зникати, коли ворог атакує – весь час непокоїти його, коли він не чекає удару або відпочиває – тоді бити й переслідувати його. У партизанів немає тилу, немає збройових заводів, немає державного забезпечення. Вони слабше вишколені, користуються різноманітною зброєю, обмундируванням, випадковими матеріальними забезпеченнями ворожих регулярних військових частин, постійно перебувають у напруженні й бойовій готовності. Сила їх ґрунтується на всебічній підтримці населення, високому моральному стані, відмінному орієнтуванні на місцевості, загартованості й відвазі, винахідливості, ризику тощо. Усі повстанці – добровольці й знають, за що борються.

Ці ознаки були характерні партизанам УПА, що дало їм можливість більше десяти років вести боротьбу проти добре вишколених і озброєних каральних частин німецької і Червоної армій. Розглядаючи основні напрями її стратегії і тактики, ми знаходимо два періоди боротьби УПА: перший – з 1942 до 1947 рр. і другий – з 1947 р. до припинення партизанської війни. Перший період характерний оперуванням відносно більшими військовими одиницями (курені, сотні, артилерійські й навіть танкові підрозділи), очищенням від ворога окремих регіонів і навіть тимчасовим встановленням на них свого адміністративного управління. Закінчення Другої світової війни, стягнення на українські землі численних військових сил, міжнародна обстановка змусили УПА повернутися до тилкових форм партизанської боротьби із застосуванням таких тактичних прийомів, як засідка, несподіваний наскок, знищення авторитетних представників окупаційної влади, саботаж і диверсії, рейди й глибока конспірація¹⁴. Зокрема на останній ми й хочемо зупинитися.

Однією з форм конспірації були переховування. Партизани УПА найчастіше переховувались у добре замаскованих схронах, використовуючи багатовіковий досвід будівництва різноманітних укриттів, який губиться десь на початку першого тисячоліття від Різдва Христового й продовжувався до середини ХХ століття. Переховувалися місцеві жителі від численних нападів кочівників, карпатські опришки від польських і австрійських регулярних загонів*, споруджували сховища для довготривалих переховувань своїх синів, які підлягали мобілізації до польської чи австрійської армії^{16, 17} та ін. На особливості

* До речі, повстанці використовували тактику рейдування невеликих загонів опришків на великі відстані з несподіваними нічними нападами. Найчастіше їх здійснювали протягом травня – жовтня, тобто часу активного листяного покрову.

будівництва таких схронів мало вплив землянкове будівництво, яке було поширене серед наших предків протягом багатьох століть. Вони споруджувались як тимчасові житла після татарських руйнувань населених пунктів у XVI–XVIII ст., у роки Першої і Другої світових воєн. Траплялося, що в землянках проживали найбільшні родини ще в XIX ст. Інтер'єр такої землянки описаний у книзі “Австро-Угорська монархія у текстах і картинах”¹⁴. Його окремі елементи ми зустрічаємо в інтер'єрі бункерів.

С.Стебельський (Хрін), В.Терлецький і Т.Мірчук згідно з функціональним призначенням, особливостями будівництва й інтер'єрів поділяли ці підземні схованки на схрони, криївки й бункери^{9, 14, 20}. Схрони, у свою чергу, ділилися на тимчасові й схрони-склади.

Тимчасові схрони – це невеликі хованки під землею або назовні на горищах, у соломі в стодолах, оборогах⁸ тощо. Будували також схрони в криницях: у глибині над водою викопували бокові ніші й опускалися вниз у відрі. Вміщувалися в таких схронах 1–3 особи. Перебували в них під час облав, тобто кілька годин⁸. Під схрони використовували походючі ями, в яких взимку тримали картоплю⁹. У таких хованках рідко робили вентиляційні канали. Криївки будували для довгого перебування від 1 до 5 повстанців, добре замаскували.

У бункерах перебували переважно командування та його охорона, тобто це були партизанські штаби. Багато бункерів підготовлювалися ще до приходу більшовиків¹⁸. При їх спорудженні використовувалася досвід військових споруд – бліндажів, бункерів, дзотів, яких було так багато набудовано в Галичині під час довготривалих боїв 1944 року. Так, лише на території Івано-Франківської області бої між німцями й Червоною армією тривали майже 7 місяців (березень – жовтень) із використанням танків, важкої авіації. Тут сконцентрувалися штаби обох армій.

У *схронах-складах* (арсеналах) УПА зберігалася зброя, яка була здобута під час боїв партизанів з окупантами⁸. Повстанці організовували засідки на транспорт зі зброєю, амуніцією, продуктами, що відправлялися на фронт. Під час відступу угорські військовики часто добровільно віддавали зброю, інше спорядження. Траплялося, що після роз'яснення фронтовикам-червоноармійцям про мету боротьби УПА, запевнення повстанців, що вони воюють не з ними, а з частинами НКВС, більшовиками, ті не чинили найменшого опору при нападі партизанів на військовий транспорт, а то й самі повідомляли про перевіз зброї. Збирало зброю з місць боїв і місцеве населення та передавало повстанцям. Усе це доправлялося до замаскованих схронів, сортувалося по окремих приміщеннях. Найбільше схронів було споруджено в 1943–1944 роках у карпатських лісах⁸. В.Терлецький згадував, що багато архівів відправили в Карпати, де заховали їх десь у скалах¹⁰.

У 1972 році склад військової амуніції і зброї був відкритий в с. Загвіздя Тисменицького району біля урочища Могила. Його розкрив екскаватор, що добував глину для цегельного заводу. Виявлені в схроні речі (військове спорядження, зброя тощо) забрали працівники Івано-Франківського обласного управління КДБ. У листопаді 2003 року знову ж таки в цьому урочищі екскаватор розрив на глибині 2–3 метри від поверхні пагорба підземні ходи до бункера, який так і не був розсекречений НКВС²⁸. Про інший такий склад згадував респондент В.Люклян. Він знаходився в лісовому яру за 1 км від села Лицівка Рожнятівського району. Цей яр було вибрано через його розгалуженість. На куті одного з розгалужень був замаскований склад (магазин) розміром 6×18 м. Вхідні дерев'яні двері шириною 2 м закривалися на кілька замків. Саме приміщення було переділено поздовжньо підпорами на 3 секції: посередині коридор, по боках магазини, які перегороджувалися на секції. Висота складу біля 2 м із нахилом у глибину. Стеля, підлога й стіни встелювалися кругляками¹⁰.

Другий схрон-магазин теж знаходився в яру за 600 м від цього ж села Лицівка, площею 4×6 м і висотою до 2 м. Зброя, амуніція та інше потрапили сюди внаслідок роз-

зброєння двох угорських дивізій, які відходили не по шосе, а навпростець” “Козацьким шляхом”. Один із сотенних, перевдягнутий у німецьку форму “регулювальника”, та 2 партизани на мотоциклах на перехресті зустрічали угорські відділи, про які їх попереджували на вершинах навідники. “Регулювальник” направляв ці відділи в різні напрями, де їх чекали партизанські залоги. Забирали зброю, одяг, взуття і возами або машинами відвозили до схронів¹⁰. Ці схрони будували штрафники або смертники. У кожній із секцій окремо зберігалися зброя, одяг, продукти, медикаменти. Про існування їх знали лише кілька людей. Зв'язок складу з командуванням та організаційно-мобілізаційним відділом здійснювався через партизанську пошту – “штафети” або грипси. “Штафети” були звичайні й алярмові.

Бойовим постачанням відділів УПА завідував організаційно-мобілізаційний відділ. Йому підпорядковувалися всі магазини (склади) зброї та зброярні. Цими запасами постачалися відділи на проведення навіть довготривалих боїв – пересічно видавалися по 200–300 набоїв на кріс, 4000–5000 набоїв на кулемет “Дехтярьова” й 5000–7000 – на німецький “МГ”. Збройові й амуніційні пункти були розміщені по цілому терені так, що після кожного бою відділ міг добратися до котрогось із них¹⁴.

УПА мала, крім збройових й амуніційних пунктів, харчові “пункти”, тобто харчові склади в лісових схронах. Ними користувалися лише в надзвичайних випадках, наприклад під час облав. Продукти в основному заготовляло місцеве населення. Так, у селі Іванківці селяни ще до приходу Червоної армії масово сушили сухарі на запас, а вночі валки возів із продуктами, в тому числі із сухарями, відправлялися десь у гори¹⁹. Туди ж гнали худобу з лігеншафтів¹⁴. Аналогічним постачанням продуктів займалося населення інших прикарпатських сіл. Ці дані засвідчують про потужні партизанські запаси. Харчі для партизанів заготовляв також господарчий відділ у навколишніх селах¹⁴. Забезпечувалися зі складів учасники рейдів, яким видавали “залізну порцію”. Її можна було вживати лише з дозволу командира.

До *схронів тимчасового переховування* належали походючі ями, в яких селяни зберігали овочі, копиці сіна й обороги, де зберігалася немолочене збіжжя, заповнені соломною стодоли, шопи, тимчасово викопані землянки, дула дерев тощо. Найчастіше в таких тимчасових схронах, що були споруджені в садибах, переховувалися партизани – кровні родичі (сини, дочки, племінники). Так, Петро Стефанюк із села Вербівців Городківського району в 1945 році прийшов відвідати родичів. Коли почалася облава, то йому довелося переховуватись у походючій ямі⁹. У цьому ж селі троє партизанів переховувалися у стодолі Дмитра Голинського. На них натрапили податковий інспектор і піонервожата, зайшовши чомусь до стодолі. Партизани втекли, поранивши під час перестрілки піонервожату. Оскільки господарів не було вдома, то вони виправдалися, мовляв, партизани зайшли до стодолі, коли господарі працювали в полі⁹. Тимчасові схрони викопувалися у господарських приміщеннях. Так, у селі Іванківці Богородчанського району була сформована “Іванківська сотня” з 80 хлопців. Коли на Богородчанщину перебрався рейдуючий відділ УПА, місцеві загони були тимчасово відпущені додому, щоб там харчуватись. Іванківці почали споруджувати тимчасові схрони в стайнях, стодолах, інших приміщеннях. Спочатку такі схрони найчастіше викопували в стайнях. Наприклад, Василь Павликівський викопав у стайні для себе схрон під ногами худоби розміром 2×1 м, глибиною 160 см. Покриття було дубове, накрите двадцятисантиметровим шаром землі. Вхід проходив через ясла. Коли в селі облавники почали викривати такі схрони, то цей схрон родичі засипали й викопали аналогічний у дровітні, лише трохи вищий. У ньому можна було вже стояти. Схрон копали вночі, щоб не бачили малі діти. Землю виносили в город. Вентиляційна трубка мала діаметр 7,5 мм. Така мала дірка не забезпечувала схрон повітрям. Тому тут не можна було довго знаходитися. З собою Василь брав підстилку, верету й подушку. Для туалету використовував відро. Завжди в нього була граната, щоб

підірватись у випадку викриття. Вночі він виходив зі схрону, щоб поїсти й подихати свіжим повітрям. Зв'язковим у нього був 11-літній брат, який подавав сигнали: три удари сокирою по пеньку – облавники проводять у сусідів обшук. Три удари палицею по дерев'яній стіні стодоли – в селі ще є облавники*⁸.

Третій схрон у Павликівських знаходився в стайні на стриху (горищі). У ньому сиділи два партизани – Байда й Морошок. Стрих був повністю забитий околотами (обмолоченими снопами) й через нього проходив лаз у соломі. Заходили й виходили вони до стайні вночі. Годували їх господарі⁸.

У рідної сестри респондента Марії Доцяк також було два такі схрони⁸. У селі Підлужжі схрон замаскували в криниці. Він знаходився вище від води. Для цього в кам'яній обмурівці зробили заглибину, в якій могло перебувати троє людей в сидячому положенні кілька годин¹⁰. Інший схрон знаходився в подвійному даху стодоли одного з господарів в Іванківці. У цьому ж селі був схрон між внутрішніми стінами стайні, які переділяли конюшню від корівника. Розміри схрону – 4×1,5 м. Тут знаходилися нари для спання, застелені соломкою і накриті веретою. У схроні завжди було темно. З протипожежних і конспіративних причин світла не засвічували й по декілька днів партизани сиділи в темноті. Входи були зроблені на стриху, забитому соломкою, та з однієї зі стаєнь і відкривалися за допомогою рухливої дошки в стіні⁸. У Бойчука Дмитра аналогічний схрон між стінами знаходився в житловій кімнаті. Він був розрахований на трьох партизанів. Інтер'єр схрону: нари, столик, табуретка, на стіні розвішена зброя⁴.

Якщо до облави залучались армійські війська, то не всі солдати викривали партизанів. Так, група армійців викрила порожній схрон у дровитні Павликівського, про який ми вже згадували. На прохання господаря солдати погодилися не видавати схрон, а за це він повинен дати 4 л самогону й добру закуску. Інший випадок у цьому селі: група армійців проводила обшук. В одного господаря солдат, вилізши на стрих, побачив ногу повстанця, що показала із соломи. Він прикрив її і сказав, що там нікого немає⁸.

Криївки. Їх було найбільше. Криївки – це добре замасковані землянки розміром 2×4 м, 2×3 м, 2×2 м, у яких могли перебувати від 2 до 5 підпільників. За нашими дослідженнями, в одному селі в середньому мінімально знаходилися 4–5 криївок, тобто в області їх налічувалося не менше 2,5–3 тисяч. Не всі вони були викриті й точну кількість їх ми не можемо визначити. Так, у селі Вербівцях Городенківського району було 7 криївок, із них викрито червонопогонниками 2, де загинуло 8 повстанців¹⁶, у селі Топорівцях цього ж району було 15 криївок. З них виявлено 5, де загинуло 8 повстанців, 2 заарештовані й засуджені. 9 криївок господарі, після перебування в них УПА, засипали, одна знаходилася на горищі й була демонтована⁷. Криївки поділялися на літні й зимові. Літні криївки будувалися за межами села. Адже господарі садиби, де була криївка, наражалися на небезпеку – вивезення всієї родини до Сибіру або розстріл. Місця літніх криївок, переважно на Покутті й Опіллі, де не було лісу, вибирали поза орними землями – на пасовищах, неужитках, у кущах, обривах тощо. У гірських і підгірських теренах криївки споруджували в лісах, інших неприступних місцях. Перебували повстанці в них до першого снігу, бо потім на снігу залишалися сліди. Тоді переходили в зимові криївки. Вони знаходилися безпосередньо в селі: в стодолах, хатах, стайнях, навіть на подвір'ях. Найчастіше в хатах під криївку використовували піч – залазили в піч, закривали дно печі й під час облав запалювали в ній. Під піччю була порожнина, так звані стандары, де також влаштовували входи до криївок. Були входи з горища і далі проходили між стінами (капітальною і штучною) до підземелля. Будували криївки під пивницями, походючими ямами. У них входи замасковувалися бочками із солоними овочами, купами картоплі й ін. Пивниці, як

правило, в селах виконували в стодолах. Входи до криївок проходили через соломку, а сама криївка найчастіше знаходилася поза стодолю. У криївках, споруджених у селі, жити було легше – господарі годували партизанів гарячою їжею, вночі вони виходили на свіже повітря і дізнавалися про останні новини, легше здійснювався зв'язок із командуванням через “штафети” тощо. Зате по селах досить часто проводилися облави, що збільшувало ймовірність викриття криївки.

Більшість даних про викриті бункерні криївки ми наводимо, використавши звіти НКВС. Так, 17 травня 1948 року був виявлений бункер у селі Псари Рогатинського району. Під оборогом знаходилася пивниця, викладена каменем. У її лівому куті був вхід до криївки довжиною 5 м під кутом до стіни близько 45°. Криївка знаходилася на глибині біля 3 м. Таким чином, порожнина під землею не прослуховувалась (“не дуділа”) і її не досягали шупи. Від неї проходили 4 віддушини діаметром 60 мм. Три віддушини були довжиною 10–15 м, одна – 75 м. Крізь останню була пропущена радіоантена. Розміри криївки 4×4 м. Викрив її сержант Абдульманов. Під час бою пострілялися всі 5 повстанців¹⁸.

17 березня 1948 року в селі Поплавники Більшівцівського району той же сержант Абдульманов під стодолю селянина М.І.Духовича виявив криївку, де переховувалось і загинуло 3 повстанці: сотенний “Крамаренко”, районний провідник “Сапер” і районний пропагандист “Ігор”, стрільця “Дуба” взяли живим. Узяті трофеї: 2 автомати, 1 РП (папашка), 1 гвинтівка німецька, 4 пістолети, 150 патронів, друкарська машинка, різне підпільне листування. Криївку виявили, коли група енкаведистів проходила біля хати Духовича й сержант Абдульманов помітив, що з хати вийшов старий чоловік із клунком і зайшов до стодоли. Абдульманов звернув на це увагу командира групи. Енкаведисти відразу оточили стодолу й увірвалися до середини. А в цей час господар передавав до криївки їжу. Три повстанці встигли підірватися на гранатах. Криївка знаходилася на глибині 1 м. Від неї йшли 2 віддушини – одна біля брами, інша – крізь подвійну стіну стодоли. Розміри криївки були 14,8×4 м, висота – 1,2 м. У середині криївка була обшальована дошками^{5, 18}.

У селі Серафінці Городенківського району в 1948 році була розкрита криївка, в якій перебували 4 повстанці. Групу очолював провідник СБ Гайдичук Михайло Дмитрович, колишній фронтовик, лейтенант Червоної армії. Історія розкриття її така. Криївка знаходилася у хаті із входом під піччю. Повстанці перебували в ній довгий час і це набридло господині. Вона вирішила їх видати облавникам, які в той час знаходилися в Серафінцях. Енкаведисти оточили хату, почався бій, до повстанців пристав господар. Усі п'ять героїв загинули. На місці зруйнованої садиби повстанцям поставили пам'ятник. А господиня зійшла з розуму й через декілька років померла³.

Літні криївки й частина зимових знаходилися за межами населених пунктів. Із зимових криївок її мешканці не виходили доти, доки стояв сніг, щоб не було слідів. Виявленням цих криївок займалися спеціально вишколені загони НКВС. Так, 30 листопада 1946 року в лісі біля села Стратин Рогатинського району такою групою виявлено криївку. Прикметою була замаскована невеличка купка землі, насипана під час будівництва криївки. Енкаведисти почали детально обстежувати територію і через 100 м знайшли вхід до криївки, а пізніше й вихід із неї. Посередині між ними знаходилася віддушина. У криївці знаходилися 5 повстанців, одного взято в полон. Усі повстанці були уродженцями с. Стратин, а саме: рогатинський надрайонний провідник ОУН Олейчук Андрій (Чумак), його заступник Мельник Григорій (Месник), станичий Луцьків Петро (Ворон), охоронці: Романів Іван (Звук), Король Михайло (Вірний), живим узяти Парепу Василя (Левко). Взяті трофеї: 4 радянські автомати, 1 іноземна гвинтівка, 4 пістолети, 4 гранати, література на 200 сторінок. В енкаведистів втрат не було¹⁸.

7 лютого 1950 року на правому березі Дністра на території Тлумацького району розкрито криївку, в якій ліквідовано боївку Василя (не здалися в полон). Криївка знаходилася у кущах, зроблена методом підкопу берега Дністра. Глибина криївки 2,5 м, довжина

* Загинув Василь Павликівський того ж 1945 року в бою під Лесівкою Богородчанського району. Разом із ним полягло 110 хлопців.

4 м, ширина 3 м. Усередині були водонасос і виведена в Дністер каналізація. Криївка обшальована дошками, стеля і підлога покриті кругляками. Вхід до неї був замаскований кушем, дві віддушини знаходилися в березі ріки над водою¹⁸.

Про будівництво криївок і умови життя в них розповідає ветеран УПА Василь Момот у своїй книзі “Рідне село Богородиці”. Зокрема, він зазначає, що для того, аби спорудити криївку, треба було не лише вдало вибрати й замаскувати місце серед того чи іншого ландшафту, але й мати задатки інженерної винахідливості та кмітливості. Передусім потрібно було передбачити вентиляцію, а далі знайти джерельце, з якого через криївку протікала вода. Тому в ній була постійна сирість. Стелю робили подвійну, щоб у разі танення снігу або сильної зливи до криївки не просочувалася вода.

Харчі заготовляли на цілу зиму. Тут знаходилися дві бочки: з бензином і для туалету. Вдень повстанці спали на двох’ярусних нарах, вночі на примусі готували їжу. Чад від примусу не давав дихати. Якщо криївка була в Карпатах, то зима тут тривала до 5–6 місяців. Коли закінчувалися продукти, повстанці змушені були виходити наверх і пробиратися до села, де на них чатували гарнізонники. Покинувши криївку, вони декілька днів не могли дивитися на сонце, а свіже повітря буквально п’янило. Худі, бліді, виснажені молоді люди довго звалилися до “наземного” життя, де на кожному кроці на них чекала смерть²³.

Як згадує підпільниця Дарія Кошик, перед святом Миколая (19 грудня 1946 р.) троє дівчат вночі поселилися в криївці під старою хатою Миколи Симатюка в селі Спас Косівського району, батька семи дітей. Найстаршому Іванові виповнилося 17 років і він спеціально записався в “стрибки”. Вхід до криївки знаходився під піччю, закритий квадратною накривкою. Широка дошка під стіною криївки слугувала за столик, над ним знаходилася полочка для книжок. Біля столика – невелика лавка. Спали на дерев’яному тапчані. Стінки криївки були оббиті струганими дошками. Освітлювали це “житло” каганцем. Наступного дня біля полудня в сусідів поселилися гарнізонники. Господар щодня приносив дівчатам їжу й розповідав денні новини. Для маскуванню брав відро, несучи щось худобі. Тут він тримав коня, овець і кіз, які весь час тупотіли над криївкою. Коли було спокійно, підпільниці на короткий час виходили на поверхню подихати й помитися. Тоді господар сторожив надворі. З початком весни енкаведисти затіяли величезний обшук по всьому селу. Сам господар забрав із дому дітей, худобу, залишивши лише козенятко. Дівчата переодягнулися на смерть у чисті сорочки, зібрали в купу папери, приготували сірники й молились. Одна з них тримала пістолет, а дві – гранати, щоб не здатися живими. Погупали над ними чоботи, вбили козеня і пішли. Ледве розвели пальці від гранат. Пролунали дитячі голоси. Облава пішла. Руки й ноги ослабли, в голові запаморочилося, все тіло задерев’яніло, були напівсвідомі.

У криївці повітря вистачало лише на 4 години. Потім гаснув каганець. Тоді дівчата полягали на тапчан і не рухалися, берегли сили. Крім них, ніхто в цій криївці довго не витримував. Сиділи так до червня, доки не забралися гарнізонники. Наверх дівчат виводили попід руки. Вони були сині, аж прозорі після піврічного перебування в криївці. Та й багатодітна родина, яка їх прихистила, ризикувала всім: життям, дітьми, господаркою¹¹.

Таких прикладів можна навести багато: про криївку в селі Клубівцях Тлумацького району, де 13 березня 1951 року загинуло 8 повстанців²⁷, і про трагічну загибель 5 повстанців у селі Вербівцях Городенківського району влітку 1950 року¹⁶, й про боївку “Урхана” (6 повстанців), які вечеряли на Святвечір після денного посту по 12 горошин бобу кожний і запивали ковтком води. Нині із шести членів боївки залишився живий лише Володимир Яким’юк, теперішній заступник голови Братства вояків УПА Косівської станції²⁵ та інші факти^{12–17}.

Після того, як входи (“шиї”) почали будувати з поворотами, щоб кулі й гранати не влітали в криївку, вороги закидали повстанців димовими шашками й закривали вхід, щоб їх викурити. Проте вояки спалювали папери, ламали зброю, друкарські машинки й стріля-

лися. Тоді в московських лабораторіях розробили спеціальний газ “Нептун” (1947 р.), який запускали через вентиляційні входи до криївок. У такому випадку повстанці втрачали свідомість і їх брали живими²¹. Убитих повстанців для впізнання скидали під адміністративні будівлі. Часто над мертвими глумилися. Так, мертвих повстанців із с. Серафінці спочатку виставили під Городенківським райсудом для впізнання, а потім їх викинули під цегельню собакам. Михайлові Гайдичуку відрізали голову й грали нею у футбол³. Про дотримання міжнародних зобов’язань щодо полонених із боку окупантів не було й мови²¹.

Перші криївки появилися в 1943 році. Така криївка була споруджена в Солотвині на цвинтарі (на Заріччі). Вона зроблена як гробовець на дві особи. Восени раптово приїхали в містечко німці й перебували там 2 дні. Повстанці, які були в криївці, ці два дні сиділи в темноті, нічого не ївши²². Останню криївку розкрито в 1957 році в лісі поблизу села Копаченці Городенківського району. Там було заарештовано 6 повстанців на чолі з керівником технічної ланки Чернелицького районного проводу ОУН Врубелем Володимиром (Марко)¹⁹.

Бункери. Досить детально про бункери, їхній інтер’єр і перебування в них описав Степан Стебельський у своїх спогадах “Зимою в бункері”. Схеми окремих бункерів поміщені в 38 томі “Літопису Української Повстанської Армії”. Крім того, ми зібрали спогади окремих респондентів про ці споруди.

Найчастіше бункери споруджували охоронці командира. Бункери будувалися тільки вночі. До цього вже було виготовлене столярне обладнання. Наприклад, мешканець села Торговиці В.Поливкан виробляв столярне обладнання для криївок і бункерів. До інших завдань його не залучали²⁰. Робота була нелегкою. Адже за ніч викопували й відносили подалі від бункера декілька вагонів свіжої землі й до ранку її маскували. Потім готували інтер’єр. Якогось загальноприйнятого типу бункерів не існувало. Вигляд і маскуванню кожного з них були різноманітні залежно від топографії, будівельників, кількості жильців, наявності тих чи інших будівельних матеріалів. Командир відділу військового округу “Сян” (Закерзоння) С.Стебельський (загинув у 1949 році) детально описує про свою першу зимівлю в бункері 1946–1947 років. Бункер був невеликий – 4×3 м висотою по нахилу від 2,5 до 1,5 м. Нахил зроблений для стоку води. Приміщення обшальоване дошками та кругляками. З вищого боку знаходилися двоповерхові нари (причі). На нарах були відсутні сінники й подушки, щоби в них не завелися паразити. Під ними знаходилися мішки з овочами (картоплею, буряками, цибулею тощо), а збоку стояв столик із друкарською машинкою. Над столиком кріпилися полиці з книжками, документами, особистими речами повстанців. На стінах розвішані образи та портрети українських історичних діячів. На нижчому боці приміщення знаходилися мішки з борошном, крупами, бобовими, сухарі та вимурувана з камінців кухня з димоходом із 2 труб, які на поверхні були рівні із землею і вдень маскувалися мохом. Зверху кінці труб були звужені, щоби при виявленні її ворог не вкинув гранату. Біля кухні знаходився умивальник. Кожен стрілець щоранку вмивався до пояса холодною водою. За умивальником висіла вішалка з набитими цвяхами для верхньої одежі. Під вішалкою стояли відра з питною водою і поміями, а під підлогою – збірник води на випадок прекриття її під час облоги.

З протилежного від входу боку простягався підземний тунель на 20 м аж до потоку. Збірник води в потоці прикривався колодою. У тунелі стояла бочівка з м’ясом. Цей тунель був потрібний як запасний хід для відступу в разі виявлення бункера. Посередині приміщення висіла гасова лампа. Для сидіння використовувалися ковбки. Оскільки на нарах для

всіх місця не вистачало, то біля кухні на ніч присиляли дві коліски. У бункері зимувало 9 повстанців. Харчі заготовляли в дальших селах.

Зимівля під землею гнітюче впливала на психічний стан людини. Як зазначає С.Хрін-Стебельський, бункер робить людину боязливою. Ніхто не знає, чи вийде із цієї ями живим. Бували випадки, що повстанці душилися від нестачі повітря або їх заливало водою.

Протягом зими в бункерах проходило навчання повстанців з історії, географії, прийомів конспірації, політекономії, “советознавства” (ворожа ідеологія, політичне життя). Жильці дотримувалися такого розпорядку дня: 6.00 – вставання, 6–7 год – руханка (фіззарядка), миття, прибирання, із 7.05 – молитва, 7.15 – сніданок, 8–12 год – навчання, 12–14 год – перерва на обід, 14–17 год – заняття, 17–18 год – вечеря, 18–20 год – вільний час (чищення зброї, ремонт одягу тощо), 20.05 – молитва й сон. Свята були вільні від занять. Уночі черговий варив їсти на кухні або на примусі, вдень прибирав у бункері, мив посуд тощо. Він підтримував постійний зв’язок із вартовими, які мінялися протягом доби через 2 години. У суботу всі обов’язково купалися²⁰.

Різниця між криївкою і бункером була ще й у тому, що з криївки протягом зими не виходили на поверхню. З мешканцями бункерів підтримувався постійний зв’язок, адже тут знаходилися командири. Вхід до бункера замінювався. У разі тривоги вартовий стукав по входу або через дротину дзвонив дзвінком, що був у бункері, відповідно до ступеня небезпеки. Для безпеки бункери будувалися на кожну зиму окремо. Покидали його, коли хтось із цивільних дізнавався про його існування²⁰.

З метою виявлення партизанських сховів енкаведисти посилали розвідників під виглядом “бесарабців”, тобто голодуючих із Бессарабії²⁰. Викриті схрони скрупульозно описувалися ворогом (особливості маскування, будівлі, розміщення). Довкола них земля перекопувалася, щоб знайти архіви, запасну зброю тощо¹⁸. Більшість спецзагонівців носила 1,5–1,8-метрові щупи для обслідування землі, копиць соломи та ін. Інколи вороги після ліквідації схрону висилали по 2–3 чоловіки в ближчі села під виглядом партизанів, які ніби вирвалися із розкритого схрону. Вони просили направити їх в інший, щоби заховатися. Немало повстанців загинуло внаслідок таких хитрощів²⁰.

Велику допомогу повстанцям надавали малі пастушки. Побачивши замаскованих енкаведистів, вони кричали: “Вовк, вовк у лісі (або в куцах)”. Помітивши сліди пересування червонопогонників, пастушки гнали туди худобу, щоб виявити їх і попередити повстанців. Тому енкаведисти, готуючи облаву, затримували пастухів до її початку. Немало цих малих героїв загинули від рук окупантів, рятуючи наших (так у Галичині називали воїнів УПА)²⁰.

Основні акції НКВС проти українського спротиву були такими:

1. Створення замаскованих баз із залогою в 100–200 червонопогонників у місцях сконцентрування повстанців. Найчастіше вони маскувалися лісорубами, геологами та ін.

2. Перепис населення в січні – лютому 1945 року, щоб виявити “чужий” елемент, тобто членів підпілля. Причому переписували лише осіб, старших 15 років.

3. Блокада “заражених” повстанцями територій. З січня 1946 року до 1950 року в більшості сіл Західної України квартирували постійні гарнізони в кількості 25–100 бійців, або 2–5 тис. на район.

4. Родинна й маєткова відповідальність. При виявленні родичів повстанців їх арештовували й після жорстоких допитів висилали до Сибіру, а майно їхнє конфісковували.

5. Публічні катування і страти. Полонених повстанців, у тому числі й дівчат, закатовували до смерті, вимагаючи сказати, де ховаються воїни УПА, а їхні трупи викидали на пустирі із заборною поховання.

6. Агентура й провокації. Створення спецбоїв під виглядом “партизанів” та “истребительных батальонів” із числа стрибків та енкаведистів, щоб викликати ненависть до партизанів.

7. Скритне знищення місцевого населення та повстанців шляхом підміни ліків отрутою, гвалтування декласованими елементами, які були хворі на венеричні хвороби, місцевих дівчат і молодичь.

У боях з УПА енкаведисти застосовували розривні кулі, гази, заборонені міжнародними договорами.

Ступінь розкриття схронів. Після закінчення Другої світової війни УПА змінює форми боротьби. З 1947 року тактика рейдуючих великих і середніх військових загонів замінилася розчленуванням їх на окремі підвідділи в кількості 11–50 партизанів. До осені 1948 року таке розчленування було завершено в Карпатах і Прикарпатті¹⁴. Тим самим значно зросла кількість підпільних схронів. У свою чергу, збільшилася кількість їх розкриття протягом 1947–1948 років. З 1949 року кількість виявлених схронів зменшується внаслідок набуття більшого досвіду конспірації та зменшення кількості підпільників. З цієї причини поступово скорочуються війська НКВС – МВС. Нечисленні їхні гарнізони розмістилися лише в райцентрах. Заходи з виявлення схронів ґрунтувалися на доносах сексотів, окремих наскоках червонопогонників у села, замість гарнізонників у селах закріплювалися уповноважені МВС. Останні криївки на Прикарпатті були розкриті в 1957–1958 роках^{19, 29}. Подаємо таблицю розкриття схронів на терені Карпат і Прикарпаття за даними архівів НКВД протягом 1944–1954 років.

З таблиці видно, що найбільше схронів виявлено в 1945 році (внаслідок недостатньої конспірації) та в 1947–1948 роках у зв’язку зі зміною тактики боротьби. Якщо взяти по місяцях, то найчастіше повстанці гинули в схронах у січні, лютому, березні, жовтні. Тобто найважчими для підпільників були зима й час підготовки до зими та місяць березень, коли їх заливали весняні води, а вони були вимучені зимівлею. Найнещасливішим числом для повстанців було сьоме. Найменше розкриттів припадає на останні дні місяця. Це свідчить про те, що в кінці місяця оперативники зменшували розшуки.

ЦК ВКП(б)У постійно тримало під контролем хід боротьби з УПА. Йому постійно звітували нижчестоящі органи. У тому числі обкоми партії звітували про кількість розкритих схронів. Звичайно, цифри розкриття їх, як і кількість убитих повстанців, у декілька разів завищувалися. Так, перший секретар Станіславського обкому більшовицької партії доводив до відома своїм зверхникам, що в дорученій йому області з 18 січня до 10 лютого 1945 року розкрито 1115 схронів, тобто в середньому по 2 схрони на населений пункт і його околиці. Тоді як за всі 15 років боротьби УПА в середньому на село припадало розкритих 2–3 заселені й 1–2 порожні схрони. А складів із продуктами й іншим майном виявлено аж 77. Знаменита космацька операція УПА подавалася як переможна з боку військ НКВС, адже “было убито 287 бандитов” (у дійсності лише кілька повстанців), а “мы понесли тяжелые потери: убито 17 человек, 36 ранено” (цифри зменшені в 30 разів). Ці “великі” перемоги заспокоювали, що з УПА буде покінчено до кінця року. Не вийшло, забрехалися¹. *Доля господарів, у яких було виявлено схрони.* Вона була аж надто трагічною. Це підтверджено багатьма прикладами.

Роки	Місяць	січень	лютий	березень	квітень	травень	червень	липень	серпень	вересень	жовтень	листопад	грудень	не визначений місяць	усього
1944								3/1			9,2/1/2				3
1945		15,15,1 5,15,16 16,17,1 8,21, 26/10	15,15,1 17,15,2 8/4	6,7,10,10, 12,15,16/7			V/1	12/1							21
1946				16/1					V/1			30/1			3
1947		1,23, 23/1	1,7,15,2 8/4	4,5,5,5, 23/5	15,16/2	6,29, 30/3	3,7,30/3	16,20/2	7,14/2	20,29, V/3	3,9,11,19, 31/V, V/7	1/1	16,22, V, V/2	1	38
1948		17,21, V/3	1,3,23/3	3,4,7,17,1 7,18,23,30, 30, V, V/11	7,7,7,7, 11,13/6	1,4/2	1/1			17/1		10/1	3,3/2	2	32
1949												1,2/2	3/1		7
1950			2,18, V/3												4
1951			7, V, V/3												1
1952								31/1							2
1953											8/1				3
1954						19/1									1
всього		9, V/10	20, V, V, V/23	24, V, V/26	8/8	6, V/7	4/4	4/4	3, V/4	3, V/4	5, V, V/10	7/7	5/5	3	155

Примітки:

- 1) V – не визначена дата місяця;
- 2) у чисельнику подані дати, в знаменнику кількість схронів протягом місяця, наприклад, за січень 1944 року розкрито схрони 15,01,21,01=2: позначено 15/21/2; у січні 1943 р. – 17,01,21,01 і в одному випадку дата не визначена, позначено: 17,21, V/3;
- 3) остання горизонтальна лінія: всього – в чисельнику всього за одинищенні місяці за всі роки позначено – 9, V/10. Таким чином, за 11 років виявлено 115, схронів, у т. ч. 23 – не визначено рік; 11 – не визначено дати місяців.

7 листопада 1946 року в с. Космач Яблунівського району на присілку Медвежа в селянина Варцаб'яка Михайла енкаведисти знайшли порожню криївку. Господаря жорстоко били, щоб він признався, хто сидів у ній. Не зважаючи на страшні муки, селянин нічого не сказав, хоч у цей час у нього на господарстві була ще одна криївка, де перебував один повстанець. Тоді розлючені більшовики взяли чоловіка в ліс, підвісили за руку на смереку й запалили під ним ватру. Але селянин ні в чому не признався і в страшних муках помер. Його крик було чути до села впродовж двох годин, а вітер доносив до села запах паленого м'яса¹⁶.

Я запам'ятав розповідь колишнього офіцера НКВС, а пізніше заступника завідувачого відділом пропаганди Івано-Франківського обкому партії М.Шаповалова – на пенсії працював в обласному Товаристві охорони пам'яток історії та культури. В одному із сіл агентура НКВС донесла, що у вдови переховується її син-повстанець. Майже цілий день шукали криївку на садибі вдови й лише під вечір її виявили під піччю. Син не здався живим, підірвався на гранаті. А Шаповалову вистачило кількох ударів прикладом по голові матері, щоб вона впала мертвою з вибитими очима³⁰.

Під час обшуку на обійсті мешканця села Топорівці Городенківського району Ковблюка Миколи Танасійовича енкаведисти в столі виявили криївку, мабуть, за доносом сексотів. У криївці перебували боївкарі М.Ю.Василишин (Гордий) і О.І.Михнюк (Скорий). Їх заарештували й вислали на каторгу. Господаря теж заарештували й замордували. Аналогічна доля була в мешканця цього ж села Сенюка Степана Миколайовича⁵.

Виявивши криївку на садибі Духовича Михайла Івановича в селі Поплавники Галицького району його катували й засудили на 25 років. Після амністії 1956 року він повернувся додому й через декілька років помер. Дружина й дочка під час бою втекли й переховувалися в селі. Після одруження в дочки дітей не було. А коли вона померла – садиба опустіла. Нині на тому місці немає нічого³.

Проте більшість прикарпатців, ризикуючи всім: життям, родиною, господаркою, споруджували в себе криївки, щоб заховати підпільників-партизанів. Найчастіше це робили господарі, яких зараховували до бідняків і середняків. Адже в селян, які попадали в розряд куркулів, тобто “класових ворогів”, перш за все проводилися обшуки й будувати там криївки було небезпечно.

- 1 ЦК КП(б)У Никите Сергеевичу Хрущову. Інформація секретаря Станиславського обкома КП(б)У. Февраль, 1945 г. – Копія з домашнього архіву Арсенича Петра Івановича, проживає в Івано-Франківську, вулиця Мазепи, 6.28, кв.13.
- 2 Андрусак Михайло Миколайович, 1955 р. н., народився в с. Вербівці Городенківського району, проживає в м. Коломия, освіта вища, директор Коломийської друкарні ім. Р.Шухевича. Записано автором у 1999 році.
- 3 Дарев'яно Михайло Миколайович, 1926 р. н., освіта семирічна, мешканець Солотвина Богородчанського району, арештований 1945 р. і засуджений на 15 років каторги й 5 років на поселенні, пенсіонер. Записано автором у 1993 р.
- 4 Лазарук Василь, 1961 р. н., народився в с. Поплавники Галицького району, освіта середня, селянин. Записала у 2007 році його дочка Лазарук Оксана, студентка Прикарпатського національного університету ім. В.Стефаніка.
- 5 Луклян Василь, 1925 р. н., народився в с. Брошнів Рожнятівського району, освіта середня, за професією художник (Львівська художня школа), пенсіонер. Записано автором у 1993 р.
- 6 Мохорук Михайло Степанович, народився в с. Топорівці Городенківського району, колишній вояк УПА, псевдо “Чумак”. Проходив вишкіл у сотні Білого з куреня Скуби. Пенсіонер. Записано у 2007 році.

- ⁷ Павловський Іван Юркович, 1934 р. н., народився в с. Іваніківка Богородчанського району, освіта середня, арештований в 1951 році, вивезений до Сибіру, де перебував 10 років, пенсіонер. Записано автором у травні 2007 р.
- ⁸ Стефанюк Петро Іванович, 1922 р. н., народився в с. Вербівці Городенківського району, освіта початкова, ветеран УПА, арештований в 1947 р. і засуджений на 10 років каторги, працював у колгоспі столяром, пенсіонер. Записано автором у 1989 р.
- ⁹ Терлецький Володимир Іванович, 1922 р. н., освіта середня спеціальна, культпрацівник, хормейстер, мешканець м. Івано-Франківська, колишній референт військової розвідки (округа Надвірна – Богородчани – Тлумач – Галицький район), в УПА перебував у 1943–1945 роках, псевдо “Вечірний”, арештований в 1945 році й засуджений на 10 років каторги, пенсіонер. Записано автором у 1993 році.
- ¹⁰ Андрусак М. Брати грому. – Коломия: Вік, 2001.
- ¹¹ Долішня О. Доля жінки // Нескорена Долинщина. – Івано-Франківськ, 2002. – С.40–41.
- ¹² Долішний Ю. Нескорені // Нескорена Долинщина. – Івано-Франківськ, 2002. – С.39–40.
- ¹³ Мірчук П. Українська Повстанська Армія 1942–1952. Документи і матеріали. – Львів, 1991.
- ¹⁴ Паньків М. Повстанські пісні на Прикарпатті // Українська Повстанська Армія – феномен національної історії. – Івано-Франківськ, 2003. – С.125–132.
- ¹⁵ Паньків М. Трагічні історії оспівані в співанках-хроніках // Берегиня. – 2001. – №3. – С.33–38.
- ¹⁶ Пісні з Покуття / Зібрали й упорядкували Микола Андрусак і Михайло Паньків. – Івано-Франківськ, 2001.
- ¹⁷ Потічний П. Архітектура резистану // Літопис Української Повстанської Армії. – Т.38. – Торонто – Львів: Літопис УПА, 2002.
- ¹⁸ Романюк І. Останній Бункер // Городенщина.
- ¹⁹ Хрін С. Зимою у бункері.
- ²⁰ Українська повстанська армія. Історія нескорених. – Львів, 2007.
- ²¹ Die Österreichisch – Ungarische Monarchie in Wort und Bild. Bukowina. – Wien, 1899.
- ²² Момот В. Рідне славне село Богородиці. Історико-краєзнавчий нарис про село Старі Богородчани та жмут спогадів з повстанської доби. – Львів: Українські технології, 2005.
- ²³ Арсенич П., Вівчар Б. Терором, зброєю, підступом // Галичина. – 2003. – №11, 14, 16, 18. – Жовтень.
- ²⁴ Городенко М. Свята вечерея з 12 горошин бобу // Галичина. – 2002. – Січень.
- ²⁵ Гук В. Безстрашний месник “Крук” // Новий час. – 1997. – 27 вересня. – С.4–5.
- ²⁶ Єфімчук Я. У Клубівцях відновлено криївку // Рідна земля. – 2000. – 31 березня.
- ²⁷ Кушніренко Н. Знайдено бункер УПА // Експрес. – 2003. – 27 листопада. – 4 грудня. – С.7.
- ²⁸ Лейбюк Т. Десант до криївки “Грома” // Галичина. – 2003. – 18 жовтня. – С.6.
- ²⁹ Спогади автора.

In the article the author stresses that the fighting tactics of URA, which was leading the war of liberation against German fascists and Russian bolshevism during 1942 – 1956, there was the rebellious war. On of the forms of conspiracy there were hidings in the dug-outs. There were about 5–6 dug-outs in every village. When these dug-outs were found by punishing troops the rebels finished their lives by suicide.

Key words: URA, the rebellious war, dug-outs, rebel.

УДК 94 (477.83/.86)

ББК 63.3 (4 Укр)

Ігор ПИЛИПІВ, Руслан ДЕЛЯТИНСЬКИЙ

ДО ПИТАННЯ ПРО ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКИХ КАПЕЛАНІВ В УКРАЇНСЬКІЙ ПОВСТАНСЬКІЙ АРМІЇ (1942–1946 рр.)

У статті на підставі аналізу джерел й історіографії зроблено спробу обґрунтувати позицію греко-католицьких ієрархів та участь окремих представників духовенства в Українській повстанській армії.

Ключові слова: Греко-католицька церква (ГКЦ), капелани, Українська повстанська армія (УПА).

Проблема капеланства в Збройних силах на сучасному етапі включає практичний та історико-теоретичний рівні: на першому – як запровадження в Збройних силах України позитивно сприймається командним складом і духовенством, але потребує законодавчого закріплення і опрацювання, зокрема, в рамках “Стратегії розвитку Української Греко-Католицької Церкви”¹. На другому – передбачає вивчення досвіду діяльності українських капеланів, зокрема, в армії Австро-Угорської імперії, легіонах Січових Стрільців, Українській галицькій армії, дивізії СС “Галичина” німецького вермахту й Українській повстанській армії. Цій проблемі присвячено чимало досліджень істориків², але залишилися і дискусійні питання. Так, питання капеланства в УПА, яка у свій час викликала гостру полеміку на сторінках преси³, потребує детальнішого вивчення. На жаль, поки що відсутнє комплексне дослідження проблеми участі греко-католицьких священників у формуваннях УПА. Слід зауважити, що радянські дослідники, ґрунтуючись на “висновках” органів НКВС і НКДБ за 1944–1946 рр., саме “співпрацею уніатського духовенства з українськими буржуазними націоналістами” обґрунтовували “закономірність” ліквідації УГКЦ 1946 р.⁴. Водночас у вітчизняній історіографії поширена теза про те, що рішення про ліквідацію УГКЦ у Москві прийнято тому, що ієрархи УГКЦ не зуміли зупинити збройний опір УПА⁵. Отже, проблема співпраці греко-католицького духовенства з підпіллям УПА потребує детальнішого вивчення.

Об’єктом нашого дослідження є інститут капеланства в УПА, а предметом – причини, процес формування й особливості функціонування капеланської служби в умовах підпільної партизанської боротьби УПА. Мета даної розвідки – спроба вироблення об’єктивного погляду на проблему капеланства в УПА. Для цього необхідно детальніше проаналізувати суспільно-політичну ситуацію в західних областях України в 1942–1946 рр., показати еволюцію суспільно-політичних поглядів ієрархії і духовенства та ставлення націоналістичного підпілля до УГКЦ, визначити місце й роль капеланів у структурі УПА. Хронологічні рамки дослідження обмежуються, з одного боку, утворенням УПА, а з іншого, – Львівським собором 1946 р., який формально ліквідував УГКЦ. Усвідомлюючи складність проблеми, ми не претендуємо на вичерпну оцінку інституту капеланства в УПА, лише спробуємо викласти власне бачення. Закликаємо до наукової дискусії для досягнення об’єктивного погляду на проблему.

Зауважимо, що процес формування єдиної організаційної структури УПА завершився в січні – лютому 1944 р., коли рішенням Головного Командування її реорганізовано на чотири генеральні воєнні округи (ГВО), які, у свою чергу, поділялися на воєнні округи (ВО) й тактичні відтинки (ТВ)⁶. З них тільки ГВО УПА-Захід (включала 6 воєнних округ) діяла в Галичині, де домінувала УГКЦ⁷. Однак, очевидно, співвідношення організаційно-територіальної структури ВО УПА-Захід з адміністративно-канонічною територією УГКЦ об’єктивно не визначало участі духовенства в збройному підпіллі. Тому для висвітлення

проблеми співпраці УГКЦ і УПА необхідно виявити “спільний знаменник”, зокрема: які цілі й методи вони використовували в національно-визвольному русі; який характер мали контакти та співпраця між ними; як кожна зі сторін взаємно враховувала інтереси й ідеологію іншої.

Насамперед слід відзначити, що УГКЦ та ОУН по-різному оцінювали найближчу перспективу розвитку української держави. Свою позицію ієрархи й духовенство УГКЦ продемонстрували в липні–серпні 1941 р., коли підтримали Акт 30 червня, наголошуючи в пастирських листах і проповідях на дотриманні християнських принципів у державотворчому процесі⁸. Керівництво національно-визвольного руху, зі свого боку, усвідомлювало важливість релігійного фактора в державотворчому процесі. Так, до складу сформованого Я.Стецьком 30 червня 1941 р. уряду – Українського Державного Правління – ввійшов міністр народної освіти й релігійних справ В.Радзикович⁹. Крім того, в програмних засадах ОУН(б) передбачено демократичну свободу для всіх віросповідань¹⁰. Однак наміри ієрархів УГКЦ щодо залагодження внутрішнього конфлікту в ОУН для консолідації українського суспільства зустрічали певну опозицію серед частини націоналістів¹¹. Крім того, ОУН у липні 1941 р. проголошує необхідність безкомпромісної боротьби з “ворожими елементами”, проводячи карні акції щодо тих українців, до яких мала “застереження”¹². Отже, політична тактика ОУН вступала в суперечність із позицією ієрархів УГКЦ.

Митрополит А.Шептицький у грудні 1941 р. мусив визнавати, що на шляху досягнення ідеалу національної “Хати-Батьківщини” існують не тільки зовнішні, але й внутрішні перешкоди, зокрема, партійна боротьба. Тому першочерговим завданням вважав створення “таких суспільно-християнських обставин, які запевнювали б громадянам правдиве і стале щастя та мали досить внутрішньої сили, щоб поборювати відосередні тенденції внутрішнього розкладу й успішно захищали межі від зовнішніх ворогів”¹³. Єпископ Г.Хомишин у жовтні 1941 р., зокрема, наголошував: “Ми мріємо про Україну... Все те є гарне, однак перше дбаймо про небесну Україну т. є. про Божу державу... Се приказ Христа Спасителя... Шукаймо Божого царства в нас самих, стараймося те Боже царство і його засади і права поширювати й примінювати в життю нашого народу. Тоді будьмо переконані, що Христос не забуде про нашу земну державу...”¹⁴. Отже, ієрархи спонукали вірних до використання християнських принципів у нових суспільно-політичних умовах.

Практичним їх застосуванням стала взаємодія УГКЦ зі структурними підрозділами Українського Центрального Комітету, завданням якого був захист інтересів українського громадянства перед окупаційною владою¹⁵. Ідея такого “поступового консерватизму” в проведенні “позитивної праці” знаходила підтримку серед духовенства¹⁶. Так, із 68 комітетів районних і повітових делегатур УЦК у Галичині 29 очолювали священники¹⁷. На думку заступника голови УОК у Станіславові о. В.Микитюка, українські комітети “твердою працею, наповненням нашого національного життя змістом зуміли дати те, чого від нас вимагає добро нації”¹⁸. Однак, не зважаючи на формальні відносини з окупаційною адміністрацією, такі священники тверезо оцінювали її політику. Так, голова УОК у Коломиї о. О.Русин у знак протесту проти репресій гестапо щодо мирного населення в грудні 1942 р. “зрезигнував” із посади¹⁹. Отже, співпраця духовенства з німецькою цивільною адміністрацією була можливою доти, доки не відбувалося порушення християнських соціально-етичних принципів. Неможливість вплинути на дії гестапо змушувала священників виявляти “ненасильницький громадянський опір”²⁰.

* Ідея позитивної праці розроблена лідером УХС О.Барвінським і активно використовувалася Станіславським єпископом Г.Хомишином у 1920–1930-х роках. Див.: Чорновол І. Тягар прагматизму, або Олександр Барвінський у світлі сучасності // Барвінський О. Спомини з мого життя. – К., 2004. – С.23–24, 29–30; Єгрешій О.І. Єпископ Григорій Хомишин і питання українсько-польського порозуміння (1904–1939). – Івано-Франківськ: Плай, 2001. – С.12.

У 1943 р. відбулася диференціація політичних настроїв українського суспільства, викликана репресіями окупаційної адміністрації щодо провідного активу ОУН(б) у 1941–1942 рр.²¹, що оберталися проти мирного населення. Жертвами репресивних акцій стали й священники, яких гестапо звинувачувало в належності до “недозволеної української організації”. За таких обставин у лютому 1942 р. був арештований парох Жаб’я о. П.Витвицький, розстріляний 27 листопада 1942 р. у чортківській в’язниці з іншими заручниками²². Парох Сулимова о. Ю.Ковальський, до якого навідувалися бійці УПА, в 1943 р. потрапив до концтабору Авшвіц як підозрюваний у співпраці з українським підпіллям²³. У листопаді 1942 р. о. С.Іжик у Дрогобичі потрапив до гестапо за звинуваченням у проведенні в Лімній таємної наради з іншими священниками щодо організації “партизанської банди”, хоч, насправді, він лише закликав у проповіді, щоб “люди боролися з гріхом, бо інакше не дістануться до неба”²⁴. Водночас священники часто виступали на захист арештованих. Так, коли в лютому 1943 р. із в’язниці в Чорткові втекла І.Яремчук, звинувачена в належності до ОУН, то її спершу переховував у себе парох Ворохти о. М.Куницький, а потім о. М.-Л.Бурнадз видав їй необхідну метрику й документи з УОК у Станіславові²⁵.

Ставлення ієрархії і духовенства УГКЦ до німецького режиму змінюється протягом 1943 р. під впливом як дискусії між “поміркованими” з УЦК і ОУН(м) і “радикалами” з ОУН(б)²⁶, так і репресивних акцій гестапо. Формування дивізії СС “Галичина”, що досі залишається дискусійною проблемою в історіографії²⁷, очевидно, мало визначити ставлення різних верств українського суспільства до окупаційної адміністрації. Набір до дивізії у квітні – жовтні 1943 р. посилив суперечності між ОУН(м) та ОУН(б), з яких перша прагнула “створити зачаток Української Армії” ціною співпраці з окупаційним режимом, а друга активно формувала партизанські загони УПА²⁸. Не вдаючись у детальніший аналіз проблеми, акцентуємо на кількох моментах.

Ієрархи УГКЦ опинилися в найбільш складному становищі, адже кожна політична сила, в тому числі й німецька адміністрація, зверталася з проханням її підтримати²⁹. Дійсно, на вимогу німецької адміністрації єпископи Й.Сліпий та М.Будка у Львові, І.Лятишевський у Станіславові проводили Архієрейські Літургії³⁰. На вимогу окружного старости Альбрехта, невдоволеного, що “українська молодь зійшла на бездоріжжя”³¹, єпископ Г.Хомишин написав відповідну відозву, але заборонив священникам вступати до дивізії³². Імовірно, митрополит А.Шептицький не підтримував формування дивізії, але мусив призначити 10 капеланів, оскільки це збройне формування було створено офіційною владою³³. Окремі священники, наприклад головний капелан дивізії о. д-р В.Лаба та заступник голови УОК у Станіславові о. В.Микитюк, підкреслювали, що в умовах війни дивізія – “це єдиний засіб здобути волю”³⁴. Отже, підтримка духовенством формування дивізії базувалася, поперше, на політичних розрахунках УЦК і ОУН(м) щодо створення “зародку української армії”, а по-друге, формування дивізії державною (окупаційною, але легітимною) владою було своєрідним гарантом визнання іншими державами. Однак активізація репресій з боку гестапо вже в другій половині 1943 р. кардинально змінила ставлення духовенства до німецького режиму.

У відповідь на репресії відбувається активне формування українського збройного руху Опору (загонів УНС–УПА), який у липні 1943 р. протидіє радянському партизанському загонові С.Ковпака й польському збройному підпіллю³⁵. Перші виступи українського підпілля знову викликали в серпні – вересні 1943 р. репресії гестапо³⁶. Так, у 1943 р. до збройного протистояння в краї були залучені щонайменше чотири сторони – німецьке гестапо й війська СС (з польською та українською допоміжною поліцією), радянський партизанський загін С.Ковпака, польські боївки Армії Крайової й українські відділи УНС–УПА, – кожна з яких намагалася впливати на політичну ситуацію; загостренню конфлікту сприяли суперечності між двома течіями ОУН, а іноді й кримінальні елементи. З цього приводу сучасник писав: “Доля того населення дійсно була незавидна. Уже не відомо від

кого втікати й ховатися, бо німці і кримінальна поліція, і червоні партизани погрожують, грабують, забирають та стріляють людей, а часом і свої боляче скубуть...”³⁷.

Ієрархи УГКЦ, не маючи важелів впливу на німецьку окупаційну владу³⁸, намагалися переконувати своїх вірних. Митрополит А.Шептицький 10 серпня 1943 р. звернувся з пастирським листом: “Для неодного з молодих є ідеалом віддати життя за батьківщину. Але ви, старші в громаді, того свідомі, що молодь у наших часах занадто хоче правити-кермувати, навіть усуваючи старших від усякого голосу. Часом просто жадають, щоб усі повинувалися їм. Таке жадання є не тільки несправедливе, але просто може стати небезпекою для громади, а й для цілого народу... Беручись рішати про справи загальні без достаточного досвіду і без волі порадитися зі старшими, вони наражають нас усіх на великі небезпеки. Поміж ними є старші, які ними кермують, але ми мали аж надто багато доказів на те, що між тими провідниками молоді занадто легко знаходяться й агенти наших ворогів, що просто провокують до незаконних поступків, до нерозважних кроків, які відтак мстяться на цілій громаді. Ми були свідками навіть страшних убивств, сповнених молодими людьми, може навіть у добрих намірах, але з жахливими наслідками для народу. Ми бачили нераз людей, що передавали нашим молодим неначе накази народних провідників та наказували для добра справи когось убивати... На жаль, такі випадки виробили в молодих фальшиві пересвідчення про те, коли кому можна життя відібрати”³⁹. Єпископ Г.Хомишин у листі до митрополита 8 листопада 1943 р. підкреслював, що “під притокою підпільних боївок витворюється також формальний бандитизм, а вслід за тим анархія. Многі з нашого духовенства, а також загал нашої суспільності не здає собі справи, який ворожий чинник тут криється і до якої цілі він стремить. Вправді ніхто не знає, яким буде вислід війни, але в кожному разі упадок моралі в нашій народі дуже пагубно вплине так під оглядом національним як і політичним...”⁴⁰. У спільному посланні “Про моральне спустошення народу” галицькі єпископи наголошували, що “деякі, думаючи прилученням до банд своєвільним способом звільнитися від примусових тягарів війни, як робіт, данини і тим подібного, стягають не лише на себе, але й на увесь нарід ще страшніші репресії й кару смерті... Скриту руку ворогів народу безбожників видно всюди, як у зарядженнях верхівки, так і в поступуванні низів. ...Кому ж як не ворогові приписати... діяння греко-католиків на яскраву шкоду греко-католицької Церкви?...”⁴¹.

Указані послання засвідчують помірковану громадянсько-християнську позицію ієрархів УГКЦ. Зрозуміло, що єпископи не наголошували на одній стороні збройного конфлікту (гестапо, УПА чи АК), оскільки в умовах воєнного стану, по-перше, важко було визначити “єдиного винуватця”, а по-друге, з богословської точки зору, війна – явище абсолютно аморальне, адже будь-яке вбивство є “гріхом, що кличе про пімсту до неба”. Абстрагуючись від оцінки світової війни між державами, архіпастирі звертали увагу на уникнення в краї збройного конфлікту, який завдає шкоди мирному населенню. Характерно, що пізніше А.Шептицький, Й.Сліпий і Г.Хомишин наголошували, що в пастирських посланнях 1942–1943 рр. різко засуджували “гострі форми боротьби” УПА⁴². Зрештою, в листопаді 1944 р. єпископ Г.Хомишин і митрополит Й.Сліпий на вимогу представників радянської влади вплинути на УПА знову написали відповідні звернення до вірних, в яких засуджували “гріх підступного убивства невинних людей”⁴³.

Так, “консервативна” позиція ієрархів, відображена в пастирських листах, засвідчує неприйнятність радикальних методів боротьби УПА, а отже, й відсутність “офіційної” підтримки. Імовірно, цитований деякими дослідниками лист о. д-ра Яценка від 7 липня 1944 р. до митрополита А.Шептицького з проханням підібрати “готових на смерть, невігоди, воші і коросту” священників – капеланів для ВО УПА-Захід⁴⁴, залишився без відповіді. Характерно, що пізніше, на допиті НКДБ, Й.Сліпий стверджував, що жодних таких прохань не було, а з власної ініціативи ієрархи не могли направити капеланів, “оскільки УПА не була визнана жодною владою, не мала своєї території, тоді як дивізія СС Галичина

була сформована офіційно...”⁴⁵. Очевидно, що “зізнання” ієрарха виглядає щирим, а можливість фальсифікації відповіді Й.Сліпого слідчими НКДБ, мабуть, була недоцільною – було б втрачено ще один “аргумент” для обґрунтування звинувачувального вироку.

Яку ж позицію щодо УПА зайняло духовенство УГКЦ? На підставі аналізу джерел можна лише припустити, що ставлення загалу духовенства до УПА було диференційованим залежно від суспільно-політичних переконань, життєвого досвіду й конкретної воєнно-політичної ситуації, яка мала свої особливості в листопаді 1943 – березні 1944 рр. і березні – жовтні 1944 р.

Репресії гестапо, які активізувалися із введенням із 10 жовтня 1943 р. надзвичайного стану в дистрикті Галичина⁴⁶, змінили відношення духовенства як до німецького окупаційного режиму, так і до партизанської тактики УПА. Одна частина священників, які поділяли “консервативні” погляди ієрархів і відчули на собі репресивні акції гестапо, ймовірно, не схвалювала дій УПА, що провокували репресії. Так, у листопаді 1943 р. парох Ворохти о. М.Куницький був побитий гестапівцем, який примовляв: “Тим краще, що ти піп, ти повинен покутувати, бо твої українські бандити замордували німецького вояка”⁴⁷. Під час масового арешту в Станіславові в українському театрі ім. І.Франка 14 листопада 1943 р. гестапо затримало о. Л.-М.Бурнадза, але за клопотанням УОК звільнило⁴⁸. У лютому 1944 р. під час “паціфікації” в селах Заріччя і Делятин поліція арештувала місцевого пароха, виконуючого обов’язки волосного старшини, о. І.Крижановського, який переконував, що вбивство попереднього старшини М.Стельмашука здійснили не українські партизани, а кримінальні елементи; священника випадково врятував перед розстрілом окружний староста Альбрехт⁴⁹. В окремих випадках священників безпідставно звинувачували в загостренні українсько-польського конфлікту або членстві в ОУН. Так, коли в лютому 1944 р. відділ УПА вбив польського римо-католицького пароха в Боднарові, то німецька кримінальна поліція за підозрою в організації замаху провела безуспішний обшук греко-католицького священника⁵⁰. Зауважимо, що деякі римо-католицькі священники вже в серпні 1944 р., імовірно, сприяли арештам органами НКВС українського населення⁵¹; щодо них відділи УПА проводили терористичні акції. У березні 1944 р. під час репресивної акції в Братківцях за підозрою в приналежності до українського підпілля гестапо арештувало й після допиту відпустило двох священників⁵². Іншу групу духовенства становили ті священники, на яких боївки УПА чинили тиск через якісь “провини” перед ОУН. Так, 15 листопада 1943 р. під час ліквідації поліцією безпеки бункера УНС у лісі Діброва між Блюдниками та Підгороддям виявили смертельно пораненого пароха Дорогова о. А.Барановського, якого тримали під арештом “наші націоналісти з-під стягу Бандери за провини його синів Романа і Ярослава”⁵³. Отже, політичні симпатії духовенства до березня 1944 р. зазнають змін – більшість священників до закінчення війни намагаються стати “аполітичними”, формально-лояльними до офіційної влади й зосередитися на душпастирській праці; лише політично активні в період окупації священники, не зважаючи на канонічні заборони ієрархів, рятуються втечею на Захід⁵⁴.

У березні – жовтні 1944 р. поведінка духовенства все більше залежить від воєнно-політичної ситуації. Так, під час наближення фронту у квітні 1944 р. загинули, зокрема, парох Рунгур Косівського району о. В.Пужак (розстріляний угорцями)⁵⁵ і парох Угринова Станіславівського району о. І.Терешкун (“замордований більшовиками”)⁵⁶. Частина політично активних священників продовжує емігрувати на Захід, але через швидкий наступ Червоної армії деякі з них змушені були залишитися в краю на нових місцях. Так, наприклад, голова УОК у Снятині о. Й.Проць встиг виїхати лише до Самбора⁵⁷; парох Кійданців Збарзького району о. Г.Хомчук, потрапивши в оточення в Тернополі, переїхав до с. Романово⁵⁸; парох с. Глубічок Борщівського району о. Головатий виїхав до своїх родичів у Львів⁵⁹. Спроби керівництва українського руху в липні 1944 р. організувати національно-державну структуру з метою протидії встановленню органів радянської вла-

ди⁶⁰, очевидно, викликали певне співчуття і симпатії частини духовенства. Так, парох с. Залуччя Снятинського району о. М.Гайдучек у серпні 1944 р. стверджував, що “на Україні повинен організуватися новий український уряд” і “країною буде правити ОУН, а бандерівці будуть каральним загоном”⁶¹. Водночас, за агентурно-оперативними повідомленнями УНКДБ у західних областях за липень – грудень 1944 р., деякі священники допомагали УПА в зборі продуктів, зокрема, парох с. Романово Тернопільської області о. Г.Хомчук⁶², парох с. Городище Дрогобицької області о. С.Червінський⁶³, парох Рожнятова Станіславської області о. В.Костюк⁶⁴.

Однак, на нашу думку, такі випадки не мали масового характеру, адже більшість духовенства УГКЦ, хоча й поділяла ідею української державності, але на практиці, враховуючи заклики ієрархів (А.Шептицького й Г.Хомишина), намагалася бути хоча б формально лояльною до радянської влади⁶⁵. Відомі окремі випадки, коли священники, підкреслюючи своє лояльне ставлення до радянської влади, виконували деякі її розпорядження. Так, один зі священників у Городенківському районі під час мобілізації до Червоної армії у травні 1944 р. на прохання військового комісара провів роз’яснювальну роботу, яка зменшила вплив агітації УПА й забезпечила явку 160 призовників⁶⁶.

Отже, суспільно-політична позиція більшості духовенства полягала у формальній лояльності щодо німецької чи радянської адміністрації, яку вважали офіційною, легітимною владою. Припускаємо, що відсутність української національно-державної структури, визнаної кількома іншими державами, та терористичні методи боротьби українського підпілля, які провокували репресії, змушували більшість духовенства стримано ставитися до перспективи капеланства в УПА.

Для ґрунтовнішого аналізу проблеми розглянемо ставлення керівництва ОУН і УПА до запровадження інституту капеланства. Слід зауважити, що командування УПА від самих початків її формування намагалася будувати регулярну армію⁶⁷, яка повинна мати добре розвинену організаційну структуру, належне матеріальне забезпечення, високий рівень дисципліни та національної свідомості. Так, для впорядкування старшинського складу армії головнокомандуючий УПА Роман Клячківський (“Клим Савур”) вже 4 вересня 1943 р. видав відповідний наказ⁶⁸. У лютому 1944 р. наказом Головного Командування визначено організаційну структуру УПА, яка розподілена на генеральні (ГВО) та “звичайні” воєнні округи (ВО) й тактичні відтинки (ТВ)⁶⁹. Характерно, що в структурі штабів ГВО, ВО й ТВ не було передбачено референта капеланської служби⁷⁰, хоч відділи УПА склалися в меншій мірі з робітників (25%) та інтелігенції (15%), переважно (60%) із селянства⁷¹, яке найбільше зберігало релігійну традицію і свідомість, а отже, потребувало духовної опіки. Звичайно, спеціальною директивою з ідеологічних питань крайовий провідник ОУН пропонував, зокрема, ввести у всіх церквах відспівування молитви “Боже Великий, Творче Всесильний” на закінчення кожного Богослужіння та встановити пам’ятні таблиці “Героям за Українську державу”⁷². Однак це не забезпечувало духовною опікою рядових учасників повстанського руху.

Водночас недостатньо, на нашу думку, було враховано релігійні традиції в підготовці командного старшинського складу УПА, яку почали здійснювати через мережу старшинських і підстаршинських шкіл, організованих у 1943 р. й об’єднаних у березні 1944 р. в єдину школу “Олені” (в Карпатах); в цілому, за 1943–1944 рр. вони підготували близько 4 тис. старшин і 7 тис. підстаршин⁷³. Ураховуючи відмінності складу курсантів за віковим цензом (68% – віком 18 – 23 роки), освітнім рівнем (з вищою та повною середньою освітою було 22–28%, із незакінченою середньою – 42–52%, з народною початковою – 15–21%), соціальним походженням (10–15% – мешканці міст, 15–20% – із “сільської інтелігенції”, 65–75% – вчорашні селяни) і бойовим досвідом (раніше служили в регулярній армії: 5% – у польській, 7% – у німецькій, 4% – в Дружинах українських націоналістів, 6% – у Червоній, румунській і угорській регулярних арміях, 6,5% – у відділах УПА, понад 70% – ново-

бранці)⁷⁴, необхідним був не тільки чіткий розпорядок підготовки й ідеологічного вишколу, але й належної морально-психологічної підтримки, яку могли надати виховники й капелани. Звичайно, ідеологічна підготовка курсантів, що включала розділи – історичний (розвиток літератури, зокрема релігійної, й української державності) та теоретичний (основи інтегрального націоналізму, постанови зборів ОУН, економіко-політична географія тощо), проводилася із застосуванням “методики катехитів”, що сприяло формуванню національно-свідомих і дисциплінованих офіцерських кадрів УПА⁷⁵. У розпорядку школи були передбачені щоденні спільні ранкові та вечірні молитви за встановленим взірцем: один із повстанців (по черзі) виголошував слова молитов “Отче наш”, “Богородице Діво, радуйся” й особливої повстанської “Україно, свята мати героїв”⁷⁶, а в неділі й свята, ймовірно, влаштовувалися навіть Богослужіння⁷⁷. Однак очевидно, що факти щоденної молитви, яка проводилася без священників, та нерегулярних Богослужінь не свідчать про існування капеланської служби. Тому твердження деяких дослідників, що священники “не входили до штату формувань УПА, але постійно перебували при старшинських і підстаршинських школах, тимчасово – в окремих бойових відділах”⁷⁸, виглядає недостатньо обґрунтованим. На нашу думку, в березні – жовтні 1944 р. участь греко-католицьких священників у ролі капеланів як у старшинських школах, так і, особливо, в бойових відділах УПА мала ситуативний характер, тим більше, що важко було забезпечити їх постійну присутність.

Для підтвердження проаналізуємо приклад. Так, одним із перших капеланів УПА вважається о. Володимир-Лука Микитюк, катехит гімназії, заступник голови УОК у Станіславові⁷⁹. Однак праця о. В.Микитюка на посаді заступника голови УОК, що відповідала “консервативній” позиції ієрархів, і проведена ним агітація за вступ до дивізії, що відповідала політичним розрахункам “консерваторів” з УЦК та ОУН(м), а отже, суперечила тактиці “радикалів” з ОУН(б), дозволяють сумніватися в можливості його капеланства в УПА. Звичайно, не заперечуємо ймовірності зміни політичних переконань священника під впливом динаміки воєнно-політичної обстановки. Пригадаємо деякі обставини загибелі о. В.Микитюка 29 квітня 1944 р. біля с. Грабівка Калуського району⁸⁰. Виникає питання: чому заступник голови УОК у Станіславові опинився в с. Грабівка? Свідки стверджують, що о. В.Микитюк намагався на час переходу радянсько-німецького фронту (додамо, ймовірно, без дозволу єпископа Г.Хомишина) переховатися у свого товариша зі студентських років місцевого пароха о. В.Скрутеня⁸¹. За даними звіту командира ВО УПА-Захід, о. В.Микитюк був гостем у Грабівці, де “перед кількома днями обняв був функцію капелана при відділах УПА на терені В.О.”⁸². Відомо, що обох священників, о. В.Микитюка й о. В.Скрутеня, радянські партизани забрали з резиденції випадково, коли вже вели 23-х селян до лісу на розстріл⁸³. Отже, наявні джерела дозволяють лише припустити, що о. В.Микитюк, перебуваючи на напівлегальному становищі, погодився на прохання командира ВО УПА-Захід стати капеланом, звичайно, без погодження з єпископом. Однак це припущення потребує ще з’ясування деяких обставин.

Спробуємо вяснити, що було зроблено Головним Командуванням УПА для запровадження інституту капеланства? За свідченнями о. І.Гриньоха, основні документи, які відображали політичну програму УПА, були складені членами сформованої 11–15 липня 1944 р. Української Головної Визвольної Ради⁸⁴. Цей представницький орган сформував підпільну національно-державну структуру, під керівництвом якої продовжила свою боротьбу УПА. Створення УГВР, на думку Б.Боцюрківа, свідчило про намагання УПА розширити свою політичну базу, включивши частину активу ОУН(м)⁸⁵. Основні програмні документи УПА й УГВР ураховували релігійний фактор. Так, творці документа “За що бореться УПА?” в п.10 передбачали демократичні свободи переконань, віри й світогляду; водночас виступали “проти офіційного насадження суспільності світоглядних доктрин і догм, за вільне визнавання і виконання культів, які не суперечать громадській моралі, за

відокремлення церковних організацій від держави”⁸⁶. У Політичній платформі УГВР також згадано необхідність “забезпечення свободи думки, світогляду й віри”⁸⁷. Однак у тексті “Присяги вояка УПА” взагалі відсутні будь-які релігійні мотивації⁸⁸, що, на думку одного з ідеологів ОУН С.Ленкавського, було “неправильним”⁸⁹. Так само Тимчасовий устрій УГВР не передбачив ні окремої посади генерального секретаря віросповідань та освіти⁹⁰, як це було, наприклад, в уряді Я.Стецька 1941 р., ані посади генерального капелана УПА, як, наприклад, було створено Зарядче Преподобництво в УГА.

З цього приводу о. І.Гриньох, один із трьох віце-президентів УГВР⁹¹, зауважує, що “на всіх документах відбилася вже печать нової української генерації, що виросла і виховалась в системі атеїзму. Були в цьому поколінні молоді, талановиті люди, українські патріоти... Включившись в революційну боротьбу, під релігійним оглядом лишались вони в моїй оцінці радше агностиками, толерантними до релігійних переконань своїх братів із західних українських земель, а не “воюючими атеїстами”. В основоположних документах УПА... та УГВР ніде немає згадки про Бога, в організаційній схемі УПА не було місця для польового духівника. Душпастирську обслугу віруючих вояків УПА сповняли місцеві душпастирі, де відбувались воєнні операції УПА. Встановлення свята УПА на празник Покрови наступило щойно пізніше...”⁹². Отже, свідчення одного із чільників УГВР, очевидно, є достатньо переконливим аргументом у підтвердженні тези про відсутність офіційного документа щодо заснування інституту капеланства та ситуативної участі греко-католицьких священиків у відділах УПА.

Водночас детальніший аналіз складу УГВР викликає певні сумніви. Так, наприклад, П.Мірчук, згадуючи з мотивів конспірації лише тих членів УГВР, які вже загинули на момент публікації книги (1952 р.), наводить інше прізвище священика: “Член Президії УГВР о. д-р Галянт, представник української греко-католицької церкви...”⁹³. Слід зауважити, що о. д-р М.Галянт був канцлером Митрополічної Консисторії за митрополитів А.Шептицького та Й.Сліпого⁹⁴. Тому, якщо врахувати “консервативну” позицію А.Шептицького щодо УПА, то о. М.Галянт не міг входити до складу УГВР. Якщо ж такий факт був дійсним, то саме він міг бути повноважним представником УГКЦ у представницькому органі влади ще не визнаної 1944 р. української держави*. Однак для вирішення цієї проблеми необхідно залучити додаткові джерела. Щодо включення о. І.Гриньоха до складу Президії УГВР, то, очевидно, це відбулося без якогось особливого “благословення митрополита”⁹⁵, а навіть, навпаки, без відома ієрарха, адже він перебував на нелегальному становищі з вересня 1939 р. аж до 1950 р., був обраний учасником III Надзвичайного Збору 1943 р. і членом Політичної ради ОУН⁹⁶. Отже, на підставі наявних джерел можна стверджувати, що членство в УГВР о. І.Гриньоха виглядає безперечним, тоді як членство о. д-ра М.Галянта потребує ще доведення.

Спробуємо проаналізувати факт капеланства о. Рафаїла–Романа Хомина. Зі спогадів о. І.Гриньоха відомо, що йому як віце-президентові УГВР довелося розглядати прохання помічника протоігумена Чину Студитів о. Р.-Р.Хомина “прийняти його як духівника УПА”. Після наради з головним командиром ВО УПА-Захід полковником О.Гасиним вирішили, враховуючи відсутність у структурі УПА капелана, прийняти його “в ряди УПА в характері виховника”. За порадою полковника О.Гасина о. Рафаїл відбув військову підготовку в старшинській школі “в Чорному Лісі, недалеко Рожанки Нижньої в характері “виховника”, де восени 1944 р. “відбулося велике свято записання і надання старшинських і підстаршинських ступнів, Служба Божа”⁹⁷. Додамо, що о. Р.-Р.Хомин загинув 15 жовтня 1944 р. у

* До речі, дипломатичні заходи Головного командування УПА влітку 1943 р. мали перемінний успіх і забезпечували тільки нейтралітет угорської армії щодо УПА; тим часом УГВР так і не була визнана іншими державами / о. Гриньох І. Ще у справі українського військового духівництва // Патріархат. – 1992. – Ч.5. – С.24; Ткаченко С.Н. Повстанческая армия... – С.264.

бою відділів УПА з органами НКДБ у Яворинах Сколівського району разом зі штабом коменданта старшинської школи УПА майором Поль-Польовим⁹⁸. Отже, припускаємо, що о. Р.Хомин був призначений капеланом старшинської школи УПА в Чорному лісі не раніше 15 липня 1944 р. із власної ініціативи, без погодження з ієрархією.

Очевидно, що ініціатива митрополита А.Шептицького в жовтні 1944 р. організувати поїздку делегації УГКЦ до Москви для “нормалізації” відносин⁹⁹ вплинула й на відношення духовенства до УПА. Як відомо, в листопаді 1944 р. митрополит Й.Сліпий і єпископ Г.Хомишин на вимогу представників влади написали відповідні звернення. Делегація УГКЦ на чолі з о. К.Шептицьким, яка побувала в Москві в грудні 1944 р., отримала пропозицію офіцерів НКДБ організувати зустріч із представниками УПА для проведення переговорів щодо припинення збройного опору¹⁰⁰. Слід зауважити, що уряд СРСР у вересні та грудні 1944 р. двічі офіційно звертався до бійців УПА з пропозицією про капітуляцію¹⁰¹. Зрозуміло, що ці факти, в поєднанні з адміністративним тиском¹⁰², вплинули на позицію окремих священиків. Так, у грудні 1944 р. ігумен одного з монастирів Дрогобицької області о. А.Партика, зачитавши членам церковного комітету звернення уряду УРСР до населення західних областей, попросив повідомляти владу про “бандерівців”, оскільки “ми повинні підпорядковуватися владі і все, що вона наказує, повинні виконувати”¹⁰³. Тим часом парох с. Литиня Мединицького району Дрогобицької області о. Л.Стеців на прохання районного проводу ОУН 4 січня 1945 р. відправив похорон убитих вояків УПА, під час якого, однак, заборонив виступати з політичними промовами¹⁰⁴. Очевидно, що частина духовенства продовжувала надавати матеріальну чи духовну допомогу учасникам повстанського руху. Так, наприклад, начальник УНКДБ у Львівській області у своїй директиві для райвідділів від 27 січня 1945 р. відзначав, що одна частина духовенства, “відчувши варварство німецьких окупантів, стали на лояльний шлях щодо Радянської влади”, інша частина – “продовжує спільно із підпіллям ОУН вести боротьбу за створення “Самостійної України”. ...багато священиків уніатської церкви тепер надають активну допомогу бандформуванням УПА, перетримують нелегалів-бандитів, постачають їм продовольство, а також інформують про становище на селах...”¹⁰⁵. Однак, на нашу думку, такі свідчення потребують критичного аналізу, оскільки спроби органів НКДБ зібрати якомога більше “компромату” на духовенство, продиктовані відповідними вказівками з Києва¹⁰⁶, сприяли певним фальсифікаціям.

Фактично радянський уряд узяв курс на офіційну ліквідацію не тільки УПА, але й УГКЦ. Не вдаючись до детальнішого аналізу цих процесів, що є предметом окремих досліджень, акцентуємо на деяких моментах. Уже 3 лютого 1945 р. заступник начальника 4-го управління НКДБ УРСР С.Даниленко-Карін розробив план оперативних заходів щодо УГКЦ. Хоч архимандритові о. К.Шептицькому вдалося 28 лютого 1945 р. організувати таємну зустріч представників УПА й НКДБ¹⁰⁷, це не зупинило процесу “офіційної” ліквідації УГКЦ. Уже 11 квітня 1945 р. проведено арешт усіх єпископів УГКЦ¹⁰⁸, за винятком Перемишльського (арештували 26 червня 1946 р.¹⁰⁹). Утворена з відома НКДБ 28 травня 1945 р. “Ініціативна група по возз’єднанню ГКЦ із РПЦ” на чолі з о. Г.Костельником розпочала свою діяльність¹¹⁰. Плани підпілля щодо вбивства чи таємного вивозу за кордон о. Г.Костельника також не мали успіху¹¹¹. Уже 8–10 березня 1946 р. під тиском НКДБ був скликаний Собор у Львові, який прийняв рішення про “ліквідацію унії” та “возз’єднання” з РПЦ.

Яку ж позицію зайняло керівництво національно-визвольного руху щодо ліквідації УГКЦ? Так, аж у липні 1945 р. з’явилася перша агітаційна листівка, в якій, зокрема, підкреслювалося, що “нині самі большевики нагло радять Вам і священикам, що треба зліквідувати греко-католицьку церкву, а самим перейти на російську православну церкву...”, однак “їм це потрібне для того, щоб підірвати в народних масах довір’я до своїх священиків і цим захитати в самих основах віру в єдиного Бога, в церкву...”¹¹². У листівці

“Свобода віросповідання в СРСР” повідомляли про пограбування митрополичих палат, мабуть, після арештів 11 квітня 1945 р.¹¹³ Головнокомандувач УПА Р.Шухевич 12 листопада 1945 р. видав інструкцію: “Бойкотувати всіх священників, що перейшли на православ’я чи підписали заяву притуплення до ініціативної групи Котельника. Батюшок, що приїхали зі Сходу, із села виганяти. Якщо більшовики замикають церкви, хай народ силою розмикає і молиться. Розшифрувати перед населенням священників, що перейшли до ініціативної групи. Якщо вони конспірують – вислати стрільців, перебраних в енкаведівський однострій, щоб ті намовили даного священника до переходу на православ’я. Тоді даний священник буде оправдовуватися і покаже документ переходу. Потім спокійно стрільці відходять, а в кілька днів на зібранні населення його розконспірують”¹¹⁴. Однак підкреслимо, що, не зважаючи на відомі підпілля факти примушування священників вступити до “Ініціативної групи”¹¹⁵ й добре відпрацьовану тактику партизанської боротьби¹¹⁶, якихось серйозних акцій на захист ієрархії чи духовенства не було проведено¹¹⁷.

Навіть, навпаки, траплялися факти попереджень із боку УПА на адресу тих греко-католицьких священників, які схилилися перейти до РПЦ. Їм надсилали такі “повідомлення”: “Пароху села... Вам, як священнику, забороняється проводити і служити в церкві для народу по православному. Якщо підпишетесь на православ’я, то будуть прийняті заходи езекуційного характеру. Повстанський штаб України”¹¹⁸. Крім того, відомі, зокрема, факти проведення восени 1945 р. українськими партизанами зборів, на яких закликали вірних не приєднуватися до РПЦ, а священникові навіть погрожували розправою¹¹⁹. На нашу думку, подібні акції відділів УПА не вирішували проблеми, а тільки провокували пошуки органами НКДБ “компромату” на священників і активізували репресії. У серпні 1946 р. підпілля знову видало ультиматум до “возз’єднаного” духовенства з вимогою публічного зречення свого відступництва, проте лише окремі священники погоджувалися або намагалися пояснити мережі ОУН недобровільність і недійсність “навернення”, а більшість не наважувалася, боячись репресій влади¹²⁰.

Лише 8 червня 1946 р. від імені Генерального Секретаріату закордонних справ УГВР в українському католицькому органі “Америка” у Філадельфії надруковано “Меморандум у справі переслідування Греко-Католицької Церкви в Україні”, в якому, зокрема, містилося звернення до Апостольського Престолу “назначити за порозумінням з Головною Командою УПА польового єпископа для армії”¹²¹. Таке запізніле рішення, мабуть, не мало серйозної перспективи. Звичайно, після неканонічного Львівського собору 1946 р. формується “катакомбна” церква, представника якої – о. д-ра М.Хмільовського (псевдо – Лаврівський), колишнього соборного крилошанина Митрополичої Капітули¹²² – введено до складу УГВР для координації співпраці¹²³. Безперечно, до остаточної ліквідації збройного підпілля УПА в 1953 р. траплялися випадки співпраці з “катакомбним” греко-католицьким духовенством.

Отже, проблема інституту капеланства в УПА є надто дискусійною. Звичайно, не можна однозначно заперечувати наведені окремими дослідниками (і підтверджені різними джерелами – від архівних документів до спогадів очевидців) факти “індивідуального” (з власної ініціативи, а не дозволу ієрархії) капеланства греко-католицьких священників у відділах УПА¹²⁴, що заслугове на окреме дослідження. На нашу думку, такі “спростування” були б порушенням принципу об’єктивності, але необхідно враховувати й принцип історизму¹²⁵, тобто в кожному конкретному випадку розглядати не тільки сукупність факторів, що впливали на ставлення священників до УПА, але й піддавати ретельному аналізу виявлені джерела. Так, наприклад, опубліковані доповідні записки УНКДБ у західних областях України за серпень 1944 – квітень 1945 рр. переповнені “свідченнями” про співпрацю ієрархії та духовенства УГКЦ із “банд-формуваннями” УПА¹²⁶. Зрозуміло, що ці свідчення, хоч і не виключають дійсних фактів, однак підібрані тенденційно органами НКДБ для обґрунтування звинувачувальних вироків, а тому потребують ретельного

аналізу, перевірки й порівняння з іншими джерелами (наприклад, як спогадами учасників подій, так і офіційними документами обох сторін конфлікту й т. д.).

На підставі вищесказаного можемо зробити такі висновки. По-перше, ієрархія налягала на дотримання християнських принципів у процесі державотворення, застерігала націю від громадянської війни, чим фактично заперечувала ефективність боротьби УПА, що провокувала репресії офіційної влади щодо мирного населення. Однак, на думку І.К.Патриляка, недоцільно “з позицій сьогодення засуджувати українських націоналістів”, оскільки практичне застосування постулатів українського інтегрального націоналізму фактично не залишало “місця нормам християнської моралі з її проповіддю любові до ворогів”¹²⁷. По-друге, на відміну від дивізії СС “Галичина” ієрархи УГКЦ не зважились офіційно направити капеланів до відділів УПА, адже УГВР не мала власної державної території та не здобула дипломатичного визнання інших держав, тобто не стала “легітимною” владою. По-третє, ні УГВР, ні ГК УПА в 1944–1945 рр. не передбачили у своїй структурі інституту капеланства й лише після ліквідації УГКЦ 1946 р. виявлено відповідну ініціативу. По-четверте, контроверсійною виглядає позиція українського підпілля щодо тієї частини греко-католицьких священників, які “під примусом” прийняли юрисдикцію РПЦ. По-п’яте, можемо припустити, що після 1946 р. відбувається певне налагодження співпраці підпілля УПА та підпілля УГКЦ. Підкреслимо, що наші висновки не є однозначними, а додаткові джерела, наприклад з архівів ЗП УГВР чи СБУ, можуть їх спростувати або підтвердити.

Перспективними в дослідженні проблеми, зокрема, вважаємо вивчення походження листа о. д-ра Яценківа до митрополита А.Шептицького від 7 липня 1944 р. про необхідність організації капеланської служби у ВО УПА-Захід, визначення етнічного та конфесійного складу ВО УПА-Захід і старшинської школи “Олені” в Карпатах, аналіз фактів присутності в складі УГВР греко-католицьких священників, погодженість їх дій з ієрархами, з’ясування канонічно-правових підстав створення і функціонування інституту капеланства в “державній” та “партизанській” армії.

1. Кияк С.Р. Ідентичність українського католицизму: генезис, проблеми, перспективи. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2006. – С.475–483; Будуйкевич Я. Душпастирство. Українське душпастирство на порозі ХХІ століття. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2002. – С.6; Марчук В.В. Церква, духовність, нація: Українська греко-католицька церква в суспільному житті України ХХ ст. – Івано-Франківськ: Плай, 2004. – С.420; Коберський Л. Досвід душпастирської опіки у військах Західного оперативного командування // Київська Церква. – 2001. – №1. – С.81–85; Хмільовський М. Церква і армія, або душпастирство у збройних формуваннях України як проблема // Патріархат. – 1995. – Ч.10. – С.23–25; Хмільовський М. До питання про душпастирство у Збройних силах України // Київська Церква. – 2000. – №1. – С.110–112.
2. Боцюрків Б. Українська Греко-Католицька Церква та Радянська держава (1939–1950). – Львів: Вид-во УКУ, 2005. – 268 с.; Капелан УПА о. Василь Шевчук – “Кадило” / Упор. Р.Пастух. – Дрогобич: Відродження, 1998. – 76 с.; о. Лебедович І. Полеві духовники Української Галицької Армії: У 45-річчя участі у Визвольних змаганнях (Матеріали до історії). – Вінніпег, 1963. – 328 с.; Марчук В.В. Церква, духовність, нація: Українська греко-католицька церква в суспільному житті України ХХ ст. – Івано-Франківськ: Плай, 2004. – 464 с.; Пашенко В. Греко-католики в Україні від 40-х років ХХ ст. до наших днів. – Полтава, 2002. – 615 с.; Веденєв Д.В., Лисенко О.Є. Військово-політична діяльність ОУН та УПА у світлі норм міжнародного гуманітарного права // Український історичний журнал. – 2007. – №3. – С.46–66; о. Гриньох І. Ще у справі українського військового духівництва // Патріархат. – 1992. – Ч.2. – С.22–25; Ч.3. – С.15–18; Ч.4. – С.15–17; Ч.5. – С.23–25; Дем’ян Г. Капелан перемиського куреня УПА Василь Шевчук – “Кадило” // Розстріляна і відроджена Церква: Матеріали наук.-теорет. конференції. – Івано-Франківськ, 2001. – С.94–105; Зрайко Б. УГКЦ і національно-визвольні змагання 40–50-х рр. // Розстріляна і відроджена Церква: Матеріали наук.-теорет. конференції. – Івано-Франківськ, 2001. – С.75–87; Климчук-Григорів Н. Нескорений народ – нескорена Церква // Розстріляна і відроджена Церква: Матеріали наук.-теорет. конференції. – Івано-Франківськ, 2001. – С.72–74; Лещин Р. Участь Української Греко-Католицької Церкви в національно-визвольному русі середини ХХ ст. // Християнство в Україні на межі третього

- тисячоліття / Ред. кол.: В.І.Кононенко та ін. – Івано-Франківськ, 2002. – С.211–216; Патриляк І.К. Підготовка старшин та підстаршин у військових школах УПА // Український історичний журнал. – 2005. – №3. – С.61–83; Пилипів І. Українська Греко-Католицька Церква в період німецької окупації (1941–1944 рр.) // Галичина. – Івано-Франківськ, 2002. – Ч.8. – С.108–115; Степанюк Г. Участь греко-католицьких священників у військових підрозділах УГА // Історія релігій в Україні: Матеріали VIII Міжнародного круглого столу (Львів, 11–13 травня 1998 року). – Львів, 1998. – С.249–251; Сурмач О. УГКЦ і український національно-визвольний рух у період німецької окупації (1941–1944 рр.) // Історія релігій в Україні: Праці XI Міжнародної наукової конференції (Львів, 16–19 травня 2001 року). – Львів, 2001. – Кн.1. – С.424–429; Тарабан В. Про діяльність греко-католицьких священників у військових підрозділах УГА // Історія релігій в Україні: Праці XII Міжнародної наукової конференції (Львів, 20–24 травня 2002 року). – Львів, 2002. – Кн.1. – С.423–426; Ухач В. Національна церква, релігія в ідеологічно-програмовій та організаційно-практичній діяльності українського національного руху 30–40-х років ХХ століття (за матеріалами таємних спецфондів центральних архівів України) // Історія релігій в Україні: Праці XII Міжнародної наукової конференції (Львів, 20–24 травня 2002 року). – Львів, 2002. – Кн.1. – С.447–450.
- 3 Див. перебіг дискусії: Заборовський Я.Ю. Історія – вчителька життя. Та чи вчимося ми у неї? // Галичина. – 2000. – 10 червня. – С.4; Чекалюк С. УГКЦ не співпрацювала з УПА? А “бандпособничество”? // Галичина. – 2000. – 8 липня. – С.4; Лещинин Р. Під духовною опікою Церкви боролась УПА за волю // Галичина. – 2000. – 19 серпня. – С.5; Заборовський Я.Ю. Відповідь історика // Прикарпатська правда. – 2000. – №30. – 1 серпня. – С.1, 4, 4а, 4б, 4в, 4г, 5.
- 4 Даниленко С.Т. Дорогою ганьби і зради (про злочинну діяльність уніатської церкви). Історична хроніка. – 2-ге вид. – К.: Наук. думка, 1970. – 360 с.; Дмитрук К.Є. Уніатська церква на службі реакції // Український історичний журнал. – 1973. – №12. – С.28–39.
- 5 Боцюрків Б. УГКЦ та Радянська держава... – С.76–77, 79, 83, 85–86; Пашенко В. Греко-католики в Україні... – С.79.
- 6 Мірчук П. Українська Повстанська Армія 1942–1952: Документи і матеріали. – Львів: Львівська обласна рада Товариства української мови ім. Т.Шевченка “Просвіта”, 1991. – С.187–234; Ткаченко С.Н. Повстанческая армия: Тактика борьбы. – Минск – М.: Харвест – АСТ, 2000. – С.6–17, 25–26.
- 7 Мірчук П. УПА 1942 – 1952... – С.187–234.
- 8 Пастирські листи Князів Церкви у велику хвилину // Самостійна Україна. – 1941. – Ч.2. – 9 липня. – С.2; Альманах Станиславівської Землі: Збірник матеріалів до історії Станиславова і Станиславщини. – Нью-Йорк–Париж–Сідней–Торонто, 1985. – Т.ІІ. – С.3; Бадяк В. Наш Владика: Життя та посмертні митарства Перемишльського єпископа Йосафата Коциловського. – Львів: Місіонер, 2000. – С.69–70; Проголошення самостійності Української Держави в Станиславові, дня 12 липня 1941 року // Українське слово. – 1941. – Ч.1. – 22 липня. – С.1; Їх пам'ять незабутня...; 3 Поділля: Потік Золотий // Українське слово. – 1941. – Ч.6. – 2 серпня. – С.2; В селах: Семенюк І. Свято визволення в Вербіжі Нижнім // Воля Покуття. – 1941. – Ч.12. – 14 серпня. – С.3; Вісті з сіл: Богородчани // Українське слово. – 1941. – Ч.11. – 15 серпня. – С.5; В селах: Молодятин // Воля Покуття. – 1941. – Ч.14–15. – 24 серпня. – С.4.
- 9 Сергійчук В. ОУН–УПА в роки війни: Нові документи і матеріали. – К.: Дніпро, 1996. – С.242; Літопис Нескореної України: Документи, матеріали, спогади / Відп. ред. Я.Лялька. – Львів: Галицька видавнича спілка, 1997. – Кн.2. – С.73; Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. – Париж – Нью-Йорк – Львів, 1993. – С.116; Андрухів І.О., Француз А.Й. Станиславщина: двадцять буремних літ (1939–1959): Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. – Рівне – Івано-Франківськ, 2001. – С.54, 65.
- 10 Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій... – С.492.
- 11 Усі творчі сили українського народу об'єднуються в одному спільному фронті будови власного державного життя // Самостійна Україна. – 1941. – Ч.3. – 10 липня. – С.1–2; Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали (1899–1944). – Львів: Місіонер, 1999. – Т.ІІ. Церква і суспільне питання. – Кн.2. Листування. – С.925; Паньківський К. Роки німецької окупації (1941–1944). – Нью-Йорк, 1965. – С.30–31; Сергійчук В. ОУН – УПА в роки війни... – С.260–261; Яшан В. Під брунатним чоботом: Німецька окупація Станиславщини в Другій світовій війні (1941–1944). – Торонто, 1989. – С.64.
- 12 Провадити боротьбу до переможного кінця! (Промова на святочній Академії, виголошена п. Гуцуляком від імені ОУН в Станиславові) // Українське слово. – 1941. – Ч.2. – 24 липня. – С.3; Оголошення: Секретаріат ОУН... // Українське слово. – 1941. – Ч.2. – 24 липня. – С.4; Радість селян // Українське слово. – 1941. – Ч.2. – 24 липня. – С.3; Яшан В. Під брунатним чоботом... – С.69.
- 13 Цит. за: Паньківський К. Роки німецької окупації... – С.32.

- 14 Григорій Хомишин Божою Милостію і Апостольського Престола благословенням Станиславівський Єпископ Всечесному Духовенству й Вірним Станиславівської Дієцезії мир і архиєрейське благословення. ... Дано при Катедральнім Храмі Воскресення Господа Нашого Ісуса Христа в Станиславові в день Свята Царя Христа 24. жовтня н.ст. 1941 р. – С.6–7.
- 15 Паньківський К. Роки німецької окупації... – С.6–7; Митрополит Андрей Шептицький... Документи і матеріали (1899–1944). – Львів: Місіонер, 1999. – Т.ІІ. Церква і суспільне питання. – Кн.1. Пастирське вчення і служіння. – С.534–535; Т.ІІ. – Кн.2. – С.963–964; Український Красвий Комітет – єдина українська організація в Галичині // Воля Покуття. – 1942. – Ч.1. – 7 січня. – С.5; Координація нашого організованого життя в ГГ. Краків – Львів, дня 27 лютого 1942. Др. Володимир Кубійович, Провідник УЦК. Др. Кость Паньківський, заступник Провідника УЦК // Українське слово. – 1942. – Ч.29. – 11 березня. – С.3; Конференція Делегатур Українського Окружного Комітету в Коломиї // Воля Покуття. – 1942. – Ч.34. – 7 червня. – С.1; Зустріч провідника УЦК з Гуцульщиною і з Покуттям // Воля Покуття. – 1942. – Ч.35. – 14 червня. – С.3; Дзвін на тривогу! Священники та вчителі подайте руку німечині! В.Б. // Станиславівське слово. – 1943. – Ч.11. – 14 березня. – С.2; Праці в селі є дуже багато. Сільські інтелігенти, не дрімайте! // Станиславівське слово. – 1943. – Ч.14. – 4 квітня. – С.7.
- 16 Архіпастирське благословення: З нами Бог! До народу і духовенства. У Львові, дня 20 грудня ст. ст. 1941 р. Андрей, Митрополит // Воля Покуття. – 1942. – Ч.1. – 7 січня. – С.4; Політичне дозрівання // Українське слово. – 1942. – Ч.30. – 13 березня. – С.1.
- 17 Ліквідація УГКЦ (1939 – 1946). Документи радянських органів державної безпеки. – К., 2006. – Т.1. – С.206; Сурмач О.І. Греко-католицька церква в період німецького окупаційного режиму в Україні (1941–1944 рр.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – Львів, 2001. – С.8–9, 14, 15.
- 18 На твердому та ясному шляху: Рік праці УОК в Станиславові // Станиславівське слово. – 1942. – Ч.21. – 27 грудня. – С.6.
- 19 Новорічне побажання Окружного старости в Коломиї Фолькмана до о. Пралата Русина в Коломиї; Новорічне свято в Коломиї // Воля Покуття. – 1942. – Ч.2. – 18 січня. – С.2, 3; З діяльності УОК в Коломиї // Станиславівське слово. – 1942. – Ч.16. – 22 листопада. – С.6; Паньківський К. Роки німецької окупації... – С.305–307; Коломия і Коломийщина: Збірник споминів і статей про недавнє минуле. – Філадельфія: Вид-во “Ком. коломиян”, 1988. – С.397–398, 466–467.
- 20 Порівняй: Кравчук А. Християнська соціальна етика під час німецької окупації Галичини, 1941–1944: митрополит Андрей (Шептицький) про солідарність, опір владі та захист святості життя // Ковчег. – Львів, 2000. – Ч.2. – С.236, 241.
- 21 Яшан В. Під брунатним чоботом... – С.71–72, 77–87.
- 22 Там само. – С.79, 82; Мірчук П. УПА 1942 – 1952... – С.18; Порівняй: Климчук-Григорів Н. Нескорений народ – нескорена Церква... – С.72; Зрайко Б. УГКЦ і національно-визвольні змагання 40–50-х рр. ... – С.77; Лещинин Р. Участь УГКЦ в національно-визвольному русі середини ХХ ст. ... – С.212.
- 23 Зрайко Б. УГКЦ і національно-визвольні змагання 40–50-х рр. ... – С.77.
- 24 Там само.
- 25 Яшан В. Під брунатним чоботом... – С.85.
- 26 Там само. – С.75; За пошану для проводу. Український Центральний Комітет // Станиславівське слово. – 1943. – 3 січня. – Ч.22. – С.2.
- 27 Детальніше див.: Вол Б., Сурмач О. Зарубіжна історіографія діяльності УГКЦ в роки німецької окупації (1941–1944 рр.) // Історія релігій в Україні: Праці XI Міжнародної наукової конференції (Львів, 16–19 травня 2001 року). – Львів, 2001. – Кн.1. – С.152–158; Гуркіна С. Митрополит Андрей (Шептицький) у період німецької окупації Галичини: найновіша історіографія питання (1989–2000 роки) // Ковчег. – Львів, 2001. – Ч.3. – С.560; Пилипів І. УГКЦ в період німецької окупації ... – С.110; Ткаченко С.Н. Повстанческая армия... – С.298.
- 28 Яшан В. Під брунатним чоботом... – С.88; Андрухів І.О., о. Кам'янський П.Є. Історія релігійного життя в Галичині та на Прикарпатті: Історико-правовий аналіз. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2006. – С.142–143. Характерно, що начальник УНКДБ у Львівській області К.Волошенко в доповідній записці 16 вересня 1944 р. відзначав, що більшість духовенства взяла активну участь у формуванні дивізії СС “Галичина”, тим часом “незначна частина..., поділяючи програму Бандери, підтримувала бандерівські банди в їх діяльності й закликала населення до активної боротьби за самостійну Україну...” – див.: Ліквідація УГКЦ (1939–1946). Документи... – Т.1. – С.210–211.
- 29 Андрухів І.О., о. Кам'янський П.Є. Історія релігійного життя... – С.142.
- 30 СС-Стрілецька Дивізія Галичина: У храмі св. Юра // Станиславівське слово. – 1943. – Ч.18. – 2 травня. – С.2; Торжественне Богослуження // Станиславівське слово. – 1943. – Ч.19. – 9 травня. –

- С.6; Ми готові до боротьби: Величає свято СС. Стрілецької Дивізії Галичина у Станиславові // Станиславівське слово. – 1943. – Ч.29. – 18 липня. – С.6; За Батьківщину. Станіславів прошає своїх добровольців // Станиславівське слово. – 1943. – Ч.31. – 1 серпня. – С.6; Величає маніфестація Львова з нагоди від'їзду перших добровольців СС. Стрілецької Дивізії Галичина // Станиславівське слово. – 1943. – Ч.30. – 25 липня. – С.1–2.
31. Яшан В. Під брунатним чоботом... – С.111.
32. Ліквідація УГКЦ (1939–1946). Документи... – Т.1. – С.581–582.
33. Там само. – С.646–647; о. Гриньох І. Спогади Патріярха Йосифа: Вул. Короленка, 33 – Київ // Патріярхат. – 1993. – Ч.3. – С.14; Під його духовну опіку: Поклін Владиці. Л. // Станиславівське слово. – 1943. – Ч.31. – 1 серпня. – С.4; Представники наших добровольців у губернатора д-ра Вехтера й полк. Бізанца // Станиславівське слово. – 1944. – Ч.1. – 2 січня. – С.2; Гуркіна С. Митрополит Андрей (Шептицький) у період німецької окупації Галичини: найновіша історіографія... – С.560.
34. СС-Стрілецька Дивізія Галичина: Проповідь о. д-ра Лаби // Станиславівське слово. – 1943. – 2 травня. – Ч.18. – С.2; Маніфестація в Станиславові з нагоди набору добровольців // Станиславівське слово. – 1943. – Ч.21. – 23 травня. – С.6.
35. Мірчук П. УПА 1942–1952... – С.187–215; Ткаченко С.Н. Повстанческа армія... – С.58, 289, 304–307; Яшан В. Під брунатним чоботом... – С.89–90.
36. Яшан В. Під брунатним чоботом... – С.92.
37. Там само. – С.98.
38. Митрополит Андрей Шептицький. Документи і матеріали 1941–1944 рр. / Упоряд. Ж.Ковба; Наук. ред. А.Кравчук. – К.: Дух і Літера, 2003. – С.51.
39. Послання Їх Ексцеленції Митрополита Кир Андрея до Духовенства і Вірних // Станиславівське слово. – 1943. – Ч.33. – 15 серпня. – С.2, 4; Митрополит Андрей Шептицький... Документи і матеріали (1899–1944). – Т.ІІ. – Кн.2. – С.537–540.
40. Митрополит Андрей Шептицький... Документи і матеріали (1899–1944). – Т.ІІ. – Кн.2. – С.1007.
41. Там само. – Т.ІІ. – Кн.1. – С.543–544, 548–549.
42. Ліквідація УГКЦ (1939–1946). Документи... – Т.1. – С.218, 580–581, 646–647; Див. також цитату за: Андрухів І.О., о. Кам'янський П.Є. Історія релігійного життя... – С.141.
43. Ліквідація УГКЦ (1939–1946). Документи... – Т.1. – С.261–262; Боцюрків Б. УГКЦ та Радянська держава... – С.74–77.
44. Цит. за: Зрайко Б. УГКЦ і національно-визвольні змагання 40–50-х рр. ... – С.78; Климчук-Григорів Н. Нескорений народ – нескорена Церква... – С.73. Мабуть, варто детальніше вивчити походження цього документа!
45. Ліквідація УГКЦ (1939–1946). Документи... – Т.1. – С.646–647.
46. Яшан В. Під брунатним чоботом... – С.94–95, 116; Ткаченко С.Н. Повстанческа армія... – С.289–290.
47. Цит. за: Зрайко Б. УГКЦ і національно-визвольні змагання 40–50-х рр. ... – С.77.
48. Яшан В. Під брунатним чоботом... – С.101–104, 105–109.
49. Там само. – С.129–131.
50. Там само. – С.121, 127.
51. Сергійчук В. ОУН – УПА в роки війни... – С.403.
52. Яшан В. Під брунатним чоботом... – С.136.
53. Там само. – С.104–105.
54. Боцюрків Б. УГКЦ та Радянська держава... – С.54; Андрухів І.О., о. Кам'янський П.Є. Історія релігійного життя ... – С.144.
55. Яшан В. Під брунатним чоботом... – С.30, 138; Мартирологія Українських Церков: У 4-х томах. – Т.2. Українська Католицька Церква: Документи, матеріали, християнський самвидав України / Упорядкували і зредагували О.Зінкевич і о. Т.Р.Лончина. – Торонто – Балтимор: Українське вид-во “Смолоскип” ім. В.Симоненка, 1985. – С.142; о. Лебедович І. З мартирології духовенства Західної України. – Філадельфія, 1978. – С.86.
56. Мартирологія Українських Церков. – Т.2. УКЦ. – С.148.
57. Там само. – С.142; Ліквідація УГКЦ (1939–1946). Документи... – Т.1. – С.710.
58. Ліквідація УГКЦ (1939–1946). Документи... – Т.1. – С.223.
59. Там само. – С.621.
60. Україна крізь віки: В 15-ти томах. – К.: Альтернативи, 1999. – Т.12. М.В.Коваль. Україна в Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939–1945 рр.). – С.306.
61. Ліквідація УГКЦ (1939–1946). Документи... – Т.1. – С.264–265.

62. Там само. – С.223.
63. Там само. – С.255.
64. Там само. – С.262–263.
65. Там само. – С.260, 217–219, 249; Боцюрків Б. УГКЦ та Радянська держава... – С.55, 67–70; Кравчук А. Християнська соціальна етика під час німецької окупації Галичини... – С.269.
66. Андрухів І.О., Француз А.Й. Станіславщина: двадцять буремних літ... – С.106.
67. Веденєв Д.В., Лисенко О.Є. Військово-політична діяльність ОУН та УПА у світлі норм МГП... – С.51; Киричук Ю. Партизанська боротьба УПА-ОУН у західних областях УРСР (травень 1945–1946 рр.) // Україна модерна. – К. – Львів, 2002. – С.144; Патриляк І.К. Підготовка старшин та підстаршин у військових школах УПА... – С.62; Ткаченко С.Н. Повстанческа армія... – С.6–17, 25–26.
68. Патриляк І.К. Підготовка старшин та підстаршин у військових школах УПА... – С.63.
69. Мірчук П. УПА 1942–1952... – С.187–234.
70. Див.: Ткаченко С.Н. Повстанческа армія... – С.33–37.
71. Там само. – С.47–52; Патриляк І.К. Підготовка старшин та підстаршин у військових школах УПА... – С.65.
72. Сергійчук В. ОУН – УПА в роки війни... – С.265–266 (документ без дати); Порівняй: Ткаченко С.Н. Повстанческа армія... – С.233 (імовірно, цей самий документ датовано 8 січня 1944 р.).
73. Патриляк І.К. Підготовка старшин та підстаршин у військових школах УПА... – С.63–64; Мірчук П. УПА 1942–1952... – С.253; Ткаченко С.Н. Повстанческа армія... – С.38–40, 42; Зрайко Б. УГКЦ і національно-визвольні змагання 40–50-х рр. ... – С.83.
74. Патриляк І.К. Підготовка старшин та підстаршин у військових школах УПА... – С.65–66.
75. Там само. – С.72–74.
76. Ткаченко С.Н. Повстанческа армія... – С.98, 100; Патриляк І.К. Підготовка старшин та підстаршин у військових школах УПА... – С.75. До речі, І.К.Патриляк повністю наводить текст повстанської молитви: “Україно, свята мати героїв, зійди до серця мого, прилинь бурею вітрів кавказьких та шумом карпатських ручаїв, боїв славного завойовника батька Хмеля, тріумфом і гуркотом гармат революції, радісним гомоном софійських дзвонів, нехай душа моя в тобі відродиться, славою твоєю опроміниться, бо Ти, пресвята – все життя моє, бо ти – все щастя моє. Задзвони мені брязкотом кайданів, скрипінням шибениць. У понурі ранки принеси мені зойки закатованих по льохах, у тюрмах і на засланнях. Щоб віра моя була гранітом, щоб зросла завзяттям міць, щоб сміло йшов я в бій. Так яке йшли герої за тебе, свята, за твою славу, за твої святі ідеї, щоб пімстити ганьбу неволі, стоптану честь, глум катів Твоїх, невинну кров помордованих під Базаром, Крутами, геройську смерть вождя української нації, української національної революції – полковника Євгена Коновальця, Бессарабової, Головінського, Голояда, славу смерть Данилишина і Біласа та тисячі незнаних нам, що їх кості порозкидані або тайком погребані; спали вогнем животворним у серці моему кволість, нехай не знаю я, що таке вагання; скріпи мій дух, загартуй волю, у серцю замешкай моему. В тюрмах і в тяжких хвилинах нелегального життя зрости мене до ясних подвигів, для тебе в подвигах тих знайду смерть, солодку смерть у муках за тебе, і хай розпливуся в тобі та вічно житиму в тобі, Відвічна Україно, могутня і соборна”.
77. Ткаченко С.Н. Повстанческа армія... – С.100.
78. Там само. – С.224–225.
79. Зрайко Б. УГКЦ і національно-визвольні змагання 40–50-х рр. ... – С.78; Климчук-Григорів Н. Нескорений народ – нескорена Церква... – С.73.
80. Сергійчук В. ОУН – УПА в роки війни... – С.396; Яшан В. Під брунатним чоботом... – С.142; Мартирологія Українських Церков. – Т.2. УКЦ. – С.136; Микитюк Я.-С. Отець Лука Володимир Микитюк // Альманах Станіславівської землі. – 1985. – Т.2. – С.411.
81. Спогади вчителя місцевої школи І.В.Іванцева, записані автором 8 травня 2007 р. у с. Грабівка Калуського району Івано-Франківської області.
82. Бої УПА за Чорний Ліс під Станіславовом // Літопис УПА. – Торонто – Львів, 1992. – Т.19. Група УПА “Говерля”. – Кн.2. Спомини, статті та видання історично-мемуарного характеру. – С.44–45.
83. Грабовецький В. Грабівка: Літопис оселі над Луквою. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2001. – С.103.
84. о. Гриньох І. Ще у справі українського військового духівництва // Патріярхат. – 1992. – Ч.5. – С.24–25.
85. Боцюрків Б. УГКЦ та Радянська держава... – С.63 (примітка 32).
86. Мірчук П. УПА 1942–1952... – С.271; Сергійчук В. ОУН – УПА в роки війни... – С.315.
87. Мірчук П. УПА 1942–1952... – С.324.

88. Мірчук П. УПА 1942–1952... – С.237. Текст “Присяги вояка УПА”: “Я, воїн Української Повстанчої Армії, взявши в руки зброю, урочисто клянусь своєю честю і совістю перед Великим Народом Українським. Перед Святою Землею Українською. Перед пролітою кров’ю усіх Найкращих Синів України та перед Найвищим Політичним Проводом Народу Українського: Боротися за повне визволення всіх українських земель і українського народу від загарбників та здобути Українську Самостійну Соборну Державу. В цій боротьбі не пожалію ні крові, ні життя і буду битись до останнього віддиху і остаточної перемоги над усіма ворогами України. Буду мужнім, відважним і хоробрим у бою та нещадним до ворогів землі української. Буду чесним, дисциплінованим і революційно-пильним воїном. Буду виконувати всі накази зверхників. Суворо зберігатиму військову і державну таємницю. Буду гідним побратимом у бою та в бойовому життї всім своїм товаришам по зброї. Коли я порушу, або відступлю від цієї присяги, то хай мене покарає суворий закон Української Національної Революції і спаде на мене зневага Українського Народу”.
89. Сич О. Українська Греко-Католицька Церква в житті Степана Ленкавського // Розстріляна і відроджена Церква: Матеріали наук.-теорет. конференції. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2001. – С.46.
90. Там само. – С.320–321.
91. Ткаченко С.Н. Повстанческая армия... – С.21.
92. о. Гриньох І. Ще у справі українського військового духівництва // Патріярхат. – 1992. – Ч.5. – С.24–25.
93. Мірчук П. УПА 1942–1952... – С.68.
94. Митрополит Андрей Шептицький. Документи і матеріали 1941–1944 рр. ... – С.298; Ліквідація УГКЦ (1939–1946). Документи... – Т.1. – С.440.
95. Зрайко Б. УГКЦ і національно-визвольні змагання 40–50-х рр. ... – С.80–81.
96. о. Гриньох І. Ще у справі українського військового духівництва // Патріярхат. – 1992. – Ч.4. – С.15–17; Ч.5. – С.23–25 (на початку травня 1942 р. прибув із Берліна до Львова, де “було неможливо мені злегалізуватись. Перебрав мене під свою опіку Провідник ОУН Іван Климів-Легенда, пізніше арештований і розстріляний гестапом. Так став я “підпільником”, робив те, що мені наказували, скитався, жив у підпільних хатах, багато писав у підпільному органі “Ідея і Чин”. Та це вже мій життєвий шлях...” – Ч.5. – С.24); Галів М. Відійшов у Божу вічність Патріарший Архімандрит проф. д-р Івано Гриньох // Патріярхат. – 1994. – Ч.10. – С.9–10.
97. о. Гриньох І. Ще у справі українського військового духівництва // Патріярхат. – 1992. – Ч.5. – С.25.
98. Мірчук П. УПА 1942–1952... – С.97; Ткаченко С.Н. Повстанческая армия... – С.41; Мартирологія Українських Церков. – Т.2. УКЦ. – С.150; Зрайко Б. УГКЦ і національно-визвольні змагання 40–50-х рр.... – С.81.
99. Сергійчук В. Нескорена Церква: Подвижництво греко-католиків України в боротьбі за віру і державу. – К.: Дніпро, 2001. – С.41–42; Ліквідація УГКЦ (1939–1946). Документи... – Т.1. – С.249–250.
100. Ліквідація УГКЦ (1939–1946). Документи... – Т.1. – С.283–284.
101. Ткаченко С.Н. Повстанческая армия... – С.345.
102. Мартирологія Українських Церков. – Т.2. УКЦ. – С.239 (у грудні 1944 р. на зборах священників у райвиконкомах критикували попередню діяльність УГКЦ).
103. Ліквідація УГКЦ (1939–1946). Документи... – Т.1. – С.305–306.
104. Там само. – С.306.
105. Там само. – С.313.
106. Там само. – С.298–300.
107. Боцюрків Б. УГКЦ та Радянська держава... – С.85.
108. Ліквідація УГКЦ (1939–1946). Документи... – Т.1. – С.463–479.
109. Бадяк В. Наш Владика: Життя та посмертні митарства перемишльського єпископа Йосафата Коциловського. – Львів, 2000. – С.80–82.
110. Детальніше див.: Ліквідація УГКЦ (1939–1946). Документи... – Т.1. – С.748–754, 758–760, 769–776, 779–792, 804–807; Сергійчук В. Нескорена Церква... – С.43, 59–68.
111. Киричук Ю. Партизанська боротьба УПА-ОУН... – С.157.
112. Сергійчук В. Нескорена Церква... – С.72–75.
113. Зрайко Б. УГКЦ і національно-визвольні змагання 40–50-х рр. ... – С.78–79; Копія відозви ОУН – УПА про московсько-більшовицькі репресії щодо Греко-Католицької Церкви “Свобода віросповідання в СРСР” // Літопис Нескореної України. – Львів: Просвіта, 1993. – С.251.
114. Киричук Ю. Партизанська боротьба УПА-ОУН... – С.156.
115. Мірчук П. УПА 1942–1952... – С.86.

116. Ткаченко С.Н. Повстанческая армия... – С.170–217
117. Боцюрків Б. Українська Греко-Католицька Церква в катакомбах (1946–1989) // Ковчег. – Львів, 1993. – Ч.1. – С.123.
118. Цит. за: Зрайко Б. УГКЦ і національно-визвольні змагання 40–50-х рр. ... – С.80.
119. Сергійчук В. Нескорена Церква... – С.81–83.
120. Боцюрків Б. УГКЦ в катакомбах (1946–1989)... – С.123–124.
121. Зрайко Б. УГКЦ і національно-визвольні змагання 40–50-х рр. ... – С.82; Літопис УПА. – Торонто, 1987. – Т.16. – С.253.
122. Митрополит Андрей Шептицький. Документи і матеріали 1941–1944 рр. ... – С.296.
123. Зрайко Б. УГКЦ і національно-визвольні змагання 40–50-х рр. ... – С.82; Літопис УПА. – Торонто, 1984. – Т.10. – С.24; Киричук Ю. Партизанська боротьба УПА-ОУН... – С.157.
124. Дем’ян Г. Капелан перемиського куреня УПА Василь Шевчук – “Кадило”... – С.94–96; Зрайко Б. УГКЦ і національно-визвольні змагання 40–50-х рр. ... – С.80–82; Ткаченко С.Н. Повстанческая армия... – С.225.
125. Лой Н. Историзм // Исторична наука: термінологічний і понятійний довідник. – К., 2002. – С.164–165.
126. Ліквідація УГКЦ (1939–1946). Документи... – Т.1. – С.189–225, 252–271, 301–310, 343–353, 373–379, 387–391, 404–451, 455–461.
127. Патриляк І.К. Підготовка старшин та підстаршин у військових школах УПА // Український історичний журнал. – 2005. – №3. – С.73.

Basing on the analysis of sources and historiography, the author attempts to give the grounding to the position of the Greek Catholic hierarchs and the participation of some clergy in the Ukrainian Uprising Army.

Key words: Greek-Catholic Church, chaplain, Ukrainian Uprising Army.

УДК 94 (477)
ББК 63.3 (4 Укр) 625

Володимир ТРОФИМОВИЧ

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ВЗАЄМИН ОУН І УПА З РАДЯНСЬКОЮ ВЛАДОЮ В 40-ві–50-ті рр. ХХ СТОЛІТТЯ

У статті досліджуються деякі аспекти суперечливих взаємин ОУН і УПА з радянською владою в 40-ві–50-ті рр. ХХ ст., показано етапи цих відносин. На їхньому початковому етапі ініціаторами переговорів виступало не вище керівництво, а командири на місцях. Тоді як на етапі 1944–1953 рр. головною причиною, яка спонукала до переговорів, були спроби радянської влади припинити збройний опір національного підпілля.

Ключові слова: ОУН, УПА, рух Опору, партизани, органи НКВС-НКДБ-МДБ.

Коли йде мова про бойові дії на кількох фронтах, то серед них завжди вирізняють головний і другорядні. Однак за всіх умов головним фронтом є той, на якому вирішується, в підсумку, доля збройної боротьби. З цієї точки зору для ОУН і УПА таким завжди був “протибільшовицький” фронт і відкрився він 22 червня 1941р. Проте чи завжди він був місцем суцільних сутичок і ворожнечі, чи були можливими спроби порозуміння між українським і радянським рухами Опору? Якщо так, то що штовхало до цього обидві сторони? Зі зрозумілих причин ні в радянській мемуарній та історичній літературі, ні в спогадах і працях діячів ОУН і вояків УПА ці аспекти, як правило, не висвітлювалися. Окремі згадки про це зустрічалися в спогадах керівників радянського партизанського руху, однак у комуністичні часи такі відомості не могли бути оприлюднені¹. Більшість сучасних дослідників, які торкалися даної проблеми, опиралися саме на їхні свідчення, а також на деякі архівні матеріали².

Торкаючись розвитку взаємин між ОУН і УПА та радянською стороною, слід відмітити, що ще у вересні 1941 р. на I Надзвичайній Конференції ОУН(б) було прийнято рішення розвивати антирадянську агітацію, головним ворогом оголошувалася радянська Москва. Стосовно Німеччини, то бандерівці не вважали її в 1941 р. за головного противника. Однак реалії тодішнього політичного життя змушували ОУН(б) проводити антинімецьку нелегальну діяльність, спрямовану на підготовку до збройної боротьби з гітлерівськими окупантами³. Цей момент став спільним напрямом збройних акцій як ОУН, так і перших формувань радянських партизанів.

5 липня 1941 р. ЦК КП(б)У прийняв постанову про організацію керівництва партизанського руху. Активізації радянського руху Опору в Україні сприяли терористично-грабіжницький характер окупаційного режиму, а також перемога Червоної армії під Москвою.

Поява протягом літа й осені 1942 р. радянських партизанів занепокоїла оунівців. З метою максимального посилення своїх загонів і розширення території ОУН(б) намагалася об'єднати під своїми прапорами не лише українські націоналістичні групи, але й залучити до своїх лав радянських партизанів⁴.

Значною мірою на взаємини обох сил у 1942 – на поч. 1943 рр. вплинув той факт, що в серпні–жовтні 1942 р. відбувся досить успішний наступ німців на Кавказ і Сталінград⁵.

Можна припустити, що саме під впливом подій, які, на переконання багатьох, віщували ситуацію, за якої українські націоналісти могли б опинитися віч-на-віч у боротьбі з нацистами, у вересні 1942 р. один із командирів бандерівських загонів на Волині С.Качинський заявив: “Українські націоналісти мусять тепер знову більше орієнтуватись на Радянську Росію і всіма засобами їй допомагати, бо від німців українському народу очікувати нема чого; після закінчення війни з українцями всеодно будуть поводитися як з рабами, оскільки кожен німецький солдат має отримати у власність в Україні 40–50 га землі, які потім муситиме обробляти місцеве населення”⁶.

Подібні думки спонукали керівників різних партизанських угруповань до спроб знайти бодай тимчасове порозуміння для ефективності протистояння спільному противнику. Якщо позиція одного з лідерів бандерівців С.Качинського згадувалася вище, то слід також згадати переговори отамана Т.Бульби-Боровця з представником радянських партизанів підполковником О.Лукіним, які з перервами тривали від 16 вересня до 28 жовтня 1942 р. і завершилися домовленістю про взаємний нейтралітет, який тривав майже півроку⁷.

І все ж радянські партизани на Волині та Поліссі для українського повстанського руху були швидше серйозним суперником, а не потенційним союзником. З квітня 1943 р. на західноукраїнських землях з'явилися радянські з'єднання Д.Медведева, А.Бринського, А.Одухи, О.Сабурова, І.Шитова, О.Федорова⁸.

Офіційну позицію ОУН визначали постанови III конференції ОУН, що відбулася 17–23 лютого 1943 р. поблизу Олеська на Львівщині⁹. В ухвалах конференції йшлося про те, що в разі повернення більшовизму на українські землі ОУН(б) буде продовжувати боротьбу. Поряд із цим конференція відмітила, що СРСР “виступає в ролі оборонців народів перед німецьким імперіалізмом, намагається у зв'язку з цим здобути допомогу Заходу для перемоги над Німеччиною, щоб потім захопити всю Європу і провести світову більшовицьку революцію”¹⁰.

Тоді ж, у 1943 р., з ініціативи ОУН(б) почалася консолідація всіх націоналістичних сил, що діяли на окупованих теренах. Процес виявився надзвичайно складним. На

кінець літа до УПА вже було приєднано мельниківські повстанські загони й залишки УНРА (Українська Народна Револьюційна Армія) Т.Бульби¹¹.

У 1943 р. обидві сили, ворожі українському визвольному руху, усвідомили наміри ОУН С.Бандери вести збройну боротьбу на два фронти як проти нацизму, так і проти більшовизму. Відповідно до цього кожна з воюючих сторін почала вивчати можливості нейтралізації, ліквідації ОУН і УПА або ж використання цього чинника як важливого фактора у власних інтересах.

Однак нацисти й більшовики на цьому етапі не були однаково зацікавлені в повній ліквідації українського руху Опору. Німецька сторона, опираючись на помірковані елементи в середовищі українського націоналізму, прагнула спрямувати їх проти радянської влади. Остання, не виключаючи на тактичному рівні можливості нейтралізації українських повстанців, бачила своє головне завдання в остаточній їх ліквідації вже після вигнання німців із території України¹².

До ЦК КП(б)У й УШПР, до ЦШПР при Ставці Верховного головнокомандування Червоної армії постійно надходила інформація про український рух Опору, його течії, взаємини між ними, ставлення до німців і червоних партизанів. “У всіх викритих націоналістичних організаціях Рівненщини, особливо в північній частині, існувала наша агентура як у центрі поліської армії УПА, так і в її численних відділах (Жора, Лайдака, Яреми та інших)... Ця агентура регулярно повідомляла про кількісний і якісний склад УПА”, – вказував у звіті від 10 квітня 1944 р. командир партизанського з'єднання В.Бегма¹³.

Не все в тому, про що йшла мова, стало до кінця зрозумілим радянському керівництву. З одного боку, воно знало про бої українських повстанців з окупантами. Поряд із цим червоні партизани були свідками антирадянської пропаганди ОУН, нападів загонів УПА на їхні з'єднання. У документах органів держбезпеки УРСР про націоналістичний рух в Україні в 1941–1943 рр. до числа українських націоналістів чекісти відносили не лише представників обох ОУН, але й узагалі всіх національно-свідомих українців. За цих обставин до Москви надходили радіограми з приводу того, як ставитися до тих українських націоналістів, котрі б'ються з німцями¹⁴.

У керівництва комуністичним партизанським рухом певний час були думки про можливість досягнення тимчасової угоди з українськими повстанцями щодо спільної боротьби проти німців на окупованій території України. 27 березня 1943 р. Т.Строкач мав службову розмову з оперативним уповноваженим НКВС УРСР Борисовим, котрий повернувся з партизанського з'єднання О.Сабурова. Начальник УШПР прямо запитав його: “Чи потрібно вести боротьбу з націоналістами або ж блокуватися з ними?”. На це Борисов сказав: “Блокуватися з ними не потрібно. Народ їх не підтримує” і далі наголосив: “З націоналістами потрібно вести активну боротьбу за допомогою зброї”¹⁵.

Офіційна лінія поведінки щодо українського руху Опору яскраво ілюструється листом першого секретаря ЦК КП(б)У М.Хрушова на ім'я С.Ковпака й С.Руднева від 23 березня 1943 р., котрий потім у вигляді радіограми направили командирам усіх партизанських з'єднань і загонів України. У листі насамперед указується, що у ставленні до українських націоналістичних загонів необхідно враховувати, що “керівники українських буржуазних націоналістів – це німецькі агенти” й “деяка частина рядових учасників в цих загонах палко бажає боротися з німецькими окупантами, але вони обдурені буржуазними націоналістами”¹⁶. Таким чином, більшовики розглядали можливості співпраці з українськими націоналістами лише з точки зору боротьби проти спільного ворога.

На початку літа 1943 р. УПА повністю оволоділа деякими теренами Волині та Полісся¹⁷.

У другій половині 1943 р., завдяки цілеспрямованим заходам радянського керівництва, комуністичний партизанський рух в Україні почав набувати масового характеру. Це дало можливість влітку 1943 р. організувати рейд партизанів у Галичину. У похід рушило партизанське з'єднання С.Ковпака й С.Руднева¹⁸. Ковпаківці почали похід із Південної Білорусії 12 червня, а через 13 днів, під час форсування р. Горинь, мали сутичку з УПА біля с. Корчин. С.Ковпак запропонував спалити село, а жителів знищити. Однак С.Руднев виявився прагматичним політиком. Він наполіг на переговорах і досяг нейтралітету з УПА. Ймовірно, що за цей крок він у майбутньому заплатив життям. Адже, за деякими даними, С.Руднева підступно застрелила агент НКВС, радистка начальника ковпаківської розвідки П.Вершигори Ганна Туркіна¹⁹.

Зіткнувшись під час рейду в Карпати в червні–липні 1943 р. із загонами українських повстанців, С.Руднев багато розмірковував, висловлював різні думки з приводу стосунків між двома силами в антифашистському русі Опору в Україні²⁰. Чи не найбільш глибокою думкою, котра віддзеркалює всю складність тогочасних обставин в окупованій Україні, є зроблений ним запис: “Націоналісти наші вороги, але вони б'ють німців”²¹.

Наприкінці вересня 1943 р., за свідченням Ю.Стельмашука, питання боротьби з червоними партизанами на Волині розглядалося на спеціальній нараді за участю командира УПА-Північ “Клима Савура”. 2 листопада 1943 р., зустрівшись із “Климом Савуром”, Ю.Стельмашук висловив думку “про недоцільність вести дальшу боротьбу проти партизанів”, із чим командир УПА погодився. Пізніше, на допиті в НКВС наприкінці січня 1945 р., Ю.Стельмашук показав, що під час цієї зустрічі “Клим Савур” погодився тимчасово припинити операції проти червоних партизанів і зосередитися на підготовці до майбутнього “переходу фронтів” у зв'язку з тим, що Червона армія форсувала Дніпро й неминуче наступатиме на захід²². У вересні 1943 р., під час зустрічі командира партизанського з'єднання О.Сабурова з уповноваженим УПА, останній відверто заявив, що припинити боротьбу проти партизанів неможливо, оскільки вплив Москви в Україні є більшим злом, ніж вплив Берліна.

Хоч боротьба червоних партизанів із формуваннями УПА була неминучою, її не можна в цілому розглядати як суцільну низку боїв і збройних сутичок. Обидві сторони намагалися уникати відвертих і тривалих зіткнень. Українські повстанці обумовлювали таку тактику необхідністю збереження власних сил на час знекровлення обох ворожих чинників – Москви й Берліна. Партизани, виходячи з вказівок своїх керівних центрів, вважали основною метою руйнування тилу німецької армії в Україні²³.

У 1943 р. радянська сторона не тільки не ставила перед червоними партизанами завдань стосовно ведення збройної боротьби з українським рухом Опору, а, навпаки, вивчала можливості залучення сил цього руху до посилення спротиву німцям. Поряд із цим не можна заперечувати, що розвідувальні й диверсійні загони НКВС-НКДБ, інших органів, котрі діяли в німецькому тилу, мали спеціальні завдання щодо дій проти ОУН і УПА²⁴.

О.Федоров підкреслював, що українські повстанці не прагнули до відкритих боїв із партизанами. “При першому ж зіткненні, – писав він у своїх спогадах, – націоналісти розсереджувались по хуторах, ховались там або маскувались під місцевих жителів, а коли партизани відходили, знову поновлювали свої “сотні” і “курени”, щоб зробити новий кидок на схід”²⁵. Під час рейдів в останні місяці 1943 р. за р. Збруч, котрі були, переважно, розвідувальними, відділи УПА мали збройні сутички із червоними

партизанами. При цьому останні також намагалися уникнути зіткнень, пропонуючи українським повстанцям “іще разом бити німців”. Але, як зазначається в одному з документів ОУН, відділи УПА ухилялися від пропозицій брати участь у спільних антинімецьких акціях²⁶.

Говорячи про спроби обох сторін досягнути домовленостей стосовно взаємного ненападу, слід указати, що впродовж 1942–1943 рр. переговори з українськими повстанцями (бандерівцями й бульбівцями) велися партизанськими з'єднаннями й загонами А.Бринського, Д.Медведева, С.Ковпака, О.Сабурова, Я.Шкрябача й ін. Потреба в них мала цілком об'єктивний характер і пояснювалася необхідністю заощадити власні сили від зайвих втрат, зосередити їх для виконання головних завдань. Для українського руху Опору – це встановлення контролю на території України у випадку знесення Берліна й Москви; для червоних партизанів – нанесення ударів по німецьких комунікаціях і військових об'єктах²⁷.

Показовою була ситуація в районах Ківерці, Клевани, Цумани, Луцьк, де діяли радянські спецзагони НКВС-НКДБ А.Бринського, Д.Медведева й куди в кінці червня 1943 р. прийшло партизанське з'єднання під командуванням О.Федорова, яке мало вказівки паралізувати залізницю так званого “Ковельського вузла”. Уже на початку липня загін із цього з'єднання на чолі з Г.Балицьким зіткнувся з українськими повстанцями в с. Комаров на р. Стир.

Невдовзі до командира радянського загону надійшла пропозиція від керівника повстанців “Карпенка” про організацію зустрічі представників обох сторін. Від офіційної зустрічі партизани відмовились і зауважили: “Під час переходу через р. Стир з вами будемо розмовляти з усіх питань, які будуть нас цікавити”²⁸.

Досягти угоди не вдалося. Причина цього крилася в тому, що повстанці категорично не погоджувалися пропускати диверсійні групи Г.Балицького через колії, побоюючись відплатних акцій із боку власної СБ. Тим часом протистояння партизанів і повстанців викликало певне невдоволення інших партизанських командирів. У серпні 1943 р. до Г.Балицького приїхав полковник Д.Медведєв, загін якого мав розвідувальний характер²⁹, тому він був проти загострення стосунків з ОУН і УПА. Він пригрозив Г.Балицькому направити радіограму до Москви, наголошуючи, що “там вкажуть, кого потрібно бити, а кого ні”³⁰.

Саме активні бойові дії українських повстанців проти окупантів спонукали радянське командування піти на переговори з ОУН і УПА з метою залучення їхніх підрозділів до скоординованої боротьби.

Зокрема, генерал-майор О.Сабуров доручав вести ці переговори командира чехословацького батальйону, який перейшов на бік червоних партизанів, Яну Налепці³¹. У звіті останнього про ці переговори так описано реакцію українських повстанців: “Ми не є противниками соціалізму, але скажи, чому радянська влада силоміць заганяє людей до колгоспів і закриває церкви? Якби не таке жорстоке поводження з народом, ми б з радістю склали зброю”³².

Домовленості восени 1943 р. не відбулися також і тому, що комуністична влада й слухати не хотіла про можливість побудови в післявоєнному світі незалежної української держави. З цієї ж причини не дійшла згоди на переговорах з УПА бригада А.Бринського в лютому 1943 р.³³.

Новий етап, котрий настав у збройних змаганнях ОУН і УПА на зламі 1943/1944 рр., знаменував не тільки зміну пріоритетів у “двофронтній” боротьбі, але й наповнив новим змістом характер дій УПА на “протибільшовицькому” фронті. Якщо до цього часу УПА мала лише справу із загонами червоних партизанів, то після повернення на

терени Західної України радянської влади українські повстанці повинні були зіткнутися у двобої із системою репресивного апарату НКВС-НКДБ, котрий міг розраховувати на підтримку з боку Червоної армії³⁴.

Необхідно усвідомити, що восени 1943 р. провідні кола ОУН і УПА були глибоко переконані в неминучій поразці Німеччини в збройному протистоянні з Об'єднаними Націями. Розуміли це й місцеві керівні кадри визвольного руху, тому курс на припинення активних дій на протинімецькому фронті мав на меті не досягнення угоди з німецьким керівництвом, а був спрямований на збереження власних сил і накопичення матеріальних ресурсів для наступної боротьби за Україну.

Тим часом у Москві не бажали й боялися зниження активності дій українських повстанців на протинімецькому фронті³⁵.

Якими ж були плани подальшої боротьби ОУН і УПА?

У с. Батьківці Мізоцького району на Волині 18 січня відбулася розширена рада вищого командування УПА-Північ за участю представників Головного Проводу ОУН(б), яка висловила за збройний опір більшовикам³⁶.

Однак пролунали й інші думки. Зокрема, М.Степаняк відверто заявив: "...Скажімо, підійде Червона армія, ми демонстративно складемо зброю, попросимо повірити нам...". Р.Шухевич наказав СБ ізолювати М.Степаняка й "не спускати з нього очей". Лише через певний час М.Степаняк повернувся до активної політичної праці³⁷.

Керівництво Проводу ОУН і УПА розуміло, що у свідомості переважної більшості населення України, а то й світової громадськості, Червона армія виступала в ролі визволительки від нацистського поневолення.

З огляду на зазначене не могло бути мови про те, щоб закликати населення, прихильників і симпатиків ОУН до активних протидій радянським військам. Зокрема, в "Тактичній інструкції", затвердженій ГК і ГВШ УПА 18 грудня 1943 р., особливо наголошувалося, що з наступаючою Червоною армією відділи УПА не повинні "вдаватися в бій, навіть для здобуття зброї". Ця вимога й надалі неодноразово повторювалася в документах ОУН і УПА. Хоч, як свідчать документальні факти, вона часто густо порушувалася повстанськими командирами на місцях³⁸.

Разом із тим ОУН і УПА, розглядаючи Червону армію як інструмент захисту більшовицького режиму в СРСР, об'єктивно не могли не вживати заходів щодо підризу боєздатності й ефективності цього інструмента. Однак при цьому акцент робився не на силові дії, а головним чином на організаційну й агітаційно-пропагандистську роботу³⁹.

Офіційне звернення уряду УРСР "До учасників УПА-УНРА", що з'явилося 12 січня 1944 р. і було продубльоване через місяць, закликала їх не слухати своїх "верховодів", а переходити до червоних партизанів або "складати зброю Червоній армії". Тим, хто вийде з лісу, обіцяли амністію. Пропонувалося рядовим воякам обох збройних формацій скласти зброю і припинити боротьбу з радянською владою. У разі невиконання цієї вимоги на них чекало суворе покарання⁴⁰.

Зазначений документ цікавий ще з одного погляду. Саме в ньому радянська сторона вже не вперше офіційно визнала, що до лав УПА й УНРА прийшли "сини і дочки українського народу", які "хотіли боротися проти гнобителів і катів України – німецьких загарбників"⁴¹.

Є свідчення, що й у січні–лютому 1944 р. між обома сторонами відбувалися переговори й устанавлювався нейтралітет. Докладно про це, як указує А.Кентій, ідеться в спогадах командира 2-го Молдавського партизанського з'єднання Я.Шкрябача. Під час рейду на південь командування намагалося провести переговори через посередників із населення з командиром "Дубнівського відділу УПА" Степом, "полковником

УПА Гаком", "Січовиком", "Ліщиним", а також зустрітися з курінним командиром УПА, відділ якого дислокувався в селах Ситно й Карпилівка. Однак домовленостей вдалося досягти лише на короткий час⁴².

З осені 1944 р., коли територія України була звільнена від німецько-фашистських військ, боротьба радянської влади проти революційно-визвольного руху помітно посилилася. Зник чи не найголовніший фактор, який міг спонукати обидві сторони до переговорів – німці. Тепер таким чинником могли стати умови, на яких ОУН і УПА погодилися б припинити збройний опір радянській владі.

У ряді випадків резонанс від антирадянської діяльності ОУН і УПА був досить гучним і викликав велике занепокоєння радянської сторони. Зокрема, наприкінці квітня 1945 р. ГРУ Червоної армії інформувало шефа НКВС Л.Берію, що нібито бандерівці готують широкомасштабне повстання проти СРСР, яке має початися у квітні-травні 1945 р. і охопити територію України, Польщі, Угорщини, Румунії, Болгарії. При перевірці джерела цієї інформації її достовірність не підтвердилась, але неспокій не залишав більшовиків⁴³.

Й.Сталін постійно вимагав від М.Хрушова активізувати дії стосовно придушення повстанського руху. ЦК КП(б)У доручив першому заступнику наркома внутрішніх справ республіки генерал-лейтенанту Т.Строкачу ліквідацію українського націоналістичного руху⁴⁴.

Неможливість розв'язання конфлікту військовими засобами змусила радянську владу шукати інших шляхів.

Органи НКДБ-МДБ УРСР робили спроби встановити контакти між радянською стороною та рухом ОУН і УПА через співробітницю Художнього музею Ярославу Музику, яка ще з довоєнних років підтримувала зв'язок із підпіллям ОУН. 19 листопада 1944 р. Я.Музика відвідала знайомого – заступника завідуючого обласним здоров'ям Ю.Кордюка, якому запропонувала роль посередника в переговорному процесі між націоналістами й радянською владою, пообіцявши, що незабаром на нього вийде представник Проводу ОУН.

Через два дні до Ю.Кордюка завітала жінка з пропозицією "про можливе припинення боротьби ОУН з владою". Вона виявилася представницею провідної ланки Львівського міського Проводу ОУН Богданою Світлик (псевдонім "Світлана").

22 листопада 1944 р. із С.Каріним-Даниленком, який очолював Оперативну групу НКДБ у Західній Україні, зв'язався Ю.Кордюк і передав пропозицію підпільників про зустріч і проведення мирних консультацій в одному із сіл Галичини на умовах гарантії особистої безпеки учасників переговорів⁴⁵.

"Представник уряду УРСР" зустрівся 13 лютого 1945 р. на квартирі Ярослави Музики з Богданою Світлик. Від імені "Центру ОУН" остання вручила лист з умовами переговорів. Підпільники пропонували спрямувати до них із парламентарською місією представника офіційних структур чи авторитетного діяча науки або культури. Деталі обговорили на черговій зустрічі 17 лютого⁴⁶.

Офіційно Центральний провід ОУН в Україні виступав проти переговорів із нацистами й комуністичним режимом, побоюючись компрометації перед Заходом і населенням. Про це заявив у більшовицьких засобах масової інформації на початку 1945 р. захоплений опергрупою НКДБ командувач групи УПА-Захід О.Луцький. За його словами, СБ ОУН знищила десятки польових командирів, які намагалися вести переговори з гітлерівцями або червоними партизанами.

Переговори відбулися в селянській садибі в лісі біля хутора Конюхи Козівського району Тернопільської області. Перемовини тривали близько п'яти годин. Підпіль-

никам пропонувалося скласти зброю. В обмін – гарантії життя, свободи, працевлаштування, отримання освіти. Ті, хто незатишно відчує себе в рідних краях після легалізації, можуть переїхати в інші області України. Рекомендувалося скласти письмовий договір сторін, а листівки з його текстом стали б пропуском тим, хто вирішить здатися. Представники сил підпілля заявили, що добиваються відновлення реального суверенітету України. Зустріч, що відбулася, просили розцінювати як попередні консультації й обіцяли доповісти своєму керівництву пропозиції радянської сторони⁴⁷.

На жаль, відсутні документи про обговорення радянських ініціатив у вищих колах підпілля. Відомо лише, що Р.Шухевич вирішив погоджувати відповідь із С.Бандерою. У 1946 р. в одному з архівосховищ німецьких документів у Чехословаччині була знайдена копія листа радянських властей із мирними пропозиціями від 16 березня 1945 р., переданого ОУН також по каналу Я.Музики. Якщо врахувати, що С.Бандера був випущений нацистами на свободу ще в жовтні 1944 р., то передати лист III Рейху він вирішив, швидше за все, добровільно. У цьому випадку його ставлення до компромісу є очевидним. До речі, 4 липня 1945 р. радянська сторона знову передала через “Сову” (псевдонім Музики) мирні пропозиції⁴⁸.

Я.Музика продовжувала виконувати функції зв’язкової, постійно знаходячись під наглядом органів держбезпеки. Той факт, що якийсь час її не чіпали, свідчить про бажання радянської сторони зберегти канал виходу на верхівку підпілля. Останній раз від її імені мирні пропозиції у вигляді анонімного листа були передані секретарю Львівського обкому партії І.Грушецькому 10 квітня 1948 р.⁴⁹. Автор листа відкомендувався членом ОУН, наближеним до керівника націоналістичного підпілля в регіоні Романа Шухевича – генерала Чупринки, але підкреслив, що звертається до протиборчої сторони без відома самого Шухевича. Він закликав розпочати переговори про примирення. Пропонувалося призупинити бойові дії і звільнити деяких провідних діячів ОУН, звільнити дружину й дітей Р.Шухевича, що утримувалися в спецінтернаті в Сталінській (тепер Донецька) області. Висловлювалося і побажання на час переговорів передати підпільникам як заручника відомого партійного діяча, письменника або вченого. Парламентером від радянської сторони мав виступати особистий знайомий Р.Шухевича.

Після аналізу листа керівництвом МДБ УРСР головним мотивом, що спонукав оунівців до пошуку компромісу, було названо значні втрати в керівному й рядовому складі підпілля ОУН, а також одержані органами держбезпеки в лютому–березні 1948 р. відомості про місця переховування Р.Шухевича та його оточення. Радянські посадовці припустили можливість переговорів “з питань легалізації оунівців, припинення ними збройного опору, обіцянки їм гарантії непритягнення до відповідальності за колишню ворожу діяльність проти СРСР”⁵⁰.

План, затверджений генералом Савченком у травні 1948 р. і названий “Авось”, передбачав дві основні стадії. Спочатку встановити контакт із Шухевичем і обговорити процедуру переговорів. Потім в одному з районних або обласних центрів Галичини мали відбутися переговори за участю члена уряду УРСР. Висувалися вимоги радянської сторони: припинення опору, розпуск організацій націоналістів, вихід із підпілля, здача зброї й ін. У відповідь гарантувалися життя, недоторканність і працевлаштування підпільників⁵¹.

Отже, хоч і на категоричних умовах, але керівництво органів держбезпеки УРСР і СРСР було готове до переговорів. Однак вони так і не відбулися.

Безсумнівно, дійти згоди було б надзвичайно важко. Проте цілком виключати можливість порозуміння не можна. У будь-якому разі навіть припинення бойових дій

на період консультацій урятувало б життя тисячам людей. Причини зриву мирного процесу слід, імовірно, шукати у високих кремлівських кабінетах⁵². Зрозуміло, що тоталітаризм і опозиція – це дві протилежні політичні концепції. Боротьба тривала.

Є відомості, що після смерті Й.Сталіна Л.Берія робив спроби нав’язати контакти з націоналістичною опозицією. Головна роль у реалізації цього плану відводилася легендарному Центру (Проводу) ОУН, завдання якого полягало в тому, щоб перебрати на себе керівні функції в регіоні під приводом зміни тактики та вивести з підпілля його ватажків. Саме у зв’язку із цим велися переговори із заарештованими – референтом Служби безпеки ЗЧ ОУН М.Матвієнком і керівником розвідки ЗП УГВР В.Охримовичем. Ішлося також про можливі контакти з В.Куком⁵³.

У травні 1953 р. МВС доставило до столиці СРСР Й.Сліпого⁵⁴. Він звернувся до радянського уряду з пропозицією бути посередником в організації “неофіційної зустрічі між представниками радянських державних органів і апостольського престолу”. Цей план зустрічі Й.Сліпий назвав “Участь папських установ і осіб в еventуальних майбутніх переговорах з СРСР”⁵⁵.

До Москви із заслання транспортували сестер С.Бандери. Їх переконували передати листа братові з пропозицією зустрітись із представником МВС. Боротьбу за владу Л.Берія програв. Після його арешту будь-які спроби налагодження компромісу з опозицією припинились. Й.Сліпого відправили до Сибіру в будинок інвалідів. Військовий трибунал Київського військового округу 29 березня 1954 р. засудив до смертної кари В.Охримовича. Його розстріляли 19 травня⁵⁶.

На Хмельниччині 7 липня 1953 р. чекісти схопили крайового провідника ОУН на Волині та Поліссі В.Галасу (“Орлана”) і його дружину М.Савчин (“Марічку”). Їх негайно відправили до Києва. Заарештованих допитував сам міністр МВС УРСР Т.Строкач. В.Галасу й М.Савчин радянські спецслужби намагалися використати в контррозвідвальній операції проти української еміграції. Сподіваючись вийти на волю, в’язні дали згоду на співпрацю. За кордон випустили М.Савчин, а В.Галаса залишився в ролі своєрідного заручника⁵⁷.

У лісі біля с. Круглів Підкаменецького району Тернопільської області 23 травня 1954 р. заарештували В.Кука. Чекісти прагнули використати його у великій політичній грі⁵⁸. Однак, зважаючи на те, що націоналістичне підпілля на той час фактично припинило свою діяльність, співпраця В.Кука цікавила спецслужби швидше з точки зору використання його проти закордонних центрів української еміграції.

Підсумовуючи, слід виділити ряд факторів, які на різних етапах змусили обидві сторони, якщо не до переговорів, то, принаймні, до дотримання взаємного нейтралітету. У період 1942–1943 рр. цим фактором була необхідність ведення протинімецької боротьби, причому ініціаторами переговорів виступали не вище керівництво, а командири на місцях. На етапі 1944–1953 рр. головною причиною, яка спонукала до переговорів, були спроби радянської сторони припинити збройний опір національного підпілля, оскільки військова сила не завжди була ефективною. Однак непримиренність політичних та ідеологічних позицій, а також цілий ряд обставин зумовили неможливість тривалого порозуміння.

¹ Кентій А. УПА 1942–1943 рр. – К., 1999. – С.159.

² Матеріали Міжнародної наукової конференції (27–28.10.1994 р.) “Україна у Другій світовій війні: уроки історії і сучасність”. – К., 1995.

³ Киричук Ю. Український національний рух 40-х–50-х рр. XX ст.: ідеологія та практика. – Львів: Добра справа, 2003. – С.83–94.

4. ОУН в 1942 році: Документи / Упор. О.Веселова, О.Лисенко, І.Патриляк, В.Сергійчук; Відп. ред С.Кульчицький. – К.: Інститут історії України НАН України, 2006. – С.243.
5. Там само. – С.12–14.
6. Косик В. Україна в Другій світовій війні у документах. Збірник німецьких архівних матеріалів (1941–1942). – Львів, 1998. – Т.2. – С.272–274.
7. ОУН в 1942 році: Документи... – С.16; Кук В. Про УПА – від першої особи // Дзеркало тижня. – 2007. – №5 (634). – 10 лютого. – С.14.
8. Автономов П. Отчизны выполняй приказанье. – М., 1975. – С.38; Киричук Ю. Назв. праця. – С.119; Ковпак С. Від Путивля до Карпат. – К., 1975. – С.12.
9. Киричук Ю. Назв. праця. – С.116; Кентій А. Назв. праця. – С.24; Лебедь М. УПА: Українська Повстанська армія. Її генеза, ріст і дії у визвольній боротьбі українського народу за Українську Самостійну Соборну Державу. – Дрогобич, 1993. – Ч.1. Німецька окупація України. [Репринтне видання]. – С.45.
10. Лебедь М. Назв. праця. – С.45.
11. Волинь і Полісся: німецька окупація. Книга третя: спомини учасників // Літопис УПА. – Торонто, 1983. – Т.5. – С.26–30; Заведнюк В. На півночі, на Волині, створилась армія УПА: спомини учасника повстанської боротьби (1942–1944). – Тернопіль: Лілея, 1996. – С.34; Киричук Ю. Назв. праця. – С.122–123.
12. Там само. – С.77.
13. Цит за: Мотука G. Ukrainka partyzantka. 1942–1960. – Warszawa, 2006. – С.242–243.
14. Кентій А. Назв. праця. – С.76–77, 196; Федоров А.Ф. Последняя зима. – М., 1981. – С.22–23.
15. Кентій А. Назв. праця. – С.198.
16. Там само. – С.198.
17. Киричук Ю. Назв. праця. – С.124.
18. Ковпак С. Від Путивля до Карпат. – К., 1975. – С.8.
19. Киричук Ю. Назв. праця. – С.125; Брайко П. В августі сорок третього (як погиб командир Руднев) // Історія України в документах, матеріалах і спогадах очевидців: Методичні рекомендації. – К., 1991. – С.198.
20. Руднев С. Щоденник про карпатський рейд. – К.: Укр. вид-во політ. л-ри, 1984. – С.29.
21. Кентій А. Назв. праця. – С.200–201.
22. Там само. – С.188, 206.
23. Там само. – С.207–209.
24. Там само. – С.195.
25. Федоров А.Ф. Назв. праця. – С.320.
26. Кентій А. Назв. праця. – С.166–167; Гордієнко М. З волинських і поліських рейдів УПА (із дій УПА-Північ, 1943–1944). – Торонто, 1959. – С.65.
27. Там само. – С.219.
28. Там само. – С.219–220.
29. Медведев Д. Сильные духом. – Донецьк: Донбасс, 1990. – С.47.
30. Кентій А. Назв. праця. – С.220.
31. Сергійчук В. Радянські партизани проти ОУН-УПА. – К.: Українська Видавнича Спілка, 2000. – С.19.
32. Веденєєв Д.В., Биструхін Г.С. Повстанська розвідка діє точно й відважно... Документальна спадщина підрозділів спеціального призначення ОУН та УПА. 1940–1950-ті роки. – К.: К. І. С., 2006. – С.94.
33. Сергійчук В. Назв. праця. – С.18; Веденєєв Д.В., Биструхін Г.С. Назв. праця. – С.106.
34. Кентій А. Назв. праця. – С.209.
35. Там само. – С.188–194.
36. Кентій А. УПА 1944–1945 рр. – К., 1999. – С.74; Киричук Ю. Назв. праця. – С.152.
37. Киричук Ю. Український національний рух 40-х – 50-х рр. – С.152; Данилюк В. Вірити занадто боляче... – Луцьк, 1995. – С.82–89.
38. Кентій А. УПА 1944–1945 рр. – К., 1999. – С.62–69.
39. Там само. – С.66.
40. Там само. – С.140.
41. Киричук Ю. Назв. праця. – С.153.
42. Там само. – С.86.
43. Там само. – С.172.

44. Киричук Ю. Назв. праця. – С.183–184; Содоль П. Українська Повстанча Армія 1943–1949. Довідник другий. – Нью-Йорк, 1994. – С.52.
45. Веденєєв Д., Шевченко С. Миротворцы тайной войны // http://www.geocities.com/upa/history/_archives/mirotvortsy.html. – 18 к.
46. Веденєєв Д., Шевченко С. Миротворцы тайной войны. Никита Хрущев санкционировал проведение переговоров НКВД с ОУН и УПА о прекращении борьбы // <http://www.k-telegraph.kiev.ua/W76/ahtml/>; Київській телеграф. 2001. – №33 (76). – 3–9 сентября.
47. Там само.
48. Там само.
49. Шевченко С., Веденєєв Д. “Сова” закликала до примирення... Історичний етюд за документами держархіву СБУ // Дзеркало тижня. – 2000. – №28 (301). – 15–21 липня.
50. Там само.
51. Там само.
52. Веденєєв Д., Шевченко С. Назв. праця; Киричук Ю. Назв. праця. – С.198.
53. Сливка Ю. Лаврентій Берія і Україна. 1953 рік. – Львів: Галицька видавнича спілка, 2005. – С.40.
54. Там само. – С.40.
55. Киричук Ю. Назв. праця. – С.301.
56. Там само. – С.301–302.
57. Там само. – С.303; Галаса В. Наше життя і боротьба. Спогади. – Львів: Вид-во “Мс”, 2005. – С.267; Савчин М. Тисяча доріг. Спогади жінки учасниці підпільно-визвольної боротьби під час та після Другої Світової війни. – К.: Смолоскип, 2003. – С.504.
58. Киричук Ю. Назв. праця. – С.304.

The article investigates some aspects of the contradictory relations between OUN, URA with the soviet power in 40–50 of the 20th century and it also shows the stages of these relations. At the initial stage the initiators of the negotiations were not the supreme leaders, but the local commanders. Whereas during 1944–1953 the main reason which encouraged the negotiations was the tries of the soviet power to stop the national secret fighting's armed resistance.

Key words: OUN, URA, resistance movement, secret fighters, NKVS-NKDB-MDB organs.

УДК 94 (477)
ББК 63.3 (4 Укр.)624

Андрій БОЛЯНОВСЬКИЙ

ДО ПИТАННЯ ПРО ПОЛІТИЧНУ СТРАТЕГІЮ УКРАЇНСЬКОГО ВИЗВОЛЬНОГО ПІДПІЛЛЯ В 1944 р.

У статті проаналізовано політичну стратегію українського руху Опору в 1944 р., коли його діяльність сягнула найбільшого піднесення. Головну увагу приділено формуванню курсу внутрішньої та зовнішньої політики Організації українських націоналістів за умов переміщення лінії німецько-радянського фронту через територію України.

Ключові слова: Організація українських націоналістів, український рух Опору, стратегія, тактичні заходи.

Серед багатьох питань, що виникають у дослідників у процесі вивчення історії українського руху Опору 1940-х років, одним з актуальних залишається проблема визначення основних напрямків і пріоритетів політичної стратегії українського національного підпілля. Коротко зупинимось на деяких аспектах цього питання.

Відповідно до одного з найпопулярніших термінологічних визначень стратегія загалом – це план широкомасштабних дій, розроблених із метою досягнення визначеної мети. У 1944 р. політичною стратегією українського національного підпілля ОУН під проводом Степана Бандери (ОУН-Б) було планування та скеровування політичної й військової діяльності національного руху Опору в Україні. Стратегічна мета руху залишалася незмінною –

досягнути визволення українського народу з-під гніту чужоземних держав і тоталітарних систем, зокрема гітлерівського та сталінського режимів, і вибороти незалежність українському народові та створити Українську Самостійну Соборну Державу (УССД). Політична стратегія цієї боротьби з метою забезпечення досягнення згаданої мети проявилася у формуванні курсу політики в кількох сферах. Можна виокремити три основні напрямки формування стратегії ОУН-Б: внутрішньополітичний, військовий та зовнішньополітичний. Головними пріоритетами політики українського підпілля в 1944 р. були:

- 1) консолідація внутрішніх сил і створення всеукраїнського повстанського руху;
- 2) у зв'язку з відступом німецьких військ підготовка до переходу від курсу поборювання кількох ворогів до єдиного антибільшовицького напрямку й нейтралізація інших фронтів боротьби;
- 3) пошук союзників у боротьбі проти СРСР.

Особливу роль у процесі розробки політичної стратегії визвольного спротиву в Україні відіграв Роман Шухевич як його визнаний лідер – провідник ОУН-Б (на час ув'язнення С.Бандери в нацистському концтаборі) і головний командир УПА, в руках якого зосередилася основна повнота влади підпільною та збройною боротьбою. У рамках розробки планів дій національного руху Опору станом на початок 1944 р. він розробив нову тактику активних дій. Залежно від кількості учасників повстанського руху він виокремив кілька фаз чи стадій запропонованої ним тактики “перманентної революції”:

- 1) стадія збройного підпілля, в ході якої сотні досвідчених підпільників були готові підняти до оборонних дій тисячі нових борців;
- 2) повстанська боротьба, характерна наступально-оборонними діями, тобто ініціюванням власних наступальних акцій тисяч повстанців, котрі вели б за собою десятки тисяч учасників опору;
- 3) завершальна стадія розширеної повстанської боротьби – загальний виступ десятків тисяч, що в сприятливий для того момент мав перерости в одночасне всенародне повстання проти всіх ворожих сил в Україні й повсюдне перебрання влади національно-патріотичними силами¹.

Важливим тактичним завданням політичної стратегії ОУН-Б на шляху до практичного здійснення цих кроків було забезпечення об'єднання всіх патріотичних сил для відсічі зовнішнім ворогам. Оскільки в 1943 р. більшість учасників окремих політичних угруповань, котрі намагалися створити власні повстанські відділи, ввійшли до складу УПА, на початку 1944 р. основним об'єктом уваги підпілля ОУН-Б при проведенні акції консолідації учасників руху Опору в Україні стали учасники ОУН під проводом Андрія Мельника (ОУН-М).

За визнанням провідного діяча ОУН Василя Галаси, “коли німці ув'язнили полковника Андрія Мельника, Роман Шухевич пробував вести переговори за посередництвом Олега Ольжича щодо примирення з відламом ОУН А.Мельника”². З боку ОУН-Б у розмовах брали участь М.Степаняк, із боку ОУН-М – Ярослав Гайвас, Ярослав Шумелда, Тарас Бак-Бойчук. Проте мельниківська організація фактично припинила діяти на українських землях після арешту нацистськими органами безпеки 5 травня 1944 р. провідника ОУН-М в Україні О.Кандиби-Ольжича у Львові. Спільна зовнішня загроза стала вирішальним чинником об'єднання в Україні мельниківців із бандерівцями в лавах УПА й налагодження в другій половині травня–липня 1944 р. співробітництва між мельниківською і бандерівською ОУН на українських землях³. З цього приводу шеф нацистської служби безпеки (СД) Галичини Вальтер Шенк у своїх повоєнних споминах описав наслідки арештів основної частини керівного складу ОУН-М станом на травень–червень 1944 р. так: “Угрупування Мельника розчинилося цілковито, як здається, в УПА або ОУН-Б, і як самостійний політичний фактор воно не мало вже ніякого впливу. Зокрема, після арештів провідних людей цього угруповання (ці арешти провів берлінський спецвідділ “політичної поліції” [Sonderkommando SD])”⁴.

Перші сотні УПА були створені наприкінці 1942 р. військовими референтами ОУН-Б і їх очолювали переважно провідні діячі або активісти цієї організації, тоді як основу вояцьких кадрів повстанських формувань склали її члени або симпатки. Проте в процесі збільшення кількості цих формацій протягом 1943 р. їх поповнило багато людей, які були далекими від ідеології ОУН-Б: колишні “бульбівці”, члени Фронту української революції (ФУР), мельниківці, червоноармійці, які втекли з німецького полону, вихідці з центральних і східних земель України, а також сотні євреїв і представників інших національностей. За таких умов “партійна” ОУН-Б із націоналістичною ідеологією не могла бути об'єднаним керівним органом для всіх учасників повстанського руху. З власною ініціативою щодо зміни ситуації виступили Михайло Степаняк і Василь Кук, які запропонували створити альтернативну до ОУН-Б Народно-Визвольну Революційну Організацію (НВРО), підготували проект її статуту, а також кілька звернень і листівок. З часом інформація про це з деяким запізненням дійшла до відома керівництва радянських карально-репресивних органів. 20 листопада 1944 р. народний комісар внутрішніх справ УРСР Василь Рясной доповів Микиті Хрущову, що для частини керівників Рівненської, Волинської й частково Тернопільської областей на чолі з М.Степаняком і В.Куком у липні 1944 р. нібито була характерною тенденція “вийти з-під керівництва Центрального проводу, очолюваного Шухевичем, і створити самостійну ОУН із новою назвою “НВРО”⁵. У грудні 1944 р. начальник Головного управління по боротьбі проти бандитизму НКВС СРСР А.Леонтьєв доповів своєму керівництву в довідці про спроби творення НВРО на згаданій липневій конференції за участю М.Степаняка, В.Кука: “Деякі учасники конференції запропонували відкрито відмежуватися від “ОУН”... На конференції було прийнято рішення назву “ОУН” на Волині змінити на “НВРО” (“Народно-визвольна революційна організація”) і тим самим відділитися від “ОУН”, очолюваної Шухевичем”⁶. Проте Шухевич швидко зумів усунути опозицію доволі безболісно, переконавши В.Кука в хибності обраного ним шляху. З ним погодився весь склад Центрального Проводу (ЦП) ОУН-Б, прийнявши рішення про скерування М.Степаняка на Волинь, де 2 серпня 1944 р. його захопили співробітники НКГБ. Згодом восени 1944 р. на засіданні ЦП ОУН-Б Шухевич назвав НВРО експериментом, пошуком таких форм і гасел, які б сприймалися народними масами східноукраїнських земель. На засіданні ЦП ОУН офіційно оголошено про припинення діяльності НВРО, що так і не встигла розгорнути активної роботи⁷.

У внутрішньополітичній стратегії консолідації визвольного руху набагато ефективнішим і резонанснішим стало створення Української Головної Визвольної Ради (УГВР). Тоді як за ОУН-Б було вирішено зберегти функції ідейно-політичного органу керівництва боротьбою, за УПА – збройної сили руху Опору, УГВР мала стати репрезентативним і водночас тимчасовим державним органом до часу скликання установчих зборів. Метою створення надпартійної УГВР було заснування політичного органу керівництва боротьби УПА й розширення ідейно-політичної бази українського повстанського руху. 15 червня 1944 р. під час наради між Р.Шухевичем, М.Лебедем, Д.Грицаєм, Д.Маївським, О.Гасиним і В.Чижевським прийнято рішення про прискорення розмов із представниками інших політичних середовищ із метою створення єдиного центру керівництва визвольним рухом⁸.

15 липня в с. Сприня на Самбірщині була створена Українська Головна Визвольна Рада (УГВР) – центральний керівний орган національного опору, що видав Універсал до українського народу з декларацією своїх завдань на шляху до розбудови УССД. Оскільки комуністична пропаганда звинувачувала ОУН-Б у співпраці з нацистами, було важливим сформулювати програму та цілі УГВР таким чином, щоб зміст їх основних положень не дав більшовицькій пропаганді жодних підстав для звинувачення українського визвольного руху в нав'язуванні якоїсь ідеології чи орієнтації на Третій райх. У програмних документах УГВР були задекларовані принципи демократичного формування влади, відмова визвольного руху від монопольного диктату ідейних або інших доктрин однієї політичної партії чи

групи всьому суспільству, застосування всенародного волевиявлення при виборі форм державного устрою, перехід до демократичного формування влади, не обмеженого вузькими рамками диктатури однієї політичної організації, і тим самим заперечення тоталітаризму, речниками якого були два головні ворожі режими – гітлерівський та сталінський. УГВР, до керівництва якої увійшли не пов'язані з ОУН-Б люди (колишній член Української партії соціалістів-революціонерів і Української Центральної Ради Кирило Осьмак як президент, колишній голова Українського національно-демократичного об'єднання і віце-маршалок парламенту Польщі Василь Мудрий як віце-президент та інші), стала своєрідною надбудовою ОУН-Б. На цьому етапі була визначена нова стратегія – зосередити більшість території України під контролем УГВР, щоб у сприятливих обставинах Україна трансформувалася в “повстанську республіку”. Аналоги УГВР як верховного керівного органу визвольної боротьби поневоленого народу на той час уже існували в інших народів Європи, зокрема в Литви та Латвії⁹. Разом із тим УГВР створено на два тижні швидше, ніж подібний орган естонського визвольного руху. Зокрема, 1 серпня створено Національний Комітет Естонської вільної держави, який задекларував боротьбу “проти кривавого терору більшовизму і насильства нацизму” й обрав тактику, подібну до тактики УГВР. Як стало відомо німецькій розвідці, Естонський комітет закликав естонців “коректно поводитися з німецькими окупаційними військами, доки вони борються проти більшовиків”, але водночас “не підтримувати окупаційні органи влади у всіх, будь-яких заходах, які спрямовані всупереч справжніх інтересів естонського народу”, й узяти до рук зброю в момент відступу німців¹⁰.

Проте УГВР порівняно з керівними органами визвольних рухів балтійських народів виявилася ще більше антинімецькою, що зумовлювалося брутальнішим курсом німецьких націонал-соціалістів в Україні порівняно з країнами Балтії. Про це свідчили програмні документи УГВР. Згодом, 23 листопада 1944 р., у доповідній записці для Міністерства закордонних справ (МЗС) Німеччини його референт доктор Райхель визнав: “УГВР, яка була створена у червні цього року, визначила своїм завданням збирати усі сили до боротьби проти “московсько-більшовицького та німецько-гітлерівського імперіалізмів”, обидва з яких є безсумнівними ворогами української самостійності, оскільки стоять на позиції тотальної колоніальної експлуатації українських земель та населення. Сучасна війна між цими силами скерована в першу чергу за опанування Україною як вихідним пунктом для панування над Східною й навіть усією Європою. Їх взаємне послаблення в цій війні, однак, дасть пригнобленим народам шанс у визвольній боротьбі”¹¹.

У військовій сфері політики українського підпілля була збережена запроваджена в 1943 р. оборонна стратегія, метою якої було не провокувати сили окупантів до проведення бойових акцій проти УПА й каральних дій проти цивільного населення. Водночас відбулося утворення чотирьох армійських груп УПА, що мали охопити й контролювати всю територію України за географічним принципом – північної, західної, південної та східної. Загони УПА, діючі на Волині та Поліссі, названо групою “УПА-Північ”, командиром якої залишився перший командир УПА Дмитро Клячківський. У свою чергу, в січні 1944 р. Українська Народна Самооборона (УНС) в Галичині прийняла назву групи “УПА-Захід”. Ця реорганізація була формально закріплена наказом ГВШ УПА від 27 січня 1944 р., згідно з яким командиром групи “УПА-Захід” став В.Сидор (“Шелест”), підвищений до ступеня майора. Підпорядковану йому групу поділено на 6 Військових Округ (ВО): 1) ВО 1, командування якою взяв на себе хорунжий Харків (“Хмара”) – місто Львів та Янівський полігон; 2) ВО 2, командиром якої став Остап Линда (“Ярема”) – тогочасна Львівська область без Львова та Любачівщина й Холмщина; 3) ВО 3, якою командував Омелян Польовий (“Остап”) – Тернопільська область із Рогатинщиною й без Крем'янецьчини; 4) ВО 4 під командуванням І.Бутковського (“Гуцула”) – Станіславівська область із Буковиною; 5) ВО 5, командиром якої став хорунжий Іван Белейлович (“Дзвінчук”) – тогочасна Дрогобицька область; 6) ВО 6, якою командував хорунжий Яків Чорній (“Ударник”) – Лемківщина,

Перемишльщина, Ярославщина¹². Водночас розпочалося формування і груп “УПА-Південь”. Ще у квітні 1943 р. провідник КП ОУН-Б ОСУЗ В.Кук передав провідникові ОУН-Б в Одеській області Т.Семчишину інформацію про створення та дії УПА й необхідність комплектування з числа членів організації збройних українських самооборонних загонів. Численні арешти членів ОУН-Б у Південній Україні призупинили виконання цього рішення на півроку. Тільки в листопаді Семчишин звернувся до Кука з проханням переслати в його розпорядження загін УПА, який став би ядром формування повстанських загонів. Проте курінь групи “УПА-Північ” чисельністю 200 вояків, якими командував І.Климишин (“Крук”), при просуванні в напрямку Одеси був розбитий німецькими частинами ще на місці на Тернопільщині й залишки куреня змушені були повернутися на Волинь для переформування¹³. На початку 1944 р. на базі їх рештків і підрозділів групи “УПА-Північ”, що рейдували в південних областях України, була створена й деякий час діяла група “УПА-Південь”, якою командував Омелян Грабець (“Батько”), також підвищений до ступеня майора. До неї належали 3 ВО: ВО “Дніпро” (група “Богуна”), ВО “Крим” (група Я.Білинського, який діяв під псевдо “Бистрий”), ВО “Холодний Яр” (група Остапа Качана, який діяв під псевдо “Саблюк”) і група “Донбас”¹⁴. Не вдалося створити тільки групи “УПА-Схід”, що протягом 1944 р. перебувала на стадії формування.

Водночас відбулися принципові зміщення основних векторів боротьби порівняно з попереднім роком. Зокрема, в 1943 р. ОУН-Б і УПА змушені були воювати на три фронти: проти німецьких окупаційних сил, діяльності та впливів польських підпілля і національних формувань, а також проти радянських партизанів, обираючи різну тактику, форми й методи боротьби. Натомість у 1944 р. відбувся поступовий перехід від стратегії боротьби на три фронти до стратегії підготовки до боротьби в умовах відновлення сталінського режиму в Україні. На цьому етапі організація спробувала в різних формах ліквідувати другорядні фронти боротьби. Першорядне значення при цьому було звернене на збереження основних сил УПА шляхом нейтралізації антиукраїнської діяльності польського підпілля, а також угорських, румунських і німецьких окупаційних військових з'єднань у Західній Україні.

Якщо у внутрішній політиці українського підпілля відбувалося продовження затвердженого в 1943 р. курсу на об'єднання всіх національних політичних угруповань, важливе місце в зовнішньополітичних розрахунках ОУН-Б і УПА ще від осені 1943 р. відводилося утворенню спільного фронту поневолених гітлерівською Німеччиною народів, що мав у майбутньому також протистояти диктатові сталінської Росії у Європі. При налагодженні дипломатичних і військових контактів із ними враховувалися перш за все необхідність подолання зовнішньополітичної ізоляції, в якій до того часу перебував український національний рух Опору, й потреба налагодження взаємовигідних партнерських стосунків насамперед із найближчими територіальними сусідами України. Керівництво ОУН-Б і УПА при цьому керувалося як далекосяжними геополітично-стратегічними розрахунками з перспективою розвитку добросусідських стосунків із ними в майбутньому, так і назрілими вимогами моменту. Масштаби дій, яких набули частини УПА, й відчутні успіхи в обороні лісових масивів на Волині спонукали ГК і ГВШ УПА зайнятися вивченням можливостей захоплення частини західноукраїнських земель й утримання її під власним цілковитим військовим і політично-адміністративним контролем. Спочатку ця тактика як експериментальна проявилася у створенні своєрідних малих республік УПА в окремих районах, типовими прикладами чого була територія, яку контролював загін “Січ” під командуванням П.Антонюка, або так звана “Колківська республіка УПА”. Готовність до застосування такої тактики в більших масштабах, що в загальноєвропейському контексті нагадувала тактику створення “партизанських республік”, прийняту на той час серед рухів Опору в Югославії, була викликана прагненням керівництва українського руху Опору для своїх далекосяжних політичних домагань мати опорою під власним контролем принаймні невелику територію на рівні кількох областей. Потреба такого стратегічного рішення серед іншого була зумов-

лена відчутним зростанням кількості з'єднань УПА й практичною складністю повного переведення їх численних військовослужбовців у підпілля. Таким чином, виникла ідея оборони лісисто-гірського масиву Карпат, що переросла в концепцію оборони Дунайського басейну. На початку 1944 р. УПА вийшла поза межі суто українських земель і через Карпати її підрозділи мали вихід на заселені українцями райони в Угорщині, через Буковину – на українські етнічні території в Румунії й через Холмщину – на українські етнічні землі в Польщі. Усе це зробило актуальним питання про укладення нейтралітету й антинацистської коаліції з воєнними союзниками Німеччини, а саме: представниками угорських і румунських та урядових і військових кіл.

Розглядаючи Угорщину та Румунію не як ворогів, а тільки як тимчасових союзників Третього райху, котрі з огляду на свої союзницькі зобов'язання перед А.Гітлером окупували частину українських земель, керівники українського руху Опору в рамках реалізації цієї концепції вирішили порозумітися з військовими й урядовими колами Румунії й Угорщини з перспективою встановлення з ними тісної взаємодії та співпраці. Проведення переговорів із ними повинно було відбуватися без відома командування Вермахту, союзного румунським та угорським військам, і тим самим мало виразний антинацистський аспект, сприятливий ґрунт для чого підготувала готовність частини керівництва згаданих країн до розриву союзу з гітлерівською Німеччиною.

Важливе місце в зовнішньополітичній діяльності ОУН-Б було відведене переговорам із представниками урядових кіл Румунії, політика якої на окупованих українських землях, що ввійшли до складу її провінції Трансністрії, зводилася до нещадної експлуатації природних і людських ресурсів краю й переслідування руху за створення української держави. У боротьбі з румунськими окупантами загинули, зокрема, члени ОУН-Б Олександр Поремський та Леся Никорович, у в'язницях румунської політичної поліції (сигуранци) загинули українські націоналісти Орися Паранчук, Заяць, Риндіневич, Курчак та інші¹⁵. Серед заарештованих сигуранцюю в середині жовтня 1943 р. виявився Крайовий Провідник ОУН-Б в Одеській області Т.Семчишин (“Ярема”). Від імені свого керівництва він запропонував провести переговори з представниками румунського уряду про нормалізацію українсько-румунських стосунків. Румуни прислухалися до цієї пропозиції і невдовзі звільнили Семчишина й ще кількох заарештованих членів ОУН-Б. У другій половині жовтня Семчишин та його заступник Мефодій Павлишин (“Віктор Лісовський”) установили зв'язок із представником румунського Генерального штабу підполковником Пержу та капітаном Аргіром, які повідомили представників ОУН-Б про принципову згоду уряду Румунії розпочати з ними попередні розмови. Прискоренню цих переговорів сприяла відчутна для німецьких окупаційних установ активізація діяльності учасників українського національного руху Опору на українських землях, окупованих румунськими військами. Цитуючи копію повідомлення за грудень 1943 р. головнокомандувача німецьких військ у Трансністрії, представник райхсміністра окупованих східних територій при німецькій групі армій “Південь” О.Мюллер доповідав із цього приводу в повідомленні Східному міністерству: “Господарські труднощі краю для посилення пропаганди використав ворог, а саме не лише більшовики, а й також українські націоналісти. Центри і перших, і других є в Одесі”¹⁶.

Для налагодження зовнішньополітичних контактів із представниками іноземних країн на початку 1944 р. керівництво українського руху Опору вирішило переправити декілька груп діячів ОУН-Б і УПА через Румунію до Туреччини, з допомогою урядових кіл якої ЦП ОУН-Б у перспективі розраховував на можливість установа зв'язків з урядовими колами Великої Британії і США. З метою отримання дипломатичної допомоги в цій справі в другій половині січня 1944 р. керівник “Р-33” М.Лебедь скерував до Румунії окрему делегацію для проведення таємних переговорів з урядовими та військовими діячами цієї країни. Для них передано окремий меморандум, який 5 січня 1944 р. підготувала “Р-33”. У ньому в стислій формі викладено інформацію про боротьбу українського народу за

державність у минулому й тогочасну боротьбу проти гітлерівської Німеччини та сталінської Росії. Заявлено також про бажання народу України жити з Румунією та іншими територіальними сусідами в добросусідських відносинах. Тут же висловлено думки про можливість співпраці між двома народами на ґрунті визнання Румунією права самовизначення народів на їх етнографічних землях і припинення придушення нею українського національно-визвольного руху. Передумовами співробітництва названо припинення насильної румунізації окупованих українських земель, дозвіл організації на їх території українського культурно-освітнього життя й звільнення всіх політв'язнів.

18 та 19 березня 1944 р. представники українського національно-визвольного руху І.Гриньох, Л.Шанковський, сотник УПА Карпенко та Семчишин зустрілися в Кишеневі з представниками румунського уряду й війська: юрисконсулом МЗС Румунії Думітру Баранчу, полковником Іоном Іонеску та підполковником Пержу. У результаті тривалих попередніх розмов хоча й не було досягнуто якоїсь конкретної угоди, Баранчу все ж заявив, що всі українські політичні в'язні будуть звільнені й військова співпраця може тривати далі¹⁷. У квітні 1944 р. у м. Галаці делегати українського визвольного підпілля Семчишин і Павлишин зустрілися з полковником Іонеску, з яким налагодили діловий зв'язок. На черговій зустрічі з українськими делегатами Іонеску повідомив, що румунський уряд задовольнив їхні прохання і ще 8 лютого видав декрет про звільнення з тюрем українських політв'язнів-націоналістів і доручив йому виявити повсюдну допомогу ОУН-Б при переправленні звільнених в'язнів із території Румунії в Україну. Тоді ж Павлишину надано право особисто об'їхати всі румунські в'язниці, в яких раніше перебували в ув'язненні українці, й переконатися у виконанні зобов'язань, узятих на себе румунською стороною. Павлишин скористався цією пропозицією¹⁸.

Хоч протягом українсько-румунських переговорів передбачалося встановлення співпраці між УПА й румунською армією і навіть вивчалася можливість взаємних узгоджених військових дій, проте далі звільнення політв'язнів і нейтралітету конкретні наслідки переговорів не просунулися через невирішеність політичних питань. Головним каменем спотикання на шляху до порозуміння обох сторін стало невизнання румунським урядом належності українських земель Бессарабії та Буковини до України. Територіальні претензії української сторони до румунської стали на заваді до співробітництва між ними, хоч українські представники виявили свою добру волю до встановлення добросусідських стосунків зі своїм територіальним сусідом заради кращого майбутнього обох народів¹⁹.

Дещо вдалішими виявилися спроби досягнення порозуміння між УПА й угорським військом, чому сприяло його часто толерантне ставлення до українського населення. 15 грудня 1943 р. командир об'єднаних куренів ВО “Тури” Григорій Решетило (“Галайда”) поінформував командира ВО “Заграва”: “А де стояли мадяри із своїми командирами, то там заховувались спокійно. Не зачіпали нічого, тільки брали сіно та овес для коней”²⁰. У січні 1944 р. навіть побачила світ листівка до угорців за підписом “Українські повстанці”, що закликала: “Мадяри! Переходячи через наші землі, Ви виказали лицарську і такт. Ваше поведіння з населенням гостро відрізняється від варварської навали німців. Судячи по цьому, Ваше відношення до українського народу можна характеризувати як неутральне. Однак чи це є вистарчаюче? Рішуче ні! Сьогоднішнє міжнародне положення диктує нам щось більше, як взаємне ненападення... Тому входьте в контакт з Українською Повстанчою Армією, нав'яуйте з нею тісні зв'язки, помагайте зброєю і амуніцією”. Листівка закінчувалася висновком: “Наша перемога – це перемога мадярського народу, наша програ – це програ і неволя мадярського народу. Хай живе самостійна Мадярщина! Хай живе самостійна Україна! Хай живуть самостійні держави народів Європи і Азії”²¹.

Готовність ГК УПА до переговорів із командуванням угорської армії прискорили міркування стратегічного характеру, а саме: необхідність забезпечення спокою в окупованих нею районах, де на той час почалося формування групи “УПА-Південь”. Скеровані на-

прикінці 1943 р. у центральні області України для її створення кілька частин групи “УПА-Північ” не зуміли повернутися в Західну Україну. Наприклад, курінь особливих доручень групи “УПА-Південь” у складі приблизно 700 осіб під командуванням Я.Білинського (“Бистрого”) не зміг повернутися на Волинь і був розбитий у Копичинецькому лісі поблизу Городищі²². На початку лютого 1944 р. з’єднання угорської армії на лінії річок Прип’ять–Дністер також зазнали значних поразок унаслідок наступу радянської армії. Відступаючи, вони якийсь час затрималися на лінії Рівне–Крем’янець–Тернопіль, а з’єднання ЧА наблизилися до околиць Шепетівки. Між ними опинилися радянські партизани та відділи груп “УПА-Північ” і “УПА-Південь”. Через відсутність конкретних вказівок про бойові дії вони вимушені були маневрувати, тобто постійно змінювати місця дислокації на кордоні Волині й Галичини. У середині лютого окремі з’єднання групи “УПА-Схід”, наприклад, передислокувалися з околиць Рівного в напрямку Збаража²³.

Перші поразки в сутичках із радянськими внутрішніми військами НКВС спонукали ЦП ОУН-Б заручитися підтримкою або принаймні нейтралітетом угорських військ²⁴. З українського боку в переговорах із представниками угорської армії взяли участь члени ЦП ОУН-Б Іван Гриньох, М.Степаняк, Євген Врецьона, Андрій Дольницький (“Голубенко”), Олександр Луцький та керівник КП ОУН-Б у Південній Україні Омелян Логуш (“Іванів”). Переговори санкціонував особисто шеф ГШ збройних сил Угорщини, таємний радник Угорського королівства генерал-полковник Вітез Шомбателі (Vitez Szombathelyi). У разі потреби представники угорського уряду генерал Ференц Сомбатаї та полковник Єно Падаї зобов’язалися надати представникам ОУН-Б можливість прийняти в Угорщині частину учасників українського руху Опору²⁵. На місцях також укладено локальні українсько-угорські угоди. У звіті українського опору про одну з них, укладену на Рівненщині на зламі 1943–1944 рр., відзначено: “З мадярами наші проводили переговори. Закарпатських українців, що були разом з мадярами, забезпечили нашою літературою, і проведено ряд бесід на революційні теми. Наслідки дано позитивні”²⁶. У лютому 1944 р. подібні домовленості вирішено поширити на територію галицьких земель України. В інструкції керівництва українського руху Опору, переданій для керівників місцевих відділів УПА й осередків ОУН-Б у Галичині, в радіусі дій яких перебували угорські війська, з цього приводу вказувалося: “Українське громадянство мусить доложити зусиль, щоб з’єднати симпатії мадярських військових, розміщених на наших землях. З одного боку йде про те, щоб вони не поводилися жорстоко, коли їм доручать паціфікацію наших сіл, з другого боку годі забувати, що мадяри – це наші сусіди, тому можуть нам чимало допомогти, зокрема можуть прийняти нашу еміграцію, якщо б большевики заняли Галичину і спинилися щойно на Карпатах”²⁷.

Унаслідок укладення конкретних домовленостей з угорським військово-політичним керівництвом у березні 1944 р. керівництво українського руху Опору змогло перейти до реалізації своїх планів спільних дій з новими союзниками. Командири локальних відділів УПА на місцях отримали вказівки підготувати нові підрозділи українського руху Опору, які мали бути створені на основі існуючої сітки ОУН-Б і за рахунок розширення вже існуючих повстанських загонів. Проте наслідки домовленостей з угорською армією також не дали бажаних результатів для українського руху Опору й не вирішили питання про підтримання в стані бойової готовності його основних збройних з’єднань. У супереч даним німецької розвідки керівництво Генерального штабу угорської армії погодилося постачати УПА лише харчами й медикаментами, але відмовилося передавати українським повстанським відділам зброю та боєприпаси²⁸. Про результати цих переговорів стало відомо також німецькій розвідці. У звіті розвідувального відділу “Іноземні армії Сходу” при Верховному командуванні сухопутних військ Німеччини за 16 лютого 1944 р., складеному на підставі донесення Абверзагону №323 при 4-й танковій армії, вказано: “Ставлення Української Повстанчої Армії до угорців є дружнім. Воно зводиться до укладення тихої мовчазної угоди не виступати одна проти іншої. Велика частина озброєння УПА є угорського походження і

була куплена... Військовослужбовцям УПА відомо, що угорці не здійснюватимуть нічого проти них. Боєприпаси для російських гвинтівок є обмеженими, тому куплено багато озброєння для великої кількості наявної угорської зброї”²⁹.

Окремим питанням для українського підпілля було ставлення до відступаючих німецьких військ. Якщо ставлення до Третього райху було незмінним і зводилося до офіційного осуду нацистської окупаційної політики в Україні, неофіційно передбачалося використання послаблення німецьких окупаційних сил і в обмін на нейтралітет УПА щодо Вермахту добитися звільнення політв’язнів і припинення репресій та розстрілів заручників. УПА водночас прагнула отримати зброю для подальшої боротьби проти нового окупанта. Думки частини активістів бандерівської ОУН щодо необхідності утримування від активних антинімецьких дій задекларував член ЦП ОУН-Б Михайло Палідович у статті “Що далі?”. Вона була опублікована в червні 1944 р. під псевдо “Юрій Моряк” у пресовому органі організації “Ідея і Чин”, поширюваному в той час серед повстанців і членів ОУН-Б. У статті, зокрема, було відзначено: “Німеччина, що стоїть перед катастрофою, не становить для нас загрози, якщо її місцеві чинники не підуть на безглузді в концепції і варварські у реалізації репресії у відношенні до українського населення. Німеччина, що програє – вживаючи відомого вислову – не варта костей одного українського партизана. Збройна боротьба з німцями в тому етапі недоцільна. Може бути мова тільки про конечну самооборону. Ми свідомі, що сталінські наймити підхоплять це місце як ілюстрацію своїх тверджень про спілку “українських фашистів” з німецькими націонал-соціалістами. Нам зовсім не залежить на тому, що ці бандити пера чи етеру, що повних два роки славили “найгеніяльнішу політику” Сталіна, яка полягала на підкріпленні Гітлера збіжжям, нафтою й іншими господарськими добрими, говорять зараз про нас. Не оглядами на їхню демагогію, а оглядами добра власного народу керуємося і будемо керуватися у нашій політиці”³⁰.

За словами Анатолія Кентія, політична стратегія українського підпілля в 1944 р. – це “стратегія накопичування власних сил”, завдяки якій вдалося заощадити сили визвольного руху й накопичити необхідні ресурси для боротьби проти більшовицької окупації й загалом “стратегія “двофронтвої” боротьби ОУН[-Б] і УПА в своїй основі відповідала планам і намірам ОУН[-Б], а потім й УГВР зосередити головні зусилля визвольного руху на протиборстві з радянським режимом”. Проте не можна погодитися зі згаданим автором у тому, що це була “стратегія на уникнення рішучого спротиву гітлерівським окупантам в 1941–1944” й нібито саме вона “не принесла українському руху опору очікуваних здобутків на зовнішньополітичному відтинку”³¹. Насправді відсутність зацікавлення була зумовлена тим, що тільки ОУН вбачала стратегічних партнерів у західних альянтах, для яких, натомість, українські націоналісти не були об’єктом зацікавлення в сенсі політичних партнерів. Для західних країн антигітлерівської коаліції головним стратегічним союзником був Радянський Союз, а головною стратегічною метою – воєнне знищення Третього райху й на шляху до цієї мети в українському русі Опору керівні британські й американські державні структури не тільки серйозно, а й гіпотетично ніколи не вбачали навіть тактичного союзника. Що ж стосується ОУН-Б в Україні, слід наголосити, що в 1944 р. жоден із керівних діячів українського руху Опору серйозно не враховував можливості стратегічної “пронімецької орієнтації” в діях ОУН-Б чи УПА з огляду на дотогочасну брутальну політику нацистського режиму в Україні й повну скомпрометованість Третього Райху не тільки в Україні, а й серед тих країн Заходу, які були союзниками по антигітлерівській коаліції. Більше того, з боку керівництва ОУН-Б усе робилося для того, щоб забезпечити на користь визвольної боротьби українців симпатії західних альянтів, зокрема британців. Уже першого дня роботи Великого Збору УГВР 11 липня 1944 р. його учасник Лев Шанковський (псевдо “Стрийський”) заявив: “Чи можлива інша орієнтація на німців. Німеччина є постійним ворогом України. Німеччина, яка буде перемагати, відірве Україну, але для себе... Німці довели УПА до занепаду. Україна ніколи не була і не буде союзником

Німеччини. Смішно би було включатися до німецького фронту боротьби. Інша справа – реальна політика. У німців можна зброю брати і все, але без політики”. Інший учасник, що виступив під псевдо “Качановський”, остаточно “розставив акценти”: “Йдемо у підпілля й отримуємо поміч від німців – це також невірно. Ця допомога була би незначною. Політично й така форма пошкодила би. Німці ніколи не були і не будуть союзниками в українському питанні. Німці не є ані потенційним, ані природним союзником України”. Тому, з його слів, для українського підпілля та руху Опору необхідно було “відмежувати себе від німецьких впливів”³².

З іншого боку, з огляду на планомірний відступ німецьких військ із території Західної України восени 1944 р. антинімецькі дії українського руху Опору припинилися. Німеччина перестала бути важливим об’єктом політики українського руху Опору, який скерував вістря своєї боротьби виключно проти Радянського Союзу, розраховуючи на виникнення конфлікту між СРСР, з одного боку, й Великою Британією та США, з іншого. Крім такого роду поглядів учасників українського руху Опору серед його керівництва курсували різні думки й щодо можливих союзників. У програмному документі українського руху Опору під заголовком “До проблематики нашого визвольного руху”, розробленому в цей час, наприклад, констатовалося, що зовнішньополітична орієнтація ОУН-Б і УПА є результатом як власних сил, так і “кожночасного укладу” міжнародних відносин. З огляду на це, як указувалося далі, український визвольний рух повинен був “не відокремлюватися, не замикатися у собі”, а при збереженні принципів власної незалежності “забезпечити собі союзників, заінтересованих у розбитті спільного ворога”. При цьому ставлення до Великої Британії було визначено як нейтральне й указувалося: “Політика відносно Англії – офіційно не входить у рахунок аж до вибуху англо-большевицького конфлікту”. В іншому декларативного характеру документі українських націоналістів ішлося про те, що “бездержавному народові у боротьбі за волю можна, а часто й треба мати союзників”. При цьому вміщено застереження щодо надмірного пов’язування українського визвольного руху з певною країною. “Політична група, яка ставить свою визвольну тактику в залежність від політики чужої держави, стає перешкодою для національно-визвольного руху”³³.

Зовнішньополітичні справи визвольного руху мала вирішувати референтура зовнішніх зносин (Р-33) ЦП ОУН-Б, перейменована на Генеральний Секретаріат Закордонних Справ (ГСЗС) УГВР. Вирішено делегувати поза межі України очолюване М.Лебедем Закордонне Представництво (ЗП) УГВР, до складу якого входили М.Прокоп, І.Гриньох, Богдан Галайчук, Лев Шанковський, Павло Турула (“Яворівський”), як перекладач англійської мови, та дві радистки – Люба Комар і Марта Грицай. Згідно зі змістом програмних документів УГВР, на цю місію покладено завдання створення мережі її представництв за кордоном із метою захисту українських національних інтересів на зовнішньополітичній арені та матеріальної допомоги рідним землям. До її завдань також входило інформування урядових кіл іноземних держав про становище на українських землях і визвольну боротьбу УПА й установа зв’язків із впливовими українськими й іншими політичними емігрантськими угрупованнями країн, абсорбованих Радянським Союзом, задля створення єдиного визвольного фронту проти СРСР. Як передбачалося, очолювані М.Лебедем ГСЗС і ЗП УГВР мали стати засобом впливу й тиску на розвиток подій і формування позитивного ставлення до України з боку іноземних держав на завершальному етапі Другої світової війни. Особливу увагу приділено спробам налагодження контактів із британськими й американськими урядовими колами. З цією метою ще наприкінці лютого 1944 р. К.Микитчук і Є.Стахів під псевдонімами “С.Іваницький” та “І.Краус” як службовці німецької інженерної фірми “Організація Тодта” (“ОТ”) вирушили до Далматії. Тут вони переконалися, що місцеві партизани Д.Міхайловича більше не є активними. Тому вирушили до Трієста з метою налагодити зв’язок із прозахідними італійськими антифашистськими партизанами християнсько-демократичної орієнтації. Там їх поповнили делеговані з України Роман Миревич,

як шеф місії, і Ярослав Явний. Пошук контактів виявився нелегким, оскільки міста перебували під ретельним поліцейським контролем, а в селах були активними комуністичні партизани. Тільки в серпні 1944 р. Микитчук вирушив у Спілімберго поблизу Удіне, де мав адресу родини, в котрій були родичі серед демократичних партизанів. Тут він установив контакт із партизанами, але вони виявилися комуністичними (організацією “Гарібальді”). З труднощами йому вдалося втекти від них і приєднатися у вересні до 3-ї бригади (“Юстіція”), якою командував Джорджіо Сімонутте (“Міро”). Ця бригада була частиною організації “Осоппо Фріулі”, якою командував Манліо Ценціг (“Маріо”). Микитчук залишився в штаб-квартирі цієї організації до кінця війни як представник спочатку УПА, а відтак ЗП УГВР. У його розпорядження були надані два кур’ери: Діно Менегон та Одетто Бутті. Залишаючись з італійськими партизанами, Микитчук проводив інформаційні зустрічі, на яких розповідав про боротьбу українців за волю проти нацистів і більшовиків. Він також допомагав командуванню в його переговорах із козацькими частинами, які діяли в складі німецької армії. Кілька разів зустрічався з командиром демократичних партизанів Кандідо Грассі (“Верді”), який допоміг членам представництва українського опору Є.Врецьоні та Р.Прокопу прибути до Швейцарії. Микитчук зустрівся з представником британської місії, відомим під псевдо “Мак-Ферсон”, та Патріком Мартіном (“Смітом”), яких поінформував про боротьбу УПА. Він передав П.Мартіну меморандум “Україна і сучасна війна” про боротьбу УПА. Р.Мирович та Я.Явний шукали інших шляхів для встановлення контактів із демократичними італійськими партизанами, але потрапили до рук комуністів. Опинившись у складній ситуації, Явний підірвався на гранаті, а Мирович пропав безвісти.

Значною мірою крахові планів деяких інстанцій Третього райху використати УПА й налагодити з нею широкомасштабну співпрацю сприяла політична позиція ГК УПА й особисто Р.Шухевича. Провідний діяч ОУН-Б Василь Чижевський, заарештований після закінчення війни радянськими органами безпеки, охарактеризував позицію командарма однозначно й доволі лаконічно: “Шухевич відразу сказав мені, що не бачить необхідності вести переговори з німцями, оскільки УПА має достатньо зброї, продовольства і у допомозі німців не має потреби”³⁴. Дослідник історії УПА Петро Мірчук писав із цього приводу: “Українська Повстанська Армія не сміла ніякою ціною сплямити чистоту своїх ідей і кинути на себе тінь коляборації з гітлерівською Німеччиною. УПА була готова співпрацювати в боротьбі проти московських окупантів лише з такою Німеччиною, яка офіційно визнає суверенність і державну самостійність України і офіційно задекларує, що вона безумовно респектуватиме державну самостійність України. Без цього ніякої співпраці УПА з Німеччиною бути не може. У строгому збереженні цієї вимоги був Шухевич-Чупринка незворушним і до краю суворим: коли двоє старшин УПА на власну руку, всупереч забороні ГК УПА, почали переговори з німцями й польовий суд УПА засудив обох на кару смерті, ген. Чупринка не помилював винних”³⁵.

Керуючись міркуваннями політичного характеру, більшість представників ОУН-Б навесні 1944 р. виступили проти встановлення співпраці з установами країни, яка продовжувала залишатися країною-окупантом частини українських земель. Характеризуючи негативне офіційне ставлення керівництва українського руху Опору до спроб німецьких інстанцій встановити співробітництво з УПА, втаємничений в їх хід член ЦП ОУН-Б М.Прокоп пізніше визнав: “В різних місцевостях західних областей німецькі командири і поліцейні органи почали шукати контактів з підпіллям і УПА, мовляв, в ім’я спільної боротьби проти більшовиків. Провід ОУН відкинув такі сугестії і заборонив місцевим клітинам будь-які розмови з німцями. Ми керувалися не тільки прагматичними міркуваннями, мовляв, німці програли війну, отже немає потреби з ними зв’язуватися. Справа була також у тому, що будь-які зв’язки з німцями Москва могла використати для того, щоб ще більше плямувати нашу боротьбу як ніби-то німецьку агентуру. Звідси рішуча постава Проводу ОУН і Головної Команди УПА”³⁶.

На середину жовтня 1944 р. війська СРСР зайняли всі українські землі, внаслідок чого Україна з-під німецької окупації потрапила під гніт більшовицького режиму, що мало чим поступався перед гітлерівським, особливо в брутальному ставленні до людей, запровадженні інтенсивної експлуатації мешканців поневолених територій, проведенні депортацій осіб, оголошених “ворожими елементами”, тощо. Для ОУН, урешті, склалися прогнозовані раніше умови – було очевидно, що доведеться вести боротьбу проти одного ворога. На цьому етапі керівництво організації сподівалося, що Радянський Союз, зацікавлений передовсім у розгромі Третього райху, не буде приділяти особливої уваги поборюванню українського руху Опору й виділяти великі сили для його знищення. Це, своєю чергою, давало надію на можливість зміцнення сил, їх перегрупування і підготовки до нової тактики боротьби.

Політичні розрахунки лідерів ОУН ґрунтувалися на можливості відновлення національної державності внаслідок виникнення війни між СРСР і західними альянтами, зокрема Великою Британією. Ураховуючи сумний досвід краху розрахунків на підтримку Німеччиною руху за відновлення української державності в липні 1941 р., керівництво ОУН прийняло рішення не покладати надії на те, що в разі окупації України Англією новий окупант підтримає боротьбу ОУН і УПА. Натомість вирішено головну ставку робити на власні сили. З метою узгодження цієї лінії наприкінці жовтня 1944 р. проведено засідання ЦП ОУН, у якому взяли участь Роман Шухевич під псевдо “Тур”, Дмитро Маївський під псевдо “Зруб”, Василь Кук під псевдо “Ле”, Яків Бусол під псевдо “Галина” й інші. Першим на засіданні виступив Маївський, який на той час фактично став основним ідеологом політичної стратегії ОУН в Україні після виїзду частини ЦП цієї організації для зонішньополітичної діяльності в країнах Заходу: “Принимаю можливість приходу Англії на українські землі, однак немає таких побоювань, що спонукували-б вже сьогодні до боротьби, щоб на землі не пройшли, бо СССР більший ворог, а Англія буде ослаблена і навіть при її окупації [ОУН] одержала б кращі умовини до боротьби, [ми] були б рівні з цілими народами і могли б вести боротьбу до остаточної відбудови суверенної держави, не орієнтуючись на інтервенціонізм, і ми цілий час будемо вести визвольну боротьбу”³⁷. При цьому ніким з учасників засідання не було згадано про можливість зовнішньополітичної орієнтації на Німеччину навіть у разі зміни її ставлення до визвольних змагань українців.

Упродовж 1944 р. при визначенні стратегії подальшого спротиву ОУН-Б остаточно еволюціонувала в напрямку продовження переходу від боротьби проти кількох ворогів (передовсім проти німецьких окупаційних інстанцій та польських формацій) до єдиного антибільшовицького фронту боротьби. Для цього етапу боротьби українського руху Опору були характерними зміна тактики й перегляд деяких форм і методів боротьби з урахуванням тогочасної і прогнозованої міжнародної ситуації та розвитку подій на фронтах Другої світової війни. Зламним моментом на даному етапі розгортання національного спротиву було створення УГВР, метою створення якої були не тільки консолідація всіх національно-патріотичних сил і намагання заручитися підтримкою широких верств населення, а й вихід українського визвольного руху на міжнародну арену як політичного чинника, що мав репрезентувати в очах світової громадськості керівництво визвольною боротьбою українців. Навіть не зважаючи на всі заслуги ОУН-Б у створенні УПА й організації спротиву окупантам України, ця організація не могла бути репрезентантом усієї України у світі. Саме тому виникла необхідність організації УГВР, метою привабливих гасел національного визволення й боротьби проти соціального гніту якої, серед іншого, було викликати підтримку українського визвольного руху в Східній Україні, а декларуванням демократичних принципів організації влади в країні в майбутньому – сприяти підтримці визвольного руху західними альянтами. Розроблена в цей період на засіданнях ЦП ОУН-Б і Великого Збору УГВР стратегія боротьби стала основою для подальшого розгортання руху

Опору проти більшовицького режиму, що в різних формах і проявах тривала в Західній Україні до смерті Сталіна.

- ¹ Бедрій А. ОУН і УПА. – Нью-Йорк–Лондон–Мюнхен–Торонто: Українська Центральна інформаційна служба, 1983. – С.29.
- ² Літопис УПА. – Торонто–Львів, 2007. – Т.45. Генерал Роман Шухевич – “Тарас Чупринка”, Головний Командир УПА. – С.469.
- ³ Центральний державний архів вищих органів влади і управління України у Києві (далі – ЦДАВОВУУ). – Ф.3833, оп.1, спр.72, арк.2.
- ⁴ [Шенк В.] Німецькими очима // Сучасна Україна. – Мюнхен, 19 жовтня 1952. – Ч.22 (47). – С.4.
- ⁵ Совершенно секретно. Секретарю ЦК КП(б)У Товарищу Хрущеву Н.С. Народный комиссар внутренних дел УССР (Рясной). 20 ноября 1944 г. г.Львов. № 84/оп. // Центральний державний архів громадських об’єднань України (далі – ЦДАГОУ). – Ф.1, оп.23, спр.926, арк.147–154.
- ⁶ Государственный архив Российской Федерации в Москве (далі – ГАРФ). – Ф.9478, оп.1, д.117, л.24.
- ⁷ Галузевий державний архів Служби безпеки України у Києві (далі – ГДА СБУ). – Ф.13, спр.372, т.13, арк.29.
- ⁸ Там само. – Т.2, арк.202.
- ⁹ Маркусь В. Українська Головна визвольна Рада на тлі подібних визвольних рухів під час Другої світової війни (проба порівняння) // Сучасність. – 1986. – Ч.7–8 (303–304). – Липень–серпень. – С.212–222.
- ¹⁰ National Archives of the United States in Washington (NAUS). – Т.78. – Roll 569. – Frames 000749–000750.
- ¹¹ Ref. Dr. Reichel. Berlin, den 23. November 1944 // NAUS. – Т.120. – Roll 1042. – Frame 416528.
- ¹² Содоль П. Українська повстанча армія, 1943–49. Довідник. – Нью-Йорк: Пролог, 1994. – С.20, 24.
- ¹³ ГДА СБУ. – Ф.13, спр.372, т.1, арк.96.
- ¹⁴ ЦДАВОВУУ. – Ф.3837, оп.1, спр.1–5.
- ¹⁵ ЦДАВОВУУ. – Ф.3833, оп.2, спр.23, арк.43.
- ¹⁶ NAUS. – Т.454. – Roll 88. – Frame 000671.
- ¹⁷ Лебедь М. Зовнішньополітична діяльність Генерального Секретаріату закордонних справ УГВР // Сучасність. – 1986. – Ч.7–8 (303–304). – Липень–серпень. – С.193–194.
- ¹⁸ ЦДАГОУ. – Ф.57, оп.4, спр.340, арк.70–71.
- ¹⁹ Боляновський А. Переговори УПА з румунською армією (кінець 1943 – початок 1944 рр.) // Друга світова війна і Україна. Політичний аспект: Матеріали регіональної наукової конференції 26–27 жовтня 1995 р. – Львів: Львівська Політехніка, 1996. – С.51–53.
- ²⁰ Державний архів Рівненської області (далі – ДАРО). – Ф.Р-30, оп.2, спр.29, арк.95.
- ²¹ Там само. – Оп.1, спр.16, арк.21.
- ²² ЦДАВОВУУ. – Ф.3833, оп.1, спр.156, арк.101.
- ²³ Lenguel B. Die ungarische Verteidigung der Karpaten // Allgemeine Schweizerische Militärschrift. – Zürich, 1956. – №2, 3, 4.
- ²⁴ Боляновський А.В. Переговори Української Повстанської армії з угорською армією (кінець 1943 – початок 1944 рр.) // Україна в минулому. – К.–Львів: Львівське відділення Інституту археографії Академії наук України, 1995. – Вип. VII. – С.52–59.
- ²⁵ ЦДАГОУ. – Ф.57, оп.4, спр.340, арк.75.
- ²⁶ ДАРО. – Ф.Р-30, оп.2, спр.34, арк.11.
- ²⁷ Там само. – Спр.339, арк.399.
- ²⁸ Врещона Є. Оборона Карпат в 2 світовій війні // Сучасна Україна. – Мюнхен. – 1956. – 3 червня. – Ч.11 (139). – С.6; 17 червня 1956. – Ч.12 (140). – С.11. Найвищий за рангом офіцер антикомуністичної революції в Угорщині в 1956 р. генерал-майор Бела Кералі планував налагодити зв’язки з підпіллям ОУН в Україні, використовуючи позитивний досвід співпраці з УПА навесні 1944 р. у Карпатах.
- ²⁹ Bundesarchiv-Militärarchiv in Freiburg (BA-MA). – RH 2/v. 2544. – S.49.
- ³⁰ Моряк Ю. Що далі? // Ідея і чин. – №1 (6). – С.10; Archiwum Akt Nowych w Warszawie (AAN). – 202/III/121. – S.295.
- ³¹ Дзьобак В.В., Ільющин І.І., Касьянов Г.В. та ін. Організація Українських Націоналістів та Українська Повстанська Армія. Історичні нариси. – К.: Наукова думка, 2005. – С.180.
- ³² ГДА СБУ. – Ф.13, спр.372, т.3, арк.44.
- ³³ ДАЛО. – Ф.П-3, оп.1, спр.231, арк.59.

- ³⁴ Протокол допроса обвиняемого Дьячука-Чижевского Василия Николаевича 24–25 мая 1946 г. г. Киев // ГДА СБУ. – Ф.13, спр.372, т.6, арк.7.
- ³⁵ Мірчук П. (Ген. Тарас Чупринка). Командир Армії Безсмертних. – Нью-Йорк–Торонто–Лондон: Товариство колишніх вояків УПА в ЗСА, Канаді і Європі, 1970. – С.137.
- ³⁶ Прокоп М. Роман Шухевич-Чупринка й ОУН і УПА в 1943–44 роках // Сучасність. – 1976. – Ч.1 (181). – Січень. – С.68.
- ³⁷ ГДА СБУ. – Ф.13, спр.372, т.13, арк.114.

The author analyzes the political strategy of Ukrainian resistance movement in 1944, when its activity has reached apogee. Main attention is devoted to internal and foreign policy-making of the Organization of Ukrainian Nationalists under the circumstances of shift of Soviet-German front through the territory of Ukraine.

Key words: Organization of the Ukrainian nationalists, Ukrainian resistance movement, strategy, tactic measures.

УДК 94 (477).8
ББК 63.3 (4 Укр.) 625

Дмитро ВЕДЕНЄВ

РОМАН ШУХЕВИЧ ЯК РОЗРОБНИК СТРАТЕГІЇ І ТАКТИКИ ПІДПІЛЛЯ ОУН(Б) У ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД

У науковій статті розкрито тактичні схеми підпільної боротьби українського націоналістичного підпілля в післявоєнний період. Тактичні схеми розробив Р.Шухевич. Особливу увагу приділено тактичним схемам “Дажбог”, “Олег” та “Орлик”. Розглянуто також “бункерну війну” як особливу форму антирадянського руху Опору.

Ключові слова: Роман Шухевич, ОУН, тактична схема “Дажбог”, тактична схема “Олег”, тактична схема “Орлик”, “бункерна війна”.

Стратегічною метою руху українських націоналістів у повоєнний період було повалення радянської влади в Україні шляхом “національної революції” та побудова УССД на засадах демократії і соціальної справедливості, визначених III Надзвичайним великим збором ОУН у серпні 1943 р. В основу тактики підпілля було покладено настанову про збереження “політичної і військової революційної організації, що у визвольний період творить хребет народу і його провід”, розбудову “революційно-підпільних клітин у всіх середовищах багатогранного життя ССРСР”. “Без такої сили, опертої на народі, – йшлося у Декларації Проводу ОУН з нагоди закінчення Другої світової війни, – ... годі говорити про національну й політичну зрілість нації та вірити в успішність її змагань до власної незалежності”¹.

Таким чином, відчутні втрати й нерівність бойових можливостей поряд із необхідністю специфічних дій зі збереження сил і зриву радянізації призвели до вироблення нових підвалин тактики озброєного підпілля ОУН. Наголос робиться на мінімізації зіткнень із силовими структурами противника, збереженні власної організаційно-кадрової структури; натомість вістря боротьби обертається проти цивільної адміністрації та колгоспного будівництва.

У документі ОУН “До тактики революційної боротьби” (червень 1946 р.) вона характеризується як “глибока підпільна тактика”. “Існуюча політична ситуація в умовах тотального більшовицького терору та “мирної” міжнародної обстановки для наступальних повстанських дій є виразно не пригода”, необхідна “оборонно-підпільна тактика”, спрямована на те, щоб “оминати відверті, широкі, масові акції, а зокрема відверті збройні виступи більших масштабів”. Відповідних змін потребують організаційна структура, пропаганда, бойова діяльність і побут підпілля². Красномовно висловив нові настанови про-

відник ОУН Карпатського краю Я.Мельник у листі до підлеглих від 22 квітня 1946 р. – необхідно уникати “дрібних авантур”, перебудувати тактику, відновити підірвану противником структуру, кадри³.

У доповідній записці Управління з боротьби з бандитизмом (УББ) НКВС УРСР (вересень 1945 р.) говорилося, що ОУН здійснює перехід від масової організації до “ордена вірних”, наголос у роботі зміщується до низових ланок “район-боївка”⁴. Суттєві зміни вносяться до організаційної побудови підпілля. У травні 1945–1946 рр. скасовуються обласні, повітові (їхні функції передаються надрайонним проводам) й підрайонні проводи (замість них існували кущові організації, що охоплювали декілька населених пунктів). Розпускається низка галузевих референтур – військова, жіноча, Українського Червоного Хреста (вважалось, що вона особливо “засмічена”), “Юнацтва”, господарська. Натомість запроваджується спеціальна референтура зв’язку в складі Центрального, окружних і надрайонних проводів⁵.

За умов радикальної зміни воєнно-політичної ситуації в Західній Україні саме генерал-хорунжий (з 1946 р.) Роман Шухевич, який поєднав у своїх руках політичні важелі керівництва націоналістичним рухом в Україні (як голова Проводу ОУН(Б) в Україні, голова Генерального Секретаріату Української Головної Визвольної Ради) з воєнним командуванням (як Головний командир УПА), виступив організатором розробки та впровадження в практику боротьби зі сталінським тоталітарним режимом нової стратегії і тактики самостійницького руху.

У 1945–1946 рр. лідери ОУН в Україні Р.Шухевич, В.Кук, О.Гасин, В.Сидор, Р.Кравчук, П.Федун та інші виробили три наріжні тактичні схеми (“три кита”) під назвами “Дажбог”, “Олег” і “Орлик”. Їхні положення корегувалися належно до поточної ситуації на нарадах членів ЦП та окремих крайових провідників улітку 1945–1946 рр. (Рогатинський район Станіславської області), у червні 1947–1948 рр. (Лівський ліс Миколаївського району Дрогобицької області), у червні 1949 р. (Бобрковський район Львівської області)⁶. Звернемо увагу, що опису цих схем (або “проблем”, як їх іменували в документах підпілля) у “чистому” вигляді, ймовірно, не існувало, відтак їхні основні положення відтворюються авторами на основі інструктивних документів і нотаток провідних регіональних функціонерів підпілля й викладу тактики підпілля в документах органів держбезпеки.

Головною була *тактична схема “Дажбог”*, яка визначала принципи дій підпілля за нових умов, спрямовані на його виживання та протидію радянському будівництву. Схема, насамперед, передбачала:

- збереження кадрів шляхом легалізації та мінімізації відкритих виступів;
- створення позицій підпілля в органах влади й управління, підготовка до можливого захоплення влади в Україні;
- зрив у різний спосіб заходів із радянізації регіону;
- посилення конспірації, дезінформування противника щодо реальної чисельності та планів підпілля⁷.

“Дажбог” орієнтував на ретельну конспірацію, налагодження системи бункерів і ліній конспіративного зв’язку. Виняткове значення надавалося розбудові “легальної сітки” – груп або окремих “симпатиків”, що мешкали легально, мали можливості створювати осередки сприяння підпіллю в органах влади й інших державних установах, колгоспах і підприємствах, навчальних закладах, на об’єктах транспорту й зв’язку. “Ідейним” учасникам руху рекомендувалося вступати до партії і комсомолу. “Легальщики” водночас розглядалися як кадрове джерело для поповнення та на випадок війни.

У 1945–1947 рр. “легальна” мережа вкрила практично всю сільську місцевість регіону. Щоб проілюструвати масштаб роботи зі створення “легальної” (або “запасної”) мережі, наведемо такі дані: у 1950 – перші три місяці 1951 рр. тільки в Станіславській області викрили 103 легальні осередки ОУН, із них 69 – у колгоспах, 7 – у навчальних за-

кладах, 10 – у лісовій промисловості. Разом вони об'єднували 677 учасників, серед яких 7 голів колгоспів, 56 голів селищних рад, 53 вчителі, 40 посадових осіб із колгоспів, 35 комсомольців, 8 бійців самооборони, 84 учні й студенти⁸. С.Бандера у вказівках Р.Шухевичу (літо 1949 р.) підкреслював необхідність просякнути мережею учасників руху Опору армію, колгоспи, індустріальні центри, навчальні заклади, рішуче залучати до співробітництва освічену молодь⁹.

Проводом ОУН(Б) в Україні чітко визначалися організаційні завдання для учасників запасної мережі, право підбирати яких закріплювалося за керівниками окружних і вищих за них територіальних проводів:

– не вести активної боротьби проти радянського режиму, обмежуючись збором інформації (зв'язок із ними приписувалося здійснювати не частіше 3–4 разів на рік і суворо конспіративно);

– у разі початку війни бути готовим перейти на нелегальне становище й мати укриття, віддалені від місць можливих бомбардувань і активних бойових дій;

– під час збройного конфлікту створити “ініціативні групи” й захоплювати владу на місцях від імені УГВР, забезпечити нову владу збройною силою¹⁰.

Як підкреслювалося у вказівці НКВС УРСР начальникам УНКВС західних областей (12 серпня 1945 р.), у рамках тактичних новацій ЦП ОУН розпорядився активізувати роботу в містах, підбір там конспіративних квартир для керівників підпілля, занурення його учасників до радянських органів і навчальних закладів. Про орієнтування підпільників на створення позицій у містах свідчать і вилучені документи ОУН¹¹.

Крім учасників запасної мережі, ОУН користувалася допомогою осіб, які не мали відношення до організації, однак співробітничали з нею на патріотичній основі. Серед таких документи МДБ згадують відому письменницю Ірину Вільде (Дарію Полотнюк), яка до 1949 р. підтримувала контакти з керівником Львівського крайового проводу З.Тершаківцем (“Федором”) і на його доручення писала антирадянські листівки та статті¹².

Втілення в життя “Дажбогу” потребувало, як уявляється, найактивніших спеціальних заходів по лінії Служби безпеки (СБ). На неї поклалися творення та організація роботи розвідувально-інформаційної мережі (у тому числі – через “легальну сітку”), контррозвідувальний захист нелегального середовища, здійснення силових акцій проти представників адміністрації й активу, негласних помічників радянських правоохоронних органів, забезпечення конспіративності навколо місць укриття лідерів і функціонерів підпілля, ліній його зв'язку¹³.

Перебудова діяльності за рекомендаціями “Дажбогу” дозволила підпіллю навіть після нищівних ударів доби “Великої блокади” швидко відновити активність. За даними зі звіту про агентурно-оперативну роботу УМВС західних областей УРСР за 11 місяців 1946 р., у березні зафіксовано 53 відкриті акції ОУН, а вже у квітні – 159, травні – 218, липні – 235¹⁴.

Тактична схема “Олег” спрямовувала на виховання і підготовку до боротьби молодіжних кадрів як основного джерела поповнення живої сили руху Опору. Нею передбачалися такі основні завдання:

- формування механізму підбору молодіжних кадрів;
- виховання молоді в націоналістичному й націонал-патріотичному дусі;
- формування в неї різнопланових (організаційних, конспіративних, пропагандистських, розвідувально-терористичних) навичок боротьби в легальних і підпільних умовах;
- керівництво поточною діяльністю мережі молодіжних організацій.

Відпрацьовувалася система підбору молодіжних кадрів. Як зазначалося в записках від серпня 1947 р. організаційного референта проводу “Захід-Карпати” В.Савчака (“Сталя”), вказівки ЦП вимагали постійно вести роботу з підбору можливих кандидатів до підпілля. Сільського молодика рекомендувалося вивчати не менше двох місяців і чотири місяці виховувати, міського мешканця – відповідно 4 і 8 місяців¹⁵.

Рік-півтора неофіт перебував рядовим підпільником, його відданість і ділові якості перевірялися на конкретних дорученнях, у тому числі розвідувальних, із виявлення ворожої агентури, терористичних актах. Запроваджувалася градація молоді на “симпатиків”, кандидатів і дійсних членів підпілля. Численні вишкільні програми “Олега” передбачали вивчення “Декалогу”, “12 правил життя” і “44 прикмет” націоналіста, історії і програмних документів ОУН та УПА, історії України й сусідніх народів, міжнародного становища, психології, риторики, устрою радянської держави, офіційної ідеології, форм і методів роботи радянських органів держбезпеки, конспірації тощо¹⁶.

За вимогами інструктивного документа “Модерна зброя підпілля” (1950 р.) в основу виховання пропонувалося покласти такі постулати, як “конспірація”, “збереження організаційних тайн”, “обережність”, “організованість”, “розважливність”, “мовчазність”, “точність”¹⁷.

Щороку на нелегальне становище переводилося від декількох сотень до 2 тис. молодиків. Чимало з них переходило до активної форми боротьби, ухилиючись від служби в армії, мобілізації до ФЗО або направлення на індустріальні об'єкти до східних регіонів УРСР. Про розмах підконтрольного ОУН молодіжного руху свідчить така статистика: в 1948 – першій половині 1949 рр. на ЗУЗ органами МДБ була викрита 561 молодіжна організація (6405 учасників), з 1 січня до 1 вересня 1950 р., відповідно, 335 (2488 осіб, 340 одиниць зброї)¹⁸. Однак варто враховувати, що до наведеної статистики потрапляли й сфабриковані “молодіжні організації ОУН”. Так, у листопаді 1945 р. начальник Яблунівського райвідділу НКДБ у Станіславській області Віденко заарештував 9 молодих людей, вигадав “молодіжну запасну сотню УПА”, причому 34 із затриманих пробули під вартою аж до кінця 1946 р., решту звільнили раніше (крім трьох засуджених)¹⁹.

Роль СБ у забезпеченні “Олега” полягала в обов'язковій участі її співробітників у перевірці кандидата (для прийому до підпілля, йшлося в згаданих нотатках “Сталя”, необхідна санкція есбіста окружного або надрайонного рівня), відпрацюванні завдань із розвідки в молодіжній “сітці”, її контррозвідувальному захисті, “протиагентурному вихованні” молоді чи залученні її до контррозвідувальних заходів²⁰.

Нарешті, тактична схема “Орлик” (інша назва – “Харків”) передбачала поширення впливу ОУН на східні та південні області УРСР (далі – на Сході). Звернемо увагу, що за даними правоохоронних органів у східних областях у 1946 р. продовжувало діяти законспіроване підпілля ОУН, зареєстровано 80 терактів, 12 диверсій, 234 напади на колгоспи та машинно-тракторні станції (МТС), 455 збройних пограбувань²¹. Провідні цілі “Орлика” полягали в:

- створенні організаційної мережі та кадрового резерву ОУН у згаданих регіонах;
- розгортанні там пропагандистської і розвідувальної роботи;
- пропагандистській та опитувальній роботі з вихідцями зі Сходу, що працювали в західних областях.

Як занотував “Сталь” (загинув 20 жовтня 1949 р.), “Орлик” є тонкою, складною і небезпечною проблемою”. Вести роботу на Сході необхідно на основі пропагандистських праць П.Федуна (референт пропаганди ЦП ОУН). Останній розробив у травні 1950 р. “Пам'ятку для українців зі східних областей”, де пояснювалися цілі боротьби ОУН, а мешканці регіону закликалися до саботажу політики влади, співпраці з націонал-патріотичними силами²².

Через великі людські втрати проблема “Орлика” загострилася наприкінці 1940-х років. У 1948 р. Р.Шухевич висунув гасло “Обличчям до Сходу!”. Тоді ж, у червні, ухвалюється рішення готувати групи з досвідчених підпільників, які добре володіли російською мовою, знали історію та побут Лівобережної України – у взаємодії із залученими до співпраці “східняками” вони повинні були готувати опорні пункти (“зачіпні хати”), вести пропаганду й розвідку на Сході²³.

На Схід направляються досвідчені емісари ОУН. У червні 1949 р. за завданням Львівського крайового проводу Київську та Чернігівську області відвідує Г.Голояд (“Марта”, дружина П.Федуна). Вона збирає відомості про хід колективізації та з’ясовує можливість творення там “запасної сітки”²⁴. До східних областей Р.Шухевич відрядив одну зі своїх зв’язкових О.Ільків (“Роксоляну”). Він особисто підготував інструктивний лист з вказівками насадження кадрів на випадок антирадянського повстання, особливої уваги до інтелігенції, збору інформації про різні сторони життя регіону²⁵. В окремих провадах запроваджувалися підрозділи з роботи на Сході. Відомо, наприклад, про таку “групу особливого призначення” під керівництвом “Дем’яна” в складі Рівненського обласного проводу²⁶.

Навесні 1950 р. ЦП ОУН видав додаткові вказівки щодо діяльності на Сході “вшир” (використання “східняків” для пропаганди й розвідки на Сході) та “вглиб” (підбір “східняків” для членства в ОУН і постійної роботи на Сході). Такі ж настанови містилися в інструкції “Бджола” на 1950 р. Певні провади ОУН закріплювалися для роботи в інших регіонах і сусідніх республіках: Буковинський окружний – в Молдавській РСР, Коломийський – Запорізька й Дніпропетровська області, Станіславський – Кримська область РРФСР, Калуський – Одеська, Миколаївська, Кіровоградська, Херсонська області. У захоплених МДБ серед документів проводу “Захід-Карпати” тактичних вказівках на 1950 р. ішлося про залучення ланок проводу до роботи на Кубані й Кавказі, у Вінницькій, Житомирській, Харківській, Чернігівській областях²⁷. Навіть із 1 травня 1952 до 1 грудня 1953 рр. у східних областях ліквідували 9 створених ОУН молодіжних груп²⁸.

Для забезпечення “Орлика”, підкреслював “Сталь”, вимагалось “всі кроки узгоджувати з СБ”. Вона мала вивчати кадри для направлення на Схід, спостерігати обстановку в регіоні, досліджувати методи реагування МДБ на просування туди ОУН.

Положення тактичних схем відповідно до обстановки конкретизувалися на нарадах вищого керівництва та в інструктивних документах підпілля. Вони розроблялися у вигляді комплексних річних або сезонних (на літо, на підготовку до зимування тощо) “тактичних вказівок”, інструкцій щодо конкретних кампаній (наприклад, зі зриву виборів до Верховних Рад УРСР та СРСР, колгоспного будівництва, збору врожаю і таке інше), інструкцій стосовно напрямків роботи (пропаганди, по лінії розвідки, з внутрішньої безпеки тощо), вказівок для провідників певних рівнів чи територій або окремо для референтів СБ.

Як правило, всі комплексні інструктивні документи містили розділи щодо “ділянки СБ” або ж детальніше торкалися проблем спеціальної діяльності (розвідки, протидії агентурі, терористично-підривної діяльності). Відомі, зокрема, комплексні інструкції Проводу ОУН в Україні “Мурашка” (1946 р.), “Оса” та “Бджола” (1947 р.), “Мурашка-2” (1950 р.)²⁹. Проте в 1950–1951 рр. у зв’язку із загибеллю Р.Шухевича та майже всіх розробників основних інструктивних документів, знищенням підпілля як організованої регіональної сили творення нових нормативних актів підпільного руху практично припиняється.

Як окремий стратегічний феномен антирадянського руху Опору можна розглядати “бункерну війну”. Під “бункерною війною” ми визначаємо систему заходів зі збереження й забезпечення дієздатності повстансько-підпільних сил, зумовлену переходом до тактики глибокого підпілля й дій малими групами в інтересах налагодження тривалого опору сталінському режиму в Західній Україні. Головними елементами “бункерної війни” стали розробка специфічної стратегії й тактики збройного та ненасильницького опору, особливого механізму управління підпіллям за умов його дисперсної дислокації; запровадження особливих технологій будівництва й дислокації сховищ; система їхнього конспірування, забезпечення матеріальними засобами та зв’язком³⁰.

Підготовка до широкого застосування бункерів розгорнулася ще з весни 1944 р. у зв’язку зі створенням радянською стороною абсолютної військово-технічної переваги над повстанським рухом. Тоді ж командування Групи УПА “Північ” віддає наказ про масове

облаштування прихованих житлових і складських приміщень, а документи органів і військ НКВС-НКДБ повідомляють про викриття численних бункерів із продовольством, боеприпасами, обладнаних під шпиталі. Вказівка стосовно широкого будівництва криївок містилася і в наказі ч. 2/44 від 27 серпня 1944 р. по Групі УПА “Захід”, у якому йшлося про підготовку до приходу радянських військ.

Будівничі бункерів виявляли неабияку винахідливість, адже криївку знайшли навіть у куполі церкви села Підгайчики Глинянського району Львівської області. Ємність сховищ коливалася від індивідуальних (для людини в напівлежачому положенні) і до багатокімнатних, багатоярусних, побудованих настільки капітально, що навіть виявлення одного ярусу не завжди призводило до викриття нижчих. У Жаб’євському районі Станіславської області виявили цілий підземний табір, який міг прийняти до тисячі підпільників³¹.

Система бункерів не могла існувати без жорсткої системи конспірації та відмінно налагодженого зв’язку. Як ішлося в “Організаційних вказівках” підпілля (квітень 1950 р.), “при дотриманні конспірації можна існувати довго. Агентура є скрізь, тому кожен підпільник повинен знати правила конспірації як солдат статут польової служби. Підпільник повинен жити під землею”³².

За функціональним призначенням бункери поділялися на житлові (для керівного й особового складу підпілля), складські, медично-шпитальні, пункти зв’язку, спеціального призначення (для референтур СБ, друкарень, радіостанцій тощо). Для їхнього будівництва залучали членів ОУН з інженерною освітою.

Підпілля докладало неабияких зусиль, щоб забезпечити конспірацію “генерала Тараса Чупринки”. К.Ратич, співробітник референтури СБ Проводу ОУН, став свого роду персональним конструктором бункерів для Шухевича³³. Велику роль відіграла зв’язкова Галина Дідик, котру в 1945 р. відрядили до групи забезпечення “зверхника Тура”.

Г.Дідик забезпечила не менш як півтора десятка місць укриття командарма. У зв’язку з погіршенням здоров’я Шухевича (почали набрякати ноги й він не міг переховуватись у звичайних бункерах) на зиму 1945–1946 рр. Дідик обладнала для нього бункер під піччю в будинку на вулиці Сулимирського, 4 у Львові. Навесні 1946 року Шухевич пішов у рогатинські ліси, де діяв Рогатинський особливий окружний провід, спеціально створений як база для укриття керівного складу підпілля Галичини. З того часу “Тарас Чупринка” залежно від сезону змінював місця укриття. Наприклад, узимку наступного року й до квітня 1947 року перебував на конспіративній квартирі села Княгиничі Букачівського району на Станіславщині. Тут ним опікувалася ще одна зв’язкова Ольга Ільків (“Роксоляна”), дружина Стрийського районного провідника ОУН, який загинув у 1947 році.

Не зважаючи на добру фізичну підготовку Шухевича, умови підпілля і психічне перевантаження давалися взнаки – міокардит, гіпертонія, ревматизм. У січні 1949 р. двічі командарму довелося (зрозуміло, з фальшивими документами) звертатися до завідувача терапевтичного відділення лікарні Львівської залізниці Абрама Блея, а також спеціаліста-кардіолога з медінституту Мартинова й рентгенолога Криштальської. За забезпечення медикаментами відповідала Любов Микитюк – наречена члена Проводу ОУН П.Федуна, яка працювала лаборантом у Львівському медінституті.

Збереглися свідчення львівського лікаря Матвія Лотовича, до якого також звертався за допомогою лідер підпілля. У червні 1947 р., повідомив він на допиті в червні 1948 р., його відвідала невідома дівчина, яка привела із собою чоловіка, котрого відрекомендувала “бухгалтером з молочарні”. Після півторагодинного обстеження Лотович дійшов висновку, що пацієнт страждає на послаблення серцевих м’язів, катар шлунку, ревматизм суглобів. Дав рецепт, призначив дієту. Удруге “бухгалтер” відвідав його в лютому 1948 р. Восени 1947 р., пригадав лікар, та ж сама дівчина привела до нього хлопчика 13–14 років (це був Юрко Шухевич) і пояснила, що дитина “перебувала у будинку для неповнолітніх у Сибіру”, попросила вивести з китиць рук татування – якісь літери, серця та іншу “блатну”

символіку. Довелося вирізати тату разом зі шматками шкіри. Після отримання свідчень лікаря МДБ лише по аптеках Львова завербувало 40 інформаторів.

Цікаво, що можна встановити особисте авторство Р.Шухевича, який мав досвід “міської партизанської війни” ще з 1920-х рр., у розробці певних тактичних документів підпілля. Маловідомою є спеціальна інструкція щодо розвідки в умовах міста “Ігумен”, розроблена Р.Шухевичем (знайдена 5 березня 1950 р. на його конспіративній квартирі в Білогорщі під Львовом). Вона передбачала збір та узагальнення відомостей за такими рубриками:

- загальна характеристика міста (кількість населення, його національний склад, наявність військових частин, промислових об’єктів, правоохоронних органів, промислових підприємств, стан шляхів сполучень);

- ставлення населення до влади, національних меншин, міжнародних подій, ідей націоналістичного руху;

- військові частини, їхнє озброєння, рівень підготовки, настрої вояків;

- правоохоронні органи;

- партійні й комсомольські органи;

- стан промисловості, транспорту, соціальні умови життя робітників;

- культура, побут, релігійна сфера;

- становище окремих груп населення (жінок, молоді тощо)³⁴.

Ймовірно, особисто лідеру підпілля належить розробка тактичної схеми творення нелегальних позицій серед українців у місцях позбавлення волі. Так, у ході оперативної розробки “Вузол” МДБ СРСР устало існування серед спецпоселенців Воркути організації “Заполярі соколи України” на чолі з М.Сорокою, чоловіком керівника зв’язкових Р.Шухевича К.Зарицької. Через неї в 1948 р. М.Сорока отримав завдання командувача УПА на збір інформації для ОУН силами в’язнів, творення серед них сталих нелегальних структур³⁵.

Водночас не можна не помічати, що на функціонуванні підпілля негативно позначалися тактичні й особисті розбіжності між його провідними керівниками – Р.Шухевичем (“Чупринкою”) і В.Куком (“Лемішем”). Цікаві свідчення про відносини між “генералом Чупринкою” і “Лемішем” дала в МДБ УРСР особиста зв’язкова Р.Шухевича К.Зарицька: “Шухевич хоча зазвичай і давав високу оцінку “Лемішу” як енергійній і здібній людині, але завжди відзначав, що “Леміш” не вмів і не хоче з ним працювати і завжди індивідуально вирішує всі питання. У свою чергу “Леміш” як організаційний референт Головного проводу ОУН і керівник оунівського підпілля на Волині, в Подільському краї і на Сході завжди ретельно беріг свої організаційні зв’язки на цій території і при вирішенні тих або інших питань уникав радитися із Шухевичем і навіть усунув його від участі в керівництві ОУН у цих областях”³⁶.

“Документальними даними встановлено, – повідомляло орієнтування органів держбезпеки, – що між Шухевичем і “Лемішем” існують серйозні розбіжності по організаційних питаннях, які викликали особисту ворожість друг до друга”. Захоплені підпільники показали, що в 1947 р. “Леміш” розпорядився виключити з пропагандистських матеріалів гасло “Хай живе командир УПА Тарас Чупринка!”.

Узимку 1945 р. В.Кук не допустив до особистої зустрічі із собою зв’язкову Р.Шухевича Г.Дідик та ще й направив своєму шефові лист із докорами в порушенні встановлених правил користування лініями зв’язку. Улітку 1947 р. “Леміш” не пустив своїх підлеглих на нараду в рогатинських лісах Карпат і ігнорував розпорядження “Чупринки” здати командування рухом Опору на відведеній йому території Волині й Поділля. Досвідчений конспіратор, В.Кук суворо дорікав Р.Шухевичу за небезпечні й зухвалі поїздки на кардіологічне лікування в Одесу в супроводі Г.Дідик у 1948–1949 рр. (критику “Леміша” “Чупринка” сприйняв близько до серця)³⁷.

Таким чином, розроблені за безпосередньою участю Р.Шухевича тактичні схеми (т. зв. “три кита” діяльності руху Опору) спрямовувалися на забезпечення дієвої підтримки з боку населення в матеріально-технічній, кадровій, розвідувально-інформаційній площинах. Особлива тактика дозволяла не тільки зберігати підпільні кадри й дотримуватися конспіративності в антиурядовій діяльності, але й охоплювати роботою легальну сферу, вести енергійну терористично-бойову й пропагандистську діяльність, намагатися просувати вплив самостійницького руху в інші регіони України, формувати ідейно загартований молодіжний резерв.

Отже, саме цілеспрямоване й комплексне застосування наріжних тактичних схем підпілля, їхнє гнучке корегування в сукупності із широкою підтримкою населення забезпечили інтенсивність і тривалість руху Опору під політичним керівництвом ОУН(Б) у Західній Україні.

¹ Декларація Проводу Організації Українських Націоналістів після закінчення другої світової війни в Європі (травень 1945 р.). – Б.м., б.в., 1948. – С.2–3, 9–10.

² Державний архів Служби безпеки України (ДА СБУ). – Ф.13, спр.376, т.7, арк.17.

³ Центральний державний архів громадських об’єднань України (ЦДАГОУ). – Ф.1, оп.23, спр.2961, арк.180.

⁴ ДА СБУ. – Ф.13, спр.372, т.28, арк.231.

⁵ Там само. – Спр.490, арк.139; Ф.13; Спр.372, т.1, арк.277; Т.100, арк.55.

⁶ Там само. – Спр.372, т.59, арк.68.

⁷ Там само. – Спр.490, арк.142–144; Спр.372, т.28, арк.100–106.

⁸ Там само. – Ф.2, оп.102, спр.6, т.7, арк.21.

⁹ Там само. – Оп.26, спр.2, т.2, арк.260.

¹⁰ Там само. – Ф.13, спр.372, т.25, арк.44.

¹¹ ДА СБУ. – Ф.13, спр.372, т.59, арк.28–29; ЦДАГОУ. – Ф.1, оп.23, спр.5681, арк.107.

¹² ДА СБУ. – Ф.2, оп.99, спр.3, т.5.

¹³ Там само. – Ф.13, спр.372, т.29, арк.104.

¹⁴ Там само. – Ф.2, оп.70, спр.7.

¹⁵ Там само. – Ф.13, спр.372, т.28, арк.81.

¹⁶ Зеленчук М. Підпільна боротьба в останній стадії. 1950–1955 // Державність. – 1992. – №3. – С.35.

¹⁷ ДА СБУ. – Ф.13, спр.398, т.21, арк.66–70.

¹⁸ Там само. – Спр.372, т.28, арк.287; Т.100, арк.72.

¹⁹ Літопис УПА. Нова серія. – К. – Торонто, 2001. – Т.3. – С.239.

²⁰ Про роль структур безпеки у визвольному русі див. докладніше: Веденєєв Д.В., Биструхін Г.С. Меч і тризуб. Розвідка і контррозвідка руху українських націоналістів та УПА (1920–1945): Монографія. – К.: Генеза, 2006. – 408 с.

²¹ ДА СБУ. – Ф.2, оп.70, спр.7, арк.49.

²² Там само. – Ф.13, спр.372, т.28, арк.84; Т.29, арк.40–43.

²³ Там само. – Т.28, арк.259–260.

²⁴ В/ч Є-6035. – Од. збер. 2892. – С.92.

²⁵ ДА СБУ. – Ф.13, спр.372, т.29, арк.36–38.

²⁶ ЦДАГОУ. – Ф.1, оп.24, спр.31, арк.37.

²⁷ ДА СБУ. – Ф.2, оп.99, спр.12, т.1, арк.5; Ф.13, спр.372, т.20, арк.154.

²⁸ Там само. – Ф.2, оп.111, спр.1, т.2, арк.182.

²⁹ Там само. – Ф.13, спр.372, т.100, арк.62.

³⁰ Веденєєв Д.В. “Бункерна війна” в Західній Україні у 1940–1950-х роках // Сторінки воєнної історії України. – 2003. – Вип.7. – Ч.ІІ. – С.77–88.

³¹ ДА СБУ. – Ф.13, спр.372, т.72.

³² ДА СБУ. – Ф.13, спр.372, т.22, арк.188.

³³ Там само. – Ф.11, спр.32182.

³⁴ Там само. – Ф.13, спр.372, т.28, арк.150–152.

³⁵ Там само. – Т.103, арк.92.

³⁶ Там само. – Ф.11, спр.19127, т.4, арк.108.

³⁷ Див. докладніше про це: Веденєєв Д.В., Биструхін Г.С. Повстанська розвідка діє точно і відважно... Документальна спадщина підрозділів спеціального призначення ОУН та УПА. 1940–1950-ті роки: Монографія. – К.: К.І.С., 2006.

The scientific research investigates the tactical schemes of the national secret fighting made by Roman Shukhevych. Much attention is given to tactical schemes "Dazhbog", "Oleh", "Orlyk". Bunker's war is regarded as a specific form of anti-Soviet resistance movement.

Key words: Roman Shukhevych, OUN, tactical scheme "Dazhbog", "Oleh", "Orlyk", bunker war.

УДК 929:94 (477)

ББК 63.3 (4 Укр) 624

Тарас РЕМАРЧУК

РОМАН ШУХЕВИЧ – СТРАТЕГ БОРТЬБИ ОУН ТА УПА З РАДЯНСЬКИМ РЕЖИМОМ

У статті розкрито діяльність Романа Шухевича як стратега боротьби ОУН та УПА радянським режимом. Висвітлено міркування Р.Шухевича щодо розширення соціальної бази українського визвольного руху, "урбанізації" руху, залучення до боротьби населення східних областей України. Значну увагу приділено тактиці ведення Р.Шухевичем підпільної боротьби в перші післявоєнні роки.

Ключові слова: Роман Шухевич, повстанські загони, відозва.

Персоналістика сьогодні займає все помітніше місце серед досліджень історії України, зокрема періоду діяльності українського визвольного руху ХХ ст. Серед плеяди діячів, які заслуговують на увагу істориків, варто виокремити, на нашу думку, постать Р.Шухевича – політика, військового й палкого патріота України, який став на чолі боротьби за незалежність і свідомо пожертвував власним майбутнім і долею своєї родини задля втілення ідеї здобуття самостійності українській державі.

За наявної невеликої кількості досліджень, присвячених цій особі, а також урахувавши те, що минула сота річниця з дня його народження, більш значущими та необхідними стають студії життєвого шляху Р.Шухевича, його місця і значення у визвольному русі під проводом Організації українських націоналістів-бандерівців (ОУН(б)), Української повстанської армії (УПА) та Української Головної Визвольної Ради (УГВР).

Метою статті є дослідити бачення Р.Шухевичем форм і методів визвольної боротьби, зокрема в післявоєнний період, проти комуністичного режиму та прослідкувати вплив цих ідей на тактику діяльності ОУН та УПА.

Певна складність у досягненні поставленої мети полягає в тому, що після загибелі Р.Шухевича залишилося зовсім мало записаних його суджень, думок і поглядів на ті процеси, учасником яких він був, на можливий майбутній розвиток подій. Тому, крім документів, підписаних ним як Головним командиром УПА чи керівником ОУН(б) на українських землях, ми будемо користуватися й свідченнями про Р.Шухевича зі спогадів його найближчого оточення.

У травні 1943 р. Р.Шухевич став членом Бюро Проводу ОУН, у серпні того ж року на III Надзвичайному великому зборі ОУН він був обраний Головою Бюро Проводу ОУН¹. 27 січня 1944 р. Д.Клячківський передав Р.Шухевичу повноваження Головного командира УПА. Таким чином, в особі останнього було об'єднано керівні посади двох найбільш масових формацій, які боролися як проти німецької окупації, так і проти відновлення радянської влади². З цього часу від його позиції в основному залежала подальша доля, трансформація та форми діяльності визвольного руху.

Відомо, що ще задовго до закінчення Другої світової війни Головний командир УПА та ОУН на українських землях заявляв про те, що Німеччина та її союзники війну програють, а повстанським відділам та оунівській мережі потрібно готуватися до приходу радянської влади й боротьби з новим окупантом України.

Так, в останніх числах жовтня 1943 р. на Львівщині відбулася нарада керівництва УПА, обласних провідників і військових референтів ОУН(б). Учасником наради був і Р.Шухевич, який виголосив головну директивну доповідь. У ній на основі аналізу міжнародної ситуації було відмічено про майбутню поразку Німеччини в протистоянні з Радянським Союзом і західними державами, а між самими антигітлерівськими союзниками війни найближчим часом не виникне. Тому, на думку керівника визвольним рухом, ОУН та УПА необхідно готуватися до зтяжної збройної та підпільної боротьби проти комуністичного режиму, а в гірських і лісистих районах формувати повстанські загони³.

На переконання Р.Шухевича, для успішної діяльності визвольного руху в протистоянні з радянською владою та досягнення поставлених завдань необхідно зробити його масовим, всеукраїнським явищем, включивши в його склад усі прошарки суспільства з етнічних українських земель. Тому пріоритетним напрямком поширення підпільної мережі та повстанських загонів повинні стати східноукраїнські землі, з населення яких, як указував Т.Чупринка, ОУН та УПА в майбутньому буде черпати свої основні кадри⁴. На Першому великому зборі (I ВЗ) УГВР (11–15 липня 1944 р.) Головний повстанський командир заявив: "Якщо ми загинемо на Сході в рейдах, то залишимо Схід для нового відродження"⁵.

Такі погляди Р.Шухевича безпосередньо відобразилися на тактиці українського підпілля. Зокрема, одним із трьох першочергових завдань для ОУН, затверджених у 1945 р., було поширення власного впливу на східні області України (зашифровано під кодову назву "ОРЛИК")⁶. Схоже до цього рішення було прийняте влітку 1949 р. на нараді Проводу ОУН у Львівській області⁷.

У жовтні 1944 р. усі українські землі були звільнені від німецьких окупаційних військ і на ці терени повернулася радянська влада. Розпочався новий етап діяльності ОУН та УПА – етап протикомуністичної боротьби.

На одному з чергових засідань Проводу ОУН кінця жовтня – початку листопада 1944 р., де були присутніми Р.Шухевич, Д.Маївський, Д.Грицай, Я.Бусол, В.Кук і Д.Клячківський, керівник повстанської армії висловив думку, що західноукраїнське населення "майже на 100% проти совітської влади". Жителі Великої України "в більшості прийняли совітів як певну полегшу по німецькій окупації"⁸. Але водночас він застерігав, що "передчасне витягнення революційних сил було б пагубним у стратегії революції". Щодо східноукраїнських земель, то, на думку Р.Шухевича, завданням ОУН на цих теренах є широка агітаційна робота й розбудова організаційної мережі⁹. Тобто найперший та найважливіший акцент робився ним на ідеологічну діяльність підпілля, на боротьбу за душу кожного українця.

12 листопада 1945 р. Крайовим проводом ОУН поширено інструкцію для надрайонних провідників, підписану Р.Шухевичем. Провідною настановою документа є залучення якомога ширших мас українського народу до національно-визвольної боротьби. "Ми не сміємо допустити того, щоб у боротьбі брав участь тільки революційний актив, бо тоді маса залишеться без провідного елемента і не буде здатна докінчити боротьбу", – писалося в інструкції¹⁰.

Тому ставилося завдання урбанізувати, поширити визвольний рух в українських містах. Особлива увага зверталася на молоде покоління, яке потрібно було відлучити від участі в комсомольських, піонерських організаціях і виховувати в національно-патріотичному дусі. В інструкції ставилася вимога, щоб у найближчому часі на Західній Україні не існувала жодна комсомольська організація¹¹.

Командир УПА під час однієї зустрічі зі знайомою так висловив своє ставлення до цього: “Я не боюся за нашу будуччину, коли знаю, що наші засуджені сільські хлопці гинуть з окликом: “Нехай живе Україна”. Любов до визвольного змагання є в них більша за любов до особистого життя”¹².

Стосовно ставлення Р.Шухевича до форм і методів боротьби повстанських відділів проти комуністичного режиму, то тут його погляди еволюціонували в силу тих змін, які відбувалися на міжнародній арені, та з урахуванням способів ліквідації визвольного руху, до яких вдавалися радянські репресивні органи.

Зокрема, на вже згадуваній нараді керівництва УПА разом з обласними провідниками та військовими референтами ОУН(б) (жовтень 1943 р.) Р.Шухевич указував на те, що повстанські формування потрібні з кількох мотивів: 1) для оборони українського населення від німецьких, радянських і польських військ; 2) щоб залучити до них якомога більше молоді, особливо тієї, яка знаходилася на нелегальному положенні; 3) український народ повинен виступати в Другій світовій війні самостійно й змагатися за власну державну незалежність; 4) при можливій зміні ситуації у світі на початку нової війни УПА стала б ядром майбутньої української армії¹³.

Стосовно тактики дій упівських відділів, то, на думку Головного командира УПА, вони мали бути такі ж, як і проти німців, а саме: уникати лобових зіткнень великих повстанських об'єднань із регулярними частинами Червоної армії, а головний удар спрямувати проти загороджувальних загонів і військ народного комісаріату внутрішніх справ (НКВС)¹⁴.

Під час I ВЗ УГВР Р.Шухевич висловив думку, що лише орієнтація визвольного руху на власні сили дасть останньому максимум у боротьбі проти окупантів. За таких умов ОУН та УПА могли втриматися ще три роки¹⁵. “Або будемо гинути спокійно, або боронитися... Майбутня боротьба є справою не легкою, але не має іншого виходу”, – сказав він¹⁶.

По завершенні Другої світової війни Головний командир УПА поширює на західно-українських землях відозву “Бійці і командири Української Повстанської Армії” (травень 1945 р.). У документі наголошувалося на внеску українських повстанців у розгром Німеччини, на необхідності продовження боротьби з новим окупантом – комуністичним режимом. Р.Шухевич допускав, що наявність визвольних рухів інших народів Радянського Союзу й існуючі суперечності на міжнародній арені зможуть призвести до вибуху нової війни й вдалого вирішення українського питання. Тому він закликав повстанців не капітулювати перед радянською владою, а “новими методами боротьби, пристосованими до нової обстановки, дайте відповідь ворогові на його наступ”¹⁷.

Провід ОУН(б) на українських землях у травні 1945 р. також розповсюдив декларацію, основні ідеї якої збігалися з відозвою командуючого УПА, щоправда, тут детальніше роз'яснювалися методи й тактика подальшої боротьби. Зокрема, в тексті декларації йшлося про “необхідність продовження революційної боротьби, збереження і розбудову революційних сил народу та виховання нових борців, про перехід з масових форм підпільної роботи на вужчі, індивідуальні форми конспірації з кількості на якість, з екстенсивної на інтенсивну роботу вглиб, а не вшир”¹⁸. Зверталася увага на необхідність ліквідації другорядних фронтів на основі боротьби зі спільним ворогом. Завершувався документ твердженням про те, що Провід ОУН залишиться на українських землях і: “Рам'я в рам'я з революціонерами й повстанцями ми підемо в першій лінії до дальшої боротьби за волю. Ми знаємо і віримо, що недалекий вже час остаточного визволення українського народу і створення самостійної держави і цю віру передаємо народові. Ми хочемо разом з народом дійти до остаточної Великої Меті”¹⁹.

Таким чином, наприкінці Другої світової війни й у перші повоєнні роки Р.Шухевич, як керівник ОУН на українських землях та УПА, був переконаний щодо необхідності

продовження українського національно-визвольного руху, який, з урахуванням нових умов боротьби, повинен перейти на більш ефективну діяльність, від кількісних показників на якісні. Тобто вже тоді було закладено передумови майбутнього роздрібнення, а потім і цілковитої ліквідації повстанських відділів і переходу їхнього особового складу в глибоке, добре законспіроване підпілля. Недарма Л.Шанковський вказує, що ще наприкінці осені 1944 р. Р.Шухевич був готовий до розформування УПА та переходу її особового складу до підпільної мережі²⁰.

З метою відсіву ідейно нестійких членів, а також тих повстанців, які мали проблеми зі здоров'ям і не могли в подальшому продовжувати боротьбу, навесні 1945 р. командир УПА проголосив “демобілізацію” частини її учасників²¹. Окремі повстанці й підпільники також отримали наказ вийти з підпілля та легалізуватися, щоб у майбутньому влитися в радянсько-партійні структури на різні посади з метою збору інформації про комуністичний режим, дезорганізаційної діяльності та створення там підпільних клітин²².

На початку літа 1945 р. відбулися структурно-організаційні й тактичні зміни у визвольному русі. УПА поділяється на дрібніші відділи, набувають поширення невеликі боївки в кількості 10–15 осіб. ОУН(б) активно розбудовує мережу нелегальних проводів, станиць²³. У другій половині 1945 р. реорганізовано оунівську організаційну структуру на українських землях – тепер вона поділялася на більші крайові проводи, скасовувалися обласні та підрайонні керівні ланки, жіноча підпільна мережа²⁴. Тобто можна зробити висновок про прискіпливу підготовку до затяжної боротьби невеликими відділами.

Прискорили процес переходу ОУН та УПА від повстанських до підпільних форм наслідки більших збройних сутичок повстанців із внутрішніми військами НКВС, армійськими частинами, а особливо результати “великої блокади” січня–квітня 1946 р. Усе це завдало визвольному рухові величезних втрат у людях, звузило мережу запілля, посіяло часткову зневіру та паніку серед повстанців і підпільників. Р.Шухевич, як керівник визвольною боротьбою, постав перед необхідністю зміни тактики діяльності повстанських формувань, реорганізації структури руху, щоб забезпечити його функціонування протягом тривалого часу та мінімізувати власні втрати²⁵.

У липні 1946 р. поширено відозву Головного командира повстанської армії “Бійці і командири УПА”. У ній Т.Чупринка звертає увагу на величезні зусилля, які спрямовує радянський режим під час боротьби з визвольним рухом. Наслідком цього було те, що окремі відділи втратили до половини особового складу. Також не сприяла вирішенню українського питання і міжнародна ситуація, а сподівання на конфлікт західних держав із Радянським Союзом були передчасними. Тому виходом із цього була нова тактика. Р.Шухевич у документі зазначав: “Бо сьогоднішній момент – це тільки момент переставки сил, це момент переходу з одних форм боротьби на другі... Скрыті, невліпові, Ви нехайними, блискавичними ударами вдаряти будете ворога там, де він того ніяк не сподівається... Ви докажіть ворогові, що Української Революції задушити не можна, що форми боротьби, які ви сьогодні приймаєте, – це тимчасові форми; що незабаром прийде час чергового переходу до ширших повстанських дій, які завершаться вже повною перемогою – створенням Української Самостійної Соборної Держави”²⁶. Мався на увазі перехід від партизанської до підпільної боротьби.

Під час виконання цього наказу протягом літа–осені 1946 р. були демобілізовані майже всі сотні Військової Округи (ВО) “Буг”, ВО “Лисоня” та рештки УПА–Північ. Залишилися діяти відділи тільки в більш сприятливих районах Карпат і Польщі, а також сотня “Переяслави”, що виконувала функції зв'язку між підпіллям на території СРСР і Польщі²⁷.

Практично в усіх наказах Головного командира УПА містився заклик до учасників визвольного руху не капітулювати перед радянською владою, не припиняти боротьби, допоки не буде досягнуто всіх завдань. Наприклад, у наказі від 22 січня зазначалося:

“Пригадуємо, що не зложимо зброї, не перервемо боротьби, не завернемо з шляху Національної Революції, доки знову не здійснимо цього великого Святого Ідеалу, доки не здобудемо Української Національної Держави!”²⁸.

Радянські репресивні органи провадили масштабні заходи щодо ліквідації повстанських загонів і знищення оунівської мережі. Для цього залучали велику кількість військової сили, здебільшого примусом організовані винищувальні батальйони (в народі названі “стрибками”), значну агентурно-інформативну мережу. Усе це завдало неправного удару повстанському запіллю. Діяти навіть невеликими відділами стало неможливо, бо місця їхньої дислокації через деякий час ставали розконспірованими перед комуністичними репресивними органами. Тому, проаналізувавши всі позитиви та негативи існування залишків повстанських відділів, Р.Шухевич наказом від 3 вересня 1949 р. розпускає останні з них. УПА мала тимчасово припинити свою бойову діяльність, її особовий склад повинен був перейти до націоналістичного підпілля²⁹. Добре законспірованої, максимально автономній підпільній мережі вдалося проіснувати до кінця 50-х років ХХ ст., і не лише функціонувати, але й провадити агітаційну роботу, рідше – збройні операції проти радянсько-партійного активу.

Український національно-визвольний рух був єдиним з-поміж схожих рухів народів Радянського Союзу, якому вдалося чинити спротив потужній комуністичній машині ще більше десяти років після завершення Другої світової війни. І в цьому велика заслуга Р.Шухевича, який до загибелі 5 березня 1950 р. у с. Білогорща на Львівщині стояв на чолі повстансько-підпільної боротьби українців за власну державу.

Зазначимо також, що як керівник ОУН(б) на рідних землях та УПА, а потім і збройного підпілля, Р.Шухевич добре усвідомлював усю небезпеку будь-яких розкольніцьких дій всередині руху, а також між діаспорним керівництвом і провідниками в Україні. Щоб уникнути цього, він ще на нараді головного Проводу ОУН 5–6 лютого 1945 р. поблизу м. Бережани Тернопільської області запропонував очолити організацію С.Бандері, а сам з Я.Стецьком ввійшли до Бюро Проводу³⁰. Коли ж почалося протистояння між членами Закордонного представництва УГВР та оунівськими керівниками за кордоном стосовно того, хто має представляти позицію українського національно-визвольного руху на міжнародній арені, то Головний командир УПА 25 вересня 1947 р. видав заяву, в якій підтвердив право УГВР репрезентувати визвольну боротьбу на українських землях, указав на підпорядкування повстанських відділів УГВР як єдиному керівництву, а також наголосив на надпартійній основі УПА. Закінчувалася заява такими словами: “Головне Командування Української Повстанської Армії сподівається, що ця Заява внесе еміграції повну ясність у висвітлених нами питаннях, і вірить, що українська як стара, так і нова еміграція потрапить стати понад вузькопартійні суперечки, й потрапить гідно репрезентувати наш народ перед світом, що вона йтиме разом зі скривавленим у боротьбі Краєм під керівництвом УГВР до великої Меті – УССД (Української Самостійної Соборної Держави. – Р.Т.)”³¹.

Варто зазначити, що Р.Шухевич дещо негативно ставився до еміграції. Наприклад, під час І ВЗ УГВР на пропозицію емігрувати всім чільним керівникам українського визвольного руху він наголошував на ненадійності такого процесу. На його погляд, виїхати за кордон повинні були лише ті діячі, які знаходяться під явною загрозою арешту після відновлення радянської влади, а також люди, що є непридатними до боротьби³². Як згадує про командира УПА Б.Чайківський, Р.Шухевич указував на те, що еміграція активно думає про заробіток і не здатна до творчої політичної роботи³³.

Отож, Р.Шухевич, як стратег боротьби ОУН та УПА проти радянської влади, доклав максимум зусиль до того, щоб надати українським визвольним змаганням максимум ефективності, мобільності та мінімум втрат, зробити цей рух монолітним. Хоч ця боротьба завершилася поразкою повстанців і підпільників, загибеллю Р.Шухевича, але слава про їхні

подвиги надовго закарбувалася в пам’яті українського народу, в його фольклорі, а також поширилася за кордоном.

- ¹ Веденєєв Д., Шаповал Ю. Роман Шухевич: таємниця загибелі (до 95-річчя з дня народження) // <http://warhistory.ukrlife.org>.
- ² Історія війн і збройних конфліктів в Україні: енциклопедичний довідник / Авт.-упор. О.І.Гуржій та ін. – К., 2004. – С.411.
- ³ Галаса В. Наше життя і боротьба. Спогади. – Львів, 2005. – С.44.
- ⁴ Галаса В. Пам’яті великого воїна і політичного діяча Романа Шухевича // Літопис УПА. – Торонто–Львів, 2007. – Т.45. – С.463.
- ⁵ Стенограма Великого Збору УГВР // Літопис УПА. – Торонто–Львів, 2001. – Т.26. – Кн.4. – С.472.
- ⁶ Єфименко В. Організація діяльності спецпідрозділу ОУН(б) на західноукраїнських землях після Другої світової війни // З архівів ВУЧК. ГПУ. НКВД. КГБ. – 2001. – №2. – С.505.
- ⁷ Організація Українських Націоналістів і Українська Повстанська Армія. Історичний нарис / Відп. ред. С.Кульчицький. – К., 2005. – С.424.
- ⁸ Кентій А. Українська Повстанська Армія в 1942–1943 рр. – К., 1999. – С.160.
- ⁹ Там само. – С.161.
- ¹⁰ Організація Українських Націоналістів... – С.371.
- ¹¹ Там само. – С.372.
- ¹² Оксана. Спомини львов’янки // Визвольний шлях. – 1970. – Кн.3 (264). – Березень. – С.332–333.
- ¹³ Галаса В. Наше життя... – С.44–45.
- ¹⁴ Mirchuk P. Against the invaders. Taras Chuprunka – Roman Shukhevych. Commander-in-Chief of the UPA. – New York, 1977. – P.90.
- ¹⁵ У роковини загибелі Романа Шухевича. Інтерв’ю з Миколою Лебедем Петра Содоля // Літопис УПА. – Торонто–Львів, 2007. – Т.45. – С.290.
- ¹⁶ Стенограма Великого Збору УГВР // Літопис УПА. – Торонто–Львів, 2001. – Т.26. – Кн.4. – С.472.
- ¹⁷ Бійці і командири Української Повстанської Армії (5 травня 1945 р.) // УПА в світлі документів з боротьби за Українську Самостійну Соборну Державу 1942–1950 рр. (Збірка документів). – Б. м. в. – Ч.1. – С.133–135.
- ¹⁸ Деклярація Проводу Організації Українських Націоналістів після закінчення другої світової війни в Європі // ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929–1955 рр. (Збірка документів). – Б. м. в., 1955. – Ч.1. – С.140.
- ¹⁹ Там само. – С.142.
- ²⁰ Шанковський Л. Генерал Тарас Чупринка – стратег визвольної боротьби УПА // Визвольний шлях. – 1980. – Кн.10 (391). – Жовтень. – С.1161.
- ²¹ Mirchuk P. Against the invaders... – P.94.
- ²² Організація Українських Націоналістів... – С.367.
- ²³ Там само. – С.365.
- ²⁴ Там само. – С.369.
- ²⁵ Там само. – С.399.
- ²⁶ Відозва Головного Командира до УПА. Бійці й Командири УПА! (липень 1946 р.) // УПА в світлі документів... – С.166–168.
- ²⁷ Мороз В. Завершальний етап збройної боротьби ОУН і УПА на українських землях // Визвольний шлях. – 2004. – Кн.8 (677). – Серпень. – С.74.
- ²⁸ Наказ на день 22 січня! Український народе! Українські Повстанці! // Визвольний шлях. – 1987. – Кн.10 (475). – Жовтень. – С.1081.
- ²⁹ Організація Українських Націоналістів... – С.424.
- ³⁰ Там само. – С.358.
- ³¹ Заява Головного Командування Української Повстанської Армії (25 вересня 1947 р.) // УПА в світлі документів... – С.178–180.
- ³² Стенограма... – С.472.
- ³³ Чайківський Б. “Фама”. Рекламна фірма Романа Шухевича. – Львів, 2005. – С.84–85.

In the research work the activity of Roman Shukhevych is revealed as a strategist of fighting between “URA” with the soviet regime. The autor suggests the opinion of R. Shukhevych as for the extention of the social base of the Ukrainian liberating movement, “urbanisation” movement, drawing to the fighting the population of

the eastern districts of Ukraine. A great attention is paid to the tactic of carrying out the secret fighting during the first afterwar years by R. Shuhevych.

Key words: Roman Shukhevych, Ukrainian Rebellious Army (URA), Ukrainian Nationalists Organisation (UNO), liberation movement, World War II, Soviet regime.

УДК 94 (477) "40/50":351.742:061.234
ББК 63.3 (4 Укр. – 4 Іва) 625_67.301.163

Ігор АНДРУХІВ

БОРОТЬБА РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ ПРОТИ ЗБРОЙНИХ ФОРМУВАНЬ ОУН ТА УПА НА ТЕРЕНАХ СТАНІСЛАВСЬКОЇ (ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ) ОБЛАСТІ В 40–50-х рр. ХХ ст.

У статті на значному документальному матеріалі висвітлюються механізми, форми й методи боротьби органів радянської влади проти збройних формувань ОУН та УПА на території Станіславської (Івано-Франківської) області в 40–50-х роках ХХ ст.

Ключові слова: радянська влада, ОУН та УПА, збройна боротьба, репресії, виселення.

Питанню боротьби радянської влади проти збройних формувань ОУН та УПА на теренах західноукраїнських областей в 40–50-х рр. минулого століття присвячено чимало праць, серед яких слід відзначити дослідження І.Біласа, В.Косика, О.Лисенка, І.Муковського, В.Сергійчука, І.Патриляка й інших¹.

Опираючись на їхні здобутки, ми в статті поставили за мету висвітлити особливості цієї боротьби на теренах Станіславської (з 1962 р. – Івано-Франківська) області.

Актуальність дослідження зумовлена тим, що, по-перше, в новітніх дослідженнях цій проблемі не приділено достатньої уваги, в тому числі висвітленню форм і методів боротьби органів радянської влади та силових структур зі збройними формуваннями, аналізу боротьби на різних етапах, підрахунку жертв протистояння. По-друге, з другої половини 1943 р. терени області стають головною базою з військової підготовки та дислокації формувань УПА, що не могло не позначитися на процесах відновлення радянської влади після звільнення області від нацистських окупантів. По-третє, опір радянській владі на теренах Станіславщини був наймасовішим і найтривалішим, що змушувало органи влади вдаватися і до масових репресивних методів не лише проти безпосередніх учасників самостійницького руху, а й цивільного населення, що, відповідно, призводило до частих порушень законності та формування у свідомості значної частини громадянства краю негативного ставлення до радянської влади.

Таким чином, мета нашого дослідження полягає у висвітленні механізмів, форм і методів боротьби органів радянської влади з ліквідації збройних формувань ОУН та УПА на теренах Станіславщини та їх наслідків.

У червні 1943 р. центр діяльності УПА поступово зміщується з Волині й Полісся на терени Станіславщини, яка до цього відіграла роль запілля, де знаходилися вишкільні військові табори та збиралися продукти харчування, одяг і медикаменти для повстанців. Такі зміни, на нашу думку, були зумовлені низкою причин.

По-перше, невдачі німецької армії на Східному фронті й наступ Червоної армії зумовили посилення грабування фашистськими окупантами сировинної бази Прикарпаття та населення. Крім того, значно посилювався процес примусового вивезення працездатного населення на роботи в Німеччину, а також формування дивізії "Галичина", що загрожувало втратою соціальної бази для поповнення рядів УПА в її майбутній боротьбі проти

радянської влади. Так, якщо на березень 1942 р. із дистрикту Галичина було вивезено 100 тис. осіб, то станом на початок квітня 1943 р. їх кількість уже складала 300 тис.².

По-друге, в червні 1943 р. із лісів Сумщини в Карпати вирушило партизанське з'єднання під проводом С.Ковпака, що мало за мету створити плацдарм для партизанської боротьби в глибокому тилу гітлерівців, а головне – спровокувати терор і репресії окупаційних властей проти місцевого населення.

По-третє, рельєф місцевості Прикарпаття давав можливість краще пристосуватися для майбутньої партизанської боротьби з новим противником.

Прихід ковпаківського з'єднання на Прикарпаття змусив Провід ОУН(б) вдатися до організації військових сил. Зокрема, на нараді провідників Станіславського, Стрийського та Тернопільського округів, що відбулася наприкінці червня, було вирішено сформувати п'ять куренів, щоб не допустити ковпаківців у Карпати³. Ця нарада фактично й стала початком створення УПА-Захід, хоч новоутворене військово формування на початку мало назву Українська Народна Самооборона (УНС). За словами М.Лебеда, це було зроблено "з тактичних мотивів, щоб обдурити німців, принаймі на початку, що це не УПА"⁴.

Оскільки на теренах області гітлерівська окупаційна влада не мала регулярних військових частин, щоб протистояти ковпаківцям, то до часу передислокації регулярних частин із Західного фронту змушена була погодитися з такою "народною ініціативою". Швидко сформовані п'ять куренів перекрили ковпаківцям можливість для широкого маневру в пригірських і гірських районах Станіславщини й Львівщини. Зокрема, курінь "Чорні чорти" під командуванням "Енея" (до 450 бійців) дислокувався на теренах Яремчанського району, курінь "Трембіта" (командир "Чорнобривий", до 400 бійців) – у Долинському районі, курінь "Сіроманці" (командир "Яструб", до 300 бійців) – у Болахівському районі, курінь "Кривоноса" (командир "Шугай", до 400 бійців) – у Стрийському й курінь "Омеляна" (командир "Омелян", до 400 бійців) – у Старосамбірському районах⁵.

Зустрівши опір у Яремчанському районі, ковпаківці змушені були відступити в долину річки Прут, де між селами Заріччя – Делятин – Білі Ослави на початку серпня були розбиті німецькими частинами, перекинутими з Франції.

І все ж, не зважаючи на поразку, ковпаківці досягли поставленої мети – окупанти розпочали масові репресії проти цивільного населення та відділів УНС-УПА, що дислокувалися в Карпатах. Починаючи з вересня і до грудня 1943 р., мали місце сутички з німецькими частинами в Болахівському, Долинському та Косівському районах. Але цей наступ закінчився поразкою для гітлерівців, оскільки їм так і не вдалося знищити військові вишкільні табори УПА, а в окремих військових операціях вони зазнали відчутних втрат. Так, при спробі захопити військовий табір "Порпаш" під горою Магурою на Долинщині в сутичці із сотнею з куреня "Трембіта" фашисти втратили понад 200 чол. Не менші втрати понесли вони й у бою на горі Тарниця біля Космача та в Чорному лісі біля сіл Майдан, Посіч, Завій, а також на горі Лютій у Долинському районі.

Невдалі спроби знищити відділи УНС-УПА змусили нацистів запровадити з 10 жовтня 1943 р. на теренах дистрикту Галичина надзвичайний стан, що тривав до липня 1944 р. За цей час лише на теренах Станіславської області було прилюдно розстріляно "за зв'язки з ОУН" 1571 особу української національності. Першими зазнали репресій лісники за те, що "дозволяли" відділам УНС-УПА вирубувати "державний" ліс для облаштування своїх таборів і схронів⁶.

З наближенням фронту до кордонів Галичини Генеральний штаб УПА провів реорганізацію своїх військових відділів і 1 березня 1944 р. видав офіційний наказ про створення на базі УНС військового формування УПА-Захід, що мало дислокуватися на теренах Львівської, Дрогобицької, Тернопільської та Станіславської областей. УПА-Захід складалася з п'яти військових округ (ВО), а саме: "Центр" – м. Львів, "Буг" – Львівська область, "Лисоня" – Тернопільська область, "Маківка" – Дрогобицька область і "Говерла" – Ста-

ніславська область. До кожної з округ входило по три-чотири тактичних відтинки (ТВ), на яких оперували три-чотири курені, кожен з яких складався з трьох-чотирьох сотень.

Згідно з планом ВО “Говерла” мала складатися з чотирьох ТВ: “Чорний ліс” до якого входили Станіславський, Богородчанський, Галицький і Калуський райони, “Туцільщина” (Коломийський, Жаб’євський, Косівський, Яблунівський райони), “Дністер” (Городенківський, Снятинський, Тлумацький райони) і “Журавлі” (Долинський, Болехівський, Рожнятівський, Перегінський райони).

Однак унаслідок стрімкого наступу Червоної армії і звільнення в березні–травні 1944 р. п’яти районів області (Гвіздецького, Городенківського, Заболотівського, Коломийського, Снятинського) завершити формування ТВ “Дністер” не вдалося. Перешкодило й те, що вже з 3 травня в цих районах розпочалася мобілізація чоловіків 1894–1926 рр. народження до Червоної армії, що не дало змоги повністю сформувати сотні й курені. Зокрема, станом на 22 травня було призвано 35576 чол., з яких лише 2058 не з’явилися на призовні пункти⁷.

У березні–травні 1944 р. відділам ВО “Говерла” довелося вступати в збройні сутички не лише з регулярними частинами Червоної армії, а й угорськими частинами та з партизанськими відділами з’єднання Шукаєва, що прийшло з 18-ю армією. У завдання шукаєвців входило створення плацдарму в передгір’ї Карпат і в районі Дрогобича–Борислава. Оскільки основні сили ВО “Говерла” знаходились у гірських районах Карпат, то шукаєвці без проблем зайняли Чорний ліс, де залишився загін “Іскра” під командуванням Кулагіна, а три загони на чолі з Шукаєвим подалися в район Дрогобича–Борислава. Загони УПА розпочали 23 квітня наступ проти “іскрівців” і до 1 червня повністю їх знищили. Після цього три курені пішли в рейд на Дрогобиччину, звідки невдовзі витиснули на територію Словаччини загін Шукаєва.

Перемогою відділів УПА завершилися і сутички з угорськими частинами. Зокрема, після того як у районі Жаб’є були розбиті три угорські сотні, між командуванням 6-го угорського корпусу в особі генерала Ференца Фаркаша де Кісбарнака й командуванням УПА-Захід було укладено таємну угоду про ненапад.

Незважаючи на те, що в п’яти звільнених районах області йшов процес відновлення радянської влади, повноправними господарями залишалися відділи УПА, які, за даними офіційних джерел, мали “розгалужену сітку в населених пунктах області і активно проводили організацію банд для боротьби проти Радянської влади і Червоної армії”⁸.

Унаслідок Львівсько-Сандомирської наступальної операції до кінця серпня 1944 р. було звільнено від нацистських окупантів майже всю територію області. Зміна ситуації змусила виконувача обов’язків командувача УПА-Захід О.Луцького-“Богуна” видати 27–28 серпня накази, в яких від провідників Станіславської, Дрогобицької і Перемишльської округ вимагалось “в якнайкоротшому часі приготувитися до зміни окупанта” й до 15 вересня 1944 р. “приготовити собі у лісах резервові табори і сховища на перехід фронту під совітську дійсність”⁹.

Таким чином, із 27 серпня 1944 р. розпочався новий період в історії діяльності ОУН та УПА – збройна боротьба проти радянської влади, що тривала до середини 50-х рр. Цей період можна умовно поділити на чотири етапи: 1) липень 1944 р. – червень 1945 р.; 2) липень 1945 р. – червень 1946 р.; 3) липень 1946 р. – грудень 1948 р.; 4) січень 1949 р. – вересень 1956 р., кожний з яких характеризувався як зміною стратегії і тактики взаємної боротьби, так і форм і методів із ліквідації збройних формувань ОУН та УПА.

Про серйозність боротьби на першому етапі свідчить як велика кількість радянсько-партійних документів із ліквідації збройного опору, так і значні людські втрати. Зокрема, 9 жовтня 1944 р. було видано спільний наказ НКВС-НКДБ СРСР “Про заходи з посилення боротьби з оунівським підпіллям і ліквідації озброєних банд ОУН у західних областях Української РСР”, яким передбачалося використання різних форм і методів у боротьбі з

повстанцями. Зокрема, в Станіславську область була передислокована 19 стрілецька бригада внутрішніх військ НКВС, створювалися спеціальні оперативні загони з виявлення та ліквідації “керівників бандгруп”, а також наказувалося “посилити репресії проти членів сімей активних учасників оунівських організацій і банд”¹⁰. На основі цього наказу було розроблено широкомасштабну військово-чекістську операцію, що розпочалася 1 листопада 1944 р. і ввійшла в історію як перший “хрущовський нажим”. Оскільки цей наступ не приніс очікуваних результатів, то на пленумі ЦК КП(б)У 23–24 листопада були заслухані звіти секретарів обкомів Волинської, Станіславської і Чернівецької областей, де діяльність УПА була найбільш активною. На основі критичних висновків оргбюро ЦК КП(б)У ухвалив спеціальну постанову “Про проведення обласних і районних нарад селян, міських і районних зборів інтелігенції в західних областях України”, в якій, крім іншого, рекомендувалося обкомам провести обласні й районні наради селян із постановкою на них питань боротьби проти українських націоналістів – “самих лютих ворогів українського народу”¹¹. На виконання рішень пленуму НКВС УРСР видав 11 грудня 1944 р. наказ “Про подальші заходи у боротьбі з бандитизмом ОУН і УПА на території Станіславської області”, в якому, зокрема, відзначалося, що “ліквідація оунівського підпілля і їх бандитських формувань на території Станіславської області продовжує залишатися незадовільною”, оскільки “райони області залишаються засміченими повстанськими елементами, які тероризують радянсько-партійний актив і дезорганізують господарсько-політичне життя в населених пунктах”¹².

10 січня 1945 р. Політбюро ЦК КП(б)У ухвалило чергову постанову “Про посилення боротьби з українсько-німецькими націоналістами в західних областях України”, в якій вимагало від обкомів “посилити боротьбу з українсько-німецькими націоналістами з тим, щоб використати зимовий період для остаточного розгрому і ліквідації банд і підпілля”¹³.

Про результативність цих заходів свідчить той факт, що за період із 10 січня до 23 лютого 1945 р. у західних областях було вбито понад 11 тис. повстанців і членів ОУН, 26 тис. узято в полон і понад 22 тис. добровільно склали зброю, відгукнувшись на звернення уряду, а також зголосилося понад 13 тис. призовників, які переховувалися від призову до Червоної армії¹⁴. На теренах Станіславської області за вказаний період було знищено 4979 повстанців і членів ОУН і 13230 осіб добровільно склали зброю¹⁵.

Оскільки підпілля продовжувало діяти, то 26 лютого Політбюро ЦК КП(б)У прийняло спеціальну постанову, якою вимагало завершити остаточну ліквідацію “оунівських банд” до 15 березня 1945 р.¹⁶

Одночасно з проведенням військово-чекістських операцій та зборів мешканців населених пунктів влада застосовувала й методи залякування і репресій проти сімей учасників самостійницького руху. Зокрема, з дозволу Військової колегії Верховного Суду СРСР застосовувалися прилюдні страти активних учасників збройних формувань. Так, 3 вересня 1944 р. на ринковій площі в Станіславі було страчено через повішення бійця УПА Миколу Петранюка, на початку січня 1945 р. – бійців УПА Маланюка, Чупренка й Рошівського¹⁷, а в Тисмениці – члена ОУН Миколу Литвинця¹⁸. Усього в області до березня 1945 р. прилюдно страчено 28 осіб, активних членів ОУН та УПА. Крім того, впродовж січня – березня 1945 р. з області було вислано 908 сімей (2480 осіб) членів ОУН та УПА як “бандпосібників”¹⁹.

І все ж, не зважаючи на звернення уряду, численні військово-чекістські операції та виселення, радянській владі так і не вдалося ліквідувати збройне підпілля до 15 березня 1945 р. За даними звітів обкомів партії, наприкінці березня у Львівській області продовжувало діяти 49 “банд” чисельністю 1200 чол., у Волинській – 7 (704 чол.), Рівненській – 55 (1160 чол.), Дрогобицькій – 69 (1384 чол.), Тернопільській – 79 (1908 чол.), Станіславській – 11 боївків чисельністю 2150 чол.²⁰. Безперечно, що така “точність” щодо кількості учасників збройних формувань була далекою від правди, але водночас ці дані переконливо

свідчать, що Станіславська область залишалася найбільш “враженою” збройним опором радянській владі.

На початку квітня 1945 р. на теренах області розпочався другий “хрущовський нажим”, який тривав до кінця червня. Відділи УПА й осередки ОУН зазнали відчутних втрат, зокрема, було вбито 2749 чол., полонено 5244 чол., добровільно склали зброю 4655 чол., а в райвійськкомісаріати “добровільно” з’явилося 7845 чол., які переходили від призову в армію²¹. У той же час, за даними джерел ОУН, радянська сторона втратила в першому півріччі 1945 р. на теренах області 3975 чол. убитими й 1383 чол. пораненими, тоді як УПА лише 678 чол. убитими²². Така кількісна несумісність пояснюється тим, що кожна сторона намагалася свідомо завищувати дані про втрати свого противника для підняття морального духу як безпосередніх учасників збройної боротьби, так і для самоствердження в очах місцевого населення. Тому до аналізу статистичних даних щодо втрат необхідно підходити критично.

Про неспроможність справитися зі збройним опором ОУН та УПА свідчили й численні звернення уряду СРСР і УРСР про добровільні явки, “остаточні” терміни яких постійно продовжувалися, а кількість “добровольців” після чергового звернення постійно зменшувалася. Це свідчило про недовіру до влади, оскільки значну частину тих, хто зголошувався, все ж таки змушували “добровільно” виїжджати у східні регіони.

Слід зазначити, що після капітуляції Німеччини серед частини повстанців настав період відчаю, який розвіяло звернення Проводу ОУН і командувача УПА Р.Шухевича. Учасників збройного опору закликали “не випускати зброю з рук” і “новими методами боротьби, достосованими до нової обстановки” дати “відповідь ворогові на його наступ”²³.

Для влади теж настав новий період у боротьбі з УПА, старт якому дала постанова Політбюро ЦК КП(б)У від 24 липня “Про ліквідацію залишків банд українсько-німецьких націоналістів у західних областях УРСР”. Зокрема, силовим структурам було наказано до 1 серпня розробити по кожному району й області детальні плани з “повної ліквідації кожної бандитської групи”²⁴, що було такою ж утопією, як і попередня постанова про “остаточну” ліквідацію до 15 березня. Зазначимо, що завдання з ліквідації цих “залишків” органи НКВС (з березня 1946 р. – МДБ) та НКДБ (МДБ) фактично виконували до середини 50-х рр. Усього в другому півріччі 1945 р. (серпень–грудень) на теренах Станіславської області було вбито 1614 повстанців і членів ОУН та 3551 чол. полонено²⁵.

Підбиваючи підсумки військово-чекістських операцій за четвертий квартал 1945 р., начальник УНКДБ у Станіславській області на нараді 12 січня 1946 р., зокрема, відзначав, що на теренах області залишилося “лише кілька малих бандитських груп чисельністю 15–30 чоловік і чотири великих по 80–100 чол.”. Таким чином, на його думку, було “завдано вирішального удару по бандитизму”. Однак із ним не погодився присутній на нараді заступник наркома внутрішніх справ УРСР Т.Строкач, який заявив, що в жодній з інших західних областей немає таких військових сил, задіяних у боротьбі з ОУН та УПА, як у Станіславській. За його словами, “внутрішніх військ НКВС на території Станіславської області є у 1–2, а то й порівняно з іншими областями в 3 рази більше... Ні в одній області стільки частин не бере участі в боротьбі з бандитизмом, як на території Станіславської області... Однак результати незадовільні... і особисто товариш Хрущов майже на кожній нараді говорить про те, що Станіславська область тягнеться у хвості...”²⁶. Наведені статистичні дані та висловлювання Т.Строкача засвідчують, що Станіславщина в 1945 р. була центром не лише концентрації повстанських сил, а й самостійницького руху.

Підтверджують ці слова й численні донесення з окремих районів, де радянська влада існувала формально. Навіть у Тисменицькому районі, одному з найближчих до обласного центру, в окремих селах господарями становища були повстанці. Так, в аналітичній довідці від 25 травня 1946 р. начальник райвійськкомісаріату, зокрема, відзначав, що “відношення населення до заходів радянської влади пасивне... Ніяких зборів, засідань у

будні дні провести неможливо, для чого використовуються недільні дні і збори людей біля церкви. На зборах люди ні “за” ні “проти” не голосують. Особливо виділяються села Довге, Рожнів, Стригунці. Там радянської влади не відчувається. Поїздка в ці села з малою групою співробітників радпартапарату неможлива, тому радпартактив там буває дуже мало. Бандити в цих селах проводять значну активність”²⁷.

За даними МВС УРСР, у першому півріччі 1946 р. у західних областях було проведено 47798 військово-чекістських операцій, під час яких знищено 7523 повстанців, із них найбільше в Станіславській області – 1979; полонено 25277 (у Станіславській – 7089); з’явилося з повинною – 6157 (у Станіславській – 2714 чол.). А втрати радянської сторони склали під час цих операцій і засад лише 236 чол. та 864 чол. під час “бандпроявів”²⁸.

Таким чином, у першому півріччі 1946 р., за нашими підрахунками, від активної боротьби зі зброєю в руках було ізольовано на теренах Станіславщини 11782 чол., а в усіх західних областях – 38957 чоловік.

Діяльність ОУН та УПА паралізувала не лише діяльність більшості радянсько-партійних органів на місцях, а й проведення “суцільної колективізації” та “культурної революції”. Зокрема, наприкінці 1946 р. в області діяло лише 18 колгоспів (608 господарств) із 274 довоєнних (19807 господарств) і створено тільки 45 ініціативних груп (591 господарство). З 2882 членів і 857 кандидатів у члени ВКП(б) представників із місцевого населення майже не було. А з 8524 чол. ЛКСМУ місцева молодь складала менше 10 відсотків²⁹.

На черговій конференції ОУН, що відбулася наприкінці червня 1946 р., було прийнято рішення про реорганізацію структури УПА в збройне підпілля ОУН. Ця реорганізація закінчилася наприкінці 1948 р. Великі військові відділи УПА були реорганізовані в малі мобільні групи. Скориставшись зверненням уряду про помилування, значну частину бійців УПА було легалізовано, й надалі вони складали надійний резерв для бойових груп УПА та низових клітин ОУН. Така тактика оправдала себе, й уже за підсумками третього кварталу 1946 р. втрати радянської сторони вперше були більшими (276 чол. убитими), ніж повстанців (211 осіб убитими)³⁰.

Оскільки органи МВС, на які було покладено завдання з “ліквідації залишків” збройного підпілля, не справилися зі своїм завданням, то з 21 січня 1947 р. ця справа перейшла у відання МДБ. За I квартал 1947 р. обласне УМДБ за допомогою внутрішніх військ, що перейшли в їхнє підпорядкування, та радянсько-партійного апарату провело 1456 військово-чекістських операцій, з яких лише 606 закінчилися результативно, а з 353 засад тільки 113 принесли позитивний результат. Під час цих операцій і засад було вбито 302 особи із членів УПА й ОУН, 350 осіб арештовано, серед яких 88 чол. належали до керівного складу ОУН та УПА³¹.

У лютому 1947 р. керівництво МДБ УРСР розробило план під назвою “Заходи з остаточної ліквідації залишків оунівського бандитизму в західних областях України в зимово-весняний період 1947 року”. Для його виконання зі східних областей УРСР і союзних республік було направлено 1094 досвідчених чекістів, з яких 183 прибули в Станіславську область. Були створені спецзагони для ліквідації керівного складу крайового проводу “Карпати”, Коломийського, Станіславського й Калуського окружних і 18 районних проводів ОУН. Значно зросла й кількість внутрішніх військ і військових частин Червоної армії для проведення військово-чекістських операцій. На остаточну ліквідацію збройних формувань ОУН та УПА відводилося усього два місяці³². Але й ці заходи МДБ не дали бажаного результату, а тому в жовтні 1947 р. було проведено безпрецедентну акцію в західних областях із виселення сімей учасників збройного підпілля ОУН та УПА й сімей “бандпособників”. Було виселено 26333 сім’ї в кількості 77791 особи, в тому числі 4512 сімей (11883 особи) зі Станіславської області³³. Хоча, за словами обласного прокурора, було дано санкцію на виселення 6 тис. “бандитських сімей”³⁴.

У відповідь на каральні репресії МДБ повстанці провели в 1947 р. на теренах області 423 відплатні терористично-диверсійні акції. Водночас під час військово-чекістських операцій та засад загинуло 638 повстанців і членів ОУН³⁵.

Оскільки збройний опір продовжувався, а насильне виселення сімей учасників збройного підпілля не зменшувало його активності, то з метою позбавлення ОУН та УПА соціальної та матеріальної бази вище радянсько-партійне керівництво вирішило переселити все населення із сіл, що знаходилися в зоні Чорного лісу. Це виселення було завуальоване спільною постановою РМ УРСР та ЦК КП(б)У від 12 липня 1949 р. “Про переселення колгоспників і одноосібних селян в колгоспи і радгоспи південних областей УРСР”. За три роки планувалося переселити із західних областей в Кіровоградську, Харківську, Херсонську й Одеську області понад 50 тис. сімей, в тому числі 9070 сімей зі Станіславської області³⁶. Але через те що добровільно виявили бажання переселитися лише заледве 500 осіб, то в лютому 1950 р. бюро Станіславського обкому й облвиконком, керуючись постановою ЦК КП(б)У від 6 лютого “Про виселення куркульських сімей із західних областей УРСР”, ухвалили спільну постанову про виселення населення сіл із зони Чорного лісу як “куркульські господарства”. У доповідній записці на ім'я секретаря ЦК КП(б)У Мельникова від 25 травня 1950 р., зокрема, відзначалося, що це робиться з метою “посилення удару по оунівцях”, а також, щоб “не допустити зайвих жертв і не тратити час на оформлення доказів ворожості куркуля, знаючи, що куркуль був, є і буде ворогом Радянської влади”³⁷. На основі цього документа з області до 1 червня 1950 р. вислано 2845 сімей (9830 осіб)³⁸. А всього із західних областей було виселено 12280 сімей у складі 41898 осіб³⁹. Незаконність цих примусових виселень навіть спробував опротестувати обласний прокурор, який у доповідній записці на ім'я прокурора УРСР відзначав, що “прокуратура західних областей при переселенні керується інструкціями, якими користуються органи МДБ, однак на основі якого закону діють ці інструкції і вказівки по лінії МДБ і чим вони обґрунтовані – невідомо”⁴⁰. Проте владі було не до законності, оскільки, за словами першого секретаря Станіславського обкому партії, виселення “дало нам можливість завдати сильного удару по бандоунівському підпіллію і його базі”⁴¹. Зокрема, крім висланих сімей, у першому півріччі 1950 р. під час численних військово-чекістських операцій на теренах області було вбито 336 чол. та 2274 чол. з'явилися з повинною. У відповідь збройне підпілля провело 142 терористично-диверсійні акції, під час яких було вбито 75 чол. радянсько-партійного активу, з них 32 – у травні⁴². Усього за 1950 р. на теренах області вбито 459 чол. “учасників ОУН та їх пособників” і арештовано 1921 чол. За словами першого секретаря обкому, “їх могло бути і більше, але знизилась оперативна діяльність органів МДБ через наявність у них малокваліфікованої і в окремих випадках нездатної агентури”⁴³.

Позбавлене соціальної та матеріальної бази, збройне підпілля з 1951 р. значно знижує активність, а радянська влада, навпаки, зміцнює свої позиції, свідченням чого було завершення “суцільної колективізації” на початку 1952 р. І все ж озброєні боївки в окремих районах області продовжували діяти ще до середини 50-х рр. Останню з них було ліквідовано у вересні 1956 р. у Чернелицькому районі. До складу боївки входило 7 осіб, які перебували на нелегальному становищі з 1944 р. Разом із так званими “бандпособниками” були засуджені 19 чол., один з яких – до розстрілу, а решта отримали – від 5 до 25 років виправно-трудова таборів⁴⁴.

У наступні три роки антирадянська діяльність мала винятково пропагандистський характер у формі розповсюдження листівок і націоналістичної літератури. Таких “антирадянських” проявів у 1957 р. було зафіксовано 44, з яких 33 – виготовлення і розповсюдження листівок і листів; у 1958 р. – 15 проявів, а в 1959 р. – тільки три⁴⁵.

Таким чином, у боротьбі зі збройними формуваннями ОУН та УПА на теренах Станіславської області в 40–50-х рр. радянська влада використовувала в основному

репресивні форми з їх ліквідації, що проявлялося в масових військово-чекістських операціях, облавах, арештах, виселеннях сімей тих, хто перебував у лавах ОУН та УПА. За нашими неповними підрахунками, з березня 1944 р. до вересня 1956 р. на теренах області було вбито понад 20 тис. членів ОУН та УПА, які зі зброєю в руках чинили опір режиму, полонено більше 30 тис., з'явилися з повинною понад 25 тис. чол., виселено понад 16 тис. сімей, що свідчить як про масовий характер національно-визвольної боротьби, так і про те, що Станіславська область більше десяти років була центром масового опору радянській владі. Водночас потребують глибшого дослідження такі питання, як форми й методи проведення “хрущовських нажимів”, яких було понад десяток, механізми виселення так званих “куркулів” і “бандпособників”, порушення правових норм представниками влади та силових структур проти цивільного населення під час проведення репресивних заходів, що дадуть змогу повно й об'єктивно побачити цілісну картину суспільно-політичних процесів на теренах області в зазначений період.

¹ Білас І.Г. Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953 рр.: Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз: У 2 кн. – К.: Либідь – Військо України, 1994. – Кн.1. – 432 с.; Кн.2. – 688 с.; Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні: Пер. з франц. – Париж–Нью-Йорк–Львів, 1993. – 660 с.; Муковський І.Т., Лисенко О.Є. Звитяга і жертвність: Українці на фронтах Другої світової війни / За ред. В.Д.Конашевича. – К.: Науково-вид. агентство “Книга Пам'яті України”, 1996. – 568 с.; Сергійчук В.І. ОУН-УПА в роки війни: Нові документи і матеріали. – К.: Дніпро, 1996. – 492 с.; Його ж. Десять буремних літ. Західноукраїнські землі у 1944–1953 рр.: Нові документи і матеріали. – К.: Дніпро, 1998. – 942 с.; Патриляк І.К. До питання про внесок ОУН та УПА у боротьбу проти нацистських окупантів на території України // Український історичний журнал. – 2004. – №5. – С.8–95; та ін.

² Станіславське слово. – Станіславів, 1943. – 18 квітня.

³ Архів Управління Служби безпеки України в Івано-Франківській області (далі – Архів УСБУІФО). – Спр.П-200056 (Справа О.Луцького). – Т.1. – С.248.

⁴ Лебедь М. УПА (Репринтне видання). – Дрогобич: Відродження, 1993. – С.84.

⁵ Архів УСБУІФО. – Спр.П-200056. – Т.1. – С.251–252.

⁶ Державний архів Івано-Франківської області (далі – ДАІФО). – Ф. Р-753, оп.1, спр.2, арк.52–249.

⁷ Шанковський Л. Тринадцять літ // Альманах Станіславської землі: Збірник матеріалів до історії Станіслава і Станіславщини. – Нью-Йорк–Торонто–Мюнхен, 1975. – Т.1. – С.172.

⁸ ДАІФО. – Ф. Р-584, оп.2, спр.2, арк.11.

⁹ Андрухів І.О., Француз А.Й. Станіславщина: двадцять буремних літ (1939–1959). Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. – Рівне–Івано-Франківськ: Фірма “Талья”, 2001. – С.109.

¹⁰ Архів Міністерства внутрішніх справ України в Івано-Франківській області (далі – Архів УМВСУІФО). Приказ НКВД-НКГБ СРСР от 9 октября 1944 года // Накази, директиви, розпорядження НКВС СРСР за 1944 рік. Колекція документів. – Т.1.

¹¹ Центральний державний архів громадських організацій України (далі – ЦДАГОУ). – Ф.1, оп.9, спр.220, арк.15.

¹² Архів УМВСУІФО. Приказ НКВД УССР от 11 декабря 1944 года // Накази, директиви, розпорядження НКВС УРСР за 1944 рік. Колекція документів. – Т.2.

¹³ ЦДАГОУ. – Ф.1, оп.16, спр.29, арк.13.

¹⁴ ДАІФО. – Ф. Р-295, оп.2, спр.18, арк.82.

¹⁵ Там само. – Ф. Р-584, оп.1, спр.6, арк.5.

¹⁶ ЦДАГОУ. – Ф.1, оп.16, спр.29, арк.154.

¹⁷ Прикарпатська правда. – Станіслав, 1945. – 16 січня.

¹⁸ Андрухів І., Гаврилюк С. Тисмениця. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2002. – С.396.

¹⁹ ДАІФО. – Ф. Р-584, оп.1, спр.6, арк.5.

²⁰ Сергійчук В. Десять буремних літ... – С.253.

²¹ ДАІФО. – Ф. Р-584, оп.1, спр.6, арк.13–14.

²² Шанковський Л. Тринадцять літ... – С.180.

²³ Історія УПА (Репринтне видання). – Дрогобич: Відродження, 1991. – С.116.

²⁴ ЦДАГОУ. – Ф.1, оп.16, спр.30, арк.57.

²⁵ ДАІФО. – Ф. Р-584, оп.1, спр.6, арк.37, 46.

²⁶ Там само. – Ф. П-6, оп.5, спр.417, арк.5, 69–70.

- 27 Там само. – Ф. Р-784, оп.1, спр.16, арк.21.
 28 Сергійчук В. Десять буремних літ... – С.483–484.
 29 ДАІФО. – Ф. Р-7, оп.3, спр.3, арк.17.
 30 Там само. – Ф. Р-584, оп.1, спр.10, арк.12.
 31 Там само. – Спр.18, арк.9–10.
 32 Сергійчук В. Десять буремних літ... – С.563–568.
 33 Білас І. Репресивно-каральна система в Україні... – Кн.1. – С.283–284.
 34 ДАІФО. – Ф. Р-584, оп.1, спр.18, арк.36.
 35 Там само. – Ф. Р-753, оп.1, спр.83, арк.184.
 36 Там само. – Ф. Р-295, оп.2, спр.78, арк.94.
 37 Там само. – Ф. П-1, оп.1, спр.1211, арк.17–18.
 38 Платонова Н.В. Депортація населення західноукраїнських областей у 1948–1950 рр. (На матеріалах фондів Державного архіву МВС України) // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей / НАН України. Ін-т історії України. – К., 2003. – Вип.7. – Ч.2. – С.132–137.
 39 Сергійчук В. Десять буремних літ... – С.781.
 40 ДАІФО. – Ф. Р-584, оп.1, спр.51, арк.99.
 41 Там само. – Ф. П-1, оп.1, спр.1211, арк.23.
 42 Там само. – Арк.17–18.
 43 Там само. – Арк.135.
 44 Там само. – Ф. Р-584, оп.1, спр.101, арк.17.
 45 Там само. – Спр.112, арк.23.

The mechanisms, forms and methods of fight of organs of soviet power against the armed formings of OUN and UPA on the territory of Stanislav region (Ivano-Frankivsk) in 40–50th of XX century are lighted in the article on the considerable documentary materials.

Key words: soviet power, OUN-UPA, armed fight, repressions, evictions.

УДК 94 (477) “44/45”: 351.74:061.23
 ББК 633(4 Укр. – 4 Іва) 624_67.301.163

Олег БЕЗНОСЮК

ВИНИЩУВАЛЬНІ БАТАЛЬЙОНИ В БОРОТЬБІ ПРОТИ ЗБРОЙНИХ ФОРМУВАНЬ ОУН ТА УПА НА ТЕРЕНАХ СТАНІСЛАВЩИНИ В 1944 – 1945 рр.

У статті на основі мало відомих архівних документів висвітлюються форми й методи ліквідації збройних формувань ОУН та УПА на теренах Станіславської області на завершальному етапі Другої світової війни (1944–1945 рр.).

Ключові слова: радянська влада, НКВС, Станіславщина, винищувальні батальйони, збройна боротьба, репресії.

Серед актуальних проблем Другої світової війни, до яких постійно прикута увага дослідників, належить і питання участі в ній співробітників органів внутрішніх справ (ОВС). Серед праць радянських і вітчизняних науковців слід відзначити наукові дослідження М.М.Паніна, В.С.Біленка, І.Г.Біласа, П.П.Михайленка, Я.Ю.Кондратьєва й інших, у яких автори намагалися розкрити організаційно-правові основи реорганізації ОВС в умовах воєнного часу, участь співробітників ОВС у партизанському русі, в боротьбі з кримінальною злочинністю, в ліквідації наслідків війни й охороні громадського порядку та інші аспекти¹. У працях окремих дослідників – А.С.Чайковського, П.В.Доброва, А.Є.Шевченка розглядається і діяльність спеціальних воєнізованих формувань НКВС – винищувальних батальйонів (ВБ) на теренах східних, центральних і південних регіонів Української РСР². Щодо західних областей, то їх діяльність фрагментарно згадується в окремих працях І.Г.Біласа, В.І.Сергійчука, І.О.Андрухів та ін.³. Водночас не знайшли достатнього відобра-

ження такі аспекти, як: організаційне становлення ВБ, їх участь у забезпеченні відновлення органів радянської влади на місцях, забезпеченні громадського порядку, а також у ліквідації збройних формувань ОУН та УПА на теренах Станіславської області на завершальному етапі Другої світової війни, що й зумовило вибір теми нашого дослідження. Його ж актуальність зумовлена й тим, що це дасть можливість показати цілісний комплекс форм і методів, які використовувала радянська влада в боротьбі зі збройними формуваннями ОУН та УПА, особливо в населених пунктах, де основною воєнізованою силою з охорони місцевих органів влади були винищувальні батальйони, які формувалися з представників місцевого населення і діяли під керівництвом працівників НКВС і міліції. Відповідно, по різні боки барикад часто стояли односельці та родичі, одні з яких захищали радянську владу, а інші боролися проти неї. Наслідки цього протистояння ще й нині неоднозначно сприймаються населенням західних областей України.

Винищувальні батальйони були створені в перші дні війни на основі постанови Ради Народних Комісарів СРСР від 24 червня “Про заходи в боротьбі з парашутними десантами і диверсантами противника в прифронтовій зоні”. На основі постанови РНК нарком внутрішніх справ СРСР Л.Берія видав 25 червня аналогічний за назвою наказ, згідно з яким створювалися загони ВБ, їх штаби й оперативні групи. Начальником штабу НКВС СРСР було призначено генерал-майора Г.О.Петрова. Наркомам внутрішніх справ республік, начальникам управлінь НКВС країв і областей наказувалося “спільно з начальниками оперативних груп і органів КДБ впродовж 24 годин організувати при міських, районних і повітових відділах (відділеннях) НКВС винищувальні батальйони для боротьби з парашутними десантами і диверсантами противника чисельністю 100–200 чоловік кожний”. Начальниками батальйонів призначалися “надійні і бойові оперативні працівники НКВС” переважно з прикордонних і внутрішніх військ і оперативних працівників міліції. Комплектування ВБ наказувалося проводити “із числа перевірених, сміливих, самовідданих комуністів, комсомольців, радянських активістів, які можуть володіти зброєю без відриву від їх постійної роботи”. Для термінового збору, при виявленні парашутних десантів чи диверсантів противника, при батальйонах були створені групи зв’язку, які несли постійне чергування і при необхідності оголошували збір. Як спостерігачів за можливою появою парашутистів і диверсантів начальникам батальйонів наказувалося залучати пастухів, лісників, залізничних обхідників і ремонтників шосейних доріг, а також співробітників сільської міліції⁴.

Слід зазначити, що організація винищувальних батальйонів у західних областях проходила в складній обстановці, оскільки Львівська, Дрогобицька, Станіславська та Тернопільська області з початком війни відразу ж стали теренами військових дій. І все ж, за даними обласних УНКВС, наприклад, у Чернівецькій області було сформовано 13 винищувальних батальйонів і 4 окремі роти в складі 1056 бійців, у Тернопільській області – 39 винищувальних батальйонів, у Львові – один батальйон у складі двох рот чисельністю 324 бійці⁵. У Станіславській області було сформовано 36 винищувальних батальйонів, тобто в кожному районі⁶.

Станом на 19 липня в 13 областях (Ворошиловградській, Дніпропетровській, Житомирській, Запорізькій, Кам’янець-Подільській, Київській, Миколаївській, Одеській, Полтавській, Сталінській, Сумській, Чернігівській, Харківській) і м. Києві було сформовано 533 винищувальних батальйонів в складі 105252 бійців. З них 20 батальйонів (18835 бійців) влилося до Червоної армії, 18 батальйонів (3550 бійців) – у партизанські загони, 43 батальйони (8340 бійців) залишилися в тилу противника, решта діяли на не окупованих територіях⁷.

Щодо ВБ західних областей, то 28 червня були видані накази начальників охорони тилу Південного та Південно-Західного фронтів, згідно з якими в їх оперативне підпорядкування переходили частини внутрішніх військ НКВС, винищувальні батальйони та всі

підрозділи міліції, які дислокувались у межах західних областей. Зокрема, Тернопільська й Рівненська області підпорядковувалися начальнику тилу Південно-Західного, а Львівська, Станіславська та Дрогобицька області – Південного фронту⁸. Працівникам НКВС і військових частин Львівської, Дрогобицької та Станіславської областей довелося в перші ж дні війни вступити в збройне протистояння з ворогом, у якому частина правоохоронців і бійців ВБ загинула в нерівних боях, частина відійшла на схід, а частина “істребків” залишилася на окупованій території.

Зокрема, 29 серпня 1941 р. заступник наркома внутрішніх справ УРСР Т.А.Строкач доповідав у Штаб винищувальних батальйонів НКВС СРСР, що “у всіх не окупованих областях винищувальні батальйони готуються до бойових дій партизанськими методами у тилу противника... Зі складу винищувальних батальйонів, як основної бази формування партизанських загонів і диверсійних груп, у десяти областях України сформовано 66 партизанських загонів і 800 груп загальною чисельністю 414390 чоловік”. До 1 січня 1942 року НКВС УРСР перекинув у тил ворога для комплектування партизанських загонів 6239 командирів і бійців винищувальних батальйонів. До партизанської боротьби до кінця 1941 р. було залучено 109 винищувальних батальйонів⁹.

Слід зазначити, що частина “істребків” була й у складі партизанського з’єднання під командуванням С.Ковпака, яке в липні–серпні 1943 р. прийшло на терени Станіславщини й мало намір закріпитися в Карпатах, однак безуспішно. А в березні 1944 р. чергову спробу закріпитися в Карпатах здійснив партизанський загін під командуванням Шукаєва, який був розбитий відділами УПА.

Активна діяльність ВБ на теренах Станіславської області розпочалася лише з травня 1944 р., коли внаслідок березневого наступу Червоної армії було повністю звільнено п’ять районів області (Гвіздецький, Городенківський, Заболотівський, Коломийський, Снятинський) та шість частково (Косівський, Коршівський, Кутський, Обертинський, Чернелицький, Яблунівський). У звільнених районах розпочався процес відновлення радянської влади, в якому значну роль відіграли й “істребки”, оскільки саме вони, перш за все, протистояли військовим формуванням ОУН та УПА. Крім того, ВБ надали значну допомогу райвійськкомісаріатам при проведенні мобілізаційної кампанії на теренах області під час призову до Червоної армії, особливо в травні та вересні 1944 р.

Підсумовуючи наслідки діяльності ВБ за перше півріччя 1944 р., у наказі НКВС СРСР від 28 серпня “Огляд оперативно-службової і бойової діяльності винищувальних батальйонів НКВС УРСР за перше півріччя 1944 року” відзначалося, що “виконуючи завдання по боротьбі з ворожими парашутистами, диверсантами, шпигунами, льотчиками противника, бандитами і дезертирами, виконав велику роботу в загальних заходах органів НКВС щодо зміцнення тилу і очищення його від агентури противника й іншого вороже-злочинного елементу”. Зокрема, за вказаний період силами ВБ і груп сприяння було затримано: “парашутистів противника – 14; диверсантів – 15; шпигунів – 19; льотчиків противника – 20; бандитів та їх посібників – 3006; ставлеників і посібників ворога – 5674; дезертирів Червоної армії і осіб, що ухилялися від призову – 20666; дезертирів трудового фронту – 10604; порушників режиму військового часу – 5364; кримінального елементу – 1655; втікачів з таборів військовополонених – 189; втікачів з місць заслання – 188; спекулянтів і шахраїв – 4102; бездокументних і підозрілих – 21388; солдатів і офіцерів противника – 198”. Усього були затримані 73102 особи (в тому числі групами сприяння – 10978 осіб), а 1331 чол., що чинили збройний опір, було знищено.

Цей документ цікавий ще й тим, що з 20666 затриманих “дезертирів і призовників” частка із західних областей складала лише 4990 чол. Зокрема, в Станіславській області станом на червень 1944 р. було затримано 1390 чол. (із 2822 від загальної кількості), у Тернопільській – 950, у Чернівецькій – 621, у Рівненській – 1776, у Волинській – 253 чол. Решту дезертирів і призовників склали мешканці східних областей. Так, у Дніпропет-

ровській області було затримано 2915 дезертирів і призовників, у Житомирській – 1790, Полтавській – 1975, Сталінській – 1390, Київській – 1364, Запорізькій – 1091 чол.¹⁰

Таким чином, наведені дані свідчать, що радянську владу не підтримували не лише “націоналістичні елементи” в західних областях УРСР, де активно діяло збройне підпілля ОУН та УПА, а й у східних, де самостійницький рух не був таким масовим.

Оскільки власними силами обласному управлінню НКВС не вдалося впродовж серпня–вересня 1944 р. знищити збройне підпілля ОУН та УПА, то 9 жовтня з’явився спільний наказ НКВС-НКДБ СРСР “Про заходи з посилення боротьби з оунівським підпіллям і ліквідації озброєних банд ОУН у західних областях Української РСР”. У ньому було визначено різнопланові заходи з ліквідації збройних формувань, до яких, крім внутрішніх військ НКВС і прикордонних військ, наркоми вимагали “широко практикувати залучення місцевого населення”, створюючи “при дільничних уповноважених міліції озброєні групи сприяння” із залученням до цих груп “чесних членів сімей військовослужбовців Червоної армії, місцевого партійно-радянського активу, осіб, які постраждали від оунівських банд”¹¹.

Саме із цієї категорії населення, а також місцевих “симпатиків” радянської влади й комплектувався особовий склад винищувальних батальйонів у населених пунктах області. Значна частина “істребків” була задіяна в так званому “першому хрущовському нажимі” з ліквідації збройних формувань УПА, що розпочався 1 листопада 1944 р. і тривав до кінця лютого 1945 р. (усього до грудня 1946 р. було здійснено більше десяти таких “нажимів”). Тільки до кінця грудня 1944 р. втрати УПА склали 5435 чол. убитими, 2975 чол. потрапило в полон, було виявлено 2143 “нелегалів”, які переховувалися від служби в Червоній армії, 1243 призовники добровільно з’явилися, а 1163 повстанці склали зброю добровільно. Крім того, було затримано 26 “німецьких посібників”, 4 “німецьких агентів” і 138 членів ОУН¹².

Оскільки, не зважаючи на значні втрати, Станіславська область порівняно з іншими західними областями й надалі залишалася найбільше “охопленою бандитизмом”, то 11 грудня 1944 р. НКВС УРСР видав черговий наказ “Про подальші заходи в боротьбі з бандитизмом ОУН і УПА на території Станіславської області”. У ньому, зокрема, нарком вимагав “виставляти в населених пунктах, де діють боївки, гарнізони в кількості 20–40 чоловік на термін 5–12 днів”, а також систематично проводити облави, прочісування лісових масивів, виставляти засідки й здійснювати інші оперативні дії, до яких залучалися і винищувальні батальйони [13].

Однак, як відзначав у своєму звіті обласний прокурор, і ці заходи не призвели до повної ліквідації збройного підпілля, бо на теренах області станом на січень 1945 р. “продовжували активно діяти бандформування”¹⁴.

Аналогічною була ситуація і в інших західних областях. У зв’язку з цим 10 січня 1945 р. ЦК КП(б)У ухвалив чергову постанову “Про посилення боротьби з українсько-німецькими націоналістами в західних областях України”, в якій, проаналізувавши допущені помилки з ліквідації збройного підпілля ОУН та УПА, поставив перед секретарями обкомів західних областей, наркомами НКВС-НКДБ УРСР та їх структурами на місцях завдання “всесторонньо і рішуче посилити боротьбу з українсько-німецькими націоналістами” з тим, щоб ефективно використати зимовий період для їх повної й остаточної ліквідації¹⁵.

На виконання рішень ЦК начальники управлінь НКВС західних областей розробили конкретні плани заходів. Зокрема, наказом начальника УНКВС у Станіславській області від 18 січня 1945 р. пропонувалися і такі форми, як проведення з 20 січня до 15 лютого 1945 р. у всіх населених пунктах області поіменної реєстрації населення від 15-річного віку. “У разі, коли під час реєстрації членів даної сім’ї виявиться, що один або декілька членів сім’ї знаходиться в бандах українсько-німецьких націоналістів, або ховаються від призову до Червоної армії, зобов’язати голову сім’ї (під розписку) негайно знайти члена або декількох

членів своєї сім'ї і разом з ними з'явитись до районної міліції для реєстрації". Якщо ж голови сімей "не здійнять відповідних заходів до виявлення своїх членів і не приведуть їх із банд для реєстрації в районній міліції, розглядатимуться як бандитські сім'ї і висилатимуться у віддалені місцевості Радянського Союзу". А всіх осіб, "які вийшли з банд і порвали з ними зв'язки, а також тих, що ховалися від призову до Червоної армії і з'явилися на реєстрацію до районної міліції, розглядати як добровільно прибувших. Придатних за станом здоров'я направляти до райвійськкомісаріатів, а решту направляти до місця їх постійного проживання"¹⁶.

Слід зазначити, що внаслідок вжитих карально-репресивних заходів органами НКВС-НКДБ західних областей за період від 10 січня до 23 лютого 1945 р. на теренах західних областей України під час військово-чекістських операцій було вбито 11 тис. повстанців і членів ОУН, узято в полон 26 тис., з'явилося з повинною 22 тис. повстанців і членів ОУН і понад 13 тис. призовників, які ухилялися від мобілізації до Червоної армії.

Пленум ЦК КП(б)У, що відбувся 26 лютого, поставив перед партійними органами західних областей завдання посилити "масово-політичну роботу серед населення" з метою "повної ліквідації" збройних формувань ОУН та УПА. Серед низки заходів пропонувалося також "виділяти невеликі військові групи, до яких залучати бійців винищувальних батальйонів із місцевого населення"¹⁷.

На виконання постанови в Станіславській області, за словами обласного прокурора, був задіяний "увесь партійно-радянський актив" і "всі військові частини, що дислокувалися на території Станіславської області", а також винищувальні батальйони¹⁸.

У найбільш "уражених бандитизмом" районах області – Бурштинському, Букачівському, Галицькому, Рогатинському, Косівському, Кутському, Жаб'євському – було проведено блокування лісових масивів та облави. За допомогою "сексот" і зрадників із середовища повстанців проводилися спеціальні операції зі знищення господарських баз УПА-Захід, де знаходилися склади з продуктами харчування, одягом, зброєю, медикаментами. Так, у січні 1945 р. підрозділи внутрішніх військ і винищувальних батальйонів оточили ліс у районі сіл Селище й Блюдники Галицького району, де знаходилися господарські бази тактичного відтинку "Чорний ліс". У полон потрапив сотенний "Дон", який, погодившись на співпрацю, видав місця розташування схронів і складів зі зброєю, одягом, харчами, які потім було повністю знищено¹⁹.

Усього, за даними радянських джерел, у січні–березні 1945 р. під час чекістсько-військових операцій втрати ОУН та УПА на Станіславщині склали 4979 чол. убитими й 13230 чол. добровільно склали зброю. Радянська ж сторона втратила лише 211 чол. убитими й 85 – пораненими²⁰.

Оскільки під час першого "хрущовського нажиму" не вдалося ліквідувати збройне підпілля ОУН та УПА, то 20 березня в західних областях розпочався другий наступ, який тривав до кінця червня 1945 р. Безпосередню участь у черговому "нажимі" брали й місцеві "істребки", яких станом на 15 лютого 1945 р. у західних областях України налічувалося 292 батальйони у складі майже 24 тис. осіб²¹, із них понад 5 тис. – у Станіславській області²².

Не зважаючи на чисельну перевагу радянської сторони, повстанським відділам усе ж таки вдалося прорвати оточення і вийти з мінімальними втратами. За словами обласного прокурора, "дрібні загони ОУНівців разом з діючими бандитами" в II кварталі (квітень–червень) продовжували здійснювати "напади, направлені проти радянсько-партійного активу, працівників НКВС, НКДБ, військовослужбовців Червоної армії і осіб, співчуваючих Радянській владі з числа українців і поляків". Крім того, внаслідок проведеної ними агітаційної роботи "1/3 призивного контингенту не з'явилася на призовні пункти, переїшли на нелегальне положення, а велика частина з них влилася в діючі банди УПА"²³.

Не менш важливу роль у цьому відіграли пропагандистські відділи ОУН та УПА, які в різних формах агітували міліціонерів-українців і бійців винищувальних батальйонів

переходити на їхній бік. Так, в одній з листівок вони закликали їх "кидати ту зрадницьку роботу супроти українського народу" й ставати "в ряди борців за Українську державу"²⁴. Слід зазначити, що чимало бійців ВБ піддавалися пропагандистським закликам і таємно співпрацювали з повстанцями або вливалися в їхні ряди.

Загалом, за словами обласного прокурора, під час другого "хрущовського нажиму" було завдано "рішучого удару по бандформуваннях, бойовиках і ОУНівському підпіллі в Долинському, Калуському, Коршівському, Яблунівському, Жаб'ївському, Солотвинському та інших районах області". З 1 квітня до 30 червня 1945 р. на теренах області "було проведено 576 чекістсько-військових операцій силами прикордонних внутрішніх військ НКВС, бійцями винищувальних батальйонів і оперативного складу органів НКВС", під час яких "повністю і частково розгромлено 23 бандитсько-повстанських груп", що в людському вимірі склало 3208 осіб убитими, а 15471 чол. "було полонено, арештовано, легалізовано". Втрати ж радянської сторони за цей же період склали лише 318 чол., у тому числі 40 бійців винищувальних батальйонів (22 вбито, 4 поранено й 14 потрапило в полон)²⁵.

Усього ж, за даними звітів радянсько-партійних органів влади та силових відомств, втрати ОУН та УПА за період із 1 липня 1944 р. до 30 червня 1945 р. склали 15856 чол. убитими, 28020 чол. потрапило в полон або було арештовано, а 18064 чол. добровільно склали зброю. Таким чином, від активної участі у збройній боротьбі проти радянської влади на теренах області було ізольовано майже 62 тис. чол.²⁶.

Зазначимо, що джерела ОУН та УПА подають протилежну інформацію. За їхніми даними, втрати радянської сторони за вказаний період на теренах Станіславщини склали 7456 чол. убитими, а УПА – лише 678 чол.²⁷.

На думку окремих дослідників, статистичні дані тих часів з обох сторін мали, перш за все, пропагандистсько-психологічний ніж реальний характер, оскільки переслідували мету залякати противника й продемонструвати місцевому населенню свою силу. Тому часто наводили значно більші цифри про кількість знищеного противника ніж це було насправді²⁸.

Отже, винищувальні батальйони, які було створено як окремі воєнізовані підрозділи у структурі НКВС, відіграли важливу роль не лише в забезпеченні діяльності відновлених органів влади в населених пунктах області, проведенні мобілізаційної кампанії, а й у ліквідації збройних формувань ОУН та УПА, долучившись під впливом ідеологічної пропаганди до братовбивчої громадянської війни на теренах західних областей України.

¹ Панин М.М. Героический путь советской милиции на Украине. – К.: Знание, 1963; Биленко С.В. Из истории советской милиции в годы Великой Отечественной войны. – М.: Политиздат, 1967; Билас И.Г. Органы советской милиции западных областей Украинской ССР в 1939–1945 гг. – Львов: Изд-во ХОЗО УВД Львовского облисполкома, 1987; Михайленко П.П., Кондратьев Я.Ю. Історія міліції України у документах і матеріалах: У 3-х т. – К.: Генеза, 1999. – Т.2. 1936–1945; та ін.

² Чайковський А.С. Про організацію та бойову діяльність винищувальних батальйонів в оборонних боях на Україні (червень 1941 – липень 1942 рр.) // Український історичний журнал. – 1982. – №6; Добров П.В. Истребительные батальоны Украины в годы Великой Отечественной войны (1941–1945 гг.). – Донецк, 1985. – 43 с.; Шевченко А.Є. Участь співробітників транспортних підрозділів органів внутрішніх справ України у винищувальних батальйонах (1941–1942 рр.). – http://www.iai.donetsk.ua/_u/iai/dtp/CONF/3_2004/articles/stat118.html. – 9 с.; та ін.

³ Білас І. Репресивно-каральна система в Україні. 1917–1953: Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз: У 2 кн. – К.: Либідь – Військо України, 1994. – Кн.1.– 432 с.; Кн.2. – 688 с.; Сергійчук В. Десять буремних літ. Західноукраїнські землі у 1944–1953 рр. Нові документи і матеріали. – К.: Дніпро, 1998. – 942 с.; Андрухів І.О., Француз А.Й. Станіславщина: двадцять буремних літ (1939–1959). Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. – Івано-Франківськ–Рівне: Таля, 2001. – 336 с.; та ін.

⁴ Михайленко П.П., Кондратьев Я.Ю. Історія міліції України у документах і матеріалах: У 3-х т. – К.: Генеза, 1997. – Т.2. 1926–1945. – С.367.

- 5 Шевченко А.Є. Участь співробітників транспортних підрозділів органів внутрішніх справ України у винищувальних батальйонах (1941–1942 рр.). – http://www.iai.donetsk.ua/_u/iai/dtp/CONF/3_2004/articles/stat118.html. – С.2.
- 6 Архів Управління Міністерства внутрішніх справ України в Івано-Франківській області (далі – Архів УМВСУІФО). Накази по особовому складу УНКВС за 1941 р. Колекція документів.
- 7 Центральний державний архів громадських організацій України (далі – ЦДАГОУ). – Ф.62, оп.8, спр.1, арк.116–117.
- 8 Михайленко П., Довбня В. Народний комісаріат внутрішніх справ УРСР у період Великої Вітчизняної війни (1941–1945 рр.) // Міліція України. – 2005. – №8. – С.20.
- 9 Боярский В.И. Партизаны и армия: История утерянных возможностей. – Минск–Москва, 2003. – С.542.
- 10 Архів УМВСУІФО. Наказ НКВС СРСР від 28 серпня 1944 року “Огляд оперативно-службової і бойової діяльності винищувальних батальйонів НКВС УРСР за перше півріччя 1944 року” // Накази, директиви, розпорядження НКВС СРСР за 1944 рік. – Т.2. Колекція документів.
- 11 Там само. Наказ НКВС-НКДБ СРСР від 9 жовтня 1944 року “Про заходи з посилення боротьби з оунівським підпіллям і ліквідації озброєних банд ОУН у західних областях Української РСР” // Накази, директиви, розпорядження НКВС СРСР за 1944 рік. – Т.1. Колекція документів.
- 12 Державний архів Івано-Франківської області (далі – ДАІФО). – Ф.Р-753, оп.1, спр.63, арк.33–34.
- 13 Архів УМВСУІФО. Приказ НКВД УССР № 00121 от 11 декабря 1944 года // Накази, директиви, розпорядження НКВС УРСР за 1944 рік. – Т.2. Колекція документів.
- 14 ДАІФО. – Ф.Р-753, оп.1, спр.63, арк.34.
- 15 Сергійчук В. Десять буремних літ... – С.197.
- 16 Архів УМВСУІФО. Накази, директиви, розпорядження УНКВС у Станіславській області за 1945 рік. – Т.7. Колекція документів.
- 17 ДАІФО. – Ф. Р-295, оп.2, спр.18, арк.82–85.
- 18 ДАІФО. – Ф. Р-584, оп.2, спр.6, арк.5.
- 19 Андрухів І.О., Француз А.Й. Станіславщина: двадцять буремних літ... – С.137.
- 20 ДАІФО. – Ф. Р-584, оп.2, спр.6, арк.5.
- 21 Украинская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза 1941–1945 гг. – К.: Политиздат, 1975. – Т.3. – С.147.
- 22 Архів УМВСУІФО. Накази, директиви, розпорядження УНКВС у Станіславській області за 1945 рік. – Т.7. Колекція документів.
- 23 ДАІФО. – Ф. Р-584, оп.2, спр.6, арк.12.
- 24 Сергійчук В. Десять буремних літ... – С.201–202.
- 25 ДАІФО. – Ф. Р-584, оп.2, спр.6, арк.12–20.
- 26 Там само. – Ф. П-1, оп.1, спр.170, арк.75; Ф. Р-753, оп.1, спр.63, арк.33; Ф. Р-584, оп.2, спр.6, арк.5–37.
- 27 Шанковський Л. Тринадцять літ // Альманах Станіславської землі: Збірник матеріалів до історії Станіславова і Станіславщини. – Нью-Йорк–Торонто–Мюнхен, 1975. – Т.1. – С.180.
- 28 Андрухів І.О., Француз А.Й. Станіславщина: двадцять буремних літ... – С.148.

The forms and methods of liquidation of the armed formations of OUN – UPA on the finishing stage of World War II (1944–1945) on the Stanislaw area are lighted in the article on the basis of the not popular archived documents.

Key words: soviet power, NCIA, Stanislaw area, destructive battalions, armed fight, repressions.

УДК 323.2:94(477) “44/50”

ББК 66.04_63.3 (4 Укр. – 4 Іва) 625

Володимир КОВАЛИК

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНА СИТУАЦІЯ НА ТЕРЕНАХ ОПІЛЛЯ В 1944–1950 рр.

• У статті на документальному матеріалі висвітлюється суспільно-політична ситуація на теренах Опілля (колишні Рогатинський, Галицький, Бурштинський, Букачівський, Більшівцівський райони) в умовах боротьби органів радянської влади проти збройних формувань ОУН та УПА в 1944–1950 рр.

Ключові слова: Опілля, ОУН і УПА, суспільно-політична ситуація, збройна боротьба, репресії, виселення.

Питанню боротьби радянської влади проти збройних формувань ОУН та УПА на теренах Станіславської (з 1962 р. – Івано-Франківська) області в 40–50-х рр. минулого століття присвячено чимало праць, серед яких слід відзначити дослідження І.Андрухіва, І.Біласа, В.Сергійчука, І.Патриляка та інших¹.

Метою нашого дослідження є висвітлення цих процесів на прикладі одного регіону області – Опілля (Рогатинський, Галицький, Бурштинський, Букачівський, Більшівцівський райони), які, за даними офіційних радянських документів, були “найбільше уражені” повстанським рухом.

Актуальність дослідження полягає в розкритті характерних особливостей збройного протистояння відділів ОУН і УПА на теренах цих районів радянській владі, а також у висвітленні форм і методів, які нею використовувалися для ліквідації збройного опору, що дасть можливість ширше показати особливості національно-визвольної боротьби на теренах області в 40–50-х рр. ХХ ст.

Звільнення Станіславської області від фашистських окупантів, яке розпочалося наприкінці березня 1944 р., було повністю завершено до середини серпня. У 36 звільнених районах розпочався процес відновлення органів радянської влади, який проходив у складних умовах. Причиною його була активна діяльність збройного підпілля ОУН і УПА, яке, за словами прокурора області Алмазова, мало “розгорнуту сітку в населених пунктах області” й проводило “організацію банд для боротьби з Радянською владою і Червоною армією”². Перш за все акції збройного підпілля були спрямовані на зрив призовної кампанії чоловіків 1898–1926 рр. народження до Червоної армії. Так, у Рогатинському районі, згідно з даними облвійськкомісаріату, “у лісових масивах сіл Стратин, Дібринів і Корчунок” діяла “банда УПА в кількості 400–500 чоловік, яка насильно забирає чоловіче населення в ліс, в основному молодь допризовного віку...”³.

У Букачівському районі “всі військовозобов’язані навмисне ухиляються від призову. Мобілізація проходить тільки при допомозі військових частин, шляхом їх виловлення і припровадження до райвійськкомісаріату”. Наслідком таких дій УПА було те, що, за словами першого секретаря обкому М.Слоня, станом на 20 вересня у 24 районах області із 43352 українців-призовників на збірні пункти райвійськкомісаріатів з’явилися лише 27749 чол., а з 4765 призовників-поляків – 4159 чол.³.

Однак зазначимо, що значна частина з тих, які ухилялися від призову, згодом перед страхом можливих репресій як проти них, так і рідних, усе ж таки “добровільно” з’являлася до РВК. Інші призовники поповнювали лави УПА, а решта залишалися на нелегальному становищі до часу виявлення їх оперативними працівниками НКВС-НКДБ.

З метою ліквідації збройних формувань ОУН і УПА обласне управління НКВС розробило стратегічний план, згідно з яким було створено п’ять оперативних секторів, до кожного з яких увійшло по кілька районів. До третього сектора ввійшли Галицький, Жовтневий і Більшівцівський райони, а до четвертого – Рогатинський, Бурштинський і Бука-

чівський. В оперативну групу входило по 5-7 досвідчених працівників з обласного УНКВС, яким в оперативній роботі підпорядковувався увесь особовий склад райвідділів і райвідділень НКВС і наявні там гарнізони внутрішніх військ і винищувальні батальйони⁴. Однак спроба власними силами знищити збройне підпілля у вересні 1944 р. провалилася, а тому 9 жовтня НКВС і НКДБ СРСР видали спільний наказ “Про заходи щодо посилення боротьби з оунівським підпіллям та ліквідації збройних банд ОУН в західних областях Української РСР”. Відповідно до наказу в західні області, в тому числі й Станіславську, були перекинуті значні сили внутрішніх військ НКВС і досвідчені оперативні працівники зі східних областей УРСР і союзних республік. Крім того, було розроблено детальний план оперативних заходів щодо ліквідації керівного складу відділів ОУН і УПА, а також пропонувався “посилити репресії по відношенню до членів сімей активних учасників оунівських організацій і банд як арештованих чи вбитих, так і проти тих, які знаходяться на нелегальному становищі”⁵.

Однак і цей широкомасштабний наступ, що розпочався 1 листопада й увійшов в історію як перший “хрущовський нажим”, не досяг поставленої мети. Як відзначалося в наказі НКВС УРСР від 11 грудня 1944 р. “Про подальші заходи щодо боротьби з бандитизмом ОУН і УПА на території Станіславської області”, ліквідація “оунівського підпілля і їх бандитських формувань на території Станіславської області продовжує залишатися в незадовільному стані. Райони області залишаються засміченими повстанськими елементами, які тероризують радянсько-партійний актив і дезорганізують господарсько-політичне життя в населених пунктах”⁶. Зокрема, у вересні–грудні було зафіксовано понад 400 “бандпроявів”, з яких найбільше – в Бурштинському, Більшівцівському, Галицькому та Рогатинському районах⁷. Як відзначалося в “Історичній довідці Рогатинського району за період з жовтня 1944 р. по липень 1946 р.”, наприкінці 1944 р. у районі діяло 16 боївок, з яких на липень 1946 р. залишилося лише чотири: “Греня”, “Вія”, “Сокола” й “Черника” чисельністю 55 чол. Унаслідок військово-чекістських операцій із серпня 1944 р. до липня 1946 р. на теренах району було вбито 1000 повстанців і членів ОУН і 3500 арештовано. Добровільно прибули з повинною 57 чол. Було виявлено 408 чол. “нелегалів”, які уникали призову до Червоної армії, а 1644 призовники з’явилися в РВК добровільно⁸.

Таким чином, лише на теренах Рогатинського району з липня 1944 р. до липня 1946 р. було ізольовано від активного збройного опору радянській владі майже 6,5 тис. чоловік. А в західних областях України за період із лютого 1944 р. до 1 червня 1946 р. було проведено проти збройного підпілля ОУН і УПА 39773 військово-чекістські операції, під час яких загинуло 103313 повстанців і членів ОУН, потрапило в полон 110785, з’явилися з повинною 50058 чол.⁹ З них на теренах Станіславської області, за нашими підрахунками, загинуло понад 15 тис., до 20 тис. потрапило в полон і понад 20 тис. з’явилися з повинною¹⁰. Радянська сторона за цей же період, за даними джерел ОУН, на теренах військової округи “Говерла” (тобто Станіславської області) втратила 1410 чол. убитими й 3975 чол. пораненими¹¹. Приблизно така сама кількість убитих, за нашими підрахунками, фігурує і в радянських документах¹².

З 37 сіл Рогатинського району, станом на липень 1946 р., не було села, “яке б не було поразене бандитизмом або оунівським підпіллям”. Базовими для ОУН і УПА вважались села Підгороддя, Кліщівка, Ферліїв (нині – Липівка), Дички, Кутці, Добринів, Страїн, Підвиння, Чесники, Данильче, Жовчів, Підкамінь, Дегова, Псари (нині – Приозерне), Доляни, Любша, Виспа.

У районі було повністю паралізоване й колгоспне будівництво. Лише в селі Бабинцях (нині входить до складу Рогатина) існувала ініціативна група із 7 чоловік для створення колгоспу. Що ж до комсомольсько-партійного активу, то він в основному складався з радянсько-партійних і господарських працівників, які приїхали зі східних областей та інших регіонів СРСР¹³.

П’ята річниця УПА була затьмарена масовими вивезеннями в жовтні 1947 р. на спецпоселення сімей учасників збройного підпілля і так званих “бандпособників”, а також масовими облавами та спецопераціями наприкінці року. Виселення проводилися 20–27 жовтня згідно з “Планом заходів МВС СРСР по переселенню спецпереселенців із західних областей УРСР”, затвердженим на початку жовтня. Переселенню підлягало 25 тис. сімей у складі понад 75 тис. осіб. Усього ж було виселено 26333 сім’ї в складі 77791 особи, в тому числі 4512 сімей у складі 11883 осіб зі Станіславської області¹⁴. Масові вивезення мали місце в Рогатинському, Галицькому, Бурштинському, Букачівському та Більшівцівському районах. Так, за даними джерел ОУН, на теренах Рогатинського району 21 жовтня “більшовики зорганізували вивіз родин підпільників, арештованих, засуджених та багатих. Не було вивозу тільки по селах Путятинці, Залип’я, Ферліїв, Підбір’я, Виспа. Перед самим вивозом по всіх селах заквартирували спецгарнізони, які запізнавали людей, призначених до вивозу. Сам вивіз відбувся в той спосіб, що вночі кілька більшовиків обступали господарство приреченого на вивіз та нікого з людей не випускали. Досвідком господареві вичитували присуд вивозу, а потім грабували все, що мало для них якусь вартість”¹⁵.

На теренах Бурштинського району “в часі вивозу брало по селах участь 8–35 більшовиків в залежності від кількості родин, призначених до вивозу... Перед своїм виїздом (до району) кожний гарнізон старанно пограбував майно вивезених громадян”¹⁶. Аналогічно відбувався вивіз і в Галицькому, Букачівському та Більшівцівському районах.

Відразу ж після відзначення 30-ї річниці Жовтневої революції в названих районах розпочалися масові облави з метою ліквідації збройних відділів ОУН і УПА. Зокрема, з 10 листопада понад 170 працівників органів внутрішніх справ, винищувальних батальйонів і радянсько-партійного активу провели облави в селах Дем’янів, Сарники Горішні, Витань, Вигівці та в прилеглих до них лісових масивах¹⁷.

Облави мали забезпечити “спокійні” вибори до місцевих Рад, заплановані на 21 грудня 1946 р. А за день-два до виборів у “найбільш бандитські” села були “введені посилені військові гарнізони та понаїхали радянсько-партійні працівники з районних центрів”. Щоб запобігти терактам проти членів виборчих комісій та десятників, майже в усіх цих селах “всі вони 20 грудня були зібрані на виборчих дільницях, де заночували. А вранці під посиленою охороною змушені були ходити з урнами по хатах, оскільки селяни не йшли на виборчі дільниці, за винятком поодиноких активістів”. Так, у с. Тенетники Галицького району “всіх кинутих бюлетенів начислялося 30, після чого червоноармійці разом з десятниками пішли з урною по селі, але ніхто бюлетенів не кидав, лише самі більшовики... У Сарниках Горішніх ніхто не голосував, за виїмкою десятників”¹⁸.

У 1948 р., за словами начальника обласного УМДБ Сарасва, “тактика оунівців змінилась”. Якщо в 1944–1947 рр. повстанські загони в основному дислокувалися в лісах, звідки робили напади на районні центри та військові гарнізони в селах, то з реорганізацією УПА в збройне підпілля ОУН вони намагалися “проникнути в міста й райцентри, радянські, адміністративні, торговельні і господарські організації, навчальні заклади, щоб проводити свою ворожу роботу в легальних умовах”. Крім того, окремі мобільні загони здійснювали “напади вночі і вдень на партійно-радянський актив, колгоспи і сільради”¹⁹. У відповідь органи МДБ проводили широкомасштабні “чистки рядів” із виявлення “націоналістичних елементів”. Було виявлено такі “групи оунівців” і в Рогатинському районі, зокрема, чекісти виявили молодіжну “націоналістичну організацію” серед старшокласників Пуківської середньої школи²⁰.

Оскільки, не зважаючи на масові репресії та виселення, збройне підпілля продовжувало діяти, то вище радянсько-партійне керівництво вирішило провести ще одну хвилю переселень під виглядом “добровільної” допомоги робочою силою колгоспам і радгоспам південних областей України. Зокрема, 12 липня 1949 р. РМ УРСР і ЦК КП(б)У ухвалили спільну постанову “Про переселення колгоспників і одноосібних селян в колгоспи і

радгоспи південних областей УРСР”, згідно з якою зі Станіславщини впродовж 1949–1951 рр. мало бути переселено 9070 сімей (1420 – у 1949 р., 3700 – у 1950 р., 3900 – у 1951 р.). Але обласне керівництво зобов’язалося переселити 12050 сімей, з яких 2568 – до кінця 1949 р.²¹. Однак плани 1949 р. і першого кварталу 1950 р. були заледве виконані на третину, а окремі райони його взагалі провалили. Наприклад, із Галицького району в березні при плані 40 сімей було переселено лише 5 сімей²².

Через те що план добровільного переселення фактично провалився, а збройне підпілля навесні, навпаки, активізувало свою діяльність, то обком і облвиконком прийняли 20 травня спільну постанову про примусове виселення “куркульських елементів, пов’язаних з оунівським підпіллям”. У доповідній записці на ім’я першого секретаря ЦК КП(б)У Мельникова секретар Станіславського обкому партії мотивував таке рішення тим, що “куркуль був, є і буде ворогом Радянської влади”. І щоб “не затрачати час на оформлення доказів ворожості куркулів”, “не допустити зайвих жертв” й одночасно “завдати відчутного удару оунівському підпіллю та його базі”, необхідно виселити “куркульські господарства за межі області”. ЦК КП(б)У і РМ УРСР не перечила цьому. До кінця червня 1950 р. як відзначалося в одній з доповідних записок, було виселено 2465 сімей, і ця робота “продовжувалася”²³. Усього до кінця 1952 р. з області було виселено мешканців 28 сіл, у тому числі й із Селища Галицького району²⁴. Крім того, в 1949 р. під час військово-чекістських операцій було вбито 740 і арештовано 1002 членів збройного підпілля, а за перше півріччя 1950 р. – 257 чол. убито й 793 – арештовано. Радянська сторона втратила в першому півріччі 1950 р. 75 чол. убитими (з них 32 – у травні) й 23 чол. було поранено²⁵.

Масове переселення 1950–1952 рр. остаточно підірвало соціальну й матеріальну базу збройного підпілля ОУН і УПА, діяльність якого різко пішла на спад, у тому числі й на теренах Бурштинського, Більшівцівського, Букачівського, Галицького та Рогатинського районів.

У 1950 р. на теренах Опілля був фактично придушений і рух за відновлення УГКЦ. Зокрема, рішенням облвиконкому від 8 березня 1950 р. припинено діяльність жіночого монастиря сестер-василіянок “Пресвятої Трійці”²⁶, а також арештовано найбільш впливових “невозз’єднаних” греко-католицьких священників – Бутковського Михайла зі Старих Скоморохів, Янковського Адама з Верхньої Липиці, Космину Василя з Жовчева²⁷.

Таким чином, сказане вище дає підстави стверджувати, що Опілля в повоєнні роки було одним із регіонів Станіславщини, де активно діяло збройне підпілля ОУН і УПА, й тільки завдяки масовим репресіям у формі тотального терору та виселення сімей “бандпособників” радянській владі вдалося зламати збройний опір на початку 50-х років.

¹ Андрухів І.О., Француз А.Й. Станіславщина: двадцять буремних літ (1939–1959). Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. – Івано-Франківськ–Рівне: Таля, 2001. – 336 с.; Білас І.Г. Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953 рр.: Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз: У 2 кн. – К.: Либідь – Військо України, 1994. – Кн.1. – 432 с.; Кн.2. – 688 с.; Сергійчук В.І. ОУН – УПА в роки війни: Нові документи і матеріали. – К.: Дніпро, 1996. – 492 с.; Його ж. Десять буремних літ. Західноукраїнські землі у 1944–1953 рр. Нові документи і матеріали. – К.: Дніпро, 1998. – 942 с.; Патріляк І.К. До питання про внесок ОУН та УПА у боротьбу проти нацистських окупантів на території України // Український історичний журнал. – 2004. – №5. – С.81–95; та ін.

² Державний архів Івано-Франківської області (далі – ДАІФО). – Ф.Р-584, оп.1, спр.2, арк.11.

³ Сергійчук В. Десять буремних літ. Західноукраїнські землі у 1944–1953 рр. Нові документи і матеріали. – К., 1998. – С.120–121.

⁴ Архів Управління Міністерства внутрішніх справ України в Івано-Франківській області (далі – Архів УМВСУІФО). Накази, директиви, розпорядження УНКВС у Станіславській області за 1944 рік. Колекція документів. – Т.3.

⁵ Там само. Накази, директиви, розпорядження НКВС – НКДБ СРСР за 1944 рік. – Т.1.

⁶ Там само. Накази, директиви, розпорядження НКВС УРСР за 1944 рік. – Т.2.

⁷ ДАІФО. – Ф.Р-584, оп.1, спр.2, арк.32.

⁸ Там само. – Ф.Р-759, оп.1, спр.1, арк.4.

- ⁹ Білас І. Репресивний апарат тоталітарного суспільства у боротьбі з національно-визвольним рухом в часи Другої світової війни // Матеріали наукової конференції Всеукраїнського братства вояків УПА 16–17 січня 1993 р. (м. Івано-Франківськ). – Стрий, 1993. – С.14.
- ¹⁰ Андрухів І.О., Француз А.Й. Станіславщина: двадцять буремних літ (1939–1959). Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. – Івано-Франківськ–Рівне: Таля, 2001. – С.111–182.
- ¹¹ Шанковський Л. Тринадцять літ // Альманах Станіславської землі. – Нью-Йорк–Торонто–Мюнхен, 1975. – Т.1. – С.180.
- ¹² Андрухів І.О., Француз А.Й. Станіславщина: двадцять буремних літ... – С.111–182.
- ¹³ ДАІФО. – Ф.Р-759, оп.1, спр.1, арк.6.
- ¹⁴ Білас І. Репресивно-каральна система в Україні. 1917–1953. Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз: У 2 кн. – К., 1994. – Кн.1. – С.283–284.
- ¹⁵ Вісті з терену // Визвольний шлях. – Лондон, 1950. – Ч.6. – С.37–38.
- ¹⁶ Хроніка подій // Визвольний шлях. – 1950. – Ч.9. – С.29.
- ¹⁷ Там само.
- ¹⁸ Там само. – С.30.
- ¹⁹ ДАІФО. – Ф.Р-584, оп.1, спр.22, арк.24.
- ²⁰ Там само. – Ф.П-1, оп.1, спр.938, арк.200.
- ²¹ Там само. – Ф.Р-295, оп.2, спр.78, арк.93–94.
- ²² Там само. – Ф.П-1, оп.1, спр.1268, арк.19.
- ²³ Там само. – Спр.1211, арк.17.
- ²⁴ Івано-Франківська область. Адміністративно-територіальний поділ на 1 січня 1997 року. – 6-те вид. – Івано-Франківськ, 1997. – С.130–131.
- ²⁵ ДАІФО. – Ф.П-1, оп.1, спр.1211, арк.17–18.
- ²⁶ Там само. – Ф.Р-388, оп.1, спр.9, арк.34.
- ²⁷ Там само. – Арк.159, 162.

The social and political situation on the territory of Opillya (former Rogatin, Galych, Burshtyn, Bukachivtsy, Bil'shivtsi districts) in the conditions of fight of organs of soviet power against the armed formations of OUN and UPA in 1944 – 1950 are lighted in the article on documentary materials.

Key words: Opillya, OUN – UPA, social and political situation, armed fight, repressions, evictions.

УДК 94 (477.86)

ББК 63.3 (4 Укр) 625 “1945-1955”

Тамара ГАЛИЦЬКА-ДДУХ

ПОЛІТИКА РАДЯНСЬКИХ ОРГАНІВ ВЛАДИ У СФЕРІ ПРОМИСЛОВОГО РОЗВИТКУ СТАНІСЛАВСЬКОЇ ОБЛАСТІ (1944–1953 рр.)

У статті досліджено політику радянського режиму у сфері промислового розвитку Станіславської області в 1944–1953 рр. Висвітлено процеси перетворення Станіславської області в індустріально-аграрний регіон. Розкрито механізм упровадження командно-адміністративних методів у промисловість Прикарпаття. Проаналізовано вплив збройної боротьби ОУН і УПА на темпи індустріалізації краю.

Ключові слова: Станіславська область, індустріалізація, планова економіка, командно-адміністративні методи, рух Опору.

У сучасній Україні, на жаль, не подолані наслідки радянської системи господарювання як економічного, так і психологічного характеру. Тому звернення до соціально-економічної історії має не тільки наукове, але й практичне значення.

До проблеми соціально-економічного розвитку західноукраїнських земель повоєнного періоду зверталися представники радянської історіографії. Однак для їхніх праць характерний суб’єктивізм, викликаний необхідністю дотримуватися комуністичної доктрини. Досягнення жителів Станіславської області в розвитку промисловості видавалися цими

вченими як результат діяльності комуністичної партії¹. Не зважаючи на хибні методологічні позиції, певну довідкову вартість мають праці із соціально-економічної історії таких радянських українських істориків, як І.Ковальчука, В.Онікієнко, Я.Жупанського, І.Ковалевської, О.Карпенка².

Значний вклад у висвітлення деяких питань соціально-економічних відносин на західноукраїнських землях внесли також українські вчені в еміграції. Праці діаспорних учених (Р.Шпорлюка, І.Лисяка-Рудницького, Т.Гунчака) відзначаються глибоким аналітизмом, однак брак джерел не дав можливості скрупульозно дослідити проблему. Західні історики-радянологи (Дж.Армстронг, З.Безжинський, Дж.Боффе) ґрунтовно досліджували суть тоталітарного режиму, в тому числі й в економічній сфері.

Вітчизняна наука після краху СРСР отримала якісно новий поштовх для дослідження української історії. Однак у період незалежної України політика радянського режиму у сфері промисловості західноукраїнського регіону, на жаль, не стала предметом окремого наукового дослідження. Загальним проблемам історії УРСР присвячені праці, в яких частково висвітлюються розглядувані проблеми³. Заслугує на увагу праця В.Барана "Україна: новітня історія (1945–1991 рр.)", в якій автор аналізує політичний, соціально-економічний і національно-культурний розвиток України в період від відновлення радянської влади до її краху.

У центральних і державних архівах України відклався великий за обсягом і різноманітний за значимістю й формою матеріал, усебічний аналіз якого, доповнення іншими джерелами дають можливість простежити діяльність органів радянської влади в західних областях УРСР у післявоєнний період. Джерельну базу дослідження становлять насамперед архівні документи Центрального державного архіву громадських об'єднань України (далі – ЦДАГОУ), Державного архіву Івано-Франківської області (далі – ДАІФО). Істотним джерелом для висвітлення даної теми стали протоколи засідань партійних комітетів промислових підприємств, протоколи засідань обкому, міськкому, райкомів, протоколи їх пленумів, нарад, конференцій та інших компартійних форумів. Особливу цікавість викликають матеріали засідань ідеологічних комісій, комітетів партійного контролю та контрольної комісії, квартальні плани тощо. Винятково інформаційно насиченими є протоколи засідань первинних цехових партійних комітетів, матеріали та додатки до них, протоколи засідань партійно-господарського активу, протоколи звітно-виборних партійних конференцій, протоколи загальнозаводських партійних зборів; матеріали засідань бюро партійного комітету, матеріали профспілкових зібрань і т. п.

Наукову цінність зберігають видані в радянський період багатотомні збірники історичних документів⁴. У розпорядженні дослідника сучасності величезна кількість матеріалів преси, а також значна література переважно нарисово-публіцистичного характеру⁵.

Незважаючи на те, що питанням економічної історії західноукраїнських земель післявоєнного часу присвячено ряд монографій, десятки статей, багато з них ще й досі досліджено недостатньо. У більшості праць політика радянських органів влади в економічній сфері західноукраїнських земель не є основним предметом дослідження, а висвітлюється у зв'язку з розглядом політичних, соціальних і культурних питань.

Метою статті є висвітлення політики радянського режиму у сфері промислового розвитку Станіславської області в 1944–1953 рр.

Об'єкт дослідження – політика радянських органів влади у сфері промисловості в повоєнний період. Предмет дослідження – процеси соціально-економічного розвитку західноукраїнських земель у період сталінського тоталітаризму.

В умовах розвитку індустріальних центрів Європи західним землям України в ХІХ–ХХ ст. відводилася роль джерела сировини й ринку збуту, аграрно-сировинного придатку великої фабричної промисловості провідних країн Заходу – Австро-Угорщини, Польщі, а згодом і СРСР.

Закінчення Другої світової війни не змінило стержня сталінського режиму, який за своєю суттю залишався тоталітарним у всіх сферах суспільно-політичного, соціально-економічного й духовного життя. У проекті програми комуністичної партії зразка 1947 р. зазначалося, що розвиток соціалістичної демократії на основі завершення побудови безкласового соціалістичного суспільства буде дедалі більше перетворювати пролетарську диктатуру в диктатуру радянського народу⁶. Під останньою розумілася диктатура комуністичної партії.

З відновленням радянської влади на території України уряд СРСР поставив першочерговим завданням відновлення промисловості, а на західноукраїнських землях фактично її розбудову. Прямі матеріальні збитки Української РСР у Другій світовій війні становили 285 млрд. крб., із них 106 млрд. крб. припадало на державні підприємства й установи. Загальні збитки Станіславської області становили 14 млрд. крб., було зруйновано 300 промислових підприємств⁷.

Радянська економіка функціонувала за директивами керманців тоталітарної держави. 7 травня 1945 р. ЦК КП(б)У й уряд СРСР прийняли постанову "Про заходи з відбудови і дальшого розвитку господарства Львівської, Станіславської, Дрогобицької, Тернопільської, Волинської, Чернівецької областей на 1945 р.", за якою передбачалося спрямувати значні кошти на індустріалізацію західного регіону. У грудні 1945 р. ЦК ВКП(б)У створив спеціальний відділ по західних областях України. Згодом підрозділи такої спрямованості було організовано в галузевих наркоматах. Питанням "допомоги" західним областям відав один із заступників голови уряду, а в наркоматах – один із заступників наркома.

Відбувалася реконструкція традиційних галузей промисловості Станіславщини – нафтодобувної і газової. Зокрема, відкрито нафтове родовище в районі міста Долина. Поряд зі старими родовищами – Дашавським і Опарським – запрацювали Угерське, Шебелинське. У 1948 р. завершено будівництво найпотужнішого в ті часи в СРСР і Європі магістрального газопроводу Дашава – Київ. На повну потужність запрацювали й нарощували можливості заводи лісопильної та деревообробної промисловості. Виникли такі галузі промисловості, як металообробна, швейна, трикотажна, машинобудівна, приладобудівна. Протягом 1945 р. запрацювали 273 промислові підприємства⁸. Стали до ладу паровозоремонтний завод, шкіряно-взуттєвий комбінат, меблева фабрика в Станіславі, калійний комбінат у Калуші, нафтопереробний завод у Надвірній, ліскокомбінати в Болехові, Вигоді, Делятині, Брошневі, цукровий завод у Городенці. Промислова інфраструктура свідчила, що індустріалізація Західної України відбувалася в інтересах воєнно-промислового капіталу та галузей, що його обслуговували.

Оскільки можливості додаткового залучення у виробництво сировини й робочої сили ще не вичерпалися, темпи промислового зростання були достатньо високими. Обсяг промислового виробництва в місцевій промисловості збільшився в кінці 40-х рр. на 8,6%. Виробництво металургійного устаткування зросло в 1,2 раза, тракторів – в 1,5 раза й т. п.

У 1949 р. у західних областях України діяло 2500 великих і середніх промислових підприємств. На початку 50-х рр. промислове виробництво Західної України становило 10% республіканського. До 1952 р. в Україні було відбудовано всі довоєнні й збудовано 94 нових заводи союзного значення⁹.

Значні зрушення в промисловості пояснюються мобілізаційним ресурсом командної економіки, яка за цим показником випереджувала економіку ринкового типу, що зрівнювало сили в протистоянні в період "холодної війни".

Вагомим джерелом розвитку підприємств групи "А" стало направлення обладнання, технологічних ліній з різних районів СРСР, країн соціалістичного табору. Тільки впродовж 1945–1950 рр. на Прикарпаття надійшло устаткування на 34 млн. крб.¹⁰. Зокрема, для паровозоремонтного заводу в Станіславі устаткування і обладнання постачали підпри-

ємства 24 міст СРСР. Західна Україна опинилася в центрі економічних зв'язків між СРСР і країнами Центрально-Східної Європи, які з часом за відсутності ринкових важелів перетворилися на патерналістські.

Розбудова важкої індустрії і залізничного транспорту відбувалася за рахунок інших галузей: легкої і харчової промисловості, сфери обслуговування, а також домінування кількісних показників над якісними, відсутності закінченого замкненого технологічного циклу, залежності від союзного центру тощо. Зокрема, на кінець 40-х рр. тільки на 40% використовувалися виробничі потужності в харчовій промисловості Станіславщини¹¹.

Для сталінського режиму принциповим було радянлізувати край, уніфікувавши всі сфери суспільного життя, тому використовувався ряд силових методів і в економічній сфері: збільшення прибуткового податку, державних позик, підвищення цін, карткова система розподілу продовольчих і промислових товарів (нормоване постачання), конфіскаційна грошова реформа.

Підвищення темпів роздрібного товарообігу державної і кооперативної торгівлі на кінець четвертої п'ятирічки пояснюється вилученням у процесі грошової реформи значної кількості грошей, скорочення купівельної спроможності населення. Поруч із цим дрібна торгівля ставилася поза законом: "Всі, хто без дозволу займається перепродажем сільсько-господарських продуктів та предметів ширвжитку, розцінюються, як спекулянти"¹².

Спробами вдосконалення механізму командно-адміністративного керівництва господарства стали заходи, спрямовані на реорганізацію управління, переведення економіки на мирні методи. Зокрема, поглиблено спеціалізацію ряду промислових і будівельних міністерств, їх укрупнення тощо. Активно пропагувався стахановський рух, в основі якого була перевага кількісного показника над якісним. Так, колектив робітників та інженерно-технічних працівників Надвірнянського лісгоспу в липні 1945 р. провів стахановську вахту¹³, робітники Битківського нафтопромислу в січні 1948 р. включилися в дострокове виконання п'ятирічки¹⁴. Однак стахановський рух породжував низьку якість продукції; репресії проти тих, хто не встигав (розцінювалися як саботажники); приписки.

Традиційними залишалися командно-адміністративні методи управління. Однією з вагомих проблем для радянського керівництва було кадрове забезпечення підприємств. Не зважаючи на заклики московського центру про "необхідність залучення місцевих кадрів"¹⁵, до західноукраїнського населення в партійного керівництва залишалося насторожене ставлення. Тому виходом із ситуації стало залучення спеціалістів зі східних регіонів України, Росії. Серед керівництва промисловості західних областей України тільки 9,1% були місцевими кадрами¹⁶. Як правило, надісланими "спеціалістами" насправді були працівники партійно-комсомольського, державного апаратів, службовці правоохоронних органів, державної безпеки. Міністерство трудових ресурсів СРСР нерідко здійснювало примусову трудову мобілізацію. Зі східних областей у західні протягом 1944–1945 рр. було направлено близько 84 тис. керівних працівників і спеціалістів різних галузей народного господарства¹⁷.

Додатковим джерелом робочої сили став прийнятий у червні 1947 р. указ Президії Верховної Ради СРСР "Про кримінальну відповідальність за розкрадання державного і громадського майна", за допомогою якого були поповнені виправно-трудова й промислові колонії. Зокрема, навесні-влітку 1950 р. за цим законом кількість в'язнів ГУЛАГу збільшилася на 1,3 млн. осіб¹⁸.

З часом проблема робочої сили вирішувалася через систему ремісничих, залізничних училищ, фабрично-заводських шкіл. Так, у 1947 р. на Прикарпатті навчалася 1045 робітників, із них, наприклад: 80 теслярів, 24 токарі, 87 котельників¹⁹. З метою прискорення процесів радянзації в західних областях України створювалася мережа більшовицьких і комсомольських організацій, формувалися професійні спілки, які були аполо-

гетами партійної політики сталінізму. На кінець 1950 р. у Станіславській області діяло 727 первинних партійних організацій²⁰.

Штурмівщина в економічній сфері (Й.Сталін вимагав підвищити рівень промислового виробництва втриє) негативно позначилася на соціальному становищі робітників, кількість яких за роки повоєнної п'ятирічки зросла більш як у 3 рази. Прогрес у промисловості слабо позначився на матеріальному добробуті робітників. Особливо потерпали ті громадяни, які перебували на централізованому постачанні за пайковими цінами. У звіті про стан роботи споживчої кооперації Станіславської області зазначалося: "Незадовільно організовано постачання товарами робітників підприємств, особливо деревообробчої, нафтової та озокеритової промисловості"²¹. Як вихід із ситуації стало введення "хлібної надбавки" низькооплачуванним робітникам і службовцям.

Важливим елементом, що ілюструє соціально-економічний стан робітництва, є динаміка зростання заробітної плати. Аналізуючи цю складову, в першу чергу слід брати до уваги не стільки її кількісні показники, як купівельну спроможність чинної грошової одиниці. Радянські агітатори оперували штампами на кшталт: "Жити ще нелегко. Але радянські люди знають, що наші труднощі тимчасові, що вони безумовно будуть переможені, і що високі більшовицькі темпи господарського будівництва є запорукою якнайшвидшого подолання труднощів"²².

Істотною залишалася житлова проблема. У 1946 р. було побудовано й введено в дію житлових будинків загальною площею 81,9 тис. кв. метрів, однак суттєвою була частка житла, зведена за власний кошт прикарпатців²³.

Слід зауважити, що продуктивність праці в умовах екстенсивних методів повільно зростала. За визнанням радянських істориків, тільки "з середини 50-х років комуністична партія рішуче взяла курс на прискорення технічного прогресу"²⁴. Однак радянська модель економіки не була пристосована до саморозвитку, а тому й стримувала протягом свого існування впровадження досягнень науки й техніки, застосування прогресивних та індустріальних технологій.

Треба зауважити, що позитивні зрушення в промисловому розвитку не в останню чергу відбувалися завдяки варварській експлуатації природних багатств Західної України. У період із 1946 р. до 1950 р. видобуток вугілля зріс у 54 рази, торфу – 34, нафти – 9,3²⁵. У 1950 р. із Карпат і Полісся було вивезено 11,2 млн. лісу. "Зачистка" територій від ОУН і УПА супроводжувалася випалюванням значних лісових масивів.

Перетворення Західної України в індустріально-аграрний регіон відбувалося в умовах збройного протистояння. Ілюзій щодо лібералізації сталінізму в західноукраїнського населення не існувало. Якщо для більшої частини українців війна завершилася, то в західноукраїнському регіоні вона тривала ще десять років. Так, у плані заходів НКВС у серпні 1945 р. передбачалося виділити "групи самооборони по с.Пнів і Битків і гарнизон внутрішніх військ НКВС по охороні нафтопромислів"²⁶. Компартійні органи вимагали: "З метою попередження цілком можливих спроб здійснення диверсійних акцій на об'єктах промисловості необхідно ретельно перевірити особовий склад на уразливих ділянках"²⁷.

Для цього було проведено перепис громадян, зокрема на облік поставлено робітників, які працювали на підприємствах. Створювалися спеціальні облікові групи, які перевіряли "дезертирів виробництва"²⁸.

Однак місцеві органи влади стабільно повідомляли про диверсії на виробництві: "Прихвосні буржуазного націоналізму здійснюють акції по знищенню соціалістичного майна"²⁹. Доповідаючи про стан боротьби з українським рухом Опору, районні керівники зазначали: "Враховуючи те, що на території Перегінського району залишки бандитів у складі двох бандгруп переховуються у лісових масивах Карпатських гір, за хутором Осмолада, де ці бандити мають зв'язок з робітниками лісової промисловості, від яких бандити

отримують матеріальну допомогу, продукти харчування, гроші, розвідувальну інформацію і надають місця схову для бандитів”³⁰.

Розгортання в західному регіоні руху Опору супроводжувалося проникненням членів ОУН і УПА в радянські партійні й господарські органи. Зокрема, в доповідях партійних діячів наголошувалося на необхідності “посилити роботу по викликах працівниками НКВС і НКДБ ще більшої кількості населення і вживанню рішучих заходів щодо викриття і викорчовування ворогів, які проникають на промислові підприємства, радянські установи і навчальні заклади”³¹.

7 вересня 1944 р. організаційною референтурою крайового проводу ОУН на ЗУЗ був підготовлений документ під назвою “Тимчасові інструкції організаційної референтури крайового проводу ОУН на західноукраїнських землях низовим організаціям про ставлення до національних меншин і політико-виховну роботу серед вояків УПА”. Оскільки одним із найбільш нагальних питань стало збереження кадрів, у ставленні до радянської адміністрації пропонувалося виявляти лояльність, виконувати розпорядження влади. Симпатички ОУН, що йшли до освітніх, фінансових і господарських інституцій, мали регулярно звітувати про свою роботу³².

В інструкції ОУН місцевим організаціям від 11 травня 1949 р. указувалося: “Доручити нашим студентам планомірно йти на зближення із східняками, які викликають довіру, дати спеціальне завдання подружитися з одним або двома студентами-східняками... Після ретельної перевірки студент має запросити його на 2–3 тижня до себе додому”. Ставилось завдання “захищати робітників і колгоспників, виступати проти їх керівництва і стаханівського руху, використовуючи факти експлуатації і здириства робітників і колгоспників, які мали місце на даній території”³³. У відозві-пересторозі УПА до росіян, які допомагають поневолювати Україну, від 1 липня 1950 р. указувалося: “Український визвольно-революційний рух, як і цілий український народ, прихильно ставляться до російських працюючих мас. Наприклад, в 1946–47 рр. українці допомагали голодуючим росіянам так само, як і своїм голодуючим братам. З російськими працюючими ми прагнемо сьогодні спільно боротися проти большевицьких вельмож, цієї нової кляси експлуататорів, що прийшла на зміну колишнім поміщикам і капіталістам”³⁴.

Дієвим способом “упокорення” стала операція “Вісла” – примусове виселення українців із Надсяння, Лемківщини, Холмщини й Підляшшя з метою знищення руху Опору. У 1947 р. сталінський режим провів масову акцію з депортації українців західних областей УРСР. Репресивний тиск на місцеве населення був покликаний не тільки його залякати, але й позбавити УПА підтримки. У доповідній секретаря Станіславського обкому КП(б)У М.Слоня секретареві ЦК КП(б)У Л.Кагановичу від 14 листопада 1947 р. повідомлялося про висилання 4575 родин (12476 чол.) активних учасників українського національного підпілля³⁵. З січня 1949 р. до 1 червня 1950 р. було відправлено в місця спецпоселень 12280 сімей у складі 41898 чоловік³⁶.

Таким чином, у повоєнне десятиріччя на Прикарпатті створено багатогалузеву індустрію. Реконструйовано на технічній основі напівкустарні діючі, збудовано сотні нових підприємств. Розвиток важкої індустрії відбувався за рахунок легкої і харчової промисловості, сфери обслуговування, а також залежності від союзного центру, домінування кількісних показників над якісними тощо. В економічній політиці не враховувалася потреба загальної модернізації господарства, стабілізації становища в окремих його галузях, пристосування системи до зрослих вимог конкурування із Заходом. Відмова від товарно-грошових відносин і активізації всієї соціальної політики не сприяла матеріальній зацікавленості робітників.

Індустріалізація відбувалася в умовах збройної боротьби ОУН і УПА, що позначилося на її темпах. Підтримка й включення значної частки західноукраїнського населення в збройну

боротьбу з радянським режимом спонукали до залучення у відбудовчі процеси керівних працівників і спеціалістів різних галузей народного господарства, направлених зі Сходу.

Західноукраїнські землі стали не лише джерелом цінної сировини, а й невичерпним резервуаром дешевої робочої сили для індустріалізованих районів СРСР.

У вітчизняній науці ще немає спеціальних досліджень про розвиток промисловості Прикарпаття, внутрішньої торгівлі й транспорту, не вивчена економіка міст, багато інших сторін економічного життя нашого краю. Не створено хоча б невеликого узагальнюючого нариса економічної історії західноукраїнських земель, історії розвитку окремих галузей економіки.

¹ Кудлай О. Робітничий клас України в боротьбі за відбудову і розвиток промисловості у післявоєнний період. – К., 1965. – 296 с.; Кухаренко Л. Здійснення ленінської програми соціалістичного будівництва в Українській РСР. – К., 1957. – 71 с.; Валуєв В. Народне господарство Української РСР за два роки післявоєнної п'ятирічки. – К., 1948. – 27 с.; Засанський В. Створення і утвердження соціалістичних виробничих відносин в промисловості західних областей УРСР. – Львів, 1958. – 79 с.; Розвиток економіки західних областей УРСР за 20 років. 1939–1959. – Львів, 1960. – 242 с.; Задорожний В., Паламарчук М. Успіхи економічного розвитку західних областей Української РСР. – К., 1960. – 173 с.; Корнієць Л. Соціалістичні перетворення в західних областях Української РСР. – К., 1950. – 31 с.; Сас І. Висвітлення соціалістичного будівництва в західних областях Української РСР // Український історичний журнал (далі – УІЖ). – 1960. – №4. – С.102–109; Ковалев Н. Економіка нафтяного району Прикарпаття в період иностранного владичества и в годы Советской власти. – К., 1960. – 96 с.; Ковальчук Г. Індустріалізація західних областей Української РСР // УІЖ. – 1959. – №6. – С.3–12.

² Ковальчук І. Індустріальний розвиток західних областей України в період комуністичного будівництва. – К., 1973. – 125 с.; Онікієнко В., Жупанський Я. Природа і господарство Станіславської області УРСР. – Чернівці, 1960. – 184 с.; Ковалевська Т. Розвиток продуктивних сил західних областей України за роки Радянської влади. – К., 1960. – 39 с.; Прикарпаття під прапором Рад. – Ужгород, 1989. – 206 с.

³ Задорожна Л. Післявоєнна відбудова і розвиток України в 1945 – на поч. 50-х років за допомогою історичних документів // Історія в школі. – 2003. – №9. – С.13–22; Саржан А. Основні пріоритети промислової політики радянської влади у другій половині 40-х рр. ХХ ст. // Наука. Релігія. Суспільство. – 2005. – №2. – С.49–53; Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953. Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз: У 2-х кн. – К., 1994.

⁴ Радянське Прикарпаття. 1939–1959. Документи і матеріали. – Ужгород, 1964. – 533 с.; Радянське Прикарпаття. 1959–1975. Документи і матеріали. – Ужгород, 1983. – Т.2. – 212 с.; Соціалістичні перетворення в західних областях Української РСР: Збірник документів і матеріалів. – К., 1980. – 546 с.; 30 років Радянської України. Матеріали і документи. – К., 1949. – 267 с.

⁵ В єдиному народно-господарському комплексі. – Ужгород, 1982. – 180 с.; Богатирський розмах. Розповідь про індустріалізацію західних областей України. Публіцистичні статті. – Львів, 1979. – 134 с.

⁶ Тимцуник В. Ідеологічне підґрунтя державно-управлінських реформ у повоєнний період // Вісник Української Академії державного управління при Президентіві України. – 2002. – №4. – С.30.

⁷ Радянське Прикарпаття. 1939–1959. Документи і матеріали. – Ужгород, 1964. – С.175–177.

⁸ Прикарпаття під прапором Рад. – Ужгород, 1989. – С.121.

⁹ Дідковський А. Партійне керівництво відбудовою і розвитком народного господарства України в 1945–1952 рр. // УІЖ. – 1982. – №10. – С.110.

¹⁰ Прикарпаття під прапором Рад. – Ужгород, 1989. – С.127.

¹¹ Там само. – С.125.

¹² Червоний прапор. – 1946. – 12 серпня.

¹³ Прикарпатська правда. – 1945. – 20 липня.

¹⁴ ДАІФО. – Ф.1-П, оп.2, спр.532, арк.145.

¹⁵ Там само. – Ф.9-1-П, оп.1, спр.62, арк.4.

¹⁶ Баран В. Україна: новітня історія (1945–1991). – Львів, 2003. – С.38.

¹⁷ Балух В. Деякі питання радянського будівництва в західних областях Української РСР у 1944–1945 рр. // УІЖ. – 1983. – №4. – С.122.

¹⁸ Баран В. Україна: новітня історія (1945–1991). – Львів, 2003. – С.57.

¹⁹ ДАІФО. – Ф.1-П, оп.2, спр.707, арк.62.

- ²⁰ Прикарпаття під прапором Рад. – Ужгород, 1989. – С.123.
²¹ ДАІФО. – Ф.9-1-П, оп.1, спр.62, арк.71.
²² Правда. – 1947. – 5 травня.
²³ Шлемко Д. Соціально-економічний розвиток Прикарпаття // 50 років возз'єднання Західної України з Радянською Україною в складі Союзу РСР. – Івано-Франківськ, 1989. – С.46.
²⁴ Редько О. Діяльність партійних організацій України по розвитку технічної творчості мас (1951–1958 рр.) // УІЖ. – 1983. – №10. – С.67.
²⁵ Онікієнко В., Жупанський Я. Природа і господарство Станіславської області УРСР. – Чернівці. 1960. – С.69.
²⁶ ДАІФО. – Ф.П-25, оп.1, спр.22, арк.126.
²⁷ Там само. – Арк.128.
²⁸ Баран В. Україна: новітня історія (1945–1991). – Львів, 2003. – С.36.
²⁹ ДАІФО. – Ф.9-1-П, оп.1, спр.69, арк.12.
³⁰ Там само. – Ф.Р-10-П, оп.1, спр.25, арк.24–26.
³¹ Там само. – Ф.Р-3-П, оп.1, спр.26, арк.4–6.
³² Організація Українських Націоналістів і Українська Повстанська армія: Історичні нариси. – К., 2005. – С.320.
³³ ЦДАГОУ. – Ф.1, оп.23, спр.5681, арк.156–158.
³⁴ Там само. – Оп.24, спр.31, арк.145.
³⁵ Там само. – Оп.23, спр.4963, арк.62–63.
³⁶ Андрухів І., Француз А. Станіславщина: двадцять буремних літ (1939–1959). Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. – Рівне–Івано-Франківськ, 2001. – С.230.

The policy of soviet regime in the industrial development sphere of Stanislav region in 1944–1953 yy. is investigated in the article. The processes of transformation of Stanislav region into the industrial-agrarian region are lighted. The mechanism of introducing of command-administrative methods into the Precarpathian industry is described. It is analyzed the influence of forced fight of OUN and UUA on the temps of region industrialization.

Key words: Stanislav region, industrialization, plan economic, command-administrative methods, movement of uprising.

УДК 94 (477.8)

ББК 63.3 (4 Укр.) 625

Микола СИВИРИН

РАДЯНСЬКА ПОЛІТИКА ДЕПОРТАЦІЇ УЧАСНИКІВ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛІСТИЧНОГО РУХУ І ЇХНІХ СІМЕЙ У 1945–1953 рр.

У статті висвітлена політика сталінського керівництва СРСР щодо західноукраїнського населення в 1945–1953 рр., показано напрями ідеологічного виховання населення краю, а також проаналізовано масові депортації як характерну рису радянського тоталітарного режиму.

Ключові слова: ОУН, УПА, рух Опору, геноцид, радянська, греко-католицька церква, депортація, націоналістичне підпілля, тоталітарний режим.

Невизначеність правового статусу учасників націоналістичного руху Опору в роки Другої світової війни ставить перед ученими нелегке й водночас украй важливе завдання – правдиве висвітлення діяльності ОУН та УПА. Радянська історіографія досить повно й ретельно висвітлила терористичну діяльність цих організацій у війну й повоєнні роки, не даючи жодних пояснень про причини розгортання руху Опору радянській владі, задовольняючись використанням тавра “українсько-німецьких буржуазних націоналістів”, не згадуючи жодним словом про антинімецькі дії підрозділів УПА та боївків ОУН. Також оминалося питання “покарання” непокірних українців радянськими карально-репресивними органами не лише учасників націоналістичного руху, а й членів їхніх сімей. Масові

депортації, які стали справжньою національною трагедією і за міжнародною класифікацією є складовою геноциду, ретельно приховувалися від громадськості не лише за часів радянського правління, а й у роки незалежності. Більшість архівних документів і справ досі знаходиться в спецховищах.

Джерельною базою стали архівні матеріали Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ЦДАГОУ), Державного архіву Тернопільської області (ДАТО), Державного архіву Львівської області (ДАЛО), матеріали III міжнародного наукового семінару “Українсько-польські стосунки в роки Другої світової війни”. Також використовувалися праці професорів В.Сергійчука, Б.Лановика, П.Панченка.

Зазнавши руйнувань від нацистського й радянського режимів, позбавлені власної держави, котра захищала б їхні інтереси, українці, як жоден інший народ, виявилися беззахисними перед страхіттями війни й тоталітарних режимів. Значна частина їх як у воєнний, так і в післявоєнний період знову переміщалася за межі України.

З перших днів після зайняття західноукраїнського регіону Червоною армією поновилися репресивна політика щодо окремих етнічних груп. Так, протягом 13–14 грудня 1944 р. війська НКВС провели операцію з “вилучення” німців-чоловіків віком 18–50 років на території Свалявського, Мукачівського, Севлюшського, Хустського та Рахівського округів Закарпатської України, в результаті якої 292 особи були направлені в табори для військовополонених. Як зазначалося в доповідній записці начальника військ НКВС з охорони тилу 4-го Українського фронту, протягом 18 листопада – 16 грудня 1944 р. на території Закарпаття було затримано та відправлено в табори військовополонених 22951 особа, з яких 14202 колишніх військовослужбовців угорської армії, які проживали в тилкових населених пунктах (фактично в себе вдома), а 8564 особи угорської та німецької національностей жодного відношення до військової служби взагалі не мали. Щонайменше 25 тис. угорців, що проживали в Закарпатті, були депортовані в 1944–1945 рр. і ще близько 10 тис. було репресовано в 1946–1949 рр.¹

За підрахунками німецького дослідника А.Мюллера, після 1944 р. із Закарпаття до Німеччини й Австрії виїхало 2482 особи німецького походження. Проте далеко не всім так поталанило. Тільки протягом 1946 р. з області в східні регіони СРСР, головним чином у Тюменську область, було вислано близько 2 тис. німців.

Упродовж 1945–1946 рр., рятуючись від радянської репресивної машини, виїхали за кордон, в основному в Румунію та Польщу, більше 33 тис. мешканців Чернівецької області.

Взимку 1946 року в Україні почався голод. Із зими до весни 1947 року померло близько 1 млн. чоловік². У зв'язку з тяжким становищем по всій республіці Західна Україна стала донором і чи не єдиним порятунком від голодної смерті для тисяч українців³. Створення колгоспів на деякий час було призупинено. Для здобування хліба для Великої України жителів західних областей часто звинувачували у зв'язках із бандерівцями, що давало можливість Народним комісарам заготівель і працівникам НКВС конфіскувати майно приречених⁴. Конфіскації підлягало й майно поляків, яких виселяли до Польщі. Також страждали від голодомору переселенці українці, яким затримували видачі належного їм збіжжя, еквівалентного зданому при виїзді з Польщі⁵.

Дещо закріпивши свою владу, радянські органи розпочали активне створення силового поля на теренах Західної України. 2 грудня 1948 року секретар Львівського обкому КП України Грушецький доправив на ім'я Хрущова доповідну записку “Про введення 50-ти кілометрової режимної смуги навколо міста Львова”, мотивуючи необхідністю боротьби з кримінальниками-гастролерами при співучасті в різних формах осіб, що не займалися суспільно корисними справами, але прописаними й проживаючими в місті Львові й в наближеній сільській місцевості⁶. У свою чергу міністр внутрішніх справ УРСР Строкач у доповідній від 20 грудня 1948 року звернувся до Хрущова, де стверджував, що в створенні режимної зони немає необхідності⁷.

Не зважаючи на проявлену “турботу” з боку радянської влади, значна частина селянства західних областей відмовилася вступати до насильницьки створених колгоспів, засвідчувала, що Західна Україна не підкорилася більшовицькій владі. Тодішні керівники УРСР не бачили іншого виходу, як повторити на західноукраїнських землях ганебний досвід “великого перелому” – більшовицької колективізації наприкінці 1920 – на початку 1930 років. Саме із цією метою тодішній голова Ради Міністрів УРСР Д.Коротченко та перший секретар ЦК КП(б)У Л.Мельников звернулися 18 серпня 1950 року до Й.Сталіна з проханням виселити “частину куркулів із західних, Чернівецької та Закарпатської областей в кількості 1200 господарств за межі Української ССР з конфіскацією належного їм майна”⁸.

Мотивували таке прохання тим фактом, що серед 152 тисяч селянських господарств, які залишилися поза колгоспами, є частина куркульських господарств, що завдавали шкоди колгоспам у їхньому організаційно-господарському зміцненні. В організації колгоспів широко використовувалася практика застосування військових підрозділів.

На прохання керівників УРСР Й.Сталін дозволив виселити до Сибіру не тільки куркулів, а й “андерсівців” – тих, хто воював у польському війську генерала Андерса⁹.

Та люди в колгоспи не йшли, бо не вірили радянській владі. Ширилися чутки, що українські націоналісти шляхом залякування людей заважають становленню колгоспів. На думку більшовиків, на заваді становлення колгоспів стояли хутори. Почалося масове виселення жителів із хуторів, щоб вибити ґрунт з-під ніг українських націоналістів.

За 1950–1952 роки було насильно зігнано з батьківської землі власників 91226 хутірських господарств⁹.

Основним осередком ідеологічного опору радянській владі була греко-католицька церква. До встановлення Радянської влади в Західній Україні вона складалася з 3040 парафій і 4440 церков, а також духовної академії, 5 духовних семінарій, 2 шкіл, 127 монастирів. Видавалося 3 тижневих і 6 місячних часописів. Церкву очолював митрополит, якому підлягало 10 єпископів, 2930 священників; було 520 ієромонахів, 1090 монашок, 540 семінаристів¹⁰.

Для знищення греко-католицького духовенства офіційною владою було використано той факт, що націоналістичне підпілля підтримувало уніатів. У своєму зверненні до духовенства керівники проводу підкреслювали: “Хай добре зятялять собі всі зрадники і перевертні, що доки ще ми, українські повстанці, ходимо по світі, доти ми всіх сталінських агентів і виступників, що допомагають більшовикам закладати ярмо на ший народам, провчатимемо нашим повстанським звичаєм, не залежно від того, хто це буде”¹¹.

Ще більших переслідувань зазнали представники інших релігійних конфесій. Ворожою вважалася діяльність релігійної секти “Єгови́стів”. У її складі було близько 1000 членів. З 27 членів цієї секти, які були заарештовані в 1947 р., 14 осіб були у віці від 18 до 23 років¹².

Таким чином, політика сталінського керівництва СРСР щодо західноукраїнського населення, підвалини якої були закладені ще у вересні 1939 року, в повоєнний час залишилася фактично незмінною у своїх основних рисах. Для цієї політики характерними були політична недовіра до місцевої інтелігенції, систематичні кампанії щодо її ідеологічного “виховання”, насаджування на всіх відповідальних посадах надісланої зі східних районів України та Росії номенклатури, моральні й фізичні репресії стосовно галицької інтелігенції, депортація свідомої частини населення в східні райони СРСР і заселення Західної України російськомовними людьми.

З боку органів радянської влади особливе місце відводилося ідеологічному вихованню населення. “Ми не можемо забувати... що з приєднанням західних областей України до складу населення республіки влилося кілька мільйонів робітників і селян, які не пройшли складного й важливого шляху боротьби за радянську владу та її зміцнення і тільки прилучаються до справи соціалістичного будівництва... Там лише починається ламання старих уявлень і виховання соціалістичного світогляду”, – відзначалося в передовій статті

“Більшовика України”. У ній також наголошувалося, що інтелігенція західних областей виховувалася “в душі буржуазно-націоналістичної ідеології та німецької орієнтації. Більшість її чесно служить народові, перебудовує свій світогляд. Проте частина її не відмовилася від своїх поглядів і, прикриваючись маскою лояльності до радянської влади, ... проводить і далі націоналістичну пропаганду”¹³.

Щоб ізолювати молодь від національно-визвольної боротьби, було здійснено призов у ряди армії та відправку частини молоді в промислові центри України.

Починаючи з весни 1944 року, на території Західної України оголошується мобілізація військовозобов’язаних 1908–1926 років народження. У Львівській області з 5229 чоловік, які підлягали мобілізації, станом на 22 травня 1944 року мобілізовано 4596 чоловік, що становило 87,9% від визначеної кількості. За національним складом поляків – 16,55%, чехів – 0,66%, українців та інших національностей – 81,46% (національності 60 чоловік не вказуються, вони становили 1,33%). Усі призовники були розділені на 5 груп: перша група – поляки, друга – чехи, третя – всі решта національностей, четверта – колишні військово-службовці, які знаходилися в німецьком у полоні чи в оточенні, п’ята група – не призвані в армію з політико-моральних міркувань (колишні поліцейські, старости та націоналістичні елементи), яких НКВС не вважав за потрібне ізолювати. Поляки були направлені в польське військо, чехи – в чехословацьку народну армію. Контроль за ходом мобілізації здійснював обком КП(б)У¹⁴. Але наведені цифри свідчать, що багатьом представникам західноукраїнських областей військова доктрина компартії – відкрите проголошення світового панування – була чужою. Тим більше, що місцеві жителі майже всі поголовно були зараховані в розряд меншовартісних, тому багато хто з них відмовлявся йти в радянську армію, поповнюючи ряди УПА. Це поновлювало ріст переселенців у східних областях України, в Сибіру, Казахстані тощо. Не лише воїни УПА, але й їхні ближчі чи далекі родичі, всі, на кого хоч трохи падало підозріння “антирадянщика”, опинялися у висилці.

Цифровий матеріал, наведений професором Ф.Д.Заставним у праці “Східна українська діаспора”, свідчить, що на початку 1942 р. у східних районах СРСР проживало 959,5 тис. осіб, переселених із західних регіонів, переважно українців. Смертність серед них була дуже високою і становила 16%. Дещо пізніше кількість переселених із Західної України й Білорусії зросла до 1173 тис. осіб¹⁵.

У повоєнний час виселення із Західної України проводилося більш масштабно. Воно почалося на початку квітня 1944 року. За рік було депортовано близько 2 тис. сімей членів ОУН і УПА. Станом на 1 березня 1945 р. на спецпоселеннях у північних і східних районах СРСР уже перебувало 17937 осіб, 6127 сімей. До середини 1947 року загальна кількість переселенців із західних областей становила 74,8 тис. осіб¹⁶.

Рада Міністрів СРСР постановою від 6 квітня 1950 р. скасувала терміни поселення депортованих, членів сімей “українських націоналістів, бандитів і бандпосібників” – усі вони поселялися навічно.

Спецпоселенці та репресовані продовжували перебувати із західних областей України в північні й східні райони колишнього СРСР і в середині 50-х рр. У той час їх нараховувалося 135762 особи “членів сімей оунівців і бандпосібників”.

Усього в повоєнні роки лише із семи західних областей України було депортовано 1,1 млн. чоловік – кожен 7–10 житель. Це була масова й дуже жорстока війна, розв’язана в мирний час проти західноукраїнського населення на його землі¹⁷.

Найбільша акція – депортації західноукраїнського населення – була здійснена восени 1947 р. Відповідно до постанови Ради Міністрів СРСР від 10 вересня 1947 року виселенню підлягали, за тодішньою більшовицькою термінологією, “родини учасників банд ОУН, посібники учасникам ОУН та члени їхніх родин, куркулі-націоналісти та їхні родини”. У Львові, Чорткові, Дрогобичі, Рівному, Коломиї, Ковелі було створено завчасно збірні пункти для прийому родин “націоналістів” і відправлення їх на спецпоселення.

Передбачалося виселити 25 тис. родин (75 тис. осіб). Невдовзі МДБ СРСР збільшило ще цифру до 100 тис. осіб. І. Винниченко зазначає, що 26 жовтня 1947 р. було виселено 26332 родини (77791 чол.), в тому числі з Рівненської обл. – 3767 родин (11347 чол.), Волинської – 2711 (9050), Львівської – 5223 (15920), Тернопільської – 5001 (13508), Станіславської – 4512 (11883), Чернівецької – 613 (1627), Дрогобицької – 4504 родини (14456). Протягом 1947 р. у східні райони СРСР разом із рідними та поодинокі прибуло майже 25 тис. дітей спецпоселенців-оунівців¹⁸.

Особливо жорстоко проводилося виселення із західних областей УРСР на спецпоселення сімей так званих “бандпосібників”, тобто людей, яких органи НКВС і НКДБ запідозрили в симпатіях до ОУН і УПА. За офіційною довідкою Міністерства внутрішніх справ УРСР, протягом 1944–1946 рр. було виселено 15040 (57145 осіб) “сімей бандитів”. Особливо масштабною виявилася депортація, проведена органами КДБ у жовтні 1947 р. Ця акція охопила 26552 сім’ї, або ж 77791 особу, в тому числі з Чернівецької області – 1627 чол., Волинської – 9050, Рівненської – 11347, Станіславської – 11885, Дрогобицької – 14456, Тернопільської – 15508, Львівської – 15929 чоловік. Виселялися також німці-репатріанти (6255 чол.), члени сімей так званих “зрадників” Батьківщини (2894 чол.), засуджених “фольксдойчів” (5631 особа), сім’ї “тих, хто служив у німецьких військових формуваннях (4216). Усього станом на 23 листопада 1948 р. так званий спецконтингент з України становив 151955 осіб¹⁹.

Виселення сімей оунівців продовжувалося і в наступних роках. Станом на 1 липня 1950 р. серед “спецпоселенців” тільки “оунівців” нараховувалося 156998 чол.

Виселення проводилися варварськими методами: в найсуворіші пори року, в товарних вагонах-телятниках, без медичної допомоги, з обмеженою кількістю їжі та води, в антисанітарних умовах. Депортованих завозили переважно в глухі, неосвоєні райони, в місця з надзвичайно суворим кліматом. Це спричинило велику смертність, особливо серед дітей і людей похилого віку. Крім того, місцеве населення заздальгидь вороже налаштували проти новоприбулих. Небаченою наругою було примушення підписувати документи про добровільне довічне переселення з рідної землі.

Для боротьби з націоналістичним підпіллям використовувалися брутальні методи. Неодноразові радянські оголошення амністії всім, хто вийде з підпілля, припинить збройні й усякі інші виступи проти радянської влади й складе зброю, відзначалися вимогою обов’язкового прийняття всіх умов амністії. Радянська сторона категорично відмовлялася від будь-яких компромісів у стосунках з ОУН і УПА й вимагала, щоб її диктат був прийнятий беззастережно. На практиці це означало, що члени ОУН, командири й вояки УПА повинні були не тільки припинити будь-які антирадянські дії, ліквідувати всі свої політичні та військові структури, але й прийняти продиктовані їм правила громадянської поведінки, соціальний статус і, принаймні, не заперечувати “найпередовіший” характер радянського суспільного ладу й ідеології марксизму-ленінізму. З цих позицій уряди СРСР та Української РСР оголошували різні амністійного змісту звернення. Наприклад, як тільки радянські війська вступили на територію Рівненської області, вже 12 лютого 1944 року Президія Верховної Ради й Раднарком Української РСР звернулися до “учасників банд українських буржуазних націоналістів із закликом припинити боротьбу проти українського народу”. “Радянський уряд, – говорилося у зверненні, – відкриває дорогу до життя, до мирної праці, щасливого майбутнього перед всіма учасниками так званих УПА та УНРА, які порвуть всякі зв’язки з ворогами народу – гітлерівцями й оунівцями... іменем уряду УРСР ми гарантуємо всім... цілковите прощення їхньої тяжкої помилки”. Звернення 27 листопада 1944 р. закликала вояків УПА і членів ОУН вийти з лісу й підпілля з повинною, їм гарантували амністію. 18 травня 1945 р. із нагоди перемоги над Німеччиною було проголошено чергову амністію, що мала діяти до 20 липня того ж року. Амністійного характеру звернення оголошувалися 5 і 15 листопада 1945 р. Наступну амністію було оголошено 1 лютого перед

виборами до Верховної Ради СРСР, призначеними на 10 лютого 1946 р. 26 лютого 1946 р. радянська влада зробила ще одне оголошення про амністію. У листопаді 1946 р. із закликом до “українсько-німецьких націоналістів” і обіцянкою прощення провин звернувся міністр внутрішніх справ України. 30 грудня 1949 р. наказ №312, що закликав бандерівців до виходу з підпілля, видав міністр МДБ України²⁰.

Радянські заклики виходити з повинною в загальному виявилися малорезультативними, проте в окремих місцевостях мали значний вплив. Наприклад, уже в другій половині 1944 року в Борщівському районі в районний відділ НКВС з’явився командир підрозділу УПА Михайло Ланюк і привів із собою ще 36 вояків, 15 листопада у військкомат того ж району під керівництвом священика Никифора добровільно прибуло 279 чоловік, а всього в районі з 9 до 18 червня 1944 р. у військкомат прийшло 848 бандерівців. Так само добровільно на військову приписку з’явилося 240 чол. 1927 р. народження у Велико-Глибочькому районі. Можна, однак, допускати, що ці й інші подібні випадки були викликані досить незвичними для загальної антирадянської позиції ОУН інструкціями організаційної референтури крайового проводу щодо того, яким повинно бути ставлення населення до мобілізацій у Червону армію. Наприклад, інструкція референтури, датована 7 вересня 1944 р., рекомендувала не йти на мобілізацію членам ОУН, реконспірованим симпатикам ОУН і тим, хто знаходиться в підпільних самооборонних відділах. “Інші, – вказувалося в інструкції, – повинні шляхом мобілізації йти в ЧА. Не дозволити нагромадження нереволюційного баласту по селах та лісах”. Пізніше, вже в січні 1945 р., такого ставлення оунівського підпілля до мобілізації в ЧА не спостерігалося. Проте явка бандерівців із повинною мала місце в усі наступні часи, що знаходило відображення в різного роду радянських, партійних, військових та енкаведистських донесеннях.

У результаті проведення спецоперацій органами держбезпеки кількість спецпоселенців-оунівців станом на 15 липня 1949 р. становила 95552 чол., у тому числі: чоловіків – 22569, жінок – 48583, дітей – 24400. Протягом 1948–1949 рр. у засланих народилося 879 дітей, померло 6382. Географія розселення спецпоселенців-оунівців станом на 1 січня 1949 р. була такою: Казахстан – 7513 чол., Красноярський край – 5385, Кемеровська обл. – 28919, Новосибірська – 244, Молотовська – 10492, Томська – 81, Свердловська – 56, Омська – 13358, Тюменська – 215, Челябінська – 6398, Іркутська – 8378, Архангельська – 4506, Вологодська – 843, Амурська – 107, Читинська – 1521, Комі АРСР – 4088, Якутська АРСР – 700 чол. Так склалася численна українська політична концтабірна й спецпоселенська діаспора²¹. Насильницькі переселення тривали до 1953 р., до смерті Сталіна.

Протягом лютого–грудня 1944 р. із регіону було депортовано 4744 родини (13320 осіб) так званих “бандпосібників”, у тому числі з Волинської області – 3582 особи, Львівської – 3165 осіб, Рівненської – 3212 осіб. У січні 1945 р. з однієї Дрогобицької області було депортовано 485 родин. У результаті проведених органами держбезпеки спецоперацій у жовтні 1947 р. депортовано ще 77791 особу.

У цілому, впродовж 1944–1952 рр. на спецпоселення було вивезено 203666 мешканців західних областей України, в тому числі з Львівської – 42883 особи, Станіславської – 40692, Дрогобицької – 35623. Третина виселених так і не повернулася додому.

Масштабні депортації мали за мету не тільки залякати населення, підірвати соціальну базу антирадянського руху. Вони були органічною рисою тоталітарного політичного режиму.

¹ Гранчак І.М. Угорці Закарпаття в післявоєнні роки: кількісний аналіз (1945–1996 рр.) // Державне регулювання міжетнічних відносин в Закарпатті: Матеріали науково-практичної конференції, 17 червня 1997 / Орг. ком. конф.: В.Ю.Керецьман (керівник) та ін. – Ужгород, 1997. – С.83–97.

² Веселова О., Панченко П. Ще одна трагічна сторінка історії України // Український історичний журнал. – 1995. – №6. – С.112 – 123.

³ Історія української еміграції. – К.: ІМКВО, 1992. – 96 с.

4. Голод в Україні. 1946–1947. Документи і матеріали / Упоряд. О.М.Веселова, Т.Т.Грищенко, А.П.Огінська та ін. – К.–Нью-Йорк: Вид-во М.П.Коць, 1996. – 376 с.
5. Земсков В.Н. Заключение, спецпоселенцы, ссыльнопоселенцы, ссыльные и высланные: Статистическо-географический аспект // История СССР. – 1991. – №5. – С.151–165.
6. ЦДАГОУ. – Ф.1, оп.23, спр.5185, арк.12–13.
7. Там само. – Ф.1, оп.23, спр.5185, арк.14–15.
8. Там само. – Ф.1, оп.24, спр.719, арк.153.
9. Сергійчук В. Боротьба советської влади проти ОУН-УПА в післявоєнний період // Визвольний шлях (суспільно-політичний, науковий і літературний місячник). – 2000. – №11.
10. Сергійчук В. Нескорена церква. – К.: Дніпро, 2001. – 496 с.
11. Державний архів Тернопільської області (далі – ДАТО). – Ф.1, оп.1, спр.290, арк.126.
12. ДАЛО. – Ф.3, оп.2, спр.527, арк.9.
13. Сивирин М. Відображення міграційних процесів в 1944 та середині 50-х років в архівних джерелах Тернопільської та Львівської областей // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. проф. М.М.Алексієвця. – Тернопіль, 2002. – Вип.3. – С.46–49.
14. ДАЛО. – Ф.3, оп.1, спр.93, арк.54.
15. Заставний Ф. Східна українська діаспора. – Львів, 1992. – 168 с.
16. Винниченко І. Українці в державах колишнього СРСР: історико-географічний нарис. – Житомир Львонок, 1992. – 164 с.
17. Історія української діаспори / За заг. ред. проф. Б.Д.Лановика. – К.: ІЗМН, 1998. – 148 с.
18. Кутянин В. Путін реабілітував... УПА // Експрес. – 2004. – 3–10 червня. – С.11.
19. Кондратюк К. Депортаційно-переселенські акції із Західної України (40-х – початку 50-х рр. ХХ ст.) // Львівський нац. ун-т імені Івана Франка. Наукові зошити історичного факультету. – Вип.5–6. – С.343–349.
20. Макарчук С. Радянські методи розправи з бандерівцями (1944–1950 рр.) // Галичина: науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис. – 2001. – №5–6. – С.353–361.
21. Українська еміграція: від минушнини до сьогодення / Б.Лановик, М.Траф'як та ін.; За ред. проф. Б.Лановика. – Тернопіль: Чарівниця, 1999. – 512 с.

The article is devoted to Stalin leadership policy of the USSR as to the population of the Western Ukraine in 1945–1953, the directions of the ideological education of the population are showed and the mass deportations as the characteristic feature of the Soviet totalitarian regime are also analyzed.

Key words: OUN, URA, resistance movement, genocide, radianizatsiya, deportation, nationalistic secret work, totalitarian regime.

УДК 94 (477)
ББК 63.3 (4 Укр) 624

Дмитро ЗІНЧУК

ВПЛИВ ОУН І УПА НА СТАНОВЛЕННЯ СВІТОГЛЯДУ ВАСИЛЯ РОМАНЮКА (ПАТРІАРХА ВОЛОДИМИРА)

У статті аналізується участь відомого правозахисника, багаторічного політв'язня, церковного діяча Василя Романюка (патріарха Володимира) в УПА. Розглянуто причини арешту в 1944 р., процес судового слідства над ним.

Ключові слова: патріарх Володимир, В.Романюк, ОУН, УПА, світогляд, переслідування, репресії.

Василь Романюк (патріарх Володимир) – відомий правозахисник, багаторічний політв'язень, богослов, релігійно-церковний діяч – пройшов складний життєвий шлях боротьби за українську державність. Незалежність України стала визначальною ідеєю його діяльності. Вагомий вплив на становлення поглядів В.Романюка мала участь в ОУН і УПА. Ця проблема ще не стала темою окремого дослідження, але деякі аспекти його прина-

лежності до ОУН і УПА розглядалися у працях О.Бажана і Ю.Данилюка, В.Пашенка¹. У 1990-х рр. з'явилися публіцистичні статті про участь В.Романюка в українському повстанському русі 1940–1950-х рр.²

Мета даної статті – висвітлення участі В.Романюка в ОУН і УПА, з'ясування впливу основних ідей українського національно-визвольного руху 1940–1950-х рр. на становлення його світогляду.

Василь Омелянович Романюк народився 9 грудня 1925 р. у с. Хімчин Косівського повіту Станіславського воєводства в родині селян-бідняків. Батько – Романюк Омелян Семенович 1894 року народження, мати – Романюк Ганна Якимівна 1903 року народження. У сім'ї Романюків було четверо дітей: Василь (1925 р.), Танасій (1929 р.), Дмитро (1934 р.), Володимир (1938 р.).

З 8 років Василь Романюк учився в школі в рідному селі, закінчив 4 класи. У період радянської Західної України в 1939–1940 рр. він учився ще два роки, тобто закінчив 6 класів. Під час німецької окупації хлопець жив із батьками, нікуди не виїздив. В.Романюк продовжував здобувати освіту, навчаючись у сільськогосподарській школі в Косові, куди ходив із Хімчина два рази на тиждень³.

Важливий вплив на становлення світогляду В.Романюка справило родинне виховання, яке ґрунтувалося на релігійних і національних традиціях українського народу. Ще з ранніх дитячих років батьками були закладені віра в Бога, любов і відданість до рідного краю, повага до людей. Значним авторитетом для малого Василя був священик, якого в селі особливо поважали, прислухалися до його порад. В.Романюк змалку у своєму Хімчині прислуговував священику у вівтарі, навіть його дитячі ігри відтворювали службу Божу⁴. Бажання стати священиком виникло в нього ще з раннього дитинства. У той час відвідував церкву, читав релігійну літературу, співав у церковному хорі⁵.

Вагомим чинником становлення В.Романюка як особистості стало його своєрідне ставлення до природи. Мальовничі краєвиди, велич могутніх Карпат, краса Гуцульщини назавжди залишилися у його серці. Йому була притаманна особлива любов до природи, її внутрішнє відчуття, тісний зв'язок з усім живим. Попри проведену велику пошукову роботу нам не вдалося віднайти необхідний фактичний матеріал для змалювання повного історичного портрета В.Романюка в ранній період його життя та діяльності.

З огляду на розмах національно-визвольного руху на західноукраїнських землях у період Другої світової війни радянська влада з упередженням ставилася до жителів цього краю. Адже важко знайти прикарпатську родину, яка б не допомагала ОУН і УПА, члени якої не брали б участі в збройному антинацистському й антирадянському опорі в лавах українських повстанців. Звільнення Станіславщини від німецько-фашистських загарбників радянськими військами поклато початок новій хвилі репресій сталінського режиму проти місцевого населення, військовим акціям проти “банд” УПА. УПА поділялася на чотири оперативні групи: “Північ”, “Захід”, “Південь” і “Схід”. Територія Станіславської області належала до оперативної групи “Захід” та її військового округу “Говерла”, до якого входили тактичні відтинки “Гуцульщина”, “Магура”, “Чорний ліс”⁶.

12 липня 1944 р. В.Романюк був заарештований. У 1971 р. він напише: “Моє дитинство було настільки пролетарським і архібідняцьким, що ніяким мікроскопом не побачиш в ньому найменшої рисочки буржуазних ознак. І от, мене, сина селян-бідняків, що не мав на той час навіть середньої освіти, не був ознайомлений зовсім із радянським законом – арештують 12 липня 1944 р. як буржуазного націоналіста, не в лісі зі зброєю в руках, а у військкоматі, куди я з'явився добровільно на виклик”⁷.

У постанові про арешт В.Романюка від 14 липня 1944 р. указувалося, що “оперуповноважений 2 відділення 2 відділу УНКДБ по Станіславській області старший лейтенант державної безпеки Мурашов, розглянувши матеріали про злочинну діяльність Романюка В.О., які поступили в УНКДБ, знайшов, що Романюк є активним учасником ОУН – бандерівсь-

кого напрямку в с.Хімчин, в організації виконував обов'язки кур'єра-зв'язківця, проводив збір коштів для ОУН і проводив серед населення антирадянську агітацію, і постановив піддати арешту й обшуку"⁸.

Дослідники О.Бажан і Ю.Данилюк привід для арешту вважають досить надуманим, оскільки в підтримці ОУН і УПА на той час можна було звинуватити ледь не кожного жителя регіону⁹. Проте, згідно зі свідченнями сучасників і самого В.Романюка, він брав участь у діяльності УПА, виконуючи обов'язки зв'язкового.

Рішенням від 14 липня 1944 р. В.Романюку запобіжним заходом обрано утримання під вартою, також був виданий ордер на арешт і проведення обшуку 15 липня 1944 р.¹⁰. При обшуці знайдено лист, адресований В.Романюку, особистий документ, виданий на його ім'я, два екземпляри нацистської газети¹¹.

15 липня 1944 р. була прийнята постанова про накладення арешту на майно В.Романюка, "де б воно не знаходилося і в чому б не полягало". Опис майна родини арештованого хлопця від 20 липня 1944 р. відтворює спосіб життя селян, свідчить про те, що родина Романюків не була заможною: "будинок солом'яний – 500, 1 корова – 250, 4 вівці – 100, 1 стіл – 10, 1 ліжка – 10"¹².

15 липня 1944 р. Управлінням НКВС була порушена кримінальна справа за ознаками злочину, передбаченого ст.ст.54-I "а" та 54-II КК УРСР, за якою проходило вісім жителів села Хімчин: А.Стефурак, П.Романюк, Т.Підлетьчук, Ф.Скоропанюк, В.Романюк, В.Остафійчук, П.Ільницький, М.Соліджук. Слідство відбувалось у м.Снятин.

На допиті 9 серпня 1944 р. П.Романюк, відповідаючи на питання про склад Організації українських націоналістів, яка існувала в Хімчині, назвав серед інших імен В.Романюка, який начебто в червні 1943 р. йому в цьому признався¹³. В.Романюк розповів своєму односельчанину, що був завербований в ОУН М.Онищуком, учителем із с.Корости Снятинського району, який доручив йому збирати внески з членів ОУН. Під час наступної зустрічі в липні В.Романюк повідомив П.Романюку нові факти своєї діяльності – М.Онищук давав йому читати оунівську літературу й використовував його як кур'єра-зв'язківця¹⁴.

На допиті 8 серпня 1944 р. участь В.Романюка в ОУН підтвердив Т.Підлетьчук, який дізнався про це у квітні 1943 р. із розмови в церкві з А.Стефураком¹⁵.

Перший допит В.Романюка відбувся 14 липня 1944 р., на якому були отримані особисті дані про обвинуваченого. Свою відсутність у перший день мобілізації хлопець пояснив скрутою з хлібом та одягом. Проте 12 липня 1944 р. під час роботи в селі призивної комісії він був зарахований в РККА, але через деякий час його викликали, затримали й відправили в м. Снятин¹⁶.

На допиті 22 липня 1944 р. він погодився на ведення слідства російською мовою, заявляючи, що добре знає російську мову. Однак ці його знання викликають сумнів, тому що російську мову не вивчали в школах Галичини, а короткий період радянської країни не був достатній для доброго оволодіння російською мовою.

Незважаючи на те, що на допиті 22 липня він заявив, що "ніколи в ОУН не був і не є, і про існування такої організації вперше чує, тому розповісти нічого не може", 24 липня 1944 р. була прийнята постанова про обвинувачення В.Романюка, в якій наголошувалося на тому, що, "проживаючи в с.Хімчин, вступив в ОУН і є одним з активних її членів. Будучи одним з активних учасників ОУН бандерівського напрямку, В.Романюк виконував обов'язки кур'єра-зв'язківця, проводив збір коштів для організації, а також поширював антирадянську агітацію"¹⁷.

10 серпня 1944 р. на допиті йому було заявлено, що слідством встановлено, що раніше він давав неправдиві показання. Однак він і далі наполягав на істинності своїх зізнань, спростовуючи приналежність до ОУН. Утім після оголошення протоколу допиту П.Романюка В.Романюк підтвердив правдивість його свідчень¹⁸. Юнак визнав, що з квітня 1943 р.

він став членом ОУН, керівництво якою в Хімчині здійснював житель села Бейсюк Іван Васильович.

В.Романюк зізнався в тому, що був зв'язківцем керівника відділу пропаганди М.Онищука, за наказом якого неодноразово носив пошту І.Бейсюку, збирав кошти з членів ОУН для УПА, яка боролася за самостійну Україну. Однак участі в збройному опорі не брав, бо не мав навіть зброї.

29 серпня 1944 р. слідство закінчилося і всі матеріали були направлені прокурору. В обвинувальному висновку від 6 вересня 1944 р. наголошувалося, що в "управління НКДБ по Станіславській області поступили дані про те, що група осіб з числа жителів с.Хімчин Косівського району являються учасниками організації українських націоналістів і як члени цієї організації у зв'язку з мобілізацією в ряди Червоної Армії мають намір ухилитися від явки у військкомат і перейти на нелегальне становище в ліс, а там влитися в загони УПА"¹⁹. На основі цих даних вони були арештовані й притягнені до кримінальної відповідальності.

Проведеним слідством було встановлено, що в "с.Хімчин, починаючи з 1943 р. існувала кушова організація українських націоналістів бандерівського напрямку, організатором і керівником якої був уродженець і житель села, який знаходиться сьогодні на нелегальному становищі Бейсюк Іван Васильович"²⁰.

Під керівництвом Бейсюка організація "проводила за період свого існування велику роботу по поширенню серед членів ОУН і місцевого населення контрреволюційних ідей "українських націоналістів", збираючи продукти і гроші для загонів УПА, маючи своєю метою вести збройну боротьбу з Червоною Армією і радянською владою, добиваючись відокремлення Радянської України від Радянського Союзу. Крім того, організація проводила активну роботу серед чоловічого населення призивного віку, закликаючи їх ухилитися від явки у військкомат і мобілізації у Червону Армію, в результаті чого значна кількість чоловік пішла в ліс"²¹.

Згідно із цим висновком злочинна діяльність В.Романюка полягала в тому, що "в квітні 1943 р. він був завербований в організацію українських націоналістів. Перебуваючи в ОУН, він поряд з виконанням обов'язків кур'єра зв'язку читав і поширював націоналістичну літературу"²². У висунутому звинуваченні себе визнав винним, крім цього, його вина підтверджувалася показаннями свідка В.Габчука, жителя с.Хімчин.

Як бачимо, обвинувачення ґрунтувалися на усних свідченнях, інших доказів по справі не було. Про відсутність речових доказів указувалося у довідці, виданій самими репресивними органами: "Звинувачені арештовані 15 липня 1944 р. і утримуються в тюрмі №1 УНГБ м. Станіслава. Речових доказів по справі нема. Арештовані до фізичної праці придатні"²³.

26 вересня 1944 р. на закритому судовому засіданні Військового трибуналу військ НКВС Станіславської області В.Романюк заявив, що "в чому його звинувачують розуміє, винним себе визнає, бажає давати свідчення"²⁴.

У своєму зізнанні на суді він по суті повторив те, що було зафіксовано протоколами допитів і обвинувачувальним вирокком. Однак прослідковується певна суперечність свідчень, зокрема, 26 вересня 1944 р. В.Романюк стверджував, що не був зв'язаний з керівником організації І.Бейсюком, а на допиті 10 серпня 1944 р. зазначав, що носив пошту І.Бейсюку. В останньому слові В.Романюк просив "пом'якшити міру покарання і при можливості відправити в армію"²⁵.

Вирок від 26 вересня 1944 р. Військового трибуналу військ НКВС Станіславської області класифікував дії підсудних "по ст.2 указу президії Верховної Ради СРСР від 19 квітня 1943 р., керуючись ст.ст.296, 297 УКК УРСР присудив Т.Підлетьчука, А.Стефурака, Ф.Скоропанюка, В.Романюка піддати висилці на каторжні роботи терміном на 20 років кожного, В.Остафійчука, П.Ільницького на 15 років, з поразкою всіх засуджених в

правах на 5 років з конфіскацією усього майна”²⁶. П.Романюку, М.Соліджуку була обрана вища міра покарання – розстріл із конфіскацією майна²⁷.

У протесті наглядку вказувалося, що Т.Підлетейчук, А.Стефурак, Ф.Скоропанюк, В.Романюк вступили в контрреволюційну Організацію українських націоналістів у різний час і як учасники ОУН платили членські внески, проводили серед населення збір продуктів для ОУН і виконували обов’язки зв’язкових кур’єрів. Військовий трибунал неправильно кваліфікував їхні злочини по ст.2 Указу Президії ВР СРСР від 19 квітня 1943 р., тому що в їхніх діях немає складу злочину, передбаченого цією статтею, їхні дії підпадають під ознаки ст.ст.54-I “а” і 54-II КК УРСР. На підставі цього вирішено П.Романюку замінити розстріл позбавленням свободи терміном на 10 років із поразкою в правах на 5 років і конфіскацією майна. М.Соліджуку – каторжні роботи на 20 років із поразкою в правах на 5 років і конфіскацією майна. Т.Підлетейчуку, А.Стефураку, Ф.Скоропанюку, В.Романюку – 10 років позбавлення свободи з поразкою в правах на 5 років і конфіскацією майна. Вирок щодо В.Остафійчука, П.Ільницького було відмінено і справу відправлено на нове розслідування²⁸.

Військовим трибуналом даний протест був розглянутий на засіданні 28 жовтня 1944 р. і задоволений. В.Романюк отримав 10 років позбавлення волі у виправно-трудовому таборі з поразкою в правах на 5 років із конфіскацією майна²⁹.

Згідно з рішенням Особливої наради при НКВС СРСР від 21 квітня 1945 р. “Романюк Омелян Семенович 1894 р. н., його дружина Романюк Ганна Якимівна 1903 р. н. разом з двома дітьми Дмитром 1934 р. н. і Володимиром 1938 р. н. були направлені на спецпоселення в Іркутську область строком на 5 років, строк був зарахований з 20 вересня 1944 р.”. Причиною для направлення на спецпоселення сім’ї Романюків став арешт їхнього сина Василя як співучасника оунівської організації. Сім’я перебувала в селищі Харбатово Качурського району Іркутської області³⁰. Ці події стали початком трагедії галицької родини Романюків.

Як указують жителі с. Хімчин, Танасій Романюк, брат Василя, втік із вагона в Коломиї (патріарх Володимир згадував, що Танасій втік на станції Заболотів), коли родину відправляли в Сибір. Повернувшись у Хімчин, він жив деякий час у родичів. Згідно з новітніми дослідженнями Т.Романюк був охоронцем кушового провідника Сокола (І.Бейсюка)³¹. Т.Романюк був убитий 21 червня 1947 р. каральними органами НКВС і таємно перепохований односельчанами. На тому місці до цього часу стоїть хрест у лісі³². В офіційних матеріалах СБУ немає даних про причини, через які Танасій не був відправлений на спецпоселення, про його смерть. Також в офіційних повідомленнях не було інформації про смерть О.Романюка, який помер від непосильної праці, голоду й холоду на засланні в 1946 р.³³. Смерть батька й убивство брата на все життя поклали відбиток у душі В.Романюка.

Заслання В.Романюк відбував у Кустолівській сільськогосподарській колонії №17 управління НКВС у Полтавській області. 18 березня 1946 р. начальник оперативно-чекістського управління відділення виправно-трудової колонії Управління НКВС Полтавської області капітан Багно прийняв постанову про порушення кримінального переслідування відносно в’язнів Кустолівської сільськогосподарської колонії №17 НКВС М.Редчука, Ю.Рохманейка, Є.Матвеева, Г.Шостя, П.Мошенця, В.Романюка. Арештанти “об’єдналися між собою на основі антирадянських поглядів в контрреволюційну групу під назвою “УСС” (Український січовий стрілець) під керівництвом М.Редчука і проводили в таборі вербовочну роботу, контрреволюційно-націоналістичну пропаганду, вихваляли ОУН і бандерівський рух, готувались до повстання і втечі з табору з метою вступу в банду УПА для продовження боротьби проти радянської влади. Вони також зводили наклеп на керівників партії і на Радянський уряд, дискредитували радянські закони і закликали в’язнів до активної боротьби”³⁴.

Після арешту 29 березня 1946 р. М.Редчук розказав, що в травні або в червні 1945 р. у Кустолівську колонію, де він відбував попередню міру покарання, прибула група в’язнів із західних областей України, серед яких був і В.Романюк. Вони розповідали М.Редчуку, що в Західній Україні ідейні борці-бандерівці зі зброєю в руках ведуть боротьбу за “самостійну Україну”, при цьому зводили наклеп на радянську дійсність.

На допиті М.Редчук заявив, що до створеної ним групи було залучено 8 чоловік, у тому числі й В.Романюка. Основними завданнями групи були втеча з колонії і боротьба проти радянської влади шляхом об’єднання членів групи з українськими націоналістами. Перша втеча готувалася ще в червні – липні 1945 р., але її перенесли, сподіваючись на амністію на честь жовтневої революції. Вдруге спробу відклали з надією на можливу амністію у зв’язку з виборами у Верховну Раду СРСР. Третя розмова про втечу, на якій були присутні І.Легайда, Ю.Рохманейко, В.Романюк, Г.Шостя, М.Редчук, відбулася на початку березня 1946 р. М.Редчук розказав про можливість початку війни між СРСР і США через погіршення між ними відносин і активізацію бандерівців у таких обставинах. Тому членами групи було призначено втечу на травень. На допиті 2 квітня 1946 р. М.Редчук визнав, що “УСС – не група, а контрреволюційна повстанська націоналістична організація”³⁵.

На допиті 24 квітня він уточнив, що “В.Романюка завербував в організацію приблизно в серпні 1945 р., попередньо неодноразово розмовляючи з ним”³⁶. В.Романюк погодився на пропозицію взяти участь в організації.

В.Романюка було арештовано 9 квітня 1946 р., а 18 квітня йому пред’явлено обвинувачення. На допитах 9 і 24 квітня 1946 р. слідчий з’ясував обставини його участі в ОУН³⁷.

В’язень 24 квітня підтвердив, що із серпня 1943 р. до дня першого арешту належав до ОУН, виконував обов’язки пропагандиста й зв’язкового. 13 квітня 1946 р. В.Романюк заявив, що на таємних зборах групи висловлював невдоволення каральною політикою уряду в Західній Україні, арештами й засланнями на Північ невинних людей.

На допиті 16 квітня 1946 р. В.Романюк визнав свою приналежність до УСС. Згідно з матеріалами кримінальної справи він указав, що, “будучи вороже настроєним до радянської влади за те, що його засудили на 10 років позбавлення волі за участь в оунівській організації, а родичів вислали в Іркутську область, на початку серпня 1945 р. дав М.Редчуку згоду вступити в цю організацію, яка ставила перед собою два завдання: будь-якими шляхами вирватись на волю для продовження боротьби проти радянської влади і прививати в’язням колонії націоналістичні почуття до створення “самостійної України”³⁸.

13 червня 1946 р. прокуратура Полтавської області прийняла ухвалу про направлення кримінальної справи в суд. Усі допитані визнали себе винними й давали показання на закритому засіданні спеціального табірному суду виправно-трудових таборів і колоній МВС УРСР 17–18 червня 1946 р. Прокурор Куриленко у своєму виступі запропонував відносно М.Редчука, П.Мошенця, В.Романюка застосувати вищу міру покарання – розстріл. В останньому слові вони просили суд зберегти їм життя.

Згідно з вироком табірному суду від 17–18 червня 1946 р. М.Редчука було засуджено до розстрілу, а решту, серед них і В.Романюка, до 10 років позбавлення волі з відбуванням у віддалених місцевостях СРСР із поразкою в правах на 5 років і конфіскацією особистого майна³⁹.

У вироці вказувалося, що “В.Романюк відбуваючи покарання в Кустолівській сільськогосподарській виправно-трудовій колонії, будучи вороже настроєним до існуючого в СРСР ладу, з серпня 1945 р. був учасником контрреволюційної повстанської організації під назвою УСС, куди був затягнений керівником Редчук, яка ставила своїми завданнями: організацію повстання в таборі шляхом фізичного обеззброєння охорони, здійснити втечу з табору, об’єднатися з бандерівськими бандами для продовження боротьби з радянською

владю за самостійну Україну. Проводив контрреволюційну агітацію серед ув'язнених, спрямовану на дискредитацію партії і радянського уряду⁴⁰.

Цей період був надзвичайно важливим у житті юнака, оскільки продовжується становлення його як особистості. Ці роки він називав “своїми університетами”. З ним навесні 1953 р. у колимському спецтаборі “Холодний” познайомився поет І.Гнатюк. Він працював на золотодобувній рудні, що межувала із зоною, а В.Романюк – на збагачувальній фабриці, розташованій за кілометр-півтора від табору⁴¹.

Важкі умови проживання, виснажлива робота, голод, холод зумовлювали спосіб життя, стан здоров'я, зовнішній вигляд в'язнів. Однак В.Романюк, за словами І.Гнатюка, вирізнявся з-поміж усіх, “був завжди зібраний, стрункий, акуратний. Був такий же прямий і негнучий тілом, як і духом”⁴².

9 серпня 1953 р. В.Романюком дана розписка про звільнення з табору. Проте на підставі Указу МВС МДБ від 16 березня 1948 р. він знаходився на засланні в м. Магадан із 28 серпня 1953 р. до 30 квітня 1956 р. Звільнений із заслання згідно з Указом Генерального прокурора СРСР, МВС і КДБ при РМ СРСР від 19 березня 1956 р.⁴³.

Відбуваючи заслання в Магадані, В.Романюк познайомився з Марією Антонюк, з якою одружилися 24 серпня 1954 р. Їх об'єднували не тільки почуття, а схожі життєві долі й спільні ідейні погляди. М.Антонюк народилася 1924 р. на хуторі Скоморохи Олександрійського району Рівненської області. 17 березня 1944 р. її було арештовано органами контррозвідки “Смерш”⁴⁴. М.Антонюк було пред'явлено звинувачення в тому, що 1943 р. вона вступила в ОУН, де діяла під псевдо “Іскра”, виконуючи обов'язки заступника станичного, “збирала для бандитів УПА перев'язочний матеріал, продукти харчування” серед населення⁴⁵. Слідством було встановлено, що в січні 1944 р. М.Антонюк брала участь у зібранні членів ОУН, обговорюючи методи й форми боротьби з Червоною армією і радянською владою. 7 квітня 1944 р. у закритому судовому засіданні була засуджена військовим трибуналом 13 Армії до 10 років позбавлення волі у виправно-трудовах колоніях⁴⁶.

Протягом 22 березня 1955 р. – 10 липня 1957 р. після закінчення курсів кіномеханіків В.Романюк працював кіномеханіком другої категорії в кінотеатрі “Гірняк” Магаданського обласного управління кінофікації. У Магадані він здобув 10-класну освіту, займався самоосвітою. Саме на засланні В.Романюк розпочав самостійне опанування теоретичних основ богослов'я⁴⁷. У таборах у нього зміцніла віра в Бога. Причина полягала не тільки у важких тюремних умовах, але й у тому, що “разом з ним сиділо чимало віруючих людей, серед яких попадалися особи непересічного рангу: єпископи, керівники церковних юрисдикцій різних домінацій, серед них були і православні, і греко-католики, і старообрядці”⁴⁸. Під впливом ув'язненого духовенства В.Романюк повністю простудіював Біблію, перечитав багато релігійної літератури. Саме тоді він вирішив, якщо вдасться вийти живим із таборів, присвятить себе служінню Богові.

Протягом 1956–1958 рр. В.Романюк домагається реабілітації у справі 1944 р. Він писав скарги 16 травня 1956 р., 2 листопада 1956 р., 12 квітня 1957 р., 10 жовтня 1957 р. у Головну військову прокуратуру СРСР, прокурору Прикарпатського військового округу, звертався до цих органів, щоб дізнатися про хід і результати розгляду⁴⁹. Але тільки після його повернення в 1958 р. на Прикарпаття розпочався перегляд цієї справи.

У 1958 р. В.Романюк звернувся зі скаргою в органи влади, в якій свою вину категорично заперечував. На її підставі в серпні 1958 р., зважаючи на кон'юнктуру часу (період реабілітації репресованих у контексті хрущовської відлиги), за вказівкою прокуратури по справі було проведено додаткове розслідування. Постановою військової колегії Верховного Суду СРСР від 13 лютого 1959 р. вирок Військового трибуналу військ НКВС Станіславської області від 26 вересня 1944 р. і рішення Військового трибуналу 4 Українського фронту від 28 жовтня 1944 р. стосовно В.Романюка були відмінені.

У 1958 р. після повернення із заслання на Прикарпаття він вступив на дворічні Вищі богословські курси при Станіславському єпархіальному управлінні. 16 листопада 1959 р. після закінчення курсів був висвячений в сан диякона й розпочав свою діяльність у Косові та навколишніх селах. Проте попередні ув'язнення стали причиною того, що йому було відмовлено у висвяченні в сан священника. Тільки 26 квітня 1964 р. здійснилася давня мрія В.Романюка – він отримав сан ієрея.

1972–1973 рр. називають періодом активізації політичних репресій в СРСР, “генеральним погромом”, під час якого країна була охоплена хвилею ув'язнень, закритих судових процесів, які виносили вироки в основному за ст.62 КК СРСР (“антирадянська агітація і пропаганда”). У 1972 р. серед тих, кого арештували, був і отець Василь. У вироді Івано-Франківського обласного суду від 12 червня 1972 р. зазначалося, що “підсудний Романюк В.О. в червні 1946 року був засуджений за ст.54-10 ч.2 КК УРСР до 10 років позбавлення волі з поразкою в правах строком на 5 років і, будучи достроково звільненим 9 серпня 1953 року з місць ув'язнення із зарахуванням робочих днів, на шлях виправлення не став, згодом знову зайнявся антирадянською діяльністю, спрямованою на підризу та ослаблення Радянської влади. З цією метою Романюк на протязі 1963–1972 років поширював наклепницькі вигадки, що порочать радянський державний і суспільний лад, а також виготовляв, зберігав та розповсюджував з тією ж метою літературу наклепницького щодо радянського державного і суспільного ладу змісту”⁵⁰.

Основними пунктами звинувачення В.Романюка було систематичне прослуховування закордонних радіостанцій, а “потім серед свого оточення поширював наклепницькі вигадки, що порочать радянський державний і суспільний лад, стверджуючи, що держава не дбає про поліпшення умов життя радянських людей, які голодують і працюють тільки за шматок хліба, учасників бандерівських банд підсудний назвав героями, дійсними борцями за “Самостійну Україну”...”⁵¹. Отож участь В.Романюка в ОУН і УПА стала причиною подальших його переслідувань та ув'язнень.

Таким чином, становлення світогляду В.Романюка відбувалося в складних умовах суспільно-політичного становища Галичини, яка опинилася в епіцентрі подій, пов'язаних із радянізацією краю і Другою світовою війною. Визначальний вплив на нього в дитячі роки мали родинне виховання і традиційна релігійність населення західноукраїнських земель. Участь В.Романюка в ОУН і УПА утвердила переконання в боротьбі за незалежність України, сприяла його ідейному зростанню. У 1944 р. дев'ятнадцятирічний юнак був арештований як зв'язківець ОУН, а сім'я вивезена в Сибір. Відбуваючи ув'язнення, він знову отримав новий термін за участь у “контрреволюційній” організації, яка начебто планувала втечу з колонії та антирадянську боротьбу. Участь в ОУН і УПА сприяла формуванню високої національної свідомості В.Романюка, патріотизму, які стали визначальними для його правозахисної і релігійно-церковної діяльності.

¹ Бажан О., Данилюк Ю. Український національний рух: основні тенденції і етапи розвитку (кін. 1950-х–1980-ті рр.). – К., 2000. – 232 с.; Пашенко В. Православ'я в новітній історії України: У 2 ч. – Полтава, 2001. – Ч.2. – 736 с.

² Голод І. Церквою керував ... оунівець (Патріарх Володимир Романюк) // Молода Галичина. – 2005. – 14 липня. – С.3.

³ Галузевий Державний архів Служби Безпеки України (далі – ГДА СБ України). – Ф.6, спр.67455, арк.255.

⁴ Науковий етнографічний архів Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету ім. В.Стефаника. – Ф.І., оп.4, спр.2. Свідчення Підлетейчука Петра Андрійовича 1930 р. н. про В.О.Романюка; народився в с.Хімчин Косівського району Івано-Франківської обл., освіта вища незакінчена, пенсіонер, голова районного братства ОУН і УПА, проживає в с. Хімчин Косівського району. Записано Д.С.Зінчуком 29.08.2006 р. у с. Хімчин Косівського району Івано-Франківської області. – Арк.1.

⁵ ГДА СБ України. – Ф.6, спр.75202-ФП, т.1, арк.135.

6. Реабілітовані історією: У 27 т. Івано-Франківська область: У 2 кн. / Упорядник, автор передмови Л.Вардзарук. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2006. – Кн.2. – С.1055.
7. ГДА СБ України. – Ф.6, спр.75202-ФП, т.2, арк.177.
8. Там само. – Ф.6, спр.67455, арк.92.
9. Бажан О., Данилюк Ю. Терновий вінок Патріарха Володимира // Полтавські єпархіальні відомості. – 1995–1996. – Ч.3. – С.1.
10. ГДА СБ України. – Ф.6, спр.75202-ФП, арк.93–94.
11. Там само. – Арк.97.
12. Там само. – Арк.99.
13. Там само. – Арк.18.
14. Там само. – Арк.20.
15. Там само. – Арк.40.
16. Там само. – Арк.102.
17. Там само. – Арк.104.
18. Там само. – Арк.106.
19. Там само. – Арк.203.
20. Там само.
21. Там само. – Арк.204.
22. Там само.
23. Там само. – Арк.208.
24. Там само. – Арк.221.
25. Там само. – Арк.224.
26. Там само. – Арк.227.
27. Там само. – Арк.229.
28. Там само. – Арк.234.
29. Там само. – Арк.229.
30. ГДА СБ України. – Ф.6, спр.75202-ФП, т.2, арк.74.
31. Реабілітовані історією: У 27 т. Івано-Франківська область: У 2 кн. / Упорядник, автор передмови Л.Вардзарук. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2006. – Кн.2. – С.942.
32. Науковий етнографічний архів Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету ім. В.Стефаника. – Ф.1, оп.4, спр.2. Свідчення Підлетьчука Петра Андрійовича 1930 р. н. про В.О.Романюка; народився в с. Хімчин Косівського району Івано-Франківської обл., освіта вища незакінчена, пенсіонер, голова районного братства ОУН і УПА, проживає в с. Хімчин Косівського району. Записано Д.С.Зінчуком 29.08.2006 р. у с.Хімчин Косівського району Івано-Франківської області. – Арк.1, спр.3; Свідчення Романюк Євдокії Антонівни 1928 р. н. про В.О.Романюка; народилась у с. Хімчин Косівського району Івано-Франківської обл., освіта 2 класи, пенсіонерка, проживає в с. Хімчин Косівського району. Записано Д.С.Зінчуком 29.08.2006 р. у с. Хімчин Косівського району Івано-Франківської області. – Арк.1.
33. ГДА СБ України. – Ф.6, спр.75202-ФП, т.2, арк.75.
34. ГДА СБ України. – Ф.6, спр.75202-ФП, т.1, арк.62–63.
35. Там само. – Арк.64.
36. Там само. – Арк.65.
37. Там само.
38. Там само. – Арк.66.
39. Там само. – Арк.67.
40. Там само. – Арк.70.
41. Гнатюк І. Патріарху-великомученику у грудні 2005 р. виповнилося б 80 літ // Гуцульський календар. – 2005. – №10. – С.43.
42. Там само.
43. ГДА СБ України. – Ф.6, спр.75202-ФП, т.2, арк.210.
44. Там само. – Арк.76.
45. Там само.
46. Там само. – Арк.77.
47. Ясиновський В. Золотава лілея Володимира Романюка // Сільські вісті. – 1996. – 19 липня. – С.2.
48. Романюк Т. Патріарх Володимир, або спогади про батька. – К.: Видавничий центр “Просвіта”, 2000. – С.16.
49. ГДА СБ України. – Ф.6, спр.75202-ФП, т.1, арк.309, 310, 311.
50. Там само. – Ф.6, спр.75202-ФП, т.2, арк.323.

51. Там само.

In the article the participation of known pravozahisnica, of many years politv'yaznya is analysed, church figure Vasiliy Romanyuk (patriarch Vladimir) in OUN. The reasons of arrest are considered in 1944, process of judicial investigation above him.

Key words: patriarch Vladimir, V.Romanyoca, OUN, UPA, world view, pursuit, repressions.

УДК 94(477): 262.14

ББК 63.3 (4 Укр.)

Наталія КОНЦУР

ПАТІАРХ ЙОСИФ СЛІПІЙ: ШТРИХИ ДО ПОРТРЕТА РЕЛІГІЙНОГО ДІЯЧА

У статті на широкому фактологічному матеріалі аналізується історичний портрет патріарха Йосифа Сліпого, який із гідністю, винісши тортури тоталітарного режиму, відстоював і розбудовував УГКЦ.

Ключові слова: Українська греко-католицька церква, отець Йосиф, комуністичний тоталітарний режим, наша церква, патріарх.

Є постаті, які залишаються в пам'яті народній своїми діями, творчими здобутками на ниві духовній, літературній, мистецькій, досягненнями в науці чи політиці. Йосиф Сліпий належить до постатей світового виміру. Він – світоч християнської віри. Він – мученик і страдалець за християнські переконання. Він – один із фундаторів Української греко-католицької церкви. Він – знаний учений на терені світової богословської науки. Йосиф Сліпий, із гідністю справжнього християнина винісши жахливі тортури комуністичного тоталітарного режиму, не втратив мужності, а благословенний Божим провидінням упродовж 20 років розбудовував українську церкву в діаспорі, дбаючи про духовний розвій української нації.

“Оця любов до Христа, любов до Святої Церкви, що є його Таїнственным Тілом, любов до рідного українського народу з його духовними і матеріальними скарбами визначували мій життєвий трудолюбивий шлях, моє думання і мою працю, на волі і в неволі”¹.

Йосиф Сліпий – велична постать нашої новітньої церковної історії і загалом історії українського народу. Глибинні народні джерела формування цієї неординарної особистості розкрив дослідник української церкви В.Ленчик: “Своєю психологічною структурою митрополит Йосиф був без сумніву великий інтелект, тонкий аналітик дуже складних питань, знавець мистецтва і музики, незвичайно працюючий, як дослідник і вчений, аристократ духа, якого могло дати лише Золоте Поділля, що поєднував у собі велике почуття власної гідності із здоровими етично-моральними засадами і глибокою природною релігійністю”².

Першого листопада 1944 р. перервалася нитка життя Слуги Божого митрополита Андрея Шептицького. Автоматично всі обов'язки, весь тягар і відповідальність за долю нашої церкви впали на отця Йосифа Сліпого³.

Насамперед він розпорядився організувати похоронний похід через місто з поворотом назад до церкви св. Юра. Багато церковних владик відраджували нового Главу УГКЦ від задуму, вважали, що не треба “нести тіла з домовиною через місто, бо можуть його зневажити, – писав Йосиф Сліпий, – але я не уступив і сказав, що тіло понесуть священники”⁴.

“Натхненний його благодаттю, служив я своїй рідній Церкві на тих постах, які доручив мені Глава і Батько нашої Церкви, Слуга Божий митрополит Андрей, як професор та

ректор Духовної Семінарії і Богословської Академії, як засновник Українського Католицького Університету в Римі”⁵.

Без сумніву, ліпшого кандидата на митрополита не можна собі було уявити. Йосиф Сліпий за весь час давнішої своєї діяльності, церковної і громадської, показав себе людиною такого великого формату, такого сильного характеру й уміння, що лиш він один міг перейняти керму церкви в такі грізні часи. Надій він не обманув. Він створив одну з найсвітліших сторінок нашої церковної історії⁶. За період своєї діяльності як ректор єдиної у світі української високої богословської школи, Богословської академії він підніс її рівень до рівня найліпших такого роду інституцій у цілій католицькій церкві, виховав цілу генерацію священників нового типу, поставив богословську науку нашої церкви нарівні з наукою західних європейських країн. Послідовник митрополита Андрея, митрополит Йосиф зумів поєднати східний тип християнства, притаманний орієнтальній церкві, з органічною приналежністю нашої церкви до Заходу, до католицької церкви та її культури⁷.

З цією хвилиною закінчується його праця як науковця й організатора наукового богословського життя і відкриваються двері невідомого завтра. Його життя склалося так, що хоч він і займався в молодості науковими студіями чи то в Інсбруці, чи в Римі, провидіння кликало його бути священником, архіпастирем і духовним батьком чи не в найважчі часи історії Греко-католицької церкви в Україні. Це служіння коштувало йому дуже дорого, бо найкращі роки свого життя (1945–1963) він провів у тюрмі або на засланні. “Скільки можна було за той час зробити, та не можна було, та й зрештою не дали...”⁸.

Над Українською католицькою церквою нависли чорні хмари. Отець Йосиф прагне виявити лояльність до московської влади, висилаючи делегацію з жертвами на допомогу інвалідам. На такі благородні жести нашого народу на знак вдячності московські володарі виявили вороже ставлення супроти нашої церкви й народу. Отець Йосиф був свідомий тої складної ситуації і що чекає на нього як голову Української католицької церкви. Уже 11 квітня 1945 р. митрополита Йосифа заарештовують, а разом із ним усіх наших єпископів, багато священників, монахів, монахинь і вірних. З цієї хвилини відчинилися ворота важкої мандрівки ув’язнень і заслань⁹.

За цим прийшов черговий удар нашій церкві, а саме: примусове з’єднання Української католицької церкви з Московською православною. Юридична ліквідація церкви відбулась у цілковитій відсутності нашої ієрархії, бо всі були арештовані на т. зв. Львівському Соборі. Виконавцями примусового “возз’єднання” були Московська православна церква, а точніше, її патріарх Алексей, з допомогою кремлівських вождів і горезвісного КГБ. У той час митрополит Йосиф і всі наші владика, священство й чернецтво міряли сибірську тайгу й тундру. Здавалося, що за ними всіма слід пропав. Ми дуже часто згадуємо зовсім машинально: митрополит був ув’язнений вісімнадцять років. Спробуймо це поняття – вісімнадцять років ув’язнення – виповнити дійсним змістом¹⁰.

Вісім літ примусових робіт у сибірських таборах строгого режиму. Москва й Ново-сибірськ, Маріїнськ і Киров, Печора й Инта, Мордовія і Потьма – головні етапи поневірянь під час першого ув’язнення. У 1953 р. кардинал Йосиф Сліпий засуджений удруге. Заслання в Красноярський край. Там він пише перші два томи історії Вселенської церкви в Україні, починаючи від святого апостола Андрія¹¹.

“Ув’язнення ніччю, тайні судилища, безконечні допити і підглядання, моральні і фізичні знущання й упокорення, катування, морення голодом, нечестиві слідчі і судді, а перед ними я, безборонний в’язень – каторжник, “німий свідок Церкви”, що знеможений фізично і психічно вичерпаний, дає свідчення своїй рідній мовчазній і на смерть приреченій Церкві... І в’язень – каторжник бачив, що і його шлях “на краю землі” кінчався приреченням на смерть!”¹².

Там, на засланні, отець Йосиф zdeградований, зведений до якогось табірнього числа, відірваний від світу, серед голоду й холоду, без відповідного одягу та взуття, без елемен-

тарних людських умов і ще й у похилому віці. Треба було залізної сили волі й витриманості, щоби в таких умовах витримати й додержати людської гідності і достоїнства.¹³ До речі, під час перебування в концтаборі Йосиф Сліпий довідався, що туди доставили одного з тих енкаведистів, котрий брав участь у його арешті. Тепер цей тип потрапив у неласку до більшовицької влади, яка змінила звичну йому уніформу на арештантський одяг. Коли ж він дізнався про перебування тут свого колишнього “підопічного”, то дуже переживав, чи Йосиф Сліпий пробачить йому. Митрополит при першій же нагоді підійшов до нього й обійняв того бідолагу¹⁴.

Митрополита привозили з далекої півночі на Київські гори й пробували його зламати, показуючи царство, що його чекає, навіть обіцяли спадкоємність московського патріарха Алексея, якщо він відмовиться від Апостольської Столиці, від Католицької церкви й перейде на російське православ’я. Тверде й непохитне “ні” немилосердно збитого й скатованого до крові. Знову й знову митрополита повертали на заслання. Щоб встояти проти такої спокуси, а потім сказати “ні”, треба було мати крицевий характер і силу волі. Отець Йосиф вибрав фізичну неволю, знущання, поневіряння, замість жити фізично на волі душевно скованим, а ще гірше – душевно мертвим¹⁵.

Після засудження Йосифа Сліпого в 1946 році майже ніхто не знав, чи він живе й де перебуває. Аж після смерті Сталіна, коли настала амністія для деяких в’язнів, а серед них і чужинців, дійшли до нас вістки про митрополита, що він живий. У західній пресі з’явилися описи зустрічей із ним. Тут, зокрема, можна згадати о. Петра Леоні, який мав нагоду бути деякий час разом із митрополитом на засланні, й він про це описав у книжці “Ватиканський шпигун”, що з’явилась у Римі в 1959 р.¹⁶.

1960 р. Папа Іван XXIII номінує Блаженнішого кардиналом і добивається його остаточного звільнення. Після 18 років страждань Йосиф Сліпий опинився на волі, в центрі Вселенської церкви – Ватикані. Людина, що, здається, була забута всіма, ожила, як ніколи, на передових сторінках світової преси, на радіо й телебаченні. Надзвичайно зворушливими є моменти, як його зустрічали високі ватиканські чини, кардинали Чиконіяні та Теста. Потім привезли митрополита до Папи Іоана XXIII, який спеціально чекав його приїзду¹⁷.

У неділю 10 лютого став Йосиф Сліпий перед Папою Іоаном XXIII. Після молитви в домашній каплиці він дістав картку, позначену багатьма червоними крапками, – це концентраційні табори, що розтягаються по східній Московії. Папа звелів собі дати й показати концтабір, де жив митрополит. Сліпий указав на місцевість і промовив: “Зі мною були католики і православні, а я був їх єпископ”¹⁸.

Подальший період життя виповнений безупинною працею, молитвами за церкву й народ. Бо ж чи міг він бути вільним, коли не була легалізована Українська греко-католицька церква.

У процесі розвитку подій навколо нашої церкви, на тривалі прохання мирян, священників і єпископів, Блаженніший отець Йосиф погодився прийняти титул патріарха. Цей святочний акт історичного значення стався в час “Українських днів” у Римі в 1975 р., у базиліці св. Петра й на гробі апостола Петра в імені “Божого люду” о. д-р Іван Гриньох грецькою мовою проголосив отця Йосифа патріархом Києво-Грецьким і всієї Русі-України.

“Як не ви, – звертається він до Павла VI, – проголосите, Ваша Святосте... зробіть те один із Ваших Наслідників, бо поки будемо жити, ми і наша Церква патріархату відректись не зможемо ніколи”¹⁹.

Це сталося доконаним актом і цього ніхто не зітре з нашої історії. Уже тоді частина іноземних достойників прийняли як факт доконаний і зверталися до Блаженнішого як до патріарха. Не забуваймо, що “звичка творить право”. Дехто втрачає віру. Ісуса Христа зрадив один з апостолів. Апостол Петро тричі відрікся від Христа, але незалежно від цього світло перемогло темряву, а правда перемогла лицемірство. І сьогодні стоїть могутня і

непорушна Христова церква. Це тільки питання часу. Ми непохитно віримо в перемогу нашої правди²⁰.

Йосиф Сліпий як керівник і пастир мільйонів українських католиків протягом 40 років (1944–1984) здобув світове визнання. Він разом зі своїм попередником митрополитом Андреем Шептицьким підніс на нові висоти духовну й естетичну красу візантійсько-українського обряду, повноцінно утвердивши його в середовищі західного християнства, в самому центрі католицького світу – в Римі. Він зламав чимало помилкових стереотипів серед своїх римських колег – кардиналів щодо України, її церкви, її історії. Це було під силу людині не тільки сильної волі, а й глибоких знань, порядності, культури, полум'яного патріотизму. Він приїхав у 1963 р. із каторги до Італії вже немолодою і не зовсім здоровою людиною, і багатьом здавалося, що це буде “доживання віку” виснаженого, кволого старця. Але він ще жив у Римі при 4 папах, за 21 рік не раз сколихував Ватикан, увесь католицький світ своїми заходами на захист України та її церкви. Мас-медіа не здивуєш сенсаціями, але й вони часто писали про феномен кардинала Сліпого. Він прожив 92 роки (1892–1984) й від молодості до глибокої старості багато чого в його житті й діяльності було справді феноменальним. Риса винятковості окреслює його вдачу, міжлюдські стосунки, спосіб думання, науковий доробок, внесок у культуру, покровительство мистецтву.

1. Патріарх Смирений Йосиф (Друкується за виданням: Патріарх Йосиф. – Детройд, 1984) // Пам'ять століть. – 2002. – №6. – С.6.
2. Рудницька М. Невидимі стигмати // Пам'ять століть. – 2002. – №6. – С.20.
3. Яроцький П. Повернення із забуття (Українська Греко-Католицька Церква: історія і сучасний стан) // Політика і час. – 1992. – №4. – С.80.
4. Рудницька М. Невидимі стигмати // Пам'ять століть. – 2002. – №6. – С.25.
5. Патріарх Смирений Йосиф (Друкується за виданням: Патріарх Йосиф. – Детройд, 1984) // Пам'ять століть. – 2002. – №6. – С.7.
6. Яроцький П. Повернення із забуття (Українська Греко-Католицька Церква: історія і сучасний стан) // Політика і час. – 1992. – №4. – С.83.
7. Державність. – 1994. – №1–2. – С.63.
8. Денисенко А. Національні мотиви у творчій спадщині Йосифа Сліпого // Пам'ять століть. – 2002. – №6. – С.52.
9. Мартирологія українських церков. – Торонто, 1985. – Т.2. УГКЦ. – С.198.
10. Сергійчук В. Йосиф Сліпий в роки Другої Світової Війни // Пам'ять століть. – 2002. – №6. – С.20–38.
11. Бучинський. Батько Церкви та народу: кардинал Йосиф Сліпий // К., 1994. – №1. – С.103.
12. Патріарх Смирений Йосиф (Друкується за виданням: Патріарх Йосиф. – Детройд, 1984) // Пам'ять століть. – 2002. – №6. – С.8.
13. Мартирологія українських церков. – Торонто, 1985. – Т.2. УГКЦ. – С.220.
14. Рудницька М. Невидимі стигмати // Пам'ять століть. – 2002. – №6. – С.30.
15. Патріарх Йосиф / Упоряд. В.Маркусь. – Детройд: Видання Українського Патріаршого світового Об'єднання, 1984. – 72 с.
16. Сергійчук В. Йосиф Сліпий в роки Другої Світової Війни // Пам'ять століть. – 2002. – №6. – С.20–38.
17. Пасенко І. Голгота Української Греко-Католицької церкви в час руїни // Українське слово. – 1995. – 27 квітня.
18. Державність. – 1994. – №1–2. – С.63.
19. Бучинський. Батько Церкви та народу: кардинал Йосиф Сліпий // К., 1994. – №1. – С.104.
20. Степовик Д. Кардинал Йосиф Сліпий // Історичний календар. – 2002. – С.74–78.

The article offers the analysis of a historic portrait of patriarch Yosyf Slipyi on widely-spread materials, who suffered cruelty of totalitary regime with dipnity developed the Ukrainian Greek Catholic Church.

Key words: Greek Catholic Church, prist Yosyf, communist totalitary regim, our Church, imprisonment, patriarch.

УДК 94(477)

ББК 63.3 (4 Укр.) 625

Микола МИХАЛЬЧЕНКО, Олександр СИЧ

ВІЙСЬКОВА ПОЛІТИКА ЗАКОРДОННОГО ЦЕНТРУ ОУН В УМОВАХ НАГНІТАННЯ “ХОЛОДНОЇ ВІЙНИ” (ЛЮТИЙ 1945 – ЛЮТИЙ 1946 рр.)

У статті досліджується військова політика Закордонного Центру ОУН в умовах нагнітання “холодної війни”. До аналізу вперше залучено ряд матеріалів з українських еміграційних видань та архівних збірок.

Ключові слова: Закордонний Центр ОУН, “холодна війна”, національно-визвольна боротьба, військова політика, мобілізація.

З відновленням української держави в 1991 р. і на етапі її становлення поступово долається радянський та пострадянський підхід у трактуванні української історії, будованим не на основі історичних фактів, а на ідеологічних догмах і кліше. Це, зокрема, стосується національно-визвольної боротьби українського народу у ХХ ст., історії Організації українських націоналістів (ОУН) та Української повстанської армії (УПА).

Однак поза увагою українських дослідників залишається вагома частка цієї історії, яка мала безпосереднє відношення до перебігу боротьби, але просторово розгорталася поза межами України. Мова йде про закордонні структури ОУН і їхню допоміжну роль у веденні національно-визвольної боротьби ОУН на українських землях. Нерозкритість теми має об'єктивний характер, оскільки їхні архіви, в основному, поки що перебувають за кордоном і доступ до них закритий для більшості українських дослідників.

Актуальність статті полягає в тому, аби на основі документів з указаних архівів частково заповнити пробіл у дослідженні історії ОУН. Отож, об'єктом дослідження є історія ОУН, а його предмет і тема звужені до рамок військової політики Закордонного Центру (ЗЦ) ОУН, що існував із лютого 1945 до лютого 1946 рр. і відіграв етапну роль у становленні Закордонних Частин (ЗЧ) ОУН.

Аналіз мемуарної літератури та досліджень того періоду показує, що тільки окремі праці еміграційних авторів¹ і сучасних українських дослідників² дають загальне уявлення про діяльність ЗЦ ОУН. Однак у них відсутній системний виклад його історії, а зокрема, й військової політики. Відсутній такий виклад і в посібнику вищої школи КДБ, виданому в 1963 р. під грифом “секретно”³. Частково увагу цьому питанню автор приділив у статті “Закордонний Центр ОУН (лютий 1945–лютий 1946 рр.)”⁴.

Військову політику ЗЦ (а потім і ЗЧ) ОУН неможливо розглядати інакше, як у контексті світової політичної історії, яка в досліджуваному періоді характеризується протистоянням світових держав, яке отримало назву “холодної війни”. Здійснюючи її періодизацію, О.П.Іваницька заперечує тезу радянських істориків, що її початок датується 5 березня 1946 р., коли У.Черчилль виголосив відому промову в американському місті Фултон. Натомість історик вважає, що 1945–1948 рр. є часом поступового сповзання СРСР і США до стану конфронтації, а, власне, “холодна війна” тривала в період 1948–1962 рр.⁵

Приймаючи такий підхід до періодизації “холодної війни”, слід указати, що діяльність ЗЦ ОУН припала на етап “сповзання” світових держав до стану таких взаємовідносин.

ЗЦ ОУН був створений у лютому 1945 р. на так званій Віденській конференції провідних членів ОУН, що потрапили за кордон різними шляхами: одні з них були сюди спеціально спрямовані Проводом ОУН, що перебував в Україні, а інші – вийшовши з німецьких концтаборів. У конференції взяли участь: С.Бандера, М.Лебедь,

Я.Стецько, Л. і Д.Ребети, М.Прокоп, С.Ленкавський, М.Климишин, о. І.Гриньох, О.Тюшка, Я.Рак, В.Охримович. Головою Центру було обрано С.Бандеру⁶.

Основна мета, яку ставив перед собою Центр – максимальне сприяння національно-визвольній боротьбі ОУН та УПА в Україні. “Головним завданням ОУН на закордонному відтинку є співдіяти згідно з напрямними краєвої визвольної боротьби на чужих теренах, скріпляти її політичні позиції та приєднувати круг симпатиків серед своїх та чужих”, – визначала одна з його перших інструкцій⁷. На цьому етапі вона полягала в тому, аби звести в одну чітко структуровану мережу всіх членів ОУН, які різними шляхами під час війни потрапили за кордон, та організувати повернення їх в Україну для поповнення рядів указаних підпільних формацій⁸.

Серед інших тактичних завдань, які перед собою ставив Закордонний Центр ОУН ще до закінчення Другої світової війни, було забезпечення доступу до німецьких військових частин, аби вивести з їхнього складу в розташування союзницьких військ українські військові підрозділи⁹. М.Климишин у своїх спогадах згадував “про справу Української Дивізії, в німецькій армії, яку американці вважали за колаборантів, а нам треба було їх за всяку ціну переконати, що то є не так”¹⁰. Отож, проблема полягала не тільки в тому, щоби вивести українські військові підрозділи з німецької армії, але й вберегти їх від розправи радянських спецорганів і західних союзників СРСР.

У подібному, як і дивізійники, становищі перебували цивільні втікачі з території СРСР та офіцери й бійці радянської армії, які, скориставшись із близького сусідства американської, англійської та французької окупаційних зон, утікали до них і просили політичного притулку. На підставі інтерпретацій, що подавали союзникам радянські репатріаційні комісії, їх також вважали колаборантами та дезертирами й готові були повертати до рук НКВД. Для Проводу ЗЦ ОУН ці три справи – доля дивізійників, втікачів із території СРСР та з частин радянської армії – були на час закінчення війни головними у взаєминах із керівництвом західних окупаційних зон. С.Бандера доручив займатися цим питанням М.Климишину, забезпечивши його спеціальним офіційним мандатом представника Проводу ЗЦ ОУН¹¹.

“Згадані три справи представив я властям в часі першої своєї візити до Гайдельбергу, але вони ніяк не могли зрозуміти, чому ми не хочемо повертатися в Україну. Вони не вірили, що українські дивізійники – то не німецькі колаборанти, що втікачі-червоноармійці – це не дезертири, а політичні втікачі. Але вони то все записали собі й обіцяли передати то своїм вищим властям. Таких контактів було багато і всі представляли їм ті справи однаково і вони, нарешті таки прийшли до переконання, що ми маємо слухність”¹².

Очевидно, що такий інтерес ЗЦ ОУН до українських військових підрозділів у складі німецької армії та українців-втікачів із радянської армії був цілком зрозумілим не тільки як вияв національної солідарності, але й з уваги на поставлену мету його діяльності – вишколені й з бойовою практикою обидві категорії військовиків могли стати найкращим поповненням для УПА.

Війна закінчилася в травні 1945 р., діяльність ЗЦ ОУН було перенесено до Мюнхена (Німеччина) й уже в серпні проведено чергове засідання Центру (т. зв. Другі ширші наради), на якому одним із центральних постало питання ведення військової політики та створення Військового центру для налагодження власної військової підготовки¹³.

Судячи з того, що дещо пізніше Д.Веденєєв і С.Биструхін на підставі радянських архівних документів указують, що “куратором спецпідрозділів у 1950–1960-х рр. виступав організаційний та ідеологічний референт ЗЦ, спадкоємець С.Бандери на посту керівника організації С.Ленкавський (“Професор”)¹⁴, який був співзасновником ЗЦ ОУН, то слід припустити, що й на цьому етапі він курував у Проводі військові питання.

На цьому ж засіданні ухвалено “Тимчасову інструкцію” для провідного складу організації за кордоном, що чітко розписувала структурну дію ЗЦ ОУН в умовах закін-

чення Другої світової війни. Інструкція аналітично передбачала, що побут членів ОУН за кордоном матиме три фази: 1) час вичікування й “розгружування” еміграційної маси з території Німеччини; 2) час стабілізації й більш-менш осілого життя на чужині; 3) можлива зміна політичних взаємин між теперішніми союзниками й “актуалізація українського питання”¹⁵.

Хоч указана Інструкція мала тимчасовий характер і була розрахована на дію в першій фазі, але саме третя фаза була метою діяльності Закордонного Центру. Адже все членство ОУН після закінчення війни продовжувало вести боротьбу проти радянського режиму з твердим переконанням і в очікуванні, що рано чи пізно між колишніми союзниками та СРСР розгорнеться військове протистояння. “Якщо уклад взаємин між союзниками зміниться і хід подій буде розвиватися в напрямі підготовки неминучої війни, ми перейдемо у третю фазу нашої роботи на чужині. Тоді буде потрібна мобілізація всіх українських сил, а не тільки націоналістичних. Націоналісти ту мобілізацію будуть мати за завдання перевести”, – прогнозувала Інструкція¹⁶.

Інструкція передбачала чіткий облік, статус і підпорядкованість усіх вояків УПА, що потрапили за кордон. Адже зрозуміло, що, володіючи практичним бойовим досвідом партизанських дій в Україні, вони були безцінним мілітарним резервом для ОУН, а тому, підлягали жорсткому обліку. Перебуваючи в Україні, учасники УПА підпорядковувалися Головному командуванню УПА. Однак, потрапивши за кордон, виходили з-під такого підпорядкування і ті з них, що належали до ОУН, поступали в повне розпорядження Закордонного Центру. Кожен учасник УПА підлягав обов’язковій перевірці на надійність. Як виняток, в еміграційній практиці цього періоду перевірені учасники УПА трактувалися на рівні кандидатів у члени ОУН¹⁷.

Окрему увагу в Інструкції приділено організаційній та вишкільній праці в таборах, куди було інтерновано особовий склад 1 Дивізії Української національної армії (УНА), що була реорганізована з дивізії “Галичина”¹⁸. Організаційна робота базувалася на виявленні та структуруванні членства ОУН і проводилася за таким алгоритмом: 1) виявити невелику групу добре перевірених членів ОУН, що були активними в організаційній праці ще до військової служби або вступили в Дивізію за дорученням Проводу, й створити з представників усіх полків Реорганізаційну комісію; 2) з допомогою її членів виявити колишніх провідних членів ОУН (від станичного й вище), провести перевірку їхньої надійності й придатності до теперішньої праці й розробити форму зв’язків між ними та Реорганізаційною комісією; 3) у процесі виявлення нових провідних членів доповнити ними комісію і розподілити всі ділянки праці так, аби вона могла взяти на себе тимчасове керівництво структурою ОУН у Дивізії; 4) виявити та здійснити перевірку всіх без винятку членів ОУН серед інтернованих військовиків Дивізії й розробити систему їх організаційного зв’язку (у формі конспіративних гуртків або персонально-товариських контактів); 5) у міру доцільності в кожному полку створити організаційний провід (залежно від кількості виявлених членів – на правах районного чи станичного проводу); 6) в Реорганізаційній комісії визначити відповідального за систему безпеки та створити окрему групу для виявлення і стеження за агентами НКВД, гестапо, зрадниками, провокаторами тощо; 7) у разі несподіваної ліквідації табору чи його поділу розробити запасну систему зв’язку та контактів із наявними в ньому людьми¹⁹.

Важливого значення надавала Інструкція і вишкільній праці серед військовиків 1 Дивізії УНА. Для цього передбачалося створення при Реорганізаційній комісії окремої Інструкторської ланки, завданнями якої були: 1) проведення політичного вишколу членів ОУН; 2) здійснення загальнополітичної виховної праці серед решти таборовиків; 3) проведення пропаганди української справи серед чужинців; 4) протидія комуністичній агітації в середовищі таборовиків²⁰.

Отож, як видно з указаної Інструкції, організаційна та вишкільна праця настільки системно охоплювала всіх інтернованих у табори учасників 1 Дивізії УНА, що на випадок очікуваної війни вони могли бути легко мобілізовані Закордонним Центром ОУН для потреб визвольної боротьби в Україні.

На важливість і пріоритетність для ЗЦ ОУН цієї ділянки праці вказує той факт, що серед інтернованих учасників Дивізії УНА в таборі Риміні (Італія) працював один із провідних членів ЗЦ ОУН С.Ленкавський. Посвідчення, видане Центральним українським комітетом допомоги²¹, дозволяло йому безперешкодно пересуватися в таборах українських переселенців інтернованих військовиків нібито з метою збору цінних творів мистецтва й рукописів і вести відповідну організаційну роботу серед них. Сам комітет хоч і розміщувався в Лондоні, але поширював свою дію на Великобританію, Бельгію, Францію, Швейцарію, Італію, Аргентину, Бразилію. А за даними української еміграційної преси, на той час в Італії перебувало біля 20 тис. українців, у тому числі: 10 тис. військовополонених учасників 1 Дивізії Української національної армії (УНА), 5 тис. у складі польського корпусу Андерса, 2 тис. утікачів, які перебували в таборах переміщених осіб²².

Значно системніший характер і змістовний об'єм інформації має документ під назвою "Тимчасові інструкції"²³. Він призначався винятково для провідного членства й мав цілком таємний характер. Відповідно до цього документа діяльність кожного осередку ОУН за кордоном концентрувалася в трьох секторах діяльності: 1) внутрішньоорганізаційному; 2) загальногромадянському; 3) зовнішньополітичному²⁴.

Документ перш за все деталізував систему дії внутрішньоорганізаційного сектора, який вже в першій фазі "тимчасового побуту за кордоном", тобто в період масової концентрації українських емігрантів у повоєнній Німеччині, мав виконати завдання щодо чіткого впорядкування мережі наявних тут членів ОУН. Інструкція визначала її тимчасову структуру за схемою: "керівні осередки" (КО), як головні організаційні одиниці в окремих місцевостях, та підпорядковані нижчі клітини – "станції" й "стійки". Усі вони були зв'язані чіткою ієрархічною та безумовною підпорядкованістю, здійснювали регулярний політичний вишкіл членства й перебували в законспірованому й надзвичайно мобільному стані²⁵. Отож, уся мережа ОУН за кордоном у цей час виступала як цілком мілітаризована структура.

Здійснюючи підготовку до можливого початку Третьої світової війни, ЗЦ ОУН використовував досвід підпільної боротьби УПА та вживав заходів для розбудови таємних партизанських баз і складів у баварських лісах Німеччини. Таким, зокрема, завданням ще до закінчення війни займався Я.Стецько в лісах Баварії та Богемії. При цьому він потрапив під обстріл американських штурмовиків та отримав серйозні поранення²⁶. Пізніше аналогічне завдання з підготовки в баварських лісах партизанських баз на випадок війни із СРСР отримав від С.Бандери й колишній майор УПА П.Миколенко-"Байда"²⁷.

На цей же період припадає налагодження контактів і досягнення домовленостей про взаємовигідну співпрацю ЗЦ ОУН із розвідувальними службами Великої Британії, США, Німеччини, Італії та Іспанії. З їхньою допомогою проходять вишкіл і переправляються в Україну сухопутним, повітряним і морським шляхом перші кур'єрські групи ЗЦ ОУН. Згідно з радянськими джерелами з 1945 р. до 1950 р. різними каналами до СРСР потрапило близько 500 учасників українських націоналістичних центрів, які мали від них спеціальні завдання²⁸.

Дослідники історії українських спецслужб Д.Веденєв і С.Биструхін справедливо вказують, що приклади співробітництва з іноземними розвідцентрами були поширені серед патріотичних, антиколоніальних рухів багатьох народів світу та антирадянських рухів Опору народів колишнього СРСР, а тому "контакти ОУН зі спецслужбами іноземних держав носили закономірний характер з погляду механізму протидії визвольних рухів з панівними державами"²⁹.

До кінця 1945 р. Провід ОУН в Україні та ЗЦ ОУН прийшли до висновку, що початкове завдання закордонної мережі ОУН підлягає перегляду. Ставало зрозумілим, що очікуване військове зіткнення СРСР і колишніх західних союзників відтягується в часі. Зважаючи на це, національно-визвольна боротьба в Україні набиратиме затяжного характеру й потребуватиме мобілізації всієї української еміграції та активної зовнішньополітичної праці. Для виконання таких завдань слід було не просто тимчасово впорядкувати наявну за кордоном мережу ОУН, а стаціонарно її розбудувати й значно розширити. Зі зміною свого призначення реорганізації підлягав і Закордонний Центр³⁰. Для цього в лютому 1946 р. було скликано так звані Треті ширші наради ЗЦ ОУН. Їхнім результатом стала реорганізація ЗЦ ОУН у Закордонні Частини (ЗЧ) ОУН, головою яких знову обрано С.Бандеру, а за його поданням до складу проводу ввійшли: С.Ленкавський, Я.Стецько, М.Климишин, М.Лебедь, В.Охримович, М.Прокоп³¹.

У контексті цього дослідження цінність становить звіт голови ЗЦ ОУН С.Бандери, особливо в частині "Начерк загального плану дальшої діяльності". Даючи огляд загальних завдань ЗЧ ОУН через призму вищевказаних трьох секторів діяльності, в зовнішньополітичному секторі він особливо наголошує на "виеднуванні допомоги чи прихильності полі[тичного], вій[ськового], матер[іального] і тех[нічного] порядку, з'єднання союзників та інспірування чужих допоміжних-рівнобіжних (до визвольної дії ОУН. – О.С.) чії відтягуючих (по відношенню до советських дій. – О.С.) акцій". У внутрішньо-організаційному секторі до таких завдань належить виконання "допоміжних функцій для боротьби в Краю – зв'язок, кадри, техніка, матеріали, пропаганда, вишколи, резерви сил". У загальногромадянському – особливо привертаять увагу тези: 1) використання української еміграції в якості "базисної й резервуару (людських ресурсів. – О.С.)"; 2) підготовка кадрів для виконання завдань у майбутньому: "зовнішньополітичних, військових, державного будівництва"³².

Подаючи аналіз можливого розвитку подій, С.Бандера прогнозує три можливі варіанти, залежно від яких вибудовує програму дій ЗЧ ОУН: "а) Край держиться – війна цього (1946. – О.С.) року"; б) стабілізація на роки – Край держиться, переходить до затяжної рев[олюційної] дії"; в) можливість зриву (в Україні незалежно від початку війни. – О.С.)"³³.

У разі розвитку першого й третього варіантів перед ЗЧ ОУН має постати завдання щодо мобілізації українських еміграційних мас, особливо зі Східної України, для участі в національно-визвольній боротьбі, яка мала б активізуватися в Україні з початком війни. Базуючись на досвіді 1941 р., С.Бандера пропонує "оформити й зорганізувати в допомогу Краєві полі[тичну] і вій[ськову] силу – похідні групи"³⁴. Варіант стабілізації міжнародного життя на довгий час вимагає від ЗЧ ОУН "створення на еміграції сильної і тривалої бази, резервуару визв[ольно]-рев[олюційної] дії, підтримування рев[олюції] в Краю людьми і матеріалом"³⁵.

Не знаючи, який із варіантів може в найближчому часі стати реальністю, С.Бандера пропонує виконати ряд завдань, які при розгортанні будь-якого з них дозволять ЗЧ ОУН в однаковій мірі бути готовими до дії. Серед них, до речі, одним із перших стоїть завдання здобути широкі симпатії та посилити впливи ОУН серед маси емігрантів зі Східної України³⁶.

На цьому ж засіданні прозвучав спеціально підготовлений реферат "Міжнародна політична ситуація, її розвоєві тенденції та можливості і положення української справи", в якому обґрунтовано змальовано загострення суперечностей між СРСР і західними союзниками в процесі розширення першим підконтрольних територій у Європі, з одного боку, та загострення національних і соціальних суперечностей всередині самого СРСР і між ним і поневоленими народами – з іншого боку. Їх завершенням могла стати нова війна, в ході якої українська національно-визвольна боротьба знову набрала б своєї актуальності³⁷.

Характерно, що, розраховуючи на її виникнення, українські націоналісти, тим не менше, не абсолютизують зовнішній чинник для вирішення питання визволення України, а традиційно покладаються на сили власного народу. У висновках до вказаного реферату Треті ширші наради ЗЦ ОУН констатують, що зовнішня допомога може відігравати тільки роль “допоміжного чинника”, а “з українських політичних планів мусять бути викреслені всякі [...] спекуляції на зовнішню допомогу, як одинокий засіб рятунку народу перед знищенням”. “Такі спекулятивні розрахунки послаблюють волю народів, демобілізують його та видають безборонними у руки ворога. Тому такі спроби мусять бути безоглядно поборювані, звідки вони не виходили б. Єдине, що гарантує збереження народу і його фізичної та духової субстанції – це революційно-визвольна боротьба проти московсько-більшевицького імперіалізму аж до повного знищення та розвалу СРСР і відбудови незалежної української держави”³⁸.

Усі прийняті рішення щодо реорганізації Закордонного Центру підлягали апробації Проводом ОУН в Україні й були надіслані йому. У липні 1946 р. вони були ним затверджені, інформація про це надійшла до ЗЦ ОУН восени цього ж року й з того часу він остаточно припинив своє існування, а на його місці почали діяти ЗЧ ОУН³⁹.

Отож, військова політика ЗЦ ОУН у 1945–1946 рр. здійснювалася в контексті “холодної війни” з розрахунку на виникнення військового зіткнення між СРСР і країнами Заходу, а відповідно й на активізацію національно-визвольної боротьби в Україні. ЗЦ ОУН усвідомлював себе допоміжною силою такої боротьби та вважав першочерговим завданням мобілізацію всіх людських ресурсів мережі ОУН за кордоном й української еміграції для її потреб.

На випадок виникнення війни при ЗЦ ОУН було створено Військовий центр, велася підготовка з організації в лісах Баварії таємних баз і складів, здійснювався військовий вишкіл кадрів ЗЧ ОУН, у тому числі й із залученням можливостей країн перебування, була налагоджена співпраця з розвідорганами західних держав, потенційних військових противників СРСР.

Розкриття теми дає можливість розвивати дослідження військової політики Закордонних Частин ОУН в умовах найвищого загострення “холодної війни”.

¹ Мудрик-Мечник С. Закордонні Частини Організації Українських Націоналістів (причинки до історії). – Львів: Галицька Видавнича Спілка, 1995. – 150 с.; Мудрик-Мечник С. З приводу книжки “Микола Лебедь”. – Новий Ульм–Львів, 2001. – 65 с.; Мудрик-Мечник С. ОУН в Україні і за кордоном під проводом С.Бандери. – Львів: Галицька Видавнича Спілка, 1997. – 142 с.; Климишин М. В поході до волі. Спомини. – Б. м., б. в. (передмова вказує на 1996 рік видання). – Т.2. – 387 с.; Мірчук Петро. Революційний змаг за УССД. – Нью-Йорк–Торонто–Лондон: Союз українських політв’язнів, 1985. – Т.І. – 222 с.; Т.ІІ. – 1987. – 280 с.; Камінський В. Василь Охримович. Біографічний нарис. З передмовою Мирослава Прокопа. – Торонто–Нью-Йорк–Лондон: Видання Політичної Ради Організації Українських Націоналістів за кордоном (ПР ОУНз) і Середовища УГВР, 1999. – 152 с.; Стахів Є. Кризь тюрми, підпілля й кордони. – К.: Рада, 1995. – 318 с.; Кричевський Р. (Ільницький Р.). Організація Українських Націоналістів в Україні – Організація Українських Націоналістів за кордоном і ЗЧ ОУН. Причинок до історії українського націоналістичного руху. – Нью-Йорк–Торонто, 1962. – 116 с.

² Касьянов В.Г. Ідеологія Організації українських націоналістів // Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія. – К.: Наукова думка, 2005. – С.445–478; Киричук Ю. Український національний рух 40–50 років ХХ століття: ідеологія і практика. – Львів: Добра справа, 2003. – 464 с.; Панченко О. Організація українських націоналістів за кордоном в контексті українського державотворення. – Гадяч, 2003. – 466 с.; Русначенко А. Народ збурений: Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940–50 роках. – К.: Університетське вид-во “Пульсари”, 2002. – 519 с.; Сватко Я. Місія Бандери. – Львів: Галицька Видавнича Спілка, 2003. – 64 с.; Веденєєв Д.В., Биструхін Г.С. Двобій без компромісів. Протиборство спецпідрозділів ОУН та радянських сил спецоперацій. 1945–1980 роки. – К.: К.І.С., 2007. – 568 с.

- ³ Шульженко Б.С., Хамазюк І.В., Данько В.Т. Украинские буржуазные националисты. – М.: Высшая школа Комитета государственной безопасности при Совете Министров СССР имени Ф.Дзержинского, 1963. – 290 с.
- ⁴ Сич О. Закордонний Центр ОУН (лютий 1945 – лютий 1946) // Український визвольний рух / Центр досліджень визвольного руху, Інститут українознавства ім. І.Крип’якевича НАН України. – Львів: Вид-во “Мс”, 2006. – Збірник 7. – С.243–266.
- ⁵ Іваницька О.П. Новітня історія країн Європи та Америки (1945–2002). – Вінниця, 2003. – С.484.
- ⁶ Мірчук П. Нарис історії ОУН. – Т.ІІ / Архів С.Ленкавського при Інституті освітньої політики (Мюнхен). – Арк. 735; Мірчук Петро. Революційний змаг за УССД. – Нью-Йорк–Торонто–Лондон: Союз українських політв’язнів, 1985. – Т.І. – С.155; Кричевський Р. (Ільницький Р.). Організація Українських Націоналістів в Україні – Організація Українських Націоналістів за кордоном і ЗЧ ОУН. Причинок до історії українського націоналістичного руху. – Нью-Йорк–Торонто, 1962. – С.20; Камінський В. Василь Охримович. Біографічний нарис. З передмовою Мирослава Прокопа. – Торонто–Нью-Йорк–Лондон: Видання Політичної Ради Організації Українських Націоналістів за кордоном (ПР ОУНз) і Середовища УГВР, 1999. – С.41–42; Веденєєв Д.В., Биструхін Г.С. Двобій без компромісів. Протиборство спецпідрозділів ОУН та радянських сил спецоперацій. 1945–1980 роки. – К.: К.І.С., 2007. – С.153–154; Донат-[Бандера С.]. Мої зізнання [в справі опозиції] // Архівна збірка ОУН в Нью-Йорку. – Ф.2022, арк.2.
- ⁷ Про постановку нашої роботи на еміграції (тимчасові вказівки) // Архівна збірка ОУН в Нью-Йорку. – Ф.2047, арк.2.
- ⁸ Сич О. Закордонний Центр ОУН (лютий 1945 – лютий 1946) // Український визвольний рух / Центр досліджень визвольного руху, Інститут українознавства ім. І.Крип’якевича НАН України. – Львів: Вид-во “Мс”, 2006. – Збірник 7. – С.248–251.
- ⁹ [Бандера С.]. З[акордонний] Ц[ентр]. Підлеглі частини Орг[анізації] та їх діяльність. Загальний огляд (реферат на Третіх Ширших Нарадах ЗЦ ОУН в лютому-березні 1946 р.). (Рукопис) / Архів Центру досліджень визвольного руху (Львів). – Арк.2.
- ¹⁰ Климишин М. В поході до волі. Спомини. – Б. м., б. в. (передмова вказує на 1996 рік видання). – Т.2. – С.260.
- ¹¹ Там само.
- ¹² Там само. – С.261.
- ¹³ [Бандера С.]. З[акордонний] Ц[ентр]. Підлеглі частини Орг[анізації] та їх діяльність. Загальний огляд (реферат на Третіх Ширших Нарадах ЗЦ ОУН в лютому-березні 1946 р.). (Рукопис) / Архів Центру досліджень визвольного руху (Львів). – Арк.2–3.
- ¹⁴ Веденєєв Д.В., Биструхін Г.С. Двобій без компромісів. Протиборство спецпідрозділів ОУН та радянських сил спецоперацій. 1945–1980 роки. – К.: К.І.С., 2007. – С.184.
- ¹⁵ Про постановку нашої роботи на еміграції (тимчасові вказівки) // Архівна збірка ОУН в Нью-Йорку. – Ф.2047, арк.1.
- ¹⁶ Там само. – Арк.11.
- ¹⁷ Там само. – Арк.2–3.
- ¹⁸ Буртик І. Тернистий шлях Другої дивізії УНА. – Нью Йорк – Кліфтон: Накладом об’єднання вояків приятелів Другої дивізії УНА, 1994. – 161 с.
- ¹⁹ Там само. – Арк.11–12.
- ²⁰ Там само. – Арк.12.
- ²¹ Central Ukrainian Relief Burea. To whom it may concern. 24 th January 1946 / Архів Степана Ленкавського при Інституті освітньої політики в Мюнхені. – 1 арк.; Pontificia Commissione Assistenza. Deklaracion №13161. Rome, 25.2.1946. Lenkavskuj Stephan / Архів Степана Ленкавського при Інституті освітньої політики в Мюнхені. – Арк.1.
- ²² Скільки українських скитальців в Італії // Українська трибуна. – 1946. – 6 вересня.
- ²³ Тимчасові інструкції // Архівна збірка ОУН в Нью-Йорку. – Ф.2047, арк.21.
- ²⁴ Про постановку нашої роботи на еміграції (тимчасові вказівки) / Архівна збірка ОУН в Нью-Йорку. – Ф.2047, арк.2; Тимчасові інструкції // Архівна збірка ОУН в Нью-Йорку. – Ф.2047, арк.11–12.
- ²⁵ Тимчасові інструкції // Архівна збірка ОУН в Нью-Йорку. – Ф.2047, арк.5–15.
- ²⁶ Веденєєв Д.В., Биструхін Г.С. Двобій без компромісів. Протиборство спецпідрозділів ОУН та радянських сил спецоперацій. 1945–1980 роки. – К.: К.І.С., 2007. – С.218.
- ²⁷ Там само. – С.219.
- ²⁸ Там само. – С.179–180, 190–191, 200.
- ²⁹ Там само. – С.431.

- ³⁰ Мірчук П. Нарис історії ОУН. – Т.ІІ / Архів С.Ленкавського при Інституті освітньої політики (Мюнхен). – Арк.736.
- ³¹ Там само. – Арк.736–738; III Ширші наради Закордонного Центру ОУН // Архівна збірка ОУН в Нью-Йорку. – Ф.2004, арк.53; Стахів Є. Кризь тюрми, підпілля й кордони. – К.: Рада, 1995. – С.218–219.
- ³² [Бандера С.]. З[акордонний] Ц[ентр]. Підлеглі частини Орг[анізації] та їх діяльність. Загальний огляд (реферат на Третіх Ширших Нарадах ЗЦ ОУН в лютому-березні 1946 р.). (Рукопис) / Архів Центру досліджень визвольного руху (Львів). – Арк.5.
- ³³ Там само. – Арк.6.
- ³⁴ Там само.
- ³⁵ Там само. – Арк.6–7.
- ³⁶ Там само. – Арк.5–10.
- ³⁷ III Ширші наради Закордонного Центру ОУН // Архівна збірка ОУН в Нью-Йорку. – Ф.2004, арк.5–10.
- ³⁸ Там само. – Арк.9–10.
- ³⁹ Мірчук П. Нарис історії ОУН. – Т.ІІ / Архів С.Ленкавського при Інституті освітньої політики (Мюнхен). – Арк.738; Стахів Є. Кризь тюрми, підпілля й кордони. – К.: Рада, 1995. – С.218–219; III Ширші наради Закордонного Центру ОУН // Архівна збірка ОУН в Нью-Йорку. – Ф.2004, арк.53.

Authors analyzed the military policy of Foreign Centre of OUN in actual practice of "Cold War" evolution. For the first time materials of Ukrainian emigratory editions and archival collection were investigated.

Key words: Foreign Centre of OUN, "Cold War", national liberation struggle, mobilization.

УДК 94 : 355. 425. 4. (477. 86) "194/195"

ББК Т. 3 (4 УКР – ІВА – 2) 7 – 45

Петро СІРЕДЖУК

КОСМАЧ У ВОГНІ ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ 40–50-х рр. ХХ ст.

Уперше на основі першоджерел і здобутків української науки висвітлено роль окремо взятого гуцульського села в національно-визвольних змаганнях українців 40–50-х рр. ХХ ст. проти сталінського тоталітарного режиму.

Ключові слова: повстанці, повстанський рух, повстанське керівництво, підпілля ОУН, УПА, радянська влада, "радянські визволителі", чекісти.

У Космачі національно-визвольний рух виник на добре підготовленому ґрунті: у 20–30-х рр. ХХ ст. діяли осередки культурно-освітніх ("Просвіти", "Рідної школи") і спортивно-пожежних (воєнізованих) товариств ("Лугу", "Каменярів"). Його яскраві сторінки пов'язані з неординарною подією – створенням у нинішньому заповіднику "Збановець" підпільного вишкільного табору ОУН. Він збудований космачанами під керівництвом майстра Дмитра Кравчука (Кіф'якового)¹.

Відповідно до наказу Р.Шухевича в цьому таборі станичний "Солідний" організував у червні 1943 року старшинську школу армії УПА "Чорні чорти", яка була першою на Прикарпатті. До неї з Українського легіону прибуло п'ять досвідчених воїнів: "Богун", "Меч", "Шабля", "Буревій" і "Чумак". Через кілька днів до них приєдналося понад десяток добровольців на чолі з ройовим "Скубою" (Дмитром Гахом). З них почалося формування чоти під командою "Богуна". Невдовзі сформовано курінь із трьох сотень: "Липея", "Козака"^{**} й "Скуби". У сотні "Скуби" вишкіл проходили й космачани: Григорій Бордюгів, Юрій

Варцаб'юк (Меланчин), Семен Семенів, Степан Сіреджук та ін. Навчалося тут 300 бійців. Вишкіл проводили досвідчені вояки, зокрема "Скуба" (Дмитро Гах із Хриплина коло Станіслава, який згодом став курінним УПА й героїчно загинув 27 вересня 1945 р. у бою при обстрілі радянського військового аеродрому в Коломиї), на Воскресенецькій горі².

Перший успішний бій курсанти старшинської школи провели на початку вересня 1943 року. Вони нав'язали його шуцполіції з власівців і воякам вермахту. У бою вояки-повстанці втратили трьох побратимів, а німці аж 35 осіб. У цьому бою поранено в руку "Бориса" – Григорія Легкого, провідника ОУН та УПА Коломийської округи³.

Функціонування повстанської старшинської школи в тилу викликало в німців переляк. Німецьке командування після відходу ковпаківців із Космача розробило широкомасштабну операцію розгрому повстанської старшинської школи. Приводом до наступу в німців була вдало проведена в кінці вересня 1943 року операція чоти "Скуби" в Рушорі. Тут, на дорозі Космач–Коломия, вояки розбили 4 вантажних автомобілі німецької армії. Крім цього, скубівці ще знищили 70 німецьких вояків. Розлючене німецьке командування для відплати прислало в Космач гестапівців, котрі заарештували сімох осіб, серед яких і молоденьку дівчину⁴.

Вірогідно, когось із вищого німецького командування ці скромні результати акції, відплати не влаштували, тому й було задумано провести повторну широкомасштабну операцію з ліквідації в селі табору вишколу. Свій перший штурм повторного наступу на табір старшинської школи "Чорні чорти" німці повели з боку Космача. Втративши кілька десятків солдатів із командиром батальйону, німці панічно відступили. Під час того бою друга група німців із микуличинського присілка Поліниці сотнею "Липея" була пропущена в напрямку до табору. Вона зайшла німцям у тил і замкнула кільце без виходу. Оточені звідусіль обидві групи німців були розгромлені вщент. Третя група німців із Березова не наважилася наступати на табір і відійшла до села⁵.

Утретє німці двома есесівськими полками розпочали наступ на вишкільний табір 5 листопада. Цього разу німці одночасно наступали з чотирьох боків: Космача, Жаб'єго, Микуличина й Березова. Ворог мав десятикратну перевагу. Таборовий курінь, не бажаючи вступати з німцями у відкритий бій, з усім майном через Лисину відійшов на Валову. Німці застали табір порожнім⁶.

Розлючені невдачею, есесівці спалили табір старшинської школи й зігнали злість на мирному населенні Космача. 5 листопада 1943 року вони застрелили в селі чоловіка, котрий ішов із бочкою за сировицею. Ворожі вояки спалили кілька будинків, а головне – пограбували жителів села. Німці забрали в космачан килими, ліжники, сукно, полотно, хустки, одяг, курей, овець. Як зазначає М.Слюсарчук, "усе з хати забирали до чиста". Також зловили понад 20 осіб, переважно дівчат, і взяли на примусові роботи до Німеччини. Того дня німці до Німеччини з Рушора забрали Семена Микитюка з дружиною. Ця акція, на думку Р.Верховинця (С.Кушнірчука), була справою рук сільських колаборантів, які вірою й правдою служили німецькій військовій владі: Михайла Кравчука, Василя Бойчука (Томиного), Миколи Бербеничука й Івана Бойчука з Прокурави⁷.

Навесні 1944 року, коли Червона армія визволила Коломию, командування 1-м Українським фронтом вирішило заслати в тил до німців розвідувальну групу для виявлення обстановки в районі Яблуніцького перевалу. Розвідувальна група мала приземлитися у Ворохті, але через погані умови літак збився з курсу й десантники 29 березня 1944 року о першій годині сорок хвилин приземлилися на присілку Нижні Плаюци⁸.

Розвідувальна група в складі командира групи І.О.Ісаєва, заступника командира С.М.Райського, радистів В.Т.Туригіна й В.О.Додоусова, розвідниць К.З.Мельничук і О.І.Токар і перекладачки М.І.Лазутіної опинилася в надзвичайно складній ситуації. Вантаж зі зброєю, який упав на обійсті Дмитра Кушнірчука, забрав Василь Кілійчук і відразу віддав повстанцям. У горах випав глибокий сніг, усі стежки й військову дорогу Космач –

¹ Приблизно 600 чоловік.

^{**} Найбільш боєздатна, прибула до Космача в серпні 1943 року з Тлумаччини, що на Покутті.

Ворохта занесло курганами. Сніг подекуди сягав до плечей. Боєприпаси й харчі, скинуті з літака, пропали безслідно. Один із парашутистів, на нещастя Михайла Юсипчука (Колісникового), завис на дереві біля його хати. На свою біду, він порізав “дар” на пошиття сорочок своїм дітям. Розвідники прийшли до нього за військовим спорядженням, але в гуцула з амуніції не було нічого. Змерзлі, голодні й без військового спорядження розвідники зробили неприпустиму помилку, яка потім коштувала їм життя: морозної ночі 2 квітня 1944 року вбили невинного гуцула, осиротивши дружину й маленьких дітей. Розвідники розстріляли Михайла Юсипчука десь за кілометр від рідної домівки. Стріляли в нього ззаду. Дістав дві кулі: одну в плече з лівого боку, а другу – в голову (вийшла через око)⁹.

Свій час у Космачі розвідники не дармували: від поодиноких дезертирів угорської армії встановлювали номери, чисельність, розташування ворожих військових частин. Розвіддані тут же зашифровувались і передавались по уцілілій рації в штаб фронту¹⁰.

Другого дня розвідники наважилися пройти по військовій дорозі Ворохта – Косів, якою час від часу проїжджали німецькі автомашини. Ризикований похід закінчився тим, що вони на шляху до Ворохти знищили німецьку вантажівку. В убитого німецького офіцера забрали цінні документи й знову повернулися до лісничівки, яку часто навідував місцевий лісник Семен Пожоджук. Він ділився з розвідниками хлібом і сіллю, а також останніми новинами, якими жило село¹¹.

Тим часом чутка про радянських військових парашутистів блискавкою облетіла все село. Про них стало відомо розвідці й боївкам УПА. Ліквідувати розвідників узявся курінний “Скуба” зі своїм куренем, а також боївка “Хмари”, сотні “Дикого” й “Солідного”¹².

Від Семена Пожоджука розвідники довідалися, що на них боївки УПА готують напад. Попереджені розвідники готувалися до відходу ввечері. Вирішили пробратися через заслони УПА до Коломиї. Чекали тільки на Семена Пожоджука, але лісника не було. Вибір розшукати лісника випав Каті Мельничук. Узявши зі собою пістолет, радистка вийшла з лісничівки, перейшла кладку й попрямувала до села. Коли дорога круто повернула вниз, їй назустріч рухалися людські силуети. Почувся окрик “Стій” і одночасно гримнув постріл. Як виявилось, стріляв “Мирон” – космачанин Дмитро Чорнишук. Він обшукав убиту й забрав пістолет. Підійшов станичний “Солідний” – Танасій Проданюк і забрав у “Мирона” трофейну зброю¹³.

Постріл почули розвідники. Вияснити обстановку з лісничівки вийшов І.Саєв і в ту ж мить прогрімилі рушничні вистріли. Командир розвідгрупи встиг дати коротку чергу й, підкошений кулею, впав у кількох кроках від хати. У темноті розвідники стріляли на спалахи. У лісі почулися зойки. Стрілянина то стихала, то посилювалася. У ході перестрілки було поранено О.Токар і С.Райського¹⁴.

Щоби не втрачати людей, повстанське керівництво вдалося до хитрощів: через вояка Туршука, який добре знав російську мову, воно почало вести з розвідниками переговори, видаючи себе за радянських партизанів-ковпаківців. С.Райський, який узяв на себе командування, дозволив О.Токар піти на переговори з ними. У крайній хаті космачанина, на Клявзі, відбулися переговори розвідниці з “ковпаківцями”.

З поведінки й розмови із “Чумаком” розвідниця здогадалася, що має справу не з ковпаківцями. Не подавши вигляду, О.Токар за домовленістю попрямувала з “ковпаківцем” до лісничівки, щоби попередити побратимів про провокацію, але по дорозі її зв’язали, а рот зав’язали ганчіркою. Ще одна мить – і вояки УПА ввірвалися в лісничівку. Райський устиг ухопити автомат і дати чергу. У нього через вікно тричі вистрілив “Бистрий”. Марія Лазутіна зуміла прикласти до скроні пістолет і натиснути на спусковий курок. В.Додоусова й В.Т.Туригіна повалили на підлогу й зв’язали¹⁵.

* Радянська документальна література замовчує цей факт.

У знищенні радянських розвідників відзначилася чота УПА під командуванням “Чумака” (ймення чотаря Степана Григи з Буковини). За участь в УПА повстанський командир відсидів 10 років, а коли чекісти довідалися про те, що він брав участь у цій акції, то за їх матеріалами радянський суд засудив повстанця в 60-х роках ХХ ст. до смертної кари¹⁶.

Не простили повстанці й С.Пожоджуку за те, що помагав “совітам”. Темної квітневої ночі вони забрали з хати лісника до криївки. Там його піддали катуванню й полінчували, а розпилені частини тіла кинули в талий почорнілий від весняного тепла сніг¹⁷.

Тим часом бої на радянсько-німецькому фронті в районі Коломиї стихли й тут ситуація стабілізувалася. На передовій з обох боків настало тимчасове затишшя. У прифронтовій зоні “господарювали” угорські війська, які намагалися в глиб тилу якомога більше відправити працездатних чоловіків і жінок. Про чергову партію бранців наприкінці квітня 1944 року стало відомо повстанській розвідці. Вона дізналася, що угорські вояки женуть 150 мирних жителів Коломиїщини, серед яких найбільше було мешканців села Пилипи, на роботи в Угорщину. Повстанським керівництвом було прийнято рішення визволити захоплених. Бій збиралися дати на оглядовому майдані присілка Рунок. Операція пройшла успішно: без утрат для повстанців усіх бранців врятовано від каторги на чужих землях. Конвой із 15 угорських вояків знищено. Їхні тіла сьогодні спочивають у космацьких лісах згаданого присілка, а де саме, ніхто не може сказати¹⁸.

У цей час Крайовий провід ОУН перетворює Космач у головний форпост боротьби з радянськими “визволителями”. У квітні 1944 року з його ініціативи в селі організовано три військові школи: офіцерську (керівник “Кропива”) в Завоєлах, старшинську (“Скуба”) за Завоєлами, під горою Грегит, і медсестринську (керівник “Мотря”) в Плаюцах. Окрім цього, в селі дислокувалася основна потуга тактичного відтинку №21 (командир Козак)¹⁹.

Угорські вояки здебільшого квартирували в Облазі, Ставнику, Царині та Центрі села. На початку вели себе мирно, а далі стали грабувати мирне населення, що призвело до ряду сутичок повстанців із дрібними військовими підрозділами угорської армії. Л.Вардзарук стверджує, що в червні 1944 року старшинська школа повстанців на Завоєлах провела успішний бій з угорськими вояками, які зазнали поразки. Наступного дня мадяри на гору біля каменя Довбуша – Олекси Новаківського витягли дві гармати й звідти обстрілювали присілок навмання, бо через сильний туман і дощ прицільного вогню не вийшло. На щастя, від цього ніхто не постраждав²⁰.

Удруге війська Червоної армії ввійшли до Космача 14 вересня 1944 року о 15 годині. Боїв між ворогуючими сторонами того дня в селі не було, оскільки угорські частини з Облази й Ставника відійшли через Завоєли на Грегит – Крами – Ротилу, а з Центру через Клязу на Мончели, де окопалися і кілька днів чинили опір радянським військам, несучи великі втрати. На Ротилі й понині є залишки угорського військового цвинтаря²¹.

У 1944–45 рр. радянська влада в селі була тільки символічною, тому що село повністю контролювали загони УПА. Тут знаходилося 19 сотень повстанців. Тому цей період славної збройної боротьби мешканців села й повстанців зі сталінським режимом увійшов в історію як **Незалежна Космацька Республіка**²². Як зазначається в “Українському Самостійнику”, (1957, №2, 3), “Незалежна Космацька Республіка” сягала на північний захід до Березова, на північний схід приблизно до Пістиня і на схід до Яворова²³.

Це твердження є правдивим, бо засвідчується численними матеріалами Яблунівського райкому партії. Зокрема, в доповідній записці першого секретаря Яблунівського райкому партії говориться: “В шести селах – Акрешорах, Текучая, Космач, Средний Березов, Нижний Березов, Баня Березов полные хозяева бандеровские банды...”²⁴.

9 грудня 1944 року секретар відділу кадрів Яблунівського райкому партії Самуєнко в таємній довідці на адресу завідуючого відділом кадрів Станіславського обкому

партії зазначав: **“Ні радянські, ні партійні органи ніякого зв’язку з селами з Акришора, Баня Березів, Верхній Березів, Космач, Лючки, Нижній Березів та Текуча не мають тому, що нас туди не пускають”**²⁵.

В іншій доповідній записці було відмічено, що в середині грудня 1944 року група партійних працівників Яблунівського райкому партії намагалася добратися до Космача й роз’яснити звернення ЦК КП (б) України “До населення західних областей України”, але не змогла, бо повстанці **“не дають можливості проводити будь-яку роботу”**²⁶.

30 грудня 1944 року в черговому зведенні Яблунівського райкому партії Станіславському обкому партії про політичну обстановку в районі зазначається: **“...голів і секретарів сільських рад та директорів шкіл немає в селах Акришора, Космач, Середній Березів та інших”**²⁷.

Перша сутичка українських повстанців із радянськими чекістами на території Космача сталася зразу після “визволення” села. Сотня “Скуби” вигнала із села гарнізон НКВС, прозваний у народі червонопогонниками, але тоді під час бою згоріли два будинки: “Просвіти”, де стояв гарнізон, і Петра Гаврищука, а в ньому весь мистецький доробок художника Михайла Мороза, який емігрував на Захід²⁸.

Нове зіткнення повстанці мали вже з гарнізоном прикордонників, яке відбулося 6 жовтня 1944 року. У ході бою загинуло 17 учасників військової операції. Про свої втрати командування УПА не подало жодних відомостей. За даними Яблунівського райкому партії, в ході бою було вбито четверо рядових прикордонників та одного офіцера²⁹.

Радянське командування не могло змиритися з тим, що в його тилу знаходяться великі сили повстанців, а тому 9–11 листопада 1944 року провело в селі військову операцію силами полку прикордонних військ НКВС, що дислокувався в Коломиї. Прикордонники зайшли в центр села й далі в глибокі гори не йшли, а тому відкритого бою з куренем “Скуби” радянські вояки не зав’язували. Полком командував полковник Павленко. Він, вірогідно, будучи патріотом України, не захотів проливати невинну кров гуцулів, а тому, на нашу думку, не вступав у бій із повстанцями, хоча знав, де вони знаходилися. Це дуже розлютило першого секретаря Яблунівського райкому партії В.К.Анісімова й він зробив донос на командира прикордонників. У доносі на ім’я першого секретаря обкому партії говорилося: **“...це дитяча гра, а не серйозна боротьба з німецько-фашистськими прихвостнями”**³⁰.

Невтішний результат проведеної військової операції проти повстанців не міг заспокоїти радянське командування, а тому воно 15 січня 1945 року задумало провести в Космачі широкомасштабну операцію проти загонів УПА. Старшина УПА теж не спала й розробила свій план зустрічного бою. Сотня березунів під керівництвом чотового “Кривоноса”, 22-річного березуна Мирослава Симчича, на межі сіл Люча й Космач влаштувала засідку. За дві години безперервного бою повстанці майже повністю знищили військову колону з 12 студебекерів. Бійцями були колишні вихованці сибірських дитячих будинків, у яких на радянський лад виховували дітей “ворогів народу”. На полі бою загинуло близько 370 вояків, 50 замерзло й 50 солдатів померло від важких ран у шпиталях. Загинув у цьому бою командир військової операції Герой Радянського Союзу, москвич, полковник Микола Дергачов, який свого часу особливо відзначився перед сталінським режимом виселенням татар із Криму й інгушів і чеченців із Кавказу³¹.

У повстанських колах Космач став столицею національно-визвольної боротьби на українських теренах. **“У той час, – пише Л.Вардзарук, – коли столиці європейських держав падали до ніг нових завойовників, Космач гордо тримав прапор незалежності. Він був столицею повстанської України”**.

19 січня 1945 року в селі відбулася знаменна подія: в центрі села проведено огляд-парад повстанських сил, до якого були залучені стрільці сотень усієї Гуцульщини. Перед церквою святої Параскеви місцеві умільці спорудили імпровізовану трибуну, яку прикрасили вінками-гірляндами й двома прапорами. З лівого боку трибуни розвівався червоно-чорний стяг ОУН, а з правого – жовто-синій: державна атрибутика УНР. Сотні були вишикувані за наказом “Козака” (Миколи Яворського), який командував парадом. Він у супроводі кількох командирів підходив до сотні й широкосердечно вітав стрільців із Різдом Христовим, бажав усім міцного здоров’я, мужності й сил у боротьбі за самостійну соборну Україну. У відповідь лунало гучне **“Слава Україні!” й “Героям слава!”**³².

Після цього ритуалу сотні на чолі зі своїми командирами під маршову музику троїстих музик пройшли повз трибуну чітким вишколеним кроком зі зброєю напереваги, а відтак уже розпорошено повернулися до трибуни на віче. До присутніх вояків із палкими промовами звернулися окружні провідники й закликали їх у боротьбі з ворогом за українську самостійну соборну державу проявляти мужність і героїзм³³.

Вона дійсно не забарилася. Кровопротитні бої за Космач удруге гриміли з 30 січня до 8 лютого 1945 року. Із звіту секретаря Станіславського обкому КП(б) України М.Слоня й начальника обласного управління НКВС Завгороднього голові Ради Народних Комісарів М.С.Хрущову довідуємося: **“... по даним отриманим із різних джерел встановлено що в цьому районі концентруються банди УПА куреня “Скуба”, “Різун”, “Орлик”, “Нечети”, і інші окремі бандитські сотні загальною чисельністю 1500 чол.”**

З метою ліквідації цих банд була спланована операція із задіянням військових підрозділів 31-го, 33-го, 87-го прикордонних загонів, батальйону 256-го конвойного полку військ НКВС, самостійні дії котрих були спрямовані на оточення с.Космач.

З першого ж дня своєї появи, тобто з 30 січня, й до 8-го лютого у вказаному місці наші війська вели безперервні й запеклі бої з названими бандами. У результаті боїв, в умовах гірської місцевості (умови боротьби дуже тяжкі, немає під’їздів) убито 287 бандитів, затримано 52, із них 16 поранено. З чуток місцевих жителів, велика кількість поранених бандитів вивезена ними з поля бою. За не перевіреними даними в цих боях убитий курінний “Скуба” й два сотенних, поранений курінний “Різун”, курінь останнього являється прикриттям обласного проводу³⁴.

З доповідної записки першого секретаря Яблунівського райкому партії Анісімова від 20 лютого 1945 року дізнаємося, що тоді в ході військової операції в селі підірвано три повстанські склади з боєприпасами, зокрема, один артилерійський склад із 1800 снарядами для 75-міліметрових німецьких гармат. Військовою операцією радянських військових командував полковник Чугунов.

Найзапекліший бій між радянськими військовими й повстанцями відбувся в перший день військової операції й тривав 8 годин. Повстанців так і не вдалось їм розгромити. Поранених повстанців радянські військові наказали космачським селянам відвезти до Яблуні. Двох із них 10 лютого 1945 року знайшли повішеними. Анісімов це вбивство приписує повстанцям³⁴.

Більш точну картину цієї військової операції відтворив Л.Вардзарук. **“Надворі страшна завірюха – світу Божого не видно, і під її прикриттям у маскувальних халатах з п’яти боків суне на Космач червонопагонна орда”**. Найбільша потуга наступала з перевалу Рунок, і її стримувала по лінії фронту від Мунчелика до Груня сотня “Білого” (Юрія Долішняка з Яблуні), в якій було чимало космачан. Це давало можливість іншим загонам передислокуватися для оборони. А тому найбільше повстанців загинуло із цієї сотні. Цілий день кипіли жорстокі бої. Здавалося, що йде змагання між небом і землею: хто дасть більше снігу, а хто – олова. Сотня “Гамалії” (Василя Стригунця зі Стопчатови), яка

* Подано за оригіналом документа.

* Переклад із російської мови.

мала на озброєнні станкові кулемети, успішно, без утрат, відбила наступ ворога в Завоєлах. Наступного дня (а він був погідний) ворог одержав підкріплення – з повітря два літаки обстрілювали позиції повстанців. Лінія фронту зміщувалася і проходила присілками Діл – Клифа – Лішів – Прелуки. Третьої доби вночі партизани покинули Космач. Ворог почав розправу над ним. У присілку Діл спалив віллу академіка Філарета Колесси, в якій був партизанський шпиталь. Енкаведисти непомітно підкралися до шпиталю, безшумно зняли охорону й закидали гранатами 24 важкопоранених партизанів, яких не змогли повстанці евакуювати. Згорів будинок, а з ним і бійці УПА. Медсестра Марія Кошак – псевдо “Маркіза” з Косова (1917–1945), що доглядала за ними, теж згоріла з усіма. Наступного дня в Завоєлах супротивники спалили чотири будинки: Василя Сіреджука, де була офіцерська школа, Тимофія Бербеничука, де була станиця кущової ОУН, Петра Семчука – господарські склади УПА, Василя Луцика – технічна майстерня.

Ворог святкував перемогу – від надпотужного вибуху, який чули в навколишніх селах, у небо злетіла символічна могила борців за волю України, а її камені пошкодили аж покрівлю церкви³⁵.

Убитих 24 космацьких повстанців поховано в братській могилі на старому цвинтарі. Крім космачан, у ній спочиває ряд повстанців з інших місцевостей краю: акришорчанин Антон Брустурняк (“Сивенький”) із сотні “Мороза”, березуни Михайло Малкович, Іван Клим’юк – “Лопух” (1912–1945) із сотні “Недобитого”, Юрій Солоненко зі Стопчатого, Дмитро Головатий – “Байда”, Дмитро Гоянюк – “Орлик” зі Спаса та ін.³⁶

Надалі запеклих боїв між повстанцями й підрозділами НКВС і Червоною армією не було. Правда, чекісти з 18 квітня до 1 травня 1945 року провели в селі військову операцію, але вона, як і попередня, бажаних результатів їм не принесла.

Третя широкомасштабна операція із задіянням військових спільно з чекістами в Космачі проведена 7–8 грудня 1945 року. Нею командував полковник внутрішніх військ НКВС Хазов. Однак і вона жодних результатів не принесла її ініціаторам³⁷. Правда, їм удалося зігнати до сільради 200 чоловіків і з них “вибрали” 17 “активістів”. Про цю подію респондент Олена Василівна Сіреджук згадує: “Одного зимового дня в кінці 1945 року в село наїхало 12 студебекерів радянських військових, які розійшлися у рівнинній частині села по хатах і забирали чоловіків з собою. Не сподівались більше їх побачити, ми думали вивозять до Сибіру, або забирають в тюрму. У космацьких родинах запанував смуток і розпач. То тут, то там за ними можна було почути голосіння жінок і дітей. Пізніше виявилось, що гуцулів зібрали для того, щоби вони обрали сільський уряд. Кожного з них заставляли писати якийсь текст. У кого був менш-більш нормальний почерк того і признавали за свого активіста. Оскільки мій батько мав найкращий почерк, то його назначили секретарем сільради. Таким же шляхом тоді вибрали голову і замісника”³⁸.

У доповідній записці першого секретаря Яблунівського райкому партії Анісімова із цього приводу зазначалося, що насильно зібраним гуцулам було зачитано звернення радянського уряду до населення західних областей України й закон про вибори до Верховної Ради СРСР. Далі партійний керівник в обком партії повідомляв про те, що до цього часу в Космачі десять разів відновлювали радянську владу, однак нічого не змінилося: він надалі залишається основним центром повстанського руху й підпільної ОУН на Гуцульщині. “Своїми силами, – писав він, – ми не можемо очистити цього великого населеного пункту від повстанських груп і ОУН підпілля не дивлячись на те, що на протязі року проведено більше п’ятидесяти військово-чекістських операцій і більше сімдесяти засад, в результаті яких арештовано і знищено понад 300 осіб.

Все населення, в тому числі і бідняки бойкотують всі заходи партії і уряду. Ніяких державних планів і урядових задач не виконують. Куркульська, заможна частина населення саботує відновлення радянської влади і всім чим може підтримує ОУН, підпілля і банди УПА, а також бере безпосередню участь в боротьбі проти

радянської влади і треба зазначити, що все населення також бере участь в боротьбі проти радянської влади.

Райком КП(б)У, райвідділ НКВС і НКДБ вважає і просить негайно вирішити питання виселення населення села Космач цілком, адже за рік своєї роботи ми глибоко переконались, що другого вирішення бути не може. Анісімов (перший секретар райкому партії), Філатов (начальник райвідділу НКВС), Діденко (начальник райвідділу НКДБ)”³⁹.

Як зазначав Анісімов в іншій доповідній записці, “видними діячами повстанського руху в Космачі з числа космачан були Проданюк Танасій Васильович – “Солідний”, його заступник Мохнатчук Танасій Іванович – “Прудкий”, станичний присілку Завоєли Кіф’як Петро Миколайович – “Дуб” і по самому Космачу – Чонтуляк Михайло (1913–1952) – “Ворон”. Вищеназвані особи тримають в своїх руках населення села і від них залежить політичне становище в селі. Від села Космач залежить морально-політичне становище населення в районі, а тому необхідні термінові рішення по селу Космач”⁴⁰.

Доцільно зазначити, що й у наступні два роки Космач залишався столицею повстанців Гуцульщини й України. Станом на 1 січня 1948 року в селі функціонували районний і кущовий проводи ОУН. Перший провід ОУН своєю зоною дій мав Яблунівський район, за винятком Ковалівки, Стопчатова, Утороп і самого Яблунова, а другий – села Космач і Акришору. Обидва проводи ОУН контролювали ситуацію не тільки в селі, але й у всьому колишньому Яблунівському районі. Космач і надалі залишався нескореним, і озброєні до зубів вороги тремтіли перед ним і були розгублені.

Це красномовно підтверджує доповідна записка першого секретаря Яблунівського райкому партії Анісімова в Станіславській обком партії, в якій зазначалося: “...Становище в районі крайнє важке, низовий сільський актив припинив свою роботу і моральний осадок в районного активу дуже підупалий; нас б’ють, а міри підприємств є безрезультатними, ми являємося безсильними. У районному відділі МДБ панує розгубленість”⁴¹.

Чекісти, партійна й радянська влада Яблунівщини задумали знищити в Космачі повстанський рух, а тому на його території постійно відбувалися сутички між українськими повстанцями й вояками НКВС і чекістами. Так, у липні 1945 року в ході перестрілки між чекістами й повстанцями випадково загинув “Козак”, що командував сотнями “Скуби”, “Вихора”, “Недобитого”. Він зі своїм ад’ютантом Миколою Яворським зі Станіслава, не бажаючи потрапити живими в руки енкавееців, застрілилися. Обидва поховані на самій верхівці гори в Завоєлах. Могила позначена високим березовим хрестом, який видно з довколишніх верхів⁴².

10 квітня 1946 року боївка відділу “Сурма” зробила засідку на шляху Космач – Яблунів. Із засідки вбито капітана, старшого лейтенанта й солдата НКВС. Здобуто кулемет, автомат і пістолет. У похідній сумці одного з офіцерів були важливі міліційні документи⁴³.

9 липня 1946 року о третій годині дня з Космача до Яблунова поверталася група вояків 448 полку особливого призначення внутрішніх військ МВС СРСР у складі начальника космацького гарнізону, одночасно командира 6 роти, старшого лейтенанта Янковського, старшини гарнізону й роти Маркіна, старшого сержанта Пінчукова, міліціонера Юрака та дільничного оперуповноваженого Яблунівського РВ МВС УРСР лейтенанта Заккера. На 5 км від села в Рушорі коло мосту їх обстріляв невідомий підрозділ УПА. Пораненими до Яблунова зуміли дійти тільки міліціонери, а гарнізонники на космацькій землі знайшли собі смерть.

Як видно з доповідної записки першого секретаря Станіславського обкому партії Петрика, адресованої на ім’я Микити Хрущова, датованої 16 серпня 1946 року, “бандити, забрав ручний пулемет, пістолет и убитого т. Янковского, скрилися в неизвестном направлении. К месту бандпроявления высылалась опергруппа РО МВД с участием подра-

зделення 448 СП ВВ МВД во главе с подполковником Счастливым, положительных результатов не достигнуто⁴⁴.

29 жовтня 1946 року чекісти й вояки НКВС робили прочісування гір Лисина й Ледескул. Там квартирував підрозділ повстанців під командуванням чотаря “Буйтура”. Енкавееєвці й чекісти натрапили на стійку (заслін). Під сильним вогнем повстанців непрохані гості відійшли, а самі повстанці без утрат передислокувалися в інше місце⁴⁵.

16 березня 1947 року ройовий “Дунай” вів бій із гарнізонниками. Через переважаючі сили війська рій мусив відступити, до того ж ройовий “Дунай” отримав легке поранення⁴⁶.

10 червня 1947 року в сутичці на полонині Ледескул повстанці без утрат знищили одного енкавееєвця й одного поранили⁴⁷.

9 червня 1948 року на присілок Бані з верхів прибула група чекістів. Тут вони переночували, а з настанням світанку пішли на полонину Стерешору, де біля стаї зробили засідку. Увечері вони подалися на полонину Ледескул. Цього ж дня на полонину вийшло ще семеро радянських солдатів космацького гарнізону, які біля полудня зайшли до стаї. Ідучи неподалік чекістів і гарнізонників, вони побачили п'ятеро повстанців і вдарили по них сильним вогнем. Унаслідок швидкоплинного бою один з учасників цієї чекістської операції загинув, а решта, відстрілюючись, відступила.

27 серпня 1948 року повстанці зробили засідку на дорозі Космач–Яблунів. Загинуло двоє рядових енкавееєвців і лейтенант. 5 грудня того ж року в бою між повстанцями й чекістами було важко поранено підпільника “Буйного”. Він заліг і стріляв у ворога до останнього патрона, а потім підірвав себе гранатою. Чекісти зразу не відважилися підійти до трупа підпільника й забрали його аж уранці, коли їм надійшла допомога⁴⁸.

Наступного дня, тобто 28 серпня 1948 року, група молодих повстанців, що квартирувала в Рушорі, біля школи обстріляла віз із гарнізону, радянські вояки їхали з Яблунова до Космача. Коней було вбито, а вояка поранено⁴⁹.

У боротьбі з повстанцями чекісти часто вдавалися до провокацій. Так, під виглядом повстанських боївки вони в Космач засилали свої чекістські псевдозагони. Деякі факти стали відомі широкому загалу громадськості. Ось, наприклад, улітку 1946 року на горі Клифа в малиннику переховувалася протягом кількох днів енкавееєвська боївка, яка вела спостереження за селом, аж поки самі чекісти не зрозуміли, що їх давно розконспіровано⁵⁰.

14 травня 1948 року на присілку Плаюци під виглядом повстанців група чекістів із дев'яти осіб зайшла до Василя Плиторака й намагалася ввійти в довір'я, щоби той познайомив їх із місцевими повстанцями, й дуже наполягала на зустрічі з ними. Господар зорієнтувався в чому річ, нічого не сказав. Тоді провокатори пішли до іншого – Юрія Линдюка. Там теж нічого не вийшло. Наступного дня група ні з чим відійшла до центру села⁵¹.

5 червня 1948 року в Космач з Яблунова прибула група “повстанців”, яка в пізню вечірню пору в центрі села зустріла сімнадцятирічного юнака Дмитра Горганюка. Непрохані “гості” спинили хлопця й запитали, куди так пізно йде. Він відповів, що додому. Один із чекістів поліз до кишені, витягнув шнурок і затагнув на шиї юнака. Той перелякався і почав говорити, що люди знають, хто він є і посвідчать його особу. Ці, вдаючи українських повстанців, закинули йому комсомольство. Сказали, що людям не вірять, тому нехай за нього поручиться “Зубр” чи станичний “Трегит” або хтось інший із повстанців. Тоді й відпустять. Хлопець подумав, що це дійсно повстанці, й обмовився, що цього дня з ним був станичний “Трегит” і “Ярема”. Чекісти сказали, щоб їх супроводив до повстанських старшин, бо їм дуже потрібний станичний. Юнак відповів, що не знає, де поділися. Тоді псевдоповстанці забрали його до школи на присілку Рушір і там розпитували про все, що знає, де поділися вояки УПА та змусили розписатися: мовляв, коли побачить українських повстан-

ців, дасть знати в гарнізон. Коли хлопця відпустили додому, то він утік до Ворохти на роботу⁵².

26 червня 1948 року до космачанина Юрія Дзвінчука вночі прибуло шість вояків сільського гарнізону, які постукали до його хати й хотіли, щоб їх впустили. Коли господар крізь вікно почав голосно з ними говорити, то вони наказали відповідати пошепки, бо, мовляв, недалеко більшовики й можуть усе почути. Зажадали, щоб вийшов на подвір'я шістнадцятирічний син господаря. Він вийшов, а вони почали його бити буцім за те, що комсомолец. Потім хлопця залишили й наказали, щоб нікому не говорив, що в них були “українські повстанці”. Не спровокувавши нікого, вони повернулися до гарнізону⁵³.

З послабленням опору повстанців і зміцненням своїх позицій гарнізонівці посилювали репресії й терор проти космачан. Так, 2 лютого 1946 року чекісти в колибі застали трьох селян, які ховалися від виборів. Їх замордували, потім порізали багнетами груди, повідрубували голови й кинули у вогонь⁵⁴.

7 листопада 1946 року на присілку Медвежий енкавееєвці знайшли в селянина Михайла Варцаб'юка порожню криївку. Його почали дуже бити, щоб він признався, хто сидів у цій криївці. Не зважаючи на страшні муки, селянин нічого не сказав, хоч у нього на господарстві була ще одна криївка, де перебував повстанець. Тоді розлючені оперативники взяли його в ліс, повісили за руки на смереку та запалили під ним вогонь. Він і далі не признавався, аж доки в страшних муках не помер. Упродовж двох годин його крик було чути аж до центру села, куди вітер доносив запах паленого м'яса⁵⁵.

У боротьбі з вояками НКВС і чекістами повстанці із числа космачан показували приклади відваги, героїзму, вірності клятві українському народові. Так, у січневому бою 1945 року з регулярними частинами Червоної армії загинув Василь Сіреджук (“Коник”), ройовий сотні “Скуби”⁵⁶.

26 лютого 1946 року чекістам вдалося заарештувати підпільницю Параску Кушнірчук. Два дні її в селі жорстоко допитували, але гуцулка нікого не видала. Розлючені червоні кати вивели катовану в урочище Запуст і там у лісі розстріляли. 17 куль запустили в дівоче серце, 13 – у живіт і 1 – в обличчя⁵⁷.

Василь Бербеничук із Буківця, оточений у бою вояками НКВС, викликав вогонь на себе, щоб урятувати рій повстанців. Микола Гавришук (псевдо “Буйний”) із Завоел, якого поранили в бою в ноги восени 1948 року, підірвав себе гранатою, аби живим не потрапити в руки ворогам⁵⁸.

Так само вчинив 9 січня 1948 року й Книшук Андрій Миколайович – “Хитрий”, ройовий сотні “Білого”, якого вистежили на основі агентурних даних районного відділу МДБ⁵⁹.

Смертю героя 16 квітня 1949 року загинув біля села Вербоєць Городенківського району на Покутті Боб'як Василь Іванович (1923–16.04.1949), політвиховник сотні “Вихора”, референт пропаганди надрайонного проводу ОУН Городенківщини, який мав псевдо “Шугай”⁶⁰.

Смертю хоробрих загинули повстанська розвідниця Ганна Кушнірчук і зв'язкова Гафія Палійчук, Варцаб'юк Петро Григорович, 1922 р. н. (час і місце загибелі не встановлені). У катівні Яблунівського райвідділу МДБ у 1950 році замордовано космачанку Ганну Бербеничук із роду Кушнірчуків, яку вкинули в криницю з прив'язаним до неї каменем. Замордував чотирнадцятирічну дівчину з Рушора чекіст Яблунівського МДБ УРСР Ушаков, який відверто хвалився своїми “подвигами” серед місцевого населення. Дівчину зловили під лісом, де пасла козу. Невинну жертву заперли в яблунівську в'язницю й там дівчині-підлітку шість разів влаштували “гарячу баню”. Окрім “прославленого” чекіста

Ушакова, космачанам дався взнаки й інший яблунівський енкадебист – М.Картавецв, прозваний у народі на Яблунівщині “Ніколушкою”, котрий своїми катуваннями наводив жах на жителів не тільки села, але й цілої околиці. Таким самим залишився в пам’яті найстаршого покоління космачан й енкадебист Яблунівського районного відділу МДБ СРСР Куликов. Загалом, за весь період визвольної боротьби з радянським тоталітарним режимом на вівтар Незалежності пожертвували своє життя 150 кращих синів і дочок Космача⁶¹.

Нескорений Космач боровся проти радянського сталінського режиму до кінця 1953 року, доки геройською смертю не загинули два останні чолові повстанці – кушові провідники “Солідний” – Танасій Проданюк і “Наливайко” – Танасій Мохнатчук. Перший загинув 14 травня, а другий, Танасій Мохнатчук – 15 жовтня⁶². Ще три роки окремі повстанці від чекістів переховувалися в космацьких лісах. Деякі з них не витримували невідомості й здавалися на милість ворогові. Останнім із них був Григорій Варцаб’юк, який добровільно здався представникам сільської влади в обідню пору вересневого дня 1956 року. “Гуманний” радянський суд засудив повстанця на 25 років, яких він відсидів від “дзвінка” до “дзвінка”, повернувшись додому з тюрми без ноги⁶³. Загалом за участь у повстанському русі радянськими каральними органами було репресовано 114 мешканців Космача⁶⁴.

Самопожертва космачан і героїзм космацьких повстанців не були даремними: їхні імена навіки залишилися на скрижалях історії. Більше того, їхню жертвність, відданість рідній землі нащадки пам’ятатимуть у віках. Повстанська збройна боротьба найкращих синів і дочок Космача є найскравішою сторінкою не тільки в історії села, але й усїєї Гуцульщини й України.

1. Вардзарук Л. Космач – повстанська столиця // Західний кур’єр. – 2005. – 2 квітня. – С.6.
2. Літопис нескореної України. – Львів: Галицька видавнича спілка, 1997. – С.487; Вардзарук Л. Бо так розпорядилася доля // Дорога до безсмертя. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2003. – С.145.
3. Легкий П. Лицар нескореної України. – Тернопіль: Джура, 2006. – С.36; Боберський Ю. Вишкільний табір УНС “Чорні Чорти” // Грегит. – 2007. – №2. – С.23.
4. Літопис Української Повстанської Армії. – Торонто, 1992. – Т.19. – С.127.
5. Гуцульський край. – 1992. – 6 жовтня. – С.2; Верховинець Р. Космач ... – С.260.
6. Літопис нескореної України. – Львів: Галицька видавнича спілка, 1997. – С.400.
7. Верховинець Р. Космач // Коломия і Коломийщина ... – С.681; Рибчанський М., Лисишин А. Люча. Історико-краєзнавчий нарис. – Львів-Полтава: Духовна вісь, 2002. – С.46; Слюсарчук М. Історія Лючі. Рукопис. Зошит 2. – С.34–35.
8. Федорів Р. Вони не пропали безвісті... // Молодь України. – 1965. – 10 січня. – С.3.
9. Вардзарук Л. “Проминуть роки – наша кров не пропаде” // Дорога до безсмертя. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2003. – С.188.
10. Федорів Р. Вони не пропали безвісті... – С.3.
11. Там само. – С.3.
12. Там само.
13. Там само.
14. Петрів М. Безсмертя... – С.1.
15. Федорів Р. Вони не пропали безвісті... – С.3.
16. Вардзарук Л. “Проминуть роки – наша кров не пропаде” // Дорога до безсмертя. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2003. – С.187–188.
17. ДАІФО. – Ф.Р.–1336, оп.2, спр.403, арк.120; Федорів Р. Вони не пропали безвісті... – С.3; Інформація респондента Василя Боб’яка. Записано 12 січня 1974 року.
18. Інформація респондента Степана Сіреджука. Записано 30 липня 2005 року.
19. Вардзарук Л. Космач – повстанська столиця // Західний кур’єр. – 2005. – 2 квітня. – С.6.

* У серпні 1946 року “доблесних визволителів” М.Картавецва та Діденка за порушення “соціалістичної законності” радянський суд у Станіславі позбавив волі на десять років кожного (Див.: Павличко Д. В УПА й у тюрмі // Реабілітовані історією. Івано-Франківська область. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2000. – Т.1. – С.371).

20. Там само.
21. Інформація респондента Степана Сіреджука. Записано 17 січня 1974 року.
22. Український самостійник. – 1957. – Ч.2–3.
23. Там само.
24. ДАІФО. – Ф. Р – 38 П, оп.1, спр.8, арк.1.
25. Там само. – Спр.8, арк.15.
26. Там само. – Арк.16.
27. Там само. – Арк.26 зв.
28. Вардзарук Л. Космач – повстанська столиця // Західний кур’єр. – 2005. – 2 квітня. – С.6.
29. Літопис Української Повстанської Армії. – Торонто, 1980. – Т.8. – С.176.
30. ДАІФО. – Ф. Р – 38 П, оп.1, спр.8, арк.9; Спр.21, арк.1.
31. Долішній М. Нелегкий шлях до правди // Галичина. – 1995. – 17 серпня. – С.2; Вардзарук Л. Космач – повстанська столиця // Західний кур’єр. – 2005. – 2 квітня. – С.6; Васильчук М. Побратані з Громом // Силуєти. Краєзнавчі тексти. – Коломия: Вік, 2006. – С.183.
32. Легкий П. Лицар нескореної України. – Тернопіль: Джура, 2006. – С.31–32.
33. Там само. – С.32.
34. Літопис нескореної України. – Львів: Галицька видавнича спілка, 1997. – С.182–184.
35. Вардзарук Л. Космач – повстанська столиця // Західний кур’єр. – 2005. – 2 квітня. – С.6; Мартинюк І. За їхню честь лиш березовий хрест // Криця. – 2003. – 28 листопада. – С.5.
36. Літопис нескореної України. – Львів: Просвіта, 1993. – С.362–365; Томашук М. Спалах... – С.175.
37. ДАІФО. – Ф.Р.–38, оп.1, спр.21, арк.20.
38. Інформація респондента Олени Сіреджук. Записано 14 липня 2001 року.
39. ДАІФО. – Ф.Р.–38, оп.1, спр.21, арк.23.
40. Там само. – Спр.21, арк.22, 23.
41. Там само. – Арк.4.
42. Літопис нескореної України... – С.487.
43. Літопис Української Повстанської Армії... – Т.9. – С.328.
44. Літопис УПА. Нова серія. – К.–Торонто, 2002. – Т.5. – Кн.2. – С.176.
45. Літопис Української Повстанської Армії. – Торонто, 1990. – Т.18. – С.137.
46. Літопис Української Повстанської Армії... – Т.18. – С.143.
47. Літопис Української Повстанської Армії... – Т.9. – С.446.
48. Літопис Української Повстанської Армії. – Торонто, 1984. – Т.10. – С.282.
49. ДАІФО. – Ф.Р.–770, оп.1, спр.4, арк.16.
50. Літопис Української Повстанської Армії... – Т.9. – С.282.
51. 3 документів підпілля ОУН-УПА // Новий час. – 1992. – 3–9 жовтня. – С.6.
52. 3 документів підпілля ОУН-УПА // Новий час. – 1992. – 10–16 жовтня. – С.6.
53. 3 документів підпілля ОУН-УПА // Новий час. – 1992. – 24–30 жовтня. – С.6.
54. Літопис Української Повстанської Армії... – Т.9. – С.209.
55. Літопис Української Повстанської Армії... – Т.9. – С.227; Вардзарук Л. Дорога в безсмертя. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2003. – С.180.
56. Андрусак М. Брати грому. Документально-художній повісті. – Коломия: Вік, 2004. – С.252.
57. Глібчук В. Ватри пам’яті і слави // Гуцульський край. – 1996. – 19 жовтня. – С.1.
58. Вардзарук Л. Не забуваймо коріння свого // За незалежність. – 1992. – 19 вересня. – С.4.
59. ДАІФО. – Ф.Р.–38, оп.1, спр.21, арк.1; Інформація респондента Парасковії Книшук. Записано 14 липня 2001 року.
60. Реабілітовані історією. Івано-Франківська область. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2006. – С.822.
61. Васкул І. Виписки з учнівських зошитів // Гуцульський край. – 1996. – 24 серпня. – С.4; Глібчук В. Ватри пам’яті // Гуцульський край. – 1996. – 19 жовтня. – С.1; Мартиролог // Рани. – 1997. – 27 вересня. – С.6; Городенко М. Крилиці смерті // Реабілітовані історією. Івано-Франківська область. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2000. – Т.1. – С.416–417; Дем’ян Г. Гуцульщина у визвольній боротьбі ОУН-УПА // Історія Гуцульщини. – Львів: Логос, 2000. – С.378; Інформація респондента Степана Сіреджука. Записано 10 серпня 2007 року.
62. Вардзарук Л. Дорога в безсмертя. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2003. – С.182, 185; Космач – повстанська столиця // Західний кур’єр. – 2005. – 2 квітня. – С.6.
63. Інформація респондента Степана Сіреджука. Записано 30 липня 2005 року.
64. Реабілітовані історією. Івано-Франківська область. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2006. – С.1065.

It is for the first time that on the basis of the archive regional sources and achievements of the Ukrainian science the role of a certain Gutcul village in the liberating movement of the Ukrainians of the 40–50 of the XIX century against the Stalin totalitarian regime was depicted.

Key words: rebellions, rebelling movement, rebelling government, OUN, UPA, Soviet power, "Soviet liberators", chekists.

УДК 329.271:94 (477)

ББК 63.3 (4 Укр) 625

Сергій АДАМОВИЧ

ІДЕЯ СОБОРНОСТІ В ПРОГРАМОВИХ ДОКУМЕНТАХ ОУН І ЇЇ РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ В ДІЯЛЬНОСТІ СУЧАСНИХ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ

У статті аналізується роль ідеології Організації українських націоналістів у процесі становлення програмових засад сучасних українських правих партій. Обґрунтовано значний вплив ОУН на соборницьку діяльність українських політичних партій у кінці ХХ – на початку ХХІ ст.

Ключові слова: українські праві партії, соборність, незалежна Україна, сепаратизм, унітарність, федералізація, місцеве самоврядування, ідеологія.

Національно-визвольні рухи та розпад компартійно-радянської системи, що охопив Україну в кінці 80-х р. ХХ ст. – на початку ХХІ ст., призвели до появи численних українських політичних партій. Їх діяльність базується на історичній спадщині, значне місце в якій займають ідейно-політичні напрацювання і практична діяльність Організації українських націоналістів (ОУН).

Відзначимо, що до сучасних досліджень у галузі ідеолого-політичних основ українського націоналізму можна зарахувати праці П.Дужого, Ю.Киричука, Д.Мирона, С.Квіта, В.Косика, Я.Сватка, О.Сича, В.Ходака. Дослідження ролі українських політичних партій у період становлення незалежної української держави започатковано в працях В.Литвина, А.Білоуса, О.Гараня, О.Майбороди, С.Телешуна, О.Шановської.

Ми ставимо перед собою завдання проаналізувати, яке значення мала ідеологія ОУН на становлення сучасних правих українських політичних партій і їхню боротьбу за єднання українських земель і формування української політичної нації.

Організуючись у 20-х роках ХХ ст., український націоналістичний рух узяв за мету національне визволення українства й розпочав безкомпромісне змагання за здобуття української самостійної соборної держави. У тривалих пошуках було вирішено найнеобхідніші для того часу завдання: напрацьовано ідеологію українського націоналізму, програму націоналістичного руху й створено політичний механізм для втілення цієї мети – Організацію українських націоналістів¹.

Не зважаючи на деякі ускладнення внутрішнього характеру, на початку 1930-х років ОУН стала монолітною організацією з чітко визначеною метою – боротьба за незалежну соборну українську державу². Уже під час утворення в 1929 р. ОУН задекларувала у своїх програмових засадах, що "основною адміністративного устрою української держави буде місцеве самоврядування; зокрема кожний край буде мати свій представницький законодавчий орган, покликаний місцевими організованими суспільними верствами, та свою виконавчу владу"³.

Фактично цей пункт програми свідчив про бачення націоналістами України федеративною державою, що певною мірою позначилося на подальших програмових засадах націоналістичних організацій. Проте зі становленням української незалежності в кінці ХХ ст. українські націоналісти рішуче виступили за унітарний статус держави.

Відзначимо, що в умовах невизначеності щодо подальшого перебування України в складі СРСР більшість політичних партій, які утворювалися в 1990–1991 рр., уникали відповіді на питання про майбутній державний устрій або пропонували ввести самоврядування для різних територіальних рівнів⁴. Тільки правоцентристські й праві політичні структури виступали за унітарний устрій України.

ОУН не була при владі в українській державі й не мала змоги проводити необхідні зміни в державному житті, але підтримувала або критикувала відповідно до свого бачення подій окремі групи чи владні структури. Уже в липні 1988 р. націоналісти висловили критичну оцінку програми Української Гельсінської групи, в якій ставилася за кінцеву мету конфедерація через федерацію. Критиці також було піддано програми Народного руху України за перебудову з його федерацією і Декларацію Верховної Ради УРСР про державний суверенітет УРСР⁵.

Восени 1990 р. розпочинається структурування неформальних політичних організацій у політичні партії, відбуваються установчі партійні з'їзди. Новоутворювані партії приймають програмні документи, декларують бачення майбутнього країни, в тому числі погляди на державний устрій і місцеве самоврядування.

Так, ураховуючи наявність автономії Криму, Народний рух України (НРУ) розглядав Україну як унітарну державу з адміністративно-територіальним самоврядуванням – способом здійснення децентралізації функцій державного управління. Рух однозначно заявив, що єдиною державною мовою в Україні має бути українська мова, тому виступив за поширення української мови в усі сфери життя, відродження й розвитку української національної культури, а також за створення умов для культурно-національного задоволення інтересів усіх етнічних спільнот, що живуть в Україні⁶.

Однак у НРУ в першій половині 90-х рр. ХХ ст. були розбіжності в політичних поглядах на унітарний чи федеративний устрій України. Вони виявилися на установчому з'їзді НРУ, а в подальшому посилювалися. Голова Руху В.Чорновіл спочатку відстоював ідею федеративного устрою України. Проте федеративний устрій політик бачив як ширше місцеве самоврядування з підпорядкуванням центру, центральному уряду і як легалізацію історичних країв⁷. У підсумку в новій редакції Програми НРУ 1996 р. було зазначено, що Україну слід розглядати як унітарну державу з адміністративно-територіальним самоврядуванням⁸.

У свою чергу лідер правої Української республіканської партії Л.Лук'яненко виступав як категоричний противник федеративного устрою України й двомовності в окремих районах. Він вважав, що в результаті "нашої нещасної долі, ми потрапили під чотири окупації... Це приводило до роз'єднання великої української нації. Сьогодні нам потрібен період національної консолідації". Що стосується росіян, євреїв, білорусів та інших національностей, то їм політик надавав право на культурно-національну автономію⁹. Проте лідери УРП визнавали, що "проблеми Східної України мають стати центральними в нашій діяльності"¹⁰.

У прийнятій програмі УРП чітко висловилася за створення української незалежної соборної держави як неодмінної умови політичного, економічного й культурного відродження, консолідації та самопоступу народу України, піднесення його добробуту, утвердження демократичного ладу й розвитку громадянського суспільства, виведення з міжнародної ізоляції на гідне місце серед вільних народів світу¹¹.

У початковий період побудови держави ряд партій задекларували прагнення будувати національну державу корінної нації (тобто "націю-державу" українців), яка здійснюватиме патерналістську політику щодо інших етнічних груп. До таких груп можна було зарахувати, в першу чергу, Українську національну партію, яка "відстоювала право українського народу на незалежне державне існування і проголошувала своєю метою відновлення Української Народної Республіки в етнічних кордонах". Близькою була позиція

Всеукраїнського політичного об'єднання “Державна самостійність України”, в програмі якого зроблено наголос на самостійному державному існуванні саме української нації¹². Члени нової політичної структури оголосили себе продовжувачами справи М.Міхновського, Д.Донцова, Є.Коновальця, С.Бандери, Р.Шухевича, Я.Стецька. Основною метою партії було проголошено “становлення Української Самостійної Соборної Держави”¹³.

Утворена 1 липня 1990 р. Українська міжпартійна асамблея* (Українська національна партія, Українська народно-демократична партія, Українська націоналістична спілка й ін.) закликала до безкомпромісної боротьби до того часу, поки під червоно-чорний прапор не стане “вся Україна від Сяну по Кавказ”. Одночасно партійне об'єднання проявляло ксенофобське ставлення до російського населення. Так, один із лідерів Української націоналістичної спілки О.Вітович у червні 1991 р. заявляв: “З москалями нема спільної мови, – застерігав С.Бандера. І ми живемо за його заповітом... Тих, для кого сучасні демократимоскалі стали друзями... сприймаємо за сміття. Вони не українці...”¹⁴.

Окремі радикальні українські націоналістичні політичні угруповання відмовлялися визнавати національні меншини в Україні, оскільки “культури цих груп насправді є культурами етносів, ойкумени яких лежать поза межами України, а тому є чужими для українців і їхньої держави”. На їх думку, в Україні була лише одна національна меншина – кримські татари, але й про них “можемо говорити поки що в перспективі, оскільки кримські татари оселились в Криму лише 1240 р. і становлять переважну меншість усієї чисельності їхнього етносу сьогодні”. Крайні праві відстоювали необхідність асиміляції українським етносом іншоетнічних осіб, а державну підтримку культур інших націй розцінювали як “виштовхування іншоетнічних осіб з українського етносу”¹⁵.

Утворений 31 березня 1992 р. Конгрес українських націоналістів (КУН) задекларував у політичних резолюціях підтримку національної рівноправності, але виступив за скасування існуючої територіальної автономії Криму й право кримських татар на національне самовизначення. Дотримуючись засади, що кожен народ має незаперечне право на самовизначення, українські націоналісти визнавали право кримських татар поруч з українським народом як автохтонів на федеративну автономію Криму в рамках державної суверенності України, як повноцінних громадян української держави.

Формування статусу Криму як федеративної автономії, та й ще в рамках державної суверенності України, не дозволяє чітко визначити уявлення українських націоналістів про майбутнє півострова (автономія чи федерація). Проте визнання права за кримськими татарами на національне самовизначення свідчило про прагнення українських націоналістів побудувати демократичну децентралізовану державу.

Натомість вони гостро засуджували спроби російських імперіалістів провести референдум за незалежність Криму й трактували півострів як “історичну землю двох дружніх народів – українців та кримських татар, спільним ворогом для яких завжди була імперіалістична Росія”. У зв'язку з діями росіян за представниками всіх національностей, які проживали в Україні, визнавалися повні права й привілеї громадян України, але “лише при умові, що їхня лояльність буде насамперед до новоствореної української держави”¹⁶.

Одночасно новостворений КУН виступав за встановлення повної рівноправності українців усіх регіонів держави, припинення дискримінації українського громадсько-політичного життя в Криму, Донецько-Криворізькому басейні, на півдні України¹⁷.

20–22 травня 1993 р. в Ірпені поблизу Києва відбувся XII Великий збір українських націоналістів. У зв'язку зі здобуттям Україною незалежності в 1991 р. на ньому було прийнято рішення “перейти від визвольного націоналізму до державного” й утверджено нову програму ОУН¹⁸.

* Після прийняття 24 серпня 1991 р. Акта про незалежність України Українська міжпартійна асамблея перейменувалася на Українську Національну Асамблею.

У розділі програми, присвяченому державній владі та державному устрою, визначено, що адміністративний устрій України повинен урахувати етнічні та інші особливості регіонів, але “мусить бути побудований так, щоб насамперед забезпечувати єдність та унітарність Української держави”¹⁹. ОУН категорично відкидала будь-яку федералізацію України, нав'язування їй політичних автономій, вважаючи це неприхованою антидержавною діяльністю²⁰.

Одночасно українські націоналісти погоджувалися, що основою адміністративного устрою мусить бути місцеве самоврядування, яке має свої “традиційні форми з усіх часів української державності”, а землі та регіони повинні бути представлені у вищих законодавчих органах влади²¹. Доцільними визнавалися прямі вибори мера, районного й сільського голів, а вищу посадову особу області, крім виборів, мав затверджувати на посаді Президент України²². Задля зменшення “федералістичних тенденцій” ОУН навіть пропонувала вирівнювати соціальне становище різних регіонів України²³.

Українські націоналісти визнавали відповідальність за долю інших народів, що проживають на теренах України, й проголошували гасло: “Україна – спільне добро всіх її громадян”²⁴. Будуючи унітарну державу з домінуючою українською культурою, вони обіцяли забезпечити можливості для збереження і розвитку культур національних меншин²⁵. Натомість надання статусу державної російській мові, на думку українських націоналістів, могло б посилити сепаратистські настрої і фактично узаконило б меншовартість і безперспективність української мови²⁶.

Усвідомлення України соборною державою українські націоналісти підтвердили історичною соборністю. Так, 22 серпня 1992 р. на розширеній сесії Верховної Ради України президент Української народної республіки в екзилі, лідер ОУН М.Плав'юк склав свої повноваження всенародно обраному Президенту України Л.Кравчуку²⁷.

Напередодні прийняття Конституції України принцип унітарності відстоювала більшість правих політичних партій і об'єднань, зокрема Українська республіканська партія на чолі з М.Горинем, Українська селянсько-демократична партія на чолі з М.Шкарбаном, Українська християнсько-демократична партія на чолі з В.Січком та інші. Осередки товариства “Просвіта” на чолі з П.Мовчаном наполягали, щоб у Конституції був дотриманий принцип унітарності при існуванні двопалатного парламенту й перетворення Криму в звичайну область²⁸.

Прийняття Конституції України в 1996 р. визначило статус України як унітарної держави, й в “умовах контрольованої демократії” Л.Кучми питання про перегляд форми державного устрою порушували тільки маргіналізовані проросійські політичні структури.

На парламентських виборах 1998 р. був утворений державницький націоналістичний та націонал-демократичний виборчий блок “Національний фронт”, який склався з Конгресу українських націоналістів, Української консервативної республіканської партії, Української республіканської партії. У своїй передвиборній програмі блок одночасно задекларував потребу проведення адміністративної реформи й прагнення “змінити структуру” та скоротити “чисельність управлінського апарату на всіх щаблях влади”²⁹. Натомість у рамках парламентських виборчих кампаній 2002 і 2006 рр. праві політичні сили в тій чи іншій формі співпрацювали з виборчим блоком “Наша Україна” й підтримували соборницькі позиції В.Ющенка.

Значну увагу пробудженню в українців почуття гордості за власну історію, глибинного усвідомлення ними ідеї соборності всіх українських земель, роз'ясненню ідеї європейського вибору України, сприянню розвитку місцевого самоврядування приділяла утворена в 1999 р. правоцентристська партія “Собор” (пізніше – Українська республіканська партія “Собор”) на чолі з А.Матвієнком. Партія в літні місяці протягом п'яти років популяризувала соборність України через спортивний туризм (велопробіг гетьманськими столицями (1999 р.); вітрильна регата “Собор-2000”; історико-екологічна експедиція на

Говерлу (2000 р.); просвітницько-спортивна експедиція “Соборна Україна” (2001 р.); просвітницько-спортивна експедиція “Соборна Україна-2002”; культурно-спортивна експедиція “Соборна Україна-2003”; “Соборна Україна-2004”³⁰.

Президентські вибори 2004 р., які загострили увагу на питанні статусу російської мови, а також спроби оточення В.Януковича розіграти сепаратистську карту під час Помаранчевої революції призвели до реанімації федералістських ідей. У цих умовах керівники ОУН (М.Плав'юк), ОУН (революційної) (А.Гайдамаха), виборчого об'єднання “Свобода” (О.Тягнибок) 5 грудня 2004 р. виступили на підтримку єдності країни³¹. Президія Проводу ОУН сказала “Ні – сепаратизму”, засудила будь-які зазіхання на суверенітет України й заявила: “Українські націоналісти готові виступити на захист територіальної цілісності держави, захистити її національний суверенітет. Для нас незалежність і соборність України – понад усе!”³². У заяві Секретаріату ОУН “Заколот проти державності України” вибори й сепаратистські тенденції на Сході й Півдні країни трактувалися як “давню і таємно спланований план ліквідації державності України... яку очолюють не тільки Кучма–Янукович–Медведчук, а їхній духовний і організаційний натхненник – путінський Кремль”³³. Одночасно представники правих політичних партій становили кістяк протестного Майдану й своїми діями активно захищали соборність України.

Праворадикальні позиції зайняла утворена 22 грудня 2004 р. Українська консервативна партія (далі – УКП). Програма УКП стверджує, що тільки сильна соборна національна держава здатна захистити життєвий простір нації, забезпечити демократичний лад, високий рівень життя. Для реалізації цієї моделі партія вважає “необхідним повернення в суспільно-політичне життя ідеології українського консерватизму на основі традицій та морально-правових засад українського козацтва, пріоритетності засад української культури”³⁴.

Партія обстоює принцип недоторканності та неподільності території України, її унітарності, виступає проти дезінтеграції української нації за регіональними, конфесійними, мовними й іншими ознаками. Крім того, в програмі УКП спеціально задекларовано, що партія проти федералізму України за будь-яких обставин. Водночас консерватори виступають за розширення повноважень громад, місцевого самоврядування, в тому числі козацького (залишається незрозумілим статус “козацького самоврядування. – С.А.”)³⁵.

У постпомаранчевий період окремі політичні сили спробували законодавчо закріпити статус російської мови як державної. Подібні законопроекти викликали жорстку критику з боку української націонал-демократії. Так, лідер Соцпартії О.Мороз вніс у парламент проект нового закону про мови, в якому передбачалося надати національним мовам статус офіційних у межах окремих територій і по усій Україні за рішенням Верховної Ради. Натомість голова Київського благодійного фонду ім. Олекси Гірника “Українським дітям – українське слово” й міської організації УРП “Собор” Ю.Гнаткевич розцінив законопроект як спробу позбавити “українців бажання і потреби в своєму національно-мовному відродженні”³⁶.

У зв'язку з діяльністю влітку 2006 р. екстремістських проросійських організацій у Криму, “антиукраїнською спрямованістю і націленістю на руйнування суверенітету та цілісності Української держави” парламенту Автономної Республіки Крим свою позицію щодо державного устрою країни висловило праворадикальне виборче об'єднання “Свобода” на чолі з О.Тягнибоком. Зокрема, в заяві від 11 червня 2006 р. партійне утворення виступило за ліквідацію автономії Криму та реформування її в Кримську область, щоб “позбавити іноземних окупантів можливості проводити PR-кампанії за сценарієм Кремля”³⁷.

Результати парламентських виборів 2006 р. загострили політичну напругу й поділ країни по лінії Схід–Захід. Відзначимо, що в умовах довготривалого процесу формування парламентської коаліції після виборів 2006 р. КУН акцентував увагу на небезпеці існування

демократичної соборної держави й закликав Президента України в разі необхідності вести пряме президентське правління для збереження конституційного ладу, суверенітету й цілісності України та продовження демократичних перетворень у нашій державі³⁸.

Організація українських націоналістів виступила також 17 червня 2006 р. із заявою щодо небезпеки “територіального розчленування держави та підпорядкування її Російській федерації”. Крім того, це політичне об'єднання ще раніше публічно засудило російськомовний сепаратизм на Півдні й Сході України й автономістські заяви русинів Закарпаття³⁹.

Отже, більшість українських правих партій в умовах становлення незалежності України, дотримуючись засад націоналістичної ідеології, підтримували унітарний статус України. Розбіжності в їхньому середовищі проявлялися в ставленні до повноважень Автономної Республіки Крим і можливості надання самоврядування різним територіальним рівням. Водночас націоналістичні політичні структури (УРП (УРП-“Собор”), Конгрес українських націоналістів, ОУН(р), ОУН і т. д.) своєю практичною діяльністю активно сприяли втіленню в життя ідеї соборної України. Перспективи подальших досліджень ролі українських політичних партій у процесі єднання країни й формування політичної нації полягають у комплексному аналізі їхніх програмових засад і практичної діяльності.

¹ Жижко С. Мета і завдання українського націоналістичного руху // Матеріали Першого Збору конгресу Українських націоналістів. – К.: Головний Провід Конгресу Українських націоналістів, 1995. – С.31.

² Ходал В. Проблеми організаційно-політичного становлення ОУН // Галичина. – 2001. – №7. – С.82.

³ Книш З. Становлення ОУН. – К.: Вид-во ім. О.Теліги, 1994. – С.105.

⁴ Адамович С. Ідея соборності в ідеології та діяльності українських політичних партій (1991–2004 рр.) // Соборність України: історична спадщина і виклики часу. Збірник наукових статей. – Переяслав-Хмельницький, 2005. – Вип.3. – С.5.

⁵ Олесків В. Діяльність Організації Українських націоналістів (1945–1993) // Матеріали Першого Збору конгресу Українських націоналістів. – К.: Головний Провід Конгресу Українських націоналістів, 1995. – С.51.

⁶ Шановська О.А. Діяльність Народного Руху України з розробки національної програми та практичного втілення її в процесі державотворення (1989–1996 рр.): Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. історичних наук. – Одеса, 2003. – С.11.

⁷ Чорновіл В. Компартия фактично існує // Літературна Україна. – 1991. – 19 вересня. – С.3.

⁸ Шановська О.А. Назв. праця. – С.11.

⁹ Лук'яненко Л. Не злоба, а любов рухає мною вперед // Молода Галичина. – 1991. – 12 листопада. – С.1.

¹⁰ Гарань О.В. Убити дракона (3 історії Руху та нових партій України). – К.: Либідь, 1993. – С.99.

¹¹ Бойко О.Д. Україна в 1985–1991 рр.: основні тенденції суспільно-політичного розвитку: Монографія. – К.: ІПІЕНД, 2002. – С.175.

¹² Майборода О.М. Про підходи до розв'язання національного питання в Україні за умов багатопартійності // Україна ХХ ст. Проблеми національного відродження. Збірник наукових праць. – К.: Наукова думка, 1993. – С.156.

¹³ Бойко О.Д. Назв. праця. – С.174.

¹⁴ Гарань О.В. Назв. праця. – С.182.

¹⁵ Приходько Г. Українці в Україні: проблема теорії. Хто суверен в Україні: українці чи етнічні групи? // Державність. – 1996. – №2. – С.8–9.

¹⁶ Конференція Українських Націоналістів. Матеріали й документи. – К.: Видання Конгресу Українських Націоналістів (КУН), 1992. – С.204, 221.

¹⁷ Там само. – С.204.

¹⁸ Декларация // ОУН: минуле і майбуття. – К.: Фондація ім. О.Ольжича, 1993. – С.281.

¹⁹ Програма Організації Українських Націоналістів // ОУН: минуле і майбуття. – К.: Фондація ім. О.Ольжича, 1993. – С.286.

²⁰ Резолюції XII Великого збору Українських Націоналістів // ОУН: минуле і майбуття. – К.: Фондація ім. О.Ольжича, 1993. – С.297.

²¹ Програма Організації Українських Націоналістів. – С.287.

- 22 Болгарович Є. Екстраполяція українського націоналізму на державотворчі процеси в Україні // ОУН: минуле і майбуття. – К.: Фондація ім. О.Ольжича, 1993. – С.267.
- 23 Програма Організації Українських Націоналістів. – С.291.
- 24 Свідзинський А. Це складне національне питання // ОУН: минуле і майбуття. – К.: Фондація ім. О.Ольжича, 1993. – С.259.
- 25 Резолюції XII Великого збору Українських Націоналістів // ОУН: минуле і майбуття. – К.: Фондація ім. О.Ольжича, 1993. – С.299.
- 26 Програма Організації Українських Націоналістів. – С.292.
- 27 Таран С. Власною працею і власним серцем // ОУН: минуле і майбуття. – К.: Фондація ім. О.Ольжича, 1993. – С.98.
- 28 Телешун С. Державний устрій України: проблеми політики теорії і практики. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2000. – С.77.
- 29 Право вибору: політичні партії та виборчі блоки / Упоряд. М.Томенко, О.Проценко. – К.: Заповіт, 1998. – С.76.
- 30 Закревський М. Україна соборна // Без цензури. – 2004. – 8–15 липня. – С.13.
- 31 Заява ОУН, ОУН(р) та ВО “Свобода” // http://www.tiahnybok.info/dokumenty_zayava/dokument000080.html.
- 32 Заява “Ні – сепаратизму!” // Українське слово. – 2004. – 1–7 грудня. – С.3.
- 33 Заява Секретаріату ОУН “Заколот проти державності України” // Українське слово. – 2004. – 1–7 грудня. – С.3.
- 34 Програма Української Консервативної партії // <http://www.ukrvybir.com/prma.php>.
- 35 Там само.
- 36 Равноправие языков может консолидировать страну и примирить регионы // Вечерние Вести. – 2005. – 11–17 февраля. – С.4.
- 37 ВО “Свобода” стурбоване ситуацією в Криму // http://www.tiahnybok.info/dokumenty_zayava/dokument000469.html.
- 38 Партії заявляють // Шлях перемоги. – 2006. – 19 липня. – С.2.
- 39 <http://www.mplawiuk.kiev.ua/>.

In this article it is analysed the role of the ideology of the Ukrainian nationalists organization in the process of the establishment of the programme basics of Ukrainian modern leading parties. The author grounds down the essential influence of the UNO on the conciliaristic activity of the Ukrainian political parties at the end of the XX-th century – beginning of the XXI-st century.

Key words: *Ukrainian leading parties, conciliarism, independent Ukraine, separatism, unitary, federalisation, local self-government, ideology.*

РОМАН ШУХЕВИЧ В ІСТОРІОГРАФІЇ. РОДИНА ШУХЕВИЧІВ У ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНОМУ Й КУЛЬТУРНОМУ ЖИТТІ УКРАЇНИ

УДК 94 (477.83.86)
ББК 63.3 (4 Укр.) 52

Лілія ШОЛОГОН, Лілія БУРАЧОК

ДЖЕРЕЛА ДО ВИВЧЕННЯ ЖИТТЄВОГО ШЛЯХУ ТА ГРОМАДСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВОЛОДИМИРА ШУХЕВИЧА (1849–1915 рр.)

У статті аналізуються архівні й опубліковані матеріали, де вміщена інформація про життя та діяльність В.Шухевича. Вони дозволяють з'ясувати найважливіші аспекти його професійної, наукової, громадської й видавничої праці.

Ключові слова: *джерела, В.Шухевич, товариство, часопис.*

Серед відомих громадсько-політичних діячів і науковців другої половини ХІХ – початку ХХ ст. складно оминати увагою постать Володимира Шухевича, оскільки він як етнограф, педагог, публіцист, редактор і видавець, дійсний член Наукового товариства ім. Т.Шевченка, керівник та активний учасник багатьох українських культурно-освітніх організацій відзначився плідною працею на благо національного поступу свого народу.

Багатогранна діяльність В.Шухевича стала об'єктом вивчення окремих дослідників¹, які опублікували ряд цікавих розвідок про його життєвий шлях, наукову та громадську працю. Проте, на наш погляд, подальше ґрунтовне дослідження обраної теми вимагає ретельного аналізу як архівних, так і опублікованих джерел.

Серед неопублікованих необхідно в першу чергу звернути увагу на матеріали Відділу рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В.Стефаніка², де серед матеріалів бібліографа І.Левицького зберігається автобіографія В.Шухевича, написана ним 1896 р., що дає можливість отримати інформацію про родину, де виховувався та зростав майбутній відомий громадський діяч, його юнацькі роки, навчання, службу в армії, вибір професійного шляху. Зокрема про те, що він народився 15 березня 1849 р. у селі Тишківцях Городенківського повіту на Прикарпатті. Батько В.Шухевича, священник Осип Євстахійович, належав до передових людей свого часу, був знайомий з Я.Головацьким, М.Устияновичем і М.Шашкевичем, переклав українською мовою Вергілія. Іван Франко в передмові до праці “Переводи і наслідування Осипа Шухевича. Посмертне видання” зарахував його до подвижників українського культурного відродження в Галичині в 40-х рр. ХІХ ст.³ Звичайно, що особистий приклад батька й атмосфера в домі, де завжди розмовляли українською мовою та шанували народні традиції, мали велике значення на формування світогляду В.Шухевича.

Також з автобіографії можна дізнатися про роки навчання її автора в Коломийській, Станіславській та Львівській академічних гімназіях, де він, як і багато інших гімназистів-українців, не зміг змиритися з тим, що його рідна мова та історія не викладалися на належному рівні, а національна свідомість В.Шухевича зростала під впливом творів Т.Шевченка, часописів “Вечорниці”, “Мета” й інших. За непокірний характер із восьмого класу Володимира забрали до війська й три роки він служив у Будапешті, Відні та Львові⁴.

Вищу освіту, як засвідчує автобіографічний твір, В.Шухевич здобував у вищевказаних містах, де слухав лекції з математики, фізики й української мови. З 1887 р. він розпочинає свою професійну діяльність в одній із реальних шкіл Львова, в 1890 р. став професором цього навчального закладу й працював у ньому аж до виходу на пенсію в 1913 р., викладаючи зоологію, ботаніку, мінералогію, геологію, фізику та математику⁵.

Незважаючи на те, що, працюючи на посаді професора реальної школи, В.Шухевич викладав предмети природничо-математичного циклу, він зумів реалізуватися на національно-культурному поприщі, в першу чергу завдяки активній участі в діяльності всіх українських громадських товариств Львова. Про це засвідчують матеріали Відділу рукописів ЛНБ ім. В.Стефаника, які зберігаються у фондах НТШ, родини Барвінських і Бучинських. Серед них чимало епістолярного матеріалу, зокрема, листів до О.Барвінського, М.Бучинського, М.Лисенка й інших⁶. У багатьох із них обговорювалися справи щодо видання часопису для дітей та юнацтва “Дзвінок”, науково-популярних книжок для учнів старшого шкільного віку та вчителів, підручників, публікація яких здійснювалася за сприяння Українського педагогічного товариства⁷.

Окрім цього, документи, вміщені у фонді родини Барвінських, дозволяють також отримати інформацію про активну участь В.Шухевича в роботі товариств “Руська бесіда”, “Боян”, “Просвіта”⁸. Що стосується останнього з них, то він як один із членів головного відділу цієї організації брав активну участь у підготовці до друку шкільних підручників, творів для позакласного читання; завдяки фінансовій підтримці “Просвіти” видав “Веснянку” – читанку для дітей (1881 р.), а також книжечку “Дещо про здоров'я, або як треба жити, щоб устерегчись хвороби” (1881 р.) тощо. В.Шухевич запропонував “Просвіті” видати твори Т.Шевченка та його біографію, що відтак вдалося виконати⁹.

Не менш цінними для дослідження життєвого шляху та громадської діяльності Володимира Осиповича є матеріали Центрального державного історичного архіву України в м. Львові (далі – ЦДА України в м. Львові), що зберігаються в особистому фонді В.Шухевича¹⁰, зокрема його щоденник, де автор зафіксував події Першої світової війни впродовж серпня – листопада 1914 р., а також документи НТШ¹¹, УПТ¹², редакції журналу “Дзвінок”¹³, товариства “Руська бесіда”¹⁴.

Зокрема, у фонді НТШ є чимало звітів про роботу товариства, які засвідчують, що В.Шухевич неодноразово обирався членом відділу товариства, а впродовж 1892 – 1894 рр. був заступником його голови¹⁵. Крім цього, він працював в етнографічній комісії при філологічній секції, виступав майже на всіх засіданнях секції та етнографічної комісії, а також на загальних зборах товариства з різними пропозиціями, що були спрямовані на поліпшення діяльності НТШ, які не завжди сприймалися з розумінням його колегами. Проте його ініціативи щодо заходів, пов'язаних із вшануванням пам'яті Т.Шевченка, знаходили підтримку серед членів наукового товариства¹⁶. Саме в серійному академічному виданні “Матеріали українсько-руської етнології” побачила світ фундаментальна п'ятитомна праця В.Шухевича “Гуцульщина”, що принесла своєму автору, як засвідчують джерела, і неабияке наукове визнання, і чимало гострої критики.

Матеріали про діяльність товариства “Руська бесіда”, що збереглися в ЦДА України в м. Львові, дозволяють стверджувати, що В.Шухевич не менш плідно працював над професійним становленням українського театру в Галичині. Очолюючи товариство впродовж 1896–1904 рр., щоб поживити його роботу, разом з І.Франком, М.Грушевським, О.Маковесом розробив новий статут театрального товариства¹⁷ та залучив до нього чимало нових членів. Він досить активно включився в роботу із залучення коштів від громадськості для побудови приміщення для театру, дбав про український репертуар¹⁸, рецензував п'єси, заохочував драматургів до написання нових.

В.Шухевич належав до тих галицько-українських діячів, які найбільшою мірою спричинилися до налагодження жвавих і особистих контактів із відмежованими державним кордоном українськими наддніпрянськими письменниками, митцями, вченими. З багатьма він був особисто знайомий, листувався, приятелював¹⁹. Про це в першу чергу засвідчують документи Інституту рукопису Національної бібліотеки ім. В.Вернадського та Відділу рукописних фондів і текстології Інституту української літератури ім. Т.Шевченка, де збе-

реглося чимало епістолярного матеріалу, що вказує на тісну співпрацю В.Шухевича з провідними діячами українського національно-культурного руху Наддніпрянщини.

Листи Володимира Осиповича до Б.Грінченка, що вміщені в архіві останнього, розкривають окремі аспекти, пов'язані з редагуванням і виходом у світ дитячого журналу “Дзвінок”, роботою над зміною репертуару театру “Руської бесіди”²⁰. Зокрема, завдяки зусиллям В.Шухевича п'єси наддніпрянського письменника з'явилися на сторінках журналу “Зоря”, а на конкурсі “Галицького виділу краєвого” отримали дві перші премії і були поставлені на сцені українського театру у Львові²¹.

Серед матеріалів Відділу рукописних фондів і текстології Інституту української літератури ім. Т.Шевченка чимало листів В.Шухевича до О.Кониського, Ганни Барвінок, Н.Кибальчич²², де він просив письменників надсилати свої твори до вищевказаного дитячого журналу, обговорював редагування часопису “Зеркало”, збір коштів на будову приміщення театру “Руської бесіди”.

Проте не лише плідна педагогічна, наукова й організаційна праця Володимира Осиповича заслуговує уваги. Слід зазначити про його вагомий здобутки у видавничій діяльності. Саме В.Шухевич був ініціатором видання дитячого журналу “Дзвінок”, перший номер якого побачив світ 1890 р., про який газета “Учитель” писала: “Вже давно очікувана ілюстрована часопись для “дітей і молодіжи” стане, як можна судити після змісту першого числа, на висоті своєї задачі і заступить бодай в частині великий брак книжок для читання молоді”²³. Проте В.Шухевич зіткнувся зі значними матеріальними витратами, тому 1892 р. звернувся з пропозицією до провладного Українського педагогічного товариства (далі – УПТ), аби воно взяло на себе обов'язки, пов'язані з виходом у світ “Дзвінка”. Позитивну відповідь на таке прохання отримав 26 травня 1892 р.²⁴.

Провід УПТ призначив головним редактором В.Шухевича, й він виконував цю роботу до кінця 1895 р. Зміст часопису, й не в останню чергу завдяки головному редактору, був досить цікавим. На його сторінках публікували оповідання та казки І.Франка, І.Крип'якевича, Н.Кобринської, М.Коцюбинського, Б.Грінченка й інших письменників, майстерно зроблені переклади Р.Кіплінга, Р.Бернсона, поезії Лесі Українки, С.Воробкевича, Б.Лепкого, Ю.Федьковича, байки Л.Глібова тощо. Добираючи матеріал до друку, В.Шухевич високо цінував твори передових українських літераторів із Наддніпрянщини, а вони, у свою чергу, радо йому їх надсилали. Оскільки “Дзвінок” поставив перед собою завдання розширити кругозір української молоді, то публікував матеріали не тільки про українських князів і гетьманів, видатних культурних і громадських діячів, релігійні свята і їхнє відзначення українцями, але й про політичну ситуацію в Росії, повінь у Парижі, Новий рік у Філадельфії, храм св. Петра в Римі, католицьку державу Ватикан.

Цьому сприяли й наукові статті та популярні розповіді з географії й інших природничих наук, написані В.Шухевичем під псевдонімом Шумило. Зокрема, статті та оповідання “Потічок”, “Пчола”, “Дерево какаоє”, “Слон”, “Бараболя”, “Кава”, “Пальми”, “В лісах Тасманії” тощо²⁵.

Щодо перших років виходу у світ “Дзвінка”, то важко високо оцінити професійний рівень часопису, але поступово його видавці, й у великій мірі завдяки фінансовій підтримці УПТ, зуміли виправити стан справ на краще й зробити дитячий журнал, який повністю відповідав потребам дітей та молоді. Редактори намагалися завжди підібрати цікавий та змістовний матеріал і доступно подати його молоді. Особливої уваги заслуговують ілюстрації, що досить вдало доповнювали надруковане в журналі.

Не зважаючи на це, “Дзвінок” не міг похвалитися великою кількістю передплатників. Спроба розповсюджувати часопис на території Наддніпрянщини була невдалою, бо російський уряд не дав на це згоди²⁶. Крім того, діяльність В.Шухевича як видавця та редактора дитячого часопису викликала як чимало схвальних відгуків, так і гостру критику на його адресу. Він звертав особливу увагу на мову надісланих матеріалів, замінюючи

діалекти літературною мовою. Коли ж деякі члени виділу УПТ вимагали заміни в текстах надніпрянських письменників літературних слів галицькими діалектизмами, то він обурився і склав повноваження редактора²⁷.

Упродовж 1893–1903 рр. В.Шухевич редагував освітянський часопис УПТ “Учитель”, який отримував грошову підтримку від товариства та Галицького сейму (500 ринських щорічно) й був рекомендований до передплати шкільним бібліотекам²⁸.

Журнал друкував матеріали про тогочасні теоретичні та практичні здобутки в галузі педагогічної науки як в Австро-Угорщині, так і в інших країнах світу, про організацію шкіл і шкільних бібліотек, про форми й методи навчання тощо. У часописі можна знайти інформацію зі шкільної статистики, відомості про українські початкові та середні школи.

Слід зазначити, що за десять років редакторства В.Шухевич велику частину кожного номера заповнював своїми працями на різну тематику, які свідчили про неабияку ерудицію їхнього автора. Щодо педагогіки та методики навчання, то досить цікавими є статті: “Нові способи в навчанні найменших”, “Що можна обняти пам’яттю”, “В справі науки гігієни”, “Публічне навчання поза школою” й інші. Зважаючи на свій фах, він не міг залишитися осторонь природничої тематики й опублікував такі матеріали: “Дещо про розмноження дерев і корчів овочевих”, “Про птиць і їх лет”, “Наслідки уживання гербати і кави” тощо.

Окрім цього, в журналі на прохання В.Шухевича друкувалося чимало талановитих учених і літераторів. Зокрема, І.Франко, В.Щурат, С.Ковалів, Є.Ярошинська, І.Верхратський та ін.²⁹

Проте зміст “Учителя” гостро критикували чимало вчителів, оскільки він не приділяв уваги найважливішим проблемам педагогів; на його сторінках не обговорювали змін у шкільному законодавстві, не критикували незадовільний стан українських підручників тощо. 1895 р. В.Шухевич пояснював це тим, що згідно з рішенням проводу УПТ редакційний комітет створив часопис, який мав перспективу й надалі отримувати допомогу від Галицького крайового сейму та передплату для шкільних бібліотек³⁰. Таке пояснення обурювало українських педагогів, котрі хотіли мати фахове періодичне видання, де б об’єктивно висвітлювали стан освіти в державі та краї. Проте незначна кількість передплатників робила неможливим його незалежне редагування (1897 р. їх було 190). Не зважаючи на це, критика на адресу “Учителя” все ж таки спонукала його видавців сміливіше говорити про негаразди українського шкільництва та фахові проблеми педагогів³¹.

Таким чином, огляд тематики періодичних видань, автором яких був В.Шухевич, дозволяє стверджувати про їхній належний художній та літературний рівень. Незначна кількість передплатників цих часописів свідчила не стільки про певні проблеми з їх редагуванням, скільки про байдужість української громадськості до національної періодики та шкільництва.

Періодичні видання Галичини кінця XIX – початку XX ст. є також важливими джерелами до вивчення громадської діяльності В.Шухевича, які дозволяють прослідкувати впродовж багатьох років за різними аспектами його багатогранної праці. На сторінках часописів “Зоря”³², “Правда”³³, “Руслан”³⁴, “Діло”³⁵, “Батьківщина”³⁶, “Народ”³⁷, “Зеркало”³⁸, “Письмо з Просвіти”³⁹, “Ілюстрованого календаря товариства “Просвіта”⁴⁰, “Учителя”⁴¹, “Записок НТШ”⁴², “Літературно-наукового вісника”⁴³ та інших публікувалися повідомлення про діяльність українських національно-культурних та економічних товариств, у яких В.Шухевич брав активну участь, видання ним журналів “Дзвінок” та “Учитель”, шкільних підручників і науково-популярної літератури.

Вищевказана періодика засвідчує, що він був не лише одним із найпалкіших прихильників творчості Т.Шевченка в Галичині, але й завжди долучався до проведення ювілейних заходів, де вшановували пам’ять Великого Кобзаря⁴⁴. Крім цього, поза увагою української преси не могли залишитися його наполеглива діяльність щодо збору коштів на

зведення приміщення для українського театру⁴⁵, організація святкових заходів із нагоди 35-ліття композиторської праці М.Лисенка⁴⁶, активна участь в етнографічних виставках, де В.Шухевич як дослідник-етнограф демонстрував експонати, зібрані ним на території Гуцульщини⁴⁷.

Зокрема, інформація, вмішена на сторінках періодичних видань, розкриває досить плідну працю В.Шухевича як голови музичного товариства “Боян”, якому вдалося до його рядів залучити відомих співаків – О.Мишугу, С.Крушельницьку. Останні були не лише членами товариства, але брали участь у його святкових концертах. Завдяки організаційним заходам Володимира Осиповича при “Львівському Бояні” діяли чоловічий та мішаний хори, які вперше винесли свою творчість на суд глядачів 1891 р. на Шевченківському святі. В.Шухевич супроводжував хорові колективи на гастролях у Празі та Відні, які були досить успішними⁴⁸.

Не в останню чергу завдяки праці у “Львівському Бояні”, як засвідчують публікації на сторінках часопису “Діло”, у В.Шухевича складаються дружні стосунки з М.Лисенком. З нагоди 25-літнього ювілею творчої праці композитора, з ініціативи Володимира Осиповича, його вибрано першим почесним головою товариства⁴⁹. 1903 р. він запросив М.Лисенка до Львова, де організував 35-річчя його композиторської діяльності. Видатний митець під час перебування в місті зупинився в помешканні В.Шухевича. На ювілейному вечорі в товаристві “Руська бесіда” Володимир Осипович виголосив привітальну промову та подарував М.Лисенку грамоту в різьбленій оправі В.Шкрібляка⁵⁰. З ініціативи В.Шухевича “Союз співацьких та музичних товариств”, створений 1903 р., у 1905 р. був перейменований на “Музичне товариство ім. М.Лисенка”. Саме воно 1912 р. делегувало його до Києва на похорон видатного композитора⁵¹.

На шпальтах періодичних видань Галичини початку XX ст. з’явилося чимало матеріалів, присвячених збору коштів на побудову приміщення для українського театру у Львові, зокрема, й те, що 1903 р. В.Шухевич створив комітет, який мав зайнятися цією справою, і як заступник його голови активно долучився до праці. Велика частина української інтелігенції не підтримала ідею спорудження українського театру. Серед них М.Грушевський та І.Франко. Коли В.Шухевич переконався, що його не вдасться збудувати, то запропонував звести будинок для музичного товариства й зумів повести справу так, що в 1914 р. він був майже готовий, але війна перекреслила всі його плани⁵². В.Шухевич не покинув Львова як багато українських політиків, учених і митців, коли його зайняли російські війська. Проте страхіття війни, політичні репресії з боку нової влади, зимова простуда спричинилися до хвороби Володимира Осиповича, внаслідок якої він помер 10 квітня 1915 р.⁵³ З цього приводу в газеті “Діло” Є.Олесницький писав: “...минувся нам чоловік щирого, гарячого серця, сильного характеру, залізної волі й енергії, а передовсім чоловік діла...”⁵⁴.

Таким чином, у процесі плідної та багатогранної діяльності В.Шухевича відклаталося чимало цінного для дослідників джерельного матеріалу, зокрема, його автобіографія, щоденник, наукові та публіцистичні праці, численне листування, звіти про діяльність товариств, у яких він брав участь, і періодичні видання, що постійно повідомляли про найважливіші події громадського життя кінця XIX – початку XX ст. Варто зазначити, що як архівні, так і опубліковані джерела засвідчують досить енергійну працю В.Шухевича в справі національно-культурного поступу українців та його небайдужість до найважливіших потреб свого народу.

¹ Арсенич П. Володимир Шухевич (1849–1915 рр.). Життя і культурно-громадська діяльність. До 150-річчя від дня народження. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 1999. – 88 с.; Качкан В. З когорти етнографів (до творчої біографії Володимира Шухевича) // Качкан В. Українське народознавство в іменах: У 2 ч. – К., 1994. – Ч.1 / За ред. А.З.Москаленка. – С.107–114.

² Наукова бібліотека ім. В.Стефаника у Львові. Відділ рукописів. – Ф. 493, спр.Ш – 85, арк.1.

3. Володимир Шухевич (1849–1915 рр.). Біобібліографічний покажчик у двох частинах. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2004. – Ч.1. – С.5.
4. Наукова бібліотека ім. В.Стефаника у Львові. Відділ рукописів. – Ф.493, спр.Ш – 85, арк.4.
5. Там само.
6. Там само. – Ф.15, спр.53, арк.2.
7. Там само. – Ф.1, спр.120, арк.5.
8. Там само. – Ф.11, спр.3208, арк.10.
9. Арсенич П. Володимир Шухевич (1849–1915 рр.). – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 1999. – С.15.
10. Центральний державний історичний архів України в м. Львові (далі – ЦДІА України в м. Львові). – Ф.735, оп.1, спр.6, арк.1.
11. Там само. – Ф.309, оп.1, спр.12, арк.5.
12. Там само. – Ф.206, оп.1, спр.13, арк.5.
13. Там само. – Ф.313, оп.1, спр.1, арк.27.
14. Там само. – Ф.514, оп.1, спр.7, арк.5; Там само, спр.15, арк.3.
15. Там само. – Ф.309, оп.1, спр.12, арк.5.
16. Там само. – Спр.33, арк.15.
17. Там само. – Ф.514, оп.1, спр.2, арк.1.
18. Там само. – Спр.137, арк.1.
19. Національна бібліотека України ім. В.Вернадського. Інститут рукопису. – Ф.ІІІ, №40101–40106.
20. Володимир Шухевич (1849–1915 рр.). Біобібліографічний покажчик у двох частинах. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2004. – Ч.1. – С.6.
21. Національна бібліотека України ім. В.Вернадського. Інститут рукопису. – Ф.ІІІ, №40101–40106.
22. Інститут української літератури ім. Т.Шевченка. Відділ рукописних фондів і текстології. – Ф.77, спр.126, арк.183; Там само. – Ф.76, спр.24, арк.6; Там само. – Спр.16, арк.2.
23. Учитель. – 1890. – 27 січня.
24. Ясінчук Л. 50 літ “Рідної школи”. 1881–1939. – Львів, 1939. – С.92.
25. Дзвонік. Письмо ілюстроване для дітей и молодежи. – Львів, 1890–1895.
26. ЦДІА України в м. Львові. – Ф.486, оп.1, спр.31, арк.1.
27. Арсенич П. Володимир Шухевич (1849–1915 рр.). – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 1999. – С.8.
28. Ясінчук Л. 50 літ “Рідної школи”. 1881–1939. – Львів, 1939. – С.86.
29. Арсенич П. Володимир Шухевич (1849–1915 рр.). – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 1999. – С.13.
30. Учитель. – 1895. – 5 лютого.
31. Учитель. – 1899. – 5 лютого.
32. Відзнака руського товариства співучого “Львівський Боян” // Зоря. – 1891. – Ч.11. – С.218.
33. Товариство “Руська бесіда” // Правда. – 1892. – Т.14. – Вип.41. – С.444–446.
34. Рух в товариствах // Руслан. – 1899. – Ч.7.
35. Гуцульщина... // Діло. – 1902. – Ч.88.
36. Наслідки львовської вистави // Батьківщина. – 1894. – Ч.22.
37. Про “Руську бесіду” і театр // Народ. – 1892. – Ч.13–14.
38. Володимир Шухевич // Зеркало. – 1906. – Ч.21.
39. Курс висшої освіти у Львові // Письмо з Просвіти. – 1913. – Ч.3.
40. Комітет для будови Руського народного театру у Львові // Ілюстрований народний календар товариства “Просвіта” на рік звичайний 1906. – Львів, 1906. – С.54.
41. Загальні збори руського товариства педагогічного // Учитель. – 1897. – Ч.15–16.
42. Засідання секцій НТШ // Записки НТШ. – 1898. – Т.23–24. – С.3–5.
43. Франко І. Дещо про нашу пресу // Літературно-науковий вісник. – 1905. – Т.29. – С.174–188.
44. Шевченкове свято у Львові // Діло. – 1894. – Ч.100.
45. Будова руського театру у Львові // Руслан. – 1903. – Ч.171.
46. Лисенкове свято у Львові // Діло. – 1903. – Ч.265.
47. Вироби Василя Шкрібляка в Яворові (косовському) // Батьківщина. – 1888. – Ч.18.
48. Прогулька “Львівського Бояна” до Праги // Діло. – 1891. – Ч.144.
49. Загальні збори співацького товариства “Львівський Боян” // Діло. – 1893. – Ч.28.
50. Шевченкове свято у Львові // Діло. – 1894. – Ч.100.
51. Загальні збори Музичного Т-ва у Львові // Діло. – 1913. – Ч.260.
52. Заклади дому Музичного Тов. ім. М.Лисенка у Львові // Діло. – 1913. – Ч.205.
53. Арсенич П. Володимир Шухевич (1849–1915 рр.). – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 1999. – С.25.
54. Олесницький Є. Володимир Шухевич: (некролог) // Діло. – 1915. – Ч.224.

The article analyses the archival files and published materials containing information referring to the life and activity Volodymyr Shukhevych. They allow to ascertain the most important aspects of his professional, social and publishing activities.

Key words: sources, V.Shukhevych, society, periodicals.

УДК 39 (477.83/.86) “1890/1914”
ББК 63.3-7

Оксана БАРАН

СПОГАДИ СТЕПАНА ШУХЕВИЧА ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ КУЛЬТУРИ Й ПОБУТУ ГАЛИЦЬКОГО СІЛЬСЬКОГО ДУХОВЕНСТВА КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ ст.

У статті розкрито побут українського сільського духовенства Галичини наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. На основі спогадів відомого суспільно-політичного діяча адвоката С.Шухевича проаналізовано повсякденне життя греко-католицьких священників, а саме: їхнє матеріальне становище та соціальний статус, помешкання, господарство, громадську діяльність, освітні традиції, способи проведення дозвілля тощо.

Ключові слова: Галичина, громадська діяльність, побут, сільське духовенство.

Нині в наукових колах усе частіше утверджується думка про необхідність вивчення не глобальної історії, а повсякденного побуту людей, їх системи цінностей, внутрішнього світу та переживань. Такі дослідження відкривають можливості для ширшого використання джерел неофіційного походження (мемуарів, щоденників, записників), важливе місце серед яких займають спогади “Мое життя”¹ відомого адвоката, громадського діяча Степана Шухевича (1877–1945).

С.Шухевич народився в с. Серафинці Городенківського повіту в родині о. Євгена Шухевича. Його мати – Володимира походила з української шляхетської родини Левицьких. Як зазначає автор, “... були в тій родині декани, віце декани, а також священники, відзначені крилошанськими відзнаками”². Зі спогадів довідуємося, що на Городенківщині майже в кожному другому, а подекуди навіть у сусідньому селі працював хтось із його роду – якщо не парохом, то сотрудником (помічником), тому “ціла околиця попівська була сливе (ніби. – О.Б.) одною родиною”³.

Такий стан речей не був винятком, адже в період, що досліджується, священнослужителі зазвичай намагалися одержати парафію неподалік від місця душпастирювання своїх родичів. У такий спосіб формувалися цілі території, де настоятелями церков були представники одного й того ж роду. Існували родини, які протягом двох-трьох століть проживали в тих самих населених пунктах. До них належали: Темницькі на Теробовельщині, Шанковські на Гусятинщині, Білінкевичі на Станіславщині⁴. Останнє підтверджують слова одного із сучасників, о. С.Маяковського, який писав, що “наше духовенство в минулім столітті (ХІХ ст. – О.Б.) представляло собою дуже тісно зв’язане тіло – майже касту – що жила своїм питомим життям, своїм світоглядом, своїми традиціями, звичаями й обичаями”⁵.

У родинях греко-католицького кліру чітко простежувалася наступність поколінь, що виявлялася в наслідуванні дітьми професії батьків. Та не варто відносити духовенство до цілком замкнених соціальних структур, адже його ряди інтенсивно поповнювалися вихідцями із селян так само, як і молоде покоління зі священничих сімей нерідко обирало світські професії.

Цю закономірність можна проілюструвати на прикладі роду Шухевичів. Зокрема, з десяти дітей душпастиря с. Тишківці Городенківського повіту Осипа Шухевича (1816–1870)

(дід Степана Шухевича) лише половина повернулася в село як священники чи дружини служителів культу. Його син Зенон був парохом у згаданих Тишківцях, Євген – у селах Красів, Підберізіці Львівського повіту, доньки Марія, Ольга та Євгенія вийшли заміж за священників. Натомість син Володимир став професором середньої школи, Ізидор – військовим лікарем, Микола – адвокатом, а дочка Модеста – дружиною гімназійного вчителя в Києві М.Козловського⁶.

Таким чином, з одного боку, священничі родини сприяли збереженню традицій душпастирства всередині однієї сім'ї, а з іншого, – протягом тривалого періоду забезпечували основні кадри для формування світської інтелігенції.

У спогадах знаходимо детальний опис побуту батька С.Шухевича під час душпастирства в с. Красів поблизу Львова (1881–1901 рр.). Дана парафія, за висловом автора, була “голодівнею”, тобто належала до бідних і неприбуткових⁷. Ця обставина визначала важке матеріальне становище родини, адже від величини парафії і рівня заможності її мешканців прямо залежали два з трьох основних джерел доходів духовенства, а саме: плата за треби, тобто за виконання душпастирських функцій (весілля, хрестини, похорон) і парафіяльне господарство. Третім джерелом виступала урядова платня з релігійного фонду – конгруа. Крім грошових вимірів, існувала й система розрахунків із місцевим населенням у вигляді натуральних оплат (збіжжя, молочні продукти, птиця, яйця тощо).

Порівнюючи Красів із попередніми парафіями батька, автор зазначав, що в їхньому родинному осередку – Тишківцях Городенківського повіту “треби були не надто великі, а часто-густо духовну послугу виконувано й безплатно”⁸, а в с. Березів Вижній на Гуцульщині, де його батько душпастирствовав у 1880–1881 рр.⁹, переважали високі оплати. “Мабуть було так, що коли багатого господаря-гуцула на цвинтар відвожено парою волів, то ті воли припадали священникові, що його ховав. Досить з того, що мій батько за короткий час поправив свої матеріальні умовини так, що, коли з Березова відходив, мав пару коней (гуцулів), які тоді не коштували більше 20 ринських (40 пізніших корон), і дві корови та віз”¹⁰.

Натомість головним джерелом прибутків душпатиря с. Красів були відпусти в сусідній парафії Новосілиці. Як згадував автор, “у двох добрих роках, коли відпусти дуже вдалися, було з першого відпусту приходу біля 80 “ринських” (160 корон), а з другого – 400, ба навіть 500 “ринських”¹¹. Така сума становила приблизно річний прибуток служителя культу. Однак чимало грошей витрачалося на урочистий обід для священників і членів їхніх родин.

Окрему частину фінансових надходжень давала церковна земля. Є.Шухевич переймав досвід раціонального ведення господарства в німецьких колоністів¹². Священик прагнув стати для парафіян прикладом доброго газди, оскільки технічне оснащення господарств більшості селян перебувало на дуже низькому рівні: “Не було в селі жодної січкарні, не то з двома колесами, але навіть такої звичайної, з одним колесом... Молотарки не було ні одної, а плуги були якоїсь старої конструкції”¹³.

Чималий обсяг роботи в господарстві священника виконували місцеві селяни. При необхідності скликалася толока – давній народний звичай колективної допомоги під час окремих видів сільськогосподарських робіт. Як правило, в такий спосіб відбувалися жнива.

С.Шухевич залишив детальний опис толоки на жнивях у с. Красів (місцева назва “ласка”). На полі цілий день грала музика, а ввечері в супроводі обрядових пісень обжинковий похід ішов на обійстя господаря. Найкраща дівчина у вінку з жита складала поба-

⁶ Релігійний фонд – фонд, заснований у 1782 р. цісарем Йосифом II за рахунок конфіскації та продажу майна католицьких монастирів, який призначався для поліпшення утримання парафіяльного духовенства.

жання парохів, той знімав з її голови вінок і давав монету. Вінок вішав на спеціальному гаку на ганку, попередньо вирвавши з нього кілька колосків на пробу. Після того, як священник висловлював свою думку про якість зібраного врожаю, розпочиналася вечеря і народні гуляння¹⁴.

На подвір'ї слуги стелили полотно, розкладали посуд і розносили вечерю, яка включала варену кислу капусту з вудженим салом та пиріг зі сметаною. При його приготуванні за основу брали тісто з житньої муки й начинку із суміші товченої вареної картоплі, гречаної крупи та сиру. Такий пиріг мав достатньо великі розміри: 40–50 см у ширину та 75–100 см у довжину. Після випікання в печі страву різали на куски та їли зі сметаною чи кислим молоком, збитим із сиром. За висловом автора спогадів, цей спеціальний пиріг становив “т. зв. ключ прийняття, без якого не міг обійтися ні празник, ні “ласка”, ані жодна інша “оказія” в Красові”¹⁵.

Загалом подібні частування під час толоки спричиняли значні матеріальні витрати, однак о. Євген Шухевич не скасовував цей звичай, бо в такий спосіб жнива тривали всього один день.

Є в спогадах і відомості щодо житлових умов духовенства. Будинок, у якому жив служитель культу, називався плебанією, резиденцією, приходством чи попівством. Як правило, плебанії відрізнялися від звичайних селянських хат більшими розмірами, вищою стіною, величиною вікон, ускладненим плануванням, часто наявністю підшивної стелі й підсуфітків (дошок із внутрішнього боку стелі)¹⁶. При зведенні таких жител кращі традиції народної архітектури поєднувалися з модерними впливами міста, що виявлялося насамперед у внутрішньому оздобленні кімнат та ускладненому їх плануванні.

Однак опис плебанії, який навів С.Шухевич, свідчить про погані умови проживання його родини. Згадуючи про помешкання, він пише: “Як всі хати в Красові, разом зі школою, це була ліплянка... Від села мав цей будинок п'ять вікон, а з противної сторони був вхід до хати через німецький ганок на двох точених стовпах. У хаті було чотири кімнати, один передпокій від “парадного” входу, спіжарня, кухня і сіни між входом і входом до кухні. Тільки кухня була доволі велика, прочі убикації були малі, деякі наче мініатюри. На попівщині була ще стайня з трьома убикаціями, пивниця і стодола з двома токами. Все було вже старе, похилене, дах поріс мохом”¹⁷.

Проте якщо порівняти наведений опис хати з умовами проживання більшості тогочасного галицького селянства, то о. Євген перебував у значно кращому становищі. Характерно, що він прагнув поліпшити не тільки власний побут, але й життя селян, заохочуючи мешканців Красова перейти від будівництва низьких курних хат, які опалювалися піччю без димаря, до більш високих і просторих, із великими вікнами, окремою кухнею¹⁸. У результаті вони почали зводити значно меншу за розмірами піч, а також запроваджувати у вжиток кухонну плиту.

Такі нововведення сприяли поліпшенню побутових і санітарно-гігієнічних умов проживання селянства, що, відповідно, позитивно відбивалося на зменшенні ризику інфекційних захворювань і дитячої смертності.

Крім помешкання, окреме місце в спогадах С.Шухевича відведено характеристиці раціону харчування галицького сільського духовенства кінця XIX ст. Узагальнений нами джерельний матеріал дозволяє стверджувати, що їжа більшості представників сільського духовенства за низкою показників суттєво відрізнялася від селянської. Вона була більш калорійною і різноманітною, менше залежала від сезонних змін пір року. Кращі матеріальні умови створювали можливості для вдосконалення смакових якостей страв за допомогою різних приправ і спецій. На меню накладало відбиток і харчування населення того чи іншого регіону. Наприклад, автор зазначав, що з Покуття і Гуцульщини, де раніше працював батько, його родина привезла уподобання до кулеші: “Кулеша була для нас якоюсь родинною традицією, усвяченою, сливе святою стравою”¹⁹.

Помітна різниця із селянством спостерігалася і щодо інших складових матеріальної культури. Зокрема, особливою вишуканістю вирізнявся посуд. Дорогі столові прибори належали до фамільних цінностей і передавалися в родині сільського духовенства з покоління в покоління. Зокрема, С.Шухевич серед сімейних реліквій згадував срібну цукерничку, яку як весільний подарунок одержала від польських панів його родичка²⁰.

Чимало уваги на сторінках спогадів звернено на висвітлення родинних відносин і способів проведення дозвілля. С.Шухевич наголошував, що в сім'ї зберігалися патріархальні звичаї. Вечорами в гості приходив місцевий учитель-українець Іван Гораковський, часто приїжджали інші парохі, які разом із господарями вели розмови на злободенні теми, грали в карти, але "не на гроші, а задля забави"²¹. Загалом, за оцінкою автора, о. Євген був добре освіченою людиною, він передплачував часописи "Діло", "Господар", "Батьківщина", "Правда", німецькі журнали, мав власну невелику бібліотеку творів класиків української літератури²².

Степан Шухевич залишив цікавий опис священничого весілля. Він стверджував, що перед вінчанням його сестри Євгенії з випускником духовної семінарії, в майбутньому відомим письменником Володимиром Герасимовичем, спершу влаштували "фікційне селянське весілля, на якому була і фікційна молода, і молодий, і дружки, і дружби, і свахи, і все-все, але не було фікційне те, що їдження і пиття було таке саме, як на звичайнім сільським весіллі, а так само і танці"²³. Для виконання ролі молодих обрали найкращих у селі парубка й дівчину. Дуже дороге й урочисте весілля за участю справжніх наречених і гостей відбулося тільки через тиждень. Батько нареченої згідно з давнім звичаєм, прийнятим серед духовенства, запросив на святкування всіх священників, які разом із ним здобували теологічну освіту. Так само вчинив наречений, тому кількість запрошених сягала близько трьохсот чоловік, більшість з яких становили переважно священнослужителі та їхні родичі²⁴.

Крім сімейних звичаїв, у спогадах "Мое життя" відображено громадський побут сільського душпастиря. Як відомо, наприкінці XIX – на початку XX ст. основу інтелігенції на селі складали представники греко-католицького кліру, тому в історичній літературі священнічі дома часто називають "мініатюрними палатами галицького ренесансу"²⁵, "носіями культури і розсадниками української свідомості і національної окремішності"²⁶. Сільські парохі засновували курси для неписьменних, приватні навчальні установи, сільськогосподарські гуртки, а також здійснювали низку заходів, пов'язаних з антиалкогольною кампанією, популяризацією фахової медицини та основ гігієни. Значна увага акцентувалася на національному вихованні селянства, формуванні в нього правової і політичної культури, а також виробленні навичок громадської роботи.

Таку ж активну діяльність проводив і о. Євген. Він входив до громадської ради – найвищого органу влади на селі, очолюваного війтом. Парох головував у місцевій шкільній раді та влаштовував разом із вчителем різні виховні заходи. За його сприяння в селі засновано крамницю, в якій продавав місцевий дяк²⁷. Священик виконував обов'язки громадського писаря, змінивши мову діловодства з польської на українську²⁸. З цього приводу С.Шухевич писав: "Як не є, тато боронив своїх парохіян перед спольщенням і вважав спричинником спольщення не польських селян, але інтелігенцію, головню польських ксьондзів, і виступав не проти загалу поляків, але проти інтелігенції"²⁹.

Схожої позиції в громадських справах дотримувався і сам автор спогадів. Під час навчання на юридичному факультеті Львівського університету він більшість часу проводив у Красові, де виголошував доповіді для селян (з історії, літератури, фізики й астрономії), роздавав молоді книги, придбані на власні кошти, а також займався етнографічними дослідженнями, записуючи народні пісні, казки й оповідання³⁰. Разом із вищезгаданим о. В.Герасимовичем С.Шухевич проводив антиалкогольну агітацію. Так, у с. Терпилівка Збараського повіту вони таємно вночі розвішували біля церкви, читальні та школи

вірші сатиричного змісту про корчму, намагаючись у такий спосіб зупинити її деструктивний вплив на населення³¹.

Отже, в спогадах С.Шухевича "Мое життя" детально передано специфіку повсякденного життя кліру, зокрема, матеріальне становище, помешкання, господарство, громадську діяльність та освітні традиції сільського духовенства. Значну увагу відведено товариським розвагам і весіллю, що є важливим при дослідженні духовної культури вказаної соціальної групи. Загалом, побут священничої родини Шухевичів, відтворений автором на сторінках його мемуарів, зайвий раз підтверджує думку про те, що наприкінці XIX – на початку XX ст. греко-католицьке духовенство швидше зазнавало впливів міста, а відтак відігравало роль посередника при засвоєнні й адаптації селянством елементів урбаністичної культури.

1. Шухевич С. Мое життя: Спогади. – Лондон: Видання Української видавничої спілки, 1991. – 619 с.
2. Там само. – С.28.
3. Там само. – С.29.
4. Матковський С. Три синодальні архієреї: Спомини з життя і діяльності преосвящених о. Юліана Куїловського, д-ра Юліана Пелеша і д-ра Сильвестра Сембратовича. – Львів, 1932. – С.11.
5. Там само. – С.11.
6. Старосольський Ю. Шляхами предків // Записки НТШ / Володимир Старосольський. – Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто, 1991. – Т.СХХ (210). – С.30–31.
7. Шухевич С. Вказана праця. – С.34.
8. Там само. – С.32.
9. Арсенич П. Родина Шухевичів. – Коломия: Видавничо-поліграфічне товариство "Вік", 1995. – С.69.
10. Шухевич С. Вказана праця. – С.32–33.
11. Там само. – С.53.
12. Там само. – С.54.
13. Там само. – С.44.
14. Там само. – С.134.
15. Там само. – С.135.
16. Данилюк А. Хата Маркіяна Шашкевича // Жовтень. – 1983. – №2. – С.135; Українське народознавство: Навч. посіб. / За ред. С.П.Павлюка. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2004. – С.456.
17. Шухевич С. Вказана праця. – С.39.
18. Там само. – С.44.
19. Там само. – С.71.
20. Там само. – С.29.
21. Там само. – С.57.
22. Там само. – С.67.
23. Там само. – С.152.
24. Там само. – С.152.
25. Шлемкевич М. Галичанство. – Львів: За вільну Україну, 1997. – С.55.
26. Сохоцький І. Що дали греко-католицька Церква й духовенство українському народові. – Філадельфія, 1951. – С.96.
27. Шухевич С. Вказана праця. – С.47.
28. Там само. – С.55.
29. Там само. – С.60.
30. Там само. – С.167.
31. Там само. – С.234; Володимир Герасимович (1870–1940): Бібліографічний покажчик. – Тернопіль: Лілея, 1995. – С.8.

In the article the way of life of the Ukrainian rural priests of Galicia at the end of XIX – at the beginning of the XXth century are described. The author analyzed the everyday life of greek-catholic priests: financial and social position, house, house-keeping, public life, educational traditions, the entertainments on the basis of memoirs the famous public-political person, lawyer S. Shukhevich.

Key words: Galicia, public life, way of life, rural priests.

УДК 94 (477.8)
ББК 63.3 (4 Укр.) 52

Зінаїда ЗАЙЦЕВА

ДІЯЛЬНІСТЬ ВОЛОДИМИРА ШУХЕВИЧА В НАУКОВОМУ ТОВАРИСТВІ ім. Т.ШЕВЧЕНКА

У статті розкрито науково-організаційну та видавничу діяльність етнографа В.Шухевича в Науковому товаристві ім. Т.Шевченка. Висвітлено обставини написання та видання монографії "Гуцульщина". Підкреслено, що ця наукова праця мала широку читачську аудиторію в Галичині й Буковині, була високо оцінена спеціалістами.

Ключові слова: Володимир Шухевич, Наукове товариство ім. Т.Шевченка, "Гуцульщина", науково-організаційна діяльність, етнографічне дослідження.

Ім'я громадського діяча, дослідника Гуцульщини, професора реальної школи у Львові Шухевича сьогодні досить відоме не лише серед його земляків, фахових народознавців, а й ширшого кола дослідників. Поважний внесок у справу повернення імені Володимира Шухевича до сучасного наукового дискурсу вніс дослідник родини Шухевичів і, зокрема, постаті В.Шухевича Петро Арсенич¹. Він відтворив культурно-національну, науково-дослідну, публікаційно-видавничу діяльність Володимира Шухевича.

Метою нашого повідомлення є уточнення деяких моментів науково-організаційного й особово-персонального контексту підготовки й публікації Шухевичем його основної праці – монографії "Гуцульщина".

В.Шухевич належав до того покоління української інтелігенції, представники якого, будучи вихідцями зі священницьких родин, усе частіше обирали світські професії, сповідували непідробний інтерес до сфери наукових досліджень. Важливу роль у реалізації цього інтересу відіграло Товариство імені Т.Шевченка, членом якого був В.Шухевич. Науково-дослідна робота в Товаристві поживалася з перетворенням його на наукове. За новим статутом (1892 р.) члени Товариства поділялися на три категорії – члени-засновники, дійсні й почесні члени. Товариство структурувалося шляхом утворення наукових секцій і комісій. Спершу були утворені секції Філологічна (ФС), Історично-філософська (ІФС) і Математично-природописно-лікарська (МПЛС). Володимир Шухевич увійшов до Математично-природописно-лікарської секції. 2 червня 1893 р. під час офіційного уконститування секції він був обраний до складу її першої президії як секретар. Головою секції був І.Верхратський, заступником – Щ.-Ф.Сельський². Про склад Товариства станом на середину 1893 р. дають уяву такі дані. Зі 137 його членів 9 були професорами університетів і політехнік, 5 – директорами гімназій, 27 – професорами середніх шкіл, 2 – працівниками крайової шкільної інспекторської служби, 10 – лікарями, 4 – інженерами, 7 – адвокатами, 5 – нотарями, 16 – судовими урядниками, 23 – священниками, 4 – народними вчителями, 2 – дідами й 1 представниця жіноцтва³. Отже, лише невелика частка була причетна до наукової сфери в професійному плані.

Секції включали як науковців, так і тих членів Товариства, що наукою не займалися або мали аматорський інтерес до питань українознавства. Основне статутне завдання Товариства – плекати науку в українській мові – залишалося обтяженим іншими завданнями культурно-просвітницького характеру. Друге з черги реформування статуту завершилося – після тривалих дебатів – на загальних зборах 2 лютого 1898 р. Трансформації підлягала категорія дійсних членів, для яких запроваджувався науковий ценз, тобто наявність наукових публікацій (подавалися їхні списки), в першу чергу у виданнях НТШ. Лише дійсні члени мали право ввійти до складу наукових комісій. Серед членів НТШ, уперше номінованих дійсними членами в червні 1899 р., прізвище В.Шухевича відсутнє, не

значиться він також у складі МПЛС та її президії. Секретарем секції замість нього був обраний Є.Озаркевич. Отже, В.Шухевич потрапив до категорії звичайних членів і вибув зі складу МПЛС. У складі Етнографічної комісії він залишився, оскільки за новим статутом до складу наукових комісій входили як дійсні, так і звичайні члени⁴.

Варто зауважити, що звичайні члени мали право активного й пасивного вибору до Виділу, контрольних і адміністративних комісій, вирішального голосу на загальних зборах і дорадчого на засіданнях Виділу, наукових секцій (не будучи їхніми членами). Вони могли безплатно отримувати по одному примірнику видань Товариства (§ 23), але повинні були сплачувати вступний (2 кор.) і щорічні (10 кор.) внески. Серед звичайних членів були поважні особи, зокрема, директори гімназій, доцент В.Вергановський, М.Возняк, В.Щурат, С.Єфремов, І.Копач й інші, багато з яких стали дійсними членами, а згодом академіками.

Незадоволення наслідками реформування категорії дійсних членів відчувалося в середовищі української інтелігенції як у Галичині, так і в підросійській Україні. "Маса учених в претензії, що їх не іменовано (Мельничка, Багалій, Житецький), – повідомляв Франко Грушевському. – Спеціально гніваються за щось на Вас. Я думаю, що було б дуже пожиточне, якби Ви, вертаючи до Львова, на кілька день зупинилися в Києві і вияснили людям нашу ситуацію"⁵. Треба відзначити, що реформа була спрямована на академізацію НТШ і торкнулася всіх його членів і вбачати в тому, що В.Шухевич не одразу ввійшов до категорії дійсних членів, якесь особливе ставлення до нього не варто.

Неправильним є твердження про те, що дійсним членом НТШ В.Шухевич став начебто після закінчення усіх п'яти томів "Гуцульщини"⁶. Насправді він був обраний дійсним членом НТШ після виходу першої частини "Гуцульщини" в 1899 р. МПЛС розглядала це питання 4 квітня 1900 р., а 5 квітня 1900 р. Виділ (Президія) НТШ затвердив її рішення. Тоді ж були обрані дійсними членами НТШ О.Лотоцький, Є.Олесницький, М.Павлик⁷. Наприкінці 1901 р. у складі НТШ налічувалося всього 38 членів⁸. Треба зазначити, що до Першої світової війни звичайним членом НТШ був брат Володимира Шухевича – адвокат Микола Шухевич. На початку ХХ ст. він входив до Виділу й брав дуже активну участь в опозиційній боротьбі проти Грушевського, намагаючись звинуватити його в організаційних і фінансово-облікових порушеннях, проте безуспішно.

Монографія "Гуцульщина" В.Шухевича друкувалася в "Матеріалах до українсько-руської етнології" (Т.2, 4, 5, 7, 8) впродовж 1899–1908 рр. Уже у квітні 1897 р. М.Грушевський як голова НТШ знав, що В.Шухевич має намір дати до друку в Товаристві свою монографію про гуцулів і вважав, що праця може скласти другий том "Матеріалів"⁹. Місце для друку було визначене не випадково. Товариство мало два видання народознавчого характеру, одне з яких – *Етнографічний збірник* – почало виходити з 1895 р. Перші томи редагував М.Грушевський. Будучи перевантаженим, він у березні 1896 р. звернувся з проханням до Ф.Вовка укласти самостійно один із томів *Етнографічного збірника*. Вовк же на підставі знайомства з французькими антропологічними виданнями запропонував чіткіше означити науково-галузеву спеціалізацію тодішнього народознавчого збірника. Між ученими зав'язалася дискусія з проблем науково-дисциплінарних розмежувань у тогочасному народознавстві. Не торкаючись цих аспектів дискусії, оскільки вони висвітлені в працях фахових етнографів, зазначимо, що її результатом було заснування ще одного періодичного органу Етнографічної комісії – "Матеріалів до українсько-руської етнології", перший том яких вийшов наприкінці 1898 р.

Ф.Вовк погодився, щоб новий збірник мав назву *Матеріалів*, однак він вважав, що два видання мають різнитися передусім предметно-дисциплінарною спрямованістю, а не жанрами публікацій (під матеріалами в редакційно-видавничій практиці малися на увазі так звані *сирі, необроблені джерела*), й тому в *Матеріалах*, на його думку, повинні друкуватися лише етнологічні праці, а фольклорні – в *Етнографічному збірнику*. Цю ідею підтримав В.Гнатюк.

Отже, праця В.Шухевича була кваліфікована як етнологічна. Її друк опосередковано підпав під вплив видавничої політики в НТШ ще в одному аспекті. Товариство намагалось суворо дотримуватися принципу періодичності у виході фахово-спеціалізованих видань. Від цього, з-поміж іншого, залежало одержання субсидій від сейму та Міністерства освіти і культів на видавничу справу. Тому коли Ф.Вовк (через клопоти зі своєю дисертацією) затримував компонування і підготовку до друку другого тому *Матеріалів*, І.Франко, нагадуючи йому, що треба прискорити укладання наступних томів, повідомляв, що в резерві є праця Шухевича *“Гуцульщина”*. Стимулюючи Вовка, Франко в жовтні 1899 р. писав йому в Париж: “Ми обіцяли періодичне видавництво, і з того вийшло аж цілковите занедбання [...] перший том збудив найкращі надії і навіть сойм спеціально на його основі дав 500 гульденів на дальше видавання”¹⁰. Через місяць, повторюючи ці ж аргументи, він писав Вовкові, що “М.Грушевський, а з ним разом і секція (ІФС. – Авт.) стоїть на тім, що один том сього року м у с и т ь б у т и в и д а н и й (розрядка І.Франка) й власне для того, що перший том вийшов при кінці 1898 р. (тоді ж був предложений соймові) і головно для того, щоб і тепер було що предложити соймові, а то ми не дістанемо дальшої субвенції на “Етн[ологічні мат[еріали]”¹¹. Далі йдеться про те, що до другого тому піде частина *“Гуцульщини”* Шухевича.

Затримки за В.Шухевичем не було. Більше того, він, за виразом Грушевського, бунтував і вдавався до тиску, домагаючись, щоб його праця виходила без перерви в кожному тому *Матеріалів*, чого на ділі не було. Прямих свідчень того, що Грушевський гальмував друк праці В.Шухевича, немає. Навпаки, при підготовці до друку першого тому він радив Франку “підганяти” автора *“Гуцульщини”*. Згодом час від часу пропонував Ф.Вовку зарезервувати для себе місце в наступному тому *Матеріалів*, а друк чергових частин *“Гуцульщини”* відкласти. Шухевичу, на його думку, такий крок можна було пояснити нагальною потребою Вовка в публікаціях для захисту дисертації. “Щодо застереження собі і дальшого тому то я зробив би це дуже охоче, якби не боявсь засмутити цим Шухевича. Він писав мені, що дуже слабкий, вмирати збирається і дуже боїться вмерти не скінчивши своєї праці, на котру він поклав трохи не ціле життя. Праця справді дуже коштотна і добре зроблена і мабуть треба вже його заспокоїти...”, – ділився своїми думками Ф.Вовк, на що Грушевський йому відповів, що автор *“Гуцульщини”* вже перехворів і здоровий, але він не бажає мати з ним жодних стосунків¹². Цей обмін інформацією припадає на час затяжної кризи в НТШ, спровокованої опозицією проти М.Грушевського, в якій активну участь брав В.Шухевич та його молодший брат Микола Шухевич, який, будучи обраним у 1901 р. до Виділу, повів себе надто агресивно. Тому не дивно, що в серпні 1903 р. Грушевський побіжно повідомив Вовка, що з В.Шухевичем “зірвав усякі зносини”¹³. Однак *“Гуцульщина”* продовжувала виходити в НТШ.

Можна погодитися з В.Винаром, який вважає, що В.Шухевич належав до активних антагоністів М.Грушевського. Відомий грушевськознавець слідом за В.Дорошенком пов’язує це з тим, що Грушевський не виправдав сподівань В.Шухевича на шлюб з його донькою¹⁴. Цей мотив мав місце, проте навряд чи він вичерпував усі епізоди протистояння Шухевича з головою НТШ аж до 1913 р. включно. По приїзді Грушевського до Львова місцеві нотаблі цікавилися ним не лише як імовірною і до того ж вигідною партією для своїх доньок. Той же В.Шухевич разом з іншими вже в листопаді 1894 р. робив спробу втягнути його в політичну діяльність, пропонував утворити опозиційну політичну партію, про що Грушевський повідомив Кониського. Однак той, як і В.Антонович, остерігав М.Грушевського від політичної активності в Галичині, зауважуючи, що його головна місія там мусить мати науковий характер. Безперечно, що ставка в боротьбі Шухевича з Грушевським мала ширший, контекстуально вкорінений у галицькі відносини, окрес.

За встановленою процедурою рукописи, призначені для друку у виданнях НТШ, реферувалися на засіданнях секцій. Великі й різнопланові праці доповідалися авторами на

кількох секціях. Монографія В.Шухевича обговорювалася на засіданнях ІФС, ФС і спільних засіданнях обох секцій.

Підготовку до друку першої частини рукопису *“Гуцульщини”* здійснив І.Франко. Повідомляючи Грушевського про хід роботи над текстом, він зазначав, що має багато клопоту з мовою автора. “Першого аркуша мову я справив трохи в коректі, – писав Франко, – але се страшна робота, я мушу читати дві коректи. Я зразу попросив Ш[ухевича] дати мені до справлення рукопис, але він дав мені таку хаотичну макулатуру, що я був би осліп, якби хотів дійти в тім ладу...”¹⁵.

Після виходу першої частини *“Гуцульщини”* в другому тому *Матеріалів* В.Шухевич поставив питання про гонорар, чого не чекали від забезпеченої в матеріальному плані людини. До 1900 р. гонорари в НТШ виплачувалися лише тим авторам, які жили коштом літературних заробітків, і студентам, тобто малозабезпеченим особам. З поліпшенням фінансового стану Товариства гонорар почали вимагати й автори, які були поза межею окресленого соціального кола. Секретар Товариства й автор відомої книги про його діяльність В.Гнатюк писав, що В.Шухевичу було “виплачувано гонорар по установленому ціннику, але він з виплати був незадоволений і процесувався по кожному тому з виділом”¹⁶. Грушевський не брав авторських гонорарів, а з 1897 р. гонорари за редакцію *Записок НТШ* віддавав до доцентського фонду, створеного в Товаристві для виплати стипендій початкуючим науковцям, що мали намір габілітуватися на університетські посади приват-доцентів. Спостерігаючи практику інших і не без огляду на дії опозиції на чолі з Шухевичами, Грушевський у 1901 р. поставив питання про виплату йому авторського гонорару. Опозиція звинуватила його в тому, що він зруйнує фінанси Товариства, оскільки належний йому гонорар складав 800 кор. Сума виплачувалася поступово. До справи гонорарів поверталися в Товаристві ще не раз.

Відносини В.Шухевича з Виділом загострилися і він був змушений через окремих його членів просити допомогти йому одержати додаткову кількість екземплярів своєї праці, яка мала попит у читача. Зокрема, 27 жовтня 1904 р. він звернувся до К.Студинського, щоб той посприяв йому отримати через Виділ 6 примірників першого й 3 – другого тому його праці¹⁷. Виплата гонорару передбачала обмеження права на тираж видання, а авторські примірники Шухевича швидко розійшлися.

Після виходу в 1899 р. перших частин монографії В.Шухевич почав видавати її польською мовою і траплялося, що польськомовні видання виходили у світ раніше, ніж українські в НТШ. До того ж польськомовні видання були розлогіші за українські. Останні ставали вторинними, похідними від польських. Це суперечило принципу видавничої політики Товариства – друкувати не перекладні, а оригінальні наукові праці, які не друкувалися в інших виданнях. Переклади й друк праць членів Товариства в інших виданнях могли здійснюватися лише за дозволом Виділу НТШ. Перелік порушень В.Шухевича, складений секретарем НТШ В.Гнатюком, включав звинувачення автора в знеціненні українського видання *“Гуцульщини”*, в приховуванні перед польською читацькою аудиторією факту перекладу монографії з української на польську мову, в не зазначенні того, що ілюстративний матеріал книги, після технологічної обробки в друкарні НТШ, став власністю інституції. Навколо цих пунктів точилася гостра суперечка на публіцистичному рівні за участю І.Франка та Є.Бурчинського¹⁸.

В.Гнатюк у цій суперечці виступав як офіційна особа, що відстоювала інституційні засади видавничої діяльності НТШ. Спеціально створена комісія для полагодження справи, беручи до уваги позитивні сторони (іншомовний друк розширював читацьку аудиторію), виправдала В.Шухевича, однак він написав заяву про вихід зі складу секції¹⁹.

З позицій авторських амбіцій В.Шухевич після виходу першої частини своєї праці був проти, щоб його праця надалі друкувалася під титулом *Матеріалів*, і наполягав на виданні її окремою книжкою. У листі до В.Гнатюка він писав: “Дивина видається мені і

другим людям, що річ таку об'ємисту, вичерпуючу до крайности товариство назвало "матеріалами". У цьому він вбачав заниження планки наукової вартості його праці й можливу перешкоду для її поширення²⁰. Автор був невдоволений і тим, що в *Матеріалах* друкувалися поряд з його працею матеріали й розвідки інших авторів. Однак тут спрацював загальний принцип (як нагадував Ф.Вовк – європейський) не заповнювати періодичне видання однією працею.

Попри всі побоювання автора "*Гуцульщина*" мала широку читацьку аудиторію в Галичині й Буковині й до того ж була високо оцінена спеціалістами – Б.Грінченком, М.Сумцовим, О.Маковесем, В.Щуратом, М.Лисенком, Ф.Колессою, Ф.Вовком. Останній сприяв появі рецензії на третю частину "*Гуцульщини*" у французькій науковій періодиці²¹. Позитивну оцінку праці В.Шухевича дав чернівецький дослідник, автор виданої у Відні ще в 1894 р. монографії про гуцулів Р.Ф.Кайндль, український переклад якої вийшов у наш час²².

Праця В.Шухевича користувалася великим попитом у науковому світі. Так, директор Музею антропології та етнології ім. Петра Великого при Петербурзькій академії наук В.Радлов 5 травня 1904 р. у листі до НТШ просив надіслати томи "*Матеріалів українсько-руської етнології*" з "*Гуцульщиною*" В.Шухевича. Історичний музей у Москві з вдячністю сповіщав про одержання очікуваних видань²³. Повний комплект цього ж видання просили надіслати науково-дослідні та культурно-освітні заклади Європи й Америки. Праця реферувалася на засіданнях багатьох етнографічних товариств.

На прохання науковців В.Шухевич сам надсилав окремі частини праці. Не хетував він також потребами й інтересами студентів. Так, студенту Вищої школи соціальних наук у Парижі Ярославові Федоруку він на його прохання надіслав перший том польськоюмовної "*Гуцульщини*" для підготовки реферату з української народної творчості²⁴.

В.Шухевич був активним учасником статутної дискусії 1902–1904 рр. Хронологічно статутні дебати продовжили організаційну кризу, що мала місце в НТШ у 1901–1902 рр. Тоді М.Грушевський, І.Франко, В.Гнатюк і С.Томашівський подали у відставку, протестуючи проти звинувачень у концентрації влади в руках "правительственої партії", пошуків фінансових зловживань у Виділі, яких, однак, не було виявлено, й інсинуацій на дану тему в польській пресі, інформаційні сліди яких вели до опозиціонерів Шухевичів. До опозиції (термінологія того часу) входили різні за науковим статусом і суспільно-політичними поглядами діячі: радикал, публіцист і бібліограф М.Павлик, "барвінчук" і професор Львівського університету С.Дністрянський, соціал-демократ, професор того ж університету О.Колесса, Володимир Шухевич і його брат – член Виділу й адвокат Микола Шухевич. Їх об'єднувала ідея обмеження влади М.Грушевського в Товаристві, яка лексично стилізувалася ними під необхідність демократизації внутрішнього устрою НТШ та одночасного "підтягування" структури й відносин у ньому на вищі щаблі академічності. Опозиція мала намір провести на посаду голови Товариства професора Львівського університету С.Дністрянського або повернути О.Барвінського. Проте на чергових зборах головою НТШ у лютому 1902 р. знову був обраний М.Грушевський.

На цих же зборах М.Павлик і В.Шухевич внесли пропозицію переглянути діючий статут і змінити, зокрема, процедуру обрання голови Товариства й сферу його компетенції, обмеживши її адміністративними питаннями. Шухевич домігся ухвали про те, що будь-який член Товариства має право внести до Виділу за 14 днів до зборів проект зміни окремих параграфів статуту Товариства²⁵. У 1903 р. на спільному засіданні секцій була обрана статутна комісія в складі С.Дністрянського, В.Шухевича й М.Павлика. Розпочалася затяжна "боротьба" різних проектів статуту, яких було вироблено аж три.

Криза відбувалася на тлі вагомих успіхів Товариства в науково-видавничій сфері, які піднесли авторитет голови НТШ М.Грушевського як талановитого організатора науки. Водночас на лідерство й визнання своїх заслуг претендували інші науковці, окреслилися

контури конкурентних відносин на ґрунті реноме в науці. Виникла ідея поділу титульного видання Товариства – його *Записок* на посекційні збірники з утворенням відповідних редакцій. Пропонувалося скасувати інститут відпоручництва, який передбачав право передачі відсутніми на зборах членами Товариства свого голосу іншим членам, які брали участь у зборах. Цим правом користувалися "заграничні" – з підросійської України – члени, приїзд яких до Львова був утруднений відомими обставинами. Головний задум полягав у тому, щоб Виділ займався лише адміністративними й господарськими справами, а для наукових справ пропонувалося утворити нову структуру – Наукову раду.

Збори для обговорення проектів статуту готувалися довго, кілька разів відкладалися і, нарешті, були скликані 4 квітня 1904 р. На обговорення було винесено два проекти: представлений опозицією, з одного боку, й І.Франком, з іншого. У підсумку перевага була віддана проекту І.Франка. З 42 параграфів статуту 30 майже дослівно взяті з його варіанта проекту²⁶. Були враховані й деякі формулювання опозиції, однак пропозиції щодо ліквідації права відсутніх на зборах закордонних членів передавати свої голоси іншим членам – *відпоручникам*, запровадження Ради НТШ – нового органу, який проектувався як непідзвітний зборам із функціями контролю Виділу та голови – не пройшли. Звичайні члени зберігали право активного й пасивного вибору до Виділу й адміністративних комісій і повноправного голосування на загальних зборах, що мало значення при виборах Виділу й голови. Спеціальний параграф (16-й) уточнював, що закордонними членами НТШ вважаються ті, хто постійно проживає за межами Австро-Угорщини, й що лише вони мають право брати участь у зборах через відпоручників. Отже, наміри опозиції, до складу якої входив В.Шухевич і який, власне, ініціював зміну статуту, не були реалізовані.

Проект опозиції перевищував кадрові (відсутність реальної альтернативи Грушевському як голові, що Павлик визнавав і сам) і фінансові (зросли б витрати на штатну адміністрацію) можливості НТШ, і тому збори його відхилили.

Цікаво, що І.Франко в "Мотивах до проектованої зміни статуту" збивав пропозиції опозиції тим, що їх вимоги годяться для Російської або Віденської академії наук з їх бюджетним утриманням і адмініструванням, а не для наукового товариства, яке є громадським утворенням, що отримує незначну фінансову допомогу з місцевих і центральних джерел фінансування.

Остаточний текст статуту був узгоджений на зборах 29 червня 1904 р., хоч В.Шухевич, а за ним Павлик, В.Левицький, О.Левицький, Білецький, Фоли, Алискевич і І.Коко-рудз, не погоджуючись із положенням про відпоручництво (параграф 16), покинули збори, вважаючи, що відпоручництво дає можливість Виділу й особисто Грушевському маніпулювати голосами й приймати вигідні йому ухвали. Наступного місяця статут був затверджений намісництвом і введений у дію з 1905 р. З незначними доповненнями він мав чинність до розпуску Товариства в 1940 р. Спроби змінити його мали місце в 1913 р., коли нова опозиція, до складу якої також входив В.Шухевич, озброїлася проти Грушевського.

За організацію участі НТШ у Крайовій виставці 1894 р. голова Товариства О.Барвінський висловив йому подяку на загальних зборах²⁷. Шухевич був членом музейної комісії НТШ і очолював збирацько-пошукову роботу, допомагав у закупівлі оригінальних експонатів. У цій же справі до нього не раз звертався Ф.Вовк, приватні колекціонери.

В.Шухевич брав активну участь у дискусіях із мовних питань, які часто обговорювалися в НТШ. Для участі в Археологічному з'їзді в Києві 1899 р. він підготував повідомлення "Діалект і вірування гуцулів". Був активним поборником запровадження вивчення української мови в польських гімназіях. Виступаючи в дискусії на загальних зборах НТШ 2 лютого 1902 р., він звертав увагу Виділу НТШ на необхідність активізувати цю роботу²⁸. За його пропозицією ухвалено, щоб НТШ разом із Педагогічним товариством скликало нараду вчителів української мови й спільно виробило рекомендаційного листа до Шкільної крайової ради.

Окрім Етнографічної, В.Шухевич був членом ще Фізіографічної комісії НТШ, яка утворилася у вересні 1908 р. з ініціативи І.Раковського. До її складу ввійшли вчені, які тяжіли до природничої тематики: Ю.Медвецький, С.Рудницький, В.Левицький, Ф.Вовк, І.Верхратський, Р.Залозецький.

Добре відомо, що В.Шухевич проводив різнобічну громадську роботу національно-культурного спрямування, контактував із багатьма діячами української культури. Зокрема, в інтересах "Дзвону" й інших дитячих видань листувався з М.Комаровим – одеським бібліографом і членом НТШ²⁹.

Безперечно, що приналежність В.Шухевича до НТШ – інституції, в інтенціях якої було здобуття статусу Академії наук, користування з його матеріальних (В.Шухевич отримував кошти від НТШ на проведення досліджень), видавничих, науково-організаційних та інтелектуальних потенцій позитивно позначилися на якості досліджень народознавця. Протистояння і непорозуміння відійшли в минуле, а наукова спадщина В.Шухевича, як і інших членів Товариства ім. Т.Шевченка, живить і сучасну наукову думку.

1. Арсенич П. Володимир Шухевич (1894–1914): Життя і культурно-громадська та етнографічна діяльність. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 1999; Його ж. Рід Шухевичів. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2005.
2. Записки НТШ. – 1893. – Т.2. – С.183.
3. Записки НТШ. – 1893. – Т.2. – С.189.
4. Хроніка НТШ. – 1900. – Ч.1. – С.28.
5. Франко І. Зібрання творів: У 50 т. – К., 1986. – Т.50. Листи (1895–1915). – С.138–139.
6. Маланчук В.А. Розвиток етнографічної думки в Галичині кінця ХІХ – початку ХХ ст. – К., 1977. – С.24.
7. Хроніка НТШ. – 1900. – Ч.2. – С.11, 24.
8. Хроніка НТШ. – 1902. – Ч.10. – С.3.
9. Листування Михайла Грушевського / Упор.: Р.Майборода, В.Наулко, Г.Бурлака, І.Гирич; Ред. Л.Винар. – К.–Нью-Йорк, 2001. – Т.2. – С.134.
10. Франко І. Зібрання творів: У 50 т. – К., 1986. – Т.50. Листи (1895–1915). – С.140–141.
11. Франко І. Зібрання творів: У 50 т. – К., 1986. – Т.50. Листи (1895–1915). – С.142–143.
12. Листування Михайла Грушевського / Упор.: Р.Майборода, В.Наулко, Г.Бурлака, І.Гирич; Ред. Л.Винар. – К.–Нью-Йорк, 2001. – Т.2. – С.168, 170.
13. Листування Михайла Грушевського / Упор.: Р.Майборода, В.Наулко, Г.Бурлака, І.Гирич; Ред. Л.Винар. – К.–Нью-Йорк, 2001. – Т.2. – С.194.
14. Винар Л. Михайло Грушевський і Наукове товариство ім. Шевченка: 1892–1934. – Н.-Й.–Дрогобич, 2006. – С.71.
15. Франко І. Зібрання творів: У 50 т. – К.: Наукова думка, 1986. – Т. 50. Листи (1895–1915). – С.168, 170.
16. Гнатюк В. Наукове товариство імені Шевченка у Львові. З нагоди 50-літньої річниці його заснування, 1873–1923–1925 // Літературно-науковий вісник. – Т.86. – Кн.3. – С.270.
17. У півстолітніх змаганнях: Вибрані листи до Кирила Студинського (1891–1941) / Упоряд. О.В.Гайова. У.Є.Єдлинська, Г.І.Сварник. – К., 1993. – С.131.
18. Франко І. Дещо про нашу пресу // Літературно-науковий вісник. – 1905. – Т.31. – С.174–188; Бурачинський Є. З поза редакції // Там само. – С.104.
19. Арсенич П. Народознавство Володимира Шухевича // Шухевич В.О. Гуцульщина. – Верховина, 1997. – Ч.1, 2. Препринт. вид. – С.22.
20. Арсенич П. Народознавство Володимира Шухевича // Шухевич В.О. Гуцульщина. – Верховина, 1997. – Ч.1, 2. Препринт. вид. – С.20. /С.7–24. Там само. – С.22, 23.
21. Кайндль Р.Ф. Гуцули: їх життя, звичаї та народні перекази: Пер. з нім. – Чернівці, 2000. – 203 с.
22. ЦДА України у Львові. – Ф.309, оп.1, спр.114, арк.2, 4.
23. ЦДА України у Львові. – Ф.309, оп.1, спр.213, арк.88.
24. Хроніка НТШ. – 1902. – Ч.10. – С.7.
25. Франко А. Співпраця М.Грушевського та І.Франка в Науковому товаристві ім. Шевченка // Михайло Грушевський і Західна Україна. Доп. і повідом. наукової конф. (м. Львів, 26–28 жовтня 1994 р.). До 100-річчя від початку діяльності М.Грушевського у Львівському університеті. – Львів, 1995. – С.36.
26. Записки НТШ. – 1895. – Т.6. – С.5.
27. Хроніка НТШ. – 1902. – Ч.10. – С.4.

²⁹ Відділ рукописів і рідкісних видань Одеської державної наукової бібліотеки ім. М.Горького. – Ф.28, од. зб.489, арк.27.

The scientific-organising and publishing activity of ethnographer V.Shukhevych in Shevchenko scientific society is revealed in the article. The circumstances of writing and publishing of the monograph "Hutsulshchyna" are highlighted. It is emphasized that this scientific work attracted a great number of researchers in Halychyna and Bukovyna and was highly appreciated by specialists.

Key words: Volodymyr Shukhevych, Shevchenko scientific society, Hutsul land, scientific-organising activity, ethnographic research.

УДК 929:39

ББК 633 (4 Укр)–8

Петро АРСЕНИЧ

ДІЯЛЬНІСТЬ ВОЛОДИМИРА ШУХЕВИЧА ЯК ЕТНОГРАФА

У статті на основі архівних джерел, численних публікацій ідеться про життя, культурно-громадську й етнографічну працю Володимира Шухевича, який своєю багатогранною діяльністю залишив помітний слід у житті Галичини та сприяв у налагодженні зв'язків із Наддніпрянською Україною в час, коли українські землі перебували в складі Російської та Австро-Угорської імперій.

Ключові слова: Гуцульщина, Галичина, Покуття, фольклор, етнографія, музей, Бойківщина, Наукове товариство імені Шевченка.

Рід Шухевичів походить із села Розвадова, що неподалік від міста Николаєва на Львівщині. Тут жили селяни Шухи. З них Іван Шух (1710–1810) мав чотири сини. Його син від першої дружини Гавриїл (1759 р. н.) закінчив Львівський університет, виїхав до Росії, мабуть, у Петербург і став називатися Шуховим. Найстарший син від другої дружини Симеон (1765–1832) жив у Львові, працював при фінансовому уряді й став Шуховським. Два його брати Ігнатій (1770–1830) та Іоан (1774 – ?) залишилися на господарстві в Розвадові. Їхні родичі – селяни Шухи – й досі живуть у Розвадові.

Четвертий син Івана Шука Євстахій (1778–1824) назвав себе Шухевичем, став священником спочатку в рідному селі, а потім у с.Раківці над Дністром (тепер – Городенківський район).

В о. Євстахія було восьмеро дітей, двоє з яких, Юліан і Осип, стали священниками. Від них беруть свій початок дві родовідні гілки – Олієво-Королівська і Тишківська, яку започаткував отець Осип Шухевич (1816, С.Раковець Городенківського повіту – 1870, с.Тишківці) – український греко-католицький священник, письменник і перекладач. Це прадід Романа Шухевича.

В Осипа й Анни з Кульчицьких (1822–1867) було 12 дітей. Серед них Зенон (1842–1931) – парох у селі Тишківцях (1870–1931), радник єпископської консисторії, віце-декан Городенківщини, інспектор шкіл Городенківського повіту, громадсько-культурний діяч. У його домі відбувалися родинні з'їзди, гостювали І.Франко, М.Грушевський та інші відомі люди.

У Зенона була дочка-одиначка Ольга (1869–1940) – культурно-освітня діячка, організаторка театральних вистав, зокрема, дитячої опери М.Лисенка "Коза-дереза" (1892).

Брат Зенона Євген (1847–1924) – священник у Серафінцях Городенківського повіту (1872–1880), Березові Вижнім (1880–1881), Красові (1881–1901) та Підберізцях коло Львова (1901–1924). Його дочка Євгенія (1875–1970, Терпилівка на Тернопільщині) стала дружиною письменника, етнографа й священника в Терпилівці (тепер – Підволочиського району Тернопільської області) Володимира Герасимовича (1870, м. Золочів, тепер – Львів-

ської обл. – 1940, С.Терпилівка, тепер Підволочиського району Тернопільської обл.). Син Євгена Степан (1877–1945, Амберг, Західна Німеччина) став відомим адвокатом, громадським і військовим діячем, був оборонцем українців у політичних процесах. У серпні 1914 р. він – заступник голови бойової управи УСС у Львові, в 1914–1918 рр. – отаман УСС, у 1918–1919 – отаман УГА, в 1919 р. – комендант IV бригади УГА. Автор спогадів про визвольні змагання “Видиш, брате мій” та “Гіркий то сміх”.

Брат Зенона та Євгена Володимир Осипович Шухевич (1849, с.Тишківці – 1915, Львів) – український педагог, етнограф, культурно-громадський діяч, дід Романа Володимир у 1877 р. закінчив Львівський університет, із 1890-го вчителював у реальній школі. У Львові заснував і редагував дитячий журнал “Дзвінок” (1890–1895), із 1893 р. – педагогічний часопис “Учитель”, в яких друкував твори українських письменників, педагогічні статті. Був головою українських товариств “Руська Бесіда” (1896–1904), “Львівський Боян” (1891–1903), Музичного товариства ім. М.Лисенка; дійсним членом Наукового товариства ім. Т.Шевченка у Львові, членом головного відділу Товариства “Просвіта”, дорадником галицького митрополита, а пізніше кардинала Сильвестра Сембратовича.

В.Шухевич разом із О.Барвінським, А.Вахнянином, істориком Ю.Целевичем організували Християнсько-суспільну партію, друкованим органом якої був часопис “Руслан”. Крім педагогічної і культурно-громадської праці, В.Шухевич займався науковими студіями, зокрема, вивченням етнографії Гуцульщини. Понад 20 років він збирав матеріали, організував виставки й музеї, підтримував особисті та листові зв'язки з багатьма діячами слов'янських культур, приятельські стосунки з М.Лисенком, іншими діячами української культури. Основна його праця – “Гуцульщина” (ч.1–5, Львів, 1899, 1901, 1902, 1904, 1908), в якій уперше детально висвітлено матеріальну й духовну культуру гуцулів. Ця п'ятитомна монографія була високо оцінена вітчизняними та зарубіжними вченими. Вона й нині є настільною книгою тих, хто продовжує етнографічні дослідження краю.

У Володимира й Герміни з Любовичів (1852–1936; організаторка українських жіночих товариств, голова спілки “Труд” і “Клубу русинок”) було п'ятеро дітей. Зенон-Осип (1879–1945) – суддя в містечку Краковець, а потім у Львові, батько генерала УПА Романа – Тараса Чупринки. Дочка Дарія (1881–1941) – піаністка, музичний педагог, організаторка й перший голова “Кружка українських дівчат” у Львові, редактор жіночого журналу “Мета”. У Дарії із Шухевичів і Володимира (1878–1942; доктор права, репресований) Старосольських було троє дітей: Юрій – працює в конгресовій бібліотеці у Вашингтоні, Володимир-Ігор – інженер-архітектор, був на засланні, повернувся до Львова, Леся (Уляна) була на засланні, виїхала до Польщі, жила в Познані, а потім у США.

Друга дочка Володимира Шухевича Ірина-Софія (1881–1934) була дружиною Теодора Рожанковського, старшини УСС, отамана УГА, радника суду у Львові. Їх син Володимир (1906–1973) – відомий мистецтвознавець. Наймолодший син Володимира й Герміни Тарас (1886–1991) – піаніст, професор Музичного інституту ім. М.Лисенка у Львові. Його дружина Ольга Бандрівська була доцентом Львівської консерваторії. У домі Шухевичів у Львові в грудні 1903 р. гостював Микола Лисенко, про якого Тарас написав спогади.

У Зенона-Осипа й Емілії із Стоцьких (1883–30.06.1956, померла на засланні в Казахстані) було троє дітей: Роман (1907–1950), Юрій (1910–1941) – був інженером-геодезистом, потім став абсолювентом Музичного інституту ім. М.Лисенка, замордований “енкаведистами” у Львові 6 червня 1941 р., Наталія (нар. 1922 р.) – репресована в 1940 р.

Із славної родини Шухевичів, крім Романа, який відіграв найголовнішу роль у національно-визвольній боротьбі за самостійну Україну, найбільш помітний слід у громадсько-політичному, науковому й культурно-мистецькому житті України залишив дід генерала УПА Романа Шухевича Володимир Шухевич.

За совітських часів писати про діяльність Шухевичів було заборонено. У 1974 році автор цих рядків підготував дисертацію “Володимир Шухевич – дослідник Гуцульщини”. Коли в Інституті мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М.Рильського НАН України довідалися, що вчений є дідом генерала УПА Тараса Чупринки, роботу не допустили до захисту.

Лише в останні роки ім'я Володимира Шухевича частіше стало появлятися в українських наукових виданнях, а його життя і діяльність стають об'єктом наукових досліджень.

У своїй багатогранній діяльності Володимир Шухевич найбільше уваги приділяв етнографічним дослідженням та організаціям виставок і музеїв.

Вивчати Гуцульщину він почав із 1873 р. під час ботанічних екскурсій по Карпатських горах. Полюбивши цей мальовничий край, його жителів, уражений їх злидненням життям і в той же час їх оригінальним побутом, мистецтвом і фольклором, В.Шухевич залишає ботанічні дослідження і з головою поринає в народ, вивчає його духовну й матеріальну культуру. З цією метою він кожного літа виїжджає в гуцульські села, зокрема Космач і Яворів, тепер – Косівського району.

Саме в Яворові в 1887, 1889 та наступних роках В.Шухевич зібрав найбільше матеріалів про народні промисли, відомих різьбярів Шкрібляків, весільні та інші звичаї¹.

Про те, в яких умовах доводилося досліднику збирати етнографічні матеріали, довідуємося з його листування. Б.Грінченку він писав, що майже на кожне свято, на весілля і похорон їздив зі Львова на Гуцульщину, дер одержу, мок, мерз, голодував, часто зазнавав неприємностей².

У перші роки вивчення Гуцульщини В.Шухевич захоплювався переважно гуцульським фольклором. Записаний ним у гірських селах Коломийського округу переказ про О.Довбуша був опублікований у 1875 році в “Газеті школьній” (№10, с.77–80), а потім – у “Зорі” як доповнення до статті про народного месника, написаній Ю.Целевичем на підставі архівних даних³. Згодом цей та інші перекази про опришків, записані в наступних роках, були опубліковані в п'ятій частині монографії В.Шухевича “Гуцульщина”.

Етнограф поряд із вивченням народної культури гуцулів збирає їхні вироби для різних виставок і музеїв. Одну з етнографічних виставок організував у 1885 році музей Дідушицьких у Львові, на якій експонувалися одяг і жіночі прикраси з Гуцульщини й Покуття, що їх зібрала Озаркевичева й Г.Шухевичева. Про цю виставку В.Шухевич написав до “Зорі” невеличку статтю.

У 1887 році В.Шухевич бере участь в організації у Львові й Тернополі окремих українських виставок, на яких експонувалися вироби домашнього промислу, а гуцули демонстрували свій одяг і показували фрагменти весілля на конях⁴.

Завдяки старанням В.Шухевича гуцульський відділ виставки в Тернополі виявився найкращим і користувався найбільшим успіхом відвідувачів⁵.

Після цієї виставки В.Шухевич за дорученням В.Дідушицького виїхав знову на Гуцульщину збирати експонати для чергової рільничо-промислової виставки в Кракові, на яку він вислав частину своїх експонатів із тернопільської виставки та новозібрані на Гуцульщині, за що був нагороджений срібною медаллю краківської виставки⁶.

У 1890 році В.Шухевич із допомогою вчителя Миколи Колцуняка, Іларія Герасимовича на промислову виставку у Відні надіслав понад 300 виробів гуцульського домашнього промислу (зброю, топирці, палиці, люльки, писанки, вишивки тощо), різьбу Шкрібляка⁷.

Як писав чеський журнал, колекція В.Шухевича користувалася великою популярністю, а в офіційному каталозі була вміщена велика стаття про народні промисли українського населення Галичини.

На 1893 рік планувалася крайова виставка у Львові, яку поляки присвячували ювілеєві Костюшка, не залучаючи до неї українців. Але останні створили комітет на чолі із Шухевичем і почали готуватися до виставки, переборюючи різні шовіністичні перешкоди її польських організаторів. В.Шухевич як керівник українського етнографічного відділу, отримавши певні державні асигнування, почав закуповувати експонати через знайомих учителів, священників у Пістині (В.Чернявський), Ростоках (Л.Ковблянський), Березові (В.Когут), Яворові (І.Окуневський) та багатьох інших⁸.

Для створення гуцульського відділу Шухевич запросив народних майстрів з Яворова. Так, Петро Копчук побудував на виставці гуцульську церкву, хату й усі господарські прибудови. У хаті було встановлено кахлеву піч, яку виготовив у 1894 році гончар П.Кошак, а також необхідні речі домашнього вжитку.

Хата поділялася на дві кімнати. В одній із них різьбярі Василь і Микола Шкрібляки займалися різьбленням, а Василина Столашук гаптувала й ткала запаски. На подвір'ї були виставлені різні знаряддя праці. Ця виставка нагадувала певним чином сучасний етнографічний музей під відкритим небом.

Крім того, тут експонувалися ткацькі вироби з Косова, гончарський посуд учнів Коломийської гончарської школи та відомих тоді гончарів П.Кошака, І.Баранецького, різьба Ю.Шкрібляка та його синів з Яворова, М.Меґединюка з Річки, писаний стіл В.Якиб'юка з Криворівні, гуцульський одяг, писанки, музичні інструменти, модель гуцульської хати роботи М.Шкрібляка тощо. На виставку В.Шухевич представив і свою збірку церковних образів, книг, дерев'яних хрестів та етнографічні фотографії з різних регіонів Галичини. До всіх експонатів він подав детальні пояснення й описав їх у "Провіднику"⁹. Заслуги В.Шухевича в організації виставки в 1894 році у Львові відзначала тогочасна українська преса¹⁰, зокрема І.Франко¹¹.

Виставка мала успіх. Її відвідав навіть цісар Франц Йосиф І. По її закінченні церкву закупив граф Володимир Дідушицький і поставив її у своєму селі Поториці коло Сокаля, а інтер'єр гуцульської хати закупив В.Шухевич у спілці з професором О.Барвінським.

У 1909 році в Стрию відбулася перша хліборобська виставка, організована місцевим Господарсько-молочарським союзом. Шухевича обрали почесним членом виставки й членом журі для оцінки експонатів із Гуцульщини. На виставці експонувалися також модель гуцульської хати роботи О.Лучки зі с.Уторопи, ткацькі й килимарські вироби з Криворівні, Косова, Печеніжина, різьба по дереву та металу Шкрібляків з Яворова, І.Семенюка з Печеніжина, М.Меґединюка з Річки, гуцульський одяг.

Шухевич представив на цю виставку тканини, які зібрав, гердани, церковні ікони та ряд етнографічних фотографій із Покуття і Гуцульщини¹².

На виставці домашнього промислу в Коломиї 21–30 вересня 1912 року був окремий відділ із колекції В.Шухевича, в якому, крім вищеназваних експонатів, були кераміка, писанки та його праці про Гуцульщину¹³. Виставку, участь у ній В.Шухевича, який давав кваліфіковані пояснення, високо оцінила тогочасна преса¹⁴.

В.Шухевич стояв біля колиски багатьох музеїв Галичини й активно співпрацював із ними.

1873 року у Львові створено Промисловий музей. Починаючи від 1880 року, Шухевич протягом десяти років був членом ради, а пізніше – заступником члена виконавчого комітету цього музею¹⁵. Завдяки йому музей перебрався в новий будинок, в якому було створено нову експозицію. Майже третину її займали зразки українського народного мистецтва, зокрема гуцульського, в набутті якого найбільше допоміг етнограф¹⁶.

Він брав участь у підготовці десятитомного видання Промислового музею "Взори домашнього промислу на Русі" (1880–1889), за що дирекція музею висловила йому подяку¹⁷.

У 1899 році музей Дідушицьких (Промисловий музей) видав брошуру "Гуцульщина", в якій В.Шухевич знайомив із колекцією гуцульського народного мистецтва, що зберігалася в музеї. Преса позитивно оцінила появу цієї брошури¹⁸. В інформації про готовність до відкриття музею він писав, що в ньому зібрано "множество предметів, що ему не дорівнює під тим зглядом ніякий музей світа", і закликав відвідувати його¹⁹. З допомогою В.Шухевича в 1901 році було створено окремий відділ експонатів із Гуцульщини – Гуцульський відділ, де він часто "давав вичерпуючі пояснення"²⁰ для організованих екскурсій.

Активну участь брав В.Шухевич у створенні й розбудові музею Наукового товариства ім. Шевченка. Він розробив проект етнографічного відділу музею. У січні 1901 року відбулося засідання етнографічної комісії, на якому було схвалено план створення музею й вирішено розгорнути широку кампанію для збору матеріалів, зокрема предметів народного мистецтва, й тим запобігти вивезенню їх чужоземцями²¹. 12 грудня 1901 року було обрано спеціальну комісію в складі В.Шухевича, В.Гнатюка й О.Роздольського, яка очолила збиральницьку роботу²². Чимало цінних речей для музею придбали І.Франко, В.Гнатюк, Ф.Вовк, Ф.Колесса, О.Роздольський, В.Шухевич, учителі Б.Заклинський, Л.Гарматій, А.Онищук²³ та інші. З початком 1905 року довелось розширити приміщення музею.

У 1912 році для музею НТШ виділено п'ять кімнат, одну з них – для етнографічних експонатів²⁴. Сюди надійшли експонати від учителів-колекціонерів із Гуцульщини, а також від І.Труша, І.Чупрея з Печеніжина, сім'ї Волянських із Криворівні й інших. Нові речі для музею НТШ передавав і В.Шухевич. Гордістю музею були оригінальна різьба Юрія Шкрібляка та його синів Василя й Миколи, а також М.Меґединюка й І.Семенюка, гончарські вироби О.Бахматюка й П.Кошака, роботи гуцульських мосяжників, предмети народного одягу, зброї, інструменти й інвентар побуту з Голів, Довгопілля, Криворівні, Космача, Печеніжина, Розтоків, Яворова, Зелениці, Банилова тощо. Напередодні Першої світової війни в музеї НТШ було вже 6778 етнографічних експонатів із Галичини та 2320 – із Наддніпрянської України²⁵.

На жаль, більшість цих експонатів безповоротно пропала в роки Першої світової війни. Їх пограбувала й знищила царська Росія.

В.Шухевич брав участь і в організації Українського національного музею, засновником якого в 1908 році був митрополит Андрей Шептицький. Директором музею став мистецтвознавець І.Свенціцький (1876–1956).

У часописі "Руслан" за 1912 рік він звернувся до жінок із проханням передавати до музею вишивки, гафти, уплітки, гердани та інші мистецькі вироби й таким чином рятувати "наші скарби від загибелі". Свою прихильність до цього музею В.Шухевич заманіфестував не тільки закликами до громадянства збирати експонати, але й сам передав йому свої етнографічні збірки з Покуття й Гуцульщини – гончарні вироби, писанки, вишивки, килими та чимало етнографічних фотографій, які й нині зберігаються у Львівському музеї українського мистецтва.

В.Шухевич допомагав Ф.Вовкові²⁷ збирати експонати з Гуцульщини для Петербурзького етнографічного, Празького, Угорського національних та інших музеїв, а також для Віденського музею народів Австро-Угорщини²⁸.

Він допоміг професорові В.Курцу закупити для празького товариства домашніх промислів вироби гуцульського народного мистецтва²⁹, окремим особам сприяв у зборі гуцульської колекції.

Поряд із збиранням гуцульських пам'яток для музеїв і виставок В.Шухевич продовжує вивчати матеріальну й духовну культуру гуцулів, а також цікавиться культурою та побутом жителів Покуття й Бойківщини. Під час етнографічних подорожей із чеським етнографом Ф.Ржегоржем він робив різні етнографічні записи, фотографії із життя та побуту селян і публікував їх у галицьких і чеських періодичних виданнях. В.Шухевич на основі зібраної лексики й граматичних форм, що збереглися на Гуцульщині з поганських

часів, підготував повідомлення “Діалект і вірування гуцулів”, з яким мав виступити на Київському археологічному з’їзді, але в знак протесту проти дискримінації української мови на з’їзді вчені Галичини не взяли участі в його роботі, а свої реферати опублікували в записках НТШ.

В етнографічному нарисі “Дещо про Закопане” він порівнює життя, заняття, звичаї і побут польських мешканців гір із гуцулами.

У ньому В.Шухевич зробив правильний висновок, що однакові фізико-географічні й економічні умови породжували багато спільних рис у житловому будівництві, архітектурі, полонинському господарстві українців-гуцулів і польських гуралів.

Цього ж року В.Шухевич пише статтю про свого чеського друга Ф.Ржегоржа, в якій розповідає про його етнографічну працю на Гуцульщині³⁰.

Згодом Шухевич опублікував ще декілька статей про гуцульські танці, народні музичні інструменти, писанки³¹.

Але найвагомим результатом його багаторічної етнографічної праці була п’яти-томна монографія “Гуцульщина”.

У монографії “Гуцульщина” В.Шухевич майже виключно на основі власних багаторічних спостережень детально описав матеріальну й духовну культуру галицьких гуцулів.

Перша її частина, яку редагував І.Франко, вийшла у Львові 1899 р. у збірнику “Матеріали до українсько-руської етнографії”. Видання етнографічної комісії. Вона складається з восьми відділів: фізіографічний, етнологічний, статистичний огляди, гуцульське село, осідок, ноша, церква, харч.

У передмові до своєї праці В.Шухевич писав, що в ній подає “усе те, що сам бачив, чув, зібрав або списав, що його праця є самостійна, бо з інших публікацій про гуцулів, крім праці Кайндля про буковинських гуцулів, не знайшов таких, на які можна було б опертися”.

Він також зазначав, що його праця охоплює лише галицьку Гуцульщину, що її появу в значній мірі завдячує “помочи усіх людей і властей”³², до яких він звертався усно або письмово, але прізвищ помічників, крім Ф.Колесси, не подав.

У листі до І.Франка дослідник заявляв, що повідомляє тільки факти із життя гуцулів, а не свої особисті погляди на те чи інше описуване явище.

Першу свою працю В.Шухевич надіслав багатьом діячам культури з автографом. Так, у фондї О.Маковея зберігається титульна сторінка “Гуцульщини” (Львів, 1899) з дедикацією: “Шановному товаришу Осипу Маковееви Шухевич”.

Праця зразу привернула увагу культурної громадськості, про неї було опубліковано в тогочасній пресі чимало схвальних відгуків.

Окрилений успіхом, етнограф продовжує збирати матеріал про життя гуцулів і їх домашній промисел.

Коли друга частина праці в основному була готова, Шухевич звертався до Гнатюка, Грушевського та Франка, щоб Наукове товариство ім. Шевченка без затримки видало його працю окремо, а не в “матеріалах” разом з іншими статтями. І.Франко рекомендував Шухевичеві давати свою працю відразу до друку, бо немає сумніву, що віділ НТШ затвердить рішення секції. Але Грушевський пропонував скликати спочатку спільне засідання історичної і мовознавчої секцій і лише після затвердження рішення секцій віділом НТШ давати працю до друку. Тому спочатку етнографічна комісія 17 вересня 1900 року ухвалила її друкувати. Потім працю обговорили на засіданні історико-філософської секції і доручили прорецензувати О.Колесі. Коли була одержана схвальна рецензія, друга частина праці Шухевича була опублікована як 4-й том “Матеріалів до українсько-руської етнології” (Львів, 1901).

Отже, другий том складається з матеріалів, що їх етнограф зібрав у 1900–1901 роках, а також із тих, що надіслали йому священники О.Волянський, І.Попель, учителі Л.Гарматій, Т.Кисілевський та лікар Я.Окуневський.

У ньому розповідається про різноманітні заняття гуцулів і їхні домашні промисли.

Третя частина праці В.Шухевича “Гуцульщина”, що містить опис хрестин, весілля, музичних інструментів і публікацію різноманітних гуцульських пісень, була видана в 1902 році під назвою “Матеріали до українсько-руської етнології” за редакцією Ф.Вовка.

Відомості до неї В.Шухевич збирав ще з 1880-х років. Матеріали про гуцульське весілля допоміг йому записати М.Колцуняк, про що довідуємося з їх листування.

На прохання В.Шухевича Ф.Колесса поклав на ноти мелодії танцювальних весільних і похоронних пісень, а також коломинок, старовинних пісень, виконуваних на скрипці, флюярі, сопілці, цимбалах, трембіті, для чого він виїжджав на Гуцульщину, а також привозив для запису музикантів до Львова. Отже, третя частина праці В.Шухевича містить переважно опис родинних звичаїв.

Гуцульське весілля описано досить докладно, але без урахувань особливостей того чи іншого села. В.Шухевич подає всі складові частини весілля із цікавими звичаями й піснями, із численними забобонами.

У розділі “Гуцульські інструменти” він перший з етнографів найбільш докладно описав усі музичні інструменти гуцулів: скрипку, цимбали, флюяру, денцівку, телинку, сопілку, трембіту, ріг, дудку, дрімбу, свиріль, подав спосіб виготовлення їх і хто, як і коли й при яких обставинах на них грає.

Наступний розділ містить короткі відомості про гуцульські танці (гуцулку, коломиюку, козачок, півторак, аркан, шипітський та інші). Тут сказано, коли, де, як і з якої нагоди гуцули танцюють.

У розділі “Гуцульські пісні” дано характеристику гуцульських мелодій, різних пісень, уміщено мелодії і тексти самих пісень. Цей розділ допоміг Шухевичеві опрацювати музикознавець Ф.Колесса, який правильно визначив, що на Гуцульщині побутує три типи мелодій: коломиїкова, весільна, колядницька.

В.Шухевич зробив опис похоронних звичаїв і обрядів гуцулів. Він уперше подав багато забав при мерці – “іграшок на грушці”.

Матеріали до IV частини “Гуцульщини”, як і до попередніх, В.Шухевич частково одержував від своїх кореспондентів Ю.Амброзяка, О.Волянського, Л.Гарматія, П.Дудека та інших. У рукописному архівному фондї В.Шухевича й досі зберігається записана О.Волянським у с. Криворівня колядка під назвою “Селом, селом дорога, йдуть, пливуть три коляднички”, яку він надіслав етнографові в лютому 1900 року.

В.Шухевич користувався не тільки надісланими йому матеріалами, але час від часу виїжджав записувати потрібні етнографічні відомості. Так, у 1902 р. під час Різдвяних свят він побував у Космачі, Брустурах, Шешорах та інших селах, де записав на фонограф звичаї й обряди, яких дотримуються гуцули під час зимових свят, і зробив світлини колядників, Йордану тощо.

Варто відзначити, що колядки та народні звичаї В.Шухевич записував від найбільш обізнаних селян, які інколи й самі склали ці пісні. Це – Ю.Соломійчук, М.Мегединюк, І.Грепняк, М.Палійчук, М.Гутинюк та інші. Упорядкувавши зібрані та прислані йому матеріали, В.Шухевич просив Федора Вовка, щоб четверту частину праці надрукував у 1903 р., зважаючи на його хворобу. Він вважав, що якщо сам не впорядкує і не видасть її, то готова праця може пропасти, бо ніхто потім не розбере його матеріалів, писаних стенографією, та великої кількості фотографій, призначених для ілюстрування монографії. Побажання В.Шухевича були враховані, й праця побачила світ у 1904 р.

Четверта частина “Гуцульщини” охоплює лише один розділ “Обряди церковні”. Але ця назва не повністю відповідає змістові, бо в роботі йде мова не лише про церковні свята,

але й про народний календар, про те, як гуцули відзначають протягом року всі народні й церковні свята та яких звичаїв при цьому дотримуються. Тут подано народні назви місяців, а також ознаки для передбачення погоди. З усіх свят В.Шухевич найдетальніше охарактеризував Різдвяні, подаючи тексти різноманітних колядок, що виконуються під вікнами й у хаті для кожного члена сім'ї. Вони були записані в 14 селах Косівського й у 4 селах Надвірнянського повітів.

Новий рік описано значно скрупніше. Етнограф подає лише декілька текстів щедрівок і наводить основні вірування, звичаї, яких гуцули дотримуються 13 й 14 січня.

В.Шухевич розповідає також про звичаї, яких дотримувалися гуцули під час Великодніх та інших свят, також описує 15 парубоцьких ігор біля церкви.

У редагуванні II–IV частин “Гуцульщини” брав участь М.Павлик. Він допомагав В.Шухевичу відібрати до друку найбільш важливі казки. З листування етнографа з М.Павликом бачимо, що В.Шухевич дбав, щоб його праця була більше наближена до літературної мови.

П'ята частина монографії В.Шухевича вийшла за кошти власника музею Дзедушицьких у Львові Т.Дзедушицького в 1908 р. У ній були опубліковані народні приказки, перекази про опришків і скарби, про земних богів, чередників, вірування про рослини і звірів, загадки, матеріали про народну медицину, а в кінці монографії вміщено словник незрозумілих народних термінів, що зустрічалися в усіх п'ятьох частинах монографії, з поясненнями.

П'яту частину “Гуцульщини” В.Шухевич розіслав своїм знайомим: М.Лисенку, О.Маковою, Б.Грінченку, Ф.Вовку та іншим українським і зарубіжним діячам науки й культури, які позитивно оцінювали його працю.

Уся діяльність В.Шухевича й опис ним культури та побуту гуцулів свідчать, що йому не була байдужа доля простого народу, котрий терпів гніт у тодішніх умовах. Він писав: “Мою особисту працю при сій публікації не вважаю за якусь особливу свою заслугу, а лише за долг, виплачений мною гуцульському народові за ті красоти его чудової країни тай его власної вдачі, якими я тільки налюбивався...”

Сею публікацією сповняю по спроможі лише мій народний обов'язок, який і був одинокою провідною гадкою, що просвічувала мені при моїй довголітній праці”.

Отже, В.Шухевич у результаті багаторічної праці, переборюючи різні труднощі, залишив нам унікальне п'ятитомне енциклопедичне видання “Гуцульщина”. За подвижницьку етнографічну діяльність його було обрано дійсним членом Наукового товариства ім. Т.Шевченка у Львові, членом австрійського товариства народознавців (1901) і членом етнографічного товариства Чехословаччини (1903).

Детальніше про В.Шухевича та славний рід Шухевичів можна прочитати в книгах П.Арсенича: “Володимир Шухевич (1849–1915)” (м. Івано-Франківськ, 1999. – 88 с.), “Рід Шухевичів” (м. Івано-Франківськ: Нова зоря, 2005. – 264 с.).

¹ ІЛ. – Ф.3, спр.1602, арк.2; Ф.59, спр.2417, арк.144.

² ЦНБ, відділ рукописів. – Спр.3 – 40099, 40100.

³ Шухевич В. Народні говірки про Довбуша в околиці Чорногори // Зоря. – 1882. – №11. – С.174–175.

⁴ Діло. – 1887. – № 67, 68. – 18, 20, 27 червня; ЦДІАЛ. – Ф.735, оп.1, спр.5, арк.1–4.

⁵ ЛНБ, архів Барвінських. – Спр.2038, 2039, 2838, 5841. Етнографічна виставка у Тернополі.

⁶ Франко І. Зібрання творів у 50-ти т. – Т.46. – С.478.

⁷ ЦДІАЛ. – Ф.735, оп.16, спр.5, арк.6; Новий пролом. – 1887. – №462; ЦДІАЛ. – Ф.735, оп.1, спр.5, арк.11; Спр.11, арк.53–57; ЛНБ, архів Барвінських. – Спр.40123; Діло. – 1890. – №132. – 13, 14 червня; Архів Барвінських. – Спр.2838; Діло. – 1893. – №251; Учитель. – 1893. – С.221–224, 254; Правда. – 1893. – С.40.

⁸ Провідник по виставці краєвій у Львові. – Львів, 1894. – С.105–107, 154; ЦДІАЛ. – Ф.735, оп.1, спр.21, арк.115.

⁹ Діло. – 1894. – 22 липня; 26, 28 вересня.

¹⁰ Франко І. Вибрані статті про народну творчість. – С.241.

¹¹ Каталог першої української хліборобської вистави в Стрию. – Стрий, 1909; Письмо з Просвіти. – 1909. – №9. – С.147–150.

¹² Виставка домашнього промислу в Коломиї. Каталог. – Коломия, 1912; ЦДІАЛ. – Ф.309, оп.1, спр.84, арк.1–11.

¹³ Діло. – 1912. – №214–217.

¹⁴ ЦДІАЛ. – Ф.735, оп.1, спр.5, арк.3, 5, 7; Спр.9, арк.2.

¹⁵ Сембратович М., Гургула І., Івасюта Н. З історії українського державного музею етнографії та художнього промислу АН УРСР // Матеріали з етнографії та мистецтвознавства. – К., 1959. – Вип.3–4.

¹⁶ Учитель. – 1896. – С.123; ЦДІАЛ. – Ф.735, оп.1, спр.9, арк.2–3; Спр.12, арк.3.

¹⁷ Діло. – 1899. – 23 червня.

¹⁸ Учитель. – 1896. – С.123.

¹⁹ Діло. – 1901. – №76.

²⁰ ЦДІА у м. Київ. – Ф.1235, оп.1, спр.849, арк.26; Хроніка НТШ. – 1900. – №2. – С.7, 8; №4. – С.4; 1902. – №9. – С.45.

²¹ ЛНБ, 1901. – С.69, 75.

²² Хроніка НТШ. – 1906. – №25. – С.40; 1908. – №33. – С.29, №34. – С.20.

²³ Хроніка НТШ. – 1908. – №36. – С.39; 1912. – №52. – С.34–36; 1913. – №53. – С.54–58; №54. – С.27, 55; С.21; 56; С.52–53.

²⁴ Тимчасовий каталог українського національного музею при НТШ у Львові.

²⁵ ЦДІАЛ. – Ф.735, оп.1, спр.12, арк.32; Діло. – 1912. – 4 квітня; 1915. – 24 квітня; 1916. – 5 квітня; Українське слово. – 1916. – 6 квітня.

²⁶ Інститут археології НАНУ, відділ рукописів, архів Вовка. – Спр.В-4655; ЦДІАЛ. – Ф.735, оп.1, спр.5, арк.30–32.

²⁷ Діло. – 1899. – №217. – 28 вересня.

²⁸ Ілюстрований музичний календар на рік звичайний 1905. – Львів. – С.19–32.

²⁹ Шухевич В. Гуцульщина. – Львів, 1899. – С.1.

³⁰ ЦДІАЛ. – Ф.309, оп.1, спр.2266, арк.2–5.

³¹ ЦНБ, відділ рукописів, III – 40099; ІА Архів Вовка. – Спр.В-4665.

³² Шухевич В. Гуцульщина. – Ч.5. – С.2.

Volodymyr Shukhevych's life and his cultural, social and ethnographic work is observed in the article on the basis of numerous publications. Due to the many-sided activity Volodymyr Shukhevych made a great impact on the life of Halychyna and contributed to friendly relations with Naddniprianska Ukraine when Ukrainian lands were the part of Russian and Austro-Hungary Empires.

Key words: *Hutsulshchyna, Halychyna, Pokutya, folklore, ethnography, museum, Bojkivshchyna, Scientific society named after T. Shevchenko.*

УДК 94 (477.8)
ББК 63.3 (4 Укр.)

Галина БОНДАРЕНКО

П'ЯТЬ ВИДАТНИХ ОСІБ РОДУ ШУХЕВИЧІВ І ЇХНЯ РОЛЬ В ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

У статті подаються основні дані з біографії п'яти осіб Шухевичівського роду і роль, яку вони відігравали в історії України. Родина Шухевичів належить до однієї зі старіших і відомих родин Галичини, яка близько двох століть послідовно через п'ять поколінь служила працею та терпінням, творчістю й жертівністю становленню української модерної нації та боротьбі за її права.

Ключові слова: *родина Шухевичів, греко-католицьке духовенство, культурно-освітні товариства, Українська військова організація, ОУН, УПА, Українська Головна Визвольна Рада.*

Проголошення незалежної української держави привело до кардинальних зрушень в історичній науці. Розпочався і продовжується процес переосмислення багатьох наріжних

істин, переоцінки суспільних цінностей. Серед усієї багатоманітності проблем історії радянського суспільства, які вимагають відповідальної, неупередженої оцінки, слід виділити окремо історію родини Шухевичів і дослідити їхню роль у громадсько-політичному й культурному житті України.

Мета дослідження – комплексний аналіз, узагальнення і висновки щодо ролі родини Шухевичів у громадсько-політичному й культурному житті України, переосмислення та уточнення певних спірних питань, які є в науковій та науково-публіцистичній літературі новітнього періоду, що ми намагаємося зробити, залучивши до обігу архівні документи й матеріали, дотримуючись сучасних концептуальних підходів, здійснивши спробу об'єктивно висвітлити проблему – роль родини Шухевичів у контексті історії України.

На сьогодні окремі аспекти даної теми висвітлені в роботах дослідників Петра Арсенича, Богдана Купчинського, Геннадія Бурнашова, Василя Кука, згадуються у спогадах др. Степана Шухевича.

Степан Шухевич у своїй книзі “Моє життя. Спогади” називає дві версії родинного походження Шухевичів. Перша версія – “романтична” й опирається на усних переказах і “шептаннях немовлятам в колисці”, що, мовляв, “ви козацькі діти”. Вона ґрунтується на певного роду факті: на Правобережній Україні існує село Шухевичі, яке мало б бути колись козацькою садибою. Під тиском історичних подій козацькі предки Шухевичів повинні б покинути своє селище й поселитися над Дністром. Таким чином, козацьку шаблю та жупан було замінено священною ризою і “письменницьким пером”¹.

Друга версія пов'язана з постаттю отця Йосипа (Осипа) Шухевича, так звана “шляхетська” історія, яка базується на документах і фактах. Згідно з нею отець Осип був одружений із дочкою отця Василя Кульчицького Ганною. В історії Галичини вони записані як “фундатори” церкви в Пілі (Пійлі) поблизу Калуша Івано-Франківської області (колишньої Станіславської) в 1840 році. У цій церкві висіли їхні портрети. (Портрет Йосипа пропав безслідно, а портрет Ганни висить і нині в Державній галереї в Києві)².

Родина Шухевичів була одною з найвідоміших і шанованих родин України, але з приходом радянської влади, котра намагалася захопити українські землі та русифікувати українців, вона втратила свій авторитет, славу й узагалі було заборонено її згадувати.

Рід Шухевичів належить до давніх, заслужених священницьких українських родин, відомих ще з XVIII ст. Шухевичі відігравали важливу роль у національно-культурному й політичному житті Галичини протягом XIX–XX ст. З їхнього роду вийшла велика когорта видатних діячів: священників, учителів, науковців, співаків, музикантів, юристів і військових.

У кожен історичну добу один із Шухевичів виконував якусь важливу місію в житті українського народу. Це й затвердило за ними “тривке місце в історії”³, про що свідчить “Енциклопедія українознавства”⁴, яка в проміжку між 1816–2001 роками подає нам п'ять імен із роду Шухевичів, які відзначилися в тій чи іншій сфері культурно-політичного та культурно-громадського життя.

Отож, п'ять найвідоміших осіб шухевичівського роду: Осип Шухевич, Володимир Шухевич, Германа Любович-Шухевич, Степан Шухевич, Роман Шухевич (Тарас Чупринка).

Зі спогадів Степана Шухевича дізнаємося, “що рід неабиякого значення надавав освіті, порядності, повазі та шані людям, ще, починаючи Осипом Шухевичем (1816–1870)⁵, котрий стояв на позиції українознавства, (що успадковувалося всією родиною)”⁶.

Йосип Шухевич був здібним літератором і перекладачем (він вільно володів 12 мовами)⁷, а тому й не дивно, що співробітничав із Маркіяном Шашкевичем⁸, Іваном Вагилевичем, Яковом Головацьким...⁹. Перу цього українського літератора належать переклади таких творів: античної поеми Вергілія “Пісня про хліборобство”, поем “Залята рож” та “Сонетів” Ернеста Шульце, “Подорожній” Вальтера Скотта, “Хоробрий воїн” Й.Гердера...¹⁰.

Основна творчість Осипа Шухевича до 1848 року була знищена царською охранкою. До нас дійшла тільки наукова доповідь 1840 року “Відношення підданих до монарха”.

Крім літературних праць 1848–1850 років, відомо про деякі уривки поем і рукопис проповідей, датований 1866 роком. У своїх творах письменник висловлює палку любов до рідного народу й віру в його кращу долю¹¹. У селі Тишківці ще до недавнього часу в церкві зберігався особистий архів О.Шухевича. Там було все листування письменника, його проповіді, рукописи літературних творів.

На жаль, останні його праці в 1977 році були вилучені з церковного архіву села Тишківці та спалені.

Літературний талант Йосипа Шухевича високо цінував Іван Якович Франко¹². У передмові до книги “Переводи і наслідування Осипа Шухевича”, котра вийшла у Львові в 1883 році, Іван Якович писав: “Переводи і наслідування... – пам'ятка життя і праці чоловіка майже не знаного в нашій літературі, а претім заслуговуючого на всенародне визнання. Переводи дуже корисно свідчать про те, як пильно Осип Шухевич прислуховувався до мови народної, яким обширним способом тієї мови він володів...”¹³.

За свідченнями Степана Шухевича, “... родина ніколи не зійшла зі шляху народної мови і фонетичного правопису з витискуванням польської “аристократичної” мови та деформованого “язичія” із симпатіями до Москви, як ідеологічного центру... Будинок та родина отця Йосипа дуже відрізнялися від звичайних і були подиву гідні, саме через те, що тоді була така мода, що мовою інтелігента була польська, а по-українськи говорив тільки “хлоп”. Отець Йосип та вся родина розмовляли тільки українською мовою, не дивлячись, чи перед ними челядь, чи поважний гість. Це не було проявом неповаги до співрозмовника, а просто нагадуванням – хто ми”¹⁴.

У 1848 році Осип Шухевич після восьми років змін парафій стає парохом села Тишківці. У цьому ж році селяни в Тишківцях разом із ним заклали пам'ятний хрест про скасування панщини¹⁵.

У Тишківцях Осипа Шухевича дуже поважали. Переказують, що він, коли зачитував указ про скасування панщини, разом із селянами Тишківців плакав від радості. Він також брав активну участь у звільненні селян від опікунських повинностей пана в 1850–1855 роках.

У 1856 році Осип віддав будинок, у якому жив, під школу, де навчалося 110 дітей. Це була одна з перших народних шкіл Городенківського повіту¹⁶. Слід згадати, що ще в 1848 році він очолив повітову Раду Руську, яка домагалася викладання українською мовою в школах повіту. З 1856 року й аж до смерті (помер Осип Шухевич 24 березня 1870 року під час пошесті холери) він займає посаду декана Городенківського повіту й інспектора народних шкіл Городенківщини.

У 1863 році селяни Тишківців висунули священника кандидатом на посла до Віденського парламенту, але польські шовіністи зробили все для того, щоб його не обрали¹⁷.

Син Осипа – Володимир Шухевич (15.05.1849–10.04.1915) – відомий етнограф, фольклорист, педагог, публіцист, дослідник, а також культурно-освітній та громадський діяч – засновник у 1891 році й перший голова хорошого товариства “Боян”; Музичного товариства імені Лисенка (1913–1915)¹⁸, для якого збудував будинок і був добрим приятелем¹⁹; голова “Руської бесіди” (1895–1980)²⁰; засновник і редактор двотижневика для дітей “Дзвінок” (1890–1895), котрий виходив українською мовою, щоб протидіяти ополяченню українців. На сторінках “Дзвінка” В.Шухевич друкував твори Олени Пчілки, Лесі Українки, Михайла Коцюбинського, Івана Франка, Івана Нечуя-Левицького, Агатангела Кримського й інших.

Починаючи з 1889 року, у Львові виходив педагогічний журнал “Учитель”. У 1893 році його автором став В.Шухевич. У редакційній статті першого номера за 1893 рік він писав: “Який учитель – такі і діти, які діти – такий народ!”²¹.

За десять років редакторства (1893–1895)²² В.Шухевич майже третину кожного номера журналу заповнював своїми статтями на різну тематику, котрі стосуються психології, фізіологічних і психологічних особливостей дітей, проблем середніх шкіл, негативного впливу алкоголю...

У своїй багатогранній діяльності вчений співпрацював із низкою народовських газет, зокрема з “Ділом”, “Зеркалом”, “Новим зеркалом” і “Зорею”. Ще за життя дослідника було опубліковано ряд статей про його культурно-громадську, педагогічну, природничу, редакторську й етнографічну діяльність.

Починаючи з 1873 року, В.Шухевич належав до культурно-освітнього товариства “Просвіта”, заснованого в 1873 році. Як один із членів головного відділу товариства брав участь у підготовці до видання українською мовою популярної літератури, шкільних підручників, творів українських, російських і західноєвропейських письменників. Завдяки йому було видано твори Тараса Шевченка та його біографію, а чеський етнограф Ф.Ржегорш у 1880 році передав “Просвіті” свою цінну бібліотеку.

У грудні 1873 року з ініціативи Осипа Кониського, Михайла Драгоманова й інших у Львові засноване літературне Товариство ім. Шевченка. В.Шухевича неодноразово обирали членом відділу Товариства, а два роки він займав посаду заступника голови НТШ.

У 1862 році у Львові було створено культурно-освітнє товариство “Руська бесіда”, яке влаштовувало концерти, театральні вистави й ін. У 1873 році В.Шухевич стає членом товариства. Упродовж 1896–1904 рр. він займає посаду голови “Руської бесіди”, розробляє новий статут Товариства, залучає до нього нових членів.

З ініціативи “Руської бесіди” у Львові 2 лютого 1891 року засноване хорове товариство “Боян”, головою якого до 1903 року був В.Шухевич.

У кінці ХІХ – на початку ХХ ст. діяльність “Боянів” мала прогресивне значення. Вони пропагували українську пісню та музику.

При “Бояні” було створено музичну школу й бібліотеку для членів товариства. За енергійне керівництво в товаристві “Боян” у 1898 році Шухевича обрано почесним членом. Як керівник “Бояна” він спілкувався з багатьма композиторами і, як уже згадувалося вище, завдяки товариству познайомився і подружив із великим українським композитором Миколою Лисенком²³.

На прохання В.Шухевича в 1894 році М.Лисенко підібрав для Львівської крайової виставки українські музичні інструменти²⁴.

Володимир Шухевич був чудовим антропологом, етнографом, краєзнавцем. Саме його перу належить авторство монументальної п’ятитомної праці “Гуцульщина” (1897–1908).

“Гуцульщина”, – писав Володимир Шухевич, – то плід моєї більш як 20-літньої праці. Подаю в ній тільки то, що сам пізнав чи записав²⁵. Про те, в яких умовах доводилося дослідникові збирати етнографічний матеріал, довідемося з його листування. Борисові Грінченку він писав, що майже кожне свято, на весілля і похорон їздив із Львова на Гуцульщину, рвав одяг, мок, мерз, голодував, часто зазнавав неприємностей²⁶.

Всесвітньо відомий український антрополог і етнограф Федір Вовк (1847–1918) про “Гуцульщину” писав, що “праця... найкраща із наукового і артистичного погляду і з усього, що було досі надруковано про Гуцулів... Ми можемо тепер бути спокійними, що усе-таки маємо докладну монографію хоч однієї з наших земель”²⁷.

Він був близьким знайомим Івана Яковича Франка, Михайла Коцюбинського, Миколи Лисенка, Михайла Грушевського, Андрея Шептицького...

Поруч із чоловіком завжди була Гермін (Гедиміна) Шухевич (уроджена Любович)²⁸ (1853–1939), котра була співзасновницею “Клубу русинок” (1892) та його довголітньою головою, а також головою “Надзірної ради” промислового кооперативу “Труд” (1900–1904) у Львові, клубу “Української захоронки”, опіки над домашньою прислугою,

інституту для дівчат імені святої Ольги²⁹. Разом з учительками Марією Білецькою та Костянтиною Малицькою Гермін (за те, що вони боролися за рівноправність жіноцтва з чоловіками, “зарозумілі” чоловіки прозвали їх “три Марини”) заснували “Союз русинок” (1892), а згодом “Союз українок” і першу жіночу українську гімназію (1906)³⁰. Гедиміна працювала з чоловіком при організації Українського етнографічного відділу на великій Крайовій виставці у Львові (1894)³¹. Вона – почесний член товариства “Просвіти”³² та, як уже згадувалося вище, одна з провідних піонерок феміністського руху українського жіноцтва в Галичині.

Степан Шухевич (1877–1945) – двоюрідний дядько Романа Шухевича. Степана, як і Романа, відносять до “третьої гілки генерації”³³, в якій остаточно визріває національне самоусвідомлення, що виявляється в збройній боротьбі. Степан до війни (мається на увазі Першу світову війну) – суддя в містечках Раві-Руській, Долині, Дрогобичі³⁴. На початку Першої світової війни комендант корпусу генерал Кольошварі доручив Степанові Шухевичу організувати легіон Українських Січових Стрільців у Львові, в окремому добровільному корпусі якого перебував до кінця квітня 1915 року, отримавши чин коменданта куреня УСС. У 1919 році він отаман Української Галицької Армії (УГА), командир Четвертої Золочівської бригади³⁵, пізніше – референт Начальної команди. Він не тільки творив історію як дійовий старшина, але й “намагався її утривалити у зобов’язуючій традиції”³⁶, став співорганізатором і головою Надзірної Ради видавничого кооперативу “Червона калина” (1921–1939)³⁷, що збирала й видавала матеріали, документи, спогади з визвольних змагань і періоду української державності. Товариство, ліквідоване з окупацією Західної України більшовиками, видало за вісімнадцять років праці близько вісімдесяти творів, причому саме Степан видав збірки оповідань “Видиш, брате мій”, “Гіркий то сміх” і “Невідомий”, які вийшли 1930 року накладом видавництва “Червона калина”³⁸. Він є автором біографічної праці “Моє життя. Спогади”, яка була видана після смерті Степана в 1991 році в Лондоні завдяки його дочці.

Після війни Степан Шухевич працює адвокатом. Захищає українців у політичних процесах. Він брав участь у тисячах процесів, серед яких справа членів Української Військової Організації (УВО) Р.Шухевича й Б.Підгайного, які здійснили атентат на Собінського, судова розправа над учасниками першого конгресу Організації українських націоналістів (ОУН) у Відні 1929 року, атентат Юрія Березинського (брата дружини Романа Шухевича – Наталії) на польського урядовця Чеховського... У процесі з приводу вбивства польського міністра внутрішніх справ Броніслава Перацького докторові Шухевичу вдалося врятувати від смерті весь крайовий Провід ОУН на чолі зі Степаном Бандерою³⁹.

Як знавець карної процедури Степан Шухевич мав славу найкращого касатора в цілій Польщі.

Роман Шухевич – генерал-хорунжий Української повстанської армії (УПА) (1907–1950), член Державного Українського правління в 1941 році, Головний командир УПА в 1943–1950 роках, Голова Бюро Проводу українських націоналістів (ОУН) у 1943–1950 рр., Голова Генерального секретаріату Української Головної Визвольної Ради (УГВР) і Генеральний секретар військових справ у 1944–1950 рр.

Протягом усього свого життя він жив заради заповіді: “Здобудеш Українську державу, або загинеш у боротьбі за неї”⁴⁰.

За особливу працю для “Українських Збройних Сил”, мужність і відвагу генерал Тарас Чупринка удостоївся найвищих нагород Українською Головною Визвольною Радою – Золотого Хреста Васкул і Золотого Хреста Бойової Заслуги першого класу⁴¹.

Постать Головного командира УПА Романа Шухевича є, без сумніву, однією з найвизначніших в українській історії минулого століття. Поруч із тим пересічний українець ще дуже мало знає про цю людину.

З 1943 р. і аж до своєї смерті Роман Шухевич очолював небувалу досі в історії України як за розмірами, так і за масовим героїзмом національно-визвольну боротьбу українців. Він мужньо боровся проти всіх окупантів України: польських, угорських, німецьких, московських. Завжди першим був там, де найважче, найнебезпечніше. Йшов у передніх бойових лавах і героїчно загинув, як і десятки тисяч повстанців, у нерівному бою зі спецгрупою військ московсько-більшовицьких поневолювачів.

Про Романа Шухевича – легендарного генерал-хорунжого “Тараса Чупринку” – повстанського командира, про його революційну, повстанську та політичну діяльність написано вже чимало. Але скільки не писатимуть про нього, ніколи не буде забагато. Він – уособлення героїчної боротьби українського народу, його безмежного прагнення до Волі, незалежного державного життя.

Військова діяльність Романа починається з 1926 року, коли за наказом Української Військової Організації (УВО)⁴², членом якої Шухевич став у 1924 році⁴³, він здійснює атентат (замах) на польського шкільного куратора у Львові Станіслава Собінського за шовіністичну, антиукраїнську політику в галузі шкільництва⁴⁴. Атентат на Собінського було проведено 19 жовтня 1926 року Романом Шухевичем і Богданом Підгайним.

У 1925–1929 роках Роман організує і керує “бойовими акціями проти польських окупантів”⁴⁵. У 1929 році він вступає до Організації українських націоналістів (ОУН), як один із перших її членів, і займає тривалий час посаду бойового референта в Крайовій Екзекутиві Організації українських націоналістів (КЕ ОУН) під назвою “Дзвін”⁴⁶.

За короткий час Організація українських націоналістів під його керівництвом зуміла різко підняти національну свідомість українського населення на цих землях і створити міцну базу для допомоги ОУН у краю. Особливу увагу він приділяв військовим вишколам членів ОУН. З наближенням німецько-радянської війни Шухевич відійшов від організаційно-політичної діяльності й із 1942 року зайнявся переважно військовими справами. Під його керівництвом діяв ряд вищих військових курсів, на яких готувалися командири для майбутнього українського війська.

У квітні 1941 року Роман Шухевич бере участь у Другому великому зборі ОУН⁴⁷.

Навесні 1941 року Проводом Організації українських націоналістів вдалося домогтися з верховним німецьким командуванням про вишкіл української військової частини – Легіон українських націоналістів (ЛУН), котрий повинен був воювати на українській території проти московсько-більшовицьких окупантів за відбудову української держави.

У квітні 1941 року Шухевич – “Тур” формує український легіон “Нахтігаль”⁴⁸.

18 червня 1941 року, після інтенсивного вишколу, легіон від’їжджає до Ряшева, а 30 червня прибуває до Львова⁴⁹.

30 червня 1941 року в щойно захопленому німцями Львові, опираючись на очолюваний Романом Шухевичем “Нахтігаль” і збройні групи бойовиків, бандерівці проводять у будинку “Просвіти” українські національні збори, які ухвалили Акт про відновлення української держави⁵⁰. Було обрано Українське державне правління (УДП) на чолі із соратником Бандери Ярославом Стецьком⁵¹, у якому Роман Шухевич займав посаду заступника міністра оборони, одночасно очолюючи курінь “Нахтігаль”⁵².

7 липня батальйон залишив Львів і через Тернопіль прибув до Проскурова⁵³. Брав участь у боях поблизу Браїлова, неподалік від Вінниці⁵⁴. Отримавши звістку про арешт 300 членів ОУН, з яких незабаром 15 було розстріляно⁵⁵ (реакція Берліна на відновлення української державності), Шухевич відмовляється підкорятися німецькому командуванню. У відповідь німці роззброїли курінь і відіслали в казарми Нойгамера на р. Одер⁵⁶, а звідти на територію Білорусії для боротьби з радянськими партизанами⁵⁷ й для охоронних функцій.

У Білорусії Шухевич налагоджує контакти з полковником “Шелестом” (Василем Сидором)⁵⁸, начальником крайового військового штабу ОУН, і передає повстанцям зброю,

боєприпаси, амуніцію, а згодом переправляє в підпілля легіонерів. Невдовзі він був викритий німецьким командуванням і заарештований. Але Шухевичу вдалося втекти.

Після втечі Роман Шухевич добирається до Волині⁵⁹, де друзі допомагають йому перейти в підпілля⁶⁰, а також він зв’язується з Проводом Організації українських націоналістів і включається в боротьбу, зайнявши, навесні 1943 року, посаду військового референта⁶¹. У травні 1943 року він стає членом Бюро Проводу ОУН, згодом – Головою, а в серпні 1943 року на III Надзвичайному великому зборі ОУН одногослодно був обраний Головою Бюро Проводу ОУН і призначений Головним командиром Української повстанської армії⁶².

21–25 серпня 1943 року на III Надзвичайному великому зборі ОУН його одногослодно обрано Головою Бюро Проводу⁶³.

Восени 1943 року Романа Шухевича призначають Головним командиром Української повстанської армії як підполковника Тараса Чупринку⁶⁴ (постановою Української Головної Визвольної Ради (УГВР) із 9 лютого 1946 року підполковник Тарас Чупринка був підвищений до ступеня генерала)⁶⁵.

Незабаром він організує в Галичині військові відділи – Українську Народну Самооборону (УНС)⁶⁶ для захисту населення від сваволі польсько-німецької поліції, вивезення на каторжні роботи⁶⁷ та щоб не допустити в підкарпатські землі червоних партизанів⁶⁸.

11–15 липня 1944 року в селі Недільна Самбірського району⁶⁹ на схилах гори Виділок⁷⁰ з ініціативи ОУН та особисто Романа Шухевича було скликано установчі збори, на які прибули представники всіх політичних сил, які існували в Україні. У результаті нарад було створено Українську Головну Визвольну Раду (УГВР)⁷¹, яка стала верховним органом українського народу в його визвольній боротьбі⁷². Виконавчим органом УГВР став Генеральний секретаріат, Головою якого обрали Романа Шухевича – “Лозовського”. Його ж затвердили на посаді Генерального секретаря військових справ і Головного командира Української повстанської армії.

Наказами Української Головної Визвольної Ради було підтверджено призначення Романа Шухевича Головним командиром Української повстанської армії і присвоєно йому військове звання генерал-хорунжого⁷³.

Після закінчення Другої світової війни Україна опинилася в руках більшовицької Росії. УПА, яка боролася за незалежність української держави, розпочала запеклу війну з радянською діючою армією, до якої приєдналися загони НКВД і МДБ.

Щоб пришвидшити закінчення руху Опору в Україні, Сталін і його оточення дають наказ знайти Головного командира УПА.

Після тривалого керівництва підпільною боротьбою та переховувань, котрі тривали майже дев’ять років із початку Великої вітчизняної війни, Роман Шухевич 5 березня 1950 року загинув у будинку, оточеному спецвідділом КДБ у с. Білогорща на Львівщині.

Отже, родина Шухевичів належить до однієї зі старійших і відомих родин Галичини, яка близько двох століть послідовно через п’ять поколінь служила працею та терпінням, творчістю й жертвністю становленню української модерної нації та боротьбі за її права: від несміливих проблисків мовного відродження до легенди УПА. З роду Шухевичів вийшло багато культурно-громадських, культурно-політичних і військових діячів: священників, учителів, науковців, юристів, які весь час дбали про долю українського народу.

1. Шухевич С. Моє життя. Спогади. – Лондон, 1991. – С.9.

2. Там само. – С.10.

3. Там само. – С.11.

4. Енциклопедія Українознавства. – Париж–Нью-Йорк, 1984. – Т.10. – С.3007–3910.

5. Ганкевич Р. Тишковецький рід Шухевичів // Городенщина. – Нью-Йорк–Торонто–Вінніпег, 1978. – С.777.

6. Шухевич С. Вказана праця. – С.10.

7. ЦДАЛ. – Ф.152, спр.3019, арк.39–43.
 8. Бурнашов Г. Операція коду не мала. – Івано-Франківськ, 1995. – С.8
 9. Купчинський Б. Побратими Руської трійці // Ямгорів. – Городенка, 1990. – Ч.3. – С.67–72.
 10. Арсенич П. Родина Шухевичів. – Коломия, 1995. – С.5.
 11. Купчинський Б. Вказана праця. – С.67–72.
 12. Арсенич П. З фольклорно-етнографічної діяльності І.Я.Франка на Гуцульщині // Народна творчість та етнографія. – 1981. – №4. – С.46.
 13. Франко І. Переводи і наслідування Осипа Шухевича. – Львів, 1883. – С.10.
 14. Шухевич С. – Вказана праця. – С.17.
 15. Арсенич П. Родина Шухевичів. – С.5.
 16. Купчинський Б. Історія Тишківців. – Коломия, 1994. – С.48.
 17. Арсенич П. Родина Шухевичів. – С.5.
 18. Арсенич П. Рід Шухевичів. – Івано-Франківськ, 2005. – С.127–129.
 19. Арсенич П. Взаємини В.Шухевича з М.Лисенком // Народна творчість та етнографія. – 1992. – №3. – С.85–87.
 20. Купчинський Б. Історія Тишківців. – С.52.
 21. Арсенич П. Рід Шухевичів. – С.118.
 22. Арсенич П. Родина Шухевичів. – С.19–50.
 23. Арсенич П. Рід Шухевичів. – С.124–127.
 24. Лисенко М. Листи. – К., 1964. – С.238.
 25. ЦДАЛ. – Ф.735, оп.1, спр.1, арк.65.
 26. ЦНБ, відділ рукописів. – Спр.3. – 40099, 40100.
 27. ЦДАЛ. – Ф.735, оп.1, спр.11, арк.6,7.
 28. Арсенич П. Родина Шухевичів. – С.51.
 29. Там само. – С.52–53.
 30. Арсенич П. Рід Шухевичів. – С.157.
 31. Арсенич П. Родина Шухевичів. – С.53.
 32. Нарис історії “Просвіти”. – Львів–Краків–Париж, 1992. – С.182.
 33. Шухевич С. Вказана праця. – С.10.
 34. Арсенич П. Рід Шухевичів. – С.72.
 35. Арсенич П. Родина Шухевичів. – С.14.
 36. Шухевич С. Вказана праця. – С.11.
 37. Арсенич П. Родина Шухевичів. – С.14.
 38. Арсенич П. Рід Шухевичів. – С.74.
 39. Арсенич П. Родина Шухевичів. – С.15–18.
 40. Мороз О. Поклик сумління. – Львів, 1993. – С.57.
 41. Арсенич П. Родина Шухевичів. – С.78.
 42. Там само. – С.71.
 43. Бурнашов Г. Вказана праця. – С.10.
 44. Арсенич П. Родина Шухевичів. – С.71.
 45. Там само. – С.71.
 46. Бурнашов Г. Вказана праця. – С.10.
 47. Мудрик-Мечник С. Революційна ОУН під проводом Степана Бандери. – Стрий, 1993. – С.60.
 48. Арсенич П. Родина Шухевичів. – С.73.
 49. Кук В. Генерал-хорунжий Роман Шухевич Головний Командир Української Повстанської Армії. – С.29.
 50. Максимук П. Літопис нескореної України. – Львів, 1997. – Т.2. – С.14–15.
 51. Стецько Я. 30 червня 1941 року: Проголошення відновлення державності в Україні. – Лондон, 1967. – С.102.
 52. Микольський Ю. Роман Шухевич 1907–1950–2005 роки // Воля і Батьківщина. – Львів, 2005. – №1–2. – С.6.
 53. Арсенич П. Родина Шухевичів. – С.73.
 54. Там само. – С.82.
 55. Бойко О. Історія України. – К., 1999. – С.475.
 56. Микольський Ю. Вказана праця. – С.8.
 57. Кук В. Вказана праця. – С.51.
 58. Дмитрук К. Жовто-блакитні банкроти. – К., 1982. – С.105–107.
 59. Микольський Ю. Вказана праця. – С.8.

60. Заводовська І. За незалежну Україну боролися до смерті... // Молода Галичина. – 1922. – 20 лютого. – С.5.
 61. Мірчук П. Роман Шухевич (генерал Тарас Чупринка) – командир армії безсмертних. – Нью-Йорк–Торонто–Лондон, 1970. – С.54.
 62. Кук В. Вказана праця. – С.30.
 63. Мірчук П. Українська Повстанська Армія 1942–1952. – Львів, 1992. – С.213.
 64. Там само. – С.214.
 65. Там само. – С.214.
 66. Там само. – С.4.
 67. Потильчак О. Трудові ресурси радянських військовополонених та “остарбайтерів” з України у нацистській військовій економіці в роки другої світової війни. – К., 1998. – С.18–27.
 68. Коваль М. Україна в другій світовій і Великій вітчизняній війнах (1939–1945). – К., 1999. – Т.12. – С.152.
 69. Там само. – С.76.
 70. Микольський Ю. Вказана праця. – С.9.
 71. Тимчасовий устрій УГВР // Літопис Української Повстанської Армії. – Львів, 1992. – Т.8. Українська Головна Визвольна Рада. – Кн. I. 1944–1945. – С.31–32.
 72. Комар П. Головнокомандуючий УПА. // Галичина. – 1994. – 25 квітня. – С.5–7.
 73. Микольський Ю. Вказана праця. – С.9.

The article presents the main facts of biography of five persons of the Shukhevyches and the role they played in the history of Ukraine. The Shukhevyches belong to one of the oldest well-known families of Halychyna that had been served the formation of the Ukrainian modern nation and the fight for freedom for about two centuries through five generations using their creative work, patience and sacrifice.

Key words: the Shukhevyches, Greek-Catholic clergy, cultural-educational societies, Ukrainian military organization, OUN, URA, Supreme Liberation Council of Ukraine.

УДК 929:94 (477.8)
 ББК 63.3 (4 Укр) 6

Мирослав НАГІРНИЙ

ЗВ'ЯЗКИ РОДИНИ ШУХЕВИЧІВ І РОДИНИ ФЕДАКІВ (КІНЕЦЬ ХІХ – СЕРЕДИНА ХХ ст.)

У статті розглядаються стосунки двох знаменитих галицьких родин: Шухевичів і Федаків. Доктор С.Федак (1861–1937), видатний галицький діяч, директор товариства взаємного кредиту “Дністер”, тесть Є.Коновальця та А.Мельника, державний секретар ЗУНР та УНР, мав тісні зв'язки з такими представниками роду Шухевичів, як професор В.Шухевич, адвокати М.Шухевич та С.Шухевич та ін. Також досліджується вплив родини Федаків на формування поглядів генерала Тараса Чупринки (Р.Шухевича).

Ключові слова: Шухевичі, Федаки, особисті стосунки, родинні зв'язки, взаємовплив, УВО, ОУН, УПА, адвокати.

Особисті зв'язки видатних людей завжди відігравали важливу роль в економіці, політиці, культурі тощо. У даній розвідці ми спробуємо прослідкувати, наскільки близькими були погляди й контакти двох відомих у Галичині родів – представників дрібної української шляхти – Федаків і Шухевичів. Дана тема є актуальною, оскільки родина Шухевичів і родина Степана Федака, одного з провідних галицьких діячів кінця ХІХ – першої третини ХХ ст., мали тривалі тісні стосунки впродовж багатьох десятиліть, взаємно впливали одні на одних і підтримували.

Онука С.Федака Ольга Кузьмович – довголітня редакторка української газети “Свобода” в Нью-Йорку, відзначає у своєму спогаді “Коли герой ще не був героєм” про Р.Шухевича: “Для мене завжди було цікавим думати про героїв як про звичайних людей – із

усіми їхніми прикметами та хибамі, але передусім – обставинами їхнього щоденного життя, яке вони, не зважаючи на свої обов'язки, завдання і славу, провадили як кожна інша смертна людина. Звичайно, такі мої спомини не зустрічаються із прихильним відгуком у нашій громаді. А все ж у західному світі, знаємо добре, пишуть біографії усіх славних людей і в них без застережень описують їхні слабші чи сильніші сторони життя, а навіть часто торкаються дуже інтимних подій, і такі книжки знаходять читача, ба – відтак ними користуються й пізніші дослідники. У нас таких біографій майже немає, і наші молоді покоління виростають у переконанні, що кожний український славний муж був “лицарем без вади”, від коліски до відлиття в бронзі. Що гірше, навіть історично потверджені факти часом прикрашають до тої чи іншої потреби. Яюсь так доля склалася, що мені було суджено лише “обтиратися” об славні постаті нашої визвольної боротьби саме тоді, коли вони були “також людьми”. Так було із Євгеном Коновальцем, Андрієм Мельником, Стефаном Федаком-Смоком, і так було із “Шухом”, тобто Романом Шухевичем”¹.

Батько С.Федака – Іван (1834–1871) – син одного з перших українських адвокатів Василя Федака, навчався в 1850-х роках у Львові, працював дяковчителем у Перемишлі, Яворові й інших містах. Письменник і перекладач Осип Шухевич (1816–1870), родом із с. Раків на Станіславщині, під час навчання у Львівській духовній семінарії належав до кола “Руської Трійці”, друкувався в літературно-науковій газеті “Пчола” (1849), перекладав П.Вергілія, Е.Щульце, Гердера, наслідував Вальтера Скотта. Його твори, “Переводи і наслідування Осипа Шухевича, з портретом і життєписом автора”, видав посмертно (1883 р.) син Володимир. Тема стосунків їхніх родин в історіографії не висвітлена. Особу Степана Федака вперше спробувала повернути в нашу науку львівська дослідниця Зоя Баран. Хоч, як вона відзначає, С.Федак не залишив ґрунтовних спогадів², оскільки помер несподівано, але це зробили його рідні. Зокрема, дружина Марія (Січинська) – активна громадська діячка жіночого руху. Крім старшого сина, теж Степана (“Смока”), що 1921 р. вчинив замах на Ю.Піلسудського, в них було ще 7 дітей, у тому числі – дружина Л.Шепаровича – Олена, Є.Коновальця – Ольга, А.Мельника – Софія та В.Гриневича (сина письменниці Катрі Гриневичевої) – Марія. Уже дочка найстаршої з них, Олени, – редактор української газети “Свобода” в Нью-Йорку Ольга Кузьмович – видала книгу спогадів на основі записів своєї бабці – Марії Федак³. Це знамените сімейство десятки років було в найтісніших контактах із багатьма чільними діячами Галичини.

Подружжя Володимира й Герміни Шухевичів і родина Федаків

Дуже близькі стосунки мало подружжя Федаків з І.Франком, А.Шептицьким, сімействами Левицьких, Нагірних і т. д. Степан Федак (1861–1937) навчався і проживав у Львові з 1874 р. Визначний громадський діяч Володимир Шухевич (1849–1915), етнограф, педагог і публіцист, дійсний член НТШ, із 1876 р. учитель середніх шкіл у Львові, автор і видавець дитячих книжок, редактор газет, один із керівників численних громадських установ, зокрема товариства “Просвіта”, Українського Педагогічного Товариства, засновник товариства “Руська Бесіда” (його голова в 1895–1910), “Боян” (1891) і Музичного товариства ім. Лисенка (1903–1915), до деяких із них входили Степан чи Марія Федак. Також В.Шухевич збирав (разом із графом В.Дзедушицьким і директором Л.Вержбіцьким) етнографічні матеріали й мистецькі предмети домашнього промислу на Гуцульщині для Музею ім. Дзедушицьких, у якому влаштував природничо-етнографічний відділ, зробив чимало для поширення української культури за кордоном – організував подорож хору “Боян” на виступ до Праги (1891). Подружжя Федаків із кінця XIX ст. мало будинок на Гуцульщині, у Ворохті, можливо, його відвідував і В.Шухевич, що у своїх творах писав також про Ворохту.

Дружина Володимира Шухевича Герміна (1852–1939), видатна громадська діячка, послідовниця емансипаційного руху Н.Кобринської, була родом із Перемишля, як і С.Федак. Співпрацювала з чоловіком. Вона співзасновниця одного з перших українських жіночих товариств у Львові – *Клубу Русинок* (1893, перша й довголітня голова), що, у свою чергу, створив Жіночу Спілку Промисловців “Труд” (1900–1914), яку вона теж очолила, а до Управляючої ради ввійшли Марія Федак, Марія Грушевська й ін.⁴ Крім цього, Г.Шухевич – голова надзірної ради товариства “Українська Захоронка”, Опіки над домашньою прислугою, директор Інституту для дівчат ім. св. Ольги тощо⁵.

З початком Першої світової війни й окупацією Галичини російськими військами новопризначений губернатор Галичини полковник Сергій Шереметев відвідав польського римо-католицького архієпископа Більчевського й вірмено-католицького архієпископа Теодоровича, “але зігнував митрополита А.Шептицького як репрезентанта українців Галичини. Так само з нехиттю він прийняв українську делегацію під проводом д-ра Степана Федака, яка просила його залишити українські інституції так, як вони досі існували. Шереметев відповів, що та справа тепер не актуальна й він не може брати на себе жодних зобов'язань”⁶. Володимир Шухевич помер у 1915 р., а С.Федака разом із багатьма іншими провідними діячами було вивезено до Російської імперії як заручників.

Адвокати С.Федак, М.Шухевич, С.Шухевич

У серпні 1916 р., завдяки обміну на полоненого російського консула, через Фінляндію, Швецію та Німеччину С.Федак-батько повернувся з Києва, де заснував “Товариство опіки й допомоги для українців з Галичини”, до Львова⁷.

З деякими діячами УНР його стосунки не склалися. У спогадах Л.Цегельського є свідчення, що В.Винниченко називав його самого й інших галичан (С.Федака, К.Левицького) “дрібнобуржуазними загумінковими реакціонерами”⁸. У 1918 р. “товариш” Винниченко, довідавшись від “товариша” Назарука, за чим він із Шухевичем (Степаном. – М.Н.) приїхали й що їм Гетьман дає, наче в смертельні судороги впав... – Ви нам, товаришу, весь плян руйнуєте! А як же ж ми зробимо повстання без Січових Стрільців? Тут усе наладане, щоб звалити Скоропадського, а Ви їх до Львова хочете забирати? На це ми ніяк не погодимося. Ви, як соціаліст, довжні (!!!) з нами йти, а не підтримувати оцих дрібнобуржуазних Костів, Цегельських, Федаків та інших загумінкових реакціонерів. Ви краще оставайте з нами. Ми тут робимо велику історію”⁹. Далі керівник революції ще пряміший: “Начхатъ нам тепер на Львів і на галицький загумінок. На Київ нам дорога! А через Київ до Львова!.. Сьогодні в світі час на революцію робочого народу, а ваша Галичина відстала від прогресу!” – фантазував Винниченко¹⁰.

В архівному фонді С.Федака у Львові збереглися листи за 1920 рік до адвокатів Шухевичів – Степана й Миколи. Зокрема, на 1-му аркуші (з комітету укр. Адвокатів. УГК. V секція – Правна Порада, Львів (печатка). До д-ра Івана Волошина) читаємо: “Відклично до рішення 7.4.1920 р. щодо віддання справ нарушення прав оборонців прокурором підчас звісної Вашої оборони відносимося за одним до д-ра Шухевича з тим, що Вп. Товариш подадуть йому точні пояснення. Просимо отже негайно звернутися до д-ра Шухевича і подати потрібні дані. Дня 8 квітня 1920 р.”; Арк. 2 – документ, адресований Миколі Шухевичу...¹¹. Це дядько С.Шухевича Микола (1862–1942) – лише на рік молодший за С.Федака адвокат у Львові, приятель В.Стефаніка.

Адвокат Степан Шухевич (1877–1945) – командант куреня УСС у 1914–1915 рр., отаман УГА (1919), командир 4 Золочівської бригади, пізніше референт Начальної Команди УГА. По війні – адвокат у Львові, оборонець у політичних процесах. Після навчання у Львівській гімназії він із 1895 р. вивчав право. Практику проходив у Відні, а з 1903 р. працював суддею в Раві-Руській, Долині, Дрогобичі.

У 20-х роках працює адвокатом у Львові. Серед його найкращих судових справ – справа Степана Федака (1922), Ольги Басараб (1924), Р.Шухевича й Б.Підгайного за атентат проти Собінського, процес над учасниками I конгресу ОУН (1929) та інші. У 30-х роках він виступає захисником у багатьох судових процесах, пов'язаних з ОУН, найбільшим з яких був процес у справі 12 членів ОУН, які напали на пошту в Городку. Як писав у своїх споминах С.Шухевич, у день страти Біласа й Данилишина “весь Львів, вся українська спільність в той день плакали і проклинали тих, що повісили прегарних українських хлопців. Були відчинені всі церкви Львова, в них горіло світло, люди наповнили церкви вщерть і молилися, а дзвони гули і несли у світ відомість про смерть двох молодих українців, що втратили життя для ліпшого майбутнього рідної України. У цілій Галичині панував сум – важкий сум”. У судовому процесі у справі щодо вбивства міністра внутрішніх справ Польщі Б.Перацького С.Шухевичу разом з іншими адвокатами, які теж були задіяні в цьому процесі, вдалося врятувати від смерті весь крайовий провід ОУН на чолі із С.Бандерою. Не припиняв адвокатської практики С.Шухевич і в роки німецької окупації, а з наступом радянських військ емігрував до Західної Німеччини, де й помер.

Постать С.Шухевича, як і С.Федака, серед адвокатів-українців була унікальною і харизматичною. Як говорив Л.Ганкевич стосовно одного з процесів, що відбувався в Самборі, адвокати “зупинилися на тому, що за дармо за свій кошт ніхто з нас їхати не може на тритижневу розправу, а Шухевич поїхав. Це поставило інших у незручне становище”¹². З іншого боку, наприкінці 20-х років вирішальну роль в організації оплати праці адвокатів на судових процесах брали на себе проводи УВО, ОУН, КПЗУ тощо. Однак у діяльності цих проводів іноді проявлялися прикрі тенденції. Недостатньо цінуючи жертвність українських адвокатів, вони штучно створювали в суспільстві думку про небажання адвокатів захищати політичних в'язнів. З цією метою навмисне очікували, коли у справі буде визначено адвокатів за призначенням. Після цього поширювали розмови, що українські адвокати не хочуть здійснювати захисту в політичних справах. Як наголошував В.Старосольський, цим самим “проти українських адвокатів воюють систематично брехнею...”¹³.

Ще один епізод страти згадує С.Шухевич: “Ми (Кость Паньківський, Володимир Старосольський та Степан Шухевич – І.Г.) пішли до хлопців. Виглядали зовсім спокійними, але коли прощався з Василем Біласом, той обняв мене за груди і через якийсь час тулився до моїх грудей, як це робить мала дитина, коли тулиться до своєї дорогої матері. Проходячи біля нас, Данилишин крикнув до нас: “Щиро прощаю Вас! Хай живе Україна. В'язнична сторожа кинулася, щоб долонею закрити уста Данилишина...”¹⁴.

1 грудня 1932 р. польська преса помістила фото вбитого при нападі на пошту в Городку Юрка Березинського, дочка д-ра С.Шухевича впізнала його, але адвокат переконався, лише зустрівши “перед кам'яницею НТШ Мирослава Рака і Дарку Федаківну, які potwierдили здогад моєї доньки”¹⁵.

“Новий час” 1-го листопада 1933 під заголовком “Микола Лемик перед наглим судом” писав: “Львів 30 жовтня 1933. Сьогодні почався черговий наглий суд у Львові. Перед судом став 18-літній Микола Лемик, студент математично-природничого відділу Львівського університету, що в суботу, 21-го жовтня ц. р. він у советському консульстві вбив начальника секретаріату консульства Маїлова і ранив функціонера того ж консульства Джугая. Зацікавлення розправою велетенське. В год. 8.45. зала майже повна публіки. Деякі журналісти заняли свої місця вже й на три четверти години перед розправою. Заступлена в комплекті не лише львівська преса, але й часописи з інших міст Польщі ... а навіть заграничні... В год. 9.45. зала повна... входять на залю адвокати (подаємо в поазбучному порядку): д-р Ст.Біляк, д-р Лев Ганкевич, д-р Кость Левицький, д-р Ол.Марігчак, д-р Осип Назарук, д-р Вол. Старосольський, д-р Ст. Федак, д-р Ст.Шухевич. Всі боронять підсудного. Лавою оборонців проводить д-р Степан Шухевич...”. Прокуратор д-р Прахтель-Моравянські противиться тому, щоби підсудного захищала більшість оборонців. “Є це, –

говорить прокуратор, – демонстрація, а демонстрація на цій залі не може мати місця”... Після перерви входять на залю три оборонці в тогах, інші вже без тог...”¹⁶.

С.Федак мав щастя не дізнатися про великі репресії 1937 р., загибель свого зятя Є.Коновальця й інші важкі для України й родини Федаків події, бо “помер саме під Різдво... 6 січня 1937 року в 76-ім році життя. В похоронному поході взяло участь біля 5000 осіб і 22 священики. Ховали людину, яку знав увесь Львів без огляду на національність”¹⁷.

Продовження боротьби вимагало її науково-філософського обґрунтування. У 30-х рр. ХХ ст. ОУН визнала Дмитра Донцова ідеологом українського націоналізму, мабуть, тому, що організація того масштабу повинна була мати якогось ідеолога, а серед членів ОУН такого не було. Назвали Д.Донцова ідеологом українського націоналізму без його згоди, хоча в душі він, може, був із того радий, оскільки це збагачувало кількість читачів видаваного ним “Вістника”. Але коли 1941 р. С.Бандера запропонував Д.Донцову бути президентом української держави (Бандера тоді думав, що німці утворять таку), то Д.Донцов відповів: “Я радо прийму цю посаду, але не з ваших рук, пане Бандера”¹⁸. Можливо, він мав кращі стосунки з оточенням С.Федака, ніж ОУН-революційною.

Роман Шухевич і родина Федаків

Безперечно, спілкуючись із родиною Федаків, молодий Р.Шухевич не міг не підпасти під їхній вплив, але завдяки своїм численним талантам, неординарним здібностям тощо він теж скоро став для них авторитетом. Онука С.Федака згадує, що знала його ще з дитячих років як приятеля наймолодших сестер мами, зокрема, тітки Оксани. “Обоє вони вчилися у Музичному Інституті у Львові та були учнями професора музики Тараса Шухевича. Там, в тому Музичному Інституті, я була постійно з родиною Федаків на музичних імпрезах, і там вперше слухала як Ромко грав. Він грав з чуттям і дуже добре, але, як розповідала тітка Оксана, ніколи не мав терпеливості вправляти. Але я з захопленням дивилася на цього молодого русявого хлопця з затисненими вузькими устами, як він з легкістю перебігав пальцями клавіші. Я мала свій комплекс – дуже хотіла, дитиною ще, грати на фортепіані, але мама, яку змушували до того, як було в тих часах прийнято для кожної “панни з доброго дому”, хоча вона ніяк не хотіла, дала собі слово, що ніколи не дозволить дочці грати, і це виконала. А я з тугою гляділа на фортепіан і могла в безконечність стояти біля кожного, хто грав. Так вистоювала я біля Ромка, коли він грав в домі Федаків на усіх молодечих прийняттях, як один із їхньої групи. Він грав багато сам, або на переміну з тіткою Оксаною, усі тодішні танга та пісеньки, до яких молоде товариство танцювало. Тітка якось розповіла йому про мій комплекс, й одного разу він покликав мене і, вхопивши мій вказівний палець, тоном наказу доручив мені бити ним по одній клавіші, а сам грав повну мелодію дитячої пісеньки... Яка я була горда з цього дуєту!

Від того часу я ще з більшим захватом гляділа на Ромка (як, до речі, усі дівчата), особливо на площі “Сокола Батька”, де він постійно перебував як знаменитий бігун і стрибун. Не уступав він також кроку у лещатах та плаванні. В тому останньому змагався із своїм молодшим братом Юрком, що в роки моєї молодості став близьким пластовим другом моїм і мого чоловіка Миколи. Саме біля басейну брата Шухевичі познайомили мене з моїм майбутнім другом і ми завжди планували, що Юрко буде нашим свідком на вінчанні. Доля, однак, хотіла зовсім інакше. Усі троє, Ромко, Юрко і Микола, були членами одного пластового куреня “Чорноморців”, але Ромко скоро цілком віддався праці в ОУН”¹⁹.

О.Кузьмович також наводить згадку своєї матері Олени Федак-Шепарович про зустріч із Р.Шухевичем у той період: “Останній контакт я мала з підпіллям по Роттердамі, як Андрій Мельник виїхав у характері представника родини до Олі (Коновалець – сестри моєї мами і сестри Софії Мельник) на вулиці у Львові підійшов до мене Ромко Ш. і запропонував мені, щоби поїхала вслід за Андрієм (нелегально на кошт організації) і

передала йому доручення ОУН не вертатися до краю, а перейняти пост покійного Євгена. Я рішуче відмовилася, мала вже зависокий громадський пост, щоб підніматися до того нелегальної організації, тим більше, що не знала, як до того поставиться Андрій»²⁰.

20 жовтня 1938 р. Українська пресова служба в Женеві передавала заклик ПУНу А.Мельника до українського народу, в якому, зокрема, говорилося про необхідність усіма силами стати «суцільною лавою на службу Нації й зокрема бути готовими під сучасну пору кинути національну енергію для скріплення сил у боротьбі за Українську Карпатську Державу»²¹. На заклик відгукнулися тисячі українців, перш за все галичан. Вони хотіли допомогти молодій автономній країні на її території.

У 1938 р. у Берліні відбулася зустріч представників ПУНу з керівництвом Карпатської Січі. Мова йшла про створення військового штабу Карпатської Січі, що став нелегальним, оскільки статут Карпатської Січі давав право вступу до неї тільки тим особам, які мали «краєву приналежність», а члени штабу були відомими діячами ОУН, яких розшукував польський уряд і вимагав їх видачі. До штабу Карпатської Січі ввійшов Р.Шухевич (Шука).

Сама О.Кузьмович згадує, що бачилася з Р.Шухевичем у Кракові, після її переїзду туди взимку 1939 р., як секретарка у квартирі ОУН на вулиці Зеленої: «Ромко там «урядував» також. Мене приділили до праці для полковника Романа Сушка, а в ті часи ще не було славного «поділу», і Ромко до нього заходив частенько. Мене і далі не брав «поважно», хоча я вже була серйозною друкаркою... багато зі мною не говорив, а радше давав наказ: «Пиши!» ...У 1940 році, не пригадую місяця, але знаю, що я вже була дружиною Миколи (ми повінчалися в Кракові, без нашого вибраного свідка Юрка Шухевича, що залишився у Львові...), Ромко спитав мене після праці, чи може прийти до нас додому, щоб зустрітися з нашим спільним другом «Чорноморцем» Сергієм Костецьким. Сергій, його приятель з Політехніки та з Пласту, появився саме в Кракові та просився до нас на квартиру, кажучи, що прийшов зі Львова з певним завданням. Я погодилася на зустріч без найменших застережень, і ми довго з чоловіком і просиділи в кухні, чекаючи на закінчення тихої розмови Сергія з Ромком. Вкінці Ромко мене покликав і просив зайти у «чорноморську» шапочку, яку до плавання вбирали члени куреня «Чорноморці», а після розв'язання Пласту члени клубу ім. Ф.Черника, і яку привіз зі собою Сергій, завинений тісно шматок, в якому либонь були доручення чи вказівки. Розуміється, я тремтячою рукою прохання виконала, і ще того вечора Сергій разом із молодим другом Чорногою вирушив у поворотну дорогу, якою ніколи не дійшов до цілі. Обидва згинули від куль советської прикордонної сторожі»²².

Наступний контакт із Р.Шухевичем був ще сумніший: «Я приїхала сама до Львова в червні 1941 р. Вістка про масові убивства у в'язниці на вулиці Лонцького розійшлися миттю, а я ходила вулицею поблизу і не мала відваги увійти на територію в'язниці, щоб розглядати трупи, що там покотом лежали. Мені вже сказали, що між убитими советами людьми є мій приятель Юрко Шухевич, але перевірити це напевно я ніяк не мала сили. Там, на цій вулиці, ми ще раз зустрілися з Ромком. Без слова потиснули одне одному руки, він був у мундирі відділу «Нахтігаль» чи пак легіону, на обличчі можна було бачити те, що він пережив, і говорити не було потреби. Чи сподівалася я, що бачу його востаннє?»²³.

Нарешті, останній опосередкований контакт відбувся в Ольги Кузьмович із генералом перед еміграцією: «Пізною весною 1944 року советські війська знову наступали на Львів, німці тікали у поспіху, і ми готувалися до від'їзду на Захід. В тому часі мій чоловік, що був хірургом у лікарні ім. А.Шептицького, прийшов додому з вісткою, що оперував несподівано батька Ромка та Юрка радника Шухевича, стан його не надто добрий, отож доки не покращає, ми не можемо їхати. Ми сиділи на наплечниках і чекали. Одного дня Ромко прислав із підпілля післанця до Миколи, з проханням знайти когось, щоб заопікувався батьком вдома. Мій чоловік запевнив післанця, що не виїде, поки стан радника

Шухевича не покращає. Слова дотримав і ми аж після перевезення пацієнта додому рушили зі Львова, вже коли советські війська були на Личакові... Батько Юрка і Ромка помер у дорозі на заслання... Він – це легенда, герой нашого народу. Але для мене він залишиться назавжди не той з пам'ятника чи портрету герой з кам'яним обличчям, а інакший – веселий, усміхнений Ромко, що вітає мене...»²⁴.

Отже, виявлені нами факти свідчать про постійні тісні зв'язки двох визначних галицьких родин – Шухевичів і Федаків протягом 2-ї половини XIX – 1-ї половини XX ст.

Головний командир УПА Роман Шухевич був родом з Яворівського повіту (де колись проживала й родина С.Федака). Вихований під впливом ідей Визвольних Змагань у патріотичній атмосфері роду, Академічної гімназії у Львові (випускником якої був також і С.Федак) та Пласту, став 1925 р. членом УВО, з наказу якої виконав 1926 р. із Б.Підгайним замах на польського шкільного куратора. Студював інженерію в Данцігу, куди їздив також С.Федак. Член ОУН від початку її заснування він був із початку 1930-х рр. до свого ув'язнення 1934 р. бойовим референтом КЕ ОУН на західних землях і прагнув до з'єднання УВО й ОУН, яке довершилося на Празькій конференції Проводу ОУН із представниками КЕ в липні 1932 р.; керував бойовими акціями проти польської окупації (замах М.Лемика 1933 р.). Заарештований 1934 р. після замаху на Б.Перацького, з браку доказів у співучасті був перевезений до концентраційного табору в Березі Картузькій, засуджений у львівському процесі С.Бандери на 4 роки.

Безперечно, діяльність С.Федака-батька була добре відома Романові Шухевичу та суттєво впливала на формування його власних поглядів, проте, як представник молодшого покоління, він завжди схилявся до більш радикальних, силових чи військових методів боротьби, властивих для С.Федака-молодшого, Є.Коновальця, С.Бандери й інших. Але в політичні розбіжності середовища ОУН генерал Тарас Чупринка намагався не втягуватись.

Якщо підрахувати всі кошти, виділені родиною С.Федака за півстоліття на різноманітні громадсько-культурні цілі, установи й конкретним особам, то вийде вражаюча цифра. Вони в одному ряду із Чикаленками, Терещенками, Яхненками, і жодна влада не зможе знищити їхніх заслуг. Тому пропонуємо, перш за все, львів'янам виправити історичну несправедливість і назвати одну з вулиць ім'ям Степана Федака, а на його будинку поряд із барельєфом С.Тудору й О.Гаврилюку встановити хоча б скромну меморіальну дошку на честь його власника, урядовця ЗУНР та УНР. Адже доля його родини трагічніша, як і значення її для України набагато більше. Практичне значення даної розвідки також у позитивному прикладі для банкірів, адвокатів, громадських діячів сучасності, кожен з яких повинен прагнути зробити для своєї держави стільки, скільки зробили Степан Федак і його родина.

Після Другої світової війни представники обох родин, Федаків і Шухевичів, опинилися в діаспорі, але зберегли свої контакти, вони й сьогодні продовжують робити спільну справу великих патріотів своєї нації – боротися за її справжню незалежність і розбудову.

¹ О-Ка. (Кузьмович О.). Про це і те. – Нью-Йорк, 2000. – С.42.

² Баран З. Степан Федак: штрихи до образу львівського «неполітика» // Львів: місто – суспільство – культура, 1999. – С.555.

³ О-Ка. (Кузьмович О.). Про це і те. – Нью-Йорк, 2000.

⁴ Савчук Б. Жіночтво в суспільному житті Західної України (остання третина XIX ст. – 1939 р.). – Івано-Франківськ, 1999. – С.156.

⁵ Енциклопедія Українознавства. – Т.10. – С.3908.

⁶ Верига В. Визвольні змагання в Україні 1914–1923 рр. – Львів, 1998. – Т.1. – С.33–34.

⁷ Діло. – 1937. – 12 січня; Діло. – 1925. – 27 жовтня; Баран З. Степан Федак: штрихи до образу львівського «неполітика» // Львів: місто-суспільство-культура. – 1999. – С.555.

⁸ Цегельський Л. Від легенд до правди. Спомини про події в Україні зв'язані з Першим Листопадом 1918 р. – N-Y. – Філадельфія, 1960. – С.80.

⁹ Там само.

- ¹⁰ Там само. – С.81.
- ¹¹ ЦДІАЛ. – Ф.373. “Федак Степан, адвокат (1861–1937)”, оп.1, спр.10. Матеріали про діяльність “Палати адвокатів у Львові”. (Протоколи, інструкції, звіти та ін.), належать С.Федаку як члену цієї палати. Поч. 8 квітня 1920 – закінч. 16 грудня 1936 р. – 74 арк.
- ¹² ЦДІАЛ. – Ф.359, оп.1, спр.352, арк.53 зв.; Цит. за: Гловацький І. Українські адвокати у політичних судових процесах у Східній Галичині (1921–1939 рр.). – Львів, 2003. – С.288.
- ¹³ ЦДІАЛ. – Ф.371, оп.1, спр.73, арк.44; Цит. за: Гловацький І. Українські адвокати... – Львів, 2003. – С.288.
- ¹⁴ Шухевич С. Мое життя. Спогади. – Лондон, 1991. – С.454–455; Цит. за: Гловацький І. Українські адвокати... – Львів, 2003. – С.289–290.
- ¹⁵ Д-р С.Шухевич. Великим борцям... // Білас і Данилишин. Опрацював Д.Чайковський. – Н.-Й., 1969. – С.209–232.
- ¹⁶ Мірчук П. Нарис історії ОУН. – Мюнхен–Лондон–Нью-Йорк, 1968. – Т.1 (1920–1939). – С.341–342.
- ¹⁷ Правда. – Львів, 1937. – 17 січня. – С.2.
- ¹⁸ Горелов М. Передвісники незалежної України. Історичні розвідки. – К.: Рада, 1996. – С.6.
- ¹⁹ О-Ка. (Кузьмович О.). Про це і те. – Нью-Йорк, 2000. – С.42–43.
- ²⁰ Там само. – С.43.
- ²¹ Стерчо П. Карпато-Українська держава. До історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919–1939 рр. – С.204.
- ²² О-Ка. (Кузьмович О.). Про це і те. – Нью-Йорк, 2000. – С.43–44.
- ²³ Там само. – С.44.
- ²⁴ Там само.

This article examines the relations of two famous galitsky families: the Shukhevyches and the Fedaks. Doctor S. Fedak (1861 – 1937), outstanding galitsky figure, director of the society of mutual credit “Dniester”, father – in law of E. Konovalts and A. Melnyk, State secretary ZUNR (Western Ukrainian National Republic) and UNR (Ukrainian National Republic) had close relations with the representatives of the Shukhevyches – professor V. Shukhevych, lawyers M. Shukhevych and S. Shukhevych etc. This article also studies the influence of the Fedaks on the formation of views of general Taras Chuprynka. (R. Shukhevych).

Key words: the Shukhevyches, the Fedaks, personal relations, family relations, mutual influence, lawyers, UVO (Ukrainian Military Organization), OUN (Organization of Ukrainian Nationalists), UPA (Ukrainian Rising Army).

УДК 929 : 94 (477.8)

ББК 63.3 (4 Укр.) – 8

Тарас ФЕДОРІВ

СТЕПАН БАНДЕРА Й РОМАН ШУХЕВИЧ: ДО ПИТАННЯ ПРО ВЗАЄМИНИ ПРОВІДНИХ ДІЯЧІВ ОУН 30–50-х рр. ХХ ст.

У статті висвітлено взаємовідносини визначних особистостей українського націоналістичного руху – Провідника ОУН Степана Бандери й Головнокомандувача УПА Романа Шухевича в період найвищого піднесення Організації українських націоналістів. Розглядаються такі проблеми, як участь названих діячів у збройно-політичних акціях, спільність поглядів на тактику й стратегію розвитку визвольного руху, позиціонування їх у час розколу ОУН і формування Революційного Проводу бандерівського крила Організації, їхні контакти в роки вимушеної еміграції С.Бандери. Зроблено висновок про вирішальний внесок обох постатей у розвиток українського руху Опору, відсутність суттєвих розбіжностей щодо тактики боротьби, цілковитий збіг ціннісних орієнтирів і життєвих цілей.

Ключові слова: Організація українських націоналістів (ОУН), Українська Військова Організація (УВО), Українська повстанська армія (УПА), Українська Головна Визвольна Рада (УГВР), українська держава (УД), націоналістичний рух, західноукраїнські землі.

Степан Бандера й Роман Шухевич – два велетні Українського Духу, дві постаті, що стали символами непереможної волі народу до свободи. Життєвий подвиг цих героїв був дороговказом для тисяч патріотів, які самовіддано, впродовж десятиліть боролися за омріяну українську державу. Про цих людей написано й сказано немало, та й цього недостатньо, щоб осягнути їх величезне значення для нашого національного життя. Доля Бандери й Шухевича – це доля цілого покоління, яскраве уособлення непрості історії національно-визвольних змагань 30–50-х рр. Щоб краще зрозуміти дух цієї тривожної епохи, звернімося ще раз до життєписів людей, що її символізують.

Роман Шухевич був старшим за віком, народився він 30 червня 1907 р. у Львові в будинку на вул. Довбуша, 2 (колишня вул. Войтіха)¹. Навчався в народній школі в Кам'янці-Струмиловій (тепер – Кам'янка-Бузька) в 1913–1917 рр.² Згодом десятилітнього школяра прийнято до Львівської гімназії (філії, а відтак головної – академічної), в якій у 1925 році абітурієнт здав матуру (іспит зрілості)³.

Степан Бандера народився 1 січня 1909 р. у с. Старий Угринів Калуського повіту (тепер – Івано-Франківська обл.). Початкову освіту здобував удома, інколи батько запрошував учителів (сільська школа через воєнні часи була недіючою)⁴. Продовжив навчання в Стрийській гімназії (1919–1927 рр.)⁵.

На формування світогляду обох великий вплив мали родинні традиції та навколишня тогочасна дійсність. Роман Шухевич походив з уславленого роду, який упродовж понад півтора століття був своєрідним українським бастионом⁶. Шухевичі були посвоячені з відомими українськими родинами Рожанковських, Окуневських, Величковських, Люболичів, Барвінських, Левицьких, Коратницьких, Старосольських та ін.⁷ Прадід Романа – священник Осип Шухевич (1816–1870 рр.), серед його нащадків були духівники, лікарі, адвокати. Осип Шухевич (1879–1948 рр.) був за фахом суддею, мати Євгенія (1883–1956 рр.) походила зі священничого роду Стоцьких. Майже всі представники родини відзначались активною громадською, культурно-просвітницькою працею серед народу⁸. Велике враження на юного Романа Шухевича справило спілкування з Євгеном Коновальцем, який у 1921 р. часто гостював у Герміні Шухевич⁹.

Батько Степана – о. Андрій Бандера походив зі Стрия, з родини рільників¹⁰. Одружившись із дочкою староугринівського пароха Володимира Глодзінського, переїхав на Калушину. В оселі Бандерів часто бували активні учасники суспільно-політичного й культурного життя Галичини: посол до Віденського парламенту Ярослав Веселовський, лікар Іван Куровець, скульптор Михайло Гаврилко, брат матері Степана – один із засновників “Маслосоюзу” Павло Глодзінський¹¹.

Як Бандера, так і Шухевич у дитинстві були свідками бурхливих подій української національно-демократичної революції в Галичині 1918–1923 років. Слухали спогади безпосередніх учасників визвольних змагань, що, у свою чергу, спонукало молодих хлопців до роздумів над причинами поразки, шукати нові шляхи до втілення державницьких устремлінь¹².

Майбутні провідники націоналістичного руху не бажали бути пасивними спостерігачами, вони шукали можливостей реалізації своїх мрій, готові були до праці на благо України. Першим кроком на політичній ниві для них стала участь у гуртках “Пласту”¹³. Шухевич ще гімназистом відвідував пластовий гурток “Ясний тризуб”, згодом увійшов до Львівського куреня “Лісові чорти”, потім – “Чорноморці”¹⁴. Степан Бандера став пластуном також під час навчання в гімназії в Стрию (5-й пластовий курінь ім. кн. Ярослава Осмомисла, а після матури – в 2-му курені старших пластунів “Загін Червона Калина”)¹⁵.

У 20-х роках виникла підпільна Організація Вищих Кляс Українських Гімназій, яка була покликана гуртувати учнів на святкування заборонених польськими властями революційних річниць, заохочувала молодь вивчати українознавство, допомагала коль-

портувати підпільні листівки тощо¹⁶. Провідними членами Організації були: у Львові Роман Шухевич і Володимир Янів, у Стрию – Степан Бандера¹⁷.

Роман Шухевич вступає до Української Військової Організації (УВО) в 1923 р., а в 1925–1929 рр. організовує бойові акції проти польських окупантів¹⁸. Степан Бандера став членом УВО в 1927 році, крім того, належав до Спілки Української Націоналістичної Молоді¹⁹, яка згодом стала базою для розгортання мережі ОУН на західноукраїнських землях. Від початку створення Організації українських націоналістів (1929 р.) до її лав увійшли обидва молоді патріоти²⁰.

У системі ОУН визначне місце займала Військова референтура. У деяких керівників УВО й ОУН були різні міркування щодо самої структури цих організацій²¹. Загально утвердилася думка, що не слід обмежувати визвольно-революційну діяльність лише бойовими акціями, які успішно здійснювала ОУН, що необхідно розгортати ідеологічно-виховну, вишкільну, широку революційно-політичну діяльність, а таку працю могла виконувати новостворена ОУН. Провідні активісти УВО наголошували, що повинні існувати й далі дві організації паралельно, значна частина націоналістів виступала за повне злиття обох формацій²². “Прихильники окремішності й паралелізму УВО-ОУН намагались приєднати на свій бік Романа Шухевича та висунути його як головного представника. Але в нього більше заважило розуміння потреби дальшого розвитку визвольного руху, ніж особисті приятельські взаємини...”²³. “Переломовий етап у розвитку революційно-визвольного руху на західноукраїнських землях закінчився добрим наслідком – повним організаційним, дійовим і ідейним уодностайненням УВО-ОУН...”²⁴. Фактично злиття організацій було завершено, коли на чолі Крайової Екзекутиви ОУН стояв Степан Бандера: в 1932–1933 рр. він виконував функції заступника Крайового провідника, а в половині 1933 р. був призначений на становище Крайового коменданта УВО й Крайового провідника ОУН на ЗУЗ²⁵.

Життєві обставини привели обох молодих націоналістів у стіни Львівської політехніки: Шухевич став студентом у 1926 році²⁶, Бандера – в 1928 р.²⁷, училися вони на різних факультетах, відповідно – на дорожньо-мостовому й рільничому. Роман Шухевич закінчив студії зі званням інженера в 1934 р.²⁸, а Степан Бандера захистити диплом не встиг через арешт по справі Перацького²⁹. У 1928–1929 рр. Роман Шухевич переривав навчання через військову службу в польській армії³⁰.

Та основну увагу тодішня політична молодь приділяла підпільній діяльності. Роман Шухевич був організатором кількох замахів на польських урядовців-шовіністів. Бойовий референт “Дзвін” (Р.Шухевич) провів цілу серію експропріаційних актів³¹. Особливого розмаху збройні акції ОУН набувають під час керівництва Степана Бандери. Найбільший розголос мали атентати на радянського консула у Львові Майлова (21 жовтня 1933 р.)³² і польського міністра внутрішніх справ Б.Перацького (15 червня 1934 р.)³³. У результаті того, що в руки польської поліції потрапив так званий “архів Сеника”³⁴, під час варшавського судового процесу на лаві підсудних опинились 11 осіб, серед них Степан Бандера, якого засудили до смертної кари³⁵. На львівському процесі судили 23 українських націоналістів – серед них разом зі Степаном Бандерою був і Роман Шухевич³⁶. Вирок був суворий: Крайовому провідникові ОУН – довічне ув’язнення, Шухевичу – 4 роки тюрми (завдяки адвокатському хистові дядька Романа – Степана Шухевича звинувачення так і не змогло довести безпосередню причетність його до замахів)³⁷.

На підставі амністії смертний вирок Степанові Бандері було замінено на довічне перебування у в’язниці³⁸. Остерігаючись спроб визволення одного з найвизначніших на той час діячів ОУН, поляки періодично переводили його з однієї тюрми в іншу³⁹. Дійсно, було кілька планів звільнення провідника, зокрема, найбільш резонансними були події у Воронках. Тогочасна преса писала про підкуп в’язничної сторожі⁴⁰. Однак справа зірвалась. Один з охоронців попередив адміністрацію, крім того, завадила певна неузгодженість у діях змовників: Роман Шухевич разом з іншими керівниками ОУН виступав за визволення

Степана Бандери⁴¹, але були й такі, що вважали цей план занадто ризикованим (зокрема, Лев Ребет – тодішній Крайовий провідник)⁴².

Роман Шухевич вийшов на волю у зв’язку з амністією в 1937 р., покарання він відбув у тюрмі, а потім у концентраційному таборі Береза Картузька⁴³. У лавах ОУН на західноукраїнських землях у цей час назрівало невдоволення стилем керівництва, бездіяльністю наступника С.Бандери на посту Крайового провідника Льва Ребета. “Тоді провідний актив... виявив бажання, щоб Крайову Екзекутиву ОУН очолив Роман Шухевич... Зрештою, цього прагнули організація і народ. Так само вождь ОУН, сл. п. полк. Євген Коновалець, гаряче бажав, щоб провідником ОУН на західноукраїнських землях став Роман Шухевич, якого він цинив дуже високо, мав до нього повне довір’я і симпатію...”. Унаслідок непорозуміння ця кадрова зміна тоді не відбулася. На чолі КЕ ОУН стали спочатку Тураш, а потім Тимчій – Лопатинський, але, як вважав С.Бандера, “саме рішення про те, що Роман Шухевич мав стати провідником Крайової Екзекутиви, мало вирішальний вплив на дальший розвиток Організації і її діяльності... Злам був доконаний... Замість кволости, застою, внутрішнього замкнення і неактивності назовні мусів прийти новий курс, який заступав і уособлював Роман Шухевич: рішуча, динамічна активність, бойовий широкий розмах у революційній діяльності, безкомпромісовість і пряmlinійність у самостійницькій політиці, ідеологічна чистота і чіткість, а передусім правда, себто, однозгідність діла зі словом, виметнення фразеологічного баламутства”.

Уже в 1938–1939 рр. він став одним із натхненників і безпосередніх організаторів героїчної боротьби за волю Карпатської України. Згодом С.Бандера писав: “До праці й боротьби за державу Карпатської України, так само, як перед тим і після того, до боротьби на інших територіях української землі, Роман Шухевич став як перший із перших. Керувала ним свідомість, що боротьба українського народу за свою волю, за державну незалежність і за соборність – є одна і неподільна”⁴⁴.

Саме розходження щодо становища ОУН у цьому питанні стали однією з причин розколу ОУН у 1940 році⁴⁵. У протистоянні Бандери й Мельника Роман Шухевич став на боці першого, хоч спочатку, за словами Івана Кедрина-Рудницького, разом із Бойдуником пропонували полковника на Голову ПУНУ⁴⁶. Очевидно, позиція Андрія Мельника в тодішній політичній ситуації, а головне – стосовно Закарпаття, змусила Шухевича змінити свою думку щодо наступника Євгена Коновальця.

І Степан Бандера, і Роман Шухевич були учасниками II Надзвичайного великого збору ОУН, на якому було затверджено Акт від 10 лютого про створення Революційного Проводу ОУН⁴⁷. Обоє мельниківці засудили заочно до смерті⁴⁸. У тому ж 1940 р. Р.Шухевич став Крайовим провідником на західних окраїнних землях замість Мирона (Орлика), працював, за погодженням із С.Бандерою, за двома напрямками: “По-перше – щоб розбудовою і піднесенням усіх ділянок національного життя дати тривкий вклад у розвиток тієї частини українського народу, яка впродовж цілої історії захищала український стан посідання на західних кордонах..., по-друге – створити на західних рубежах української землі довгим поясом уздовж кордону большевицької окупації міцне кадрово-організаційне допоміжне запілля для боротьби ОУН на матірних землях і для підготовки кадрів до широкого розгорнення визвольної боротьби в усій Україні в дальшому розвитку, зокрема у зв’язку з воєнними подіями. Праця на обидвох цих ділянках була повністю успішною і за півтора року дала поважні наслідки, що виявились потім у двофронтівій боротьбі ОУН під час німецько-большевицької війни та в пізнішій боротьбі Закерзонської України в 1945–1948 роках”.

Ще одним напрямком діяльності, в надзвичайному значенні якого були переконані й Степан Бандера, й Роман Шухевич, була підготовка, напередодні великої війни, військових кадрів ОУН. “Військові вишколи відбувались конспіративно. Вони давали переважно теоретичне знання, але мало давали практичного військового вміння, яке можна

набути тільки у війську, в полі, зі зброєю. Тому ОУН використовувала нагоди заповняти своїми членами військові, озброєні відділи за таких умов, з яких не виникали жодні політичні чи військові зобов'язання, а які давали змогу проводити повновартісні військові вишколи. Такою формою були, між іншим, вартівні відділи". Через один із таких відділів пройшов неписьменний син коваля, земляк зі Старого Угринова і співв'язень Степана Бандери, командир Першої сотні УПА на Волині Григорій Перегіняк ("Коробка-Довбешка"). Надалі Шухевич був активним учасником подій: створення Дружин Українських Націоналістів (батальйони "Нахтігаль" і "Роланд"), увійшов до Державного Правління на чолі з Ярославом Стецьком проголошеного Актом 30 червня у Львові⁴⁹. Вояки ОУН, після німецьких репресій проти українських націоналістів, арешту Степана Бандери, відмовилися присягати на вірність рейху, батальйони були розформовані⁵⁰, а в майбутньому стали кадровою основою Української повстанської армії, яку із серпня 1943 року очолив Тарас Чупринка (Роман Шухевич)⁵¹.

Третій Надзвичайний великий збір ОУН, що вперше відбувся на українських землях, обрав Романа Шухевича Головою Бюро Проводу ОУН⁵². У логічному розвитку постанов Великого збору було створення Української Головної Визвольної Ради (УГВР) всеукраїнського політичного представництва на чолі з Лозовським (Роман Шухевич)⁵³. Високо оцінив роль УГВР на чолі з Шухевичем-Чупринкою Ярослав Стецько: "Як голова Генерального Секретаріату УГВР, підпільного уряду України, тим більше мусів зосереджувати в собі риси політика революціонера. Саме це, що в одній особі зосереджувалися: військовий стратег, політичний провідник і державний муж – давало запоруку всестороннього розвитку й росту української національно-визвольної революції..."⁵⁴.

Глибоко шануючи Бандеру, погоджуючись із його революційно-політичним курсом, Шухевич поділяв думку, що роздвоєння в націоналістичному русі має небажані в результатах негативи. Він розумів, що УПА, хоч і започаткована революційною ОУН, фактично повинна бути всенародною, всеукраїнською силою. У заяві Головного командування Української повстанської армії від 28 березня 1947 р. сказано: "...УПА понадпартійна. В ній борються усі, кому дорога справа Самостійної Української Держави, без різниці поглядів, політичних переконань і партійної приналежності. Але рівночасно з цим УПА цілком визнає той велетенський вклад, що його внесла ОУН, керована Степаном Бандерою, в справу утворення, зміцнення і розвитку УПА..."⁵⁵.

Під час радянсько-німецької війни, коли Степан Бандера перебував у німецькому концтаборі "Саксенгаузен", Тарас Чупринка, хоч ставився з великою повагою до Провідника, визнавав безумовно його авторитет, закликав не використовувати в умовах збройної антифашистської боротьби його ім'я, щоб урятувати від розправи німців⁵⁶. Коли в 1944 р. Бандера вийшов на волю, планувалась їхня зустріч за кордоном, яка через обставини не відбулась, а відправлені для узгодження дій зв'язкові потрапили на засідку й загинули. Тоді ж Степан Бандера надіслав лист до Крайового Проводу про технічну підготовку переходу його в Україну. Роман Шухевич рішуче виступив проти з огляду на надзвичайну складність забезпечення охорони в умовах більшовицької окупації⁵⁷.

Тривале героїчне протистояння українських повстанців радянській окупаційній владі мало велике морально-ідеологічне значення. "Широка боротьба ОУН-УПА під проводом Романа Шухевича, під кінець війни... після її закінчення, мала за головну мету поширити ідеї та кличі української визвольної революції серед усього українського народу і серед інших поневолених большевизмом народів... Вони не тільки поширили революційні кличі, способи революційної протибольшевицької боротьби, а також великими масштабами, напруженою революційно-повстанських дій показали народові велику силу протибольшевицької революції, переконали в її реальну можливість. Такі самі успіхи мали і партизансько-пропагандивні рейди поза межі України – на Кавказ, Білорусь, Румунію, Мадярщину, Словаччину й Польщу..."⁵⁹.

Стратегічною заслугою Р.Шухевича вважав С.Бандера організований і спланований перехід від повстанських акцій до тактики партизанської, а потім суто підпільної, з особливим наголосом на політично-пропагандивній ділянці. Постійно зменшуються відділи УПА і їх операції, зате зміцнюється підпілля ОУН і її мережа. Провідник воюючої України Роман Шухевич вимагав від ЗЧ ОУН та інших українських організацій на чужині єдності, об'єднання зусиль в ім'я визволення України.

У 1948 р. ЗЧ ОУН увійшла до складу Національної Ради⁶⁰. У той же час загострюються внутрішні суперечності в ЗЧ ОУН, спровоковані комуно-більшовицькою агентурою⁶¹. Роздори дуже гнітили Бандеру: "Перше основне лихо полягає в тому, що в нашому житті, якщо брати його як цілість, надто багато енергії, сил, уваги і часу пожирають внутрішні фронти, ворожнеча, взаємні поборювання між різними політичними середовищами. Левина частина сучасної внутрішньої боротьби на еміграції за своєю суттю зводиться до групового суперництва, беззмістовної конкуренції продовження давніх спорів, які в минулому мали істотний політичний зміст, але тепер уже неактуальні, або відстоювання виявлених абстрактних суспільно-політичних доктрин, відірваних від живої політичної діяльності..."⁶².

У квітні 1948 р. у зв'язку з розходженням у трактуванні взаємовідносин із Краєм Бандера запропонував Лебедєві перебрати головування, а в грудні 1950 р. повністю залишив керівну посаду в ЗЧ ОУН і планував перейти в Україну. Четверта конференція ЗЧ ОУН у травні 1953 р. знову обрала Степана Бандеру Головою. Провідну позицію його підтвердила й П'ята конференція ЗЧ ОУН, із того часу всю свою енергію керівник ОУН спрямував на вирішення таких завдань: організування теренів, крайові зв'язки, зовнішня політика⁶³.

Зміни в розкладі сил у світі, загострення "холодної війни" давали нову надію українцям. ОУН під проводом Бандери в другій половині 50-х рр. ХХ ст. значні зусилля сконцентрувала на посиленні мережі безпосередньо в Краї, розширення охоплення боротьби на всю Україну. Підготовці до дій у нових умовах було присвячено спеціальний вишкільний курс у 1958 р.⁶⁴. Групи йшли в Україну. Бандера брав участь у їх підготовці. Наприклад, він придумав спеціальні конструйовані драбини для подолання загороджень на чеському кордоні⁶⁵.

Тісні контакти Бандери й Шухевича зберігалися до самої смерті Головного Командира УПА в 1950 р.⁶⁶. Про трагічну подію до Проводу ЗЧ ОУН було повідомлено через двох кур'єрів, які "принесли листа від члена Проводу на Українських Землях"⁶⁷. Останнього ж власноручного листа від Шухевича Провідник ОУН одержав в останні дні лютого. Хоч С.Бандера мав уже досвід діяльності ворожої агентури від імені підпілля в Україні, та додаткові дані підтверджували достовірність одержаного повідомлення⁶⁸. Сумна звістка з України надзвичайно вразила Провідника ОУН. У зверненні "Друзі – українські націоналісти" Степан Бандера писав: "У цю важку, трагічну хвилину подаючи Вам вістку про те, що сталося, мушу поділитися з Вами невтишним жалем, болем, важкими думами і разом з Вами шукати піднесення з чорного одчаю в одному джерелі потіхи – у вірі в сили народу і в Божу справедливість, яка приведе до Перемоги великої Правди України, перемоги купленої незмірними жертвами"⁶⁹.

Бандера надзвичайно високо цінував внесок Шухевича у визвольні змагання в Україні: "Душа цілого народу зверталася всіма своїми порухами, прислухалась до голосу того, хто безпосередньо стояв на чолі визвольної боротьби, кермував нею на самому підпільному фронті, давав сам собою, своїм життям, трудом і боротьбою недосяжний зразок борця-революціонера, українського націоналіста, підпільника, повстанця, провідника, командира, керманіча підпільного, революційного Уряду України..."⁷⁰.

Можливо, саме активізація антибільшовицької пропагандистської, політичної і практичної діяльності й прискорила смерть Провідника ОУН⁷¹. Усі заходи безпеки СБ ОУН

не врятували Національного Героя України, коли найвище керівництво КГБ і СРСР в особі Шелепіна й Хрущова вирішили ліквідувати його як загрозу своєму пануванню в Україні⁷². Хрущов у мемуарах писав: “Коли Бандера побачив, що німці і не думають виконувати дані йому обіцянки про утворення незалежної України, він повернув свої проти них, але при цьому не перестав ненавидіти СРСР. Спочатку він став вождем українських націоналістів у західних областях, а пізніше – загально визнаним вождем українського націоналізму”⁷³.

Злочин було здійснено руками запродавця Сташинського⁷⁴. Відразу було розгорнуто акцію щодо дискредитації Бандери й спотворення фактів навколо його вбивства⁷⁵. Українство ж сприйняло сумну звістку як непоправну втрату, яка ще більше скріпила ряди борців за волю Батьківщини⁷⁶.

Отже, взаємини двох провідних діячів ОУН та УПА можуть бути взірцевими в плані порозуміння. Вони співпрацювали на всіх етапах непростої безкомпромісної, майже безнадійної боротьби. В їхніх стосунках не було жодних інших інтересів чи мотивів, окрім потреб і цілей “Української Справи”. Бандера й Шухевич надзвичайно близькі й різні водночас. Протягом років вони жертвовно боролися за Україну, далеко один від одного, діяли в різних площинах: один – політично, інший – зі зброєю в руках, зв’язок був надзвичайно ускладнений і нерегулярний, та ні кордони, ні відстані не могли стати перешкодою. Джерелом роздорів. Поки живими були два Провідники, визвольний фронт був монолітним, тільки вбивши їх, комуно-більшовицька система дістала шанс підірвати єдність лав українських патріотів і немало в цьому напрямку було зроблено в наступні десятиліття шляхом провокацій, інтриг, підкупу й зрад.

Степан Бандера й Роман Шухевич – визначні особистості, які стоять поруч із такими символічними для українського визвольного руху постатями, як Симон Петлюра, Євген Коновалець. Усі вони – безстрашні борці за волю рідного народу, за його державність і добробут. Вони не тільки самі ставали в обороні України, закликали до звитяги всіх патріотів, але й віддали життя за Велику Справу, в перемогу якої беззастережно вірили!

1. Дужий П. Роман Шухевич – політик, воїн, громадянин. – Львів, 1998. – С.49.
2. Кук В. Генерал Роман Шухевич. – К., 1997. – С.47.
3. Бандера С. Мої життєписні дані // Перспективи Української Революції. – К., 1999. – С.15.
4. Федорів Т. Степан Бандера: формування світогляду, початок політичної діяльності (1909–1933) // Галичина. – 1999. – №3. – С.48.
5. Бандера С. Мої життєписні дані // Перспективи Української Революції. – К., 1999. – С.17.
6. Арсенич П. Родина Шухевичів. – Коломия, 1998. – С.66.
7. Бандера С. Мої життєписні дані // Перспективи Української Революції. – К., 1999. – С.17.
8. Там само.
9. Арсенич П. Родина Шухевичів. – Коломия, 1998. – С.69.
10. Пастух Р. Родина Степана Бандери // Хвилі Стрия: сторінки з історії та національно-визвольного руху. Сучасне літературно-мистецьке життя. – Стрий, 1995. – С.216.
11. Арсенич П., Федорів Т. Родина Бандерів. – Івано-Франківськ, 1998. – С.15.
12. Дужий П. Степан Бандера – символ нації. – Львів, 1996. – Т.1. – С.32.
13. Сич О. “Пласт” в житті Бандери та очолюваної ним ОУН // Степан Бандера – символ нації: Матеріали наукової конференції, присвяченої 90-річчю від дня народження Провідника ОУН. – Івано-Франківськ, 1999. – С.34.
14. Козак І. З політичного і людського профілю генерала Тараса Чупринки // Здалека про близьке. – Львів, 1992. – С.48.
15. Бандера С. Мої життєписні дані. – С.18.
16. Мірчук П. Нарис історії Організації Українських Націоналістів. – Мюнхен–Лондон–Нью-Йорк, 1968. – Т.1. 1920–1939. – С.213.
17. Дужий П. Степан Бандера – символ нації. – С.42.
18. Посівнич М. Степан Бандера – Провідник Крайової Екзекутиви Оун (1933–1934) // Визвольний шлях. – 2004. – Кн.1. – С.89.
19. Сватко Я. Місія Бандери. – Львів, 2003. – С.29.

20. Баган О. Націоналізм і націоналістичний рух. – Дрогобич, 1994. – С.95.
21. Посівнич М. Становлення Степана Бандери як Провідника ОУН // Український визвольний рух. – Львів, 2004. – 36.3. – С.78.
22. Бандера С. Командир-провідник // Перспективи Української Революції. – С.282.
23. Мірчук П. Нарис історії Організації Українських Націоналістів. – С.231.
24. Бандера С. Командир-провідник // Перспективи Української Революції. – С.284.
25. Кук В. Вказ. праця. – С.37.
26. ДАЛО. – Ф.27, оп.5, спр.377, арк.9.
27. ДАЛО. – Ф.27, оп.9, спр.180, арк.1.
28. Дужий П. Роман Шухевич – політик, воїн, громадянин. – Львів, 1998. – С.68.
29. Федорів Т. Степан Бандера – студент Львівської Політехніки // Дзвони Підгір'я. – 1998. – 25 листопада.
30. Дужий П. Генерал Роман Шухевич. – Львів, 1997. – С.50.
31. ЦДАЛ. – Ф.371, оп.1, спр.76, арк.14.
32. ЦДАЛ. – Ф.205, оп.1, спр.1059.
33. ЦДАЛ. – Ф.205, оп.1, спр.3126.
34. Климишин М. В поході до волі. – Торонто, 1975. – С.54.
35. Степан Бандера: документи і матеріали (1920–1930). – Львів, 2006. – С.78.
36. ЦДАЛ. – Ф.205, оп.1, спр.1059.
37. Арсенич П. Родина Шухевичів. – Коломия, 1998. – С.73.
38. Іванцев І. Степан Бандера – безсмертний символ волі народу. – Івано-Франківськ, 2004. – С.19.
39. Кук В. Степан Бандера (1909–1999). – Івано-Франківськ, 1999. – С.35.
40. Федорів Т. Степан Бандера як людина і політик // Галичина. – 2004. – №10. – С.115–121.
41. В боротьбі за Українську державу (зретагував М.Марунчак). – Вінніпег, 1990. – С.618.
42. Мірчук П. Степан Бандера – символ революційної безкомпромісовості. – Нью-Йорк–Торонто, 1961. – С.101.
43. Баган О. Націоналізм і націоналістичний рух. – С.128.
44. Бандера С. Командир-провідник. – С.284–286.
45. Мудрик-Мечник С. Революційна ОУН під проводом Бандери: причинки до історії. – Стрий, 1993. – С.67.
46. Белей П. Фронда Степана Бандери в ОУН 1940 р. – Лос-Анджелес, 1997. – С.66.
47. Федорів Т. Провідник Революційної ОУН // Вісті Калушини. – 2006. – 1–7 січня.
48. Баган О. Вказ. праця. – С.130.
49. Стецько Я. 30 червня 1941 р. – Торонто, 1967. – С.178.
50. Бурнашов Г. Полководець УПА. – Івано-Франківськ, 1993. – С.52.
51. Дужий П. Генерал Тарас Чупринка. – С.75.
52. ОУН-УПА у світлі Постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929–1955 рр. – С.38.
53. Там само. – С.56.
54. Стецько Я. В перші роковини смерті героя національної революції // Українська визвольна концепція. – Мюнхен, 1987. – Ч.1. – С.381.
55. ОУН-УПА у світлі Постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929–1955 рр. – С.52.
56. Українські політичні в'язні в нацистських концентраційних таборах. – Вінніпег, 1996. – С.54.
57. Мудрик-Мечник С. Спогади про Степана Бандеру. – Львів, 1999. – С.41.
58. Дужий П. Степан Бандера... – С.251.
59. Бандера С. Друзі українські націоналісти // Перспективи Української Революції. – С.236.
60. Мірчук П. Українська визвольна справа і українська еміграція. – Торонто, 1954. – С.51.
61. Кук В. Степан Бандера. – С.40.
62. Бандера С. Слово до українських націоналістів-революціонерів за кордоном, 1948 р. – С.103.
63. Федорів Т. Степан Бандера на чужині // Вісник історико-меморіального музею Степана Бандери. – 2006. – №1. – С.71.
64. Вишкільні матеріали з курсу, влаштованого Проводом ЗЧ ОУН. – 1955. – Ч.1. – 170 с.; Ч.2. – 146 с.
65. Шушко В. Завдання виконав. – Львів, 2000. – С.81.
66. Мудрик-Мечник С. ОУН в Україні і за кордоном під проводом С.Бандери: причинки до історії, спогад. – Львів, 1997. – С.112.
67. Бандера С. Друзі українські націоналісти. – С.239.
68. Там само. – С.240.

- ⁶⁹ Там само. – С.242.
⁷⁰ Бандера С. Командир-провідник. – С.288.
⁷¹ Життя Степана Бандери. Збірник статей і документів. – Нью-Йорк. – С.49.
⁷² Московські вбивці Бандери перед судом. – Мюнхен, 1965. – С.39.
⁷³ Мемуари Н.С.Хрущева // Вопросы истории. – 1981. – №8. – С.94.
⁷⁴ Збірка документів і матеріалів про вбивство Степана Бандери. – Торонто–Нью-Йорк–Мюнхен–Лондон–Мельбурн, 1989. – С.74.
⁷⁵ Збірка газетних і журнальних матеріалів про вбивство Степана Бандери (упорядкував П.Гой). – Нью-Йорк, 1959–1999. – Т.8. – 625 с.
⁷⁶ Мудрик-Мечник С. ОУН в Україні і за кордоном під проводом С.Бандери: причинки до історії, спогад. – С.119.

A theme of the article is mutual relations of two leading figures of Ukrainian nationalistic movement – Explorer of OUN Stepan Bandera and Commander-in-chief of UPA Roman Shukhevych in the period of the greatest getting up of Organization of Ukrainian Nationalists. Such problems are examined as participating of the adopted figures in armed political actions, community looks to tactic and strategy of development of liberation movement their positioning in time of dissidence of OUN and forming Revolutionary leadership of Bandera's branch of Organization, their contacts in the years of Bandera's forced emigration. Author comes to the conclusion about deciding payment of both figures in development of Ukrainian Movement of Resistance, absence of substantial disagreements in the tactic of fight, complete conjunction of valued reference points and vital aims.

Key words: Organization of Ukrainian Nationalists (OUN), Ukrainian Military Organization (UVO), Ukrainian Insurgent Army (UPA), Ukrainian Main Liberation Soviet (UGVR), Ukrainian State (UD), nationalistic movement, western Ukrainian lands.

УДК 94 (477) 477.86
 ББК. 63. 3 (4Укр) 623

Михайло СИГИДИН, Ростислав ЛЕЩИШИН

ІДЕОЛОГІЯ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ В УКРАЇНСЬКІЙ ПРЕСІ СТАНІСЛАВІВСЬКОГО ВОЄВОДСТВА (20–30 рр. ХХ ст.)

У статті проаналізовано характер публікацій української преси Станіславівського воєводства про ідеологію національно-визвольного руху в українській пресі краю у 20–30 рр. ХХ ст. і роль цієї пропаганди в суспільно-політичному житті краю доби польської окупації. Досліджено видання різних політичних сил, а також пресу Української греко-католицької церкви й інших церков краю.

Ключові слова: український національно-визвольний рух, періодична преса, УВО-ОУН.

Актуальною проблемою історії України є дослідження ідеології національно-визвольного руху у 20–30 рр. ХХ століття та її пропагування в періодичній пресі. Мета дослідження – виявити особливості пропагування ідеології національно-визвольного руху у 20–30 рр. ХХ ст. у Станіславівському воєводстві в українській пресі краю та вплив на це тогочасних політичних обставин. Завданням дослідження було виявити особливості пропагування національно-визвольної ідеології в періодичних виданнях періоду польської окупації краю різних політичних структур і конфесій, що діяли на території Станіславівського воєводства.

Національне визволення та побудова незалежної української держави, попри поразку визвольних змагань 1917–1921 рр., не зійшли з порядку денного в Галичині в цілому та на Станіславщині зокрема й у міжвоєнний період, що робило його ідеологічне обґрунтування вкрай важливим завданням для української політичної еліти краю. Особливо активно для пропагування національно-визвольної ідеї використовувалась українська преса Станіславівського воєводства, яка була важливим чинником впливу на українське населення краю.

Найактивніше пресу для цього використовували ОУН та інші праві українські партії.

Дана проблема не знайшла широкого висвітлення в сучасній українській історіографії. Описово розкрито її було розкрито в працях, що висвітлюють історію УВО-ОУН й інших партій Західної України¹ та в бібліографічних довідниках, які описують міжвоєнну пресу Станіславівського воєводства й історію Західної України в цілому², але це не дає нам відповідей на те, яких саме форм набувала пропаганда ідеології національно-визвольного руху в українській пресі Станіславівського воєводства 20–30 рр. ХХ ст. Не менш важливим є висвітлення того, які відмінності були в пропагуванні національного визволення на сторінках преси різних українських політичних, соціальних і конфесійних суспільних груп того часу, які володіли власними друкованими органами.

Здійснювати таку редакційну політику було вкрай важко внаслідок безгрошів'я і систематичних утисків польської цензури. Так, лише за 10 місяців 1932 р. українська легальна преса Галичини зазнала 343 конфіскації, а преса ОУН і КПЗУ була цілком заборонена³. Усе це викликало недовговічність і нестабільність виходу української преси Станіславщині в 1920–1930 рр.⁴, що заважало пропагувати ідеологію національно-визвольного руху.

Важливим приводом згадати про національно-визвольні змагання українського народу в минулому було широке висвітлення на сторінках української преси Станіславівського воєводства різних національних дат і святкувань, пов'язаних із ними, з допомогою чого велася пропаганда боротьби за державну незалежність. Особливо це було характерним для періодичних видань, які підтримували правий спектр українського політичного руху. Але й ліві, конфесійні й навіть вузькопрофесійні українські часописи Станіславщини не залишались осторонь проблематики пропаганди національно-визвольного руху.

Особливо активно в пресі вирізняли річницю проголошення соборності України 22 січня 1919 р. Так, коломийський журнал для дівчат “Світ молоді” писав до 19-ї річниці Злуки: “Слід пам'ятати, що був такий мент в історії, в якому існувала Соборна Україна. Слід пам'ятати собі це й доложити кожне зокрема й усі разом зусиль до того, щоб ті менти ще раз повторились”⁵, що було прямим заклик до відновлення української державності. У коломийському часописі “Веселка”, який орієнтувався на екзильний уряд УНР, до річниці проголошення соборності в 1938 р. було опубліковано “Універсал уряду УНР”, де вказувалося: “Нехай же готовими застане недалекий останній бій за вільність України. Нехай він застане нас не зборищем ворожих кляс, розсварених партій, гуртків та осіб, а одноцільною Державною Нацією, об'єднаною спільною метою і спільним проводом... Ця наша Національна Держава...освячена кров'ю тисячів героїв і кров'ю свого вождя Симона Петлюри”⁶. А в “Коломийських вістях” підкреслювали, що сенс соборності в тому, щоб не було різниці між галичанином і наддніпрянцем⁷, що свідчить про соборницькі й незалежницькі тенденції публікації.

Ліві видання теж не заперечували соборність українських земель, але лише під владою соціалістичного уряду, який буде проводити відповідну соціалістичній доктрині політику. Так, коломийський журнал “Зеркало”, не маючи можливості через польську цензуру прямо закликати до єднання із СРСР, виступав “за єдність всіх трудящих, за Україну робітників та селян”⁸.

Разом із тим окремі ліві видання виступали за справді незалежну соборну соціалістичну українську державу, в якій владу буде мати український трудовий народ із власне українським соціалістичним урядом. Так, коломийська газета “Селянські вісти”, орган Української Партії Незалежних Соціалістів (УПНС), указувала, критикуючи національну політику в СРСР: “Була наприклад у нас Вільна Радянська Україна аж до “відокремлення включно”, а тепер, “богу дякувати”, є неотемлема складова часть”⁹. Указувалося, що в СРСР “Великодержавні товариші нехтували, або легковажили вагу українського національ-

ного питання і зводили його до ряду локальної вузько обласної чи автономної проблеми, з якою не варто возитись”, а всі спроби оборони українцями своїх прав розцінювались як зрада й “страшний ухил”, шкідливий для революції та побудови соціалізму¹⁰.

У цілому, прихильники лівої ідеології в Станіславівському воєводстві не заперечували проти незалежності України. Так, коломийська газета “Боротьба”, ще один орган Української Партії Незалежних Соціалістів (УПНС), наголошувала на “органічній єдності Українського Світу Праці, національного формою і соціалістичного змістом”¹¹. Свою залежність від будь-яких закордонних чинників соціалістичні часописи завжди заперечували, в чому їх звинувачувала преса та церковна преса, підкреслюючи самостійницьку національну позицію. “Боротьба” заявляла, що її утримує трудовий народ на “власні тяжко запрацьовані сотики”¹², а “Селянські вісти” в статті “Сила ідей Укр. світа Праці не у червінцях”, майже такими самими словами стверджувала, що існують “лише від тих сотиків, що їх нам надсилає Український Світ Праці зі всіх закутків З.У.З.”¹³.

Таким чином, подібні публікації – свідчення розповсюдженості самостійницької ідеології серед симпатиків лівих політичних сил на Станіславщині у 20–30 рр., що є однією з ознак того, що вони не були ворогами української державності як такої, пропагуючи її соціалістичний варіант.

Важливим способом пропагування національно-визвольної боротьби на сторінках української преси Станіславівського воєводства було широке відзначення дат з української минувшини, особливо пов’язаних із річницями значних подій доби національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. Таке широке відзначення навіть не надто важливих дат було пов’язане не стільки з прагненням постійно щось святкувати, як із тим, що це мало нагадувати українцям про їхню національну ідентичність і налаштовувати їх на продовження боротьби. Ця тактика була запозичена в польського національно-визвольного руху періоду до 1914 р., для якого теж були характерні численні національні святкування з метою демонстрації польськості та здійснення тиску на владу¹⁴.

Серед найбільш відзначаюваних національних свят на сторінках української преси Станіславівського воєводства 20–30 рр. було 1 листопада 1918 р., що мало антипольський характер і було тісно пов’язане з історією Станіславщини, де українці були не лише свідками, а й прямими учасниками тих подій. Особливо активно висвітлювались листопадові святкування на місцях. Так, націоналістичний коломийський часопис “Авангард” у листопаді 1937 р. помістив дописи про святкування роковин 1 листопада 1918 р. у Коломиї, Калуші, Снятині¹⁵. “Станіславівські вісти” наголошували, що створення ЗУНР – є лише продовження подій у Києві, своєрідний “другий том”¹⁶. У статті “На зустріч роковин листопаду!” в цій же газеті стверджувалося, що події листопада 1918 р. означали “смерть Українства Драгоманових, Єфремових і Лотоцьких, – початок народження Української Національної Революції”¹⁷. Навіть полонофільські “Городенські вісти” не наважилися відкрито засуджувати “Листопадовий зрив” 1918 р., указавши лише, що “можна оспорювати зриву в листопаді 1918 р. і веденої після нього боротьби в часі, коли українська держава за Збручем не була ще уgruntована”¹⁸. Орган Станіславівських євангельських християн-баптистів авгсбурзького обряду “Стяг” наголошував, що українські євангелісти “враз із народом клонимо свої голови перед Великим духом лицарів”, поляглих у боротьбі за Україну та “маємо до них велику шану”, закликаючи допомогти їхнім удовам і сиротам¹⁹. Навіть далекий від політичних справ греко-католицький “Вістник Станіславівської єпархії” писав про загиблих вояків УГА як про “борців народних”²⁰.

З усієї української преси Станіславівського воєводства лише “Селянські вісти” мали інший погляд на 1 листопада 1918 р. і на польсько-українську війну, стверджуючи, що це було потрібно лише українській буржуазії, закликаючи до польсько-українського національного примирення і боротьби за соціальне визволення, заперечуючи, таким чином, значення 1 листопада 1918 р. для національного визволення українців²¹.

Загалом, майже вся українська преса Станіславівського воєводства, крім кількох полонофільських і ліворадикальних видань, високо оцінювала події 1 листопада 1918 р. і національно-визвольну боротьбу доби ЗУНР, вважаючи її важливим етапом національно-визвольної боротьби та наголошуючи на значенні здобутого тоді досвіду.

Важливим елементом пропаганди національно-визвольного руху на сторінках української преси Станіславщини у 20–30 рр. було відзначення річниць окремих видатних битв періоду національно-визвольних змагань. Особливо активно згадувалася битва під Крутами, що поєднувалося зі святкуванням проголошення незалежності УНР 22 січня 1918 р.²². Крути розцінювались націоналістичною пресою як геройська жертва в ім’я визволення України, яку не можна знецінити й забути, й що “Крути кличуть, Крути мобілізують, Крути гартують”²³ на продовження боротьби за волю України. Також націоналістична преса висвітлювала, як саме відбувалося відзначення Крут на терені краю²⁴.

Поряд із відзначенням Крут українська преса Станіславівського воєводства пропагувала й інші знакові дати історії української зброї. Так, увага приділялася “Базарській битві” 21 листопада 1921 р., що стала останньою битвою армії УНР, у ході якої загинули 359 “лицарів останнього походу”²⁵. Крім “Базарської битви”, на сторінках преси пропагувався так званий “День Української зброї” – 31 серпня 1919 р. – день захоплення об’єднаними військами Дієвої Армії УНР та УГА Києва²⁶. Наголошувалося, що “новий, побідний 31-ий серпня кується все більше із волі українського народу і скоріше чи пізніше Київ буде знову наш”²⁷. Значення здобуття Києва в 1919 р. для подальших дій національно-визвольного українського руху підкреслювалося словами: “Спомини з минулого викують на тлі сучасного велике майбутнє”²⁸.

Таким чином, відзначення видатних дат військової історії України на сторінках української преси Станіславівського воєводства мало на меті не просто спомин із минулого, а слугувало завданням теоретико-історичного обґрунтування національно-визвольної боротьби в сучасному та майбутньому й розтлумачення її значення українському населенню Станіславщини.

Важливою частиною пропагування національно-визвольного руху на сторінках української преси Станіславівського воєводства було широке висвітлення нових національних свят із політичним забарвленням. Одним із таких нововигаданих свят був День Українського моря, який почали святкувати в 30-х рр. Мабуть, його було створено на протигагу польському Святові моря, яке відзначали 1 липня на честь захоплення Гданська та Гдині²⁹. Свято було створене до річниці підняття українських прапорів кораблями Чорноморського флоту – 29 квітня 1917 р. і для того, щоб через “культ українського моря” пропагувати приналежність Україні Криму та Чорного моря³⁰. Це незвичне свято відзначали вперше на території Станіславщини в Ямниці 27 червня 1937 р. і потім коло Галича 25 липня того ж року з ініціативи організації “Орли”³¹. Усе це активно висвітлювалося місцевою українською пресою, що було одним з елементів пропагування ідеології українського національно-визвольного руху та соборності.

Особливе місце серед українських національних патріотичних свят належало Зеленим святкам, під час яких українці Станіславівського воєводства поклали квіти на могили загиблих вояків армії УГА-УНР, що жваво висвітлювалося пресою, для якої це було ще одним приводом згадати про національно-визвольні змагання 1917–21 рр. і наголосити, що боротьба ще попереду. Ці “національні обходи” були настільки масовими й майже обов’язковими для українців, що українські євангелісти мусили виправдовуватися на сторінках власної преси, що вони не беруть у цьому участь із релігійних міркувань, “але мимо того маємо до них велику пошану”³².

Покладання вінків на військові могили розглядалося в українській пресі Станіславщини як значна національна демонстрація, участь у якій була майже обов’язковою для національно-свідомих українців³³ у всіх населених пунктах краю, де вони мешкали. Тих,

хто насміхався з цього, українська преса гостро засуджувала³⁴. Будь-який недогляд стрілецьких могил³⁵ чи їх плондрування³⁶ одразу знаходило осуд на сторінках української преси Станіславівського воєводства, що ще раз свідчить про ту увагу, яку приділяли цьому питанню в той час. Особливий наголос робився на масовості заходів, присвячених “Дню пам’яті наших героїв” – Зеленим святкам, і наявності в селах і містах Станіславівського воєводства “Могил невідомого стрільця УГА”³⁷. Усе це – один з елементів культу борців доби національно-визвольних змагань, який був характерний для тодішньої української преси як Галичини в цілому, так і Станіславівського воєводства зокрема.

Суттєве місце серед матеріалів української преси Станіславівського воєводства на тематику національно-визвольного руху належало дописам про окремих визначних діячів, в основному, військових. Найчисленнішими з них є матеріали, присвячені постаті Головного Отамана УНР С.Петлюри, що пов’язано не лише з важливістю його діяльності для української державності, а й з обставинами його вбивства 26 травня 1926 р. у Парижі. До того ж важливим фактором наявності великої кількості матеріалів про С.Петлюру є те, що окремі видання Прикарпаття прямо своїми матеріалами позиціонувались як петлюрівсько-уенерівські³⁸.

Майже в усіх українських виданнях 20–30 рр. регулярно з’являлися матеріали про С.Петлюру, особливо в чергову річницю його вбивства³⁹. Навіть полонофільська українська преса змушена була згадувати про нього в контексті його співпраці з Польщею та Пілсудським у боротьбі з комунізмом і спільного захоплення в 1920 р. Києва⁴⁰. Убивство С.Петлюри радянським агентом С.Шварцбартом трактувалось як “велика трагедія українського народу”⁴¹. Цікавим є те, що ліва, націоналістична та евангелістська преса протиставляли С.Петлюру П.Скоропадському. Евангелісти робили це на противагу греко-католикам, бо, мовляв, С.Петлюра був за народ, а П.Скоропадський – поміщик і монархіст, а греко-католицькій церкві завжди були близькі саме такі політики⁴². Націоналісти, у свою чергу, протиставляли українця-державника С.Петлюру П.Скоропадському – “патріоту і вірному сину “матушкі Рассеї”, який, на їх думку, був зрадником України, через що його й було скинуто повстанцями під проводом С.Петлюри”⁴³.

Не менш активно в українській пресі Станіславівщини висвітлювалися перипетії суду над С.Шварцбартом, причому одноголосно стверджувалося, що вбивство було здійснено на замовлення СРСР, що ще раз, на думку авторів цих публікацій, підкреслювало, яку загрозу становив С.Петлюра та український національно-визвольний рух для більшовиків⁴⁴. В українській пресі Станіславівського воєводства підкреслювалося, що майбутня українська держава “освячена кров’ю тисячів героїв і кров’ю свого вождя Симона Петлюри”⁴⁵. Для того, щоб поєднати С.Петлюру з галицьким культурно-політичним середовищем, уенерівський коломийський часопис “Дніпро” помістив його статтю про Івана Франка⁴⁶, культ якого на сторінках української преси Станіславівщини теж мав національно-визвольний характер⁴⁷, а коломийська “Веселка” – про Т.Шевченка⁴⁸.

Поряд зі “східняком” С.Петлюрою в українській пресі Станіславівського воєводства, як і Галичини в цілому, писали й про командувача УГА генерала М.Тарнавського. У зв’язку з його смертю 29 червня 1938 р.⁴⁹ зазначалося: “Був він людиною непересічною, а кличем його було “Не ридай, а здобувай!””⁵⁰.

Таке активне висвітлення життя і діяльності сучасних політиків у пресі пов’язано з тим, що тоді найважливішою для національного визволення вважалася фігура провідника, “вождя”. З цим пов’язані характерні публікації української преси Станіславівщини того часу про видатних сучасних діячів закордону⁵¹. Не менш характерними були й ремствування на те, що український народ не має великих вождів, таких “як Бісмарк, Кемаль Ататюрк, Пілсудський, Гітлер, Муссоліні”, які б змогли вивести українців “із дому неволі”⁵². Тому в міжвоєнний період у Галичині розповсюдився вождизм у політиці, а в українській пресі так активно проповідувався культ “національних лицарів”.

Важливим аспектом висвітлення в пресі Станіславівського воєводства сучасної на той момент ідеології національно-визвольного руху було наголошення на прямому зв’язку між боротьбою за українську державність 1917–21 рр. і давньою історією України-Руси та періодом козаччини.

Особливо активно про такий зв’язок в українській пресі Станіславівського воєводства почали писати після археологічних відкриттів, здійснених українським археологом Я.Пастернаком у Галичі в 1936 р., що розглядалося тогочасними публіцистами як підтвердження споконвічної приналежності Галичини до України, а не до Польщі, як це стверджувала польська пропаганда часів окупації краю, а також наголошувалося на давніх коренях української державності⁵³. Націоналістична преса вважала, що “націоналістами були всі творці української княжої держави, оті Святослави Завойовники та Ярослав Мудрі”⁵⁴. Такі масштабні узагальнення були продиктовані прагненням максимально хронологічно подовжити національно-визвольну боротьбу українців.

Разом із тим українська преса Станіславівщини 20–30 рр. ХХ ст. не забувала й про сучасну їм національно-визвольну боротьбу українців. Більшість видань, незалежно від політичного забарвлення, жваво відгукнулася на боротьбу за незалежність Карпатської України в 1938–1939 рр.⁵⁵. Прикметним є те, що в пресі проводилася паралель між подіями на Закарпатті восени 1938 р. і в Галичині в листопаді 1918 р.⁵⁶. Характерно, що стосовно вбитих січовиків Карпатської Січі в українській пресі краю писали: “Загинули лицарською смертю”⁵⁷. Усе це свідчить, якої ваги в українській пресі Станіславівщини надавали подіям на Закарпатті та їх значенню для національного визволення України.

Таким чином, українська преса Станіславівського воєводства часів польської окупації надавала, незалежно від політичної орієнтації, великого значення пропагуванню ідеології національно-визвольної боротьби та побудові незалежної української держави, використовуючи для цього національні святкування, визначні дати минулого України й сучасні на той момент події. Основним завданням було нагадати українцям краю про визвольні змагання в минулому та підготувати їх до відновлення боротьби в недалекому майбутньому.

¹ Книш З. Становлення ОУН. – К., 1994; Кугутяк М. Історія Української Націонал-Демократії (1918–1929). – К.–Івано-Франківськ, 2002. – Т.1.

² Галушко М. Українські часописи Станіслава. 1879–1944. – Львів, 2001; Дроздовська О. Українські часописи повітових міст Галичини (1865–1939). Історико-бібліографічне дослідження. – Львів, 2001; Романюк М.М., Галушко М.В. Українські часописи Коломиї. 1865–1994 рр. Історико-бібліографічне дослідження. – Львів, 1996; Васюта І. Політична історія Західної України (1918–1939). – Львів, 2006; Лещишин Р. Польсько-українські відносини на Прикарпатті за матеріалами української преси краю (1918–1939 рр.) // Інтелігенція і влада. Історія / Голов. ред. Г.І.Гончарук. – Одеса, 2006. – №8. – С.175–183; та ін.

³ Луцький О. Українська легальна преса Західної України 20–30 рр. ХХ ст.: умови й основні показники розвитку // Українська періодика: історія і сучасність. Доповіді й повідомлення сьомої Всеукраїнської науково-теоретичної конференції (Львів, 17–18 травня 2002 року) / За ред. М.М.Романюка. – Львів, 2002. – С.151.

⁴ Романюк М.М., Галушко М.В. Українські часописи Коломиї. 1865–1994 рр. Історико-бібліографічне дослідження. – Львів, 1996. – С.22.

⁵ Дві річниці // Світ молоді. – 1938. – №1. – С.2.

⁶ Ливицький А., Прокопович В., Сальський В. Універсал уряду УНР // Веселка. – 1938. – 22 січня.

⁷ 22 січня // Коломийські вісти. – 1928. – 20 січня.

⁸ Від редакції // Зеркало: журнал молоді літератури. – 1935. – №1–2. – С.1.

⁹ Демократія для всіх! // Селянські вісти. – 1938. – 20 березня.

¹⁰ Проти соціальної недуги “комплексу меншовартості” у рядах Укр. світа праці // Селянські вісти. – 1938. – 13 березня.

¹¹ До Українського Працюючого Народу! До всіх Працюючих Селян, Робітників, Трудових Інтелігентів // Боротьба. – 1938. – 15 липня.

- ¹² Димчук М., Головач М. Резолюція місцевої наради УПНС з Зібранівців пов. Снятин // Боротьба – 1938. – 28 серпня.
- ¹³ Сила ідей Укр. світа Праці не у Червінцях // Селянські вісти. – 1938. – 23 січня.
- ¹⁴ Химка Д.-П. Зародження польської соціал-демократії та українського радикалізму в Галичині (1860–1890). – К., 2002. – С.35–36.
- ¹⁵ Листопадові святкування у Коломиї; Перший листопад у Калуші // Авангард. – 1937. – 21 листопада; Сірий. Свято Героїв у Снятині // Авангард. – 1937. – 5 грудня; Литвиненко Б. Листопадовий вечір // Віра і наука. – 1938. – 24 квітня.
- ¹⁶ В роковини // Станіславівські вісти. – 1937. – 31 жовтня.
- ¹⁷ На зустріч роковин листопаду! // Станіславівські вісти. – 1937. – 14 листопада.
- ¹⁸ Куди дорога? // Городенські вісти. – 1935. – 15 липня.
- ¹⁹ Поклін тіням героїв // Стяг. – 1932. – 15 листопада.
- ²⁰ О відправі парастасу за упавших борців народних // Вістник Станіславівської Єпархії. – 1922. – Квітень–вересень.
- ²¹ Листопад – місяць єдності українського народу // Селянські вісти. – 1937. – 31 жовтня.
- ²² 22 січня 1918–19 рр. Народі України // Авангард. – 1938. – 23 січня; Універсал Уряду УНР // Веселка. – 1938. – 22 січня; Яковлів А. 1918 – 22 січня // Веселка. – 1938. – 22 січня.
- ²³ У двадцять річницю Крутів. Проблема Геройської жертви // Авангард. – 1938. – 30 січня.
- ²⁴ Свято Крут у Коломиї // Авангард. – 1938. – 12 лютого; Поклін героям з-під Крут // Веселка. – 1939. – 22 січня; До української Молоді й Громадянства // Веселка. – 1937. – Грудень.
- ²⁵ Велич базарського чину // Авангард. – 1937. – 5 грудня; За здорову українську традицію // Авангард. – 1937. – 23 травня.
- ²⁶ В день Української Зброї. Київ був і буде наш! // Авангард. – 1937. – 22 серпня; Карпишин М. Перед дванадцятьма роками // Українське життя. – 1931. – 30 серпня.
- ²⁷ В день Української Зброї. Київ був і буде наш! // Авангард. – 1937. – 22 серпня.
- ²⁸ Карпишин М. Перед дванадцятьма роками // Українське життя. – 1931. – 30 серпня.
- ²⁹ Sweto Morza. Piętnastolecie odzuskania polskiego morza // Городенські вісти. – 1935. – 1 липня; Sweto Morza // Городенські вісти. – 1936. – 1 липня.
- ³⁰ 29 квітня – День Українського моря // Авангард. – 1937. – 9 травня; В День Українського моря // Авангард. – 1938. – 29 травня.
- ³¹ Поклін тіням героїв // Стяг. – 1932. – 15 листопада.
- ³² Свято моря // Станіславівські вісти. – 1937. – 4 липня; День Українського моря // Станіславівські вісти. – 1937. – 1 серпня.
- ³³ Зелені свята у Станіславові // Станіславівські вісти. – 1937. – 27 червня.
- ³⁴ Боднарів. Поклін поляглим // Станіславівські вісти. – 1937. – 27 червня.
- ³⁵ Хто займеться могилами поляглих стрільців // Коломийські вісти. – 1927. – 16 липня; В Зелені свята пам'ятайте про інвалідів УГА та стрілецькі могили! // Віра й наука. – 1928. – 22 травня.
- ³⁶ Нечуваний вандалізм // Станіславівські вісти. – 1937. – 11 липня.
- ³⁷ Городенка – Героям! // Городенські вісти. – 1930. – Червень–липень.
- ³⁸ Романюк М.М., Галушко М.В. Українські часописи Коломиї. 1865–1994 рр. Історико-бібліографічне дослідження. – Львів, 1996. – С.178–180.
- ³⁹ Творімо культ Симона Петлюри // Веселка. – 1937. – Вересень; Симон Петлюра як героїчна легенда й символ змагання Нації до волі // Віра й наука. – 1938. – Червень; В 11-ті роковини // Станіславівські вісти. – 1937. – 23 травня; Сумні роковини // Віра й наука. – 1936. – Травень; та ін.
- ⁴⁰ Wódz Naroda niech żyje! // Городенські вісти. – 1935. – 15 березня; Куди дорога? // Городенські вісти. – 1935. – 15 липня; В першу річницю // Городенські вісти. – 1936. – 12 травня; Маршалок Ридз-Смігли здобуває Київ // Городенські вісти. – 1936. – 15 листопада; та ін.
- ⁴¹ Травень – місяць Симона Петлюри // Стяг. – 1934. – 6 травня.
- ⁴² Христос або Скоропадський // Стяг. – 1934. – 3 червня.
- ⁴³ Царський генерал “гетьманом” України // Авангард. – 1937. – 6 червня; Донцов Д. Як то було з Скоропадщиною в 1918 р. // Авангард. – 1938. – 17 квітня.
- ⁴⁴ Наші важні травневі дні // Жіноча воля. – 1937. – 15 травня.
- ⁴⁵ Універсал уряду УНР // Веселка. – 1938. – 22 січня.
- ⁴⁶ Петлюра С. Франко – поет національної честі // Дніпро. – 1938. – 31 травня.
- ⁴⁷ Лешишин Р. Образ Івана Франка в українській пресі Прикарпаття: суспільно-політичний аспект (1918–1939 рр.) // Збірник науково-теоретичних статей “Етнокультурні процеси в українському урбанізованому середовищі ХХ століття” / Голова ред. кол. С.П.Павлюк. – Івано-Франківськ, 2006. – С.111–112.

- ⁴⁸ Петлюра С. Т.Шевченко (до драми життя його) // Веселка. – 1938. – 15 березня.
- ⁴⁹ Ген. Мирон Тарнавський. Некролог // Стяг. – 1938. – Липень; Гільтайчук М. Із днів слави (Спогад про бл. п. генерала М.Тарнавського) // Стяг. – 1938. – Липень; Генерал Мирон Тарнавський (29 серпня 1869 – 29 червня 1938) // Віра й наука. – 1938. – Вересень–жовтень; та ін.
- ⁵⁰ Гільтайчук М. Із днів слави (Спогад про бл. п. генерала М.Тарнавського) // Стяг. – 1938. – Липень.
- ⁵¹ Вільде І. Пересторога // Жіноча доля. – 1936. – 15 липня; 3 думок німецьких провідників // Жіноча доля. – 1939. – 1–15 травня; Конгрес гітлерівської партії в Нірнберзі // Авангард. – 1937. – 19 вересня; та ін.
- ⁵² Великим подіям назустріч // Станіславівські вісти. – 1937. – 6 червня.
- ⁵³ Лешишин Р. Археологічні відкриття у Крилосі у висвітленні української преси Прикарпаття другої половини 30-х рр. ХХ ст.: соціально-політичний аспект // Матеріали Міжнародної наукової конференції “Українська спадщина Галицько-Волинської держави: ціннісні орієнтири духовного поступу українського народу” / Голова ред. кол. Б.Остафійчук. – Івано-Франківськ–Галич, 2006. – С.129–130.
- ⁵⁴ Наші традиції // Авангард. – 1938. – 20 березня.
- ⁵⁵ “Арбітраж” і Закарпатська Україна // Селянські вісти. – 1938. – 15 листопада; Карпатська Україна // Селянські вісти. – 1938. – 4 грудня; Карпатська Україна // Селянські вісти. – 1938. – 20 грудня; Хоча бідно, але гідно! // Стяг. – 1938. – Листопад; Кисілевська О. Вражіння з Підкарпаття // Жіноча доля. – 1938. – 1 жовтня; та ін.
- ⁵⁶ Карпатська Україна державною // Віра й наука. – 1938. – Листопад.
- ⁵⁷ Згинули лицарською смертю // Стяг. – 1939. – Березень.

The character of the publications of the Ukrainian press of the Stanislaw wojwodstwo about the ideology of the national – clearing movement in the Ukrainian press in 20–30-ies of the XX th century and the ide of other propagation in the social – political life during the Polish occupation is analysed in the article. The edition of different political forces are analysed too. The press of the Ukrainian Greco – Catholic Church and other churches is analysed.

Key words: Ukrainian, periodic press, UMO-OUN.

УДК 930.1:94(477.83/.86) “1914-1919”

ББК 63.3(4Укр)6

Володимир ВЕЛИКОЧИЙ

ВІЙСЬКОВА СИМВОЛІКА УСС ЯК СКЛАДОВА ФОРМУВАННЯ ОСНОВ НОВІТНЬОЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ВІЙСЬКОВОЇ ТРАДИЦІЇ: ДО ІСТОРІОГРАФІЇ ПРОБЛЕМИ

У статті робиться спроба аналізу здобутків української вітчизняної й зарубіжної історіографії з розробки проблем національної військової символіки, зокрема УСС та УГА, висвітлюються її “різновекторні” напрямки. Означується потреба вивчення взаємовпливу та взаємозалежності символіки національних військових формувань періоду Української революції 1917–1920 рр. із символікою УПА, окреслюються шляхи її втілення.

Ключові слова: військова символіка, Українські січові стрільці – Українська галицька армія, фалеристика, вексилнологія, емблематика, Українська повстанська армія.

Сучасна українська історіографія, в тому числі й вітчизняна, приділяє чимало уваги розробці проблем спеціальних історичних дисциплін, серед яких особливе місце займає символіка, зокрема військова. Прагнення відновити, дослідити, повернути спалюжені й забуті національні святині-символи привело до появи величезної кількості наукової, науково-популярної, белетристичної літератури. Вона, поряд із введенням до наукового обігу чималого пласта фактичного матеріалу, нерідко супроводжується спрощенням, політизацією проблем, несе на собі відбитки заідеологізованості й заангажованості. Це вимагає критичного аналізу й узагальнення науково-історичних напрацювань задля визначення пози-

тивних зрушень, прогалин і перспектив їх подальшого розвитку. Означене й визначає мету, актуальність та практичну значущість заявленої в назві статті теми.

Слід відмітити, що вже здійснювалися окремі спроби визначити науковий ступінь вивчення деяких пов'язаних із нею питань. Зокрема, В.Капелюшний (2003) зробив розгорнутий історіографічний аналіз проблеми утвердження державної символіки в роки Української революції, а також з'ясував пов'язані з нею засадничі науково-теоретичні аспекти. Учений дійшов висновків, що, по-перше, така тематика ще не знайшла відображення в спеціальних історіографічних публікаціях, по-друге, в загальних працях з історії ЗУНР, як і Гетьманату й Директорії, висвітлювалися лише окремі сюжети про українську символіку¹. Між тим, маємо два спеціальних дисертаційних дослідження М.Чмиря та К.Анісімова, присвячених відповідно символіці² й одностроям³ Збройних сил України періоду національних змагань 1917–1920 рр. Вони підготовлені на солідній джерельній базі та супроводжуються змістовними ілюстративними додатками, однак запропоновані авторами історіографічні огляди могли б виглядати дещо ґрунтовнішими.

Українські січові стрільці (УСС) та Українська галицька армія (УГА) – визначні військові формації, що відіграли знакову роль у відродженні національної військової традиції за новітньої історичної доби й активно виступили на захист української державності. Вони, на нашу думку, є збірним образом національної, патріотично налаштованої інтелігенції тієї буремної епохи. Вона, вважаємо, продукувала, ініціювала ідею національного визволення і, в основному, винесла на своїх плечах тягар відповідальності за її втілення. Ці формації, з одного боку, помітно прилучилися до становлення української військової символіки, а з іншого, – виховали цілу плеяду визначних військових, політичних і громадсько-культурних діячів – активних учасників визвольного руху. Останні намагалися й утвердити, й розвивати цю традицію, цим самим забезпечуючи її тяглість.

Саме в символіці українських національно-визвольних військових формувань періоду Другої світової війни, зокрема Української повстанської армії, тяглість національної військово-політичної традиції, вважаємо, знайшла найбільш яскравий як внутрішній (ідеологічний), так і зовнішній (речово-знаковий) прояв.

Доволі “різновекторна” історіографія військової символіки УСС і УГА представляється в найрізноманітніших тематичних, методологічних, джерелознавчих ракурсах: як складова військової історії; як один з елементів української державної символіки; в розрізі військових студій чи окремих спеціальних історичних дисциплін, пов'язаних із символікою – фалеристикою, однострійознавством, вексилологією, емблематикою. У вивченні цієї проблеми українська історична наука пройшла значний поступ від перших популярно-описових до серйозних вузькопрофільних праць, підготовлених на основі спеціальної джерельної бази та методів дослідження. Характер її поступу й здобутки також знаменувала поява окремих фахових видань, проведення конференцій, виставок тощо.

Перші згадки про національні військові символи зустрічаємо у відомих працях з історії українського війська О.Думіна⁴, Б.Гнатевича, І.Крип'якевича⁵ та ін. Паралельно наростала тенденція вивчення символіки легіону УСС і Галицької армії. Спочатку це питання піднімалося в працях з історії цих військових формацій, а в 90-х роках виходять спеціальні праці, присвячені їхнім прапорам, нагородам, відзнакам тощо. За міжвоєнного періоду в Галичині з'явилися десятки науково-популярних публікацій у часописах і календарях “Червона Калина”, “Готуйсь” й інших періодичних виданнях; деякі з них, як Л.Лепкого⁶, М.Битинського⁷, помітніше вплинули на наукове вивчення цієї проблеми. В українському зарубіжжі вона вийшла за межі власне науково-теоретичного осмислення, а набравши виразного національно-політичного та морально-етичного звучання, вилилася в публічну полеміку, що не оминула й шпальт воєнно-наукових видань.

Сучасні вітчизняні науковці, з одного боку, активно осмислюють і творчо використовують здобуток своїх попередників, а з іншого, – залучаючи широкий масив нових

джерельних матеріалів, пропонують оригінальні дослідження як про військову символіку періоду визвольних змагань, так і про її окремі елементи – нагороди, однострої, прапори тощо. Намітилася тенденція вивчення військової символіки передусім у контексті військового однострійознавства й прапорництва, в чому не останню роль відіграли такі фахові періодичні видання, як “Знак” та “Однострій”. Поглибленню цього процесу сприяє практика проведення Українським геральдичним товариством наукових конференцій і виставок, зокрема, й безпосередньо присвячених історії української військової символіки⁸, за підсумками яких видаються наукові збірники доповідей. Крім спеціальних праць, ця проблема знаходить побіжне відображення в працях В.Сергійчука⁹, Д.Розовика¹⁰ та інших авторів. У студіях з історії української державної символіки воєнно-революційна доба 1917–1920 рр. посідає особливе місце. Ця тема належним чином представлена в різнофаховій довідниковій літературі.

Проблема символіки УГА піднімалася як у спеціальних дослідженнях (К.Анісімов³, К.Гломозда, Д.Яневського^{11, 12}, М.Чмир^{2, 13, 14, 15} та ін.), так і в працях, присвячених різним аспектам організації та бойової діяльності Збройних сил ЗУНР (М.Литвин¹⁶, Л.Шанковський¹⁷, В.Футулуйчук¹⁸).

Один із перших у сучасній науці розгорнутий огляд українських військових відзнак періоду визвольних змагань 1914–1920 рр. представив К.Гломозда (1996)¹¹. Їхню систему, що включала такі елементи, як однострої, знаки розрізнення рангів і національної належності, різного роду знамена, нагороди й відзнаки, науковець показує в хронологічному порядку появи й діяльності національних збройних формацій. У такому контексті вирізняються довоєнні стрілецькі організації Галичини та легіону УСС, які вперше у ХХ ст. зодягнули військовий однострій різних зразків, що належали до загальноєвропейського типу. Відтак К.Гломозда розкриває еволюцію зовнішніх атрибутів УСС і Галицької армії, головна тенденція якої полягала в зменшенні й відмові від елементів чужого імперського війська та набутті українських національних прикметних рис. Характер цього процесу ілюструється на основі відповідних зображувальних джерел.

На даний час маємо чи не єдине спеціальне узагальнююче дослідження української військової символіки 1917–1920 рр., яке представляє дисертаційна робота М.Чмиря (2005)². Вивчаючи закономірності її розвитку в контексті формування військових традицій, автор здійснив спеціальний аналіз джерельної бази (матеріали особового походження, фотодокументи тощо) та визначив складові, на яких ґрунтувалася символіка українського війська в зазначений період. Характеризуючи символіку УСС, науковець показав, що, з одного боку, вона формувалася під впливом досвіду Австро-Угорщини й інших європейських країн, а з іншого, – ввібрала в себе національні традиції, зокрема Козацько-Гетьманського періоду історії України. Результати дослідження підтвердили побутуючу в науці думку, згідно з якою саме з УСС пов'язується традиція відновлення використання національних кольорів в українських Збройних силах новітньої доби історії, зокрема, вони стали визначальним елементом та ознакою одностроїв усусусів (синьо-жовті нарукавні пов'язки, кокарди з тканини, смужки на комірці). Це ж стосується й повернення символу калини як флоральної емблеми України. М.Чмир також простежив вплив УСС на розвиток військової символіки інших воєнізованих формувань 1917–1920 рр., передусім армії УНР.

З аналізу історіографічних джерел випливає така етапність еволюції символіки Галицької армії:

1) відмова вояків носити австрійські однострої та знаки державної приналежності супроводжувалася стихійним поширенням синьо-жовтих стрічок (кокард) і нагрудних знаків із зображенням архістратиґа Михаїла й Лева (листопад-грудень 1918 р.);

2) прагнення до уніфікації символіки, коли під впливом проголошеного Акта злуки в Галицькій армії стали використовувати (на кашкетах, у печатках тощо) Тризуб замість Герба ЗУНР (лютий-березень 1919 р.);

3) поява офіційних знаків розрізнення та запровадження однострою Галицької армії (квітень-липень 1919 р.);

4) збереження в арміях УНР і ЗУНР особливих рис і відмінностей у символіці (галичани, наприклад, широко використовували зображення булави, чого не було в наддніпрянців), які засвідчували, що їх реального об'єднання не відбулося (серпень-вересень 1919 р.).

Окрім того, еволюція української військової символіки взаємопов'язана з розвитком державних національних символів, що знаходило вияв у створенні відповідної правової бази.

В українській історіографії національної символіки найпродуктивніше представлений фалеристичний напрям досліджень. Його початки заклали перші, писані за "гарячими слідами" (напр., В.Дзіковський¹⁹) праці, які фіксували факт існування чи проекти запровадження національних відзнак і знаків пошани у формаціях УСС і Галицької армії. Важливе фактологічне й науково-теоретичне підґрунтя для вивчення військової нагородної справи в Галичині за воєнно-революційної доби 1914–1919 рр. заклали дослідники українського зарубіжжя, які здебільшого були ветеранами згаданих бойових формацій. Не зважаючи на обмеженість джерельних матеріалів (до речі, їхній брак часто перебільшується), у їхньому розпорядженні все-таки був значний масив документів. Окрім того, вони могли опиратися на західну методологію фалеристичних досліджень. Так, унікальну колекцію з понад півсотні відзнак усусусів зібрав і дослідив Г.Подлуський із Чикаго. Завдяки його англійським публікаціям^{20, 21} це явище стало відомим широкій науковій громадськості. Таку ж подвижницьку роботу проводив "батько" українського спорту К.Трильовський, збираючи однострої, емблеми та символи УСС. Вони експонувалися на виставках у Відні та Львові, які описані в його унікальному "щоденнику", перевиданому в Україні²². Результати досліджень сучасних істориків (Ю.Мицик²³ та ін.) свідчать, що він і досі залишається чи не головним джерелом вивчення історії прапора УСС.

Так само не втратили пізнавальної вартості зібрані О.Климкевичем^{24, 25}, М.Битинським^{7, 26}, М.Дем'янчуком²⁷, Я.Самотюком²⁸ колекції й описи майже всіх відомих відзначень Галицької армії. Публікації про них супроводжуються з'ясуванням обставин їх запровадження, виготовлення, нагородження, носіння тощо. Праці цих авторів, як "відправні" та найбільш цитовані, викликали гарячу полеміку в заокеанській діаспорі навколо проблеми українських військових нагород і спонукають "ламати списи" сучасних дослідників із приводу багатьох висловлених ними положень і тверджень.

Здавалося б, банальний привід щодо правомірності носіння українськими ветеранами військових відзначень іноземних армій започаткував дискусію на шпальтах громадсько-політичної преси, яка на сторінках часопису "Вісті комбатанта" вилилася в наукову полеміку навколо методологічних і теоретичних проблем розвитку українського орденознавства. В її центрі опинилися О.Корчак-Городиський²⁹ та М.Битинський^{7, 26}, які, взаємно критикуючи, підправляючи й доповнюючи один одного, підняли широке коло питань з історії української нагородної справи першої половини ХХ ст., зокрема пов'язаних із нею класифікацію, ієрархію, правові підстави запровадження, способи носіння, вирізнення "дійсних" від "фіктивних", "міфічних" відзначень тощо. Хоч ця полеміка не мала логічного завершення й "прикінцевих" висновків, вона спонукала до подальшого вивчення окресленого кола проблем.

Окреме визначне місце в історіографії української фалеристики належить книзі відомого діаспорного дослідника Я.Самотюка "Українські військові нагороди"²⁸. Переживши п'ять видань, вона відіграла важливу роль у популяризації цієї справи серед українського громадянства та спонукала наукові й урядові кола України посилити увагу до національної нагородної традиції, що знайшло прояв у появі спецвипуску "Пам'ятки України" (1995) та підготовці солідних наукових видань^{30, 31}, про які йтиметься далі. Головна цінність книги Я.Самотюка полягає в представленні репродукцій більшості відомих

українських військових орденів, хрестів і медалей, зокрема й фалеронімів УСС та УГА. Їхнє зображення супроводжується інформацією про час і місце появи нагородної відзнаки, тлумаченням кольорової й знакової символіки, поясненням умов присвоєння, правил носіння тощо.

Сучасна вітчизняна історіографія представлена двома узагальнюючими фалеристичними дослідженнями^{30, 31}, які, хоч і вважаються окремими виданнями³¹, однак історію військових нагород доби визвольних змагань 1914–1920 рр., зокрема й УСС та УГА, представляють майже ідентично. Зосередивши увагу на окремих пам'ятках фалеристики, автори подають їхній опис і нормативні документи, що визначали правила присвоєння й носіння запроваджуваних урядами УНР і ЗУНР орденів, медалей, нагрудних знаків, а також пов'язані з ними пільги, практичні заходи щодо карбування. Вартість цих видань зростає й завдяки публікаціям відповідних автентичних документів. Такий підхід у структурному відношенні дещо наслідує праці О.Климкевича^{24, 25}, хоч за глибиною й науковістю викладу названі книги є кроком уперед, порівняно з літературою українського зарубіжжя.

Новий рівень фалеристичних досліджень представляють критико-аналітичні праці, автори яких, з'ясовуючи численні суперечливі дані історичних й історіографічних джерел, намагаються встановити дійсний стан справ у військовій нагородній системі періоду визвольної боротьби за українську державність. Прикладом такого творчого підходу слугують публікації дослідників закордоння та України Я.Семотюка, М.Лазаровича й Н.Лазаровича, які, зокрема, висловили свої версії стосовно запровадження й виготовлення хреста Легіону УСС^{28, 32}. Окремо відзначимо публікації згаданого історика М.Чмиря, який, опираючись на результати опублікованих досліджень^{13, 14} і нові джерельні матеріали¹⁵, виявляє, припускає, уточнює низку помилкових, суперечливих фактів і трактувань щодо окремих відзнак УСС і системи нагород ЗУНР (Гуцульський хрест, Тризуб із вінцем, Медаль Тризуба, Хрест учасництва та ін.). Такі студії особливо корисні й перспективні, оскільки спостерігаємо явище, коли хибні твердження й висновки, пов'язані з нагородними знаками, довгими роками "кочують" з одних історичних праць до інших.

Принагідно зазначимо, що останнім часом історіографія української фалеристики збагатилася науковими розвідками про відзнаки Сірої та Синьої дивізій – військових формувань, створених зусиллями українських політичних чинників Галичини з українських вояків, які під час Першої світової війни потрапили до австрійського й німецького полону. З-поміж них відзначимо публікацію О.Круковського, який, здійснивши спеціальний аналіз віднайдених фалеристичних пам'яток, ідентифікував їх саме з двома названими дивізіями, відзнаки яких утверджували ідею соборності та самостійності українських земель³³.

Проблемі одностроїв у загальних працях із військової історії приділялося менше уваги порівняно з іншими символами українських збройних формацій, тож вона знайшла ґрунтовніше висвітлення в дослідженнях з однострійознавства, які розвивалися спільно зі спорідненими спеціальними історичними дисциплінами – фалеристикою, зброєзнавством, геральдиком, вексилологією. Вивчення одностроїв, як і прапорів і знаків українських бойових формацій доби визвольних змагань 1914–1920 рр., зокрема й УСС і Галицької армії, розпочалося за міжвоєнного періоду. Важливі уявлення про їхню генезу та символічно-інформативне навантаження окремих елементів дають праці Л.Лепкого⁶, М.Битинського⁷, О.Думіна⁴ та ін. З-поміж них виокремимо мемуарні й історичні праці І.Боберського, який показав виникнення стрілецьких одностроїв за довоєнного часу та їхню еволюцію до 1919 р.^{34, 35}. Воєнна історіографія українського зарубіжжя фактично не приділила спеціальної уваги цьому питанню, однак вона нагромадила певний обсяг фактологічного матеріалу з означеної теми.

Серед відносно незначного наукового здобутку сучасних авторів у галузі однострійознавства (В.Кравцевич, В.Бузало, Я.Тинченко та ін.) привертає увагу вже згадане дисертаційне дослідження К.Анісімова, присвячене одностроєм Збройних сил України

1917–1920 рр.³. Хоч воно не позбавлене деяких фактологічних хиб, авторіві загалом уда-лося показати регіональні особливості еволюції військового однострою, що проявилися в переході Галицької армії від австро-угорського (легіон УСС) до власного фасону, який уже поєднував традиції австрійського й українського воєнного костюма. Науковець стверджує, що запроваджена в УГА армійська форма одягу являла собою найпередовіший на той час зразок європейського захисного обмундирування, що поєднував у собі національні традиції військової емблематики та знаків відмінності.

Попри очевидний зовнішній і внутрішній прояв спорідненості й наступності в символіці УСС-УГА-УПА як національно-визвольних військових формувань першої поло-вини ХХ століття спеціального наукового дослідження, яке було б присвячене саме цій проблемі, в сучасній вітчизняній історіографії, на нашу думку, ще не створено. У дослі-дженні, розкритті й розгляді символіки УПА під таким кутом зору вбачаємо не лише потребу, а й шляхи об'єктивного висвітлення історії цієї військової формації, що, переко-нані, підтверджуватиме її характер, мету, ідеологічні засади й принципи, дозволить прослідкувати тяглість української національної військово-політичної традиції модерної історичної доби.

1. Капелюшний В.П. Здобута і втрачена незалежність: історіографічний нарис української державності доби національно-визвольних змагань (1917–1921 рр.). – К.: Орлан, 2003. – 608 с.
2. Чмир М.В. Символіка збройних сил України 1917–1920 рр.: Дис... канд. іст. наук: 07.00.01. – К., 2005. – 223 с.
3. Анісімов К.В. Однострої збройних сил України періоду національних змагань 1917–1920 рр.: Автореф. дис... канд. іст. наук. – Донецьк, 2002. – 19 с.
4. Думін О. Історія Легіону Українських Січових Стрільців 1914–1918. – Львів: Червона Калина, 1936. – 376 с.
5. Історія українського війська / І.Крип'якевич, Б.Гнатевич та ін. – Львів: Видання Івана Тиктора, 1936. – Ч.ІІІ. Збройні сили сучасної доби. – 568 с.
6. Лепкий Л. Про однострій нашої Армії // Календар Червоної Калини на 1923 р. – Львів, 1922. – С.133–141.
7. Битинський М. Військові відзнаки Української Національної Армії // Гуртуймося. – Львів, 1932. – Ч.ІХ. – С.16–20.
8. Тринадцята наукова геральдична конференція // Знак. Вісник Українського геральдичного товариства. – 2004. – Ч.34. – С.1.
9. Сергійчук В.І. Національна символіка України. – К.: Веселка, 1992. – 109 с.
10. Розовик Д.Ф. Про створення української національно-державної символіки у роки визвольної боротьби (1917–1920 рр.) // Український історичний журнал. – 1999. – №4. – С.115–121.
11. Гломозда К. Відзнаки Українського війська доби Визвольних Змагань // Історія українського війська (1917–1995) / Упор. Я.Дашкевич. – Львів: Світ, 1996. – С.810–836.
12. Гломозда К.Ю., Яневський Д.Б. Історичні гербові відзнаки та прапоріві барви України // Український історичний журнал. – 1990. – №4. – С.43–55.
13. Чмир М.В. Військові нагороди в Західноукраїнській Народній Республіці (1918–1919 рр.) // Український історичний журнал. – К., 1999. – №5. – С.50–56.
14. Чмир М.В. Символіка нарукавних знаків збройних сил ЗУНР-ЗОУНР 1918–1919 рр. // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. – К., 2004. – Ч.11. – Ч.1. – С.308–328.
15. Чмир М. Проект системи військових нагород Західно-Української Народної Республіки 1919 рр. // Знак. – 2004. – Ч.34. – С.8–9.
16. Литвин М. Українсько-польська війна 1918–1919 рр. — Львів: Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України; Інститут Центрально-Східної Європи, 1998. – 488 с.
17. Шанковський Л. Українська Галицька Армія: Воєнно-історична студія. – Вінніпег: Вид-во Д.Микитюка, 1974. – 396 с.
18. Футулуйчук В. Українська Галицька Армія: військово-патріотичне виховання та вишкіл (1918–1920). – Львів–Донецьк, 2000.
19. Дзіковський В. Герб України // Світ. – 1917. – Ч.8. – С.137–138.
20. Podlusk G.I. Cross of the Legion U.S.S. // The Medal Collector. – 1965. – Vol.16. – №5. – P.13–16.
21. Podlusk G.I. The Awards for the Sich Rifleman // The Medal Collector. Official publication of the Ordens and Medals Society of America. – 1965. – Vol.16. – №5. – P.10–13.
22. Трильовський К. Щоденник. 1918–1919 рр. – К., 2003.

23. Мишик Ю. З історії прапора Українських Січових Стрільців // Знак. – 2002. – Ч.27. – С.9.
24. Климкевич Р. Відзначення УГА // Українська Галицька Армія в 1918–1920 рр. – Матеріали до історії. – Вінніпег: Вид. Д.Микитюк, 1960. – Т.ІІ. – С.261–268.
25. Климкевич Р. Найвищі відзнаки Західно-Української Республіки // Український історик. – Нью-Йорк – Мюнхен, 1968. – Ч.3–4. – С.115–119.
26. Битинський М. Українські військові відзначення // Вісті комбатанта. – Торонто – Нью-Йорк, 1968. – Ч.1. – С.18–24; Ч.2. – С.26–32; Ч.3. – С.42–48.
27. Дем'янчук М. “Орден Оборонців Львова” // Вісті комбатанта. – Торонто–Нью-Йорк, 1967. – Ч.2. – С.8–10.
28. Семотюк Я. Українські військові відзнаки: ордени, хрести, медалі та нашивки. – 2-ге вид., доп. – Торонто: НТШ у Канаді, 2004. – Т.ХL. – 64 с.
29. Корчак-Городиский О. Українські військові відзначення // Вісті комбатанта. – Торонто – Нью-Йорк, 1971. – Ч.1. – С.63–70.
30. Нагороди України: історія, факти, документи: В 3 т. – К., 1996. – Т.1.
31. Українська фалеристика: З історії нагородної спадщини: У 2 кн. / Д.Табачник, В.Бузало, В.Воронін та ін. – К.: Либідь, 2004. – Кн.1. – 480 с.
32. Лазарович М., Лазарович Н. Національні риси в атрибутиці Українських Січових Стрільців // Четверта наукова геральдична конференція (Львів, 10–12 листопада 1994). Зб. тез повід. і доп. – Львів, 1994. – С.48–50.
33. Круковський О. Фалеристичні сліди Синьої та Сірої Дивізії // Знак. – 2001. – Ч.23. – С.10.
34. Боберський І. Шапка Мазепинка // Америка. – Філадельфія, 1947. – 14, 17, 21, 24, 27 червня; 1, 4, 8 липня.
35. Боберський І. Щоденник. 1918–1919 рр. / Упор. Ю.А.Мишик. – К.: Вид. дім “КМ Академія”, 2003. – 250 с.

In the article is given a shot to analyses achievements of Ukrainian domestic and foreign historiography from the development of problems of national military symbolism, in particular USS and UGA, its directions are lighted. The necessity of study of influence and interdependence of symbolism of the national military formings of the period of Ukrainian revolution 1917–1920 is designated with symbolism of UPA, the ways of its embodiment are outlined.

Key words: Military symbolism, Ukrainian sichovi shooters are the Ukrainian galich army, faleristic, veksiology, emblematic, Ukrainian insurgent army.

УДК 94 (477): 930.1 “1929-1939”

ББК 63.3 (4 Укр.) 622

Василь ФУТАЛА

ВЗАЄМИНИ ПРОВІДУ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ І КРАЙОВОЇ ЕКЗЕКУТИВИ ОУН У 1929–1939 рр. КРИЗЬ ПРИЗМУ БАЧЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ І ПОЛЬСЬКИХ ІСТОРИКІВ

У статті наведено позиції української і польської історіографії щодо внутрішніх взаємин у середовищі ОУН упродовж 1930-х рр., прогноуються шляхи подальших наукових досліджень. Акцентується увага на питанні трансформації УВО в ОУН, мотивах атентату на польського політика Т.Голувка, міністра внутрішніх справ Польщі Б.Перацького. Подано міркування істориків про значення “архіву Сеніка” як історичного джерела.

Ключові слова: Провід українських націоналістів, Крайова Екзекутива Організації українських націоналістів, діаспорна історіографія, польська історична наука, вітчизняна історіографія, “архів Сеніка”.

Організація українських націоналістів (ОУН) була формально заснована на Установчому конгресі у Відні 28 січня – 3 лютого 1929 р. За твердженням одного з чільних діячів націоналістичного руху С.Ленкавського, до 1934 р. “відбувалося організаційне оформлення членства й поширення організаційної мережі”¹. Однак дуже швидко в Крайово-

вій Екзекутиві (КЕ) почали виявлятися “настрої супроти” Проводу українських націоналістів (ПУН). Спочатку вони стосувалися організаційного питання – призначення провідником КЕ людини не з крайовиків, а потім перейшли в площину практичної діяльності ОУН, форм і методів її боротьби.

Різні аспекти конфлікту так званого “Закордону” з “Краєм” знайшли відображення в працях істориків, котрі належали до різних шкіл і напрямів у системі історичної науки. Проте ніхто з дослідників не зробив спроби узагальнити ці історіографічні факти. Тому метою статті є показати позиції українських і польських істориків щодо внутрішніх взаємин ОУН у друге міжвоєнне десятиліття, спрогнозувати шляхи подальших наукових пошуків і дискусій.

Не зважаючи на пошквалювання інтересу до історії ОУН у незалежній українській державі, пріоритет у вивченні проблеми залишається за істориками діаспори. Щоправда, їхнім працям не вистачає джерельних матеріалів, що знаходяться в архівосховищах України та Польщі. Крім того, погляди дослідників нерідко мають чітко виражене партійно-політичне забарвлення, що не могло не позначитися на трактуванні ними історичних подій. Зокрема, зроблені спроби відшукати причини конфлікту, які призвели в 1940 р. до розколу націоналістичної організації. Найбільш дискусійними напередодні й після Установчого конгресу українських націоналістів стали концепції об’єднання розрізнених націоналістичних угруповань. Цьому фактові великої ваги надає у своєму дослідженні О.Бойдунік². На думку автора, упередження “крайовиків” до закордонного центру було настільки великим, що низка гучних терористичних дій була вчинена без його відома³.

Про атмосферу недовір’я, яка панувала в націоналістичних колах у період становлення ОУН, пише й С.Ленкавський. Так, він визнає, що Перший конгрес українських націоналістів “був першою широкою конфронтацією однодумців”⁴.

П.Мірчук убачає головну причину упередження місцевих керівних кадрів до закордонного Проводу в персональному складі ПУН⁵. Натомість З.Книш уважає, що найбільшою перешкодою в роботі керівного центру ОУН були “особисті амбіції деяких людей, відокремленість поодиноких націоналістичних організацій, організований егоїзм і місцевий патріотизм”⁶.

У мемуарній та науковій літературі отримала контрверсійні оцінки проблема УВО-ОУН. Найбільше суперечок викликало питання про легітимність переходу першої в другу. Можна ствердити, що дослідники однакові в тому, що: по-перше, початок цьому процесові поклали рішення I Конгресу українських націоналістів і, по-друге, офіційного повідомлення про припинення діяльності УВО не було⁷.

Однак суперечливі думки виникають, коли заходить мова про Празьку конференцію УВО-ОУН (червень 1930 р.), яка прийняла остаточне рішення щодо структурної переорганізації українського націоналістичного табору. У діаспорній літературі співіснують два відмінні за змістом тлумачення резолюції конференції. В одному випадку стверджується, що було прийнято рішення зберегти УВО як окрему структуру⁸, в іншому – перетворити її в одну з фракцій ОУН⁹. Ніхто із сучасних вітчизняних істориків не ставить собі за мету з’ясувати вірогідність того чи іншого твердження. Автори лише констатують факт злиття УВО з ОУН, подаючи при цьому різні дати події – 1931 р.¹⁰, 1932 р.¹¹, середина 1930-х рр.¹².

Своєрідно оцінює відносини УВО й ОУН З.Пеленський. Він стверджує, що початково передбачалося створювати ОУН “як масову, явну політичну організацію”, а УВО повинна була зберігати свою “організаційну самобутність та бойовий засяг своїх дій”. Однак у середині 1930-х рр. група радикальної львівської молоді, яку автор називає “академічною хунтою”, здійснила “переворот проти УВО”, в результаті якого ОУН перейшла на підпільні й бойові позиції. Крім того, увесь рух почав набувати рис тоталітаризму¹³. З.Пеленський переконаний у тому, що “фактична ліквідація УВО та перехід ОУН у революційно-бойове підпілля було важкою політичною помилкою”¹⁴.

Інакше висвітлює мотиви “перевороту проти УВО” С.Ленкавський. Визнаючи труднощі організаційної перебудови, він наголошує на існуванні психологічного фактора. Йдеться про те, що зростання революційного настрою в націоналістичних колах і масові революційні виступи не вкладалися в тодішні плани Крайової команди УВО. Тому “довше спинювання активних виявів загрожувало викликати розчарування серед активу молоді та юнацтва до новозаснованої ОУН або довести до виломів з карбів дисципліни в бік індивідуально ініційованих анархічних спроб”¹⁵.

У середовищі українських зарубіжних і вітчизняних дослідників нерідко висловлюється думка, що закордонний Провід не завжди погоджувався з терористичними актами крайових націоналістів проти представників польської влади. Є.Коновалець і його найближче оточення, хоч і не заперечували потреби революційного чину, але виступали проти крайнього радикалізму¹⁶. Існують різні точки зору на окремі бойові дії ОУН. Наприклад, котриверсійними є такі аспекти: мотиви замаху на відомого польського політика Т.Голувка, замовники вбивства та його виконавці. Послугуючись розповіддю керівника трускавецької боївки М.Гнатива¹⁷, З.Книш робить висновок, що “атентат” на Голувка вчинила місцева група ОУН із власної ініціативи, без погодження з керівництвом Організації. Зауважимо, що цю точку зору поділяють окремі польські історики¹⁸.

В іншому світлі подає суть цієї справи П.Мірчук. Не називаючи джерела інформації, він стверджує, що замах планувала й організувала тодішня КЕ ОУН. Крім того, автор пише, що згодом голова ПУН Є.Коновалець “апробував атентат і беззастережно перебрав його на відповідальність ОУН”¹⁹.

В Україні окремі дослідники підтримують позицію П.Мірчука²⁰, інші, приміром А.Кентій – автор спеціальної роботи з історії ОУН, уникають будь-яких оцінок.

У польській історичній науці переважає думка, що Т.Голувко, як активний прихильник порозуміння між поляками й українцями, став жертвою ОУН²¹. Однак існують інші тлумачення причини смерті посла сейму, а саме: це був результат поразок у таборі санатції. Художню версію цієї історії, яка, однак, не закріпилася в літературі, подав М.Хороманський²². Не отримала підтвердження й теза В.Бончковського, що вбивство було здійснене “радянською агентурою в організації українських націоналістів”²³.

Слід зазначити, що в польській історичній науці остаточно не розв’язане питання про виконавців замаху. Справжніх убивць Т.Голувка польська поліція не спромоглася відшукати. Теракт приписали бойовикам ОУН В.Біласу й Д.Данилишину, хоч останні під час слідства й на судовому процесі заперечували свою причетність до нього. Видається, що польські історики особливо не переймаються тим, щоб установити істину. Про це свідчить такий пасаж А.Хойновського: “Навіть якщо наявні публікації не розвінчують до кінця усіх сумнівів, справу винуватців смерті Голувка можна сьогодні визнати закритою”²⁴.

Цікаво, яким би був висновок ученого, якби він володів даними, наведеними в книзі С.Даниленка (справжнє прізвище – С.Карин). Давній співробітник радянських спецслужб намагався довести, що вбивство польського посла організував центральний Провід ОУН, але... за наказом німецької розвідки. Дослідник “переконавав” читача: Голувко поплатився життям за те, що хотів перекупити Провід УВО-ОУН у німців для потреб польської дефензиви²⁵.

У світлі нових історичних фактів цікавою, на наш погляд, є думка відомого львівського історика Ю.Киричука. Опираючись на розповідь Юрія Шухевича, він узяв на себе сміливість стверджувати, що атентат на Голувка виконав Роман Шухевич – тодішній бойовий референт КЕ ОУН²⁶.

Не можна вважати до кінця вивченим питання про обставини смерті міністра внутрішніх справ Польщі Б.Перацького. Радянський дослідник В.Чередниченко писав, що райхсверівські опозиційні кола на чолі зі Шляйхером, які були противниками німецько-польського союзу, планували здійснити замах на міністра пропаганди Німеччини Геббель-

са під час перебування його у Варшаві влітку 1934 р., а разом із тим і на кількох високопоставлених чиновників із польського уряду. Виконання цієї акції покладалося на “абверівську агентуру з українських буржуазних націоналістів”. У Варшаві був застрелений лише міністр Перацький²⁷. Цей малоімовірний факт спростував В.Косик. “У таємних німецьких архівах, – пише автор, – ми не знайшли жодної вказівки, яка б дала можливість встановити зв’язок між замахом і Німеччиною”²⁸. Але висновок поважного історика не став на заваді О.Кучеруку. Він висловив припущення, що організатором замаху був Рико Ярий, який без відома Є.Коновальця, у згоді з абвером, намагався не допустити польсько-німецького зближення²⁹.

Польські дослідники також зробили спробу підняти куліси цього політичного вбивства. Є.Люксенбург уперше висловив думку, що після укладення з Варшавою пакту про неагресію райхсвер наказав Коновальцеві утриматися від будь-якої терористичної діяльності проти Польщі³⁰. Цю версію повторив В.Побуг-Маліновський, додавши: “Виконуючи цю вимогу, Коновалець спричинив розлам – невелика частина організації на чолі з Рико Ярим спробує залишитися на попередніх позиціях і 15 червня 1934 р. здійснить смертельний замах на міністра Перацького у Варшаві”³¹. Тезу про опозицію Ярого підтримав М.Войцеховський. Автор також стверджує, що метою вбивства було зірвати розпочату польсько-німецьку співпрацю; у цьому були зацікавлені військово-відомство й міністерство закордонних справ Німеччини³².

Ці думки відкидає В.Желенський. Він вважає, що райхсвер не був ініціатором убивства, авторство й ініціатива були на боці українців. “Ця акція терору, – зауважив дослідник, – відповідала ментальності українських націоналістів, логічно впливала з традиції їх попередніх виступів і добре в’язалася, поряд з концепцією “помсти”, з їх розчаруваннями та організаційними приниженнями”³³. На таких позиціях у цьому питанні стоїть і Р.Тожецький. На його думку, немає жодних підстав уважати, що вбивство міністра було результатом спротиву КЕ новим вказівкам Проводу³⁴. Проте автор інколи робить несподівані висновки. Так, за його твердженням, польський уряд до середини червня 1934 р. не вважав за потрібне виступити проти українських націоналістів з огляду на очікування більш слушного моменту для викриття крайової сітки ОУН. Не обійшлося тут і без “класового аспекту”: ОУН була опосередкованим “співробітником” у знищенні радикально-суспільних елементів, зокрема комуністів у Західній Україні”³⁵.

У польській історіографії поширена теза західнонімецького дослідника Ганса Рооса про “бунт молодих” в ОУН, який був виявом конфлікту поколінь: з одного боку, молодих за віком С.Бандери, Р.Шухевича, Я.Стецька та їхніх товаришів, а з іншого, – представників генерації Першої світової війни Є.Коновальця, А.Мельника, Р.Сушка, Р.Ярого й інших³⁶. Приймаючи це твердження за першооснову, В.Желенський додав: “Насправді між цими двома групами існувала глибока принципова різниця не тільки віку, але й ментальності. Вона повинна була привести під час війни до повного розламу в організації саме уздовж цієї межі”³⁷.

Найбільше уваги цій проблемі приділив Р.Тожецький. Він навіть запропонував свій термін – “молодонаціоналістичний рух”³⁸, виділив етапи “бунту молодих”. На думку вченого, незадоволення крайовиків закордонним Проводом почалося від 1930 р., а на зламі 1932–1933 рр. набрало форми перевороту в КЕ³⁹. Другу фазу кризи в ОУН спричинили “берлінські вимоги” наприкінці 1933 р. і підписання польсько-німецької декларації. Ця криза була відвернена “лише через випадок, яким був розгром КЕ ОУН у результаті відплати за вбивство міністра Перацького”⁴⁰. Наступний етап спротиву молодих “Закордону” припадає на 1939 р. і пов’язаний з подіями в Карпатській Україні⁴¹. Проаналізувавши повідомлення Відділу національностей МВС Польщі від 8.02.1933 р. і 27.02.1934 р., Р.Тожецький сформулював “закиди” молодих оунівців на адресу Проводу. Серед них виділимо такі: 1) відірваність від краю, утопічні плани без урахування місцевих умов; 2) дотримання

застарілих політичних та організаційних поглядів; 3) занедбання справи Великої України, перенесення тягару боротьби тільки на Галичину; 4) надмірне пов’язання акцій у краю із закордонною політикою інших держав⁴².

Політична конфронтація українських зарубіжних дослідників наклала свій відбиток на оцінку ними ролі керівництва ОУН у подіях на Закарпатті 1939 року. Так, П.Мірчук ставить у вину закордонному Проводу, очолюваному А.Мельником, спробу стримати революційний порив членів крайової ОУН, заборонивши їм масово переходити польсько-чехословацький кордон⁴³. Автор стверджує, що активна участь ОУН у закарпатських подіях відбувалася всупереч становищу й усупереч наказам ПУН⁴⁴. Натомість історики мельниківського спрямування обстоюють правомірність дій закордонного центру ОУН, який, на їхню думку, намагався уникнути дипломатичних конфліктів і не ускладнювати й без того важке становище уряду А.Волошина⁴⁵.

Як бачимо, історики бандерівського напрямку в українській історіографії ОУН закидають своїм опонентам із мельниківського табору надмірну прихильність закордонного Проводу до Німеччини. Проте В.Косик (якого важко запідозрити у симпатіях до мельниківців) наводить деякі німецькі документи, що засвідчують “про антинімецьку позицію ОУН, включаючи й Карпатську Україну”⁴⁶. Натомість Д.Злепко (представник гетьманського руху. – В.Ф.) у праці, побудованій на актах політичного архіву Міністерства закордонних справ у Бонні, доводить протилежне: в Німеччині українці й надалі бачили свого надійного союзника⁴⁷.

Один із найтрагічніших моментів в історії ОУН – справа з так званим “архівом Сеника”. Першим із зарубіжних дослідників торкнувся цієї проблеми В.Мартинець. Він писав, що документи ОУН, які чеська поліція захопила 1933 року на празькій конспіративній квартирі члена ПУН О.Сеника, були “другоступеневої вартості”⁴⁸. З Мартинцем не погоджується П.Мірчук. На його думку, в “архіві Сеника” були документи, що стосувалися дуже важливих організаційних справ: склад керівних органів ОУН, список усіх її експозитур за кордоном, повідомлення про фінансові справи ПУН, протоколи засідань Проводу, кореспонденція його членів, звіти КЕ ОУН тощо. На переконання автора, дві з половиною тисячі таємних документів УВО й ОУН (418 оригіналів і 2055 копій) передав у руки польської поліції хтось зі співробітників ПУН. П.Мірчук висловив здогад, що це міг зробити Ярослав Барановський⁴⁹, брат якого – Роман – був викритий як провокатор у 1933 р. під час так званого “самбірського процесу” ОУН.

Про те, що польська влада в ході розслідування і самого процесу над С.Бандерою та його товаришами використовувала таємні архіви ОУН, пишуть й інші дослідники з діаспори, в тому числі В.Косик⁵⁰.

Полярно протилежного погляду на це питання дотримується З.Книш. У своїй праці “Архів Сеника. Історико-критична студія” (Торонто, 1992) дослідник дійшов до таких висновків: 1) перед Варшавським процесом ОУН не було одного загального архіву Організації, як і окремих архівів провідних діячів; найважливіші документи зберігалися в Є.Коновальця в Женеві й Римі; 2) “архів” був сфабрикований польськими спецслужбами, його автентичність заперечив захист підсудних, зокрема доктор Володимир Горбовий; 3) вірогідно, так званого “архіву Сеника” сьогодні не існує, він був спалений ще до початку Другої світової війни⁵¹.

Якою є позиція в цьому питанні істориків материкової України?

Клим Дмитрук (майор КДБ, справжнє прізвище Климентій Гальський) в одній зі своїх книг, ідеологічне вістря якої спрямоване проти ОУН, стверджував, що О.Сеник і Я.Барановський цілком імовірно співпрацювали з польською контррозвідкою. Підставою для такого висновку стали віднайдені автором у Державному архіві Львівської області деякі матеріали з так званого “архіву Сеника” (див.: ДАЛО. – Ф.11, оп.29, спр.2218). К.Дмитрук пише: “У цих дуже важливих на той час документах були розшифровані прізви-

ща, псевдоніми, становище, місце перебування 62 активних учасників ОУН, містилась важлива інформація про стан в організації, умови конспіративного зв'язку між членами ОУН»⁵².

Нам вдалося натрапити на згадану архівну справу. У ній знаходяться матеріали слідства щодо звинувачення студента празької політехніки, уродженця м. Белз Мирослава Жарського в приналежності до ОУН. До цієї справи (відкрита 10 червня 1936 р. і закрита 6 листопада того ж року, тобто двома роками пізніше від масових арештів членів крайової ОУН) додані деякі матеріали з “архіву Сеника”. Зокрема, “папка” члена ОУН, заступника голови Союзу українських пластунів-емігрантів Є.Кульчицького, в якій міститься список десяти членів Пласту; копія листа М.Сціборського до О.Сеника та Я.Барановського від 01.08.1933 р., у якому перелічені імена українських студентів празьких вищих шкіл, котрі виїхали на канікули додому (під позицією 20 фігурує М.Жарський), а також прізвища десяти студентів, які прибули до краю на постійно після закінчення навчання. На цих молодих людей, як сказано в листі, могла покластися у своїй роботі КЕ ОУН.

На нашу думку, називати пластунів і ще недосвідчену в підпільно-революційній боротьбі студентську молодь “активними учасниками ОУН”, м'яко кажучи, недоречно. Крім того, в згаданій справі ми не виявили “важливої інформації” про стан в Організації, умови конспіративного зв'язку тощо. Нема сумніву в тому, що, по-перше, К.Дмитрук видавав бажане за дійсне, й, по-друге, копії документів (машинопис, мова польська) не можуть слугувати вірогідним історичним джерелом.

Погляди на цю проблему сучасних вітчизняних істориків також є строкатими. Так, А.Кентій, Я.Сватко, М.Посівнич та інші вважають празьку частину архіву ОУН доконаним фактом⁵³. І.Підкова й Р.Шуст дотримуються думки, що зізнання окремих підсудних на Варшавському процесі ОУН були фактично сфабриковані⁵⁴. С.Кульчицький питання про “архів Сеника” оминає, зате стверджує, що зради з боку деяких членів Проводу не було⁵⁵.

Окремого розгляду потребують праці молодих львівських істориків, наукових співробітників Центру досліджень визвольного руху М.Посівнича та В.Муравського. Так, перший автор у передмові до підготовленого ним документального видання “Варшавський акт обвинувачення Степана Бандери та товаришів” (Львів, 2005) пише про наявність копій деяких матеріалів Варшавського процесу ОУН у Центральному державному історичному архіві України в м. Львові (фонд 371, опис 1, справи 74–78)⁵⁶. Ознайомившись із зазначеними документами, доходимо таких висновків: 1) тут містяться протоколи допитів С.Бандери та його товаришів – Є.Качмарського, Я.Макарушки, І.Малюци й інших, усього 19-ти осіб, а також обвинувальний акт 23-м діячам ОУН; 2) у цьому фонді немає жодних документів із так званого “архіву Сеника”. Для більшої впевненості у своїх твердженнях М.Посівнич узяв собі за “союзника” історика Люблінського університету, етнічного українця Р.Висоцького. Але в книзі цього дослідника⁵⁷ немає прямих вказівок на існування “архіву” ОУН.

В.Муравський розглядає “архів Сеника” як історичний факт, “важливе джерело правдивої інформації”⁵⁸. На наступній сторінці своєї статті дослідник ніби виправляє себе. Він пише, що матеріали Варшавського процесу не збереглися до нашого часу й це “створює додаткові складнощі в дослідженні теми, зокрема, не дає відтворити повний перелік документів і, що найважливіше, підтвердити або спростувати тезу про фальсифікацію матеріалів, чи бодай їхньої частини”. Далі з'ясовується, що автор не ставить собі за мету “зробити остаточні висновки щодо цієї заплутаної історії”. І це не дивно, бо наведений ним документ №6 (Доповідна записка працівника МЗС у справі так званого “архіву Сеника”) спростовує факт захоплення чеською поліцією архіву ПУН. На наш погляд, зі всіх розмірковувань В.Муравського правильним є його прикінцевий висновок. Автор висловлює сподівання, що “дослідження теми “архіву Сеника” матиме своє продовження” і що “ця проблема ще містить велику кількість нез'ясованих моментів”⁵⁹.

Польські історики не сумніваються в автентичності документів з “архіву Сеника”, вони послуговуються ним як важливим історичним джерелом. Щоправда, має місце й непогодженість позицій. Так, Ф.Свйонтек пише, що документи були захоплені навесні 1933 р.⁶⁰, а Р.Юрись і Т.Шафар стверджують, що це сталося восени того ж року⁶¹. Є розбіжності в питанні про методи здобуття “архіву”. Одні кажуть, що документи вилучені за згодою чеської поліції, інші – всупереч співпраці з чехами, тобто незаконно⁶². Ці, на перший погляд, “дрібниці” стали важливим аргументом у руках тих, хто заперечує достовірність цього писемного джерела. Польські історики не розв'язали питання про долю “архіву Сеника”. Висловлюється припущення, що він був спалений у вересні 1939 р.⁶³.

Отже, проблеми внутрішнього розвитку Організації українських націоналістів у друге міжвоєнне десятиліття в різних соціокультурних умовах набували своєрідного звучання і забарвлення. Історики ввели до наукового обігу немало документальних матеріалів, спробували розв'язати питання про причини, перебіг і наслідки конфлікту між ПУН і КЕ ОУН.

Водночас докладного аналізу потребує проблема трансформації УВО в ОУН. Історикам необхідно продовжити аналіз революційної діяльності оунівців у 1930-х рр. Не можна вважати вивченим до кінця питання про празьку частину архіву націоналістичної організації. Наявна історична література засвідчує, що з так званого “архіву Сеника” залишився тільки його зміст. Проте створення повної історії ОУН вимагає розв'язання таких питань: 1) чи дійсними були документи, що потрапили до рук польського правосуддя, і 2) чи була зрада з боку найближчого оточення Є.Коновальця. Майбутнім дослідникам в Україні слід максимально послуговуватися документальними матеріалами, в тому числі й із польських архівів, та уникати партійно-політичних поглядів на історію ОУН.

- ¹ Ленкавський С. Український націоналізм. Твори. – Івано-Франківськ, 2002. – Т.1. – С.74.
- ² Бойдуник О. Як дійшло до створення ОУН // Євген Коновалець та його доба. – Мюнхен, 1974. – С.359–379.
- ³ Там само – С.377.
- ⁴ Ленкавський С. Націоналістичний рух на ЗУЗ та I-й Конгрес Українських Націоналістів // Євген Коновалець та його доба. – С.409.
- ⁵ Мірчук П. Революційний змаг за УССД. – Нью-Йорк – Торонто – Лондон, 1985. – Т.1. – С.26.
- ⁶ Книш З. При джерелах українського організованого націоналізму. – Торонто, 1970. – С.108.
- ⁷ Мірчук П. Нарис історії Організації Українських Націоналістів (1929–1939). – Мюнхен–Лондон–Нью-Йорк, 1968. – С.139; Книш З. Українська Військова Організація // Енциклопедія Українознавства. – Львів, 2000. – Т.9. – С.3342; Кентій А.В. Українська військова організація (УВО) в 1920–1928 рр. Короткий нарис. – К., 1998. – С.68.
- ⁸ Книш З. Дрижить підземний гук. (Спогади з 1930 і 1931 років у Галичині). – Вінніпег, 1953. – С.120–121.
- ⁹ Мірчук П. Нарис історії ОУН. – С.145.
- ¹⁰ Швагуляк М. Українська військова організація // Довідник з історії України. – К., 1999. – Т.3. – С.389.
- ¹¹ Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст. – К., 2000. – С.199.
- ¹² Кентій А.В. Нарис історії Організації українських націоналістів (1929–1941 рр.). – К., 1998. – С.8; Кульчицький С.В. Ідеологія і практика українського праворадикального руху у довоєнній Польщі (1920–1939 рр.) // Проблема ОУН-УПА. Попередня історична довідка. – К., 2000. – С.15.
- ¹³ Пеленський З. Між двома кінцями. Причинки до соціології українського національно-визвольного революційного руху в Західній Україні між обома світовими війнами // Євген Коновалець та його доба. – С.506–508.
- ¹⁴ Там само. – С.522.
- ¹⁵ Ленкавський С. Націоналістичний рух на ЗУЗ... – С.424.
- ¹⁶ Кедрин-Рудницький І. Видатна індивідуальність // Євген Коновалець та його доба. – С.352; Пеленський З. Назв. праця. – С.524; Кентій А.В. Нариси історії Організації українських націоналістів (1929 – 1941 рр.). – С.50, 60.

17. Книш З. В сутінках зради (Убивство Тадеуша Голуфка на тлі зради Романа Барановського). – Торонто, 1975. – С.448–466.
18. Heydenkorn B. Kilka uwag do “rozrachunków polsko-ukraińskich” // Zeszyty Historyczne (Paryż). – 1980. – Z.54. – S.207–211.
19. Мірчук П. Нарис історії ОУН. – С.284–285.
20. Баган О. Націоналізм і націоналістичний рух. – Дрогобич, 1994. – С.91–92.
21. Juryś R., Szafar T. Pitaval polityczny. 1918–1939. – Warszawa, 1971. – S.47; Szcześniak A.B., Szota W.Z. Droga do nikąd. Działalność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i jej likwidacja w Polsce. – Warszawa, 1973. – S.49; Serczyk W.A. Historia Ukrainy. – Wrocław, 2001. – S.326.
22. Choromański M. Słowacki wysp tropikalnych. – Poznań, 1971. – S.204.
23. Bączkowski W. Sprawa ukraińska // Kultura (Paryż). – 1952. – №57–58. – S.68.
24. Chojnowski A. Wstęp // Tadeusz Hołowko o demokracji, polityce i moralności życia publicznego. – Warszawa, 1999. – S.6.
25. Даниленко С. Дорогою ганьби і зради (історична хроніка). – К., 1970. – С.146–147.
26. Політичний терор і тероризм в Україні. ХІХ–ХХ ст. Історичні нариси. – К., 2002. – С.563.
27. Чередниченко В. Анатомія зради. – К., 1978. – С.71–72.
28. Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. – Париж–Нью-Йорк–Львів, 1993. – С.45.
29. Кучерук О. Рико Ярій – загадка ОУН. – Львів, 2005. – С.92–105.
30. Luxenburg J. Kulisy morderstwa Bronisława Pierackiego // Wiadomości (Londyn) – 1954. – 4 lipca.
31. Pobóg-Malinowski W. Najnowsza Historia polityczna Polski. 1914–1939. – Londyn, 1961. – S.754.
32. Wojcechowski M. Stosunki polsko-niemieckie 1933 – 1938. – Poznań, 1965. – S.235–239.
33. Zeleński W. Zabójstwo ministra Pierackiego. – Warszawa, 1995. – S.77–78.
34. Torzecki R. Kwestia ukraińska w polityce III Rzeczy. 1933–1945. – Warszawa, 1972. – S.138.
35. Ibid. – S.130.
36. Roos H. Polen und Europa. Studien zur polnischen Aussenpolitik 1931 – 1939. – Tübingen, 1957. – S.152–154.
37. Zeleński W. Op. cit. – S.82.
38. Torzecki R. Geneza rozłamu w Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów // Studia z dziejów ZSRR i Europy Środkowej. – 1969. – T.V. – S.148.
39. Torzecki R. Kwestia ukraińska... – S.138.
40. Ibid. – S.137.
41. Torzecki R. Geneza rozłamu ... – S.153.
42. Ibid. – S.151.
43. Мірчук П. Нарис історії ОУН. – С.549.
44. Там само. – С.560.
45. Книш З. Розбрат: спогади й матеріали до розколу ОУН у 1940–1941 роках. – Торонто, 1969. – С.298; Стерчо П. Карпатсько-Українська держава. Репринтне видання. – Львів, 1994. – С.110–111.
46. Косик В. Назв. праця. – С.69–70.
47. Злепко Д. Українське питання у 1938–1939 роках і Третій райх // Записки НТШ. – Т.СХХХVIII. Праці історико-філософської секції. – Львів, 1994. – С.256.
48. Мартинєць В. Українське підпілля. Від УВО до ОУН. – Вінніпег, 1949. – С.12.
49. Мірчук П. Нарис історії ОУН. – С.378–382; Його ж. Революційний змаг за УССД. – С.54–63.
50. Косик В. Назв. праця. – С.41, 45.
51. Книш З. Архів Сеника. Історико-критична студія. – Торонто – Нью-Йорк–Лондон–Сідней, 1992. – С.153–166.
52. Дмитрук К. Безбатченки. – Львів, 1972. – С.45–46.
53. Кентій А. Нариси історії ОУН. – С.53–54; Сватко Я. Євген Коновалець і справа його життя. – Львів, 2001. – С.32; Його ж. Місія Бандери. – Львів, 2002. – С.24; Посівнич М. Молодість Степана Бандери // Степан Бандера: документи й матеріали (1920–1930 рр.) / Упор. Микола Посівнич. – Львів, 2006. – С.21.
54. Підкова І.З., Шуст Р.М. Довідник з історії України. – К., 1993. – Т.1. – С.81.
55. Кульчицький С.В. Україна між двома війнами (1921–1939 рр.). – К., 1999. – С.312; Його ж. Ідеологія і практика... – С.17.
56. Варшавський акт обвинувачення Степана Бандери та товаришів / Упоряд. Микола Посівнич. – Львів, 2005. – С.4.
57. Wysocki R. Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów w Polsce w latach 1929–1939. Geneza, struktura, program, ideologia. – Lublin, 2003. – S.12–13, 416–417.

58. Муравський В. Документи Міністерства закордонних справ Чехословаччини про так званий “архів Сеника” // Український визвольний рух / Центр досліджень визвольного руху, Інститут українознавства ім. І.Крип’якевича НАН України. – Львів, 2006. – Збірник 6. – С.5–6.
59. Там само. – С.18.
60. Świątek F. Czy tzw. archiwum Senyka było autentyczne, czy też było to archiwum falsyfikatów // Najnowsze Dzieje Polski. Materiały i studia z okresu 1914–1939. – Warszawa, 1965. – T.IX. – S.275.
61. Juryś R., Szafar T. Op. cit. – S.398.
62. Zeleński W. Op. cit. – S.81.
63. Świątek F. Op. cit. – S.280.

The position of Ukrainian and Polish historiography as to the internal relations inside of the Ukrainian Nationalists' Organization during the 1930s is suggested in the article, the ways of the further scientific researches are predicted. Great attention is attracted to the question of transformation of the Ukrainian Military Organization into the Ukrainian Nationalists' Organization, the motives of encroachment on Polish politician T.Holuvka, the Minister for Home Affairs of Poland B.Pyeratsky. The historians' opinions on the importance of Senyk's archives as historical source are presented.

Key words: *the Ukrainian Nationalists' Command, the Regional Executive of the Ukrainian Nationalists' Organization, diaspora historiography, Polish historical science, home historiography, Senyk's archives.*

УКД 930. 1:94 (447.83/.86)

ББК 63.3(4 УКР)6

Наталія ХРАБАТИН

УКРАЇНСЬКА Й ПОЛЬСЬКА ІСТОРИОГРАФІЯ ДІЯЛЬНОСТІ ОУН У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД

У статті висвітлено основні напрями української та польської історіографії виникнення і діяльності Організації українських націоналістів у міжвоєнний період. Указано на необхідність усебічного й об'єктивного дослідження проблеми без емоційного та національно-політичного нашарування.

Ключові слова: *українська історіографія, польська історіографія, націоналізм, Організація українських націоналістів, Українська військова організація, саботажна акція, міжвоєнний період.*

Спеціального історіографічного дослідження виникнення та діяльності Організації українських націоналістів не проведено, на жаль, ні в українській, ні в польській історичних науках, не зважаючи на зростаючу увагу вчених до вказаної проблеми.

В українській історичній науці коротку історіографічну довідку знаходимо в працях П.Мірчука, З.Книша, де історіографічні відступи мають порівняльний характер і служать для обґрунтування тієї чи іншої позиції¹.

Фрагментарний історіографічний аналіз є також у кандидатських дослідженнях Ю.Юрика “Стратегія і тактика ОУН в українському національно-визвольному русі Західної України в 1929–1939 рр.”, В.Виздрика “Військово-патріотична діяльність УВО – ОУН серед української молоді Галичини (1920–1939 рр.)”, І.Гаврилівна “Діяльність українських політичних партій та організацій Західної України в умовах польського окупаційного режиму”, в працях М.Кугутяка та ін.².

У польській історичній науці спробу історіографічного аналізу проблеми здійснив українсько-польський історик Р.Висоцький³.

Стаття є спробою аналізу й узагальнення доробку української та польської історіографії виникнення і діяльності ОУН у Східній Галичині в міжвоєнну добу.

В українській історіографії основна увага приділяється осмисленню поняття і змісту націоналізму, причинам виникнення ОУН, саботажній акції 1930 року та її наслідкам, місцю націоналізму в суспільно-політичному житті Східної Галичини й ін.

Першими працями, які висвітлюють виникнення, ідейні засади націоналістичного руху, створення ОУН, є статті безпосередніх учасників подій у виданнях “Сурма”, “Державна нація”, “Розбудова нації”, “Національна думка”, а також матеріали конференцій та Першого Конгресу українських націоналістів.

Важливе значення для формування ідеології українського націоналізму мали праці громадського діяча, публіциста, військового організатора Миколи Міхновського⁴. Проте основоположником ідеології українського націоналізму, безперечно, слід уважати яскравого публіциста, критика Дмитра Донцова⁵.

Питаннями ідеології українського націоналізму займалися також Д.Андрієвський, О.Бойдуник, Ю.Вассиян, С.Ленкавський, В.Мартинець, М.Сціборський та ін.⁶

Багато праць з історії виникнення та діяльності українських націоналістів вийшло з-під пера Зиновія Книша: “На повні вітрила (УВО 1924–26 рр.)”, “При джерелах українського організованого націоналізму”, “Далекий приціл. УВО в 1927–28 рр.”⁷.

Важливою для розуміння причин виникнення УВО, ОУН, їхніх ідеологічних та організаційних засад є праця З.Книша “Становлення ОУН”. Дослідник наводить причини виникнення націоналізму (“анархія і безлад” у роботі партій; переоцінка цінностей і усвідомлення майбутніх шляхів боротьби; зневіра в “старих божках”; психологічний перелом, який відбувся в масах у час визвольних змагань), детально описує створення та діяльність організацій, які стали основою при створенні ОУН⁸.

Монографічні роботи сучасників подій мають переважно мемуарний характер, написані вони, як правило, через деякий період після того, як вони відбулися. Це призводить до можливих неточностей у відтворенні фактів. Характерним для праць діячів націоналістичного руху було відмежування від усіх західноукраїнських політичних партій та відмова від співпраці з ними.

Серед сучасників подій не вироблено єдиної концепції щодо ініціювання протестаційно-саботажної акції літа 1930-го року та її оцінки.

Так, член ОУН, політичний діяч і журналіст на еміграції Петро Мірчук у “Нарисі історії ОУН” указує, що підпали збіжжя та маєтків польських колоністів були саботажною протиакцією ОУН проти колонізації українських земель⁹.

Більш достовірними є твердження бойового референта УВО в 30-х роках Зиновія Книша. У спогадах “Дух, що тіло рве до бою...” він указує, що саботажна акція почалася як вакаційне тренування середньошкільної і ремісничої молоді у використанні вибухових і горючих матеріалів. Ненависть українського селянства до польських дідачів і колоністів була настільки сильною, що акція швидко вийшла з-під контролю і почала поширюватися стихійно¹⁰. Цієї ж версії З.Книш дотримується і в спогадах “Дрижить підземний гук”¹¹.

За таких обставин, на його думку, враховуючи ситуацію і політичні настрої в краї, ОУН була вимушена взяти відповідальність за саботажі *post factum*.

По-різному П.Мірчук і З.Книш оцінюють саботажні підпали. Якщо для П.Мірчука саботажна акція – великий політичний успіх, то З.Книш указує, що саботажна акція була найбільшим безглуздом.

У зарубіжній українській історіографії питанню виникнення та діяльності українських націоналістичних організацій приділена значна увага.

Першою спробою дати повну історію ОУН є вже назване ґрунтовне дослідження П.Мірчука “Нарис історії ОУН”. Проте для нього, як і для багатьох інших зарубіжних істориків, характерні партійний суб’єктивізм, ідеалізація та пропаганда націоналістичного руху.

Петро Мірчук одним із перших розглядає український націоналістичний рух у загальноєвропейському контексті й чітко вказує на неможливість ототожнення українського націоналізму та фашизму.

Відомий український зарубіжний історик і політолог Іван Лисяк-Рудницький у статтях “Націоналізм”, “Український націоналізм”, “Напрями української політичної думки”, “Між історією і політикою” розглядає широкий спектр питань, пов’язаних із передумовами становлення, ідеологією, політичною програмою та практичною діяльністю націоналістів¹².

Історик указує на особливості українського націоналізму: йому не були притаманні ні расизм, ні антисемітизм.

У радянські часи націоналізм розглядали в першу чергу як буржуазну ідеологію, спрямовану на звеличення своєї нації та протиставлення її іншим, визнання зверхності національних інтересів над класовими.

Термін “український буржуазний націоналізм” з’явився у 20-х роках ХХ ст. спочатку в компартійних документах, звідки перейшов до публіцистики та наукової літератури. Він виконував функцію ідеологічного замовлення, став тавром для всіх, хто не поділяв принципи національної політики КП(б). Не вникаючи в ідеологічні особливості, до українських буржуазних націоналістів були зараховані політичні діячі, далекі від діяльності націоналістичних організацій та партій: М.Грушевський, В.Винниченко, В.Липинський, А.Шептицький та ін. Так, наприклад, В.П.Трошинський до буржуазно-націоналістичних відносить, крім УВО-ОУН, ФНС ще й УНДО та католицькі організації¹³.

Для радянської історіографії характерне ототожнення націоналізму з фашизмом, у першу чергу з німецьким нацизмом. У ній щодо подій літа–осені 1930 року домінувала однозначна концепція, вироблена комуністичною партією ще в 30-х рр. про те, що влітку 1930 р. у Західній Україні незалежно від ОУН піднявся стихійний прокомуністичний селянський рух.

Такої концепції дотримувалися вітчизняні історики І.Васюта, М.Панчук, Ю.Сливка, В.Твердохліб та інші, а також вона знайшла відображення і у фундаментальних дослідженнях, присвячених возз’єднанню західноукраїнських земель з Українською РСР.

Вітчизняна історична наука періоду незалежності України звертала увагу на осмислення поняття націоналізму як ідеологічної концепції, його форм, передумов виникнення, зв’язку із західноєвропейськими праворадикальними рухами.

Історія українського націоналістичного руху, створення та діяльність ОУН знайшли своє ґрунтовне відображення в комплексних історичних дослідженнях¹⁴.

Відомий український історик доктор історичних наук Я.Дашкевич зробив значний внесок у вивчення українського націоналізму як політичного явища та у вивчення творчої спадщини Д.Донцова¹⁵.

Проблеми організаційно-політичного становлення ОУН стали темою історичної розвідки прикарпатця В.Ходака¹⁶.

Питанню стратегії і тактики ОУН в українському національно-визвольному русі Західної України в 1929–1935 рр. присвячена тема вже згаданої кандидатської дисертації Ю.Юрика. В історіографії періоду незалежності України зверталася також увага на виховну діяльність УВО-ОУН серед галицької молоді. Військово-патріотичній діяльності УВО-ОУН присвячене кандидатське дослідження В.Виздрика, а культурно-освітня діяльність українських націоналістів була в полі зору В.Ухача¹⁷.

У другій половині 90-х років в українській історіографії з’являється якісно нове трактування саботажних акцій. Львівський дослідник Орест Красівський вважає, що акції розпочалися згідно з розпорядженням проводу УВО та безпосередньо Є.Коновальця. Однак дослідник відмічає, що до виконання протестаційно-саботажних акцій також приєдналися прокомуністично настроєні селяни. Крім того, на думку О.Красівського, мали місце під-

пали, здійснені самими польськими власниками, які сподівалися “асекураційною премією компенсувати затрати за зниження цін на зерно”¹⁸.

Ярослав Грицак у посібнику “Нарис історії України: формування модельної української нації XIX–XX ст.” диференціює два види саботажних підпалів: “...здебільшого підпали здійснювали члени УВО, а менше – прокомуністично настроєні селяни”¹⁹.

Михайло Швагуляк на основі аналізу архівних документів, повідомлень преси, заяв політичних партій, праць істориків здійснив найгрунтовніше дослідження пацифікації та саботажних акцій²⁰. Він конкретизує цілі, які переслідувало керівництво УВО-ОУН.

Ініціювання саботажної акції УВО стало безпосередньою темою дослідження Олександра Зайцева “До питання про “саботажну акцію УВО”. Проаналізувавши відозви УВО-ОУН, спогади сучасників подій, він робить висновок, що саботажна акція була стихійним протестом українських селян проти польської колонізації²¹.

Проблема діяльності ОУН у польській історіографії також висвітлена недостатньо. Аж до останнього десятиліття XX ст. в оцінках польських істориків переважала політична оцінка дій Організації, а не об’єктивне наукове пояснення передумов, причин виникнення ОУН і наслідків її діяльності.

У полі зору польських істориків із даної проблематики були, передусім, такі питання: причини створення ОУН, саботажна акція літа 1930 року, оцінка методів діяльності націоналістів.

Праці польських істориків – сучасників подій, в основному, базуються на різко негативній оцінці методів діяльності ОУН, сформульованій в офіційному виданні Міністерства внутрішніх справ Речі Посполитої “Український саботаж та пацифікаційна акція”. Такими є праці польських дослідників політичної історії З.Урбанського “Національні меншості у Польщі” (Варшава, 1932); А.Страпінського “Революційні політичні партії” (Варшава, 1933) та ін.

Створення ОУН, методи діяльності Організації польські історики часто в першу чергу пов’язують із зовнішнім впливом Берліна чи Праги, недооцінюючи або зовсім ігноруючи недолугу національну політику польської держави. Так, М.Фелінські в праці “Українці у Відродженій Польщі” вказує: “Особливо Берлін є тим осередком, з якого на терен Східної Малопольщі протискаються певні впливи...”²².

Польська історіографія новітньої історії з кінця 1940-х років розвивалася в умовах тоталітарної, можливо, авторитарної держави з обмеженим суверенітетом, залежної від СРСР.

Проте на еміграції у Франції, Англії, США продовжували роботу польські історики, які не повернулися на батьківщину після закінчення Другої світової війни і їхні праці були вільними від комуністичної ідеології.

Об’єднання польських істориків відбулося в Парижі навколо публіциста Єжи Гедройца в 1947 році. Результатом їхньої діяльності в еміграції стало видання журналів “Культура” та “Дослідження історичні”, які часто нелегально потрапляли в Польщу.

Починаючи з 1949 й до 1955 рр. польська влада спробувала підпорядкувати всі гуманітарні науки доктрині ортодоксального марксизму, що, безумовно, негативно вплинуло на розвиток польської історичної науки. Частина польських істориків, у тому числі й довоєнних, стала на позиції марксизму-ленінізму²³.

Переломним у польській історичній науці став 1956 рік, після якого розпочався період методологічного плюралізму. Не зважаючи на безумовний прогрес у розвитку польської історичної науки, багато проблем історії все ще залишалися під забороною цензури. За влучним висловом сучасного польського історика Анджея Айненкеля, “... література, яка була опублікована за радянських часів, піддавалась тиску – обов’язковим у ній було поборювання всіх, крім російського, націоналізмів”²⁴.

Саме тому в радянський період у польській історіографії діяльності ОУН не приділялося значної уваги. Серед досліджень слід відмітити працю Р.Тожецького “Українське питання в політиці III Райху (1933–1945)”. Важливим є те, що в праці використано широке коло архівних матеріалів, роботи українських зарубіжних істориків. Проте не можна погодитися з позицією історика про безпосередній вплив Німеччини на діяльність ОУН чи із твердженням про масовий терор українських націоналістів щодо польського населення²⁵.

Неоднозначною є комплексна праця з історії ОУН А.Щесняка й В.Щоти “Дорога в нікуди”²⁶. Хоч у ній була витримана марксистсько-ленінська ідеологія, але дався взнаки польсько-український антагонізм і тому монографію вилучили з книгарень.

Проте на еміграції польські історики підійшли до розуміння необхідності коректного діалогу в розв’язанні важких питань польсько-українських стосунків. Прикладом такого підходу є праця В.Желенського “Вбивство міністра Перацького”, в якій дослідник, крім цікавого фактичного матеріалу про замах на міністра, слідство в цій справі, характеристику підсудних, робить спробу розкрити причини терористичних дій ОУН, які він, проте, засуджує²⁷.

Новий етап у розвитку польської історіографії розпочався на межі 1980–1990-х років. Значно активізувалося дослідження українсько-польських відносин після 1991 року. Цьому сприяли спільні зустрічі польських та українських істориків, міжнародні конференції, видання спільних польсько-українських досліджень. Історики прагнуть подолати стереотипи ворога, відійти від ідеологічно-політичних оцінок подій і перейти до конструктивного діалогу з метою відтворення об’єктивної картини польсько-українських відносин у міжвоєнний період. Діяльність ОУН у цей період була в полі зору польських істориків Г.Мазура, Р.Висоцького, А.Айненкеля та ін. Р.Висоцький основну увагу приділяє організаційній структурі ОУН, Г.Мазур робить порівняльний аналіз політичної діяльності ОУН і УНДО²⁸. Діяльність ОУН починає розглядатися як складова політичної історії Польщі.

Але поряд з офіційною польською історіографією є група істориків на чолі з В.Поліщуком та Е.Прусом, котрі дотепер нав’язують широкому загалу бачення націоналістів як “різунів та фашистів”.

Отже, як в українській, так і в польській історіографії тільки починається об’єктивне й усебічне вивчення діяльності ОУН, яке повинно дати відповіді на складні питання польсько-українських відносин без емоційного та національно-політичного нашарування.

¹ Мірчук П. Нарис історії ОУН. – Мюнхен–Лондон–Нью-Йорк, 1968. – Т.1. 1920–1939. – 639 с.; Книш З. При джерелах українського організованого націоналізму. – Торонто, 1970. – 186 с.

² Юрик Ю. Стратегія і тактика ОУН в українському національно-визвольному русі Західної України в 1929–1935 рр.: Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – Львів, 2005. – С.5–7; Виздик В. Військово-патріотична діяльність УВО – ОУН серед української молоді Галичини (1920–1939 рр.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – Львів, 2004. – С.3–7; Гаврилів І. Діяльність українських політичних партій та організацій Західної України в умовах польського окупаційного режиму: Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – Львів, 1996. – С.3–10; Кугутяк М. Історіографія Українського національно-демократичного руху (1918–1939) // Галичина. – 2002. – №8. – С.59–69.

³ Wysocki R. Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów w Polsce w latach 1929–1939. – Lublin, 2003. – S.9–29.

⁴ Міхновський М. Самостійна Україна. – Харків – Полтава – Львів, 1900–2000. – Б.с.

⁵ Донцов Д. Націоналізм // Донцов Дмитро. Твори. – Львів: Кальварія, 2001. – Т.1. Геополітичні та ідеологічні праці. – С.243–415.

⁶ Андрієвський Д. Наша позиція // Розбудова нації. – 1928. – Ч.1. – Січень; Бойдуник О. Як дійшло до створення Організації Українських Націоналістів // Євген Коновалець та його доба. – Мюнхен, 1974. – С.359–379; Вассиан Ю. До головних засад націоналізму // Розбудова нації. – Рік 1. – 1928. – Ч.2. – Лютий; Ленкавський С. Національний рух на ЗУЗ та 1-й Конгрес українських націоналістів // Євген Коновалець та його доба. – Мюнхен, 1974. – С.395–425; Сціборський М. Шлях націоналізму // Державна нація. – 1927. – Ч.2. – Листопад.

7. Книш З. На повні вітрила (УВО в 1924–26 рр.). – Торонто, 1970. – 424 с.; Книш З. При джерелах українського організованого націоналізму. – Торонто, 1970. – 186 с.; Книш З. Далекий прищіл. УВО в 1927–28 рр. – Торонто, 1974.
8. Книш З. Становлення ОУН. – К., 1994. – С.5–54.
9. Мірчук П. Нарис історії ОУН. – С.233–234.
10. Книш З. Дух, що тіло рве до бою... (Юліян Головінський, Крайовий командант У.В.О.). – Вінніпег, 1951. – С.145.
11. Книш З. Дрижить підземний гук: До 25-ліття Організації Українських Націоналістів. – Вінніпег, 1953. – С.171.
12. Лисяк-Рудницький І. Напрями української політичної думки // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе: В 2 т. – Т.2: Пер. з англ. І.Гавришків, Я.Грицака. – К.: Основи, 1994. – С.63–93; Лисяк-Рудницький І. Націоналізм // Лисяк-Рудницький І. Нариси з історії нової України. – Львів, 1991. – С.56–75; Лисяк-Рудницький І. Український націоналізм (Лист до редакції часопису “Times Literary Supplement”, надрукований у числі від 24 квітня 1969 року) // Лисяк-Рудницький І. Нариси з історії нової України. – Львів, 1991. – С.76–78.
13. Трошинський В. Найманці фашизму. Українські буржуазні націоналісти на службі гітлерівців у міжвоєнний період (1921–1939 рр.). – К., 1981. – С.44–53.
14. Кугутяк М. Галичина: Сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. – 1939 р.). – Івано-Франківськ, 1993. – С.172–174, 185–187; Нариси з історії суспільних рухів і політичних партій (XIX–XX ст.) / Я.Й.Малик, Б.Д.Вол, С.Д.Гелей та ін.; За заг. ред. д-ра іст. наук, проф. Я.Й.Малика: Навч. посіб. – Львів, 2001. – С.19–117.
15. Дашкевич Я. Дмитро Донцов і боротьба довкола його спадщини // Дмитро Донцов. Твори. – Львів: Кальварія, 2001. – Т.1. Геополітичні та ідеологічні праці. – С.7–19.
16. Ходак В. Проблеми організаційно-політичного становлення ОУН // Галичина. – 2001. – №7. – С.78–83.
17. Ухач В. Культурно-освітня діяльність Організації Українських Націоналістів (1929–1944 рр.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 1998. – С.16.
18. Красівський О. Польсько-українські конфлікти і компроміси літа 1930 – поч. 1931 рр. // Матеріали конференції “Народ, партія, держава: українське питання в європейському вимірі” (Львів, травень 1993 року). – Мюнхен–Львів, 1995. – С.50–56.
19. Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст. – К., 1993. – С.198.
20. Швагуляк М. Суспільно-політична ситуація у Західній Україні на поч. 30-х рр. 20 ст. // Записки НТШ. – Львів, 1991. – Т.СХХІІ. – С.111–145.
21. Зайцев О. До питання про “саботажну акцію УВО” 1930 р. // Українсько-польські відносини в Галичині у XX ст. – Івано-Франківськ, 1997. – С.224–227.
22. Феліньські М. Українці у Відродженій Польщі. – Львів, 1931. – С.110.
23. Дурачиньски Э. Польская историография новейшей истории // Новая и новейшая история. – 2002. – №3. – С.29.
24. Айненкель А. Політика Польщі відносно українців у міжвоєнний період. Вибрані проблеми // Україна – Польща: важкі питання. – Варшава, 1998. – Вип.1–2. – С.30.
25. Torzecki R. Kwestia ukraińska w polityce III Rzeczy (1933–1945). – Warszawa, 1972. – 378 s.
26. Czczeniak A., Czota W. Droga do nikad... – Warszawa, 1973. – 588 s.
27. Zelenski W. Zabojestwo ministra Pierackiego. – Warszawa, 1995. – 175 s.
28. Mazur G. UNDO i OUN w miedzywojennej hjsce – две drogi do niezaleznego Panstwa Ukrainkiego // Україна і Польща в XX столітті: проблеми і перспективи взаємовідносин. – К.–Краків, 2002. – С.84–94.

In the article basic directions of Ukrainian and Polish historiography of origin and activity of Organization of Ukrainian Nationalists in an intermilitary period are reflected. It is emphasized on a necessary comprehensive study of activity of OUN without emotional and national political stratification.

Key words: *Ukrainian historiography, Polish historiography, nationalism, Organization of Ukrainian Nationalists, Ukrainian military organization, intermilitary period.*

УДК 94 (477):930.1 “1939”

ББК 63.3 (4 Укр.) 624

Сергій ДЕРЕВ'ЯНКО, Тетяна ГУМЕНЮК

ОФОРМЛЕННЯ ДЕРЖАВНО-ПОЛІТИЧНОГО СТАТУСУ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ В 1939 РОЦІ В ІСТОРІОГРАФІЇ

У статті показано основні підходи радянської історіографії до висвітлення “возз’єднання” подій на західноукраїнських землях. Радянські історики багато уваги приділяли підготовці, проведенню Народних Зборів Західної України та їхнім рішенням із метою легітимізувати анексію території й форсовано здійснити радянізацію приєднаного краю. Проаналізовано сучасний стан вивчення питання легітимної соборизації українських земель, механізмів уніфікації державно-політичної системи регіону після його приєднання до УРСР.

Ключові слова: *Народні Збори, Західна Україна, приєднання західноукраїнських земель, виборчий процес, радянські історики, сучасні науковці.*

У ході Другої світової війни українські землі опинилися в епіцентрі геополітичного протистояння могутніх тоталітарних систем Німеччини та СРСР. Історія дослідження процесу соборизації України, радянізації Східної Галичини й Західної Волині в 1939–1941 рр. є важливою темою, аналіз якої дозволяє оцінити стан одразу декількох національних історіографій, прослідкувати, які зміни в них відбувалися в останні роки й, якщо відбулися, то з яких причин. Незважаючи на те, що вивчення державно-соборного процесу в Україні впродовж останнього п’ятнадцятиліття провадилося інтенсивно, деякі політичні й етносоціальні питання залишилися малодослідженими. Актуальність проблеми викликана не лише науковими потребами, але й сучасною суспільно-політичною ситуацією в Україні, коли певні відмінності в розумінні історичних реалій минулого, залишки породжених радянською історіографією етнополітичних стереотипів гальмують процес консолідації української нації. Мета статті – на основі критичного аналізу історіографічних джерел визначити основні риси історіографії історії входження західноукраїнських земель до СРСР.

Майже вся радянська історіографія цієї проблеми рясніє працями з неухильним дотриманням жорстких норм комуністичної ідеології та декларативними висновками. За рамками наукового аналізу й мемуаристики, як правило, залишалися негативні явища, які супроводжували діяльність нової влади в ході перших кроків “узаконення” нової суспільно-політичної ситуації в регіоні.

Одним із розповсюджених способів замаскувати агресивні дії СРСР у вересні 1939 р. було формування шляхом тотальної пропаганди в радянських людей і зарубіжжя міфа про тріумфальний “визвольний похід” Червоної армії, який нібито одностайно підтримали західні українці. Зокрема, ми бачимо ці тези в перших, наспіх виданих уже 1939 р., публікаціях В.Мінаєва, І.Трайніна, збірнику “Як це було” й ін.¹

Праці радянських істориків, які побачили світ у 1940–1980 рр., дотримуючись єдиних ідеологічних установок, різнилися хіба що ступенем джерельних пошуків і гамою “аргументацій”². Історики сталінської доби не обтяжувалися якоюсь науковою базою, зокрема, архівами силових структур. Головними джерелами вважалися твори класиків марксизму-ленінізму, постанови ЦК ВКП(б), публікації офіційних видань. Наприклад, книга С.Білоусова “Возз’єднання українського народу в єдиній Українській Радянській державі” містила 97 посилань, із них ні одного на архівні документи, зате 43 – на праці Леніна й Сталіна³. Відтак її внесок у висвітлення проблеми, зрештою, як і багатьох інших цього періоду, був мізерним, оскільки вона мала пропагандистсько-декларативний характер і була далека від історичної правди. У праці безапеляційно наголошено: населення визволених районів брало владу до своїх рук, створювало органи самоуправління, власну міліцію. Далі стверджено, що йому надано право “самому вирішити невідкладне питання про

державну владу і форми суспільного ладу”. Водночас автор, по суті, суперечив собі, коли відзначав: “ЦК КП(б)У та державні органи Радянської України послали випробуваних людей, комуністів і комсомольців на допомогу трудящим Західної України в організації нової влади і налагодженні народногосподарського життя”. Адже саме ці (потім виявиться більше як 400) надійні кадри, вислані “на допомогу”, очолили партійні, комсомольські, державні й репресивно-каральні органи в краї, керівництво в областях і районах для форсованого запровадження тоталітарного режиму. Головним завданням цих органів нової влади, так званих Тимчасових управлінь, була підготовка й проведення Народних Зборів Західної України⁴.

У багатьох працях даного періоду, насамперед колишніх діячів КПЗУ, простежується прагнення позитивно оцінити діяльність у вересні–жовтні 1939 р. комуністів, членів розпущеної 1938 р. Комінтерном з ініціативи Сталіна партії⁵. Зокрема, в книзі М.Герасименка й Б.Дудикевича із залученням препарованих архівних матеріалів висвітлюється створення комуністами міських і сільських ревкомів, які перебрали владу на місцях. “З перших годин після того як стало відоме рішення радянського уряду, майже по всіх містах і селах Західної України створювалися революційні комітети як органи революційної влади на місцях. З їх ініціативи організувалися загони робітничої гвардії і селянські дружини. Революційні комітети в багатьох випадках ще до появи частин Радянської Армії виганяли поміщиків, готували урочисту зустріч своїм визволителям... В перші дні після визволення Західної України, – наголошують автори, – форми організації тимчасових органів влади в окремих місцях були різні, але зміст їх роботи – один: він відображав прагнення трудящих встановити на визволеній землі Радянську владу”. Автори відзначали, що вже з початком жовтня, тобто через кілька днів після закінчення наступальних операцій Червоної армії, розгорнулася широкомасштабна робота новостворених органів влади щодо підготовки населення до обрання депутатів Народних Зборів⁶.

У праці Г.Ломова декларативно стверджувалося: питання “про суспільний устрій і державну владу на території Західної України могло вирішувати лише населення шляхом обрання вищого законодавчого органу”, а тимчасові управління і комітети були перехідними формами управління. Обласні Тимчасові управління у колишніх воєводствах регіону були створені 3 жовтня 1939 р. рішенням Військової Ради Українського фронту, яку очолював М.Хрущов⁷.

Чимало тодішніх істориків стверджували, що новоствореним органам народної влади довелося вести рішучу боротьбу, як писав О.Цибко, в містах і селах, де “підіривну роботу провадили націоналістичні організації.., бандитські зграї з синків фабрикантів, поміщиків, куркулів, осадників, офіцерів і жандармів тероризували трудящих”. Це була відверта фальсифікація, яка виправдовувала масові репресії органів НКВС із перших днів “визволення”, про що автор не згадує. Він стверджує, що до Тимчасових управлінь входили, насамперед, “представники місцевого населення, Червоної Армії та партійні працівники, відряджені в Західну Україну”. У праці відзначено, що 28 вересня Тимчасове управління Львова прийняло постанову про створення озброєних робітничої гвардії в містах і селянських дружин на селі. Підсумовуючи діяльність Тимчасових управлінь, автор відзначив, що “найбільша заслуга тимчасових управлінь полягає в тому, що вони підготували і забезпечили умови, за які трудящі Західної України змогли вільно виявити свою волю щодо державного устрою і політичного ладу на своїй землі”⁸. Як бачимо, все було спрямовано на утвердження суспільної думки про легітимність впровадження радянської влади на приєднаних землях⁹.

Розглядаючи формування і діяльність новостворених органів влади, автори книги “Торжество історичної справедливості” насамперед схвалюють відозви командування Українським фронтом із закликами до населення брати у свої руки владу на місцях і “нещадно викривати і знешкоджувати всіляких провокаторів, зокрема лютих ворогів радянсь-

кого ладу – українських буржуазних націоналістів”, під якими мали на увазі перш за все ОУН, одну з найпопулярніших на західноукраїнських землях праворадикальних політичних сил. Бурхливе обурення львівських авторів викликали заяви ОУН про те, що радянську владу принесла на багнетах Червона армія, а акт возз’єднання, по суті, є анексією, поділом Польщі між СРСР і Німеччиною. Далі автори стверджують: комуністи “ніколи не вважали і не вважають, що шлях до революції йде неодмінно через війни” (про фальш цієї тези красномовно свідчать сім десятиліть існування комуністичного тоталітарного режиму в СРСР і війни, з яких країна майже не виходила)¹⁰.

Автори популярного за радянських часів історико-регіонального видання в угоду ідеологічним концепціям намагалися переконати читачів: “Радянський Союз надав західноукраїнським трудящим повну свободу у виборі суспільного та державного устрою”, тим більше, що це збігалось з їхнім прагненням щодо “встановлення Радянської влади і возз’єднання Західної України з Радянською Україною”, про що свідчили вибори до Народних Зборів і їхні рішення¹¹.

Про те, що “радянська держава не нав’язувала трудящим визволеної Західної України форм суспільно-політичного ладу”, стверджували також львівські історики Г.Ковальчак, Ю.Сливка та В.Чугайов у праці “Подія великого історичного значення”. Вони доводили читачам: режим створив усі умови для того, щоб питання про характер устрою в краї “міг і повинен був вільно вирішити сам народ”, який, власне, на численних зборах і мітингах висловлювався за владу Рад і своє “бажання влитися у єдину сім’ю народів СРСР”¹².

Деякі автори досліджень проблеми “золотого вересня” продовжували вносити при розгляді соціально-політичного становища в регіоні ідеологічні штампи щодо “класової боротьби”, яка нібито загострювалася в ході перетворень. Такі твердження присутні й у працях М.Гайковського, М.Слободяна, В.Кульчицького, М.Настюка, Г.Потоцького та ін.¹³

Цієї ж догматичної точки зору дотримувалися В.Кульчицький і М.Настюк: “Утворення і діяльність органів народної влади проходили у гострій класовій боротьбі. Різного роду антирадянські елементи намагалися пролізти в органи народної влади з метою дезорганізації і зриву їх роботи, дискредитації революційних заходів в очах народу”. Автори бездоказово стверджують: органи народної влади – Тимчасові управління приймали рішення про розпуск політичних партій та інших українських інституцій, що явно суперечить правді¹⁴.

Висвітлюючи процес входження Західної України до УРСР, радянські історики багато уваги приділяли підготовці, проведенню Народних Зборів Західної України та їхнім рішенням із метою легітимізувати анексію території і форсовано здійснити радянізацію приєданого краю. У СРСР одностайно наголошувалося, що ця подія мала велике політичне й правове значення. “Це був по суті плебісцит, – зазначав історик Б.Бабій, – всенародне голосування по корінних питаннях суспільного і державного життя визволеного народу. Це всенародне голосування було організоване і проведене на справді народних, глибоко демократичних засадах”. Автор посилався на заяву радянського уряду від 1944 р. у ході радянсько-польських дискусій щодо кордонів, у якій заявлено: кордон установлено “відповідно до волі населення Західної України і Західної Білорусії, яка була виявлена в плебісциті, що був проведений на широких демократичних засадах у 1939 р.”¹⁵.

Усім працям 40–80-х рр. притаманне прагнення переконати радянського читача, що проведення Народних Зборів було ініціативою населення Західної України, а їхні рішення – волевиявленням народу. “Радянський уряд, подавши братерську допомогу населенню Західної України, не нав’язував йому свого політичного ладу і соціально-економічних порядків, – писав В.Варецький. – Виходячи з ленінської настанови про те, що воля нації визначається шляхом референдуму або через національну конституанту, народу Західної України було надано право самому вільно вирішити це питання. Саме таким законодавчим органом повинні були стати Народні Збори”¹⁶.

Хоч у багатьох працях радянських істориків постійно зустрічається теза про те, що радянський уряд і влада не втручаються в процес волевиявлення, не нав'язують західним українцям вільний вибір подальшої долі, вже у зверненні від 4 жовтня, відзначають М.Герасименко й Б.Дудикевич, недвозначно визначалося: Народні Збори повинні висловитися “за приєднання до великого Радянського Союзу”, встановлення радянської влади. Автори визнають розгорнуту серед населення широкомасштабну пропаганду й агітацію, в якій брали участь “партійні організації, а також політпрацівники, командири і бійці Радянської армії”. Зауважимо, що майже 800-тисячний Український фронт своїми частинами вкрив цілий терен краю – в кожному повітовому центрі, майже в усіх містечках дислокувалися військові гарнізони. На період підготовки Народних Зборів до краю зі сходу прибули бригади діячів культури й мистецтва¹⁷.

Вихваляючи демократизм виборів, радянські історики вважали цілком виправданими їхню безальтернативність (тобто у виборний бюлетень заносилася тільки одна кандидатура), усунення від виборчого процесу представників донедавна діючих українських, польських, єврейських партій. І.Трайнін бездоказово стверджував, що “маси виганяли представників цих партій, яких у минулому підтримував польський уряд”. Він вважав, що виборці “вільно і одностайно” сформулювали накази депутатам висловитися на Народних Зборах за “встановлення на звільненій території радянської влади, возз'єднання Західної України з УРСР”. Інших варіантів ні в виборців, ні в депутатів, як бачимо, нібито не було. Автор стверджує: це було “найдемократичніше народне опитування (референдум) населення Західної України... щодо ставлення до нової влади”¹⁸.

Уже 1989 р., коли почали з'являтися дослідження і газетні публікації, які більш-менш об'єктивно висвітлювали події п'ятдесятирічної давності, принаймні історики не були під потужним ідеологічним тиском, деякі автори продовжували вважати, що “вибори стали величним плебісцитом одностайного волевиявлення трудящих” та ін. Лише з початком 1990-х років вітчизняні історики змогли сповна використати архівні документи, заховані в спецфондах бібліотек видання, відтворити історичну правду, зокрема, про підготовку, проведення Народних Зборів, незаангажовано проаналізувати так званий виборчий процес і прийняття доленосних для народу й розшматованого 1918–1923 рр. краю рішень¹⁹.

Насамперед, як свідчить на основі архівних документів Москви й Києва львівський історик В.Ковалюк (нині – працівник посольства США в Києві), сценарій та режисура виборів до Народних Зборів були опрацьовані ще у вересні в ЦК ВКП(б). Саме в Москві “було визначено час і місце проведення Зборів, норму представництва – один депутат від п'яти тисяч громадян та створено 1495 виборчих округів. ЦК ВКП(б) рекомендував керуватися практикою виборів до Верховної Ради СРСР, провести вибори у стислі терміни”²⁰.

Аналізуючи результати виборів у Народні Збори Західної України, дрогобицький історик С.Яким відзначив, насамперед, тотальний тиск на виборців із боку партійних, державних, репресивних органів, а також окупаційних військ Червоної армії. Архівні документи свідчать, що волевиявлення народу не було при виборах делегатів – учасників Народних Зборів, були відсутні елементарні демократичні засади, будь-яка альтернатива вибору. “Це був відпрацьований політичний фарс, за який ховала московська більшовицька імперія свою співучасть у розв'язанні Другої світової війни, розгромі Польської держави та приєднанні частини західних етнічних земель до складу своїх імперських володінь і встановлення тут сталінського політичного режиму”²¹.

На принцип формування кандидатів звернув увагу активіст львівського “Меморіалу” В.Гордієнко: “Від участі у НЗЗУ фактично була усунена вся західноукраїнська інтелігенція. Потрібні були виключно робітники і селяни... В результаті виборів депутатами до НЗЗУ стали 402 робітника, 819 селян і 234 інтелігента..., з яких знаю тільки чотирьох – справжня еліта українства: К.Студинський, В.Барвінський, М.Панчишин і

П.Франко”. (Автор зауважує, що, крім лікаря М.Панчишина, всі інші невдовзі репресовані органами НКВС)²².

Один із відомих дослідників проблеми львівський історик О.Луцький на основі великого масиву архівних документів чи не найбільш аргументовано із сучасних науковців висвітлив виборчий процес і хід Народних Зборів²³. Зокрема, він відтворив широку й активну участь військовиків Українського фронту в організації і проведенні виборів. Вони чітко виконували наказ Головного політуправління Червоної армії взяти “особливо активну участь у підготовці й проведенні виборів до Народних Зборів, пам'ятаючи, що це є найважливіший етап для продовження справ, здійснених Червоною Армією у визволенні наших братів-українців”. Відтак 6-та армія, яка дислокувалася на Львівщині, виділила 1572 агітатори й 226 політпрацівників для роботи серед населення. Безпосередньо у Львові членами виборчих комісій працювали 490 військових, а ще 177 – агітаторами. Автор наголошує, що влада жорстко контролювала процедуру висунення кандидатів до Народних Зборів. Отже, не випадково серед зареєстрованих кандидатів було 98 членів ВКП(б) – прибулих зі сходу функціонерів, 81 колишній член КПЗУ та 1265 безпартійних. Унаслідок відповідного відбору особи з вищою освітою становили лише 5,2%, а 74,2% – з початковою освітою або неписьменні. Українців, обраних до Народних Зборів, виявилось 92,2%, поляків – лише 3%, а євреїв – 4,2%, хоч у краї поляків проживало 27%, а євреїв – 10,6%²⁴. Влада, напевно, намагалася протиставити одна одній національності.

Відтак результат виборів було важко не передбачити. За офіційними даними, загальна кількість населення, яка брала участь у виборах, становила 92,8%, а проголосували за кандидатів 90,4% виборців. Проте на основі вивчення архівних документів І.Сварник у статті “Маловідомі сторінки з історії “золотого вересня” аргументовано піддав сумніву достовірність офіційних результатів. Зокрема, археограф виявив друкований текст доповіді М.Панчишина, в якій відзначено, що у виборах взяли участь 83%, але ця цифра виправлена іншою особою на 92,93%. За експертними підрахунками І.Сварника, явка виборців була значно нижчою. Велику частину документів фальсифіковано вже в ході їхньої обробки та підтасування з метою отримати потрібні кількісні показники. Автор відзначив численні факти відмови населення іти на вибори, антирадянської пропаганди, випадки терористичних акцій²⁵.

Оцінюючи підготовку й проведення Народних Зборів як один із перших кроків “радянзації” приєднаних західноукраїнських земель, львівський історик К.Кондратюк наголосив: спосіб, у який відбувалося скликання Зборів, виключав можливість легальної передвиборної боротьби різних політичних сил, як це відбувалося в демократичних країнах Заходу чи відбувається в незалежній Україні, відтак це були вибори без вибору. Слід визнати, резюмує автор, що більшість західних українців проголосувала за пропонованих владою кандидатур, але в тих умовах шаленого ідеологічного тиску, в умовах фактичної окупації краю численним радянським військом, відвертої фальсифікації результатів альтернативи в них, по суті, не було. Львівський професор слушно навів висновок безпосереднього учасника “перетворень” документаліста й кінорежисера О.Довженка про те, що “народ український тут був ні при чім”²⁶.

На наш погляд, те, що Народні Збори були скликані на четвертий день після виборів, виключало детальну розробку доленосних документів, вивчення і аналіз їх депутатами, красномовно свідчило про розіграний владою політичний фарс. Відтак, слушно відзначив К.Кондратюк, усі рішення Народних Зборів, ухвалені “одностайно з великим ентузіазмом” декларації про встановлення радянської влади, приєднання до УРСР та інші прийняті поспіхом, без ґрунтовного обговорення й дискусій, а тому були нав'язані депутатам, які в тій ситуації не мали альтернативи²⁷.

У фундаментальному двотомнику про репресивно-каральну систему в радянській Україні генерал І.Білас на основі дослідження відомчих архівів НКВС стверджував:

сталінське керівництво провело Народні Збори для “прийняття ряду декларацій від імені народу з метою приховати наслідки нацистсько-комуністичної змови від міжнародної громадськості... У відповідності за ретельно розробленим сценарієм цей політичний спектакль відбувся у Львові 26–28 жовтня 1939 року. Post faktum було прийнято завчасно розроблені декларації про встановлення радянської влади в Західній Україні, про вхождення її до складу Української РСР, про конфіскацію земель і націоналізацію банків та промисловості”²⁸.

Отже, більшість праць радянської доби й сучасних авторів відзначають надзвичайно швидкі темпи юридичного оформлення приєднання Східної Галичини й Волині до СРСР²⁹. Через два дні після закінчення роботи Народних Зборів, 31 жовтня, в Москві спішно скликано позачергову сесію Верховної Ради СРСР. Заслухавши заяву комісії Народних Зборів, яку оприлюднив її представник М.Панчишин, і майже без обговорення одностайно було схвалено закон про включення Західної України до складу СРСР і возз’єднання її з УРСР. Отже, слушно зауважують М.Литвин, О.Луцький і К.Науменко в праці “1939. Західні землі України”, що “настрої, сподівання, власне виборча поведінка населення від Збруча до Сяну були лише тим тлом, на якому здійснювалася інкорпорація краю до СРСР. Більшовицькому керівництву зовсім не йшлося про національні інтереси українського народу, а насамперед про поліпшення геополітичної ситуації своєї держави. Результати виборів і декларації Народних Зборів дали Кремлю поважний аргумент щодо законності радянських територіальних надбань, досягнутих у 1939 р., і формальні підстави продовження взятого політичного курсу”³⁰. А це, зрозуміло, викликало спротив українських і польських праворадикальних сил, про що свідчать нові студії істориків І.Льюшина, І.Патриляка³¹.

Дослідження радянських і українських авторів переконливо довели: приєднання Східної Галичини й почасті Волині до Польщі стало актом насильництва, а жоден акт насильництва не буває довговічним. У радянській літературі висловлювалася думка про те, що Сталін на початку вересня 1939 р. чекав, поки польський уряд капітулює або емігрує. Погоджуємося, що був і такий розрахунок. У західній літературі звертається увага на те, що вторгнення відбулося через день після укладення перемир’я з Японією і час, коли польський уряд ще не покинув територію держави (перебував на Покутті до ранку 18 вересня).

Сучасні українські й окремі російські дослідники довели: щоб не втягнути СРСР у війну з Великобританією і Францією, “визвольний похід” Червоної армії супроводжувався єдино можливим ідеологічним обґрунтуванням – прагненням допомогти поневоленим українцям і білорусам – громадянам польської держави, що розвалювалася під могутніми ударами вермахту. Укладаючи договір про ненапад із Німеччиною, Кремль ще не турбувався про ідеологічне виправдання вересневого нападу й розчленування Польщі. Сталін вдало скористався історичними обставинами, стверджують українські автори, які склалися задовго до його серпневої змови про поділ Польщі. Тому возз’єднання українських земель об’єктивно стало жаданим втіленням мрії багатьох українців про соборну Україну. Возз’єднання Західної України 1939 р., а згодом Північної Буковини (1940 р.) й Закарпаття (1945 р.) з УРСР одночасно означало їх приєднання до тоталітарної імперії СРСР. Як це не парадоксально, доводять сучасні українські історики С.Кульчицький, К.Кондратюк, В.Литвин, М.Литвин, М.Панчук, спочатку Перша, а згодом Друга світові війни зніщували два возз’єднувальні процеси; війни створили унікальні геополітичні ситуації, в яких “можна було ставити у практичну площину питання про возз’єднання українських земель”³². Як свідчать історики права й політологи, це було здійснено з грубим порушенням міжнародного права, з нехтуванням політичних прав і національно-культурних інтересів народів Східної Європи, які стали жертвами загарбників³³. Возз’єднання Східної Галичини й Волині, а згодом Північної Буковини з УРСР спричинило нову демографічну катастрофу – втрату десятої частини населення регіону.

Відзначимо й той факт, про який забувають дослідники, а саме: серпнева змова Москви й Берліна започаткувала не лише возз’єднаний, але й роз’єднаний процес – значну частину українських етнічних земель інкорпоровано до неукраїнських державних організацій: Надсяння, Лемківщину, Холмщину й Підляшшя – до Генеральної губернії Німеччини, а Берестейщину й частину українського Полісся – до Білоруської РСР.

- ¹ Минаев В. Западная Белоруссия и Западная Украина под гнетом панской Польши. – М., 1939. – 48 с.; Трайнин И. Национальное и социальное освобождение Западной Украины и Западной Белоруссии. – М., 1939. – 80 с.; Як це було. Епізоди героїчного визволення народу Західної України / Ред. С.Гутман. – К., 1939. – 48 с.
- ² Бурлуцький Д.М. Визвольний похід Червоної Армії в Західну Україну і Західну Білорусію (вересень 1939 р.) // УІЖ. – 1979. – №5. – С.17–25; Добрик В.Ф. Возз’єднання західноукраїнських земель в єдиній Українській Радянській державі – видатна перемога ленінської політики КПРС // УІЖ. – 1979. – №9. – С.5–15; Дудикевич Б.К. Боротьба трудящих Західної України за возз’єднання з Радянською Україною. – К., 1959. – 39 с.; Замлинський В.О. З вірою у перемогу. – К., 1976. – 200 с.; Йова П. Боротьба трудящих Західної України за возз’єднання з Радянською Україною. – Львів, 1954. – 116 с.; Компанієць І.І. Возз’єднання всіх українських земель в єдиній Українській Радянській соціалістичній державі. – К., 1967. – 48 с.; Потоцький Г.К. В єдиній сім’ї радянських народів // Назустріч мрії. Нариси історії Прикарпаття. – Ужгород, 1978. – С.106–111.
- ³ Білоусов С.М. Возз’єднання українського народу в єдиній Українській Радянській державі. – К., 1951. – 166 с.
- ⁴ Там само. – С.80–83.
- ⁵ Кіх М.С. Краю мій возз’єднаний. – Львів, 1979. – 84 с.; Маківка С.А. Тривожні дороги. Спогади автора, колишнього посла до сейму панської Польщі і редактора прогресивних газет, про революційну боротьбу західноукраїнських трудящих за соціальне і національне визволення, за возз’єднання з Радянською Україною. – Львів, 1967. – 119 с.; Теслюк М.М. У боротьбі за возз’єднання. Сторінки спогадів. – Львів, 1988. – 313 с.
- ⁶ Герасименко М.П., Дудикевич Б.К. Боротьба трудящих Західної України за возз’єднання з Радянською Україною. – К., 1960. – С.191–194.
- ⁷ Ломов Г.І. Народні Збори Західної України. – Львів, 1959. – С.6–7.
- ⁸ Цишко О.Г. Революційно-визвольна боротьба трудящих Західної України за возз’єднання з УРСР (1934–1939 рр.). – Львів, 1963. – 121 с.
- ⁹ Цишко О.Г. Революційно-визвольна боротьба трудящих Західної України за возз’єднання з УРСР (1934–1939 рр.). – Львів, 1963. – 137 с.; Ципко А.И. Революционная борьба трудящихся Западной Украины против фашизма за воссоединение с Советской Украиной (1934–1939 гг.): Автореф. дисс. ... канд. истор. наук. – Львов, 1953. – 20 с.
- ¹⁰ Торжество історичної справедливості. Закономірність возз’єднання західноукраїнських земель в єдиній Українській Радянській державі / Відп. ред. М.М.Олексюк. – Львів, 1968. – 803 с.
- ¹¹ Торжество історичної справедливості. Закономірність возз’єднання західноукраїнських земель в єдиній Українській Радянській державі / Відп. ред. М.М.Олексюк. – Львів, 1968. – С.566–568; 574–575.
- ¹² Ковальчак Г.І., Сливка Ю.Ю., Чугайов В.П. Подія великого історичного значення. – К., 1979. – С.66.
- ¹³ Гайковський М.І., Слободян М.І. Зустріч і всенародна підтримка Червоної Армії трудящими Західної України у дні визволення (вересень 1939 р.) // УІЖ. – 1979. – №6. – С.34–41; Кульчицький В.С., Настюк М.И. Освобождение Западной Украины и воссоединение с УССР // Социально-политическая закономерность и правовые основы воссоединения западноукраинских земель с Украинской ССР. – Львов: Высшая школа, 1979. – С.114–128; Кульчицький В.С. Боротьба трудящих Західної України за Радянську владу. – К., 1964. – 113 с.; Потоцький Г.К. В єдиній сім’ї радянських народів // Назустріч мрії. Нариси історії Прикарпаття. – Ужгород, 1978. – С.106–111.
- ¹⁴ Кульчицький В.С., Настюк М.И. Освобождение Западной Украины и воссоединение с УССР // Социально-политическая закономерность и правовые основы воссоединения западноукраинских земель с Украинской ССР. – Львов, 1979. – С.120.
- ¹⁵ Бабій Б.М. Возз’єднання Західної України з Українською РСР. – К., 1954. – С.101.
- ¹⁶ Варецький В.Л. Соціалістичні перетворення у західних областях УРСР (в довоєнний період). – К., 1960. – С.121.
- ¹⁷ Герасименко М.П., Дудикевич Б.К. Боротьба трудящих Західної України за возз’єднання з Радянською Україною. – К., 1960. – С.195–196.

- 18 Трайнин И. Национальное и социальное освобождение Западной Украины и Западной Белоруссии. – М., 1939. – С.59.
- 19 Воз'єднання західноукраїнських земель з Радянською Україною / Відп. ред. Ю.Ю.Сливка. – К.: Наук. думка, 1989. – 448 с.; Гордієнко В. Народні Збори Західної України: воля народу чи політичний фарс радянського уряду // Воля і Батьківщина. – 1997. – №2. – С.72–77; Панчук М. Повертаючись до вересня 1939-го року // Вільна Україна. – 1990. – 18 вересня. – С.1–2; Панчук М.І. Знаменна подія в історії українського народу: До 50-річчя воз'єднання Західної України з УРСР // УІЖ. – 1989. – №10. – С.37–44.
- 20 Ковалюк В.Р. Нові архівні документи про Народні Збори Західної України (жовтень 1939 р.) // Архіви України. – 1991. – №5–6. – С.89.
- 21 Яким С.С. Народні збори Західної України: волевиявлення українців чи політичний фарс сталінського режиму // Вісник Національного університету “Львівська політехніка” “Держава та армія”. – 2005. – №528. – С.132.
- 22 Гордієнко В. Народні Збори Західної України: воля народу чи політичний фарс радянського уряду // Воля і Батьківщина. – 1997. – №2. – С.74–75.
- 23 Луцький О. “Радянізація” Львова: вересень 1939 – червень 1941 // Львів. Історичні нариси. – Львів, 1996. – С.448–450; “Радянізація” приєднаних земель // Історія України від давнини до сучасності. – Львів, 2002. – С.312–313; Інтелігенція Львова (вересень 1939 – червень 1941 рр.) // Вісник Львівського ун-ту. Серія історична. – Львів, 1999. – Т.3. – С.587; Луцький О. Політична еліта Західної України в період утвердження сталінського тоталітарного режиму (1939–1941 рр.) // Національна еліта та інтелектуальний потенціал України: Тези доповідей Міжнародної наукової конференції 18–20 квітня 1996 року. – Львів, 1996. – С.206.
- 24 Луцький О. “Радянізація” Львова: вересень 1939 – червень 1941 // Львів. Історичні нариси. – Львів, 1996. – С.178–150.
- 25 Сварник І.І. Маловідомі сторінки з історії “золотого вересня” // Український археографічний щорічник. – К., 1992. – Вип.1. – Т.4. – С.401–403.
- 26 Кондратюк К. Політичні, соціально-економічні та духовні аспекти “радянізації” західних областей України у 1939–1941 роках // 1939 рік в історичній долі України і українців: Матеріали Міжнародної наукової конференції 23–24 вересня 1999 р. – Львів: ЛНУ, 2001. – С.22.
- 27 Там само.
- 28 Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953. Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз: У 2-х кн. – К.: Либідь, 1994. – Кн.1. – С.117.
- 29 Ковалюк В.Р. Нові архівні документи про Народні Збори Західної України (жовтень 1939 р.) // Архіви України. – 1991. – №5–6. – С.88–91; Ковальчак Г.І., Сливка Ю.Ю., Чугайов В.П. Подія великого історичного значення. – К., 1979. – 220 с.; Компанієць І.І. Возз'єднання всіх українських земель в єдиній Українській Радянській соціалістичній державі. – К., 1967. – 48 с.; Настюк М.І. Исторические решения Украинского Народного Собрания – непосредственная правовая основа воссоединения Западной Украины с УССР // Социально-политическая закономерность и правовые основы воссоединения западноукраинских земель с Украинской ССР. – Львов, 1979. – С.128–145.
- 30 Литвин М.Р., Луцький О.І., Науменко К.Є. 1939: Західні землі України. – Львів: Ін-т українознавства НАНУ, 1999. – С.132.
- 31 Ільющин І. Польське підпілля у Західній Україні у 1939–1941 рр. // З архівів ВУЧК–ГПУ–КГБ. – К., 2003. – №1. – С.452–453; Армія Крайова і українсько-польське протистояння в Західній Україні (1939–1945 рр.): Автореф. дис. ... д-ра істор. наук. – К., 2002. – 36 с.; Національно-визвольні прагнення українських та польських самостійницьких сил за часів Другої світової війни // УІЖ. – 2003. – №1. – С.82–96; Патриляк І. Діяльність Організації українських націоналістів (бандерівців) у 1940–1941 роках (військовий аспект): Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 2001. – 20 с.; Підготовка бандерівською ОУН антирадянського повстання на території Західної України (січень 1940 – червень 1941 рр.) // Київська старовина. – 2004. – №1. – С.76–91.
- 32 Кульчицький С. Возз'єднання Західної України з УРСР: проблема легітимності // Київська старовина. – 1999. – №6. – С.95.
- 33 Гриневич В. До питання про сепаратні контакти між СРСР і Німеччиною в роки Другої світової війни // Проблеми історії України: факти, судження, пошук: Міжвід. зб. наук. пр. – 2002. – Вип.6. – С.439–449; Україна на початковому етапі Другої світової війни // Політична історія України ХХ ст.: У 6-ти т. – К., 2003. – Т.4. Україна у Другій світовій війні (1939–1943). – С.63–129; Макаруч О.Г. Возз'єднання Західної України з Українською РСР в оцінках англо-американської наукової школи: проблеми історіографії // Вісник Національного університету “Львівська політехніка” “Держава та армія”. – 2005. – №528. – С.133–135; Макаруч В. Міжнародно-правове визнання державного кордону між Україною і Польщею (1939–1945 рр.) – К., 2004. – 348 с.

The article defines the main approaches to the Soviet historiography before the “renewing” events at Western Ukrainian lands have been lighted. The Soviet historians paid much attention to preparation and carrying out.

People's Meeting of Western Ukraine and their resolution to legitimate the annexation of the territory and accomplish “sovietization” of the joining territory. The author analysis the modern stage of the learning question.

Key words: *People's Meeting, Western Ukraine, joining of Western Ukrainian lands, elective process, soviet historians, modern scientist.*

УДК 94 (477) (093)

ББК 63.3 (4 Укр) 624

Валерій ШАЙКАН

ДЖЕРЕЛА ВИВЧЕННЯ ІДЕОЛОГІЧНОЇ БОРОТЬБИ В УКРАЇНІ В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

У статті охарактеризовано історичні джерела вивчення ідеологічної боротьби в Україні в роки Другої світової війни. Приділено увагу працям ідеологів марксизму, націонал-соціалізму, інтегрального націоналізму. Установлено значення неопублікованих архівних документів, мемуарної літератури, періодичної преси, спогадів учасників військових дій, фотодокументів.

Ключові слова: *ідеологічна боротьба, історичні джерела, Друга світова війна, архівні матеріали, періодична преса, мемуарна література.*

Минулих 63 роки після Другої світової війни не привели вітчизняних і зарубіжних учених до спільних оцінок її подій і явищ. Процес демократизації суспільства як на Заході, так і на Сході, особливо в кінці ХХ – на початку ХХІ ст., дав ученим спрощений доступ до багатьох архівних джерел. Введення в науковий обіг нової великої маси фактичного матеріалу спонукало до необхідності переосмислення, здавалося б, давно усталених точок зору. З іншого боку, поряд із цим часто бездоказово відкидається або ігнорується те, що було надбанням попередніх поколінь істориків. Цьому сприяв і розпад соціалістичної системи в цілому й СРСР зокрема як її форпосту. Скасування ідеологічних пересторог на теренах колишньої монолітної наддержави відкрило можливості для нових теоретико-методологічних підходів до вивчення історії Другої світової війни, й ця тема залишається однією з найбільш привабливих серед наукових розвідок. Не зникає інтерес і до вивчення ролі ідеологічного фактора в боротьбі проти фашизму. Цей спектр воєнної історії має велике значення і для українського соціуму. З огляду на сучасний стан розвитку України наукове дослідження ідеологічної боротьби воєнної доби могло б дати відповіді, чи бодай наблизити до них, на багато нагальних питань сучасного політичного розвитку держави. Отже, розширення і вивчення джерельної бази даної проблеми має певне наукове й практичне значення. У цілому, за мірою інформативної насиченості й значимості, її можна поділити на декілька великих груп і підгруп.

Серед джерел, які завжди становили основу воєнних доктрин, найбільшу й найважливішу групу складають праці ідеологів марксизму К.Маркса й Ф.Енгельса, російського різновиду марксизму (більшовизму) – В.Леніна, націонал-соціалізму – А.Гітлера, А.Розенберга, Й.Геббельса, інтегрального націоналізму – Д.Донцова, С.Бандери, М.Лебеда, А.Мельника, Т.Бульби-Боровця. У роботах марксистського спрямування зосереджені програмні ідеологічні засади щодо питань оцінки війни й миру, протистояння і компромісів, вибору союзників, перспектив кінцевої мети боротьби в її геополітичному вимірі, засоби впливу на багатомільйонні маси людей. Вивчення цієї групи джерел дає уявлення про розвиток більшовицької ідеології протягом тривалого часу – мирного й воєнного, про її

тактичні зміни, які відбувалися в залежності від формування геополітичної обстановки у світі напередодні війни. У найбільш концентрованому вигляді основи марксистської ідеології відображені в “Маніфесті комуністичної партії” К.Маркса й Ф.Енгельса¹. У роботах В.Леніна “К.Маркс”, “Война и российская социал-демократия”, “О государстве”, “Социалистическое отечество в опасности!”² сформульовані головні ідеологічні принципи щодо оцінки ролі держави в суспільстві як апарату насильства одного класу над іншим. Основна ідея робіт – класовий підхід до оцінки суспільних явищ, у тому числі й війни. Непопулярні сьогодні серед істориків праці в значній мірі дають відповіді на питання розуміння більшовиками поняття диктатури та її функцій, проливають світло на причини формування СРСР як тоталітарної держави, на те, які фактори утворили благодатне підґрунтя для поширення націоналістичної ідеології в роки воєнного лихоліття, і т.п.

У роботах А.Гітлера, А.Розенберга, Й.Геббельса знаходимо багато відповідей на питання про гносеологічні коріння німецького націонал-соціалізму й витоків його ідеологічних засад. Ці джерела висвітлюють процес утворення расової теорії, роль історичного фактора у формуванні нової “арійської” людини, її вирішальний вплив на цивілізаційні процеси у світі. Опираючись на роботи своїх попередників і історичні події, зроблена спроба підвести філософське підґрунтя під расову теорію. Ця ідея покладена в основу книги А.Гітлера “Моя боротьба”³. Інша ідея книги – велич Німеччини при умові звільнення її від єврейського засилля у всіх сферах життя. Ці два постулати є наріжними каменями в побудові концепції світового панування, де арійська людина повинна отримати перемогу й забезпечити велич нації або загинути. У цьому й полягає головний зміст книги.

Більш детальне обґрунтування провідної ролі арійської людини наведено в роботі А.Розенберга “Міф ХХ століття”⁴. Основними тут є перша й третя книги, які являють собою розширене ідеологічне трактування ідей роботи А.Гітлера. Головна думка роботи А.Розенберга полягає в обґрунтуванні провідної ролі арійської раси, її зверхності над іншими, з чого витікає природне право на панування. Широко застосовані в роботі далеко не безсумнівні приклади впливу арійців на стародавню історію Спарти, Афін, Риму. Теоретизування з приводу особливостей “німецької душі”, зверхності німецького духу інколи схиляє до думки про потяг автора до містицизму. Отже, в наведених роботах закладалася великодержавна концепція майбутньої Німеччини.

Ідеологічним засадам українського інтегрального націоналізму присвячена робота Д.Донцова “Дух нашої давнини”⁵. Відкидаючи ідею західних демократій, більшовицького соціалізму з його класовим підходом, автор зазначає, що провідною верствою майбутнього українського суспільства повинна стати “аристократія, каста ліпших людей”, що має утворитися “на засаді суворого добору й чистки, на засаді персональної моральної якості”. Найбільш динамічною, з точки зору викладення головних завдань і принципів національно-визвольної боротьби українського народу за єдину соборну державу, обґрунтування ідеологічних потреб цієї боротьби є книга С.Бандери “Перспективи української революції”⁶. Цей збірник статей проливає світло на розвиток ідей українського інтегрального націоналізму з позицій часу, показує відмінності в розумінні ролі широких верств населення в національно-визвольній боротьбі, сформульовані Д.Донцовим. Стаття С.Бандери “До засад нашої визвольної політики” показує розуміння суті, змісту української революції, визначає концепцію і стратегію революційної боротьби українського народу⁷.

Привертає до себе увагу, як джерело вивчення ідеологічної боротьби, книга Миколи Лебеда “УПА. Українська повстанська армія. Її генеза, ріст і дії у визвольній боротьбі українського народу за Українську Самостійну Соборну державу”⁸. Продукуючи основні етапи

боротьби ОУН за незалежність України, автор наголошує на, головним чином, антирадянському спрямуванні цієї боротьби, на розумінні того, що німецько-радянська війна в планах ОУН мала стати лише сприятливим моментом для визволення від більшовицького гніту. Разом із тим намагання ретельно обійти сторінки бодай тактичної співпраці з гітлерівцями роблять поданий в книзі матеріал ідеологічно заангажованим. Героїка й патріотика боротьби як проти більшовизму, так і проти фашизму, замовчування непривабливих фактів наводять на думку про намагання створити міф про УПА, що мало чим відрізняється від радянських міфологем історії Другої світової війни. Наведені фотокопії німецьких документів, націоналістичних листівок проливають світло на гостроту ідеологічного протистояння на окупованій гітлерівцями території України.

Закликами до боротьби за соборну українську державу пронизані виступи, звернення, декларації Голови Проводу українських націоналістів А.Мельника в книзі “Спогади та документи”⁹. Не зважаючи на внутрішні розбіжності в поглядах на засоби боротьби за українську державність, в його роботах прослідковується ідея перетворення українського національно-визвольного руху в інтернаціональний, що споріднює всі напрямки українського націоналізму.

Листи, протоколи переговорів із представниками німецької влади, повідомлення, звіти Т.Бульби-Боровця, опубліковані в книзі В.Дзьобака “Тарас Бульба-Боровець і його військові підрозділи в українському русі опору (1941–1944 рр.)”¹⁰, є важливим джерелом вивчення міжособної ідеологічної боротьби в лавах українських націоналістів, визначення пріоритетів в оцінці головного ворога, узгодження власних ідеологічних засад із вимогами зовнішньої стратегічної обстановки.

До другої великої групи джерел слід віднести рішення Політбюро, постанови ЦК ВКП(б), ЦК КП(б)У, виступи керівників радянської держави, партійні та радянські документи місцевих органів влади воєнної доби. У цій групі документів знаходять відбиток усі головні ідеологічні настанови, що стосуються боротьби проти гітлерівської Німеччини, її сателітів. У постановах партії та радянського уряду знайшли подальший розвиток ідеї В.Леніна про мобілізацію всіх сил на відсіч ворогу, про перетворення держави в єдиний бойовий табір, про керівну роль партії, про необхідність організації боротьби в тилу ворога й т.п. Усього, за підрахунками автора, в роки війни центральними партійними й радянськими органами було прийнято понад 60 документів, які прямо чи опосередковано стосувалися питань ідеологічної роботи в Червоній армії, в радянському тилу, на окупованій ворогом території¹¹. Особливе значення для вивчення поставленої проблеми мають постанови про мобілізацію комуністів (як носіїв комуністичної ідеології) для керівної роботи в діючій армії¹², на підприємствах, у радгоспах і МТС¹³. Першочергову увагу приділяли керівні партійні органи засобам масової інформації. Так, були прийняті спеціальні постанови ЦК ВКП(б) “О работе агитпунктов на станциях и вокзалах железных дорог”, “Об организации центральных газетных курсов при ЦК ВКП(б)”, “О газетных витринах на станциях железных дорог”, “О реорганизации структуры партийных и комсомольских организаций в Красной армии и усилении роли фронтовых, армейских и дивизионных газет”, “О районном местном радиовещании”¹⁴. Окремо можна виділити постанову Державного Комітету Оборони “О партизанском движении”, якою засновувався Політвідділ при Центральному штабі партизанського руху з метою забезпечення агітаційно-пропагандистської роботи в тилу ворога¹⁵.

Подібні заходи здійснювалися й українськими партійними та радянськими органами. Серед них можна виділити “Обращение Президиума Верховного Совета УССР, Совета Народных Комиссаров УССР; ЦККП(б)У к украинскому народу”, постанову нелегального ЦК КП(б)У “Об утверждении оперативного плана боевых действий партизанских отрядов Украины на весенне-летний период 1943 года”, постанову ЦК КП(б)У “О создании парт-

* У збірнику наукових праць “Сторінки воєнної історії України” (К., 2006. – Вип.10. – Ч.1, 2) в опублікованих 82 статтях немає жодного посилання на праці класиків марксизму.

организаций в освобожденных от немецкой оккупации районах Украины и улучшении руководства ими”¹⁶ й ін.

З початком визволення окупованих гітлерівцями територій ідеологічному забезпеченню відбудовчих процесів в Україні були присвячені постанови ЦК ВКП(б) “О мерах помощи Украинской ССР в деле улучшения массово-политической и культурно-просветительной работы”, “О недостатках в политической работе среди населения Западных областей Украины”¹⁷ тощо. Лише далеко не повний перелік постанов свідчить, що жодна ділянка роботи, жодна сфера життя не були поза межами уваги й ідеологічного впливу партійних органів.

До третьої групи слід віднести опубліковані й неопубліковані архівні документи та матеріали центральних державних і місцевих архівів, у фондах яких зберігаються яскраві свідчення ідеологічного протистояння в Україні періоду Другої світової війни.

Перші збірники архівних документів, що відбивають окупаційну добу в Україні, вийшли ще за радянських часів¹⁸. Їх публікація мала на меті, перш за все, показати широкому загалу злочинні діяння гітлерівських окупантів та їхніх сателітів на території республіки. Ідеологічно заангажовані, ці видання однобоко, у викривленому світлі показували діяльність ОУН, УПА, а національно-визвольну боротьбу українського народу під їхнім проводом зводили до пособництва окупантам групи бандитських елементів. Разом із тим ці збірники є наочним проявом ідеологічної обробки населення в повоєнний час, показують принципи й підходи більшовицької пропаганди до висвітлення історичних подій, що має відповідне значення для вивчення поставленої проблеми.

Розвиток сучасної вітчизняної науки висунув потребу переосмислення явищ Другої світової війни в Україні, особливо в ідеологічній площині. Відповіддю на нагальні потреби суспільства став вихід у світ нових збірників документів. Вони значно розширили операційне поле українських істориків, дали змогу ознайомитися з раніше недоступними першоджерелами. Серед них вагоме місце посідає “Анотований покажчик документів з історії ОУН і УПА у фондах державного архіву СБУ” С.Кокіна¹⁹. Протоколи допитів колишніх оунівців, опублікованих у виданні, значно розширюють наше уявлення про ідеологічні засади самостійницького руху, про гостру, часом непримиренну боротьбу між керівниками різних гілок ОУН із питань тактики боротьби, ставлення до німецьких окупантів, до представників радянського напрямку руху Опору.

Заслуговує на увагу 2-томний збірник документів “Репресивно-каральна система в Україні. 1917–1953”, підготовлений І.Біласом²⁰. Документи висвітлюють репресивні дії радянської влади стосовно цивільного населення, релігійних діячів, представників інтелігенції, які, на думку влади, становили загрозу в період радянзації західних областей України в 1939–1940 рр. Значна частина документів присвячена заходам НКВС-МДБ із дискредитації українського самостійницького руху, політиці депортації українського населення за межі республіки після вигнання гітлерівських окупантів. Матеріали радянських каральних органів не можна недооцінювати як джерело вивчення ідеологічної боротьби, адже, переслідуючи антирадянські елементи, вони до тонкощів виявляли ідейні вподобання підозрюваних, на відміну від органів німецьких, які знищували всіх, хто чинив опір владі, не розбираючи чи це радянські партизани, чи націоналісти і яких вони спрямувань. Допомагають повніше зрозуміти непримиренність комуністичної та нацистської ідеології і матеріали документального збірника “Історія застерігає”, що вийшов у 1986 р.¹⁸

На зламі століть відбулися зміни й в зарубіжному історичному джерелознавстві. Російські дослідники під керівництвом О.Ржешевського видали збірник “Велика Вітчизняна війна, 1941–1945. Події. Люди. Документи: Короткий історичний довідник”²¹. За редакцією С.Степашина вийшла книга “Органи державної безпеки СРСР у Великій Вітчизняній війні: Збірник документів”²². До збірників увійшла велика маса історичних документів: донесень штабів фронтів, розпоряджень Верховного командування вермахту,

накази Ставки Верховного Головнокомандування та багато інших, що висвітлюють справжній стан ідеологічного напруження в роки Другої світової війни.

Важливим джерелом у дослідженні українсько-польського протистояння 1943–1944 років є документальна робота канадського вченого В.Вериги²³, в якій використані численні матеріали Українського Центрального Комітету, польського “Корпусу Оборони Волині”, що показують жахливі наслідки протиборства, розуміння необхідності об’єднання зусиль у боротьбі проти спільного ворога.

Неопубліковані архівні документи, що знаходяться в сховищах місцевих державних архівів, дають можливість дослідити окремі аспекти ідеологічної боротьби на мікрорівні, де дії окремих індивідів, соціальних груп яскраво відбивають їхні політичні настрої як у мирний час, так і в період війни й окупації. Заяви про прийняття на роботу, про отримання матеріальної допомоги, відомості про заробітну плату, звіти про стан навчальних закладів, навчальні плани викладачів, контингент учнів і студентів, переписка провідників націоналістичних угруповань, їхні звіти, тематика кінофільмів і репертуар театральних вистав дають уявлення про ідеологічну спрямованість і часто про ефективність роботи окупаційних органів влади. У листівках радянських партизанів, українських самостійників різних спрямувань, гітлерівців, польських націоналістів знаходиться відбиток боротьба в різних сферах суспільного життя за часів окупації. У матеріалах місцевих державних архівів широко представлені документи, що свідчать про процес посиленого втілення ідеології нацизму в практику, специфіку ідеологічних взаємин у різних регіонах України, на котрі вона була поділена гітлерівцями – “Рейхскомісаріаті “Україна”, “Трансністрії”, “Дистрикті “Галичина”, про ідеологічні доктрини й практику їхнього втілення в життя місцевими органами влади.

Четверту групу джерел становить періодична та неперіодична преса періоду Другої світової війни, що розповсюджувалася в Україні. Умовно її можна поділити на три підгрупи. До першої належить партійна та радянська преса центральних, республіканських і місцевих органів влади. Це – газети “Правда”, “Комсомольская правда”, “Труд”, “Известия”, “Радянська Україна”, журнали “Большевик”, “Партийное строительство” й ін. Для радянської преси періоду війни характерною рисою була пропаганда бойових і трудових традицій радянських людей, описання героїчних подвигів на фронтах, мобілізація зусиль на відсіч ворогові. Матеріали цих видань мали чітке ідеологічне спрямування і забезпечували пропаганду морально-політичної єдності народу в умовах війни. На окупованій гітлерівцями території України носіями більшовицької ідеології були, головним чином, видання підпільних комсомольських і партійних організацій, партизанських загонів і з’єднань. На сторінках газет “За Родину”, “Народный мститель”, “Партизанская правда”, “За вільну Радянську Україну”, “Партизан України” й інших до населення доводилася правда про події на фронтах, розвінчувалися заходи фашистської пропаганди, публікувалися заклики зривати економічні та політичні плани окупаційної влади. Усього партизанськими друкарнями видавалося до 60 газет²⁴.

До другої підгрупи слід віднести пресу націоналістичних формувань різних спрямувань. До періодичних видань цієї підгрупи належать журнали “До зброї”, “Повстанець”, сатиричний журнал “Український перець”, “Бойовий Правильник Піхоти”, які виходили протягом 1943–1945 рр. і видавалися ОУН-Б²⁵. Газета “Українське слово”, додаток до неї “Література і мистецтво”, газета “Останні вісті”, що належали ОУН-М, критикували сталінський режим, висловлювали радість із приводу поразок Червоної армії в 1941 р. Окремо видавався літературний часопис “Литаври”. Листівки, звернення до населення та воїнів Червоної армії, гасла, заклики²⁶ також мали чіткий ідеологічний зміст. Головним завданням цих видань було роз’яснення мети національно-визвольної боротьби українського народу – за “Самостійну Соборну Українську державу!”, критика більшовизму й німецького націонал-соціалізму, їхніх імперських зазіхань. У зверненнях “Слово к бойцам и командирам

Красной Армии”, які виходили окремими брошурами, містився заклик до бійців переходити на бік націоналістичних формувань, не підкорятися своїм командирам. У ряді випадків, з огляду на багатонаціональний склад Червоної армії, публікувалися звернення до представників окремих національностей із закликом підніматися на національно-визвольну боротьбу проти московських імперіалістів і сталінського режиму.

Третю підгрупу становлять газети, журнали, листівки, що видавалися місцевими окупаційними органами влади за активною участю колаборантських елементів. Так, на Волині виходили газети “Ковельські вісті”, “Горохівські вісті”, “Український голос” (м. Луцьк), у Галичині – “Львівські вісті”, на Полтавщині – “Голос Полтавщини”, в Харкові – “Нова Україна”, в Кривому Розі газета “Дзвін”, у Слов’янську – “Донецкая газета”, в Костополі, на Рівненщині, виходив журнал “Україна” [20, с.348–350]. На всій території України розповсюджувалася центральна окупаційна газета “Deutsche Ukrainische Zeitung”. Такий, далеко не повний, перелік окупаційних видань. За даними українського дослідника Б.Грановського, з дозволу гітлерівців в Україні виходило 239 періодичних видань²⁷. Колаборантські газети й журнали всіма засобами вихваляли гітлерівську владу, виражали вдячність за “звільнення” українського народу від більшовизму, пропагували німецьку культуру як взірць високої духовності тощо. Разом із тим ці видання можуть слугувати джерелом вивчення ідеології колабораціонізму, що виникла в Україні в добу окупації і мала значне поширення на всій території.

До п’ятої групи джерел відноситься мемуарна література. З огляду на те, що спогади очевидців Другої світової війни носять на собі значний відбиток суб’єктивної оцінки подій автором і ці спогади сформувалися під впливом багатьох факторів та ідеологічних впливів, до них варто ставитися з певною долею критичності й поділяти на певні типи. У вивченні цього джерела має значення час його виникнення, воєнні та повоєнні умови, в яких опинився автор, його вік під час війни й в період написання спогадів і т. п. І все ж вони мають непересічне значення для вивчення ідеологічної боротьби в роки війни.

До першого типу (за часом виникнення) зарахуємо спогади радянських воєначальників, командирів партизанських формувань, що видані за радянських часів. До таких належать твори Г.К.Жукова “Спогади і роздуми”²⁸, І.Х.Баграмяна “Фронтовими дорогами”²⁹, О.І.Родімцева “Твои, Отечество, сыны”³⁰, С.М.Штеменко “Генеральный штаб в годы войны”³¹. Не залишив поза увагою цю тему й колишній Генеральний секретар ЦК КПРС Л.І.Брежнев у своїх спогадах “Малая земля”³². Окремою сторінкою радянської воєнної мемуаристики можна вважати роботи видатних партизанських ватажків Т.А.Строкача “Наш позивний – Свобода”³³, А.П.Бринського “По той бік фронту. Спогади партизана”³⁴, С.А.Ковпака “Від Путивля до Карпат”³⁵, Л.Е.Кизи “Доверие. (О секретаре Ровенского подпольного обкома партии В.А.Бегме)”³⁶, “Остання зима” О.Федорова³⁷, О.Палажченко “Подвиг комісара. Семен Руднев”³⁸, С.Руднева “Щоденник про Карпатський рейд”³⁹ і багато інших. Усі наведені спогади, перелік котрих можна продовжити, мають одну спільну мету – показати керівну роль КПРС у боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками, якомога повніше розкрити масовість, героїзм, здатність народу на самопожертву в ім’я світлих комуністичних ідеалів, викрити злочинну діяльність українських самостійників. Їхня ідеологічна спрямованість очевидна й не викликає сумнівів.

Інший тип мемуарної літератури складають свідчення колишніх членів ОУН та УПА, що чинили спротив як радянській, так і німецькій владі. Це – книга Г.С.Стещока “Чорні дні на Волині. 1941–1944 або непоставлений пам’ятник: Спогади колишнього зв’язкового обласного проводу”⁴⁰, П.Філіпенка “Збройна боротьба на Волині: Спомин учасника”⁴¹, П.Пісоцького “Початки роздору підпільної боротьби на Волині. Спогади учасника боротьби про трагічні події 1941–1944 рр.”⁴². Сюди ж можна віднести книгу “В рядах УПА: збірник споминів бувших Вояків Української Повстанської Армії”⁴³, що опублікована в Нью-Йорку, підготовлену М.Г.Марунчаком книгу “В боротьбі за українську державу.

Есеї, спогади, свідчення, літописання, документи Другої світової війни”⁴⁴, щоденник учасника УПА О.Повшука, який зберігається в ЦДАГО України⁴⁵. Цей різновид спогадів відрізняється від попереднього тим, що автори намагаються висвітлювати не стільки злочини радянської влади, скільки показують відчайдушну боротьбу українських повстанців проти більшовизму за свободу українського народу, за право утворення суверенної держави. Прикладом, на перший погляд, ідеологічно незаангажованих спогадів можна вважати мемуари Ф.Пігідо-Правобережного “Велика Вітчизняна війна” – колишнього радянського службовця, який пережив окупацію і залишив батьківщину, не будучи при цьому ні колаборантом, ні самостійником⁴⁶. Вони також можуть бути джерелом вивчення поставленої проблеми.

Ще одним типом спогадів – джерелом вивчення ідеологічних змагань є мемуари колишніх генералів вермахту З.Вестфалю, В.Крейпе, Г.Блюментрита, Ф.Байерлейна, К.Цейтцлера, Б.Циммермана, Х.Мантейфеля, що ввійшли в збірку “Роковые решения”⁴⁷. До цієї ж групи належать спогади В.Шеленберга “Секретная служба Гитлера: Мемуары начальника управления шпионажа и диверсии службы безопасности” та А.Розенберга “Мемуары” (с комментариями Сержа Ланга и Эрнеста фон Шенка)⁴⁸. У цілому ці спогади можна класифікувати як підсумок функціонування нацистської ідеології, підбитий представниками переможеної армії.

Різноманітні засоби ідеологічного впливу в Україні в роки війни проявлялися в різних формах художньої продукції, яка мала зміст і носила інтерпретацію певних ідеологічних настанов, що торкалися питань місця і ролі тієї чи іншої нації в історії, культурі, в спорті, живопису, архітектурі, фольклорі, літературі. Відтак ми можемо виділити ще одну групу джерел, які безпосередньо торкаються поставленої теми.

Одним із найважливіших проявів ідеологічного впливу на населення України було кіно, яке використовувалося і радянським, і німецьким пропагандистським апаратом. Наприклад, кінофільм “Чапаев”, документальні стрічки “Розгром німців під Москвою”, “Орловська битва” широко використовувалися радянськими партизанами. Кінофільми нацистського кінорежисера Л.Ріфеншталь “Тріумф волі”, “Олімпія”, в яких вона демонструє переваги німців, були частими гостями українських кінотеатрів⁴⁹.

Велике значення для вивчення ідеологічного протистояння мають фотодокументи, що широко використовувалися радянськими, німецькими та націоналістичними службами пропаганди⁸. Як правило, вони тримали у фокусі злодіяння один одного й демонстрували їх широкому загалу, намагаючись привернути його кожен на свій бік. Інколи ці демонстраційні матеріали супротивники приписували один одному, що було ідеологічною диверсією і в чому не було нестачі в роки війни.

Яскравою сторінкою ідеологічного протистояння є фольклор періоду війни. Байки, анекдоти, прислів’я, карикатури, пісні, частівки часто відбивали реакцію населення на події і дають уявлення про ефективність політичних чи пропагандистських заходів сторін.

Значну інформативність про насичення ідеологічного простору презентують твори художньої літератури: романи, повісті, балади, поеми, вірші, що були написані в роки війни й поширювалися в армії, серед учасників руху Опору та серед населення. Так, популярними були повісті й оповідання Олександра Довженка “Повість полум’яних літ”, “Ніч перед боєм”, “Відступник”. Немало літературних творів вийшло з-під пера кореспондента фронтових газет Андрія Малишка. У збірках “До бою вставайте!” (1941), “Понад пожари”, “Україно моя” (1942), “Слово о полку”, “Битва” (1943), “Полонянка” (1944) висвітлювалися образи патріотів, завжди готових на самопожертву заради Батьківщини. Особливою популярністю серед фронтовиків користувалася поема Олександра Твардовського “Василь Тьоркін”. Образ кмітливого, веселого, з почуттям гумору бійця скріплював силу духу воїнів, надихав на подвиги. Патріотичні твори художньої літератури розповсюджувалися і серед радянських партизанів. Наприклад, повість М.Гоголя “Тарас Бульба”⁵⁰. Отже, художня

література воєнного періоду також може бути джерелом вивчення ідеологічного протистояння.

Важлива роль у пропагандистській роботі відводилася театру. Вистави різноманітних місцевих труп, мігруючих театрів, які відбувалися майже в усіх більш-менш значущих містечках, їхній репертуар викликали незмінну цікавість публіки незалежно від встановлення тієї чи іншої влади й також несли ідеологічне навантаження. Узагалі, соціокультурна сфера (театр, освіта, музейна справа, виставки), якій останнім часом дослідники стали приділяти більше уваги, також є предметом вивчення ідеологічного поля боротьби.

Особливу групу джерел становлять натуральні, речові джерела. До неї належать значки, знамена, уніформа, символіка. Сюди ж можна віднести знаки привітання, ритуальні жести, рухи, прийняті в ритуальній ході, маршах. Усі вони мали завуальоване ідеологічне навантаження і повинні були справляти цілком спрямований вплив на оточуючих.

Ідеологічні особливості знаходять відбиток і в термінології, наприклад гітлерівської Німеччини, в назвах нагород (Блуторден – “орден крові”, Ангстброше – “брошка страху”), прапорів (Блутфане – “стяг крові”), назвах таємних ставок А.Гітлера (Вольфшанце – “вовче лігвище”, Вольфшлюхт – “вовча ущелина”), назвах дивізій (“мертва голова”)⁵¹ й т. п. Таким чином, вивчення термінологічних особливостей дає можливість досконаліше вивчити прояви нацистської ідеології, її глибинні зв'язки з містифікацією і окультизмом.

Отже, значне розширення традиційної джерельної бази дасть можливість глибше й усебічно вивчити проблему ідеологічного протистояння в Україні в роки Другої світової війни. Протистояння, яке, з огляду на сучасну політичну обстановку в Україні, ще не закінчилося і є вагомим чинником суспільного життя.

1. Маркс К. и Энгельс Ф. Манифест Коммунистической партии. – М.: Политиздат. – 1975.
2. Ленин В.И. Полное собрание сочинений. – Т.26. – С.13–23, 43–93, 307–350; Т.35. – С.357–358; Т.39. – С.64–84.
3. Гитлер А. Моя борьба. – Харьков: Свитовид, 2003.
4. Розенберг А. Миф XX века: Пер. с нем. С.Н.Лобанов. – Харьков: Свитовид, 2005.
5. Донцов Д. Дух нашої давнини. – Дрогобич: Відродження, 1991.
6. Бандера С. Перспективи української революції. – Дрогобич: Відродження, 1999.
7. Бандера С. До засад нашої визвольної політики // Перспективи української революції. – Дрогобич: Відродження. – С.45–55.
8. Лебедь М. Українська повстанська армія. Її генеза, ріст і дії у визвольній боротьбі українського народу за Українську Самостійну Соборну Державу. – Дрогобич: Відродження, 1993. – Частина 1. Німецька окупація України.
9. Мельник А. Спогади та документи. – К.: Фондація ім. О.Ольжича, 1995.
10. Дзьобак В.В. Тарас Бульба-Боровець і його військові підрозділи в українському русі опору (1941–1944 рр.). – К.: Інститут історії України НАН України, 2002.
11. Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. – М.: Политиздат, 1985. – Т.7 (далі – КПСС в резолюциях...).
12. КПСС в резолюциях ... – Т.7. – С.134, 254, 316.
13. Там само. – С.139–141.
14. Там само. – С.258, 348, 410–411, 418–419, 474.
15. Там само. – С.330.
16. Коммунистическая партия Украины в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК: В 2-х т. – К.: Политиздат Украины, 1976. – Т.2. – С.5–7, 25–26, 39–40.
17. Там само. – С.82–93.
18. Історія застерігає. Трофейні документи про злочини німецько-фашистських загарбників та їхніх пособників на тимчасово окупованій території України в роки Великої Вітчизняної війни. – К.: Політвидав України, 1986.
19. Кокін С.А. Анотований покажчик документів з історії ОУН і УПА у фондах державного архіву СБУ. – К., 2000. – Вип.1.
20. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953. Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз: У 2-х кн. – К.: Либідь – Військо України. – 1994. – Кн.2.

21. Великая Отечественная война 1941–1945. События. Люди. Документы: Краткий исторический справочник / Под общ. ред. О.А.Ржешевского; Сост. Е.К.Жиганов. – М.: Политиздат, 1990.
22. Органы государственной безопасности СССР в Великой Отечественной войне: Сборник документов / Ред.: С.В.Степашин и др. – М., 1995. – Т.1. (1 января – 21 июня 1941 г.).
23. Верига В. Дорогами Другої світової війни. Дивізія “Галичина”. – Торонто: Канадське наукове товариство ім. Шевченка, 1998.
24. Кизя Л.Е. Народні месники. – Львів: Книжково-журнальне вид-во, 1960. – С.132; Клоков Г.Д. На ідеологічному фронті Великої Отечественної 1941–1945. – М.: Наука, 1983. – С.185.
25. Літопис УПА. Видання Головного Командування УПА / НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М.С.Грушевського; Вид-во “Літопис УПА”. – К.–Торонто, 1995. – Т.1. – С.464.
26. Бідоcha Л.М. Інтелігенція України в умовах “нового порядку” // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. стат. – К.: НАН України, Ін-т історії України, 2005. – Вип.9. – Ч.2. – С.157.
27. Грановський Б. Джерела альтернативного українознавства (Європа 1940–19454 рр.). Бібліографічний довідник. – К., 2002. – С.437.
28. Жуков Г.К. Спогади і роздуми. – К.: Політвидав України, 1985.
29. Баграмян І.Х. Фронтними дорогами. – К.: Вид-во ЦК ЛКСМУ “Молодь”, 1971.
30. Родимцев А.И. Твои, Отечество, сыны. – К.: Политиздат Украины, 1982.
31. Штеменко С.М. Генеральный штаб в годы войны. – М.: Изд-во Мин. обороны СССР, 1968. – Кн.1; М., 1981. – Кн.2.
32. Брежнев Л.И. Малая земля. – М.: Политиздат, 1978.
33. Строчак Т.А. Наш позивний – свобода. – К.: Політвидав України, 1975.
34. Бринський А.П. По той бік фронту. – К.: Політвидав України, 1978.
35. Ковпак С.А. Від Путивля до Карпат. – К.: Політвидав України, 1975.
36. Кизя Л.Е. Доверие. О секретаре Ровенского подпольного обкома партии В.А.Бегме. – М.: Политиздат, 1977.
37. Федоров О.Ф. Остання зима. Партизанська бувальщина / Літерат. запис Е.Шатрова. – К.: Дніпро, 1965.
38. Палажченко О. Подвиг комісара. Семен Руднев. – К.: Вид-во ЦК ЛКСМУ “Молодь”, 1970.
39. Руднев С.В. Щоденник про Карпатський рейд. – К.: Політвидав України, 1948.
40. Стешок Г.С. Чорні дні Волині. 1941–1944 або непоставлений пам'ятник: Спогади колишнього зв'язкового обласного проводу. – Володимир-Волинський, 1992.
41. Філіпенко П. Збройна боротьба на Волині: Спомин учасника. – Вінніпег: Волинський видавничий фонд, 1958.
42. Пісоцький П. Початки роздору підпільної боротьби на Волині: Спогади учасника боротьби про трагічні події 1941–1944 рр. – Тернопіль: Лілея, 2001.
43. В рядах УПА: Зб. споминів бувших Вояків Української Повстанської Армії. – Нью-Йорк: Т-во бувших Вояків УПА в ЗДА і Канаді.
44. В боротьбі за українську державу. Есеї, спогади, свідчення, літописання, документи Другої світової війни (зрадагував М.Г.Марунчак). – Вінніпег: Світова Ліга українських політичних в'язнів, 1990.
45. Щоденник О. Повшука / ЦДАГО України. – Ф.57, оп.4, спр.344, арк.127.
46. Пігідо-Правобережний Ф. Велика Вітчизняна війна (Спогади та роздуми очевидця). – К.: Смолоскип, 2002.
47. Вестфаль З., Крейпе В., Блюментрит Г. и др. Роковые решения. – М.: Воениздат Минобороны СССР, 1958.
48. Розенберг А. Мемуары. С комментариями Сержа Ланга и Эрнеста фон Шенка. – Харьков: ООО “Див”, 2005; Шеленберг В. Секретная служба Гитлера: Мемуары начальника управления шпионажа и диверсии службы безопасности СД; Пер. с англ. В.С.Ионкина. – К.: Доверие, 1991.
49. Бенчак И.М. Из истории братского содружества народов СССР в борьбе против фашистских оккупантов // Коммунистическая партия организатор освобождения советской Украины от фашистских захватчиков. – К.: Политиздат Украины, 1975. – С.151; Попудренко Н. Щоденник. – К., 1949. – С.129–132; ЦДАГО України. – Ф.65, оп.1, спр.1, арк.168; Ф.94, оп.1, спр.1, арк.27.
50. Наумов М. Хинельские походы. – М.: Молодая гвардия, 1972. – С.290–292.
51. Энциклопедия третьего рейха. 3-е изд. – М.: Локид-Пресс. Рипол Класик, 2005.

The historical sources of the ideological fighting in Ukraine during the years of World War II are characterized in the article. Much attention is paid to the archive's unpublished documents, memoirs literature, periodicals, recollections of the military actions' representatives, photo-documents.

Key words: *ideological fighting, historical sources, World War II, archive's materials, periodicals, memoirs literature.*

УДК 94 (477.86):930.25
ББК 63.3 (4 Укр.)01

Людмила МІЩАНЧУК

ВІДОБРАЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ 40–50-х рр. ХХ ст. У ПАРТІЙНИХ ДОКУМЕНТАХ ІЗ ФОНДІВ ДЕРЖАРХІВУ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

У статті аналізуються документи ДАІФО, що розкривають основні тенденції національно-визвольного руху в 40–50-х рр. ХХ ст. Автор розглядає стенограми засідань Станіславського обласного комітету партії, матеріали партійних конференцій тощо, які дозволяють отримати інформацію про діяльність ОУН та УПА впродовж зазначеного часового проміжку.

Ключові слова: національно-визвольний рух, репресії, ОУН та УПА.

Нехай існує боротьба ідей,
Законів, актів, пунктів і статей,
Хай не забракне нам терпіння,
Коли збираємо розкидане каміння...

Дарія-Марія Хімко

Україна вже понад 17 років є незалежною європейською державою, визнаною світовим товариством.

З проголошенням незалежності української держави в науковців з'явилася можливість об'єктивного підходу до окремих суперечливих сторінок вітчизняної історії, які за радянських часів із відомих причин перекручувалися чи замовчувалися. Стало очевидним, що яскраву сторінку в історію боротьби за незалежну Україну вписала ОУН та УПА, принісши на вітвар свободи життя тисяч полеглих патріотів. Ареною найсильнішого національно-визвольного руху протягом останніх ста років була саме Західна Україна й, зокрема, Станіславщина. На підставі документів обкому Комуністичної партії (більшовиків) України з фондів ДАІФО спробуємо відтворити картину національно-визвольних змагань 40–50-х років ХХ ст. у нашому регіоні. Основна частина документів до 1991 р. зберігалася в партархіві й широкого доступу до них громадськості, певна річ, не було. З 1991 р. вони були передані держархіву, й науковці та дослідники отримали унікальну можливість ознайомитися з ними. Однак, у силу об'єктивних причин, ці документи ще не в повному обсязі введені в науковий обіг.

Партійні матеріали 40–50-х рр. ХХ ст. – це стенограми засідань обкому партії, зборів партійного активу області, партійних конференцій, на яких розглядалися питання боротьби з ОУН та УПА. В основному, це виступи секретарів обкому партії, начальників НКВС і МДБ області й районів, командуючих Прикарпатським округом і 38-ю армією, прокурора округу та його заступника, командирів окремих військових формувань, “високоставлених гостей” із Києва й інших партійних діячів.

Події в документах висвітлені тенденційно, з точки зору противника, тому сприймати їх треба досить критично, враховуючи об'єктивні та суб'єктивні фактори. Документи містять інформацію про рівень діяльності ОУН та УПА в 1944–1950 рр. Боротьба була жорстокою і кровопролитною з обох боків, що ставило в надзвичайно важке становище місцеве населення, яке відчувало на собі тиск ворогуючих сторін. Згадаємо, що спричинило виникнення УПА на теренах Галичини й хто входив у її ряди. Українська повстанська армія не могла розраховувати на будь-яку підтримку ззовні. Вона мала черпати свої сили лише з внутрішніх резервів власного народу. УПА виразно визначала себе не як рух опору, а як рух повстанський, національно-визвольний, метою якого було створення незалежної української держави. Тому вона вела військові дії проти всіх, хто становив загрозу для

української незалежності: СРСР, Польщі, Німеччини. Ворогом номер один став Радянський Союз, головним завданням якого було встановлення контролю над потенційно ворожим йому суспільством. Ця мета досягалася, в першу чергу, репресіями, які свідчать про справжній характер радянського тоталітарного режиму як безпрецедентного руйнівника людського матеріалу й держави-вбивці.

У документах обкому партії виявлені факти пасивних дій регулярних формувань Радянської армії проти УПА, жорстокого розкуркулювання селян, їх виселення у східні райони. Не зважаючи на великі втрати, ряди УПА поповнювалися все новими борцями, та й чекістів у західні області прибувало все більше. Документи свідчать про факти мародерства з боку червоноармійців, свавілля офіцерів, спроби партії виправити становище. Зі свого боку, УПА теж відповідала жорстокістю, не шкодуючи ні окупантів, ні своїх запроданців, не зважаючи на стать і вік.

Усі витяги зі стенограм ми наводимо мовою оригіналу. Слід відмітити, що, переглядаючи сторінки документів і вчитуючись у кожне слово, мимоволі стаєш співучасником тих полум'яних подій, очевидцем трагічних сцен. Історія уникає емоцій, та в даному випадку важко залишатися байдужим. Повстанська боротьба викликає і співчуття своєю приреченістю (документи чітко дають це зрозуміти), і захоплення відвагою та самопожертвою її учасників. Цей величезний пласт історії ще далеко не повністю розкритий, а тому ми спробуємо ознайомити вас із тими сторінками, які, на наш погляд, становлять певну цінність із точки зору фактичного матеріалу.

З початком Другої світової війни вся мережа оунівських організацій Степана Бандери після арешту уряду Я.Стецька перейшла в підпілля. Центральна ідея, яку вона обстоювала, була сформульована в одній із листівок: “Ми боремося за Українську державу, а не за чужий імперіалізм. Ми мусимо берегти наші сили, бо впевнені, що війна у своїй кінцевій фазі надасть нам державу...”. Генеральною лінією ОУН залишалось утримання від активних широкомасштабних дій і розбудова підпільної мережі, яка змогла б перебрати владу в разі зміни політичної ситуації.

Після відступу більшовиків на початку війни в багатьох галицьких містах – Львові, Тернополі, Станіславі німці відчинили подвір'я радянських тюрем і дозволили місцевим жителям шукати серед убитих своїх зниклих під час більшовицького відступу родичів і знайомих. Вигляд понівечених тіл зі слідами садистських катувань приголомшував свідомість і закликав до помсти. Проте сподівання місцевого населення на те, що німці принесуть новий стабільний європейський порядок, у якому знайдеться місце й незалежній українській державі, теж не справдилися.

Трагічний досвід німецької окупації дозволив українцям дійти висновку про абсолютну ворожість і антигуманний характер фашизму. Це посилювало визвольний рух, історія якого є однією з найменш вивчених і найбільш сфальсифікованих тем Другої світової війни. Пальма першості в цій фальсифікації належить, поза сумнівом, радянській історіографії.

Традиційною радянською точкою зору було вважати український повстанський рух витвором німецької влади. Насправді ж він виник як захисна реакція місцевого українського населення проти фашистських репресій. У вересні – жовтні 1942 року були створені перші значні військові формування українських націоналістів під проводом С.Бандери. А в січні 1944 року Роман Шухевич став головнокомандувачем цього руху. До складу новоствореної УПА ввійшли представники різних політичних груп і національностей, з яких під керівництвом ОУН витворилася справжня армія, чисельність якої, за даними НКВС УРСР за період із лютого 1944 року до 1 січня 1946 року, сягала 280 тисяч чоловік. Якщо вірити найновішим підрахункам, за весь час існування УПА й підпілля ОУН через них перейшло понад чотириста тисяч чоловік¹ – майже вдвічі більше, ніж через червоні партизанські загони!

З наступом радянських військ на Україну керівництву УПА стало очевидним, що першочерговим завданням з осені 1943 року є збройна боротьба із Червоною армією і радянськими партизанами. У той же час партійне радянське керівництво області починає боротьбу проти ОУН та УПА “со всей большевистской настойчивостью”. Воно звітує про те, що “2000 бандитов убито и до 4000 с лишним забрали в плен только за ноябрь...”², що готується до друку “...воззвание правительства. Это – политическое наступление на оуновцев...”³, що “органы НКВД... должны... наносить серьезные удары по бандитским группам и главным образом, нужно выкорчевать их руководство. ...Нужно пойти по линии увеличения репрессий к семьям бандитов и к семьям их пособников...” (з виступу секретаря Станіславського обкому партії М.В.Слоня на зборах партактиву області від 8 грудня 1944 року)⁴. Водночас радянська влада визнавала, що “...в состав бандформирований вошли и люди, которые являются социально близкими нам людьми”⁵. “Оуновцы и УПА принимают меры к националистической обработке молодежи в возрасте от 14 до 18 лет в так называемые организации “Юнатства”, создают различные кружки националистические. В этот период они изучают историю Украины, различную литературу... У нас арестована одна из руководителей организации Груба Мария, она показала: “Вся украинская молодежь в боевых отрядах УПА боролась и борется с немцами и большевиками за Самостоятельную Украину”. Молодежь и интеллигенция сел находилась и находится под влиянием активных националистических элементов”⁶.

Радянське керівництво визнавало, що “... в этом крае с нами воюют даже дети.” З виступу командуючого 38-ю армією генерал-полковника Москаленка: “У нас есть сердобольные карательные органы, которые считают, что девушек молоденьких и мальчишек... еще не совсем совершеннолетних нечего арестовывать. А если эти маленькие люди убивают наших офицеров и бойцов?... Нужно свирепо расправляться, а чтобы были причины для расправы, нужно поработать и покопаться, и эти причины найдутся”⁷. З виступу начальника обласного управління МДБ Сарасва: “...Некоторое количество молодежи и сельской и учащейся до сего времени находятся под влиянием оуновцев... В 1948 г. органами МГБ Станиславской области арестовано за активную оуновскую деятельность определенное количество оуновцев и их пособников, в числе арестованных молодежь в возрасте от 17 до 20 лет составляет 40%. Среди имеющихся в области бандитов-нелегалов, имеется примерно такой же процент молодежи”⁸.

Часто “радянізацію” проводили люди, позбавлені тих високих моральних якостей, про які так любила писати радянська преса. Місцеві комуністи порушували радянські закони, грабували своїх, пиячили. Про це свідчать документи: “Между 14 и 19 октября 1944 г. в/ч 39918 проводила набор среди населения... Надворнянского района... для зачисления в свою часть... Набор заключался в том, что представители этой в/ч приезжали на автомашине в село с группой бойцов-автоматчиков, окружали село и у всех мужчин – украинцев (поляков отпускали), не считаясь с наличием брони у рабочих нефтепромыслов, забирали документы, уничтожали их на месте, а мужчин погружали на машины и увозили в Ворохту Яремчанского района по месту квартирования части. В результате схвачено было 16 человек, а остальные разбежались в лес от насильственного увода в армию”⁹. З виступу секретаря Гвіздецького РК КП(б)У Верниченка: “Начальник паспортного стола Фетисов систематически пьет... Участковый уполномоченный НКВД пьянствует, убил девушку, будучи пьяным и остался безнаказанным...”¹⁰.

Наприкінці війни розгалужений сталінський репресивний апарат, що діяв на західноукраїнських землях, широко використовував уже випробуваний у попередні роки арсенал репресивних акцій. Арешти, вбивства, конфіскації майна, масові депортації, запровадження системи заручництва – ось далеко не повний перелік форм і методів репресивного тиску на місцеве населення.

Своєрідним сигналом до початку репресій стало розпорядження НКВС від 7 січня 1944 р. про те, що жителів, які допомагали ОУН та УПА, заарештовувати з конфіскацією майна й відправляти до Чорногорського спецтабору (Красноярський край). Так, у справі №48/224 від 23.09.1947 р. за звинуваченням Сиви Дмитра Васильовича за ст.58 – 1 ч.ІІ КК УРСР мова йде про несплату державі продуктів харчування та примусове виселення сім’ї Д.В.Сиви у віддалені місця СРСР¹¹.

Під кінець війни репресивна діяльність радянського режиму на західноукраїнських землях посилюється. Зокрема, в березні 1944 р. з’являється нове розпорядження НКВС, де зазначається, що сім’ї, в складі яких є оунівці, які перебували на нелегальному становищі, а також сім’ї засуджених оунівців узяти на облік і вислати до тилкових областей Союзу. Так, у справі №1–3 за ст.78 ч.3 КК УРСР від 22 січня 1948 р. мова йде про те, що “Борис Анну Васильевну, Борис Юлию Гавриловну как членов семьи участников банды УПА сослать в Новосибирскую область сроком на 5 лет... Имуущество конфисковать”¹².

Основними жертвами репресій, крім членів сімей оунівців і так званих “банд-пособників”, були куркулі із сім’ями, стара галицька інтелігенція, греко-католицькі священики. Про масовий характер репресій переконливо свідчить той факт, що лише протягом 1946–1948 рр. у східні райони СРСР було депортовано майже 500 тис. західних українців. Під колесами репресивної машини опинилися тисячі мирних жителів, серед яких було багато жінок і дітей. Свавілья, беззаконня, провокації стали нормою поведінки спецвійськ у Західній Україні. УПА була єдиною силою, що змогла протистояти сталінському режимові.

Улітку 1945 р. радянське керівництво кинуло проти упівців частини своєї армії, які поверталися із Заходу після перемоги над Німеччиною. Однак втомлені війною війська не виявили великої боєздатності. Ось витяг із виступу секретаря Рожнятівського РК КП(б)У Шевченка: “...Троих бандитов мы убили..., но районный проводник сумел уйти. Здесь подкачал наш красноармеец. Когда вышел их главарь и начал стрелять из пулемета, красноармеец упал и поднял крик... он дал возможность бандиту ударить. Этого красноармейца мы расстреляли”¹³.

З другої половини 1945 р. за вказівкою Проводу ОУН великі підрозділи (400–500 чол.) були переформовані в дрібніші. Добре згуртовані й озброєні, вони дислокувалися в лісових масивах. У сільській місцевості було розбудовано широку мережу підпільних боївків із 10–15 чол. Було створено ієрархію нелегальних структур у вигляді станиць, кушів, районних, надрайонних, окружних і крайових проводів ОУН. Ці структури протистояли місцевим радянським органам влади й дозволяли керівництву ОУН та УПА утримувати під своїм контролем практично всю територію Західної України. Радянські війська могли контролювати лише міста, залізниці та важливі стратегічні об’єкти. Однак навіть після зміцнення своїх позицій радянська влада здебільшого діяла лише вдень; із настанням сутінків і аж до світанку тривав час влади УПА, про що свідчать документи: “В одном селе женщина Антоняк Мария Степановна говорит, что если советы придут днем, банда приходит ночью; если советы приходят ночью – банда приходит днем...”¹⁴.

У боротьбі з повстанцями радянська влада використовувала так звані “приманки” (в село завозили продукти, робили засідки й чекали повстанців або залишали в будинку телефон, папір, відходили на певну відстань і при появі упівців стріляли на ураження тощо). Та боротьба тривала. З виступу М.В.Слоня, першого секретаря обкому КП(б)У: “В декабре раскрыта подпольная организация в Рогатынском педучилище (около 30 человек)... Раскрыта организация в Рогатынской средней школе – около 6 человек. Руководители арестованы”¹⁵.

Від часу приходу на Західну Україну в лютому 1944 р. до пізньої осені 1945 р. війська НКВС і Львівського військового округу провели 27 тис. бойових операцій проти ОУН та УПА. У свою чергу, повстанці здійснили близько 6 тис. операцій проти радянських частин. Аналізуючи ці дані, можна ствердити, що в середньому на кожний день перших

двадцяти місяців радянської влади в Західній Україні припадало біля 500 сутічок між УПА й радянськими військами. Крім того, члени підпілля в 1944–1945 рр. здійснили 14,5 тис. диверсійних і терористичних актів.

Наведені цифри переконливо засвідчують всенародний характер боротьби проти радянської влади – таких масштабів не вдалося б досягти, якби ОУН та УПА, як стверджували радянські ідеологи, були “зграєю найманих убивць”. Національно-визвольний рух користувався підтримкою населення, подібно як спротив Москві в Афганістані в 1980-х рр. і в Чечні 1994–1996 рр. Ось свідчення начальника обласного управління МДБ Сараєва від 8 січня 1949 р.: “Летом прошлого года были проведены операции в Войниловском районе. В 4-х селах района аресту подверглись председатели сельских Советов, которые полностью работали на оуновское подполье”¹⁶.

Героїзм і жорстокість, благородство й підступність ішли поруч у цій нерівній боротьбі. Штатні працівники держбезпеки проникали в структури ОУН та УПА або ж, видаючи себе за повстанців, часто-густо самі провокували хвилі насильств. Постійно проводилися “прочісування” кадрового складу підприємств та установ, “бандитськими” оголошувалися цілі села. Олександр Довженко у своєму щоденнику передавав розповідь енкаведиста, який вихвалявся своїми подвигами: “Одного націоналіста я повісив вниз головою і палив на повільному вогні, вирізав з нього шматки м’яса... а він, гадюка, так і помер з криком “Слава Україні!”; скільки я їх перемордував”¹⁷.

У 1945 р. політбюро ЦК КП(б)У навіть змушене було двічі приймати постанови про факти грубих порушень “радянської законності” в західних областях України, тому що каральні акції радянських органів супроводжувалися жорстокістю і мародерством. Читаючи партійні документи, можна зустріти й анекдотичні ситуації, в які потрапляли носії “високої комуністичної моралі”: “Нередки случаи бывают, когда оперативные работники, занимаясь панибратством с солдатами, вместо бандитов на селе ищут самогон, жареных кур, молоко и женщин... а ряд оперативных работников, разложившись, имеют прямую связь с бандитами. Так было с оперуполномоченным Карцевым в Богородчанском районе, который сожительствовал с женой бандита полтора года, жил у него на квартире, в то же время еѐ муж-бандит сидел в бункере этой же квартиры и выпивал вместе с Карцевым. Ответственные работники областного управления МВД на операции не выезжают, зато на зайцев выезжают каждое воскресенье с охраной солдат до батальона и больше”¹⁸. Або з виступу члена бюро Станіславського обкому КП(б)У І.С.Онищенко від 11 липня 1949 р.: “Возьмем колхоз им. Сталина. Председатель колхоза заявляет: “Если не будет уполномоченных таких, как райком партии присылает, нам легче будет работать”. “Почему?” – спрашиваю. “Потому что, они сами себя компрометируют и нас в том числе”. Там один коммунист был секретарем парторганизации, он напивается до такой степени, что теряет облик не только коммуниста, но и человека. Одевается в женскую одежду и бегаёт по селу, стреляет из автомата кур... Это не единичный случай, а у них это система: коммунисты приезжают в села, напиваются и устраивают дебош”¹⁹. Без коментарів.

У січні – квітні 1946 р. відділи НКВС після значного поповнення своїх сил повели масований наступ проти УПА. Втрати повстанців сягали до 40%, і в червні 1946 р. командування вирішило поступово демобілізувати всі відділи УПА. Протягом 1946–1949 рр. національно-визвольний рух обмежувався терактами проти радянської адміністрації, нападами на відділи НКВС, організацією бойкоту виборів та опору колективізації. Не зважаючи на вперту боротьбу, територія впливу упівців неухильно зменшувалася. Восени 1949 р. командування УПА віддало наказ розформувати активні бойові одиниці, ряди борців ріділи з кожним днем. Це видно з виступів обласних радянських керівників. “За последние 3 месяца органами и войсками МГБ ... на территории области ликвидировано 713 участников оуновского подполья и их пособников...”²⁰. Із звіту Станіславського обкому КП(б)У “Про роботу Станіславського обкому КП(б)У за перше півріччя 1950 р.” Секретарю ВКП(б)

Г.М.Маленкову від 7 серпня 1950 р.: “Если в 1949 г. убито 740 и арестовано 1002 бандита, то за первое полугодие 1950 года ликвидировано 1050 бандитов, в том числе убито 257 человек, кроме этого явилось с повинной 2274 человека, в том числе бандитов 28, участников оуновского подполья 129 человек.

В 1949 году было выселено за пределы области 1684 семьи участников оуновского подполья и их пособников, за первое полугодие 1950 года выселено 2465 семей и сейчас эта работа продолжается.

В 1950 году органами госбезопасности удалось разоблачить и изъять значительное количество националистических элементов в школах и учебных заведениях области, среди учащихся и 37 националистов вскрыто среди учительского персонала... Нам удалось ликвидировать значительную часть руководящего состава ОУН – краевого “провода”, окружных, надрайонных и других, всего 336 человек”²¹.

У ці роки одним із головних напрямів діяльності УПА була пропагандистська робота серед тих категорій населення Східної України, які через обставини післявоєнного життя опинилися в західних областях УРСР. Перш за все це стосувалося солдатів і офіцерів регулярних частин Червоної армії – згідно з інструкціями проводу, їм, на відміну від бійців спецзагонів МВС, під час полону зберігалось життя. У багатьох випадках полонених червоноармійців після короткого допиту звільняли, набивши їхні кишені харчами та пропагандистською повстанською літературою. НКВС визнавало, що військовослужбовці підпадали під ідейний вплив УПА й самі перетворювалися на “носіїв антирадянських настроїв”, про що свідчать документи. Особливо варто зазначити, що серед тих, хто потрапив під вплив пропаганди УПА, було багато росіян.

Іншою категорією східноукраїнського населення, з якою контактували повстанці, були десятки тисяч селян зі Сходу й Півдня України, котрі, рятуючись від голоду восени і взимку 1946–1947 рр., масово виїжджали в Галичину. Додому вони поверталися не лише з хлібом, але й із націоналістичними листівками й брошурами. Крім того, в галицьких селах перебувала значна кількість учителів зі Східної України, яких у післявоєнні роки направили сюди для навчання дітей у дусі радянської ідеології. Повстанці намагалися перетворити своїх ідейних противників на союзників і, як відомо, безуспішно: в 1949 р. багатьох учителів відкликали назад у східні області України.

Сили національно-визвольного руху на початку 50-х рр. підірвало ще й завершення в Західній Україні масової колективізації: встановлення жорсткого контролю над галицьким селом унеможливило постачання повстанських загонів харчами.

5 березня 1950 р. у сутичці із частинами НКВС загинув Головнокомандувач УПА Роман Шухевич. Збройне підпілля продовжувало організовану боротьбу до травня 1954 р. Деякі невеликі частини діяли ще довше, доказом чого служить оголошення чергової амністії ще в 1956 р. Повідомлення про викриття окремих криївок траплялися ще в 1960-х роках. Сильного удару рухові було завдано після вбивства агентом КДБ у Мюнхені Лева Ребета (1957) й Степана Бандери (1959).

Значення національно-визвольного руху важко переоцінити. “Якщо взяти до уваги час тривання, географічні межі та напругу дії, – писав у 1963 р. Д.Армстронг, – дуже ймовірно, що УПА є найважливішим досьогочасним прикладом насильного опору проти комуністичного панування”. У будь-якій тоталітарній державі завжди знаходиться жменька сміливих і жертвних людей, які готові переступити нав’язані зверху норми поведінки заради захисту дорогих їм політичних або ж релігійних ідеалів, зрештою – заради захисту почуття людської гідності, в якому їм відмовляє тоталітарний режим. У випадку з УПА, коли кількість таких людей вимірювалася десятками тисяч, спротив виходив за рамки поодиноких випадків і мав далекосяжні політичні наслідки. Не останнє значення мав той факт, що частина повстанців – мешканці Східної України – на відміну від західноукраїнців, самі були “продуктом радянського режиму”. Тому повстанський рух сіяв зерна спротиву тоталі-

тарній системі. Зі збройної боротьби народжувався громадянин, який на відміну від пересічного жителя Радянського Союзу був свідомим своїх прав і, що важливіше, був готовим відстоювати й захищати ці права.

Правдивість останньої тези засвідчила ще одна сторінка з історії національно-визвольного руху, дія якої відбулася далеко за межами України: прибуття до сибірських таборів полонених-упівців викликало пробудження людської гідності в інших ув'язнених. О.Солженіцин в "Архіпелазі ГУЛАГ" згадував, що перша хвиля опору в сталінських концтаборах почалася з прибуттям західноукраїнських повстанців. "Для всього цього руху, – писав він, – вони всюди зробили дуже багато, та й вони зрушили віз. Дубівський етап (етап, з яким приїхали упівці) привіз до нас бацилу бунту. Молоді, сильні хлопці, взяті просто з партизанської стежки, вони ... роздивилися, жахнулися і потягнулися до ножа"²².

Полонені українські повстанці разом із литовськими, латвійськими й естонськими партизанами зупинили терор карних злочинців проти політв'язнів. Більше того, вони самі встановили терор проти сексотів. Численні спогади тих часів засвідчують, що серед усіх в'язнів "бандерівці" були найбільш невгамовними. Визнанням їхньої керівної ролі в організації непослуху став той факт, що чекісти цим іменем називали в таборах не лише західних українців, а й балтійських повстанців – усіх, хто насмівився виступати проти радянської влади, незалежно від національності²³. У 1946–1955 рр. у таборах Сибіру та Середньої Азії прокотилася хвиля масових бунтів, якими разом з ув'язненими командирами радянської армії керували офіцери й воїни ОУН та УПА.

З цілковитою впевненістю можна сказати, що протиокупаційна, національно-визвольна боротьба, що її в 1940–1950-х рр. ХХ ст. здійснювали УПА, ОУН і багатомільйонні маси українського народу, з погляду масового героїзму й патріотизму, фанатичної самопожертви всіх її учасників і широких українських народних мас, а також неймовірно важких карально-терористичних, тоталітарно-репресивних умов цієї боротьби, є небаченою не тільки у вітчизняній, але й у світовій історії. Ця боротьба є однією з найславетніших і найтрагічніших сторінок історії нашої багатостраждальної Матері-України.

1. Коваль М.В. ОУН та УПА: між третім рейхом і сталінським тоталітаризмом // Український історичний журнал. – 1994. – №2. – С.98.
2. ДАІФО. – Ф.П-1, оп.1, спр.163, арк.76.
3. Там само.
4. Там само. – Арк.77.
5. Там само. – Спр.162, арк.16.
6. Там само. – Спр.162, арк.16 зв.
7. Там само. – Спр.259, арк.70–71.
8. Там само. – Спр.893, арк.200.
9. Там само. – Спр.170, арк.55.
10. Там само. – Спр.259, арк.17.
11. Там само. – Ф.Р-1486, оп.1, спр.11, арк.31.
12. Там само. – Ф.Р-743, оп.1, спр.17, арк.30.
13. Там само. – Ф.П-1, оп.1, спр.393, арк.40.
14. Там само. – Арк.35.
15. Там само. – Арк.25.
16. Там само. – Спр.893, арк.198.
17. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953. Суспільно-політичний та правовий аналіз: У 2-х кн. – К., 1994. – Кн.І. – С.180–181.
18. ДАІФО. – Ф.П-1, оп.1, спр.987, арк.36.
19. Там само. – Спр.938, арк.111–112.
20. Там само. – Спр.1154, арк.26.
21. Там само. – Спр.1211, арк.17.
22. Солженицын А. Архипелаг ГУЛАГ, 1918–1956. Опыт художественного исследования. – М., 1991. – Ч.V–VII. – С.160–161.

23. Дубас М. Гулагівська енциклопедія Жака Россі // Україна в минулому. – К.–Львів, 1993. – Вип.3. – С.136.

The archive's documents are analyzed in the article which outlines the main trends of the national-liberating movement in 40–50 of the 20th century. The author presents the Stanislaw's regional party's committee stenographs, materials of the party's conferences etc, which allow us to get the information of the OUN, URA activity during the mentioned period.

Key words: national-liberating movement, repressions, OUN, URA.

УДК 94 (477.8) (093)

ББК 63.3(4 Укр.)

Марія ПЕЛЕСОК

СПОГАДИ ЯК ДЖЕРЕЛО ДО ВИВЧЕННЯ ОСОБИСТОСТІ РОМАНА ШУХЕВИЧА

У статті підкреслено вагомий роль спогадів як історичного джерела до вивчення військово-політичної діяльності Романа Шухевича. Пропонуються спогади про Р.Шухевича, його родичів, товаришів дитинства і юності, наводяться спогади періоду його підпільної діяльності в лавах УВО-ОУН. Найчисленнішу групу становлять спогади про Р.Шухевича як головнокомандувача УПА.

Ключові слова: Роман Шухевич, УПА, УВО-ОУН, спогади, історичне джерело, мемуарний нарис.

Досліджуючи роль тієї чи іншої особистості в історії, ми, зазвичай, вивчаємо різні грані її громадської, політичної, військової діяльності. Пріоритетним є такий контекст і стосовно постаті Р.Шухевича на тлі епохи Воюючої України. Поряд із тим незначна частина уваги зверталася на вивчення характерних рис його особистості, що виражались у життєвій позиції, морально-психічних установках, взаєминах з оточуючими. Адже власне на цій основі Р.Шухевича як людини базувалася громадська, військова, політична, організаторська діяльність Тараса Чупринки. Через призму його індивідуальності переломлювалися стратегія, тактика, методи та принципи його багатогранної діяльності.

Про сутність Р.Шухевича як людини дізнаємося зі спогадів товаришів, друзів, знайомих генерал-хорунжого; з історичних джерел, що висвітлюють буремні події того часу, а також із публікацій науковців – дослідників особистості Романа Шухевича¹.

Кількість праць, присвячених Тарасові Чупринці, останнім часом збільшується, поступово зростає мемуарний доробок. Лише в 45 томі "Літопису УПА" передруковано з діаспорних і сучасних видань 46 споминів про Р.Шухевича людей, особисто знайомих із ним, які дають можливість краще розкрити маловідомі риси його характеру².

У зв'язку з цим необхідно систематизувати та конкретизувати деякі основні моменти, від висвітлення яких залежить уявлення про Головного командира УПА не лише як про політика, військового, але й як про звичайну людину³.

Про будь-яких діячів підпілля глибоких мемуарних творів не могло бути. В умовах суворой конспірації не розголошували інформації про особисті зустрічі, контакти. При тому, що тісні особисті зв'язки існували, в окремих випадках мусимо покладатися на скупі згадки та фрази й робити певні висновки.

Пропонована стаття порушує проблему інформативності спогадів про Романа Шухевича як джерела до вивчення особистості останнього в уявленні його сучасників, створення колективного образу, який постає після прочитання й аналізу їхніх спогадів.

Ще Плутарх у вступі до біографії Юлія Цезаря зауважив, що історики пишуть не історію, а життєпис, де не завжди в найславетніших діях видно добродетельність або порочність людини, що часом якийсь незначний вчинок, слово, жарт краще виявляють характер

людини, ніж битви, в яких гинуть десятки тисяч, керівництво значними арміями й облоги міст⁴.

У спогадах можна знайти численні подробиці, які змушують по-новому підійти до оцінки особистості, світогляду, характеру Романа Шухевича. Адже мемуари – це минуле з його сучасниками й подіями, пропущене крізь індивідуальну свідомість автора.

Ретроспективність і суб'єктивність, як провідні ознаки мемуарної прози, завжди присутні в будь-яких спогадах, але виявляються неоднаковою мірою. Різний вияв цих якостей визначає особливості змісту й фактологічної насиченості спогадів. Слід також зважати на властиву редакторам і видавцям спогадів тенденційність при їхній публікації.

Визначальними рисами мемуаристики про Шухевича є: прив'язка до подій, в яких сам автор спомину брав участь, пов'язаність із конкретним періодом життя Р.Шухевича, політична лояльність, зокрема більшість споминів про Р.Шухевича створено його друзями, соратниками з визвольної боротьби, що не могло не позначитися на їхньому змісті. До кола зацікавлень потрапили насамперед ті події, які дали можливість авторам певний час спілкуватися, працювати й навіть проживати разом із Р.Шухевичем. Тому їх можна згрупувати за тематико-хронологічним принципом. У багатьох із них ідеться про одні й ті ж події, проте автори інтерпретують їх по-своєму. Більшість споминів опубліковано у вигляді статей, доповідей, інтерв'ю в діаспорних періодичних виданнях і збірниках, частина є уривками з широких спогадів. Створені ці спомини вже після смерті генерала, тому в їхньому змісті спрацьовував принцип – “Про мертвих або добре, або нічого”.

Досить численну групу становлять спомини товаришів дитинства і юності (1907–1926 рр.) Р.Шухевича, його родичів, учителів.

Про окремі епізоди з дитинства йдеться в спомині його шкільного вчителя С.Шаха. Спогад цей було виголошено у формі доповіді⁵. Він указує на зацікавлення малим Романом військовими операціями, зброєю. За спогадами С.Шаха, худорлявого Романа вельми цікавили розмови військовиків. Згадував він також любов Р.Шухевича до літератури, особливо до історичних повістей, зацікавленість військовою історією, топографією⁶.

Василь Лаба, професор Української гімназії у Львові, добре знав рідню Шухевичів. Згадуючи про характерні ще малому Роману побожність, сильну віру в Бога, зауважує: “Роман Шухевич зробив на мене враження невспірно до його віку задумливого молодця. Завжди здавалося мені, що в його легко кучерявій головці снуються думки, які далекі від нас”⁷.

За спогадами його товаришів по навчанню Л.Ярошевського, Р.Голода, Р.Турка, Роман був скромним, принциповим, працьовитим, відповідальним і серйозним і притому веселої вдачі. У навчанні уважний, поважав професорів, відповідав коротко, чітко, прямо, але чемно й приязно. Часто брав участь у святах, які влаштовувала молодь гімназії⁸. Зокрема, Р.Турко згадував: “Роман Шухевич уже при перших зустрічах, у коротких розмовах зробив на мене сильне враження своїм спартанським виглядом, бистрим поглядом, яким начебто хотів гіпнотизувати. Він був непересічно здібний, не мав проблем в науці, отримувал оцінки лиш “дуже добре” або “відмінно”. Він був і співаком, і прекрасним музиком, а його спеціальність була гра на фортепіані. Рівночасно він був здібним спортсменом, був товариський, не цурався товаришів, що походили з нижчих суспільних верств”⁹.

Цікавими є спогади про участь Р.Шухевича в пластових організаціях, спортивному житті краю. У спогаді “Історія одного покоління” зроблено спробу відтворити атмосферу, в якій зростав Шухевич, його покоління¹⁰.

Про цей час його курінні друзі згадують, що, будучи рядовим членом куреня “Чорноморці”, “Шух” виконував усі накази, ніколи не пропускав пластових занять чи обов'язків без виправдання, брав участь у всіх працях, маршах, змаганнях¹¹. М.Ганушевський згадував про спортивні тренування, туристичні походи в Карпати, виступи Р.Шухевича в залі Музичного інституту ім. Лисенка, довгі розмови, під час яких: “...мали змогу

пізнати Романа ближче, відчути його велику силу духа, бистроту ума, а перш за все дружнього, жартівливого приятеля”¹². Чимало авторів, згадуючи про Романа як про сміливу людину, розповідають про випадок, коли він у Камінці Струмилівій врятував з ополонки хлопця і захворів, у результаті, на запалення легень¹³.

Спогад про Шухевича-спортсмена написав “О-Як” (Олег Лисяк). Намагаючись показати таку його рису характеру, як скромність, автор зауважив, що той, не зважаючи на спортивні досягнення, не був лише ловцем голів, людиною, що шукає у спорті тільки слави, приємності або навіть особистого професійного успіху¹⁴.

Прочитавши про різноманітні спортивні досягнення Р.Шухевича, приходиш до висновку, що їх неможливо було отримати без постійних тренувань, великої наполегливості та сили волі.

Спогади про період участі Р.Шухевича в УВО-ОУН (1926–1934 рр.), у підпільній діяльності – це розповіді про окремі епізоди, зустрічі або події в підпільному житті, під час яких автори мали можливість познайомитись і спілкуватися з ним, що було зумовлено особливостями підпільної конспірації, правила якої суттєво обмежували міжособистісне спілкування. До цього ж періоду відносяться і спомини його університетських товаришів, які характеризували Романа як спокійного, завжди зрівноваженого, вдумливого, товариського друга¹⁵.

З точки зору характеристики Шухевича як звичайної людини цікавими є спогади “Оксани”. Вона, прихильниця УВО, відіграла якийсь час роль нареченої Романа. Він запам'ятався їй жвавим, дотепним і добре вихованим юнаком, “що визначався також непересічною інтелігенцією і тонким відчуттям кожної ситуації. Якщо його хтось хвалив, то він поблажливо усміхався і відразу змінював тему, без пози, природний, завжди сам собою”¹⁶.

Найбільшу кількість спогадів про цей період життя Шухевича написав Б.Підгайний, котрий користувався в пресі псевдонімом Ю.Кр-й¹⁷. Його спомин “Весільний марш Гріга” показує нам образ Шухевича як людини сентиментальної, яка глибоко відчуває і розуміє музику. Він же характеризує Романа як хлопця досить популярного серед дівчат¹⁸.

В.Янів, шкільний товариш брата Романа Юрія, згадував, що Шухевич “був надзвичайно товариський, не любив непристойних жартів і оповідань, а про аматорів таких історій говорив, що їм “гниє мозок”. Був скромний і вдумливий та незвичайно дисциплінований і серйозний, коли справа була серйозна”¹⁹.

Родич Романа С.Шухевич, згадуючи про арешт Романа у зв'язку зі справою вбивства Собінського, вказував: “Шухевич був дуже твердий в конспірації і ніколи нічого не сказав, хоча б його навіть як катовано”²⁰.

Про пізніший період цікавими з точки зору характеристики особи Шухевича є спогади Б.Чайківського, які присвячені бізнесовій діяльності Шухевича²¹. Основною фігурою, як і в інших споминах, що стосуються особи Романа, є не стільки сам автор, скільки Шухевич. З вересня 1933 р. і до грудня 1938 р. у Б.Чайківського була можливість спілкуватися з Романом Шухевичем і членами його родини. Через це багато фрагментів спогадів, що стосуються особливостей характеру, особистих уподобань, поведінки в побутових обставинах і загалом внутрішнього світу Р.Шухевича є цікавими. Чайківський показує його як веселу, товариську людину, котра була душею будь-якої компанії. У пам'яті сучасника залишилися глибока ерудиція та музичний талант майбутнього провідника національно-визвольних змагань на українських землях. Варто зачитувати його спомини: “Веселий, компанійський, гарно грав на фортеп'яно. Як часом в сім'ї сварка – співав пісні з Наталки Полтавки – “Де згода в сімействі там мир і тишина”. Часто жартував, любив сестру Наталку... Мав багато приятелів, приятельок. А ще його дуже любили дівчата... І хоч був жонатий і дуже любив свою дружину Наталку, дозволяв собі легкі жарти з дівчатами, флірт”²².

Найвні також спомини про участь Р.Шухевича в захисті Закарпатської України, а пізніше в організації та діяльності Дружин українських націоналістів (1939–1942 рр.). Це спогади М.Заневчик-Бірняк “На Закарпатській Україні (спогад)” та Августина Стефана “Зустріч із пор. Б.Щукою в Хусті”²³. Вони містять цікаві описи особистих вражень їхніх авторів від зустрічі з Шухевичем.

Інформацію про характер Р.Шухевича містять спогади Є.Рена, де він звертає увагу на такі його риси, як скромність, небажання висуватися на перший план, велике прагнення працювати. Враження також справив спартанський спосіб життя командира, який за своїм статусом мав право на кращі умови, однак ніколи їх не вимагав для себе. Характеризуючи Шухевича як справжнього бойового друга й товариша, Є.Рен згадує відвідини останнім його в шпиталі, не зважаючи на труднощі з комунікаціями та велику зайнятість. Автор наводить яскраві приклади, які свідчать про такі риси Р.Шухевича, як незлопам’ятність, товариськість і добре почуття гумору, вміння посміятися не лише над кимось, але й над собою²⁴.

М.Кальба мав можливість протягом року спілкуватися з Романом Шухевичем, який також брав участь у формуванні та вишколі Дружин українських націоналістів²⁵. Згадуючи про Шухевича-командира, він указував: “Іншим командиром показав себе Шухевич. Він не послуговувався виключно військовими законами – він пов’язував проступки з реальною дійсністю та користю, а не піддавав винних покаранню”²⁶.

М.Кальба згадував, як ще під час перебування в Білорусі в одній місцевості був дитячий будинок, у якому проживали російські діти, котрі страждали від нестачі харчів. Р.Шухевич звернувся до вояків відділу, який там стояв, із проханням, щоб відмовляли собі в дечому та рятували тих дітей. Р.Шухевич був авторитетним командиром, часто старшини заходили після занять до його кімнати. М.Кальба звернув увагу на релігійність Романа: “Не раз пізно він втомлений, клався спати і в нашій присутності ставав на коліна та молився”²⁷.

За словами М.Кальби, Р.Шухевич був веселої вдачі й умів бути душею товариства. Він не мав штучності й амбіцій. Був вільним від комплексів і легко налагоджував контакти з людьми. Ніколи не любив похвал, відзначень²⁸.

Найчисленнішу групу становлять спогади про період життя Р.Шухевича, присвячений організації і боротьбі УПА, УГВР (1943–1950 рр.). Ці спомини дають нам образ швидше військового командира, провідника, ніж звичайної людини. Однак у них міститься чимало розповідей про розмови, зустрічі, з яких можна почерпнути яскраві характеристики, зрозуміти світогляд, настрої і емоції людини, від якої в той час залежала доля всієї визвольної боротьби.

Значна частина споминів про період життя, пов’язаний з керівництвом визвольною боротьбою, має характер некролога, можливо, тому їх найбільш зачепила традиція міфологізації постаті Шухевича. Однак спогади про окремі зустрічі, розмови є досить цінними, оскільки містять розповіді про особисті враження їхніх авторів. Це – спомини С.Бандери “Командир-Провідник”, М.Лебеда “В пам’ять голови Генерального Секретаріату УГВР”²⁹, Ю.“Калина”-Лопатинського “Моя зустріч зі сл. пам. ген. Т.Чупринкою-Шухевичем”³⁰.

Варто звернути увагу на спомини сина генерала Юрія Шухевича, який хоч рідко бачився з батьком, але досить яскраво й з глибокою любов’ю і повагою описав ці зустрічі в споминах “Мої зустрічі з батьком”³¹.

Просто й гарно змальовує портрет Чупринки один з активних діячів ОУН З.Матла у своєму спогаді “Безсмертний генерал”: “... То знов невеличка селянська хата, щільно закриті вікна і слабе світло над столом, а навколо стола – найближчі співробітники Генерала. На столі шахи, а над ними похилений Командир. На устах у нього усмішка, а на чоло насунувся неслухняний золотистий чубок волосся. Немов нині висказані, його слова дзвенять в усі: “Обережно, друже Вишня, ви програли, мат!”; потім сипляться жарти й оповідання, спогади....”³².

Про зустріч із генералом написав спомин “Командир Чупринка на конференції поневолених народів” О.Логущ. Він відмічає скромність командира: “Не виділявся нічим зі свого оточення... В чудесному настрої Командир ділився спостереженнями і враженнями з дороги, розказував живо і дотепно багато цікавих подробиць... В його живій пам’яті не тільки збереглися назви сіл, місцевостей, псевдо старшин і організаторів районів, а й відразу склалась правильна оцінка вперше зустрінутих окремих людей... І тут, подібно, як в інших ситуаціях, його висока культура, товариська виробленість та вроджений дар співжити з людьми створювали відразу атмосферу вояцької широти і дружби”³³.

П.Дужий в 1944–1945 рр. мав можливість спілкуватися, обмінюватися думками з Р.Шухевичем. У його спогадах висвітлено ряд епізодів, які хоч і мають типово-ілюстративний характер, однак там є ряд цікавих спостережень, поглядів. Автор, описуючи взаємини Т.Чупринки з підлеглими, вказує, що, не зважаючи на високу посаду, в контактуванні з людьми був завжди врівноважений, коректний, відвертий. Згадує про неабияку його витримку й уміння зберігати рівновагу в складних ситуаціях³⁴.

Колишній вояк УПА Смерека так описує враження від зустрічі з Тарасом Чупринкою (середина 1940-х рр.): “Посивілий і стомлений командир УПА мав грізний вираз обличчя, а проте – добрий, лагідний і дуже веселий погляд очей та усміх людини, яка вміє вимагати, але вміє також розуміти”. І далі: “Поволі перестаю слухати і дивлюся на провідника: при денному світлі бачу, як дуже він змінився за останній час. Схуд, постарів, стомився. Колір його волосся, що так добре скривав сиві волоски, не спроможний вже їх сховати”³⁵.

Можна виділити ще одну групу спогадів керівників українського визвольного руху. Вони досить стримані в особистісних оцінках. За свідченням учасників тих подій, у Р.Шухевича склалися досить напружені стосунки з багатьма діячами ОУН. Серед них можна назвати М.Лебеда, М.Степаняка, В.Кука, В.Галаса, тому їхні оцінки несуть відбиток суб’єктивних поглядів, викликаних суперечностями навколо тактично-організаційних питань, суперництвом за лідерство. Досить негативну характеристику дав Р.Шухевичу у своїх свідченнях НКВС-НКДБ член ЦП ОУН “Іваненко” – М.Степаняк³⁶.

В інтерв’ю П.Содолу М.Лебеда досить стриманий у своїх оцінках постаті генерала, з яким востаннє бачився на Першому великому зборі УГВР 11–15 липня 1944 р. Однак, розповідаючи про першу зустріч ранньої осені 1932 р., указує, що у Львові Шухевич загальновідомий серед студентів і гімназійної молоді, брав участь у спортивних змаганнях, був товариський, жартівливий, життєрадісний³⁷.

В.Галаса, згадуючи декілька зустрічей із провідником, указує, що всі вони досить добре запам’яталися, а це свідчить про вміння Шухевича справляти враження на людей, з якими йому доводилося разом воювати й працювати³⁸.

Що стосується спогадів останнього головнокомандувача УПА В.Кука, доцільно сказати й про характер взаємин між двома лідерами. В опублікованих статтях-спогадах про командувача УПА та лідера Проводу ОУН(б) в Україні й інших сучасних публікаціях В.Кук ретельно підкреслює, що між членами вищого керівництва ОУН та УПА жодних розбіжностей не було. Схоже, що традиція облагороджування стосунків і глорифікації не обійшла В.Кука стороною³⁹.

Цікаві свідчення про взаємовідносини між генералом Тарасом Чупринкою і “Лемешем” дала особита зв’язкова й кохана жінка генерала К.Зарицька: “Шухевич, хоч зазвичай і давав високу оцінку Лемішу як енергійній і здібній людині, але завжди відзначав, що він не вміє і не хоче з ним працювати, як і завжди, індивідуально вирішує всі питання...”⁴⁰.

Усе ж В.Кук згадує про Шухевича досить цікаво: “Був такий, як усі, і в той же час трохи не такий. Виділявся своєю силою волі, сконцентрованою думки та цілеспрямованою енергією... Любив згадувати про свої юнацькі пригоди. Спонукав інших розповідати

про те, що у їх житті було найцікавіше чи найсмішніше. Коли було в хаті піаніно, він міг заграти на ньому якусь популярну народну чи стрілецьку пісню.

На постої в лісі у вільний час любив грати в шахи. Шахіст був добрий і рідко вдавалося мені виграти в нього партію. Кожну свою перемогу супроводжував висловом І.Франка: “Жеб так гордо не ревів”... Любив розповідати цікаві історії й слухати розповіді інших. Не палив, але запальничку завжди мав із собою, щоб у потребі засвітити та прочитати в темряві “грипс” (підпільну записку). Любив співати, жартувати, задавати стрільцям дитячі загадки. Одне слово, в його товаристві всі почували себе вільно, приязно. Був глибоко віруючий, але цього не демонстрував і толерантно ставився до всіх українських вірувань і церков, а також до невіруючих. На шиї носив християнський медальйон і ніколи з ним не розлучався. Глибоко переживав за долю своєї родини, за сина Юрка, дочку Марусю, за дружину Наталку... Була в нього ще одна риса. Строго дотримувався у всьому військової дисципліни, не терпів розхлябаності. Вимагав порядку й акуратності від інших⁴¹. Наведені вище висловлювання дають підставу характеризувати головного командира УПА як непересічну людину, талановитого організатора й керівника, як одного з найбільш популярних діячів ОУН та УПА.

Не обминули увагою автори спогадів й особисту трагедію головного командира УПА. У багатьох із них розповідається, що в 1941 р. його молодший брат Юрій був розстріляний НКВС. Після повернення на західноукраїнські землі радянської влади органи НКВС заарештували дружину й двох дітей Р.Шухевича. Однак усі одностайно вказують, що Шухевичу не було притаманне почуття помсти за те, що заподіяно його родині, людиною він був незлопам'ятною.

Б.Кравців згадував: “Був людиною з кожного погляду повною і всесторонньою, і нічого людського не було йому чужим: сумний і ніжний, як музика – поет і суворий твердий як сталь, найперше супроти себе”⁴².

З точки зору інформативності про останній період життя Шухевича важливими є спогади людей, які були найбільш близькими до генерала в останній період його життя – зв'язкових генерала.

Про перебування Тараса Чупринки на підпільно-конспіративній “хаті” в с. Княгиничі описує в споминах Любомир Полюга, наводячи цікаві факти й даючи моральну оцінку головному командирі УПА. Любомиру добре запам'ятався образ Т.Чупринки на багато десятиліть: “Красивий, горда постава, відкрите, приємне обличчя, обрамлене хвилястим руським волоссям. Убраний у галіфе кольору хакі і спортивну сорочку також брунатно-зеленого кольору, при поясі на ремені пістоль. Ретельно виголений і акуратно зачесаний, він усім своїм виглядом справляв враження надзвичайного педанта. Ще раніше я чув про розум, стійкість і силу волі нашого провідника”.

Запам'яталася Любомиру Полюзі й любов Романа Шухевича до дітей: “Він узяв маленьку Дзвінку на руки, поцілував її, і я побачив, з якою теплою і любов'ю ставиться наш командир до дитини”⁴³.

Даючи моральну оцінку Р.Шухевичу, Л.Полюга говорить: “Провідник своєю поведінкою, своїм ставленням до нас завжди подавав приклад культурної, тактовної людини. Жодної роботи не соромився. По черзі ми бавили маленьку Дзвінку. Ніхто з нас не чувся незручно в присутності провідника”⁴⁴.

Доводиться констатувати, що спогади Г.Дидик, Д.Гусяк, О.Ільків є найбільш інформативними щодо особи Р.Шухевича в той час.

І.Козак, одна зі зв'язкових генерала, згадує про Шухевича як приємного співрозмовника, що вмів слухати й співпереживати. “Взагалі Чупринка був дуже чуйний на внутрішні непорядки і надужиття. Підставовим критерієм його ставлення до людей було завжди особисте довір'я. Його людяність і пошана до людини впливала з його глибокої релігій-

ності. Він був людиною чуттєвою, зокрема у відношенні до родини. Найближчому оточенню розповідав часто про своїх дітей”⁴⁵.

Г.Дідик, згадуючи про останній період життя генерала, говорила про нього з великою повагою, незважаючи на все, що довелося через нього пережити. Це ще раз доводить його неабиякий талант установлювати й налагоджувати стосунки з людьми. За її словами, провідник був досить забобонною людиною. Під час другої поїздки в Одесу в 1949 році Шухевич, купаючись у морі, загубив медальйончик із зображенням Божої Матері, то сказав: “Я згубив, уже не знайду. Це значить, що я скоро загину”. Цікаво, однак, що Ю.Шухевич, згадуючи епізод з опізнанням тіла загиблого батька, відмічав наявність цього медальйона в нього на грудях⁴⁶.

Г.Дідик далі згадувала: “З людьми треба було говорити про звичайні побутові справи, про якісь дрібниці, а йому це було важко. Хоч провідник був дуже веселий, мав почуття гумору, що йому в житті дуже помагало”⁴⁷. Вона характеризує Шухевича як рішучу людину, з почуттям гумору, добрим ставленням до людей, відзначає його широку ерудицію, добре знання німецької мови, прагнення оволодіти англійською мовою. На її думку, він дуже любив свого сина, переживав за його долю⁴⁸.

О.Ільків – “Роксоляна” у своїх спогадах зауважує: “Як прискіпливо, з увагою й радістю перечитував провідник Шухевич оповідання Богдани Світлик (літературний псевдонім “Марія Дмитренко”), реагував на кожне слово”⁴⁹.

Показовим є випадок, описаний нею: “Коли Р.Шухевич почув страшну вістку про те, що Катря Зарицька не дозволила себе арештувати, а вистрілюючи, вбила офіцера, а потім, прийнявши отруту, померла, він “мовчав, як вилитий з каменю, а тоді сказав твердо й коротко: “Так умирає українська жінка””⁵⁰.

Характерно, що авторка вказувала: “Проживати поруч з такою незвичайно сильною особистістю, якою був нам провідник, наш “Марійцуня” як заковано називали ми його у “Короленку” (тобто строго засекреченій квартирі у селі Княгиничах), було і великим щастям, просто життєвою знахідкою і особливо відповідально”⁵¹.

Зв'язкова О.Гусяк розповідає, що враження від першої зустрічі з провідником закарбувалося в пам'яті назавжди, хоч тоді “я не зовсім усвідомлювала, яка визначна людина прийшла до хати в Грімному. Провідник – людина веселої вдачі, жартівливий, як виявилося згодом, в ті дні був зосереджений, серйозний, навіть сумний. Навіть з короткої розмови можна було зрозуміти, що це високоосвічена людина. Коли ж врахувати вік і культурну поведінку – стриманість і водночас ввічливість, то не важко було здогадатися, що ця людина займає в організації високе становище”⁵².

Якщо звернутися до спогадів його ворогів, то особисто причетний до вбивства Р.Шухевича генерал-лейтенант НКВС П.Судоплатов у мемуарах теж змушений був визнати головнокомандувача УПА людиною яскравою й неординарною. “... Цей чоловік відзначався великою хоробрістю і мав досвід конспіративної роботи, що дозволяло йому ще через 7 років після відступу німців займатися активною підривною діяльністю. В той час, як ми розшукували його в передмісті Львова, він перебував у кардіологічному санаторії на березі Чорного моря під Одесою. Потім, як нам стало відомо, він з'явився у Львові, де зустрівся з кількома відомими діячами культури і навіть надіслав вінок від свого імені на похорон...”⁵³.

Спогади про Р.Шухевича переважно невеликі за обсягом, їх можна віднести до жанрової категорії мемуарного нарису кількох підвидів: а) історико-публіцистичного; б) портретного; в) подієвого. Одразу варто зауважити, що наведений поділ є умовним з огляду на те, що ряд споминів поєднує в собі ознаки кількох, а то й всіх даних жанрових підвидів.

В основі історико-публіцистичного нарису лежить певна ідея – боротьба Р.Шухевича проти німецької окупації, більшовизму, за відновлення української державності, прагнення показати монументальність його постаті як борця за незалежність України. У кож-

ному конкретному випадку саме ця ідея визначала спрямування відбору матеріалу, основні особливості оповіді, сюжет і композицію твору. Такі мемуари створили Є.Рен, М.Кальба, С.Бандера, В.Кук, В.Галаса.

У репрезентованих споминах, присвячених Р.Шухевичу, помітне місце займає жанр портретного нарису. У таких творах, окрім біографічних даних, і в цьому їх перевага над іншими жанрами цього роду, віддзеркалені глибше суто людські якості. До важливих типологічних властивостей таких нарисів належать поетичність, ідеалізація, в окремих випадках – надмірна критичність у зображенні певних рис. Показовими тут є спогади О.Лисяка. Смереки, “Оксани”. До цього типу належать опубліковані в періодичних виданнях у діаспорі нариси, які теплою ліричною формою подачі матеріалу доповнюють існуючі біографічні розвідки.

Інші художні засоби використані при створенні подієвих мемуарних нарисів. Увага автора тут зосереджена на самій події, будь-які відступи, докладні описи залишаються поза межами оповіді. Функція героя в такому нарисі обмежена мірою його участі в певній життєвій ситуації.

Отже, можна говорити, що присутня мемуарно-біографічна література, яка звертається до образу реальної історичної особистості, є суттєвим доповненням до джерельної бази для всебічного біографічного дослідження. Адже поєднати в образі реальної людини загальне й конкретне, об'єктивне й суб'єктивне й водночас показати живу людину, а не монументальний портрет, можливо лише тоді, коли когось знаєш.

- 1 Кобельська О. Роман Шухевич як людина та ідейний натхненник жінок-героїнь ОУН // Роман Шухевич: постать на тлі доби Воюючої України / Упор. В.Штокало. – Тернопіль: Ідея і Чин України, 2005. – С.50–53.
- 2 Генерал Роман Шухевич – “Тарас Чупринка” – Головний командир УПА // Літопис УПА / Ред. П.Потічний, М.Посівнич. – Торонто–Львів, 2006. – Т.45. – С.38.
- 3 Дашкевич Я. Роман Шухевич та його місце в історії України ХХ ст. Дослідницькі проблеми // Роман Шухевич: постать на тлі доби Воюючої України / Упор. В.Штокало. – Тернопіль: Ідея і Чин України, 2005. – С.11.
- 4 Ляхоцький В. Специфіка мемуарних нарисів Івана Огієнка // Пам'ять століть. – 2000. – №1–2 (22–23). – С.140–143.
- 5 Шах С. Роман Шухевич – символ незалежності // Шлях перемоги. – 1965. – Ч.47, 48. – 17 жовтня, 5 грудня. Там само.
- 7 Лаба В. Славний син свого роду й рідного народу. Пам'яті пок. Командуючого генерала УПА Романа Шухевича // Генерал Роман Шухевич – “Тарас Чупринка” – Головний командир УПА // Літопис УПА / Ред. П.Потічний, М.Посівнич. – Торонто–Львів, 2006. – Т.45. – С.66–67.
- 8 Ярошевський Л. Спомини про Тараса Чупринку // Генерал Роман Шухевич – “Тарас Чупринка” – Головний командир УПА // Літопис УПА / Ред. П.Потічний, М.Посівнич. – Торонто–Львів, 2006. – Т.45. – С.88–89.
- 9 Турко Р. Роман Шухевич, якого я знав // Вісник ОЧОСУ. – Ч.9. – 1988. – С.25–28.
- 10 Н.Н. Історія одного покоління // Визвольний шлях. – 1970. – Кн.3 (264). – Березень. – С.317–323.
- 11 Пластун Роман Шухевич // Молоде життя. – 1951. – Ч.102–103.
- 12 Ганушевський М. Роман Шухевич у моїх споминах // Генерал Роман Шухевич – “Тарас Чупринка” – Головний командир УПА // Літопис УПА / Ред. П.Потічний, М.Посівнич. – Торонто–Львів, 2006. – Т.45. – С.67.
- 13 Генерал Роман Шухевич – “Тарас Чупринка” – Головний командир УПА // Літопис УПА / Ред. П.Потічний, М.Посівнич. – Торонто–Львів, 2006. – Т.45. – С.115.
- 14 О-як [Олег Лисяк]. Командир, революціонер, спортсмен // Український самостійник. – Ч.44. – 12 листопада. – С.3.
- 15 Генерал Роман Шухевич – “Тарас Чупринка” – Головний командир УПА // Літопис УПА / Ред. П.Потічний, М.Посівнич. – Торонто–Львів, 2006. – Т.45. – С.246.
- 16 Оксана. Спомин львов'янки // Визвольний шлях. – 1970. – Кн.3 (264). – Березень. – С.331–334.
- 17 Кр-ний Ю. (Підгайний Б.). Весільний марш Гріга. Спомин про Романа Шухевича // Український самостійник. – 1951. – Ч.29. – Березень. – С.3; Кр-ний Ю. (Підгайний Б.). Двобій. Спомин про

- Романа Шухевича // Сурма. – 1951. – Ч.28. – Лютий. – С.21–22; Кр-ний Ю. (Підгайний Б.). Небезпечна зустріч (спомин про Романа Шухевича) // Український самостійник. – 1951. – 25 березня. – Ч.12 (62).
- 18 Кр-ний Ю. (Підгайний Б.). Двобій. Спомин про Романа Шухевича // Сурма. – 1951. – Ч.28. – Лютий. – С.21–22.
- 19 Генерал Роман Шухевич – “Тарас Чупринка” – Головний командир УПА // Літопис УПА / Ред. П.Потічний, М.Посівнич. – Торонто–Львів, 2006. – Т.45. – С.301; Янів В. Шухевич-Чупринка – символ і людина // Визвольний шлях. – Лондон: Українська видавнича спілка, 1955. – Кн.3. – Березень. – С.303.
- 20 Шухевич С. Мое життя (уривки з споминів про Романа Шухевича) // Генерал Роман Шухевич – “Тарас Чупринка” – Головний командир УПА // Літопис УПА / Ред. П.Потічний, М.Посівнич. – Торонто–Львів, 2006. – Т.45. – С.158.
- 21 Дзира І. Успішний бізнесмен Роман Шухевич // <http://www.lviv.proua.com>.
- 22 Чайківський Б. “Фама”. Рекламна фірма Романа Шухевича / Наук. ред. та упор. В.Кука, М.Посівнича. – Львів: Медицина світу, 2005. – С.102.
- 23 Генерал Роман Шухевич – “Тарас Чупринка” – Головний командир УПА // Літопис УПА / Ред. П.Потічний, М.Посівнич. – Торонто–Львів, 2006. – Т.45. – С.221; Стефан А. Зустріч з пор. Б.Шукою в Хусті // Америка. – 1970. – 6 травня.
- 24 Рен Є. Спогади про генерала Романа Шухевича // Визвольний шлях. – 1970. – Кн.3. – Березень. – С.342.
- 25 Кальба М. Роман Шухевич як провідник, командир, людина // Генерал Роман Шухевич – “Тарас Чупринка” – Головний командир УПА // Літопис УПА / Ред. П.Потічний, М.Посівнич. – Торонто–Львів, 2006. – Т.45. – С.351–356.
- 26 Там само. – С.352.
- 27 Там само. – С.354.
- 28 Там само. – С.351–356.
- 29 Лебедь М. В пам'ять Голови генерального Секретаріату УГВР // До зброї! – 1950. – Ч.8 (21). – Листопад. – С.5–6.
- 30 Лопатинський Ю. – “Калина”. Моя зустріч зі сл. пам. ген. Т.Чупринкою-Шухевичем // Вісті Комбатанта. – Торонто–Нью-Йорк, 1979. – №4. – С.43–45.
- 31 Шухевич-Березинський Ю. Мої зустрічі з батьком // Генерал Роман Шухевич – “Тарас Чупринка” – Головний командир УПА // Літопис УПА / Ред. П.Потічний, М.Посівнич. – Торонто–Львів, 2006. – Т.45. – С.234–236.
- 32 Генерал Роман Шухевич – “Тарас Чупринка” – Головний командир УПА // Літопис УПА / Ред. П.Потічний, М.Посівнич. – Торонто–Львів, 2006. – Т.45. – С.331–332.
- 33 Логуш О. Командир Чупринка на Конференції поневолених народів (уривки зі спогадів) // Визвольний шлях. – 1970. – Кн.3 (264). – Березень. – С.347–350.
- 34 Дужий П. Деякі риси характеру Романа Шухевича. До 44-х роковин трагічної загибелі Головнокомандувача УПА // Шлях перемоги. – 1994. – Ч.10(2082). – 5 березня. – С.3.
- 35 Смерека. Зустріч з командиром // Визвольний шлях. – 1970. – Кн.3(264). – Березень. – С.350–352.
- 36 Веденєєв Д.В., Биструхін Г.С. Повстанська розвідка діє точно й відважно... Документальна спадщина підрозділів спеціального призначення ОУН та УПА. 1940–1950-ті роки. – К.: К. І. С., 2006. – С.106.
- 37 Генерал Роман Шухевич – “Тарас Чупринка” – Головний командир УПА // Літопис УПА / Ред. П.Потічний, М.Посівнич. – Торонто–Львів, 2006. – Т.45. – С.289.
- 38 Галаса В. Пам'яті великого воїна і політичного діяча Романа Шухевича // Генерал Роман Шухевич – “Тарас Чупринка” – Головний командир УПА // Літопис УПА / Ред. П.Потічний, М.Посівнич. – Торонто–Львів, 2006. – Т.45. – С.463–464; Галаса В. Штрихи до портрета Романа Шухевича – Тараса Чупринки // Визвольний шлях. – 2000. – Кн.3. – С.47–49.
- 39 Веденєєв Д.В., Биструхін Г.С. Повстанська розвідка діє точно й відважно... Документальна спадщина підрозділів спеціального призначення ОУН та УПА. 1940–1950-ті роки. – К.: К. І. С., 2006. – С.158.
- 40 Цит. за: Там само. – С.159.
- 41 Кук В. Генерал-хорунжий Роман Шухевич. Головний командир УПА. – Львів: Медицина світу, 2005. – С.37–39.
- 42 Кравців Б. Людина і вояк // Збірник на пошану ген. Романа Шухевича. – Мюнхен–Лондон: Українська видавнича спілка, Український інститут освітньої політики, 1990. – С.93–95.

- ⁴³ Полюга Л. Шляхами спогадів 1944–1956 рр. – Львів–К.: Літературна агенція “Піраміда”, 2003. – С.152.
- ⁴⁴ Там само. – С.154.
- ⁴⁵ Козак І. З політичного і людського профілю генерала Тараса Чупринки // Генерал Роман Шухевич – “Тарас Чупринка” – Головний командир УПА // Літопис УПА / Ред. П.Потічний, М.Посівнич. – Торонто–Львів, 2006. – Т.45. – С.362.
- ⁴⁶ Дідик Г. Спомини // Жовтень. – 1992. – №9–10; Гороховський А. Останній день життя генерала Чупринки. Зі спогадів його сина Юрія Шухевича // Час і події. – №95. – С.2.
- ⁴⁷ Дідик Г. Спомини // Жовтень. – 1992. – №9–10.
- ⁴⁸ Зв’язкова Генерала Чупринки (про Галину Дідик) / Запис Н.Мудрої, Г.Садовської // Дзвін. – 1992. – №9–10. – С.110–123.
- ⁴⁹ Ільків О. Роман Шухевич в моєму житті // Генерал Роман Шухевич – “Тарас Чупринка” – Головний командир УПА // Літопис УПА / Ред. П.Потічний, М.Посівнич. – Торонто–Львів, 2006. – Т.45. – С.404–418.
- ⁵⁰ Там само. – С.409.
- ⁵¹ Там само. – С.404.
- ⁵² Гусяк О. Роман Шухевич. До 40-річчя з дня загибелі // Визвольний шлях. – 1990. – Кн.5. – С.522–526.
- ⁵³ Кентій А.В. Українська повстанська армія в 1944–1945 рр. – К., 1999. – С.48.

The article puts attention to an important role of memoirs as a historical source as for studying Roman Shukhevych's military-political work, presents the memoirs of Roman Shukhevych, his relatives, friends from his childhood and young ages; it also observes the memoirs of the period of his secret work when being the member of the Ukrainian Liberating Organization and the Ukrainian Nationalists' Organization. There are numerous memoirs of Roman Shukhevych as a chief-commander of Ukrainian Opposition Army.

Key words: Roman Shukhevych, the URA, the UMO-OUN, recollections, historical source, memoir essay.

УДК 930.1+282/288(477)

ББК 63.3(4 Укр) 624

Борис САВЧУК, Роман КЛЮНЬ

ВІТЧИЗНЯНА ІСТОРИОГРАФІЯ ПРО РОЛЬ УГКЦ У НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНІЙ БОРОТЬБІ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ 1939–1946 рр.

У статті проаналізовано розвиток і здобутки вітчизняної історіографії у вивченні ролі Української греко-католицької церкви в національно-визвольній боротьбі українського народу 1939–1946 рр., а також розкрито внесок українських істориків у справу її “реабілітації”.

Ключові слова: УГКЦ, релігійно-церковна політика, національно-визвольна боротьба, вітчизняна історіографія.

Історія Української греко-католицької церкви (далі – УГКЦ) й історія України є співіснуючими. Тому не дивно, що духовенство греко-католицької церкви, як це було й до 1939 року, не залишилося стороннім спостерігачем того, що діялося в краї. 1939–1946 рр. – час, коли відбувся найбільший пік національно-визвольних змагань українського народу, де визначну роль відіграла УГКЦ. Ситуація вимагала її обміркування на основі християнських етичних принципів, які повинні були сприяти українському державотворенню.

Про її історію на сьогоднішній день написано дуже багато. Дослідниками її стан і багатогранна діяльність у різні часи оцінюється по-різному, однак такій проблемі, як роль УГКЦ у національно-визвольній боротьбі українського народу 1939–1946 рр., приділена недостатня увага. Немає й ґрунтового історіографічного аналізу проблеми. Постає потре-

ба оцінити здобутки, визначити шляхи й глухі кути тематики та методології, центри й базові структури досліджень.

Виходячи з вищевикладеного, маємо на меті в даній статті проаналізувати стан вітчизняної історіографії про роль УГКЦ у національно-визвольній боротьбі українського народу 1939–1946 рр.

На жаль, більшість робіт вітчизняної історіографії схиляється до переліку або побіжного аналізу праць науковців із тієї чи іншої проблеми, не вдаючись до виявлення факторів, які саме вплинули на активізацію досліджень із конкретної проблематики. Разом із тим розвиток і нагромадження історіографічного матеріалу з даної теми можна умовно поділити на українську історіографію радянського періоду, сучасну вітчизняну історіографію і праці українського зарубіжжя. Розглянемо їх саме в такій послідовності.

Радянську історіографію проблеми окреслюємо 40–80-ми роками ХХ ст. У зв’язку з офіційною забороною діяльність церкви в національно-визвольній боротьбі 1939–1946 рр. не була об’єктом її вивчення. Праці радянських науковців із проблеми політики радянської влади у сфері релігії та забезпеченні свободи совісті несли відбиток тогочасного офіційного негативного ставлення до релігії, а церква змальовувалась як реакційний, антинародний інститут, породжений безправним становищем народних мас у попередніх суспільно-економічних формаціях. Тому майже завжди радянські дослідники підкреслювали “експлуаторську”, “реакційну” роль церкви в суспільстві, її нібито “прислужницько-угодницьку” роль у стосунках із панівною владою. Наслідуючи класиків марксизму-ленізму, автори свідомо нав’язували думку про те, що церква – це негативне явище минулого, для якого немає місця в комуністичному суспільстві, оскільки вона завжди була на боці “феодално-буржуазної влади” й допомагала гнобити селянський і робітничий класи. Відповідно окремі аспекти цих відносин замовчувались або грубо фальсифікувались. Це відбувалося тому, що історичну науку було перетворено на придатак ідеології, оскільки остання користувалась лише тим сегментом інформації, який давав суто позитивний, очікуваний, прогнозований результат, відсуваючи історичні факти та причинно-наслідкові зв’язки на другий план і подаючи загальні прості для сприйняття стереотипи й схеми.

У зв’язку з тим, що радянська історіографія висвітлювала історію УГКЦ з ідеологічної точки зору, ми звернемося тільки до декількох монографій, а також до збірників документів, які містили певну конкретно-історичну інформацію. До таких джерельних матеріалів слід віднести: “Львівський церковний собор. Документи і матеріали. 1946–1981”¹, “Про релігію і атеїстичне виховання: Збірник документів і матеріалів”², “Русская православная церковь. 988–1988. Вып.2. Очерки истории 1917–1988”³, що в тій чи іншій мірі містять цікаву статистичну інформацію й архівні дані³.

Аналізуючи радянську історіографію, варто наголосити на тому, що першою наклепницьку кампанію проти церкви розгорнула преса, а саме – статті в ній В.Росовича (справжнє ім’я – Я.Галан, який протягом 30-х років підписувався псевдонімом Яга, а в 40-х роках – Володимир Росович). Саме він 6 квітня 1945 р. у львівській партійній газеті “Вільна Україна” опублікував памфлет “З хрестом чи з мечем”⁴, спрямований проти УГКЦ, її владик і духовенства, які нібито були прислужниками фашизму. Лейтмотив брошури – звинувачення на адресу греко-католицької церкви. Схожою за методом написання та своєю антиклерикальною позицією є праця С.Даниленка “Дорогою ганьби і зради”⁵. Зокрема, автор у своїй роботі звинуватив УГКЦ в активній співпраці з німецькою окупаційною владою та буржуазними націоналістами. Подібні твердження зустрічаємо й у працях В.Масловського, В.Чередниченка, О.Уткіна, А.Шиша⁶, П.Петлякова, І.Миговича⁷.

Усі так звані “антиунійні” (а в цих роботах повсюдно вживаються терміни “унія”, “уніатська”) праці переслідували головну мету: утвердити у свідомості радянських громадян “антинародну” сутність УГКЦ, а отже, легалізувати рішення радянського уряду щодо її ліквідації під виглядом “возз’єднання” з Російською православною церквою, яким

нібито було “відновлено” історичну справедливість, порушену Берестейським собором 1596 р.

Починаючи з часів хрущовської відлиги, коли доступ до архівних документів був розширений, з'явилися більш ґрунтовні, начебто, дослідження. Серед них помітне місце займають праці Б.Дудикевича, В.Замлинського, Г.Кирилюка, І.Миронюка, І.Тельмана й інших⁸. Але в них діяльність УГКЦ у досліджуваній період висвітлюється побіжно й упереджено.

З настанням брежневської епохи серед досліджень найбільшого аналізу потребують роботи В.Добричевої “У тіні святого Юра” й “Дорогою ганьби і зради”⁹, незважаючи на те, що ці книги написані на основі документів греко-католицької консисторії, митрополичого ординаріату й особистого архіву А.Шептицького, більшість з яких не була опублікована. У цих книгах знову ж надміру галанівських характеристик митрополита Андрея і церкви й далі спостерігається заідеологізована інтерпретація фактів.

Критичного ставлення потребують праці полковника КДБ К.Галльського, більше відомого читачеві як Клим Дмитрук¹⁰. Опираючись на деякі зарубіжні публікації, окремі архівні матеріали та свідчення “очевидців”, К.Дмитрук намагається довести, що керівництво УГКЦ, будучи духовним наставником ОУН, тісно співпрацювало з нацистським окупаційним режимом. Таке твердження відповідало тодішній ідеологічній установці – українські націоналісти та німецькі окупанти в період радянсько-німецької війни були однаково ворожі українському народу.

Саме з цього часу в Україні з'явився ряд кандидатських дисертацій, що стосувалися даної проблеми в тій чи іншій мірі. “Церковному націоналізму”, наприклад, присвячено кандидатську дисертацію Л.Маянської “Критика ідейних основ союзу українського буржуазного націоналізму і уніатської Церкви”¹¹. Головною метою авторки було довести, що саме греко-католицькі церкви й монастирі були місцем нелегальних зібрань українських націоналістів і німецької агентури, а священники й монахи – джерелами розповсюдження різних антирадянських випадів, що саме віроломний напад фашистської Німеччини на СРСР викликав піднесення в греко-католицькій церкві й активізував антирадянську націоналістичну діяльність духовенства. Подібна тенденція спостерігається і в інших працях про німецьку політику й УГКЦ. Зокрема, в дисертації “Антинародна діяльність уніатської церкви напередодні і в роки Великої Вітчизняної війни”¹² Д.Меньковецький приписує греко-католицькій церкві ще один злочин – колабораціонізм, зраду батьківщині, співробітництво з фашистськими загарбниками. Автор прагне довести, що греко-католицька церква разом із націоналістичними організаціями була співорганізатором формування добровольчої дивізії СС–“Галичина”. Заради об'єктивності потрібно зазначити, що автор використав значний архівний і статистичний матеріал. Однак тенденційний підхід є переважаючим у цій роботі.

Сучасне вивчення порушеної нами проблеми було започатковане на рубежі 80–90-х рр. ХХ ст. і пов'язане як із загальними закономірностями розвитку української історичної школи, так і процесами суспільно-політичного й релігійно-церковного життя. У міру розвитку подій змінювалась і наукова рефлексія. Як зазначив відомий історіограф і джерелознавець Я.Калакура, в умовах перебудовних процесів, започаткованих М.Горбачовим, марксистська парадигма історії не вписувалась у нові контури демократизації суспільства¹³, що потребувало переосмислення проблем розвитку історичної науки.

Формування нової історіографічної ситуації в УРСР протягом 1988–1991 рр. мало дуже суперечливий характер. Прогресивні зрушення в середовищі радянських істориків, особливо молодшої генерації, наштовхувалися на рішучий спротив старшого покоління істориків, що залишилися в полоні марксистських догм¹⁴. На думку В.Головка, в українській історичній науці доби перебудови в цілому можна виділити три напрямки думки: критичний, консервативний і офіційний. Останній намагався примирити перші два: робля-

чи реверанси першому й одночасно не намагаючись підтримувати другий¹⁵. Такий підхід добре відображала “Республіканська програма розвитку історичних досліджень, поліпшення вивчення і пропаганди історії Української РСР”¹⁶.

З розвалом Радянського Союзу в західних областях України УГКЦ вийшла з “катакомбного” стану й вимагала свого попереднього статусу. Водночас стали з'являтися спочатку статті в різних журналах, а згодом і серйозні дисертаційні та монографічні дослідження з історії релігійного життя під час окупації України радянськими й німецькими тоталітарними режимами. Це пояснюється тим, що в Україні в цей період стали доступнішими матеріали центральних і місцевих архівів.

Своєрідним поштовхом до поживлення роботи дослідників періоду 1990-х років з історії церкви стали: організація наукових конференцій, присвячених історії та сучасній ситуації в релігійно-церковному житті України, Всеукраїнський науковий симпозіум “Релігія і церква у національному відродженні” (Київ, червень 1992 року), науково-практичні конференції: “Релігії в Україні: сучасний стан та перспективи” (Київ, квітень 1993 р.), “Українська національна ідея і церква” (Київ, жовтень 1993 року), що їх проводив Інститут національних відносин і політології НАН України за участю глав найбільш поширених релігійних течій, а також ряд інших наукових заходів, зокрема Всеукраїнська наукова конференція “Релігійна традиція в духовному відродженні України” (Полтава, травень 1992 року), Міжнародні наукові конференції у Львові “Історія релігії в Україні”, що стали доброю щорічною традицією з 1990 року, й ін. Ці заходи акцентували увагу на необхідності дослідження ролі церкви в державотворчому процесі, пошуку шляхів, пов'язаних з удосконаленням церковно-державних відносин, подоланням міжконфесійних конфліктів. Їх проведення спричинило посилення інтересу до вивчення історії церкви, сприяло збільшенню кількості публікацій із зазначеної проблеми.

У 1989 р. вийшла колективна праця науковців Інституту суспільних наук АН УРСР “Історичні передумови воз'єднання українських земель” (Львів), автори якої вперше подали правдиву інформацію про участь греко-католицьких священників у національно-культурному житті Галичини за часів Австро-Угорщини та Польщі, що заперечувало твердження радянських науковців про “антинародну” сутність УГКЦ¹⁷.

Починаючи з 90-х років, з'являються археографічні публікації. Цей тип видань представлений не лише передруками та введеними в науковий обіг документами з автографами Андрея Шептицького, але й розсекреченими німецькими й радянськими донесеннями періоду Другої світової війни¹⁸. Побачили світ два тематичні томи за редакцією А.Кравчука: “Церква і церковна єдність”¹⁹ і “Церква і суспільне питання”²⁰. У передмові до них упорядник помістив бібліографію праць (до 1998 р. включно).

Особливістю сучасної історіографії даної проблеми є те, що своє перше наукове відображення вона отримала не в спеціальних роботах, а в узагальнюючих працях з історії української церкви²¹. Саме в навчальних підручниках і посібниках уперше системно були проаналізовані релігійно-церковні процеси, які відбувалися в різних конфесіях на теренах України. Сюди потрібно віднести фундаментальне дослідження С.Мудрого “Нарис історії церкви в Україні”²², яке в 1995 р. видано в Україні. Також заслуговує на увагу перший навчальний посібник за редакцією професорів А.М.Колодного і П.Л.Яроцького “Історія релігії в Україні”²³. У ньому вперше системно, послідовно аналізуються релігійно-церковні процеси, які відбувалися в різних конфесіях на теренах України.

Значний внесок у вивчення діяльності УГКЦ зробили автори численних статей, опублікованих у журналі “Київська Церква”. Зокрема, цим питанням присвячено дослідження В.Бадяка, О.Гайової, А.Колодного, Б.Крив'яка²⁴.

Загальні питання релігійної політики УГКЦ знайшли відображення в монографіях О.Гриніва, П.Мельничука, П.Шкраб'юка²⁵. У них простежується загальне становище УГКЦ протягом усієї війни. Авторі справедливо підкреслюють, що основні напрями діяльності

церкви продовжували здійснюватись і в умовах війни, змінювалася лише форма їх прояву й спрямованості відповідно до головних завдань церкви – забезпечити церковну й національну єдність народу.

О.Сурмач історію УГКЦ у період гітлерівської окупації обрала темою своєї дисертації²⁶, яка переросла в монографію²⁷. Авторка навела численні факти участі греко-католиків у діяльності Українського Центрального Комітету, до сфери впливу якого входили майже всі ділянки суспільного українського життя в Генерал-губернаторстві; довела, що греко-католицькі ієрархи прагнули попередити польсько-український збройний конфлікт, а також припинити міжусобну політичну боротьбу й об'єднати ОУН для нового спільного виступу на захист українських інтересів²⁷.

Київські дослідники О.Рєєнт і О.Лисенко (Інститут історії України НАН) проаналізували малодосліджену проблему взаємодії релігійного та національного. Вони одні з перших серед дослідників виокремили релігійні елементи в програмних документах ОУН і УПА. При цьому підкреслили “відчутний вплив уніатської церкви на громадсько-політичне життя” міжвоєнної Польщі, “активну діяльність на церковній ниві й неприховану антипатію Шептицького до комуністичного режиму на Великій Україні”. Водночас київські дослідники відзначали відмінність церковно-релігійних форм і засобів боротьби за українську державність від військово-політичної платформи ОУН²⁸.

Архівіст І.Андрухів у своїй брошурі “Галицька Голгофа. Ліквідація УГКЦ на Станіславщині в 1945–1961 рр.” навів документальні матеріали про організаційно-пропагандистські акції збройного підпілля ОУН і УПА серед священства та вірних, “екзекуційні заходи” повстанців до окремих “нових православних” владик (вони інколи доносили в МДБ на своїх “конкурентів”). При цьому архівіст розповів про трагічну долю монастирів у Станіславі, Коломиї, Дорі, Погоні, Микуличині, Войнилові²⁹.

Також потрібно виділити дослідження “Національно-духовне відродження: історія і сучасні проблеми” (Львів, 1995) філософа Олега Гриніва, в якому автор робить важливий висновок про те, що, “незважаючи на всі несприятливі умови, УГКЦ стала справжнім оберегом української національної ідеї”³⁰.

Діяльність УГКЦ у часи Другої світової війни знайшла своє часткове висвітлення і в праці О.Лисенка “Церковне життя в Україні: 1943–1946 рр.”³¹, у якій автор уперше у вітчизняній історіографії узагальнив проблему державно-церковних стосунків в УРСР у перші повоєнні роки. На основі архівних документів О.Лисенко доводить, що процес ліквідації УГКЦ шляхом її злиття з РПЦ був організований Кремлем і здійснений спільними зусиллями ієрархів РПЦ і місцевих органів влади. Важливим є висновок і про те, що однією з головних причин “возз'єднання” УГКЦ була необхідність знищити національно-самостійницький рух, підтримку якому надавала значна частина духівництва Греко-католицької церкви.

Місце та роль УГКЦ у національному й духовному житті західних українців досліджуваного періоду висвітлив у своїй статті С.Гелей³².

Серед перших праць, у яких висвітлювалася дана проблематика, слід назвати роботи таких авторів, як В.Гордієнка “Сталінізм і Українська греко-католицька церква”³³, П.Арсеніча “Греко-католицькі священники в національних змаганнях українців Галичини”³⁴ й інших³⁵.

Вартою уваги є і праця М.Панчука “Білі плями героїчного літопису: і історії Комуністичної партії Західної України”, в якій автор критикує способи та методи, якими компартія боролася з греко-католицьким духовенством³⁶.

У цей час в Україні починають приділяти більше уваги ієрархам УГКЦ. Зокрема, про подвижницьку діяльність митрополита Й.Сліпого говориться в дослідженні В.Сергійчука³⁷. Автор відзначає, що в роки Другої світової війни завдяки зусиллям Й.Сліпого й інших ієрархів УГКЦ “зберегла національний характер і громадянські чесноти україн-

ського народу, скріпляла їх”, “була єдиним провідником часто зневірених мас на шляхах до віри в краще майбутнє українського народу”³⁷.

На увагу заслуговує також розвідка сучасного історика В.Войналовича³⁸. Автор підкреслює, що протягом століть УГКЦ “залишалась носієм української національної ідеї, одним з вирішальних чинників формування самосвідомості населення західноукраїнських земель, його духовної та етнічної консолідації. Як суто національна інституція, вона активно і послідовно підтримувала повстанський рух, зберегла абсолютну незалежність від радянської влади у повоєнні роки”³⁸.

Серед останніх здобутків монографічної літератури заслуговує на увагу праця В.Пашенка “Греко-католики в Україні (від 40-х років ХХ століття до наших днів)”, в якій автор аналізує політику КПРС і радянської держави стосовно репресованої УГКЦ. Також наводить окремі документальні свідчення з життя “не возз'єднаних” греко-католиків Прикарпаття. Автор робить висновок, що “тоталітарна держава була нездатна забезпечити громадянам демократичні права і свободу совісті, а при врегулюванні спірних питань та конфліктних ситуацій, що стосувалися віри, здебільшого вдавалася до їх адміністративно-силового вирішення”³⁹.

У монографії доктора історичних наук Василя Марчука “Церква, духовність, нація. Українська греко-католицька церква в суспільному житті України ХХ ст.” (Івано-Франківськ, 2004) усебічно й глибоко проаналізовано специфіку діяльності УГКЦ у складних умовах різних суспільно-політичних режимів, що змінювали один одного на теренах України, особливо в західних областях; показано роль УГКЦ у національно-культурному й духовному житті, формуванні національної свідомості та морально-етичних цінностей; з'ясовано її роль і місце в гармонізації міжконфесійних і міжнаціональних стосунків на сучасному етапі державотворення. На думку автора, український греко-католицизм органічно синтезував східну й західну християнські традиції та досить рельєфно проявив свою національно-культурну індивідуальність у Центрально-Східній Європі⁴⁰.

На увагу заслуговує також наукова розвідка І.Пилипіва “Українська Греко-Католицька Церква в період німецької окупації”⁴¹, що написана на багатому документальному матеріалі. Підбиваючи підсумки, івано-франківський дослідник робить висновок, що “УГКЦ в період німецької окупації в Україні всіляко захищала права українського народу, сприяла збереженню та піднесенню його християнської духовності, моральної злагоди, ширила ідеї національної консолідації, підтримувала боротьбу за відновлення української державності”⁴¹. З подібним твердженням важко не погодитись.

Єдиними, хто протистояв фальсифікаціям радянською історичною наукою історії УГКЦ і подій після Львівського собору 1946 р., залишилися вчені, богослови, радянологи української діаспори. Перш за все слід відзначити збірники праць під назвою “Записки Чину св. Василя Великого” (Рим) та часопис “Визвольний шлях” (Мюнхен, Лондон), у яких публікувалися статті про порушення свободи совісті й прав віруючих, особливо греко-католиків на теренах Західної України.

Серед монографічної літератури 50–70-х років виділяються праці В.Кудрика⁴², Г.Лужицького⁴³, Ю.Федоріва⁴⁴, о. д-ра І.Нагаєвського⁴⁵ й ін. Так, В.Кудрик показує роль УГКЦ як національно-духовного чинника в протидії асиміляторській політиці урядів окупаційних держав. Г.Лужицький та Ю.Федорів розкривають історію розвитку української церкви від часів Київської Русі до подій Львівського собору; внутрішні й зовнішні обставини, в яких доводилося існувати їй, щоб зберегти свою самобутність під натиском Сходу (Москви) та Заходу (Польщі). Доктор богослов'я отець-професор д-р І.Нагаєвський наголошує на провідній ролі УГКЦ майже в усіх сферах життя західноукраїнського суспільства, що робило її національною церквою.

До своєрідного жанру праць про Другу світову війну належить публіцистична книга В.Поліщука “Гірка правда: злочинність ОУН-УПА (Сповідь українця)”. Уже сама її назва

свідчить про завдання, поставлені автором: звинуватити й засудити. Він коментує діяльність УГКЦ та її глави в роки війни, проте застосовує суто популістський підхід, іменуючи, наприклад, ієрархів “Святоюрською Горою”. Його сентенції на кшталт того, що “всі церкви мають навчати християнських засад, а не бути знаряддям в руках політики і політиків”⁴⁶, лише дублюють старі шаблони радянської історіографії.

Серед досліджень провідних науковців діаспори концептуальною новизною відзначаються праці відомого канадського історика професора Богдана Боцюрківа⁴⁷, особливо його остання монографія, видана українською мовою в 2005 р. “Українська Греко-Католицька Церква і Радянська влада (1939–1950)”⁴⁸, в якій автор розкриває обставини ліквідації УГКЦ і подібної “православізації” Мукачівської єпархії в 1949 р., а також знищення громад УГКЦ на теренах Польщі й Словаччини. У роботі розкрито причини й механізми репресивної антиунійної політики сталінського режиму, а також показано трансформацію РПЦ і використання органами НКДБ її ієрархів для знищення церкви. Цінність його праць насамперед полягає в тому, що в них дається ґрунтовний аналіз історії церкви та стану джерел, називаються найголовніші джерельні лакуни з цієї тематики й визначаються подальші перспективи наукового пошуку.

Узагальнюючи вищесказане, можна стверджувати, що:

1. Праці радянської історіографії подавали події під певним кутом зору, епатуючи читача й закріплюючи в його свідомості стереотип негативного ставлення до діяльності церкви в національно-визвольній боротьбі. Основна теза цих праць зводилася до того, що співпраця УГКЦ із німецькою владою, а також стосунки з “буржуазними націоналістами” призвели до того, що в 1946 році на Львівському соборі за згодою священнослужителів, УГКЦ було приєднано до РПЦ. Однак, урахувавши вищесказане, потрібно відмітити й те, що тодішні праці мали важливі архівні матеріали, які в подальшому були опрацьовані сучасними істориками.

2. На сучасному етапі розвитку вітчизняної історичної і релігієзнавчої думки зростає необхідність історіографічного узагальнення історії УГКЦ у 1939–1946 рр. Це зумовлено низкою проблем.

По-перше, зазначений період в історії України характеризується насиченістю та динамізмом подій, новими суспільно-політичними й соціально-економічними тенденціями та явищами, що й визначило пильну увагу до них дослідників, які підготували значний масив наукової літератури.

По-друге, історіографічний аналіз історичних процесів в Україні періоду Другої світової війни дозволяє зрозуміти тісне переплетіння соціокультурних, геополітичних, економічних і етноправових чинників, взаємодію мікро- і макросередовища.

По-третє, історіографічне переосмислення історії УГКЦ в історико-генетичному розрізі дає змогу глибше усвідомити державо- й націотворчу місію українського греко-католицизму, можливості екуменічної традиції на українських землях.

По-четверте, історіографічний аналіз дозволяє “знайти” ідеологічні нашарування, що були характерними для інтерпретації історії УГКЦ радянськими дослідниками.

По-п'яте, історіографічне переосмислення історії УГКЦ дає змогу не тільки підбити підсумок зробленому, а й визначити перспективи подальших наукових пошуків. Це вможливає виявити неоднозначність, складність і суперечливість у вивченні різноманітних проблем історії України періоду 1939–1946 рр.

3. У дещо іншому світлі зображують діяльність УГКЦ діаспорні історики. Вони робили акцент на державотворчій концепції митрополитів А.Шептицького та Й.Сліпого, їхній подвижницькій діяльності в ім'я української національної справи в роки Другої світової війни й у післявоєнний час. Співробітництво представників УГКЦ із нацистами діаспорними дослідниками або заперечується, або визнається як “вимушений крок”. Крім того, значну увагу приділяють діаспорні історики, релігієзнавці екуменічній діяльності

греко-католицьких ієрархів, їхній спробі подолати міжконфесійні конфлікти в українському суспільстві. Разом із тим дещо негативно на діаспорній історіографії позначалася невщухаюча полеміка з радянською історіографією, психологічна атмосфера “холодної війни”, існуючі конфесійні стереотипи мислення.

¹ Львівський церковний собор. Документи і матеріали. 1946–1981. – К., 1984. – С.97.

² Про релігію і атеїстичне виховання: Збірник документів і матеріалів / Упор. Б.О.Лобовик, Р.М.Приходько. – К., 1979. – 260 с.

³ Русская православная церковь. 988–1988. – М.: ИПЛ, 1988. – Вып.2. Очерки истории 1917–1988. – 112 с.

⁴ Галан Я. З хрестом чи ножом // Галан Я.О. Що таке унія: памфлети. – Львів: Каменяр, 1983. – 104 с.

⁵ Даниленко С.Г. Дорогою ганьби і зради. – 2-ге вид. – К.: Дніпро, 1972. – 339 с.

⁶ Масловський В.І. Дорога в безодню. – Львів, 1978. – 208 с.; Чередниченко В. Анатомія зради. Український буржуазний націоналізм – знаряддя антирадянської політики імперіалізму. – К., 1978; Уткін О. Клерикально-націоналістичний альянс // Людина і світ. – 1986. – №6. – С.62–63; Шиш А.З.

⁷ Крах католицької дії на західноукраїнських землях // УІЖ. – 1971. – №9. – Вересень. – С.45–46.

⁸ Петляков П.А. Уніатська церковь – орудие антикоммунизма и антисоветизма. – Львів: Вища школа. Вид-во при Львівському ун-ті, 1982. – 168 с.; Мигович І.І. З історії атеїзму на Україні. Уніатство – джерело ворожнечі між народами // УІЖ. – 1980. – №10. – С.109–118.

⁹ Дудикевич Б. Одвічні вороги українського народу // Під чорними крилами Ватикану. – Львів, 1955; Замлинський В. Чорні патріоти. – Львів, 1964; Кирилук Г. Прислужники паліїв війни // Під чорними крилами Ватикану. – Львів, 1955; Миронюк І. Посоромлення Ватикану на Західноукраїнських землях // Православний вісник. – 1961. – Ч.1; Тельман І. Кладовище таємниць на Ватиканському горбі. – К., 1960.

¹⁰ Добричев В. У тіні святого Юра. – Львів, 1970; Його ж. Дорогою ганьби і зради. – Львів, 1972.

¹¹ Дмитрук К. Уніатська церква на службі реакції // Український історичний журнал. – 1973. – №12; Його ж. Під штандартами реакції і фашизму. Крах антинародної діяльності уніатської та автокефальної церков. – К., 1976; Його ж. Приречені. – Львів, 1981.

¹² Маянська Л.П. Критика ідейних основ союзу українського буржуазного націоналізму і української Церкви: Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – Львів, 1975.

¹³ Меньковецкий Д.И. Антинародная деятельность униатской церкви в годы войны: Автореф. дис. ... канд. ист. наук. – Львов, 1974.

¹⁴ Калакура Я.С. Українська історіографія: Курс лекцій. – К.: Генеза, 2004. – 496 с.

¹⁵ Калакура Я.С. Вказана праця.

¹⁶ Головка В. Історіографія кризи історичної науки. Український контекст. – К.: Б. в., 2003. – 228 с.

¹⁷ Республіканська програма розвитку історичних досліджень, поліпшення вивчення і пропаганди історії Української РСР // Український історичний журнал (далі – УІЖ). – 1990. – №11. – С.3–9.

¹⁸ Історичні передумови возз'єднання українських земель / Відп. ред. Ф.Стеблій. – К.: Наук. думка, 1989. – С.258, 266, 267, 270, 308.

¹⁹ Послання до вірних (Архіпастирські побажання), 1 квітня 1942 р. // Андрей (Шептицький), письма-послання (1939–1944 рр.). – Львів, 1991. – С.40–41.

²⁰ Церква і церковна єдність. – Львів, 1995. – Т.1.

²¹ Церква і суспільне питання. – Львів, 1998. – Т.2. – Кн.1. Пастирське вчення та діяльність; Кн.2. Листування. – Львів, 1999.

²² Оглоблин О. Українська церковна історіографія // Український історик. – 1969. – №4. – С.12–29.

²³ Мудрий С. Нарис історії Церкви в Україні. – Рим, 1990. – 296 с.; Мудрий С. Нарис історії Церкви в Україні. – Івано-Франківськ: Вид-во Івано-Франківського теологічного катехитичного інституту, 1995. – 527 с.

²⁴ Колодний А., Яроцький П. Історія Церкви в Україні: Навчальний посібник. – К.: Т-во “Знання”, 1999. – 735 с.

²⁵ Бадяк В. Велич і драма Йосафата Коциловського // Київська Церква. – 1999. – №6. – С.62–68; Гайова О. Християнські засади суспільної діяльності митрополита А.Шептицького // Київська Церква. – 1999. – №4. – С.47–53; Колодний А. А.Шептицький про будівництво Рідної Хати // Київська Церква. – 2000. – №1(7). – С.47–50; Крив'як Б. Видавничо-просвітницька діяльність Василіанського чину в Україні // Київська Церква. – 1999. – №4. – С.34–40.

25. Гринів О. Й. Сліпий як історик, філософ, педагог. – Львів, 1994; Мельничук П. Владика. Григорій Хомишин. – Львів, 1997; Шкраб'юк П. Виноградник Господній. Історія життя о. Д-ра Й. Кладочного. – Львів, 1995.
26. Сурмач О. Українська Греко-Католицька Церква в період німецького окупаційного режиму в Україні: Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – Львів, 2001.
27. Сурмач О. Дні кривавих свастик. – Львів: СПОЛОМ, 2005. – 176 с.
28. Реєнт О., Лисенко О. Українська національна ідея і Християнство. – К., 1997.
29. Андрухів І. Галицька Голгофа. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 1997. – 84 с.
30. Українська історіографія на зламі ХХ і ХХІ століть: здобутки і проблеми / За ред. Л. Зашкільняка. – Львів, 2004. – С. 401.
31. Лисенко О. Церковне життя в Україні. 1943–1946 рр. – К.: Інститут історії України НАНУ, 1998. – 413 с.
32. Гордієнко В. Сталінізм і Українська греко-католицька церква // Матеріали Міжнародної конференції, присвяченої життю і діяльності митрополита Андрея Шептицького. – Львів: Місіонер, 1990. – С. 41–51.
33. Гелей С. Національна ідея в духовному світі українського народу // Церква і соціальні проблеми. – Львів: Місіонер, 2000. – С. 394–402.
34. Арсенич П. Греко-католицькі священники в національних змаганнях українців Галичини // Нова Зоря. – 1991. – Ч. 5–6. – Квітень.
35. Марущак М. “Ліквідація УГКЦ” – ідеологічна диверсія Москви проти визвольного руху на західноукраїнських землях // Державність. – 1992. – Ч. 4. – С. 32.
36. Панчук М. “Білі плями” героїчного літопису: Із історії Комуністичної Партії Західної України. – К.: Вид-во політ. л-ри, 1989. – 131 с.
37. Сергійчук В. Йосиф Сліпий в роки Другої світової війни // Пам'ять століть. – 2002. – № 6. – С. 20–38.
38. Войналович В. Наступ на етноконфесійні осередки як один із засобів здійснення національної політики в Україні (друга половина 40-х – 50-ті роки ХХ ст.) // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – 1997. – № 1/2 (4/5). – С. 207–226.
39. Пашенко В. Греко-католики в Україні (від 40-х років ХХ століття до наших днів). – Полтава, 2002. – 614 с.
40. Марчук В. Церква, духовність, нація. Українська греко-католицька церква в суспільному житті України ХХ ст. / Прикарпатський університет імені Василя Стефаника. – Івано-Франківськ: Плай, 2004. – 464 с.
41. Пилипів І. Українська греко-католицька церква в період німецької окупації (1941–1944) // Галичина. – 2002. – № 8. – С. 108–115.
42. Кудрик В. Маловідоме з історії Греко-Католицької Церкви. – Вінніпег; Манітоба: Тризуб, 1995. – Т. 3. – 254 с.
43. Лужницький Г. Українська церква між Сходом і Заходом: нарис історії Української Церкви. – Філадельфія: Провидіння, 1954.
44. Федорів Ю. Історія церкви в Україні. – Торонто, 1967. – 362 с.
45. Нагаєвський І. Католицька Церква в минулому і сучасному Україні. – Філадельфія: БМВ, 1950. – 88 с.
46. Poliszczuk W. Gorka Pravda: zbrodnicosk OUN-UPA (spowiedz Ukrainca). – Toronto–Warszawa–Kijov, 1995. – 350 с.
47. Боцюрків Б. Українська Греко-Католицька Церква в катакомбах (1946–1989) // Календар “Благовіста” 1998. – Гурово-Іловецьке: Благовість, 1998. – С. 93–118.
48. Боцюрків Б. Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939–1950): Пер. з англ. Наталії Кочан; За ред. Олега Турія. – Львів: Вид-во Українського Католицького Університету, 2005. – 268 с.

In the article development and achieving domestic historiography is analysed in the study of role of the Ukrainian greko-katolitskoy church in the national liberation fight of the Ukrainian people 1939–1946, and also payment of the Ukrainian historians is exposed in the matter of its “rehabilitation”.

Key words: UGKTS; religiously church policy; national liberation fight; domestic historiography.

УДК 930.1:94(477.8)
ББК 63.3(4Укр)625

Василь ЖУПНИК

ПРОТИСТОЯННЯ ОУН І УПА ТА РАДЯНСЬКИХ ОРГАНІВ ВЛАДИ НА ТЕРИТОРІЇ ВОЛИНІ Й ГАЛИЧИНІ (1944–1953 рр.) В РАДЯНСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

У статті зроблено спробу на основі аналізу історіографічних досліджень розкрити основні аспекти та напрямки боротьби радянського режиму з формуваннями ОУН та УПА й показати їх вплив на свідомість західноукраїнського населення.

Ключові слова: радянська історіографія, історіографічний аналіз, заангажованість, некомпетентність, надмірна заідеалізованість, західноукраїнський регіон, марксистська ідеологія, інтелігенція, комплексне дослідження, радянська історіографія.

Після остаточного звільнення західноукраїнських земель від німецьких військ і з приходом Червоної армії відразу ж розпочалося відновлення зруйнованого війною господарства, а разом із ним і органів радянської влади, основним завданням яких було продовження процесу радянзації, розпочатого ще в 1939–1941 роках. З самого початку визначальною його рисою стала концентрація на території Волині та Галичини значної кількості військ НКВД і партизанських з'єднань, що мали досвід підпільної боротьби й головним завданням яких була боротьба з відділами УПА й оунівським підпіллям.

Саме ця особливість і визначила характер насадження “тоталітарного соціалістичного устрою” в тих самих рамках і нормах, які існували в Східній Україні й інших республіках СРСР.

Але подальший хід подій показав, що його встановлення не відбудеться у визначені строки, яскравим свідченням чого була відчайдушна боротьба повстанців і широкий спротив населення колективізації, всі “плюси та переваги якої” вони відчули ще під час першого приходу радянської влади.

Говорячи про історіографію висвітлення проблеми протистояння ОУН та УПА та радянських органів влади на території Волині й Галичини в післявоєнний період, слід відзначити поділ її на три частини, принаймні за ідеологічними та типологічними ознаками, а саме: на радянську, діаспорну й вітчизняну її інтерпретації.

Аналізуючи праці українських авторів радянського періоду, присвячені досліджуваній тематиці, треба відзначити, що за принциповими властивостями вона якщо й відрізнялася від офіційної союзної версії історичної науки, то лише більшою ідейно-пропагандистською зашореністю та намаганням вислужитися, пов'язаним як зі страхом перед репресіями, так і службовим кар'єрним ростом. Це все вказувало на підпорядкування історичної науки програмним цілям комуністичної ідеології, кінцевим продуктом чого було нагромадження в суспільній свідомості стійких стереотипів несприйняття щодо таких понять, як “націоналізм”, “бандерівець”, “український патріотизм”, “приватна власність”, “греко-католицизм”, “уніатство” та ряду інших.

Натомість створювалося біполярне антагоністичне протистояння, складовими частинами якого були радянська держава, яка наділялася виключно позитивними рисами на кшталт гасла “Все для держави, все для народу”, утворювався так званий незамінний товариш усіх трудящих та погані США й Західна Європа, представниками яких були збанкрутілі, внаслідок програшу нацистської Німеччини, “українсько-німецькі націоналісти”, які знаходилися на службі “імперіалістичних розвідок”. Формувався такий собі архетип громадськості за принципом “нічого не знаю, нічого не бачу, нічого не чую”, що мав стати праобразом майбутнього радянського суспільства, яке, як мінімум, повинно бути ідеальним виразником і захисником інтересів правлячої комуністичної еліти.

Усе це й визначило майбутню діяльність радянських істориків – їх ідеологію, тематику й навіть фразеологію на довгі роки наперед.

У написанні своїх праць автори радянського періоду дуже широко використовували порівняльний метод, основою якого було змалювання позитивних і прогресивних змін, що відбувалися з безпосередньою участю новостворених органів влади, звичайно ж під “чітким та впевненим керівництвом” компартії, і нищівної критики їх опонентів “буржуазних націоналістів”, які виступали безжальними руйнівниками всього цього.

Сама ідеологія націоналізму автоматично ставала ворожою в особі небезпечного конкурента офіційній марксистсько-ленінській ідеології та була відвертою загрозою існування фактично унітарної радянської держави. Приналежність до так званого “українсько-німецького націоналізму” була “смертельним вироком” для будь-кого.

Проте потрібно зазначити, що це все-таки дало певні результати з огляду на позитивну динаміку змін у промисловості, освіті та відбудові повоєнного господарства, але вони стали більш-менш відчутними вже в середині 1950-х, коли рух Опору був обезглавлений та знекровлений і в значній своїй більшості вже керувався інспірованими “псевдобоївками” радянських спецслужб, діяльність яких була спрямована на дискредитацію самої національної ідеї як вищого пріоритету національного руху.

Прикладом може бути книга В.Чередниченка “Анатомія зради”, в якій її автор так характеризує національно-визвольний рух у західних областях УРСР: “Терористичні і диверсійні дії націоналістичних банд не були ізольованими. Вони активно інспірувалися спочатку розвідувально-підривною органами фашистської Німеччини, аж до її остаточного розгрому, а потім спецслужбами США, Англії та інших імперіалістичних держав, які намагалися, з одного боку, створити нестійке становище в західних областях УРСР, а з іншого – використати учасників збройних банд у своїх військово-політичних інтересах, зокрема у розгортанні “холодної війни”. З метою активізації діяльності націоналістичних банд імперіалістичні спецслужби та їх агентура – закордонні буржуазно-націоналістичні організації – щедро їх фінансували, розробляли інструкції і давали поради та рекомендації щодо тактики дальших підривних дій, форм і методів антирадянських акцій”¹.

Різку антинаціоналістичну спрямованість радянських істориків можна пояснити ще й тим фактом, що в СРСР будувалося радянське суспільство, яке мало стати інтернаціональним, і твердження керівництва ОУН про рівні права та самовизначення всіх без винятку націй суперечило цьому принципу.

Продовжуючи аналіз радянської історіографії з досліджуваної проблеми, слід зазначити, що практично в усіх працях, які так чи інакше стосуються теми даної статті, український визвольний рух чітко ототожнювався з “буржуазним націоналізмом”. Це, зокрема, впливає з праць С.Даниленка², В.Масловського³, Ю.Римаренка⁴, В.Трощинського⁵, В.Цуркана⁶ й ін. Проте в реальній ситуації український націоналізм був далеко не буржуазним, адже він не мав, зокрема, міцної бази в містах і, що характерно, виступав із цілою низкою соціалістичних гасел. Я.Дашкевич, наприклад, так охарактеризував націоналістичний ідеал ОУН: “Моноетнічна (або майже моноетнічна) і моноконфесійна держава, демократична за формою правління, плюралістична в ідеологічному відношенні і таки, мабуть, соціалістична за суспільно-економічним ладом”⁷.

Водночас радянська пропаганда зображувала вояків Української повстанської армії як кримінальних елементів або бандитське формування, створене німецькою розвідкою. Так, В.Давиденко пише: “... гітлерівські спецслужби залучали українських націоналістів. З цієї метою ватажкам ОУН-бандерівців було доручено створити на території Волині, а згодом і в Галичині озброєні формування, які пізніше й одержали назву УПА”⁸. Можна навести цілу низку статей, книжок, у яких на всі лади описувалися “злочини українських буржуазних націоналістів” і розповідалося про “жахливі вбивства бандерівцями мирних

радянських людей”. Як приклад варто назвати праці В.Беляєва та М.Рудницького⁹, К.Дмитрука¹⁰, І.Реванюка¹¹ й інших.

Усе це було розраховано для того, щоб викликати у свідомості простого пересічного українця відверту ненависть до національної ідеї, яку радянські дослідники ототожнювали з “нацизмом” німецького зразка.

Проте слід зазначити обставину, через яку ці звинувачення стають безпідставними. Усім прекрасно відомо те, що бандитські формування керуються виключно меркантильно-економічними інтересами, а не висувають національні гасла та боротьбу за національне самовизначення. Масовими вбивствами мирного населення часто займалося саме НКВС і НКДБ під виглядом УПА, прагнучи таким чином дискредитувати її.

У повоєнні роки було видано цілу низку праць, у яких на догоду комуністичній пропаганді та короткому курсу історії ВКП(б) історики змушені були викривати “реакційну роль українсько-німецьких націоналістів”. Таке офіційне звинувачення ОУН і УПА в “прислугуванні фашизму” першим публічно зробив відомий високопоставлений радянський політик Д.Мануїльський у своїй доповіді на нараді вчителів західних областей України 6 січня 1945 р. у Львові, й цього ж року його доповідь була видана окремою брошурою¹². При цьому видно повну безглуздість і наукову неспроможність терміна “українсько-німецькі націоналісти”, оскільки націоналізм не може бути дуалістичним. Однак ця тенденція продовжувалася аж до 80-х років ХХ ст., про що свідчать праці М.Терлиці¹³, М.Тороповського¹⁴, В.Трощинського¹⁵ й інших істориків і публіцистів.

Характеризуючи дослідження радянських авторів, опубліковані з кінця 1950-х до середини 1960-х рр., слід зазначити, що основною їх особливістю була суто ідеологічна спрямованість написання, часто без будь-якого документального підтвердження. Усе це в першу чергу було зв’язано з політикою замовчування наявності національно-визвольних рухів на території всього Радянського Союзу та намаганням змалювати їх як суто кримінальні повоєнні прояви.

Звичайно, така тенденція перешкоджала хоча б частково об’єктивному аналізу ролі ОУН і УПА, з’ясуванню їхнього впливу на соціально-політичні процеси, які відбувалися на західноукраїнських землях. Важливим є й те, що радянські дослідники, наприклад, не змогли розкрити причини й масштаби збройного опору комуністичному режимові, пояснити, яким чином УПА та націоналістичне підпілля змогли протистояти потужній сталінській державній машині більше десятка років, як в умовах тотальної системи повстанцям вдавалося виготовляти й розповсюджувати свої видання тощо.

Більш того, деякі питання з діяльності УПА вважалися такими, що про них радянським історикам навіть не можна було згадувати. Це, зокрема, періодичні видання та публіцистична діяльність УПА, що суперечило усталеному образу бандитів, який упівцям малювали радянські історики.

Слід також зазначити, що переважна більшість праць радянського періоду мала пропагандистсько-тенденційний характер. І хоч дослідження багатьох документів розпочалося вже в 50-х роках, указана особливість унеможливила повноцінну розробку всіх доступних матеріалів. Але, так чи інакше, на 1960–1970-ті роки, період боротьби з дисидентством, у тому числі й українським, та іншими наслідками хрущовської “відлиги”, припадає розквіт цієї антинаціоналістичної літератури, незважаючи на те, що сам національний рух опору в Західній Україні вже занепав. Це пояснювалося тією обставиною, що тепер новоявленій опозиції, вимоги якої чітко збігалися з конституційними нормами, треба було повісити ярлик націоналізму.

Відтепер автори не обмежувалися тільки заявами про дружбу народів і корисність радянської влади. Їхні праці залишилися так само емоційними, але стали набагато більш інформаційно змістовними й фактологічно обґрунтованими. Майже вся інформація як про

самих “українсько-німецьких націоналістів”, так і про організацію боротьби з ними зосереджувалася в агітаційній, часто брошурного типу літературі.

До такого роду літератури належать роботи Л.Є.Кизи¹⁶, В.Ю.Маланчука¹⁷, В.О.Замлинського^{18, 19}, В.Чередниченка²⁰, В.О.Кравченка²¹.

Переважна більшість подібних праць базувалася на приблизно однаковому, досить обмеженому переліку документальних джерел і мала схожий план викладення проблеми. Серед перших можна згадати: постанови ЦК ВКП(б) “Про недоліки у політичній роботі серед населення західних областей УРСР” (1945 р.) і “Про заходи допомоги західним областям Української РСР у справі поліпшення масово-політичної та культурно-просвітницької роботи” (1945 р.); “Звернення до населення західних областей України” (1945, 1946 рр.); матеріали листопадового пленуму ЦК КП(б)У 1944 року та 6 сесії Верховної Ради УРСР. У якості джерел документів і матеріалів над використанням архівних фондів помітно домінували офіційні видання Укрвидаву ЦК КП(б)У та Політвидаву, “Історія КПУ” й “КПРС в резолюціях з’їздів, конференцій і пленумів ЦК”.

Фактично основна увага радянських авторів була зосереджена саме на ідеологічному аспекті цього протистояння, який визнавався вирішальним на шляху подолання українського руху Опору, що й визначило порівняно, скажімо з військовим, кращу розробку джерельної бази в дослідженні даного питання.

Серед історичних праць практично не було спеціально присвячених проблемі організації боротьби з українським національно-визвольним рухом. Причиною цього було намагання зменшити масштаби діяльності руху Опору та широку підтримку, яку надавало йому населення.

Деякі не дуже багатослівні згадування про боротьбу з націоналізмом, витримані приблизно в подібному дусі з пропагандистською літературою, можна зустріти в дослідженнях, які присвячені історії Західної України, наприклад, у книзі В.Б.Ананійчука “Визволення західних областей України від німецько-фашистських окупантів”²² і в загальних дослідженнях з історії Української РСР^{23, 24}.

Окремо слід виділити видання, присвячені історії Комуністичної партії України та її діяльності. Серед них: “Очерки истории Коммунистической партии Украины”²⁵ та книгу Є.В.Сафонові “Ідейно-виховна робота Комуністичної партії серед трудящих визволених районів в роки Великої вітчизняної війни (1943–1945 рр.)”²⁶, яка використала порівняно велику кількість архівних документів і присвятила проблемі організації ідеологічної боротьби з українським націоналізмом декілька розділів своєї книги. Таких, як: “Викриття фашистської і націоналістичної ідеології. Подолання наслідків фашистської окупації”, “Ідейно-виховна робота серед населення західних областей України”. У своїй праці, крім традиційно поширеного серед її сучасників переліку партійних джерел, Є.В.Сафонова більш докладно використовувала матеріали листопадового Пленуму ЦК КП(б)У, рішення ЦК КП(б)У “Про роботу серед жінок західних областей України” від 5 квітня 1944 р., документи ЦК, які висвітлюють політику партії в радіоінформації та пресі, її відбудові, матеріали роботи комісії Політбюро ЦК КП(б)У з преси та видавництва, більш широко підійшла до питання дослідження такої форми агітації, як “звернення” до населення регіону.

У 1980-х роках характер досліджень даної проблематики майже не змінився. Яскравим прикладом цього є праці В.І.Масловського²⁷, К.Є.Дмитрука²⁸; спільна монографія В.А.Замлинського, І.Ф.Кураса та Л.А.Нагорної²⁹; колективна праця ряду авторів “Західна Україна: перше десятиріччя після війни”³⁰; В.А.Давиденка³¹, де й далі містилися ті ж самі звинувачення з цілим набором ідеологічних штампів.

Аналізуючи роботу В.А.Давиденка, для справедливості слід зауважити, що це була одна з перших праць у радянській історіографії, яка виключно присвячена діяльності ОУН і УПА.

Автор використав дуже багато архівних матеріалів, звичайно, підставляючи їх і підтасовуючи факти так, як потрібно було з ідеологічної точки зору, проте їх цінність, навіть із погляду критичного підходу, є досить важлива.

Досліджуючи соціальний склад УПА, він зазначає, “що не потрібно однозначно говорити про те, що в загонах “бандерівців” були тільки бандити, там були і такі, які перебували в повстанцях через неправильну політику сталінізму на західноукраїнських землях”³². Проте далі дослідник, керуючись шаблоном стандартних звинувачень, також називає зрадниками й останніх, оскільки ті встигли “перейнятися націоналістичними ідеями”³³.

Та все ж, не зважаючи на певні нюанси, які автор намагався висвітлити більш-менш об’єктивно, головною тенденційною лінією його дослідження є відповідність офіційній марксистсько-ленінській ідеології та змалювання УПА як головного ворога всього радянського суспільства.

Яскравим еталоном методології висвітлення протистояння ОУН і УПА та радянських органів держбезпеки в післявоєнне десятиріччя є спеціалізована робота “Историография истории Украинской ССР”³⁴, яка хоч і вийшла в 1986 році, але за своїм жорстким ідеологічним викладом відносилася до видань такого ж стилю кінця 1960-х – початку 1970-х рр.

Майже дзеркальним відображенням попередньої праці в плані типологічно-методологічного вивчення досліджуваної тематики є “История Коммунистической партии Советского Союза”³⁵ та монографія “З позицій пролетарського інтернаціоналізму”³⁶.

Фактично нічого нового, крім переліку й характеристики ряду архівних документів, присвячених “звірствам оунівців” і прогресивній ролі комуністичної партії, вони не містили.

Значна частина досліджень початку 1980-х була присвячена вивченню організаційної ролі компартії в боротьбі з “буржуазними націоналістами” та впровадженням соціалістичного способу життя серед трудящих у післявоєнний період, головною рисою яких було повсюдне возвеличення мудрості й таланту комуністичного керівництва.

До такого виду праць слід віднести роботи В.О.Балуха³⁷, Б.Д.Вола та В.М.Грома³⁸, спільну монографію Ю.Ю.Сливки, В.І.Масловського й М.М.Швагуляк³⁰, Н.Я.Петруня⁴⁰ та інших.

Іншим нововведенням дослідників 80-х років були спроби дати оцінку питанням попередньої радянської історіографії з визначенням її недоліків і “тенденції на затушовування гострих проблем”. Проте все це закінчувалося на рівні критики недостатнього залучення максимального кола джерелознавчої бази. Хоча з початком перебудовчих процесів спостерігалася поява праць, в яких усе чіткіше висвітлювалися перегини та певною мірою злочини НКВС-НКДБ.

Однак, не зважаючи на тенденційність і заідеологізованість української радянської історіографії, все ж потрібно визнати, що в дослідженнях багатьох авторів у більшій чи меншій мірі закладений архівний матеріал, доступ до якого був практично недоступний не лише для пересічних громадян, але й для науковців, а певна їх інтерпретація дає змогу краще зрозуміти природу появи того чи іншого документа.

Досить цінними є також значні статистичні дані, що містять праці радянських авторів, які за умов критичного підходу до їх вивчення дають можливість більш докладно вивчити політичні та соціально-економічні процеси в західноукраїнському суспільстві повоєнного десятиліття.

Тому, на наш погляд, категорично відкидати цілий пласт напрацювань радянських дослідників із проблем ОУН і УПА є недоцільним і науково некоректним.

Звичайно, потрібно наголосити на значній фальсифікації та перекручуванні радянськими істориками важливих подій і фактів, що пояснювалося наявністю жорстких ідео-

логічних норм і рамок, відступ від яких міг означати кінець не тільки наукової діяльності, а й чогось більшого.

Проте як головний висновок потрібно відзначити той факт, що основним завданням сучасної історіографії при аналізі та дослідженні радянської спадщини є спроба сповна дослідити й пояснити мотиви й причини тих чи інших догм і тенденцій, які вважали, та й дотепер дехто вважає, єдино правильними й провідними.

1. Чередниченко В. Анатомія зради. Український буржуазний націоналізм – зняряддя антирадянської політики імперіалізму. – К.: Політвидав України, 1978. – С.3–4.
2. Даниленко С. Дорогою ганьби і зради. – К., 1970. – 360 с.
3. Масловський В. Жовто-блакитна мафія. – Львів, 1975. – 142 с.
4. Римаренко Ю. Український буржуазний націоналізм – ворог інтернаціонального єднання трудящих. – К., 1972. – 86 с.
5. Трошинський В. Найманці фашизму (Українські буржуазні націоналісти на службі гітлерівців у міжвоєнний період 1921–1939 рр.). – К., 1981. – 140 с.
6. Цуркан В. Прокляті народом. – Львів, 1954. – 93 с.
7. Дашкевич Я. Дослідження націоналізму. Вступні нотатки // Україна в минулому. – К.–Львів, 1995. – Вип. VII. – С.6–19.
8. Давиденко В. Українська повстанська армія: шлях ганьби і злочинів. – К.: Знання, 1989. – 48 с.
9. Беляев В., Рудницький М. Під чужими прапорами. – К.: Держполітвидав УРСР, 1956. – 245 с.
10. Дмитрук К. Утверджуючи ідеологію соціалістичного інтернаціоналізму. – К., 1987. – 291 с.
11. Реванюк І. Правда про т. зв. УПА (Сповідь колишнього провідника ОУН). – К., 1961. – 132 с.
12. Мануїльський Д. Українсько-німецькі націоналісти на службі у фашистській Німеччині. – К.: Політвидав УРСР, 1946. – 59 с.
13. Терлиця М. Націоналістичні скорпіони. – К., 1963. – 207 с.
14. Тороповський М. Ім'я злочинця – відоме. – Львів: Каменяр, 1978. – 52 с.
15. Трошинський В. Найманці фашизму (Українські буржуазні націоналісти на службі гітлерівців у міжвоєнний період 1921–1939 рр.). – К., 1981. – 140 с.
16. Кизя Л.Є. Народні месники. З історії партизанського руху на Ровенщині. – Львів: Кн.-журн. вид., 1960. – 171 с.
17. Маланчук В.Ю. У братній радянській сім'ї. – К.: Товариство “Знання” УРСР, 1967. – 46 с.
18. Замлинський В.О. Шлях чорної зради. – Львів: Каменяр, 1969. – 168 с.
19. Замлинський В.О. З вірою у перемогу. Компартія на чолі партизанської боротьби проти німецько-фашистських загарбників у західних областях України. 1941–1944. – К.: Вища школа, 1976. – 199 с.
20. Чередниченко В. Націоналізм проти нації. – К.: Вид-во політичної літератури України, 1970. – 191 с.
21. Кравченко В.О. Прокляті народом. – Харків: Прапор, 1979. – 77 с.
22. Ананійчук В.Б. Визволення західних областей України від німецько-фашистських окупантів. – К.: Вид-во Київського університету, 1969. – 184 с.
23. История Украинской ССР: В 10 т. – К.: Наукова думка, 1985. – Т.9. – 582 с.
24. Історія Української РСР: В 2 т. – К.: Вид-во АН УРСР, 1957. – Т.2. – 780 с.
25. Очерки истории Коммунистической партии Украины. – К.: Государственное издательство политической литературы УССР, 1961. – 655 с.
26. Сафонова Є.В. Ідейно-виховна робота Комуністичної партії серед трудящих визволених районів в роки Великої Вітчизняної війни (1943–1945 рр.). – К.: Вид-во Київського університету, 1971. – 211 с.
27. Масловський В.І. В боротьбі з ворогами соціалізму: очерки історії класової боротьби на селі в період побудови основ соціалізму в західних областях України. 1939–1950. – Львів: Вища школа, 1984. – 187 с.
28. Дмитрук К.Є. Утверджуючи ідеологію соціалістичного інтернаціоналізму. – К.: Вид-во політичної літератури України, 1987. – 293 с.
29. Замлинський В.А., Курас І.Ф., Нагорная Л.А. Осуществление ленинской национальной политики в СССР. – К.: Вища школа, 1987. – 238 с.
30. Західна Україна: перше десятиріччя після війни. – К.: Інститут історії АН УРСР, 1988. – 32 с.
31. Давиденко В.А. Українська Повстанча Армія: Шлях ганьби і злочинів. – К.: Товариство “Знання” УРСР, 1989. – 48 с.
32. Давиденко В.А. Назв. праця. – С.10.
33. Давиденко В.А. Назв. праця. – С.38.

34. Историография истории Украинской ССР. – К.: Наукова думка, 1986. – 556 с.
35. История Коммунистической партии Советского Союза: В 6 т. – М.: Политиздат, 1980. – Т.5. – Кн.2. – 691 с.
36. З позицій пролетарського інтернаціоналізму. – К.: Політвидав України, 1981. – 374 с.
37. Балух В.О. Деякі питання радянського будівництва в західних областях Української РСР у 1944–1945 рр. // Український історичний журнал. – 1983. – №4. – С.118–127.
38. Вол Б.Д., Гром В.М. Комуністична партія – організатор соціалістичних перетворень в західних областях УРСР (До сучасної історіографії проблеми) // Вісник Львівського ун-ту. Серія сусп. наук. – Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1989. – Вип.27. – С.3–10.
39. Возз'єднання західноукраїнських земель з Радянською Україною / Ю.Ю.Сливка, В.І.Масловський, М.М.Швагуляк та ін. – К.: Наукова думка, 1989. – 488 с.
40. Петруня Н.Я. Комсомол – активний помічник партії в строительстве социализма в западных областях УССР (1939–1958 гг.). Историография проблемы: Автореф. дис... канд. ист. наук: 07.00.01. – К.: Государственный университет им. Т.Шевченко, 1986. – 22 с.

The article reflects a research based on historic-graphical studing. Its done to discover main aspects and directions of struggled OUN-UPA with soviet regime as well as to show their influence on consciousness of population in Western Ukraine.

Key words: *Sovietization, historic-graphical analysis, like minded, noncompetence, overidealization, western ukrainian region, Marks ideology, inteligtetsia, political processes, complex research, soviet historiography.*

УДК 94 (477.8)

ББК 63:3 (4 Укр.) 624

Богдан ЯНЕВИЧ

ПАМ'ЯТКИ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОЇ БОРОТЬБИ

У статті висвітлюється життя українського народу в контексті національно-визвольної та ідейної боротьби, подано відомості про видатних українських діячів, борців за волю України, які народилися на Калущині, а також зазначено перелік облікованих пам'яток національно-визвольної боротьби Калуського району.

Ключові слова: *ОУН, УПА, УВО, історико-культурна спадщина, шістдесятники, дисидентський рух, музеї, національно-визвольна боротьба, пам'ятка.*

Пам'ятки національно-визвольної боротьби – це вагома складова історико-культурної спадщини, що висвітлює етносуспільну боротьбу, ідеологічно-культурне прозрівання, економічне й політичне реформування.

До становлення людської цивілізації на шлях мирної конкуренції та співробітництва поневолення інших народів було основним джерелом поповнення державних скарбниць. Боротьбу з поневолювачами вели майже всі народи світу в часи занепаду власних суспільних формувань. Національні герої-провідники Ян Гус (Чехія, 1415 р.), Жанна Д'Арк (Франція, 1453 р.), Кузьма Мінін і Дмитро Пожарський (Новгород, 1611 р.), Альбрехт Велленштейн (Данія, 1629 р.), Джордж Вашингтон (США, 1776 р.), Шандор Петефі (Угорщина, 1848 р.), Джузеппе Гарібальді (Рим, 1849 р.), Сунь Ятсен (Китай, 1895–1912 рр.), Мухамед-бен-Абдула (Сомалі, 1899–1920 рр.), Панчо Вільї та Еміліан Сапата (Мексика, 1910–1917 рр.), Теофіл Брага (Португалія, 1911 р.) та багато інших стали історичними постатями, які уособлюють своїми іменами не тільки змагання за волю, але й сприяли розвитку ідеології боротьби за самостійність свого народу.

Українську національно-визвольну й ідейну боротьбу кристалізували впродовж тисячоліття легендарні народні месники, для яких ідеалами були воля, рівність, справедливість, національні традиції і добробут народу. Дмитро Байда-Вишневецький (створення

Запорізької Січі), Криштоф Косинський і Северин Наливайко (козацько-селянські повстання), Богдан Хмельницький (національно-визвольна революція проти шляхетської Польщі), Іван Мазепа (боротьба за звільнення від московської залежності), Пилип Орлик (“Пакти і Конституція прав і вольностей Війська Козацького” про державний устрій після визволення від Москви), Олекса Довбуш (рух опришків), Максим Залізняк та Іван Гонга (Коліївщина), Устим Кармелюк (антикріпосницький рух), Симон Петлюра (боротьба за відродження УНР), Євген Коновалець (чин інтегрального націоналізму), Степан Бандера (перманентна революція), Роман Шухевич – “Тарас Чупринка” (національно-визвольні змагання під стягом УПА), В’ячеслав Чорновіл (відновлення незалежності), Віктор Ющенко (втілення демократичних свобод Помаранчевою революцією) – ось істинний пантеон національних героїв. Козаки, гайдамаки, опришки, мазепинці, петлюрівці, бандерівці – руші національного самоствердження.

Поряд із провідниками крокували просвітителі, вплив яких на свідомість суспільства важко переоцінити. Іван Котляревський, Тарас Шевченко, Михайло Драгоманов, Микола Міхновський, Іван Франко, Михайло Грушевський, Дмитро Донцов, Леонід Полтава (П.Федун) – творці й світочі національної ідеї. Для національної ідентифікації українського суспільства необхідним було створення власної держави, її захист і самопорядкування. Разом із цим здобування досвіду державотворення, поліпшення умов для національного розвитку й самодостатності – взаємопов’язані речі, без яких неможливий прогрес.

На початку ХХ століття традиції зруйнованої запорізької козащини відродило січове стрілецтво, яке виховало нову плеяду борців і просвітників. УНР, ЗУНР, Закарпатська Україна, УВО й ОУН, УПА, шістдесятники, дисидентський рух, Народний рух України, вихід із Радянського Союзу й утвердження незалежності України, Помаранчева революція – ось ланки єдиного ланцюга національно-визвольних змагань ХХ та початку ХХІ століть.

Бандерівський рух є однією з ланок безперервної тисячолітньої боротьби українського народу за власну державність. Актуальність засад національної революції підтверджує сьогоднішня. Суть Української національної революції Степан Бандера розкриває в одній зі своїх праць “До засад нашої визвольної політики. Суть, зміст і процес української революції”. За його словами, український націоналізм має свій уклад позитивних ідей і вартостей, які визначають зміст і форми життя та розвитку народу й особи в усіх ділянках спільноти, визнають їхню творчу роль у вселюдському поступі. Основи націоналістичних ідей коріняться в українській духовності, сформованій та утвердженій упродовж усього історичного розвитку. І донині триває втілення таких ідей, як:

- воля, самобутність та свободний розвиток народів;
- гідність і пошанування людини, її вільний розвиток, власні ініціативи, творче та достойне самовключення в гармонійний уклад збірного національного й суспільного життя;
- соціальна справедливість;
- рівність і братерство всіх людей в суспільстві;
- позитивна, творча роль держави, яка має обороняти, організувати й сприяти вільному життю і розвитку культурного поступу та господарського добробуту народу й людини;
- спрямування діяльності та зусилля держави й організованої в ній народної спільноти на творення, всеохопність і помноження позитивних вартостей, які збагачують і підносять рівень життя народу та окремого громадянина в усіх царинах, помножують їхній творчий вклад у скарбницю вселюдського поступу й культури;
- пошанування різноманітності змісту й форми життя та багатства культур різних народів, толерація супроти чужих і відмінних культурних і соціальних вартостей та систем поруч із прив’язкою до свого й плекання своїх вартостей;

- співжиття вільних народів і мирні взаємини їхніх незалежних держав, незважаючи на різницю суспільних і політичних систем;
- свобода творчої ініціативи кожного й вільної діяльності, яка не загрожує й не шкодить співгромадянам і народів;
- свобода релігії, сумління, думки й слова, вільної духовно-культурної і мистецької творчості;
- віра в людину, її шляхетні, позитивні прикмети й пориви, її суспільний інстинкт, плекання і піднесення добрих сторін людської природи;
- природна гармонія рівноваги й співгри поміж духовними та матеріальними елементами в житті й розвитку людства.

Попри історичну вагомість культурологічного феномену пам’яток національно-визвольної боротьби це явище національної спадщини жевріє на межі виживання і зникнення.

Історико-меморіальний музей Степана Бандери в Старому Угринові є місцем паломництва для українців, які поділяють націоналістичні погляди, навіть більше того – комуністи приїжджають поглянути, з якою утаємниченою силою вони боролися, не спромігшись знищити впродовж половини століття. Хоч музей тільки починає набувати рис науково-дослідного центру під керівництвом Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, але вже відчувається ретельність і комплексність в експонуванні, вивченні, комплектуванні й виданні цікавих матеріалів. Сумним фактом є те, що новозбудовані музейні споруди, маючи серйозні дефекти, руйнуються на очах патріотів-краян і з кожним роком суми ушкоджень зашкалюють за десятки тисяч гривень, а меморіальні споруди починають розвалюватися, бо потребують термінової реставрації. Уже не одна державна комісія з ініціативи музейних працівників фіксувала ганебний стан, однак керівництво області вважає за краще почекати ще деякий час. Та й доля музею як юридичної установи не визначена – від його утримання на даний час відхрещується керівництво університету та не бажає повертати на свій баланс обласна адміністрація, мотивуючи безгрошів’ям.

Музей УПА “Чорний ліс” запрезентував своє створення ще на початку 1990-х років, але на даний час усі його громадські зусилля, матеріальна база та зібрані пожертви “канули в Лету”. Хоч сам по собі природничий ландшафт Чорного лісу багатообіцяючий в туристичному плані, все ж керівництво Калуського району й Івано-Франківської області не спроможні досягнути консенсусу з військовими чинами колишньої радянської ракетної частини (армійське майно ще не повністю розкрадено й не вивезено на металобрухт) та тамтешнім лісництвом, яке пильно береже зелені ресурси.

На калуській землі народились і проживали видатні українські діячі, борці за волю України, та далеко не всі з них пошановані бодай меморіальними дошками. Чи належно відображена їхня діяльність в експозиції місцевих музеїв? Наприклад:

➤ з 1889 до 1917 рр. у Калуші проживав **Іван Куровець** – лікар, організатор національних товариств, посол Галицького сейму, співзасновник УНДО, фундатор “Народного дому” й народного банку в Калуші, видавець “Калуського листка”, меценат будівництва греко-католицької церкви, Державний секретар здоров’я уряду ЗУНР, директор “Народної лікарниці” у Львові, автор “Лікарського poradnika”.

➤ **Сасвич Микола-Амбросій** (17.12.1885, с. Угринів Старий Калуського п-ту – 30.03.1944, м. Краків, Польща) – український інженер-лісівник і вчений. Доктор філософії та права й лісництва. Закінчив гімназію в Станіславі та факультет філософії й права Львівського університету. Від серпня 1914 р. – у рядах легіону УСС (чотар, сотник). Учасник боїв на горі Маківка під Болеховом. У 1916–1917 рр. – один з організаторів українських шкіл на Волині. З листопада 1918 – в УГА, старшина. Комісар ЗУНР у Косові.

Бойовий референт УВО (1920). Один з організаторів Пласту, член Верх. пластової ради. Щоб уникнути арешту з боку польської влади, емігрував до Чехословаччини. Закінчив Українську господарську академію в Подебрадах за фахом інженер-лісівник (1924), приватдоцент (1924–1929); там само). У 1929–1939 рр. – управитель церковних лісів “Переґінська пуца” (с. Осмолода, Рожнятівщина). Заснував тут зразкову пасіку, форельне господарство та Лісовий музей (1932). Від листопада 1939 й до березня 1944 проживав у Станіславі. 13.03.1944 р. виїхав до Кракова (Польща), де й помер. Похоронений на Раковецькому цвинтарі. 1999 р. у м. Івано-Франківськ його іменем названо вулицю, а на будинку, де він проживав, встановлено пам’ятну дошку. Іменем М.Саєвича названа вулиця і в с. Угринів Старий Калуського р-ну.

➤ **Священик Володимир Петрушевич** (1848, с. Мізунь на Станіславщині – 15.05.1917, м. Калуш) – історик, етнограф, церковний, громадський та культурно-просвітній діяч. Син пароха. У 1872 рукоположений на диякона, а через два роки висвячений на ієрея митрополитом Й.Сембратовичем. У 1874 працює отцем-сотрудником у с. Вікторів Галицького деканату, з 1875 – на парохії с. Герасимів Жуковського деканату як о.-сотрудник, а з 1880 – тимчасовим завідателем. 1880–82 призначають завідателем парохії с. Бережниця Шляхотська Калуського деканату, з 1883 – у Львові при Архікатедральному соборі святого Юра працює першимсотрудником та одночасно катехитом при школі міського “Народного дому”, а з 1884 до 1894 – сповідником. Крім цього, він працює в Митрополичій консисторії, зокрема, з 1885 виконує обов’язки секретаря, а згодом – в. о. контролера комісії з управління фондом вдів і сиріт Львівської архієпархії та заступником регістранта. У 1888 був радником-секретарем Церковного всечесного суду в справах подружних та Інституційного суду для Перемишльської єпархії. 31.05.1893 в складі делегації українців їздив до Святішого отця папи Лева XIII під проводом кардинала С.Сембратовича. Був кустошем-архіварем і каноніком Львівської митрополичої капітули. Від 1894 призначений парохом м. Калуш і виконував обов’язки другого віце-декана Калуського (з 1909 – віце-декан, згодом – декан), стає постійним комісаром у справах сиріт. Брав участь: у подорожі до Святої Землі 12–20.09.1906 під проводом митрополита А.Шептицького; 1912 – у Євхаристичному Конгресі у Відні; двічі з делегацією міста вітав австрійського цісаря. Від 1913 був комісаром у справах шкільних. Член міського товариства “Просвіти”, політичного товариства “Народна Рада”, Наукового товариства ім. Т.Г.Шевченка, церковного товариства св. Павла, був головою управління ради кредитного товариства “Хлопський банк” (згодом перейменований в “Хлопський союз”) та головою читальні “Рання Зоря”, членом організації “Червоний Хрест” у Калуші та членом товариства “Просвіта”. У 1906–1913 рр. був президентом і заступником голови “Народного дому” в Калуші. Ініціатор спорудження (проекування велось з 1906) нової церкви святого архістратига Михаїла (1910–13). Помер унаслідок конфлікту з військовими російської армії, що захопили й плундрували місто у травні 1917. Похований на старому міському цвинтарі в чужій гробниці.

➤ **Отець Михайло Петраш**, син Івана та Марії, народився 28 березня 1914 року в м. Богородчани, що на Станіславщині. Навчався в Станіславській гімназії, після закінчення якої вступив у Станіславську духовну семінарію, навчання в якій закінчив у 1937 році (84, арк.186–187).

13 травня 1937 року був висвячений на піддиякона, 16 травня – на диякона, 13 червня отримав ієрейські свячення з рук преосвященного єпископа Кир Івана Лятишевського (грамота ч.ек.3811/1). З 15 серпня 1937 року (грамота Ч.5707/1) до 30 вересня 1938 року (грамота 4.7691/1) молодий священик був адміністратором парохії Тулуків Коломийського деканату, одночасно з 1 жовтня 1938 року (ч.7691/1) сотрудником у Заболотові (Коломийський деканат). З 24 березня 1940 року до 28 червня 1944 року – настоятель храму в Бариші Бучацького району Тернопільської області, від 20 липня до 5 листопада 1944 року – парох у с. Похівка Богородчанського деканату, а з 6 листопада 1944 року – засідатель парохії

Грабовець Богородчанського деканату та с. Цуцилів Ланчинського району. 16 квітня 1945 року на вимогу тодішньої влади отцеві М.Петрашу була видана посвідка, яка засвідчувала те, що він є священиком Станіславської єпархії УГКЦ. За відмову перейти в православ’я в 1948 році заарештований і засуджений до 10 років позбавлення волі та примусових робіт. Про цей період життя о. Михайла згадує його колишній співкамерник і товариш отця-мітрат Мирон Шлісецький. Отець М.Петраш звільнений з ув’язнення достроково в 1957 році. Після повернення на Прикарпаття підпільно працював священиком на Буковині, пізніше в Івано-Франківській області, зокрема в Калуші. У роки горбачовської перебудови активно домагався визнання УГКЦ, відстоював греко-католицькі парафії в Калуші. 1989 року вийшов з підпілля. Реабілітований в 1990 році.

Отець Михайло був ректором підпільної духовної семінарії, яка діяла в Івано-Франківську за підтримки Папи Римського під патронатом підпільного митрополита УГКЦ Кир Володимира Стернюка. В умовах секретності готував семінаристів до рукоположення на священиків. Після легалізації УГКЦ запропонували висвятити о. М.Петраша на єпископа, однак через стан здоров’я священик відмовився. Як згадує о. Петро Хімій, о. Петраш завжди був добрим, але водночас строгим і вимогливим до своїх студентів.

Після легалізації УГКЦ о. Михайло Петраш призначений калуським деканом, але через стан здоров’я перейшов на сотрудництво. Аналогічно короткий час був парохом церкви св. арх. Михаїла в Калуші, пізніше – її сотрудником. Викладав у Івано-Франківському духовно-катехитичному інституті, де, будучи професором, підготував дві групи (по 6 і 7 чоловік) до рукоположення на священиків УГКЦ.

Помер 1.01.1991. Похований на новому Калуському цвинтарі.

Перелік можна продовжити ще десятками славетних імен.

Уже багато пам’яток зареєстровано та взято під охорону держави, але чимало цінних старовинних пам’яток, культових споруд, а також могил і навіть цілих цвинтарів із похованнями відомих людей з чудовими надгробними пам’ятниками, авторами яких були талановиті митці, були занедбані, а то й зруйновані або сплюндровані за часів комуністичної окупації та, як це не прикро констатувати, за часів становлення незалежності України.

Готується до видання книга “Звід пам’яток історії та культури. Івано-Франківська область”, яка сприятиме виконанню державної програми захисту культурної спадщини українського народу. До книги будуть включені наявні в кожному районі пам’ятки історії та культури державного й місцевого значення (могили, будинки, церкви, меморіальні дошки, пам’ятні хрести та знаки, скульптури й інші пам’ятки). Кожен науковець, учитель, краєзнавець, працівник культури, представник громадської організації може надіслати відомості про нововідкриті та віднайдені пам’ятки на адресу: 76004, м. Івано-Франківськ, вул. Грушевського, 21, головне управління туризму і культури.

Перелік облікованих пам’яток національно-визвольної боротьби Калуського району

с. Бабин Середній	Братська могила вояків УПА, які загинули 1947 р.	
с. Бережниця	Меморіальна дошка священикові, громадському діячеві, батькові Степана Бандери Андрієві Бандері (1882–1941)	1996
с. Бережниця, цвинтар	Могила члена ОУН, референта УЧХ Юстини Балюк-Гівчак (Калини; 1918–19.01.1991)	1991
с. Бережниця	Пам’ятник провідникові ОУН Карпатського краю Ярославові Мельнику (Робертіві; 1919–1946)	2004
с. Бережниця	Пам’ятник на честь проголошення незалежності України та символічна могила борцям за волю України	1991

с. Боднарів	Братська могила районного референта УЧХ Розалії Шуляр (Калини; 1914–25.01.1946) та вояків УПА братів Михайла (1922–1948) і Йосипа (1925–1947) Бережницьких, Івана Жураківського (1921–1948) і невідомого повстанця	
с. Боднарів, новий цвинтар	Символічні могили крайовому провідникові ОУН, повстанському письменникові Михайлові Дяченку (Гомонові, Маркові Боєславу; 25.03.1910–23.02.1952) та командирові УНС Олексі Луцькому (Беркутові; 1910–1945)	1997
с. Болохів	Братська могила вояків УПА, які загинули в 1942 р.	1990
с-ще Войнилів	Братська могила жертв радянського тоталітарного режиму	
с. Голинь	Могила повітового провідника ОУН Івана Рудого (Орлича)	
с. Голинь	Пам'ятний знак на місці загибелі повітового провідника ОУН Івана Рудого (Орлича) та зв'язкової Марії Шевчук	1996
с. Грабівка	Братська могила курінного УПА Івана Гонти (Гамалії) та вояків УПА, які загинули 1944 р.	1990
с. Грабівка	Могила референта Центрального проводу СБ ОУН Мирона Голояда (1910–1.11.1944)	1944
с. Грабівка	Могила священника, хорунжого УГА, духівника УПА, ректора Малої семінарії ім. св. Йосафата у Станіславові Володимира Микитюка (24.10.1889–29.04.1944)	1944
с. Грабівка	Пам'ятний знак на місці дислокації штабу УПА	1992
с. Грабівка, Чорний ліс	Пам'ятний знак на місці загибелі полковника УПА, командира ТВ-22 "Чорний ліс" Василя Андрусяка (Різуна, Грегота; 1915–1946)	1996
с. Грабівка	Пам'ятник воякам УПА	1995
с. Добровляни	Братська могила 15 студентів, яких розстріляли фашисти 1942 р.	1993
с. Довпотів, цвинтар	Могила поетеси, члена ОУН, організатора санітарної служби УПА Карпатського краю Юлії Ганушак (21.01.1915–05.08.1997)	1997
с. Завій	Могила вояка УПА Григорія Василіва (1923–1946)	1946
с. Завій	Пам'ятний знак на місці загибелі 1949 р. трьох вояків УПА	1991
с. Завій, центр села	Пам'ятний знак на місці загибелі лікаря УПА Ярослава Мартинця (Береста; 1921–1949)	1992
с. Кадобна	Братська могила вояків УПА, які загинули в 1947 р.	
с. Кадобна	Могила станичного ОУН Петра Даниліва (Чугая; 1903–1946)	1946

с. Кадобна	Могила борця за волю України Дмитра Фрся (Нечая; 1921–1948)	1948
с. Кадобна	Пам'ятний знак до 50-ї річниці депортації радянськими каральними органами жителів села	2001
с. Кадобна	Пам'ятник воякам УПА	1995
с. Кадобна	Символічна могила борцям за волю України	1990
с. Кропивник, цвинтар	Братська могила 11 вояків УПА	
с. Кропивник, фасад школи	Меморіальна дошка письменниці, громадській діячці Костянтині Малицькій (1872–1947)	1992
с. Мошківці	Пам'ятний знак на місці загибелі сотенного УПА Андрія Марійчина (Тютюнника; 1914–1946)	1996
с. Негівці	Братська могила вояків УПА та надрайонного провідника СБ ОУН Калущини Ярослава Німого (Щорса; 1923–1945)	1995
с. Новиця	Братська могила воїнів радянської армії	1967
с. Новиця	Комплекс могил (18) вояків УПА, які загинули 1945–1951 рр.	
с. Новиця	Пам'ятний знак на місці поранення в бою члена надрайонного Проводу ОУН Іллі Василіва (Гамалії)	1995
с. Перевозець	Могила обласного провідника ОУН Богдана Мокрія (Байди; 1917–05.05.1944)	1997
с. Середня, цвинтар	Братська могила 4 вояків УПА (1923–1944)	
с. Середня	Меморіальна дошка письменникові, літературознавцю, січовому стрільцеві Олесеві Бабію (1897–1975)	1997
с. Сівка-Войнилівська	Пам'ятний знак на честь 10-ї річниці незалежності України	2001
с. Старий Угринів, цвинтар	Братська могила вояків УПА та місцевих жителів, які загинули 1945 р. під час каральної акції НКВС	
с. Старий Угринів	Будинок, у якому в 1909–1919 рр. мешкав політичний діяч, провідник ОУН Степан Бандера (01.01.1909–15.10.1959)	
с. Старий Угринів, цвинтар	Могила члена ОУН, політв'язня, сестри С.Бандери Марти Бандери (1907–13.11.1982)	Перепохов. 1990
с. Старий Угринів, цвинтар	Могила матері С.Бандери Мирослави Бандери-Глодзінської (1890–1921)	1921
с. Старий Угринів	Музей провідника ОУН С.Бандери	
с. Старий Угринів, ур. Медвіцьке, ліс на околиці села	Пам'ятний знак на місці криївки, в якій 1950 р. загинули вояки УПА	
с. Старий Угринів	Пам'ятник провідникові ОУН Степанові Бандері (01.01.1909–15.10.1959)	1992
с. Степанівка	Братська могила вояків УПА, які загинули в 1944 р.	

с. Студінка	Могила вояка УПА Івана Горохолина (1921–1946)	1946
с. Томашівці, цвинтар	Могила станичної ОУН Марії Кецедан (1905–1974)	1974
с. Томашівці	Пам'ятний знак на місці будинку, в якому в 1980 р. були спалені о. А.Гургула та його дружина	1993
с. Цвітова	Братська могила вояків УПА, які загинули 1945 р.	
с. Боднарів, вул. Галицька, цвинтар	Могила вояка УПА Любомира Чоля (1917–1946)	1946
с. Верхня	Пам'ятний знак односельцям, які загинули на фронтах Другої світової війни	1979
с. Вістова	Символічна могила борцям за волю України	1990
с. Голинь	Пам'ятник односельцям, які загинули на фронтах Другої світової війни	1967
с. Голинь	Символічна могила борцям за волю України	1990
с. Грабівка	Символічна могила борцям за волю України	1991
с. Гуменів	Символічна могила борцям за волю України	1991
с. Діброва, вулиця Лесі Українки	Символічна могила борцям за волю України	1990
с. Вістова	Пам'ятний знак односельцям, які загинули на фронтах Другої світової війни	1970
с. Добровляни	Символічна могила борцям за волю України	1990
с. Довгий Войнилів	Символічна могила борцям за волю України	1990
с. Довпотів	Символічна могила борцям за волю України	1990
с. Дубовиця	Пам'ятник односельцям, які загинули на фронтах Другої світової війни	1967
с. Завадка	Пам'ятний знак односельцям, які загинули на фронтах Другої світової війни	1970
с. Завадка	Символічна могила борцям за волю України	1990
с. Завій	Символічна могила борцям за волю України	1989
с. Копанки	Пам'ятний знак односельцям, які загинули на фронтах Другої світової війни	
с. Кропивник	Пам'ятник односельцям, які загинули на фронтах Другої світової війни	1980
с. Лука	Пам'ятник односельцям, які загинули на фронтах Другої світової війни	1970
с. Лука	Символічна могила борцям за волю України	1990
с. Мислів	Символічна могила борцям за волю України	1990
с. Мостище	Символічна могила борцям за волю України	1990
с. Негівці	Пам'ятний знак односельцям, які загинули на фронтах Другої світової війни	
с. Негівці	Символічна могила борцям за волю України	1990

с. Новиця	Пам'ятний знак односельцям, які загинули на фронтах Другої світової війни	1967
с. Новиця	Символічна могила борцям за волю України	1990
с. Перевозець	Символічна могила борцям за волю України	1990
с. Перекоси	Символічна могила борцям за волю України	1990
с. Підмихайля	Пам'ятний знак односельцям, які загинули на фронтах Другої світової війни	
с. Підмихайля	Пам'ятний знак на честь скасування панщини	
с. Пійло	Пам'ятник односельцям, які загинули на фронтах Другої світової війни	1967
с. Пійло	символічна могила борцям за волю України	1990
с. Ріп'янка	символічна могила борцям за волю України	1991
с. Середній Бабин	Братська могила вояків УПА	
с. Середній Бабин	Символічна могила борцям за волю України	1990
с. Середній Угринів	Символічна могила борцям за волю України	1990
с. Середня	Пам'ятний знак односельцям, які загинули на фронтах Другої світової війни	1970
с. Середня	Символічна могила борцям за волю України	1991
с. Сівка- Войнилівська	Пам'ятник односельцям, які загинули на фронтах Другої світової війни	1970
с. Сівка- Войнилівська	Символічна могила борцям за волю України	1990
с. Слобідка	Символічна могила борцям за волю України	1991
с. Станькова	Пам'ятник односельцям, які загинули на фронтах Другої світової війни	
с. Станькова	Символічна могила борцям за волю України	1991
с. Студінка	Символічна могила борцям за волю України	1989
с. Томашівці	Пам'ятний знак односельцям, які загинули на фронтах Другої світової війни	1970
с. Томашівці	символічна могила борцям за волю України	1989
с. Тужилів	Пам'ятний знак односельцям, які загинули на фронтах Другої світової війни	1970
с. Тужилів	Символічна могила борцям за волю України	1990
с. Цвітова	Пам'ятник односельцям, які загинули на фронтах Другої світової війни	
с. Цвітова	Символічна могила борцям за волю України	1990
с. Яворівка	Символічна могила борцям за волю України	1990

Перелік облікованих пам'яток національно-визвольної боротьби міста Калуш

вул. Бандери, 10	Меморіальна дошка провідникові ОУН С.Бандері (01.01.1909–15.10.1959)	1992
------------------	--	------

вул. С.Бандери, 11	Меморіальна дошка на будинку, де в 1944–1956 роках містилася в'язниця-катівня НКВС – КДБ	2001
Височанка, новий цвинтар	Могила культурно-громадського діяча Олексі Гірника (28.03.1912–21.01.1978), який здійснив акт самоспалення на могилі Т.Шевченка в Каневі на знак протесту проти русифікації в Україні	1978
Височанка, новий цвинтар	Могила вчителя, політв'язня, першого голови “Меморіалу” Олексі Грабчука (1917–1996)	1996
Височанка, новий цвинтар	Могила священика УГКЦ, в'язня сталінських концтаборів Гната Гункевича (1910–1975)	1975
Височанка, новий цвинтар	Могила священика підпільної УГКЦ, в'язня сталінських таборів Михайла Петраша (1914–1991)	1991
Височанка, новий цвинтар	Могила літератора, політв'язня Петра Покотила (1921–1991)	1991
Височанка, новий цвинтар	Могила педагога, громадсько-політичного діяча Василя Регея (1915–1996)	
вул. Височанка, Пагорб Слави	Пам'ятний знак воякам УПА, які загинули в боротьбі з комуно-більшовицькими окупантами	2002
вул. Височанка, старий цвинтар	Комплекс братських могил вояків УПА, які загинули в 1947–1948 рр. у боротьбі з комуно-московськими окупантами	
вул. Височанка, старий цвинтар	Могила юриста, в'язня радянських концтаборів Осипа Крушельницького (1911–1973)	1973
вул. Височанка, старий цвинтар	Могила громадсько-політичного діяча, старшини УГА, працівника міністерства УНР Ізидора Пігуляка (1888–1945)	1945
вул. Височанка, старий цвинтар	Могила лікаря, доктора медицини, підполковника військової флотилії Австро-Угорщини, діяча повітового уряду ЗУНР у Калуші Маркила Рожанковського (1871–1954)	1954
пл. Героїв, 5	Пам'ятний знак на місці розстрілу фашистами в 1943 р. учнів торговельної школи	1993
вул. О.Гірника, 2 (біографія є в Богородчанах)	Меморіальна дошка культурно-громадському діячеві Олексі Гірнику (28.03.1912–21.01.1978), який здійснив акт самоспалення на могилі Т.Шевченка в Каневі	1993
вул. Грушевського, 1	Меморіальна дошка історикові, політичному діячеві М.Грушевському (1866–1934)	
вул. Дзвонарська, 3, ЗОШ №3	Меморіальна дошка командирові Калуського ТВ “Магура” Ярославові Косарчину (Байракові, Козакові; 1920–13.12.1951)	1999
майдан Конституції	Пам'ятний знак на честь Конституції України	1996
вул. Незалежності	Пам'ятний знак на честь проголошення незалежності України	1991
вул. Сівецька	Пам'ятний знак зв'язковій УПА Надії Відоняк (Тамарі; 1924–1947) і жінкам Калуського району, які полягли за волю України	1999

	1924–1947) і жінкам Калуського району, які полягли за волю України	
вул. В.Стуса, 2	Пам'ятний знак письменникові Василеві Стусу (1938–1985)	1994
вул. В.Чорновола, 38	Меморіальна дошка громадсько-політичному діячеві В'ячеславу Чорноволу (1937–1999)	2000
вул. Шептицького, церква св. архістратига Михаїла	Меморіальна дошка борцям за волю України, які загинули в 1914–1920 рр.	Реставр. 2001
мкр-н Загір'я	Братська могила вояків УПА	
с. Підгірки, вул. Івано-Франківська	Пам'ятний знак на честь проголошення незалежності України	1990
с. Підгірки, цвинтар	Братська могила 11 вояків УПА, які загинули в 1945–1949 рр. у боротьбі з комуно-московськими окупантами	1992
с. Підгірки, цвинтар	Комплекс братських могил 14 вояків УПА, які загинули в 1945–1948 рр. у боротьбі з комуно-московськими окупантами	
с. Підгірки, цвинтар	Могила 4 вояків УПА, які загинули в 1944–1945 рр. у боротьбі з комуно-московськими окупантами	
с. Підгірки	Символічна могила борцям за волю України	1990
с. Хотінь, вул. Г.Сковороди, старий цвинтар	Могила ієромонаха ЧСВВ М.Болецького (18.08.1910 – 24.07.1953) та його матері	1953
с. Хотінь, вул. Г.Сковороди, новий цвинтар	Могила референта пропаганди Калуського рай. пров. ОУН Антона Козака (Дуба; 1914–1944)	1944
с. Хотінь, вул. Г.Сковороди, новий цвинтар	Могила вояка УПА Степана Шпитального (1922–1945)	1945
с. Хотінь, біля церкви	Символічна могила борцям за волю України	

Наукове вивчення та дбайливе ставлення до пам'яток обумовлене Законом України “Про охорону культурної спадщини” (2000 р.). У нашій області вже надруковано чимало видань, зокрема, “Пам'ятки архітектури”, “Пам'ятки археології”, “Некрополі Прикарпаття”, “Івано-Франківськ у пам'ятках історії та культури”, “Пам'ятки історії та культури Івано-Франківщини”. Подібні видання здійснені деякими районними центрами (“Обереги нашої спадщини” – Долинщина). На жаль, керівництво нашого району та міста поки що не готове підтримати подібний проект.

У зв'язку з прийняттям Всеукраїнської програми розвитку туризму необхідним є видання туристичних путівників, що містили б кваліфікований опис визначних місць краю. Тому за вивченням і охороною національної спадщини, дослідженнями історико-культурних пам'яток, розробкою туристичних маршрутів – майбутнє.

З великими зусиллями цього року Калуська районна рада прийняла довготермінову Програму охорони пам'яток історії та культури й це є вагомим кроком до підтримки розвитку діяльності музеїв і туризму. Такий самий крок очікуємо від міських депутатів та

динамічна активність, бойовитість, рухливість, відважність і прямолінійність у самостійницькій політиці, що разом складають героїко-патріотичні ознаки.

Таким чином, героїзм як головний компонент військово-патріотичного виховання має ряд специфічних рис, а саме: жодна галузь людської діяльності не потребує такої сили духу, моральної стійкості, як військова.

У зв'язку зі сказаним доцільно використовувати у виховній роботі надбання героїчних традицій УПА, командира армії безсмертних генерала Р.Шухевича, що зі словом "героїзм" поєднується уявлення про сміливу й мужню людину, яка повністю віддавалася високій ідеї й була готова в будь-яку хвилину без вагань пожертвувати своїм життям для її здійснення.

Національно-визвольний рух у Другій світовій війні – це масовий героїзм, де подвиг ставав загальною і повсякденною нормою. На полі бою здебільшого не говорили про патріотизм. Але він виявлявся скрізь і в усьому – від яскравих, мов спалах, миттєвостей подвигу до довгих, нелічених буднів героїського життя.

Не можна назвати вчинок героїчним, якщо він не має суспільної значущості. Тому ми повністю погоджуємося з тезами В.Липинського, який наголошував у своїй праці "Листи до братів хліборобів": "Творити не для того, щоб згинуть, а навпаки, щоб себе відродити, сил нових набрати і щоб придбане предками не знищити Україною, а урятувати"⁴.

Героїзм виявляється переважно в дії, в героїчному вчинкові розкриваються всі сили людського духу. Це той самий ідеал, накреслений у "Поученні" В.Мономаха, та сама глибока любов до своєї землі, мужність під час бойових дій.

Суть мужності – вміння підпорядковувати свої сили на досягнення поставленої мети й готовність у разі необхідності піти на самопожертву.

На історичних прикладах майбутні захисники Вітчизни переконуються, що мужність має різні форми прояву у вигляді хоробрості, героїзму, стійкості, витривалості, самопожертви, принциповості. Крім того, вони усвідомлюють, що мужність є серединою між відчайдушністю й боягузством. Хоробрість і мужність відрізняються від відчайдушності тим, що вони керуються розумом. Адже справжня хоробрість полягає не в тому, що людина, не думаючи, ризикує своїм, а іноді й чужим життям, а в тому, що в небезпеці вона не губить голови, володіє собою, обмірковує ситуацію.

Військова мужність – це етична категорія, моральна якість, яка характеризує поведінку й моральний стан воїна, котрому властиві сміливість, витримка, почуття власної гідності, глибока віра в торжество істини, справедливості; з педагогічної позиції – це здатність людини діяти рішуче й уміло, що є однією з найважливіших чеснот⁵.

Г.Ващенко наставляв, що треба навчати й виховувати молодь у душі моральних чеснот. Адже такі воїни "ведуть себе на війні мужньо і хоробро, а вояки, що в мирних умовах вражають відсутністю чутості, брутальністю й безоглядністю, на війні часто виявляють себе боягузами"⁶.

Необхідно зазначити, що підготовка молоді до служби в Збройних силах України тісно пов'язана в навчальних закладах із козацьким рухом в Україні в плані відродження історико-культурних традицій, засвоєння і наслідування яких сприяє формуванню військово-патріотичних якостей.

Цікавий досвід козацько-лицарського виховання започаткований у ЗОШ III ступеня Білгород-Дністровська Одеської області. Викладач М.Ковтун широко використовує в навчально-виховному процесі давні козацькі традиції, кодекси лицарської честі, систему вишколу вояків національно-визвольного руху періоду Другої світової війни.

урядовців. Крім цього, проблемою міського музейництва є небажання влади централізувати музеї в єдину юридичну установу та створити фаховий науково-методичний штат, який зможе напрацьовувати програму подальших дій, консультуючись із провідними музейними, туристичними й пам'яткоохоронними структурами краю.

¹ Пам'ятки історії Івано-Франківської області. Частина 1 // Вісник. – Івано-Франківськ, 2005.

² Науково-популярний бюлетень "Вісник Історико-меморіального музею Степана Бандери". – Івано-Франківськ: ВДВ ЦІТ Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2006. – Вип.1. – С.5.

³ Костишин А. Історія церкви Святого Архистратига Михаїла в Калуші.

⁴ Когут М. Калушина. Люди і долі.

The article observes the life of Ukrainian people in the context of national-liberating and ideological struggle, contains the information about famous Ukrainian revolutionaries – fighters for Ukraine's freedom – who were born in Kalush region, and gives the list of current memorations of the national-liberating struggle in Kalush region.

Key words: *Ukrainian Nationalists Organization, Ukrainian Rebeling Army, Ukrainian Liberating Organization, historic-cultural heritage, people of the sixties, non-conformists' movement, museum, national-liberating struggle, memoration.*

УДК 37.035.6;
ББК 74.560.050.4

Богдан МИСАК

ВІЙСЬКОВО-ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ СИМВОЛАМИ НЕЗБОРИМОГО ДУХУ

У статті описано підготовку молоді до захисту Батьківщини, формування військово-патріотичної культури на засадах символів незборимого духу Романа Шухевича.

Ключові слова: *Батьківщина, військово-патріотичне виховання, героїзм, культура, фізична підготовка, незборимий дух.*

Український народ прийшов у XXI століття як вільний народ європейської спільноти, впевнено взявши власну долю у свої руки. Це вселяє віру в те, що його майбутнє життя буде світлішим, ніж минуле. "Україна стане колись новою Елладою. Із малих племен, якими були колись греки, постане велика культурна нація"¹.

За допомогою засвоєння національних традицій минулого формуються в молоді такі риси характеру, як стійкість, мужність, безстрашність, гордість за свій народ. У цьому плані варті уваги імена відомих українців, які виявляли велику військово-громадянську мужність і героїзм (Т.Трясило, С.Наливайко, І.Богун, С.Петлюра, Р.Шухевич й ін.)².

Тому ми взялися, пише президент патріотичного клубу "Холодний Яр" Р.Коваль, за справу повернення Україні імен її славних синів, котрі допоможуть виростити покоління державників, які понад усе у світі ставитимуть Батьківщину та її інтереси³.

Вшановуючи пам'ять командира УПА Р.Шухевича у зв'язку зі 100-річчям із дня народження, констатуємо, що постать його – одна з найвидатніших у всій історії націоналістичного революційно-визвольного руху ХХ століття. Цій особистості були притаманні громадянські, фізичні, психологічно-вольові якості: рішучість, сміливість,

До навчального плану школи козацько-лицарського виховання тут введено цикл предметів:

1. Духовна культура. Традиції. Девіз – любить Україну, як сонце любить; родовід. Девіз – козацькому роду нема переводу⁷.

2. Культура, тіловиховання. Напрями: система здоров'я. Девіз – від козацьких секретів здоров'я, тіловиховання до олімпійських вершин; козацька військова справа. Девіз – рідну Україну захищай по-лицарськи.

Важливе значення в мобілізації молоді до виконання свого конституційного обов'язку, пов'язаного із захистом Вітчизни, мають положення педагогіки й психології⁸. У даний час знання про моральний стан, національну психологію, характер і спосіб мислення стають вагомими у військово-патріотичній роботі з молоддю. “Духовне виховання української молоді повинно спиратися на наукові основи індивідуальної та збірної психології українського народу”⁹.

Однією з першочергових проблем нашого буття є здоров'я нації й особливо підростаючого покоління¹⁰.

У свій час Р.Шухевич цю проблему добре розумів і власним прикладом спонукав молодь до фізичного вдосконалення. Вів широку пропагандистсько-роз'яснювальну роботу серед населення, в першу чергу, серед молоді. Він закликав плекати духовні й фізичні сили для майбутньої боротьби: “... хай ні один юнак чи юначка не омине нагоду використання приналежності до якого-небудь товариства (тільки не ворожого) для збільшення своєї фізичної вправності й розвою. Бо спортове виховання є необхідним засобом у революційній праці, що в ній приходиться у першу чергу юнацтву здати іспит не тільки духовних, але й фізичних здобутків. А кожна хвиля втрачена для нашого духовного й фізичного самообразування є zarazом втраченою для української революції”¹¹. У двадцятьох прикметах характеру українського націоналіста наголошувалися постійні вимоги до рівня військово-фізичної підготовленості: “Витривалий – це значить, що він завжди бореться завзято і витривало. Здоровий – це значить, що він хоче бути здоровим. Україна потребує сильних і здорових духом синів. В українського націоналіста велика ідея в серці, вогонь революційного духу в грудях, міцні й гнучкі м'язи, сталеві нерви, бистрий соколиний зір і слух та твердий п'ястук”¹².

Необхідно зауважити, що в Збройних силах України сьогодні багато молодих людей мають низьку фізичну підготовку, слабке здоров'я, недостатній інтелектуальний рівень, соціопатичні нахили.

За твердженням начальника Управління спорту Міністерства оборони України О.Величка, згідно зі статистикою, нині 70% призовників не відповідають мінімальному граничному рівню фізичної підготовленості. Необхідно також урахувати, що перехід до контрактної системи супроводжуватиметься посиленням вимог до підвищення рівня фізичної підготовки для вирішення завдань в умовах ведення бойових дій та екстремальної бойової діяльності¹³.

Аналіз теоретичних джерел і практичного досвіду роботи з допризовною молоддю показує, що заняття з прикладної фізичної підготовки ще не стали ефективними через відсутність таких умов: не забезпечено органічний взаємозв'язок навчальної, позакласної та позашкільної фізичної підготовки; не залучено до організації прикладних фізичних занять за місцем проживання; слабкий виховний вплив уроків із прикладної фізичної підготовки, тренувальних занять із військового виду спорту; не озброєно учнівську молодь прийомами для самостійного заняття спортом протягом дня.

Розглядаючи цю проблему, доцільно навести приклад про Р.Шухевича, який був одним із перших у спорті, він цікавився багатьма його видами, фізично вдосконалювався. У запорозьких змаганнях установив український рекорд із бігу на 400 метрів із перешкодами, а також здобув перше місце в плаванні і встановив рекорд на дистанції 100 метрів. На лещетарських змаганнях здобув перше місце з бігу сеньйорів¹⁴.

Тому основними напрямками для підвищення в учнівській молоді громадянсько-патріотичної, фізичної й психологічно-вольової готовності до захисту Вітчизни мають стати: введення системи підготовки учнівської молоді до служби в Збройних силах України з використанням досягнень сучасної педагогічної теорії і народнопедагогічного досвіду; застосування структурно-функціональної моделі формування інтегративних військово-патріотичних якостей учнівської молоді – складових готовності майбутніх захисників Вітчизни; єдність виховних зусиль сім'ї та школи; робота державних і громадських організацій і установ із військово-патріотичного виховання; формування в учнівській молоді навичок регулярно займатися спортом; поліпшення роботи з молоддю з масово-фізичного виховання; розробка методів протидії СНІДу, курінню, алкоголізму; формування уявлення щодо необхідності вести здоровий спосіб життя; застосування педагогами механізму функціонування ціннісно-нормативної регуляції військово-патріотичної культури особистості.

Слова Романа Шухевича є на часі, що “на героїзмі УПА і визвольно-революційного підпілля будуть виховуватися нові українські покоління. Боець УПА, український революціонер заступить місце мужнього спартанця в історії людства”¹⁴.

На даному етапі будуються сучасні, надійні й могутні Збройні сили України, які мають успадкувати український патріотизм, високий героїзм, славні традиції, дисциплінованість.

1. Маланюк Є. Нариси з історії нашої культури. – Нью-Йорк: Український народний університет, 1954. – 80 с.
2. Ігнатенко П., Поплужний В., Косарева Н., Крицька Л. Виховання громадянина: Психолого-педагогічний і народознавчий аспекти. – К.: ІЗМН, 1997. – 252 с.
3. Коваль Р. Героїзм та традиція Холодного Яру // Народна Армія. – 1997. – 22 лютого. – С.7.
4. Липинський В. Листи до братів хліборобів. – Нью-Йорк: Вид-во “Булава”, 1919–1926. – 470 с.
5. Патріша І. Виховання громадської мужності // Рідна школа. – 1997. – №5. – С.36–46.
6. Вашенко Г. Виховний ідеал: Підручник для педагогів, вихованців, молоді і батьків. – 3-тє вид. – Полтава: Полтав. вісник, 1994. – Т.1. – 199 с.
7. Тимофеев В. Адамівський курінь “Молодої Січі” // Освіта. – 2002. – 6–13 листопада. – С.5.
8. Наказ Міністерства освіти України “Положення про психологічну службу в системі освіти України. №230 від 01.07.1993 // Виховна робота в закладах освіти України. – 1995. – С.27.
9. Резолюція і Постанови Першого Українського Педагогічного конгресу // Діло. – 1935. – 24 листопада. – С.314.
10. Шиян Б., Зварищук О. Виховання відповідальності старшокласників за свій фізичний стан // Фізичне виховання в школі. – 2005. – №1. – С.41–46.
11. Державний архів Івано-Франківської області. – Ф.2, оп.1, спр.808, арк.98.
12. Йти за мною. – Стрий, 1992. – 98 с.
13. Величко О. Існуюча система фізичної підготовки у Збройних силах України потребує корекції // Військо України. – 2006. – №3. – С.42–43.
14. Мірчук П. Роман Шухевич (Ген. Тарас Чупринка) командир армії безсмертних. – Нью-Йорк–Торонто–Лондон, 1970. – 266 с.

In the article is described preparation of young people reflected to defense of Motherland, forming of military-patriotic culture bases on characters of irresistible spirit of Roman Shouhevich.

Key words: Motherland, military-patriotic education, heroism, culture, physical preparation, irresistible spirit.

УДК 929 : 94 (477.8)
ББК 63.3 (4 Укр.) – 8

Богдан КУПЧИНСЬКИЙ, Степан БОРЧУК

ВО СЛАВУ УКРАЇНИ ЖИЛИ, ТВОРИЛИ Й БОРОЛИСЯ (ВСЕСВІТНІЙ З'ЌЗД РОДИНИ ШУХЕВИЧІВ У ТИШКІВЦЯХ 10–12 ЛИПНЯ 2005 Р.)

У статті проаналізовано підготовку, хід і значення Всесвітнього з'їзду, висвітлено спогади родини Шухевичів із зазначенням подяки організаторам з'їзду, а також подано вітальну грамоту Президента України Віктора Ющенка до Всесвітнього з'їзду родини Шухевичів і привітання всім учасникам від місцевого, районного й обласного керівництва.

Ключові слова: ОУН, УПА, рід Шухевичів, українська держава, історико-культурна спадщина, Герой України, Помаранчева революція, українська нація, українська родина.

Глибока за своїм філософським змістом пісня “Роде наш красний”, яка лунає по світу в неповторному виконанні Ніни Матвієнко, викликає в нашій уяві картину родини, що символізує затишок, згоду й любов.

Зрештою, так і є: родинне свято – це результат міцності кровних зв'язків. Та стає воно можливим у людському побуті лише тоді, коли родовий ланцюг не обривається на другій-третьій ланці. І чим більше тих ланок, тим могутніший рід, тим урочистіше й натхненніше звучить похвальна пісня як свідчення нашого бережного ставлення до своєї історії.

На жаль, протягом усієї нашої багатостраждальної історії окупанти всіх мастей із заходу та сходу старались і стараються знищити український дух, історичну пам'ять, нашу еліту. Не обминула ця доля і родину Шухевичів.

Сила цього роду в тому, що він зумів вистояти, вижити й знову продовжувати боротися та жити для України. А ім'я генерал-хорунжого Романа Шухевича – визначного військово-політичного діяча, провідного члена ОУН, Головного командира УПА, який очолював визвольну боротьбу нашого народу проти кривавого сталінського режиму, сьогодні відоме кожному українському патріоту. Та лише після здобуття Україною незалежності героєві віддали належну шану.

Однією з визначних подій, присвячених славній пам'яті генерала Тараса Чупринки, став Всесвітній з'їзд родини Шухевичів у Тишківцях 10–12 липня 2005 р. і міжнародна наукова конференція “Рід Шухевичів в історико-культурній спадщині України”. Вступне слово на ній зробив заступник голови обласної державної адміністрації Богдан Томенчук. Учасників конференції також привітали заступник голови обласної ради Романія Постолянюк, син Романа Шухевича Юрій Шухевич, голова Тишківської громади Іван Пронич.

Участь у конференції взяли: академік Ярослав Дашкевич, доктори наук – Степан Сворака, Ігор Андрухів і Василь Марчук, кандидати наук – Богдан Якимович, Ярослав Гнатів, Наталія Кашкадамова, Марта Сидор, о. Петро Кам'янський, Михайло Паньків, відомі краєзнавці зі Львова, Тернополя та Івано-Франківська, письменники Михайло Андрусяк, Геннадій Бурнашов та Ольга Бабій, дочка генерала Марія Трильовська, останній головнокомандувач УПА Василь Кук, члени родини Шухевичів зі США, Канади, Австралії та Бельгії.

Конференція стала вагомим внеском у наукове та об'єктивне осмислення феномену роду Шухевичів у нашій історії і, зокрема, ролі й місця генерала Романа Шухевича в історії України ХХ століття.

Підготовка й організація цих неординарних для України подій почалася із червня 2004 року, коли в Тишківці під час поминальних днів, щоб відвідати могили своїх предків, поклонитися їхній світлій пам'яті, прибула велика делегація роду Шухевичів. Зокрема, син

і дочка Романа Шухевича – п. Юрій та п. Марія зі своїми сім'ями, Філіп Шухевич із Бельгії – онук отамана УГА Степана Шухевича й інші. Під час зустрічі з активом села було вирішено провести з'їзд 2005 року, тим паче, що багато із членів родини головнокомандувача – це старші люди (роки беруть своє), тож відкладати його проведення не було сенсу. Крім того, відзначалася ще одна дата: 10 років, як у Тишківцях відкрито пам'ятник генералові Тарасові Чупринці. До речі, ідею проведення з'їзду підтримав, побувавши тут, народний депутат України, голова партії “Собор” Анатолій Матвієнко.

Значно сприяли підготовці з'їзду славетні події Помаранчевої революції 2004 року й вибори Президентом України Віктора Ющенка. Навесні 2005 року було створено дієвий трирівневий комітет: обласний (голова Р.Постолянюк), районний (голова Городенківської райдержадміністрації Б.Кобилянський) та сільський (голова І.Пронич). Громада села Тишківці й родина Шухевичів вдячні долі за те, що організаційний комітет щодо проведення з'їзду очолила заступник голови облдержадміністрації Романія Постолянюк. Усі ми цій прекрасній жінці-патріотці засвідчуємо нашу любов і пошану за її мудрість, працелюбність, жертвність і велику пошану до людей.

Кожне торжество – то, найперше, для гостей свято, а для господарів – ще й величезна праця. До честі сільського голови п. Івана Пронича та громади Тишківців за короткий період підготовки такого масштабного заходу, до якого була прикута увага громадськості не тільки нашого краю, в Тишківцях було проведено цілий ряд робіт.

Велику допомогу громаді села надано з боку обласної та районної влади. Перш за все було насаджено вздовж дороги Олієво-Королівка – Тишківці канадські дубки, й ця алея була названа Алеєю Шухевичів. Також було відремонтовано цю дорогу, заасфальтовано вул. Незалежності – центральну вулицю села, відремонтовано дорогу, що веде з Тишківців до Городенки. Відремонтовано місцеву амбулаторію, соціальну лікарню, школу, здійснено капітальний ремонт спортзалу. Проведені масштабні роботи й у Народному домі. Коштом і працею вихідців із села п. Мирослава Кучірки, п. Богдана Гафтуняка було відновлено історичний символ села – надпис “Спільними силами”. Проведено реставрацію пам'ятника Романові Шухевичу, каплиці Шухевичів на новому цвинтарі та могили отця-декана Осипа (патріарха роду) на старому цвинтарі. Відзначимо, що, мабуть, не було жодної байдужої родини в селі – всі гуртом доклали зусиль, аби зразково підготуватися до святкувань. Особливої подяки заслуговують директор Тишківської ЗОШ Світлана Кавчук, головний лікар соціальної лікарні Людмила Крива, керівник сільгоспкооперативу ім. Шевченка Роман Неміш, голова “Просвіти” Гафія Кучірка й голова осередку КУНу Василь Берник, церковні громади в особі отців Руслана Озарка та Ярослава Олійника. Окремо хочеться подякувати й народному депутату України Миколі Круцю за його вагомий благодійний внесок до допомоги цементам і шифером.

Присвячений пам'яті Головнокомандувача УПА генерал-хорунжого Романа Шухевича (Тараса Чупринки), великий збір славного роду розпочався напередодні там, де він народився: у Львові, в передмісті галицької столиці – Білогорщі, де минули останні дні його життя.

Зустрічали членів родини, багато з яких прибули з далекого зарубіжжя, голова нашої райдержадміністрації Богдан Кобилянський, голова Координаційної ради демократичних організацій і партій краю Іван Романюк і начальник управління внутрішньої політики ОДА Ігор Гриник.

У Білогорщі гості відвідали будинок, у якому до 1950 року перебував Роман Шухевич, а нині тут – музей його імені. До речі, оселя дуже гарна й затишна. До пам'ятника повстанському командирові лягли живі квіти. Гарне враження справив на нас і сам музей, зокрема робочий кабінет Романа Шухевича. Коли ж нам показали верхній одяг командира, в якому він був у 1939 році в Карпатській Україні, серце враз стиснулося від нестерпного болю...

На межі Львівської та Івано-Франківської областей учасників з'їзду зустрічали керівники Рогатинського району та місцевий хор, до складу якого входять 26 учасників УПА. Трохи погостювавши на Опіллі, взяли курс на Івано-Франківськ.

Городенківський район, особливо тишківське родинне гніздо Шухевичів, готувався до цієї непересічної події в нашій новітній історії як до небувалого свята. Але все, очевидцями чого ми стали 10 липня 2005 року, перевершило найсміливіші сподівання. Здавалося, що й небо в ті години стало вищим, і сонце не палило як зазвичай перед жнивами, а леліяло, й село неначе щойно заново народилося (можемо показати себе газдами, якщо дуже треба чи, принаймні, захочемо!)... Та святість, та велич передавалися, всім від найменшої, незначущої деталі.

Самі небеса прекрасними лагідними днями благословляли цю неординарну подію. Далеко було чути дзвони-передзвони церков і пісню "Роде наш красний...", яка злітала в небесну височінь. Святковий настрій нуртував у душі кожного.

За уточненими даними, на урочистості з'їхалося приблизно до 65 осіб із родини Шухевичів (37 прибуло автобусом зі Львова, решта добиралася своїм транспортом). У Тишківці, де із середини позаминулого століття греко-католицький священник, письменник, перекладач Осип Шухевич започаткував славний родовід, з'їхалися відома родина із США (сім'я Володимира Старосольського), з Канади (Богдан Шухевич із дружиною), з Австралії (Марко Шухевич – онук С.Шухевича), з Англії, Бельгії та ін. Зі Львова – син генерала Юрій та дочка Марійка Шухевич-Трильовська із сім'ями, з Коломиї – Олександра Саєвич, Любомира Бабій із сином Степаном і невісткою Ольгою Бабій – відомою культурно-громадською діячкою. Прибули також представники й від посвоячених із Шухевичами родин – Кисілевських, Трильовських, Левицьких, Рожанківських, Туркевичів, Кушнірів, Лукасевичів, Яримовичів, Ленциків (8 осіб) і десятки інших, які теж прославили цей рід і подарували світові відомих письменників, пастирів, учених, правників, військових діячів...

З делегацій, які зареєструвалися, було до двох тисяч присутніх, а всього у святкуваннях взяло участь понад п'ять тисяч осіб.

Серед присутніх – члени Братства вояків ОУН та УПА, "Меморіалу", "Просвіти", "Союзу українців", Ліги українських жінок, КУНУ, РУХу, Братство вояків дивізії "Галичина", УРП "Собор". Серед гостей – народні депутати України Степан Хмара та Євген Гірник, керівництво Івано-Франківської й сусідніх областей, керівники багатьох райдержадміністрацій і районних рад області, десятки відомих людей нашого краю.

Незвичайна, якась небесна аура оповила Тишківці ще із самісінького ранку як тільки церковні дзвони покликали село і його гостей до Божих храмів, аби в молитві вклонитися світлій пам'яті тих, хто стояв біля чистих джерел роду, що уквітчав українську націю нев'янучим цвітом. А через якусь годину велелюдна колона вже рухалася урочистим походом до могили Осипа й Анни Шухевичів, що на старому тишківському цвинтарі. Тут відбулося поминальне богослужіння за участю високопреосвящених владик і священників із навколишніх парафій Української греко-католицької та Української православної (Київського патріархату) церков. Опісля повновода людська ріка повертає свій плін і невдовзі розливається морем у священному місці села – біля пам'ятника Головнокомандувачу УПА Романові Шухевичу. Надривно тужать трембіти й розпочинається громадське віче і вшанування славетного роду.

Відкриває його тишківський сільський голова Іван Пронич. В інсценізованих костюмах постали перед учасниками свята славні представники роду – о. Осип Шухевич, відомий вчений, етнограф і фольклорист Володимир Шухевич, керівник УГВР і командувач Повстанської Армії генерал Тарас Чупринка. Вони говорили про себе та свій час, заповідаючи нащадкам свято берегти рідну землю.

Сільський голова Тишківців Іван Пронич привітав гостей, а вони, у свою чергу, поклали квіти до пам'ятника Романові Шухевичу. Від імені сільської громади головам роду Юрієві та Богданові Шухевичам вручили хліб-сіль.

На святі виступив син генерал-хорунжого Тараса Чупринки Юрій Шухевич:

– Колись, у далекі шістдесяті, в таборах Мордовії ми говорили про Городенківщину і я згадав Тишківці. Людина, з якою я розмовляв, із таким пістетом вимовила цю назву: "Тишківці!..". Для мене то була найвища похвала. І для села, з яким я почував себе спорідненим. Хоч і не народився тут, але знаю, де коріння моєї родини. Я знаю, звідки ми походимо. І я завжди відчував оту спорідненість. Кожен із вас знає, що ми тоді відчуваємо себе сильними, міцними, витривалими, коли відчуваємо під собою ту землю, що нас зростила. Для кожного його батьківщина, його Україна починається з того села, де росте наше коріння. І коли нас відривають від цієї землі, ми, як той міфічний Антей, втрачаємо силу, втрачаємо все!

Тож і наші вороги, продовжував Юрій Шухевич, намагалися нас викоренити звідси, загалом з України будь-якими шляхами: морили голодом, мільйони переселяли в Казахстан, Сибір і бозна-куди. Інших бідністю, безробіттям виганяли світ за очі – в Португалію, Італію, Аргентину, Бразилію і продовжують виганяти й понині. Вони відривають нас від тої землі, що дала нам життя.

Я завжди почував, що походжу звідси, з Тишківців, і завжди Тишківцями гордився. Для мене, ще малого, в 1938 році, коли я вперше приїхав сюди, до ще живої Ольги Шухевич, і пішов своїми ногами по цій землі, було найбільшим щастям відчуття: звідси наш рід! І з того часу я бережу те почуття. Власне, серед вас, тишківчан, відчуваю себе, як серед своїх рідних. І я вам низько вклоняюся за те, що ви стали ініціаторами цього зібрання Шухевичів. Цілої родини, всього, роду! Багато з них навіть не носять сьогодні прізвища Шухевичів, але всі вони гордяться, що в їх жилах тече хоч крапелька шухевичівської крові.

Отож, я дякую вам, я горджуся вами! Бо ви так тепло, з такою любов'ю приймаєте сьогодні нас. Бо свято нашого роду є і вашим святом. І ми це відчуваємо всім серцем. Я вдячний всім, хто спричинився до цієї події, – обласним і районним держадміністраціям і радам, оргкомітетові з'їзду й, звичайно, вам, тишківчани!

Син героя уклінно подякував організаторам свята за гостинність, за радість від зустрічі з ріднею, а саме: голові оргкомітету з'їзду, заступникові голови обласної ради Романії Постоляннюк, заступникові голови облдержадміністрації Богданові Томенчуку, голові Городенківської райдержадміністрації Богданові Кобилянському й іншим. Особливо адресувалися добрі слова Богданові Купчинському, історикові-краєзнавцю, який був одним з ініціаторів проведення з'їзду. Усі вони постаралися, щоб це зібрання надовго запам'яталося кожному, хто був присутнім. Дай вам, Боже, здоров'я, всього найкращого! І дай, Боже, щоб ви часто, навіть розкидані по всьому світі, мали можливість тут зустрічатися, завжди почувати себе у своєму рідному колі! Слава вам і велика подяка!

Юрію Шухевичу було вручено Диплом почесного громадянина села Тишківці.

А ось, схилившись перед пам'яттю батька Юрія Шухевича, по-військовому карбує голова Братства ОУН та УПА Карпатського краю Федір Володимирський:

– Дорогий друже командире! Ми прийшли до Твого пам'ятника, аби доповісти, що коли в березні 50-го Тебе не стало, наша боротьба не затихла. До 1954 року ми вели її з московським сатрапом у Карпатах. На каторгах і засланнях ми мріяли дочекатися незалежної України. Небагато нас повернулося – по всій Україні налічується п'ять тисяч комбатантів УПА, але з ласки Божої вони стали свідками здійснення тієї мети, за яку Ти боровся!

Ми долей своїх не вибирали.

Ми не чекали нагород,

*Ми за Україну на смерть стояли,
За поневолений народ.*

Колишній сотенний УПА Мирослав Симчич поділився радістю бути серед родини, з якою його пов'язала боротьба за незалежність України, за її волю під гаслом "Бог і Україна":

– Це чи не перший в Україні громадський пошанівок великого і славного, шляхетного українського роду Шухевичів. Він, наче те величезне дерево, коріння якого вирросло з української землі й розгалузилося по всьому світу, дав людській цивілізації священників, лікарів, адвокатів, професорів та інженерів. Одна віть цього могутнього родинного дерева дала Україні славного провідника, якому Бог і доля довірили наше національне самовизначення і поставили на чолі жертвовної, нерівної боротьби з найлютішими, нелюдськими режимами ХХ століття – большевицьким і фашистським.

Як ми вже зазначали, в торжествах взяли участь народні депутати України Степан Хмара та Євген Гірник. Зокрема, пан Степан наголосив:

– Те, що означає рід Шухевичів для України, неможливо переоцінити. Це – значний відрізок української історії найкращого гатунку. Це – еталон любові до України. Його цей рід засвідчив своєю самопожертвою в боротьбі за честь і гідність народу, за українську державу на всіх фронтах, у тому числі й зі зброєю. Так, те, що ми вшановуємо цей величний рід, є досягненням, але мусимо пам'ятати, що тільки тоді зможемо хоч трохи заспокоїтись, якщо принципи, приклад служіння Україні, який показували нам чільні представники роду Шухевичів, стануть еталоном для кожного українця, а найбільше – для тих, кому український народ доручає владу. Хай рід Шухевичів живе вічно разом з Україною, хай міцніє і процвітає українська держава!

– На таких родах тримається земля українська, – підкреслив Євген Гірник. – Недарма всі наші окупанти старалися такі роди викорінювати. І недавня окупація, коли намагалися зробити популярним гасло "Наш адресс – не дом и не улица", – це була та політика, яка мала позбавити українця свідомості й самого звання українця. Вона не вдалася, але вона триває, бо замість ось таких родин намагаються говорити про якусь українську політичну націю. Україна дуже важко йде до української України. Один із найславніших представників роду Шухевичів – Роман Шухевич – боровся за неї зі зброєю. З 91-го року Україна відбувається нібито без крові, але це не означає, що без жертв. Вона відбувається шляхом дуже багатьох компромісів, і ті компроміси тягнуться дуже довго. Тому й наш шлях до української України є таким довгим і важким, не зважаючи навіть на недавню Помаранчеву революцію. Бо є тривожні сигнали, що без українського суспільства її здобутки можуть бути поховані. І про те свідчать намагання деяких секретарів Президента русифікувати Україну. Але хіба заради цього ми боролися під час Помаранчевої революції? А блокування з будь-якими політичними силами, які навіть не ведуть мови про національну ідею, окрім тих, до яких належав Роман Шухевич і до яких належить більша частина галичан?..

Отож, маємо продовжувати ту роботу, яку вела родина Шухевичів, аби мрію про їхню Україну, про українську державу здійснити. Бо інакше ніколи не позбудемося "казусів" на кшталт того, що на подання про присвоєння Романові Шухевичу звання Героя України ми навіть не отримали відповіді із секретаріату Президента. Але, може, це й добре, бо навряд чи сусідство з Кобзоном та Яном Табачником сподобалося б Романові Шухевичу. Вірно, що українська Україна таки відбудеться і вона матиме нові нагороди, які обов'язково дістануться, хай і посмертно, й Романові Шухевичу, й Степанові Бандері, й сотням, тисячам борців за волю України.

Я не знаю, чи й у Розвадові, що на Львівщині, так бережуть пам'ять про рід Шухевичів, який пішов звідти, сказав на завершення Євген Гірник. Але що тишківчани роблять це з великою любов'ю – цілком очевидно. Тож слава їм і слава Україні!

Славетну родину тепло привітав голова облдержадміністрації Роман Ткач, який, зокрема, сказав:

– Ми, українці, збереглися, бо ми мали такі роди, як Шухевичі! Ми, українці, будемо, якщо продовжуватимемо славні родинні традиції рідного краю!

Ці слова дуже влучно характеризують і роль Шухевичів в історії української нації, і, власне, значення події, що відбулася на наших теренах протягом декількох липневих днів. Голова облдержадміністрації зачитав вітальну грамоту від Президента України Віктора Ющенка і вручив її сину Романа Шухевича – Юрію.

ВІТАЛЬНА ГРАМОТА ПРЕЗИДЕНТА до всесвітнього з'їзду родини Шухевичів

Щиро вітаю нащадків славетної української родини, яка подарувала Батьківщину цілу плеяду видатних людей: письменників, науковців, лікарів, хліборобів, борців за незалежність України! Золотими літерами на скрижалях української історії вкарбоване славне ім'я Романа Шухевича. Воно стало символом незламності та самопожертви у боротьбі за волю і незалежність України. Наша країна багата своїми родинними традиціями. Саме через родину з покоління в покоління передаються національні цінності, патріотизм, любов до рідної землі, відповідальність за її долю. Переконали, що великий збір родини Шухевичів матиме важливе значення для всієї України, для глибокого осмислення історичного минулого українського народу, його героїчної боротьби за відновлення державності. Ми разом маємо робити все, щоб слава роду Шухевичів не згасала, щоб молоді люди знали і наслідувати героїв України.

Бажаю делегатам з'їзду, усім членам великої родини Шухевичів міцного здоров'я, невичерпної енергії, трудових здобутків во славу держави й народу. Слава Україні!

Президент України Віктор ЮЩЕНКО

Від громадськості обласного центру славний український рід привітав мер Івано-Франківська, голова обласної організації партії "Народний союз "Наша Україна" Зіновій Шкутяк.

– Думаю, що теперішня наша молодь, – сказав він, – яка так потужно виступила за свободу в час Помаранчевої революції, засвідчила, що вихована на подвигах славних своїх дідів і прадідів, зокрема представників роду Шухевичів. Ця молодь показала, що рідна наша Батьківщина має майбутнє, бо є кому постояти за її волю і незалежність.

Думки й надії городенківської громади на великому зборі в Тишківцях висловив голова райдержадміністрації Богдан Кобилянський:

– На Прикарпатті є, щонайменше, декілька десятків родин, які прославили не тільки наш край, але й нашу Україну. Та, напевне, найтрагічнішою і водночас найславнішою є доля родини Шухевичів. Родини, яка збагатила культурну, духовну й історичну спадщину нашого народу. Родини, яка дала нам великого сина України – Тараса Чупринку. Родини, яка пройшла тюрми й каторги, знущання й поневіряння. Імена Шухевичів замовчувалися. Але вони все витримали! І ми, городенківці, сьогодні низько схиляємо голови перед вами, перед вашою мужністю, перед вашим патріотизмом, перед вашою самопожертвою в ім'я кращого життя майбутніх поколінь. Тож хай це свято буде невеличкою гілкою пошанівку у великому вінку пам'яті українського народу!

Від сільської громади Тишковець слово мав голова тутешнього осередку КУНу Василь Берник, який підкреслив, що Шухевичі були не лише духовними пастирями в селі, але й просвітителами. Саме вони 126 років тому створили тут "Просвіту". Як нагорода подвижницької просвітницької роботи священної родини – високий патріотизм мешканців

села, десятки яких поклали голови за волю України. Отож, і вирішили десять років тому місцеві кунівці, рухівці й просвітяни увіковічити пам'ять мужнього сина славного роду Романа Шухевича, спорудивши йому пам'ятник. Тепер до цього священного місця приходять наші діти й онуки, які теж виховуються в патріотичному дусі на славних тишківських традиціях, підвалини яких закладали Шухевичі.

Юна тишківчанка Богдана Заячківська підтвердила це, заявивши:

– Я щаслива, що народилася на цій землі, якою з діда-прадіда ходив славний рід Шухевичів. І я ходжу тими стежками, а отже, також причетна до його великих справ, бо таким, як я, їх продовжувати.

– Коли ми відкривали цей пам'ятник, – сказав на вічі колишній голова ОДА, а нині керівник обласної “Просвіти” Степан Волковецький, – я висловив переконання, що він стоятиме тут вічно. Бо вічною є національна ідея, ідея української держави, якою жив, за яку боровся і віддав своє життя Роман Шухевич. Шухевичі – це родина державного значення, бо, створивши колись “Просвіту”, вони прилучилися до зародження могутнього розгалуженого дерева національно-патріотичного руху в Галичині.

Учасників з'їзду привітав голова Всеукраїнського товариства “Просвіта” Павло Мовчан, а голова обласної організації “Просвіта” Степан Волковецький вручив місцевим просвітянам пам'ятний знак і грамоти.

На адресу з'їзду надійшло чимало вітальних телеграм. Зокрема, голова обласної організації Української республіканської партії “Собор” Олександра Мечева зачитала привітання від лідера партії, прем'єр-міністра Криму Анатолія Матвієнка, якого теж еднають родинні зв'язки з Тишківцями. “Сподіваємося, – йдеться в телеграмі, – що славні традиції вашого роду знайдуть гідне місце в серцях молодих українців. Колись у селі Тишківці було чотири хати-читальні, бо славний рід Шухевичів знав, що еліта нації, дух нації, її ідея живуть тоді, коли народ просвітлений думкою, книжкою”. Отож і передав центральний провід УРП “Собор” невелику бібліотеку тишківській школі.

Ще одна представниця родини Шухевичів, дочка генерала пані Марія Трильовська зі Львова, зачитала вітальні телеграми від тих своїх родичів, яких доля порозкидала по далеких світах і з різних причин вони не змогли взяти участь у великому зборі в Тишківцях.

Зокрема, сестра Романа Шухевича Наталія, звертаючись до учасників з'їзду, висловила жаль, що за станом здоров'я не змогла взяти участь у святі родини, яке так велично відзначається вперше на державному рівні. “Щиро дякую Івано-Франківській обласній і Городенківській районній державним адміністраціям та всій сільській громаді Тишківців, – йдеться в листі Наталії Шухевич, – які продовжили давні, ще з передвоєнних часів, традиції родини Шухевичів. Коли вся родина збиралась у цьому селі для того, щоби спілкуватись, для того, аби пам'ятати, хто ми і якого роду. Успіхів Вам у цій шляхетній справі, добра і здоров'я! Слава Україні!”.

Зі Сполучених Штатів привітали учасників великого родинного збору Ярослав Рожанківський, Лідія Шухевич-Ленчик та Уляна Старосольська. “Химерна доля водила нашу родину важкими і крутими дорогами, – пише п. Уляна. – Але де б ми не перебували, наше серце і думки завжди були і є там, звідки ми походимо. Тишківці стали найдавнішим осередком нашої родини. Сподіваюся, що ця зустріч назавжди зміцнить почуття спільноти нашого роду”.

І ось настає щемна мить. Дівчата в українських шатах покладають “Гірлянди пам'яті і слави” та вручають кожному гостеві жменьку рідної землі у вишиваних торбинках. На завершення віча вся велелюдна громада побажала Шухевичам в Україні та по всіх світах “многая та благая літа...”.

Як лише завершилося осяяне гарячим липневим сонцем урочисте віче, звідкись надлетіла хмара й пішов рясний життєдайний дощик. І було щось у тому символічне –

земля ж, віками освячена добром і любов'ю, має давати людям, які на ній живуть, нові, ще ваговитіші плоди.

Свято продовжувалось у Народному домі, де Музей визвольних змагань Прикарпатського краю відкрив велику документальну виставку. Гості відвідали музей історії села та визвольних змагань, пам'ятні місця села.

Програма з'їзду передбачала й міжнародну конференцію “Рід Шухевичів в історико-культурній спадщині України” з участю науковців зі Львова, Тернополя, Івано-Франківська.

Учасники тематичної конференції виступили з ініціативою створити організаційний комітет із видання повної книги про рід Шухевичів, посмертно присвоїти Головнокомандувачу УПА Романові Шухевичу звання Героя України й, нарешті, надати воюючим ОУН та УПА статус ветеранів війни.

На з'їзді було презентовано доповнену книжку П.Арсеніча “Рід Шухевичів” і кольоровий буклет із 95 світлин “Тишківці запрошують”, автором якого є історик Богдан Купчинський.

Доречно сказати, що місцева влада та родина Шухевичів грамотами відзначили таких патріотів-тишківчан: історика-краєзнавця Богдана Купчинського, голову сільської організації КУНу Василя Берника, голову сільського товариства “Просвіта” Гафію Кучірко, сільського голову Івана Пронича, директора Тишківської ЗОШ Світлану Кавчук. Це одні з тих, у серцях яких живе велика любов до України, до рідної землі й до тих героїв, що полягли за волю України. Вони доклали багато зусиль, щоб цей патріотичний та виховний захід вдався на славу.

Після дружньої гостини й святкового концерту урочистим і щемним було закриття першого дня з'їзду.

Увесь наступний день було присвячено екскурсії Івано-Франківщиною, передусім місцями, пов'язаними з родом Шухевичів і перлинами Карпат.

Завершився форум на свято Петра й Павла урочистими богослужіннями в церквах і розмаїтою культурною програмою. Слід відзначити, що до урочистостей з нагоди всесвітнього з'їзду родини Шухевичів приклася і шкільна молодь Тишківців. Без цих барвистих “метеликів” свято, мабуть, втратило б свою урочистість. Дівчата вишивали своєрідні талісманчики, які дарували гостям.

До речі, школярі вважають своїм обов'язком підтримувати належний порядок на майдані, де стоїть пам'ятник Романові Шухевичу. Політично свідомі хлопчики гордо пронесли селом синьо-жовті знамена, не цуралися, як це було за радянських часів із червоними. Зачарована велелюдним дійством, діаспора фіксувала побачене на фото- та відеоплівку. А танцюристи старалися не схибити, аби показати присутнім мистецтво часів ХІХ століття. Старовинні мелодії змінювалися сучасними, ну й, звичайно, королем був вальс... Що стосується танцювального жанру, то вихованці тишківської школи неодноразово зачаровували глядачів своїми номерами. Цим танцювальним колективом опікується і навчає старовинних танців депутат районної ради, директор школи Світлана Кавчук.

Всесвітній з'їзд Шухевичів ще більше зміцнив патріотичний дух сільської молоді. Велика любов до України вже ніколи не зів'яне в їхніх серцях. А коли державний прапор у надійних руках – Україні жити у віках.

Під час поминального богослужіння на могилі Осипа й Анни Шухевичів увагу численних учасників духовного дійства привернула жінка в помаранчевій блузці. Урочисто ступивши на передній план, вона схвилювано заспівала прадавню поминальну пісню, записану, як повідомила, в Поточищі. То була Лаврентія Туркевич, правнучка Олени Шухевич, котра прибула на світовий форум родини з Нью-Йорка. Одразу по відправі тут же, на старому тишківському цвинтарі, гостя з Америки розповідала кореспондентові Городенківської газети “Край” про свій родовід:

Наша прабабця, Олена Шухевич, вийшла заміж за Теодора Геруляка з Городенки. Опісля їхній син Роман поєднав долю з Петрунелею Мірчуківною зі Станіслава. Їхня дочка – то і є моя мати. Мій дід по батьковій лінії, Туркевич, родом із села, що неподалік Кам'янця-Подільського, воював з більшовиками в лавах петлюрівського війська і, як і мамині родичі, емігрував на Захід, де мої батьки й подружилися. Я ж народилася в 1960 році, в Парижі, куди мама поїхала по завершенні мистецьких студій в Америці. І теж своє життя посвятила українській культурі, пісні мого народу.

Я вже побувала в Україні в 1991 році, а ось у селі, з якого пішов наш родовід, як і взагалі в Галичині, вперше. Повірте, я мріяла про це все своє життя, змалечку, тому й враження просто тяжко описати. Бо я цим разом побачила правдиву Україну! Як бачите, колір моєї блузки не залишає сумніву, що я поділяю ідейні засади нашої Помаранчевої революції. Там, за океаном, ми щиро віримо в щасливе, велике майбутнє України!

Третього святкового дня було урочисто оголошено про закриття з'їзду. Роз'їжджалися Шухевичі по Україні й світах. А їм на прощання бажали: “Лелеки, повертайтеся додому!”...

Коли від'їжджали учасники свята, сліз не стримували. Це були сльози хвилювання і прощання. Прощання з близькими людьми, з отчою землею... Радісно – що не назавжди.

Після закінчення з'їзду чільні представники родини Шухевичів звернулися до засобів масової інформації області:

“Родина Шухевичів висловлює подяку Івано-Франківським облдержадміністрації та обласній Раді, обласному товариству “Просвіта”, обласному телебаченню “Галичина” та газеті “Галичина”, Городенківським райдержадміністрації і районній Раді, газеті “Край”, сільському голові громади с. Тишківці, всім організаціям, спонсорам і громадянам, хто долучився до організації та проведення всесвітнього з'їзду родини Шухевичів та міжнародної конференції “Рід Шухевичів в історико-культурній спадщині України”.

Від родини:

Юрій Шухевич

Марія Трильовська-Шухевич

Богдан Шухевич

Філіп Шухевич

Марко Шухевич”.

Ми переконані: Всесвітній з'їзд родини Шухевичів буде записаний в історію краю золотим рядком, як увійшли до неї життя і справи славетного роду Шухевичів. З почуттям гордості маємо право заявити: Івано-Франківщина виявилася гідною носити наймення краю, де пустило коріння могутнє дерево родини українських патріотів – цвіту нації.

(У публікації використано: Розпорядження голови Івано-Франківської ОДА від 23.05.2005 р. №215; матеріали з газет “Край”, “Галичина” та “Шлях перемоги” за липень 2005 року).

The article describes the analysis of preparation, realization and importance of the World Arrival, tells the Shuhevychs' memoirs included thanks to the Arrival's organizers, and also gives the Greeting Deed from the current President of Ukraine Victor Yushchenko to the World Arrival of the Shuhevychs and the Greeting Paper from the local, regional and territorial authorities to all the participants.

Key words: *Ukrainian Nationalists Organization, Ukrainian Rebellious Army, the Shuhevychs, Ukrainian state, historic-cultural heritage, Ukrainian Heroes, Orange Revolution, Ukrainian nation, Ukrainian family.*

НАШІ АВТОРИ

АДАМОВИЧ Сергій Васильович – кандидат історичних наук, доцент кафедри теорії та історії держави і права Юридичного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Сфера наукових інтересів – діяльність політичних партій і організацій в Україні на сучасному етапі.

АНДРІЙВ Емілія Пилипівна – учитель ЗОШ №13 (м. Калуш Івано-Франківської області). Досліджує депортаційні процеси в Україні періоду Другої світової війни.

АНДРУХІВ Ігор Олексійович – доктор історичних наук, професор кафедри теорії та історії держави і права Прикарпатського юридичного інституту Львівського державного університету внутрішніх справ (м. Івано-Франківськ). Вивчає суспільно-політичні процеси в західному регіоні України в 40–50-х рр. ХХ ст.

АРСЕНИЧ Петро Іванович – доцент кафедри історії України Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Сфера наукових інтересів – історія родини Шухевичів та її роль у суспільно-політичному й громадсько-культурному житті України.

БАРАН Оксана Ярославівна – кандидат історичних наук, асистент кафедри етнології і археології Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Займається вивченням культури й побуту української сільської інтелігенції Галичини (кінець ХІХ ст. – 1939 р.).

БЕЗНОСЮК Олег Петрович – магістр права, викладач кафедри адміністративного права і процесу та адміністративної діяльності ОВС Прикарпатського юридичного інституту Львівського державного університету внутрішніх справ (м. Івано-Франківськ). Досліджує боротьбу комуністичного режиму проти українського національно-визвольного руху в Західній Україні в 1940-х роках.

БОЛЯНОВСЬКИЙ Андрій Валентинович – кандидат історичних наук, науковий співробітник Львівського національного університету імені Івана Франка (м. Львів). Наукові зацікавлення – історія України періоду Другої світової війни, українські військові формування в збройних силах нацистської Німеччини.

БОНДАРЕНКО Галина Богданівна – аспірантка Інституту української археографії та джерелознавства імені М.С.Грушевського НАН України (м. Київ). Наукові зацікавлення – історія родини Шухевичів, біографістика.

БОРЧУК Степан Миколайович – кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Сфера наукових інтересів – історіографія, біографістика, український студентський рух першої половини ХХ ст.

БРИЦЬКИЙ Петро Павлович – доктор історичних наук, професор кафедри історії України Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (м. Чернівці). Досліджує історію українського національно-визвольного руху й українських національних збройних формувань у роки Другої світової війни.

БУРАЧОК Лілія Василівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Займається вивченням громадсько-політичної діяльності Осипа Назарука.

БУРДЯК Віра Іванівна – доктор політичних наук, професор кафедри політології та державного управління факультету історії, політології та міжнародних відносин Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (м. Чернівці). Досліджує концептуально-методологічні, теоретичні й ідеологічні засади українського національно-визвольного руху 30–50-х рр. ХХ ст.

БУРНАШОВ Геннадій Васильович – член Національної спілки письменників України (м. Івано-Франківськ). Дослідник життя і діяльності Р.Шухевича.

БУТКО Сергій Володимирович – начальник навчально-методичного відділу Чернівецького центру перепідготовки і підвищення кваліфікації працівників органів державної влади, органів місцевого самоврядування, державних підприємств, установ і організацій, здобувач Інституту історії України НАН України (м. Чернівці). Сфера наукових інтересів – ОУН і українсько-російські відносини в 30–40-х рр. ХХ ст.

ВЕЛИКОЧИЙ Володимир Степанович – кандидат історичних наук, доцент, директор Інституту туризму Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Досліджує проблеми джерелознавства й історіографії ЗУНР, українських національно-визвольних змагань першої третини ХХ ст.

ВЕРБА Ігор Володимирович – доктор історичних наук, професор кафедри історії Росії Київського національного університету імені Тараса Шевченка (м. Київ). Наукові зацікавлення – історіографія, біографістика, діяльність ОУН в окупованому Києві.

ВЕДЕНЄВ Дмитро Валерійович – доктор історичних наук, професор, начальник кафедри оперативного мистецтва та історії спеціальних служб Національної академії Служби безпеки України (м. Київ). Сфера наукових інтересів – історія української дипломатії, національно-визвольного руху 20–50-х рр. ХХ ст., діяльність спецпідрозділів і спецслужб ОУН і УПА.

ВИШИВАНЮК Олексій Григорович – кандидат історичних наук, доцент кафедри гуманітарних дисциплін, проректор Інституту управління природними ресурсами (м. Коломия). Досліджує історію Української греко-католицької церкви в роки Другої світової війни й перші повоєнні роки.

ВІТЕНКО Микола Дмитрович – кандидат історичних наук, асистент кафедри історії слов'ян Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Займається вивченням польсько-українських відносин у Галичині в останній третині ХІХ – на початку ХХ ст.

В'ЯТРОВИЧ Володимир Михайлович – кандидат історичних наук, директор Галузевого державного архіву Служби безпеки України (м. Київ). Досліджує український національно-визвольний рух у 20–50-х рр. ХХ ст.

ГАВРИЛІВ Ігор Омелянович – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії, теорії та практики культури Національного університету “Львівська політехніка” (м. Львів). Вивчає історію українського національно-визвольного руху в міжвоєнний період.

ГАЛИЦЬКА-ДІДУХ Тамара В'ячеславівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Досліджує політичну історію України першої половини ХХ ст.

ГЛАДКА Галина Любомирівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри теорії та історії держави і права Прикарпатського юридичного інституту Львівського державного університету внутрішніх справ (м. Івано-Франківськ). Сфера наукових інтересів – життя та громадсько-політична діяльність митрополита Андрея Шептицького.

ГОНЧАРЕНКО Олексій Миколайович – кандидат історичних наук, доцент, декан педагогічно-індустріального факультету Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди (м. Переяслав-Хмельницький). Вивчає діяльність українських націоналістів у Наддніпрянській Україні в роки Другої світової війни.

ГУМЕНЮК Тетяна Іванівна – кандидат історичних наук, асистент кафедри європейської церковно-правової інтеграції Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького (м. Івано-Франківськ). Досліджує історіографічні аспекти інкорпорації Західної України до складу СРСР у 1939 р.

ГЕНИК Микола Антонович – кандидат історичних наук, доцент кафедри політології Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Займається дослідженням українсько-польських відносин у ХХ – на початку ХХІ ст.

ДЕЛЯТИНСЬКИЙ Руслан Іванович – викладач кафедри загальноекономічних та гуманітарних дисциплін Івано-Франківського інституту менеджменту Тернопільського національного економічного університету й Івано-Франківської теологічної академії УГКЦ (м. Івано-Франківськ). Вивчає діяльність Української греко-католицької церкви в роки Другої світової війни.

ДЕРЕВ'ЯНКО Сергій Миронович – кандидат історичних наук, професор кафедри історіографії і джерелознавства Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, докторант Інституту держави і права ім. В.Корецького НАН України (м. Івано-Франківськ). Сфера наукових інтересів – проблеми історіографії й джерелознавства Західної України у ХХ ст.

ДРОГОМИРЕЦЬКА Людмила Романівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Досліджує український кооперативний рух у Західній Україні в міжвоєнний період.

ЄГРЕШІЙ Олег Ігорович – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Фахівець з історії Української греко-католицької церкви у ХХ ст.

ЖУПНИК Василь Васильович – аспірант кафедри історіографії і джерелознавства Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Досліджує історіографічні аспекти політики радянзації Західної України в 40–50-х рр. ХХ ст.

ЗАЙЦЕВА Зінаїда Іванівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри політичної історії Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана (м. Київ). Сфера наукових інтересів – історія і діяльність Наукового товариства імені Шевченка.

ЗІНЧУК Дмитро Сергійович – кандидат історичних наук, викладач Івано-Франківського коледжу Львівського національного аграрного університету (м. Івано-Франківськ). Досліджує світогляд і громадсько-політичну діяльність Василя Романюка (патріарха Володимира).

ІЛЮШИН Ігор Іванович – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародних відносин Київського славистичного університету (м. Київ). Наукові зацікавлення – українсько-польські відносини в роки Другої світової війни, діяльність ОУН, УПА, Армії Крайової.

КЛАПЧУК Володимир Михайлович – кандидат географічних наук, доцент кафедри екології та рекреації Інституту туризму Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Автор наукових праць із палеографії, екології, краєзнавства.

КЛЮНЬ Роман Іванович – аспірант кафедри історіографії і джерелознавства Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Досліджує історіографію діяльності Української греко-католицької церкви в роки Другої світової війни.

КОБУТА Лариса Петрівна – кандидат політичних наук, доцент кафедри політології Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Вивчає громадсько-політичну діяльність Володимира Левинського.

КОБУТА Степан Йосипович – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Досліджує суспільно-політичні процеси в західному регіоні України в 90-х роках ХХ ст.

КОВАЛИК Володимир Васильович – кандидат історичних наук, магістр права, заступник начальника Прикарпатського юридичного інституту Львівського державного університету внутрішніх справ по службі (м. Івано-Франківськ). Сфера наукових інтересів – суспільно-політичні процеси на Прикарпатті в другій половині 40-х рр. ХХ ст.

КОНЦУР Наталія Миколаївна – аспірантка кафедри історії України Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Досліджує життя та громадсько-політичну діяльність Йосифа Сліпого.

КОРОСТІЛЬ Наталія Жоржівна – кандидат історичних наук, викладач кафедри загально-економічних та гуманітарних дисциплін Івано-Франківського інституту менеджменту Тернопільського національного економічного університету (м. Івано-Франківськ). Вивчає економічну та соціокультурну сферу українського села в Східній Галичині в 1919–1939 рр.

КРОЙТОР Володимир Костянтинович – кандидат історичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Досліджує політику Румунії в українському питанні у міжвоєнний період, українсько-румунські відносини у ХХ ст.

КРУТОФІСТ Руслан Володимирович – аспірант кафедри історії слов'ян Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Сфера наукових інтересів – відносини між українським і польським національно-визвольними рухами в роки Другої світової війни.

КУГУТЯК Микола Васильович – доктор історичних наук, доктор філософії, професор, академік АН Вищої школи України, завідувач кафедри етнології і археології, директор Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Досліджує проблеми національно-політичного руху в Галичині ХІХ – ХХ ст.

КУПЧИНСЬКИЙ Богдан Іванович – історик-краєзнавець (м. Івано-Франківськ). Автор публікацій про родину Шухевичів.

ЛЕЩИШИН Ростислав Сергійович – аспірант кафедри історії України Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Досліджує українську пресу на Прикарпатті в міжвоєнний період.

ЛИСЕНКО Олександр Євгенович – доктор історичних наук, професор, завідувач відділу історії України періоду Другої світової війни Інституту історії України НАН України (м. Київ). Сфера наукових інтересів – методологія й історіографія Другої світової війни, український національно-визвольний рух 30–50-х рр. ХХ ст.

ЛИТВІН Микола Романович – доктор історичних наук, професор, керівник Центру дослідження українсько-польських відносин Інституту українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України (м. Львів). Наукові інтереси – українсько-польські відносини у ХХ ст., військова історія України.

МАЗУРОК Валентин Петрович – кандидат історичних наук, викладач Кременецького лісо-технічного коледжу (м. Кременець Тернопільської області). Вивчає український самостійницький рух на Тернопільщині в роки Другої світової війни.

МАЛЯРЧУК Олег Михайлович – кандидат історичних наук, доцент кафедри загально-економічних та гуманітарних дисциплін Івано-Франківського інституту менеджменту Тернопільського національного економічного університету (м. Івано-Франківськ). Досліджує становище західноукраїнського села в період тоталітаризму в другій половині ХХ ст.

МАРУЩЕНКО Олександр Володимирович – кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри історіографії і джерелознавства Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Займається вивченням історіографії історії України періоду Другої світової війни.

МАРЧУК Василь Васильович – доктор історичних наук, доктор філософії, професор, завідувач кафедри політології Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Досліджує історію української церкви, національно-демократичні процеси в Україні на сучасному етапі.

МИСАК Богдан Павлович – підполковник Збройних сил України, здобувач Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, викладач-методист вищої категорії професійного політехнічного ліцею (м. Івано-Франківськ). Сфера наукових зацікавлень – військово-патріотичне виховання учнівської молоді в сучасних умовах.

МИХАЙЛУЦА Микола Іванович – кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри українознавства Одеського національного морського університету (м. Одеса). Досліджує церковне життя на півдні України в період окупації (1941–1944 рр.).

МИХАЛЬЧЕНКО Микола Іванович – доктор філософських наук, професор, член-кореспондент НАН України, головний науковий співробітник Інституту політичних та етнонаціональних досліджень імені І.Ф.Кураса НАН України (м. Київ). Сфера наукових інтересів – соціальна філософія, трансформаційні процеси в Україні на сучасному етапі.

МІЩАНЧУК Людмила Борисівна – провідний спеціаліст відділу інформації і використання документів Державного архіву Івано-Франківської області (м. Івано-Франківськ). Вивчає джерелознавчі й археографічні аспекти українського національно-визвольного руху 1940–50-х рр.

МОНОЛАТІЙ Іван Сергійович – кандидат історичних наук, доктор філософії, доцент кафедри політології Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, директор Наукового центру дослідження українського національно-визвольного руху Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника й Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України (м. Івано-Франківськ). Наукові зацікавлення – етнічні спільноти в Галичині, українсько-німецькі відносини кінця ХVІІІ – першої половини ХХ ст.

МОСКАЛЮК Михайло Федорович – кандидат політичних наук, доцент кафедри політології, заступник директора Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Фахівець з історії християнсько-суспільного руху в Західній Україні в міжвоєнний період.

НАГІРНИЙ Мирослав Богданович – здобувач кафедри історіографії і джерелознавства Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, директор Ворохтянського будинку культури (Яремчанська міська рада Івано-Франківської області). Сфера наукових зацікавлень – біографістика, історичне краєзнавство.

НАДУРАК Наталія Миколаївна – аспірантка кафедри історіографії і джерелознавства Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Досліджує історіографію українського національно-визвольного руху 1930-х рр.

ПАНЬКІВ Михайло Іллч – кандидат історичних наук, доцент кафедри етнології і археології Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Вивчає побут і повсякденне життя українських повстанців 40–50-х рр. ХХ ст.

ПАТРИЛЯК Іван Казимирович – кандидат історичних наук, доцент кафедри новітньої історії України Київського національного університету імені Тараса Шевченка (м. Київ). Сфера наукових інтересів – український національно-визвольний рух у роки Другої світової війни, військова діяльність ОУН(б).

ПЕЛЕСОК Марія Юрївна – аспірантка кафедри історії України Національного університету “Острозька академія” (м. Острог). Вивчає джерелознавчі аспекти українського національно-визвольного руху в 40–50-х рр. ХХ ст.

ПИЛИПІВ Ігор Васильович – кандидат історичних наук, доцент, директор Івано-Франківського інституту менеджменту Тернопільського національного економічного університету (м. Івано-Франківськ). Досліджує історію Української греко-католицької церкви у ХХ столітті.

ПОСІВНИЧ Микола Романович – молодший науковий співробітник Інституту українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України, президент благодійного громадського фонду “Літопис УПА” ім. В.Макара (м. Львів). Сфера наукових зацікавлень – біографістика, життя й громадсько-політична діяльність Романа Шухевича.

ПОСПЕЛОВ Андрій Сергійович – кандидат історичних наук, доцент кафедри нової та новітньої історії Одеського національного університету імені І.І.Мечникова (м. Одеса). Досліджує військову історію України, діяльність Української повстанської армії.

РЕЄНТ Олександр Петрович – доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН України, заступник директора Інституту історії України НАН України (м. Київ). Наукові зацікавлення – методологія й історіографія історії України, український національно-визвольний рух ХІХ–ХХ ст., біографістика, проблеми історичної пам'яті.

РЕМАРЧУК Тарас Ігорович – аспірант кафедри історії України Національного університету “Острозька академія” (м. Острог). Сфера наукових інтересів – збройна боротьба ОУН і УПА з комуністичним режимом у 40–50-х рр. ХХ ст.

САВЧУК Борис Петрович – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри туризму і краєзнавства Інституту туризму Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Досліджує проблеми української етнології, усної історії, діяльності громадських організацій у Західній Україні в міжвоєнний період.

САГАНЮК Володимир Федорович – аспірант кафедри історіографії і джерелознавства Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Вивчає соціально-економічні процеси в Західній Україні у 20–30-х рр. ХХ ст.

СИВИРИН Микола Анатолійович – кандидат історичних наук, асистент кафедри українознавства Тернопільського національного економічного університету (м. Тернопіль). Досліджує депортаційні процеси в Західній Україні в другій половині 40-х – на початку 50-х рр. ХХ ст.

СИГИДИН Михайло Васильович – доцент кафедри історії України, заступник директора Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Досліджує історію українського козацтва, проблеми джерелознавства й історіографії історії України.

СИЧ Олександр Максимович – кандидат історичних наук, доцент кафедри державного управління Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу, директор Міжнародної благодійної установи “Центр національного відродження ім. С.Бандери” (м. Київ). Сфера наукових інтересів – життя, громадсько-політична діяльність і теоретична спадщина Степана Ленкавського.

СІРЕДЖУК Петро Степанович – кандидат історичних наук, доцент (м. Львів). Основна тематика наукових праць – колонізація західноукраїнських земель у ХІV–ХХ ст. та історія національних меншин Галичини.

СТАРКА Володимир Васильович – кандидат історичних наук, асистент кафедри історії України Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (м. Тернопіль). Досліджує взаємини між українськими та польськими течіями руху Опору в Західній Україні в роки Другої світової війни.

СТАРОДУБЕЦЬ Галина Миколаївна – доктор історичних наук, професор кафедри історії та економічної теорії Білоцерківського національного аграрного університету (м. Біла Церква Київської області). Сфера наукових інтересів – український національно-визвольний рух, організація й функціонування повстанського заплілля в роки Другої світової війни.

СТЕФАНЮК Галина Василівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри історіографії і джерелознавства Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Займається дослідженням культурного життя Західної України в період Другої світової війни.

ТОМИН Юрій Михайлович – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії слов'ян Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Досліджує історію слов'янських народів.

ТРОФИМОВИЧ Володимир Васильович – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України Національного університету “Острозька академія” (м. Острог). Сфера наукових зацікавлень – українсько-польські відносини в роки Другої світової війни, діяльність ОУН і УПА в 40–50-х рр. ХХ ст.

УХАЧ Василь Зіновійович – кандидат історичних наук, доцент кафедри теорії та історії держави і права юридичного факультету Тернопільського національного економічного університету (м. Тернопіль). Досліджує суспільно-політичні процеси на західноукраїнських землях у міжвоєнний період, просвітницьку діяльність ОУН.

ФЕДОРІВ Олександр Яремович – аспірант кафедри всесвітньої історії Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Сфера наукових інтересів – Західна Україна в політиці радянської Росії в міжвоєнний період.

ФЕДОРІВ Тарас Федорович – магістр історії, науковий співробітник Історико-меморіального музею Степана Бандери, сільський голова Середньоугринівської сільської ради (с. Старий Угринів Калуського району Івано-Франківської обл.). Досліджує біографію і громадсько-політичну діяльність Степана Бандери.

ФУТАЛА Василь Петрович – кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри історії України Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (м. Дрогобич). Вивчає українську та польську історіографії діяльності ОУН у міжвоєнний період.

ХОДАК Тетяна Миколаївна – аспірантка кафедри політології Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Досліджує державно-правові концепції українських політичних партій міжвоєнного періоду.

ХРАБАТИН Наталія Дмитрівна – здобувач Інституту української археографії і джерелознавства імені М.С.Грушевського НАН України (м. Івано-Франківськ). Займається дослідженням української та польської історіографії суспільно-політичного життя Східної Галичини міжвоєнного періоду.

ШАЙКАН Валентина Олексіївна – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України Криворізького державного педагогічного університету (м. Кривий Ріг). Досліджує суспільно-політичні процеси й настрої в Україні в роки Другої світової війни.

ШАЙКАН Валерій Олександрович – кандидат історичних наук, доцент, декан обліково-економічного факультету Криворізького економічного інституту Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана (м. Кривий Ріг). Вивчає ідеологічну боротьбу в Україні в роки Другої світової війни.

ШАПОВАЛ Юрій Іванович – доктор історичних наук, професор, завідувач відділу етнополітології Інституту політичних та етнонаціональних досліджень імені І.Ф.Кураса НАН України (м. Київ). Сфера наукових інтересів – український національно-визвольний рух 20–50-х рр. ХХ ст., історична біографістика, українсько-польські відносини у ХХ ст.

ШОЛОГОН Лілія Іванівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри історіографії і джерелознавства Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Займається дослідженням джерел з історії національно-культурного руху українців Галичини другої половини ХІХ – початку ХХ ст.

ЯНЕВИЧ Богдан Йосипович – в.о. голови Калуського культурологічного товариства “Бойківщина”, відповідальний секретар калуських міської та районної організацій Товариства охорони пам’яток історії та культури (м. Калусь Івано-Франківської обл.). Автор публікацій з історичного краєзнавства, пам’яткознавства.

Вимоги

до подання статей у Вісниках Прикарпатського університету, журналах, збірниках наукових праць, матеріалах конференцій

1. Обсяг оригінальної статті – 6–12 сторінок тексту, оглядових – до 12 сторінок, коротких повідомлень – до 3 сторінок.

2. Статті подаються у форматі Microsoft Word. Назва файлу латинськими буквами повинна відповідати прізвищу першого автора. Увесь матеріал статті повинен міститись в одному файлі.

3. Текст статті повинен бути набраним через 1,5 інтервалу, шрифт “Times New Roman Cyr”, кегль 14. Поля: верхнє, нижнє, лівє – 2,5 см, правє – 1 см (30 рядків по 60–64 символи).

4. Малюнки повинні подаватись в окремих файлах у форматі *.tif, *.eps, Corel Draw або Adobe Photo Shop.

5. Таблиці мають мати вертикальну орієнтацію і мають бути побудовані за допомогою майстра таблиць редактора Microsoft Word. Формули підготовлені в редакторі формул MS Equation. Статті, що містять значну кількість формул, подаються у форматі LaTeX.

6. Текст статті має бути оформлений відповідно до постанови ВАК №7-05/1 від 15 січня 2003 року “Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України” (див. Бюлетень ВАК України. – 2003. – №1).

Статті пишуться за схемою:

- УДК і ББК (у лівому верхньому куті аркуша);
- автор(и) (ім’я, прізвище; жирним шрифтом, курсивом у правому куті);
- назва статті (заголовними буквами, жирним шрифтом);
- резюме й ключові слова українською мовою;
- постановка проблеми в загальному вигляді та її зв’язок із важливими науковими чи практичними завданнями;

- аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв’язання цієї проблеми й на які спирається автор, виокремлення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття;

- виклад основного матеріалу дослідження з новим обґрунтуванням подальших розвідок у цьому напрямі;

- список використаних джерел подавати згідно з новим стандартом з бібліографічного опису ДСТУ ГОСТ 7.1:2006. Основні відмінності від ГОСТ 7.1.–84, який набув чинності з 1 липня 2007 року;

- резюме й ключові слова англійською мовою.

7. Стаття повинна бути написана українською мовою, вичитана й підписана автором(ами).

8. У цілому до “Вісника” необхідно подати дві рецензії провідних учених у даній галузі.

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
Інститут історії і політології

УДК 94 (477)
ББК 63.3 (4 Укр.)-8
Г 15

ГАЛИЧИНА

Всеукраїнський науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис, 2008, Ч.14.

Старший редактор: *Василь Головчак*
Літературне редагування: *Олександра Ленів*
Комп'ютерна верстка: *Лідія Курівчак*
Комп'ютерна правка: *Лідія Курівчак, Оксана Клименко*
Коректура: *Надія Гриців, Віта Тимків, Олександра Ленів*

Дизайн обкладинки: Ярослав Токарук

Підп. до друку 4. 11. 2008 р.
Формат 60x84/8. Папір офсетний. Гарнітура "Times New Roman".
Друк на різнографі. Ум. друк. арк. 69,8. Зам. 112.
Наклад 200 прим.

Видавництво "Плай" ЦІТ
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
76025, м. Івано-Франківськ,
вул. С.Бандери, 1, тел. 71-56-22
*Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
від 12.12.2006 серія ДК 2718*